

1. fl. 24. n. c. m.

Timothei Lukács
Professoris Baisii.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

KÖZHASZNU

ESMERETEK TÁRA

A²

Conversations-Lexicon

SZERÉNT

MAGYARORSZÁGRA

ALKALMAZTATVA.

*Bibliotheca Convent. P.P. Franciscanor
Bajensis.*

MÁSODIK KÖTET

BACO — CANONISATIO

PESTEN,

KÖNYVÁROS WIGAND OTTO SAJÁTJA.

1831.

OSZK

288.544

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
M.: Kézirattár
18569 2501 SZ.

Nyomtatta Landerer Pesten.

Baco (Francis), verulami báró, st. albani viscount, Anglia nagypese-
 csétőre és cancellarius, egy a' legrendkívülvalóbb lelkek közül, mel-
 lyekkel egyegy időkor dicsekedhetik, Newton után első ékessége An-
 gliának. Született Londonban 1561-ben 's kitünő lelkének már gyer-
 meksége első esztendejétől fogva jeleit adta. 13 esztendő korában a'
 cambridge-i universitasba ment, hol mindennemű tudományokban csudá-
 latra méltó sebességgel ment elő. Még nem volt 16 esztendő, midőn már
 egy munkát irt Aristoteles philosophiája ellen, melly neki arra lát-
 szott inkább alkalmasnak lenni, hogy a' lelket visszázkodásokba bonyol-
 ja, mint felvilágosítsa. Ugy látszik, hogy minden munkáját ez az észre-
 vétel vezérlette. Szokás volt akkor Angliában, hogy a' status hivatalára
 szánt ifjakat külföldre, különösen Franciaországba küldjék, 's ennek
 következtetésében az ifjú Baco is sir Amias Powlet-et Parisba kísérte, 's
 ebben olly tisztelet gerjedt iránta, hogy őt csak hamar egy fontos kül-
 deménnyel bizta meg Angliába, mellyet a' királyné meglegedésére vé-
 gezvén el, visszatért Franciaországba, hol ezen tartomány több megyé-
 jét bentazta, hogy a' szokásokkal 's törvényekkel megesmerkedjék. 19
 esztendő korában Europa állapotjáról egy munkát irt, mellyben
 korán megért itélő tehetségének szembetűnő próbáját adta. Atyja halála
 visszahívá őt Angliába, hol hogy születéséhez képest élhessen, magát
 a' törvénytudományra szentelé 's a' törvények studiumát olly szorga-
 lommal és haszonnal vitte, hogy még nem volt 28 esztendő, mikor a'
 királyné rendkívül való tanácsnokává kineveztetett. Már jó eleve foglal-
 toskodtatta őt azon idea, hogy az oskolai tudományok planumát meg-
 jobbitsa 's azokat célirányosabban alkalmaztassa a' józan philosophiá-
 hoz, mellyről még azon foglalatosságok közt sem felejtkezett el, mellyek
 külső környülményeinek javítását irányozták. Azon hely, mellyet a'
 királyné mellett betöltött, inkább tiszteletes, mint jövedelmes volt. Ta-
 lentumai 's a' nagykinctármesterrel Burleigh-vel 's ennek fiával, első
 statutitoknok sir Robert Cecil-lel, való öszveköttetése, ugy látszott, hogy
 az első hivatalokra nyitnak utat neki; de az utolsó 's lord Essex,
 Baco barátja és pártfogója, közt lévő ellenségeskedés sokáig késleltette
 előmenetelét. Gróf Essex egy falusi jószág ajándékozása által kívánta
 azt kipótolni, mit Baco a' legelevenebb halálával fogadott. Azonban elle-
 lejté csak hamar azután, mivel tartozzék egy illy nagylelkű jóltévőnek,
 's nem csak hogy semmivel ki nem menthető kicsinylelkűséggel elhagyá
 őt, mihelyt a' kegyelemből kiesett, hanem még fel is állott hivatalnol elle-
 ne, midőn perbe idéztetett. Ez a' gyalázatos háladatlanág közönséges
 neheztelést gerjesztett, 's akarmit hozott legyen fel Baco önmentségé-
 re, az udvarnál gyűlölség 's szerencseirigylés tárgyává lett, és a' ki-
 rályné nem volt hajlandó érte valamit tenni. Ezen kedvetlen tapasztalás-
 lások után, ugy látszott, hogy egyeneslelkűen 's méltólag kezdé magát
 viselni. 1593-ban a' middlesexi grófság követül választá őt az alsó haz-
 ba, 's ő a' nép részére voxolt a' ministerek rendszabásai ellen, noha
 állandóan a' korona szolgálatjában maradt. Ha valami az ő nagy hibá-
 jait mentheti, szegénysége vala. Olly rongált állapotban volt ő, hogy
 kétszer ült fogságban adósság miatt. Jakab igazgatása kedvezőbb volt reá
 nézve. Ez a' fejedelem, ki a' tudományok védje akart lenni, megkülön-
 böztetre fogadta Bacót 's 1603-ban a' nemesi rangba emelte. Baco
 ezen kedvezésre méltónak mutatá magát a' parlamentumban való viselete

által. Reá bízták, hogy terjessze inuepélyen a' király elejébe azon nyomásokat, melyeket magoknak a' királyi liferansok engedtek az ő nevében, 's ezen veszedelmes dolgot olly talentummal és szerencsével hajtotta végre, hogy mind a' királynak, mind a' parlamentumnak eleget tett. A' közrendűek háza nyilvános köszönetet voxolt neki, 's I. Jakab 40 fonttal tanácsosává választá őt, mellyhez még 61 font pensio járult. Lassanként mindég jobb lett helyezete, jó házasságot tett, 1617-ben pecsétőri méltóságra emelkedett 's 1619-ben Anglia lordfőcancellariusává lett verulami báró czimmel, mellyet a' következő esztendőben st. albaní viscount czimmel cserélt fel. Olly helyzetben volt most, mellyben könnyű 's fényes életet vihetett, a' nélkül hogy characterét pénzvágy 's haszonkeresés tetteivel mocskolja be. Mind e' mellett is sok panasza volt ellene. Azzal vádolták a' pairek kamarája előtt, hogy hivatalokat 's privilegiumokat osztogatott pénzért a' status pecsété alatt. Baco, ki magát nem menthette 's el kívánta kerülni a' közfigyelmet gerjesztendő törvényes megvizsgálást, megvallá vétkeit, a' pairek kegyelmébe ajánlá magát 's kéré, hogy a' büntetés, mellyet reá mérni fognak, magas hivatalának, mellyet gyalázatba kevert, elvételében hátrátassék. Minekutána csaknem minden ellene tett vádakot környúlálásos vallomása által igazolt volna, mind a' mellett, hogy a' király magát közbevetette, 's hogy magok a' pairek is mint legkijeleltebb tagjaik egyikének dolgában részt vettek, a' felső ház őt 40,000 font pénzbüntetésre 's a' Tower-ba való fogságra ítélte, nem zárván ki a' király kegyelmét. Azonkívül alkalmatlannak íteltetett minden nyilvános hivatal viselésére, a' parlamentumban való ülésre 's azon helyhez való közelítésre, hol a' király udvarát tartja. Ez a' kemény ítélet kétségkívül igazságos volt olly nagy vétkekért; emlitenünk kell mindazáltal nememű mentség gyanánt, hogy azoknak forrása sem nem fősvénység, sem nem pénzvágy, sem nem a' sziv teljes ronlottsága volt, hanem inkább a' character gyengesége, mellyel mások visszaéltek. Voltak életének olly vonásai is, mellyek nemes és erős lelket mutattak, a' mi világosan bizonyítja, hogy ő a' virtust esmerte 's becsülte. Hívtelen vala ő ehhez, mert nem volt ereje, mások igazságtalan kívánságit elutalni. Csak néhány esztendővel élte túl megbukását 's megholt 1626-ban. Elfordítjuk tekintetünket egy a' természetű illy gazdagon felruházott férjfiu életkörülményeinek 's cselekvésmódjának szomorú képétől, hogy azt lelkének halhatatlan miveire irányozzuk, noha ezen lapok szűk köre nem engedi, hogy azokon hosszasan mulatozzunk. Fenebb már említettük, hogy ő jókor feltette magában a' tudományok rendszerének általános reformatióját. Erre célzottak neki minden tanulásai 's igyekezetei. Áltérte ő az emberi esmeretek egész körét, megvizsgálta azon viszonyokat, mellyeknél fogva egymással öszvefüggenek, 's classificálta az emberi lélek különböző tehetségei szerint: a' szerint, a' mint ezt vagy amaz különösen foglalatostkodtatják. Innen az emlékező tehetség, értelem és képzelődő erő tudományinak felosztása. Baco méltán nevezetett a' tapasztalati philosophia atyjának, mert ő volt első, ki érzette 's megmutatta, hogy a' positiv tudományoknak minden ágaiban az igazságra egyedül a' természetre való figyelés vezérel. Mikép kelljen ezen figyeleteket mivésztséghez illőleg vezetni 's mikép kelljen általok a' természetet megtudakozni, azt többféle methodusokban kifejtette. Erről a' tárgyról ezen munkájában értekezett: *De dignitate et augmentis scientiarum*, és *Novum organum scientiarum*. Minden oldalul lelke selfogott minden tudományokat, látta mellyik micsoda fokon áll, micsoda hamis irányzatot vett 's miként kelljen ismét visszavezetni az igazsághoz. Ha ugy tekintjük őt mint metaphysicust, épen olly sok éles elme, mint mélység van az ő nézeteiben a' lelki erők munkásságáról, az ideák társasításáról, a' bennünket bölcsönktől fogva körülvevő előítéletekről, mellyek az értelem használatát akadályoztatják. Azon Aristoteles által felállított 's Locke által kifejett principiumot,

hogy az értelem megfogásai érzéki benyomásokból származnak, igen világosan magyarázta. Mint physicusnak sok elmés nézetei voltak, 's több fontos felfedezések utján volt. A' pneumatica machinának egy nemét találta ki, mellynél fogva, úgy látszott, gyanította a' levegő rugósságát és nehézségét, mit ő utána Galilei és Toricelli fedeztek fel. A' testek magáhozvonásáról, mit későbben Newton megmutatott, neki a' leghelyesb megfogásai voltak; csak a' próbák hijával volt, mellyek annak alaptételeit meghatározzák. Dolgozta a' természethistoriát is, de csak rövid rajzolatban a' *Sylva sylvarum* munkájában 'sat. Az orvosi tudományról több munkákat írt, többek közt egy értekezést az életről és a' halálról, de még akkor a' physiologia és chemia sokkal tökéletlenebb állapotban voltak, mintsem hogy neki tévelygésekbe ne kellett volna esnie. A' törvénytudományt nem csak úgy tanulta, mint törvénytudós, hanem mint törvényadó és philosophus is. Vannak tőle aphorismusok, mellyeket az ideák mélysége épen úgy nevezetesít, mint a' kitétel energiája és pontossága. A' morálról legszebb munkájának egyike: „*Sermones fideles*“ czim alatt értekezik, virágzó, erővel teljes stylusban, melly kincse az emberi viszonyokról való legmélyebb esmeretnek. Mint historicus keveset adott, VII. és VIII. Henrikről való történetében, de a' régiségről való esmereteit bizonyítja a' régiek bölcseségéről írt munkája, mellyben a' régi idő meséjít igen elmés allegoriákkal magyarázza. Egyedül a' mathesis volt az a' tudomány, mellyről Bacónak nem voltak alapos esmeretei, 's ennek lehet azt tulajdonítani, hogy ő, ki az emberi lélek tévelygéseit mindenütt felfedezte 's a' helyes methodusokat előadta, Copernicus systemája ellen kikelhetett. Csak e' volt azon pont, mellyben ő lejjebb állott időkorának felvilágosodott férjfiainál. Az emberi vizsgálódások minden egyéb részeiben olly magasságra emelkedett ő, hogy kortársainak egyike sem volt képes az ő lángeszének erejét, nézeteinek helyes voltát, munkájának fontosságát illendőleg méltatni. Csak maga volt ő bírja önmagának, 's igazságos kevélységgel mondta testamentomában: „Nevemet 's emlékezetemet a' külföld nemzeteinek 's önpolgártársainnak hagyom örökségül, minekutána bizonyos idő elfolyt volna.“ Öszveséges munkájának legszebb kiadása Londonban jelent meg 1765-ben, 5 negyedrért darabban, 's azok részszerént angol, részszerént deák nyelven vannak írva.

A. B. P.

BÁCS (régi írásokban Bach, Bath, deákul *Bachia*), éj. sz. 45° 24', k. h. 36° 54' alatt, Bács vármegye alsó járásában, Mosztonga mocsáros folyó mellett, I 1/2 mfdre a' Dunától, a' kalocsai érsek birtokához tartozó mezőváros, a' hol 429 ház, egy cath. templom, egy Sz. Ferencz szerzete klastroma, egy görög n. e. káptalan, mellynek püspöke Ujvidéken tartja lakását, 2937 részent cath., részent óhitű lakos van. A' tájék pösványos, de a' mellett termékeny, 's szép erdővel bir. Már Sz. István király figyelemre méltatá ezen helyet 's erős várt épített ide és püspökséget állított fel, melly későbbi királyok által érsekségre emeltetvén, azután a' kalocsai érsekséghez kapcsoltatott. Népes és gazdag város vala a' mohácsi veszedelemig, 1518 és 1519-ben ország gyűlése itt tartatott; de a' Török uralkodása alatt régi vára elomlott, elébbi fénye elenyészett. S—s.

BÁCS VÁRMEGYE, Bácska, Bácskaság, Bács Bodroggal törvényesen egyesült vármegye, a' Duna és Tisza öszvefolyása felett, hosszas négyszeglet-formában fekvő nagy osztálya a' Dunán inneni kerületnek, éj. sz. 45° 15'től 46° 24'ig, és k. h. 36° 30'től 37° 50'ig lapányosan terjed. A' Duna napnyugot felől Tolna, Baranya és Verőcze vármegyéktől, dél felől Szerem vármegyétől választja el; a' Tisza (és a' Sajakások kerülete) kelet felé Torontal vármegyétől; csak éjszaki határai szárazok Pest vármegye, a' Kis-Kunság és Csongrád vármegye felé. E' temérdek térföldön szinte azon irányban, mellyben napnyugotról Zsiva szigetétől fogva a' Duna napkelet felé a' Tiszába csavarog, háromféle más öszveköttes is találkozik nyugoti és keleti szélei között. Az egyik dél

felé esvén az úgy nevezett romai sánczok (vagy Avarok ringusai) hosszu és imitt amott még magas töltés formában előálló sorát teszi; a' másik ama' nevezetes vízépités mive, Ferencz csatornája vagy bácsi canalis, (L. FERENCZ-CSATORNA); harmadik a' telecskai dombok vagy emelkedések, mellyek több mellékes ágakat is bocsátanak éjszak felé. Földje nagyobb részént olly termékeny, hogy trágyát sem szenved; de silány, homokos tájai is vannak, főképen éjszaki pusztáin; a' Duna és Tisza körül sok mocsárai, egybűtt is több tavai (mellyek közül a' palicsi székestő Szabadka mellett a' legnagyobbik); de némelly helyek megint vizsűkében vannak. Eddig buza, gyümölcs, dohány és kender legbővebben terem; itten a' halászat nagy jövedelmet ad, a' marha- és juhtenyésztés divatban vagyon. A' vármegyének egész köre 170 $\frac{1}{2}$ nsz. mfdre kiterjedvén, 3 szabad kir. várost, ugymint: Sz. MÁRIÁT, UJ-VIDÉKET és ZOMBORT (l. e.), 15 mezővárost, 94 falut, 109 pusztát és szálást foglal magában, mellyeken már most 428,018 ember ('s így 1 mfdre 2518 ember), nyelvekre nézve Magyar, Szerb, (közönséges nevezete szerent Rác) Német, Tót, Örmény, Zsidó lakik. A' lakosok száma legtöbbit szaporodott 1784 és 1786 között, mikor 3500 familia szálítottott ide Németország déli tartományaiából, mellyek most részént 20 uj faluban, részént több régi helységekben elszórva, igen szorgalmas gazdaságot üznek. Most öt járásra osztatik fel a' vármegye, mellyek ezek: 1) a' felső, 2) a' közép-, 3) az alsó, 4) a' tiszai, 5) a' telecskai járás. A' Sajkások kerülete a' vármegye délkeleti szegeletét foglalván el, külön katonai kormány alá tartozik. Régenten Bács és Bodrog külön két népes, tehetős megye vala; de a' 16-dik és 17-dik században történt iszonyu török pusztítások által mind belső erejek megfogyatkozott, mind pedig közös határai ugy eltöröltettek, hogy azolta többször öszvekapcsoltattak, de megint valamennyire elválasztván, az 1802-iki országgyűlésnek törvény végképeni egyesüléseket határozta el.

S—s.

BACSÁNYI (János), magyar költő 's a' honi literatura lelkes előmozdítója, szül. Maj. II. 1763 Tapoleczán Szala vármegyében; tanult Sopronyban, Veszprémben, 's iskolai pályáját Pesten végezte el, hol őt Horányi különösen kedvelte, kinek ajánlására báró Orczy Lőrincz házánál István fijának privát oktatója lett. Ekkor esmertette meg magát ezen című munkája által: „A' Magyarok vitézsége, Régiék példáival megvilágosítva“ (Pest 1785), mellyben több királyaink és hőseink tetteit ragyogó vonásokkal festi. Nagy reményű tanítványának elhunytá után, 1785, a' kassai kamarai adminisztrationál nyere szolgáltatott. Itt kezdődék Bacsányink hatása körének fényes időszaka, 's a' szép remények, mellyekkel első fellépése kecsegteté a' jövendőt, valóra létesülének, midőn 1788 társaságba álla Kazinczyval és Baróti Szabó Dáviddal a' „Magyar Museum“ (Kassán és Pesten 1788—1792, 8 köt.) kiadására, melly első tud. folyó irásunk vala 's literaturánkra nézve áldásnak teljes sikerű. — 1793 gróf Forgács Miklós, nyitrai főispány, titoknokul választá magához; de már a' következő évben érte Bacsányit az első csapás. Visszanyervén szabadságát, a' bécsi bankóhivatalhoz jutott 's 1803 a' directoriumnál tiszteletbeli, 1805 valóságos concipista lett. Ezen évben kelt egybe Baumberg Gabriellával, a' bécsi költőnével, kinek versei először 1800, másodsor 1806 jelentek meg Bécsben. 1809-től 1813-ig Parisban éle; most Linzben lakik. — A' Magyar Museumban megjelent költeményei, különösen a' lyrai darabok számos kedvelőkre találtak; prosája lelkes és tündöklik időszakában; izléséről és ítéletéről fényes tanúságot nyujtanak aetheticai dolgozásai. Válasza (L. „Toldalék a' Magyar Museum I. köt. III-ik negyedehez“), hol egyrészt Baróti ügyét vivé Rajnis ellen, nagy tudománnyal 's ésszel van írva és nagy mérséklettel. Ossiannak, a' bardok leghíresebbikének (L. OSSIAN), fenlengő énekeit honi nyelvünkön Bacsányi dallá először, mellyeket még Kassán kezde fordítani Dénis és Harold után, 's Bécsben folytató dolgozását. Próbájt a' „Ma-

gyar Museumban adá, 's egy éneket (versekben) Kazinczy közle az „Erdélyi Museumban“ (V. füz. 92 l.). Ohajtjuk, hogy mennél előbb gazdaguljon literaturánk Ossiannak mértékes fordításával. Bacsányinak köszönjük Anyos munkájit, mellyeket nagy fáradsággal gyűjte össze (Bécs 1898), nem különben Faludi költeményeinek új kiadását is (Pest 1824). A' „Magyar tudósokhoz“ (Pest 1821) irt fizetkéjének, mellyben az ujitások ellen fakada ki, nem volt foganatja. Máskép nem leheté. A' hal szerencse karjai, mellyek több ízben ejtének rajta csapást, gátat vontak iparkodásinak 's hosszabb ideig távol tartották honjától; e' miatt a' magyar literatura emelkedő szellemével egy nyomon haladnia, 's a' nyelvben több évek lefolyta alatt történt előmenetelt esmernie lehetetlen vala. Ujakkal megbővített költeményeit (Pest 1827) sem fogadta olly javallattal a' közönség, mint első megjelentekkor. L. Horányi „Nova Memoria“; „Erdélyi Museum“ az idez. hely.; Toldy „Handbuch.“

BÁCSMEGYEI (István Pál), hires 's tudós orvos, kinek Trencsin városa ada születést nemes és protestans szülektől, kik nekie gondos nevelést adtak, 's Posonyban, Rosnyón és Eperjesen taníttatták. A' magasb tudományok, különösen az orvosiak végett Wittenbergában, de még tovább Jenában lakott, 's haza jövé Gömör vármegye rendes physicsává lett, 's ezen hivatalt öt esztendeig viselte. Ezalatt vallását a' Catholicusokéval felcserélte, melly tetteről egy polemicus munkájában: „*Otia Bacs megyeiana, documenta veritatis fidei Romano-catholicae forma Colloquii familiaris inter Lutheranum et Catholicum exhibentia.*“ (Tyrnaviae 1733 in 8-o) zámot adott. Báró Petrasch tanácsából 1720-ban tabori orvosi szolgálatot vállalván, ezt Magyar- és Erdélyországban nyolcz esztendeig viselte, ekkor pedig gróf Csáky Imre cardinalis udvari orvosává lett, 's végre két esztendő mulva az esztergami káptalan és némely nagy-szombati vallásos rendek főorvosává, melly hivatalában 1735-ben megholt. Bácsmegyei több tudományokban, különösen pedig a' mathesisben és chemiában jártas volt. Tisztelője volt az alchymiának is, melly neki végső veszedelmet okozott; ugyan is egy vigyázatlan próbátételnél, az üveg edények szétpattanván, arczában olly nagy sebet kapott, hogy ehhez fene járulván, halállal adózott. Munkáji aprólékosak, 's nagy része azoknak a' breslani orvosi évkönyvekben foglaltatik. Különös említést érdemel a' csömörről irt munkája: „*Observationes de morbo Csömör Hungariae endemio.*“ (Lugd. Bat. 1717 4-o) Testvére Bácsmegyei János, ki hasonlókép orvos volt, az erfurti universitasban végezte tanulásait, 's adta ki munkáját: „*De Podagra juxta genuinam optimamque artis methodum curanda*“ (1727 in 4-0). A. Balogh Pál.

BADACSONY, nevezetes hegy, éj. sz. 46° 48', k. h. 35° 10' alatt, Szala várm. tapolczai járásában, legközelebb a' Balaton partjához és legmagasabb azon rideg csucos bazalthegyek közül, mellyek a' sümegei, dabasi 's egyéb bakonyi előhegyek sora és a' Balatonnak éjszaki partja között a' tapolczai térségen magányosan elszórva találkoznak 's geognosticai tekintetben különös figyelemre méltók, millyenek p. o. Halap, Sz. György, Hegyesd, a' keszi hegyek, 'sat. A' badacsonyi szállókban termő bor, kellemes íze 's ereje miatt, igen jeles és hires. S—s.

BADAJOZ (a' Romaiaknál Pax Augusta), Spanyolország Estremadura nevű provinciájának megerősített fővárosa, a' Guadianának bal partján, mellyen 22 bolthajtáson álló hid viszi az utast keresztül, nem messze a' portugali határoktól, 14,000 lakossal, egy agyuöntő műhellyel 's egy püspökséggel. Az utolsó háboru alatt az Angoloktól három ízben ostromoltattott. Massénának Portugalból lett kiüzetése és Estremadurán való visszavonulása után ugyan is az angol fővezérnek természetesen főgondjának kellett lenni, hogy Badajozot, mellyet 1811-nek Mart. 10. fogva a' Francziák birtak, valamint Ciudad-Rodrigot és Almeidát is visszafoglalja. Olivenzának megvevése után (April. 16. 1811) tehát Wellington Badajozot ostrom alá vette; de Soult, francia vezér, megsza-

badítására sietvén, Maj. 14. fel kellett Wellingtonnak szándékával hagy-
nia. A' Fuentes d'Onor és ALBUERÁNÁL (I. é.) történt ütközetek után
Badajoz Maj. 25. másodszor is ostrom alá vétetett; de több sikertelen
reárohánási után ez uttal is félbeszakasztotta azt Wellington Jun. 16.
1811. Ciudad-Rodrigónak elfoglalása után harmadik ízben is megjelent
Jun. 19. 1812 Wellington 16,000 emberrel Badajoz falainál, 's April. 7.
éjjel reárohánván, reggelig tartó véres csatázás után megvette a' várat.
A' francia őrsereg vezérével, Philipponnal, együtt elfogatott. Az
ostromlók 72 tisztet 's 963 katonát vesztek el; a' megsebesített
tisztok száma 366 's a' köz katonáké 3483 volt. A' badajozai békeségben,
melly Spanyolország és Portugal közt Jun. 6. 1801 kötöttet, Portugal
azt ígérte, hogy kikötőit az Angolok előtt be fogja zárni; Spanyolor-
szág pedig megtartotta az elfoglalt Olivenzát 's ennek a' Guadianánál lé-
vő környékét. (L. PORTUGAL.)

L—ii.

BADEN. A' badeni nagyhercegség Németországnak legterméke-
nyebb tartományainak egyike; a' Rhenus mentében, onnan, a' hol ez a'
Bodentóból kifolyik, a' Neckárnak belé szakadásaig, hosszan, de keske-
nyen fekszik, termékeny térségeivel, jó gabonát termő szántóföldjeivel
és szőlőhegyeivel. Nyug. a' Rhenus mossa 's kel. az Oden- és fekete erdő
(Schwarzwald) a' határai, melly két hegynek nagy része Badenhez tar-
tozik, a' hol sok szép tájékokat (mellyek közt kiváltképen nevezetesek a'
Bergstrasse vagy hegyen lévő országút és a' hájoló Murgvölgy) formál-
nak. Földje sok gabonát, főképen tönkölyt, rendkívül sok gyümölcsöt
(a' melegebb tájékokon mandolát, gesztenyét 's diót is), mellynek nagy
részét a' külföld emésztí meg, dohányt, krappot, igen jó kenderet és jó
bort, mellyből sok vitetik ki más tartományokba, terem. Legesmerete-
sebbek az affenthal, wertheimi, hegy-országi (bergstrasser) és tömel-
léki borok, melly utolsó a' Bodentó mellett terem 's a' csekélyebb ne-
műek közé számláltatik. Erdeji jó állapotban vannak, mivel az utolsó
előtt élt nagyherceg minden módon kimélte azokat, midőn a' többi né-
met fejedelmek pazarolva bántak erdejikkel, a' honnan a' badeni keres-
kedő társaságok a' Murg, Kinzig és Rhenus vizein Franciaország és
Holland felé jövedelmes ákereskedést üznek. A' baromtartás a' Schwarz-
wald mellékén erősen üzetik 's a' Karlsruheénél lévő Gottsau-uradalmi
juhtenyésztés sokat hozzen a' juhok nemesítésére, mivel ide ezen célra
Spanyolországból hoztattak merinojuhok. Ásványai a' hegyekben többfé-
lék találtatnak, sava ellenben nincs elég. A' Rhenusból aranyat is mo-
nak, mellyből hajdan aranypénzek verettek, ezen körül irással: „*Sic
fulgent litora Rheni.*“ Fabrikáji elég miveket nem készítnek 's mintegy
10,000 embert foglalatoskodtatnak. Legtöbb Manheimban, Pforzheim-
ban és Karlsruheban van. Esmeretesek a' pforzheimi arany 's ezüst-
fabrikák (most 21), mellyek eszt. 600,000 for. áru miveket adnak. A'
Schwarzwaldiak főkeresete a' faóra-készítés, a' mivel csaknem 700 óras
foglalatoskodik, kik eszt. többet csinálnak 100,000 óránál. Kereskedése
inkább természetmények, mint készitmények kivivésében áll, 's a' jó or-
szágutak és hajóközható folyók (a' Rhenus, Neckar és Main) által nyo-
mosan előmozdittatik. Németország, Schweiz és Franciaország közt
való fekvésénél fogva sokat nyer Baden az átszállító és küldő kereske-
désből is. A' lakosok nagyobb részént Catholikusok. Az uralkodó Luthera-
nus. (A' mühlhauseni új evangelica közönségre nézve I. HENHÖFFER.)
A' minden helységben találtató oskolákban tanuló protestans ifjuság ok-
tatására a' tanítók a' karlsruhei seminariumban formáltatnak. A' tudó-
mányos mivelődést a' deák oskolák, paedagogiumok, gymnasiumok és a'
heidelbergi 's freiburgi universitasok mozdítják elő. Nagysága a' badeni
nagyhercegségnek öszveséggel 279 nsz. mf. Lakosainak száma 1,120,000,
kik 17,000 Zsidókon és 500 Francziákon kívül, mind Németek. 1819
Badenben 8 főrangú ur (Standesherrn), kik 62 nsz. mf. birtak 196,000
lak., továbbá 81 földes ur volt 30 nsz. mfd. 's 120,000 lakossal,

a' honnan lehuván a' főrangu és földes urak birtokait, a' nagyhercegi birtokok mintegy 180 nsz. mf. tesznek 690,000 lak. A' Mart. 3. 1819 tör-tént elosztatás szerént Karlsruhe, a' nagyherceg lakhelye, egy kerület-hez sem tartozik, hanem egyenesen a' belső dolgokra ügyelő ministerium alatt van, a' status többi része pedig 6 kerületből áll: u. m. 1) a' murgi és pfinzi ker. 11 tisztséggel, főhelye Durlach; 2) a' kinzigi ker. 14 tiszts. 3) a' treisami és wieseni ker. 15 tiszts. 4) a' tói és dunai ker. 15 tiszts. 5) a' neckari ker. 14 tiszts. és 6) a' maini és tauberi ker. 8 tiszts. Ezen osztály olta, a' Bavaria és Austria közt Frankfurtban Jul. 10. 1819 kötött egyezés szerént, az eddig Austria alatt lévő hohengeroldsecki grófság (a' Schwarzwaldnál 2 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. 4500 lak. és 34,000 for. jöved.) Badenhez kapcsolatott, mellyért Baden (I. TERRITORIALIS POLITICA) a' wertheimi tisztségnak egy részét engedte Austriának. Badennek 3 vitézi rendje van: u. m. a) a' hűség rendje; 1715 alkotott és Maj. 8. 1803 megújittatott; nagy keresztesekre és commendeurökre osztatik; nagymestere a' nagyherceg; b) Károly Fridrik katonai érdemrendje, mellynek Károly Fridrik nagyherceg adott lételt April. 4. 1807; nagymestere hasonlóképén a' nagyherceg; nagy, közép- és kis keresztesekből áll; c) a' zähringi oroszlány rendje, mellyet Károly Lajos Fridrik nagyherceg alkotott Dec. 26. 1812; ez is nagy, közép- és kis keresztesekből áll 's nagymestere a' nagyherceg. Jövedelme 9,320,280, 's adóssága 14,605,100 for. Hadi ereje, melly a' német szövetség seregének 8 osztályát teszi, 10,000 emberből áll. A' nagyherceg a' német szövetség kisebb gyűlésében a' 7-dik helyen ül 's a' nagyobb gyűlésben 3 szava van. (L. Dittenberg ministerialis titoknoknak *Geogr. statist. topogr. Darstellung des Grossherzogthums Baden* nevű munk. Karlsruhe 1826). — Baden polgári alkotmány által határok közé szorított monarchia 1818 olta. Voltak ugyan Badenben már akkor is, midőn még markgrófság nevet viselt, rendek, kik a' nemesség részvétele nélkül a' városokból, tisztségekből és apátságokból állottak; hanem ez az alkotmány a' 17 száz. közepe olta elenyészett. A' bécsi 1814- 1815-ki congressus alkalmosságával egy lévén Baden azon uralkodók közül, a' kik népképvise-lői alkotmányt ígértek alattvalójiknak, a' legközelebb megholt nagyher-
ceg, Károly Lajos Fridrik, a' Badeniek sürgetésére teljesítette ezen ígéretet. A' badeni rendek két kamarában gyűlnek öszve, mellyek közül az elsőt a' nagyhercegi ház tagjai, a' főrangu uri familiák fejei, a' nemesség 8, a' universitasok 2 követei, a' catholicus püspök, egy protes-tans főpap 's azon 8 tag teszik, kiket a' nagyherceg minden születés-re és rangra való tekintet nélkül azokká kinevez; a' második pedig a' városok és tisztségek 63 követéből (és így mintegy 16,000 lélekre jó 1) áll. A' választásban a' statusnak minden polgárai és tisztjei részt vehetnek; ellenben követte csak az lehet, a' kinek 10,000 for. adó alá vet-tett birtoka van, vagy pedig olyan papi avagy világi hivatalt visel, melly legalább 1500 for. hoz be. A' rendek legelső üléseket 1819, a' második-
kat 1820 tartották, melly utolsóban az örökös jobbágyság örökre eltö-röltetett, a' ministerek felelet terhe alá tétettek, a' könyvvizsgálat ke-ménysége meglágyittatott, 's a' közönségek alkotmányt kaptak. Kezdődött Juliusban 's végződött Sept. 5. — A' most uralkodó badeni nagy-hercegi familiának legrégebb ősi birtoka Breisgau, mellyet Zähringeni Berthold, a' kivel kezdődik a' zähringeni herczegek szakadatlan sora, birt. Ennek fija, I. Hermann (m. holt 1076), badeni markgróf nevet vett fel. A' 13 száz. közepe táján IV. Hermann (m. holt 1243) a' badeni 's I. Henrik a' hochbergi ágat alkotván, két részre osztottak a' badeni birtokok; hanem 1417 ismét egyesültek a' hochbergi ág kihalása után, 1527 ismét megosztottak a' badeni tartományokon I. Kristóf fiai, Bernhard (e' vitte be Badenbe a' protestans vallást), a' ki a' baden-ba-deni ágnek, 's Ernst, a' ki a' baden-durlachi lineának adott lételt. Az első 1771 kihalván, az akkori baden-durlachi markgróf, Károly Fri-

drik, a' ki 1738-tól 1811-ig uralkodott, a' badeni birtokokat mind egyesítette (77 nsz. mf. 210,000 lak.). A' lunevillei békeségnél 1801 és a' birodalom deputatiójának végzésénél fogva 1803 a' konstanzi püspökség, a' pfalzi választó fejedelemségnek némelly részei, a' bruchsal hercegség, a' pfalzi választó fejedelemségnek némelly részei, a' bruchsal hercegség és több uradalmak 's birodalombeli városok (60 nsz. mf. 245,000 lak.) kapcsolattak Badenhez, melly ezekért csak 8 nsz. mf-dról 's 25,000 lak. mondott le, úgy hogy ezen tartománynak, melly 1803 választó fejedelemséggé tétetett, némelly a' Rhenus bal partján lévő birtokairól lett lemondása után, 130 nsz. mf. nagysága és 430,000 lakosa volt. A' posonyi békeség 1805 austriai Breisgaunak 's más tartományoknak is, mellyek 140 nsz. mf. 440,000 lak. foglaltak magokban, urává lett Károly Fridrik, a' ki 1806 nagyhercegi titulust kapott 's a' rhenusi szövetségnek tagjává lett. 1809 az eltöröltetett német rend birtokaival 's az 1810 Württemberggel és Hessen-Darmstadtal való cserélései által 14 nsz. mf. 's 30,000 lakossal nagyobbodott meg Baden, mellyeknek birtokában Károly Lajos Fridrik, a' ki követte nagy atyját (Károly Fridriket) az uralkodásban, a' szövetséges fejedelmeknek Napoleon ellen adott segítségéért, némelly csekély tartományok elcserélésén 's másoknak engedésén kívül, a' fejedelmek bécsi gyűlésében meghagyott nagyhercegi névvel. 1818 oltá Badennek nagyhercege Lajos Wilhelm Angusz.

L—ú.

BADEN. Ezt a' nevet 3, ferdőjéről nevezetes város viseli: u. m. 1) Baden Sváboországban 418 ház. 's 3200 lak. A' Romaiak *Civitas Aurelia aquensis*-nek nevezték. Későbbben 600 esztendeig a' badeni markgrófok lakhelye volt. A' Rhenustól 2 órányira fekszik egy igen kies völgyben. A' kastélyból, melly alatt igen sok tőregek 's bolthajtások vannak (a' hol, a' mint meséltetik, titkos törvényszékek tartattak, 's mellyeket hihetőképén még a' Romaiak építettek), a' kilátás minden oldalról igen gyönyörködttető. A' museum palaeo-technicum nevű régiségek gyűjteményében sok Baden körül talált romai miveket lehet látni. A' mulató háznak, melly hajdan Jesuiták klastroma volt, fekvése igen pompás. A' templom nevezetes a' markgrófok sírboltjairól. 26 ásványos vize van, ezek közül a' főforrás, mellynek vize Reaumur szerint 45° meleg, minden 24 órában 7,345,449 cubik vizet ad. Azt a' kősziklát, mellyből ered, most is carrarai márvány diszesíti 's hihetőképén romai ferdő volt. A' hajdani szegények ferdőjénél is sok maradványait lehet látni a' romai ferdőknek. Trajanust, mint Badennek alkotóját 's a' tizedet fizető földekre (*agri decumani*, a' Rhenus és Duna közt) névezett érdemeit, I. Dr. Leichtlennek értekezésében (I-r *Band der Schr. der freiburger Ges. für Geschichtskunde*). A' pokolforrás (50° meleg) a' lakosoknak állatokat kopasztó vizül szolgál. A' geresbachi kapu előtt lévő szegények ferdője igen czélirányosan van alkotva. L. Kölreuter „*Die Mineralquellen im Grossherz. Baden* (Karlsruhe 1820) és Aloys Schreiber „*Histor. topogr. Beschreibung*“ 'sat. 2) Baden Alsó-Austriában, 400 ház. 's 2400 lak. kősziklás mész-hegyeken való fekvése szép. Szerencsétlen környülállásai mellett is faluból mezővárossá, idővel pedig várossá lett, 's most több austriai főherczegek nyári lakhelye. Nevezetesebb épületei: a' templomok, a' tánczos mulatságokra szolgáló épület, evő és kávézó szobájival, mellyben egy játékszin is van, továbbá a' főherczegek háza és a' casino. A' szép rendbe ültetett fákkal ékes mulató erdőcske mellett, Theresia ferdőjénél, van azon mészkőszikla, mellyből ered a' ferdőviz forrása, mellynek rendszerént való melegsége 27—29° Reaumur szerint. A' 12 ferdő közt leghévebbek az eredeti 's az asszonyok és József ferdője. Mindenki úgy van építve, hogy 40—150 személynek elég helye van benne. A' ki nem akar másokkal ferdeni, órákat is kaphat, midőn egyedül feredhetik. A' közönséges ferdő mindazáltal többre becsültetik, mivel abban gyakran a' legkellemetesebb esmeretségekre lehet szert tenni; legtöbb látogatóji és haszná-

lőji vannak az asszonyok ferdőjének, melyet gyakran használ maga a császár is. A kalvaria hegyen gőz-, vas-, izzasztó-ferdők is vannak. Theresia ferdőjében csak kádakban lehet ferdeni, 's csepegő ferdők is vannak benne. Az eredetnél lévő barlang az által nevezetes, hogy fenekén bizonyos sós massa ülepedik le, melly badeni sónak nevezetik. Közöséges sétáló hely a Helena vagy Ilona gyönyörű és befelé sűrű erdőkkel 's borzasztó kősziklakkal teljes völgye. Eszt. 7—8000 idegenek látogatják meg Badent. L. Schenk „*Die Schwefelquellen zu Baden in Niedr.-Oest. Wien* 1825. 3) Baden Schweizban az aargau cantonban, a Limmatnál, egy igen kies tájékon. Már a Romaiak építettek itt az egészséges forrásokért várost 's egy várkastélyt azon a helyen, a hol most a város áll, mellynek az 1712-ig itt tartatott köztársasági gyűlések igen sok jóvedelmet hoztak be. A ferdők, mellyek a Limmat partjai alatt mélyen vannak, a város felsősége alatt állanak. Egy széles és hosszú sorral épített templomok, kápolnák 's házak közt menő országút viszi a ferdőkhöz az utast. Ezek közt leghíresebbek a város felől lévők, mellyek nagy ferdőknek nevezetnek; a többiek, mellyek kisebbek, a Limmat tulsó oldalán fekszenek. A nagy ferdők közönségesek. A főbb ranguak a vendégfogadók ferdőjiben ferednek. A Verona-ferdő legközelebb lévén a forráshoz, leghévebb, 's azt mondják, hogy az asszonyok magtalanságán segít. L. Weber „*Localbeschreibung des Heilbades zu Baden in der Schweiz*.“ (Zürich 1790). — A Badenben Franciaországgal 1714 kötött békeséget lásd RASTADT alatt. L—ú.

BÁDOG nevezet alatt értetnek azon vékony arany-, ezüst-, veres- és sárga-réz-, vas-, czikn-'st. eff. táblák, mellyeket az arany- és ezüst-misek, vagy a vas- és rézhamorokban készítenek. A veres- és sárga-rézbádogat vagy pőröllyel, vagy hengeres mivekben ('s ez most már köz divatban is van a jobbféle fabrikákban), a cziknbádogat pedig mindig hengeres mivekben készítik. Az ebbeli bánásmód a VERES RÉZ, SÁRGA RÉZ, és CZIKN czikk. emlittetik. A vasbádogkészítés jár legtöbb nehézséggel. Valaminthogy a másféle bádogokhoz mindég a legtisztább 's leghajlósabb érczetek szokták venni, ugy a vasbádog készítésére is mindég a leglágyabb 's legszivósabb, hidegen sehogysem törő vasat szokták fordítani. A materiale, az ugy nevezett buktató vagy fedő, több hosszabb vagy rövidebb, keskenyebb vagy szélesebb, erősebb vagy gyengébb vasrudakból áll, a mint azt t. i. a leendő bádognak minősége megkívánja. Ezen fedők víztől hajtattott nagy pőrölyök alatt, vagy öntött vasból készült, esztergályozott és simára pallérozott nagy hengerek között, mellyeket víz vagy gőzerő hajt, lapittatnak el bádoggá. A hol a bádogat pőröllyel fabrikálják, ott két pőröly szokott lenni; az egyikkel a buktatókat lapitják el bádoggá, a másik alatt pedig megegyenesítik ezt. A hol sok és jó bádogat akarnak készíteni, ott a hengeres mivek többet érnek a pőrölyöknél, csakhogy sokkal költségesebbek is. A buktatók 's bádogok langoló kemenczékben tüzesittetnek meg, mellyek fával, kőszénnel és turfával fűtetnek. Ha a bádognak meghagyatik természeti vasszine, fekete bádognak nevezetik; fejer bádognak ellenben, ha beborittatik czinzel vagy is megczineltetik. Hogy a czinzelés véghez mehessen, az a végre fordítandó fekete bádogat (ugy nevezett vékony vasat) meg kell tisztítani az izzó forgácsoktól, 's hogy tiszta ércszint kapjon, eczetsavanyban (melly a rozsnak meleg helyen való forrásából ered) vagy meghigitott kénsavanyban kell senyvesztetni (köz neven páczolni). Ezután a bádog megsuroltatik, több ízben megolvasztott czinbe mártatik, 's azután fűrészforgáccsal 's rongyokkal megtöröltetik, nevezetesen azon fagyú eltávoztatása végett, melly azért volt a czin hegyett, hogy ez a levegőn ne oxydálódhassék. Hogy a bádog szép legyen, legelőbb is a vékony vas színének kell igen tisztának és simának lenni, mellyet csak igen kemény és sima hengerek között nyerhet; pőröly alatt készült vékony vas csak rossz bádogat ad, a

miért is a' jobb fabrikákban ezen móddal egészen felhagytak, 's felcserélték a' pórölyöket hengerekkel. A' gondos czinelés második feltétel a' szép bádógok készítésében. A' legszebb fejr bádóg Angliában készül; az újabb időkben azonban Burkus-, Francia- 'sat. országokban is iparkodtak ilyenemü jeles készítmények előállításában. A***s.

BAERT V. BART (János), egy közönséges halásznak fija, 1651 szül. Dünkirchenben, mások szerint Bern cantonban, Corbán nevű faluban, a' hol familiája még most is él. XIV Lajostól egy hajóssereg osztályának vezérévé neveztetett ki. A' Hollandiak, Angolok és Spanyolok franciaországi ördögnek hitták. XIV. Lajos tengeri ereje azon tiszteletnek, mellyel más nemzetek iránta viseltettek, nagyobb részét Bartnak köszönhette. Egyszer ez a' vitéz, de pallérozatlan tengeri vitéz, Versaillesben volt, 's midőn a' király így szólott hozzá: „Baert János, én magát egy tengeri csapat vezérévé neveztem ki,“ azt felelte Baert reá „Igen jól 's helyesen tette Felsőged“ Az udvariak nevettek ezen együgyű feleleten, de Lajos így szólott hozzájuk: „Ez egy olly férjfiúnak a' felelete, a' ki önbecsét érzi.“ Baert igen sok angol és hollandi hajót fogott el, másokat elégetett, Newcastleben kiszalott 's környékét feldulta. 1692-ben 3 hajója egy hollandi hajóssereggel találkozott, melly gabonával megethelve, a' balti tengerről jött, 's megtámadván a' kíséző és oltalmazó hajókat, győzedelmeskedett azokon és 16 kereskedő hajót fogott el. 1694 Franciaország nagy szükségét szenvedvén gabonára nézve, az Angolok hiuzi vigyázása mellett is több izben be tudta ő az élelemmel megethelt hajókat vinni a' dünkircheni kikötőbe. Egyszer számos ilyen hajókat vett vissza 's a' legmerészebb módon az Angoloktól, kiknek kezeire kerültek volt azok, melly különös vitézségéért nemességre emeltetett. Minekutána 1698 az Angolokat, kik az övénel háromszorta erősebb hajóssereggel ostromolták a' kikötőt, megcsalta volna, egy hollandi hajósseregre akadt, melly a' keleti tengerről jött, 110 hajóból állott, 's 5 fregattól kísértetett. Az oltalomul szolgáló fregatok 40 más hajóval együtt csak hamar a' Francziák hatalma alá jöttek, de midőn Baert ragadományát Dünkirchenbe vitte, 13 hollandi lineahajótól megtámadtatott, 's kénytelen volt, hogy az övénel számosabb ellenséggel való csatázást kikerülje, a' préda nagyobb részét megegetni. A' ryswicki békeség ezen nagy tengeri vitéz tetteinek végét szakasztotta, 's Baert életének utóbbi esztendejét Dünkirchenben töltötte el. Ott hm. 1702.

BAFFINSBAY (Baffin öble), egy legnagyobb 's legéjszakibb észak-amerikai keleti tengeröböl, mellyet egy Baffin nevű hajóskapitány fedezett fel 1662; az éjzs. sz. 65—78° közt fekszik. Baffin és Davi tengersizorosaikon, a' labradori parton lévő Chidley és a' nyug. grönlandi parton felemelkedő Farewell fokok közt folyik keresztül ez az öböl az atlasi tengerbe. Davi tengersizorosának dél. nyug. oldalán lévő szigeteinél fogva Baffin öble öszeköttetésben van a' czethalakkal gazdag Hudson öböllel. Ebből az öbölből evezett el Parry kapitány 1819 az éjszak nyugoti tengeri utnak felfedezésére. (L. ÉJSZAK-FÖLDSARKI UTAZÁS.)

BAGARIA, verese festett bika-, vagy tehén-, sőt lóbőr is, melly finomsága, csinossága 's erőssége, valamint tulajdonemü szaga 's tartós kellemetes színe miatt igen kedveltetik. Azt tartják, hogy ezen bőr készítésének mesterségét a' hajdani igen szorgalmatos és ügyes Bolgárok találták legyen fel. Mostan a' bagariát a' Muszkák készítik 's vele tetemes kereskedést üznek. Erős szagát azon nyirfaolajtól kölcsönözi, mellyel készítésekor be szokták avatni. Készítik már Francia- 's más országokban, nevezetesen az austriai birodalomban is olly jól, hogy semmivel sem alábbvaló a' muszka bagariánál. A' legjobb bagaria tulok- (tinó) vagy üszöbőrből készül. Készítése módjának bővebb leírását lásd: „*Dinglers Polytechn. Journal VII Bd. Hft. 2.*“ A***s.

BAGDAD, fővárosa hasonló nevű török helytartóságnak, melly Mesopotamiának vagy Al-Dsesirának déli részét (3200 nsz. mf. 650,000 lak.)

foglalja magában a' kel. hosz. 44° 24' az éjsz. szél. 33° 20' alatt 's most Irak-Arabinak neveztetik, nagyobb része a' Tigris keleti oldalán fekszik, mellynek partjait egy 6201. hosszu hajóhid köti össze. A' hajdani Bagdad, a' khalifák lakhelye, mellynek, míg virágzott, 2 mil. lakosa volt, most összeomolva fekszik a' folyó nyugoti oldalán. Az új város téglából épült falakkal, mellyeknek kerülete mintegy 1 német mértf. 's 5—6 ölnyi mély sáncczal, melly a' Tigrisből vízzel tele eresztethetik, van körül vére; hanem a' kőfalak számos tornyain lévő ágyuk már régiek 's haszonnevelhetlének. A' vár a' Tigris mellett áll, 's van egy fegyvertár benne, de nem igen erős. A' nagyobb részent téglából épített házak csak egy emeletiek, az utszák tisztátalanok, nincsenek kövel kirakva 's olly keskenyek, hogy alig lovagolhat két ember egymás mellett. A' tehetős lakosok házai csinosan vannak épülve; kiváltképen a' helytartó palotája igen tágas és pompás házi eszközökkel megrakott szobák vannak benne. A' város közönséges ferdőjít és kávéházait, jóllehet rossz állapotban vannak, igen számosan látogatják. A' piaczon sok eleséget lehet találni 's olcsó áron. Bagdad fő lerakó helyek az arabiai, indiai és persiai portékáknak, valamint az europaí manufacturákban 's fabrikákban készült miveknek is. Pompás tekintetek van az 1200 boltot magokban foglaló Bazaroknak, mellyek mindenféle napkeleti portékákkal bővelkednek. A' város fő fabrikái mivei: veres és sárga bőr, melly mindenfelé híres, továbbá selyem-, pamut- és gyapjumivek. Az Angolok és Persák segítségével a' basa egy ágyuöntő műhelyet alkotott. Bagdadtól kapja Kis-Asia, Syria és Európának egy része az indiai portékákat, mellyek Bagdadból Bassorába vitetnek, innen pedig sajkákon a' Tigrisen fel felé húzatnak 's a' karavánok által Tokadba, Konstantinápolyba, Aleppoba, Damascusba 's Persiának nyug. részeibe szállittatnak. Drága kövekkel 's gyöngyökkel is kereskednek a' lakosok. Bagdad és Bassora közt egy angol postahajó is van. Bagdadban igen sok idegenek fordulnak meg, részszerént kereskedés, részszerént pedig a' szentek, kik közt van Ezechiel propheta is, koporsójinak meglátogatása végett. A' nyár olly hiev, hogy a' lakosoknak föld alatt lévő szobákban kell hivist keresni; a' tél ellenben olly hideg, hogy fűteni kell. Mindazáltal a' város kellemetes, egészséges és minden dögleletes nyaralyáktól ment; hanem a' bőrnaravályában sokat szenvednek a' lakosok, kik Törökök, Persák, Örmények, Zsidók 's keves számú Keresztények. A' Jakosok számának 5/4 Törökök teszik. A' Zsidóknak csak a' városnak egy külön vált részében szabad lakni, de itt is igen nyomorult állapotban élnek. Az említettekhez számlálván az Arabokat, Hindostaniakat, Afghanokat és Egyiptombelieket, kik itt szoktak tartózkodni, Bagdadnak népessége 80.000 megyen. A' Persáknak, kik az országló szék-oltalma alatt szélesen kiterjedő kereskedést üznek, egyenességekért 's pntosságokért igen jó hírek nevek van. A' nép főbb osztályai az idegenek iránt nyajasabbak 's több figyelemmel vannak, mint másutt szoktak a' Mohamedanusok lenni; az alsóbb osztálybeliek ellenben napkeletnek minden uralkodó vétkeivel teljések, egyébiránt bátrak, merészek 's az ellenkezésre hajlandók. Bagdadot Abu Giafar Almansor khalifa építtette 766; 4 esztendő alatt lett készen; a' 9-ik száz. Harun Al-Rasidtól nagy fényre emeltetett; 100 eszt. későbbben pedig a' Törököktől elpusztított. A' 13-ik száz. Dsingis-Chan unokája, Holaku, által megvétetett, a' ki az uralkodó khalifát megölette 's a' khalifaságot eltörölte. Holaku maradékai 1416 Tamerlán 's 1436 Kara Yusef által kiűzettek. A' következő esztendőben Ismael shah, Persiának egy a' Sofi familiájából való uralkodója, foglalta el a' várost. Ez idő olta szüntelen veszekedtek a' felett a' Törökök és Persák. Egy nevezetes ostromlás után 1638 IV. Amurat török császár kezébe került 's hijába törekedett azt a' 18-ik száz. Nadir shah a' Törököktől visszavenni. Bagdadra nézve I. *Buckingham's Reise* (1816) *nach Mesopotamien* (Berlin 1828).

BAGGESEN (Jens), dán és német költő, szül. Febr. 15. 1764 Korsörben. Német-, Francia- és Olaszországban, Schweizban 'sat. tett utazásai után hivatalt nyere Kopenhágban 1796. 1800 olta Parisban éle háza népével; 1811 Kielben a' dán nyelv és literatura professorának nevezeték ki; 1814 visszaméne Kopenhágba. Minekutána testi bajainak enyhítésére Csehország forrásait használta volna, honjába szándékozők vizsziatérni, de Oct. 13. 1826. Hamburgban érte halála. Legtöbb erő van kis dalai- és idyllájiban. Említést érdemel idyllai eposa „Parthenais“ (Amst. 1808, új kiad. 1819); „Adam és Evája“ (Lipscse 1827) és „Evszakai“ (dán nyelven). Daniában több dalai népdalokká levének.

BAGLIVI (György), híres orvos, ki szerencsés elméje 's nagy szorgalma által magának egykor nagy nevet szerzett a' tudós világban. Születet Ragusában 1668. Tanulását Paduában elvégezvén, Romában az anatomia és chirurgia professorává, a' londoni kir. tudós társaság 's a' természetvizsgálók academiájának, 's több más tudós társaságoknak tagjává választatott. Noha azon módnak közlését megigérte, miként kelljen száz 's több esztendeig egészségben élni, önéletének a' kora halál vizkórság által véget vetett, 38-ik esztendejében, 1706. Öszveséges munkái sok izben megjelentek, a' többek közt Parisban (1711), Antverpiában (1715), Bassanóban (1737 és 1752), Lyonban (1765) negyedréthen. Baglivi az orvosi theoriában Harveyt (de a' kitől a' vérforgás felfedezését megtagadta 's Realdo Columbónak tulajdonította) 's Sanctoriust, a' praxisban pedig Hippocratest és Durinst követte oly vak ragaszkodással, hogy minden ellenkező értelműeket etretneknek tartana. —

A. Balogh Pál.

BAGNO (olasz szó, ferdő), különösen azon hely Galata mellett, Konstantinápoly közelében, hol a' rabszolgák tartatnak, kiknek számára iten I görög és 2 cath. templom van.

BAHAMA v. lucayi szigetek, szám szerint 700, 257 nsz. mf., 17,000 lak., a' nagy bahamai főenytorlásnál; egynéhány a' kis főenytorlásnál, egynéhány pedig a' Haitiba vivó csatorna, az Antillák és Cuba előtt fekszik. Az Antillákba való hajókázásra nézve nevezetesek. Jóllehet a' naptérítő ke-rekekhez (tropicus) közel esnek, még is keveset teremnek. A' föld igen vékony, felette meszes és vizre nézve szegény, ámbár erdős. Anglia igen sokat tart ezen szigeteknek birására. Eghajlatjoknak két igen egészséges évszaka van; szélvész soha sem dühösködik benne. Mikor a' Spanyolok által felfedeztetek, igen népesek voltak; hanem ezeknek, a' kik a' népet Haitiba tették által bányászás végett, birtokába jövéen, igen megfogyott a' lakosok száma. Az angol kormányshék helye New-Providence, mellynek egy Fort-Nassau nevű erőssége is van. Kivitetnek belőlük: pamut, cukor, hal, ambra, só, orlean, festőfa és kávé, mellynek éjszak felé, kivéven Spanyolországban a' Guadalquivir mellékét, a' hol próba tétetett vele, még eddig ezen szigetekben van éjszakra legszél-zőbb hazája. Mint minden britanniai coloniákban, ezekben a' szigeteken is van felső és alsó parlament.

L—ú.

BAHIA, elébb S. Salvador, Brasiliának 1771-ig fővárosa, a' Mindszentek üblénél fekszik, mellyet Christovan Jacques, egy Portugali, fedezett fel, 's a' hol legelőször Diego Alvarez Correa telepedett meg egy bájos szépségű tájékon, 13,000 ház. 's mintegy 100,000 lak., kik közt 40,000 fejer van; érseki lakhely egy universitással; éghajlatja igen egészséges; kikötője Brasiliának legjobb kikötőji közé tartozik, melly Londannal 's Európával a' legelevenebb kereskedést üzi; 116 nagykereskedő van benne; a' déli földszarknál lévő czethalászatja is nevezetes. Kivitetnek belőle: becses fa, fűszerszám, délszaki gyümölcsök, riskása, szarvas marha, cukor, dohány, pamut, kávé (melly, mivel a' föld igen kövér a' kávé plántára nézve, rosszabb a' rio-de-janeiroinál, de ennél fogva olcsóbb is) 'sat. Alattomban arany és gyémánt is vitétik ki. — A' Bahia nevet egy helytartóság is viseli, melly 2579 nsz. mföldön fekszik

590,000 lak. (ezek közt a' rabszolgák száma 173,000), a' S. Francesco folyójánál 's éjszokról délnek az Erio és Champado hegyeitől hasítottak keresztül.

L—ú.

BAHRDT (Károly Fridrik), nevezetes theologus, 1741 szül. Misnia tartományában 's atyjától, egy érdemes predikátortól, vette első nevelését. Igen jeles talentumai nagyon nyugtalan lélekkel voltak egybekapcsolva, 's azért tanulásában sem mutatott nyomosságot. A' lipcsei universitasban tanulását elvégezvén, nem sokára atya mellett káplánna 's egyszersmind a' bibliai philologia rendkívüli professorává lett ugyan Lipsiában. Ekesszólása által nagy kedvességet nyert, de feslett élete miatt 1768 kénytelen volt Lipsét elhagyni 's Erfurtba ment, hol a' bölcselkedés és zsidó régiségek professorává nevezetett. Itt írta bibliai dogmaticáját és ilyen czimű könyvét: „*Wünsche eines stummen Patrioten*.“ Az ezen könyvekben kinyilatkoztatott heterodoxus gondolkozásáért a' wittenbergi theologiai facultas által eretnekséggel vádoltatott, ellenben a' göttingeni által kedvezőbben ítéltetett meg, melly az ellenkező feleket öszve akarta békéltetni. Több rendbeli kedvetlenségek 's természeti nyugtalansága miatt Erfurtot is elhagyta 1771-ben 's Giessenbe ment, hol theologiat tanított 's predikálásával is kedvességet nyert. De heterodoxus vélekedései itt is meggyűlöltették 's perbe keverték az egyházi férjfiakkal 's rendetlen magaviselete nem sokára a' köz tisztelettől is megfosztotta. Minekutána Helvetiában és Németországban is nevelő intézeteket keves foganattal 's keves ideig kormányozott 's Türkheimban hasonlóképen keves ideig superintendens is volt, a' német császár ítélete által minden egyházi hivatalokra alkalmatlannak tétetett 's a' könyvirástól mindaddig eltiltatott, míg vélekedéseit vissza nem venné. Ekkor a' prussus király tartományaiban keresett menedéket, 's 1779 Halléba ment, hol hitbéli vallástételét kiadta, mellyben a' papságot és a' vallást még kevesebbé kimélette, mint elébb. A' philosophiában, rhetoricában és régi nyelvekben közös leczkéket tartván, hallgatókat nagy számmal nyert; de nyugtalan és perlekedő természete itt is új bajokba keverte a' papsággal. Ekkor a' városon kívül egy szőlőhegyre ment lakni 's ott korcsmát állított fel. Látogatóji nagy számmal találkoztak; de két újabb munkájáért, mellyeket itt készített, két esztendei várbeli fogságra ítéltetett, melly büntetést a' király egy esztendei fogsággá változtatta. Ezen fogságában írta le élete történetét illy czim alatt: „*Geschichte meines Lebens und meiner Meinungen*.“ A' fogságból kiszabadulván, ismét az élébbeni módon élt Halléban, a' hol 1792 megholt, halálát rendetlen élete és a' maga által okozott bajok siéttetvén. — Bahrtdt kellemesen beszélt és irt; de minden munkáji hiányos esmereteket mutatnak; soha sem volt neki sem elég üressége, sem elég lelki nyugalma, mellyek nélkül a' tudományokba mélyen hatni nem lehet. Tagadhatatlan, hogy a' vallást illető dolgokban a' maga idejebeli vélekedésekre nagy befolyása volt.

K. J.

BAILLOT (Pierre), egy az újabb francia hegedűoskola fejei közül; szül. 1771, tanult Viotti alatt 's elébb 1791 Artois herczeg szolgálatjába, utóbb pedig 1803 a' conservatoriumba lépett. 1805-től 8-ig éjszaki Európát beutazván, olly nagy hirt szerzett, hogy Kreutzerrel 's Rodével vetekedik. Előadása merész és komoly. Egyike ő azon hegedűoskola készítőjének, melly elébb Parisban a' conservatorium hasznára, azután pedig Lipsén németre fordítva ezen czim alatt: „*Violinschule von Bode, Kreutzer und Baillot, geordnet von Baillot*“ kinyomtatott. Mind ehhez, mind egy másik hegedűoskolához, mellyet ugyan csak a' conservatorium számára Levasseurel, Catellel és Baudiottal adott ki, némelly hegedűre való gyakorlásokat ragasztott.

J.

BAILLY (Jean Sylvain), rendkívül dicső francia astronomus és litterator. Szül. Parisban Sept. 15. 1736, mh. ugyan ott (guillotine által)

Nov. 11. *) 1793. Atyjának szándéka ellen, ki jeles (nemzettségében már negyedik) képirov lévén, fíját ezen sorban ötödiknek szerette volna látni, a' tudományok ösvényét választotta. Először a' szép tudományokra adta magát, nevezetesen a' költői mesterségre; szomorú játékokban tett próbáit Lanoue jóknak találta ugyan, mindazáltal nem javasolta, hogy az ifju B. ezen pályát folytassa. Lejeuneux kisasszonynál, ki szinte képeket írt, La Caille tisztos esmeretségébe jutván, az astronomiára fordította minden figyelmét, melly ezélra ugyan ezen fótisztelendő férjfinál jobb vezérre sehol sem akadhatott volna. La Caille Ephemeriseinek VI-dik darabjában dicsérettel emlékezik felőle egy (a' hold vizsgálati számba vételét tárgyazó) munka miatt, mellyet B. az ő tanácsára vállalt fel, és 1762 végre hajtván, a' parisi academiának bemutatott. A' következő esztendő elején (Jan. 29. 1763) az academia tudományos osztályába (*academie des sciences*) felvétetni méltónak találtatott; ugyan ezen esztendőben jött ki azon munkája, mellyben dicsőült mesterének utolsó két esztendei (1760 és 1761-iki) csillagvizsgálatit vette számba; ez által B. igen becses szolgálatot tett az astronomiának, a' veszélytől megőrizvén 's közhasznuvá tévén -olly nagy áru kincset; melly t. i. La Caille drága életébe került. Már a' mult (1762) esztendőben egy más mellyebb fenekű dologhoz is hozzá fogott: Jupiter holdjai teoriájához, mellynek súlyos és hasznos voltát megismervén az academia, 1764 jutalmat tett ki az ezen tárgyat legjobban kimeritendő munkára. B. derék munkával állott ki a' viadalpiacra, de győzhetetlen bajokkal, La Grange-al, törtévnén összeütközése, a' koszorut el nem nyerhette. Egy a' Jupiter holdjai fényét illető értekezésről, mellyet B. 1771 bocsátott közre, Lalande igen nagy tisztelettel szól: „*Ce travail,*“ ugy mond, „*plein de sagacité ne pouvait être fait, que par un de nos plus grands astronomes; et je lui disais dans le tems de sa gloire, que j'aimerois mieux l'avoir fait, que d'avoir été le premier sur la liste des présidens des Etats generaux et des maires de Paris, quoique son merite l'y eut placé.*“ Hébeokorban, midón a' szoros tudományokban kifáradt elméje nyugodalom után esdeklött, a' literaturát szokta elővenni. Illyetén ikekben költek azon különbféle tudós társaságok által részént tisztelettel illetett, részént jutalommal koronáztatott beszédek, mellyeket V. Károly, Corneille, Leibnitz, Molière, Cook, La Caille, de Gresset emlékezetek dicsőítésére készítet; ezekben, főképen az utolsó háromban, olly jeles literatori ügyességet nyilatkoztatott ki, hogy Buffon és több más academicusok (1771) titoknokká akarták B.t választani a' tudományos osztályban, és hogy Condorcet több voxokat nyert legyen, leginkább fényesb születése, tekintete és D'Alambert hathatós közbenjárása által történt. Főmunkájának (*Histoire de l'astronomie*) első kötete 1775, a' második pedig és harmadik 1779 jött ki. Ezen munka által, melly olvasóit elejétől végig gyönyörködtetvén oktatja 's oktatván gyönyörködteti, azon felül, hogy az astronomiát sokakkal megismertette 's kedveltette, főrangu nevet szerzett magának B. a' literatura krónikájában örök időkre. Minekokaért az academia meg nem elégedvén azzal, hogy Febr. 26. 1784 Tressan helyett a' nyelvtudomány osztályában (*academie française*) titoknoknak választotta, mindjárt a' következő esztendőben a' harmadik (*academie des inscriptions*) tagjai közé is beiktatta; ugy hogy immár egy osztály sem maradt, mellyben Baillynak szava és széke nem volt volna: olly megtiszteltetés, mellyben Fontenellen kívül soha senki sem részesült; pedig, ha kettejek közt hasonlítás szabad tenni, a' pálmát bizonyosan Baillynak kell engedni, főképen a' mi a' régiségek tudományát illeti. Ritka megtiszteltetése díját az academia valamennyi osztályának egyszerre lefizette B. 1787, midón az indus és napkeleti népek astronomiájáról írt remek munkáját (*Histoire de l'astronomie indi-*

*) Ezen időjegyzések mindenütt Lalande szerént vannak feltéve, kitől Brockhaus több helyen különbözik egy vagy két nappal: p. o. itt Nov. 12. áll nálá.

enne et orientale) kiadta. B. nem csak astronomus és literátor volt, hanem publicista is; kimeríthetetlen talentuma minden idő- és helybeli környülmények között új meg új formában fejtvéni ki magát. P. o. midőn 1784 Deslon Parisban Mesmer állati magnetizmusát üzvéni, a' népben olly mozgást okozott, hogy a' kormányszék a' dolgot egy ahhoz értő kiküldöttség által megvizsgáltatni szükségesnek látta; Bailly (ezen kiküldöttség tagja és titoknokja lévén) két különös irást tett fel; egyikében, melly a' nép felvilágosítására és megnyugtatóására azonnal sajtó alá bocsátatott, a' Mesmerismust úgy adja elő, mint a' képzelődés hatalmának próbajelét és az emberi elme kicsapongásának egy ágazatját; a' másikában pedig, mellyet egyedül a' király számára készített, annak erkölcsi következtetéséről szól. Nem különben azon biztosságnak is, mellyet az academia 1786 Poyet építőmester által egy új ispotály felől beadott planum megbíralására kiküldött, tagja's jegyzője B. volt; ez alkalmazással feltett írás (250 l. 8. rét.) tele tanúsággal és szelid emberiséggel hasznos javalatit (4 új ispotály építését) Breteuil különös figyelemmel fogadta 's kész vala végre hajtani, midőn 1789, a' revolutio kiütvéni, megszünt miniszter lenni. A' tudományok java 's B. önboldogsága tekintete arra az ohajtásra kinszerit bennünket, hogy vajha ritka érdemei 's tehetségei kevesbbé lettek volna híresek! Mert épen azon becsfény, mellyben B. minden felől állott, okozta, hogy eddigleni ártatlan foglalatosságai esendes köréből a' revolutio által mindjárt kezdetben kiszakasztatván, a' nagy világ lármás piaczára ragadtatott 's tündér, igen is tündér méltóságra emeltetett! De hagyán: beszéljük el rövideden történeteit időrend szerént. Paris városa electorai öszvekelvén (Apr. 26. 1789), hogy a' következendő országgyűlésre követeket válasszanak, Baillyt tiszteleték meg a' jegyzőhivatallal. Több academicusokkal ült itt B. együtt, de mindenik tudta, hogy ő egy személyben három tag képét viselte azoknak társaságában; fris emlékezetben volt még írásbeli nagy talentuma a' Mesmerismus és az ispotályok ügyében; ide járult B. deli férjfi tisztos külseje 's feddhetetlen magaviselete: ezek mindöszve neki szerzetek az említett hivatalra legtöbb voxot. Illy jeles megkülönböztetést nem vala képes B. el nem fogadni; elfogadta; 's e' szempillantatban örökre kilépett a' menyiei Musa koszorus papjai sorából. Ugyan azon okoknál fogva legottan első parisi követnek, 's Versaillesben az országgyűlés harmadik karja (tiers etat) első előlülőjének választatott. Ama' nagy történeteket szült 's még nagyobbakkal viselős (Jun. 17. 20. 27. 1789) napokban egy megkülönböztette magát B., hogy a' Jul. 2. tartott közgyűlés, mellyben a' két felső kar a' harmadikkal egyesül, az ő előlülése alatt választotta a' viennei érseket új előlülőnek, neki különös kiküldöttség által megköszönte az addig viselt hivatalban kimutatott ügyességét; nem sokára pedig (Jul. 15.), midőn a' Bastille megvétele után a' király Parisba visszatért, ezen főváros polgári köz akarattal őt tették bírójoknak (maire de Paris). Ekkor állott B. fényes pályája legfelsőbb pontján: melyképét az academia, tulajdon alaprendszabási sérelmével, melly ezen tiszteletre csak elhunyt tagjait méltóztatja, palotájába helyeztette; ugyan e' történt vele pompás készülétek közt a' város kastélyában. Innentova homályba borult B. tündöklő csillaga, 's vérszínű felhőkbe alkonyodott el. Meddiglen e' hivatalát viselte (Jul. 15. 1789 — Nov. 16. 1791), mindent elkövetett és semmit el nem mulatott, a' mit egy bölcs és jámbor előljárótól igazságosan kívánni lehetett. B. ennél is többet tett, mert vagyonyját is hivatalába ölte. Hanem azon veszélyes időkben, ott, a' hol a' polgári rend fonákul felfordult, egy nyomot vesztett 's minden szentet letapodott nép közepette sem Plato, sem Socrates nem kerülhetten el a' vádat. B., ki egyszersmind a' király és nép hatalma alatt volt, mivel e' két meghasonlott félnek egymással ellenkező parancsolatit egy uttal nem teljesithette, mind a' keztől előtt gyannuba 's gyűlölségbe esett; mások azt hányták fel ellene, hogy a' királyi

méltóságnak sokat engedett; mások pedig, hogy sokat ártott. Biró vi-
selt idejének legveszedelmesebb napja vala Jul. 17. 1791, midőn a' Varen-
nesből visszahozott királyt Paris népének nagy része tüstént letétetni
kivánván, Mars mezejére csoportozott, és B. által, mivel elszéledni
jó szóval nem akart, erőnek erejével kinszerítettett; ez alkalmatossággal
néhány puskalövés történt, melly miatt, noha az részéről parancsolva
nem volt, a' convent részéről pedig jóvá hagyott, B. két esztendő
mulva életével adózott. Petionnak, a' nép új kedvenczének, incselkedé-
sit elunván, de elgyengült egészsége miatt is, Nov. 16. hivataláról le-
mondott és a' következő két esztendőt (1791, 1792) többnyire utazás-
ban (némelleyek szerint Nantes vidékén) töltötte. Végső szerencsét-
lenségére Laplace barátja kinálását, hogy az ő hajlékában, Melunben, ven-
né menedékhelyét, elfogadván, akkor érkezett oda, midőn már ott
Robespierre katonái feküdtek; legottan megesmertetett, Parisba vite-
tett; Nov. 10. halálra ítéltetett s más nap kivégeztetett, minekutána, a'
mi mással senkivel sem történt, hideg esős időben több órákig egy vesz-
tő helyről a' másokra irtóztató kínzások között hurczoltatott volna, úgy
hogy hohérai is bosszuságra gerjedtek a' rajta elkövetett kegyetlenség
szörnyiségén; mindezeket B. erős férfi lélekkel türe: egy ember szá-
vára „*Te reszketsz, Bailly!*“ csak ezt felelte: „*Igen, mert hideg van.*“
Mentő irását, mellyben magát az ellene felhozott vádak ellen tökélete-
sen kitisztítja, a' híres perek (*Proces fameux*) második kötetében méltó
olvasni. Egy emlékirást hagyott maga után a' revolutio elejéről (Apr.
21. Oct. 2. 1789), melly német nyelvre is van fordítva (Leipzig. III. Vol.
1804), és egy munkát a' mesék és régi vallások eredetéről. Özvegye,
Jeanne Leseigneur, kit 1787 első férje, Raymund Gayer, halála után vett
el, buval, betegen, szegénységben 1800-ig éldegelt s ez esztendőnek
utolsó fertályában (Octoberben) himlőben holt meg.

Tittel.

BAIRAM (vagy a' mint sokan írják, Beiram) a' Törököknél és
Persáknál közös nevezete azon két innepnek, mellyeket a' Moslemek
esztendőnként ülni szoros törvény által köteleztetnek; különbségnek oká-
ért egyik nagy, a' másik kis Bairam nevet visel. A' nagy Bairam,
melly egy 30 napi sanyaru bőjt (RAMASAN, I. e.) után következik, az-
ért is az Araboknál *id el-fitr*, azaz, *bűjtöntő*nek nevezetik, mint ná-
lunk a' Husvét, örvendetes és engesztelő innep s folytatban három na-
pig tart; ez alkalommal az ellenséges feleknek, hogy az innepet illendő-
képen megszenteljék s annak áldásiban részesüljenek, kötelességek egy-
mással megbékülni; uton utfélen találkozáván a' Moslemek öszveülekeznek
s csókolkoznak; kiki a' magánál feljebb valónak ajándékot visz; melly
utolsó szertartás néha napján az europai Keresztényeknek is költségekbe
került: Konstantinápolyban különös pompával jár ez az innep: azon este-
ve, mellyen kezdődik, a' serail tenger melléki oldalán fekvő ágyuk dur-
rogásával, a' piacokon dob-, czimbalom-, trombitászóval adatik jel a'
népnek; a' kormány főtisztjei seregesen sietnek a' fényes udvarba, sze-
rencsés innepeket kívánni a' nagy urnak; Ő Felsége pedig czobolprémes
mentéket (*chylaat*) osztogat ki ajándékba s nagy vendégséget ad: ellen-
ben a' Keresztény és Zsidó legokosabban tesz, ha ezen három napot haj-
lékában tölti, mivel a' dobozó török nép handsárjának könnyen hasz-
nát veszi, tudván, hogy az innep tekintetéből bűnhődni nem fog. A'
kis Bairam, arabul *id el-nahr* vagy *id el-kurban*, azaz, *áldozó innep*,
amaz után 69 nappal később következik, estvétől estvéig tart, és a'
mekkai bucsujárást zárja be: ekkor minden tehetős Moslem egy juhot
öl le az Isten nevében, vendégeskedik és azt, a' mi vendégeitől felma-
rad, a' szegények közt osztja ki. A' török kalendáriomban amaz innep
a' tizedik hónap (*schevval*) 1, 2, 3-ik, eme' pedig az utolsó hónap
(*Dsu-l-hedsche*) 10-ik napjához lévén rend szerint kövte, 30 török év
elfolyása alatt az esztendőnek mind a' négy részeit bejárja egyik is,
másik is, és hétszer harmincz, azaz, 210 török év mulva ugyan azon

hónapi 's héti napra kerül vissza. A' kis Bairam *Hadschal-Ekber-*, azaz, legnagyobb innepnek nevezetik, valamikor Péntekre (törökül *Tsu-mej*) esik.

BAJA, sok tekintetben jeles mezőváros, éj. sz. 46° 11', k. h. 36° 38', a' Duna bal partján, Bács vármegye felső járásában, herczeg Grassyalkovich birtoka; 1676 házat számlál, mellyek között a' nagy cath., a' görög n. e., a' reform. szentegyházak, egy barátklastrom, a' földes uraság pompás kastélya, a' városház, a' főgymnasium és kisebb iskola, postahivatal, sőtisztviség, kaszárnya 's egyéb nagy épületek vannak. A' lakosok száma 14,537, részént Magyarok, részént Németek, Szerbek és Zsidók. Mezei gazdaságok középszerű, kézi mesterségeket nagyobb mértékben, de a' kereskedést, főképen gabona és egyéb termékek dolgában, legnagyobb serénységgel üzik, 's arra nézve vásárai a' leghiresebbek közé tartoznak.

S—s.

BAJADÉREK, 10—17 esz. leánykák Keletindiában, kik táncolni, dalolni 's kis néző játékokat előadni tanulnak. Olly asszonyok oltalma alatt vannak, kik az asszonyi, névszerént a' tetszés mesterségében jártasak. Ezek a' nép legalsóbb osztályaiból a' legszebb 7—8 eszt. leánykakat kiválasztják, 's hogy el ne rutuljanak, beoltatják himlőjüket, azután a' jövőendő helyzetekbeli esmeretekre 's testi ügyességekre tanítják, a' mik egyedül az elébbkelők mulattatására 's érzéki gyönyörökre czéloznak.*) Mesterségeket, mellynél fogva öltözetek által természeti kecséiket kiűntetni 's emelni tudják, nagyra vitték a' Bajadérek, 's állásait, tagjaik hajlékonyságát 's minden mozdulatjaik igéző kellemét nem győzik eléggé dicsérni a' szemtanuk. Az illendőséget legkisebbé sem sértik ezen mozdulatok. A' Bajadéreket lassanként egy szokásba hozá a' fényűzés, hogy most a' legesekélyebb vendégségek sincsenek nélkülok. A' ki szorosabban ohajtja esmerni a' leányka tehetségeit, csak egy intésbe kerül. Az első rendü Bajadére egy esti társasága 100 forint vagy rupia, szintannyit kap a' tulajdonosné attól, kinek éji unalmát a' nyajas leányka előzni segíté. Egyébiránt ezen életmódot Indiában nem tartják erkölcstelennek.

BAJAE. Ez a' campaniai Brighton, mellyről így ír Horatius: *Nulus in orbe sinus Bajas praelucet amoenis*, az a' hely, a' hol minden tehetős romai lakosnak hajdan mulató háza volt, az ambubaják (minden szemérmét levettezett fajtalan személyek) és balatrók (élődik, csapodárok) kedves tartózkodó helye, most elpusztulva fekszik 's csak hajdani ferdőjinek, mellyek templomoknak tartatnak, omladékaiért 's régi palotájának, mellyeket a' tenger hullámai közt lehet látni, maradványiért nevezetes az idegenek előtt. Nagy híret Bajae meleg ferdőjinek 's egy tengeröböl mellett lévő kies fekvésének, mellyet a' körüle korszorformában fekvő halmok védelmeztek a' hivesebb szelek ellen, köszönhetete. „Már a' császárok ideje előtt,“ így szól Wieland Horatius levelei I. könyve 15 levelének magyarázatjában, „Bajae volt az a' hely, hol a' főrangú Romaiak a' köztársasági képmmutatást levettezték, minden tartózkodás nélkül hódolván a' multságoknak és buja indulatoknak, mellyek ezt a' helyt olly rozsz birbe hozták, hogy Propertius leányát nem hihatja elég hamar vissza, és Cicero az ifju M. Coelius védelmezésében szükségesnek tartja magát mentegetni, hogy egy ollyan ember ügyét válalta fel, a' ki Bajae látta.“ Talán hév forrásainak gözei

*) A' Bajadérek foglalatossága eredetileg nem vala tán botránkoztató. Egy főbb osztálya a' Bajadéreknak, kik Deve-Dasi (isten szolgálója) nevet viselnek, a' két főistenség templomaihoz tartozik, azokban neveltetnek a' leánykák és taníttatnak a' papok által. Foglalatosságok különbféle templomi szertartások, táncz, muzsika innepok alkalmával. Évenként az indiai Amoruak (Kantadéve) is áldoznak. Alább valók, kik, a' nélkül hogy bizonyos templomokhoz tartoznának, a' szent innepéken tánczolnak, muzsikálnak és dalolnak. Nevék Nartachi. Ezeket követik a' Vestiatrik, azután a' Canceuk. Ezen templomnak le nem kötelezett Bajadérek állanak vénebb asszonyok oltalma alatt, kik Bajaj nevet viselnek 's nyugodalomra lépett Bajadérekéből lettek azza.

okozták részszerént azon egészségtelenséget, mellyről már Cicero panaszkodik leveleiben, 's a' melly most a' tájék lakatlansága 's a' vízvívéseknek, mellyekben most lent áztatnak, elmoocsárosodása miatt csak nem tűrhetően. Fekvésének kellemetessége ellenben elragadja a' nézőt; a' tengeröblön lebegő halászcsoznakok azon hajósseregekre emlékeztetik az utast, mellyek hajdan a' juliai és misenumi tóból kievezvéen, ezen öböl előtt utaztak el, Puzznolival, a' szigetekkel 's azon magasán fekvő kastéllyal, melly Toledoí Péter vicekiraly munkája volt, szemben.

L—ű.

BAJAN, az Avarok leghiresebb khánja. L. AVAROK.

BAJAZET I., török császár, atyját I. Amurathot követte, ki a' Szerbekkel viselt ütközetben Kassova mellett elesett. Visszavonás támadván közte 's bátyja, Jakab, között a' thronus miatt, Jakabot zsinég által kivégeztette, melly kegyetlenség idővel szokássá vált a' török udvarnál. Hódításai nagyok voltak, 's igen gyorsan haladt, innen vette vilálm melléknevét. Három év alatt Bolgárországot, Szerbországot egy részét, Macedoniát, Thessaliát 's a' kis-asiái statusokat meghódította. Konstantinápoly körül 10 évig táborlott, 's éhség által vélte megvehetni. Sigmond király nagy sereggel ment a' megszállott város segédjére, 's Nicopolist Bolgárországban megtámadta; de Sept. 28. 1395 megveretett. (L. SIGMOND.) B. kétséggel eldönti a' görög császárságot, ha Timur (TAMERLAN I. e.) natoliai birtokait (1400) nem háborgatja vala. B. eliene ment, de Jun. 16. 1402 Timur meggyőzte seregét, 's B.t elfogta; mindazáltal nagylelkűleg bánt vele; mert azon rege, hogy vas kalitkába zárva hordozta legyen magával, történeti igazságon nem alapul. Mh. B. 1403 Timur táborában Karamaniában. Követte I. Soliman. —f—

BAJAZZO, olaszból baja, tréfa, bajaccia, együgyű tréfa, a' kötelgrók és mülovagok 's más efféle vándorló társaságok közönséges tréfaüzője.

BÁJLÁMPÁS, BÁJMÉCS, TÜNDÉRLÁMPÁS, I. LATERNA MAGICA.

BAJMÓCZ, tótul Bojnicz, Bajnyicz, éj. sz. 48° 47', k. h. 36° 15', kis mezőváros, mert csak 116 háza, egy cath. temploma, 811 lakosa van; de felette kies fekvésű, Nyitra folyó mellett, Nyitra vármegyének azon járásában, melly tőle viseli nevét, Turócz vármegye nyugoti szélén, Privigye szomszédságában. Már 1637 olta gróf Pálffy familiának birtoka. Magas dombon épült roppant vára a' legrégebbek közé tartozik, és igen sok vizsontagságokat szenvedvén, hazánk történetírásiban gyakran emlittetik. Az itt lévő plebániával most öszvekapcsolt prépostságot (Praeposituram S. Antonii Abbatis de Bajmócz) Onufrius gróf 1470 fundálta. Az itt lévő meleg ferdők híresek és sok vendéget látnak. A' viz, melly a' ferdőházban ered, hasonlít a' pöstényihez, de nem olly forró, kevesebb kénnel bír, 's timsóval lévén vegyülve, némelly esetekben elsőséggel bír. A' ferdőház tágas 's egy kápolnán kívül vannak benne vendégszobák is, de a' mellyek nem elegendők a' vendégek elfogadására, kiknek nagy része ennél fogva a' bajmóczi polgároknál fogad szálást. A' ferdők közösek 's számok négy, a' különféle rangu vendégekhez képest. Mindenik kövel van kirakva, 's köröskörül márvány löczák vannak. A' ki különösen kívánja, külön kádakba is feledhet.

S—s és A. B. P.

BAJONNET. Igy nevezetik a' katonák puskájának végén lévő, törforma és az ellenség leszurására szolgáló hegyes fegyver. Hihetőképén 1640 táján találtatott fel Bayonneban 's már 1647 használtatott Német-Alföldön, hanem közönségesen csak a' 18-ik század elején veltetett be az europai gyalog seregektől, minekutána a' lánlsa egészen eltöröltetett volna. Ezen utolsónak még azután is sok ideig voltak pártfogóji, nevezetesen Folard, Berenhorst, Bülow 's mások, kik a' bajonnet helyett ismét lánlsákat hoztak katonájik közt szokásba, midőn mások igen is

nagy becsét tulajdonítottak annak. A' bajonnet helyett minden hiányosságára mellett sem találtak fel még eddig jobb fegyver, mely a' lovaság megtámadásai ellen, a' sánczok védelmezésénél 's az egyes viaskodásban szerencsésebb következéssel használtathatnék. Az utolsó háboru olta némelly gyalog tisztek Guibertnek 's másoknak azon célját, hogy a' bajonnetet, a' gyalogságnak czéltirányosabb gyakorlása által, használhatóbbá tegyék, ismét munkába vették, nevezetesen Selmnitz, szász kapitány, a' ki legelőször szedte rendbe ezt a' gondolatot. (L. *Die Bajonnetfechtkunst, C. von Selmnitz*. Dresden 1825. mit Kupfern). Bár mely kevesse lehet is előre meghatározni ezen feltételnek a' háboruban leendő hasznait, annyi mindazáltal tagadhatatlan, hogy a' czéltirányos gyakorlások által a' gyalog katonának bajonnetjához való bizodalma felettébb neveddik, 's az a' vélekedés, hogy egy gyalog katonának, a' ki puskaporát kilötte, térségen egy lovassal való viaskodása (feltéven, hogy mind a' ketten egyenlő vitézséggel bírnak) felette nagy mérészség, ha pedig kettőtől támadatnék meg, a' gyalognak kétségkívül meg kell győznie, egyáltalában fundamentum nélkül való.

BAJOPHOROS (ágas gallyas), Virágvasárnap a' görög kalendáriumban.

BAJORORSZÁG (Bavaria), Pallhausen és Buchner szerint a' celta eredetű Bojusok a' Bajoaroknak, kik a' mai Bavariának lételet adtak, főnemzetsége volt; hanem Mannert szerint az eredetikepen déli Németországban megtelepedett Duna melléki Celták (Bajusok) kiirtattak vagy kiűzettek. Ezeknek elpusztult lakhelyébe, mely Caesar idejében pusztaság, Augustus olta pedig Vindelicia és Noricum néven romai provincia volt, a' nemzetek vándorlásának alkalmatosságával tiszta német nemzetek költöztek és az 5-ik század végén a' Herulokból, Rugikból, Turcilingekből és Scyrokából származtak a' Bajoarok, kik egy a' Frankokéhoz és Markmannokéhoz hasonló népszövetséget formáltak 's Noricumtól nyugot felé a' Lechig fekvő földet bírták. Főhelyek Regensburg volt. Ez a' tartomány akkor Noricum nevet viselt, 's Mannert szerint soha sem volt az Ostrogothusok alatt, kiknek országához csak a' befogadtatott Alemannok által birt Rhaetia, melyet Baviariától a' Lech választott el (496), tartozott. Az Ostrogothusok országa elpusztulván, a' Frankok lettek Rhaetiának uraivá, és a' Bajoarok, ámbár tulajdon hercegeik vagy királyaik voltak, az austrasiai Frankok királyától függöttek. Ez a' Bajoarokon való felsőség mindazáltal csak Nagy Károly maradékainak uralkodása alatt alapítottat meg tökéletesen. A' Baviariaiak azon szabadságokat, hogy magok válasszanak magoknak uralkodókat 's vezéreket, megtartották; de fejedelmeiket királyoknak nevezték e vagy hercegeknek, nem bizonyos. 556 táján Baviariában Agilolfinger familiája uralkodott, mely ezen méltóságában a' 8-ik század végéig maradt meg 's melyből Garibaldot esmerjük, a' ki Regensburgban lakott. I. Thassilo (590) uralkodása a' slav nemzetekkel 's az ezekkel szövetséges Avarokkal való háboruk kezdetéről nevezetes. Odilo, Martel Károly veje, valósággal felvette a' királyi titulust; de sógoraitól, Karlmanntól és Pipintől, meggyőzetett, midőn magát a' Frankok vagy Franciaák urasága alól ki akarta huzni 743. Az ő országlása alatt osztotta Bonifacius érsek Baviariát 4 püspökségre, u. m. a' salzburgira, passaurira, regensburgira és freisingenire. II. Thassilo (748), a' ki Nagy Károlyal Pipinnél (Nagy Károly atyjánál), nagy bátyjánál, együtt neveltetett fel, a' compiegne-i országgyűlésen jobbagyi hűséget kénytelenített esküdni a' francia királyoknak, de majd ki akart a' francia felsőség alól szabadulni 's öszveszövetkezett ipjával, Desideriussal, ki a' Longobardok királya volt, 's az aquitaniai herczeggel. 777-ben fiját, Theodort, maga mellé vette uralkodónak, 's a' lombardiai koronának Nagy Károly által lett elfoglaltatása után, ez ellen szövetséget kötött az Avarokkal, de Károlytól meggyőzetett 's a' jobbagyi hűség megsértésével vádoltatván,

an ingelheimi birodalomgyűlésen 788 halálra ítéltetett és Károlytól egész familiájával együtt klastromba zárattott, a' hol minden nemzetsége kiholt. Károly a' regensburgi birodalomgyűlésen 788 a' hercegi méltóságot eltörölte Baviariában (ámbar ez a' hercegségi titulust azután is megtartotta), a' hol sógorát, Gerold sváb grófot, helytartójává tette 's bevitte az igazság kiszolgáltatására, a' kerületeknek grófok által való kormányoztatására 's ezen grófoknak a' háboruban katonáikkal való megjelenésére nézve a' francia systema feudalt. Agilolfinger familiájának birtokai királyi kamarai jószágokká tétettek, a' papságnak való dézma-fizetés bevitetett, a' salzburgi püspökség érsekséggé tétetett 's a' határszéleken az ellenséges szomszédok, nevezetesen a' Szorbok és Csehek ellen, markgróf-ságok állítottak fel. 799 Baviariának, melly magán Baviarián kívül Tirolist, Salzburgot, Anstriának nagyobb részét, Felső-Palatinatust, Neuburgot, Eichstättet, Anspachot, Baireuthot, Bamberget, Nürnberget és Weissenburg környékét, Nördlingent és Dünkelsbühl foglalta magában, a' Rábának a' Dunába való szakadása volt. Nagy Károly roppant birodalmát fiai közt elosztván, Bavaria Olaszországgal Pipinné lett, azon nagyságában, mellyben II. Thassilo birta azt. Károly halála után Kegyes Lajos, az ő egyetlen fia, (a' többiek ugyan is megholtak) királysággá tévén, legidősebb fijának, Lothárnak, adta Baviariát, melly, Lothár 817 a' császári méltóságban segédül vétetvén fel, Német Lajosra szállott. A' püspökök világi hatalma azonközben mindég magasabb polczra lépett és a' helytartó helyébe tétetett palatinalis vagy pfalzgrófok nagy tekintetet játszottak kezekre. Lajos halála után (840) fija, Karlmann, lett Baviariának királya, mellyhez tartoztak akkor Carinthia, Carniolia, Istria, Friaul, Pannonia, Csehország és Morva is. Karlmann 880 öccse, III. Lajos, követte, a' rendek szabad választása által, Baviariának, mellytől már ekkor Carinthia el volt szakasztatva, birásában. Lajos halála után 882 Bavaria Vastag Károlyra, ez után 887 Arnulfr a' 899 ennek fióra, IV. Lajosra, szállott. Vastag Károly olta Bavaria egy részét tette Nagy Károly egy korona alatt egyesítettett statusainak, de kiváltképen Lajos uralkodása alatt sokat szenvedett a' Magyarok beütései miatt. — IV. Lajossal (911) Nagy Károly familiája kiholt 's II. Arnulf, Luitpold baviarai fővezér fija 's 907 olta markgróf és vezér, nyerte el a' gond megegyezésével a' hercegi méltóságot és főhatalmat, mint „Isteni gondviselésből Baviariának 's a' körüle fekvő tartományoknak hercege,“ a' mint írta. A' német királlyal, Konráddal, való csatázása után ettől feudumul kapta Arnulf Baviariát. Örökösének uralkodása alatt Bavaria szakadatlan külső és belső ellenségeskedéseknek, mellyek közül csak Scheyerni Arnulf palatinalis grófnak I. Henrik herceg ellen való fegyverre kelését 's II. Henriknek Ottóval és Hezilóval való küszködéseit említjük, volt kitétetve. Valamint Németországnak gyakran több királyai voltak, úgy vetélkedett több ízben Baviariában is egyszerre 2 herceg az uralkodás felett. Minekutána a' temérdek emberbe kerülő keresztény háborúk 's a' hercegeknek (kiknek a' császároktól Bavaria most általadatott, majd ismét elvétetett) egymást követő változásai miatt, egynéhány századok alatt sokat szenvedett volna, Baviariát **OROSZLÁNY HENRIK** (I. e.) számkivettetése után a' baviarai pfalzgróf, Witeltsbachi Otto, az említettett Arnulf herceg és scheyerni gróf maradéka, kapta meg 1180; mindazáltal Styrián, Welf familia birtokain és több a' papságnak engedtetett tartományokon kívül, mellyek tőle elszakasztattak.

Nagyobb Otto herceg (mh. 1183) a' most is uralkodó baviarai háznak törzökatyja. Munkás örököse, I. Lajos, Baviariát megnagyobbította 's a' rhenssi palatinatust Baviariához kapcsolta. 1231, hihető Henrik német király, a' kinek atyja (II. Fridrik) ellen való támadását nem hagyta helyben, ösztönözésére megöletvén, fija a' rhenusi pfalzgróf, Dicső O. o., által váltatott fel az uralkodásban. Ez alatt a' püspökök magokat függetlenekké tették; hanem más oldalról a' status nagysága neveledett.

A' pápával sok baja volt, sőt a' császár pártján léte miatt egyházi átok alá is vettetett. Megholt 1253. Fijai, Lajos és Henrik, 2 eszt. közösen ura kodtak; hanem 1255 ugy osztotak meg Baviarián, hogy Felső-Bavaria a' Lajosé, Alsó-Bavaria pedig a' Henriké lett, a' kinek ága már keves esztendők mulva kiholt. Ezek örökösödtek a' szerencsétlen Hohenstaufeni Konradin birtokaiban is. Lajos két fija közül az egyik Lajos IV. vagy Baviari Lajos néven 1314 német császárrá lett. Ez öccse fijaival Paviában 1329 olly osztálybeli egyezésre lépett, mely szerént ezeknek engedte Alsó- és Felső-Palatinatust (Pfalz), magának pedig Felső-Bavariát tartotta meg, a' birodalomgyűlésen egyszer az egyik, másszor a' másik ág volt, és az állapotított meg, hogy az egyik ág férjfiúi maradéknak kihalása után, ennek birtokaiban a' másik örökösödjék. Ezen egyezésnél fogva egyesítette a' legközelebb megholt király, Maximilian József, 1799 a' Wittelsbachi familiának minden birtokait. Az alsó-bavariái ágnek kihalása után Lajos császár, a' rendek akarátja szerént, egész Alsó-Bavariát egyesítette Felső-Bavariával, nem ügyelvén a' rhensui pfalzgrófok 's az austriai herczegek justartására. Lajos császár mint német császár és mint Baviariának uralkodója egyformán nagy férjfiu volt. Felső-Bavariába uj törvénykönyvet, Alsó-Bavariába helyes törvénykezésmódot vitt be, Münchent városi jussal ajándékozta meg 's az egész belső igazgatást jó rendbe hozta. Ellenben a' pfalzi ágnek elmellőzése által letette ez a' baviariái ágak közt dühösködő familiái egyenetlenség talpkövé. Ez a' nagy császár, a' kívül Bavaria méltán dicsekedhetik, Oct. 11. 1347 holt meg, két feleségétől 6 fiut 's ezekre gazdag örökséget hagyván, melly nem csak Baviariából állott, hanem Brandenburgot, a' hollandi és seelandi tartományokat, Tirolist 's at. is magában foglalta; mindazáltal ezen birtokok a' több részekre lett osztatás és familiái egyenetlenségek miatt csakhamar idegen kezekre kerültek. A' hat testvér által alkotott ágak keves idő mulva kiholtak, 's a' müncheni ág a' szétosztott örökségnek némelly részét ismét egyesítette. A' gyakori osztály ezen mind az uralkodókra, mind az alattvalókra nézve káros következtéseinek elkerülésére tehát 1506 a' müncheni ághól születet II. Albert herczeg, öccsének, Farkasnak, és az alsó- 's felső-bavariái rendeknek megegyezésével, pragmatica sanctiót vagy olly örökösödésbeli törvényt alkotott, melly szerént az uralkodás az első szülöttekre határozottatott, a' többi herczegeknek pedig bizonyos esztendői fizetés rendeltetett. Az 1508 megholt Albertet e' szerént az ő három fija, Vilmos, Lajos és Erneszt, közül az elsőnek kellett volna az uralkodásban felváltani; mindazáltal némelly versengések után csak ugyan olly egyezésre kénytelenített Vilmos Lajossal lépni, melly szerént részt vett Lajos is az uralkodásban. Ez a' közös uralkodás 1515—1534-ig tartott, midőn Lajos megholt és mind a' ketten arról nevezetesek, hogy Luther reformatiójának teljes erejéből ellenállottak, nevezetesen Luthernek legtüzesebb ellensége, Eck János, és a' Jesuiták különös tekintben 's pártfogás alatt voltak nálok. Vilmos is megholt 1550 's fija V. vagy Nagylelkű Albert jutott a' herczegi méltóságra. Ez is kedvelte a' Jesuitákat, de a' tudományoknak 's szép mesterségeknek is bőkezű pártfogójok volt. A' trienti egyházi gyűlésben meghatalmazta követeit, hogy a' szent vacsorában mind a' kenyérnek, mind a' bornak kiosztását sürgessék. A' rendek tőle sok szabadságokat nyertek. Megholt 1579. Három fija közül a' legidősebb, V. Vilmos,*) a' ki Kegyesnek nevezetett, következett utána, hanem e' már 1596 általengedte I Maximiliánnak, legidősebb fijának, az uralkodást és egy klastromba költözött. A' ritka lelki tehetségekkel felruházott Maximilián volt a'

*) Második testvére, Ferdinand, Vilmos megegyezésével Peterbackin Mariát, egy müncheni irnoknak leányát, vette feleségül. Ferdinand gyermekei a' császától wartenbergi gróffokká tétettek.

Protestansok egyesülete (unio) ellen felállott szövetségnek (liga) lelke és a' 30 eszt. háboruban olly nevezetes személyt játszott, hogy II. Ferdinánd császártól 1623 a' pfalzi választó fejedelemséggel, mellyel az örökös főasztalnoki méltóság is öszve volt köttetve, ajándékozott meg. Ez a' két méltóság 1628 Vilmos egész familiájára kiterjesztetett. A' választó fejedelemségben, valamint Felső-Palatinatus bírásában is, Maximiliánt a' westfaliai békeség (1648) is megerősítette; lemondott ellenben a' 13 mil. forintra menő hadi költségekért elzálogosított Felső-Austriáról, melly helyett a' pfalzi ág számára egy uj, azaz, a' 8-dik választó fejedelemség állított fel, olly meghatározással, hogy ha Vilmos ága ki fog halni, ennek minden birtokaiban és méltóságában a' pfalzi választó fejedelmi ág örökösödjék. Maximiliánt, a' ki 55 esztendei uralkodása után Sep. 27. 1651 holt meg, fija, Ferdinand Maria, ezt pedig 1676 fija, Maximilián Emmanuel, követte a' választó fejedelemségben. Ez a' spanyol örökség felett támadt háboruban Franciaország részére állott, melly tette miatt a' hochstädti szerencsétlen ütközet után, 1703, I. Leopold császár ugy bánt Baviariával, mint elfoglalt tartománnyal, és a' választó fejedelem 1706 I. Jósef császártól szakíttatott 's csak a' badeni békeségben kapta 1714 vissza elvesztett birtokait. Maximilián Emmanuel örököse fija, Károly Albert, lett 1726, a' ki jóllehet aláírta VI. Károly császár pragmatica sanctióját, még is a' porosz királynak, II. Fridriknek, az első slésiai háboru alkalmatosságával való szerencséje által neki bátorodván, az austriai örökséghez just formált, *) egész Austriát hatalma alá hajtotta, austriai főhercegi nevet vett fel 1741 és Pragát még ugyan ezen esztendőben megvévén, magát cseh királlyá koronáztatta, sőt 1742 Frankfurtban VII. Károly név alatt német császárrá is választatott. Hanem e' volt szerencséjének legfelsőbb pontja; mert a' hadi szerencse megváltozott 1743, 's a' baviariai rendek és Felső-Pfalz M. Theresiának esküdtek hűséget. A' hessen-kasseli landgróffal és II. Fridrikkel 1744 kötött szövetsége 's a' porosz fegyverek szerencsés előmenetele mellett is, az őt vezéri tulajdonságaival 's hadi erejével felülmuló Lotharingiai Károly austriai vezérnek meg nem felelhetett és Baviaria megtartásához sem volt reménysege. Azonközben Károly Albert a' had kimenetelet, Jan. 20. 1745 meghalván, el nem érhette. Fija 's örököse, III. Maximilián Jósef, is felvette ugyan az austriai főhercegi titulust, de már Apr. 22. 1745 lemondott arról 's térden állva kért a' hatalmas M. Theresiától békeséget, mellye', minekutána a' pragmatica sanctiót aláírta, szavát a' császár választáskor M. Theresia férjének, Ferencznek, ígérte volna, meg is nyert és elfoglalt baviariai birtokait visszakapta. Maximilián ez időtől fogva főgondját tartományinak boldogítására, a' földmivelésre, mesterségekre, bányászságra, az igazság kiszolgáltatására, a' belső csendességre, jó rendre, a' köz jövedelemre és iskolákra fordította. 1759 Münchenben a' tudományok előmozdítására academiát alkotott 's a' szép mesterségek benne nemeslelkű pártfogóra találtak. — A' Paviában 1329 kötött egyezés olta fenálló örökösödésbeli egyezéseket a' pfalzi választó fejedelmi házzal, nem lévén gyermeke, megújította 's megerősítette, sőt az akkori pfalzi választó fejedelemnek, Ká-

*) Ezen Austriához való jutát Károly azon házasságbeli egyezségeon építette, melly V. Albert herceg és ennek felesége, Anna, I. Ferdinánd császár leánya, közt kötötte t, 's mellyben nyilván kitétetv. lenni mondatik „hogy az austriai státusoknak Annára, vagy maradékára kell szólni, ha Ferdinánd férjüni örökösei kihalaának.“ (Ez az egyezés Ferdinánd testamentoma által is megerősítetett). Bécsben ellenben azt vitatták, hogy az említett egyezésben ez áll: „örökösök nélkül.“ Itt az igazság kétségkívül M. Theresia részén volt, részserént VI. Károly pragmatica sanctiójának megismeretetésénél, részserént pedig annál fogva, mivel I. Ferdinándnak, mint magyar és cseh királynak, egy illyen rendelkezésselre jusa nem volt. Megerősítette ugyan testamentomában a' házassági egyezés', mivel legközelebbi örököséről tett rendelést, de a' későbbiekéről nem gondoskodhatott.

roly Theodornak, még életében közbirtoki just engedett. — Jóllehet mind a' wittelsbachi háznak familiai egyezségeinél, mind a' westfaliai békeségnél fogva, jusa volt a' pflzi választó fejedelmi háznak Bavarriához, még is Maximilián József (kiben a' Wittelsbach familia bavarriai ága, vagy Vilmos lineája, melly V. Vilmosról neveztetik így, kiholt) Dec. 30. 1777 történt halála után háboru ütött ki a' felett. Austria ugyan is tüstént just formált Alsó-Bavariához, mellynek elfoglalására, a' nélkül hogy előre megizente volna a' hadat, 60,000 emberből álló sereget küldött. A' gyermektelen Károly reá hagyta magát beszéltetni azon egyezésnek, mellyben bavarriai örökségéről lemondott, aláírására (Jan. 3—14. 1788). Hanem a' zweibrückeni herczeg, mint a' pflzi ház legközelebbi férjfiui ágról lévő atyjafija 's egyszersmind Károly Theodornak arra az esetre, ha ennek gyermeke nem fog lenni, örököse, II. Fridrik, porosz király, ösztönözésére, ellene mondott az egyezésnek. Innen származott a' bavarriai örökség felett való háboru, melly mindazáltal, még minekelőtte ütközetre jött volna a' dolog, leginkább az orosz udvarnak Austria ellen tett kinyilatkoztatására, a' tescheni békeség által (Maj. 13. 1779) elfojtatott. Ezen békeség szerint a' pflz-bavarriai választó fejedelemé lett Bavaria, mellyből Austria csak az inni fertályt kapta Braunnauval (38 nsz. mf.) és pflz-bavarriai familiai egyezések megerősítettek. Bavarriának Pflzzal lett ezen egyesítettése által egyszersmind a' 8-ik választó fejedelmi méltóság is megszűnt, a' westfaliai békeség értelme szerint. — 1784 ismét felébredt Bécsben a' Bavaria bírására való vágy, még pedig nagyobb mértékben, mint valaha, a' honnan József császár el akarta azt cserélni, a' választó fejedelemnek austriai Belgiumot (kivéven mindazáltal Luxemburgot és Namurst) akarván azért általengedni burgundi királyi titulussal, 's ezen kívül 3 mil. for. ígérván. Mindazáltal ezen az orosz udvartól is segítettett cserefeltételből semmi sem lett, mivel a' zweibrückeni herczeg, bizván Prussriának segítségével, kereken kimondotta, hogy ő soha sem fog ősi tartományainak elcserejtetésében megegyezni. Ez a' kinyilatkoztatás és II. Fridriknek, a' ki ezt a' cserét nem csak az ő jótállása alatt köttetett tescheni békeség megrontásának, hanem a' német statusok alkotmánya 's political egyirányúsága megsértésének is nézte, nyomos beleavatkozása miatt a' bécsi udvar a' cserével felhagyott 's egyszersmind azt nyilatkoztatta ki: hogy kinszerített vagy erőszakos cseréről soha sem gondolkozott 's nem is fog gondolkozni. (L. FEJEDELMEK SZÖVETSÉGE). — Megjegyzést érdemel ezen kívül még Károly Theodor uralkodása alatt az ILLUMINÁTOROK (l. e.) Bavarriában származott rendje, az ez ellen folyt törvénykezés és a' Jesuitáknak ismét felemelkedése, melly belső nyughatatlanságok alkalmatosságával a' sajtószabadság mindig keskenyebb határok közé szorítottatott 's Bavarriát valóságos lelki és értelembeli setéség kezdette fenyegetni. A' francia zendülést követő háboruban a' választó fejedelem is egyesítette katonáját a' birodalom seregével, melly miatt nem csak Pflzzal éreztették a' Francziák fegyverek sulyát, hanem 1796 Bavarriára is reáütöttek.] Ezen zürzavaros környüllásoknak közepette Károly Theodor Febr. 16. 1799 megholt, benne, minthogy gyermeke nem volt, a' pflzi háznak sulzbachi ága elenyészvén; a' honnan a' zweibrückeni herczegre, MAXIMILIÁN JOSÉFRA (l. e.), szálottak a' bavarriai tartományok, a' választó fejedelmi méltósággal együtt. — A' luneville-i békeség (Febr. 9. 1801) az ismét kiütött hadnak végét szakasztván, ezen békeségnek legnevezetesebb pontja, azaz, a' Rhenus bal partjának Franciaországhoz lett kapcsoltatása Bavarriára nézve ingen fontos következeseket szült. Elvesztvén ugyan is ez által minden a' Rhenus bal partján lévő birtokait, 's ezenkívül a' Rhenuson innen fekvő pflzi tartományiról is lemondván, ezek helyett a' birodalom deputatiójának végzése szerint másokat kapott, mellyeknél 99 $\frac{3}{4}$ nsz. mf. nyert 216,000 lakossal. Azon political fontosság, mellyel Bavaria

mind Austriára, mind Franciaországra nézve birt, az 1805 kiütközött háboru alkalmatosságával mindég nyílván valóbb lett. Midőn Austria új hadra készült Franciaország ellen, természetesen a' bavarai választó fejedelemlennek kellett előtte legnevezetesebbnek lenni, az Inn- és Rhenusnál lévő hercegek közt. Azt kívánta annakokáért tőle Austria, hogy minden haladék nélkül egyesítse katonáját az austriai hadi erővel, 's nem fogadta el a' Baviariától ajánlott fegyveres rész nem vételt (neutralitás), melly (a' mint Ferencz cs. Sept. 3. 1804 a' vál. fejedelemléhez írja) egyébiránt is csak addig állana fen, míg a' Franciaok azt a' magok hasznával megegyezőnek lenni látják; hanem Bavaria nem tartván magára nézve hasznosnak az Austria pártjára való állást, Ferencz császár kívánságát nem teljesítette. Kiütközött a' háboru, a' választó fejedeleml mintegy 30,000 álló sereget Franciaokkal egyesítette 's a' posonyi békeség 500 nsz. mf. I mil. lakossal és királyi méltósággal jutalmazta meg Maximilián Jósefnek Napoleon mellett való hűségét; lemondott ellenben Maximilián Würzburgról, melly az Austriaiak engedtetett salzburgi választó fejedelemség helyett választó fejedelemséggé tétetett. Bavaria egyszersmind (valamint Württemberg és Baden is) a' határ széleiben lévő birodalombeli nemesi jószágokat is birtokába vette. Baviariának Franciaországgal való öszveköttetését az új király leányának, Augusztának, Napoleon mostoha fiával, Eugeniuszal, a' ki Olaszország királyává neveztetett ki, történt öszveparosítása még szorosabbá tette. A' két udvar ezen öszveköttetésének következése Bergnek (mellyről Bavaria Napoleon részére lemondott Anspachért, mellyet Prussia Hannoveráért Franciaországnak engedett) való elcserélése 's a' rhenusi szövetség alkotmányának aláírása (Jul. 12. 1806) volt, mellyben Bavaria magát, ha a' szükség kívánja, 30,000 katonák kiállítására 's Augsburgnak és Lindannak megerősítésére kötelezte. E' szerent a' bavarai királynak 1806 a' prussiai király, 's 1809 az Austria ellen indított francia háboruban (melly utolsónak történetei közül Baviariára nézve csak Tirolis felzendülését említjük) részt kellett vennie, mellyeknek végével Napoleon részén lévén a' szerencse, az új királyság ismét nevezetes birtokkal nagyobbodott meg, részszerent Austria kárával, részszerent pedig a' Württemberggel és Würzburggal kötött eseregyezések által. — Midőn Napoleon az orosz birodalomnak hadat izent, ismét 30,000 embert küldött Bavaria a' francia zászló alá, kik közül ezen szerencsétlen táborozásból csak kevesen térhettek vissza hazájokba tavasszal 1813. De mind e' mellett is hűséges maradt Maximilián a' francia császárhoz 's ismét új sereget állított ki Napolen számára, midőn ez Aprilis végén új táborozáshoz készült; hanem a' Baviariak ez uttal sem voltak szerencsésebbek, mivel mind a' mellett is, hogy Oudinot, francia vezér, igazgatása alatt bámulásra méltó vitézséggel harcoltak, a' lukani és grossbeereni ütközetekben nagyon megrongáltattak 1813. Ekkor hirtelen megváltozott Maximilián gondolkozása módja. Mig egy az elleneséget szemmel tartó francia sereg gyűjtetett Angerau által Würzburgnál, az alatt egy hasonló bavarai hadi erő az Innél állott egy austriai csapattal szemben. Mind a' két fél sokáig maradt munkátlannul. Angerau seregének, melly Baviariának legkönnyebben felprédáltatható pontján állott, elutazása legottan eldöntötte a' király maga elhatározását. A' bavarai fővezér, Wrede, az austriai vezérrel, Frimonttal, Oct. 8. Riedben egyezsége lépett, mellyet Oct. 15. a' bavarai királynak, a' ki a' rhenusi szövetségtől elállott 's fegyverét Franciaország ellen fordította, hivatalos kinyilatkoztatása is megerősített. Egyszersmind Wrede azon egyezésnél fogva; mellyben a' király minden eddig birt tartományinak birtokában leendő megmaradása 's királyi méltóságának megtartása felől bizonyossá tétetett és abban az esetben, ha némely tartományról le kellene Austria részére mondani, más hasznos fekvésű birtokok ígértettek, egyesítette a' maga seregével az austriait, mind a'

kettőnek fővezérév' nevezetvén ki. A hanani ittközetben érezték a' Francziák legelőször a' bavariai vitézek fegyverének súlyát, kik a' háborúnak az 1814 parisi békeségig való folyamatja alatt dicsőséggel korszoruzva csatáztak Europa ama' közönséges ellensége, Napoleon, ellen. Az 1815 kiűtött új háborúkor a' mostani király (akkor még koronaörökös) személyesen vezérelte a' bavariai sereget. A' fejedelmek bécsi congressusában a' király állhatatosan megmaradván a' függetlenség feltétele mellett, királyi méltóságában meghagyott. Minekutána a' parisi békeségben (Maj. 30. 1814) Tirolisról és Vorarlbergről Austria részére lemondott volna a' würzburgi nagyhercegségért és Aschaffenburgért, egy Apr. 14. 1816 kötött egyezségnél fogva hasonlóképen Austriának engedte meg 1) a' hausrucki és inni fertályok részeit, ugy, a' mint azok Austriától adattak által 1809 Bavarjának; 2) a' salzburgi hercegséget, a' Salzach és Saale bal partján fekvő 4 megyén vagy tisztségen kívül; és 3) a' vilsli tisztséget is. A' bavariai korona alá mentek ellenben: a) a' mostani rhenusi kerület egészen, valamint b) a' hajdani földai kerület tisztségei Hammelburg Thulbával és Saaleckel, Brückenau Mollennel, a' weisersi tisztség (kivéven két falut, u. m. Melterst és Hattenrodott) 's a' bibersteini tisztségnek egy része, és c) bizonyossá tétetett a' felől, hogy a' Badenhez tartozó maini és tauberi kerületnek és a' nagyherceg férjfini örökösének kihalása után az egész Baden alatt lévő rhenusi Pfalznak birtokába fog jutni.

A' bavariai királyság 1500 (Rudhart szerint alig 1383) nsz. mf. foglal magában 3,800,000 lak. (208 vár. 410 mvár. 23,462 falu- és 19,962 udvarban) 's 53,900 emberből álló hadi sereggel, mellyből 35,800 ember a' német szövetség hadi erejének 7-ik osztályát formálja. Adóssága Oct. 1. 1825 111 mil. Oct. 1. 1828 pedig, némelly adósságokat vévén által, 123,377,000 for. tett. Jövedelme 30 mil. for. A' polgári katonaságon kívül 1813 nemzeti őrsereg is állítottott fel, melly három osztályból áll; ezek közül az első a' fegyverben lévő katonaság tartaléksapatját teszi, a' második mobilis legio név alatt az ország határain belől szolgál, ha a' haza veszedelemben forog, a' harmadik pedig a' főtörvényszékek kerületeiben a' közbátorság 's csendesség fentartására való. A' Maj. 26. 1818 adatott polgári alkotmány szerint a' nép képviselőjinek 2 kamarijik vannak. — A' királyi hercegek 's hercegnék „ő királyi Fel-sége“ titlust viselnek. A' királyi méltóságban való örökösödésbeli jussal a' birkenfeldi ág bir. Vilmosnak, Birkenfeldi János pfalzgróf fijának, a' ki Bambergben lakik, 's maradékainak ez a' titulusa „ő hercegi Magassága.“ — A' korona tisztjeinek száma 4, kik ezek: a' korona főudvarmestere, a' korona főkamarása, a' korona főmarsallja 's a' korona főpostamestere. Vitézi rendje 5 van: 1) Sz. Hubert rendje, melly az egész országban legelső; alkotta Gerhard, jülich és bergi herceg, 1455, egy győzelem emlékezetére; János Vilmos pfalzi vál. fejedelemtől 1704 megújított 's 1808 némelly változásokkal megerősített. Nagymestere maga a' király. Tagjai a' királyi ház hercegei, 12 káptalanbeli főur, kik közül van a' rend nagycancellariususa is; továbbá külső tagok a' koronás főur vagy uralkodó házából való hercegek 's a' nem uralkodó familiák hercegei. A' 12 káptalanbeli tag kineveztetése esztendőjéhez képest, bizonyos, több vagy kevesebb esztendői fizetést huz. 2) Sz. György rendje, mellyet Károly Albert (mint esztászár VII. Károly) vál. fejedelem alkotott Apr. 24. 1729, vagy — mivel némellyek a' rend eredetét a' keresztes hadak idejére akarják felvinni — legalább megújított. Nagymestere a' király. Tagjai: 3 nagy-prior, kik csak a' bavariai királyi házból lévő hercegek, nagy keresztesek a' nem uralkodó hercegi és grófi familiákból, commendatorok (középkeresztesek) és lovagok (kiskeresztesek). Ezenek kívül van a' rendnek egy püspöke 's egy nagycancellariususa is. 3) A' bavariai polgári érdemrend, mellynek a' legközelebb megholt király adott lételt Maj.

27. 1808 azon személyek számára, kik a' status polgári szolgáltaiban a' házára nézve érdemeket szereztek. Ennek a' rendnek négy osztálya van: u. m. a' 13 nagykeresztése, 24 commendatoré, 100 lovagé 's azoké, a' kik polgári érdememlékjeleket kapnak. A' rend cancellarius és kincstárnokja a' nagykeresztesek közül választatik. A' tagok bizonyos száma osztályaihoz képest esztendei jövedelmet is huz. A' rend gyűlését esztendőnként alkottatás napján (Maj. 27.) tartja. Ebbe a' rendbe a' népnek mindenik osztálya 's idegenek is bevételnek. 4) A' Max-József katonai rendje, melyet hasonlóképen a' legközelebb megholt király alkotott Mart. 1. 1806 a' vitéz hazafiak számára. A' rendnek, melly nagykeresztesekből, commendatorokból és lovagokból áll 's külföldieknek is adatik, nagymestere a' király. A' nagy keresztetek közül hatan 1500, a' commendatorok közül, kik mind vezérek, 8-an 500, 's a' lovagok közül 50-n 300 for. fizetést kapnak esztendőnként. 5) Sz. Mihály rendje, melyet Sept. 29. 1693 József Kelemen, kölni választó fejedelem és született bavariai herceg, állított fel, 's a' legközelebb megholt király ujtott meg Sept. 11. 1808 és Aug. 6. 1810, 3 osztálya van, u. m. a' 15 nagykereszteseké, kik egyszersmind káptalanbeli urak, a' 8 közcép- és 36 kiskereszteseké. Hogy valaki ebbe a' rendbe bevételtesék, elejít meg kell tudni mutatnia. Még van egy osztálya, melly a' becsületbeli vitézeké, 's mellybe a' nagymester szabad tetszése szerint bevetheti az érdemes férjfiakat, kiváltképen a' tudósokat, minden születés-re, rangra és vallásra való tekintet nélkül. A' rend mostani nagymestere Vilmos, a' bavariai királyi familia egy mellékágából született hg. A' pfalzi orosz lány hajdani érdemrendje, melyet 1768 Károly Theodor választó fejedelem alkotott, a' bavariai polgári érdemrendnek felállítása által megszűnt. Még van Bavarianak egy rendje, u. m. a' Sz. Ersébeté, melyet Maria Ersébet választó fejedelemnek alkotott; ez a' királyi hercegnéknek és udvari dámáknak adatik és vallásos czélya van. — A' polgári alkotmány szerint minden status polgárának személye 's vagyona bátorságban van, és a' könyvnyomtatás szabad; az örökös jobbágyság el van törölve, 's a' 3 vallásbeli felekezet (Catholicusok, Lutheranusok és Reformatusok) vallásokat szabadon gyakorolhatják és egyenlő polgári jussokkal birnak. A' nemzet képviselői, kik a' föld-birtokosak, kereskedők 's fábrikások közül állanak, a' kerületekben választatnak. Az országgyűlésének előlülőjét a' király nevezi ki. A' gyűlés négy biztosságra: u. m. a' köz jövedelemre, a' törvényhozására, a' belső igazgatására és a' status adósságát elintézőre osztatik. A' nemesi familiák száma Rudhart szerint 1384 's a' nemesi jószágoké 945, ide nem számítván az ország 33 örökös tanácsosának birtokait. — A' codex juris bavarici judicarii Jan. 1. 1811 vétetett be közönségesen. A' criminalis törvénykönyvön némelly változtatások tétettek. A' status igazgatására egy titkos tanács ügyel, melly a' négy statusministerből, a' korona tisztjeiből 's 12—16 más tagból áll és az ország legfontosabb belső dolgai felett 3 osztályban tanácskozik. — Az ország 8 kerülete közül mindeniknek egy főbiztos a' feje, a' ki szélesen kiterjedő, nagyobb részént végrehajtó hatalommal bir. Ezenkívül mindenik kerületben van egy kerületi köz jövedelemre ügyelő deputatio. Minden altörvényszékek, városi tanácsok és közönségek tanácsai a' főbiztosság alatt vannak. — Az igazság kiszolgáltatására ügyelnek: a' fő feljebbviteli törvényszék, a' mindenik kerületben lévő feljebbviteli törvényszéke 's az altörvényszékek. — A' Catholicusok egyházi alkotmányát a' Jun. 5. 1817 VII. Piussal kötött concordatum foglalja magában, melly 1821 tétetett közönségesé mint status törvénye. A' Protestansokat egy protestans főconsistorium igazgatja. — A' kereskedést a' Würtemberggel való vámbeli egyesülés (1828), valamint a' Mainon (Maennus) lévő vámbivataloknak egészen Dettingenig való eltörlése is, igen előmozdítja. — A' német szövetség kisebb gyűlésében Bavaria a' 3-ik helyen ül 's az egész gyűlésben négy

szava van. — I. Maximilián József uralkodása alatt Bavaria általjában véve magas pontjára jutott a' pallérozódásnak ahhoz képest, melyen 20 esztendő előtt állott. A' földmiveléssel 's mesterségekkel együtt a' polgári jó rendnek minden ágai 's a' nevelő és tudományos intézetek is igen megjobbítottak. Münchenben a' tudományokra és szép mesterségekre nézve academiaja, egy főiskolája és mezei gazdálkodást előmozdító egyesülete van Bavariának. A' közönséges tanítás igen jól van elrendelve. Universitاسai vannak: Münchenben, Würzburgban és Erlangenben. A' szép mesterségekre és a' status gazdálkodására nézve igen sokat tett I. Lajos király, a' ki 1825 Oct. 13. fogva uralkodik. (L. Römernek „*Gesch., Geogr. und Statistik des Baierlandes.*“ Münch. 1825 és Rudhartot „*Über den Zustand des Königr. Baiern nach ämtl. Quellen.*“ Stuttg. 1825, Erl. 1827).
L.—ú.

BAJTAI (Antal, báró), szül. Zsidón Pest vármegyében 1717. Nevendék korában belépett a' kegyes iskolák szerzetébe, 's a' tudományban való jeles előmenetele által nagy reményt támasztván maga felől, annak bővítése végett előjáróji engedelmével Romába utazott, a' hol elvégezvén tanulását, a' külföldnek több előkelő városait bejárta; hosszabb vagy rövidebb ideig mulatott Pariban, Hagában, Amsterdamban, Berlinben 's egyebütt. Mindenütt pedig, a' hol mulata, főképen arra fordította figyelmét, a' mi a' magyar literatura bővítésére 's diszesítésére szolgálhatna. Hazaérkezése után Pesten nagy dicsérettel tanított tapasztaláson épült philosophiát; 1749 pedig a' budai királyi palota talpkövének letétele alkalmával jeles latán beszédet mondott, a' mely kijött nyomtatásban. Ez által nevelvén híret, meghivatott Bécsbe a' Theresia nevet viselő oktató intézetbe mint régiség és történetesmeret tanítója. Ezen mineműségében közelebbről való esmeretségébe esvén Maria Theresia felséges asszonynak, reábizott József koronaörökösnek a' történetesmeretben való oktatása, a' mit ő nem csak élő szóval cselekedett, hanem a' császári titkos leveltárnak használásával fels. tanítványa számára meg is írta 1755 Magyarország történeteit, hat időszakra osztva, ezen jelszóval: „*Prima est historiae lex, ne quid falsi dicere audeat; deinde, ne quid veri non audeat; ne qua suspicio gratiae sit in scribendo, ne qua simultatis. Cicero de oratore.*“ Köz világosságra nem került e' munka, valamint a' másik sem, „*Politica regni Hungariae historia,*“ a' mely ugyan azon szánnal 1756 készült el, és 5 könyvben az ország polgári állapotját és kormányozatját adja elő. „*Sed ut candide rem dicam*“ (igy ír Horányi Elek „*Nova mem. Hung.*“ sat. 237 lap.) „*in hac politica regni Hungariae historia conscribenda magis $\pi\epsilon\delta\omicron\sigma\tau\alpha\iota\sigma\tau\omicron\upsilon\varsigma$, quam popularem egit.*“ Minekutána elvégezte a' reábizott dolgot, posonyi préposttá, erdélyi püspökké, királyi titkos tanácsnökká neveztetett és bárói méltóságra emeltetett a' felségtől; szerzetétől pedig annak előlülőjévé választott a' két magyar hazában. Megholt Erdélyből Posonyba való útjában Aradon 1773.
Fábrı Pál.

BAJUS (Mihály), született Melin nevű helységben, Belginmnak hennegau megyéjében 1513. A' löweni főiskolában kivitelvén magát, 1550 theologia doctorává 's ugyan ott 1551 már professorává is lett. 1558 sokak előtt gyanussá tette magát némelly rendkívül való állításai miatt, 's többszöri bevádolások után is a' mechleni érsek mind a' vádoló, mind a' vádolt félnek hallgatást parancsolt 1561. Azonban 1563 a' spanyol kir. udvar részéről V. Filip a' tridentumi zsinatba küldötte mint a' theologiának híres tudósát. Írt munkáji bizonyítják, hogy ő az akkori catholicus tudósok közt jeles helyt foglalt, 's hogy a' rendszeres theologiát a' scholasticai vetélkedésektől tisztogatni, 's azt a' sz. irások 's sz. atyák állításaiból öszveszerkeztetni ohajtotta 's igyekezett legyen. A' miben pedig főképen különbözött, abban áll: hogy Sz. Agoston munkájit szorgosan olvasván és nyomozván, olly czikkeket hozott fel 's terjesztett a' világ elejébe, melyek a' köz figyelmet, kivált a' Jesuitáknak,

felgerjesztette 's ellene feltűzelte; ebből következtet, hogy mint hibás 's eretnek véleményeiért vádoltatván, 75 efféle állításait 1567 V. Pius, a' mint szokás volt vala mondani „in globo“ kárhoytatta; ámbár más részről, minden kemény üldözések mellett is, jóakarókra és védőkre talált, kivált a' löweni tanítói karnak kebelében, ugy annyira: hogy nem csak hivatalát megtarthatná, hanem 1575 Sz. Péternél dekányságra, 1578 löweni universitási cancellariusságra, sőt a' spanyol király által német-alföldi főinquisitorságra emeltetnék. Sok viszontagságai után 1586 meghalálozott, tudós, szoros erkölcsű 's szerénységű férjfiának nevét hagyván maga után. Bajus Mihály tanításai a' Jansenisták felekezetében holta után feleledtek; a' tiszta 's a' megoszolhatatlan isteni szeretetről tett állitmányai a' Quietistákra áltszálottak. Irományait 1696. 4-rétben Colonia-ban Gerberon Gábor kiadta.

Sz.

BAJZA (Jósef), posonyi kanonok, szül. Mart. 5. 1755 Predmér mezővárosban, Trencsén vármegyében, ki a' tót nyelvet tizenhárom vallási 's két költői munkájával szaporította. Irt ezeken kívül egy deákot is „*Expositio Doctrinae Christianae totius*” stb. cím alatt, öt darabban.

P. Theuerck J. gyűjt.

BAKARÁNYA, Pukancz, Pukanecz, éj. sz. 48° 21', k. h. 36° 23' alatt, Magyarország Dunán innen lévő kerületében, Hont várm. selmeci járásában fekvő sz. kir. bányaváros, nagy erdők között arannyal ezüsttel bővelkedő hegyek tövében, csak 2296 tót és német lakost számlál 523 házban. A' cath. templom várforma régi erősségekkel körülvett jeles épület, az Evangelicusoké 1784 csinosan építettett. Van itt bányatisztség is. Már III. Bela alatt virágzásban volt e' város, de szélső védhelye lévén a' többi bányavárosoknak, az utóbbi belső és török háborukban nagyon sanyargattott. I. Leopold császár alatt 1686 a' királyi városok közé felvétetett.

S—s.

BAKÁCS (Tamás), egy Szathmár vármegyei erdődi parasztnak, a' Drágfi nemzetség jobbágyának, fija. Bécsben és Paduban végezvén tanulását, I. Mátyás király, ki szép tulajdonit, különös tehetségeit mindjárt kismerte, őt hazajövetelével titoknokjának nevezé ki, és nemzetiségének csak hamar nemességet ada. Majd titeli prépost, ebből zágrábi, győri, végre egri püspök lett. Már jöltévője életében Beatrix pártjára áll és Corvinus János örökösödése ellen hathatósan munkálkodik, halála után pedig Ulászló választásában nevezetes részt vesz. Ezért a' cancellariusság, később 2000 arany lett jutalma. Este Hipolit az egri püspökséggel megelégedve, főegyházi hivataláról lemond és Bakács lesz esztergami érsek 1497. Ulászló bizodalját nagy mértékben bírta, 's nála a' Velenceiek számára szövetséget eszközölvén a' Törökök ellen, különösen ezeknek javaslására a' cardinalis-kalapot is elnyerte 1500. Majd a' lateranoi conciliumhoz utazván, II. Julius pápa őt minden követőjével együtt magyarországi primasnak nevezi ki. Alkalmasint ekkor nyeri el a' konstantinápolyi patriarchai czimet is, ezzel legalább már 1507 élt. De mind ez nem elégíti ki nagyra-vágyását. Bár az 1498-iki törvény több egyházi haszonvételek összehalmozását tilalmazá, a' milkói püspökséget és a' lépes-szepesi prépostságot is el akarta nyerni. Az elsőben boldogult, a' másodikban ezélt nem ért, azakkori prépost, Horváth János, férjfiass ellenállása miatt. 1412 keleti nagy pompával jelenik meg Romában a' Törökök ellen segedelmet eszközölni és talán külső fénye által a' legfőbb egyházi székre utat nyitni. Annyi bizonyos, hogy II. Julius halála után magyar cselédjeit olaszokkal cseréli fel, némelly cardinalisokat a' maga részére hajtván, azonban X. Leo elválasztása 1513 büszke reményeinek véget vetett. Minekelőtte Romát elhagyta volna, engedelmet nyer a' kereszt hirdetésére a' Törökök ellen. Az erről szóló bulla kihirdetésére 40,000 gyülevész nép sereglik össze Buda alatt, és annak vezérlését Dosa, máskép Székely György, veszi ált. Ez azonban fegyverét a' ne-

messég ellen fordítja 's az ország sok vidékeit feldulja, míg Zápolya János őket el nem oszlata. Megholt Bakács Juninban 1521 és feles szerzeményeit unokaöccsei, az Erdődi és Pálfi ház őssei, osztották fel.

Gróf Teleki József.

BAKHUISEN (Ludolf), a' német-alföldi iskola leghíresebb képirójának egyike 's a' tengerdarabokban remek művész, szül. 1631 Embdenben; 18-ik évéig atyjánál dolgozott, ki a' generalstatusok titoknokja vala, azután egy amsterdami kereskedésbe jöve 's itt tollal rajzola, egészen utmutatás nélkül, a' révben kikötő hajókat. Javaslát nyervén első próbatételei, egészen a' képirásra adá magát, 's Van Everdingen kezdé tanítani. Szorgalma 's a' legnevezetesebb műteremek gyakor látogatása által nem sokára maga is híres táj- és tengerfestő lett. De haladását főképp merész buzgalma segíté elő, mellyel a' természetet tanulá. Sokszor, ha szélvész tamadozék, könnyű csolnakba üle 's hideg vérről vizsgálá a' hullámokat 's iszonyu csapkodásaikat és a' vihart, melly szerteszórá 's öszvetöré a' hajókat. Gyakran kérelmei daczára partra szállítak a' megrémült révészek. Hazatérvén, nem szóla senkivel; műteremébe zárkózék, 's a' mit látott, csudálandó hűséggel festé vászonra. Illy törekvései első rangra emelék a' festés ezen nemében. Műteremét több fejedelmek láttak, Nagy Péter tanulni akara nála. Az amsterdami tanács egy tengerdarabot készítetté vele, mellyért 1300 forintot fizetett; 1665 XIV. Lajosnak kedveskedék ezen gyönyörű festéssel, melly még most is látható Parisban. B.nak minden festései a' lehetőségig hívek; a' színezet főképen gyönyörű; a' vizet és hullámzatját remekül utánazá ecsete; egei kiváltképp könnyűek 's különbféleségek végtelen. Próbát tón a' költésben is, az írásművészetben is ada tanítást 's nagyon elősegélé tükélyesedését. Vidámsága 's erős lelke sokáig tartott szenvedésiben sem hagyák elcsüggedni, mellyek 1709, 78 eszt. korában vetének véget életének. Festései mindég nagy becsben leendenek. De Smeth Péter képeinek elkőtyáltatása alkalmával, 1810, B. négy darabja, 550, 805, 980 's 1400 fton kele el.

I.

BAKKER (Peter Huysinga), hollandi költő, szül. 1715, mh. 1801, a' tudományok leydeni academiájának tagja volt. Munkáji öszvesen 8 köt. tesznek; egy a' Britekre irt satyrákat és gnyadalokat foglal magában. Egyébiránt B. a' niederlandi történetiró Wagenaernek rokonja 's barátja volt, 's tudósításokat közölt ennek életéről. Hightnek a' tavaszra irt latán költeményét hollandi nyelvre fordította le.

BAKONY, éj. sz. mintegy 47 's k. h. 35 kezdve éjszakkélet felé 12 mlföldnyire hosszában, 2, 3 és néhol 5 mlföldnyi szélességre terjedő mészhegyek sorait fedő nagy erdő, Magyarország Dunán tuli kerületében, Szala és Veszprém vármegyékben. Roppant magasságra tölgy-, bük-, hársfákat nevel, sok vadat táplál, a' sertések hizlaltatására igen alkalmas. Némelly helyeken történt irtásaira különféle lakosok szállittatván, már több új helységek eredtek benne. Régenten királyi birtok lévén, különös grófok (*Comites de Bakony*) vigyázására bizott. Több remetéknék lakásul szolgált; közepében a' bakonybeli klastromot, Sz. Moricz apátursága nevezettel, fundálta Sz. Istvan király 1030. melly sokféle viszontagságok miatt többször elenyészvén, de mindég új életre kapván, még most is fenáll.

S—s.

BAKOVÁR, falu, Temesvártól három mértföldnyire. Minden forrásai kisebb nagyobb mértékben savanyuak, mellyek közt különös említést érdemel az, melly a' falu közepén egy 26 ölnyi mélységű kutban van. Vize igen tiszta, színetlen 's szagatlan, télben be nem fagy. Állató részei szénsavany, sósavanyu savak, szénsavanyu mész és széksó. Kik hozzá nincsenek szokva, azokat meghajtja, egyébként az emésztést elősegíteni mondatik.

A. Balogh Pál.

BÁL, hihetőleg, mint a' franczia bal, a' középkori latín szótól) balare, francz. baller, olasz. ballare ('s ezek a' görög βαλλίζειν-től, hagyji-

tani, lejteni, ugrani) származik. Ez a' BALLETnek (l. e.) származása is. A' bálokban vagy álarczosan (*en masque*, álarczos bálók), v. fényes öltözetben (*paré*) szoktak megjelenni.

BALÁSFALVA (Villa S. Blasii, Blás, Blasendorf), éj. sz. 46° 9', k. h. 41° 35' alatt, Erdélyben, Alsó-Fejér várm. alsó kerületében, a' Küküllő folyó mellett fekvő mezőváros. Lakosai nagyobbára Oláhok, a' többiek Magyarok. Itt van residentiája az egyesült görög fogarasi püspöknek Erdélyben, és azon hitü káptalannak; itt van a' püspöki megye seminariuma, a' hozzá tartozó nagyobb iskola, egy nyomtató mihely, a' Basiliták klastroma, egy görög egyesült, egy nem egyesült 'és egy reform. templom. Az itten termő bornak nagy a' bece. S—s.

BALÁSHÁZY (János), gazdaságíró, szül. Mart. 1797, S. A. Ujhelyen Zemplén vgyben, ki 1816—17 a' keszthelyi georgiconban lett szorgalmatos tanulása által, és 1818 korengedelem mellett atyai örökségét kezéhez tevén, saját tapasztalásából gyűjtött számos gazdasági esmereteinek gyümölcsözését a' magyar olvasó közönség elejébe terjeszté következő munkájiban: „Gyűjtemény a' Juhtenyésztésről“ (2 köt. Kassán, 1827.) „Tanácsolatok a' magyarországi mezei gazdák számára“ (S. Patakon, 1829). Ezen munka kinyomtatása után, és így szokatlan módon, szerencsés vala a' Dercsenyi Dercsenyi Pál által Junb. 1828 jutalomra kitett száz aranyat, a' pesti casinónak Mart. 21. 1830 tartott ülésében, a' megvizsgálásra beküldött 13 pályairás között, megnyerni. „Okos Gazda, vagy is Gazdaságbeli Tudomány“ 'sat. (Pesten 1830), mellynek ajánlását szertve tisztelt nádorunk Ó cs. k. Főherczegsége méltóztatott kegyesen elfogadni. „Az Adó, és még valami“ (Pesten, 1830). Lakik 'S. A. Ujhelyen. Képe a' magyar galeria számára Jul. 4. 1830 hiven levettetett.

. P. Thewreuk J. gyűjt.

BALASSA (Bálint, gróf Gyarmati és Kékkői), idejéhez képest figyelmet érdemlő magyar költő 's a' haza zivataraiiban forgott hős, gróf Balassa Jánosnak, a' király főkamarsának, fija, hihető, nemzetsége kékői várában született Nógrád vármegyében 1550. Neveltetése, ugy látszik, a' korában szokottnál nagyobb gondnal folyt, mert anyai nyelven kívül deákul, olaszul, tótul és lengyelül beszélt 's a' deák és olasz írók közelebbi esmerete nélkül nem maradt, deákból és lengyelből fordított is. Elsőbb verseit alkalmasint szerelme iratá vele, mellyet gróf Turnovszky Sónia, lengyel szép, iránt érzett, ki János Sigmond, erdélyi fejedelem 's a' magyar korona praetendense, udvarát díszesíté, mert a' költés jókor megszálá, mivel 1572-b. és így 22-dik évében már kijöttek versei Krakóban. 'S épen azon tűz, érzékenység és borongás, melly írásaiban festi természetét, a' költőt más szép művészségben is jelessé tevé, n. m. a' tánczban. Ugyan 1572-b. Rudolf királlyá koronáztatása alkalmával igen mesterséges és nehéz pásztortáncznak, talán a' felföldinek mulattató eljárása által, Posonyban a' kir. udvart és a' többi nézőket gerjesztette bámulására. Az illy könnyű fordulatot és hevest a' haza akkori belső háborus szelleme hajtá, ragadá, csatasereggel költözködését már születési helyezete is megkívánván. Midőn Békesi, Batori Istvánnak fejedelemségéből kifogatására, 1575-b. Erdélybe beütött, Balassa is mellette termétt hadjával, hanem a' győztes Kornis, fejedelmi hadvezér, előtt megfutamodván, sebbe esett és Batorinál egy darabig fogva maradt. Elbocsáttatása után a' királyi táborhoz adá magát, és ugy látszik, Eger vára kormányát vivé. Leányával e' vár nagyhirü védőjének, Dobó Istvánnak, 1584-b. kelt egybe, ki egy finval vigasztalá meg, de majd ezen örömet sirjába vitte az ifju, midőn 16 esztendőskorában mint horoszlói academiabeli tanuló megholt. Mi bujdosatta ki 1589-b. hazájából, Ferencz testvérével történt visszálkodása e, egyéb buja e? nem tudni; „Isten légy vezérem, mert im bujdosni üz nagy bu és szemérem“, mondja bujdosó énekében. 1591-b. azj Ocean mellett a' tenger partján járt, szavai szerént. De 1594-b. megint édes

házában, 's Majus 20. Esztergam vára falai alatt. Mind a' két czombját keresztül lötték itt, 's elhunyt. Még halála előtt néhány nappal fegyverzörgés közt a' táborban is alkotta verseit. Azokat elsőbön Nadányi, azután nem csak egy ízben Rimai, költőtársa, adta ki; kedveseknek kellett találatniok, mert tudtunkra a' 16-dik és 17-dik százdában nyolczszor, a' 18-dikban hatszor kerültek sajtó alá több több helyen, Debreczenben 1738-b., Váczon 1777-b. legutolszor. Teljes kiadásokat, a' még kéziratban maradtakkal, régiségeink tudós esmerőjétől, Jankovich Miklóstól, várjuk. „Átkát“ dr. Schedel adta ki. Poësisének tartalma: vitéz élet, a' nemzet megszaggattásán fakadt fájdalom és vallási buzgó énekek. Nyelvét 's versei harmoniatlanságát a' mai költői nyelv már hátra hagyja (ámbar némelly kiszedendő van ősi kifejezéseiben), de hazai lelkének elkeseredése ebben: „O szegény, megromlott 's elfogyott magyar nép“ nemes fájdalmat gerjeszt, 's hatarór-dala délczegségében nem leljük e fel még ma is a' huszart, mondja Döbrentei, I. szép literaturai ajándék 1821 a' 138-d. lapon; 's 1589-beli bucsudalában: „Oh én édes hazám, te szép Magyarország,“ a' magas érzetű hőst részvéttel képzeljük. Hármaz rimű verseit az olasz terza rima szerént írta e, vagy magától kezdette, még kikeresni való. Horányi deák verseiről is emlékezik. L. Istvánffy, Wallaszky, ki bárónak írja, Horányi, Budai, Mocsári Nógrád várm. leírása.

Szeder Fábán.

BALASSA (Ferencz, Ásványi), posonyi siketnéma képiró, szül. Sept. 3. 1794 Posonyban, ki 1803—1808 a' váczi siketnémák intézetében kezdte a' virág-, táj- és alakrajzolás tanulni; 1812—1822 Bécsben a' képző művészetek academijában Hubert-Maurer igazgató, idősb és ifjabb Lampi 's Kraft vezérlése alatt magát a' festésben tökéletesítette; 's 1822—1825 a' szabad művészetek hazájában, Romában, tartózkodott, hogy a' forrásból meríthessen. 1825 pedig Münchenbe utazott, az itteni nevezetes képgaleriát meglátni. Ő, kit nem a' vas szükség kinszerite, mert rámaradt feles vagyonjából tisztességesen élélhet; hanem egyedül a' benne fellobbant mesterségi szeretet hiva 's ingerle a' szép pályára, igen is dicséretet érdemel. Festékléseiben azonban több látyságot óhajtanánk észrevenni. Legnevezetesebb eredeti mive „Szent Cecilia,“ mit Romában mulatása alatt készíte. Képe a' magyar galeria számára Dec. 16. 1829 hiven levétetett.

P. Theurewk J. gyűjt.

BALASSA (Imre), I. JÁNOS I., magyar király.

BALASSA (Menyhért), az elébbi testvére, I. ISABELLA és JÁNOS II.

BALATON-TAVA (*Plattensee*), egy a' legnagyobb europai tavak közül, fekszik éj. sz. 46° 38'-tól 47° 3'-ig Magyarország Dunán tuli kerületében, Szala, Somogy és Veszprém várm. között, a' dabasi és bakonyi mészhegyek déli hajlatján, éjszakkéleti hosszában 12 mértföldnyire, szélességében néhol 200 ölre, másutt 5 mflldnyire, egész köre pedig mintegy 20 nsz. mfldre terjed. Mélysége néhol hat ölet is mér, p. o. Tihany körül; partjai sok helyett igen magasok. Nem csak a' Szala folyó, de negyven nagyobb kisebb külső és talán annyi fenéken fakadó vizek által nevededik, holott csak az egy Sió patak, melly a' Sárvizbe ömlik, folyik ki belőle. Szüntelen mozog, tengerképen áradni apadni látszik; néha nagy hullámokat hány; zaja időváltozást jövendől. Csendes vize mindég tiszta, sok szénsavanyt foglalván magában, még a' nádasokban sem büzhödik meg. Halai különös jó izűek, kivált a' hires fogas (*perca lucioperca*), melly csak ezen tó tulajdonja. Nevezetes természet tüneményei közé tartoznak azon kővévalt csigák, mellyek kecskeköröm-formában leginkább Tihany körül találkoznak; és azon vasporföveny, melly tiszta vasnak látszó, még is mindennemű drága kővecskéből áll. Partjai mindenütt termékenyek, főképen igen jó borral diszeskednek.

S—.

BALBEK, Baalbek, a' hajdani Heliopolis (napváros) Syriának akrei pasalikjában (helytartóságában), egy termékeny völgyben, az Anti-

libanon tövében, 15—16 órányira Damascustól, a' k. hosz. 36° 11' és az éjsz. szél. 34° 1' között, most kicsiny, rosszul épült, leomlott kőfalakkal körülvevett város, mintegy 5000 lakossal, kik közt Keresztények és Zsidók is vannak. A' város feje egy aga, a' ki magát emirnek nevezi. Itt találhatnak napkeletnek legszebb omladékai, melyeket a' 18 száz. közepe táján egy angol utazó társaság igen pontosan leírt. Már Augustus idejében volt romjain Heliopolisban. A' még most is nagyrészt épen fenálló pompás naptemplomot, mely a' régi világnak legnevezetesebb maradványi közé tartozik, Antoninus Pius császár vagy Septimius Severus, a' kinek pénzein lehet azt legelőször látni, építtette e? bizonytalan. (L. Irbynek és Manglének tudósításait.) 54 magas oszlopa közül már csak 6 áll fen; derek 54 láb. hoszu, vastagságok csaknem 22, 's általános magasságok, alapjokkal 's felső részeikkel együtt 72 láb. Még most is lehet benne Jupiter, Diana és Leda pompás márvány álló 's több romai császárok és császárnék résszerént festett, résszerént faragott melyképeket látni, melyek mind meg annyi remekművek. Csudálkozásra méltó azon köveknek, melyekből a' templom falai építtettek, nagysága, mivel még machinájink sincsenek olyanok, melyeknek segítségével azokat mostani helyekre tehetnék. Constantinus császár alatt keresztény templommá tétetett, 's az is maradt az Arabok Syriába lett bevitéséig, midőn elhagyatott 's pusztulni kezdett. Ama' nagy és pompás palota, melyet a' közönséges vélekedés szerint Antoninus Pius építtetett, és több más templomok is hasonló szépségűek. Obaidah, az arab khalfának Omarnak vezére, arab felsőség alá hajtotta; 1401 Tamerlan foglalta el, 's egy 1759 történt földindulás csaknem egészen semmivé tette ezt a' nevezetes várost.

L—ú.

BALBOA (Vasco Nuñez de), szül. 1475 tájban, azon spanyol szerencsehősök egyike, kik a' Colombo mutatta pályát követék 's Amerikában keresék boldogulásokat. A' spanyol udvar adott ugyan engedelmet az efféle embereknek új felfedezésekre, de különösen nem segítte őket. B., eltékozolván Spanyolországban vagyóját, Amerikába ment, 's Daria földszorosán kiszált, a' hol nem sokára egy kicsi spanyol csapat vezére lón, 's a' lakosokat részént jó szerével, részént hatalommal meghódítván, gyarmatot alkotta. Midőn egykor társainak egyikével a' pénzosztózáskor perbe esett, egy Indiai, ki a' Spanyolok aranyvágyát észre vévő, oly országot ígért nekik mutatni, mellyben ezen érczet a' legközönségesebb edényeknek használják, 's a' délszaki tenger partjaira vezeté őket, hol a' Peruba vivő ut nyílék előttök. B. 150 emberből álló hadjával Perut megtámadni nem merte. A' tudakozódásnál tovább nem ereszkedett, 's a' nagy Oceant, melly határtalanul terjeszkedik előtte, a' spanyol király nevében birtokába vette. Visszatérvén arannyal, gyöngyökkel megterhelten, 4 hónap mulva Dariába, az új helytartót, Pedriariast, találta itt, kinek Ferdinand akarathoz képest engedelmeskednie kelle. Elszörnyede ugyan B. ezen hálátlanságon, de békén tűré sorsát, 's a' következő eszt. a' délszaki tenger vicekirályává nevezetett. Pedriarias színből megbékélt vele, de későbbben hűtelenséggel vadoló 's halálra ítélteté. Az érdemes B. nek 42 eszt. korában 1517 feje vétetett. Alatta mivelődött Pizarro, a' ki utána Peru felfedezését bevégezte.

—r—i.

BALCAN (azaz, nehéz szoros ut), a' régieknél Haemus (törökül Emineh Slag), kietlen bércz az Emineh Burum fokától, melly europai Törökországban van a' fekete tengernél, az adriai tengernél lévő S. Stefano fokáig, a' szél. 41—45° alatt. Sulu Derbentnél (*porta Trajana*) szakad el a' Balcan a' Rhodopétól 's elválasztja BULGARIÁNAK (l. e.) Duna melléki völgyét Rum-Itól. Egy ága (a' szent, vagy Athos hegy) éjszakra délnek megyen. Egy másik a' hajdani Görögországot hasítja keresztül, a' belőle elágazó Olympussal, Octával, Pindussal, Parnassussal 's Heliconnal. Legmagasabb csuca az Orbelos, 9000 láb. emelkedik fel a' tenger felett. A' Balcanon 5 uton lehet keresztül menni, melyek

közül kettő, a' **SUMLÁNÁL** (l. e.) lévő főut, Konstantinápolyba viszi az utast. A' görög császárságnak elenyészése után csak a' térségeken 's a' tengerpartokon lakó Görögök adták meg magokat a' Törököknek; ellenben a' katonák 's a' kiknek semmijek sem volt, a' hegyek közé szaladtak, a' kapitányok Armatolionjába vagy fegyveres kerületeibe, 's a' török basákkal szüntelen csatázásban voltak. Némelly része a' basáknak adót (de igen keveset) fizetett 's a' mohammedán vallást is bevette. Azok a' kerületek, mellyekben a' catholica vallás uralkodik, legvadabbak 's a' görög császároknak sem engedelmeskedtek mindég. Miképen az Asturia hegyei közt tartózkodó gothus Spanyolok lassanként a' Maurok több részekre oszlott országát lerontották; épen ugy vesztegethetnék a' naponként hanyatló török birodalmat az Arnauták, vagy a' mint a' Törökök nevezik, Shypetarok, kik eddig bátor és vitéz ifjakat, mint a' Schweiziak, idegen nemzetek zászlóji alá küldöttek zsoldért katonáskodni, ha a' köztök uralkodó visszálkodások megszűnnének és egy vitéz kapitány a' hadakozást kedvelő ifjakat zászlója alá öszvegyűjthetné. A' Balcant a' Törökök meghághatatlan bástyának tartották 1829-ig, midőn Diebits, orosz vezér, a' ki innen Zabalkánszky nevet kapott, rajta szerencsésen keresztülment egész táborával 's annyira megrémítette a' Törököket, hogy ezek többé nem is merészelték az ellenállásról gondolkozni.

L—ú.

BALDE (Jakab), szül. 1603 Ensisheimb. Alsatiab. mh. 1668. Neuburgb. Egyike az újabb kor legjelesb költőjinek, különben Jesuita 's a' bajor választó fejedelem udvari papja. Emlékezetét megújítja Herder a' Terpsichorében közlött fordításokkal; és Schlegel A. W. így ítél a' költő felől: „Mély és élénk, gyakorlatlan zajogva eláradó érzés, nagy és csuda képek feltüntetésében kifoghatatlan kegyelet, találos és mindég messze hasonlóságokon, meglepő előtözéseken foglalatoskodó elme. éles ész, melly ha részrehajlás vagy korán beszivott előítéletek nem zavarják az emberi élet viszonyait, mindenütt keresztülhatva nézi, tetemes erkölcsi erő és önállás, 's a' merész bizakodása a' léleknek, melly mindenütt saját tudománya hirre kelvén, a' guastallai hg, II. Don Ferrante, mint tudósok pártfogója, mathematicusává nevezte esztendei szép fizetéssel, 6 esztendő mulva pedig guastallai apáttá is tevé. Ott lakott, némelly olaszföldi utazásait kivéve, 1612-ig 's dolgozott szorgalmasan. Azon esztendőben megengedte neki a' hg, apátsága letételét és szálló helyére telepedhetését, hol 1617 mh. Munkáji mint költőnek: 1) *Celeo o l'orto*. Gyönyörű mezei festés, versi scioltikban, a' millyenek írása nagy becsét szerzék. 2) *Della nautica*, az Olaszok legjobb tanító versezeti közül való. Amaz a' *Parnasso italiano* 23-dik ez a' 25-dik kötetben áll. 3) *Diluvio universale* és *Lauro* versei azonban nem ihlelik az olvasót, prózában irt meséji sem általában szerencsés találmányuk. De a' költés inkább csak kipihenésére is volt, a' mathesisben nagyobb. Ide való: az automatok olaszra fordítása, Heron hadi műszerei töle deákul, Vitruvius körül tett munkáji és *Cronica de' mathematici*, Urbino 1707. Történetírás, régiség fejtegetése 's philosophia mezejéhez tartozó írásai is vannak. Élete gróf Mazzuchellitől (l. Scrittorei italiani) és ireneo Affótól Parma 1783.

Döbrentei Gábor.

BALDOVINI, mezei olasz dalköltő a' toscanai közebb beszédejtésben, szül. 1634-b. Florenczben. Törvénytannalása helye Pisa, de 10 esztendeig cardinalis Nininél szolgálván, egyházivá lett. 1676-b. plebános, 1700-b. prior születése helyén 's ott hala meg 1716-b. mint 82 esztendőös öreg. Dala csak egy: *Il lamento di Cecco da Varlungo, idillio erotico, ottava rimában.* (A' Varlungói Ferkó panasza. Varlungo, falu, neve Cecco, falusisan megrövidített Francesco.) Ezen kívül néhány stanza sdruciolaja, nyomtatva, mellyek Berni írásaival, „*Opere burlesche*“ jöttek ki, több szonettója még csak kéziratban. Ferkó panasza gyönyörű fakadás. Roscoe, Lorenzo de Medici életében, utanaazhatatlan elmésségű 's egyszerűségekkel felette kedvesen meg-meglepő dálnak mondja és igazán. Florencz körül sokan kivált falun lakó sok betévé tudja, Metasasio gyakran el-elmondogatta. 'S Baldovini maga nem is gondolt vele, ifjúságában lehelé ki belőle azou kornak ártatlankodása, 's csak írásban járt kézzel kézre, mig barátja Mattia Bartolomaei 1694-b. kiadta. Azután többször jelent meg költője tudta nélkül, 's azért hibásan. Orazio Marrini 1755-b. egész tudós észrevételekkel bocsátá közre Florenczben, 1817-b. megint ott. 1792-b. meg így jött ki: *Lamento 'sat. con la versione latina*, Sandrának (Alessandra, ez volt Cecco szeretője) feleletével, Luigi Clasio költőtől. Így zeng örökké vissza a' természet érzésin kibebegt dal. A' florenczi közebb falusi beszédejtés (*lingva contadinesca*) különben is tele szives enyelgő példabeszédes fordulásokkal, 's a' városi florenczi v. toscanai csinos nyelvtől, melly íróivá emelé magát, kevéssé tér el. A' 15. század olta több olasz költő irt már azon 's benne egész uj nem ágazék ki, „*poesia rusticale*.“ A' kezdő leginkább Lorenzo de Medici volt.

Döbrentei Gábor.

BALDUIN, III., Jerusalem királya 1143—1162, a' becsület, igaz és szerelem megfogásaiból alakult hősiségének példája a' kereszties háboruk időszakában. Birodalma Al Aristól Egyiptomban Tarsusig Ciliciában, a' Taurus hegyszorososaig és a' Chaboras forrásaig terjedt. Antiochia, Edessa 's Tripolis grófság szövetséges statusok voltak, 's 16 bároság, mint fendalibirtok, függött a' koronától. B. vasalljai vagy ellene lázadtak, vagy egymással háboruskodtak. Ezek 's a' kereszties vitézek uj seregei, a' Marianusok, Templomosok és Ispotályvitézek, ellen, szinte ellenkedve egymás közt, de végre nagyobb szerencsével harczoltak a' saracen hősök: Saladdin, Nureddin, Zengi és Seifeddin. B. szerencsétlen uralkodása utolsó büzdulatja volt a' keresztény-keleti hősiségnek, az ottani vitézjátékoknak, hősavatásoknak, 's a' feudalis constitutio vége az egyházi és világi hierarchiában. Birodalmának végveszte előtt kevéssel megholt. Midőn hatalmas ellenségének, Nureddinnak, azt tanácslanák, hogy, mig a' király temetését inneplik, támadja meg az árva birodalmat, ezt felelé: „Tiszteljük méltó fájdalomt alattvalójinak; olly királyt vesztek el, mellyhez fogható nem sok van.

BALEARI SZIGETEKNEK neveztetnek a' földközi tengeren, Spanyolország Valencia nevű tartományának partjaitól nem messze fekvő MAJORCA (spanyolul Mallorca) és MINORCA (l. e.) szigeteik, mellyek a' pityusi szigetekkel, Ivicával és Formenterával, a' 83 nsz. mfdön fekvő 's 275,000 lak. bíró majorcai országot alkotják. Baleari görög neveket onnan kapták, mivel lakosaik a' parittyázásban való készségekről igen híresek voltak. A' baleari parittyások igen megkülönböztették magokat Hannibal seregében. Hannibal meggyőzetése után mind a' két sziget a' Romaiak hatalma alá jött; azután Genserich vezérek alatt a' Vandalok 's a' 8 száz. a' Maurok foglalták el, kiktől azokat I. Jakab, aragoni király, vette el 1220—34. Ekkor tulaj on királlyággá tétettek, melly 1375 Spanyolországgal egyesítettett. Minorcát 1708 az Angolok elfoglalták; de 1782 ismét elvesztették 's az 1783-diki békeségben Spanyolországnak engedték.

L—ú.

BALF (Wolfs) Soprony városához tartozó falu, hol a' Fertő tava

mellett kénes források vannak, mellyek több mint két száz esztendő óta ferdőkre használtatnak, 's most igen jó rendben vannak, úgy hogy a' vendégek száma minden esztendőben szaporodik. A' városnak többet behajtanak most ezer forint arendiánál. Ezen forrásokat Kochmeister, sopronyi patikárius, vizsgálta meg, 's szerénte állató részei: konyhasó, gipsz, sósavanyu keserű és mészföld, szénsavanyu mészföld, kénsav. széksó, agyagföld, szénsav. keserű föld, gyantatárgy, kénkő. *A. Balogh Pál.*

BALGATAGSÁG, I. LÉLEKNYAVALYÁK.

BALISTA (sujtó miv), egy hajdani ostromfegyver neme, mellynek segedelmével a' katonák köveket, gerendákat, nyilakat, dárdákat, gyujtó szereket, sőt dögtesteket is hánytak az ellenség táborába vagy várába. Polybius különbséget tesz a' kő- és dárdsujtó mivek közt, 's csak az utolsó nemüeket nevezi balistáknak, amafféléket pedig katalpultáknak mondja, mellyek egyébként onagereknek hivattak: több más iróknál ellenben balista és katalpulta majd köz értelemben fordulnak elő, majd egymással felcserélve. Vitruvius sokféle készületű balistákat említ. Bővebb tanúságot lehet olvasni ezen czikkelyről a' többi között Funkénál. *(Neues Real-Schul-Lexicon).* *Tittel.*

BALISTICA. Ezen név alatt Mersenne (érdemes francia szerzetes a' Minimorum rendből) „*Opuscula physico mathematica*“ czimű munkájában a' sujtott testek mozgása módjáról értekezik; most a' pattantysok tudományának főszakasza értetik alatta, melly az ágygolyóbisok utját és sikerét illeti. Ha t. i. a' lövés olly irányban történik, melly a' víz színével egyenes szegletet formál, a' golyóbis utja egyenes lineába esik; különben minden más irányban görbe lineát formál nevezetesen PARABOLÁT (l. e.), ha szabadon, azaz, egyedül a' puskapor ereje és a' nehézség unszolása által menné végbe a' golyóbis mozgása, ellenben a' parabolától el kell távoznia, mihelyest, a' mint mindenkor történik, a' golyóbisnak a' levegőn kell keresztül hatnia; annál nagyobb fog lenni a' különbség a' golyóbis valóságos utja és a' parabola között, mennél erősebb a' lövés, 's ezen különbség meghatározása teszi tulajdonképen az úgy nevezett balistai kérdést (*problema ballisticum*), mellyet sok egyebek gyümölcstelen törekedései után legszerencsésebben Tempelhof fejtett meg „*Bombardier prussien*“ nevű munkájában. *Tittel.*

BALK, a' hajdani Bactria, I. AFGHANISTAN.

BALKAY (Pál), egri képiró, szül. JUN. 29. 1785, Tisza-Örsön Heves vármegyében, ki mint Füger és Hubert Maurer professoroknak a' bécsi képző művészetek academiájában 1804—1809 szorgalmatos tanítványa, izlését nemesen kimivelvén, idővel hazánkat több jeles eredeti 's utánzott darabokkal ajándékozá meg. Festői tehetségéről egyáltalában megjegyezhetni, hogy ő az előteremtésben sok erővel bír, de a' hiv másolásban hasonlithatatlanul szerencsésebb. Nevezetesebb mivei ezek: „*Maria mennybe menetele*“ Miskolczon a' Minoriták templomában, és Tisza-Füreden. „*Sz. Lőrincz*“, három öl nagyságu oltártábla, Bessenyön. „*Sz. István király*“ képe, Födemesen. „*Sz. Nepomuk János*“, Egerben a' Minoriták templomában. „*A' kereszt felmagasztalása*“, oltártábla, Nándorvarton. Ezen egyházi mivei után a' pesti nemzeti múzeumnak szentelte egy hét láb magasságu szép darabját: „*a' béke háza*“ allegoria. Megemlítésre méltók az egyes személyeknek készített dolgozásai közül azok, mellyeket a' szabad művészetekben gyönyörködő bölcselkedés prof. Imre számára csinált, például; *Mária a' gyermekkel, Dolce; 's Charitas, Carlociniani után: és egy, az áhitatosságot ábrázoló fej, eredeti.* *P. Theurewk József gyűjt.*

BALLADA I. ROMAN CZ.

BALLENSTEIN, I. BOROSTYÁNKŐ.

BALLET (ettől bal, táncz, 's ez hihetőleg ebből ballare, tánczolni), tágas értelemben az indulatnak és szenvedélynek táncz- és egyéb mozdulattal eső szépmívi előadása. Igy véve az egyes momentumok ábrázol-

lása is, melyekben t. i. következés ugyan lehet, de cselekedet nincs, ballet. De szoros értelemben csak azon mimicai költemények neveztetnek így, melyekben bizonyos személységek, indulatok 's cselekedetek merő mozdulatok és táncz által, 's nálunk mindég muzsika kísérettel is, művészeti formában és csinnal adatnak elő. Ehhez tehát szintugy, sőt még inkább megkívántatik több tánczos, mint egy dramai költeményhez több játszó. Amáz elsőbb nemét a' balletnek, hol indulatok cselekedet nélkül ábrázoltatnak, Iyrai, 's emezeket, hol egész mesézet adatik elő, dramai balleteknek lehet elnevezni a' szóval élő költés példája szerént. A' kettő együtt véve teszi a' felsőbb tánczolás v. tánczművészséget, mely saját köre és céljai által különválnak az alsóbb v. közönséges táncztól, melynek egyéb célja a' társaságos mulatságnál nincs. A' dramai balletek v. bizonyos történetet, vagy mesét és regét, vagy csak csupa költeményt ábrázolnak, 's ezen utóbbiakhoz vétetnek az allegorikai balletek is, melyek különben művészi becsekre nézve a' legsilányabbak. A' ballet rendszerent több szakaszra v. actra oszlik, 's ez ismét több v. keresebb entrééből áll; entréenek (belépés, fellépés) nevezik t. i. a' tánczosok egy v. több quadrillejeit (táncz képeit v. figurájit), melyekbe az egész tárgy egyes valamelyik része foglalva van. A' quadrillet több pas (táncz lépés), gest (karmozdulat) és attitude (testmozdulat) szövetekezése teremti. Ha valamely balletet bírálát alá veszünk: legelőbb is azt kell kérdenünk, mi a' tárgya? 's megvan e benne az indulat és cselekedet egysége, 's lehet e azt a' tárgyat altaljában véve csupa táncz és mozdulatok által előadni? Azután az egésznek alkatját, a' külön részek fűzetét 's egyes kidolgozását; végre a' muzsikát és ékesítést (decoratio), melyek által a' művész ki igyekszik pótolni azt, a' mit a' táncz maga szemünkre nem adhat. A' ballet újabb kor szüleménye, 's hihetőleg a' Ieleményes Baltazarotti, Medici Katalinnál volt karigazgató, ada legelőbb is szorosabb alkatu balleteket; de mimicai tánczok már a' régieknek is volt. (L. MIMICA és PANTOMIMICA.) Az újabb balletet kimivelék a' Francziák, 's nevezetesen Noverre. Azon tánczok, melyek az énekjátékokba (operákba) szoktak beszövetni, nem érdemlik a' ballet nevet minthogy rendszerent semmi ideán sem épülnek, 's csak azért szuratnak be, hogy a' tánczosnak alkalma legyen ügyességét és jártasságát vagy talán csak szédítő pirouettejeit 's lábtörő ugrálásait kitüntetni.

BALLISTA, annyit tesz mint **BALISTA** (l. e.).

BALLISTICA. Ugyan annyit tesz mint **BALISTICA** (l. e.).

BALOGH (István) szül. Sellyében, Nyitra vármegyében, honnan Sellyeinek is neveztetett, mind nagy tudománya, mind sokféle viszontagságai által nevezetes férjfiu. Magyar- és Erdélyország több oskolájiban dicséretesen végezvén tanulását, a' külföld főoskolájit is meglátogatta, 's noha különösen a' theologiai tudományokhoz volt vonzódása, hallgatta mindazáltal az orvosi tudományokat is, olly szorgalommal, hogy azoknak doctorává lenne. Visszatérvén hazájába, születése helyén papi hivatalt kezdett, de csak hamar Huszt városával cserélte azt fel, hol a' maramarósi megye esperestjévé lett, 's az erdélyi fejedelem parancsolatjából, jelen volt a' szathmár-németi gyűlésen is 1646. Itt mind szép magaviselete, mind ékesszólása megkedvelték őt az ifjabb H. Rákóczi György fejedelemmel, annyira hogy ez őt udvari papjának választaná. Midőn ez 1657-ben a' Lengyelek ellen szerencsétlen kimeneteli hadat indított volna, a' sereg fővezérével együtt Balogh is tatár rabságra vitetett. A' fogoly fővezér, Kemény János, azonban kezsésséget vállalván ő érette, követségbe küldé őt az ország nagyaihoz, kiknek segédelmével nagy summa pénzért nyerék a' foglyok vissza szabadságokat. Balogh nem akarván többé Erdély zavarjaiban részt venni, Magyarországra jött, 's majd Pápán papi hivatalt vállalván, itt mindenek kedvét 's tiszteletét annyira megnyerte, hogy a' Dunán tuli kerület superintendensévé választatnék. Alig viselé néhány eszteudőki a' tisztos hivatalt, midőn 1674-ben azzal vá-

doltatván, hogy a népet lázasztó beszédekkel zendíti, Posonyba felhivatott, hol noha magát a törvényszék előtt, ártatlanságának teljes érzetében, rettenthetetlen bátorsággal mentegeté, halálra ítéltetett, 's lánczok közé tétetvén, Berencsbe vitetett; utána való esztendőben pedig számkivettetrén Nápolyba, ötven aranyon eladatott, 's a' gályas rabok sorába tétetett. Ezen kemény sorsból a' hollandi igazgató szék különös meghagyásából Ruyter, tengeri fővezér, 1676-ban felszabadítván, maga költségen Venetiába küldötte, honnan Balogh Helvetiába menvén, a' Tigurumiaktól nagy szívességgel fogadtatott. Keresztül utazván Németországot, visszatért végre hazájába, 's hivatalát Pápán mint halálig folytatá. Megholt 1692-ben. Kiadott apró munkáji papi foglalatuak. A. B. P.

BALOGH (Galantai), 1) János, nires országgyűlési követ 's honja javáért buzgó hazafi, régi jeles nemzettségűl Podracsányban, Nógrád várm. szül. Előbb Váczon, azután a' nagyszombati convictusban tanult, innen pedig a' Budára általtett universitaiba ment, a' hol 1778 dícséretesen elvégezte oskolai pályáját. Törvénygyakorlását még azon évben kezdte el Pesten 's 1780 ügyvédnek feleskürek. Két eszt. mulva Bars vármegye tiszteletbeli főjegyzője lón, 's példás szorgalommal adá magát a' honi dolgok tanulására. Midőn pedig Komárom vármegye főjegyzőjévé nevezteték, egy latin felirása szép fényben mutatá Balogh ügyességet, ki az azon évben Budán tartatott országgyűlést meglátogató, 's magát az ott megjelent nagy remekék szerént azon dicső pályára képzé, mellyen 8 országgyűlés alatt ragyogott. Nyilék az 1792-ki tavasz 's vele Baloghunk fényes hatásköre, midőn Mart. 28. Komárom vármegye rendjei országgyűlési követnek választották. 1794 Komárom várm. második alispánya lett 's két évvel ezután ismét országgyűlési követnek neveztetett ki, valamint 1802 is. 1804 le akara mondani hivataláról; de a' rendek, el nem fogadván leküszönést, arra kérték, hogy a' fővő tisztujtásig viselje hivatalát, 's Balogh teljesítette kérelmeket. A' következett évben ismét országgyűlési követ, 1806 első alispány lett, 's 1807 és 1808 ujra országgyűlésre ment Komárom várm. részéről. Az 1810-ki tisztujtáskor huszévi szolgálatja után, mellyben a' vármegye 's a' haza javának szentelé munkás életét, azon feltétel alatt, hogy a' javaslandók közé se iktassák, csak ugyan letette hivatalát 's nyugalomba, csendes házi körébe, vonula. De 1811 ismét Posonyba szolítá a' haza, midőn Bars vármegye országgyűlési követnek választotta. 1813 nagy fényt szerze nevének a' honi literatnra történeteiben, mert Bars várm. a' köz dolgoknak magyar nyelven leendő vitelét kieszközlötte. Az 1825, 1826 és 1827 országgyűlésen, megint Bars követe, Plathy Mihállyal, akkor már vejével, örömet osztozék a' hires szónok dicsőségében. E' volt utolsó megjelenése ragyogó pályáján. Megholt Sept. 25. 1827. Hült tetemei Fűsön a' nemzeti sírban nyugosznak. Képe 1828 az aranyos-márothi gyűléspalotában fényes szertartással felfüggesztetett. A' hazafiság szent érzete, mellékes czélokot nem esmerve, mindég ifjudan langola Balogh keblében, ki a' honi nyelv ügyét is buzgón viselé szíven. Hatátság beszédje 's előadási tisztasága köz figyelmet, szeretetet, bizodalmat, tekintetet szerzének neki. A' hirt soha sem vadászá 's a' gögőt nem esmeré. Mint Komárom várm. jegyzője, a' rév-komáromi predikátorral, Péczeli Jóseffel, közölgette, mincelötte tisztára írta volna, magyar jegyzéseit. Mi szép characteronás. Fényűzés nélkül élt 's örömet segített a' hozzá folyamodókon. Társalkodása kellemes és tanultatos vala, 's leereszkedése és nyájas bánása magához hódíta mindeneket. L. Ponorí Thewrewk Jósef, „Néhai Galantai Balogh János 'sat. életrajza“ (Esztergam 1830). — Fija 2) Lőrincz, szül. Aug. 10. 1787 Ó-Gyallán Komárom vármegyében, ki a' hegedűn való utáncsinálhatatlan művészi játszásáért az egész nemzet figyelmét bírja, 's a' magyar Paganini nevet méltán hordja. Lakik Szemerén Komárom vármegyében.

BALOGH (Péter, Ócsai), szül. Aug. 14. 1748; a' késmárki és po-

sonyi lyceumban tanult, 's már 23 esztendő korában Nógrád vármegye szolgabírája, később alispánja lett. Jelese tehetségei, melyeket eddig viselt hivatalaiban, kitüntete, elébb a' kiralyi, majd az hétszemélyi tábla bírájává, azután a' nagy. udvari cancellariánál előadóvá emelték; de romlatag egészsége miatt ezen méltóságról lemondani kénytelenített. I. Ferencz király azonb. díszesen megjutalmazta Balogh fényes érdemeit, melyeket több évigleni szolgálatja alatt szerze magának, és bels. titkos tanácsosnak 's Torontal, később Zólyom vármegye főispányává nevezte ki. Balogh 1789 olta az ágostai vallást követő egyházak főinspectorá volt, 's az egyházi évkönyvek iradékaiknak is dicső fényben fogják mutatni szép emlékezetű nevét. Tiszta buzgalmát vallása iránt az 1790 és 91-ki országgyűlésen, hol több nerezetes tárgyak közt a' Protestansok vallásbeli szabadsága is megállapított, kiváltképen kitüntette Baloghunk, mely ékesszólásának erejével párosulva, nem csekély hatású vala hitsorsosinak kedvezőbb állapotjára, kiket a' viszsonos szeretetre nyájasan buzdította, 's panaszait és kérelmeiket, ha jónak látá, a' thronus elejébe terjesztgeté. Helyben hagyván a' felség, 1791, az Evangelicusok kérelmeire tartandó 's egyházi igazgatásokat tárgyazandó zsinatot, az előlülőséget hálás szívből báró Prónay Lászlónak engedte által. Hivatalaiban, melyekben hirtelen halada előre, példás buzgalommal járt el, 's nagy tehetségei, kiterjedt esmeretei és igazságszeretete ragyogóvá tették nyilvános pályáját. A' tudósokat buzdította, ösztönözte a' tanulókat, 's az evang. iskolák jobb karba hozásán nagy sikerrel munkálkodott. A' szűkölködőkkel sok jót tett 's atyjok gyanánt szerették hiv jobbjai. Megholt Oct. 16. 1818. (L. „*Memoria Exc. ac Illustr. Domini Petri Balogh de Ocsa etc. etc. Poson. 1818.* „*Feraliá piæ memoriæ Exc. Domini Petri Balogh de Ocsa etc. etc. celebr. interprete sensuum com. Adamo Laxich superint. Neosolii 1819.*)

BALOGH SOOS (Mihály), végeztén hazájában tanulást, Hollandia főoskolájában folytatta azokat, 's Lejdában orvos doctorrá lett 1764, hol *de Osteogenia humana* in 4-o irt. A' híres Haller Albert Bibliotheca anatomica-jában említi őt. — A. B. P.

BALSARATI (Vitus János), szül. Dombegyházán 1529. Midőn atyja, a' nagy-laki vár kormányozója, török rabságra vitetnék, a' három hónapos gyermek a' lángok közül csudálatosan kiszabadittatván, egy balsarati dajkának adatot által felnövelés végett, honnan a' hely neve reá ragadt. Az elpusztult vár asszonya, Jaksit Péter özvegye, nagy gondot fordított a' gyermek nevelésére, 's az akkori legjeleseb iskolákban taníttatta. 1549 Wittenbergába menvén, ott hét esztendeig folytatta tanulásait, honnan hazájába térvén, espercati szolgálatot vitt. Innen azonban jóakarójának 's tanítójának, Melancthon Filepnek, tanácsára Olaszországba ment utazni, 's ott Bononiában és Paduában orvosi tudományt tanult, olly megkülönböztetéssel, hogy V. Pál pápa őt udvari orvosának hiná meg. Hat esztendeig viselte ezen hivatalt, midőn Peréni Gábor, kinek költségén ment academiákra 1560 haza hitta őt 's udvari orvosává tette; később pedig, Maximilián magyar királynál ajánlván, nemesi rangra segítette. Meghalván hat esztendő mulva nagy pártfogója, az orvosi tudománnyal öszveköttötte a' papságot is, 's 1570 Lisszákra, onpedig S. Patakra ment mint pap, hol 1575, egy kegyetlen vérhas életének 46-ik eszt. 12 óra alatt véget vetett. Halálára a' többek közt Beregszászi Péter deák és görög verseket irt Wittenbergában, 1577, Szikszai Fabricius halotti beszédet tartott róla, 's azt ugyan csak Wittenbergában adta ki, 1576 4. Munkáji: „*A' Keresztény vallás ágazatának rövid summája*“ 1571. „*De remediis pestis prophylacticis*“ 1564. „*Magyar chirurgia, a' sebgyógyulásnak mesterségéről irt 4 könyvek.*“ A. Balogh Pál.

BALTIMORE, Marylandban lévő hasonló nevű grófságnak fővárosa, 1729 még csak major, azután egy kicsiny falu, az amerikai statusok

egyesülése olta kezdett virágzásba jöni; 1776-ban 5000 lak. volt, 1796 városi jusokkal ajándékozott meg 's 1806 olta harmadik kereskedő városok az éjszaki amerikai egyesült statusoknak. Fekszik a' nyug. hosz. (Greenwichtól számlálva) $78^{\circ} 55'$'s az éjsz. szél. $39^{\circ} 18'$ alatt a' Patapsko vizének éjszaki oldalán, nem messze ezen folyónak a' chesapeakei öbölbe való szakadásától. A' kikötőnek alig egy pistoly-lövésnyi széles torkát a' Whestone erőség oltalmazza. A' város a' víz partján kereken van építve 's 3 halmon fekszik, melyekre a' tenger közönséges felduzzadásakor a' víz 5—6 lábnyira felhág. Kikötője egy a' legszebbek közül az egész világon; 2000 kereskedői hajónak elég helye van benne, és hajóépítő műhelyekkel van körülvetve. Mindazáltal mivel a' hajók csak bizonyos szelek fuvásakor evezhetnek ki ezen viztorkolatból, melly ezen kívül még nem is elég mély a' nagyobb hajókra nézve, ennél fogva a' hajók többnyire egy külső kikötőben, mellyet a' viztorkolatához közel lévő, Fells-point nevű földcsucs formál, vetik le vasmacskájikat. Itt is vannak hajóépítő műhelyek, 's a' 600 tonnányi terhes hajók bátorságban lehetnek benne. Ennek a' földcsucsnak a' hajókázáshoz legközelebb lévő részén sok lakosok telepedtek meg, kik már több házakat építettek 1000-nél 's az új várost a' legszebb rendben lévő utzák díszesítik, egy nagy piacczal. Ez az új város közönségesen Baltimore egy részének nézetik, ámbár fél órányi távolságra esik a' várostól magától, mellynek alacsony fekvése ezelőtt egészségtelennek tartott, hanem hirtelen való nevedése és a' sok javítások, ugy látszik, a' nedves levegőnek káros befolyását eltávolították. A' fazokasok és számos terehívók a' Fells-point nedves pincze üregeiben laknak, a' mit a' kormányzásoknak egy illy nedves éghajlat alatt annyival inkább nem kelene megengedni, mivel minden 2—3 eszt. ki szokott azok közt a' sárga- és epehideg ütni. Legegészségtelenebb Baltimore sok esőzés és nagy lévség idején, midőn a' tehetősebb lakosok el szokták a' várost hagyni 's a' körüle fekvő hajólo tájéokra költöznek, mezsei lakó helyeikbe. Fekvése hasonló a' Philadelphiééhoz, 's utzáji, mint Philadelphiénak, tökéletes szegleteket formálván, hasitják egymást keresztül. Főutzája 80 láb. széles és csaknem hosszabb fél órányinál. Baltimorenak, ide számlálván Fells-point külső várost is, 1820-ban 70,000 lak. 's ezek közt sok Angolok, Skóciaiak, Franciaák és Németek voltak; legtöbben Irlandiak. Templomainak száma 31, mellyek a' Catholicusokéi, Reformatusokéi, Lutheranusokéi, püspöki vagy angol Protestansokéi, Presbyterianusokéi, Anabaptistákéi, Methodistákéi és Quackerekéi. A' Presbyterianusok temploma egy a' város legszebb épületei közül. Több hasznos társaságokon kívül van benne egy a' Németországból kivándorolt szegények felségelésére öszveállott egyesület; tovább egy universitas, athenaeum, több közönséges könyvtárak, egy cath. seminarium, academiák 's három egymással öszveköttetett bank, mellyeknek kisebb 's nagyobb summákról szóló czédulái a' kész pénz forgását csaknem egészen elnyomják. L—t.

BALTI V. KELETI TENGHER, nagy, az éjszaki tengerrel öszveköttetésben lévő tengeröböl, melly a' daniai, németországi, prussiai, kurlandi, lieflandi, orosz és svéd partoktól vétetik körül, tovább terjed ki az éjsz. szél. $65^{\circ} 30'$ -nál, 190—200 német mf. hosz., 24—48 mértf. széles és kiterjedése, ide számlálván a' finniai és bothniai tengeröblöt is, 7000 nsz. mf. Igen csekély szélessége, melly általjában csak 15—20 ölnyi, több helyeken pedig alig fél annyi mélysége, az igen lapos prussiai 's a' többnyire kősziklás svéd partok, mindenek felett pedig a' szeleknek gyakorta előálló 's dühös szélvészekkel járó változása, fezt a' tengert a' hajósokra nézve veszedelmessé teszik, jóllehet hullámai kereszbé félelmesek, mint az éjszaki tengeréi. A' keleti tengernek déli részét az éjszakitól, vagy a' bothniai tengeröböltől egy sziget sor választja el. Éjszak-keletre Finnlandba mélyen benyul a' finniai tenger-

öböl 's elszakasztja ezt a' tartományt Esthlandtól. Harmadik öble a' rigai vagy lieflandi. A' kuri és frisi öblök a' prussiai partokon vannak. A' keleti tenger vize hidegebb és tisztább, mint az Oceáné, kevesebbek benne a' sós részek 's a' jég esztendőnként 3—4 hónapig akadályoztatja a' hajózást. Felduzzadása és leapadása, mint minden szárazzall körülvevett tengereken, észrevehetetlen, mindazáltal vize néha megnő és ismét leapad, hanem más okokból, főképen pedig a' viznek a' Sundon és a' két Belten keresztül a' Kattegatha való folyása miatt. Szélvészies időben a' prussiai és kurlandi partokon borostyánkőveket lehet találni, mellyeket a' viz vet ki azokra. A' keleti tengerbe 40 folyó ömlik, a' többek közt, a' Newa, Düna, Warnow, Trave, Eider, Peene, Odera, Persanthe, Wipper, Weichsel (Vistula), Pregel, Niemen (vagy Memel) 's többnyire Svédországnak nagyobbára csekély folyóji. Seelandon és Fünenen kívül még említést érdemlő szigetei: a' Samsøe, Mön, Bornholm, Langeland, Laaland, mellyek Dánországi; továbbá a' Svécziához tartozó Gothland és Oeland, a' Hveen, a' Sundon, a' Tycho de Brahetől építettett kastélynak 's csillagvizsgáló toronynak, Oranienburgnak, omladékaival; Rügen, melly most Prússiáé; végre az alandi szigetek, a' bothniai tengeröböl torkában, és Dagoe Ösellet, a' lieflandi parton, mellyek az orosz birodalomhoz tartoznak. Három ut viszi a' hajóst a' balti tengerre, u. m. a' Sund, a' nagy és kis Belt, mellyek eszt. 5—6 tonna arany vámot hoznak be. Mintegy 1000 hajó evez esztendőnként a' keleti tengerre az éjszakiról. A' keleti tengernek az Elbével, a' Warnow és a' plani tó által való öszveköttetését a' mecklenburgi statusgyűlésen hathatósan vitatták. L—ú.

BÁLVÁNYOZÁS. Az okosság egy legfőbb 's véghetetlen erkölcsi valóságnak imadását parancsolja, melly valóságot Istennek nevezünk. A' bálványozás bálványt, hamis istent imád, Isten gyanánt. A' történetírás azt tanítja, hogy minden bálványozásnak eredetikepen részént a' haszonkeresés és a' mostoha sorstól féls, részént a' szerencsés történetek ohajtása volt kutfeje. Az emberek elejénte sem a' szerencsét történeteknek, sem a' föld termésének, a' hidegnek, melegnek, világosságnak, szeleknek 'sat. természeti okait nem esmerték. A' nélkül hogy ezen okoknak gondos nyomozásába bocsátkoztak volna, minden világi és természetbeli történeteknek bizonyos felvigyázókat vagy isteneket alkottak képzelődésekben, 's e' szerint csillagzatokat, élő fákat, köveket, forrásokat 'sat. tiszteltek Isten gyanánt. Mások isteneiknek emberi ábrázatot, de egyszersmind emberi szükségeket, kívánságokat 's indulatokat is tulajdonítottak. Innen származott az anthropomorphismus, vagy az emberesítés tudománya, melly vagy emberi tulajdonságokat ruház a' főbb valóságra, vagy csak az istenségnek a' látható dolgokhoz való közzét fejezi ki. A' miveletlen emberek az istenség kedvét ajándékok és kérések által igyekeztek megnyerni, mint az emberekét megnyerni szokás. Elejénte minden tudatlan nemzetnek különös istene volt, melly csak azzal a' nemzettel gondolt, másokkal pedig nem; sőt minden ház vagy familia is különös istent tulajdonított magának, ki az akkori bal vélekedés szerint csak annak volt védelmezője és tanácsadója, ki őt magának választotta. Utóbb a' vadásznak vagy katonának istene a' vadászat és háboru istenévé, a' pásztorok istene a' nyájak istenévé és a' földmivelő istene a' földmivelés és termékeny idők istenévé tétett. Az ilyen istenségeknek saját szolgákat is képzeltek az emberek, kik részént ezen istenek tisztelésének módját elrendelték, részént az emberek kívánságait ezen istenek elejébe terjesztették 's tőlök az emberek számára feleleteket kértek. A' haszonkeresés utóbb némelyleket az istenség ilyen szolgálji közül arra bírt, hogy azt hitették el egyebekkel, mintha ők az istenekkel különös egybeköttetésben és barátságban volnának; innét származtak a' jövendőlések és oraculumok. De kicsinyenként az okosabbak még a' régiek között is az efféle szem-

fényvesztést állallatták 's csak egy Istent kezdettek himni. L. ISTEN ÉS POLYTHEISMUS. K. J.

BALZAC (Jean Louis Guez de), a' francia academia tagja, költő és levelíró, Angoulêmeben szül. 1595 vagy 6-ban. Elejénte Romában lakott mint la Valette cardinalis ügyviselője, 2 eszt. mulva Parisba telepedett 's eszességével annyira megnyeré Richelieu figyelmét, hogy ez országtanácsosa czimet 's esztendőnként 2000 livr. fizetést adott neki. Ettől ugymint nem félt hiúsága, P. Corneilletől a' kevély elhomályosíttatását érzé mint író, azt üldözte! mintha az illyessel a' talentum igaz becsét az el nem fogódottakból is ki lehetne irtani. Balzac stylusában vakító czifrálkodásaival iszonyu tudós tekintetet tuda magának szerzeni az akkori feszes világban. Ugy nézé ez mint százdajja egyetlenegy ékesszólóját. Ma kaczagja a' Francia 's más is ezen balzaci kifejezést, mellyet Retz cardinalnak írt: „*Vous venez prendre le sceptre des rois et la tiarée des roses*,” és még illyest, a' mit Bois-Roberthez írt Romából, szagos vizekről szólván: „*Je me sauve à la nage dans ma chambre au milieu des parfums*,” de mivel ő harmoniasan tudta következtetni egymás után szavait, akkor bájolt, mennyi hatalma az olly ügyességnek, a' mint Voltaire is megjegyzi, (I. *Siecle de Louis XIV.*) a' szép egyszerűséget is felejteti némellyekkel. Egy Goulu nevű generalisa a' Bernharditáknak ugyan Balzacot még életében gúnyolta dagályáért, de mivel goromba csufolódásokra vetemedett ellene, inkább maga felől terjeszte rossz szagot 's jobb izlése iránt maga is gyanuba esett. Azonban Balzac nem tudta megvetni ezen sárban fertőző gerebenjét, ott hagyá busan Parist. Születése helyén 60 esztendő korában hala meg. Deák versei, költői hecs nélkül ugyan, de az említett hibaktól egészen mentek, a' mi azt mutatja, hogy a' romai írók hiv tanulásai által azok csinossága felvételére fogékony volt, de a' még nem tisztált nyelvbe magából új ingerü folyamatot önzéssel önteni nem tudott. A' Magyarok közt is voltak 's talán még vannak illyen írók. Romai stylusok kellemes, a' magyar nehezen forduló, mert ebben nem törölnek annyit, a' mennyit velek deákul tanultokban töröltettek. És a' nyelvet vádolják, pedig lélek, kényes érzés, természetes logica akarmelly nyelvbe is erőt hullat, ingert terjeszt. — Balzac minden munkája kijött Pariban 1665 2 kötetben.

Dübrentéi Gábor.

BALZSAMOK, erős és többnyire kellemes szagu sűrűcske anyagok. A' balzsamokat természetesekre és mesterségesekre osztják. A' természetesek tulajdonkép nem egyebek, mint öszvesűrűdött aetherolajak, valamint a' gyanták kiszikkadt balzsamok. A' balzsamoknak ezen öszvesűrűdésére hihetőleg sokat tesz azon nagyobb mennyiségü savanytárgy, mellyet a' levegőből felvesznek. Eredetek növényei, 's vagy önkényt folynak különbféle fák törzsükeiből, vagy kifolyások az illyenmü fák héjaiba tett metszések által előmozdítatik. A' legjelesebb közöttök a' gileadi vagy mekkai balzsam, melly közöttök legdrágább 's a' mennyire tudja van, egy arabiai fábol folyik nem messze Mekkától. Rendszerént a' gallyak gondos felhasítása által szokták azt nyerni, de a' legjobb magától csepeg abból, de olly szüken, hogy egyegy ág nem ad többet naponként három négy csepnél. Egy nehézék magában Mekkában körül-belől két tallér. Az igazi tiszta balzsamot csak a' legelőkelőbb Arabok és Törökök kapják, mások csaknem soha sem kapják azt megvesztegetlenül. Elejénte halványszínü, zavaros és folyós, idővel pedig nyúlós, sárgás és álltászó. A' copaiwa balzsamot, melly fejärságás, álltászó 's kevéssé sűrű, egy szép nagy fa adja Déli-Amerikában. Mind az orvosi tudományban, mind az olajos festésben hasznát veszik, 's firnájszokra használják. A' perui balzsam részént setétbarna, részént fejërlő 's jön spanyol Amerikából, különösen Peruból. A' tolni balzsam, melly város nem messze van Carthagenától Amerikában, vessárságás és más balzsamoknál nyúlósabb. Közélt a' perui balzsam.

hoz a' folyó storax (liquidambar) az ambrafából, mely Mexico mocsáros tájain terem. Ide tartoznak a' terpeatinek is a' terpentín- és veres fenyőfából, továbbá a' karpáti balzsam a' czirbolyafenyőfából, a' magyar balzsam, melyet dr. Augustini ab Hortis, késmárki híres orvos, a' krumpuczfenyőből (pinus mugho) készített, 's mely egykor híres gyógyszer volt. Balzsamoknak neveznek különbözőféle patikai mesterséges készítményeket is, melyek részént sűrűek, mint az olaj és kenőcs, részént folyósak és tiszták, mint a' lélek (spiritusok). Az elsőkhöz alaptestnek (corpus pro balsamo) rendszerént a' kinyomott szerecsendióolajat használják, melyhez aztán jószagu repülő olajakat, p. o. citrom-, bargamot-, szegfűolajat, pézsmát 's más illyféleket tesznek. Illyenek a' szélütés ellen való, seb-, fej- 's más balzsamok. A' folyósak közt Hoffmann életbalzsama, Schauer balzsama 'sat. legesmeretesebbek. *A. B. P.*

BALZSAMOZNI V. REBALZSAMOZNI nevezik a' holt testet különbözőféle balzsamos anyagokkal megtölteni és körülvenni a' végre, hogy azokat az elcsenyvedéstől tovább meg lehessen óni. Ezen mesterségnek feltalálói az Egyiptomiak voltak a' legrégebb időkben, kik azt hitték, hogy mentől tovább marad épségben a' test, annál tovább lakozik abban a' lélek. Innen azon számtalan mumiák, melyeket a' Nilus mellett fekvő heglánczok barlangjaiban, különösen pedig Theben omladványi mellett találunk. (L. MUMIÁK.) Az Egyiptomiaktól megtanulták ezen mesterséget más népek is, nevezetesen az Assyriaiak, Scythák és Persák, de nem érték el őket benne. Általában most nagyon leesett ez a' mesterség a' tökéletességnek azon fokáról, mellyen a' régiéknél állott, talán azért is, mert a' vallásos megfogásokban 's szokásokban való változás ritkábbá tette a' holtak bebalzsamozását. Az újabb időkben csak előkelő 's fejedelmi személyek balzsamoztatnak be néha, de ez a' balzsamozás korántsem éri el a' régiéket. A' test üregeiből kivesszik a' belső részeket, t. i. az agyvelőt, a' tüdőt, a' szívet, a' gyomrot és beleket 's helyeket balzsamos füvekkel, myrrhával 's egyéb effélével töltik be; a' nagy vér- és más edények borléban felolvasztott balzsamokkal fecskendeztetnek ki, a' test illyféle spiritusokkal erősen bedörgöltetik, 'sat.

A. B. P.

BAMBERG, hajdan egy püspökségnek, mely 65 nsz. mértf. és 200,000 lakost foglalt magában, fővárosa 's a' püspök lakhelye volt, most a' bavariai királyság felső ménusi kerülete igazgató székeinek, u. m. a' kormányszéknek, feljebbviteli törvényszéknek helye és érseki lakhely; egy kies és termékeny tájékon fekszik, a' hajókázható Regnicznél 's mintegy 20,000 lak. van. Megnézést érdemelnek benne; a' Péterhegyen (Petersberg) lévő kastély, melyet Lothar püspök építtetett 1702 's mellyben most a' bavariai birkenfeldi herczeg Vilmos, Max király sógora 's a' nefchateli herczegnek (Berthiernek), a' ki az ablakon kiesvén, itt holt meg 1815, ipja, lakik; továbbá az 1110 gothus módon építtetett püspöki templom, a' benne lévő kincessel, II. Henrik 's felesége Kunigunda, III. Konrad és II. Kelemen pápa sirholtaikkal; az universitas szép temploma 'sat. Universitas 1585' alkottatott mint gymnasium academicum; 1647 tétetett Otto püspöktől universitassá; 1648 felszenteltetett; 1739 Fridrik Károly püspöktől a' törvény és orvosi tudományokat tanító székkal nagyobbított, 's végre 1803 lyceummá tétetett, mellyben a' philosophia és theologia egész kiterjedésekben taníttatnak. Lajos nagy ispotályánál lévő orvosi és seb-orvosi tanító intézet is nj alkotmányt kapott. Ezeken kívül más jeles intézetek és mivek gyűjteményei is vannak Bambergben. Híres benne a' serfőzés és a' kertészség, mivel 500-nál többen kereskednek kerti veteményekkel, gyümölccsel, édes gyökérrel, ánizzsal, koriandrommal és különbözőféle magokkal, melyek messzire elvitetnek. L. Jäck „*Bamberg, wie es war, und wie es jetzt ist*“ (Bamb. 1818), és ugyan annak

Ersch és Gruber Encyclopaediájában lévő hasonló nevű cikkelyét. A' püspöki templomban lévő sirkövek leírása 1827 jött ki Bambergb. *L—ú.*

BAMBOCCIADOK, a' képirásban olly festések, mellyek a' póri életből vett tárgyakat és jeleneteket ábrázolnak, p. o. pórtánczok, Czigánybandák 'sat. így neveztetnek van **LAAR** Pétertől (l. e.), kit idomtalan formája miatt bambocciónak (bána, nyomorék) hittak az Olaszok. *I.*

BAMBUS (bambusa), az érzékes plánták természeti familiájához tartozik, 's különösen fanemű termete által jeleli ki magát. Hazája Kelet- és Nyugotindia 's Chinä. Legnevezetesebb faj a' bambusnád, (b. arundinacea), melly 30—40, sőt 80 lábnyira is felnő. 20 lábnyi magasságig, dereka favastagságu, azon felől sok ágakra oszlik, mellyek cikkelyesek 's belől üresek, poronyó velővel telék, 's erős rekeszfalak által vannak elválasztva. Innen ezen ágakat pálmabor 's más folyósságok felfogására használják. A' bötýkök édes nedvet izzadnak ki, melly czukornemű substantiává kristályozódik, 's e' volt hihetőkép a' régiek indiai méze, mellyet az Arabok sebaschirnak neveznek 's mellyet külsőkép sebekre és fekélyekre, belsőkép pedig vérhas ellen használnak. Mikor a' földből kihajt a' bambusnád, hasonlít a' spárgahajtásokhoz, 's ekkor eczettel meg szokták enni. A' fa színe hasonlít a' legszebb firnjszéhez. Csak 60 esztendő korában virágzik. A' bambus derekát 's vénebb ágait Indiában mobiliákra használják. Leveleiből, mellyek ritkák 's különbféle termetűek, kalappaikat kötik a' Chinaiak; a' hosszú szilánkokra hasgatott nádból pedig kosarakat, gyékényeket 's egyéb efféléket kötnek.

A. Balogh Pál.

BÁN, BÁNSÁG (latánul Banus, Banatus). A' mi régi időben Németországban a' Markgraf volt, ugyan az volt Magyarországon a' bán, t. i. némelly végtartománynak kormányozója. A' bán névnek származtatását a' mi illeti, némellyek magyar eredetűnek tartják, *bánok*, *bánsz*, *bán* igétől, minthogy a' bánsági kormányozó királyképi hatalommal bírván, megyéjével némelly tekintetben szabadabban bánhatott. Ezen véleménynek az áll ellene, hogy Horvátországban, minekelőtte a' Magyarok elfoglalták, már régen voltanak bánok, kiket már Constantinus Porphyrogenitus is említ. Mások *bajan* avar szóból származtatják, mivel bajan az Avaroknál annyit tett, mint khagán, azaz, vezér. Rattkay György *bojan* horvát szóban keresi eredetét, melly hatalmas embert jelent, kitől félni lehet. Mások szerént *pan*, ur, tót szóból származik. A' régi horvát és tót nemzeteknél az egész ország zsupanságokra volt felosztva, mellyeknek kormányozói zsupanoknak, azaz, öreg uraknak nevezettek, mindenek felett pedig egy főzsupan, azaz, fő öreg ur (megazupanus Const. Porph.-nál) állott mint főkormányozó, ki azután kifogólag vagy per eminentiam pannak, azaz, urnak hívatott. Ezen származtatás legjobb lehet, mert honi is, természetes is; Du Cange kifogása pedig, hogy a' Horvátok bánnak 's nem pannak mondják, igen csekély, mivel a' b és p betűk, világtudtára, igen könnyen és gyakran szoktak felváltatni; a' mit pedig a' magyar bánok, bán ellen kifogott, az ó német bann- és latán bannumjára (mellyekben a' bán szó eredetét keresi) is illik, hogy a' Tótoknál sokkal előbb voltak bánok, mint vagy a' Magyarokkal, vagy Németekkel megesmerkedtek volna. Az oklevelek a' magyar előidőből több bánokat emlitenek, kiknek nevei annyira változnak, hogy megyéjek határait külön kitapogatni lehetetlen; sőt olyan is jó elő, kinek bánsága hol volt legyen, épen nem tudatik. Volt dalmát-, horvát-, tótországi, bosnyákországi, machoi (macsovai), közönségesen egyzersmiud nándorfejérvári várkapitány, és szörényi bán. Ezek a' nevezetesbek, kevesbbé esmeretes a' sabaczi, a' zreberniki, a' jayczai, a' nándorfejérvári és a' szeremi bán. legkevesbbé esmeretes a' sói és vazari, a' bronchi és kruchói bán. Tót-, Horvát- és Dalmátországban, hol mindenikben egyegy, hol Horvát- és Dalmátországban együve egy, Tótországban, t. i. úgy a' mint a' mohácsi veszedelem előtt vétetett, azaz,

Szeremtől a' Dráva és Kulpa közt egész a' tenger mellékig) magában egy, vagy megfordítva Tót- és Horvátországban együve egy, és Dalmátországban ismét egy bán volt. Némellykor a' király a' tenger melléknek különös bánt adott, mint 1275 *Nicolaus banus maritimus*, 1278 *Mauritius banus maritimus et Spalati potestas*. Néha a' bán helyett más főtisztviselő neveztetett, a' mint III. Béla visszakapván 1180 Dalmátországot, oda nem bánt küldött, hanem *Maurum totius maritimae provinciae exercitatore*; 1185 Calanus, pécsi püspök, neveztetik *Dalmatiae Croatiaeque gubernator*; 1217 pedig dalmátországi *villicus regius*. Kerchelich Notitiæ praelimin. 187 l. azt gyanítja, hogy II. András királyunkig egész Tótország bánja (*banus totius Slavoniae*) nem volt, mert nem láta ezen király előtt való időből oklevelet, mellyben valaki *totius Slavoniae banus*-nak neveztetnék; meg azért is, hogy II. András 1222 év olta költ okleveleiben igen gyakran egyszerűen *banus* az egyes számban, nem pedig *ban* a' többes számban olvastatik; végre azért, hogy az arany pecsétés level 30 czikkelyében, azon zászlós urak, a' kiknek két főtisztviselést viselni szabad legyen, így számláltatnak elő: *quod praeter palatinum, banum et curiales comites etc.*, 's hogy, ha több bán volt volna, vagy *banos* irtak, vagy közelebről megneveztek vala azt, a' kiknek ezen praerogativa adatott. A' tudós férjfinak vélekedését tán az által is lehet támogatni, hogy Bosnyákországban azon időben volt ugyan bán, de nem magyar zászlós ur, hanem csak vasallus; a' machói és szörényi bánságok pedig későbbi eredetűek. Mindazáltal ezután is *totius Slavoniae* bánok mellett voltak külön bánok Tót-, Horvát- és Dalmátországban. A' bosnyákországi bán mint magyar zászlós ur csak 1272 fordul elő. Ez évben ölte meg Német-Ujvári Henrik Bélát, Bosnia hercezeit és machói bánt, IV. Béla unokáját, és Kotromanovic István, a' megölt Bélának kapitánya, tevő magát Bosnia urának, 's bánjának nevezteték a' királytól, 's így találatik IV. László 1273 évi oklevelében „*Stephanus banus de Bosna*“ (Timonnál *Imago novae Hung. cap. 6.*) Csak hamar azután Bosnyákország Serviának hódolt, majd I. Károly alatt ismét a' magyar főhatalom alá került, meg elesett 's királysággá lón 1374, és a bosniai bánok a' magyar királyok okleveleiben hol neveztetnek, hol megint kimaradnak, míg I. Máttyás 1463 Bosniát a' Töröktől, ki azt ugyan azon évben meghódoltatta, elvette és bánsággá változtatta; 1470 Ujlaki Miklóst királyává nevezé. De ezen bánság is elenyészett a' mohácsi veszedelem után 1528. A' machói bánságot IV. Béla alkotta 1247, későbbben elfoglalták a' serviai királyok, I. Károly visszavette 1319, I. Lajos ismét elveszté meg visszafoglalá; Későbbben megint Serviához tartozott, 1433 magyar főhatalom alá került. I. Máttyás alatt elfoglaltatván Servia a' Török által, a' machói bánságból is csak Nándorfejevárr maradt meg, és Máttyás szeremi bánokat nevezett; Nándorfejevár elvesztével pedig egészen elenyészett. — A' szörényi bánság Kis-Oláhországot, Erdély és a' Cserna, Olt 's Duna vizeik közt foglalta magában, 's eredetét IV. Béla királynak köszöni. A' jg állott fel ezen bánság, már is végre jártak a' Tatárok, kiknek elpusztulta után Béla Sz. János vitézeinek adta Szörény várat bánságával együtt. Hanem a' vitézek, míg Béla Ottokarral hadakozott, nem vehetvén erőt a' Bolgárok szüntelen becsapásain, oda hagyák Szörényvárt, 's a' király kérve kínálva sem káptat nagyai közt embert, ki ezen bánságot akarta volna felváltalni, Lőrincz (Simon Hedervárinak gyanítja) országbíró és mosonyi főispányon kívül, ki is a' Bolgárokat megveré, 's Szörényvárt ismét hájdani fényébe öltözteté. A' Török ezen bánságot is elnyelte. — Veszedelemben forogván a' szörényi bánság, neki a' temesi bánság alkottatott támaszul, 's ennek kormányozója *comes*- vagy grófnak neveztetett. Utóbb Temesvár is a' Török hatalmába esvén, az erdélyi fejedelmek birták e' bánságnak némelly részét annyira mennyire, 's hol karansebesi, hol lugosi bánokat neveztek. Most a' bánát, banatus, szó,

a' mennyire Temes, Krassó és Torontál vármegyék a' mellettek lévő határörvidékekkel együtt értetnek alatta, csak a' közönséges beszédben és a' hadi kormány írásiban tartatik meg, mely czim nem törvény vagy felsőbb rendelés mellett, hanem a' köz életben kelő szokás szerént ment által ezen tájakra. (L. TEMESI BANÁT ÉS HATÁRÖRVIDÉK). — Valamint Tót-, Horvát- és Dalmátországban, szintugy Bosnyákországban is voltak különbözőféle bánok, 's egy fejedelem hatalmába kerülvén az egész ország, akkor is megmaradtak mint egyes megyék kormányozóji, nevezetesen pedig végvári kapitányok, a' mint az a' bosnyák királyok okleveleiből kitetszik. Megesmervén Bosnyákország a' magyar korona főhatalmát, a' szóban lévő bánok királyi tisztviselőkké lettek; 's IV. László 1273 költ oklevelének sarkán István bosnyákországi bán mellett Henrik sói és vazarai, György bronchi és kruchói báut is irhata, mert ezen bosnyákországi várak és vidékek, nevezetesen Só a' Salina vagy magyarul Nó, Vazara pedig az Ussora víz mellett, Bronch és Kruchó hol lehettek, nem tudatik. — Ilyenek voltak I. Mátyás alatt és utána a' szabaczi, a' zreberniki, a' jayczai bánságok; a' nándorfejevári pedig ugyan egy a' machóival. A' mohácsi veszedelem ezen számos bánságokat mind elenyészette, kivéven az egy dalmát-, horvát- és tótországit, melyet azolta ismét különbözőféle sors és változás ért. Minekelőtte ezen változásokról értekezni, elébb a' bán igazait és kötelességeit szükséges megismerünk, 's megjegyeznünk egyszersmind, hogy a' következőkben egyedül a' tót-, horvát- és dalmátországi bánról leszünk szólandók. — A' bán mind a' politicalai, mind a' bírói, mind a' hadi dolgokban vitte a' főkormányt. A' király által nevezetett ki 's hivatalába egy iktattatott be, hogy bánági országgyűlésben nyilvános esküvés által mind a' király, mind az ország törvényei és szokásai iránt hűséget fogada, neki pedig a' bánági zászló áltadatek. Hivatala pedig soha sem vala holtig való, hanem míg a' királynak tetszett, valamint Lajos Széchi Miklóst négyszer tette egymás után a' Drávan tuli országok bánjá- vá és számos oklevelekben az aláírások közt „*fuit bani*“ volt bánok találatnak. Bánági országgyűlést, mikor szükségesnek találta, a' bán hívott össze vagy saját akarathól, vagy a' király parancsolatjára. I. Mátyás alatt királyi engedelem nélkül soha sem. Ily gyűlésnek a' bán vala természetes és törvényes előlülője; végzeteit vagy decretumait ő erősítette meg aláírása és peesete által; 's ő ügyelt arra is, hogy pontosan végrehajtassanak. A' bán adott engedelmet városok fundálására; jószágos adományt tett, és a' király 's királyné adományait megerősítette; privilegiumot és egyéb külön igazat adott; királyi várakat 's jószágokat elzálogosított vagy inscribált; királyi dézmát osztogatott; régenten utazva szabadon szállott meg a' föltes uraknál, melyteher alól ezeket az 1350 bánági országgyűlés szabadította fel. — A' törvényes dolgokban a' bán volt a' főbíró a' bánszágban; ő tartott octavale forumot, vagy személyesen, vagy albánja és itelő mestere által, ki utolsó a' bán pecsétét is tartotta magánál; a' hiteles irományokat saját pecsétével erősítette; halálra ítéltetteknek kegyelmet adhatott. — Hadi dolgokra nézve a' bán kötelességében állott a' végvárakra ügyelni, azokat mindenkor jó karban tartani, várkapitányokat nevezni, a' váröröknek a' zsoldot és élelmet rendesen kiszolgáltatni, elegendő fegyverről gondoskodni háboru idejében a' vármegyei fegyvereseket és a' felkelő nemességet zászlója alá gyűjtötte 's mint fővezér vezette, hogyha pedig a' király vagy a' nádor táborozott a' bánszágban, akkor az odavaló bán nekimenet a' dandárt vezette, visszajövet pedig a' hátulsó csapatot; mindenkor pedig ő volt köteles arra is ügyelni, hogy a' sereg élelem, takarmány és a' szükséges társzekerek nélkül soha ne szükködjék. E' végre a' bánok költséget kaptak, részént kész pénzben, részént sóban. Azonkívül, legalább a' Drávan tuli bánokat, illetve a' bánságokbeli királyi adónak negyedrésze. — Sigmond király 1406 gróf Cil-

Iei Hermannt tette egész Tótország bánjává, kinek fiai örökös nemzeti czimeik közé a' *totius Slavoniae banus* is odarakták, de a' kinek dőlyfőssége nem szenvedhette, hogy ő, mint német birodalmi szabad gróf és annyira mennyire fejedelem, bánságában a' köz törvény alá hajolják 's magányos ügyeit a' köz bíróság által elítéltesse. Akkor kapott fel tehát azon veszedelmes bal vélemény, hogy a' bán felül legyen a' törvényen, a' mely vélekedés a' mohácsi veszedelem után mindennapi gyakorlásba ment által, annál könnyebben, minthogy a' bánságnak egy részét a' Török foglalta el, a' másik részének pedig felét a' katonaság lepte meg, 's a' bán törvényes hatalma csak a' felmaradott egy negyedrészt szorították, 's a' zsoldos generalis által minden módon akadályozták. I. Ferdinand alatt többnyire két bán volt, 1531-től 1538-ig pedig egy sem; azonban a' rendek sokat panaszkodtak a' hatalmas urak 's a' bánok erőszakoskodásáról, különösen Erdődi Bakács Simon, zágrábi püspök, a' Zrinyiek és a' Keglevichék ellen. Erdődi Péter, a' bán; és Gregorianczy Ambrus, az albán, 1565 harczra keltek birtokaik határa miatt, 's az apró nemesség' és a' nép pártját fogván az albánnak, ez lett a' nyertes. Erdődi arra támaszkodván, hogy neki mint bánnak bírása sem lévén, albánja annál kevesbbé állhatna ellene fegyverrel, országgyűlést tart, mely az albánt minden per nélkül leteszi, 's pártfogóit hűségteleneknek itéli. Maximilián király pedig ezen ítéletet eltörli, mert a' bán sértőjét felségsértői büntetés alá vetvén, a' bánságot a' felséggel egyenlőnek tenni látszatott, 's országgyűlés tartását királyi engedelem nélkül megtiltja: két esztendővel későbbben azonban ismét megengedi, hogy a' bán országgyűlést behihasson, de úgy hogy azt Ő Felségének elébb bejelentse a' felvételendő tárgyakkal együtt. Karoly, stajer herczeg és Maximilián király testvére, 1571 tót- és horvátországi királyi helytartónak nevezetvén, a' bánhi hivatal még inkább megesőkent. Draskovics György, a' bán és zágrábi püspök, Győre vitetett által, 's Alapi Gáspár, albánja, hivatalát, mely semmivé lön, önkényt letette 1577, mert az ország rendjei Kaproncza várának erősítésére segédpénzt nem akarván adni, minekelőtte a' bán hivatalának egész hatalma vissza nem adatnék, ez az ő ingerlésének tulajdonítottatott. 1578 a' rendek tartós kérésére Ungnad Kristóf, stajer ember, nevezetett bánna, de nem a' régi szokás szerént. Új megerősítésére a' rendeknek és segédpénzre lévén szükség, 1584 Ungnad helyébe Erdődi Tamásnak adaték a' bánság; 1594 Maximilián főherczeg, Rudolf király testvére, Horvátországba mint főkormányozó küldetik, 's Erdődi 1595 hivatalát letenni kénytelen, a' mit a' rendek olly nehezen vettek, hogy nem csak a' nemesi felkelést megtagadták, hanem egyenesen oda nyilatkoztatták magokat, hogy semmi idegen vezér alatt teljességgel nem fognak szolgálni, 's hogy inkább mindnyájan veszni 's a' legveszedelmesb tette vetemedni készek, mint ebbeli szabadságokról lemondani. Erre Ztankovachky Gáspár, zágrábi püspök, és Draskovics János nevezettek bánokká; a' püspök hat hónap mulva meghal, Draskovics János pedig egyedül maradván, a' bán véleményes törvényfeletti szabadságát az által szüntette meg, hogy országgyűlési törvényczikkely által őt is a' törvényes bíróságnak alaja vétette; mely indítását tapssal fogadák a' gyűlés, csupán csak három Keglevich kelvén ki ellene. II. Mátyás 1608 ismét Erdődi Tamásra bizta a' bánságot. Ezolta a' bán közönségesen mind a' megyékben, mind a' végőri vidéken vitte a' főkormányt, különbféle változásokkal nevezetesen a' végőri dolgokra nézve, mellyek későbbben a' polgári kormánytól egészen elváltak 's az udvari fő hadi tanácsra bizattanak. I. Leopold visszafoglalván a' mai Tótországot, bánsági helytartókat (*locumtenentes banales in partibus neoacquisticis*) rendelt oda 1697. Az 1723-ki posonyi országgyűlés ez akkor felállított kir. helytartó tanács hatathóságát a' bánságra is kiterjeszté; és ez által a' bánnak political hatalma erősen megfogyott. Maria The-

resia 1740 szorosabban és végképen választotta el a' hadi és polgári kormányt, a' mai tótországi három vármegyét alkotta és a' bán kormányása alá rendelte. Az e' módon kiterjesztett bánági hathatóság ismét új változást szenvedett az 1767 felállított dalmát-, horvát- és tótországi királyi helytartó tanács által; de ezen tanács nem sokára megszűnván, a' dolgok ismét 1723-ki állapotjukba éstek vissza. Ezek szerint tehát mai nap a' bán hivatalos hatalma egyedül a' vármegyékre terjed, 's főképen ezekben áll: A' zászlós urak sorában mindenkor a' harmadik; bánági országgyűlést a' király engedelmével tart 's neki törvényes-elölülője; rendes országbíró, és a' perlekedés dolgát parancsolatok által igazgatja; a' banalis táblának előlülője, hol albánja és itélő mestere vagyon, kiket ő ajánl, az országgyűlés választ; a' magyar királyi helytartó tanács tagja, a' kulpai és unai végőrségek és a' nemesi felkelő seregnek főkapitánya; a' két banalis végzredek ezredes kapitánya, 's a' banalis végőrség hadi főkormányozója; ő ügyel arra is, hogy bánágában a' helytartó tanács rendelkezései végrehajtsanak; 's a' koronázáskor ő viszi a' király előtt az arany almát. —

Petrovicz Fridrik.

BANALIS HATÁRÓRVIDÉK, I. HATÁRÓRVIDÉK.

BÁNÁSMÓD, széptudományi tekintetben azon módot v. miképséget jelenti, melly szerint a' művész valamely tárgynak szép mivi ideája után 's a' művészség céljaihoz képest formát vagy alakot ad. Ezen alakítás három féle lehet: u. m. szellemi, érzéki 's műszeres alakítás. A' szellemi felfogja a' dolog belső kapcsolatját 's felleli a' tárgynak egyes rugóit, motívait; 's ha magában a' tárgyválasztásban tűnik ki a' lángész mélysége: ezen egyes rugók megválasztása mutatja a' lélek szépségét, tömörségét. Erzéki alakítás az, melly által a' munka valamely érzékkel felfoghatóvá, azt édesen érdeklővé 's valamely szelid ingere, kecsessége által gyönyörködtetővé válik. Végre a' műszeres alakítás valamely szerszám által külső szerekre hat 's a' munkát mintegy a' valóság világába behelyezteti. Az első és második bánásmód mindenkor a' genius 's a' művészi ihlet saját munkája 's foglatatossága: 's egyes szabásokat ebben csak a' valóban szép és művészi ihlettel készült darabok szemléletéből 's feltagolásából szedhetni; azonban általában principiumok az, hogy a' szépmivi ideáknak mindenkor valamely egésze tagjaiban szoros egybefüggéssel és zengéssel 's a' legelevenebb szemléltetésben terjesztessék a' képzelet elejébe, mellyből egyedül képes a' lélek azt teljesen el- és felfogadni. Ha már a' teremtve lévő 's a' szépmivi hatáshoz képest célirányosan öszveszőtt ideákat magán kívül akarja előállítani a' művész, akkor a' műszeres alkatás körébe lép 's azon különbféle műszerek egyikéhez nyul, mellyel ez vagy amaz a' művészség élni szokott. A' hangművész például ideáit hangokba 's hangszerekbe ölti, szavakba a' költő, kőbe v. más tömlegekbe (massa) az építő és szobrász; a' festő színekkel önti lapzatára, 's e' szerint a' többi. Szabásokat a' műszeres bánásmóddhoz a' műszertudomány vagy technica nyújt. Ezen három bánásmód szerencsés egyesülete teszi a' munkát célirányossá, eggyé, igazzá, tökéletessé 's ismét tisztává, correctté, felfoghatóvá; 's ha a' szellemi bánásmód maga szép darabot, a' műszeres bánásmód maga mű darabot adnak, a' szép mű darabot csak a' kettőnek egyesületéből várhatni.

BANÁT, BANATUS, I. BÁN, BÁNSÁG. BANÁTI HATÁRÓRVIDÉK, I. HATÁRÓRVIDÉK.

BÁNATBÉR, szó szerint 's közönséges értelemben azt tenné, hogy ha valaki az alkut vagy kötést megbánja, e' szerint az alkut vagy kötést megmásolja, lefizetvén a' bánatbért, az alkutól vagy kötéstől tökéletesen ment leszen; akkor a' bánatbér a' bánatpénzzel tökéletesen egyértelmű volna. De a' bánatpénz egészen más 's a' magyar törvény szerint a' foglalóval egyértelmű, t. i. az adásokban - vevésekben 's

egyéb apró egyezésekben, akár szóbeli az alku, akár írásba tétetett, az egyik fél foglalót vagy előpénzt (arrha) szokott adni, mellynek következésében ha azon fél, a' melly a' foglalót vagy előpénzt felvette, az alkut megmásolja, a' foglalót az azt megtartó félnek kétszeresen tartozik visszafizetni; hogyha pedig a' foglalót adó fél az alkut meg nem tartja, elveszti a' foglalót. — A' bánatbér ellenben közönségesen a' vinculummal egyértelműnek vétetik, a' melly értelem hibás, mivel törvényeink szerint bánatkötés (pactum displicentiae) nincsen, melly szerint az egyik vagy a' másik egyező fél elállván a' kötéstől, vagy azt megszegvén, csak a' bánatbért tartoznék lefizetni, egyébiránt az egész egyezségtől ment lenne; mert törvényeink szerint a' kötetést, egyezséget kiki tartozik megtartani, és a' vinculum nem bánatbér, hanem Szlemenics szerint jobban kötésbeli büntetés, csak azért adatik az egyezségekhez, kötésekhez, hogy azt a' megtartó fél a' megnemtartó felem annyiszor a' ménnyszer a' kötés vagy egyezés tökéletes betöltéséig megvehesse. — Egyébiránt a' foglaló és vinculum közt azon különbség is vagyon, hogy a' foglaló az alku alkalmatosságával azonnal lefizettetik, a' vinculum pedig csak lekötetik. Sőt az előpénz is különbözik a' foglalótól, mert az előpénz az egyezésnek vagy kötésnek megerősítésére tett fizetés.

Th.

BANCA, német-alföldi sziget Sumatránál, melly a' Palembangi adózó tartományhoz tartozik, 60,000 lak., kik közt 25,000 Chinaiak; nevezetes a' londoni banca-társasághoz tartozó czinbányájiról és gyöngyhalászatjáról, melly a' Solszigetesoport partjain is (Borneótól észk. ke.) jövedelmes. A' bancai czin igen tiszta 's könnyen lehet hozzá jutni a' bányákban. Bancának dél-keleti oldala még esmeretlen. L—ú.

BANDA, I. FÜSZERSZIGETEK.

BANDA, ezelőtt egy csoport öszvetanult muzsikust tett, már ma pedig leginkább a' török muzsikát jelenti. *Banda sul banco* akkor mondatik, ha a' török muzsika a' játékszinre lépik. J.

BANDA ORIENTAL, más néven Cisplatana, vagy MONTEVIDEO (I. e.), egy a' La Platától keletre eső, ugyan ezen folyó és a' Parana vize közt fekvő 's Brasilia határáig kiterjedő tartomány, melly nevét hasonló nevű fővárosától kapta. Fejér lakosainak száma, az Indusokán kívül, 60—80,000. Főelelemmódjok ezen félvadaknak a' baromtartás. Főfegyverek, mellyet a' vadászaton is használnak, egy ökörbőrből készült parittyá, mellyel az egyes Európaiakban igen sok kárt tesznek. Az Ang. 27. 1828 kötött békeség oltá Banda Brasiliától és a' platái köztársaságtól független. L—ú.

BANDELLO (Matteo), novellaköltő, 1480 körül szül. Milanóhoz tartozó helyen. Főképp a' szép tudományokat tanulta Romában 's Nápolyban. Még ifjanta Dominicanusnak allott, de klastrombavonulás helyett Pirro Gonzaga 's Camilla Bentivoglio leányait tanította. Akkori háborukbeli hányatása után vérével, Cesare Fregosóval, Franciaországba ment 's annál Agen városában lakott, mellyben 1550 püspökké neveztetett. De mit neki e' kórmány! de Grasse püspöknek adta azt által 's maga mint 70 esztendő öreg novelláji simitgatásával töltötte legkedvesebben idejét. A' kinek az írói szesz véreben, annak ez angyala 's ördöge. 1554 bocsáta közre 3 kötetet, egy negyedik 1573 jelent meg halála után, a' minek idejét nem tudni, Camillo Franceschini is adott ki tőle novellákat 1566 Velenczében. Nem érte el egészen Boccacciót elbeszéléseiben, ámbár természetileg egyszerű, haladása sebes, periódusai jól zengő rövidségűek. — Tartalmai nem ritkán még pajkosabbak Boccaccioénál, 's oly sokáig mulatkozik sikamló jelenések leírásai körül, oly sokféle színnel festegeti azokat a' képzelés elejébe, hogy, úgy látszik, a' barát nem annyira cellában barátoskodni, mint inkább szép asszonykákkal barátságoskodásra született. Németre fordította ezeket Adrian. 1519 Frankfurtb. Egyéb versei; „*Canti XI della lodi della S.*

S. Lucrezia Gonzaga di Ganzuela e del vero amore, col tempio di pudicitia, (Agen, 1545) és „*Rime di M. Bandello,*“ kéziratjai közül 1816 Turinban, hideg sorok.

Döbrentei Gábor.

BANDE NOIRE. Midőn Franciaországban a' nép felzendülése sok egyházi jószágokat, várakat 's a' kivándorlott, valamint az országban maradt nemességnek kastélyait 's lakhelyeit, a' hitre bizott jószágok (fidei commissum) 's első szülötti jusok (majoratus) eltöröltetése és a' gyermekek egyenlő örökösödésének behozása után, szükségtelenné tette: nevedvén a' népesség, semmi sem volt természetesebb, mint az, hogy a' töképezésnek és építéshez értők társaságba állottak öszve, 's a' felesleg való épületeket (templomokat, kápolnákat, apáturságokat, klastromokat, püspöki lakhelyeket, nemesek várait, vadászó épületeket 'sat.) megvették 's azon mód szerént rontották le, melly szerént az amsterdami kereskedő urak megkevesedett fényüzése rontatja el az ugy nevezett Sloperek által az ezen tengeri város környékén lévő szükségtelen majorokat. — Sokaktól ez vandali szokásnak tartatik. Németországban is voltak ilyen társaságok, mellyeknek Zsidók tagjai, a' püspökségek és klastromok világi jószágokká tételése után, a' használatlanokká lett épületeket jó olcsón megvették, lerontották, a' materialékat 's a' statusnak a' nagy sorsjátékok utján általok megvett uradalmait kisebb osztályokban ismét eladták. Hogy a' bande noire részszerént az építésre szükséges materialékból, részszerént a' mulató erdőben levágot fából és a' földnek, melly kertekké, rétekké és szántó földekké tétel, darabonként lett eladásából meggazdagodott, a' bizonyos, valamint az is, hogy a' bande noire sokat használt a' közönségnek is, mert azokon a' tájékokon, mellyeken e' gyakran megtörtént, a' földmivelő alkalmazhatóbb épületben lakik 's tehetősebb, mint ott, a' hol a' szegénység. p. o. a' Pyrenaensoknál 's általjában egész déli Franciaországban, a' földmivelőknek nem engedte meg, hogy régi materialékból magoknak alkalmas új házakat 's gazdaságbeli épületeket építsenek. L—ú.

BANDERIUM, ezen olasz szótól: bandiera, melly zászlót vagy is inkább lobogót teszen, németül Banner és Spanier, a' honnan a' Németeknél Bannerherr származott — magyarul zászló vagy lobogó aljának nevezhetnök — 's Magyarországon a' mostani közönséges értelemben valamely bizonyos fényes alkalmatosságra rendelt vagy önkényt vállalkozott, határozatlan számú lovascsoportot teszen, p. o. a' magyar koronának kíséretére, a' főispányok beiktatásakor azok elfogadására 'st. eff. Ez közönségesen nemesekből áll. Törvényes értelemben a' banderium bizonyos lovascsoportot jelent, mellyet a' magyar egyházi 's világi nagyok a' törvények által meghatározott számban, a' magok lobogóji alatt, a' haza védelmére kiállítani tartoznak. (L. INSURRECTIO.) Tl.

BANDETTINI (Teresa) hevenyébe-költőné, improvisatrice, Luccában szül. 1756. Vagyonos szüléji gondosan nevelték, hanem azok állapotja megcsökkenvén, játékszinre állani lett kénytelen. Florenczben lépett fel legelőbb, de — nem tetszett. Költők olvasásának esett most annál fogva egész iparral, kikhez csakugyan hajlitotta véralakja is. Egy hevenyébe-költőt hall egyszer Veronában, 's csak szálong felhevült ajkáról a' csudáltra geniusának dala. Serkenti a' hevenyébe-költő magasztaló szépét, 's Teresa egészen annak utján indul el. Eredetisége, a' legvirágosb képzelése, jól találóssága 's kifejezésének kerekdedése mind inkább fejledez, hire kél, hosszában 's keresztül járja meg Olaszországot hevenydalaival, 's jövedelme elég, becsülete sok. Academiák is társokul vevék fel. Egyik leghíresebb költeménye az volt, mellyet Marie Antoinette halálára Bolognában mondott el hirtelenében. 1813-ig elfárasztván a' sok ut, akkor szülötte városába vonult 's magát megvonva éldegélt kevesébből. Nyomatásban három odája jelent meg: *Ode tre, Lucca.* 4, az első Nelson győzelmére Abukirnál, a' második Suwaroff győzelmeit zengé Olaszországban, a' harmadik Károly főher-

ezegéit a' német földön. *Amarilli Etrusca* név alatt, még ezt adá ki: *Saggio di versi estemporanei*, Pisában Bodoninál, mellyek közt Petrarcanak Laurával a' templomban találkozására irt éneke egy Rossi mellé téteti. D. G.

BANDITA (olaszul bandito), eredetikepen számkivetettet, hanem egyszersmind kibérlett gyilkost is teszen. Így nevezettek az olaszországi alattomos gyilkosok (l. ISMAELITÁK). A' banditák mintegy tulajdon ezéhet formálnak, melly kemény törvények alatt lévén, a' polgári társasággal nyilvános és titkos háboruban él. Még egy olasz országlás sem mehetett reá, hogy a' banditákat kiirhatta volna. A' pápának 1820 tett kemény rendelkezései felfedezték 's lerontották ugyan a' banditák és rablók rejtekhelyeit; de egyszersmind ezen eddig egy helyen lakó gonosztévők az üldöztetés miatt földön futókká lévén, ezentul még több helyeken forgattatott fel a' köz bátorság és csendeség. Azok, kik a' nápolyi határszéleket háborgatják, állandó lakosok, kik a' földművelés mellett rablással és gyilkolással foglalatoskodnak. A' halálos büntetés ugy rettentí őket vissza ezen gyalázatos életmódtól, mint a' szelvész a' tengeri hajóslegényeket a' tengertől, azaz, alig tart ijedségek egynéhány szempillantásig, azonnal visszatérnek elébbeni gonosz tetteik folytatására. Calabriai Péter (Peter der Calabrese), egy ezen haramiák legrettenetesebb vezérei közül, 1812 magát hegyek császárának, erdők királyának, az őszveirattak oltalmazójának és a' Florenczből Nápolyba vivő ut közbenjárójának nevezte. I. Ferdinand országló széke kénytelen volt ezen banditákkal egyezéseket kötni. Egy közülök 1818 mint kapitány a' király szolgálatjába állott 's magára válalta haramiátársainak kiirtását. Későbbben ezen rablókkal (kiket mindazáltal a' Malvini nevü haramiáktól meg kell különböztetni) több pártütök 's csendeséghaborítók is egyesültek, a' honnan a' Nápolyt elfoglaló austriai seregek több izben kénytelenítették azoknak felkeresését munkába venni, melly alkalmatossággal az austriai vadászkatonák igen sokat elejtettek 's elfogtak közülök. Különös ezen haramiákban az, hogy az ország belső részében az utazókat nem bántják. Hasonlóképen azok sem háborgatják az utasokat, kik az idegenektől, vagy hazájok fijaitól oltalompénzt kapnak 's azoknak bátorságleveleket adnak, a' mi kevéssel ezelőtt még megtörtént Siciliában, a' hol Val Demoneben (ördögök völgye) legszámosabban tartózkodnak a' banditák 's olly hatalmasok, hogy a' villa-francai herczeg magát védő uroknak nevezte, formaruhát adott nekik 's igen nagy figyelemmel bánt velek, esakhogy csendesen viseljek magokat, a' mit meg is tettek, mivel rablásra való hajlandóságok mellett is meg van benne a' középidőbeli romános becsületérzésnek neminemü maradványa. Adott szavokat szentül megtarják, 's gyakran jobban gondoskodnak a' reájok bízott tájékok bátorságáról, mint a' közönséges hivatalban lévők.

BANDURI (Anselm), Benedictinus, szül. Dalmatiának Ragusa városában 1760 körül, 's Nápolyban, Florenczben és Parisban tanult. 1715 a' parisi felülírások és szép tudományok academiája (*academie des inscriptions et des belles lettres*) tagjai sorába számlálta, 's 1724 könyvtárnokká nevezte ki az orleansi herczeg. Munkáji: „*Imperium orientale, sive antiquitates constantinopolitanae in quatuor partes distributae*“ (Paris 1711, II. köt. fol.) és „*Numismata imperatorum a Trajano Decio ad Paleologos Augustos*“ (Paris 1718, II. köt. fol.) fentartják nagy tudományának emlékezetét. Ritka jártasságának a' görög és romai literaturában és régiségekben köszöné azon megtiszteltetést, mellynek a' Francziák tették részesévé. Megholt Dec. 14. 1742. Vö. „*Fasti Ragusino-literarii*“ (Ragusa 1766) és „*Journal des Scavans*“ (Aout 1718).

BÁNFI (Alsó Lendvai). Ezen hajdan virágzó nevezetes nemzetség Hadolth orlamundi gróftól veszi eredetét, ki a' 12-ik században, III.

Istrán király alatt, származott Magyarországra. Ennek ivadéka István tótországi bán lévén 1282, fija, Miklós, Bánfinak nevezeték. Különösen magokra vonják figyelmünket ezen nemzetségből: 1) BÀNFI Lukács, esztergami érsek. (L. BÉLA, III.) 2) István, I. Ulászló vezére, kit Vitovetz János, a' Cilli grófok vezére, Szombathelyn, mások szerint Szomobornál, 1441 egy tiszszerte kisebb sereggel megvert és elfogott. Ugyan ez jelen volt a' rigómezei ütközetben és 1448 itt a' magyar sereg balszárnyát vezérelte, és ezen véres csata áldozatja lett. 3) Miklós, Istvánnak fija, I. Mátyás király kedves embere, mind vitézsége, mind keffős követtsége által érdemeket szerzett magának. Szép felesége miatt a' szerelmes királyt magára haragítá, ezért két esztendei fogságot szenvedett, de majd szabadságával fejedelme kegyelmét is visszanyerte és 1501 mint királyi főajtónálló holt meg. 4) János, Istránfi szerint Jakab, királyi főpinczemeszter, mint Zápolya János, erdélyi vajda, hadnagya a' Dósa pórhada megverésében nagy részt vett, sőt annak utolsó maradványait vitéz lovasságával körülfogván, Apáthin mellett elszélesztette, vezéreket, Hosszu Antalt, elfogta 1514, megholt 1525 körül. 5) János, Miklósnak fija, a' mohácsi ütközetben nevezetes részt vett, ezután Zápolya pártjára állott, ő alatta nádori hivatalra emeltetett és 1533 megholt. 6) Kristófbán, az austriai háznak, elébb mint királyi főpinczemeszter, később mint főtárnokmester, híseges szolgájában, ezen fényes nemzetségnek 1646 a' fiu ágon magva szakadt. *Gr. Teleki Josef.*

BÁNFI HUNYAD, I. HUNYAD.

BÁNFI HUNYADI (János), Erdélynek ama régi nemes nemzetségből, kit rendszerént Hans Hungarnak neveztek, egy nemzetünk ama' nevezetes férjfiái közül, kik tudománnyal, gazdag elméjekkel a' külföldön ragyogtak. Szül. 1516 's végezvén hazájában tanulását, utra kelt, 's Angliába menvén, Londonban megállapodott, hol magát oly nagy előmenetellel szentelte a' chemiai tanulmányoknak, hogy Smith Tamás tanubizonytsága szerint a' leghiresbb chemicusok egyikévé lett 's még az Adeptusi név elnyerésére is szert tett. Hanyatló időkorában felébredvén benne a' hazavágyás, midőn barátját 's uti társát Dee Arthurt, híres aranycsinálót 's 1649 olta alchymiai munkálkodásiban hív' társát, várná Amsterdamban, ott megholt 1644 életének 68 eszt. *A. Balogh Pál.*

BANK, hitelintézet, mely a' pénzforgás és cserekereskedés könnyebbitésére 's előmozdítására bizonyos helyen vagyon felállítva. Ilyen intézet célja különböző lehet, melytől azután különbféle melléknevet is kap, így például: ha pénzek és nemesebb érczek bátorságban tartására vagy lerakására van rendeltetve, *deposito* vagy *lerakó bank* a' neve, hová a' fizető avagy *GROBANK* (l. e.) is tartozik; ha a' bank hitelére *BANKNOTÁK* (l. e.) adatnak ki, melyek kész pénz gyanánt forognak, forgó avagy *cédulabank*nak hivatik; ha idegen pénzek vétetnek fel 's ismét ki adatnak, vagy zálogra is kikölcsönöztetnek, *kölcsönöző bank*nak nevezetetik 'sat. Ezen célok közül többeket is egyesíthet ugyan azon egy bank. Azonban ezen célok mindenike külön elrendeltetést kíván. A' bankok theoriájáról általjában igen jól értekezik Büsch C., *Sämmtliche Schriften über Banken und Münzwesen*, Hamburg 1801). Az Olaszok, mint a' középkor első nagy világereskedője, bírtak Európában legrégebb bankintézetekkel. Ezek az idők revolútiójában mind erőszakosan enyésztek el. Minden bank vagy nyilvános, vagy privát bank. Amaz maga a' status által, vagy ennek kezeskedése alatt vagyon felállítva; emezt pedig privát emberek szerzik a' status kezeskedése nélkül. Ilyen privát bankok nagy hasznot nyújthatnak mind a' részeseknek, mind a' közönségnek, csakhogy egy kereskedési esmeretekben jártas fizetésbeli statustiszviselőnek, a' ki talán gyakrabban változtathatnék is, kellene a' közönség ügye tekintetéből arra minden nap felvigyázni, hogy a' status megerősítő feltételei, melyek a' privát bankoknál soha sem hibázhatnak, a' bank foglatosságá-

gaiban mindég és pontosan megtartassanak. — A' nyilvános bankok az illető tartomány kereskedésével együtt virágoznak és hanyatlanak. Európában a' következők legnevezetesebbek: 1) **Altona**. Altonának 1819 Februarius olta van a' Schleswig és Holstein herczegségek számára ny bankintézete. Ennek részlevelei (actia) a' dán nemzeti banktól neki engedett activumokból áll. Az elébbi kölcsönöző bank egészen feloldoztatott, a' nagy vagyon 1812 a' statusnak esvén. 2) **Amsterdam**. Az itteni árvaház alapítására a' helybeli kereskedők 1523—60 pénztl kölcsönöztek, mellyen az árvaház nagyobb hasznot fordított. Az árvaházra bizott tőkepenzkek bősége bankallításra nyujta alkalmat 1709. Mivel ezt a' status szüntelen használta, 's 1787 felette nagy hitele volt, virágzott mind addig, mig a' német-alföldi statusadosságoknak, csekély kamat mellett, igen nagy becsek volt. 1802 fogva Német-Alföldnek Franciaországgal történt öszvekapcsoltságáig ujra virágzott a' bankhite, mert a' status hozzá nyulása miatt támadott hiány (deficit) megint fedezve volt. 1810—13 Napoleon országlása alatt nagyon lebegett a' bank felpénze (agio). Mert sem Hamburg, sem Amsterdam nem akarta régi bank szerkeztetését a' parisi bank ágazatjává változtatni. A' német-alföldi bank hitele 1830-ig nagy volt, mert szerkeztetését a' status mércekeskedésben tette közhirűvé. Azonban hihető, hogy a' belgiumi lázadás az amsterdami bank nagy hitelét nem kevesse fogja megcsontítani. 3) **Berlin**. A' bank foglalatosságai íránt a' Bécsben Aprilis 3. 1817 költ királyi végzés elhatározta a' viszonyt ezen főbank 's az ó Breslau, Köln, Münster, Königsberg, Elbing, O. m. Frankfurt, Magdeburg, Memel, Stettin, Wesel városaiban lévő ágazatai közt. A' berlini főbank a' statusministeriumtól egészen független intézet. Ezt egy' fő 's a' királyi curatorium csupán felvigyázólag kormányozza, a' tulajdonképi foglalatosságot pedig a' bankigazgatóság viszi egyetemben az alája rendelt személyekkel. A' főbank régibb kötelező levelei statusadossággá váltak, 's mivel azokat még most sem lehet minden órában kamatostul együtt beváltani; azért száz helyett nyolezvan és kilenczven közt lebeg a' becsek. 4) A' mostani dán nemzeti bank **Kopenhagenben** állítottatott fel Aug. 1. 1818. Mihelyt az országos bankcedulák 20 millióig megkevesednek, azonnal egyedül ezen papirospénz lesz kelendő. Szabadságlevele 90 esztendőre szól. Ezen intézet még sokkal fiatalabb, hogyszem meg lehetne itélni, ha a' közönség hasznára fog e tovább is válni; azonban ha megfelel azon ígéreteknek, mellyeket szerzésekor tettek felőle, ugy hasznos lesz, most pedig valóban javára válik a' közönségnek. 5) A' XVIII. Lajos által Aprilisben 1818 megerősített francia bankot lásd alább. 6) **Hamburg** 1619 állított fel fizető és kölcsönöző bankot. Ez csupán arany, ezüst és réz zálogra kölcsönöz csekély kamat mellett; a' finom ezüst markot 27 markban 4 shillingben veszi el, 's ha kész pénzzel fizet, 27 markba 6 shillingbe számlálja. Franciaország megszegte természetes statustartozását, midőn azért, mit a' status Napoleon alatt, ugyan a' status szükségére, Davoust mint polgári és hadi kormányzó által, 1813 és 1814, Hamburgban a' bankból 's a' kereskedők és házbirtokosak vagyonjából erőszakkal kivett, a' következő királyi országlás alatt egyedül fél millio esztendei kamatot rendelt fizetni, holott az ország első statustisztviselője ugy vélekedett, hogy egy meghódított városban szabad neki az idegen tulajdont saját hadi ereje eltartására elfoglalni, 's csikarásai, saját rendelése szerént, a' francia status javára fordítottak. A' bourbon kormány régi Franciaországban pontosan visszafizette Napoleon minden csikarását. Helyre állítottván a' szabadság 1815, csak hamar helyreállott ezen bank hitele is. Kész értéke legfelsőbb pontja 47 mill. mark banco volt, mellyből körülbelől megítélhetni Hamburg kereskedése 's cseremunkája nagyságát. 7) **LONDONI BANK** (l. e.). Nevezetes jelenet a' kereskedési világban, hogy midőn

egyéb europai bankok hitelezőji az idő sanyarúsága miatt vagy saját országlásaik, vagy idegen hatalom által többet vagy kevesebbet szenvedtek, a' brit bank nem csak a' letett értéket adja vissza, hanem még egy harmadrésszel jobb értékben (azaz, aranyban) fizeti adósságait, mint a' letéteményeket (deposita) általvette. Hasonló kinszerítés ére altaljánban minden más angol privat bankot és adóst az országos pénzre nézve. Ez a' rendszabás egyedül maga is bizonyítja, mely hatalmas befolyása van Britanniában a' gazdagságnak az ország kormányozására. Semmiféle érdeket sem sértetett volna meg, ha az országló szék mindjárt a' békekötés után meghagyja a' banknak, hogy fizetését aranyban teljesítse, a' papírozpénznek aranyhoz mért akkori becse szerént, 's a' nemzet az igazság ezen cselekedete által $\frac{1}{3}$ érczel kevesebb kamattal 's tőkepenzzel fizethette volna vissza adósságát. Az ellenkezőleg választott ut a' valódi főoka azon különbéle zavarulatnak, mellynek most Nagy-Britannia kereskedése 's mesterségi szorgalma ki van téve. Egyébiránt a' londoni bank valódi világbank, 's kiadott banknotájának mennyisége szüntelen iránylatban áll a' pénzforgás szükségével. Ezen banktársaság olly erős lábón áll iszonyu nagy tőkepenze miatt, hogy csak nemzeti megbukás vagy a' statusadósság leszállítása által buktathatik meg, ha egyszersmind igen nagy summa pénzt adna előre hevenyében az országló széknek. Mérséklett kárpótlásért beszedi 's kifizeti a' bank a' status jövedelmének legnagyobb részét, 's nevezetesen a' statusadósságok minden kamatját. Szabadságlevele 1832-ig terjed. Ez a' bank a' szárazföldi béke (Continentalfrieden) óta, a' parlamenti vitatások szerént, hónapoként mind inkább-inkább kevesítette forgásbeli pénzjegyeit (Noten) a' kereskedés zavarulatjára. Egyszersmind az is kivilágosodik ezen vitatásokból, hogy a' bankigazgatók nem örömet hozták be újra a' kész pénzzel fizetést, mellynek sokáig tartott felfüggesztése a' banktársaság vagyonjának 1797 óta történt igen nagy nevedesést megengedte. Való ugyan, hogy a' bank ezen 24 évi időszak alatt a' régi szerződés szerént megerősödött bankvagyonon kívül 10, sőt 12 millio font sterlinget is gyakran adott előre a' statusnak majd kincstári levelekre, majd pedig ezek nélkül. Midőn a' banknál a' kész pénzzel fizetés újra behozatott, a' kész pénz után való csekély kérdezősködés megbizonyította, mely nagy és erős hitele legyen a' nemzet előtt a' nemzeti banknak, valamint azt is, hogy szükségtelen volt a' bankigazgatók azon tette, mellyel a' banknoták kiadását, mely azelőtt határtalan vala, korlátok közé szoritották. Ez a' bank most 400 személynek nyujt foglalatoságot. A' legnagyobb summa, mellyet a' londoni bank valaha ugyan azon egy időben forgásra bocsátott, 54 millio font sterling $\frac{1}{2}$ volt. A' most forgásban lévő londoni bankzedulák mennyisége mintegy felénnyit tehet. Az ugy nevezett másolhatatlan új banknoták, mellyek Febr. 1820 adattak ki, következő sajátságokkal bírnak: bizonyos számu egyenes lineák, tojásformára hajtott 's különböző terjedésü vékony lineákkal együtt, valami saktaktábla formát képeznek, mellynek öszvehajtott négyszegi felváltva veres és fekete lineákat mutatnak. A' három oldalon színezett 's különbéle négyszegek mathematicai pontos öszveegyezése erőmiv által eszközöltetik, mely apró lapocskákra nyom, 's ezekből lesznek azután a' banknoták. Még az erőmiv birtokosa sem tudja az illyen új banknotákat utána nyomni, mert a' létrészek elrendelése kulcsát nem esmeri. Ezen új banknoták hehozatása óta már nem próbáltak hamis banknotát készíteni. Addig azonban annyira ment a' dolog, hogy 1818-ki Majus 1. napjától fogva Junius utolsó napjaig 1821 87,410 darab 1 font sterlinges, 1953 darab 2 font st. 2497 5 font st. 273 dar. 10 és 68 dar. 20 font sterlinges hamis banknota mutatott be Angolország bankjának. Az utolsó 16 $\frac{1}{2}$ esztendőben behoznyított banknotahamisításért halálra ítéltettek 657-en, kik közül 241-en valóban ki is végeztettek. Egyébiránt alább kellett szálni az angol banknoták

számsummája forgásának, minekutána a forgásbeli summának aranyértéke egy harmadrésszel javult. 8) Madridnak van egy Sz. Károly bankja. Ennek tőkepénze 150,000 részlelvélből áll, mindeniket 2000 reale de vellonjával számítva. Most a részesek 100-ból 40—60-t vesztenek. 9) Nápolyban Decemb. 7. 1808 költ végzés mellett állítottott fel nemzeti bank, melly, az 1820- és 1821-iki lázadó igyekezetek mellett is, csonkulatlan hitellel bír. 10) A norvégiai országos bank Christianiában. Ennek az országló szék megengedte, hogy 1821-ig ne tartozzék kész pénzzel fizetni. Természetesen sok nehézséggel kell még neki küzdeni egy olyan statusban, mellynek a hosszú ideig tartott dán papirospénz-rendszer következtében még csak most kell a kész nemes ércz fogyatkozásából kivergődni. 11) Romának kölcsönöző bankja van „*Banco del spirito santo*“ név alatt. Ez egy része a „*Monte di pietà*“ kölcsönöző háznak. Czedulájának érczhez képest kinszerített becsek 's alértékek vagyon. 12) Rotterdamban 1635 oltá áll fen egy fizető avagy girobank, mellynek szerkeztetése az amsterdamiéval nem egészen egyezik meg. 13) Az orosz országos kölcsönöző bankot II. Katalin szerzette 1786. Ez ad és vesz kölcsön pénzeket, száztól hatjával számított kamattal kifizett váltóleveleket 's bátorságosit kár ellen házakat 's mivház-épületeket. Ezen kölcsönöző banktól különbözik az országos assignatiobank, melly egyedül az assignatiók — azaz, országos papirospénzek — készítésével, kiadásával és beváltásával foglalatoskodik, 's a birodalom nagy kereskedő-városaiiban, Moszkában, Odessában, Taganrogbansat, vannak melles bankjai. Ezek csupán a bankassignatiók bevételére 's kiadására vannak rendeltetve. Az orosz bankassignatiók forgásbeli pénzre szólnak, a mi által határozatlaná tétetik, micsoda nemü pénzzel kelljen beváltatniok. Mig elég rézpénzek volt, ezt adtak érettek. Hanem tetszetős mennyiségben már régolta nem lehet azt a bankokban kapni. A részenként való beváltás kedvezés szerént történt 's történik még ma is. — Nem régiben egy kereskedési bank (Commerzbank) állítottott fel Sz. Petersburgban, melly a kölcsönöző bank foglalatosságát nagyrészt magához vonta. 14) A svéd országos és váltó bank az 1688-ki országgyűlésen alapítottott Stockholmban. 1777 czedulabank kapcsolattott hozzá, melly a betételről ugy nevezett banktransport-czedulákat osztogatott vala ki. 1789 lerakó bank járult hozzá 10,000 száz-talléros kötelező levelen épült kölcsönözés által, melly azonban nem mindég szült kívánatos fogamatot, III. Gusztáv által saját finanzeiális czéljaira használtatván. Egy királyi végzés következtében ezen kötelező levelek 1823 oltá kész pénzzel váltattak be. 15) Stuttgart ar Aug. 15. 1802 költ rendelésnél fogva kapott udvari bankot, mellynek hitele Würtembergben erős lábakon áll. Nem mindég fogadja el a haszonvétel végett neki kínált nagy summákat, a mi világos bizonyosága, hogy nem inog, 's így a mostani bizalmat valóban megérdemli. 16) Bécs 1714-b. VI. Károlytól kapott a szabad bencalításrend által városi bankot. 1771 oltá 12 millio forintnyi bankoczedulát adott ez ki, 1784-b. még 20 milliót, 1800; 1806 és 1808-b. felette nagyra nőtt a bécsi bankoczedulák massája. 1816 szerzette a Julius I. napján 1816 költ végzés az uj austriai nemzeti bankot, melly a forgásbeli czedulák summáját annyira megkevesítette, hogy azoknak már most majdnem egészen meghatározott becsek van, 100-ért ugyan is 40-t ezüst pénzben értve. A bécsi bank egyik főfoglalatossága abban áll, hogy a status kötelező leveleit illendő zálogkamat mellett elveszi zálogba. Azt állítják, hogy ez a status papirosainak hitelét nagyon gyamolítja. Annyi bizonyos, hogy ez a status nagy kölcsönözéseit esz-közölőkre felette nagy hasznot áraszthatott, kik most a status új és régi adósságleveleinek eladásával késnek, és sokáig gátolhatják, hogy ezen levelek erős kezekbe ne kerüljenek, 's következőleg a forgásbeli érczet, ha hasznok megkívánja, a külföldön is nagy mennyiség-

ben használhatják. Hanem ilyen munkálódás által a' status papirosainak hitele is alább szállhat, ha a' status kötelező leveleinek elzálogítóji által kinszerítettett visszafizetés, vagy a' status kötelező leveleivel még hasznosabban üzött pénzkereskedés arra bírja a' börze-embereket, hogy azon status papirosainak becsét leeresszék, mely már elég áldozatot tett hiteleért bel- és külföldi hitelezőjinek. Olyan időszakban, midőn a' kereskedés illy gyenge, 's a' természetis illy olesó, minden munkátlan nyereség iránt mutatott kedvezés, fájdalom! csak arra serkenti az embert, hogy táplálását nem munkával keresse, hanem inkább nyereséggel kecsegtető speculatiókra adja magát, ezen kívül a' status kötelező leveleinek elzálogítási rendszere csak keves emberre 's ezek közt is sok idegenre áraszt hasznot. 17) A' nemzeti bank Philadelphiam-ban 1791 állítottatott fel, 20 esztendei egyesítő szabadságlevellel, 's 10 millio dollar tőkepénzzel, mely 25,000 darab 400 dollaros részlevelből került ki. Ez a' bank 1815-ig beváltotta minden pénzjegyet, 's 1816-b. uj északamerikai statusbank állítottatott fel 35 mil. dollarral. Ezen nemzeti bankon kívül az egyesült köztársaságokban több van 400 egyes szabad tartományt illető vagy egészen privát banknál, 80 millio dollar tőkepénzzel. Legujabb időben leszállott Északamerikában a' termékek értéke, 's ez azt okozta, hogy a' privát bankok közül többen nem folytathaták fizetéseiket, 's egyes tartományok némelly bankoknak helytelen munkálódását szoros felvigyázat alá vették. A' nemzeti bank jól áll. Ámbár most nem adhat nagy nyereségrészt (dividendum) 's vagyonyját sem igen nevelheti; elég mindazáltal, hogy illy veszedelmes időpontban hitelét szeplőtelenül fentartotta. Az északamerikai privát-bankrendszer kettős sajátssággal bír, mellynél fogva minden északamerikai szabad statusnak, a' tartomány szükségéi 's a' bankok alap-törvényei szerint szorosan elrendelt munka-rendszerek van. A' fiatal egyesült tartományokban, most kivált, nagy szüke van a' kész pénznek a' termékek olcsósága miatt. Azért a' bankok, elzálogított 's külföldön eladható termékekre kölcsönöznek, 's mivel szinte csak papirost bocsátanak ki, a' kereskedés nem sokáig tartandó eszökkenésének terhét a' kereskedőkre és természetekre nézve nagyon könnyebbithetik, kivált most, midőn a' gőzhajózás lehetővé teszi, a' felesleges termékeket Uj-Orleansba, vagy az atlasi tenger valamelyik kikötőjébe hirtelen átszállítani. A' mezei jószágokra való hitelezésre nem igen ügyelnek az északamerikai bankok, hanem annyival inkább előmozdítják a' lerakó helyeknek való házépítést a' városokban, a' malomépítést, az elkerülhetetlenül szükséges mivházak felállítását, mellyek számot tarthatnak bizonyos mérséklett eladásra. Magok a' statusok is számos részleveleket vesznek. Az utóbbiak nyereségrészei előbb több oskolákra, utakra, csatornákra, ispotályokra, dolgozó intézetekre 'sat. fordítatnak, mert az északamerikai statusok nem szoktak azoknak, kiket speculatiókra meghatalmazták (az ó világ némelly tartományainak példái szerint) igen sok hasznot 's igen könnyű nyereséget a' nélkül engedni, hogy valamely szép 's tisztán emberi v. statusi célznak tetemes hasznot ne szereznének. — Leipzig-nak is volt 1698 virágzó bankja, azonban elenyészett, a' nélkül hogy okat tudnók. Pedig egy illy váltó- és jeles vásáru helyen valóban szükséges az arany- és ezüstbank felállítása. (Vö. a' bankokról szóló egyes czikk.)

BANK BÀN, horvát- és dalmátországi bán, azután nádorispány. (L. ANDRÁS, II.)

BANKIEREK (pénzváltók), kereskedők, kiknek foglalatossága leginkább abban áll, hogy bizonyos — provisió nevű — haszon mellett, melly közönségesen száztól $\frac{1}{2}$ vagy $\frac{1}{3}$, távol helyeken váltólevelek által fizetnek, vagy onnét pénzeket szednek be. De azért az illyen kereskedőházak munkaköre nem csupán erre van szorítva, hanem bele tartozik abba minden foglalatosság, melly pénz és hitel által eszközölhető és végrehajtható. Így pénzt adnak kölcsön, ha különben hasz-

nát látják, 's magok is vesznek fel másoktól, hanem csekélyebb kamatra, hozzájuk intézett portékákra előre adnak pénzt; a' legnevezetesebbek pedig közülök status-kölcsönözéssel foglalatoskodnak, igyekezvén azt kieszközölni, 's a' legújabb időben a' statuspapirosoknak magok és idegenek számára való adása-vevése munkálatjok egyik legfontosabb ága. Mint első rangu bankier- vagy pénzváltóházakat megnevezzük például: Parisban Lafittet, Londonban Baringet, Amsterdamban Hopet, Bécsben Geymüllert, Petersburgban Stiglitzet, Stockholmban de Ront, Hamburgban Beneket és Sillemet, Frankfurtban Bethmannt, Augsburgban Haldert, Münchenben Eichhalt; kiváltképen pedig a' ROTSCILD házat (l. e.), melynek törzsohlye Frankfurt, mely azonban véghetetlen munkálatinak folytatása végett London, Berlin, Hamburg, Paris és Nápoly városaiban is tart tisztviselőket. Hazánk még eddig nem dicsekedhetik pénzváltókkal, kik e' nevet valóban megérdemelnék. Mi legyen ennek oka? kereskedésünk megszoríttatása e, vagy a' hitel hiánya, vagy pedig együtt véve mind a' kettő? ítélje meg a' dologhoz értő.

BANKNOTA, czédula, melyet valamely bank kész pénz helyett ad ki, 's arra van rendelve, hogy kész pénz gyanánt forogjon, vagy annak képét viselje. Hogy ezen pénzjegy becsé a' kész avagy vert pénzével, melyet ábrázol, szüntelen egyenlő legyen, arra csak egy bizonyos eszköz van. Ez abban áll, hogy a' bank szeghetetlen alaptörvényévé tegye, a' tulajdonos kívánására minden ilyen jegyet, késedelem és nehézség nélkül, teljes számértéke (nominalis valor) szerént kész pénzzel beváltani. A' pénzjegyeknek kész pénzzel egyenlő becsben tartására bizonytalanok minden egyéb eszközök; mihelyt a' bank megszűnik a' tulajdonosok kívánására a' pénzjegyet beváltani, oda van azonnal mind ennek, mind a' banknak hitele.

BANKS (sir József), ez a' híres angol természetvizsgáló egy eredetiekép svéd familiából származik, mely mintegy száz esztendővel ezelőtt Angliában telepedett le, 's szül. Lincolnshire-ben, Decemb. 1743; Etonban és Oxfordban tanult. Elhagyván 1763 az universitast, természethistoriai vizsgálódások végett, meglátogatta Hudsonsbay-t, 's hogy ezt a' célt még foganosabban elérhesse, Cookkal hajóra ült, hogy annak felfedező utazásiban részt vehessen. Barátja, doctor Solander, követte őt. A' Tüzföldön nagy veszedelemben forgott ezen két érdemtele természetvizsgáló élete; midőn t. i. ezen sivatag tartomány belsejébe igyekeznének, hogy annak nevezetességeivel megesmerkedhessenek, elvesztvén utjokat, közel voltak a' megfagyáshoz, a' szörnyű hideg éj alatt; csak igen nehezen tudták magokat megtartóztatni az alvástól. A' kenyérfát Banks vitte az amerikai szigetekbe. Ezen utazásnak később megjelent leírásában övéi a' fűvészi figyeledek. 1771 a' polgári törvények doctorává tette őt az oxfordi universitas. Következendő esztendőben Islandia szigetét látogatta meg, hogy annak természeti termékeivel megesmerkedjék. Letévé hivatalát sir John Pingle 1778, mint a' királyi társaság előlülője, Banks lépett az ő helyére, 's szakadatlanul viselte ezen tudós társaságban az előlülést, noha 1784 némelly előkelő tagok keményen megtámadták őt, dr. Hutton iránt való magaviseletéért 's azért, hogy a' társaság mathematicai osztályára nem ügyelt. 1787 a' pairek közé emelte őt a' király; a' Francziák pedig a' nemzeti institutum tagjává választották 1801, mivel az ő közbenjárásának köszönték, hogy La Perouse papirosait, melyek utazásával öszvefűgésben voltak, 's melyek az Angolok kezébe estek volt, visszakaphatták. Könyvtára 's természethistoriai gyűjteményei pár nélkül valók. Házassága, melyet 1779 kötött, gyümölcstelen volt. Egyes darabokon kívül különféle folyó irásokban 's munkácskáján kívül némelly tudós társaságok írásai közt, nem írt egyebet mint egy kis munkát ezen czim alatt: „*A short account of the causa of light, te mildew, and rust in corn.*“ 1805. Meghalt Junius 19. 1820. Könyvtárnokának, Brownnak, halála után gyűjteményei a' brit museumra szálnak. A. B. P.

BANNIER, BANÈR (János), svéd vezér a' 30 eszt. háboruban, régi nemes svéd nemzetségből szárm. 's szül. 1596. Gyermek korában Hörningsholm várának 4-ik emeletéből leesett, a' nélkül hogy sérelem érte volna. Már akkor jövendőlé Gusztáv Adolf, ki nagyon becsülé B.t, hogy nagy dolgok végbevételére van rendelve. Szolgálni Lengyel- és Muszkaországban kezdett, azután Németországba kísérte királyát. Wallenstein táborának ostromakor Nürnberg mellett nehéz sebbe esett. Gusztáv Adolf halála után (1632) 16,000 ember fővezére 's az ellenség félelme lett. Legnagyobb hirt a' Wittstock melletti ütközetben Sept. 24. 1636 nyere, midőn a' császári és szász hadat meggyőzte; Svédország lassankénti emelkedése a' nördlingenai csata után is az ő munkája volt. Mh. Maj. 10. 1641, 44 esztend. korában, Halberstadtban, a' mint tarták, méreg által. Benne Svédország mély belátásu vezért, a' császáriak veszélyes ellenséget vesztettek el. B., ha valamihez fogott, csak a' jó kimenetel hihetősége által vezetteté magát. Űgyesen el tudta mellőzni a' veszélyt, 's az ellenséget, mellyel meg nem mérkezhete, kikerülni. Vezérlése alatt 80,000 ellenség veretett meg, 600 zászló foglaltatott el. Mindenkör övéi között volt, és sanyaru fenytékben tartotta katonáját; de Szászországot még is kegyetlenül dulatta. Az ostromokra nem volt elég türelme. Viséletét kevélység- és zordonsággal vádolják. Űres idejét az asztal és szerelem örömeinek szentelé, 's hihetőleg a' mértéktelenség ezekben vala tulajdonkép az a' méreg, melly halálba vivé. B. háromszor volt házas.

BANQUET, a' hadi tudományban földpad vagy folyást elnyuló emelkedés a' hadi gát belső oldalában, mellyen a' katonák állhatnak és a' melyvéd felett lóhatnak. Banquetnek nevezetik az országot melletlévő emelkedettebb gyalog ut is.

BÁNYÁNAK általjában véve nevezetik az ásványoknak menetelein, fektetein, területein, nagyobb vagy kisebb szikla vagy föld közt lévő érczmassájain egy vagy több külön érczfektetektől álló, a' bányamivvelés üzésére szükséges vízi 's földalatti építményekkel felkészült, és privat személyektől kérés- engedés- és kimerésnél, vagy az uralkodótól a' bányavárnál fogva birt kerület, a' hol az utolsó- vagy valamely bányászczéhbel, vagy valamely haszonbérlo bányászokkal dolgoztat, hogy a' benne találtató ásványoknak birtokába bányászosan juthasson. Bányának, banyaépítménynek (földalatti építménynek) pedig neveztetnek különösen azon különbféle alkotások 's földalatti türegítések, mellyek az ércz- és kővágások által képződnek, 's mellyeknek főczéljok az ásványoknak felkeresése 's megnyerése, különböznek egymástól mint czéljokra, mint formájokra. A' czélra nézve megkülönböztetnek: 1) Próbáalkotásokra, mellyekkel a' mivvelésre érdemes rétegek kerestetnek fel. Legcekélyebb jövedelműek, minthogy nagyobb részént csak siket kövekben tétetnek; ezekhez tartoznak a' bányamenetek, közök, keresztvágások, kuták és süllyedékek. 2) Fő (valóságos) alkotásokra, mellyek által a' használható ásványok egyenesen nyeretnek. A' formák, mellyek szerént készülnek ezen alkotások, 's valamely területnek részei, mellyeket meg akarunk nyerni, kivágnak, igen különbözök. A' közök 's térenként eső területek mivvelésekor e' következendők használtatnak: a) A' lejtős építmények, mellyek felülről lefelé készülnek, a' midőn valamely térnek talpától kezdve lépcsők vágatnak ki lefelé. A' térnek talpán t. i. egy keves lejtőség kezdetik, 's azután vágatik ki a' talp irányja szerént az ércz. Ha a' bányász már egy kevesse előre haladott, a' lejtőség egynéhány lábbal mélyebbre tétetik, 's az ércz egy másik bányásztól vágatik ki szinte a' tér fenekének irányában, ugy mindazonáltal hogy ezen második bányász mindég egynéhány lábbal essék hátrább az elsőnél. Ha ezen mivvelésmód hosszabb ideig folytatattik, tekinetere nézve egészen lépcsőforma lesz. b) Tetőalkotások, mellyek a' mivvelésre érdemes bányaterületnek lépcsőnként való kivágása alólról felfe-

lé. A' művelésnek előre való elkészítése végett a' területen keresztül kuta süllyesztetik, 's a' fekvő területnek iránya szerint tér készítettik, melly erős gerendázattal vagy kőből rakott bálthajtással gyamolittatik, 's innen kezdik a' tetőket készíteni, a' midőn a' siket köveket láb alá vágják, vagy a' bányának más részéről, vagy a' föld színéről hozzák. Idővel ezen épület megfordított lépcsőhöz hasonlít. c) A' helyenkénti alkotások azok, midőn a' művelésre érdemes pontokhoz rövid távolságokban készítettnek menetek. d) A' keresztben való alkotás; ez ritkán 's csak gazdag ércmeaeteknél 's meredeken álló területeknél használtatik; ennél a' fekvő területnek iránya szerint tér készítettik, 's e' felett függőlegesen apró keresztvágások sűrűen egymás mellett 's hegyett, 's kivételtvén így az érczek, azután siket kövekkel töltenek be. — A' kőterületek 's lapályosan eső fektetek művelésekor használtatnak a) az oszlopos alkotás v. művelésmód, a' midőn a' fekvő terület bányamenettel v. kutával készítettik fel (mellyel azt elérni iparkodnak) 's vonulása szerint tereket készítenek, 's ezek öszveköttetnek azon másokkal, mellyek esése szerint készültek, 's így osztatik fel az egész hely mérő oszlopokra, mellyek azután elvételnek, 's így a' térek öszveroszkodnak; b) a' támaszalkotásakor ercz területbe tágas tér vágatik, 's így vétetnek ki annak használható részei. — A' nagyobb és kisebb ércmassák művelésekor végre használtatik az emeletes, a' kővágási, és az öszveroszkodtató alkotás. a) Az emeletes alkotás kisebb vagy nagyobb ércmassába vágott üregek-ből áll, mellyek oszloptól gyamolittatnak 's emelenként zömök talpakkal választatnak el egymástól. b) A' kővágási alkotás egész hegyeknek felülről való kiásása 's valamennyi közül a' legolcsóbb. (L. Kővágás) c) A' roskadtató alkotás által a' régibb emeletes alkotásnak roskadozó részei nyeretnek meg. — 3) *S e g é d a l k o t á s o k r a*. Ezek által lesz lehetőséggé, hogy a' főalkotások fentartassanak, 's a' nyert érczek a' föld színére juthassanak. Ide tartoznak: a) A' vízvezetésre, hordásra, 's levegő változtatására szükséges bányamenetek, mellyek egy völgyből vagy a' bércznek valamely mélyebben fekvő pontjától vízirányosan ásatnak ebbe. A' bányamenetek formája prisma-forma, mellynek alapja rendszeren egyenes szegületet képez. Örökségi bányamenetek nevezetik az olyan, melly valamely vidéken a' legmélyebbek, 's egy vagy több bányába szolgáltatja a' vizet és levegőt. b) A' vízvezető bányamenetek azok, mellyek a' vizet az erómivekhez 's onnan visszaviszik. c) A' bányalyukak v. kuták olyan építmények, mellyek vagy a' földszínéről, vagy valamely üres helyről a' föld alatt, függőleges vagy részatos irányban, meghatározott hosszúságban 's szélességben. Különbféle célokból készítettnek a' bérczek mélyébe. Formájokra nézve vagy hosszas négyszegűk, vagy négyszegűk; vagy hosszas kerekdedek, vagy kerekdedek. d) A' kerekkamarak az erómivek helyzetetésére kifaragott térek. — A' iormára nézve megkülönböztetnek: 1) Bányamenetformákra: a) a' bányameuetek, b) a' térek. 2) Kutaformákra: a) a' kuták, b) az ablakok, azaz, olyan kuták, mellyek a' bányáknak levegőt szolgáltatnak. 3) Olyanokra, mellyek a' bányamenetektől 's kutáktól formájokra nézve különböznek, 's mellyekkel csak egyik v. másik ponton akarunk nagyobb ürességet formálni; 's a' valóságos műveléshez tartoznak még a' kerekkamara'sat.

BÁNYAGÓZ, azt a' gőzt híják így a' bányások, melly gyakran előáll a' bánya meneteleiben. Gyuló gőz (vizgőz, *hydrogen*) részek vannak ezek között, mellyek, a' mécsvilágától fellobbanván, halálosak. Hogy kell a' mécszet elintézni, hogy az illy gőzök között is bátran lehessen dolgozni, Davy egy különös lámpásszerkezettel elintézte. N. I.

BÁNYAHATÁR, két egymás mellett fekvő bányának határa, melly földszint közönségesen határkövel, a' bányában, azaz, a' föld alatt pedig a' sziklába, falba, vagy gerendázatba vésett határbélyegnek nevezett jeggyel jegyeztetik meg. *Bányászati földmérés* (geometria subterranea); ez arra tanít, hogy a' bányaművelés mindenmü fekvő területeken elő-

re bocsátott mérés és trigonometriai felszámolás után hogyan kelljen fundamentumában, fenállva, keresztül vágva 's oldalvást nézve úgy lerajzolni, hogy abból a' bányának fekvését, az érczterületnek helyzetétését, sőt a' bánya feletti vidéket, 's térségeinek irányát bátorssággal meg lehessen határozni. A' bányásznak ezen elmellőzhetetlen mestersége támadását a' Németeknek köszöni. Bányász-földmérési feladások megfejtésére szükségesek: a) a' rajzolás v. mérés földszint, föld alatt a' lánczsal, compassal, gradusmérő körrel 'sat. b) a; huzásoknak trigonometriai felszámolása; c) a' huzásoknak elrendelése, hogy az, a' mi találtatott, a' mennyire lehet, rajzolatban is világosan előadassék. Az első munka a' bányamivelésről, melyben ezen mesterség is előadatik, megjelent 1556 deák nyelven Agricola G. tól. Azután irt róla Voigtel N. 1686. Tökéletes ez: „*Lempe's Anleitung zur Markscheidkunst*, Lpz. 1782 és 1792 m. Kpf.

BÁNYÁK, olyan helyek, mellyek a' használható ásványok megnyerésére 's elkészítésére mesterségesen vannak elkészítve. A' bányamivelés tárgyai széles értelemben mindenásványok, mellyek valahol a' föld alatt nagyobb mennyiségben vannak 's kerestetnek. A' megnyerésekkor divatban lévő regulák szerint az ásványok háromféleképen jönnek munkáltatás alá: u. m. bányamivelés, ásás és kőhányás által. Bányákban miveltetnek mind azon ásványok, mellyek erekben, rétegekben, területekben, érczel megtelt nagy térekben, szikla- 's földmassák közt jönnek elő, 's aranyat, ezüstöt, platinát, kénésót, ónt, vasat, rézet, cizint, czinket, vasérczmeszes czinket (Galmei), vizmutot, kobaltot, égérvkővet, mangánumot, piskolczot, molybdánt, szürke ézeruzát, 's más érczenüi szereket foglalnak magokban; továbbá büdös követ, barna szenet, kőszenet, földigyántákat, timsót, 's mind azon kénasavas vegyületeket, mellyeknek érczes alapjuk vagyon. A' bányák rendszeren a' bennük találtató szerektől kölesönözik neveket, azért neveztetnek p. o. arany-, ezüst-, vas-, ón-, kőszen-, timsó-, só- 'st. eff. bányáknak. Meg kell különböztetni 1) a' régibbérczek, 2) a' területes kőhányás bérczek, és 3) az iszapolt földnek (*alluvio*) bányájit. 1. A' régibb bérczek bányáji kevesbbé hegyes tájakon, mellyek öszresen a' száraz föld színének csak csekély részét teszik, találatnak, 's az elébb-kelék ezek: 1) A' Cordilleras bérczeinek bányáji a' hajdani spanyol déli Amerikában. Ásványtartalmokról csak keves tujékok olly híresek, mint ezen hegység. A' legfontosabbak az ezüsbányák, vannak azonban arany-, kénésó-, réz- és ónbányák is; Chilében, kivált Coquinbo tartományban vannak egynéhány ezüst- és igen nevezetes rézbányák is; a' potosii (buenos ayres-i) bányák 1545 eszt. oltá a' jelenkorig 1440 mil. tallért érő ezüstöt adtak; mostan azonban len a' mélységben az érczek kevesebbek. Vannak Buenos-Ayresben réz-, ón- és ciznbányák is; ez utolsó azonban csak mosatik. A' hegység tulso' oldalán, egy lapalyos völgyben vannak, a' huantajayai ezüsbányák, híresek azon tiszta ezüstről, melly ott azelőtt nagy massákban találatott, 's mellynek egyike 8 mázsás volt. Peruban vagyon mostan 40, arany- és ezüsbányájról különösen nevezetes környék (osztálykerület); az arany kiváltképen Huailás és Pataz tartományokban, az ezüst pedig Huantajaya, Pasco és Chota megyékben találatik. A' pascoi bányák, mellyek 25 esztendővel ezelőtt évenként 2 millio piastert érőnél többet adtak, igen rosszul miveltettek (mint déli Amerikában nagyobb részént), míg 1816-ban Cornwallból nem jöttek oda bányászok, kik a' föld alatt öszvegyülekező vizet magas nyomásu gőzmivekkel kimerítették. Chota tartománynak bányáji most esztendőnként 67,000 marka ezüstöt adnak. A' huancavelicai kénésóbánya Peruban az e' nemü egyetlenegy az egész új világban. Huantajaya tartományban végre kősbányák is vannak. Chota tartománytól északnak a' Cordilleras bérczek már nemjollyan gazdagok érczekből. Uj-Granadában vagyon egynéhány ezüsbánya, Aroában, Caracasban, egy rézbánya, melly esztendőnként 7—800 metr. (200 fontos) mázsa érczet, ad

és Santa-Fe-ben kőso- és kőszénlerakódások is vannak. Noha Mexicónak igen soknemű érczrétegei vannak, még is ekkoraig előkelőleg csak ezüst ásatik. A' bányák majdnem mind a' Cordilleras bérczek tetején 's oldalain vannak, 's 3000 bányamivből állanak, mellyek 4—5000 fekvő rétegen munkalódnak, 's 8 nagy környékre (reales) osztathatnak el, mellyek déltől éjszaknak e' következők: a) az oxacai környék, Mexicónak déli határán, mellyben az ezüstabányákon kívül vagonon ezen statusnak egyetlenegy aranybányája; b) a' tascoi környék, Mexicótól 12—16 mfdre délnyugotnak; c) a' biscaniai környék mintegy 12 mf. éjszakketletnek Mexicótól magában foglalja az igen gazdag pachuca-, real-del monte-, és morani bányamiveket; d) a' zimapani környék sok ezüstön kívül ón- és egérkőfektetekkel is bir; e) a' guanaxatoi környék, melly Mexicónak leggazdagabb hányát, 's a' többek között a' guanaxatoi, catorcei, zacatecasi, sombreretei bányamiveket foglalja magában; az elsőbkek ama' hies Veta Madre érczmenetelen miveltetnek; vastagsága ezen érczmenetelnek 20—24 (6 $\frac{2}{3}$ lábnyi) öles, és 6400 ölnyi hosszóságban 19 bányában miveltetik, mellyek esztendőnként 7—8 millio tallért érő ezüstöt adnak; Valenciana bányamiv maga ad 2 millio tallért érőt; ezen környék bányáji egész Mexico ezüstjének felét szolgáltatják. Ezen környék szomszédságában esztendőnként 2000 metr. mázsa rezet is ásnak; ugy szinte czint és kenesőt is. f) Az uj-galiciai környékben vannak a' gazdag balanosi bányamivek; g) a' durango- és sonorai környék; h) a' chihuahuai környék. Mexicóban még ezen környékeken kívül vannak egynéhány bányák. Déli Amerikának minden bányáji rosszul, a' mesterségnek minden reguláji nélkül miveltettek eddig; nem régihen Angliában 's a' Rajna mellett állottak öszve részes társaságok ezeknek jobb miveltetésére. 1826-ban azonban a' következés ezen tükepénzesek várakozásának még nem felelt meg, minthogy a' bányák 's hutak igazgatását sok tudatlan alattvalókra bízták. Humboldt Sándor előadása szerént a' hajdani spanyol déli Amerikának ezüstproductiója 3,259,153 markára ment, melly mintegy 45 $\frac{1}{2}$ millio burkus tallért ér; 's ebből Mexico 2,196,140, Peru 573,958, Buenos Ayres 463,098 és Chile 25,957 markát szolgáltatott. — A' hajdani spanyol déli Amerikában a' legnevezetesebb aranynyerések mosásokból állanak, mellyek közül a' legnevezetesebbek a' Cordilleras bérczek nyugoti oldalán, Uj-Granadában, Barbacos tartománytól a' panamai szorosföldig, Chiliben, 's California tengerpartjain vagy keleti oldalán, az Amazon folyónak felső völgyében, vannak; az uj-granadai mosások egy uttal platinát is szolgáltatnak. A' hajdani spanyol déli Amerika bányáinak 's mosásainak aranyproductiója 42,575 markát tett, 's pénzben mintegy 9 millio tallért ért. 2) A' magyarországi bányák. (L. MAGYARORSZÁGI BÁNYÁK.) 3) Az Altai bérczenk bányáji igen nevezetesek; oszlanak a' kolywani (föhely) zmeofi (v. kigyóhegyi) teherepanofski, smenofskii, nokolaiskii, philipofskii 'sat. környékekre, mellyek esztendőnként mintegy 3000 marka aranyat (most többet) 60,000 m. ezüstöt, nagy mennyiségű rezet, vasat és ónt adnak. 4) Az Ural bérczeinek bányáji Katalinvára körül vannak kisebb 's nagyobb távolságban. A' touriuskiai esztendőnként 10,000 's a' gonnechefskiai 20,000 metr. mázsa rezet adnak. Az igen nevezetes, kivált Balgodat és Kozkanar vidékein különösen fontos vasproductio fél millio metr. mázsat felülhaladott. Beresofs mellett 500 marka aranyat nyertek, mostan azonban ezen aranyproductio sokkal nevezetesebb. 5) A' vogeseni bérczek és a' Schwarzwald bányáji. Az elsőkben csak vasbányák vannak, az utolsóban van ezüst Badenweiler-, Hochberg-, és Wolfachban mintegy 1800 marka, ón az első helyen 400 metr. mázsa, 's kobaltércz Wittichenben; azon tul vas is van különféle helyeken. 6) A' Harz bérczek bányáji: a) a' felső Harznak ezüst-, ón-, és rézbányáji 'sat. Klausthal, Zellerfeld, Lautenthal, Wildemann, Grund és Andreasberg bányavárosok környékén; b) arany-, ezüst- és rézbányák Goslar körül; c) rézbá-

nyák Lauterberg körül, d) vasbányák Lauterberg, Walkenried, Elbingerode, és Blankenburg körül; e) ezüst-, ón- és vasbányák Mägdesprung körül. Az esztendei nyereség mintegy 10 marka arany, 30,000 m. ezüst, 2000 mázsa réz, 50,000 mázsa ón, 30,000 mázsa glét (máz, *Glätte*), 200,000 mázsa vas. 7) A' déli németországi bányák: a) a' szászországi Rézhegyen (*Erzgebirg*) Freiberg, Marienberg, Annaberg, Ehrenfriedersdorf, Johanngeorgenstadt, Schneeberg, bányavárosok körül mintegy 52,000 marka ezüst; Altenberg, Geyer, Ehrenfriedersdorf, Zinnwald körül 3—4000 mázsa czin; Schneeberg mellett 8000 mázsa kobalt, 600 mázsa réz, 80,000 mázsa vas esztendei nyereséggel; b) Csehországban: Joachimsthal, Mies, Przi Bram 'sat. körül 13,800 marka ezüst; Schackenwaldnál 'sat. 2000 mázsa czin, 4000 mázsa kobalt, 1800 mázsa ón, 190,000 mázsa vas; c) a' fenyves bérczeken kiváltképen vas, eszt. mintegy 50,000 mázsa; d) Morvaországban Iglau 'sat. körül mintegy 4—5000 mázsa ezüst; e) az orjási bérczeken Jauer, Kupferberg, Reichensteinban 330 mázsa réz, 560 mázsa kék festék, 1900 mázsa egérkő, 1200 mázsa bűdös kő, 20,000 mázsa gáliczkő. 8) A' bányák közép és éjszaknyugoti Francziaországban. Lozère megyében Villefortban 1000 metr. mázsa ón, és 1600 marka ezüst; Bretagneban Poullaouen és Huelgoat körül 5000 metr. mázsa ón, 2000 marka ezüst. 9) Nagy-Britanniának bányái adnak: Walesben 150,000, Shropshire- és Staffordshireben 180,000, Yorkshire- és Derbyshireben 50,000; Skóciában 20,000, öszvesen 400,000 (20 mázsás) tonna vasat; 10—11,000 tonna rezet; Northumberlandban 12,000, Northwales- és Shropshireben 8000, Yorkshireben 4500, Derbyshireben 4000, Skócia-, Devon-, Cornwall-, Südwallesben 3000, öszvesen 31,500 tonna ónt; Cornwall- és Devonban 2800—5000 tonna czin. 10) A' skandináviai bányák Norvégiában adnak: 1600 marka ezüstöt (1768 Kengsbergben 40,000 markát), 7200 (110 fontos) m. rezet, 140,000 m. vasat, 4000 kék festéket, 10,000 mázsa timsót. Svécziában 2—3000 marka ezüstöt, 18—20,000 m. rezet, 1,500,000 m. vasat. 11) A' pyrenei bányák általjában véve csekélyek, 's csak a' vas méltó az említésre. 12) A' Havasok (Alpes) bányái; ezek a' hegyek temérdek massájával épen nincsenek semmi irányban is. Említésre méltók csak: az ezüstbányák a' Dauphinében Allemont körül, mellyek 2000 markát adnak esztendőnként; a' vasbányák Isère megyében Allevardnál; az ón és ezüstbányák Pesey körül Sabaudiában, mellyek azelőtt esztendőnként 2000 metr. mázsa ónt, és 2500 marka ezüstöt adtak; a' vasbányák Piemontban Cogne és Traverselle körül, mellyek esztendőnként 100,000 metr. mázsa vasat adnak; a' hajdan nevezetes rézbányák Tirolban Falkenstein és Schwatz körül; Salzburgban a' gasteini és mauerwinkeli aranybányák, mellyek esztendőnként 118 marka aranyat adnak; a' vasbányák Salzburgban és Tirolban, mellyek eszt. 60—70,000 mázsát adnak; a' vasbányák Stajerországban eszt. 450,000, Carinthiában 260,000, és Carnioliában 100,000 mázsa vasat adnak; a' rézbányák Stajerországban Schladming, Carinthiában Kirschdorf, a' velencei tartományban Agardo, és Horvátországban Zamabor körül, mellyek ezüsttel vegyes rezet adnak; a' ezinkbányák Carinthiában Raibel körül, mellyek eszt. 3400 mázsát adnak; az ónbányák Villach és Bleiberg 'sat. körül, mellyek esztendőnként mintegy 500,000 mázsát adnak; az idriai kénesóbányák, mellyek mintegy 1500 mázs. adnak; a' kősóbányák Hallein, Berchtesgaden, Aussee, Ischel, Hallstadt 'sat. körül, mellyek eszt. mintegy 3 mil. mázsa sót adnak. — 12) A' rajnai tartományok és Ardenn bérczek bányái. Rezet a' rheinbreitenbach- és dillenburgi bányamirek adnak eszt. mintegy 1200 mázsát; a' holzapfel-, pfingstwiese-, Löwenburg-, augstbach-, erenthali bányák 6000 metr. mázsa ónt és 3500 marka ezüstöt. Különös jóságú 's bő mennyiségű vas találtatik az Aczélhegyben (*im Stahlberg*) Siegen tartományban, a' Lahn és Sayn vizek partjain, Hassiában Hohenkirchen körül, Hundsrückben, Eifelben,

Luxemburg tartományban, 'sat.; galmei Limburg körül Német-Alföldön, 7—8000, Aachen körül 15—20,000, Mark grófságban 1300 metr. mázsa; ön Vedrin körül, nem messze Namurtól 2000 metr. mázsa, 700 marka ezüsttel. — 13) Különbféle tartományok bányáji: Nertszkoj vidéke Sibirriában igen gazdag használható ásványokból 30—35,000 marka ezüstöt ad. Spanyolországnak 's Portugálnak ásványkincse már nagyobb részént kifogyott az almadeni kénésbányák azelőtt 20,000 mázstát adtak, 's csak az onbányák gazdagok még, minthogy esztendőnként mintegy 90,000 coloniai mázstát adnak. Éjszakamerikának egyesült statusai esztendőnként fél millio mázsa vasnál többet készítenek, 's, ezentul sok rezet és ónt; rézbányák vannak Japában, Chinában, Persiában, Arabiában, Tatarországban, az indiai tengernek szigetein, Barbariában, Maroccóban, Abyssiniában 'sat.; czint ad China, Pegu, Malacca félszigete, Sumatra, Banka, 'sat.; ez utolsó maga 70,000 mázstát; mondják, hogy gyakran találtaik Indiában czink; Chinában 's Japanországban kénéső; Brasilia adott esztendőnként 28,000 marka aranyat, 's így valamennyi tartományok közül legtöbbit; Afrika legalabb 7000, 's Délásia legalabb 2000 markát. Elba szigetén igen sok a' vas. — II. A' területes bérczek bányáji nagy fontosságúak; mindenek felett a' közsén Angliának egyik legnagyobb kincse, minthogy ez maga 400 millio, Franciaország 20 millio, Német-Alföld 's a' Rajna mellék 62 mill. Slésia 6 mill., Szászország 1,200,000, Austria 680,000, Bajorország 320,000, Hannovera 's Németországnak többi statusai 6 mill. mázstát adnak. A' Nagy-Britanniában előforduló vasnak nagyobb része a' közsénbányákból kerül ki; ugyan ez másutt is úgy van p. o. Slésiában. Területes bérczeket mivelnek továbbá az ónbányák Aachen körül, mellyek esztendőnként 7—8000 metr. mázsa ónt 's mintegy 20,000 mázsa alquifoux nevű fazokas máznak való ónérczet adnak; a' rézbányák Mannsfeldben, Frankenberg-, Bieber- és Rigelsdorfnál Hassiában; az elsők adnak 10,000 mázsa rezet 's 8000 marka ezüstöt; a' nevezetes vasbányák az Aczélshegyen Schmalkalden hassiai uradalomban; az ónbányák Tapnovitznál felső Slésiában, mellyek eszt. 5300 mázsa ónt, 's 1500 marka ezüstöt adnak; a' galmei és czinkbányák felső Slésiában és Lengyelországban, mellyek esztendőnként 80,000 mázsa galmeit és 25,000 mázsa tiszta czinket adnak; Angliának 's a' már fenebb említett más országoknak czinkbányáji; a' kősóbányák déli Németországban, Cheshieben, Vicien Franciaországban; Wielizkában és Bochniában; melly utolsók majdnem 2 millio mázstát adnak. — III. Szintugy figyelemre méltó az alluvióknak vagy iszapolt földek ásványtartalma. A' platina, a' legtöbb arany, tetemes mennyiségű czink és vas, továbbá a' gyémántok 's a' legtöbb más drága kövek homokban, agyagban 'sat. fordulnak elő, 's mosás által nyeretnek meg. Végre még a' turfa is ide tartozik.

BÁNYALYUK, I. BÁNYA.

BÁNYAMENET, I. BÁNYA.

BÁNYAMIVELÉS alatt általjában véve az érczek megnyerésére; továbbá elkészítésére megkivántató munkák 's foglalatosságok értetnek. 'S így nem csak az érczterületek felkeresése, az érczek kiásása, hanem ezeknek használható készítményekké való tisztázása vagyis a' huta-(há-mor-)beli munkák is tartoznak. Mihelyt haszonvehető ásványoknak fel-találtatott valamelly fektete, ki kell jegyezni a' kezdőnek egy bizonyos megyét, mellyen bányamivelését kezdhesse 's folytathassa. Valóságos mivelésekor vagy függőleges, vagy résntos irányban, a' fektet esése szerént, dolgoznak a' mélység felé, vagy pedig valamelly völgyből vizirányos lineában ásnak be a' hegybe, 's úgy készítenek bejárásokat. Az érczfektetből magából az érczeket vagy egyes térekben vagják ki egymás felett, vagy alól vagy mellől, vagy nagy üregekben (I. B Á-NY A) nyerik meg azokat. Ezen munkánál az érczek, 's a' bányában el nem férő köveket a' föld színére kell hozni. A' dolgozó bányászok bá-

torsága miatt szükséges, hogy a' kuták, bányamenetek 's közök, ha nem volnának kemény sziklában, falakkal 's gerendázatokkal gyamolittasának. Továbbá földalatti építések 's a' körülállásokhoz képest erőmivek friss levegő szolgáltatására, mely nélkül a' bányások a' mélységben nem dolgozhatnak, és a' földalatti viznek eltávolztatására szükségesek. Ha az érczek kikerültek a' bányából, különböző módon (I. ÉRCZUZÓ MIV) készíttetnek el a' kiolvasztásra, 's az olvasztó hutákba vitetnek végre, a' hol valóságos érczekké változtatnak 's HUTA- és HÁMORMIVEKKBEN (I. e.) elkészíttetnek további használatásra. Mind ezen munkákat bányászok és hutások viszik véghez, bizonyos principiumok 's regulák szerint, melyeket a' BÁNYAMIVELÉS MESTERSÉGE (I. e.) tanít. — A' bányamivelés az országos kincstárnokság tárgya. Az európai bányamivelés legalább közvetlenül 's hirtelen sem a' bányák tulajdonosait, sem a' statuscassát nem fogják gazdagítani, hanem legfőbb haszna abból áll, részént hogy közvetlenül 's közvetve sok embernek ad kerestet, 's következésképp valamely vidéknek népesedésére 's mesterségeire nézve nagy befolyással van; részént hogy készítményei (kivált a' vas és kőszén) majdnem minden mesterségeknek elmulasztatlan segédeszközei, 's hogy végre a' statusnak védszereit szolgáltatja.

BÁNYAMIVELÉS MESTERSÉGE, a' BÁNYÁSZTUDOMÁNYOKNAK (I. e.) azon része, mely a' bányák czélirányos mivvelését tanítja (I. BÁNYAMIVELÉS). WERNER (I. e.) szerint 2 részre oszlik; az I.-ő a' mechanicus rész: 1) a' földesmerési előismeretek; 2) a' bányamivvelésnél használható mathematicai eszméreték; 3) a' hegyeknek bányászós megvizsgálása a' benne találtat hasznos ásványok fekteteire nézve; 4) valamely bércznek vagy a' benne találtat érczfektetnek szorosabb megvizsgálása, a' földszíncnek felvakarása, vizárkolás 's furás által a' földfuróval; 5) kőben való munkálás; 6) bányamivvelési alkotások, 's azoknak folytatása; 7) banyaépítések gerendázatokkal 's falakkal; a' II-ik a' technicus rész: 8) időtudomány; 9) vízi gazdaságtudomány; 10) hegyerő-mivtudomány; 11) vivéstudomány; 12) vízrekesztő tudomány; 13) elkészítő tudomány.

BÁNYAMIVTUDOMÁNY, a' bányásztudománynak technicai része; ez tanítja, hogy az ásványországnak használható szerei hogyan nyertessenek meg 's készíttessenek el legfortélyosabban erőmivi 's chemiai erők által. Eloszlik a' BÁNYAMIVELÉS 's a' HUTATUDOMÁNYRA (I. e.)

BÁNYÁSZACADEMIÁK, bányászokolák, olyan intézetek; a' hol fiatal emberek a' BÁNYÁSZTUDOMÁNYOKBAN (I. e.) oktattatnak 's jövődő bányász-huta- és sőtiszteknek neveltetnek. Hogy ezen academiák, ugy a' mint vannak, nem felelnek meg tökéletesen a' czélnak, azt a' tapasztalás behozonyította. A' theoreticai 's gyakorlati kivivelődsnek, a' mennyire lehet, együtt, még pedig olyan tanítók által kellene történni, kik szintugy tanultak. A' gyakorlati oktatásnak szükségesképen a' bányákban 's hutákban kell történni; a' theoreticaihoz pedig több kell a' pusztá szóbeli előadási hallgatásnál. A' fáradhatatlan tanító előadását dolgozó műhelyeknek, ásvány-modell- és technicai gyűjteményeknek kellene gyamolítani. A' tulajdóni academicus élet a' practicus embernek csak ritka esetekben ajánlható. Bányászai intézetek vannak Szászországban Freibergben; Magyarországha SELMECZBÁNYÁN (I. e.); Sz. Pétervárott; Parisban Loire megyében, St. Etienne-ben; Lengyelországban Kielce-ben 's m. helyeken.

BÁNYÁSZTÖRVÉNY. A' magyar bányásztörvény azon bányarendelésben (*Neue Bergordnung*) foglaltatik, melyet Maximilián császár és király 1573 esztendőben Magyarország számára kiadott 's mely 6 cikkelyből áll. Ehhez kapcsolatik a' VII sz. kir. bányavárosok, ugy-mint: Kőrmöcz-, Selmecz-, Besztercze-, Baka-, Uj-Béla- és Libetbánya magyarázatja a' régi bányarendéseknek, az első 22, a' második 26 cikk-

kelyből áll, nem különben Mária Theresia császárné- 's királynénak kétrendbeli válasza az említett sz. kir. bányavárasolchoz.

BÁNYÁSZTÖRVÉNYSZÉKEK. A' bányásztörvényszékek Magyarországbana kerületre osztatnak, az első a' selmeczzi, a' második a' szomolnoki, a' harmadik a' nagybányai és a' negyedik az oraviczai. Minden törvényszék előlülöböl 's egynéhány táblabiróból áll. Ezen kerületi bányásztörvényszékek ítélnek mindennemű törvényes tárgyakról, mellyek a' bányákkal 's bányamiveléssel öszveköttetésben vannak. E' szerint a' dösságokról 's örökösödésekről 's egyebekről is. A' feljebbvitel a' magyar kir. curiára megyen, a' hol egy bányabeli előadó vagyon, a' ki egyszersemind a' magyar udv. királyi kamarának tanácsosa. Minden kerületben vannak még kisebb törvényszékek (substitutiones montanae), mellyek az apróbb tárgyakat elítélik.

BÁNYÁSZTUDOMÁNY, minden azon esmereteknek rendszeres öszvesése, mellyeknél fogva a' bányák valamelly országnak hasznára kezdetnek, miveltetnek, 's a' nyert ásványok elkészittetnek. Osztályrészei: I. az ásványtudománybeli 1) az ásványtudomány, 2) a' földesmret (GEOGNOSIA, l. e.) II. A' bányásztechnica vagy bányamunkatudomány, melly bennünket a' bányamivelésnek különbféle főmunkájival esmertet meg, mellyeknél fogva ez a' használható ásványokat felkeresi, megnyeri, napfényre hozza, munkamivi 's testozlatóiképpen elválasztja, 's minden előforduló akadályokat elhárít. Ennek részei 1) a' bányász (kővágói) munka, 's ennek ismét a) a' megnyerés tudománya, melly egyedül a' különbféle bányász munkákkal, eszközökkel 's a' munkatétellel magával foglalatoskodik, mellynek ötféle nevei különböztetnek meg, t. i. a' lefaragás, az ékkel való munka, a' sulyok- és résómunka, a' furás és lövés és a' tűzrakás; b) a' BANYAMIVELÉSNEK (l. e.) elrendelése; 2) a' bányae-pítés, melly azt tanítja, hogyan kelljen a' különbféle bányákat il-lendően gyámolítani, hogy bátorságosan tartózkodhassék benne a' bányász, melly czélt részént a' bányaalakítások formája, siket kövekkel való elrakás, meghagyott oszlopok vagy támaszok 's gerendázatok 's fa-lak által érni el; 3) a' hordás, melly magában foglalja a' nyert ásványoknak részént a' bányában egyik helyről a' másakra, részént ki a' föld színére 's e' felett is való hordását; 's megkülönböztetik tér,- kuta-és földszinti hordásra; 4) az erőmivi munkák, mellyek a' mindennemű bányászai erőmiveknek valóságos készítésével, igazításával 's felvigyázá-sával foglalatoskodnak; 5) az előre való elkészítés, a' közbevegyült haszonvehetetlen ásványoknak a' haszonvehetőktől, vagy ez utolsóknak, ha különbfélek, egymástól való munkamivi elválasztása. Ez tehát arra va-ló, hogy a' különbféle ásványok egymástól el- 's külön-választassanak a' további elkészítés végett. Az előre elkészítő munkák ezek: a) az el-választás, melly áll legelőbb a' nagyobb érczmassák öszvetöréséből. a-zoknak a' reájok tapadó bányaiszapnak kimosásából 's azután a' tulaj-doni elválasztásából; b) az ülepítés, azaz, elválasztása a' durvának a' finomabbtól, a' vízben fel- 's aláemelgetett rostával vagy szítával; c) a' zuzás, azaz, az érczdaraboknak zuzó mivekben való öszvezuzása, mellyek vagy magokból függőlegesen fel- 's alámozgó sulykokból vagy pörö-lyökből állanak, 's a' finom erekben elágazó érczet elválasztják a' bércz-nemtől, melly azután d) a' víz által ingó 's ingatlan mosó helyekben még inkább eltávoztatik, a' midőn a' nehezebb ércz lesüllyed, 's a' könnyebb bércz-nemek a' vízzel eltávoznak; e) a' hutabeli munkák, mellyek a' test-ozlatóbi munkatétellel foglalatoskodnak, mellyeknél fogva az ásványok a' HUTÁKBAN (l. e.) savanyak, kenesóvel való egyesülés, olvasztás 'sat. ál-tal tisztára felolvadnak 's elválnak, azaz, előállanak mint hasznos és hasz-nálható készítmények. III. A' bányászai gazdálkodás; ez tanítja, ho-gyan kell a' bányamivelést olly célirányosan kezdeni 's folytatni, a' mint a' statusnak, uralkodónak 's czéhéknek haszna csak kívánhatja; 's hogyan kell továbbá a', felesleges költségeket egészen elkerülni, a'

szükségeket pedig érett megfontolással tenni. Részei: 1) a' bányamivi gazdálkodás, mely a' szükséges földfeletti 's bányaalakításoknak czélirányos elintézésével, a' munkáknak gazdaságos elrendelésével 's elosztásával, alkalmas szereknek takarékos beszerzésével 's jó eltartásával, 's a' czélirányosan teendő érczbevitellel foglalatoskodik, hogy ne csak a' költségek kerüljenek ki, hanem hogy a' lehetőségig haszon is maradjon; 2) a' hutabeli gazdálkodás, mely a' tulajdoni hutamivék legjobb 's legillendőbb alkotását 's építését, a' hutamunkák legjobb 's legczélirányosabb elintézését, a' munkáknak szükséges elosztását, a' szereknek legczélirányosabb bevését 's haszonra fordítását 'sat. tanítja; 3) a' bányászati stylistica, mely a' bányászszághoz tartozó valamennyi irományokkal foglalatoskodik; 4) a' bányászati számadásvevés, mely valamely bányának vagy hutának bevéését 's kiadását 's annak tulajdoni gazdaságát tanítja esmerni; 5) a' bányászati kereskedéstudomány, mely előadja a' regulákat, mellyek szerint a' mivelésre szükséges szereket hogyan kelljen leggazdaságosabban bevásárolni; 6) bányászati kamaratudomány, mely megismeret bennünket azon haszonnal, mellyet az ország, az uralkodó, vagy az alattvalók húzhatnak a' bányászszágból, 's mit kelljen tenni ennek tökéletesítésére. IV. A' bányásztudománynak mathematicai része a' nagyságtanítványának a' bányászszágra való alkalmaztatásával foglalatoskodik 's 3 tudományra oszlik: 1) a' bányászati földmérésre (I. BÁNYAHATÁR) vagy 's a' bányamivelésre alkalmaztatott geometriára; 2) a' bányászati erőmtudományra, mely azt mutatja, hogyan lehet használni a' bányamivelésben az erőmivéknek czélirányosan öszvetett részeit; 3) a' bányászati építéstudományra, mellynek részei a) a' közönséges építésmesterség, mely a' föld színén lévő épületek alkotásával foglalatoskodik; b) a' vízépítésmesterség, mely a' tavak 's csatornák készítését tanítja; c) a' földalatti építésmesterség, mellynek tárgyai a' földalatti gerendázatok 's ottan teendő falkészítések. V. A' BÁNYÁSZTÖRVÉNY (I. e.). VI. Historiai rész: 1) bányászati historia, 2) bányászati földleírás és statistica.

BÁNYAVÁM, I. URBURA.

BÁNYAVIRÁG, I. KVARCZ.

BAOUR. Igy nevezte Prosper Alpinus a' majomkenyérfa (adansonia), mely egy szörnyű nagyságu fa. Dereka alig van két embermagasságu, de vastagsága 25 lábnyi, ágai 60 lábnyi magasak, gyökerei száz lábnyi hosszúak. Koronája százötven lábnyira terjeszkedik ki 's derekát ugy elrejtí, hogy az egész fa csupa lombnak látszik lenni. Legvastagabb fa a' világon, ugy hogy odva lakhelyül szolgál. Magvaiból savanykás és ehető liszt készül. Héjából a' Negerek poharakat, muzsika's egyéb eszközöket készítenek.

A. Balogh Pál.

BAOUR-LORMIAN (Louis Pierre Marie François), szül. Toulouseban 1771, a' száz nap (cent jours) alatt Boufflers helyébe lett a' francia academia tagja, 's mint ilyen a' második restauratio után a' király által megerősített. Költői híré Tasso „Megszabadított Jerusalmenek” fordítása által alapította meg. Már ezelőtt figyelmet gerjesztett a' közötté és Lebrun közt folyt vita. Több epigrammák, mellyeket ezen költők egymás ellen szórtak, fenmaradtanak. Baour mondá:

Lebrun de gloire se nourrit;

Aussi voyez comme il maigrít.

Lebrun, még pedig csipősen viszonzá:

Sottise entretient l' embonpoint,

Aussi Baour ne maigrít point.

Dante „Divina comoediájának” fordítását 1824 adta ki. Azolta hallgatott, míg (a' Julius napjaiban 1830 száműzött király) X Károly koronáztatása alkalmat nem nyujta nekie egy ezen inepre írt költeménnyel fellépni, mellyért egy drága követ 's nemeslevelet kapott.

BAPHOMET. Hammer József hozta szóba ezen tárgyat, az általa kiadatott „Fundgruben des Orients” 6-ik köt I. füzetében lévő, 's „My-

sterium Baphometis revelatum, seu fratres militiae templi, qua Gnostici et quidem Ophiani, apostasiae, idoloduliae et impuritatis convicti per ipsa eorum monumenta“ című értekezésében (Baphomet felfedezett titka, vagy annak megbizonyítása, hogy a' Templomvitézek, mint Gnosticusok, még pedig kigyóatyafiak, eretnekek, bálványimádók 's erkölcstelenekek voltak, saját emlékeikből véve). Ezzel egy időben jelent meg (Cottánál) ugyan azon szerzótől egy külön munka, melyben ő a' Templomvitézek egybefüggését az Assasinusokkal igyekezett megmutatni. Ez által be akará bizonyítani, hogy a' rend törvényesen és méltán ítéltetett 's töröltetett el, 's hogy annak romlottsága nem későbbben a' Saracenusokkal való közösülésből származott, vagy egyes káptalanokban elterjedt gondolkodásmód és erkölcstelenség, hanem eredeti, a' rend alaprajzaival megegyező közönséges volt legyen. H. egyszermind a' szabadkőmivesek eredetére, 's az ők jelképeinek az Ophiták és Templomvitézekével követelt hasonlóságára is kiereszkedik. Főtárgya azon képek, melyek Baphometnek neveztetnek. Van ilyen több museumokban 's régiségyűjteményekben, például Weimarban (I. ennek képét a' „Curiositäten“ című munka 2 köt. 3 dar.) 's a' czász. cabinetben Bécsben. Ezen apró képek kőből vannak, résznyire férjfiasszonyiak, legtöbbször két fejek vagy két ábrázatjok van, szakálos férjfihoz hasonlítanak, különben pedig asszonyi alkotásnak, legnagyobb résznyire kigyókkal, nappal és holddal 's más különös tulajdonítványokkal (attributum) és több — leginkább arab — feliratokkal felkészítve. A' szerző 24 ilyen képét magyaráz meg, résznyire oda mellékelt rajzolatokkal, 's a' Templomvitézek bálványainak tartja azokat. A' feliratokat majdnem mind *Metis* szónak magyarázza. Azt mondja mindazáltal, hogy ez a' *Metis* nem a' Görögök *Μητις*-e, hanem az Ophiták Sophiája, Achamot Pruniosa, melyet mint az okosság és természetelleni bujaság jelképét 's az érzékiség okfejtét férjfiasszonyilag állítottak elő. Mivel tehát minden, mi a' gnosticus Ophiták ezen *Metis* felől előadatik, 's mit a' Templomvitézek perében lévő vádak- és tanuvallásokból képek és Baphometusfejek káptalanokbeli imadásáról tudunk, megegyez ezen bálványok alakjával és feliratjával: azért nem lehet ezen képek valódi jelentése felől kételkedni. Azok ugyan is ezen apró alakok, mint a' szerző mondja, melyeket a' Templomvitézek, egy tanu vallománya szerint, uti ládáikban hordtak. Baphomet *Βαφη Μητιος*-t, *Metis* keresztségét, tűzkeresztséget tesz, avagy gnosticus keresztséget, lelki felvilágítást, de a' melyet az Ophiták érzékileg és fájtalanul testi vegyületnek magyaráztak. Ez a' keresztség kelyhek vagy poharak, a' nemzés 's a' Gnosticusok szenttitku vendégségnek jelképei, által, millyenek a' bécsi régiségyűjteményben három példányban tartatnak, 's az említett értekezés mellé levannak rajzolva, ugy történt meg, hogy ezek a' poharak vagy medenczék titkos képek lábain megerősítették, 's tűz töltetett beléjük, melly által végbe ment a' beavatás ezen gyalázatos titkokba a' Templomvitézek titkos káptalanjaiban. Baphomet képen kigyók teszik az övét, mint jelképei a' sodomatúnnek. Többeken jó elő T, tompa kereszt, azaz, baphomet névjegy, melly, mint rész az egész helyett tétetvén, az élet műszerét, a' teremtő bölcseséget, az élet kulcsát jelenti, 's ezért az Ophitáknál élet fájának 's gno-sis kulcsának is neveztetett. Néhány képen kigyót is látni e' keresztre tekeredve. Előfordulnak végre a' Baphomet képeken a' nap és a' hold is, melyek a' régiek titkos tanításaiban különbféle jelentésekkel bírtak. H. mind azon jegyeket és képeket, melyeket némelyek a' Templomvitézek épületein találni akarnak, valamint az ők pénzeit is, ama' gyalázatos titkos tanításokra magyarázza. Illy merész összeállítások egy olly gyakran megvizsgált ügyben sok ellenmondásra találtak, azaz, alapállítás nevezetesen, mintha azon bálványok és poharak a' Templomvitézektől származnának, be nem bizonyítottak tekintetű, kivált midőn a' Templomvitézeknél talált képek inkább szentek képeire 's erek-

lyekre látszanak mutatni. Mások tagadják, hogy ezeken a képeken vagy más akarhol a *Meté* név előjőjön, 's hogy ez ophiticus Aeon legyen, 's hozzá ragasztják, hogy az ophiticus felekezetek általjában nem tartottak a' II-dik századig. — L. Raynouardot, a' Templomvitézek védelmezőjét, a' „*Jour. des savans*“-ban, és de *Sacy*-t. Továbbá irt Nell „*Baphometische Actenstücke zu dem durch des Herrn von Hammer Mystorium Baphometis revelatum wieder angeregten Prozesse gegen die Tempelherren, zur Ehrenrettung des christlichen Ordens*“ (Bécs 1819) (Baphometi oklevelek a' Templomvitézek ellen folyt 's Hammer Mystorium Baphometis revelatum-a által ujra szóba hozott perhez, a' keresztényi rend becsületének megmentésére), mellyre Hammer az „*Archiv für Geographie, Historie, Staats-und Kriegskunst*“ 1819-ki 50-dik számában megmutatá, hogy Nell rézmetszetében nyolcz hely meg van hamisítva. Nell egy újabb értekezésében: *Versuch einer kosmologischen Deutung des phönizischen Kabirendientes*, „ugyan azon *Archiv* 69—75 számaiban azt allítja, hogy ő a' császári régiséggyűjteményben lévő mesés emlékeket, mellyeket Hammer a' Templomvitézek jelképeinek mond, szoros megvizsgálás után alchymistico-theosophicusoknak tartja 's hogy a' Metenek nézett alak is gyakran találtatik az alchymistáknál. Megjegyezzük, hogy Nicolai a' Baphomet szót elvont fogat jelének, nevezetesen a' kép fejére rajzolt ötszegnek tartotta; Hammer pedig a' kép fejét 's magát a' képet, mellynek a' ma' tüizerstiséget kellene jelenteni, nevezte Baphometnek.

BAPTISTÁK, I. KERESZTSÉGISMÉTLŐK.

BARADLA, I. AGTELEKI BARLANG, 's ezen czimű munkát: „Az agteleki barlang leírása fekte területével, talprajzolatjával és hosszában való átvágásával két táblában; mellyet ugy a' régen esmert üregek előadásában, valamint az 1825-dik eszt. Sz. István hava I nap. felfedezett fő és legnagyobb ágának helyenként való leírásában előterjesztett Vass Imre“ 'sat. (Pest 1831), melly a' most idézett éynek Mart. hónapjában került ki a' sajtó alól.

BARANDA, falu a' Banátban, sós tava, mellyet Barának neveznel, figyelmet érdemel. A' tó földje agyagos iszapból áll és sós, de leginább csak felületén, ugy hogy már fél lábnyi mélységre elenyézik a' sós iz. Nevezetes az is, hogy a' két szomszéd tó, sőt a' mellette ásott gödrök vize is sótalan. A' tó vize csak a' levegői vizekből vesz táplálatot, nem lévén semmi forrásai. A' viznek sós tulajdonságát régolta esmerték a' lakosok, 's marháikat néha ott itatták, de csak 18¹¹/₁₂ télen próbálta annak közelebbi hasznát venni kenyérsütésre egy szegény határőrző katona, 's ezen idő olta mindennemű haszonra éltek azzal a' lakosok. Legelőször dr. Wenger vizsgálta meg 1813 a' vizet, felsőbb parancsolathól, Pancsován, valamivel később pedig prof. Kitaibel. Ezen vizsgálásból kijő, hogy a' viznek állató részei sósavanyu széksó, vagy is konyhasó, szénsavanyu széksó keves kénsavanyu kalival, szénsavanyu magnesia, szabad szénsavanyu és talán keves kovaföld. Egybiránt a' konyhasót kivéven, olly kis mértékben vannak abban a' többi állató részek, hogy azok az egészségnek általjában nem árthatnak, a' nélkül is meglé. vén azok többnyire minden ivó vizekben. Keves lévén azonban a' só ezen vízben, a' kiűzésre fordítandó költséget nem adná ki, annyival inkább, mivel a' viznek sósága nem mindég egyenlő, kisebb t. i. nedves, nagyobb pedig száraz időkben; innen a' kamara kénytelen annak haszonvétele a' lakosoknak engedni.

A. Balogh Pál.

BARANYA VÁRMEGYE, hajdan Baranyaság, Baronia. Magyarország déli szélén, a' Dunán tuli kerületben, Tótországgal határos, gyönyörű fekvésű és igen termékeny megye; éj. sz. 45° 33'-tól 46° 24'-ig, k. h. 35° 27'-tól 36° 38'-ig, a' Duna és Dráva öszvefolyásából eredő Zagolyig ér. A' Duna kelet felé Bácskától, a' Dráva dél felé Verőcze vármegyétől elválasztja; nyugotra Somogy, éjszak felé Tolna vármegye szomszédjai. Hegyei Stájerországból Vas, Szala és Somogy

megyéken keresztül ide behatván, éjszakkélet és délkelet felé elágazodnak, amott Tolnában a' szekszárdi, itt pedig a' híres villányi, siklósi, harsányi szőlőhegyekre. Ezen hegyek vízzel bővelkednek, sok patakot eresztenek, melyeknek gátolt és hasonlott folyásai, valamint a' Duna 's Dráva tekervényei több szigeteket, de mocsárokat is szülnek. Ezek közül a' mohácsi sziget és Csele mocsára hazánk történeteiben szomorú hirre névre jutottak. — Földje sok természeti javakkal: gabonával, gyümölcscsel, különös jóízű borokkal meg vagyon áldva; itt találtnak a' legjobb nemű kőszenek 'sat. — Kiterjedtsége 91 nsz. mfd.; a' mellyen 235,167, és így I nsz. mfdön 2584 ember lakik. Hat járása van: 1) a' pécsi, 2) sz. lőrinczi, 3) siklósi, 4) baranyavári, 5) mohácsi, 6) meceskházi (*transmontanus*); mellyekben I királyi város, 11 mezőváros, 343 falu, 145 pusztaság és szálás találkozik. A' sok várak, kastélyok, klastromok omladékai ezen vidék régi virágzó állapotjának jelei.

S—s.

BARATIER (János Filep). Ez a' kora genie szül. 1721, Schwabachban az anspachi fejedelemségben, hol atyja, B. Ferencz, francz. reform. prédikátor és neki egyetlenegy tanítója vala. Ez ugy hívé, hogy a' gyermekeknek a' bölcsőtől fogva tanulniok kell; mindazáltal e' véleményt ugy követé a' maga fija körül, hogy azt legkisebbé sem erőltetvén, mindennek megtanulását vonszóvá 's kellemessé tevé neki, az egész oktatás egy nyájas mulattatáshoz hasonlita minden tanítási szándék nélkül. Már kétévi korában elkezdé őt atyja a' franczia nyelvben oktatni. Könyv nélkül tanítá esmerni a' betűket, mutatván neki egyik betűt a' másik után. Kiváltkép tetszett a' gyermeknek, hogy a' betűket ugy terjeszté elejébe, mint valamely élő sereget, melly ő vele beszél; ivás közben vízzel az asztalra festé azokat 's t. e. Hasonló módon tanítá őt egyszersmind a' geographiára. Így tanult meg a' gyermek harmadik évében folyvást olvasni, a' negyedikben francziául és németül, az 5-dikben latánuul folyvást beszélni; hasonló gyorsasággal kapá meg a' görög és zsidó nyelvet, mi után még egyéb keleti nyelveket is tanult. Tizenkét esztendő korában tanult világi bölcseséget a' mathematicai tudományokkal és az egyházi történetekkel együtt, 's 14-dik évében elvégezé Krel Sámuel munkájának megczafolását, mellyet az irta' Krisztus istensége ellen. Midőn atyja 1735 mint franczia prédikátor Stettinbe hivatott és Halléban fijával együtt Ludwig cancellariusnak bemutatott, reávéve ez az ifju Baratier, hogy azonnal immatriculáltassa és a' következő napon az egész philosophiai kar (*facultas*) által vizsgáltassa meg magát. Erre ő tüstént a' gyűlésben 14 thesist kérszite, mellyek azon éjjel kinyomtatattak és a' következő napon a' 14 eszt. gyermek által a' magisteri méltóság elnyeréséért, mellyet ő ingyen kapott meg, több mint 2000 hallgató jelenlétében védelmezettek. Immost atya 's fiu folytatták utjokat Potsdamon keresztül, hol a' királynak bemutatattak, ki ez ifju genienek 4 esztendeig 50 tallért rendele évenként, pénz ad nekik mathematicai szerszámokra, 's parancsolá, hogy menjen Halléba és tanuljon törvényt. Egyszersmind Halléból is egyik franczia prédikátor Stettinbe tétetett által, és az öreg B. nyéré el annak helyét. Halléban az ifju B. nem csak törvényt tanult, hanem nem volt tudomány, mellyre nyomozásait ki nem terjesztette volna; dolgozott sok munkákat is latán 's franczia nyelven, mellyek azonban nem nyomtatattak mind ki. — Illy korán felseledült virágnak lehetetlen vala sokáig virágozni; természettel kicsiny 's beteges, már 10-ik évben egy gonoszomú daganatot kapott, melly miatt sokat szenvedett, 's a' mellyhez még asszu kórság is járult, mellyben 19 eszt. korában 1740 megholt. Életét leírá Formey.

A. B. S.

BARÁTSÁG-tulajdonképen Tonga-szigetek, szám szerént 188. a' csendes Oneanon. mellyek Australiához tartoznak 's a' hosz. 100—204° és déli szél. 19° 44' — 21° 32' (Greenwichtól számlálva, a' déli szél. 18—23° 's a,

kel. hosz. 182—186°) alatt fekszenek. Felfedezőjük, a' hollandi születésű Tasman, 1643, Cook második tengeri utazásában 1773 ismét rajjuk akadt, 's midőn 1777 másod ízben is meglátogatta volna, a' lakosoktól való barátságos fogadtatásáért, Barátság- szigeteknek nevezte azokat. Többnyire alacsonyán fekszenek, 's ugy látszik, hogy csak korall-kósziklákon lebegnek; mások pedig, hogy a' föld alatt lévő tűz által vették lételeket. A' tengerben lévő sok korallzátványok 's az ezek által okoztatott habtorlások az ezen szigetek közt való hajózást igen veszedelmessé teszik. Eghajlatjuk igen szép 's az egészségre és plánták életére igen hasznos. Egy sziget sem szükölködik ezek közül édes víz nélkül. A' plánták országának termései különbfélék; nevezetesebbek a' pizáng, kenyér, gyümölcs, yams, igen sok czukornád, sagópálma, kokuspálma, bizonyos borsnemű planta, mellyből készítetik a' káva nevű ital, bambus, palaczkök, pompeldió, melly részszerént a' plántálásokban, részszerént vadon nő, és sok mások. A' keresztény vallást terjesztők több európai növényeket is, és szerencsésen, plántáltak által e' szigetekbe. Az állatok országából vannak: sertései, kutyái, papagái, galambjai, tyukjai, vad kacsái, gémjei, halai, tekenős békái, csigái 'sat. 200,000 lakosai középszerű természetűek 's széptestűek, rézbarna színűek 's a' többi déli tengeri lakosoktól barátságos érzéseikre, adakozóságokra, nemes lelkűségre, becsületes voltokra és a' mesterségekben való szorgalmatosságokra nézve megkülönböztetik magokat. Mindazáltal az emberekkel való áldozás nálok is szokásban volt. Öltözetek gyékény, melly papiroserfából készítetik. A' test tisztaságát felette szeretik, a' honnan gyakran ferednek. Házaik, mellyeknek falai erős gyékényből vagy öszvefont kokuságokból állanak, semmi mesterséget sem mutatnak. Fedeleik ezeknek csak falevelekből vannak csinálva 's öszvekött oszlopokon és gerendákon állanak. Ágyok egy gyékény, takarójok nappali ruhájok 's vankosok egy fából csinált padocska. Ezekon kívül többi házi eszközeiket csak a' kávéivásra való csészék, palaczkökök és kokuscsészék. Az asszonyok gyékénykészítéssel, mellyben igen jártasak és a' Tahitiakat felülmulják, a' férfiak pedig földműveléssel, halászással 's ház- és canatkészítéssel foglalatoskodnak. A' jól megmivelt térségek, erdőeskék, mellyek közt igen szép gyepes síkságok vannak, és a' legkiesebb térségeken lévő, körülkerített moraik vagy temető helyek, fedetes és fedetlen sírboltjaikkal, igen szép tekintetet adnak a' tájának. Polgári alkotmányok systema feudale formájú. A' szigetek többnyire a' Tongatabu szigetének királya alatt vannak, a' kinek a' fekvő jószágok birtokosai, vagy a' fejedelmek és urak engedelmességet adni és adót fizetni kötelesek. A' lakosoknak nememű vallásbeli megfogásai is vannak. 1820 óta angol térítők tanítják itt a' keresztény vallást. A' legnagyobb sziget Hamoának nevezetik, 's ezen ausztraliai archipelagusnak hatalmas királya Tongatában vagy Amsterdámban lakik. L—ú

BARATTOKERESKEDÉS, I. CSEREKERESKEDÉS.

BARBARELLI, I. GIORGIONE.

BARBARESKEKNEK, Barbariai statusoknak neveztetnek ezen, Afrikának éjszaki partjain, Egyiptomtól nyugotra az atlasi tengerig kiterjedő országok: 1) Tripolis Barkával, 2) Tunis, 3) Algir, 4) Fez és Marocco, mellyekben, kivérén némely Barkában lévő apró köztársaságokat, Törökök és Maurok katonai despotismusa uralkodik. Ezen 35,000 nsz. mf. fekvő földet az Atlas hegye hasítja keresztül, mellynek legmagasabb csúcsait örök hó fedi. A' legmagasb ezek közt, melly Marocco városától nem messze esik, 12,000 lab. A' partokon egész esztendőn által kellemetes és egészséges tavaszi szellő lengedez, kivérén Juliust és Augustust, mint a' fojtó déli szél idejét. Döghalál soha sem üt ki benne; hanem Konstantinápolyból vitetik bele. Földje ott, hol az Atlas hegye felől a' földközi tengerbe ömlő vizektől öntöztetik, termékeny.

Juliustól Octoberig, midőn a' nap hévsége minden más plántákat leéget, csak az orleander teszen bizonyoságot a' plántái életéről. Télen gyakori esőzések nedvesítik a' földet. Már Januariusban virágok ékesítik a' réteket; Aprilisben és Majusban az egész tartomány egy megmérhetetlen nagyságu virágos kert. A' nedves melegség a' plántákat különösen erősekké és magasakká teszi. Legfontosabb termése az árpa; hanem buza, kukoricza, köles, riskása 's a' borsónak egy neme is, mellyet a' Spanyolok garbançosnak neveznek és sülve esznek, bőven termesztetik. A' könnyen meggyökerező indiai figefák a' kerteknek és szőlőknek igen sűrű 's általmászhatatlan kerítést formálnak. A' magas szőlőfák pompásan kigyóznak körül a' más fákat, egyikről a' másikra futván. Derekek a' szőlőfáknak gyakran olly vastag, mint a' középszerű élő fáké. Mindenütt lehet jó renddel plántált 's jó gondviselés alatt lévő olajfás kerteket látni. A' pomagranátok háromszorta nagyobbak mint Olaszországban. Narancsa sok van 's igen jó. Dinnyével, ugorkával, káposztával és salátával bővelkedik. Az articsóka vadon nő. A' henna kertekben plántáltatik. A' magas dereku quercus ballotán termő maknak, mellyel élnek a' lakosok, ollyan ize van, mint a' vad gesztenyének. Mindenütt nő a' pyramis formájú cziprus, a' czédrus, a' mandolafa, fejtér eperfa, a' festésre nézve nevezetes indigofera glauca, a' vizelő hólyagban lévő kő ellen hasznos cineraria, melly a' posványokban terem, a' pompás cactus 'sat. A' halmokat thymian és rozmarin fedi, mellyek a' levegőt tisztítják 's tüzi fának használtatnak. Itt 's amott fejtér rózsza bokrok is találtatnak, melyekből a' legtisztább essentia készíttetik. A' kávé nád jó előmenettel plántáltatik. Egy Soliman nevű faja annak igen magasra nő és sokkal több nedvesség van benne, mint akarmelnyikben a' világon. Legtöbb hasznot hajtának a' lakosoknak a' lotus és pálmafa, mellynek árnyéktartó (*Fücherpalme*) neme a' parton mindenütt, a' gyümölcstermő (*Dattelpalmé*) pedig csak a' saharai pusztasághoz közelebb fekvő tájékokon nő. Gummit az akáczfák adnak. — A' haszonra való állatok közt legelső a' teve. A' ló- és bivaly tartásra több gondot kellene fordítani. Kővér farku juh sok van. Vad disznók 's más vadak nagy számmal vannak. A' belső tájékokat majmok, sákalok, hyaenák, oroszányok, parducozok, onzák és zergék 's a' pusztákat struczmadarak lakják. Szárnyas állatjaik számosak, hanem sáskájik, szunyogjaik, legyeik, blüds férgaik, békájik, 9—12 láb. hosszú kigyójik, valamint folyói és tengeri halaik 's tekenős békájik is bőven vannak. A' méhek a' kősziklákba 's fákba igen kellemetes mézet gyűjtenek. A' bányászás igen el van mellőzve; mindazáltal vannak 'vasa, reze, ónja, cinje, büdös kőve, ásványos vizei, gipsze, mészkőve, jó agyagja 'sat. és bőséges forrasi 's tengeri sava.

Ez a' nagy, szép 's a' mi Európántól csak egy tengertorkolat által elválasztatott tartomány, többször volt már a' pallérozódásnak hazája 's középpontja. Jó karban létére, népességére és a' mesterségekre nézve nevezetes hely volt ez a' Carthagoiak, Romainak, Vandalok és Arabok alatt. 'S melly hasznos fekvése van annak a' népek kereskedésbeli öszveköttetésére nézve! Az europai partokon fekvő tartományokkal ugyan is sokkal könnyebb ezen öszveköttetése a' Barbabareskéknak, mint tulajdon fővárosaikkal 's a' portékáknak Marseilleből és Genuából Tunisba, Algirba való szállítása kevesebbe kerül, mintha Parisba vagy Turinba 's Majlandba küldetnének azok. Cato a' romai népek fris figéket mutatott, mellyek Carthago falai alatt szakasztattak le, holott ezt a' gyümölcsöt 3 nap mulva nem lehet megenni. A' Barbabareskek eltáplálhatnának 60 mil. lak., 's most alig megyen ezeknek száma 10 $\frac{1}{2}$ millióra. Egyiptom után Barbaria volt Romának legjövedelmesebb és leggazdagabb tartománya 's egyszersmind a' világon uralkodó fővárosnak gabonása. A' romai írók a' köztársaság lelkének, a' birodalom drágaságának, *speciositas totius terrae florentis*nek, nevezték azt, 's a' legfőbb

rangu Romaiak közül mindeniknek voltak ezen kies partokon palotái és mulató házai. A' fezi, tetuani, tremezeni, garboi, constantinei kicsiny arab udvarok sem mulatták el a' mesterségeket és fölumivelést előmozdítani. Amalfi, Nápoly, Messina, Pisa, Genua, Florencz az ezen szép tartománnyal való öszveköttetések által gazdagodtak meg, 's a' velencei hajók minden városait meglátogatták az afrikai partnak. 3 század óta mind ez nincs többé. Az egész tartomány a' gonoszság és nyomoruság hazájává lett, 13—14,000 kőborlótól, kik a' világnak más részében szedettek öszve, a' honnan a' lakosoktól mind e' mai napig gyűllöttek, elfoglaltatván. A' lakosok Kabylokra, Arabokra és Maurokra, Negerekre, Zsidókra és Törökökre osztatnak. Az elsők, a' kik egyszersmind Barbariának ősi lakosai 's Barabráknak vagy Berbereknak is neveztetnek, a' hegyek közt 's kicsiny falukban laknak. A' kanári szigeteken lévő Guanchok is hasonlóképen Berberek voltak. A' Berberek vad, erős, szép test alkotású és igen erős inu emberek, kik az éhséget 's az élet terheit könnyen szenvedik. Nemzetségek vékony szőrű szakála által különbözök a' többiektől. Többnyire haramiák, e' mellett kegyetlenek 's hűtelenek; mindazáltal a' vendégszeretés szokásban van nálok 's oltalmok alatt bátorságban lehet utazni. Szabadságokat féltvén 's szüntelen szemmel tartván, főuroknak csak névvel engedelmeskednek, a' honnan mindég háboruban vannak az a'ót beszédő katonasággal. Tüzi fegyvereiket magok készítik, 's jól tudnak löni. A' magasabb hegyeken tartózkodó pásztorok, mint a' Troglodyták, barlangokban laknak. Mindenek között legmegengesztelhetlenebb 's legbosszuallóbb ellenség a' Sillu-Berberek Maroccóban. — Legszámosabbak éjszaki Afrikának népei közt az Arabok. Azok, a' kik városokban laknak, mint elsőb-
bek, Maurusóknak (Mauroknak), azok pedig, a' kik a' mezőkön és sátorokban tanyáznak és egy helyről másra vándorolnak, Beduineknek neveztetnek. Az utóbbiak a' Saracenektől, a' tartomány első meghódítóitól, származnak. Nagyok, erős inuak, szép képvonásuak, nagy, fekete 's merőn néző szeműek, valamennyire görbe orruak, szép foguak, mellyek olly fejeérek, mintha elefántcsontból volnának, sűrű, erős szakáluak 's fekete hajuak. Bőrök színe az éjszaki tájékokon világos barna 's délre befelé mindég sötétebb, végre pedig egészen fekete, mindazáltal neger arcvonások nélkül, mellyek csak Sudanban kezdik magokat mutatni. 10, 12—100 háznép lakik együtt, patriarchai igazgatás alatt, egy helyről másra költözvén, mindenik nemzetségnek egy seik a' feje, a' ki magyarázza a' Korant 's igazítja el a' peres dolgokat. Ezek is vagy a' Berberekkel, vagy az adószedőkkel szüntelen és igen kegyetlen módon háboruskodnak. Foglalatosságok hadakozás; jövedelmek rablás; ha szomszédjaikkal nem esatáznak, a' dey zászlója alá mennek katonáskodni bizonyos fizetésért. A' Keresztényeket különösen gyűlölik; mindazáltal nem olly tettetők és csalárdok, mint a' Maurok és Berberek. A' vendégi jus csak keskeny kiterjedésű tanyájo-
kon belül tiszteltetik. — A' Maurok vagy Mohrok egy mindenféle nemzetekből, mellyek éjszaki Afrikában telepedtek meg, álló keverék, mindazáltal characterek fővonásai szerint Arabok. Magokat Moslimineknek, azaz, hívőknek, vagy Medainineknek, azaz, városi népnek nevezik. A' mohammedán vallásnak buzgó követőji lévén, megvetik 's gyűlölik a' Keresztényeket és Zsidókat. Szerellemföltők, gyanakodók, társaságot nem kedvelők, tettetők, kegyetlenek a' szeretetre és barátságra nem alkalmasok, e' mellett olly tunyák és munkátlanak, hogy egész napokat is eltöltenek lábbaikat kereszt formára egymásra téve 's a' falhoz támaszkodva, a' nélkül hogy egy szót szöllanának 's az előttök elmenőkre ügylnének. Semmi nyoma sincs többé azon lelki pallérozottságnak, mellyel a' középidőben a' spanyol országlás alatt bírtak. Legnagyobb mértékben babonások 's már az is véték szemek előtt, ha valakinek nyom-

tatott könyve van. A' Maur soha sem nevet; magába elmerülve 's szakalát simogatva, legkevesebb jelét sem adja a' tudni kívánásnak és lelki életnek. Legfőbb gyönyörűsége a' ferdőbe való menetel, kávéhőrpölés és mesehallgatás. Közönséges eledele a' kuskussu, melly macaroni (máztelt tészta) formájú. A' Maroccoiak sok theát isznak. A' Maurok közt közönségesen az a' vélekedés uralkodik, hogy egyszer Pénteken, az imádság óráján, fognak egy veres öltözetű néptől megtámadtatni. A' fatumokban való vak hitnél fogva a' sorsnak minden változását hideg vérrrel szenvedik 's a' legnagyobb fájdalmak közt is csendesen halnak meg, csak betegségekben arcczal Mekka felé fordítottassanak 's fekhessenek. — A' Maurok közt szabad Negerek is telepedtek meg, kik Maraccóban statushivatalokat is viselnek és a' hadi seregben szolgálnak. — A' Zsidók egész Barbariában el vannak szórva, 's ők üzik a' külső kereskedést. Eredeteket még az Israelitáknak Phoeniáciából való hajdani bevándorlásától veszik, kikhez költözött későbbben azon 100,000 Zsidó is, a' kik Spanyolországból és Portugalból kiűzettek. Azon megvettetés mellett is, mellyben szűk kerületeikben, a' városok többi lakosaitól különválva, a' köz néptől különféle csufussággal illetetve 's a' gazdagoktól nyomtatva élnek, minden általok történik. A' tudatlan Maur a' Zsidóknak adja arendába jövedelmeit, 's közülök választatnak a' vámszedők, tolmácsok 's at. Ők verik a' pénzt 's ők készítenek minden öltözetbeli ékességet. Íjletek idejéhez képest bizonyos, de nagy adókat fizetnek 's ritkán büntetetik meg az a' Maur, a' ki Zsidót ölt meg. Csak a' Maurok előtt gyűlöletes fekete színű ruhát szabad közönségesen viselniük, annál piperésebbek ellenben házaikban. — A' nép fő 's uralkodó osztályát a' Törökök teszik, kik itt a' veres szakalú (Barberousse) Horuc vezérlése alatt 300 eszt. előtt, több tengeri rablókkal megtelepedvén 's az egész tartomány urai lévén, a' szép mesterségeket, tudományokat, földmívelést és kereskedést, mellyek az itt lévő arab statusokban épen olly szépen virágoztak, mint Granadában (Spanyolországban), elfojtották 's elnyomták. Polgári elsőségi jusaiknál 's tengeri rablások és rabszolgákkal való kereskedések által szerzett gazdagságoknál fogva kegyetlenül nyomják a' lakosokat. A' tengeri rablásra részszerént a' Malta szigetén lakó Sz. János vitézeinek az éjszakafrikai katonai statusokkal való szakadaflan csatázásai adtak okot. A' vitézek ugyan is semmivé tették a' Maurok kereskedését, a' honnan Selim és Soliman magok felszólították alattvalójikat a' Keresztények rablására. Keves idő múlva igen derék hajósok formálódtak a' félhold zászlója alatt, kik közt leginkább megkülönböztették magokat Horuk és Ariadeno (v. Khair Eddy, mh. 1546), két testvér, Barberousse melléknévvel. Ezek alkották 1518 a' tengeri rablók szabad statusát, Algirt. Mivel a' Maurok 's Arabok kereskedése nagyon aláment, a' Keresztényeké ellenben mindég feljebb hágott, ennél fogva a' Maltaiak keves, az Algiriak ellenben gazdag prédával tértek vissza mindég. Az Algiriak szerencsés előmenetele majd felébresztette a' Tunisiakban, Tripolisiakban és Maroccoiakban is a' rablás vágyát; Algir mindazáltal mindég megkülönböztette magát a' barbariai statusok közt hatalmára, tengeri erejére és kegyetlenségére nézve. Valamint Maltában, ugy itt is önmagok igazgatták magokat a' külföldi török katonák. Az igazgató vagy országlo hadi nép hiányossága ugyan is a' vele egy hiten lévő tartományok lakosiból pótoltatott ki, szabad beállítás által; azon lakosok mindazáltal, kiken az algiri katonaság uralkodott, nem katonáskodtak. A' katonaság maga választott magának főt 's a' dey, a' hozzá hasonlók közt első, a' katonáknak vezére 's az ország lakosainak határtalan fejedelme volt. Az algiri országlás a' katonák megházasodását is, a' mennyire lehetett, hátráltatta, 's ha némelyek még is megházasodtak, ezeknek gyermekeiket az igazgatásban való részvételből kiszorította, mivel a' felsőbb hivatalokra csak Törökök léphetek. Innen minden második esztendőben hajókat küld az igazgató szék

napkeletre, és biztosokat, hogy itt katonákat gyűjtsenek. Még a' konstantinápolyi gonosztévők is bevételnek az új katonák közé, kik ámbár Konstantinápolyban közönségesen utálatban voltak, Algirban effendikké 's más főtisztekké lesznek. Számok a' török katonáknak 12—13,000 's még is több milliókon uralkodnak.

A' barbariai statusok története. Éjszakaafrikának K. u. 647 Omar 's az arab khalifák más vezérei által lett elfoglaltatása oltá a' tengerparton több kicsiny statusok származtak. Algirt Zeiri, egy főrangu Arab, építette 944 's környékét kiszélesítette, melyért a' Fatimiták közül lévő khalifa, a' Bölcs Zeiri, a' ki 970 holt meg, familiájának ajándékozta azt firól fira. Zeiri maradékai 1148-ig birták azt, midőn Roger, Sicilia királya, Zeiri utolsó örökösétől, Hassan Ben Alitól, Tripolist és tartományának nagy részét elvette, a' többi részét pedig a' Moravidák, Marroccónak fejedelmei, foglalták el. A' Moravidák familiája, mely az egész partnak birtokába jött, 1269-ig uralkodott, mely esztendőben Abouhafnak neger fejedelmei Tunisban országot alkottak. Sz. Lajos, francia király, ostrom alá vette ezt a' várost, de pestisben megholt 1270. Ezután a' Beni Zianok lettek az algiri status nagy részének urai, de meg nem akadályoztathatták, hogy a' nevezetesebb városok, u. m. Oran, Algir, Tunis és Tripolis, melyek a' Mauroknak és Zsidóknak Spanyolországból (1492) történt kiűzetése által igen megnépesedtek, szabad statusokká ne legyenek. 1494 táján kezdték el ezek a' Spanyolok rajtok elkövetett kegyetlenségeit tengeri rablással megbősülni. Catholicus Ferdinand tehát egész hadi erejével ellenek ment, elfoglalta 1506 Orant más városokkal együtt; a' tunisi és tremezeni fejedelmeket adófizetőkke tette, 1509 megvette Tripolist, hatalma alá hajtotta Algirt 's ennek kikötője előtt egy szigeten egy várkastélyt építtetett, mely a' benne lévő számos őrsereggel a' kereskedés védelmezésére való volt. Hanem Ferdinand halála után az Algiriak ama' híres török tengeri rablót, a' fenebb említett Horuc Barberosset, hitták segítségül, a' ki öccsével, Khair Eddynnel, 's rabló csoportjával Algir előtt megjelenván és a' lakosoktól nagy örömmel fogadtatván, Selim Eutemi emirt, a' ki védelmezte eddig Algirt, megölette 's 1518 magát kiáltatta ki Törökjei által királynak, a' megcsalott nép bámúlására. A' Törökök, kik minden ellenállás nélkül öldösték 's rablották ki a' lakosokat, olly kegyetlenséget követtek el, hogy ezek a' Spanyolokhoz kénytelenítették segítségért folyamodni; de egy szélvész szellel szórta a' spanyol hajóssereget, 's Horuc nem csak Algirt tartotta meg kezei között, hanem Tunist és Tremezenét is elfoglalta. Hanem Oran előtt elhagyatott a' szerencsétől, mivel a' spanyol helytartótól, Gomarez-tól, ugy megveretett, hogy 1500 Törökkel maga is a' csatamezőn maradt. Öccse és örököse, Khair Eddyn, semmi lehetőséget sem látván, hogy magát a' Keresztények és békételen Algiriak ellen védelmezhesse, országát 1519 Soliman török császárnak adta által, a' ki őt basává tette 's 10,000 jancsárt küldött neki Algir védelmezésére. Ezekkel kikergette Khair Eddyn a' szigeten lévő erősségből a' Spanyolokat 's a' szigetet egy töltésnél fogva 1529 egyesítette a' szárazzal, mely tette által a' városnak igen jó kikötőt csinált. Azután fortélyal megvette Tunist, de 1535 kénytelenítettett V. Károlynak engedni, ki a' kiűzött királyt ismét visszatette méltóságába, 20,000 keresztény rabot tett szabaddá 's a' Goletta nevű erősséget magának tartotta meg. A' Khair Eddyn után következett basa, Hassan (egy sardiniai renegát, vagy Keresztényből lett Török) ellen, V. Károly tanult tengeri vezérének, Dorianak, tanácsát megvetvén, ősszel 1541 fegyvert fogott 's 200 hajóval és 30,000 katonával ostrom alá vette Algirt. A' Spanyolok nem csak elfoglalni akarták Algirt, hanem olly czéllal voltak, hogy meg is telepedjenek ott, és kereskedők, mesteremberek 's asszonyok, sőt udvari dámák is voltak a' hajókon. Hanem Oct. 28. egy földindulással 's

záporosóval egyesült rettenetes szélvész a' hajósseregnek nagy részét és a' táborni semmivé tette, a' honnan Károlynak ágyujit 's tábort esz-
közöit ott kellett hagynia, csak a' szélvészben 15 hadi, 140 szállító ha-
jót és 8000 emberét vesztvén el. Cid-Utika, a' mint a' Maurok mond-
ják, egy kegyes Marabut, addig ütötte palczájával a' tengert, míg
ez békeséges türesét elvesztvén, a' hitetlenek hajójit öszverontotta.
Ennek a' szentnek halála után emlékoszlop emeltetett, 's még most
is azt hiszi a' nép, hogy csak meg kell csontjával a' tengert ütni 's
azonnal elüzik a' szélvészek a' Keresztények hajósseregét. Emittett sze-
rencések az Afrikaiakat még merészebbé tette. Az egyiptomi basa
elfoglalta 1544 Tremezenet, 1555 Bugiát és 1569 Tunnist, de a' melly
1628 ismét szabaddá tette magát; hanem 1694 ujra adófizetővé tétetett
's 1754 ismét megvétetett. Ez idő olta több vagy kevesebb mértékben
mindég Algirtól függött Tunis. Hijában ujították meg a' Spanyolok
1703 Algirnak ostromlását, még Orant is elvesztették 1708. Epen olly
sikeretlenek voltak az Angolok és Francziák megtámadásai 's csak 1816
zabolázták meg az Angolok, a' Hollandiakkal kezét fogván, az Al-
giriak vakmerőségét. Hanem a' merész Algiriak megzabolázására for-
ditott eszközök csekély volta 's az europai statusok egymás ellen való
irigykedése sokat tettek arra, hogy Algirnak megaláztatása csak egy-
néhány szempillantásig tartson; sőt az idő olta még merészebbek voltak,
mint valaha 1816 előtt. 1817 ugyan is az algiri rablók az éjszaki ten-
gerre is eleveztek, 's mind azon hajókat, mellyek a' nekik ajándéko-
kat nem küldő hatalmasságokéi, u. m. a' Svékusokéi, Danusokéi, Por-
tugalokéi vagy azokéi voltak, mellyekkel (mint p. o. az Angliával, éj-
szaki Amerikával, Német-Alfölddel, Sardiával, Nápollyal és Francia-
országgal) egyezsére nem léptek, elfogták 's kirabolták. Megigérték
ugyan a' maraocoi, algiri, tunisi és tripolisi országli székek, hogy a'
keresztény foglyokkal nem fognak többé ugy bánni, mint rabszolgák-
kal, hanem ugy, mint hadi foglyokkal (I. RABSZOLGÁKKAL VALÓ KERES-
KEDÉS); mindazáltal a' kezekbe kerülő szerencsétlenek állapota semmi-
vel sem lett jobb, de még rosszabb lett, mint annakelőtte volt, sőt a'
kevesebb hatalmas statusok hajójit, minden veleik kötött egyezések mel-
lett, sem kímélték meg, és 1826 egész rabló hajósseregek ezettek ki
Algirból a' pápa hajójinak, a' spanyol és más hajóknak elfogására.
Még a' német hajók sem voltak mentek dühösségektől, a' honnan Ham-
burgban egy tengeri rablók ellen való társaság állittatott fel és a' né-
met szövetség gyűlésén egy biztosság nevezetett ki, melly ellenek esz-
közöket terjesszen elő. Többnyire minden német statusok Anglia ol-
talmát láttattak keresni, csak Baden volt az, melly a' maga költségén
állittott ki hajókat, mint hajdan a' Hansa cselekedett, a' német kereske-
dés védelmezésére. Nagy-Britannia és Franciaország annakokáért az
europai hatalmasságok nevében 1819 felszólították a' barbariai statu-
sokat, hogy a' nemzetek törvényére figyelmezzenek; de valaminthoz a'
felszólítás sikeretlen volt, ugy azon keresztes táborozásból sem lett
semmi, mellyet a' parisi, szétszoltott tengeri rablók ellen való egyesület
előlülője, Sidney Smith, terjesztett a' keresztény hatalmasságok elejébe.

A' 3 rabló status (Algir, Tunis és Tripolis) közt Algir a' legva-
dabb katonákból álló köz népnek hazája. A' basák önkényes pénzesi-
karásai olly gyűlöletesek lettek, hogy a' lakosok 1628 követeket kül-
döttek Konstantinápolyba, kik I. Achmetet reá vették, hogy az algiri
basa hatalmát keskenyebb határok közé szorítsa. E' szerint egy
dey nevezetett ki a' köz jövedelem fejévé 's a' basának csak fizeté-
se és rangja hagyatott meg. Mígön ezután a' basák elébbeni hatalmo-
kat ismét kezekre akarták keríteni, a' dey, Babu Ali, 1710 a' basát
hajóra tétette 's azon izenettel és kinyilatkoztatással küldötte Konstan-
tinápolyba, hogy az Algiriak többé egy basát sem fogadnak el a' por-
tától, hanem önmagok által választatott deyektől fognak igazgattatni.

II. Achmet erre a' nyilatkoztatásra azt rendelte, hogy a' deyek ezután egyszersmind basák is legyenek, 's ez által egyszersmind lemondott minden ezen katonai köztársaság igazgatásába való befolyásról. Ez idő oltá a' sultán időről időre csak egy chiauxt vagy képviselőt küld Algirba, a' ki nagy tisztelettel fogadtatik, vendégeltetik, őriztetik 's azután ismét haza küldetik. Hanem a' deyek személye sem volt nagyobb bátorságban, mint annakelőtte a' basáké. Ritka olly szerencsés, mint III. Mohammed, a' ki 1791, 23 esztendei uralkodása után, 93 eszt. korában holt meg. Omar basát, a' ki lord Exmouthnak bámulásra méltó magaelzánással állott ellen 's épen olly vitéz, mint okos és munkás, a' katonák ölték meg 1817. Az ezt követő Ali Hodja, született Török, tehát Nov. 2. 1817 éjjel háza népével, kincseivel és minisztereivel együtt egy Kiaska vagy Charba nevű erős várkastélyba, melly volt 16 száz. közepé tájáig az előtte uralkodott deyek lakhelye, költözött, a' hol az őrsereg különösen ragaszkodván hozzá, bátorságban volt 's a' várost a' nyughatatlan Törökökkel együtt, 50 ágyuval fenyegetvén, ha le nem csendesednek, lecsilapította. Az europai consulokkal és kereskedőkkel türhetetlen önkényvel és kegyetlenséggel bánt. Az utána következett Hussein Mart. 1. oltá 1818 önbátorsága végett hasonlóképen az említett várkastélyt választotta lakhelyének. Szintolylan büszke és kevély ember lévén, mint az elébbeni dey, az europai hatalmasságok köveivel igen illetlenül bánt, sőt a' francia consult azon adósságért, mellyet Frantsziaország ellen a' tőle mintegy 30 eszt. ezelőtt vett gabonáért formált, a' divan előtt pofon is ütötte legyezőjével. Ezen cselekedetével egy a' becsületére olly sokat tartó nemzetet, mint a' milyen a' francia nemzet, rendkívül megbántott a' dey, a' honnan még 1828 megszállottak a' Frantsziák Algirt 's 1830-ig zárva is tartották; de minthogy a' város a' tenger felől csaknem megvehetetlen, a' szárazon kezdték azt ostromolni 30,000-en gróf Bourmont vezérése alatt, a' ki a' Törököket és Arabokat mindenütt, a' hol csak reájok talált, megvervén, Algir alá ment, mellyet Jul. 2-án megtámadván, 5-dikben már megvett 's még ezen a' napon be is ment győzedelmes seregével. A' francia vezérnek első gondja is a' csendesség helyreállításra volt, a' honnan minden Töröknek és Arabnak tökéletes vallásbeli szabadságot engedett és oltalmat 's bátorságot ígért, valamint a' deynek is, a' ki későbbben arra kérte őt, hogy Livornóba vitesse. Így került Algir a' Frantsziák kezére, kiknek hatalmok alatt van e' mai napig is.

Az algiri status 4218 nsz. mértf. 's 2 1/2 mill. lak. Tunis és Fez közt fekszik. Feje volt a' Frantsziák által lett elfoglaltatása előtt a' dey, a' ki határtalan hatalommal birt, ámbár a' status első tisztjei és a' katonatisztek egy divant (tanácsot) formáltak mellette. A' dey a' köz katonák által választatott, melly választásnak köz akarattal kellett megtörténni, a' honnan több ízben megesezt, hogy egyik párt a' másikat erővel is kinszerítette a' választásban való megegyezésre. Az elválasztottnak el kellett új méltóságát fogadnia akaratja ellen is. Az új dey, hogy pártosait megjutalmazhassa, gyakran megölette az elébbienek minden tisztjeit. A' deytől függött minden tárgynak eligazítása, kivévén a' vallásbeli dolgokat. Csőtörtökön 's Pénteken kívül minden nap tartott törvényszéket, mellyen minden tiszték jelen voltak. Akarmelley ügynek is hamar el kellett végeztetni 's az ítéletmondás azonnal végre hajtattott. A' deyek élete sohasem volt bátorságban, a' honnan az elébbeni dey egyszer tulajdon hazájafijai, a' török katonaság, ellen a' tartomány eredeti lakosainál, a' Mauroknál és Araboknál, kiket a' régi várkastélyban lévő szent kincsnek, mellyet elfoglalt, köztök való elosztása által nyert meg a' maga részére, keresett segítséget. Nagy-Britanniától jobban féltek az Algiriak, mint akarmelley más statustól, a' honnan az Angliával kötött egyezéseket szentül megtartották, valamint a' többi barbariai uralkodók is és Marocóban az 1721-iki egyezés oltá

a' britanniai consul mindég nagy tekintetben tartatott. Maraccóban, valamint Tripolisban is a' keresztény rabok állapotja türhető volt, 's kiváltásokra nézve nehézség soha sem tétetett; mindazáltal miolta a' Keresztények rabságra vitetése Maroccoban eltöröltetett; azt mondják, hogy a' hajótörést szenvedő 's más Keresztények, kik az arab és török rablók kezeibe kerültek, gyakran megölettek, ha ezeket azok Afrikának belső részébe el nem hurczolhatták. A' keresztény rabok többnyire Olaszok; egyébiránt az olasz statusok is ugy bännak az elfogott Maurokkal, mint rabszolgákkal: A' nápolyi király az 1816-diki békeség olta Algirnak eszt. 24,000 piastert 's mindenik elfogott nápolyi rabért 1000 piastert fizetett váltságul. Az Amerikaiak megmentették magokat ezen gyalázatos adótól; mert minekutána Jun. 20. 1815 az algiri rabló hajössereget Carthagenánál tökéletesen megverték, 'a' dey olly egyezésre kénytelenített velek lépni, mellyben minden adóról lemondott és az elfogott amerikai hajókért 60,000 piastert fizetett kártérítésül. Algirnak Angliával való öszveköttetésére nézve I. Rabszolgákkal való kereskedés. Az algiri hadi erőt 10,000 (többnyire török) katonák formálják; hanem, ha a' szükség kívánja, 100,000 ember kiállithat a' status. A' főváros Algir (140 tengeri mf-re Gibraltartól) 80,000 lak. kik közt 10,000 Zsidó van, a' tenger felől igen meg van erősítve. A' provinciákat, mellyek közt Constantine (ennek hasonló nevű fővárosa Algir után legnépesebb város és több régi emlékoszlopokkal ékeskedik) Tunissal határos, beyek igazgatják és pedig kények szerént; faluknak tulajdon seikjeik (birájk) vannak; ha valamelyik seik több faluknak parancsol, emirnek nevezetik. TUNIS-, TRIPOLIS-, a' FEZI ÉS MAROCCOI BIRODALOM-, BILEDULGERID- ÉS BARKÁRÓL I. e. cikk. — Az éjszakafrikai statusok tengeri ereje, az europai hajösseregekhez képest, elejétől fogva csekély volt. — Barbariára nézve I. Blaquieret „*Letters from the Mediterranean containing a civil and political account of Sicily, Tripoli, Tunis and Malta.*“ (London 1813); Tully Richard brit consulnak: „*Narrative of a ten years residence at Tripoli; an account of the domestic manners of the Moors, Arabs and Turks*“ nevű leírását (London 1816); Keatingnek „*Travels in Europa and Africa, with a particular account of Marocco*“ -ját (Lond. 1816) és Macgillnek „*Account of Tunis*“ át (Glasgow 1811); végre magyarul Lassu Algirját (1830) és a' barbariai statusok leírását az 1830-diki Tud. gyűjt. XI. 's XII. köt. L—ú.

BARBIANO (Jakab János, Belgiojosoi gróf), olasz ember, kassai hadnagy Rudolf római-német császár és magyar király alatt. Bocskai István (I. e.) támadásának eredetét ő reá viszi Betlen Farkas (I. e.), azt adván értésül, hogy azon okból, mivel Bocskai 20,000 forint kölcsönözését, mely iránt Barbianótól megkerestetett, tőle megtagadta, bosszút forralt ez ellene, és rágalmazása által reábirta a' császárt, hogy megegyeznék Bocskainak fegyverrel való üldöztetésében, úgy hogy ez kénytelenítették személyének és birtokának védelmére fegyvert fogni Barbiano megtamadása ellen. Hogy maga Bocskai ugyan azon vélekedésben vala Barbiano felől, mutatják azok a' versek, a' mellyeket ősi lakó házában kőbe vésetett, 's a' mellyeket Kazi Ferencz ekképen hoz fel:

Doctus ad has artes in me confingere crimen

Infelix Italus non dubitavit homo.

Et genitorem et me semper fidum Austria sensit,

Et superi testes integritatis erunt.

Aulam ad Caesarem atque ad totum provoco mundum,

Immeritum injustas hinc retulisse vices.

(Vö.) Bogáti Menyhért).

Fábrí Pál.

BARBIER (Antal Sándor), bibliograph (könyvtörténetirő) szül. 1765, Conlommiersb. Franciaországban. A' revolutio kitörésekor plebánus volt. 1794 Parisba ment, holott tagja lón azon biztosságnak, mellyre az eltörölt klastromokban találató tudományosság- és mivészeti tárgyak

egybegyűjtése volt bizva. Ez utat nyitá neki 1798 az alkotott „*Bibliothèque du conseil d'état*“ felvigyázója hivatalára; 's minekutána a' könyvtár 1807 Fontaineblaubá vitetett, Napoleon őt saját könyvtárnokjának nevezé. A' király visszatérvén privát könyvtárát adá felügyelése alá. Megholt 1825. Az igen derék „*Catalogue de la bibliothèque du conseil d'état*“ (Paris. 1801—3 2 köt. fol.) tőle már igen ritka. Ugyan az ő „*Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes*“-je (Paris 1806—9. 4. köt. 1824. 3-d. kiad.) mind elrendelése és pontossága, mind pedig józan rövidsége, e' mellett legalább a' franciaia literatúrát tekintve teljes voltára nézve egy a' legjobb munkák közül ezen ágában a' bibliographiának. Silányabb az „*Examen critique et complément des dictionnaires historiques*.“ (1-ső rész Parisb. 1820.)

BARBIÉ DU BOCAGE (I. D.), a' külső dolgokra ügyelő ministerium földírója, 's tagja a' feliratok academiájának (1806 olt), Parisban szül. 1760-ban, részesüle d' Anville oktatásában, 's 1785-ben segédképen lépék munkásságba a' franciaia kir. könyvtár pénzemlék-gyűjteményénél. Midőn 1793-ban a' könyvtár minden tisztviselőjinek elfogatása elvégezett, kiesék csekély hivatalából. 1797-ben a' belső ministerium földírójává lón, 1803 pedig a' külső ügyek osztályáé. 1809-ben professorra, 's 1815-ben dékánnyá téték a' parisi academiában a' tudományok osztályánál. Choiseul-Gouffier „Görögországi festékeny utazásához“ ő készíté a' planumokat és földképeket, 's 1789-ben a' földképkönyvet Barthelémy „*Anacharsis*“-ához, 1805-ben egy emlékirást és földképet készíté a' 10,000 Görög hátrálásáról. Sainte-Croix H. val együtt öszvegyűjté a' fekete és Caspium tengerek közti hegyek történet- és földírási nevezetességait, 's számos egyéb földírási irományokat és földképeket. Többek közt földképkönyvet adá ki 1816-ban 54 levelen, a' régibb történetírás tanulása könnyebbitése végett. Megholt Dec. 28. 1825.

BARCAROLLES, sajkás dalok. Barcarolo olaszul annyi mint sajkás, hajós, barcarolles tehát ezek dalai. Efféléket leginkább a' velencei sajkások (*gondolieri*) dallanak eveztekben. Melodiájok igen kellemes. Vagy a' sajkások közül költ egyet egyet valamellyik leleményesb, vagy köznépiobb olasz költő versét kapják fel. Leginkább pedig Tasso megszabadított Jerusalemének szebb szebb helye zeng így az olasz sajkás ajakán, midőn tiszta nyári éjjelen a' csudálatos Velence csatornautszejin egyike a' másika sajkájához evezdegél. Némellyik majd egészen is tudja betéve Tassót, mert ezt ugy mondogatja el az olasz nép, mint hajdan a' görög Homersút. Nem éré más nemzet hősi költőjét sehol illy szerencse. Így tetszeni főbbnek és köznek! igaz természeti ajándék, 's nem alacsony a' köznép közé is így áltömlendhetés. *Döbrentei Gábor.*

BARCELONA, egy Spanyolországnak legnagyobb városai közül, a' cataloniai provinciában, szépen 's félhold formára épült a' földközi tenger mellett, a' kel. hosz. 2° 9' 57" és az éjsz. szél. 41° 21' 44" alatt 's már a' középidőben főhelye volt az említett tengeren való kereskedésnek. A' város jól meg van erősítve 's kel. oldalán egy erős vára van, melly 1715 építettett 's a' tenger mellett fekvő San-Carlos sánczával titkos öszveköttetésben van. A' város nyug. oldalán, a' Montjony hegyén egy erősség áll a' kikötő védelmezésére. Alsó 's felső városra osztatik 's hozzá számlálván a' vele határos Barcelonetta városát (10,000 lakosai-val, kik többnyire hajóépítők, hajóslegények és katonák), 360 utszája, 10,260 ház. 's 14,0000 lak. van, 30 calicosajtók, 150 pamutmanufacturák és sok selyemszővők vannak benne; ezeken kívül sok vásznat, csipkét, különbféle rojtokat, pántlikát, kalapokat, harisnyákat, szappant, aczél 's rézmiveket, kiváltképen a' spanyol seregnak (ezelőtt Nápoly és az amerikai coloniák számára is) igen jó puskákat, pistolyokat és kardokat is készítenek a' lakosok. Kikötője tágas, hanem nehéz belé menni 's a' hadi hajókra nézve nem elég mély; egy nagy töltés által védelmezetik, melly töltésnek végén egy világító torony 's bástyagát van.

A' belőle kivitetni szokott portékák, a' manufacturák mivein kívül, bor és palinka; bevitetnek ellenben francia- és olaszországi fabrikai mivek; gabona, rískása; a' keleti tengerről építésre való fa; Barbariából sárga viasz, svéd vas, styria aczél, rigai és petersburgi kender, vászon, veres réz és vas drót Németországból. Nevezetes ezen bevitetni szokott portékákon kívül a' tókehal, melyet az Angolok visznek Barcelonába Newfoundlandból. A' be- és kivívó kereskedésnek, mellyel 1500 hajó foglalatoskodik (ezek közt 120 magáé Barcelonáé), egész értéke többre tétetik 10 mil. tallernál. A' város 82 templomot, 27 szerzetes- és 18 apácza-klastromot, egy univertist, több közönséges könyvtárakat, egy közönséges természeti mivek gyűjteményét, egy szabad rajzoló oskolát, hadi földmérő és pattantysoskolát, egy szép tudományok academiáját, egy nagy betegek házát, mellyben 30,000 betegnek van helye, egy nagy fegyvertárt, ágyuöntő műhelyet, hajóépítő intézetet 'sat. foglal magában. Egy püspöknek, a' ki a' tarragoniai érsek megyéjéhez tartozik, egy főkapitánynak 's főtörvényszéknek helye. Az eretneknyomozó törvényszék eltöröltetett. — A' 12 századig Barcelona tulajdon grófjaitól függött, hanem V. Raimundnak II. Ramirus aragoniai kiraly leányával lett házassága által Aragoniához kapcsoltatott. 1640-ben egész Cataloniával együtt kihuzta magát a' spanyol felsőség alól 's a' Francziához állott; hanem 1652 ismét visszatért a' spanyol korona alá. 1692 a' Francziák által elfoglaltatott; de a' ryswyeki békeségben ismét visszaadott a' Spanyoloknak. A' spanyol örökség felett támadt haborukor Barcelona Károly, austriai főherczeg, pártjára állván, V. Filep seregétől, a' berwicki herczeg vezérlése alatt, ostrom alá vétetett 1714 's kemény ellenállás után elfoglaltatott. Hogy a' lakosok zabolán tartathassanak, a' város kel. oldalán egy erős vár építettett, mellyről már fenebb volt szó. Febr. 16. 1809 Barcelona a' Duhesme vezér alatt lévő Francziáktól reárohánás által megvétetett, 's ezeknek birtokában is maradt 1814-ig, midőn a' francia seregek Cataloniából Francziaország oltalmazására visszahuzattak. 1821 a' sárga hideg nagy pusztítást tett benne. 1827 gróf d' Espanna főkapitány, az Agraviádusok (I. SPANYOLORSZÁG) elyomása után, öldöklő kegyetlenséggel uralkodott rajta.

BARCSAI (Ákos, Achatius), Erdély fejedelme 1658—1661. Midőn a' II RÁKÓCZI GYÖRGY ellen (I. e.) küldött Tatárok kegyetlenül dúlnak Erdélyt, követséget küldöttek a' rendek Jenőbe a' nagyvezérnek, Kiuperli Mechetnek, megkérlelésére. Megtetszett a' nagyvezérnek a' követség feje Barcsai Ákos, a' ki olly válasszal bocsátatott vissza, hogy a' fényes kapu hadjai kitakarodnak Erdélyből, ha a' rendek Barsait esmerik fejedelmeknek, hadi költség fejében ez egyszer 500,000 tallért, adó fejében pedig esztendőnként 40,000 aranyat küldenek Istanbulba. Kénytelenek valának a' rendek ezekre reállani; és Barcsai Ákos 1668-ban Segesvárárt a' fejedelemségbe beállítatott; a' temesvári basa pedig parancsolatot vett a' nagyvezértől, hogy őt egész erejével oltalmazza Rákóczi ellen. Ez mindazáltal a' török hadak eltávozása után 1659-ben betört Erdélybe, és Barsait Szebenbe szoritotta. Amhat basa a' dolgról tudósítván, kiindult Temesvárról, és elébb Bihar vármegyét pusztítván, bement Erdélybe, 's Rákóczival, a' ki közelítésének hírére Szeben megszállását félbe szakasztotta volt, Gyalu váránál találkozáván öszve, megverte azt Jun. 2. 1660. Barcsai, a' megszállás alól felszabadulván, a' basával együtt utána indult Magyarországra Rákóczinak, de a' ki már akkor sebe miatt Nagy-Váradon kimult vala. (I. RÁKÓCZI GYÖRGY, II). Azalatt a' nagyvezér, Amhat basának tetteről tudósítatva nem lévén és késedelmesnek tartván azt parancsolatja teljesítésében, letette őt, és helyébe Alit nevezte temesvári basává. Mihelyt ez Amhattól általvette a' vezéri hatalmat, hozzá ment Barcsai, hogy kegyelmébe ajánlja magát; de hidegen fogadtatott és kénytelenítettett őrizet alatt követni Ali basát, a' ki Nagy-Várad alá ve-

zette hadjait, azt Aug. 28. 1660 megvette, 's már most Barsait szabadon bocsátván, vissza tért Temesvárra. Azalatt Kemény János (I. Rákóczi ötvögy, 11.) a' tatár rabságból rokonjai által kiváltva, aranyosm egyesi jószágában tartózkodék Szatmár vármegyében, és feleségül vette volt Veseleányi Ferencz nádorispány hűgát. Ez a' Rákóczi párttól ösztönöztetvén, sógorától pedig császári segítséggel biztattatván, a' Törökök eltávazása után beütött Erdélybe; Barsai Gáspárt, a' fejedelem öccsét megverte; magát a' fejedelmet arra bírta, hogy lemondana. A' szász-régeni gyűlésen tehát 1661 elején Kemény János esmertetett Erdély fejedelmének, a' ki Barsai-iránt gyanúsággal teljes lévén, azt annak tulajdon várában, Görgényben, zárva tartá. Midőn pedig Ali basa, a' kedve ellen történt változást megtudván, mind a' budai basát beküldötte volna Erdélybe Kemény ellen, mind maga kiindult volna Temesvárról; 's ezen okból tanácsosnak tartaná Kemény János Magyarországra való távozását: Barsait megkötözve szekerre tétette, 's maga után vitette; Répa nevű helységnél pedig az utfélről némelly fegyveres emberek a' szekerre ütöttek, Barsait onnan lerántották, és méltatlan módon megölték Juliusban 1661; holt testét pedig a' szomszéd árokba vették, a' melyet azután a' répai parasztok ástak el. Barsai Ákos szelid ember vala; a' fejedelemséget csak kénytelenségből vállalta volt fel; a' váradí biblia kinyomtattatását ő hajtotta végre; Bonfiniusból a' nevezetesebb dolgokat magyarul kivonta, 's ezen munkáját közre szándékozáék bocsátani. *Fábrí Pál.*

BARCSAI (Abrahám), Barsai Ákos, erdélyi fejedelem, ivadéka, Piskiben, Hunyad vgyében, hol apja főbírótságot viselt, Febr. 2. 1742 szül., 16-dik esztendő koráig az enyedi ref. collegiumban tanult, és midőn egy hét alatt szüleit elvesztené, 1762 az akkor Bécsben felállott nemzeti testőrző sereg közé vétetett fel, hol BESSENYEI és BÁRÓCZI (I. e.) gyönyörű példája által buzdittatván, közöttök könnyedleg fakadoztak hazafiúi versei. 5 esztendő múlva kapitány lett Leopold herczeg dragonysai között, és 1778 a' slésiai táborba szálta előtt gr. Betlen Susannával kelt egybe; 1779 a' rom. cath. hitre tért. Jósef alatt a' szabácsi, dubiczai és belgradi ütközetekben jelen volt. 1787 a' kir. testőrzőknél ezredességre emeltetett. Mint költő Bessenyeinek társaságában lépett fel elsőben. Versei könnyű folyamata 's bölcs tartalma tetszett. Többnyire epistolákból állanak. 1789 Révai öszvegyűjtögette azokat, és báró Orczy Lőrincz munkájával együtt Posonyban kiadta. (L. „Kút nagys. elmének költeményes szüleményei.“ A' 61. lap. kezdve a' 148-ig Barsaiéi állanak.) Ezen két jó barát írásiban szembetűnő a' hasonlatosság. Valamint egy szív 's lélek volt Barsai Orczival, szinte a' gondolkodásban sem tudtak különbözni. Társalkodására nézve is kedves volt Barsai mind Bécsben, mind másutt; a' legjelesebb férjfiak bizodalmit nyerte meg, Jósefnek 's Leopoldnak pedig különös kegyelmét tapasztalá. 1794 nyugodalomra lépven, jószágaira vette magát, hol Maros-Solymoson, hol Csórán lakott, melly helységben a' lázadó Oláhok 1784 az ő épületeit sem kímélték meg. 1806 Mart. 6. reggelén szélütésben halva találtatván, igen nagy becsben tartott almafája alá, melynek képét pecsétgyűrűjében ezen feirással: „Árnyékban zöldül“ viselte, temettetett el. Gróf Haller Gábor francia magasztaló beszédet irt emlékezetére, melyet Kazinczy magyarra fordított. Néhány még kéziratban maradt versét Döbrentei adta ki. J. bővebben Döbrentei az Erdélyi Museum. I. füzet. *Szedér Fábrián.*

BARCZA, BARCZASÁG, I. BRASSÓ VIDÉKE

BARCZAFALVI SZABÓ (Dávid), I. SZABÓ (Dávid, Barczafalvi)

BARD, BARDOK. A' Celták v. Gaëlek költőjinek neve, az ők nyelvén, ezen szavoktól *bar*, melly hangot, éneket teszen. Bard v. bardus tehát annyi mint énekes v. dalmok, hangoztató, mert költeményeiket hárfá mellett énekelgeték. A' mai mivelte nép játékszinben, táncpárlotában 's annyi sokféle mulatsággal tölti hosszas téli estéjét, el van fog-

lalva dolgaival, a'még csak földművelő 's hadakozó Celta, mikor öszve-
üle társaságba, minden mulatozása bardja hallgatasa volt, ki neki mint
költője a' természet egyszerű érzésein dallott. — Trombita, sip és dob
's annyi más muzsikaszer buzdítja ma a' hadi sereget, a' celta hőst
bardjának csatadala, melyet az öszvecsoportozott bajnokcsapatok kö-
zött elzenge; czim és kereszt 's egyéb hiuság csiklandója heviti a'
mai katonát vitézi tetre, a' celta vivő azért küzde dicsően, hogy nem-
zetének bardja lássa vitézségét 's majd meglelkesítve adja elő azt szív-
reható festéssel, melyet a' tusában jelenvoltak leendő mulatságos
köreikben hallgassanak, mely unokáknak unokájira általszállítsa örök-
lendő hírét. Ezen okból sérthetetlen volt a' Celtánál bardja személye,
's minél hiresebbé tudá magát tenni vitéz hazájafijai leírásával, annál nagyobb
tiszteletben. A' bard vala követ egyik néptől a' másikhoz, senki nem
bántá utjában, a' bard közébe álla a' vivóknak 's leereszték villogott
fegyvereket. Ők mendegáltak a' sereg előtt 's buzdíták az elhunyt vagy
még élő hősök tetteinek eldallásával győzelemre, ott állhattak a' vere-
kedők sorában, az ellenfél is tiszteletben tartá őket, mellynek hason-
lólág voltak illyenei, mint a' skandináviai népeknek az ő ugy nevezett
skaldjaik (L. SKALDOK), mert nézniek kelle, mellyik vi magának hárfára
érdemes hírt. Legfellengőbb érzetü volt ezen bardok között Ossian (L.
OSSIAN) Skócia északi csucsán, hova a' celta nép, a' Rhone és Garonne
mellől, hol Julius Caesar idejében lakott 's Romában Gallus név alatt
volt esmeretes, elébb Anglián, azután Irlandián is keresztül ellenségei elől
hátra vonulni kénytelen lett 's azon földet ott és a' szigeteken, melly
elébb Caledonia nevet viselt, lakóji kiüzésével elfoglalta, a' honnan Os-
sian caledoniai bardnak is mondatik. A celta népnek keresztény val-
lásra tértével megszűntek a' bardok, mivel akkor a' druidák is, kik pap-
jai voltak, elváltozának, a' bard pedig a' druida felekezethez tartozott.
Igy tűnének el lassanként dalaik, mellyeket a' háznép elébb szájról
szájra adogata, Ossinét kivén, ki ugy csillagzott elő a' vad haj-
dandban honja kődös szirtjei között, mint Homerus a' szép égáju Hel-
lenben, 's Caledonia bardját megmenti az általa nyomonként kimelegi-
tett természeti érzés a' haláltól, melly lelket rázó költőt nem bánt.
Ő róla kezdti újabb időkben minden nemzet a' maga régi költőjét bard-
nak nevezni.

Dőrentei Gábor.

BÁRDESANES, syriai gnosticus, a' 2-dik száznak 2-dik felében,
kedvence Abgar Bar Maanu királynak Edessában, gnosisának sajtásá-
ga által nevezetes, melly nem dualisticus vala, hanem csak ugy tekin-
té a' gonoszt a' világban, mint a' materiának mulólag való reakcióját.
Minden életet him és nőstény Aeonok lefelé menő nemzéseiből vagy e-
manatiójából magyarázott ő; az Istenből, a' minden substantiák kinyomoz-
hatatlan okfőjéből, és annak nőjéből jött ki a' Krisztus, az Élőnek fi-
ja, és egy nőstény Szent Lélek, ezekből ismét a' négy elem szelle-
mei vagy képző erőji, ugy hogy ebből a' szent Nyolcz szám vagy is
az isteni telj állott elő, mellynek látható hasonképeit ő a' napban, hold-
ban és a' csillagokban találá fel, azért is minden természeti változaso-
kat 's az emberi sorsnak minden viszontagságait ezeknek tulajdonítá.
Az Élőnek fíjától megterhesített Szent Lélek vala neki a' világnak
tere mtője; az emberi lélek, eredetikepen Aeon természetü, csak pár-
tossága büntetéséül rekesztetett az anyagtestbe, mindazáltal a' csillag-
zatok fatalis kormányának nincs alá vettetve. Jézust, a' lelkek meg-
váltására kinevezetett Aeont, csak tündér embernek 's az ő halálát
tündér halálnak tartá, tudományát pedig arra szolgáló bizonyos eszkö-
znek, hogy a' lelkeket az ők mennyei hazájába való vágyakozással be-
töltse és Istenhez visszavezérlje, minek mindjárt a' földi test
halálá 's feltámadása után meg kellene esnie. B. ezen tudományt syriai
hymnusok által terjeszté el, és e' nyelvben ő a' legelső hymnusköltő. Fi-
ja, Harmonius, Athenében tanult és hasonlóul hymnusok által igyekezék

az ő tudományának javulást szerezni. Mindazáltal Bardesanes követője soha sem szakadtak el forma szerént az igazhitű keresztény anyaszentegyháztól. Fenmaradtak épen az 5-dik százig. Valentinus mint gnosticus legközelebb járt Bardesaneshez, a' nélkül hogy az ő követője lett volna. Bardesanesnek astronomiai és ethnographiai esmereteit meg lehet látni az ő Sorsról irt munkájának egy Eusebiusnál „*Praepar. evangel.*“ L. VI. c. 10) görög nyelven fenmaradott töredékéből. Mint ember feddhetetlenül élt. Syriai himnuszainak töredékeit, mellyek gazdag 's tüzös phantasiára mutatnak, találhatni Ephraim syriai ecclesiai atyának ezek ellen intézett himnusaiban.

A. B. S.

BARDIET (másképp Bardit). Ezen nevezet Tacitusnak (*Germ.* 7) egy kétes mondásán épül. Még Heyne sem bátorkodott elhatározni, vajjon *barditus* vagy *barritus* vagy *baritus* szónak kelljen olvasni. Adeling (*Aeltest. Geschicht. der Deutschen etc. Leipzig 1806. a' 387 lap*) a' *baritus* szót véli leghelyesebbnek, általa a' Németek hadi kiáltását, csatálalmáját érti, és tagadja, hogy nálok a' bardus nevezet szokásban lett volna. Mások, kik *barditus*-nak olvassák, ezt a' bardusok csatadalának tartják 's azért a' Németeknek is bardusokat tulajdonítanak, holott ez azon mondásból még ezen olvasás mellett sem következik. A' Németek régi énekeiről, mellyekben hőseiknek eredetét és hős tetteit éneklék, Tacitus máshol is (cap. 2 és 3) emlékezik, a' nélkül hogy ezek dalosait bardusoknak nevezné. A' Klopstock először használta *bardiet* szót, mint költemény felekezete, a' bardusoknak vagy a' nemzeti előidő legrégebb dalosainak szellemében irt, kivált istenes és hadi éneket jelent, vagy csatadalt az előidő vad, erős hangjában főkép a' német eredetű népeknél, mellyektől a' hangjára és erkölcsaire nézve miveltebb mai csatadalnak igen kell különböznie. A' költők, kik a' Klopstock idézte bardietot szinte az untatásig hangoztatták, többnyire a' Macpherson épen akkor feltámasztotta Ossiannak érzékenykedő gyengédségét utánzák, vagy dalaik mirésztelen orditássá fajultak, mellyekből Hölty és barátjai parodiák által tréfát üztek. Azonban az újabb költés ezen fattyu hajtásával nem kell öszvezevarni Klopstocknak és barátjainak — jóllehet résznyire nem sikerült—igyekezetét. Klopstock a' bardietot dramai, Denis és Gerstenberg lantos, Kretschmann elbeszélő formában adták. Az utolsó törvényt is szabott a' bardietnek, mellyben a' bardusok dalát nagyon idealisálja 's az újabb utánzó bardietre olly tárgyakat határoz, mellyek annak historiai charecterét szükségképen elrontják. B. L.

BAREZZI (Stefano), milanoi képiro, azon találmányról lett esmeretessé, melly szerént régi frescoképeket vehetni le a' falakról, midőn egy darab, bizonyos enyüvel bekenet vászon tétetik azokra, 's ez által leválasztván a' festéket, egy arra elkészített fatáblára álthozatnak, mellyen, elvétetvén a' vászon, tökéletesen megmaradnak a' színek. A' Brera palotában látni egy festést Aurelio Luinótól, mellyet Barezzi illy módon vitt által fatáblára. Sz. Vincze kinztatását ábrázolja. I.

BARING (Sándor), londoni bankos, parlamenti tag, a' keletindiai kereskedő társaságnak és angol banknak igazgatói közül egy, a' meg holt Baring Ferencz, kereskedő és baronet, második fija, a' ki lelkére, esmereteire, munkásságára és szerencsés kereskedésére nézve minden testvérei között leginkább hasonlít atyjához. A' régi Baring ház széles kiterjedő kereskedésbeli és váltó foglalatosságait ő tartja válain, mert jóllehet egy testvére részt veszen is azokban, mindazáltal csak aluvó kereskedő társ ez, a' mint az Angolok az illyen társakat nevezni szokták. A' kereskedést tárgyzató dolgokra nézve az alsó parlamentben senki sem mulja most őt felül a' mély belátásban; a' honnan, mihelyt feláll, hogy beszéljen, mind a' két felőlről igen nagy figyelemmel hallgattatik beszéde. Ha beszél, a' kérdésben forgó dologba azonnal belé vág, a' főponttól el nem távozik, kerüli a' kikeresett szókkal való beszédet és gyöz. A' Wighpárton van, mint atyja 's egész familiája, de a' mindent

megnyitani kívánóknak (radical reformator)'s ezek zendülésre czélozó feltételeinek ellensége. Ennél fogva többször kötötte lelkére a' nép képviselőjének, hogy az egyezésről vagy nem fizethetőségről szót se tegyenek, mivel, mihelyt észre veszik a' status hitelezőji, hogy az egész adósságnak csak bizonyos részét kapják vissza, azonnal az amerikai vagy francia bankótárakba fognak a' tőkepenzket általtétetni az angolokból. Az egész pallérozott világ kereskedőji előtt esmeretes háza még a' nem kereskedő közönségtől is tekintetet nyert, midőn a' Franciaországnak kölcsön adandó nagy summa pénznek kiállítását magára vállalta 's e' dologban 1818 a' fejedelmek aacheni gyűlésében megjelent. Ezen kölcsönözésnek, mint a' francia újságlevelekből tudva van, igen hasznos feltételei voltak, mellyek az ő házát a' legnevezetesebb európai házak közül egytették. Írói nagy tehetségére nézve megérdemli a' második Necker nevet és a' status gazdálkodásáról író legjelesebb férjfiak közül egy Baring, a' mint ezt az ő „*Inquiry into the causes and consequences of the orders in council*” (London 1818) czimű munkája megbizonyítja. Ő 's öccse, Henrik, két testvér voltak feleségül, u. m. az északamerikai Bingham örökösait, kik közül mindenik 100,000 font sterl. kapott menyasszonyi ajándékul 's örökségül. Gyermekai vannak, és sorsához illő módon él. — Atyja, néhai Baring Ferencz, régi familiából vette származását Devonshireben 's a' nagykereskedő névre a' szó tökéletes értelmében érdemes. Atyja, a' ki Virginia felé kereskedett, egy egyenes, természetes, csupán foglalatosságaira ügyelő és mindent, a' mi őt attól elvonhatta volna, gondosan kerülő férjfiu, Ferencz fiját, mivel ezt az övéhez hasonló lélek lelkesítette, számos gyermekei közt legjobban szerette. Ferencz Coleman nevű tanítójától, egy mathematicai munkájáról esmeretes írótól, az algebraiban nagy előmenetelt vett, a' honnan kevesen találtattak, kik a' csupa fővel való számolásban 's egyszerre szükséges felvetésekben hozzá hasonlóok voltak volna. Ámbár igen sikert volt, eszközök által még is annyira segített magán, hogy mind a' parlament, mind a' keletindiai kereskedést tárgyazó tanácskozásokban részt vehetett. Ha a' parlamentben beszélt, senki sem szakasztotta beszédjét félbe, és Pitt egy kereskedést illető egyezést sem kötött a' nélkül, hogy Baring Ferencztől tanácsot ne kért volna, ki az egész országban legelső tőkepenzesnek tartott. A' királytól 1793 baroneti rangra emeltetett. Legtöbb befolyása volt a' közönséges dolgokba, mikor a' kel. indiai kereskedő társaság főigazgatói hivatalát viselte, mellynek jusait rettenthetetlenül védelmezvén, igen hasznos szolgálatoakat tett. Midőn a' társaság szabadságlevelének ideje eltölt 's kérdés tétetett, ha meg kell e az említett társaság egyedülkereskedését (monopolium) újítani? a' britanniai kereskedők mindnyájan annak eltörltetését sürgették; hanem Baring Ferencz a' gyűlés előtt olly fontos okokkal mutogatta meg ezen vakmerő lépés igazságtalan és háladatlan voltát, hogy a' tagok nagyobb számát megnyervén, a' szabadságlevelét megújítottat. Midőn 1810-ben 74 eszt. korában megholt, közönségesen az állítattott, hogy esmereteire, talentumára, nagy hírére 's nevére és vagyonjára nézve ő volt Európában a' legelső kereskedő. Halálakor tudódott ki, hogy a' status által legközelebb kölcsön felvett pénzben neki a' maga személyére 2 millio omniumja volt. Három fia vitte akkor a' ház foglalatosságait. Ketten, u. m. Henrik és William, nagy gazdagsággal tértek vissza a' cantoni sáfárságból. Őt leánya igen szép vagyont vitt férjéhez. Ezen felül fekvő jóságban fél millio font sterl. érőt hagyott örökösire. Ffjairól annyi esmeretes: a' legidősebb, Baring Tamás, a' kire szálott, mint legidősebbre, örökség szerént a' baronet név 's a' vagyon nagyobb része, olly gyönyörűséget talál a' mivekben, hogy hercegi birtokának nagy részét festések, rézmetszések, metszett kövek 'sat. szerzésére fordítja, melly gyűjtemény a' legjobbak közé tartozik Angliában. A' harmadik, Henrik, a' parlament tagja. Jelen volt a' lord Macartney, Chinába küldetett angol követ, uti társai közt 's az-

után a' kel. indiai kereskedő társaság cantoni sáfárságában kapott hivatalt. A' negyedik, William, hasonlóképen a' cantoni sáfárságban viselt hivatalt, a' honnan nagy gazdagsággal tért vissza. 1820 a' dorsetshirei partokon fekvő mezei jöszágánál egy ladikban mulatságul evezvén, a' ladik felfordult, 's feleségének szemeláttára vízbe fult. Az ötödik, György, is Chinába küldetett, hanem a' kereskedésről lemondott 's pappá lett az angol egyházban, mellyet elhagyván, egy keves esztendőök olta fenálló vallásbeli felekezethez (mellyhez tartozott sógora Kamp, brighthoni predikátor is) ment által 's Exeterben tulajdon költségein templomot építtetett, mellyben maga predikál. Baring Ferencz második leányának férje Labouchére, a' Hope háznak kereskedő társa, Amsterdamban, A' harmadikat Kamp, az új vallásbeli felekezet predikátora, vette feleségül. Az egész familia igen jó egyetértésben él.

BARITON (bardone, viola di bardone), hurok muzsikaszerszám, hasonlít az úgy nevezett viola di gamba hegedűhöz; felül van hét bél-, nyaka alatt pedig több dróthurja, amazokat vonóval játszáék, ezeket pedig hüvelyekkel pengetik. Feltaláltatott 1700 eszt. tájban, 's későbbben ugyan Lidl Antal, ki az alsó hurokat 27-re szaporította, 's azután Francz Károly Bécsben nevezetes javításokat tettek rajta, de mind a' mellett igen ritkán használtatik. — Az éneki muzsikában bariton-nak (*baritono*, *basse taille*) hiják azon férjfihangot, melly a' tenor-és bassus közt jár és sem annak magasságára nem emelkedik, sem ennek tökéletes mélységére nem ereszkedik. J.

BÁRKA, I. NOE BÁRKÁJA.

BÁRKA, pusztá 's a' mivelésre keves helyen alkalmas tartomány, Afrikának éjszaki partjain Tripolis és Egyiptom közt (4150 nzt. mf 300,000 lakos). Mészköves földjét repülő homok fedi. Nyug. 's délen fekvő Harutst nevű hegye hihetőképén vulkáneredetű. A' tenger partján fekvő része török tartomány, mellyet egy Barka városában lakó helytartó (sand sak) igazgat. Itt fekszik görög omladékaival Tolometa (Ptolemais) CYRENENEK (I. e.) maradványa, most Grennének nevezetik. A' dernei hegymellék hasonló nemű fővárossal egybeyl alatt van, a' kit a' tripolisi bey nevez ki ezen hivatalra. A' d.-bingazii (hajdan Berenice) bey is, a' sydrai öbölnél lévő kikötőkkel együtt, valamint az augilai kereskedő köztársaság is, melly a' tartomány belső részében esik, a' tripolisi bey igazgatása alatt van. A' pusztában, a' Nilustól nyugotra 4 napi járó földnyire, némelly lakosokkal teljes homok szigetek is találtatnak. Ilyen a' siwaihi köztársaságnak, melly a' porta védelme alatt van 's az egyiptomi basának adózik, vizzelgazdag része. SIWAH (I. e.) (a' hajdani Ammonium) fővárosának 6000 lak. van, kik egyiptomi szilvával kereskedést űznek. Mart. 1820 Frediani meglátogatta Jupiter Ammon hajdani jövendőmondó templomát, mellynek, a' mint állítá, omladékaít feltalálta; hanem Gau építómester és Drovetti, egyiptomi francia consul, állításának ellene mondottak 's felfedezéseit megczáfolták. Heylesebbek MINUTOLI (I. e) vezér tudósításai. A' lakosok nagyobb részént arab eredetűek, Mohammedanusok és utonálló rablók. L—ú.

BARKER (Edmund Henrik), a' legjelesb még élő angol nyelvtudósok egyike, szül. Dec. 22. 1788 Hollymb. Yorksireb. hol atyja predikátor volt. Első oktatást Londonban és Louthban privát intézetekben veve; de legnagyobb behatással volt tudományos irányzatjára Jackson, a' beverleyi városi iskolában főtanító. Ez által a' régiek tanulásába vezetettvén, olly tüzzel fogott ezekhez, hogy felettek ifjui kora mulatozásait feledé. A' cambridgei universitas, holott az úgy nevezett Háromság collegiumába lépett, kevesebb vonzá magához, minthogy a' mennyiségstudományok, mellyeket itt főképen hallania kelle, neki szárazoknak tetszének. B. tehát saját utján maradt, 's a' Görögökkel éle napot és éjet. 1809 az az öröme lón, hogy Browne arany jutalom-pénzét egy görög és egy latán epigrammája megnyeré. Kiadá Cicero könyvét „De senectute és De amicitia“ 's Tacitus „Germanica“ és „Agricola“ját,

mellyek ismételt lenyomásokban jelentek meg. Ada egy kötet „*Classical Recreations*“-t, több munkát a „*Classical Journal*“-t, és „*Retrospective reviewben*“, ’s vizsgálatokat a „*british critic*“ nevű folyó írásban. De legnagyobb hírt szerzett nevének a „*Henrici Stephani thesaurus Gr. L.*“ újabb kiadásán való részvétele, mellyre őt a’ szorgalmát és széles esmereteit becsülő Valpy bírta. E’ munka közelebb esmeretségbe hozá *Parr-ret*, a’ nagynevű hattoni nyelvtudóssal, kinek tanácsát, tudományát ’s előkészületeit használta is. Az irigység hevesen megtámadta B. ebbeli igyekezetét; jóllehet a’ dologhoz értők méltán tettek kifogást a’ munka rend szerében ’s a’ planum igen messze vitt kiterjesztésében. B. külön irómanában védé magát, hogy Valpy is saját dolgozásának akadémikusan mentelt szerezzen. Erdemeit a’ legjelesb német nyelvtudósok, mint Schäfer, Hermann, Wolf és Sturz nyíltan megesmerék. Becses munkája még B-nek az 1820 Lipsceb. Fleischernél Schäfer felügyelése alatt kiadott *Arca diusa* „*De accentibus*“ egy „*Epistola criticáva*“ Boissonadehoz. 1814 oltá B. Thetfordban lakik Norfolk megyéb. vagyonja ’s tudományos keresete által kedvelt studiumának ’s háza népének kényére élhetvén. Charactere a’ régi Angolé: nemes, egyenes, rettenni nem tudó ’s állhatatosan a’ czélt üzö, mellyet magának kiszegzett.

BARKÓCZY (Ferencz, gróf Szalai), érsek és Magyarország primása, az anyaszentegyház- és haza szolgálatjában szerzett érdemei halhatatlanná tették emlékezetét. Szül. Csicsván Zemplén vármegyében 1710. Atyja hasonlóképen Ferencz, Ungh várm. főispánya volt. Már gyermekkorában kezdének Barkóczynk jeles képességei tündöklenni. Az egyháziak iránt különös hajlandósággal viselték ’s dicséretesen elvégezvén Kassán, hova 7 eszt. korában ment vala, a’ hat oskolát, beirtta magát az egri nevendék papok sorába és a’ nagy-szombati academiába költözött philosophiát tanulni, hol annyira kitüntette szorgalmát, hogy VI. Károly császár apátkeresztellett ajándékozta meg a’ jeles ifjut. A’ theologiát Romában hallgatta négy évig, ’s visszatérvén hazájába, 1734 egri plebanossá, nem sokára egri kanonokká ’s az unghvári megye főesperestjévé neveztetett ki. VI. Károly érdemeinek megjutalmazásául 1740 Barkóczyt az esztergami káptalanba tette által és szécsi prépostságra emelte. Midőn pedig a’ püspöki méltóság viselhetésére meghatározott éveket elérte, őt ajánlotta az apost. szent szék tenegrai püspöknek ’s csak ugyan ki is neveztetett és felszenteltetett Egerben, kevesell M. Thersianak thronusra lépte előtt, kinek koronázatása alkalmával a’ szertartás alatt Barkóczy vala segédje a’ primásnak. M. Theresia, ki nagy kegyességgel viselteték iránta, 1743 a’ hétszemélyi tábla birájává ’s bels. titk. tanácsnokká tette ’s a’ következett évben az egri püspökséget bizta reá. Ezen fényes méltóság 19 eszt-ig viselte alatt mindenkor buzgón dolgozott az anyaszentegyház és a’ hon javának előmozdításán. Ő fundálta az egri liceumot, ő hozta be a’ törvénytanító székét. Heves vármegye boldogságát minden kitelhető módon segítette ’s M. Theresia thronusának fentartására a’ veszélyes porosz háboru korában foganatos rendeléseket tett. 1752 és 1756 kieszközölte hazánk és Lengyelország közt ama’ fontos egyezséget, mellynél fogva a’ 13 szécsi város (I. SZEPESI KORONAVÁROSOK) ismét Magyarországhoz kapcsolatott; ’ez alkalommal a’ Lengyelek [tszeteletét is nagy mértékben megnyerte. M. Theresia kegyének új bizonyosságát mutatá Barkóczy iránt, midőn Maj. 13. 1761 esztergami érseknek ’s országunk primásának nevezte, melly hivatalában XIII. Kelemen pápa is megerősítette. A’ következett évben a’ tudományok főprotectora lett országunkban ’s két esztendővel azután Sz. István rendjének első praelatusa. Mint az anyaszentegyház feje dicsó fényben mutatkozott Barkóczy. Fögondja vala, hogy a’ papság tökéletesen megfeleljen magas rendeltetésének ’s buzgón serkengette és buzditotta azt, és szívére kötötte tisztjeit. Hogy jeles lelki tanítókat annál czélirányosabban nevelhessen, a’ nagy-szombati, bécsi és budai seminariumokat visszavette a’ Jesnitáktól ’s maga vigyá-

zott fel azokra. Az ő gondolatja vala Nagy-Szombathól Esztergamba, hajdani helyére, visszahozni a' káptalant 's ott egy honunk díszére szolgáló főtemplomot építeni. Szándékát M. Theresiának elejébe terjesztvén, a' kegyes királyné segítségét ajánlott kivitelére; önmaga pedig 100,000-et szánt reá évenként érseki jövedelméből. 1762 csak ugyan el is kezdeté az építést, de alig voltak megvetve a' talpkövek, a' halál Jun. 18. 1765 végét szakasztta munkás életének. Barkóczy nagy ember vala minden tekintetben. Az anyaszentegyház ügyét buzgalommal viselte szíven; hogy megője a' vallás tisztaságát, M. Theresia segítségével a' Keresztségismétlőket szerencsésen kügazította hazánkból. Mint országos ember 20 évigleni bírósága alatt a' hétszemélyi táblánál fényes sikerrel munkálkodott a' hon javára. A' tudományokat teljes erejéből ápolgatta, több iskolákat alkotott 's Egerben és Esztergamban könyvműhelyeket állított fel. A' szükölködők áldást mondtak bőkezűségére. Munkái közül megjegyzést érdemelnek: „*Catechismus concilii Tridentini cum elegantissimo prooemio*“ (Tirnav. 1762, 8) és „*Edictum episcopale de ritu celebrandorum festorum*“ (Agr. 1744 fol.)

BARLAAM és JOSAFAT. Barlaam, ugy mondják, remete volt Asia valamelyik szegében a' 3-dik vagy 4-ik században 's Josafat indus herceg, kit a' legenda előadása szerint megtéríte. Mindkettőjük felől sokfélet beszél ez a' legenda, melyet 740-ik körül Damascusi János írt volna görögül. Montfort Rudolf a' legendából költeményt csinált, 's ezt Köpke nem régiben a' régi nyelven, szótárral együtt kiadá (Königsberg 1818).

BARLANGOK, GROTTÁK, a' merő földhøjban a' természettől előhozott üregek, melyeket különösen az átmenetel- 's területkori mészkőben, a' gipszben, néha a' homokkőben 's a' vulcanicus sziklafajokban (basaltkőben, trachytben, lávában, tofában) találhatni; végre említeni kell itt az erek barlangoskájait is a' banyákban, melyekben kristályok vannak. A' barlangok alakja egy részről a' hegyfajok természetétől függ, melyekben előjönnek, de az is sokszor megtörténik, hogy ezt az alakot külső befolyások megváltoztatják. Belső tulajdonságokra nézve három seregbe lehet a' barlangokat osztani: az elsőre tartoznak a' széles nyílások; a' másodikra tartoznak azok, melyeknek mind két oldala napra nyílt, 's természetes bányameneteket képeznek, melyek néha a' vizeknek ágyul szolgálnak; a' harmadik osztályt, mely legtöbbször előfordul, azon grották rendsora formálja, melyeknek magassága 's irányzatja körül belől egyforma, 's melyek egymással kisebb nagyobb mértékben szoros menetek által öszvefüggenek. Némely grottákból folyamok mennek ki, mások folyamat fognak fel, vagy elnyelik mintegy darab helyen, míg ismét elő nem jönnek. A' barlangok előállása sok igen különféle okokon: lapul. A' mészkőben és gipszben előállotak kétségkívül a' víz feloldozó erejének resultatumai; a' barlangok nagy részének csaknem tökéletesen fontirányos menetele, lassudan 's egyformán süllyedése, ugy látszik, a' vizek sok ideig tartózkodásának munkálatja, melyek a' már meglévő szakadásokat áttragás által kibővítették. A' trachytnál és lávánál, ugy látszik, szeszemű munkálatok hozták elő a' barlangokat. A' gipszbarlangokban sokszor rossz gőzök vannak; a' mészbarlangokban sokféle csepegő-kő (stalactica) figurák, melyek a' mésztartó vizek merő ülepedményei. Nagy részben ezen mészbarlangoknak állatok, p. o. hyaenák, elefántok, medvék esontmaradványai vannak. Híresek Baumann és Bielstein barlangja a' Harzon, a' Gailenreutherbarlang a' Baireuthiban, az elefántsontbarlang Derbyshire-ban, a' Kerkdale melletti Yorkshire-ban (felfedezt. 1821), a' Spaa mellett, az ebbarlang Nápoly mellett, az antiparosi barlang, Fingal barlangja 'sat. L. Bucklandnak „*Reliquiae diluvianae*“ czimű munkáját (London 1823). Nálunk különös figyelmet érdemlenek a' sziliczei és agteleki barlang. (Vö. ÓSVILÁG.) A. B. P.

BARLOW (Joel), amerikai angol költő 's hazájának országos em-

bere és így nem csak verses ábrázoló, hanem az életben forgott polgár is. Szül. Connecticut tartományában. Atyja kora halála után a' Dartmouthi és newhaveni collegiumban nekedett. Költői tűzének első kimelegedése egy himnus a' békeségre. 'S a' hogy béke énekelteté, úgy ragadá háboru is a' szabadon válalkoztak sorába. Amerikája függetlenségéért kelle vini. Megesvén ez, tudományaihoz tere vissza. Egy újságot ada ki ekkor, mely a' világ mind a' két szakaszának politicalai körülményeire közlelőbbül esmertette meg. Egyszermind a' törvényhozást és just tanulta. 1785 egy társaság, mely az Ohio mellett birtokokat kívánt eladni, megbizá, hogy nevével Európába utazzék 's itt vevőket szerezzen. Jött. Védője lévén a' francia revolutiónak, a' constitutiós egyesület Londonból őt küldé szerencsekívánásait a' nemzeti conventnek benyújtani. Parisban a' politica megismerése volt főtárgya. Az 1791-beli francia constitutio hiányairól értekezést irt, 's azt barátja, Thomas Payne, által ada a' conventnek. Előáll majd mint követ a' korlátnál, tapskialtások fogadják. Februariusb. 1793 francia polgárnak vétetik fel. Londonba tértekor Pitt ezért hidegen tekinti, az angol Jacobinusok ügyviselőjének nézé. Siete most Amerikába, mert Washington 1795 azt bizta reá; hogy a' Tunis-, Tripolis- és Algirban fogva lévő Amerikaiakat kiváltsa. Hazájának kormánya nyilván köszönetet határoza, oly szerencsésen alkudozott azokért. Ismét Parisba jöttével leveleket ada ki földijeikhez, mellyekben velős nyelv szól a' kormány és törvényhozás képzeiteiről, de a' politicalai 's polgári szabadságról még néhány éretlen ideája is csuzzott beléjük. Későbbben Washington városa körül jóságot vett. Itt egy nagy universitas vagy polytechnicai oskoláról ira planumot, mellybe a' nemzeti nevelésről volt észképeit szövé. De nem lele köz akaratot ennek kivitelére 's falusi csendjét tehát munkás lelke inkább az amerikai revolutio történetei 's annak következesei kidolgozására vágyott fordítani. 1811 azonban hazája Parisba küldi követéül. Mint ilyen kísérte 1812 Napoleont Muszkaországba. Ott hala meg ezen esztendő végével Litvaniában a' francia seregek hátrálása alatt. Hósi költeményének címe: „Columbiade“. Ő kezdé meg a' költés e' nemét Amerika íróji közt. Kijött 1807 Philadelphiában. Nagy lélek sugalása méltóságoskodik sok helyein, felségsé érzések bájlanak meglepő jelenéseken keresztül. Elrendelése sajtáságos, folyama épen nem mint más hósi költeményeké; egész tartalma álomlátás képében, melly Colombo körül valladolodi magányos tömlöcze falai közt vonódik el. A' böngéző critica előtt hibáji ugyan ennek is, azonban Amerika parnassusán gyönyörün fakadt virág marad. *D. G.*

BARNABITÁK, így nevezetett Sz. Barnabás templomáról azon papi egyesület, melly Majlandban 1530 „Sz. Pál kanonokjai“ neve alatt támadott. Csak hamar nagy kedvezéseket tapasztaltak. Majlandban 's Paviában a' theologia tanítása reájok bizott. Későbbben Francia-, Spanyolországban, valamint az austriai birodalomban is elszaporodtak, most csak Spanyolországban és némelly olasz tartományokban találhatnak. *S. M.*

BARNAVE (Antal Péter József Maria), a' francia főgyűlés nagy ékesenszólással bíró tagja, a' revolutiónak buzgó pártosa 's elsőbkek közül való áldozatja, 1761 született Grenobleban; egy protestans gazdag ügyvédnek fija lévén, maga is ezt az életmódot választotta, 's mint a' harmadik néposztálynak a' főgyűléshez küldött követe úgy nyilatkozatta ki magát, mint a' királyi méltóságnak nyilvános ellensége. A' nemzeti gyűlés titoknokjává, a' coloniákra ügyelő 's a' diplomaticai választottságnak tagjává, Jan. 1791. pedig előlülőjévé választotta őt. A' királynak Parisból lett elszaladása után csaknem ő volt egyedül, a' ki legkisebb zavarodásba sem jött. Lafayettet, a' ki a' király ellillantásában való részvétellel vádoltatott, nyomosan 's szerencsésen védelmezte, és Peitionnal 's Latour-Maubourggal ő küldetett az elfogott királyi familiának Parisba kísérése végett. Ugy látszik, hogy az uralkodónak szerencsétlen sorsa 's a' királyi méltóságnak meggyaláztatása megreszkettetek Barna-

vet, a' honnan a' foglyokkal minden rangjokhoz és szerencsétlenségekhez illő tisztelettel bánt 's száraz tudósítást tett azokról, minden mellékes észrevételek nélkül. Ezen szempillantás olta egészen megváltozott Barnave gondolkodása módja; igen tüzesen védelmezte t. i. a' király személyének sérthetlenségét 's lerajzolta azon szerencsétlen eseteket, melyek a' köztársaságot fenyegették; ellene szegezte magát azon végzésnek, melly szerint a' nyakas papok ellen kemény rendelkezések tétettek; 's ám-bár nehezen, még is annyira vitte a' dolgot, hogy a' coloniákat illető kemény végzés megsemmisített. Tekintete ez idő olta mindég alább ment 's a' zendülő párttól Barnave egészen megvettetett; sőt midőn Aug. 10. 1792 az udvar levelezése a' győzedelmes párt kezeibe került, azzal vádoltatott, hogy a' királlyal titkos öszveköttetésben volt 's Nov. 29. 1793 guillotinnal kivégeztetett.

BARNEVELDT (János van Olden), Holland nagypensionnaire. Benne a' legélesebb ész legegyszerűbb erkölccsel szövetkezék. Szül. 1549 's forró buzgóságot mutatá már korán az egyesült tartományok függetlensége iránt, melyek a' spanyol igát nyakokról lerázták. Mint Holland főügyvédje mély belátását szintugy bebizonyítá, valamint ügyességét az alkudozásokban. Harmincz esztendei szolgálat és munkálódás erősíté meg hírét. Ő, ki hazáját Leicester dicsőségvágya ellen megoltalmazá, látá által alattomos planumát Nassaui Mórícznak, kit polgártársai helytartói méltóságra emeltek, 's olly bizodalmatlansággal viselteték ezen fejedelem észtehetségei 's nézetei iránt, hogy maga lón feje a' köztársasági pártnak, melly a' helytartót a' törvényhozó hatalomnak alája akará rendelni. Spanyolország akkoron békealkudozást nyitá meg a' főherczeg és német-alföldi kormányzó közbenjárása alatt. B. azon mint meghatalmazott jelenék meg, 's e' terhes ügyben egyiránt mutatá ki észtehetségét mint kormányra termett ember, 's hajthatatlanságát mint a' köztársaság buzgó pártfogója. Nassaui Móríc, ki a' háborunak ada elsőseget személyes haszna miatt, ellene dolgoza a' békealkunak; ezt észrevév B., 's csak a' rendek legunszólóbb kérései birhaták munkálódása folytatására, 's végre 1609-ben 12 eszt. fegyverszünetre lépék Spanyolországgal, mellyben Holland függetlensége megesmer-teték vala. Az ő tekintete most még inkább nevedék 's nagyobb féltékenységre ingerlé a' Nassau házat, Már nagy mértékben valának a' pártok egymás ellen elkeseredve, midőn az elkeseredést istentudományi vitások még jobban nevelék. Hogy a' polgárháborunak eleje vé-tessék, egyházi gyűlést javala B., melly közönséges türelmet rende-le a' kérdéses pontokra nézve. A' rendek e' bölcs végzést elejénte hely-benhagyák, míg őket a' Nassau párt fondorkodásai más nézetre bírák. Ez az Arminianusokat Spanyolország alattomos barátinak festegeté. Bar-neveldtét gunyirásokkal támadták meg, sőt a' rendek gyűlésében még a' nép is megsértette, mellynek Móríc lett bálványá. Mivel nem reménylheté B. a' sebes árt feltartóztathatni, 's előre látá, millyen sors várakozóék reá, újra hivatala letevéséről gondolkozék; de kötelessége és barátinak kérései még ekkor is győzedelmet vónnek rajta. Móríc főzsinatot kívána öszvehíratni, olly ürügy alatt, hogy az egyházi czi-vódásoknak vége vessék. B. unszolására ellene szegezék magokat a' rendek ezen kívánatnak, mellynek következesei nem valának kétesek. Még seregeket is gyűjtöttek Móríc helybenhagyása nélkül, hogy a' rendet azon városokban, hol azt a' Gomaristák szédülték, ismét helyre állítsák. A' Nassau párt ellenben kettőzteté sértegetését 's rágalmazását Barneveldt ellen, ki azoknak megczáfolására ama' híres emlékirását adá ki, mellyben figyelmissé tevé az egyesült tartományokat azon ves-zélyre, melly az ellenkező félről szabadságokat fenyegeti. Móríc azon-ban zsinatot tartata Dortrechtben (1618), mellyre Európának majd-nem minden calvinista egyházai küldének követeket. Itt az Armi-nianusok legigazságtalanabb keménységgel ítéltetének el; Mórícra néz-

ve ezen elítélés felszólítás vala még erőszakosabb lépésekre. A' rendek előterjesztéseit fel sem véve, elfogató Berneveldet, az Arminianusok többi főembereivel együtt, 's állítólag mint hazaárulót halálra ítélteté 26 megvesztegetett bíró által az ártatlan embert, kinek a' haza politicalai létét köszöné, 's ki a' kegyelemért esdeklést megvété. Hasonlatlanok valának az özvegy orániai herczegasszony 's a' franczia követ előterjesztései, hijában emelék fel szavokat baráti és rokonjai; Mórícz rendíthetetlen maradt. Majus 13-ikán 1619 lépék fel a' vérpolczra a' 72 éves ósz, Horatius III. 3-beli szavaival, 's szint azon keménységgel szenvedé a' halált, mellyet élte minden környüállásai közt bebizonyított volt.

BÁRÓ. Ez Magyar-, Német- és Francziaországban különös megtisztetése vagy is czímé a' nemesség egyik nemének, melly a' grófokénál kisebbnek tartatik, ámbár legalább Magyarországra nézve némelly tekintetben ellenkezót is lehetne állítani. (L. COMES, GRÓF, ORSZÁGBÁRÓK.) A' nevezet eredete igen homályos, 's nehezen származhatott a' romai bárótól, melly együgyüt, észtelet, bohót teszen. Leghíhetőbb hogy a' régi német *bar* szóból származott, melly szabadat jelentett, a' mit bizonyítani látszik a' mostani német *Freyherr*, Liber Baro, szabad báró. Az angol baronet ugyan olyan forma, 's 1612 I. Jakab alatt vette eredetét, a' midőn kiki, a' ki Irlandnak 's főképen Ulster tartományának védelmezésére 30 embert 3 eszt. eltartott, baronet czímet kapott, mellyért is czímerek véres kéz, mint Ulsternek czímere. Tisztetetések Sir, 's elejénte 200 voltak, de most a' király annyit nevez ki, a' hányat akar. Az öt kikötőhely bárójinak neveztetnek az angol parlamentben a' Dover, Sandwich, Hithe, Romney és Hastings városok küldöttjei, mellyek mindegyikének két-két szava vagon, *Th.*

BAROCCIO v. BARÓCZI (Federico), híres képiró a' romai iskolából, szül. Urbinóban 1528, megholt u. o. 1612. Művészségét Franco Batistanál tanulá 's Titian művei közül sokat lemásola. Későbbben Romába méne, hol Rafael nagyon hatott az ifju művészre. Azután Correggio tulajdonit is sajátává tenni törekvék. Coloritja elejénte jobb vala, későbbben egyalaku lett; igen olajos ecsettel dolgozván, nagyon zöldbe hajlanak festései. Legnevezeteseb művei közé tartozik: Aeneas futása, a' hajdani Borghese galeriában, metszette Caracci Agostino; Krisztusnak keresztről levétetése, Perugiában; a' sirbatétel, Sinigagliában, metszette Sideler. *I.*

BÁRÓCZI (Sándor, Hari), csász. királyi oberster a' magyar testőrző seregénél, jeles magyar prosaicus 's a' honi nyelv és literatura lelkes ébresztője, szül. Apr. II. 1735, Erdélyben közel Nagy-Enyedhez Ispalankán. Oskolájit Nagy-Enyeden végzé el 's Szebenben az erdélyi kormánysszéki cancellariánál kezdé praxisát. Még gyakorolja vala magát, midőn M. Theresia a' magyar testőrző sereget alkotá, 's a' két rokon haza megújít felszólítá, hogy az oda kívánczó ifjak közül a' legjelesebbeket és legdelibbeket válogatná ki. Báróczi ezen hírt nagy örömmel vevé, mert régen vágyék azon tulajdonokat sajátivá tenni, mellyek által a' külföldről hazatért ifjakat látá ragyogni, 's valósulni véle szép ohajtásait, ha majd Bécsben lakik. Esedezése, mellyet a' vármegeynek benyújtott vala, ellenkezést lele, mivel arcza visszalökő vala 's alakja nem eléggé deli; de gróf Mikes István, méltó színekkel festvén a' jeles ifju lelki tulajdonit, kieszközlé választatását, 's Sept. 20. 1760 mint ama' diszes karnak tagja Báróczi is felesküvék. Ezen időben bátorodék fel a' német literatura utána indulni a' francziának, 's Lessing, Klopstock, Hagedorn, Gleim, Kleist, Wieland napként tündöklének, felkölték a' Bécsieket is mély álmokból, 's Sonnenfels és Denis neve nem sokára a' külföldön is elhíresedék. A' mi literaturánkon sűrű homály boronga még; de Báróczi, BARCSAI és BESSENYEI (l. e.) felbuzdulának amazok példájára 's oszlatni kezdék a' setétet. Referendarius Török és

Cserei, primás Barkóczy, cellarius Esterházy, Ráday, Orczy, Te-leki József lelkesen serkengeték iparkodásikat, 's a' szép pályán számo-san törekvének ezen dicső háromnak nyomdokiba lépni. Barcsai légelő-ször láttatá világgal munkáját, őt követte 1774 Báróczi „Cassandrajával“ Calprenede után, 's a' következett évben „Erkölcsi meséjít“ Marmontel 's „Erkölcsi leveleit“ Dusch után adta ki. Báróczinak ezen dolgozása fényes reményekkel bízatták literaturánkat; de egy szerencsétlen tévedés örökre elpártoltatá dicső pályájától. Orvosa még ifjabb éveiben vágyat gerjeszte benne az alchymi megtanulására, 's Báróczi egész lélekkel ezen tanulmánynak fekvék. A' literatura iránt mindazáltal el nem hidegüle, 's jóllehet maga nem sokat munkála virágoztatásán, arra másokat untalan-nul serkengete. 1790 „A' védelmeztetett magyar nyelv“ czimű munkáját bocsátá ki (Bécs), mellyben a' latán szóktól nem ótta magát annyira, mint elébbi dolgozásiban. Az övéi ezek is: „Az új adeptus“ és „Rózsikának titkai.“ Erdélyt Bécsbe mente után nem látá többé, 's itt hm. Dec. 24. 1809, és vele nemzetsége, mellynek ő vala fődisze. — A' szép li-teraturában eredeti munkát nem bírnak tőle. „Mind azon, a' mi Báróczinak tollából folyt, annyi báj, annyi kellem, annyi csin és kecs ömlött el, melly az ő vétkeseknek látszó szólásait még azokkal is megkedvelte-té, kik a' nyelvnek ugy nevezett tisztasága mellett buzognak 's minden újítást nyelvrontásnak kiáltoznak.“ 'S ha azzal az ő velős, tiszta, bájo-ló colorijával, mellyhez hasonlót keveset nevezhetünk, mindég olly re-mek műveket másolgotott volna, a' millyen az ő Marmontel után dolgo-zott meséji; ha erejét nem pazarlotta volna Calprenedenek izetlen román-jára 's Duschnak erkölcsi leveleire; ha dicsően futott utjától nem engedte volna magát elfordítani: ugy most egy mesteri kézzel dolgozott copiek igen nagy becű galeriejét bírnánk“ sat. mondja Kazinczy Báróczinak 1814 kiadott, igen érdekltes biographiájában. 'S valóban, majd ha li-teraturánk délponton tündököl, 's arnyékba vonul Báróczi érdemeinek sze-rény világa, akkor sem feledjük, hogy ő azon esillagok egyike volt, mellyek a' hosszú éj után tiszta fényekben jelenték literaturánk fejlődő hajnalát. Báróczi nemes lelkű 's tiszta emberségű férjfi vala, 's tisztelé és szereté mindenki. A' romai classicusok írásait igen jól ismeré, Virgi-liust, Horatiust, Juvenalist, Tacitust és Senecát különösen kedvelé, 's mun-kájiból adott alkalommal egész lapnyi helyeket el-elmondogata; franczi-ául olly könnyen ira 's beszéle, mint magyarul; német stylusa nem vala correct. Teste középszerű, haja fekete vala öregségében is; arcza, feke-te szemei, hangja nem vidámak és nyájasak, társalkodása tartózkodó, de beszédje olly kedves, mint tolla. Képét és írásit az enyedi collegi-umnak, 's az ottani ispotálynak bizonyos summa pénzt hagyott. Munká-jit újra kiadta barátja, Kazinczy Ferencz „Báróczinak minden munkáji“ Pest 1813—14, 4. 8 köt. (az „új adeptust“ és „Rózsika titkai“ ide nem értvén); a' „Védelmeztetett magyar nyelv“ elmaradt. Életét l. bőveb-ben munkájának 8-ik köt. Kazinczytól.

BAROK. Igy nevezik az életben, de még inkább a' művészetben az önkényvel tett különösnek azon nemét, melly az egyes embernek tetteiből 's gondolatiból eredvén, a' közönséges és természetes véleménnyel vagy formával ellenkezik, 's ennél fogva a' fonákkal és bohóval határos. Barok lehet valami tett vagy character egyes oldala, valamelly poétai kitétel vagy egész dramai 's elbeszélési mesézet, valamelly bolondos ren-des compositio és kivitel, némelly rendes és csuda alakok a' képző művé-szeknél, 's a' mi külöködve és merő önkény szerent van öszverakva a' muzsikában. Nagy rokonságban van tehát a' BIZZARRAL (l. e.), hanemha a' barok alatt a' rendesnek valami felsőbb nemét akarnók érteni, mellyhez az tartoznék, a' mi tarkasága, természetlensége, zavart egybefűzés és terheltsége által feltetszik, 's a' nevetségessel gyakran egyképen hat. — Barok az izlése annak, ki a' barokon gyönyörködik; 's a' barok izlés akkor terjed el, ha az egyszerű, a' természetet többé nem izleljük,

's e' helyett a' szembetlínőhöz, szokatlanhoz, útközökhöz 's megterhelt festésekhez, mint a' figyelem és gyönyör mind annyi faggató szereihez, folyamodunk. Azonban ha némelyek a' muzsikában, különösen a' távol és nehéz hangoztatású közökben folyó melodiát, öszve-visszaront harmoniákat, 's rossz hangzatokkal és mérész eltérésekkel tömött darabokat neveznek barok névvel, ugy ez itt inkább csak a' módot 's azon eszközöket fejezi ki, mellyekben a' barok mutatkozik, mintsem magát a' muzsikai barok természetét; különben, az első értelemben kivált, csaknem minden újabb muzsikát baroknak lehetne mondani. A' mi magát a' szót illeti: sokan Rousseau után (*Dictionnaire de musique-jéb.*) azt hiszik, hogy az a' régi Scholasticusok barocco- v. barocójával egy, melly ezek egy különös, igen erőtetett 's az értelem szokott schemájától eltávzó okoskodásformát neveztek logicájokban. De a' logica műszavai kevesebb behatással voltak mindenkor az életbe, hogysen ez a' származtatás igen hihető volna, különben is a' két idea között nem nagy a' rokonság. Természetesb ezen szót a' franczia „*baroque*”-tól származtatni, melly valamennyire ferde, nem egészen tiszta gömbölyüt jelent, 's különösen az illyes gyöngyszemekről mondatik; a' miért Menage ezen szót a' deák verrucától vélte eredtnek. Ebben legalább szintannyi az ok, mint amabban, miért nevezhetik későbben a' szokott-tól és természetes, tiszta alaktól különödvé eltérőt baroknak.

BAROMETRUM, levegősulymérő v. csak sulymérő. Ha egy harmad-féllábnyi üvegcsöbe (papirus töltésén) kénesöt töltünk, ezen töltött cső száját befogván, egy kénesöt tartó pohárba állítjuk, a' csőben lévő kéneső lejjebb süllyed, de 28 iznyi magasság körül fenmarad. Ezen kénesöt tartó cső nevezetik barometrumnak, mellynek tehát természeti tulajdonságai: 1) A' külső levegő nyomása tartja fen a' csőben 28"-nyira a' kénesöt; mert a' levegő a' pohárban lévő kénesöt nyomván, a' közösködő csök (*tubi communicantes*) törvénye után, nyomása mennyisége szerint fentartja a' csőben lévő kénesöt. 2) A' kéneső felett a' csőben levegő nélkül való üresség van. 3) Ha kevesebbet nyom a' külső levegő, a' kéneső lejjebb szál, feljebb megyen pedig, ha a' levegő valami módon többit nyom, 's ezen levegősuly mutatása miatt lett a' barometrum neve. Mivel pedig tudhatjuk, hogy mennél fenebb vagyunk a' föld színétől, annál kevesebb aéri oszlop nyom: következik, hogy feljebb feljebb mennén, alább alább szál a' barometrum kénesője, 's mennél lejjebb jövünk, annál nagyobb aéri oszlop nyomván, amál feljebb hág a' kéneső. Ezen fundáltatik a' magasságoknak barometrum által való mérése. (L. MAGASSÁGMÉRÉS.) De egy helyben állván is, változik valamit a' barometrum, 's ez a' változás 12—16 lineáig mehet. Ezen változásnak okát bizonyosan a' levegőben véghez ment változásoknak kell tulajdonítani. Ha tehát 1) a' levegősoszlop valami okok által szaporodik v. fogy, a' barometrum feljebb v. lejjebb szál. Leggyakoribb ez a' változás a' levegőben lévő nedvességnek nyomó levegővé, és ezen nyomó állapotjából ismét vissza nedvességgé (esővé, felhővé) való változásokor. Ezért mutatja a' barometrum feljebbmenése a' száraz, leszállása a' nedves időket meglehetősen bizonyossággal. (L. Eső.) 2) A' nagy szelek is nagy mozdulatot (momentumot) adnak a' levegőnyomásnak. Ezért szál fel a' kéneső a' szélkor, kivált az éjszakai szélkor, melly mindég sürűbbítvén a' levegőt, felnyomja a' kénesöt, a' mikor a' déli lágyabb 's ritkító szél leereszti azt. A' melegség, sürűbbödés 's a' t. okai is változtathatják a' sulymérő magasságát. Ezen esőzések, szárazságok és szelek mutatására nézve is már egy becses gazdasági időmutató egyszerü szerszám a' barometrum, 's ezen tulajdonságában árulják azokat körülöttünk. De látni való, hogy a' rendszerént hozzá ragasztott időmértékek (esős v. déliszeles, jó, száraz v. éjszakiszeles idők nálunk, körülünk v. nem messze mutató) vonatjai igen hibások lehetnek. Mert tudjuk, hogy a' barometrum magassága a' hely magasságával jár. Az a' barometrum, melly a' ház 3-ik emeletében esőre mutatott, földszint bizonyosan jó időt mutat. Az alacsony síkságra

alkalmaztatott mértékek a' magasan fekvő városokon, a' pestiek Budán, bizonyosan rosszul mutatnak. Az időmutatót tehát vagy egészen el kell hagyni 's helyetté a' keneső magasságát parisi mértékekben (I. MAGASSÁG) iz és vonatokban (Zoll, Linie) kijegyezni; vagy mozoghatónak kell azt csinálni 's a' helynek magasságához tulajdon tapasztalatunk által alkalmaztatni. Ezen cső alólról felgömbölytetik többnyire, 's felhajlott végén áll egy tágasabb gömbölyeg helyen a' keneső alsó szine. Egyébiránt a' barometrum jósága az érzékenység, azaz, a' külső változások után egyszeriben való mozdulás- és a' könnyen hordozhatóságban áll. Ezekből lehet külön-külön szerkeztetéseit megítélni; a' Torricelliét, Hugenét, Bernoulliét; Cartesét, Hockét mutatóval 'sat. és a' sok uti barometrumokat. (L. *Anleitung zur Verfertigung übereinstimmender Thermometer u. Barometer, von Körner, Jena 1824.*) A' barometrum feltalálója a' 17-dik száz. első felében volt Toricelli, Galilei tanítványa és Florenczben a' mathesis tanításában követője. Már Galilei gyanította, hogy a' szivárványos kutakban 32 lábnyi magasságnál feljebb soha nem mehető vízoszlopot a' levegő nyomása tartja fen, és nem az az előtti physica okfője, az ürességtől való irtózás (horror vacui). Toricelli ezt a' levegőnyomást a' viznél 14-szer nehezebb kenesőre 's 32 lábnál 14-szer rövidebb csőre alkalmaztatta, azon mód szerént, a' mint ezen czikk. elsőbjeiben láttuk. 1647 meghalván Toricelli, Pascal folytatta próbatételeit. Eszre vette, hogy az 5000 lábnyi magas Puy de Dome hegyén 3 zollal lenebb áll a' keneső, mint alól. Innen lett a' magasságoknak barometrumi mérése, mely a' gyakorló geometriának nem várt segedelmet nyujta. Mert a' helyek magasságát akarmelley pillantatban a' tenger színétől (v. akarmelley más és szinte libellázhatatlan távolságban lévő helymagasságtól) mérve állítja elő, mellyet a' gyakorló geometria nem tehet mindenkor.

N. I.

BAROMORVOSI OSKOLA, I. BAROMORVOSI TUDOMÁNY.

BAROMORVOSI TUDOMÁNY, Baromorvosi művészség, Baromgyógytudomány. Ez alatt értetik azon tanulmányoknak és alaptételeknek foglatatja, mellyeknek közvetett, vagy közvetetlen célja az állatoknak egészségben tartása 's nyavalyájuknak meggyógyítása közönségesen; különösen azoban csak a' gazdasági házi állatoknak egészségben tartását 's azok nyavalyájának esmeretét és gyógyítását foglalja a' baromorvosi tudomány magában. A' baromorvosi tudomány fontos, mert az állatok mintfétén alapul a' falusi gazdának 's földmivelőnek boldogulása, 's ennyiben ennél fogva a' status gazdagsága is. Igen nagy fontosságú volna a' baromorvosi tudomány az emberorvosra nézve is, ha azzal közelebbi esmeretséget kötne, mert itt egész tisztaságában vizsgálhatná a' természetet, 's az illyenemű figyeleteket önfachjára haszonnal alkalmaztathatná, valamint Jenner vizsgálódási által is a' tehénhimlőről 's annak sajátságiról, sok ember egészsége, szépsége és élete megtartott.— Az orvosok azonban megforditva cselekszenek, azt vélik hogy a' szerént módosíthatják a' baromgyógytudományt, mint azt az embergyógytudomány gyakorlására megtanult, szokszor hijányosan tanult rendszabásaik javallják. — Igaz, hogy az embereknek 's állatoknak sok nyavalyái létalapjukra nézve egyformák, de még azért nem esmeri meg az emberorvos e' vagy ama' házi állatnál p. o. a' tüdőgyuladást, holtott azt az embernél talán az első pillantatban megismeri. Öngyakorlás és a' baromgyógytudománynak eredetétől fogva való szorgalmatos studiuma nélkül az emberorvosok (keves tiszteletreméltó kivételekkel) mindég himpellérek és kontárok lesznek a' baromgyógytudományban 's ezen tudománynak mindég ártani fognak. Nem kell elmellőzni itt, hogy mikor az emberek közt valamelly ragadó nyavalya uralkodott, azt igen gyakran marhadög előzte meg, 's hogy az illy epizootiák felette sokszor igen hasonlitanak az epidemiákhoz. Már Homerus beszéli, hogy a' görög táborban azzal kezdődött a' pestis, hogy az öszvérek 's kutyák elhulltak, végre pedig az embereket érték a' bosszu nyilai. (Ilias IX. 50). A' gyuladós nyavalyák

mind az embereknél, mind az állatoknál egyforma szerepet játszanak, eredetekre, lefolyásokra, kimenetekre 's általjában véve létalapjokra nézve, és a' velek való bánás, mi a' fődolgot illeti, itt és amott hasonló. — A' baromgyógytudomány a' szónak szoros értelmében, nem ága az embregyógytudománynak, hanem az embergyógytudomány az öszveséges baromgyógytudománynak; azonban a' házi állatok gyógytudománya igen jól megállhat magában, nincs az embergyógytudományra semmi szüksége. — Az állatgyógytudomány nem csak azon tudományokat foglalja magában, mellyek minden kifogás nélkül hozzá tartoznak, mint a' zootómiát, physiologiát, pathologiát, therapiát, chirurgiát 'sat. hanem a' segédtudományokat is, mint a' zoologiát, botanicát és chemiát és a' gyógyszerek esmeretét, csak hogy különösen ezen utóbbi tudományokat a' baromorvosi iskolákban többnyire olly emberek tanítják, kik magok nem baromorvosok, azaz, kiknek a' baromgyógytudományról nincsen helyes nézetek 's esmeretek, 's innen fahjok iránt való szerelmeskedésből, abban nagyon messze mennek, azt nem alkalmaztatják eléggé a' baromgyógytudományhoz 's nem dolgozzák ki baromorvosokhoz illőleg, innen ezen tudományok mind eddig keves gyümölcsöt hoztak a' baromorvosi iskolákban. Noha már igen régi időkben 's rendkívül tökéletesített az emberi test felbontása az állattestek felbontása által: a' baromgyógytudomány mindazáltal sokáig a' pásztorok és döngnyuzók, a' lóorvosi tudomány pedig a' kovácsok kezeiben maradt, kik a' baromgyógytudományt általjában, itt 's ott, és csaknem mindenütt, még eddig, sok szemtelenséggel gyakorolják. Az állatgyógytudománynak, kiváltképen a' lógyógytudománynak legelőször a' Görögök adtak formát, mit Homerus, Heródotus 's mások bizonyítanak. Xenophon hasonlóképen görög baromorvosokat hoz fel, p. o. az athenei Simont, 'sat. Constantinus Porphyrogeneta császár az előidő irományainak öszvegyűjtését parancsolá, mellyben Apsyrtus, Hierocles 's mások töredékei foglaltatnak, 's mellyeket I Ferencz király parancsára Buellius orvos, ezen czim alatt: *Veterinariae medicinae lib. 11.* (Paris 1530) görögből deákra fordított. Hippocrates állatok felbontásával foglalatoskodott, 's a' romai Galenus az illy felbontásokból az emberi testre tett alkalmaztatást, Aristoteles sok világot ad historia animaliumjában a' baromgyógytudomány akkori állapotjáról, 's egyébként a' Rómiaiak közt különösen Columella, Varro, Palanus és Vegetius Renatus különbözőtettek meg magokat, kik már mindnyájan adtak töredékeket a' „*De re rustica*“ czimű munkában; ellenben legelőször Vogerius irt egy munkát, „*De arte veterinaria s. mulomedicina*“, négy könyvben, mellyben nem csak az öszvérekről és lovakról, hanem a' marhákról is szól. Azonban legelőször akkor kapott a' baromgyógytudomány tudományos formát, midőn Carlo Ruyni a' 16-dik században egy munkát adott ki a' ló felbontásáról („*Amatonia del cavallo, infermità e suoi remedj*“ Bologna 1598), 's későbbben különösen ölmesterek, p. o. Solleysel foglalatoskodtak a' lóorvosi tudományról való oktatással, (*Hippiatrica*). — Midőn a' 18-dik században, csaknem egész Európán keresztül marhadógók tereszkedtek el 's iszonyatos pusztításokat tettek, az igazgató székek az akkori idők leghiresb orvosait szolították fel az említett döngyavalyák kipuhatolására és eltávoztatására. Igy foglalatoskodtak azzal 1710—14-ben Ramazzini Bernhard és Lancisi Olaszországban, így Sauvages is Franciaországban, később Camper Hollandban, 's mások, leirták azokat a' nélkül, hogy azoknak gátat vethettek volna. — A' tett károknaál fogva általjában nagyobb figyelemmel kezdtek lenni a' baromgyógytudományra, 's Cothenius volt első Berlinben, ki a' baromorvosi iskolák felállításának szükséges voltát javalotta 's tudomásra hozta. 1747-ben előalott egy Bourgelat nevű ölmester Franciaországban, 's egy munkát irt következő czim alatt *Le nouveau Newcastle*, melly a' hasonnevű nagyobb angol munkának nem fordítása, de a' mellyben a' lovaglás fenekétélei a' lótestre való helyesb tekiatettel foglaltatnak, mint az eddig történt. Ugyan ez a' Bourgelat

állított fel 1762, minekutána azelőtt (1750) *Elémens l'hippiatrique* munkáját írta, egy baromorvosi iskolát (*Ecole veterinaire*) Lyonban, 's három esztendővel később (1765), a' munkás finanszminister Bertinnek különös kedvezése mellett, Altorfban is egyet, két lieu-nyire Paristól. Bourgelat nem csak igazgatójává lett ezen intézeteknek, hanem a' baromgyógytudománynak csaknem minden tárgyait is tudományosan 's nagy sikerrel leírta. Talentumai rendkívül valók voltak 's az állatgyógytudományt különös, magánálló tudománnyá emelte. — Az ő idejében élt Lafosse, az öreg, ki legelőször tanácslotta egy baromorvosi iskola felállítását Parisban vagy Paris mellett, 's Lafosse, az ifju; mind ketten, különösen pedig ezen utóbbik, sokkal jobb 's kijelettebb baromorvosok voltak azonban, mint Bourgelat, 's irományaik igen hiresek. — Most Europa többi igazgató székei is figyelmetesekké lettek ilyen intézetekre, 's így állítottak fel ilyenemű iskolák Németországban, Dresdában, később Bécsben 's más tartományokban. Ifju orvosok, seborvosok 's patikáriusok küldettek Francziaországba, hogy ott magokat Bourgelat, Vitet, Bredin és Chabert alatt tanítókká 's vezérekké miveljék ki, a' mi fájdalom! csak igen ritkán sült el, mivel ezek ott részént elejébe tették az embergyógytudomány studiumát az állatgyógytudománynak, vagy pedig ezzel más okokból nem sokat gondoltak, 's ekként a' baromorvosi iskolák nagy része olly tanítókat nyert, kik a' publicum bizodalmit meg nem nyerhették, mivel nem csak rossz állatorvosok, a' mire nekik többnyire csak keves alkalom adódott 's adatik most is, — hanem rossz lóorvosok is voltak. — Itt kell keresni okát annak, hogy a' baromorvosi iskolák általjában olly csekély hasznót adtak, mivel azokban legkevesebbé lehetett falusi baromorvosokat formálni, hanem csak lóorvosokat és gyógyító kovácsokat a' ménesek és nagy városok, vagy a' lovasság számára, és még is csak ritkák a' kijelet lóorvosok, mert theoretisáló és az állatgyógytudományt embergyógytudomány szerént módosító orvosok nem formálhattak practicus és egyszersmind esmerettele lóorvosokat és baromorvosokat. Csak akkor fogják ezt általlátni 's elérni, ha magokat talentumtele ifju emberek, kik a' baromgyógytudománynak különös sikerrel fekszenek, tanítókká formálják. — Mivel a' baromorvosi iskolákba csak igen ritkán visznek gyógyítás végett beteg szarvas marhát, vagy néhány beteg juhót vagy disznókat, innen ezen állatnemeknek nyavalyájiról itt igen hiányosan lehet tanítani; — a' practicus oktatás, melly a' nevéndékek nagy részére nézve legfontosabb, nem terjed hát itt egyébre, mind a' lovak 's részszerént a' kutyák nyavalyájival való bánásra. — A' lóorvosi tudományról jó munkákat birunk, 's annak némelly ágai igen jól ki vannak dolgozva; ellenben a' szarvas marhák 's juhok nyavalyájiról való tudomány tulajdonkép az ezen állatnemek dögnyavalyájának jó kidolgozására van szorítva, mit a' Németek legmesszebb vittek, 's nem lehet azt sem tagadni, hogy erre legtöbbit tettek némelly emberorvosok, kiknek álláspontja azt hozta magával. Így találkoztak jó irások is a' disznótenyésztésről, disznók és ebek nyavalyájiról. A' lótenyésztésre nézve Fugertől fogva sok történt, de még sincsenek annak alaptételei kimerítve, a' szarvas-marhatenyésztésről való esmeretünk sem egész még, a' juhtenyésztést az újabb időkben a' Francziák, Németek és Angolok egyenlő buzgalommal vitték elő 's irták le; az utolsók különösen ragyognak házi állataink tenyésztésében. A' német tenyésztető intézetek (p. o. ménesek), úgy látszik, csaknem mind hamis vagy hiányos alaptételek szerént vezetettek, nem juthatván azok által a' tenyésztetők önállóságra, öntenyésztésre, tiszta fajnevelésre. Hazánk ebben nagy elsőséggel bír a' Németek felett, 's még többet lehet reményleni az 1827-ben felállított lófuttatásnál fogva, mellyet nagyaink bőkezűségre állandó intézette emelt, 's mellyel fogva hazánkban az állattenyésztés serkentő jutalomtételek 's buzdítások által előmozdittatik. Nincs helyén kívül megnevezni itt azon érdemtele már megholt írókat (a' már megnevezetteken ki-

vül) kiknek írásai még mindég valódi becsüek maradnak. Adami, marhadögök; Abilgaard, marhadögök és állatgyógytudomány; Blaine, állatgyógytudomány; Brugnone, lótenyésztés; Erxleben, Flandrin, Frenzel, Gibson, Havemann, Kersting, állatgyógytudomány; Gilbert, juhnyavalyák; Gohier, állatgyógytudomány, marhadögök, chirurgia; Pessina, zootomia és marhadögök; Rolwes, állatgyógytudomány — az ő baromorvosi könyve (magyarul Pethe által Kolosvárat 1827); Sander, törvényszéki állatgyógytudomány; Tolnay (hazánkíja), állatgyógytudomány; Veith, igen jó compilatio az állatgyógytudományról (zooiatria) általjában; E. Viborg, állatgyógytudomány, dögnnyavalyák, tenyésztés, chirurgia; Waldinger, állatgyógytudomány, dögnnyavalyák, tenyésztés; Will, dögnnyavalyák; Wolstein, chirurgia, dögnnyavalyák, állatgyógytudomány, tenyésztés. Az élő írók közt kijelelik magokat az állatgyógytudományban: C. W. Ammon, állatgyógytudomány; G. G. Ammon, ménestudomány; Amprach, törvényszéki báromorvosi tudomány; Bojanus, dögnnyavalyák; Busch, állatgyógytudomány; Clark és Coleman, patkolástudomány; Dietrichs, dögnnyavalyák, chirurgia; Dupuy, koszdög; Fechner, állatgyógytudomány; Gasparin, juhnyavalyák; Girard (az atya) zootomia; Gurlt, zootomia; Huzard (az atya), lótenyésztés és állatgyógytudomány; Justinus, tenyésztés alaptételei; Kausch, dögnnyavalyák; Langenbacher, patkolástudomány; Naumann, lótudomány; Niemann, báromorvosi politia és juhnyavalyák; Petri, juhtenyésztés; Balásházy (hazánkíja), juhtenyésztés, Ratzeburg, zoopharmacologia; Ryff, állatgyógytudomány, juhtenyésztés, Schwab, zootomia, lótenyésztés; Balassa, patkolástudomány; Tessier, juhnyavalyák, tenyésztés; Tennecker, Toggia, Tscheulin, állatgyógytudomány és dögnnyavalyák; Walz, dögnnyavalyák és különösen juhruh; White, báromorvosi tudomány. A. B. P.

BARON (Michel, tulajdonképen Boiron), Parisban szül. 1653, nagy francia színjászó a' tragicaiban, színjászó volt atyja is. Elejénte Michel nevendéke Molièrenek, azután barátja lett. Könnyen! Baron színjászó volt nagyobb, Molière vig-játékiró, 's egymás érdemét megismerék. A' tragicust már természetere arra szüle, annak belső hatalmas indítgatásainál fogva érzé, mivészí önképzése órájiban, hogy a' genie keresztül ront gyakran a' mivészkedésnek szárazon felvetegetett szabásain. Igen is, mondá, regula, hogy a' színjászó fején felül ne emelje karját actiójában, de midón a' szenvedelem meleg szempillantatja maga löki azt azon felül, azért az még sem hiba, mert a' szenvedelem több a' mivészégnél. Köz megegyezés hívá századja Roscinsának. 3000 livra pensióval hagyá el 1691 a' játékszínt, de 1720 megint visszatért arra, 's ámbár 68 esztendős vala már akkor, megnyerte régi tapsait. Képzése nagyot hitetett vele önmagáról, többször mondá: „Tragicus színjászókat királynéknak kellene szoptatni“, nem kevesbbé nagy vala híusága. Gondolatja szerént a' világ minden században látta Caesart, de mig az ismét Baront szül, abban századok telnek, 77 esztendejében holt meg 1729. Játékszíni munkáji 1760 jelentek meg 3 kötetben, de ha mindenik töle származott e, kétséges. Jelesb vig-játékai, mellyek néha ma is előfordulnak a' Theatre français repertoriumán, ezek: *L'homme à bonnes fortunes*, *La coquette et la fausse prude* és *L'Andrienne*, Terentius után. Többet felőle láss, Döbrentei Gábor külföldi színjétékai második kötetében, 245—248 lap., még többet Ersch és Grubernél, 's Callénál és mille Clairon „Memoires“.

D. G.

BARONIUS (Caesar), született Sora nevű nápolyországi városban Octob. 30. 1538. Előbb Nápolyban, azután 1557 oltá Romában folytatta 's végezte tanuló pályáját. Egy vala ő a' legjelesebb tanítványai közül Nerei Filepnek, 's tagja leve ama' híres *Presbyteri Oratorium collegium*nak. — 1593 ugyan annak előljárájává; VIII. Kelemen pápának nem sokára ezután gyontatójává, és a' vaticanumi könyvtárnak igazgatójává 's végre cardinalissá választatott. Ezen megkülönböztető 's magas mélt-

tóságok jutalomuladattak neki ama' fáradhatatlan 's vas szorgalmu munkásságáért, melyet az egyházi történetek öszveírására élete fogytáig (1607) fordított; 's melly illy czim alatt, „*Annales ecclesiastici a Christo ad an. 1198 a C. Baronio (Romae 1588—1607. 12 fol. Tom)*” többszöri kiadásokat ért. Legjobbnek tartják a' mainzit 1601—1605, melyet maga általnézett, megigazított 's a' többi kiadásoknak mustrájáva kívánt tenni. Ezt követték a' coloniali 1609; antverpiai 1610; velencei 1738; Bagius Antalé criticali észrevételekkel 1738—1746. Baronius egyházi történeteinek folytatását írták: Odorius Raynaldus 1198-tól 1566-ig; — Laderchius Jakab 1566-tól 1572-ig; — Bzovius Abraham, lengyel Dominicanus, 1198-tól 1572-ig; Spondanus Henrik 1198-tól 1646-ig. — Baronius ezen nagy egyházi történetes munkájával igen jelessé tette magát a' catholica anyaszentegyházban. A' vaticanumi nagy könyvtárban lévő te-mérdek nyomtatott 's kézirati kufföket valamint maga is használta, ugy azokat világhosszra hozván, megesmertette; 's annyi érdemet szerzett ez által magának, hogy őt a' historiai annalisok szülőjének méltán nevezhetni; és ámbátor illy tengernyi munkában lehetetlen emberiképen minden botlást kikerülni, illetlen lenne mundaáltal becsérelni e' nagy munkának tagadni, vagy néholi fogyatkozásáért becsmérelni. Azonban a' tudósok efféle hibákat 's fogyatkozásokat szoktak Baronius munkájában megjegyezni: a) hogy előbeszéléseit esztendőök szerint rendeli el 's azért az öszvetartozó történeteket megszakasztja, 's ez által az olvasónak figyelmét, 's a' történetek előadási rendszerét megzavarja; b) hogy elegendő critica nélkül szükkölködik, 's sok helyt nem leghitelesebb kuffökel el, sok bizonytalanságot 's költeményeket is hoz fel; c) a' chronologiában nem járta 's ügyes; d) a' görög nyelvet az eredeti kuffököknek vizsgálására nem használhatván, csak fordításokból 's azért néha helytelenül merítette a' régiség történeteit, és e) mivel vetekedő írásmódot követett, a' historiai előadás ékességeivel nem mindenkor kedvelteti az olvasót. Sz.

BARÓTI SZABÓ (Dávid), I. SZABÓ (Dávid, Baróti).

BARRAS (Pál Ferencz János Miklós, vicegróf), előbb a' nemzeti gyűlés, azután a' végrehajtó kormányzék (directorium) tagja, Fohempouxban, melly Provenceban fekszik, született Jun. 30. 1755 a' Barras familiából, mellynek régisége köz mondássá lett azon a' tájékon, 's 1775-ig alhadnagyi hivatalt viselt a' languedoci ezerebben. 1775 Isle-de-Franceba, a' hol egy atyjafia volt kormányozó, utazván, a' pondicheryi ezerebbe tette magát által; azután Suffren hajószeregében szolgált, kétszer volt Indiában, megszáditotta a' Maldiváknál hajótörést szenvedteket és Pondicheryt vitézül védelmezte. Visszajövele után Barras kapitány egészen neki adta magát játékoságra 's bujaságra való hajlandóságának, melly által mindenét eltékozolta. Zendülés ütven ki Franciaországban, Barras ugy vett abban részt, mint a' királyi udvarnak ellensége 's a' harmadik rend gyűlésének lett tagjáva, midőn bátyja a' nemesség gyűlésében ült. Jul. 14. 1789 részt vett a' Bastille, valamint Aug. 10. 1792 a' Tuileriek vagy a' királyi palota ostromoltatásában. Azután az orleansi törvényszéknél esküdtté és Sept. a' nemzeti gyűlés követévé neveztetett ki, mellyben XVI. Lajos halálára adta szavát. Oct. Fréronnal a' déli francia tartományokba küldetett, a' hol Marseilleben kevesebb heveséggel viselte magát, mint ez. Mind hadi biztos végre hajtotta a' seregnek a' váron való általmenetelét; 's jelen volt Dugommier alatt Toulon ostromában is, hol a' pattanyusok egyik igazgatója Bonaparte volt. Bár melly nagy hirt 's nevet szerzett is Barras magának mint hazafi, még sem tehethe Robespierret barátjává, 's csak azon fenyegetőzésével, hogy erővel fog az erőnek ellenállani, tartotta ezt vissza ellenséges indulatjának nyilvános kimutatásától. Jól tudta ezt Barras; a' honnan értésére esvén, hogy Robespierre őt is beírta a' számkivetendők számába, egyesült a' választott férjfiak gyűlésének tagjaival, kiket Robespierre hasonló sorsra akart juttatni, ezen vérszopó embernek meg-

buktatására 's ő játszotta Thermidor 9-kén (Jul. 27. 1794) a' főszemélyt. A' fegyveres erőnek fővezérévé tétetvén, Henriot seregét visszaverte 's Robespierret elfogta. Febr. 4. 1795 előlül lett. Oct. 5. 1795, midőn a' királyi méltóság pártján lévők a' nemzeti gyűlés ellen nyomultak, Barrasnak ismét fel kellett vállalni a' gyűlés seregének 's a' segítségül jött hazafiak csapatjának vezérlését. Ezen alkalmatossággal Bonapartét maga mellé vévén, ez őt olly nyomosan segítette, hogy egy hivatalos tudósításában a' győzedelmet az ifju vezérnek tulajdonította, a' ki az ő ajánlására a' belső hadi erőnek fővezérévé tétetett. Fontos szolgálatait a' directoriumba lett bevételése jutalmazta meg. Azt mondják, Napoleon neki köszönhette, hogy az olaszországi seregnek fővezérévé lett. Jól tudta ugyan is azt Barras, hogy Bonaparte ő iránta, mint a' kinek annyit köszönhetett, háládatos fog lenni, 's Bonaparte segítségével a' főhatalmat kezére keritheti. Legelső lépése erre a' volt, hogy Carnottól a' hadi ministerséget elvette 's magát emelte ezen fontos hivatalra. E' miatt Barras és Carnot meghasonlottak egymás közt, 's Carnot egy ideig a' tanácsnak, mellyben némelly tagok a' directorok, főképen pedig Barras hatalmát keskenyebb határok közé akarták szorítani, pártjára állott. A' meghasonlás lelkét csak az egyik vagy másik pártnak megbukása fojthatta el, a' mi Fructidor 18. (Sept. 4. 1797) meg is történt, midőn a' tanács pártja az ezen napi nagy történetek, mellyeknek főszereplője Barras volt, alkalmatosságával elnyomatott. Ez idő olta Barras hártalanul uralkodott Junius 13-ig 1799, azaz, Sieyesnek a' directoriumba jutásáig; hanem e' mellett is meg tudta hivatalát tartani, midőn Douayi Merlin, Treilhard és Lareveillère-Lepaux kénytelenítették lemondani arról. Nov. 9. 1799 végre hatalma, melly Sieyes alatt megconsult, egészen elenyészett. Az ezen napon történt zendüléskor ugyan is egy St. Cloudba küldött rendetlen levelében hivatalát letette 's az első consultól, Napoleontól, önnön kérésére kapott kísérek segítségével grosboisi jöszágába szerencsésen megérkezett. Ezentul semmi közönséges hivatalt sem vállalt fel. Későbbben Grosboist eladta 's Brüsszelbe költözött, a' hol több esztendőkig nagy házat tartott. 1814 szabadságot nyert a' déli Franciaországba való menetelre. Azután magát a' világtól félre vonva Chaillotban lakott Parianál, a' hol legfőbb gyönyörűségét a' szegényekkel való jóltételben találta. Jan. 30. 1828 meghalván, 200 szegény kísérete holt testét. Holta után irásait az országlo szék lepecsételtette, 's így azon várokozás az olvasó közönségnek, hogy Franciaországnak Barras által hihetőképén leirt történetei vele közöltetni fognak, be nem teljesedett.

BARRE, BARRÉK (az angol *bar*-tól), azon korlátok, mellyek a' törvényszék tagjait azoktól választják külön, kik valamit előadni, vagy az ügy folytát hallgatni szándékoznak, p. o. Angliában. A' „*bar*“ szótól származik a' *barristeris*, első ügyvédi gradus, az angol köz törvényszékeknél. Hogy valaki *barrister* lehessen, most 5 próbaévet kell eltöltenie 's mint ügyvédnek 12 nagy 's szintannyi kis próbapert lefolytatnia. Felvétetvén a' *barrister*ek sorába, még 3 évig mint hallgató látogatja a' törvényszékeket, ha csak különös kegyelemből fel nem szólíttatik a' bezésülésre. Ha mint *barrister* 16 évig szolgált, *serjeant at law* (*serviens ad legem*) lehet belőle, mi őt a' főtörvényszéki bírakkal egy rangba helyezteti 's némelly hasznokban (p. o. bővebb accidentiákban) részesíti. A' hosszú készülés, mellyét Angliában az ügyvédi pálya kiván, egyik leg-hathatós oka az ügyvédnek különös nagy tekintetének.

BARRÉRE (Bertrand, de Vienzac), Tarbesben előkelő familiából született Sept. 10. 1755. Legelsőben Toulouseban vont magára figyelmet mint parlamenti ügyvéd jó izléssel teljes beszédje és könnyű előadása által. 1789 a' nemzeti gyűlésbe követnek küldetett, a' hol köztársasági gondolkozása módját nyilván kinyilatkoztatta. Azután a' convent tagja 's Nov. 29. 1792 annak előlülője lett. Dec. 11. vonatott XVI. Lajos legelőször kérdőre Barrére előlülése alatt, a' ki a' király halálát kívánta

's arra adta szavát. Későbbben egy volt a' jóllét választottságának legmunkásabb tagjai közül. A' ki Barréret jól akarná esmerni, annak szükséges volna a' convent Sept. 21. 1792 fogva (midőn t. i. a' convent felnyitattott) Jul. 27-ig 1794 tartott tanácskozásait 's végzéseit tudni. Igen keves ülés végződött be a' nélkül, hogy Barrére ne beszélt volna. Mivel a' legborzasztóbb rendelkezésekről is igen szép szólásmóddal beszélt, guillotin Anacreonjának (*l' Anacréon de la guillotine*) neveztetett. Még egy nappal Robespierre megbukása előtt igen dicsérő beszédet tartott Barrére neki, de midőn látta, hogy a' convent Robespierrenek ellensége, ő is azzá lett, részt vett a' 9 thermidori történetekben 's ezáltal tekintetét neminemű részben fentartotta. Mart. 1795 deportatióra (vagy a' világ más részébe való vitetésre) ítéltetett, de elszaladt. A' Nov. 9. 1799 történt zendülés után számkivettetését Bonaparte eltörölte 's Barrére visszajött, és későbbben egy „*Memorial antibritannique*“ című folyó írást adott ki. Ez idő olta minden alkalmatossággal egy volt Napoleon országlásának legtüzesebb védelmezőji közül, a' nélkül mindazonáltal hogy nevezetes személyt játszott volna. 1815 Barréret is utólréte a' büntetés, mivel mint azok, kik XVI. Lajos megöletésében részt vettek, 's Napoleon alatt, minekutánna Elbából kiszökött és ismét uralkodóvá lett, hivatalt válaltak magokra, ő is számkivettetett.

BARRI, (Marie Jeanne Gomart de Vaubernier, du Barri grófné), XV. Lajos francia király kikiáltott szeretője, Gomart de Vaubernier nevű megbizottnak az adóberlés körül Vaucouleursban leánya, 1744 született. Atyja halála után egy módikkal kereskedőnéhez került, később ettől a' rossz hírű Gourdannéhoz, kinél általjánban csak *Mlle L' Ange* név alatt ment kézről kézre, míg gróf du Barri ágyasává lett. Ez szépsége által messzeható planumokat forralt. Lescinél fogva esmerettségébe is hozta a' királynak, kinek érzelmei már ekkor, így szól egy francia író, elposhadtak. Az öreg monarcha, mondja ugyan az, megszokván még ágyasai karjai közt is alázatos tiszteltetésére találni, régi gyönyöreit 's uhajtasait lel fel megint ezen még előtte esmeretlen fogáshoz értett asszony mellett. Teljes gyengességéből leve szerelmes belé 's egy alávaló meggyalázottnak a' legnagyobb felségű, legragyogóbb tekintetű fejedelmén való uralkodását ledérség alapítá meg! Hamar kiüté *marquise de Pompadour* helyéből. A' király majd szükségesnek látá asszonya férjhez adását. Gróf du Barri, a' fenemlitettnak testvére vette el 's magát szerencsésnek tartá. Most mint grófné nyilvánosan vezetettett elő az udvarnál. Nem sokára Franciaországban ő uralkodott; ő buktatá meg *Choiseul* herceget, kinek büszke lelke nem akara előtte meghajlani; ő emelé fel *Aiguillon* herceget 's azt segítette a' parlament ellen bosszuállásában, melyet 1771 az udvar Parisból kihajta 's később egészen szétüzött. Mind ezt egy — —! vagy legalább általa más csavaros udvariak, kik a' magok részére hasznát tudák venni, mert azt is mondják, inkább gyönyörben ferdő, mint fonadékos asszony lett volna. Tehát hiúság 's fajtalankodás általa. De meghal a' király, 's ő lerántva polczáról. Parancsolat ment elfogása iránt, vivék a' meauxi apátságba számkivetésbe. Később engedelmet tuda csak ugyan szerezni magának, hogy *Marly* mellett volt szép pavillonjában lakják, hol a' revolutio alatt is egész Robespierre idejég szerencsésen félre vonult. De most kincsei 's öszveköttetése a' *Brisotistákkal* elbuktaták. Törvény elejébe állittatott 's guillotin lett vége Dec. 9. 1792. Vítették már oda 's még is mind szüntelen kegyelemért könyörgött, szemeit könnyek fereszték, sikoltozott, a' népet szánására inditgatá. Hóhér ur, így rimánkodott utolsó szempillantásában is, csak még egy perczig kegyelmezzon. Egy asszony, egy leány sem riszketett annyira a' haláltól, az egész revolutio alatt arra ítélték közül, mint ő. Csupán gyönyör 's hiúság tündére volt lelki erő nélkül. *Döbrentei Gábor*.

BARRIKADÁKNAK neveztetnek azon halmok vagy rakások, melyek hamarjában valamelly szoros helynek védelmezésére, p. o. a' város

vagy falu utszájában, szoros utban vagy szurdokban, hidon mindenféle tárgyakból, p. o. szekerekből, ekékből, hordókból, ládákából, élő- és szálfából, kövekből, egy szóval mindenből, a' mi azon szempillantatban az emberek keze ügyében vagon, öszvehordatnak, mellyek eltakarítása az ellenségnek idejébe 's fáradságába kerül 's mellyek megett a' puskások az ellenséget bátorságosabb helyből hathatósan löhetik. Ilyen barrikadákat raktak a' Francziák a' mult 1830-ik esztendei Julius napjaiban Parisban 's azok által főképen a' királyi lovasságot munkatlanná tették. Erre néha, hogy az ellenség, főképen a' lovasság a' sebes üzésben egy kis ideig hátráltassék, felfordított ágyuk, puskaporos és tárzékerek is használtatnak.

BARROS (João de), portugali történetíró, régi nemes nemzet-ségből szül. 1496, mint Emanuel király apródja elméjét és ügyességét igen kitüntette, 's a' király a' 17 eszt. ifjut társalkodóul adá az infantnak (koronaörökösnek). Valamennyi szabad idejét Sallustius, Livius és Virgilius olvasására fordítá, 's az udvar mulatozásainak közepette az előszobában írta legelső munkáját, egy történeti romant: „*Cronica de emperandor Clarimundo*“, mellyet szép nyelv jelesít. Midőn János királyá lett, B. t a' guineabeli portugali gyarmatok gouverneurévé, későbbben ezen tartományok generalagensévé nevezte, melly hivatalban nagy belátással és igazsággal 38 évig járt el. 1539 Maranhon provinciát azon feltétel alatt ajándékozta neki a' király, hogy ott gyarmatot alapítson; de nem lévén igyekezetének sikere 's vagyonya nagy részét elvesztvén, Maranhont visszaadta 's káráért más uton nyere pótlást. Öreg korára magányba vonult, 1570 Pombalban, vagy mások szerint Alitem nevű mezei jószágán megholt. 30 évet haladó szorgalmának gyümölcse, ezen című történeti munkája: „*Asia, dos feitos, que os Portuguezes fizeram no descobrimento e conquista dos mares e terras do oriente*“, legjelesb portugali historicusá emeli. Három tizedet (decada) maga készített el, 1412—1526, a' negyediknek is nagy részét. (Folytatták ezen munkát: de Lavanha, de Couto és Boccaro. Soltau Lüneburgban németül közlötte kivonatját.) Ő írta az első portugali grammaticát; irt a' többek közt egy dialogust is: „*Rhopicancuma*“, mellyben megmutatja, mi veszedelmes eltérni principiumaitól 's a' környülállásokhoz szabni magát; de ezen munkát az inquisitio megtiltotta.

BARROW (Isaac), jeles érdemű Angol, az istenes, tisztos, de főképen a' mathematica tudományokban. Szül. Londonban 1630 Octoberben; megholt 47 esztendős korában (Maj. 4. 1677) mint az angol k. társaság tagja és a' cambridgei főiskola cancellarius. Hamvai a' Westminster apátság tisztos boltozatja alatt nyugszanak, holt baráti képoszlopot emeltek fel örök emlékezetére következő felirással: *Isaacus Barrow S. T. P. Regi Carolo II. a sacris, Vir prope divinus, et vere magnus, siquid magni habent pietas, probitas, fides, summa eruditio, par modestia, mores sanctissimi undequaque et suavissimi, Geometriae Professor Londini Greshamensis, graecae linguae et Matheseos apud Cantabrigenses, has cathedras omnes, Ecclesiam, gentem ornavit; Collegium SS. Trinitatis Praeses illustravit, iactis bibliothecae vere Regiae fundamentis auxit; opes, honores et universum vitae ambitum ad majora natus non contempsit, sed reliquit saeculo. Deum a teneris coluit, cum primis imitatus est paucissimis egendo, benefaciendo quamplurimis, etiam posteris, quibus vel mortuus concionari non desinit. Caetera et pene majora ex scriptis peti possunt. Abi Lector et aemulare. Obiit die 4. Maii A. D. MDCLXVII. aetatis suae XLVII. Monumentum hoc amici posuere. De az, a' mi Barrow emlékezése dicsőítésére minden ez emlékirásban foglalt jelességeknél többet tesz, abban áll, hogy Newton alatta tanult; hogy a' Lucas Henrik által Cambridgeben bő fizetés mellett felállított tanítószéket, mellyben legelőször ő ült, hat esztendei gyümölcsös birtok után Newtonnak, a' kit már akkor mint barátját tisztelt, önkényt általadta; és hogy,*

a' mint Pemberton mondja, leleményes elméjére való nézve egyedül ezen felülmulhatatlan nagyságu férjfi vala nagyobb nála. A' mathesisben olly annyira gyönyörködött, hogy Roppelt tanúsága szerent azt az örök életben is kívánta folytathatni 's mélyebben kitanulhatni, sőt csaknem ez okból a' halált is ohajtotta legyen. Már 1654 tájban 10 esztendővel elébb, semmint Lucas professor lehetett, törekedett volt B. Cambridgeben a' mathesisi tanítószéket elnyerni; de hijában, arminianismusról és royalismusról lévén elvádolva, ennekokáért odahagyta hazáját, bejárta Francia-, Olaszországot, innen Smyrnába igyekezvén a' tengeren egy algiri corsárhajóval történt csatában vitézül viselte magát. Konstantinápolyban továbbá csak mulatott, 's onnan Velenczén, Németországon, Hollandián keresztül 1661 tájban érkezett vissza Angliába: ekkor Cambridgeben azonnal görög nyelv, esztendő mulva pedig egyszersmind philosophia tanítójának választatott; mind a' kettőről letett, minekutána 1664 az említett lucasi széket elnyerte; végre 1670 ebből Newton kedvéért kilépven, az istenes tudományokra ment által. Következendő két versei arra mutatnak, hogy II. Károly királytól, ki miatt valaha szenvedett, kevesebb jutalmat nyert, mint reménylett:

*Te magis optarat reditulum, Carole, nemo,
Te reducem sensit, Carole, nemo minus.*

Valamennyi angol nyelven költ munkáját kiadta Tillotson 3 fol. kötetben Londonban 1683 (legutólsó kiadás 1741). Latán nyelven pedig a' következendők jöttek ki tőle, mellyeknek mindegyike becsben tartatik: 1) *Mathematicae lectiones habitae in scholis publicis academiae Cantabrigensis, an 1644*, 5, 6, 7. Lond. 1683. 2) *Lectiones opticae et geometricae, in quibus phaenomenon opticorum genuinae rationes exponuntur et generalia curvarum linearum symptomata declarantur. Auctore Is. Barrow, etc. Lond. 1674 in 4-to.* 3) *Isaaci Barrow opuscula; videlicet determinationes, conciones ad clerum, orationes, poemata, etc. Lond. 1687. Vol. IV.* (ugy látszik, hogy ez a' Tillotson 1683-diki kiadásának folytatása lesz). 4) *Euclidis elementorum libri XV. breviter demonstrati opera Is. Barrow etc. Lond. 1678. in 12-mo.* (igen nagy tekintetben van). 5) *Euclidis data succincte demonstrata; una cum emendationibus quibusdam et additionibus ad elementa Euclidis etc. Londini 1678 in 12-mo* (kisded könyv). 6) *Archimedis opera, Apollonii conicorum libri IV. Theodosii sphaericorum lib. III.; nova methodo illustrata et succincte demonstrata. Lond. 1675. in 4-to.* 7) *Lectio reverendi et doctissimi viri D. Isaaci Barrow beatae memoriae. In qua theorematum Archimedis de sphaera et cylindro, per methodum indivisibilium investigata ac breviter demonstrata exhibentur. Lond. 1678 in 12-mo* (kisded könyv). *Tittel.*

BARRY (James), képiró, szül. Irlandnak Cork városában 1741. Atyja miváros vala 's fiját is kereskedőnek száná, de a' művészségért gyulongó ifju képiró lón, és minden utmutatás nélkül. Első olajfestése, melly Szent Patrikot, Irland védszentjét, ábrázlá, Dublinb. a' műmutatás alkalmával nem csekély javalást nyere. Londonban a' hires Burkevel juta esmeretségbe B.'s annak költségén mene Olaszországba. Három évi ott mulatása után, melly idő alatt a' nagy mesterek miveit szorgalmasan tanulá, visszatére Londonba. 1772 az academia tagja lón 's a' képirás professora. Az academia hijányait több izben feddé 's előhordá az okokat, mellyek a' művészségek előmentének akadályai Angliában; de sikeretlenül. Egy hasonló tárgyú írása miatt az academia tagjai és a' professorok sorából kitöröltetek; de a' norfolki herczegben pártfogót nyervén, új academiát alkotta. Megholt 1806. Főmivei 6 ábrázolat, mellyek a' polgári társaság előlépéseit mutatják, 's a' művészség serkentésére fenálló egyesület nagy szálájában állanak. Adam és Eva, Venus, Jupiter és Juno Ida hegyén is nevezetesek. Mivészségének theoriáját alaposan érté 's jeles műbiró vala; de rajzolásai hibások, szinezeti közepszerű. I.

BARS VÁRMEGYE (tótul *Tekowska Stolica*) Magyarországnak Dunán inneni kerületében, éj. sz. $47^{\circ} 55'$ és $48^{\circ} 45'$, k. h. pedig $35^{\circ} 51'$ és $36^{\circ} 41'$ közt fekvő vármegye, mely Turócz, Zólyom, Hont, Esztergom, Komárom és Nyitra megyéktől körülvéve, a' keletéjszakra nyúló trachythegeiben a' híres körmöczi és ujbányai gazdag aranyereket magában foglalja. Nagysága $49 \frac{1}{5}$ nsz. mfd. terjed; népessége 116,983 személyre szamittatik, mely szerint 1 nsz. mfd. mintegy 2387 lakos jut. Ezek két királyi város, 11 mezőváros, 198 falu és 84 puszta és szálás környékein lakván, négy járásra osztatnak fel, melyek ezek: 1.) A' felső járás vagy oszláni; 2.) tapolcsányi; 3.) verebélyi; 4.) lévai. — Nevezetes folyói a' Garan (Granus, Gran) és a' Zsitva. Hires ferdői a' szklénói- (Glashütten) és a' vichneiek (Eisenbach). Az oszláni és tapolcsányi járasok éjszaki hegyes és kövecses vidékei a' földművelésre nem annyira alkalmasok, mint a' marhatartásra; de a' lévai és verebélyi járasok igen is termékenyek mindenféle gabonára nézve; csak borai közép-szerűek.

BARTAL, (György Beleházi), m. k. udvari referendarius, született Aprilis 24. 1780 Posony vármegyében; mint az 1825/67 dikí országgyűlésen a' nevezett vármegye első követe diplomaticai igen széles esemereitei, mint az országosan egybegyűlt karok és rendek köz megbizására volt kerületi jegyző remek tolla által, és végre mint a' felállítandó magyar tudós társaság planumának kidolgozása végétt, szerezte tisztelt nádorunk kegyes parancsolatjából az 1828 tavaszán Pestre gyülekezett tudós férjfiaink egyik jeles tagja nevének szép híreket szerze. — Képe a' Magyar Pantheonban ki fog adatni. — *P. Theureuk J. gyűjt.*

BARTFA, *Bartpha*, *Bartfeld*, *Bardiov* (éj. sz. $49^{\circ} 16'$, k. h. $38^{\circ} 59'$) magyarországi Galitia szélén, Sáros vármegyében, a' Topola vize mellett fekvő szabad királyi — magában ugyan kisdé — város, 708 házzal, 5,097 német és tót lakossal, de többféle tekintetben nevezetes. Már 1324 Robert Károly alatt építettett és felszabadított; egy a' legrégebb királyi városok közül, mely a' magyar királyok kegyelmével leginkább dicsekedett. Itt voltak ez előtt arany- és ezüstbányák. Ide folyamodtak régenten háborus időkben a' hazájokból kiköltözött Lengyelek. A' reformációnak első századjaiban híres oskola, nyomtató műhely és nagy tudományos munkásság találkozott e' városban. Most diszeskedik sok régi emlékezetes irásokat tartó levéltárával. Van itt 5 cathol., 1 evang. templom, Sz. Ferencz szerzet klastroma, gazdagon fundált kórház, zsidó synagoga; egy cathol. és egy evang. oskola, királyi só- és postahivatal és egy papirosmalom. Ezelőtt borral és kenderrel nagy kereskedése volt Lengyelországba, most leginkább vászonnal kereskedik, melyre szép szorgalommal készült, nagy kiterjedt fejeztető és egyéb szükséges intézetek vannak. Az idevaló gyógyforrás egy a' leghiresebbek közül hazánkban, melyet külföldiek is, különösen pedig Oroszok és Lengyelek megkeresnek. Az erdős gyönyörű völgynek mentében tizenegy forrás ered, melyek közül különösen négy szokott italul szolgálni; ferdőkre többnyire mindnyáját használják. A' szomszéd völgyben, hova az erdőkkel fedett hegyek közt könnyű az áltmenetel, Hosszurét városa fekszik, mely a' gróf Aspermont uradalmához tartozik, 's itt is két nevezetes gyógyforrás van. Mind a' két völgyben alkalmas épületek vannak a' vendégek elfogadására, és egyéb mulatkozásra szolgáló intézeteknek sincsen szüke, mit a' helynek kellemetes fekvése és a' természetnek bujalkodva ajánlkozó szépségei nagyon könnyitenek. A' források mindenike felette bőven ömlesztzi vizeit, ugy hogy az örökös meritgetések sem képesek azokat megfogyasztani, sőt a' legnagyobb szárazságban is csaknem egyenlő volt azoknak mennyisége. — A' víz a' források nagyobb részében bugyborékolva fejlík ki, hanem az egyik forrást, melyben a' víz nagy erővel tolakodik elő, bugyborékolónak nevezik. Ize kellemetes savanyuságú 's olly erős, hogy a' szemekből könnyeket fejt ki bővebb itala, utóize azonban

kollemtlen, tentás. Szaga a' kifejlődő szénsavanyéhoz hasonló. Nyárban hideg; télben a' legkeményebb hideg sem képes azt befagyasztani. A' források mindenike fa körfallal bír, de a' mi korántsem elegendő a' viznek eredeti tisztaságban tartására, honnan sokszor mindenféle gaz, férgek bogarak 's egyéb efféle tisztátalan dolgok fertéztetik azt. Nincsenek ezenkívül elegendőleg elhárítva azoktól az idegen természetű vizgyülekezések, 's valóban sajnálatra méltó, hogy ezen nagybecsű forrásokra érdemlett gond nem fordítatik. A' ferdőkhöz két nagy üstben melegítik a' vizet. A' ferdőházon kívül lehet ferdeni privát házakban is, de ezen tekintetben sem lehet a' vendégeknek megelégedni a' könnyenlétellel és tisztasággal. Mind e' mellett is Julius és Augustus hónapjaiban tömve van Bártfa vendégekkel, noha ezen tekintetben alig lehet összehasonlítani az újabb idöket az előtiekkel, midön a' gazdag Lengyelek 's magyar uraságok itt töltötték nyári hónapjaikat, 's Bártfát fényes mulató helyé emelték. Bártfa érczes vizeisok izben (1795, 1796, 1797, 1801, 1813) megvizsgáltattak. Prof. Kitaibel utolsó vizsgálatja szerint annak állató részei: szénsavany, sósavany, földék, nevezetesen szénsavanyu magnesia, szénsavanyu mészföld, szénsavanyu vas, timsó és kovaföld, ezeken kívül savak, nevezetesen sósavanyu és szénsavanyu széksó. Ezen érczes vizet különösen idegnyavalyákban, nedvvesztésekből származott elgyengülésekben, kiszáradásokban, folyásokban, arany érben, szivdobogásban 's a' véredényrendszernek hasonló nyavalyájában szokták használni. — Alkalmatos az az elküldésre is, hoanon nagy mennyiségben szokták azt esztendőnként szellelküldeni. 1816 45,660 üvegedénnyel vittek onnan ki, noha Bártfán kívüli nagy ára sokakat eltartóztat a' vele való éléstől. Bővebb 's elmeserkentő észrevételeket Bártfáról és ferdőjéről olvashatni Gróf Desewy József „Bártfai leveleiben“ (S. Patakon 1818, 8).

S—s és A. B. P.

BARTHÉLEMY (Jean Jacques), mélyeszű tudós, könnyű francia prosaicus, szerény nemes lelkü ember, a' millyen az igaz érdem. Szül 1716 Cassis nevü révparton, Marseille és Toulon közt. Atyja hiv nevelése után a' marseillei College de l' Oratoireba küldé, hol pater Renaud alatt alapos nyelvtudós lett. Jesuitává is kell vala lennie, de attól vonakodott, 's az abbé czimet csak hova tartozottsága tekintetéből tartotta meg. Azoknál inkább napkeleti nyelveket tanult. 1741 Parisba ment, 's hamar érdemlett hire a' királyi emlékek cabineti felügyője segédjévé 's majd a' felülírások academiája tagjává hirtelen téteté 1747. Sok nevezetes értekezéseit olvasá fel itt régiségek tárgyaról, főkép pénzekről 's felülírásokról, melyek közt legkitetszőbbek: *Reflexions sur l' alphabet et sur la langue dont on se servoit autrefois à Palmyre*. Ezekben a' Wood említette palmyrai felülírásokat syriai nyelvűeknek mutatta meg. E' tájatt juta gróf Stainville esmeretségébe, ki később Choiseul hercegi névvel XV. Lajosnak ministere lett. Ez épen Romába volt menőbe mint követ, 's Barthélemyt hitta magával. Ment 1755, a' kormányszék költségén. Ott buzgosága a' régiségkincseinek még mélyebb megbírlásához vezeté, 's esze más eszest tiszteletére vitt, jámbor magaviselete szívet nyert. Kebelt emelő is i g y látni tudóst, és — nem piszkos garral 's betyár bundában. Barthélemynek, az ak kori olasz tudósok: Gori, Corsini, Boscovich, Assemanni, Mozocchi mind barátjai lettek, 's a' legelső uri házak mint egyszersmind kellemes társalkodó előtt örömmel nyiták meg palotájikat. Észképe azon munkájához, melly később Anacharsis utatazása czimet váltott, legelőször az olasz földön fejedezett. X. Leo idejében volt korát akará elejénte irni az olasz tudomány és művészség világának, de mivel az új tanulásait kívánta volna, a' görög hajdan szép szelleméhez tere inkább, melynek már lelkében valának teremtetsei. Mind állitgatta ehhez egy szép egészbe a' szétkapott romokat, az alatt azonban már ismét francia a földön 1760 *Lettres de Carite et Polydore* adá ki, melyeket görög román alak-

ban, a' nemes, de szerencsétlen Malesherbes unokájának az ifju Auriacnak oktató mulattatására irt. 1796 ezeket új nyomtatás hozá forgasba az író életéről és munkájáról szólással, Lausanne. 8. 1765 a' már minister 's hg. Choiseul pensiót 's Toursban a' Sz. Márton templománál kiucstartói hivatalt szerzett védettjének, 1768 pedig a' schweizi sereg titoknokjává nevezte, esztendőnkénti 20,000 livra fizetéssel. Mind öszve 36,000 livrara ment most jövedelme. Öcsei nevelésére, szegény karban lévő tudósak, háznépek oltalmára 's egy válogatott könyvtarra fordította e' jövedelmét. Visszatérte után az említett cabinet gondjai által rendben, bővülésben sokat nyert. Erről még öreg korában is tökéletes catalogust törekedett készíteni 1788, de már akkor kezdődvén a' political zavargás, inkább csak tulajdon öntésü mivénél maradt. Ez: *Voyage du jeune Anacharsis en Grece vers le milieu du II-m siecle avant l' ere vulgaire*. 1787 végezte be ezt 's így harmincz esztendő munkája, 20,000 citatumnál több, a' mi abban van, hosszú időt is kívána, és azaz egy tárgyhoz tartozók együvé rakása, az a' világosságba állítás; az a' minden nemnek tulajdon színü stylusa! Socrates mint fél ember fél isten, erővel, szelid nagysággal szól, cselekszik, hal; Plato a' suniumi fokon mint költőileg gondolkodó bölcs áll a' nagy mindenség felsége érzetében, Homerusnál istenek és hősök bámitanak 's érzékenyitének, Pindarus, havasi pataként ömled kőszikla magasságáról. Aspasia lelkeséggel elegy édes apró kelemekkel horgász. És előtte Barthélemynek már e' munka készen, és nyugodva kényes lelki esmerete, hogy idézései igazak, a' szeliskedő hazudást annyira is kerülvén, hogy olly sok öszvefüggesztés körül tévedése nagyon kisszámu — és a' szerény ember még is fél közre bocsátani, 's munkáját csak szomorú compilatiónak mondja. Hijányait felettébb érzi. A' tartozó elijedve látszik a' mások természetete öngyümlöcsein. Hihatta volna pedig már dicsértetése, melyet a' delosi innepek leírásáért nyert, a' mit Choiseul Gouffier gróf ezen munkájában: *Voyage pitoresque de la Grece*, adott előre próbául Anacharsisából. Az említett hg. Choiseul, mint pártfogója, halálán 1785 fakadt hosszas bánatját üzegeté magában csendes folytatásával, kit ahhoz csatlódott szive, derék feleségével együtt, Arsamo és Phédime név alatt említ háládatosan munkájában, végre az egyedül maradott nyomtatási gondokkal erede szomorú idejét eltölteni, melyet elébb a' vele szivezen bánt herczeg örvendetessé tett, 's így el valahára — az első kötet már nyomtatva, de megint új kétségek tőprenkedtetik azon, na valljon kedvesen fogadják e' munkáját, elbukik nyomtatója elől, hogy kéziratot adni ne legyen kénytelen, míg utoljára neki szánja magát. Melly különbség! Az öszvegyűjtésből eredetiséget alkotott szerénykedik, 's az igazi compilerok dagályoskodnak. Barthélemyt példánynak a' szép magast kereső elejébe. Anacharsisa csakugyan egész végéig 1788 megjelent 4 kötetb. 4 rétb. 's 7 kötetb. 8 rétb. Barbier du Boccage készite hozzá atlast. 72-ik esztendejiben ekkor Barthélemy, 's Aristippus könnyü vérü világát, Pindarusnak képekben tódolgo phantasiáját 70-be lépte előtt tudá még olly valólag festeni. 'S most terjedez a' munka, ragad ezen czikkely, ingerel ama' lap, kezdődik a' javalás, áll dicsősége. Háromszori kiadást kap el az olvasóság hamar egymás után 1788, 89 és 90-ben. Dusaulx a' század könyvének nevezé. A' tisztelt öreg Beauzé grammaticus helyébe a' franczia academia tagjai sorában. XVI. Lajos a' kir. könyvtár főigazgatóságával is megkínálá, azt nem fogadta el. — Hírében tehát a' becsült író és ember. de nem sokáig nyugalomban. A' revolutio nagy jövedelmei helyett szükségbe ejté, a' mit csendesen türt, sőt Septemb. 2. 1793 egy a' nemzeti könyvtár mellett volt tiszt vádjára, hogy ő is aristocrata, tömlöczbe is zárák. Az ő hg. Choisenlje házatól vivék oda. Unokáját még elébb. Ettől megtudá a' fogolycsoport, hogy Barthélemy is köztök lesz. Ajtajokhoz tolakodnak. Tisztelettel várták szerencsétlen nagy társokat. A' tömlöcztartó szives kíméléssel fo-

gadta. Choiseul futott minden hatalmaskodóhoz. Szabadságra az ártatlanul, a' nemzet díszével. Choiseul éjjelkor ment tudtára adni, hogy szabad lesz, 's 16 óra mulva maga Danton és Courtois ragadták ki, 's a' nemzet 's a' nemzeti könyvtár őrei közé visszatevék. Nem elegedett volt ő semmi zajongásokba, de azon eset különben is gyengült egészségét nagyon megrázá. Leesék a' kihíresztelt Carra feje guillotine alatt, ki a' nemzeti könyvtárnak főire volt. ajánlák Barthélemynek helyét, nem kelle neki. Csak jámboran várta halálát. Az előtt még 2 órával Horatius 4-dik levelét: *Albi, nostrorum sermonum candide iudex*, olvasta, a' könyv merevedni kezdő kezéből esett ki. Ez Aprilis 30-kán történt. Most jöve ki egy kéziratban maradt munkája. *Voyage en Italie publié par A. Serieyes, Paris an IX (1801)*. Eletéről pedig: *Essai sur la vie de J. J. Barthélemy par Nivernois*. Leírta azt maga is (1. *Memoires*) 1792 és 1793. Anacharsisa minden fenforgóbb nyelveken. Németre Biester fordította. Magyarra Deáky F. Sámuel, és valóban olly gondnal, hogy e' fordítás kiadóját, prof. Méhes Sámuel, sokkal több vévőnek kellett volna már eddig költségeiből kimenteni, 's nem hazafiúi buzgóságból, hanem a' munka becsé szeretetéből. Dicséretünk e ez, hogy a' magyar elébb kelő rend nagy számából illy miv hirtelen elkelésére eléendő vévő ma sem találhatik. Anacharsis szorgalmas általovasása nélkül egy ifjunak sem kellene megkezdeni hivatalos életét. *Döbrentei Gábor*.

БАРТЕЛЕМЪ (Ferencz), az elébbinek unokaöccse 's francia pair; szül. 1750 körül. A' királyság alatt több követség mellett titoknok volt, későbben és sokáig a' svéd udvarnál francia követ, ugyan ez Londonban a' revolutio kezdetén. Decemberben 1761 Helvetiába küldetett, holott az ország ügyét buzgón vivé; a' Burkussal Baselen békét kötött, ugyan azt nem sokára Spanyolországgal és Hessen-Kassellel is; de Wickhammel, az angol követtel, Helvetiában nem volt illy szerencsés. 1790 nagyobb hivatalra várá hazája. A' vének tanácsa Letourneur helyébe a' végrehajtó directorium tagjává nevezé; minden párt meg volt elégedve a' választással, 's pompás készülétek estek az új director elfogadására, de B. szerényen, fény és zörej nélkül ment be a' városba. Fructidor 18. ót is éré; Septemb. 4-én (1797) elfogák, Pichegruvel 's másokkal együtt Cayennebe vitték. De B. más hattal 's az őt számkivetésbe is híven követő komornokjával, Le Tellier-vel, megszökött 's Angliába ment, a' honnan azonban csak hamar Brumaire 18 (November 9-ik 1799) után visszahivatott. Nem sokára senator és gróf lón, de Napoleon kormányá alatt nem volt tetemes befolyása; mikor az lemondott, előlülője volt a' tanácsnak. Későbben pairnek 's a' becsület legioja nagytisztjének neveztetett ki. Több mint középszerű tehetségei mellett B-ben igen nagy az igazságszeretet és emberség. Dicsvadászás nélkül szüntelen az ország javát kereste, 's megadá neki minden párt a' tiszteletet és becsülést. Mint pair az ultrákhhoz hajlott, 's 1819 az 1817-ki választó törvény megmásolását sürgetté.

BARTHEZ (Pál József), egy Franciaország leghiresb orvosai közül a' 18-dik században, született 1734-ben Montpellierben. Már ifjúságában annyira kijelelé magát, hogy a' korán ért gyermekek közé számláltatnék, kiket mint valami csudaiünemény neveit szoktak tekinteni. Elvégezvén tanulmányait, Parisba ment, hol gróf Rengord szerencsés meggyógyítása által fényes pályá nyílt előtte, 's hol különösen Barthélemyvel, Caylussal, Hanauttal, Mairannal és d'Alemberttel közelebbi kötésre lépett. Két emlékirása, mellyeket ezen időtájban az „*Academie des inscriptions et des belles lettres*“-nek benyújtott, pályadíjt nyertek. Részt vett hasonlókép a' „*Journal des savans*“-ban; 's mindenek előtt az encyclopaediában is. Most visszahítták Montpellierbe, hol szerencsésen elszült nekie egy orvosi iskola felállítása, mely egész Európában tisztelettel neveztetett. Itt adta ki híres munkáját is: „*Nouveaux élémens de la science de l'homme*“, melly csaknem minden europai nyelvekre lefordít-

tatott. Azonban becsületvágyának nem volt sem játéka, sem táplálata elég Montpellierben, visszatért hát 1780 körül Parisba, hol új dísz várta őt. A' király *médecin consultant*-nak nevezé ki, 's az orleansi herceg első udvari orvosának. Tagja volt egyszersmind csaknem minden európai tudós társaságoknak. E' mellett a' civilisált világ csaknem minden részeiből fontos esetekben kérték ki tanácsát. A' revolutio, melyben ő magát feltalálni nem tudta, tőle is elragadta vagyonjának nagy részét 's hivatalait. Tulélte azonban azt, 's Napoleon, ki olly jól értett az érdemek kiemeléséhez, őt is ismét előhitta 's agg korában megtetézte tiszteletes hivatalokkal. Megholt 1806-ban. Neve Franciaországban 's azon kívül abban a' tiszteletben fog megtartatni, mely egy Boerhave, Sandifort, Hoffmann, Sydenham, Cullen és Brown nevével van öszvekötvé. Irományi számosak; közülök csak ezt nevezzük még meg: „*Nouvelle mécanique des mouvemens de l'homme et des animaux*“; de a' fen említett leghiresebb. Barthez törvények doctora is volt 's tanácsnok a' Cour des aides-nél.

A. B. P.

BARTHOLOMAEIDES (László), Gömör vármegyében az ochtinaei evang. gyülekezet egyházi tanítója, utóbb egyszersmind a' gömöri evang. gyülekezetek seniora, szül. 1754, megholt 1825. Számos tudományos munkái között első helyet foglal: „*Inclyti superioris Ungariae comitatus Gomoriensis notitia historico-geographico-statistica*“ (Lőcsén 1808. 4.) F. P.

BARTHOLOMAEUSOK, olly világi papokból öszveállott társaság, mely eredetét Holtzhauser Bertalantól, ingolstadi paptól, vette 1640. E' társaság istenes indulattól buzdítatva, elejénte, a' kispapok seminariumi Németország némelly részeiben rossz karban lévén, ezt tette czélul, hogy a' tanuló ifjúságnak mind tudományi, mind erkölcsi nevelésére ingyen ügyelne; azonban egyéb világi hivatalokra felszerülendő 's szegényebb sorsu nevendékek oktatására is kiterjeszkedik; illy jótéteményért egyéb díjt nem kívánván, mint, ha a' nevendékek idővel jobb sorsra jutandának, jöltévőjük iránt viseltető haládatosságot. Öltözetek fekete hosszú köntös általövedzve.

Sz.

BARTOLOZZI (Francesco), a' leghirebb rézmetszők egyike, szül. 1730 Florenczben, 's rajzolni Ferratinál, rézre metszeni Velenczében Wagner Jósefnél tanula. Florenczben és Milanóban több ahitatos ábrázolatokat adta ki. 1764 Londonba méne, hol a' rézmetsző művészséget még inkább emelé; később királyi rézmetsző lón 's a' művészségek királyi akademiájában is helyt nyere. 40 évet töltött vala már Londonban, midőn, meg nem elégedvén az academia szerkezetével, Lissabonba költözék, hol a' regens-herczeg egy képiró- és rézmetsző-academia igazgatójává és a' Krisztusrend lovagjává nevezé. Megh. 1815. Mivei, melyeket angol és olasz művészek után másola, vagy vésővel és tövel együtt dolgoztak, vagy csupán pontozva vannak, 's mesteri kézzel mindenkor. Helyes rajzait legnagyobb gyengédséggel tudá kivinni, 's akarmellyik módban dolgoza, az originál szellemét mindég híven adák másolatjai. Legjelesb lapjai közzé tartozik lord Chatam halála, Coppelután, melynek jó lenyomatját már több évek előtt 150 tallérral fizeték, 's mennyi kellem és báj leng Kaufman Angelica után dolgozott ábrázolatlan! Munkájának száma öszvesen 2000-re menyen. Fija Londonban él 's jeles képiró.

I.

BARTON (Érsébet), tudatlan falusi leány Aldingtonban, a' kenti grófságban (a' honnét kenti leánynak vagy a' páczának is nevezetik). Ez midőn Angolországban a' reformatio kezdődék, eszközül használtatott a' Catholicusoktól 's Katalin királyné követőjítől arra, hogy az angol népet lázítsa fel VIII. Henrik első feleségétől szándékba vett elválása 's az angol egyháznak a' romai széktől leendő elszakítása ellen, mellyel a' király a' papát fenyegette. Forró idegnyavalyabeli félrebeszélését használván az aldingtoni pap, Master Richard, és Bocking, egy canterburyi kanonok, elhitették vele, hogy ő a' király szándéka gátlására Istentől küldött propheta. Most tehát még jobban kikelt beteges felhevü-

lésében a' király elválása, az uralkodó bűnök 's általjában az eretnekség ellen, 's a' helybeli pap javára nagy hirt szerze az aldingtoni Máriaképeknek, mellynél, a' mint megjövendőlte volt, gyógyulását lelte. Bocking, ki már vele tartott tilalmas társalkodás gyanujába esett, reábeszélé, lenne apáczává, 's Warham, a' canterburyi érsek, 's a' rochesteri püspök, Fisher, jóváhagyása még inkább buzdítá őt jövendőlének folytatására, a' mire mennyből jött level által vélte magát felhatalmazottnak. Azon jövendölése, hogy Henrik, ha elválása mellett megmarad 's ujra megházasodik, alig marad egy hónapig a' királyi széken 's csufos hallállal fog kimulni, sok szerzetest és apáczákat lázita fel a' király ellen, 's a' Deering nevű szerzetestől készített 's elterjesztett jelenései olly zúgást okozának a' nép közt, hogy Henrik szükségesnek tartaná e' dolgot a' parlament elejébe terjeszteni. Minekutána Ersebet e' tanácsadóji elkövetett csalásokat megvallották volna, néhány vétkes társaikkal együtt elébb egyházi töredelemre és fogságra ítéltettek; de mivel őket a' királyné pártja vallományai visszavételére igyekezett birni, bebizonnyított ellenek, öszveesküvéseknél fogva, a' felségárulás, 's kivégeztettek Apr. 30 1534. Warham már elébb megholt, Fisher fogságba tétetett, 's a' volt cancellarius, Morus Tamás, részvétel gyanuja miatt vizsgálat alá került, mely azonban csak hamar elnyomatott. (L. HENRIK, VIII.)

BARYTON, I. BARITON.

BASA, olly főtisztviselő. Törökországban, a' ki egy egész tartománynak kormányozója 's az ebben lévő hadi népek vezére. A' legelsőbkek előtt 3, az alsóbb rangnak előtt két lófark vitetik. A' basa hatalmas igen nagy. A' sultantól ugyan önkényesen tétethetik le vagy neveztetethetik ki, a' háborukban a' nagyur parancsolatjára részt köteles venni, 's a' tartomány jövedelmeit, bizonyos mennyiségen kívül, a' közönséges pénztárba kell fizetnie; de a' belső igazgatás egyedül a' basától függ 's a' nép sanyargatásának minden nemeire annyival nagyobb szabadsággal bír, mivel a' birodalomnak mostani hanyatló állapotjában a' nagyur inkább elnézi a' basák erőszakoskodásait, hogysem azokat kemény rendelkezései által maga ellen fellázítsa. — Egyébiránt basa vagy basi főt jelent 's egyszerűs mindenk török katonának becsületheli nevét is teszi, melyet csak nem mindenik Török megad a' másíknak, minthogy mindnyájan ugy nezik a' Törökök magokat, mint katonákat. L—ú.

BASALT (basanit), egy sziklafaj, mely az augit, mezei spath és magnésvaskő belső vegyélékéből áll 's igen tömött és kemény; törésében lapos kagylóteknős és egyenetlen, finom vagy aprószemű, olykor földnemű is. Vannak benne néha ürességek is, melyek különbéle érczekkel vannak tele, találni benne hozzávegyüléseket is, 's végre áltmegy más vele rokon sziklafajokba. Az idő befolyása által könnyen elmállik, 's az elporlott kőből kövér, feketés, igen termékeny föld lesz, melybe a' plánták, nevezetesen a' gabona, buján diszlenek, 's ez annál nagyobb mértékben, mivel a' basalt körül többnyire mindég sok nedvesség gyülekezik; innen a' basalthegyek lejtőit gyakran a' legnagyobb magassáig látni mivelve, pássalt vagy erdővel fedve. — A' basalt, mely egy oldalt öszvefüggésben van a' trachytekkel, más oldalt a' vulkánok lávájával igen belső viszonyban, ugy látszik, más sziklafajok átváltozása által, tüzokádóhegyi agentiáknál fogva, állott elő; massáji már meglévő köterületeken keresztül törtek magoknak utat. A' meglágyult állapotban hihetőleg nagy mélységből emelkedtek azok fel az áltört heggyfedeleken, az előállott hasadások-és repedéseken, vagy a' hegytetők gömbölyded nyílásain, 's a' meghüléskor, a' merő állapotba való átmenetelkor bizonyos rendegyező alakot vettek azok némelly résztek magokra, 4-, 5-, 6-, 8-, 9 oldalú prizmákban 's symmetricus csoportokban. — Azt, hogy a' basalt nedves keveredékből állott legyen elő, nem igen hiszik többé alapos esmeretű 's előítéletlőtől szabad geognosták. — A' basalthegyeket alakjuk 's viszonyaik különösen kijelelik; részént kisebb nagyobb mértékben meg-

csonkított tekék alakjában emelkednek fel, részént ritka mereedséggel és lea hegybe futnak ki. A' hegyek felülete apró kidomborodásokat vagy besüllyedéseket mutat, vagy pedig majd rendetlen szegletű, függőleges, majd oszlopokból álló sziklamassákkal van rakva. Ilyen szörnyű nagyságu balsaltoszlopokkal van rakva a' Fingal barlangja 's az oriai gát Irlandiában. A' basalt az építésre igen jeles materiale 's lehet utszakövezetre és töltésekre is használni; öszvetörve 's mészvakolás közé keverve neveli annak öszvekötő erejét. Az oszlop nemü darabokat gyámoszlopokra, szegletkövekre, ajtó-és ablakfelekre 'sat. használják. A' tömöttebb játékfajokat malom- és dörgölő kövekre, mozsarakra, teknőkre, aranymivesek, aranyverők, könyvkötők 'sat. efféléknek való ülő kövekre dolgozzák fel; vannak abból a' régibb képfaragómivészségnek némelly darabjai is. A' romai képfaragók az egyiptomi ugy nevezett fekete granitból készült képszobrok restauratiójára élnek azzal. Továbbá az üvegfrittához is teszi ezt a' követ; magában homályos, igen folyékony butelliaüveget ad az. Végre élnek a' basalttal ráadás gyanánt a' nehéz olvadásu és mésztartó vasérczek olvasztásánál.

A. B. P.

BASEDOW (János Bernard, vagy a' mint magát gyakran nevezé, Nordalbingeni Bernard), századjának kitünőbb férjújai közé tartozik. Született Sept. 11. 1723 Hamburgban, hol atyja parókás volt, 's ugyan ott kezdé iskolájit is. Későbbben philosophiát és theológiát Lipsceben tanult; innen mint házi tanító Holsteinba ment; 's 1753 a' soroei nemes-academiában morált és szép tudományokat, 1761 pedig az altonai gymnasiumban tanított. Ugyan itt több munkát is bocsáta közre, mellyek mint az uralkodó vallásanitással ellenkezők, eltiltattak. Az alatt Rousseauinak 1762 megjelent „*Emile*“je arra gyujtá fel az igen is gyulekony Basedowot, hogy ő most az egész nevelésmódnak új és helyesb alkatasához fogjon, 's mind Rousseau, mind az általa igen becsült Comenius állításait alkalmaztassa és megszerettesse. Tüzzel 's nem erő nélkül fogott a' dolghoz, kora sem volt részvétlen a' száradék iránt. Tizenöt ezer tallérig kapott segedelmet elementaris munkájának kiadására, melly végre egy orbis pictus, 100 rézmetszéssel (Chodowieckytól), deák, német és francia nyelven, a' pompás hirdetések után, 1774 meg is jelent. Célja a' munkának az, hogy a' gyermek általa számos esmereteket kapjon a' valóság és világ köréből, 's mig szemé a' tárgyak sokféleségén gyönyörködik, lelke egyszersmind a' világpolgárság érzetéhez, mellyre Basedow új methódusa mellett olly igen törekedett, tanuljon felemelkedni. — Ezen tanításmódnak első és példaoskolója az 1774 Dessauban megnyitott Philanthropin lón. De B. minden tekintetben többet igére, mint tett. Nyughatlan és szüntelen messzejáró planumokkal, ideálékkal foglalatoskodó lelke 's ama' társait igen nyomó uralkodásvágy benne nem engedék sehoh vesztegelni; 's 1778 már, többszöri veszekedése után kivált Wolkéval, ügyes, de nyakas dolgozó társával, elhagyá a' Philanthropint; jóllehet ezért meg nem szünt tovább is több elmélkedő 's nevelést illető írásaiban, mellyek köz értelemre valók inkább, mint mély alaposáguk, szeretett ideái mellett buzgani, mig végre Jul. 25. 1790 Magdeburgban megholt. Basedownak nagy behatása volt a' vele egykorbeliek gondolkodásába; 's érdeme nem kisebb azon felvilágosodásnak, melly akkor Németországra derülni kezdé sikeres terjesztésében. Ha e' mellett méltán szemére vetik a' humanisták a' régiek' becsmérletét, mellyre őt egyedül saját beavatlansága bírhatá; 's habár ezen kívül számtalan tulságokat, tévedéseket 's gyermekes játékoskodást méltán szemére vehetnek is: azt mindazonáltal tagadni nem lehet, hogy az ő győző szavának hatalma a' gondolatlanul megvetett nevelés ügyére szent figyelmet és lelkesedést vont; hogy ő sok derék gondolatot 's hasznos igazságot hamar elterjeszteni 's az uralkodók részvételét is megnyerni tudta; jóllehet maga inkább szeretett dönteni 's újra teremteni, mint valamit kiképezni, rendbe venni, tökéletesíteni. — Eletét megírta Meyer (Ham-

burg 1791—92. 2. k.). Characteréről egykét festő vonást ad Göthe is „*Aus meinem Leben* 1. Th.“ Munkáját Mensel „*Deutschland*“jában feltalálhatni. Methodusa és iskolája felől lásd ezen czikkelyt PHILANTHROPINUS és PHILANTHROPINISMA. — t —

BASEL, Basilea, Schweiznak legnagyobb városa 16,000 lakossal. A' Rajna vize által két egyenetlen részre választatik el, melyeket egy 715 lábnyi hosszaságú hid kapcsol össze 's melyeknek lakosai régi időkől fogva idegenséggel viseltetnek egymás iránt. Oecolampadius, Grynaeus, Buxtorf, Wetstein, Hermann, Bernoullik és Euler híres tudósok is ezen városban születtek; Erasmus is több esztendeig itt lakott 's itt van eltemetve a' főtemplomban. Különösségei közé tartozik az, hogy benne az órák más helyekbeli óráknál egy órával korábban járnak. A' kereskedés benne eleven és messze terjedő. Több rendbeli hasznos intézetei között említést érdemelnek a' művészeti és természeti gyűjtemény, a' pénzcsabinet, fűvészkert, a' gymnasium, a' missionariusok seminariuma, a' jó és közhasznú dolgok előmozdítására czélzó tudós társaság, a' német bibliai társaság és az igen gazdag könyvtárral bíró universitas, mely 1459 állítottatott fel 's a' legújabb időkben az által különös figyelmet vont magára, hogy némelly híres tanítóknak, p. o. Okennak, de Wetternek, Snellnek és egyebeknek menedéket, partfogást és hivatalt adott, kik Németországból politicalai gondolkozásokért számkivették.

BASELI BÉKEKÖTÉSEK April. 5. és Jul. 22. 1795. Az elsőt a' prussiai követ (későbbben a' status cancellarius), báró Hardenberg, a' másodikat a' spanyol követ, Domingo d' Yriarte marquis, a' Francziák részéről pedig mind a' kettőt a' francia köztársaság schweizi követe, egy Barthélemy nevű polgár, irta alá. Ezen békekötések által Prussia és Spanyolország a' Franciaország ellen egyesült fejedelmektől elállottak 's a' francia köztársaságot megsemerték. A' köztársaság megtartotta a' Rhennus bal partján fekvő prussiai tartományokat a' német birodalommal köntendő közönséges békeségig, 's Prussia közbenjárását, ha a' német fejedelmek közül akarmellyik különös békeséget akarna a' köztársasággal kötni, elfogadta. Ezen békekötés titkos pontjai még most sem esmertek, 's csak a' Baselben Maj. 17. 1795 kötött egyezést lehet tudni, melyben éjszaki Németországnak fegyveres rész nem vétele (neutralitas) állapított meg. Eztkövette a' hessen-kasseli landgrófnak a' francia köztársasággal Baselben Aug. 28. 1795. kötött egyezése, mely szerint a' Rhennus bal partján lévő hessen-kasseli kerületek a' német birodalommal leendő közönséges békekötésig a' köztársaság birtokában maradtak. Spanyolország a' baseli békekötés által mind azt visszakapta, a' mit a' köztársaság seregei a' pyrenei hegyeken túl elfoglaltak; ellenben a' Francziáknak engedte azt, a' mit St. Domingo szigetén birt. Ezen békekötésért kapta jutalomul a' spanyol első minister, Emanuel Godoi, alcudiai herczeg, a' békeherczeg (de la Pac) nevet.

BASELI KÖZ CONCILIUM. Ez December 14. 1431 kezdődött Sz. Angoloi Caesarini Julián cardinalisnak, mint IV. Eugenius pápa követének, előlülése alatt, olyan szándékkal, hogy az eretnekségek (különösen a' Hussitáké) kiirtassanak, minden keresztény nemzetek a' catholicus egyházzal egyesítsenek, az egymással hadakozó keresztény fejedelmek összebékeltsenek, 's az anyaszentegyház mind fejére, mind tagjaira nézve reformáltassék. De a' pápa mindjárt az első intézetet is, mely ebben a' Hussitákkal megbékélés iránt tétetett, kárhoztatta 's követét a' gyűlés eloszlatására meghatalmazta. A' gyűlés a' pápa ezen szándékának ellene mondott, ót ravaszsgáért 's az egyház javával nem gondolásért keményen megfeddette 's több rendbeli megújított tilalmainak ellenére is Sigmond császárnak, a' német fejedelmeknek és Franciaországnak védelme alatt tanácskozásait folytatta. A' tanácskozásokat nagyon megkönnyebbitette az a' környülmény, hogy a' tárgyak négy rendbeli választmányok között felosztattak, mely választmányok minden nem-

zet és rangbeliek közül egyenlő számmal vétettek, 's a' teljes ülések számára előre dolgoztak. A' voxolás tehát ekkor nem a' nemzetek vagy rangok osztályai szerint történt, mint egyéb egyházi gyűlésekben. A' gyűlés IV. Eugenius ellen magát bátoroságra akarván tenni, mindeneknek előtte a' pápa ellenkezését törvénytelennek nyilatkoztatta ki, 's a' kostnizti vagy constantiai egyházi gyűlésnek azon végzését megújította, hogy a' köz egyházi gyűlésnek a' hit dolgában 's a' vallásbéli szakadásokra 's egyházi jobbitásokra nézve jusa van, valamint az egész kereszténységnek ugy a' pápának is parancsolni 's minden rendbelieket még a' pápát is, ha neki mint az egész egyház képviselőjének nem engedelmeskednének, megbüntetni. Mint-hogy a' pápa olyan bullákat adott ki, mellyekkel ezen gyűlést el akarta osztlatni, a' gyűlés törvényes pert indított ellene, őt maga elejébe citálta 's neki a' törvényes megjelenésre több rendbeli határnapokat rendelt, 's törvényhatóságát, a' mennyire lehetett, Francia-és Németországban gyakorolta. Egyik igen nevezetes munkája az volt, hogy a' Hussitákkal November 20. 1432. vágy inkább azoknak leghatalmasabb felekezetével, a' Calixtinusokkal, hosszas alkudozások után békeséget kötött, mellyben nekik az Ur vacsorájával mind a' két szin alatt élést megengedte. Igaz, hogy az által a' kostnizti végzésektől eltávozott, de nem tehetett mást, ha leghivebb védelmezőjét, Sigmond császárt, ki a' Hussitákat fegyverrel meg nem győzhette, Cs-hország thronusára akarta segíteni; mert ez csak az említett engedés által történhetett meg. Ezen kedveskedésért Sigmond császár IV. Eugenius pápát arra bírta, hogy ez a' gyűléssel megbékélt 's annak minden végzéseit egy bullája által elfogadta és megerősítette 1434. Minekutána ekképen a' gyűlés a' pápán győzedelmeskedett, a' fejedelmek között is köz bíró akart lenni 's a' lauenburgi herczeg Erichnek panaszában ítéletet hozni; de Sigmond császár az ország dolgaiba avatkozást protestálásával tilalmazta, 's az egyház reformálását sürgette. Még eddig e' részben a' gyűlés csak annyit tett, hogy Junius 14. 1434 a' papától azon hatalmat, melly szerint az addig a' cathedralis templomokkal 's collegiatusokkal egybekapcsolt praebendákat tetszése szerint osztogatta ki, elvette, a' kaptalanoknak a' kanonokok választását visszaadta 's a' pápát ezen választásoknak ingyen leendő megerősítésére kötelezte. Most már a' papi rend reformálásához látott 's azt végezte, hogy az olyan papok, kik ágyasokat tartanak, 's azon praelatusok, kik ezt pénzért megengedik, megbüntettessenek, az excommunicáltak addig, míg sententiajuk ki nem hirdettetik, a' társalkodásból ki ne zársanak, interdictumok egyes személyek miatt soha ne hozassanak, azon egy ügyben az ismételt appellatiók el ne fogadtassanak, az annaták, a' palliumokért járó fizetések és a' deportok (vagy a' papoktól a' püspököknek fizetett szokott annaták) elhőrltessenek 's simonia gyanánt tartassanak, az isteni tiszteletek, misék és canonicus órák minden rendbeli papok által rendesen véghez vitessenek, a' közös áhitatosság háborgatásai a' tisztviselők által meggátoltassanak, a' bolondok innepei és Karácsonykor a' templomokban gyakoroltatni szokott minden illetlenségek eltiltassanak. Azután Martius 25. 1436 a' 23-dik ülésben a' pápa választásának módja 's választatásakor teendő esküvések 's mondandó vallástétele és az egyházi gyűlés végzéseire leendő 's minden esztendőn megújítandó köteleztetése meghatározott, a' pápa rokonjainak tisztségekre emelése megtiltatott, 's a' cardinalisok száma 24 szorítatott oly móddal, hogy azok minden nemzetekbeli érdemes praelatusokból és doctorekból a' cardinalisok collegiumának szabad voxolása szerint választassanak, az egyházi tartomány fele jövedelmeiben osztozzanak, a' pápa hivatalbeli hűségére vigyázzanak 's bullájának neveket mindenkor aláírják. A' pápának csupán az a' jus engedtetett, hogy a' romai dioecesishez tartozó praebendákat osztogathassa ki, 's attól is eltiltatott, hogy az egyházi hivatalokra vágyókat kéréseknek az első hivatalbeli ürülések alkalmával leendő megnyerése felől bizonyosakká tehesse. Azon-

ban a' pápa mind ezen végzésekre semmit nem ügyelt, hanem a' gyűlés ellen annyival inkább igyekezett a' fejedelmeket ingerleni. Különösen hasznára fordította ezen tekintetben azt a' környülményt, mely szerint a' Görögök nagy szorultságban lévén, a' romai egyházzal egyesülni kívántak. Ezek ezen kívánságok teljesítése végett mind a' pápához, mind az egyházi gyűléshez folyamodtak, 's ezek mindketten vágyván az egyesítés dicsőségét magokéva tenni, mindketten küldöttek galyákat a' végre, hogy a' Görögök követeit azon városba hozná, melyben a' tanácskozásnak tartatni kelle, 's mind a' ketten más városokat rendeltek a' tanácskozásra. De az egyházi gyűlés galyáji, a' pápa emberei által gátoltatván, nem érték el ezéjlokat, a' pápa hajóji a' görög követeket Ferrarába vitték, 's Baselen a' pápának egyik követe, a' tarentumi érsek, egy olyan a' gyűlés nevében készült 's alattomban annak pecsétével megerősített rendelést tett közönségessé, melyben a' pápa kívánsága szerint Udine vagy Florencz javaltatott a' Görögökkel leendő tanácskozásra. Ezen csalárdságon újra megbosszonkodván a' gyűlés, nem csak több rendbeli végzéseket tett a' pápa ellen, hanem azt 1438 hivatalától fel is függesztette; 's ámbár sok jeles tagjai töle elpártoltak 's a' pápa részére állottak is, még is a' 38-dik ülésben Majus 16. 1439 a' pápát mint eretneket kárhoztatta, a' 39-dik gyűlésben pedig Jnnius 25. 1439 hivatalából egészen kitette 's November 19. a' sabaudiai herceget, Amadent, választotta pápává, ki V. Felix nevet vett magára, de csak keves fejedelmek, városok és universitasok által esmertetett meg pápának. Francia- 's Németországok a' baseli gyűlés vallásbeli reformatióját ugyan elfogadták, de a' IV. Eugenius ellen indított perben neutralisok maradtak. Ez a' pápa némelly kedvező környülmények által új tekintetet nyert, a' baseli gyűlés pedig, mely magát 1443 Lausanne városába tette által, naponként gyengébb és erőlenebb lett 's végre 1449 Eugenius halála és V. Felix lemondása után az V. Miklós pápa által ajánlott amnestiát örömmel elfogadta 's az egyházi gyűlést berekesztette. A' baseli egyházi gyűlés végzése az egyházi gyűlések romai gyűjteményébe nem vétettek fel 's a' romai curialisták által foganatlanoknak hirdettetnek ki. Mindazáltal Francia- és Németországban a' canonicus törvény kutfeji gyanánt nézetek, 's a' mennyiben az egyházi fenytéket illetik, gyakorlatban is vétettek. Azolta alkalmaztatások ugyan sokféleképen változtatott, de egészen el nem töröltettek. Egy egyházi gyűlés sem tett annyit az egyházi igazgatás és egyházi fenyték megjobbítására 's a' püspökök törvényes hatalmának helyreállítására nézve, mint a' baseli. (L. GAL-LIAI EGYHÁZ, NÉMET EGYHÁZ.)

BASILICA, királyi lak. Roma első századjaiban a' basilicák pompás nyilvános épületek voltak, hosszukás négyszegű formájuk, 's rendszerént corinthusi oszlopokkal és képszobrokkal ékesítve, hol a' polgárok köz jót illető tanácskozásokra öszvegyültek, a' kereskedők portékájkait kitették, fiatal szónokok előadásban gyakorlották magokat 'sat. Nagy Konstantin a' Keresztényeknek engede által egynehány basilicát isteni tiszteleire. Innét származott, hogy az első keresztény templomok basilica nevet kaptak, 's hogy később, midőn új templomok építették, ezeknél is megtartott a' régi basilicák formája.

BASILIDES, I. GNOSIS.

BASILISCUS, egy kígyófaj, melynek hazája Afrika 's Guiana Amerikában. Színe kekes, tarkóján, hátán 's farkkezdetén egy egy taréj; ezek fogasok, amaz fogatlan. Hossza 3—4 lábnyi. A' basiliscusról sokféle költemények forognak a' köz nép szájában. Kakasformában képzei ez azt magának, tarka sárkányszárnyakkal és sárkányfarkkal. Azt hiszi, hogy a' 7—9 esztendő vén kakasok néha néha belé tojnak a' ganéjba, melyből, ha varasbeka költi azt ki, basiliscus kel ki, egy olly mérges állat, melynek csupa lehelete 's tekintete is megöli nem csak az embert, hanem más állatokat is, 's melyet csak ugy lehet megölni, ha mérges tekinte-

te egy elejébe tartott tükör által önmagára fordították. Azt tartják, hogy ezen mérges állatnak a' menyét legnagyobb ellensége, 's megölésére elég, ha ez annak barlangjába fut 's azt szagával és leheletével eltölti. Basiliscusnak nevezték a' nagy ágyuknak egy fajtát, vagy a' kettős sugár ágyukat is.

A. Balogh Pál.

BASILIVS (Szent), a' többi illyenévű sz. atyáktól megkülönböztetve Nagynak (Magnus) is nevezik, született 329. Cappadociának caesariai püspökévé lett 370, megholt 379. Az egyházi fenytéknek, isteni szolgálatnak, a' szerzetes 's papi rendnek czélirányos elintézése, számtalan velős 's épületes egyházi beszédjei 's egyéb irományai által, melyekben erős lélekkel 's békeszszerezetettel az Arianusok tanításait megczáfolta; helyesen pedig ama' szerzetes életet 's abbéli fogadásokat érdeklő rendszabások által, melyeket maga szerzett 's követett és még a' későbbi, sőt a' mostani keresztény századokra is követhetőkké tett, megnyerte azon határtalan 's köz tekintetet, mellyel mind a' görög, mind a' deák szertartású keresztény anyaszentegyházban mint nagy szentségű férfiju tiszteltetik, 's az ugy nevezett sz. atyáknak jelesebb nevű 's emlékezetű egyikének tartatik. Nevéről a' görög szertartású egyesült és nem egyesült napkeleti Keresztényeknél mind a' két nembeli szerzetes barátok 's apácák, kik az általa behozott klastromi rendszabásokat követik, Basilicának nevezetnek. Efféle szerzetesek klastromi találatának a' mi időkben is Európának több országaiban, jelesen a' mi hazánkban is. Es valamint Sz. Benedeket a' napnyugoti, ugy Basiliust a' napkeleti szerzetesek első szerzőjének igazsággal mondhatni.

Sz.

BASIS (alap, talp vagy fenek). A' geometriában két egymással általellenben lévő határrészeknek egyike (linea vagy lap) basis, a' másik pedig (akarmi; linea) lap, hegy vagy csucs) tető (*vertex*) nevet visel. P. o. egy három szegletes képbén akarmelly' oldalt basis [gyanánt lehet venni, és az ezzel általellenben álló hegy annak teteje (*vertex*) lesz. A' földmérés munkájában nevezetesen az ugy nevezett triangulatiók alkalmazásával, midőn egy linea voltaképen megmértetik, egyebek pedig ebből és bizonyos szegletekből számvetés által határozatnak meg, egy voltaképen megmért linea a' basis nevet.

Tittel.

BASKERVILLE (John), angol könyvnyomató 's betűöntő, 1706 szül. Wolverleyben, elejénte irástanító 's lakirozó volt. Birminghamban 1750 pedig új betűk metszéséhez fogott, mellyek sok költsége, fáradsága után végre nagy megelégedésére ítöttek ki. Azokkal nyomtatta azután 1755 Virgiliusát közép- negyedréthben, Birminghamban, későbbben pedig Horatius, Terentius, Catullus, Tibullus, Propertius, Lucretius, Juvenalis, Persius, Sallustius és Florus munkáit, részént negyed-, részént nyolczadréthben, két fogásban. Ezekhez tartozik Virgilius még kétszer 1766 4. 's 1767. E' romaiakon kívül nyomtatott több angol classicusokat is, mint Milton irásait, 's másokéit, mellyek közül az Ariostoéi legkitetszőbb esinosságnak. Annál inkább érdemel pedig Baskerville dicséretesb hálát a' szebb nyomtatás körül, mivel mindent tulajdon erején, más segedelme nélkül tett. Typusainak szépsége most is mustrálul lehet, ámbár az ő sajtóit Bodoni és Didot pompás kiadásai hátrahagyák. De az uttörő Baskerville. Virgiliusa 's új testamentoma (Oxfordban, 1763 4) könyvnyomatói tekintetben különös becsűek maradnak, 1775 holt meg 69 eszt. korában, Beaumarchais vette meg minden utána maradt betűjét 3700 font sterlingen 's Voltaire munkájának fényes kiadását Kehlben azokkal tevő. Baskerville igen becsületes, örömet szolgáló, szép külsejű, de komor ember volt. Semmiféle külső isteni tiszteletet nem tűrhett, akarmelly formájában is azt merő babonának mondta. Ennél fogva nyilvános kötelességül hagyá örököseinek, hogy holt testét sem egyházi szokások szerént, sem temetőbe ne takarítsák, hanem minden cerimonia nélkül egy a' maga tulajdon telkire épített pyramisba helyeztessék.

D. G.

BASKIROK vagy **BASKUROK**, eredetekre nézve hihetőképen Na-
gaik, kik Bolgárokat vettek be magok közé; legalább tartományok egy
része a' hajdani Bulgarianak. Régenten tulajdon fejedelmek alatt déli
Siberiában vándoroltak egy helyről másra; a' siberiai khánoktól habor-
gattatván, telepedtek meg mostani lakó helyekben, a' Volga és Ural vi-
zeknél szélesen kiterjedtek 's a' kazani khánságot elfoglalták. Midőn Ka-
zan II István által meghódították, a' Baskirok önkényt aláadták magokat
az orosz császári pálczának, mindazáltal idővel több ízben felzendültek
az Oroszok ellen, de a' nélkül hogy függetlenségeket visszakaphatták vol-
na, sőt csak előbbeni jó állapotjokat rongálták, és a' nép számát fogyasz-
tották szabadságra vágyások által. 1779 27,000 háznépet tettek, mel-
lyeknek lakó helyeik az ufai és permi helytartóságok. Mohammedánok;
fegyvereik: nyilak, kéziy és lándsák; életük módja: vadászat, barontar-
tás és méhtenyésztés. Savanyu ló- és tevetéjből bizonyos kumiszból nevű ré-
szegítő italt készítenek, melyet igen szeretnek. L—ú.

BASKOK, Vaskok (Vasc, a' vassoctól, mely név férjfit teszen),
Biscayaiak, a' Cantabriaiaknak (Gasconiaiak), egy népnek, mely Spa-
nyolországban lakott a' Pyreneusoknál, neve. Hihetőképen a' hajdani
Iberusoknak, kik Spanyolországot a' Celták előtt bírták, maradékai. (L.
Humboldt Wilhelmnek ezen munkáját „*Etymol.-histor. geogr. Untersu-
chungen über die Urbewohner Spaniens*“). A' 6 száz. végén telepedtek
meg az említett hegynék északi oldalán, a' hegység és a' Garonne vize közt.
Hosszas csatázás után francia felsőség alá jöttek. Nagy Károly maradé-
kai alatt tulajdon hercegeket választottak; de midőn Károly családja ki-
holt, a' II száz. Aquitaniának, 1453 pedig ezzel együtt Franciaországnak
birtokába estek. Osi nyelveket, hajdani szokásaikat és nemzeti tánczai-
kat megtartották. Igen jó hajósok 's legelsőek voltak az Európaiak közt,
kik czethalvagás végett, de a' melyet már darab idő óta nem üznek, el-
veztek. Spanyolorzágnak Biscaya, Guipuzcoa és Alava nevű tartományai-
t (147 nsz. mf.) lakják 188,000-en. Franciaországban a' felső- és alsó-
pyrenei, arriégei és felső-garonnei departementekben számok mintegy
70,000. L—ú.

BASRELIEF, I. RELIEF.

BASSANO, kereskedő város Velenczének Vicenca nevű delegatió-
jában vagy megyéjében, a' Brenta vizénél (kel. hossz. 14° 43' 's az éjz.
szél. 45° 46' közt) tágas külső városokkal és 9600 lak; 30 templomá-
ban igen szép festéseket lehet látni. Egy 182 láb. hosszú kőhid köti öze-
ve a' várost egy Vicentino nevű nagy faluval. Éghajlatja bor- és olajter-
mesztésre igen kedvező. Lakosai igen szorgalmasan kereskednek se-
lyemmel, posztóval és bőrrel 's Remontini könyvnyomtató intézete igen
szépen nyomtatott miveket 's rézmetszéseket ad. Napoleon Bassanót
15.000 tallér eszt. jöve delemmel herczegséggé tette 1809 's Maret mini-
ster- statutitoknoknak ajándékozta. Bassanónál verte meg Napoleon
Sept. 8. 1795 Quosdanovich austriai vezért, a' Bassano tava mellett fekvő
Bassanelle városát (az egyházi statusban), a' Colonna ház egy herczeg-
ségének főhelyét, Bassanóval nem kell felcserélni. L—ú.

BASSETAILLE, a' muzsikában annyit jelent, mint mély tenor,
vagy BARITON (l. e); értetik továbbá alatta a' tenorhegedű 's tenor-
flauta is. J.

BASSETKÜRT, minden fuvó szerszámok közt leghangosabb, 's
mivel meg van hajtva, görbe kürtnek is neveztetik; úgy tartják, hogy
1770 tájban Passauban találtatott fel, későbbben Lotz Tódor Posonyban
nagyobb tökéletességre vitte. Szorosan véve nem egyéb, mint egy na-
gyobb klarinett, melyhez nem csak alkotó részeire 's hangjára, hanem
fuvására, az ajkfogásra 's ujak rakására nézve is úgy annyira hasonlít,
hogy a' ki klarinettet tud, ezen is nehézség nélkül játszhatik. Az orrán
kívül, hol t. i. befelfunak, áll öt darabból, melyeken 15 lyuk, ezek
külkül négynek nyitott, négynek pedig zárt csapója (Klappen) van; kiter-

jedése negyedfél octava, t. i. a' nagy F-tól a' háromszor vont c-ig. Orchestrumban ritkán jó elő, kivéven Mozart Requiemét, Titusban Viteilia ariáját 's még egy kettőt, pedig a' bassus szerszámok közt is lehet hasznát venni.

J.

BASSOMPIERRE (François de), francia marsall, IV. Henrik 's XHI. Lajos idejében, egyike a' legjelesebb és szeretetre méltóbb embereknek, Lotharingiában szül. 1579. A' clevei ház egyik ágából származott. Beutazván Olaszországot, IV. Henrik udvarában leve jártas és ott fény, játék 's galenteria által tündöklött a' főváros innepi 's mulatságai körül. Legelőször 1602 szála a' savoyi hg. ellen táborba, 's a' rakövetkezett esztendőben nem kisebb dicsőséggel vivott a' császári seregben is Magyarországon a' Török ellen. Francia hazája szeretete abba voná megint, hol most Montmorency connetable leányát kérengeli hitvesül, kibe szépségéért épen IV. Henrik vala iadulatosan szerelmes. A' jeles kéro legény királya esdekléseire lemondott elmátkásítandójáról. 1622 XIII. Lajos a' vitéz Bassompierret Franciaország mársalljának nevezé 's annyira megszerette, hogy Luynes, az akkori nyilvános kedvencz, megijedt rajta 's egyenesen kimondá az udvartól eltávoztatására törését, szabadjára hagyván, mit akarna inkább, egy sereg vezérlését e, követséget e, vagy val-hova kormányozónak menni. B. követségre hajlott 's ment elébb Spanyolországba, azután Schweizba, majd Angliába. Visszatértekor megint katonai pályájára lépett 's Rochelle és Montauban ostromán jelen volt. Most meg majd Richelien cardinalis félt nagy behathatásától 's midőn ennek Franciaország csak hamar despotasága alatt kezdé, a' Lotharingia házat kivéve, görbedni, Bassompierret az ezen ellenséges házhoz csatlódásának ürügye alatt a' Bastilleba ültette, 1631, 's méne oda a' feláldozott jeles! Szerelmes levelet 6000-et égete el elébb, mert minden szép asszonnyal volt kisebb nagyobb szerelme. 'S ott üle a' magasra verekedő lelkü a' cardinalis haláláig 1643-ig. B. ifju korában alaposan tanulván philosophiát, törvényt 's orvosi és hadi tudományt, fogságát követségei leírására fordította, a' mi által sokféle esetet igen tisztán felvilágosított. L. *Mémoires du marechal de B.* (Cologne 1665 és 1692 2 Vol.)

D. G.

BASSON, L. FAGOTT.

BASSORA (Basrah), hasonló nevü pasalik fővárosa. Mesopotamiának (Al-Dsesira) déli részében, melly most a' bagdadi pasalikhoz van kapcsolva, a' kel. hosz. 44° 40' 's az éjsz. szél. 30° 32' közt, a' Satal-Arab nyug. partján, mintegy 7 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. ezen folyónak, mellyen az 500 tonnányi terhkel megrakott hajók egészen a' városig elevezhetnek, torkolatjától. Kőfalain belül sok kertek és plántások vannak, mellyek apró csatornák által hasítottak keresztül. Mind e' mellett is a' város tisztátalan. Alacsony, agyagból épült házainak lapos fedeleik vannak. Legszébb épület Bassorában az angol sáfárság épülete, melly egyszersmind a' sáfár lakó helye is. Bazarjaiban napkeletnek minden drága természetmennyei találtathatnak. 50—60,000 lakosai többnyire Arabok, Törökök és Örmények (de vannak benne Persák és az Europaiak sáfárságában Europaiak is), 's olly szegények, hogy igen csekély bérért dolgoznak. A' Törökök csaknem mind tiszték vagy katonák, az Örmények pedig, kiknek kezében van az egész kereskedés, általjában kereskedők. Bassora egy Törökországnak és Persiának fő portéka lerakó helyei közül az indiai termésekre nézve. Bevitetnek selyemmivek, mousselin, posztó arany 's ezüst materiák, az ásványoknak némelly nemei, herzen és szantalfa, indigo, gyöngyök, mokkalavé, shawlok (80000, darabját általjában véve 1000 rubeljvel számlálva), fűszerszám 'sat. Az europai mivek ritkák és drágák; legtöbbre becsültetnek az angol fabrikákban készültek. A' kivitt nagyobb részét a' bevitt mivek teszik; hanem szép és erős lovail is is messzére terjedő kereskedést üz Bassora. A' karavánok utja Persiába, 's Aleppón és Bagdadon keresztül Konstantinápolyba megyen.

A' folyó gyakori kiöntései által okoztatni szokott veszedelmes kigözölgések a' Bassorában való lakást az idegenekre nézve igen egészségtelenné teszik. Környéke rózsákkal van beplántálva, mellyek lecsepegtetettek. Az Arabok rablásainak megakadályoztatására a' helytartó a' szomszéd pusztaság mentében csaknem 20 ném. mf. hosszú kőfalat építtetett, mellynek minden kapuján örök állanak. — Bassora Omar khalifa parancsolatjára 636 alkottatott, 's keves idő múlva egy lett napkeletnek leghiresebb városai közül, mellynek birása felett a' Törökök és Persák több századok alatt viaskodtak egymással. Amazok 1668, ezek 1777 foglalták ei; a' következett eszt. ismét török, 1787 pedig arab felsőség alá jött; hanem a' bagdadi basa visszavette, melly idő oltá Törökök birjak Bassorát.

L—ú

BASSUS. Ezen név alatt értetik a' muzsikában 1) minden öszvehangzatnak legalsó- vagy alapkottája; 2) a' több énekhangokra készült darabokban szinte a' legalsó és legmélyebb hang; 3) a' felvett négy énekhang közül a' legmélyebb. — A' bassus azon alap, mellyre az egész harmonia épül, mire nézve annak jónak és erősnek kell lenni. A' bassus mint énekhang, közönségesen a' nagy F-től az egyszer vont d- vagy e-ig terjed. Valamint az emberi hangok közt a' bassuséneket a' legmélyeb férfihang adja elő, ugy erre a' szeres muzsikában szinte a' legmélyebb szerszámok kivántatnak, mellyek mind hangra, mind kiterjedésre nézve az énekbéli bassussal megegyezzenek, p. o. a' fagott 's jelesen a' gordonok, t. i. a' contraviolon és violoncello; az elsőnek már ma közönségesen négy hurja van, 's a' legmélyebb e-től d- vagy e-ig terjed; feligazitása alólól felfelé: e, a, d, g; — a' violoncellónak vagy kis gordonnak szinte négy hurja van 's a' nagy C-től f vagy g-ig meyen, feligazitása: c, g, d, a. — Minden bassushangnak és bassusszerszámnak tulajdon kulcsa van, mellyet bassus vagy F- kulcsnak neveznek azért, mivel a' linearendben oda esik, hol a' kis f áll. — (L. még CONTRAVIOLON.)

J.

BASTA SZEKERE. Basta György, olasz ember, hadvezér Rudolf romai-német császár és magyar király szolgálatjában (I. BÁTORI SIGMOND és BOCSKAI ISTVÁN), minekutána 1600 és 1603 Erdélyt a' császár számára elfoglalta vala. szerfelett sanyargatta ott a' föld népet és vonó barmaitól annyira megfosztotta azt, hogy kénytelenek volnának az erdélyi parasztok olyan szekerkéket készíteni, a' mellyeknek vonását embererő megbirhatná. Az efféle szekerkét pedig Basta szekereknek nevezték el.

Fabri Pál.

BASTIA, hajdani fővárosa Corsica szigetének (a' k. h. 9° 26' 30" 's az é. sz. 42° 41' 36" közt), a' sziget éjsz. keleti részében egy dombon, amphitheatrum formára, de rosszul van építve; utszái keskenyek; a' tenger felől erős vára, tágas, de nem igen alkalmas kikötője van. 11,400 lakosai bórral, borral, olajjal, figével és hüvelyes veteményekkel nagy kereskedést üznek. Az itt készült török az Olaszok előtt igen becsek. 1745 Bastia angol kézre került; hanem a' következő esztendőben visszaadatott a' Gennaiaknak. 1748 az Austriaiaktól és Piemontiaktól hijában ostromoltatott, 1768 Franciaországhoz kapcsolattott. Rövid időre angol felsőség alá jött. Franciaországnak új felosztásakor (1791) Bastia fővárosává lett a' Corsica departamentnek, mindazáltal későbbben ettől az elsőségtől megfosztatott Ajaccio által, melly most fővárosa Corsicának. L—ú.

BASTILLE, régenten egy parisi kastély, mellyben a' status foglyai 's más, lettes de cachet által elfogott személyek tartattak. Ezen elfogató levelek a' király nevében adattak ki, hanem a' fogságba teendőket neveit a' ministerek, kik ezeknek a' leveleknek felelet terhe alatt lévő örzőji voltak, irták be. Ezen kérdésre, honnan származott ez a' szokás, hogy az alattvalók, kiknek kiszabadulásáról vagy megbüntetéséről azután sem a' törvényszékek, sem a' politia nem tudósittatott, ilyen levelek által fogassanak el? legjobban megfelel Montesquieu az ő „Esprit

des loix“-jában, a' hol ezt írja: „A' becsület a' virtus és gyakran ennek képviselője a' monarchiákban“. A' nemes emberek örömet nem akartak meggyalaztatni familiájok valamelyik tagja által. A' gyermekek engedtelensége 's gyalázatos magok viselete a' pallérozott francia nemes-ségben gyakori történet volt. Az ilyen esetekben az atyák 's atyafiak magok sürgették a' familia érdemtelen tagjának bezárását, midőn e' mind addig fogva volt, míg a' familia feje annak további fogságban tartását szükségtelennek vélte. Az elfogató levelek 's Bastilleban való raboskodás legelső oka tehát a' közönség botránkoztatásának eltávoztatása volt, mely elsősi jussal az ország legelső familiái birtak. De idővel a' ministerek hasonló jussal kezdték élni az osztályaikban lévő tisztekre nézve, kiket a' legkisebb hűségtelenségért 's függetlenségért, vagy kötelességeik áthalgásaért, vagy becsületekről való elfelejtkezésekért szabad tetszések szerint elfogattak. Ha azután a' további vizsgálat, vagy a' fogolynak szabadon bocsáttatása feledékenységre ment, 's az elfogás oka nem volt feljegyezve, megtörtént néha, hogy az elfogott szerencsétlen 30—40 esztendeig is ült tömlőczen 's itt is holt meg, mivel mindenik minister vakon hitte az előtte való tetteinek törvényességét 's igazságosságát. Az autocratiákban (a' hol t. i. az uralkodó kezében van a' status egész hatalma) a' büntetés, fájdalom! nem mindig a' törvényből származik, hanem néha csak a' monarcha, a' ministerek vagy kedveltek kényétől 's belátásától függ. Ezen oknál fogva lettek az elfogatások naponként mindig önkényesebbek, azon szép szin alatt, hogy különös királyi kegyelem az, ha az elfogatott személy ezen önkényes cselekedet által a' törvények keménységétől megmenekszik. Idővel nem csak a' ministerek, hanem a' monarcha 's ministerek kedveltjei is szereztek magoknak elfogató leveleket, hogy ezeknek erejénél fogva azokat, a' kik akar hivatalos, akar más körülállásaikban nekik terhekre voltak, eltétethesék láb alól. (L. CACHET, lettres de.) Midőn a' revolutio kezdetében a' nép a' Bastillet lerontotta, csak keves foglyok találtak benne, kik csekély számok mellett is kétségbe hozhatatlanul bizonyossá tették a' nép előtt az autocratiának a' pallérozott Franciaországban való létét 's egyszersmind arra is tanubizonyoságnál szolgáltak, hogy a' francia királyok ministereiktől a' lettres de cachet mi célra lett használásáról sohasem vettek számot.

L—ú

BASTION, I. VÁRFAL.

BASTONADA, egy a' Törököknél szokásban lévő testi büntetés, mely a' gonosztévő hátra vagy talpára, könnyű fapálczával, vagy göröcsös kötéllal tétetni szokott ütések-ből áll.

BATAILLON, I. ZÁSZLÓALJ.

BATALHA, Lissabontól 12 német mf.-re fekvő falu, Sz. Domokos szerzetének csak nemes tagokból álló klastromával, melyet I. János király alkotott, a' castiliai királyon Aljubarotánál nyert győzedelmének emlékeztetére, 1385. Ez a' klastrom egy Európának legpompásabb épületei közül 's goth izléssel építettett egy Hacket nevű orlandi építőmester által. Vesztegetéssel határosok az épületen és a' temetőhelyül szolgáló kápolnán lévő goth ékességek, melyek titkos értelműek és bizonyos dolgokat ábrázolnak, de nincsenek még kimagyarázva. Legnehezebbek az alkotó mausoleumánál vagy sirboltjánál lévőek. Az idegen monarchák is iparkodtak a' klastromot gazdagítani és ékesíteni, a' többek közt több drága ereklyéjét lehet benne látni Palaeologus Emanuel császárnak, a' ki 1401 Pariban tartózkodott, hogy a' keresztény fejedelmektől segítséget kérjen a' görög birodalmat elborító Törökök ellen. Azt mondják, hogy egy ezen szerencsétlen császárnak tulajdon kezei által íratott bizonyáglevel is mutogattatik ott, mely az ereklyék ajándékoztatásáról szól. Link „Reisen nach Portugal“ nevű munkájának 25 cikelyében ezen klastrom 's a' benne lévő kincsek körülállásosan le vannak írva. A' Braganza familia királyi temetője most Belem. L—ú.

BATAVIA, város és kikötő, Java szigetének éjszaki partjain (a k. h. 124° 33' 46" 's a' d. sz. 6° 12') 's német-alföldi Indianak fővárosa. A' Hollandiak által alkottatott 1618 's idővel a' hollandi hatalomnak 's kel. indiai kereskedésnek középpontja és a' főhelytartónak 's nagytanácsának helye lett. Fényéből, mellyről napkelet királynéjának nevezetett, keves van még meg. Egész utszáji el vannak pusztulva, csatornáji félig beomlottak, 's palotájának alig látszanak nyomai. Batavia egy kis folyónak, melly az általa öntözött tájéktól Jakkatagnak nevezetik, torkolatjánál fekszik. Ezen 's egy ennél kisebb folyó mentében, mellyek közül mindeniken csak kicsiny ladikkokkal lehet evezni, lakik a' nép nagy része; a' legnevezetesebb europai familiák most a' Molenvliet és Ryswik nevű külső városok két szép főutzáját lakják, mellyek a' régi város középpontjától fél német mf. esnek. Az ő város kerülete 2 német mf. kökerítése van 's elpusztulása előtt 20 egyenes utszája és 1993 épülete volt, mellyek közt most is kitetszők a' tanácsház, a' főhelytartó palotája, a' Reformatusok, Lutheranusok 's Portugaliak temploma, a' Mohammedanok több mecsete, az ispotály, fonóház, árvaház, a' chinai ispotály 's az idegenek nagy vendégfogadója. A' külső házak száma 3277, mellyekben többnyire Chinaiak laknak. A' várostól egy német mf-re egy Weltegređen nevű colonia fekszik, mellyben a' katonáknak szép kaszárnyák 's a' kormányzások nagy háza van. A' város europai részeiben lévő házak ugyan njabb, de nem legjobb izléssel vannak építve, valamint az említett közönséges épületek is. A' város igazgatása 's a' politia az országgló szék kezében van, melly azt egy előlülöből 's 4 tagból álló tanácsra bízta. Ezekon kívül itt egy árvák kamarája, melly igazgatja mind azoknak vagyonyját, kik örökös nélkül halnak meg, vagy a' kik testamentomainak végre hajtóji nincsenek jelen. A' közönséges intézetek közt kitetsző az 1777 felállított 's az angol országglás alatt, mig t. i. Batavia angol felsőség alatt volt, megnyitott tudós társaság, melly az utolsó angol kormányozónak, Rafflesnek, előlülése alatt Java állapotjáról igen helyes tudósításokat küldött Európával. A' mocsáros csatornák 's az utolsó század alatt a' tengernek visszavonulása által okozott döglöletes kigőzölgések, Bataviát többnyire halálos hideglelések hazájává teszik, mellyeket kiváltképen a' városban való éjjeli tartózkodás által lehet megkapni, a' honnan azon kereskedők, kik foglalatoságaiknál fogva csak nappal vannak a' városban, az éjszakát pedig egészséges helyen töltik el, épen olly egészségesek, mint más Europaiak a' tropicm clima alatt. Batavia népessége most naponként nevededik, mivel több nemzetek, főképen az Éjszakamerikaiak, minden asiai, sőt némely Europából hozott portékákat is itt vásárolnak be. Ez a' hirtelen nevededés azon kereskedésbeli szabadságnak következése, mellyet a' német-alföldi országgló szék más nemzeteknek Bataviában enged 's melly ennélötte a' kereskedő társaságok által igen meg volt szorítottva. A' lakosok, kik közt 11,800 Chinaiak és 14,200 rabszolgák számláltattak, száma, melly hajdan 16,000 volt, most elébbi csekélységből, mellyre későbbben leszállott, ismét 60,000 nevededett. Az országgló szék mindent elkövet a' város egészségének javítására 's megengedi a' Javaiaknak, hogy földjüket, csekély adó fizetésért, a' mint tetszik, ugy mivelhessék. A' be- és kivitt portékákra vetett nagy vám (1824 2,400,000 for.) eléggé ki-pótolja az országgló széknek azon áldozatokat, mellyeket az említett rend bevéése által tett. Miolta a' Hollandiak 1617 az Angolok javai coloniájkát elfoglalták, minden megháborittatás nélkül megmaradtak azoknak bíráisában, a' mit védő eszközeiken kívül kiváltképen az egészségtelen levegőnek köszönhetnek, mivel e' volt nevezetesen 1799 főoka az angol ostrom szerencsétlen kimenetelének. 1811 mindazáltal csakugyan visszafoglalták az Angolok Bataviát; mivel a' helytartó, Jansens vezér, megtudván az Angolok készülleteit, az éléstárak felégetése után elhagyta Bataviát 's egész hadi erejével a' cornelisi erősségbe költözött, a' honnan

az Angolok a várost Aug. 19. minden'ellenállás nélkül hatalmuk alá hajtották. Jansens vezér a' cornelisi várat 29 oltalmazta, midőn ez is angol kézre került, valamint az egész colonia is Sept. 18., minekutána a' Hollandiak több izbéli ellenállásai sikeretlenek voltak volna. Helyre állván a' közönséges békeség, Aug. 19. 1816 ismét visszaadták az Angolok Bataviát a' német-alföldi királynak.

L—ú.

BATAVUSOK, régi német nép, melly a' mai Hollandnak egy részét lakta, nevezetesen pedig azt a' szigetet, mellyet a' Rhenusnak Lejdánál a' tengerbe ömlő ága formál a' Waallal és Maassal 's melly rólok Bataviának neveztetett. Tartományok mindazáltal a' Waalon túl is terjedt. Tacitus dicséri vitézségeket. Ezen romai író szerint a' Batavusok Chattusok voltak eredetiképen, kik a' belső nyughatatlanságok miatt költöztek ki honjokból, a' minek még Caesar előtt meg kellett történnie. Midőn Germanicus a' tenger felől akart Germaniába beütni, a' Batavusok szigetét tette hajósseregének öszvegyülő helyévé. A' Romaiaktól meghódítatván, hasznos szolgálatokat tettek azoknak, mellyekért „romai nép barátjai 's rokonjai“ névvel tiszteltettek meg, az adózástól megkíméltettek, 's megengedtetett nekik, hogy magok közül válasszanak vezéreket. Kiváltképen derék volt lovasságok. Táborig muzsikájok kürtökből állott. Vespasianus uralkodása alatt felzendültek Roma ellen, Civilis vezérlése alatt, 's egyezésre kinszerítették a' Romaiakat. Trajanus és Hadrianus ismét romai felsőség alá hajtották őket. A' 3 század vége felé a' sali Frankok foglalták el a' Batavusok szigetét. 1798 oltá, midőn a' Francziák befolyásánál fogva az egyesült belgiumi polgári alkotmány eltöröltetett, Napoleon Lajosnak 1806 hollandi királlyá lett kinevezetéséig, ez a' status bataviai köztársaság nevet viselt.

L—ú.

BATH, szépen épült város és sok vendégektől meglátogatatni szokott ferdő (4463 ház, 31,500 lak), püspöki lakhely, Angliának Somerset grófságában (az éjsz. sz. 51° 22' 32" 's a' ny. h. 2° 21' 30" közt Greenwichől számlálva), a' hajókázható Avon vize mellett. Meleg forrásai, mellyeknek közhírhíre Bath hihetőképen lételét, ugy látszik, már romai seregek oda érkezése előtt (44 eszt. K. sz. u.) használtattak. A' szerzetesek regéji azoknak felfedeztetését K. sz. e. a' 870 esztendőre teszik. Legelőször a' Romaiak tettek a' források használhatására rendeléseket, 's pompás és czélirányos ferdőházaik a' többi intézetekkel együtt, mellyeknek még most is igen sok tanúsággal teljes maradványai találhatnak, az általok Britanniában építettett közönséges épületek közül a' legrégebbek közé tartoznak. Még most is lehet látni Minerva pompás templomának gondosan megőrzött oszloptöredékeit, mellynek helyén most egy 85 lábnyi hosszú 's 46 l. széles szivattyszoba áll. 5 közönséges ferdő a' városé; a' hatodik a' Manvers grófok tulajdonja. A' víz hévsége Fahrenheit hőmérője szerint 93—117°. A' ferdők igen hasznosak a' köszvény, tagszaggatás, emésztetlenség, zsibbadtság és epés szorulás ellen. A' Romaiak Bathot Aquae salis-nak, fontes calidi-nek, a' Britanniaiak Caer Badunnak, a' Szászok Hat Bathumnak és Accamaniumnak, vagy betegek városának nevezték. 1750 a' ferdővendégek számára uj szobák építették; 1771 oltá egy igen szép, 106 l. hosszú, 42 l. széles és épen olly magas tánc szalával, továbbá egy másik 70 l. magas és egy harmadik nyolcz szegletű, 48 l. átmérőjű szalával diszlik a' bathi ferdő. Az 1805 felnyittatott, igen tágas játékszin első egész Nagy-Britanniában a' londoniak után. Csaknem egész esztendőben lehet itt keves költséggel részt venni a' közönséges multságokban, minden rangbeli versengés, melly más europai ferdőhelyeket megszokott fosztani kellemességeiktől, törvények által meg lévén tiltatva. Főtemploma legujabb 's legtisztább goth izlésű épület egész Angliában; 1495 kezdődött elépítése. Közönséges helyei közt bámulásra méltók a' királyné piacza (Queen's Square), a' circus, félhold és paradépiacz. Nevezetes még Bathban a' földmívelő társaság, a' philosophiai és harmoniai társaságok, egy nagy

ispotály, mellyben 150 betegnek van helye 's a' betegek több más házai, végre a' nemzeti szorgalmatosság és vallás előmozdítására egyesült társaságok. Környéke bájoló; levegője egészséges. L—ú.

BÁTHORI, I. BÁTORI.

BÁTHORI (Gábor), hittudomány doctora, a' helvétországi vallást követők Duna melléki superintendense 's a' pesti ref. egyház magyar predikátora, szül. Január. 25. 1757 Solton, azonnevű vármegyében. Világot látott egyházi munkái ezek: „Emlékezetkövekkel megrakott temető kert“ két kötetben (Pesten, 1820). Az „Evangeliomi keresztény tolerancia“ (Pesten, 1822). „Lehet e? van e? egyedül idvezítő ecclesia“ (Pesten, 1822). Ezeknél sokkal előbb kiadta a' nagy-váradi Bibliát némelly javításokkal, Pesten.

P. Theurewk J. gyűjt.

BATHOS, görög szó, 's a' mélyet jelenti. Mi most ez alatt az írásmód- és költői előadásbeli, alacsony, közönségest, csuszót értjük, és pedig Swift szerint, ki az ő „Mesterség, a' költésben süllyedni“ című munkájában a' mélységet a' magasságnak, valamint a' Parnassus felföldijeit az alföldieknek veti ellenébe. Ezen bathos vig és példákkal megrakott teoriáját Swift említett értekezésében kell keresni.

BATHYLLUS, alexandriai születés egy a' régiek leghíresebb pantomimusi közül 's Pyhadesnek vetélkedő társa. Előbb Maecenes rabszolgája volt, ki őt szabadsággal megajándékozta. Anacreon jénekeiben Bathyllus név alatt egy szép gyermek dicsértetik. K. J.

BATISZTYOLCS, neve egy igen finom, sűrű és fejér vászonnemnek. Készítésére a' legszebb fejér len, az úgy nevezett ramé, fordítatik, melly különösen Hennegau francia tartományban természetlik. Flandriában ezen vászonszövést Cambrai Keresztély (Baptist) hozta divatba a' 13-dik században, 's úgy tartják, hogy későbben utána Baptist vagy toile de Chambrai — Kammertuch — volt a' neve. Mások az első nevet jazon felette finom gyolcstól vélik eredni, mellyet Indiából kapunk, a' hol bastas név alatt esmeretes. A' különbféle batisztgyolcs linons, claires, chambrais 's t. eff. nevekkal különbözik egymástól, 's nem csak Franciaországban 's Német- Alföldön, hanem Schweizban, Csehországban és Slésziában is készittetik. A' legjobb Indiából kerül hozzánk. (L. CAMBRAI). A***s.

BATONI (Pompeo Girolamo), a' 18-ik század jeles képíróji közé tartozik, szül. Luccában 1708, megholt Romában 1787. Mivészségét Lonca Sebastiano- és Masucci Agostino-, akkor híres mivészeknél, Romában tanulá; de mindjárt elejénte annyira hatának reá Rafaél mivei és az antikok, hogy mestereinek sem egyikét, sem másikat nem, de Rafaelt 's a' természetet kezdé követni, 's ezek után gyakorlá magát nagy szorgalommal. Mivei nagy részént oltártáblák és arczképek; közöttök a' XIV. Benedek, XIII. Kelemen és VI. Pius pápákéi, 's II. Jósefé, melly a' császári galeriában látható. Nevezetes a' elveszett fia visszatérte is, Bécsben. Szinezete eleven; egyes részek kivitele némelly miveiben csudálatra méltó; a' kedves és naiv ábrázolására különös tehetséggel bíra, 's ifju asszonyi alakokat gyakran nagy szerencsével ada esete. Első helyet érdemel ezeket Magdolnája, Dresdában. A' mivészség teoriájával nem sokat gondola, 's ezen kívül több különös sajátágai valának. Egyik leányát több évek előtt Olaszország legjelesb énekesnéjének tartották. I.

BÁTOR OPOS, jeles magyar bajnok SALAMON kir. alatt (l. o.).

BÁTORI. Ezen jeles nemzetség a' Guthkelediektől veszi eredetét, kiknek vitéz őse Svábföldről származott Magyarországra Péter király alatt. Már a' 14. század közepén két ágra szakadt, mellyek közül egyik Ecsedről, a' másik Somlyóról nevezte magát. Figyelmünket különösen megérdemlik: — 1) István (Ecsedi), főudvarmester, kire bízott a' warnai ütközetben a' királyi zászló és a' ki ott annak őrzésében vitézül elesett. — 2) István (Ecsedi), ennek fija, országbíró es erdélyi vajda, I. Mátyás királynak híres vezére és kedves embere, ki annak győzedelmében nagy részt vett. Különösen nevezetessé lett a' ke-

nyérmezei ütközet által, melyet Kinisi Pál segítségével a' Törökök ellen 1479 megnyert', hat sebet kapván. Mátyás halála után Ulászló mellé állott és 1490 a' királyság után törekedő Corvinus Jánost csak ugyan Kinisi társaságában megverte, de nem sokára 1493 megholt. — 3) László, Remete Sz. Pál szerzetese, a' szent irás első magyar fordítója a' 15. század közepe táján. — 4) István (Ecsedi), 1516 temesi grófból nádornak választatik, mely által a' nagyravágyó Zápolyát magára haragítja. Ez volt főoka, hogy 1424 a' katonai gyűlésben Verbőczy István munkálódási következtében hivatalától megfosztatott. Azonban Lajos király a' következő esztendőben abba megint visszahelyeztette. A' mohácsi veszély után I. Ferdinand részére áll, ezért Zápolya őt minden jószágaitól megfosztván, 1535 az ezek helyett nyert Dévénben holt meg. — 5) Bonaventura, másképen Andras (Ecsedi), az austriai ház pártján I. Ferdinand és Maximilian királyok alatt. — 6) Kristóf (Somlyai), Istvánnak testvérbátyja, 's ennek fejedelemsége alatt nagy-váradai várnagy, Erdély fejedelme 1576 — 1581. Választatott a' megyesi gyűlésen öccse ajánlására olly kikötéssel, hogy ennek tanácsán járjon. Ő alatta jelent meg Erdélyben az első Jesuita, Leleszi János, a' kire bizta Kristóf Sigmund fiacskájának nevelését, 's a' kit több szerzetes társai is követték, 's a' fejedelemtől befogadtatván, nevezetesen Kolosmonostorban lakhelyet nyertek 1579. Beteges lévén Kristóf, 1580 a' kolosvári gyűlés által fiját, Sigmundot, választatta maga helyébe a' sultán helybenhagyásával, Rudolf ellenmondása nélkül; 1581 pedig megholt. — 7) István (Somlyai), Istvánnak, I. János király alatt erdélyi vajdának, fija, Erdély fejedelme 1571—1576. Előbbi viselt dolgait I. János II. alatt. Ennek halála után követeket küldöttek az erdélyi rendek mind II. Zelim sultánhoz, mind Maximilian császárhoz. Ama' kifogás nélkül megengedte nekik a' fejedelmválasztást; ez csak a' spirai egyezésre (I. János II.) emlékeztette őket. Választatott Somlyai Bátori István, addig nagy-váradai várnagy és Bihar vármegye főispánya; de a' ki a' spirai egyezésre való tekintetből csak erdélyi vajdának és Magyarország részeiben való királyi helytartónak nevezé magát. Békesi Gáspár, a' ki magának reménylette volt a' Bátorinak jutott méltóságot, minden módon töre 's áskálódék ellene a' két császári udvarnál; és minekutána e' miatt Fagaras vára kised fijával és kincsel együtt Bánfi György által Bátori hatalmába került volna, beütött Erdélybe Magyarországból hadi sereggel, de Bátoritól Sz. Pál mellett 1575 megveretvén, futva tért oda vissza, a' kolosvári gyűlés pedig őt és követőit halálra 's jószágok vesztésére ítélte, 's a' kezére kerülteken végre is hajtattott az ítélet. Az alatt a' lengyelországi király Valois Henrik bátyjának, IX. Károly francia királynak, magtalan haláláról tudósittatván, titkon elhagyta volt Lengyelországot és visszavért honjába. A' lengyel rendek határnapot szabtak, a' mellyig visszajövétele váratnck; ennek eltelése után pedig királyválasztáshoz fogtak, és Maximilian császár elmellőzésével Bátori Istvánt választották 's hitták meg 1576, a' ki, elfogadván a' hivatalt, Krakóban megkoronáztatott, elvette az utolsó Jagiel vérből származott lengyel királynak, II. Sigmundnak, 42 esztendő hajadon leányát, Annát, és tiz esztendő mulva történt haláláig dicsőséggel viselte a' lengyel koronát. — 8) Sigmund (Somlyai), Kristóf fejedelem fija, Erdély fejedelme 1581—1602. Minthogy apja halálakor csak 9 esztendő vala, Kendi Sándor, Sombori László és Kovácsóczy Farkas adattak melléje, 's ezekre bízottott az igazgatás. De mivel ezek egymással, az ország nagy kárára, meg nem tudának egyezni, István lengyel királynak tanácsa szerint elmellőztettek, és Géczy János, nagy-váradai várnagy, tétetett egyedül igazgatóvá; a' ki 1588 történt haláláig dicséretesen 's az ország nagy megalégedésével viselte tisztségét, Kevelsel halála előtt a' rendek végzése által kitiltattak Erdélyből a' Jesuiták; utána pedig Bátori Boldizsár, Sigmund apja testvérének Andrásnak fija, kíváná a' fiatal fejedelmet kormányozni. Ez a' dolog izetlen-

seget és gyakorta való czivódást szült a két atyafi között, a melyet nevelt Boldizsár hatalmaskodása, a ki a vele ellenkező Gyulai Pált megölette, Gálfi Jánost pedig tömlőczre vetette. Kiütvén 1593 Rudolf császár és III. Murad sultan között a háboru, a nagyvezér, Sinan basa, Sigmondnak parancsolatot küldött, hogy hadjaival az ő táborában megjelenjék. Sigmond tett ugyan készüléket, de hadjainak elindításával késett; az alatt Carili Alfonso Jesuita által Rudolfal alkudozása ereszkedett; Győr várának török kézre való kerülése után pedig 1594 világosan kijelentette a tordai gyűlésen, hogy a fényes kaputól elállani 's az austriai házzal öszveszövetkezni szándékozik. A rendek nagyobb része ellene szegezte magát ezen szándékának; biztatak annak végrehajtására Geszti Ferencz és Sigmond anyja testvére, Kismarjai Bocskai István, nagy-váradi várnagy. Felbosszontva a rendek ellenállása által, Kővárra távozott el Sigmond 's ugy nyilatkoztatta ki magát, mintha a fejedelemségről le akarna mondani; de azonban fegyvereseket gyűjtete Bocskai 's Geszti alatt. Minekutána pedig a rendektől, a kik Kolosvárra tettek volt által gyűléseket, erre meghivatott volna: megjelent ott embereivel; és főképen Jósika István ösztönözésére Kendi Sándort és Gábort Ifju Jánosossal együtt Kolosvárra, Batori Boldizsárt és Kovácsóczy Farkast Szamos-Ujvárra, Kendi Ferenczet és Bornemissza Jánost Gyalu várában kivégeztette. Ezután Bocskait Pragába küldötte Rudolf császárhoz, a kivel 1595 olly egyezés köttetett: hogy Sigmond örökös fejedelme legyen Erdélynek és Magyarország részeinek, név szerint Marmaros, Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok vármegyéknek, a nagy-váradi 's huszi várakkal együtt a magyar korona felsősége alatt; feleséget az austriai házból nyerjen: férjmaradék nélkül való halála után pedig Rudolfra vagy annak maradékára szálljon fejedelmi birtoka. Feleségül adatott neki Christerna Maria, Styriai Károly herczegnek, Rudolf apja testvéreinek, leánya, a kivel 1595 Gyulafejevárvart egybekelt; a hol kevesell azelőtt a rendek végzése által visszaállittak volt a Jesuiták. Ezolta együtt fogá Sigmond Rudolfal a dolgot a Törökök ellen; de egyszersmind a Jesuiták, nevezetesen Genga Simon sugalásai arra bírák, hogy feleségét szüzességben hagyná; sőt rövid idő alatt megérlelk benne azt az eltökélést, hogy lemondván a fejedelemségről, az egyházi karba lépjék. Ez iránt két ízben személyesen beszélgetett és végeztet is Pragában a császárral; és 1598 Szuhai István váci püspöknek 's Istváni Miklós alnádorispányának, mint királyi biztosoknak, általadta Erdélyt, minekutána az ellenkező rendek feje, Jósika István, fogva Szatmárra vitetett volna, a hol ki is végeztetett. Maga Sigmond az egyezés szerint elhagyta feleségét 's Erdélyt, 's általvette Slésiában az Opol 's Ratibor herczegéseket 50,000 tallér esztendei fizetéssel együtt, várván a császár továbbbi ígérének teljesítését, hogy t. i. őt jövedelmes püspökségbe tegye 's cardinalisságra való jutását eszközölje. A királyi biztosok az Erdélyhez tartozó várak nagyainak megváltoztatása 's egyéb az Erdélyiek kedve ellen való rendeléseik által nagy békételenséget gerjesztettek; a melyről tudósittatván Sigmond, midőn maga sem volna megelégedve a vele való banással, még ugyan abban az esztendőben 1598 Kolosvárrat temett; a rendek hozzá állottak 's a királyi biztosokat őrizet alá tették. Ezeket ugyan Sigmond szabadon bocsátotta és Bocskai Istvánt Naprági Demeterrel azonnal Pragába küldötte a császár megengesztelésére, de a mig ezek a reájok bizott dologban eljárának, hirtelen megmásolta szándékát, Batori Boldizsár testvér öccsét, András cardinalist és warmiai püspököt, Lengyelországból magához hitta 's a megyesi gyűlésen 1599 neki a fejedelemséget általadta, maga pedig sógorához Zamoyszkijhoz Lengyelországra vette magát. Rudolf e dologért felette nehezelt és kassai hadnagynak, Basta Györgynek, 's a havas-alföldi vajdának, Mihály-nak, a kivel erdélyi biztosai szövetséget kötöttek volt, meghagyta, hogy Batori Andrástól elvegyék Erdélyt; Naprágit, mint a tartomány püspü-

két, visszabotsátotta; Bocakait pedig magánál tartóztatta. Mihály vajda tüstént beütt Erdélybe 's Bátori András Szeben alatt megverte, a' ki futtában a' csiki székben megöletett a' Székelyektől még 1599. Más oldalról Basta is benyomult Erdélybe császári hadakkal; és midőn Mihály vajda neki a' tartományt általadni nem akarná, megverte azt 1600 Miriszlónál; a' ki azután Tergovistbe, onnan pedig Pragába ment a' maga mentésére 's Basta vádolására. Az erdélyi rendek azalatt alkudozásba bocsátkoztak vala Rudoffal; a' mellynek kívánt foganatját nem látván, Bastát hadjaival együtt kiszorították Erdélyből, és Bátori Sigmondot újra fejedelemnek hirdették, és Moldvából, a' hová az, tettét bánva, már előre eljött volt, behozták 1601. Rudolf, erről tudósíttatván, Mihály vajdát Bastával megbékéltete és meghagyta nekik, hogy együtt fogják a' dolgot Sigmond ellen; a' ki tőlök ugyan abban az esztendőben Goroszlónál megveretvén, Moldvába szaladt; Basta pedig Erdélyt a' császár számára elfoglalta és Mihály vajdát Tordán megölette. Látván már most Sigmond, hogy Erdély megtartásához többé reménysege nem lehet, bejött még egyszer, hogy végképen lemondjon. A' császártól esztendei jövedelmül 50.000 tallér, lakásul a' lobbovitz vár rendeltetett neki, a' hova 1602 elment; Mart. 27. 1613 pedig megholt Pragában, Erdélyt Basta oltalma alatt királyi biztosok igazgaták eltávozása után. — 9) András (Somlyai), András fija, warmiai püspök Lengyelországban, cardinalis, és 1599 nyolcz hónapig Erdély fejedelme (I. Bátori Sigmond). — 10) Gábor, István fija, Erdély fejedelme 1608—1613. Lemondván az élemedett Rákóczi Sigmond (I. e.) a' fejedelemségről, főképen Betlen Gábor 's Imrefi János munkálódása által Bátori Gábor választatott helyébe, utolsó sarja a' Bátori nemzetségnek, a' még Lobbovitzban élösködő Sigmondon kívül. (I. Bátori Sigmond.) Ez a' fejedelem, a' posonyi országgyűlés meghagyása szerint Illyésházi Istvántól felszólíttatván, mindjárt 1608 Kassán hozzá állott a' bécsi békekötéshez, és az erdélyi rendeket is megeskette annak fentartására. De alattvalójinak tiszteletét és szeretetét csak hamar elvesztette Bátori Gábor dobzodása, feslettsége 's felfuvalkodása által, a' mellyet főképen Imrefi János csapodársága gerjeszte benne, a' ki őt Nagy Sándorhoz szokta vala hasonlítani. Némelly a' közönséges romai vallást követő erdélyi nemesek öszveesküvését elnyomta ugyan 1610 Kornis György és Boldizsár kivégeztetésével; de a' többi öszveesküdtek elszöktek és II. Mátyás királyhoz vették magokat. Midőn pedig a' szász nemzetet felette sanyargatná, feltámadtak ellene a' Brassaiak, Weiss Albert bírájok alatt; és a' havas-alföldi vajdát, Radult, segítségül híván, megverték a' fejedelem hadját Brassó alatt; melly győzelmek után Géczy András is a' támadókhoz állott. Illy állapotban lévén Bátori Gábor dolga, alkalmatosnak látszék Mátyás királynak az időpont Erdélynek meghódoltatására. Annakokáért Forgács Sigmond a' király parancsolatjára számos hadakkal beütt Erdélybe, Gyulafejérvárat megvette, a' fejedelmet Szebenbe szorította. De midőn Betlen Gábor török segítséggel közelgetne; Forgács háta megett pedig a' vele jött Hajduk tőle Nagy András alatt jelpártolván, tartalékseregét széllelverték, 's ezeknek hallattára zugolódás ütött volna ki táborában: felszedette sátorfáját és Moldván 's Lengyelországon által visszavonta magát Magyarországra. Illy szerencsétlen kimenetele után az Erdély ellen tett próbának megjelent Mátyás részéről Tokajban Turzó György, nádorispány, és fegyverzínést kötött Bátorival; a' békeségnek végképen való megkötését 's országos végzésbe való foglaltatását pedig a' legközelebb tartandó országgyűlésre halasztotta, egyszersmind a' vele lévő magyarországi urakkal együtt a' király nevében fogadván, hogy többé semmi ellenségeskedés annak részéről nem fog elkövetetni Erdély ellen. Mind ezek 1611 történtek. Az 1613-diki posonyi országgyűlésen pedig Turzó kötése Bátorival helyben hagyatott, és az erdélyi rendeknek fejedelem választásbeli jusa ujonnan megemertetett. De Bátori Gábor az alatt főpártfogóját és

hlt barátját, Betlen Gábort, elvesztette 's ellenségévé tette vala. Mert, midőn nála ebédelt volna a' fejedelem Szebenben 's a' ház hágóján lefele jőne, ennek egyik nyoma megbillent és megtántorította őt. Felette felháborodott ezen Bátori Gábor; és befogadván a' rágalmazók sugalásait, mintha az készített dolog lett volna, meg akará Betlent öletni. Ez tehát, a' fejedelem szándékaról bizonyossá tétetvén, Törökországba vette magát. Minekutána pedig ott a' sultan kedvét megnyerte 's attól Erdély fejedelmévé neveztetett volna: benyomult 1613 török badakkal a' Vaskapun, és futásra kinszerítette a' készületlen 's alattavalójtól elhagyatott Bátori Gábort, a' ki először ugyan Kolosvárra, onnan pedig Nagy-Váradra vette magát; a' hol Szilasi János és Ladányi Gergely irigyeitől, midőn a' ferdőből haza kocsiznék, megöletett Oct. 11. 1613. — 11) S ó fia II. Rákóczi György házas társa és özvegye. (L. Rákóczi György, II. és LEOPOLD I.)
Gróf Teleki József és Fábri Pál.

BÁTORI (Ersébet, Nyir-Bátori), György leánya, gróf Nádasdi Ferencz házas társa, szép és szerfelett tetszeni kívánó asszony vala, 's e' miatt teste ékesítésére 's piperére nagy gondot és sok időt fordíta. Egykor midőn haját szerkeztetnék szolgálóleányai, az egyik vigyázatlanabbul bánván a' fésűvel, fájdalmasan megrántotta feje bórét, a' min annyira fellobbant Ersébet, hogy keményen pofon csapná a' leányzót, kinek a' csapástól kibuggyant vére az asszony képére fecesent. Ennek le-törölése után ugy látszék a' tükrébe tekintő grófnénak, mintha a' vér alatt gyengült és szépült volna arczának bőre. Ez az észrevétel meggyőzhetetlen vágyat gerjesztett benne a' tapasztalt szepítő szernek további használására. Annakokáért két meghitt asszony cselédjét, Ilonát és Dorottyát, nagy ígéretek által reáveszi, hogy neki affélet kerítsenek; melléjek rendeli segédül János nevű hü szolgálóját, a' kit gyermek korától fogva maga neveltetett, 's a' ki az udvarban közönségesen csak Ficzkónak neveztetett vala, melly nevezet végképen reáragadott. Ezek ugyan azt a' leányzót, a' melly asszonya vágyát nem akarva gerjesztette vala, a' pinczébe csalták és vérét vették; mellyben minekutána megmosdott volna a' grófné 's tapasztalni vélte volna annak szepítő erejét, több szerencsétlen áldozatok is követték az elsőt. A' grófnak 1604 következett halálával özvegyeségre maradván Ersébet, jóllehet akkor már férjhez ment leányai valának, 's e' szerént a' hiúsággkorát meghaladhatta, még sem hagyott fel szörnyű cselekvésével. Sőt a' mint hanyatló kora sehe-sebben törle kecséit, annál szilajabb vággyal törekedék lekötni az idő ragadományát, ugy hogy napról napra nevedeknék a' leányok száma, a' mellyeket nem csak Csejte várában Nyitra vármegyében, hanem tul a' Dunán is, a' Nádasdiak számos jószágain, főképen Sárvárat, még pedig válogatott kinzással megöletett. Igy nem maradhatta többé titokban a' dolog; az eltűnt leányzók rokonjai gyanakodának, tudakozódának, kutatának; a' király 's a' nádorispány tudósittatának a' nehéz gyanu felől. — Ekképen adja elő a' mondottakat Turóczi László, Jézus szerzeteheli pap, „Hungaria, cum suis regibus, compendio data“ czimű munkájában, és szerént Bél Mátyás Nyitra vármegye leírásában. Teljesíti e' történet esmeretét ama' Závodszy György, Turzó György nádorispány titoknokja, tollából a' nádori napló könyvbe folyt jegyzése, a' mellyet Bél Mátyásnál és Katonánál olvashatni. E' szerént 1610 vége felé Turzó György nádorispány, midőn Posonyból a' nyolczados törvényszékről haza térne, meglepte Csejte várában Nádasdinét, és tetten kapta a' kinzókat, a' kiknek keze alatt ostorozás és süttögetés között épen akkor adá ki lelkét egy leányzó. Annakokáért nádori tisztjénél 's hatalmánál fogva Ersébetet Csejte várában való örökös rabságra ítélte; Ficzkó Jánosnak feje vétetett; Ilona és Dorottya elevenen megégettettek, minekutána Bicsce nevű trencsényi helységben, a' nádor birtokában, Jan. 7. 1611. ügyök a' törvény rendje szerént elíteltetett vala. — A' perbeli irományok és oklevelek az esztergami káptalan leveltárában tartatnak, a' hova Nov. 1705

adta be azokat Turóczi, Sz. Péteri Dávid Károly, hihetőképen a' bírák egyikének, Sz. Péteri Dávid János Árva alispányának, maradéka. Ezeknek foglalatja Turóczi előadását, a' melyet Katona is sejtésen épültnek mond, nem támasztja, a' mennyiben ki nem tetszik belőlök, hogy hiuság és tetszvágy volt volna Ersébet bűnének rugója; hanem inkább, ugy látszik azok szerint, mintha valamely rendkívül való és szörnyű testi 's lelki kórból eredett volna kegyetlenkedése, annyival inkább, minthogy semmi nyoma nincs annak, hogy vérrrel élt volna valaha a' maga szépítésére; minthogy mindenütt, a' hol tartózkodék, még utjában a' szekeren is, tulajdon kezével kinzá leányseledejait, és minthogy férje is jól tudá a' dolgot 's elnézé azt. Egyébiránt magát a' tettet meghitelesítik az említett oklevelek; az agyon kinzott leányok számát 650-re teszik; az elvesztett büntársak neveit Ujvári Jánosnak, Jó Honának, Szentes Dorottyanak írják; a' szerencsétlen eltévedt asszony első segédjének 's oktatójának Darvolya Anna nevű sárvári banyát mondják, a' ki talán elcsabitója 's megvesztője is vala. Maga Bátori Ersébet csejtei fogságában 1614 holt meg.

Fabri Pál.

BATOSKÁKNAK azon két vékony páleza nevezetik, mellyekkel Oroszországban ezelőtt a' gonosztévők meztelen háta veretett. A' bűnök a' földön fekvűt 's egy a' fenyítők közül az egyik fejére, a' másik lábára ült. II. Katalin törvénykönyve által ez a' büntetés eltöröltetett.

BATRACHOMYOMACHIA, a' békák és egerek harcza, egy tréfás vitézi költemény, melly Homerusnak tulajdonítatik 's mellyben a' békák és egerek harcza igen elmésen leiratik. (L. HOMERUS.)

BATTERIA (a' phys.), I. LEYDENI PALACZK.)

BATTERIÁNAK nevezetik a' hadi tudományban: 1. Minden sánczolás, mellyben egynéhány ágyu áll; 2. Minden hely a' mezőn, a' hol egynéhány ágyu ki vagy on állítva; 3. A' vár vagy erősség minden lineája, mellynek melyvédje megett ágyuk vannak; 4. Minden 6—8 ágyuból 's egy vagy két hubiczából álló pattantyuosztályok. A' helyzetésre tekintve vannak mező-, vár- vagy erősség-, partvivő batteriák, uszó batteriák, a' mint vagy szabad mezőn, vagy erősségben, vagy tengerparton valamely megvivendő hely előtt, vagy vizen állittatnak 's épittetnek. A' pattantyuk (*Geschütze*) nemei szerint megkülönböztetnek: az ágyu-, hubicza-, bomba- 's kőmozsár- bat eriákra; tűzők irányzására pedig egyenes batteriákra, mellyek függőleg az ellenség frontjába lűnek, rézsű batteriákra, mellyek szeglet alatt lövik az ellenséget, hátbatteriákra, mellyek a' sereget hátul, oldalbatteriákra, mellyek a' lineát végig lövik, keresztbatteriákra, midőn kettő egy helyre akképen lő, hogy a' lövések egyenes szegletben összeüsseenek. A' meglövendő tárgyra nézve vannak demontáló batteriák, mellyek czelja az ellenség miveinek melyvédjeit 's a' megették lévő pattantyukat elrontani (I. DEMONTÁLNI); scarpáló batteriák, mellyek a' rézs- (*Bresche*) batteriák mellett 20—30 gradusnyi szeglet alatt felállittatnak, hogy a' rézsnek szánt helyt rézsűjt löjék; rézsbatteriák, mellyektől az ellenség mivének lábja arra függőlegesen munkáló kemény tűzzel megtámadtatik, hogy az által a' hadgát 's melyvéd külső oldala annyira ledöntessék, hogy azon elmenni 's a' mivet megrohanni lehessen; ricochetbatteriák vagy ugró batteriák, mellyekben az ágyuk földszint igazittatnak, ugy hogy a' golyóbis közel az ágyu torkához a' földet érje, 's azon lineán elejétől fogva végig kisebb 's nagyobb ugrásokat csináljon 's minden maga előtt állót lesujtsjon, a' mi által a' lineának egész hossza batoralanná leszen; végre üst- vagy hajtó batteriák, mellyek hajtó pattantyukból állanak. A' fekvésre nézve vannak vizirányos, emelkedett és sülyesztett batteriák. Az uszó batteriák felkészítése különbféle lehet. Ez közönségesen egy tutajból vagy száltalpból áll, mellynek középlineáján ágyuk állanak 's azok előtt gyapjus zsákokból melyvéd. A' tutaj erős kötel által valamely szálfához vagy vasmacskához köttetik, melly körül, mintegy középpont körül, mozoghat 's evezők vagy rudak

által oda vitethetik, a' hol hasznát venni akarják. Az Arçon által feltalált uszó batteriákról, melyek 1782 Gibraltar ellen használtattak, l. ELLIOT.

BATTEUXI (Károly), nevezetes azon sokszor megtámadott és védett okfőről (principium), melyet a' művészség széptudománybeli theoriájában állita. Szül. 1713 Allond'huib. Rheims mellett; ugyan ott idővel kanonok 's 1730 az ékesszólásnak professora; későbbben a' parisi kir. collegiumban tanított, 's 1761 a' francia academiának lett tagja; megholt 1780. Illy czimű munkájában „*Les beaux arts réduits à un même principe*“ (Paris 1746), a' költés theoriájából Aristoteles nyomán eredve, minden művészetben azt tevő főszabásul, „hogy a' művész a' szép természetet kövesse.“ De azon kívül, hogy ezen okfő némelly művészetekre, melyekben a' természet nem adott példányt, mint p. o. a' muzsikára, épen nem szól, az a' nagy hiánya, hogy épen azt, a' mi itt főképen fenfőrogo, t. i. mi tehát a' természetben vagy akarhol is a' szép? meg nem határozza; 's így követőjít vagy a' mások p. o. a' régiek szűkkeblű majmozására, vagy csupán a' természet külső tárgyai szebbített, czifrázott másolására csábitá. Lehetnek, nem tagadjuk ezt B-nek, a' reánk ható külső természetben is szép tárgyak; de ez mi reánk nézve csak akkor áll, ha mi azokban a' szépet észre is vesszük; mert csak annyiban lehet valami nekünk szép és jó és igaz, a' mennyiben az saját subiectivitasmunkkal ez vagy amaz tekintetben megegyez. Ha tehát a' művész szép mivét akar alkotni, 's bizonyost és szabad eszmélettel alkotni, nem szolgakép, nem vaktában, ugy neki a' szép ideáját, legalább sejdítését, saját kebelében kell hordania 's innen merítenie; különben a' szűk empyrismus, a' mérő mesterség ingadozó határain túl nem hat. Csalódás az a' művészetben, ha ő a' lelkesedés eláradó pillantatjában a' külső tárgyból vélné azt magába általómölnék, a' mit azonban saját keble 's phantasiájának képző ereje olly tisztán, olly elevenen, olly valót hihető színben alkotott. Már csak ezekből is kitetszik, hogy a' szépnek szintugy vagon saját criticája 's elvont általános törvényei, mint akarmellyik közönséges ideánknek van; 's épen abban tévedett el B., hogy ennek (a' szépnek) okfejét nem a' szépre ügyelő észben, hanem magán az emberen is kívül kereste. Azonban nem keves érdeme B-nek az, hogy ezen okfő felállításával által az addig felhordott művészeti szabásokba valami egységet 's elrendelést hozott, 's ez által a' mélyebbre menő criticának 's tudományos esmereiteink ezen nemében a' messzebb haladásnak utat simított. Jeles munkája még „*Cours de belles lettres*“ Paris 1746, 5 köt. 12 r. 's azolta többször; 's az ebből, de nem ő tőle készült kivonat „*Elémens de littérature*.“ (2köt.); említést érdemel „*Histoire des causes premières* (1769). —

BATTHYÁNI (Ignác, gróf), 1741 szül. Junius 30. Német-Ujvárratt Vas várm. Fenmaradó emlékezetű mint Erdélyben a' legelső csilagtorony állítója Károly-Fejérvárratt, a' mihez könyvtárt is csatolt. — Oskolájit Pesten kezdette a' Piaristáknál, folytatta Nagy-Szombatban, 's végezte Romában az Apollinare Collegiumban, hol pappá is szenteltetett. Visszajöttkor nem akadott mindjárt méltó üres hely számára az esztergami megyében, melybe állott volt, azért Egerben gróf Esterházy Károly püspök körül élt, ki által ott azután kanonok és prépost is lett. Nevekedő jövedelme már kezdé köz diszre vonzódo lelkét is tettek nevelni, oszta szeliden a' szegénynek, ápolá nemesen tudományt. Molnár János az egyházi történetekről irt munkája elökélését neki köszöni. 'S a' romai magyar anyaszentegyház dolgai 's emberei történetvizsgálásában maga is fáradozott. Még ezelőtt jóval már Kollarhoz és Cornideshez fűzé magát levelezéssel. Egerben irta 1779 Schwarz ellen „*Agmantis Palladii, Academiae Philathethorum Socii* (ez adta neki a' nevet) *responsa ad dubia Anonymi* (Benczur) *adversus privilegium S. Stephani, Abbatiae S. Martini de monte Pannoniae, anno 1001 concessum, proposita*.“ 1780 erdélyi püspökké lévén, 1781 az erdélyi kis papság

számára készítette: „*Normavitae clericalis*.” 1785 adta ki Károly-Fejérvárárt: *Leges ecclesiasticae Hungariae et provinc. eidem adnexar.* (Pars I.) A' második és harmadik rész (1827) Kelosvárárt jött ki 1790 megint Károly-Fejérvárárt: „*Acta et scripta S. Gerardi Episcopi Csanadiensis haecenus indita cum serie episcoporum Csanadiensium*” (1790). Ezen munkájának. „*Dissertationes de rebus gestis inter Ferdinandum et Joannem Sigismundum Zápolya, Regem, Isabellam reginam, ac Cardinalem G. Martinusium episc. Magnovaradiensem ejusque caede in Alvincz,*” kéziratban kelle maradni. Már Erdélybe vivé magában azon gondolatot, hogy tudós társaságot állit. A' szebeni normalis iskolák akkori főgazgatója, Mártonfi József, később püspök, azon feltételét csillagtoronyra téríté 's a' nyughatlanul cselekedni vágyó Batthyáni kapott rajta. Ó ragadá meg a' jót, akarhol és akarkitől hallá arra az intést, nem csak akkor ragadt az önszeretetéhez, midőn először ő neki juta eszébe, 's így a' szép hév letorlá benne a' hiuságból cselekvést, melly gyakran a' legdicsebb akaratuaknak is gyengéje. A' csillagtorony a' károlyfejérvári erősség nyugotéjszaki szegletén áll 's a' vár és torony magassága az alatt folyó: Maroshoz képest 216 lábnyi. Homlokán aranyozott betűkkel ez: URANIAE POSUIT COM. IGNATIUS BATTYÁNI EPISCOPUS TRANSILVANIAE 1794. Mellette egy hosszú százában a' könyvtár, mellynek főkincsei: magyar dolgokat tárgyazó kéziratok 's görög romai írók princeps vagy legelső nyomtatásbeli kiadásai. A' magyar nyelv régiségei közt nevezetes a' többek közül egy magyar zsolnártárgy, a' 150 zsolnártárral 1508 Bertalan paptól. Természetiek 's régiségek musenma is van az intézethez kapcsolva. Batthyáni mind ezek fenntartására 38,200 forintot hagyott fekvő jószágban tókéül, alapító levele Jul. 31. 1798 költ. Akara az épület alrészében hozzá nyomtató műhelyt is, akara többfélélt 's olly buzgósággal, hogy erre költése miatt gyakran a' legszükségesebb mindennapiak megvételében fenakadt. Az utána következett püspök, Mártonfi József, nevelte mind a' csillagtorony, mind a' könyvtár 's a' musenm tárgyait, de a' Livius princeps kiadását, az alkotó tilalma ellen, 1809 egy fővendégnek is ajándékozta. Nov. 17. 1798 hala meg gróf Batthyáni Ignác. Nevezetes felőle, hogy egyszer nevendék pap korában csak nem eltemették. El volt rejteztve, 's holtak hitték, atya a' köpörső fedele reátétele előtt még tükörni szájához tartása által tett rajta próbát, 's azon, örömére, harmadnap kinyujtótatása után lehelet harmatját lelé. (L. Erdélyi Museum II. füzet.) *Döbrentei Gábor.*

BATTUECAS (Las), magas hegyek közt lévő két völgye Spanyolországnak Leon nevű tartományában, 14 órányira Salamancától; mintegy 1 spanyol mf. hosszúk, 's olly nehéz a' hozzájuk menetel, hogy a' mint közönségesen állittatik, a' többi Spanyolok századokig semmit sem tudtak ezen völgyek lakosairól. Mindazáltal már 1559 építettett benne egy Carmelitaklastrom. A' völgyek olly mélyen feküsznek, hogy, midőn a' napok leghosszabbak, akkor is csak 4 óráig süt a' nap belejük. Azt a' mesét, hogy ezt a' völgyet a' 16 száz. két szerelmesek, kik szüléjiktől üldöztettek, fedezték volna fel, már Feyjoo szerzetes megczafolta 's nevetségesen ítélte. Genlis, francia iróné, „*Les Battuecas*” című románjának ezeket a' völgyeket tette alapul; hanem felette hibáz, midőn azt állítja, hogy Bourgoing Spanyolországon keresztül utazásában azt, a' mit ő (Genlis) a' Battuecasokról beszél, valósággal látta volna. L—ú.

BATU khán, Kaposak ura, a' Magyarországot duló Mongolok és Tatárok fővezére. (L. BÉLA, IV.)

BAUMANN barlangja, egy természettől alkotott barlang a' Harzon a' blankenburgi heczegségben, a' Bode bal partján, Blankenburgtól 2, 's Elbingerödétől $\frac{1}{2}$ órány távolságra. Egy meszes hegyben van 's 6 osztályból (ide nem számlálván a' sok kisebbeket) áll, mellyeket mindennütt csepegő kő fed. Ezen kőnek földes alkotó részeit a' mindenünnen berohanó víz hozza magával 's mint meszes követ leülepti. Mind a' 6

barlang öszveséggel 758 braunschweigi lábnyi hosszú. A' bemenetel 136 l. magasan esik a' Bode völgye felett. A' 31 l. magas első barlang legnagyobb 's legborzasztóbb. Általában teljesek csepegő kő által csinált formákkal és oszlopokkal, mellyek legnevezetesebbek a' harmadik barlangban, 's mellyek közt az ugy nevezett pengő oszlop, ha megütetik, igen nagy hangot ad. Nevét egy Baumann nevű bányásztól kapta, a' ki azon reménységben, hogy pénzt fog találni benne, 1672 bement, a' mi ekkor történt legelőször, de visszajöven, hijában kereste a' bemenetelt, mellyet csak 2 nap mulva talált meg 's annyira megijedt, hogy az ijedséghez járulván az éhség is, csak hamar megholt. L—ú.

BAUMGARTEN (Sándor Theophil.), éles 's világos elméjű tudós Wolf iskolájából, született 1714 Berlinben, Halléban tanult, hol azután egy ideig rendkívül való professor volt, 1740 olta philosophiát tanított Frankfurtban az Oder folyója mellett, és ott megholt 1762. Ő alkotta az „aestheticát, mint rendszeres tudományt. Belátván t. i., hogy a' mivekből 's ezek okozatjából elvont műszabások zavart szülnek, eltért az idejebeli műértőktől és a' művészség teoriáját tudományosan igyekezett megalapítani. Ezen theoria tanításainak, ugy mondja, általában szükségseknek kell lenniük, ilyenek pedig nem lehetnek, ha egyedül következtéseken vagy tekinteten épülnek. Vissza kell tehát az első közönséges, az emberi lélek természetéből merített okfökre mennünk, ha az izlésnek valódi philosophiáját meg akarjuk állapítani. A' szép teszi minden művészség mivoltát. A' szépet pedig, Wolf iskolájának értelme szerint, érzékikép, megemert tökéletességnek tartotta. Ennél fogva egy részről a' szépet csupán a' külső érzés tárgyává tevő, más részről a' szépnek tudományát, mint az érzéki esmeret tudományát, az érzékiségnek vagy az ugy nevezett alsó esmerő tehetségnek a' logicától elválasztott, voltaképp azonban egészen logikai theoriájává alkotta. Mert a' szépnek töle felvett észfogásából azt következteté: hogy az aestheticának szabásai a' tökéletesség köz törvényeiből folynak, a' tökéletesség pedig neki és tanítójának nem egyéb, mint a' tárgy megegyezése észfogásával. A' logikai tökéletességet az aestheticaitól az által választja meg, hogy amazt világosan belátott, ezt pedig homályos esmeretnek mondja, mi által a' szép tudományának értelme nagyon ingadozó leszen. Új tudománya ideáját először ezen academiái irásában „*De nonnullis ad poema pertinentibus*“ (Halle 1735) adta elő, és hét év mulva ezen tudomány nyilván való tanítására szólítottatott fel. Előadásaiból származott Meier G. F. munkája: *Anfangsgründe aller schönen Wissenschaften* (3. rész. Halle. 1748—50). Nyolcz évvel később maga Baumgarten adta ki nagyobb munkáját (Aesthetica, Frankf. 1750—58. 2 rész), de bevégeztét halála meggátlá. Csak bevezetése, mellyben az egésznek talpkövet tett, és hevristicája tökéletes. Egyébiránt majd minden szabásainak megállapításában csak a' beszélő művészségeket tekintette. Egyéb philosophiai irásai kevesebb nevezetesek. Életét fenebb említett tanítványa, Meier, irta le (Halle 1765).

B. L.

BAUTZEN vagy Budissin, fővárosa a' szász királysághoz tartozó felső Lausitznak, egy nyug. felől meredek kősziklák által védelmettetett dombon, mellynek alját a' Spree mossa. Ez a' domb egy messzére kiterjedő 's nagyobbára tér tájékon emelkedik fel, mellyet csak délen vesznek magas hegyek körül és többnyire Wendek laknak. A' város kőkerítésén belől lévő Ortenburg nevű kir. kastély 1819 olta Lausitz főkormányzékének 's az ezzel öszveköttetett udvari törvényszéknek helye. A' lausitzi rendek minden eszt. 3 tartanak gyűlést Bautzenben, de most a' Szászok országgyűléseiben is részt vesznek. Bautzennek 11,500 lak. közt, kik többnyire Lutheranusok, sok Wendek vannak, kik az Istent egy luther. és egy cath. templomban tulajdon nyelveken imádják 's tisztelik. Nevezetesek benne: Sz. Péter káptalanja, mellynek főpapja „*Episcopus in partibus infidelium*“ nevet visel 's minden felső Lausitzban lévő Catholicusoknak egyházi feje; továbba a' káp-

talán temploma, melyben a' Protestansok és Catholicusok egymást felváltva tartják az isteni tiszteletet, a' honnan a' templom egy rostély által két részre osztatott, melyek közül a' kisebb a' Catholicusoké, a' nagyobb a' Protestansoké, kiknek tulajdonjaik a' harangok is, mindazáltal a' Posenben 1806 kötött békeség szerint a' Catholicusoktól is használathatnak; végre az igen dicseretes Luther. gymnasium, melyben Catholicusok is tanulnak. Bautzenben sok posztó-, parket-, kárton- és harinyamivék készítettnek, melyekkel, valamint vászonnal és gyapjuval is, nevezetes kereskedést üznek lakosai. A' 20 és 21 majusi (1813) ütközetben Napoleon hasznára tett egyezés szerint a' város kívül maradt a' csatamező lineáján, 's csak közönséges épületei lettek egy ideig használhatatlennaké, minthogy sebesek tartattak benne. L—ü

BAUTZEN és WURSCHEM melletti ütközet, Maj. 20 és 21. 1813. A' Gross-Görschen (I. LÜTZEN) mellett Maj. 2. történt csata után Napoleon Leipzighban állapodott meg, megette Wittenberg 's oldalra Torgau feki. E' szerint a' szövetséges fejedelmek serege gróf Witgenstein, a' ki nem érezte magát elég erősnek, hogy a' csatázást 3-madikán szerencsés következással megijithassa, vezérleése alatt két osztályban, melyeket Blücher és York vezettek, a' Miloradovits alatt lévő számos lovasságtól és végső csapattól védelmezettve, Dresdán, Meissenen és Mühlbergen keresztül, 8 és 9 az Elbe jobb partjára huzta magát vissza. Napoleon, a' kinek nem volt lovassága, csak lassan nyomult utána. Dresdát 8-dikán este 's Neustadtot 11-dikén elfoglalta. Azonban a' szövetséges sereg 14-dikén a' Spree jobb partján Bautzennél egy mind mesterség által, mind a' természettől megerősített álláspontba helyeztette magát. Ezzel a' sereggel lassanként 25,000 ból álló friss csapatok egyesültek, részszereint a' Prussiaiak részéről Kleist alatt, részszereint az Oroszokéról Barclay de Tolly alatt, ugy hogy a' hadi nép 96,000 (68,000 Oroszból 's 28 Prussiaiból) főből állott. Napoleon is, a' ki most az Elbe felső mellékének Wittenbergtől és Torgautól a' csehországi határokig ura volt, megerősítette seregét a' Szászokkal, Württembergiekkel, Bavaraiakkal 's a' Francia- és Olaszországból jött új katonákkal, annyira hogy 148,000 ember volt zászlója alatt. A' 3, 5, és 7 csapatok (a' Neyé, Lauristoné és Reynieré), melyek Ney alatt a' markok felé küldettek, tüstént visszahivattak, megtudván Napoleon, hogy a' szövetségesek Bautzennél ütközetre készülnek. Ily erőben lévén a' francia sereg, kétségbe sem hozhatta ugyan Napoleon a' győzedelmet, mindazonáltal a' szövetségesek állhatatosan feltették, hogy az ellenség ellen táborhelyeiket minden lehető módon oltalmazzák, és Európának, kiváltképen Austriának megmutassák, hogy seregek a' lützeni ütközet által az ellenséggel való megmérkőzésre elég bátor lélekkel 's erővel bír. Ezenkívül a' megütközést sürgető katonák nyughatatlanul várták azon szempillantást, hogy az ellenséggel ismét szem közt állhassanak; következésképen az ütközet nélkül való visszavonulás a' seregnek minden kedvét elvette 's vezéreilhez való bizodalmit semmivé tette volna. Ennélfogva Sándor császár és Wilhelm, prussiai király, elvégezték a' wurscheni (falu Bautzentől kel.) orosz-prussiai fő hadi száláson, a' hol az angol, austriai és svéd követek is jelen voltak, hogy az ellenséget a' 7 esztendő háboruban nevezetessé lett Hochkirch és Bautzen közt várják be. A' sereg két sor sáncz megett, csaknem két órányi szélesen, kedvező helyen állott. Bal szárnyát Hochkirchnek erdős hegyláncza védelmezte, mely a' Spree meredek partjától a' szomszéd Csehország határai felé huzódik; közepét mocsárok, besánczolt faluk, a' Burgnál lévő dombok, a' palankos sánczokkal megerősített Bautzen 's a' Spree mély árka oltalmazzák; jobb szárnyának megerősített halmok szolgáltak bástyául, melyekről a' Spreen való általmenetelt meg lehetett akadályoztatni. Hanem ezt a' szárnyat körül lehetett keríteni, 's annak a' főszereg többi részeivel való egyesülése az ezen tájékon lévő sok tavak által igen megnehezítettett. Így tehát Napo-

leon kezében lévén a' nagyobb erő, neki látatott a' szerencse kedvezni, annyira pedig hogy, ha a' szövetségesek megnyerték volna is a' győzedelmet, keves lévén hadi erejek, nem használhatták volna azt. — Már a' francia seregek Dresdtől Bautzenbe való utazásakor tüzes csatázásba keveredtek Miloradovits hátulsó 's Macdonald, francia vezér, első csapatjai 11-én Bischofswerdánál, 's még tüzesebbe 12-kén a' Kapellenbergnél (kapolnahegynél), mely alkalmatossággal Bischofswerda az Olaszok által kipredáltatott 's hamuvá tétetett. (Napoleon a' kár megterítését megígérte, 's mintegy 25,000 tall. ajándékozott a' lakosoknak.) Napoleon Dresdt, a' hol 16-kán az Auszriától hozzá küldetett gróf Bubna vezérnek, békekötés végett, a' fejedelmek gyűlésének helyéül Prágot nevezte ki, csak 18-kán hagyta el. 19-kén meggyőződött azon hadi mély belátásról, mellyel a' szövetségesek táborhelyeket választottak és megerősítették; de már meg volt az ütközet planuma téve, melly szerint a' szövetséges sereg jobb oldalának kellett megtámadatni. Ezen feltétel szerint 18-kán Pery osztálya Königswarthába küldetett, hogy Napoleonnak Hoyerswerda felől jövő Ney vezérrel leendő egyesülésére utat nyisson. A' szövetségesek részéről azonban 18-kán éjjel Barclay alatt 18,000 Orosz 's York alatt 5,600 Prussiai indítottak utra. Barclay másnap dél tájban találkozott Königswarthánál Lauristonnal, kit megvert; két órával később Königswarthától egy órányira York is tüzes csatába keveredett Weissignál Ney vezérrel, a' kit estig feltartott; mindazáltal a' 3- és 5-ik osztálynak elébb egymással, azután pedig Napoleon seregével való egyesülése, melly által a' szövetségesek állásának jobb oldala neminemű részben már is be volt kerítve, nem akadályoztathattott meg. Barclay és York tehát éjjel visszavonultak a' főserceghez, a' hol Barclay 14,000 emberrel a' jobb szárnyra állítottott 's a' Gleina nevű falu előtt lévő Windmühlenberget (szélmalmok hegyét) elfoglalta. 20-kán reggel fejtődött ki Napoleonnak megtámadó planuma. A' francia sereg több helyeken általment a' Spreen; Oudinot a' szövetségesek bal szárnya ellen nyomult előre; Ney és Lauriston a' jobbat fenyegették Weissig felől és Klixig előmentek, míg a' 7-ik osztály Reynier alatt Kalanból Hoyerswerdához érkezett; a' középponton, a' hol Soult volt fővezér, délutáni 1 óraker támadta meg Macdonald és Marmont a' Witgensteintől és Blüchertől előre küldetett osztályokat, mellyek Miloradovits és Kleist alatt Bautzenben 's Bautzen körül állottak. Csak 6 óraker este vette meg a' Marmont alatt lévő 6-dik seregosztály az ellenségtől elhagyott Bautzent, melly után késő este az alsó-kaynai dombokat is elfoglalta; legtöbbről állott ellen Kleist a' Burgnál lévő halmokon Bertrand 4-dik sereg-osztályának; de minden megtámadásai visszaveretvén, este 9 óraker Littenbe kellett visszavonulnia, mivel az alsó-kaynai domboknak a' 6-ik seregosztály által lett elfoglaltatása után, az övénel számosabb ellenség háta megett állott. Napoleon akkor birtokába jött a' Spree völgyének 's hadi szálásává Bautzent tette. A' következő nap megtámadott a' szövetségesek bal szárnya is, mellyet Miloradovits vezértlett; hanem a' legtüzesebb csatázás után, dél tájban, félbe szakasztották a' Francia a' sereg ezen oldalának háborgatását. Azonközben Ney a' szövetségesek hadi népének jobb szárnyát tegnapi állasából kinyomta, a' baruthi dombokat elfoglalta és egy Preititz nevű falunak megvevése által, hátulról megkerülvén Blücher jobb szárnyát, Barclay osztályának Blücher (a' ki a' kis bautzeni és kreckwitzi hegyeknél a' középpontot igazgatta) seregével való egyesülését megakadályoztatta. Visszavette ugyan Blücher a' falut; de egész erővel támadtatván meg hadi népének eleje, 's az ellenség a' szövetséges seregek álláspontját, a' kreckwitzi dombokat, megvévén, végre Ney, Barclay és Blücher osztályaiba oldalról és hátulról benyomulván, ezen utolsó kénytelenítettet vagy a' sereg középpontját a' jobb szárny megerősítése által meggyengíteni, midőn Napoleon annak a' bal szárnyal leendő egyesülését egészen ketté vágta, 's a' szövetsége-

seket a' csehországi határoktól elnyomta volna, vagy pedig magát Purschwitz felé visszahuzni. Mivel ugyan ez idő tájban a' 7-ik seregosztály Gleinánál megérkezett 's azonnal Weissenberg felé Blücher háta megé meg is indult, ezen oknál fogva a' szövetségesek vezérei a' tartaléksereg ütközetbe küldése által nem akarták egész hadi erejüket, az egy pontba öszve huzódott ellenség ellen ki állitván, kockáztatni, hanem délutáni 4 órakor, midőn a' balszárnyánál lévő hegyek megtartásának hasznai még kezekben voltak, közönséges visszavonulást parancsoltak, melyet a' szövetséges sereg három osztályban Weissenbergen és Löbauun keresztül Görlitzbe és Slésiába olly renddel tett, hogy Napoleon sok vérrel szerzett győzedelméből további közbevetetlen hasznot nem vehetett. A' csatamező el volt holtakkal borítva 's 30 lángoló falutól világosítottatott. A' francia tudósítások tulajdon veszteségeket csak 12,000-re tettek; hanem a' lajstromok szerint mintegy 8000 holtakból 's 18,000 sebesekből állott az; a' szövetségesek 8000-nél valamivel többet (némellyek szerint 12,000-et) vesztek el 's többet fogtak el, mint a' győztesek. Mindazonáltal, hogy katonájának bátorságát tüzelje, Napoleon Maj. 22. a' bautzeni és wurscheni győzelem emlékezetére a' Cenis hegyén emlékoszlopot emeltetett, melly az ő Francia- 's Olaszország iránt való háládatosságát ábrázolta, és 25 mil. frankjába került. Azonban a' szövetséges seregek vitézsege 's a' vezérek okossága a' Németekbe igen nagy bátorságot 's bizodalmat öntött. Utána nyomult ugyan Napoleon az orosz-prussiai seregnek, de 22-kén ellenállott neki Miloradovits végesapatja, midőn Duroe halálos sebet kapott 's Haynaunál Neynak Maison alatt lévő előcsapatja 27-kén megveretett Blücher végesapatjától. Erre az orosz-prussiai sereg, mellynek vezérlését Barclay de Tolly vette által Witgenstein helyett, Napoleon várakozása ellenére nem Breslauba, hanem Schweidnitz felé vonult, hol Maj. 29. a' pülzeni sánczokkal megerősített táborban megállapodott; Lauriston pedig, a' mark-neukircheni csata után, Jun. 1. minden ellenállás nélkül elfoglalta Breslaub. A' szövetségesek a' francia sereg jobb oldalát fenyegető 's egyszersmind bátorságos állása, az a' veszteség, mellyet a' Francziák jobb szárnya szenvedett, 's azon kőhorló csapatok, mellyek Napoleonnak Franciaországgal való öszveköttetését Saxoniában megháborították 's ketté vágták, reabírták végre a' francia császárt, hogy a' szövetségesektől a' haynau ütközet után ajánlott fegyvernyugvásban, mellyre ő maga tette meg Maj. 18. az orosz császárnál az első lépést, megegyezzek. Ez a' fegyvernyugvás Jun. 4. egy Pläswitz nevű faluban kötöttet meg Jauernél. (Vö. OROSZ-FRANCZIA HÁBORU 1813.)

L—ü.

BAVIUS (Marcus) 's szellemi rokonja, Mae vius, mint nyomoru versfaragók és merész műbírák még most is emlékeztetnek. Az újabb poësis Baviusban az iztelenséget, sila criticát és rossz versművészséget gunyolja.

BAYARD (Pierre du Terrail, de), a' lovag félelem és gáncs nélkül (*le chevalier sans peur et sans reproche*), szül. 1476, közel Grenoblehez Bayard várában, a' lovagság legnemesb tüneményinek 's legragyogóbb diszeinek egyike kezdődő hanyatlásának időszakából. A' Terrail házat, egyikét a' legrégebbek közül a' Dauphinében, nemessége 's vitézttetei jelesíték. Az ifju Bayard nagybátyja du Terrail György, grenoblei püspök, szemei előtt neveltetvén, korán gyökeret verének szívében amaz erények, mellyek őt megkülönböztetendők valának. 13 eszt. korában a' Franciaországgal öszveszóvetkezett savoyi herczeg apródja lón. VIII. Károly, ki az ifjut Lyonban a' herczeg kísérlői közt látá, bámulván ügyességét, mellyel szilaj paripáját kormányzá, kikéré őt 's Luxemburgi Pál, a' lignyi gróf, gondjára bizá. A' hősi játékok nyitának mezőt hírenek. 18-ik évében Olaszországba kíséré VIII. Károlyt, a' Verona mellett ütközetben csudálatra méltó hőstetteket követe el 's egy zászlót elfoglala. XII. Lajos országlásának kezdetében egy Milano

melletti csatában nagy hévvel kergetvén a' szaladókat, egyszerre nyomula be velek a' városba 's elfogatók. Sforza Lajos visszaadta fegyverét és lovát 's váltság nélkül bocsátá el. Mig a' Francziák Apuliában állának, Bayard egy spanyol testet vere meg 's vezérét, don Allonzo de Sotomayort, elfogá. Noha nemesen bánék vele, Alonso megszégedé adott szavát 's elszököék, és még ezenfelül rágalmazá is Bayard-t, ki, azon kor ugy hozván magával, kettős viadalra szólítá ellenjét 's megölé. Azután, mint Horatius Cocles, maga védelmeze egy hidat a' Gargigliánón a' Spanyolok ellen 's megszabadítá a' francia sereget, hátráltatván a' győztes sereg előnyomulását. Ezen hőstetteért egy süldiszót nyere symbolumul ezen körülírással: „*Vires agminis unus habet.*“ Szintolly jelesen viselé magát a' Genna- és Velencebeliek ellen. — Midón II. Julius Franciaország ellen nyilatkoztatta ki magát, Bayard a' ferrarai herczegnek méne segédül. A' pápát el akará fogni, de el nem süle planuma. — Nehéz sebbe esvén Brescia ostromakor, egy nemesnek házába vitették, a' ki elszökött vala 's nejét és 2 leányát a' katonák nyers dévajságának engedé, Bayard oltalmazá a' védteleneket, az ajánlott jutalmat (2500 aranyat) el nem fogadá, 's mihelyt fellábadt, visszatére Gaston táborába, a' ki Ravenna előtt áll vala. Ő csatát akara, két zászlót elfoglala a' Spanyoloktól 's üzöbe vevé a' futókat. Gaston, Franciaország reménye, oda lón, mivel Bayard tanácsát el nem fogadá. Visszamenet Paviából Bayard újra megsebesítették. Grenobleba vivék; életét veszély fenyegeté. „A' halál nem fáj,“ mondá, „de mivel, mint egy asszony, ágyon halok meg.“ — A' Cathol. Ferdinand kezdte háboruban a' Pyrenéken tul szintugy kitüntette Bayard hőslékkét, mint az Alpeseken innen. A' bal esetek, melyek XII. Lajos utolsó éveit zavarák, még nagyobb fényben mutaták Bayard személyes dicsőségét. VIII. Henrik, angol király, Ferdinanddal és Maximiliannal öszveszövetkezve, Picardiát fenyegeté, 1513, 's megszála Terouanet. A' francia sereg gyalázatosan futásnak erede, Bayard rettenetlenül álla ellen; de-hijában, a' többség győze, 's katonái már le akarák tenni fegyvereket. 'S ime? Bayard kis távolnyira megpillant egy angol tisztet, azonnal hozzá száguld, melyére teszi kardját 's mondja: „Add meg magad' vagy keresztüliszurlak.“ Az Angol áltadá kardját, 's Bayard is ezen szókkal nyujtá oda a' magáét: „En Bayard vagyok, a' Kegyed foglya, és Kegyed az enyim.“ Ezen elmés és bátor viselet tudtára esék a' császárnak és az angol királynak, 's azt határozák el, hogy Bayardnak váltságára nincs szüksége, 's mind a' két fogoly feloldoztatott viszonyos szava alól. Midón Ferencz lépett a' thronusra, Bayard-t küldé a' Dauphinéba, seregének utat nyitni az Alpeseken és Piemonton keresztül. Colonna Prosper utban várta, 's reárohanni reményle, de Bayard elfogá. Ezen fényes tett előjátéka vala a' marignanoi csatának, melyben Bayard csuda vitéztetteket követé el a' király oldala mellett 's a' győzedelmet elváltaszta. Ezen dicső nap után Ferencz lovaggá avattatá magát Bayard által, ugyan ennek kardjával. Midón V. Károly Champagneba beüött 's Franciaország belsejébe nyomulni szándékozik vala, Bayard védelmezé a' gyengén megerősített Meziéret minden megtámadás ellen, mig az ellenség vezérei közt támadt egyetlenenség visszavonulni nem kinszerítette őket. Bayard-t mint honzsabadítót köszönté Paris, a' király Szent Mihály rendje lovagjává nevezé 's egy 100 főből álló companiát ada neki, hogy azt a' maga nevében vezérelje: olly megtiszteltetés, melyben eddig csak királyi vérből származott herczegek részesültenek. Nem sokára a' Francziák ellen támadá Genna; Bayard meghódítá. Lodi megvétele után a' dolog balra fordula, 's a' francia seregek kiüzettek meghódított tartományaikból. Bonnivet kénytelen vala az Aosta völgyén keresztül visszavonulni, hátrvédőré megverék, ő maga nehéz sebbe esék. Bayard vala megszabadítandó a' sereget. A' hatalmas ellenség láttá-

ra keresztül kelle mennie a' Sesián; B., visszamenet mindég utolsó, nyomosan megtámadá a' Spanyolokat, midőn egy realörvött kő éré jobb oldalát 's hátagirinczét szertezuzá. Ezen szókkal: „Jézus, Istenem, halál fija vagyok,“ roskada le a' hős. Segédül jövének, „Tegyetek ama' fa alá,“ mondá „arczommal az ellenség felé.“ Nem lévén feszület, kardja keresztjét csókolá, lovászmesterének gyóna meg, szolgáját 's barátját vigasztalá, egy Isten-hozzád-at a' király- és hazának biza reájok 's barát- és ellenségtől körülvétette, kik szemeiből a' csudálkozás és megilletődés könnyei hullának, Apr. 30. 1524 hala meg. Holt testét az ellenség, mellynek kezeiben maradt, bebalzsamozta 's áltadá a' Francziáknak, kik közel Grenobelhoz egy Minoritaklastromba takarították. Sirjele egyszerű melykép latán felülírással. 1. „*Hist. de P. Terrail, dit le chevalier Bayard, sans peur et sans reproche,*“ de Berville-től (új kiad. Paris 1824).

db.

BAYER (János), német ügyvéd és, a' mi ritka tünemény, egyszerűsmind csillagvizsgáló. 1603 végzette „*Uranometria*“ név alatt híres munkáját, mellyben az egész csillagos eget táblakra metszvé adja elő, főképen, a' mint maga mondja, a' tanulók számára, kiknek könnyebb égi atlaszt magokkal hordozni egy helyről máshova utazván oskolába, olcsóbb is megszerzeni, semmint égi golyóbit. Két ujtás által jeletle ki magát B. ezen munkájában. Először, minden csillagot görög vagy latán betűvel jegyezvén meg, melly gondolatját az astronomusok többnyire a-zonnal elfogadták, és noha későbbben Hevelius (*Uranographiae* pag. 6.) igen ellenzette, mai napig követik. *) Másodszor, olly helyzetetésbe rajzolván le az égi képeket, a' mint azok az ég belső színién egy arczal éjszak felé fordult nézőnek látszanak, azaz, ellenkezőleg valamennyi régi csillagvizsgálók szokásával, kik az égi képekről mindenütt ugy beszélnek, a' mint azokat az ember a' golyóbit hátán kívülről (szinte az éjszaki sark felé fordulva) nézi: ennekokáért, a' melly csillagot a' régiek jobb oldalra tesznek, B. balra teszi és viszont; ezen ujtás ellen is haszontalan kelt ki Hevelius, Flamsteed, Bode és egyebek Bayert követik az égi képek rajzolásában. A' mi a' csillagok elnevezését illeti, nem a' betűkkel való gondolatban áll az ujtás, hanem azon rendben, a' mint azokkal B. élni kezdett, 's most altaljában az astronomusok élnek, t. i. a' melly álló csillag valamely képben legtündöklőbb az első görög betűvel, alphával, bélyegeztetik (p. o. a *Canis majoris* Sirius jelentti, a' homályosbak pedig sorban végig β , γ , δ ... betűkkel, 's ezeknek fogyatál latán *a*, *b*, *c*-vel. Hol és melly esztendőben született legyen B., nem tudni, valamint holta idejét 's helyét sem. Uranometriája harmadik kiadásában (Ulmae 1697) *Rhainanus* nak nevezetik. A' bizonyos, hogy fiatal kora olta Augsburgban lakott, mert ugyan ott M. DC. III. kal. Septemb. költ levelében, melly által munkáját az említett város kormány fejeinek ajánlja, így szól: *Meae partes exigunt, nisi mihi parum vel nihil mentis foret, acceptum ferre iis, quorum sub administratione laudabili, teneriorem aetatem, mitioribus studiis exultam, alteram quasi vitam retineo.*“ Tittel.

BAYLE (Péter), 1647 szület. Franciaországban Languedoc nevű tartományában Carlatban, elébb atyja által tanítatott, ki reformatus predikátor volt. Csudálkozásra méltó emlékező tehetségének 's igen eleven elméjének idején korán adta bizonyosságait. Az oskolákban olly mohón tanult, hogy nagy szorgalma miatt egészsége egész életére igen elgyengült. Minden könyveket, mellyeket kaphatott, valogatás nélkül olvasott, 's minthogy a' dialecticában különös kedvét találta, leginkább a' theologiai

*) Bode (Einkleit. z. K. d. gest. Him. S. 101) azt állítja, hogy Flamsteed vette volna be legelő B. betűjűt. Hevelius szerint (a' fennemlített helyen) másképp van a' dolga, azaz, B. sokkal régebb követőkre talált.

visszalkodásokra hajlott; Amyot Plutarchusa és Montaigne voltak legkedvesebb könyvei. Toulouse városában, hol a bölcselkedést tanulta, a Jesuiták leczkéjét hallgatván, Catholicussá lett, de 17 hónap múlva ismét visszatért a reformata vallásra, 's hogy a Catholicusok üldözésétől megmenekedhetnék, elébb Genevába, azután Copetba ment, hol gróf Dohna fiai nevelését bizta reá. De ezen foglalatosságot nem sokára megunta, visszatért Franciaországba, 's Rouenban vette lakását, hol ismét kénytelen volt gyermekeket tanítani, valamint Parisban is, hova innét ment. 1675-ben a bölcselkedés professorává lett Sedanban 's ott nagy hirrel tanított, mind addig, míg ezen academia 1681 el nem töröltetett. Ekkor Rotterdamba hivattott hasonlóképen a bölcselkedés tanítására. 1680-ban egy üstökös csillag megjelenése mindenütt nagy félelmet okozott 's ez alkalmat szolgáltatott Baylenak 1682-ben ilyen czimű munkáját „*Pensées diverses sur la comète*“ kiadni, melly tele van tudománnyal 's igen sokféle tudos tárgyról szól. Nem sokára ezután következett ezen könyve: „*Critique générale de l'histoire du Calvinisme de Maimbourg*“, mellyel Jurieu nevű reformatus theologust maga ellen igen felingerlette. Ekkor kezdődtek ezzel azon heves perlekedések, melyeknek következése utóbb a' lett, hogy Jurieu rágalmazása győzött, 's Bayle 1693 nem csak hivatalából letétt, hanem a' magányos tanítástól is eltiltatott. Hivatal nélkül lévén, minden szorgalmát azon munkának készítésére fordította, melly ilyen czim alatt „*Dictionnaire historique et critique*“ legelsőben 1696-ban jelent meg két foliantban 's mellynek legjobb kiadása 1740-ben látott napfényt négy foliantban. Ezen munkát is hevesen megtámadta Jurieu, sőt két újabb ellenség is kelt ki ellene, — Jacquelo és Leclerc — kik mind ketten vallását igyekeztek gyanussa tenni. Mások ismét ugy üldözték őt, mint új hazájának és vallásbeli felekezetének ellenségét. Ezen perlekedések hevesek voltak; soká tartottak 's egészségének is nem keveset ártottak. Meghalt 1706-ban, 59 esztendő korában. „Bayle“ ugymond Voltaire, „legelső a' dialecticusok, scepticusok között. Legnagyobb ellenségei is kénytelenek megvallani, hogy munkájiban egy sor sincs, melly a' keresztény vallást nyilvánosan ocsárolná; legnagyobb védelmezőji is kénytelenek megvallani, hogy visszalkodó cikkeibeiben egy sor sincs, melly az olvasóban kétséget 's gyakran hihetlenséget is ne gerjesztene.“ Bayle elejénte csak azt akarta a' magokhoz igen bizó theologusoknak megmutatni, hogy némely dolgok nem olly világosak és bizonyosak, mint ők gondolják, de kicsinyenként tul ugrott a' czélon 's a' megtörtént dolgokat is kétségbe hozta. Dictionariumában legnevezetesebbek az A cikkelek alatt előforduló jegyzetek, melyekben tudományát 's esze élességét leginkább megmutatja. Bayle egyébiránt szelid természetű, nyájas, igen serény, békeségszerető 's hasznát megtagadó volt. Számos apró munkái ilyen czim alatt szedettek öszve „*Oeuvres diverses de P. Bayle*“ (négy folióban).

K. J.

BAYLEN (generalis Dupont capitulatioja, mellett), olly történet, melly felébresztette Jul. 1808 a' Spanyolok bátorságát és siettetete a' már lecsendesített tartományokban is a' közönséges lázadást. Már be is ment mintspanyol király Bonaparte Jósef Madridba; Spanyolországnak Leon, Valencia, Valladolid, Zamora és Salamanca nevű tartományi meg voltak hódítva 's le voltak fegyverkeztetve. Csak délen, a' Guadaluquivirnél, a' természetűtől magától megerősített Andalusiában, Cordovában, Granadában, Jaenben uralkodott még a' lázadás lelke, mellyet a' sevillai junta minden lehetséges módon elesztett és segített. Megérkezvén ide 3 seregostyáival Majus végén Dupont, Cordova és Jaen a' legborzasztóbb jelenések közt ostrommal megvétettek. Ekkor a' szerzetesek minden mennyei örömeiket ígérték annak, és pedig purgatorium nélkül, a' ki 3 Francziát ejt el. Csak hamar 30,000-re nőtt Castanos serege, kinek ügyes és okos mozgásai, az éhség 's a' francia seregben dühösködő betegségek, melyek, ispotályok egyáltalában nem lévén, veszedelmesek lettek, előre

elkészítették Dupontnak említett sorsát. 3000 Spanyol állapodott meg Dupont háta megett Sierra Morenán, a' honnan, hogy a' fővárossal való öszveköttetését helyre állítsa, Dupont Baylen városát és Carolinát katonákkal megrakta, maga pedig Andujárnál állott meg a' Guadalquivir mellet, egy hidsáncz oltalma alatt. Hanem Jul. 14. 18.000 Spanyol jelent meg az Andujárnál fekvő francia sereg előtt; más 3000 pedig a' sierra morenai hegyzorosokon keresztüljövén, az ellenségnek háta megé került és 6000 Dupont bal oldalával szemben állott hadi rendbe. Dupont szokott vitézségével és mély belátásával 3 napig állotta ki a' megtámadtatást; de Jul. 18. végképen eldöntötte a' csatázás sorsát. Reding és Compigny Baylent támadták meg, míg Pennas és Jones a' Dupont alatt lévő fősereget foglalatoskodtatták. Dupontnak ki kellett Andujarból takarodnia, minekutána Baylen a' Spanyolok által elfoglaltatott. 9 óráig tartó csatázás után Dupont fegyvernyugvást ajánlott, melly csak azon feltétel alatt fogadtatott el, ha magát feltételetlenül megadja. Azonközben Wedel osztálya, semmit sem tudván Dupont lépéséről, a' Spanyolokat még egyszer megtámadta 's a' cordova regementet 2 ágyuval elfogta; hanem végre csakugyan engednie kellett a' nagyobb erőnek. Erre capitulált Jul. 23. az egész 17,000 főből álló bezárt francia sereg, minekutána 3000 a' csatamezőn maradt volna. Dupont és Wedel osztályai hadi foglyokká lettek, mindazáltal úgy, hogy az utolsó Cadixból Rochefortba vitessék hajón. Későbbben Dupont osztályának is megígértetett ez, de nem teljesítettett. Gróf Dupont visszatérvén Franciaországba, Toulonban elfogatott 's törvényszék elejébe állítottatott, hanem még perének eldöntése előtt megszabadult Parisnak, Mart. 3. 1814 lett elfoglaltatása által, 's XVIII. Lajosnak hadi ministere lett, már Dec. 1814 Soult tétetett helyébe.

L—ú.

BAYONNE, jól épült, gazdag kereskedő 's legnagyobb város az alsó-pyrenei departementben, ezelőtt főhelye a' labouri kerületnek Gasconeban (a' ny. h. $1^{\circ}24'$'s az é. sz. $43^{\circ}29'$), a' Nivének 's Adournak öszvefolyásánál fekszik, mintegy $\frac{1}{2}$ n. mfr-e a' biscayai öböltől. 1520 háza 's 13,600 lak. van, kik közül 6000-en a' külső városokban laknak. A' Nive 's Adour, mellyek közül az első mintegy 6 's az utolsó 15 német mfr-e hajókázható, kikötőt formálnak, mellyben 40—50 ágyus hadi hajóknak elég helyek van, hanem a' bevezés nehéz. Mind a' két viz épitésre való fa-, kátrán- és vasszállításra szolgál, mellyek a' pyrenei hegyek mellékéről vitetnek Bayonneba. A' várost 3 részre osztják, n. m. nagy városra, mely a' Nive bal partján; kis városra, mely a' Nive és Adour közt, 's külső városra, mely az Adour jobb partján fekszik 's St. Espritnek (sz. Léleknek) neveztetik. Ezt a' részét Bayonnenak nagyobbára portugali Zsidók lakják. Egy Vaubantól a' külső város dombjára építettett fellegrvár védi a' kikötőt és várost. A' bayonnei püspök a' touloni érsek alatt van, 's papi kormánya 3 megyére terjed ki. Főtemploma régi szép épület. A' várost a' külső várossal egy felvonó fahíd köti öszve. Bayonne Spanyol- és Franciaországokkal kereskedik 's a' külföldi portékákat vasért gyümölcsért, aranyért és ezüstért cseréli be. Tengeri kereskedésének főtárgya a' töke- és czethal-fogas, melly célra a' revolutio előtt 30—40 hajók evezik ki belőle. A' pyrenei árboczfák 's hajóépitésre szükséges fák Brestbe és Franciaországoknak több kikötőjébe vitetnek ki. Esmeretesek 's hiresek a' bayonnei sódarok. Sok bor és csokoládé vitetik innen hajókon éjszaki Európába. A' nép alsóbb osztálya hajdani biscayai vagy baski nyelven beszél. Nevezetes Bayonne azon fontos következtésü személyes öszvejövételről és beszélgetésről, melly Jun. 1565 Medeci Katalin és Alba herczeg közt történt. Itt jött öszve Napoleon Maj. 1808 a' spanyol király IV. Károlyal, 's az asturiai herczeggel, midőn Maj. 5 's 10-kén ezek a' spanyol korónáról lemondottak 's a' lemondásról szóló levelet aláírták, melly szerént a' király és a' herczegek az Európában 's Indiában lévő spanyol birtokokhoz való jusokat a' francia császárnak adták által. Végre itt tartot-

ta üléseit a' Napoleontól Jun. 15. meghívott spanyol főjunta 's itt készült a' spanyol új polgári alkotmány, mely Jul. 6. tétetett közönségessé, midőn Jul. 9. Bonaparte József Bayonneból Madridba utazott. Ugyan ezen Maj. 10. 1808. íratott alá a' bayonnei egyezés Varsó és Franciaország közt. (L. Schöllnek „*Traité de paix*“ 9 köt. 28 l.) L—ú.

BAZAR, a' keletieknél piac, v. tágas utsza, hol a' kereskedők boltjai vannak.

BAZIN, BAZINIUM, Pösing, tótul Pezinek, hajdan Bozin (éj. sz. 48° 17', k. h. 34° 54'), magyarországi Posony vármegyéhez tartozó szabad királyi város. Az egy órányira fekvő szomszéd Szent-György városával együtt igen változó fátumokat ért, kivált a' régi Sz. Györgyi és Bazini grófok alatt, még 1647 az akkori országgyűlésen a' többi szab. kir. városok szabadságait megnyerte. Most 464 háza, 2 cathol., egy evang. temploma, egy Capucinus - szerzetklastroma és zsidó synagógája, 4651 német és tót lakosa van. A' város felső kapuján kívül még fenáll az e-
lébbi földes urak kastélya, mely most a' gróf Pálffy familiáé. A' közel-
lévő hegyeken nem csak igen jónemű bor, kivált asszuszőlős, terem, de
arany és piskoléz (antimonium) is találtak benne, azért különös, a' sel-
mecz bányászti kamarától függő bányatiszt-substitutio van itt helyben. Hi-
deg ferdője néhány évek óta az oda folyamodó vendégeknek több alkal-
matosságot nyújtán, napról napra jobban elhiresedik. S—s.

BAZUK, falu Gömör vgye szélén, nagy hegyek aljában. Egy fer-
tály órányira tőle granit és csillámpalakó-sziklákból fakad egy savanyu
viz. melyet kivájt faderék fog fel, 's fa fedel fedez. A' viz olly bőséggel
buzog fel, hogy a' három láb mélységű 's 2 láb szélességű kut fél óra alatt
tele van. A' viz tiszta, színetlen, szagatlan, igen kellemetes savanyu
ízű 's olly erős, hogy bőv itala mámort okoz. A' lakosok szélében él-
nek azzal mindennemű célra, 's egyéb mint vizelletűző erejét nem tapasztal-
ják. — Állat részei prof. Höring szerint szénsav. széksó, szénsav.
mész, 's szén. magnesia, szén. vas, konyhasó és kovakő. Az elvitelre nem al-
kalmatos, hanem annak csak a' közellévők vehetik hasznát. A. Balogh Pál.

BEATIFICATIO, jelenti a' romai pápa által végbe vitetni szokott
ama' pompás szertartási foglalatosságot, mely által egy valaki idvezült-
nek (mennyben boldogultnak) lenni nyilván kinyilatkoztatik. Ez egy elő-
leges 's készületi tétel az ugy nevezett canonisatióra, szentténevezésre
(l. CANONISATIO). — Legalább is 50 esztendő kivántatik az e' szerint boldog-
dítandóknak halála után teendő beatificatiójára. Ezen nyilvános tétel e-
lőtt az egyházi szertartásokra ügyelő gyülekezet azon tanuknak kihallga-
tásában, szoros 's törvényes megvizsgálásában gyakorta több esztendő-
kig foglalatoskodik, melyek a' megholt erkölcsös és szent életének 's
megtörténhetett csudatételeinek bebizonyítására szükségképen megkíván-
tatnak. A' szentté nevezendőnek teste vagy tetemei a' beatificatio után
a' népek tisztelettevés végett kitétetnek, képei sugarokkal környékez-
tetnek, 's róla tulajdon officium tartatni engedtetik, ezen kívül a' bea-
tificatio napján bucsok is szoktak osztogattni. — De az egyházi szert-
tartásokban a' beatificatio és canonisatio, valamint a' beatificált 's cano-
nisált szentek közt, az a' különbség, hogy ez több, az kevesebb szertar-
tással járó szentténevezést jelent. Sz.

BEATRIX, 1) II. András király harmadik felesége. (L. ANDRÁS, II.)
2) Ferdinand nápolyi királynak Chiaramonte Isabellától született törvé-
nyes leánya. Hedvignek, a' lengyel király leányának, megtadása után
ezt választotta I. Mátyás király feleségül. A' nála megfordult nápolyi kö-
vettel a' dolog iránt értekezvén, már 1475 elején Boroszlóban kedvező fele-
letet nyert. Mindjárt fényes követség megy a' királyi menyasszony után
Rudolf boroszlói, és János váradi püspökök vezérlése alatt. A' Török-
ök pusztító beütései közt jó ó Magyarországra; nagy pompával meg
végezh 1476 a' koronázás Fejérváratt, a' menyekző Budán. Bár hibáz-
nak azok, kik Mátyás tudományok szeretetét egyedül az ifju hölgy be-

folyásának tulajdonítják, tagadni azonban még sem lehet, hogy férjére nagy behatással volt, az idegen szokásokat, az olasz fényűzést vele megkedveltette. Ő eszközölte 1477 a' rövid békét Mátyás és Fridrik császár közt; ő bírta Mátyást azon fényre, melyet 1479 Olmützben, midőn a' cseh királlyal, Ulászlóval, öszvejött, az egész világ bámultára tündököltetett; ő vette Mátyást arra, hogy magát olasz tudósokkal, művészekkel fogja körül. Férje utolsó esztendejét nem kevéssé keserítette, természetes fiának, Corvinus Jánosnak, örökösödését mindenkép és alattomos utakon is gátolni igyekezvén. Nagyravágyása uj lobot vetett Mátyás halála után. A' koronát atyja követői által mindjárt egyenesen kéri, Ulászló elvalasztása után pedig általa kíván ujra a' thronusra emelkedni; a' gyenge királyt hazassági ígéretek is bírja, sőt hogy vissza ne léphessék, az asszonyi szemérmeket is félre teszi. De az ország rendjei 1492 ezen házasságnak ellene szegzik magokat a' magtalanság örve alatt, és a' buja olasz asszony hervadt kellemeivel betölt ifju királynak is elvesz kedve. Hijába sürgeti azt az öreg Ferdinand, hijában az általa felindított pápa: Beatrix kénytelen a' magyar thronusról lemondani és haza menni. A' reménység mind e' mellett egészen nem hagyja el, míg Ulászló 1502 meg nem házasodik. Ekkor mindenről letesz és 1508 elfelejtve hal meg.

Gr. Teleki József.

BEATTIE (James), bölcsekedő és költő, szül. Skócziában 1735. Morálphilosophiát tanita Edinburgban; ugyan azt Aberdeenben később, 's itt is hála meg 1803. Humét, földijét, kinek sepsisse ellen Reid Tamással és Oswalddal együtt kikele, sem mélységben, sem alaposágban nem érte el; de valami hév és értelmesség ömlött el munkáján, melly ezeket a' töle pártul hívott köz józan ésszel megkedvelteté. Ugyan azért B. a' nép philosophusai között kitünő helyet tart. Munkái: „*Theory of the language*“ (1788); „*Elements of moral science*“ (1790), „*Próbatétel a' természetről 's az igaznak változhatatlanságáról*“ (Edinb. 1770, 5-ik kiad. Lond. 1774); „*Erkölcsei és critical értekezések*“ (Lond. 1783). Mind ezekben sok hasznos észrevételt közöl a' szépről, nyelvről, művészségről 's természetről. Poétai munkái közül esmeretesbek a' „*Minstrel*“ (1766 's ujabbán 1799 2. köt.) és „*Paris itélete*“ (1765), amaz festő, ez allegóriában oktató költemény. Mint költő nem eredeti, nem megragadó lélek, de ékes, de kedves, 's szándéka mindég szent. Öszvesen kijöttek költeményei illy czímmel „*Original Poems*“ (1760) 's ebben is „*Poems on several subjects*“ (Lond. 1766).

BEAUCAIRE, kicsiny jól épült keresk. városa Franciaországban 8000 lak. (a' k. h. 4° 43' 's az éj. sz. 43° 48' közt) Alsó-Languedocban, most a' Gard dep., a' Rhone jobb partján, Tarasconnal, a' hova egy hid viszi az utast, szemben. Igen alkalmas kikötője van az innen 7 órányi távolságra lévő földközi tengerről felevező hajók számára, 's híres 1217 II. Raimund toulousei gróftól bevitetett nagy vásáráról, melly minden esztendőben Jul. 22. kezdődik 's 10 napig tart. Régenten ezt a' vásárt többnyire minden europai kereskedők 's fabrikások, sőt még Persák 's Örmények is meglátogatták, annyira hogy mindennemű portékát lehetett benne találni 's az idegenek számára ezer meg ezer sátorokat kellett egy hozzá közel lévő völgyben felállítani. 1632 előtt a' beaucairei vásár minden adótól ment volt 's az általa forgásba jött pénz több mill. tallérokat tett; hanem ezen idő olta adók vitettek be, mellyek miatt, hozzájuk járulván a' külső háboruk 's a' Marseilleben, Lyonban és más nagy városokban épített nagy portéka-lerakó-helyek is, igen alászállott nevezetes volta. Még csekélyebb lett a' revolutio alatt, 's mostani kereskedésének főbb tárgyai: selyem, bor, olaj, mandola, fűszerek, bór, gyapju és pamut, mellyeknek bece, 1816, 23 mill. frankra becsültetett. I.—ű.

BEAUHARNAIS (Ferencz, marquis), la Rochelleben szül. Aug. 12. 1756, a' nemzeti gyűlésben a' jobb oldalon ült, a' hol ellene szegelte magát öccsének, Sándornak, a' ki azt sürgette, hogy a' királytól a'

hadi erő főigazgatását el kell venni. 1792 gróf d'Hervillyvel, báró Vioméuillet 's másokkal kezét fogván, el akarta a' királyi familiát szöktetni; hanem kísérőjének, báró Chambonnak, elfogatása semmivé tette a' feltételt. Herczeg Condé seregében vezér-strázsamesterré nevezetvén ki, egy a' nemzeti gyűlés előlülőjéhez 1792 intézett levelében igen kikelt a' királlyal való törvénytelen bánás ellen és magát ennek védelmezésére ajánlotta. Midőn Bonaparte főconsul lett, a' consulné, Josephine, által egy levelet küldött hozzá, mellyben azon dicsőségre, mellyet még szerezhetne, kérte Bonapartét, hogy adja vissza a' Bourbon familiának a' királyi pálczát. A' Bourbonokhoz való ragaszkodásáért számkivettetvén, későbbben a' császárné, a' ki elébb Beauharnais Sándornak (az említett Beauharnais Ferencz testvérének) felesége volt, a' marquis leányát a' császár segédjével, LAVALETTE-el (l. e.), öszvepárosította 's kieszközölte a' számkivetett marquisnak visszahívását. Ezután senatorrá 's a' madridi udvarnál követt nevezetvén ki, egyesült 1807 az anstriai herczeggel (a' ki most VII. Ferdinand névvel spanyol király) a' békeherczeg ellen, melly tette miatt Napoleon kegyelmét elvesztette 's ismét számkivetett. Napoleon megbukása után visszatért Parisba, a' hól Jan. 10. 1819 holt meg.

BEAUHARNAIS (Sándor, vicomte) 1760 született Martinique szigetén, szembetűnő vitézséggel harczolt Rochambeau alatt az éjszakamerikai háboruban, mindenek közt kitetszett az udvarnál lelki tehetségeire és szeretetre méltó tulajdonságaira nézve, a' nagy mezei jószágokkal gazdag Tascher de la Pagerie Josephinát (a' ki utóbb francia császárné lett) vette feleségül 's a' revolutio kiütecek főstrázsamester vagy major volt, midőn a' nemzeti gyűlés tagjáa választatott. Itt a' katonai választottság nerében több ajánlásokat tett, nevezetesen, hogy a' polgárok egyformán büntetessenek meg 's a' statusban minden hivatalokra választathassanak. A' királynak Jun. 21. 1791 történt elutazásakor a' nemzeti gyűlés előlülője volt. Azután mint vezérsegéd az éjszaki sereghöz ment, 1792 a' rhenusi hadi népneg fővezére lett és hadi miniszternek haza hivatott, de ezen méltóságot el nem fogadta. Azon vezérés után, melly szerént a' nemesek a' seregből kirekesztettek, la Ferté-Beauharnaisba huzta meg magát. Itt adta ki Barletnek vádjára a' nemesek számkivetéséről tett észrevételeit; végre a' Carmeliták fogházába vitetett. Jóllehet semmi vétket sem lehetett szemére hányni, még is halálra ítéltetett 's Jul. 23. 1794 kivégeztetett. (Vö. EUGEN, BONAPARTE LAJOS, BEAUHARNAIS FERENCZ).

BEAUMARCHAIS (Pierre Augustin Caron de), Parisban szül. 1732, egy órás fija volt, a' ki őt a' maga mesterségére akarta tanítani. Tanulásának első esztendejében igen széles esmereteket szerzett a' mechanikában. De majd a' szép mesterségekhez mutatta legnagyobb hajlandóságát. Elejénte a' muzsikában gyakorlotta magát, 's ez által tette le állandó szerencsésének talpkövét. XV. Lajos leányait ugyan is hárfára és guitarrera tanította, kik őt elébb privát concertjeikben való részvételre, azután pedig társaságokra is méltóztatták. Ama' gazdag köz jövedelmi arendással (financier), Paris Duverneyvel, is öszveköttetésbe jött. Ez által megerősítette hitelét 's gazdag házasságai által csak hamar nagy jószágot szerzett. Ekkor azt tette czéljává, hogy az írói pályán való fellépése által szerezzon magának nagy hirt 's nevet. Így jelentek meg „Eugenie“ (1767) 's a' „Les deux amis“ (1770). Az első ezen dramai munkák közül azon hasonló nemű számos észszülemények közt, mellyeket a' sanyarubb francia criticusok, mint siránkozó nemüeket (*genre larmoyant*), egészen elvetnek, még most is becsültetést érdemel 's a' játékszíneken még is maradt; ellenben a' „Les deux amis“ már régen eltűnt arról. B. még nem találta fel eddig a' kölésnek azon nemét, mellyben lelki tehetségei igazán fénylhettek, 's csak la Blanche és Goëzmann ellen folytatott perében akadt reá. A' ministeriumnak 's a' törvény-

székeknek perlekedései felett igen különböző vélekedésben voltak akkor a' Francziák, vagy is inkább mindnyájan egyesültek az ugy nevezett Maupeou parlament ellen. Goëzmann tagja volt annak. B. a' dolgok ezen helyzetetésének minden hasznait első tekintetre állaltatta. Paris Duverney örököséitől bizonyos, nem épen csekély summának lefizetését kívánta. Ha a' dolgot a' szükséges világossággal adta volna elő 's az őt characterisáló hathatós logicával folytatta volna ügyét, ugy minden lárma nélkül megnyerte volna a' pert. De mivel épen olly ügyességgel engedett abban szabad mezőt az indulatoknak, mint bátorsággal, elvesztette azt, de egyszersmind egész Franciaországot foglalatoskodtatta magával. Ekkor írta t. i. az ő híres „*Memoires*-eit,“ mellyek teljesebb játékszíni jelenésekkel, romános anecdotákkal, a' legesipősebb gunyolásokkal és leggyőzőbb logicával, 's olly lármas hirt nevet szerettek neki, hogy a' dícsőségét féltő Voltairenek nem keves nyughatatlaniságot okoztak, mivel ez idő olta Beaumarchais munkáji felette kapósak 's becsesek lettek. A' „*Sevillai borbély*,“ melly a' *Memoires*-kat követte, nagy, „*Figaro lakadalma*“ még nagyobb javalatban részesült. Mind a' kettő comicus szövevénydarab. A' lelemény igen szerencsés; a' characterfestés hü; a' legélelnebb actio ragadoz benne 's szabadon hullámlik a' költő elméssége. — Kevezzel a' revolutio előtt egy Kornmann nevű bankosnak perébe keveredett 's Bergasseban olly hatalmas elienségre talált, 's kinek férjfiás és kemény ékesszólása jóval felülmulta azon félig komoly, félig tréfás talentumot, mellyel Beaumarchais Goëzmannon, Marinon, Arnaudon 's másokon győzedelmeskedett. Ekkor nagyon megcsökkent Beaumarchaisról a' közönséges jó vélemény, 's 1787 készített „*Tarare*“ czimű operája nem hozhatta azt helyre. 1792 „*La mère coupable*“ melly minden munkáji közt legkevesebb becsű, jelent meg a' játékszínen. Czélja a' volt, hogy a' Kornmann perében lévő hatalmas ellenségét, Bergasset, közönségesen megutáltassa, a' honnan a' leggyalázatosabb rágalmazásokat szórta ellene. B. még egyszer mutatta ki ezentul talentumát „*Mes six époques*“ czimű munkájában, mellyben életét írja le 's azon vesztélyeket beszéli el, mellyeknek ki volt tétetve 's ki kellett tétetve lenni a' revolutio idejében, midőn a' nagy hir név, talentum 's gazdagság elég okok voltak arra, hogy számkivettessék. Még ekkor, 60 eszt. kora mellett is, egészen megvolt ifjui ereje, 's vidámságán kívül semmit sem vesztett el. Az éjszakamerikai háborukor, midőn hajókons az Éjszakamerikaiaknak tábori eszközöket szállított, igen nagy gazdagságot szerzett, mellyet igen nemes célokra használt; hanem a' revolutioháboru igen megbuktatta. Már Voltaire munkájának híres kiadása által, melly a' reáfordított temérdek költségeknek épen nem felel meg, csaknem egy milliót vesztett. Még több kárt vallott 1792 végén azon feltételével, hogy a' sereg számára Franciaországba 60.000 puskát vigyen be. Hazájába visszajöven, még az elébbenieknél semmire valóbb 's szint olyan kegyetlen tyrannusokat látott azok után következni, kik már kiűzettek. A jelen korrallal meglegedetlenül, a' jövendőre nézve minden reménység nélkül, megunván a' revolutióval 's hitelezőjével vagyonjának omladékaival felett vesződni, 69 eszt. korában holt meg, minden betegeskedés nélkül, Maj. 1799. 1802 életének leírása 's 1809 munkáji (7 köt.) kiadattak. B. tüzes képzelő tehetséggel, melly mindég egész tüzzel fogta fel tárgyát, e' mellett olly mélyen beható ésszel, olly helyes ítélő erővel 's olly mindent előre állaltató eszességgel bírt, hogy képzelő erején mindég tudott uralkodni. Ezen tulajdonságin kívül olly munkás lélek lakott benne, hogy a' legszövevényesebb dolog is csak játékmódra foglalatoskodtatta, 's feltett céljának elérésére mindent elkövetett. A' millyen szerencsés volt ezse a' céljára vezérlő eszközök feltalálásában, épen olly bátorsággal 's erővel tudta ő ezeket használni, a' honnan iparkodását csaknem mindég szerencsés következés koszoruzta. Indulatosság nélkül eleven, gyengeség nélkül érzékeny, meggondat-

lanság nélkül vig, indulatnak mindég ura, a' veszélyben hidegvérű, a' szerencsétlenségben erőlelkű lévén; legzavarosabb helyzetetésében sem vesztette el lelkének jelenlétét 's egyenlő indulatját, a' honnan környüllállásait mindég meg tudta vizsgálni 's okosan használta; ezekhez járult még szélesen kiterjedő világ- és emberismerete, elméssége, fortélyossága's ügyessége is. Vagyonra való törekedés és becsületre-vágyás voltak azon főingók, mellyek lelkesítették. Fortélyra hajlandó lelke e' szerént a' legvakmerőbb próbatételekkel is meg merészlett vinni 's a' legszövevényesebb tárgyakban legtöbb örömét találta. Innen néha kétséges characterű személyt játszott, mivel az elmésség és rossz szív, fortély és álnokság közt lévő közfal igen vékony, 's az egyikről a' másikra vivő csalt gyakran észrevehetetlen. Hogy mint költő a' szövevénydarabokban tündöklött, a' mondottakból könnyű megfejteni.

BEAUMONT (Francis), l. FLETCHER (John).

BEAUMONT (Marie, le Prince de) szül. Rouenb. 1711, mh. An-necyb. 1780, életét Francia- és Angolországban töltötte, majd itt majd amott neveléssel és tanítással foglalatoskodván. Románt és gyermeknevelő könyvet sokat írt. Könnyű és egyszerű tolla, eleven képzelete 's a' nyájas morál és a' jól választott történeti rajzolatok munkáit kedvel-tetik, jóllehet sok benne igen is messze ki van nyujtva, 's némelly theolo-giát illető vélekedései mar minden becsekől kivettek. Ikkorig fő-kép az ő „Magazin des enfans“-ja volt azon kuttó, mellyből valamen-nyi gouvernante és francia vagy francziás nevelő intézetek merit-gettek.

BEAUNE, város a' hajdani Burgundban, várral, most 9 canton-ból álló kerület fővárosa a' Côte-d' or depart., kies tájékon közel a' Saonehoz, a' Bourgeoise jobb partján. Lak. száma 11,000, kik nagy-részent burgundi és champagnei borokkal kereskednek.

BEBALZSAMOZNI, l. BALZSAMOZNI.

BEBIZONYÍTÁSOK (probae v. probationes), azon törvényes esz-közök, mellyek által az ítélő bíró hitelesen meggyőződik a' peres tárgy valóságáról. Ezek vagy teljesek, vagy nem teljesek, 's ha csak félig győ-zik meg a' bírót, félteljesek, ha tovább, több mint félteljesek; ha pe-dig félig sem, kevesebb mint félteljesek. Az egyneműek egyirántosak-nak, a' nem azok vegyeseknek nevezetnek. A' tárgy belső mineműsége-ből vagy az ügy belsejéből meritett bebizonyítások belsőknek, a' töb-biek külsőknek mondatnak. A' belsőkhez tartozik a' puszta hír (*fama*), a' szárnyaló hír (*rumor*), a' gyanu (*suspicio*) és a' nyomos gyanu (*praesumptio*). A' külsők: a' tanuk, bírói megszemlélés, oklevelek és az egyik vagy másik fél hitletétele. A' bebizonyítás közönségesen a' felperest illeti. A' tettnek tagadását nem szükséges bebizonyítani. — A' bebizonyítások vagy egyenesen czáfoltatnak meg, vagy ellenkező bebizonyítások hoz-atnak fel; az első egyenes, a' másik mellékes megczáfolásnak nevezet-tik. — A' teljes bebizonyítás szerént tartozik a' bíró ítélni, a' félbizo-nyítást a' feleknek ki kell pótolni, a' mi közönségesen esküvés által történik. Ha a' bebizonyítás egyenlő, az alperes vagy a' birtokos mel-lett tartozik a' bíró ítélni, kivéven a' határbeli ügyekben, hol a' bíró, a' bebizonyítások erejéhez képest, az egyik vagy másik félnek többet vagy kevesebbet ítél.

Th.

BECCARIA (Giambattista), nevezetes természetvizsgáló és mathe-maticus, szül. 1716 Mandoviban, 1732 Romába méne 's tanulásának vé-geztével grammaticát és rhetoricát tanita; egyszersmind a' mathesisit nagy szorgalommal mivelé. Későbbben philosophiát nagy jávalattal tanita Palermóban, ismét Romában, 's 1748 a' turini universitásban profes-sora lón a' tapasztalgatási physicának. Hírét az electricitas felett tett vizsgálatok alapíták meg, és a' turini délvonal (meridianus) egy foká-nak (gradus) kimérése. „Dell elettricismo naturale ed artificiale“ című irásában igen különféle az atmosphaerai electricitásra tett kísérteit, 's

Pristley azt állítja az „electricitas történetében,” hogy Beccaria munkája sokkal fellümulja mind az előtte, mind az utána e tárgyban megjelenteket. Egyéb becsest is ada az electricitusról; legfontosabb: „*Dell' elettricismo artificiale*“ (1772); magában foglal mindent, a' mit eddig tudtanak az electricitusról. — Az említett mérésnek, melyet apát Canonicával közösen 1760 kezdte el, 1774 adá ki resultatumát: „*Gradus tauriniensis*.“ Cassini ellen, ki a' mérés pontossága felől kételkedék, ezt intézé: „*Lettere d' un Italiano ad un Parigino*,” melyben megmutatá, milly befolyása van az Alpesek közelségének a' függelleg (pendulum) elérésébe. Beccariát szive jósága 's mély esmeretei egyiránt jelesíték. Mh. Maj. 27. 1751.

BECCARIA (Cesare, marchese Bonesano de), a' tortura eltörlésének egyik indítója, régi hires házból Milanóban szül. 1735 v. 1738. Atyja tele volt minden idejebeli előítélettel, ő azonban azokon keresztültört. Már jókor philosophiai vizsgálódásokra kelt elméje, 's több együtt gondolkozó társaival Condillac, Helvetius és a' francia encyclopaedisták munkáinak esett, leginkább azonban Montesquieutól „*Lettres persannes*“ hatottak reá. Majd ifju felesége gerjeszté benne önmiveltsége folytatását, a' mint maga vallja abbé Morellezhez irt levelében. De igazítgatott fejlődésén, az a' lelkes kör is, mely Milanóban gróf Verri házához szokott e' korban minden jónak előmozdításától indittatva egybegyülni, 's 1764 e' czim alatt: „*Il Caffé o sta brecc e varj d'iscorsi*,” időszaki írást kezdte meg a' „*Spectator*“ szellemében, noha 2 kötet megjelenté után, az együtt dolgozók hivatalbeli viszonyai miatt, az már 1765 megszűnt. 1764 jelent meg hires munkája: „*Dei delitti e delle pene*,” Monacóban, név nélkül. Emberiség- 's igazságszeretetének heve áradozik ebben; indulatosság ékesszólásával támadja meg a' kínzó vallatást; felborzasztani kíván mindent annak elégtelensége ellen, felrzza a' bírót arról való gondolkodásra, hogy nem ártatlanra mondja e ki a' halált, sőt az élet elvételét egészen meg kívánja szüntetni az ítélő székkel. B. írása kapós lett, el valának már a' szivek iszonyodva a' vallatások embertelen vadságaitól, 's így a' világosuló ész és nemesedő emberiség a' fenyítő törvény javítását ohajtotta. Egyik nemzet a' másika után olvasá csak hamarjában tulajdon nyelvén a' kínzások megtámadját; Voltaire fordította francziára 's megrakta jegyzéseivel (l. *Commentaire sur le livre des delits et des peines* 1766); Diderot is hozzá szólott André Morellet francia fordításában 1766. Fejedelmek elejébe ment a' dolog; a' fenyítő törvény vigyázóbb, szelidebb lett. Rinaldo Benvenuti 1781 Velenczében második kiadását bocsátá közre a' munkának, ebben az író változtatott némelly czikkjein, a' kiadó pedig mindent hozzá tevé, a' mit francziául, németül arról irtak. Illyen 1) D'Alembert levele Frisizez. 2) A' szóban lévő munka megítélése egy hires írótól. 3) Voltaire Commentaire-e, 4) Zachiroli levele Albergati Capacellihez. 5) A' Calasra és Sirveure fogott gyilkolásokról. 6) Mi ösztönyz Beccariát e' munkája írására? 7) Felelet erre. Észrevételek a' könyvről: „*Dei delitti e delle pene*.” 8) Azon esetekről, melyekben büntetni halállal kell, és a' megjutalmazások szükséges létéről. 9) Sonnenfels kérelme II. Jósefhez. E' kiadás a' legtökéletesebb. — Ugyan mind azt németül Flathe bocsátotta közre Boroszlóban 1788 és 1789 Hommel jeles megjegyzéseivel. 1798 Lipszében Bergk fordította, Parisban 1798 adta ki Röderer megint Morellet fordítását. Spanyolra Campomanes tette által, de azt az inquisitio eltiltá. Ellenkezőji Beccariának ezek; egy Vouglan nevű barát: 1. „*Refutation des principes hazardés dans les traité des delits et des peines*.” És Pescatore „*Saggi intorno diversi opinioni*.” Kant azt vitatta, hogy alapjai a' halálos büntetés ellen gyengék 's csak affectált humanitashból eredt részvevő érzélgősséget vet szemére. De igazságtalan Kant, ezt mondja e' cikkely német írója a' Conv. Lexiconban, Beccaria iránt, kit bizonyosan a' tudomány, t. i. a' fenyítő törvény felvilágosítása, az

ember szabad létének szeretete és az emberen, mint annyi előítélet 's tévedés ráján, annak nyomorgásain megindult könyörületesség vezetett írásában. Mert Beccaria a' legnemesb érzésű férfi volt, jó fiu, hiv. barát, gyengéd férj, gondos atya 's hasznot nem leső embertárs, akarmit fecsegett bár róla a' rágalom, az őt félreértő vagy épen a' legjobb akaratu emberben akadékoskodni szerető kancsalszeműség. Ha ő dicséretes hevében megfejtkezett is arról, hogy halálos büntetés helyett a' nyilvános gonosztévő egyéb által lakoljon például 's téesség többé nem ártathatóvá, találjon a' tapasztaltabb 's hidegebb törvénybíró és arról bölcselkedő jobb módot. Mert, midőn a' baromember bevértzi magát vétekkel, illő, hogy a' míveltlelkű, 's ennél fogva a' mennyebbhez közeledett, gondoskodjék az egész emberiség feljebbemeléséről. Beccaria egyébiránt később maga is vallá munkájának még hijányokban maradását. Különösen stylusát a' 14- és 16-ik század szépenírójához szokott Olasz elejente sem szerette, mert darabosan folyt, 's az arról támadt mélyebb vizsgálódása vele még a' stylusról adatott ki egy munkácskát I. „*Ricerche intorno alla natura dello stilo*“ (Milano 1770), mellyben elébbi írására észrevételeit közli. — Mig nevét Europa 's Amerika tisztelettel emlegeté, hazájában szélvész kerekedett feje felé, mellyet gróf Firmian, császári helytartó, eloszlattott ugyan, de a' miatt Beccaria az írói pályáról lemondott 's nagy munkáját a' törvényszabásról abban hagyta. 1768 Milanóban új tanítószéke allittatván az országos gazdaságnak, azzal Beccariát tisztelték meg. Halála ugyan ott Nov. 1793 történt. Minden írása együtt 1770 jött ki Nápolyban, „*Opere diverse del marchese Cesare Beccaria Bonasano patrizio Milanese*.“ — 1804 pedig tanítószékében tartott leczkéji adattak ki.

Döbrentei Gábor.

BECHER (János Ioákin), híres mint első a' chemia theoriájának írásában, szül. Speyerben 1628. Atyjának jókori elvesztése kinszeríté őt, oktatás által tartani magát 's familiáját. Szorgalma 's nagy tehetségei meggyőztek azonban minden akadályokat. Széles esmereteket szerzett ő magának az orvosi tudományban, physicában, chemiában 's még a' politicában és statuskormányozásban is, 's lassanként professor volt Mainzban, udvari tanácsos Bécsben 's a' bavariai v. fejedelemnek első udvari orvosa. Bécsben, hol némely manufacturák felállítását javallotta 's egy indiai compania felől projectumot tett, kiesett a' kegyelemből, onnan Mainzba, Münchenbe, Würzburgba, Harlembé és más városokba ment 's nyughatatlan életét 1685 Londonban végeze. Sok ellenségei voltak 's nem ok nélkül vádolák őt charlatansággal; érdemei azonban a' chemiára nézve maradandók. Ő volt első, ki azt a' physicához közelebb hozta 's mind a' két tudományban minden műszeretlen jeleneteknek okát a' világban kereste. Ez fontos „*Physica subterranea*“ czímű munkájának czélja. A' chemia theoriáján is kezdett dolgozni; egy alapsavanyt keresett, mellynek a' többiek mind csak módosításai volnának. Vizsgálat alá vette az égés fontos processusát is. Azt tanítá, hogy minden ércz egy közös földnemű anyagból, egy hasonlókép ugyanazonosság éghető principiumból és egy sajátnemű kénesős substantiából áll, hogy ha valamely érczet annyira felhevítünk, hogy alakját elveszítse, az által a' kénesős substantia elszabadul, 's nem marad egyéb, mint az érczmész. Itt fekszik a' Stahl által messzebb kiterjesztett theoria első csirája, melly egész Lavoisier-ig divatban volt. Becher számos írományi még most sincsenek interesse nélkül.

A. B. P.

BECK (Keresztely Daniel), theologia doctora, híres literator, antiquarius, philologus és historicus, jelenleg a' lipcei universitásban professor, a' philosoph. tudományokat nagy buzgalommal gyakorló 's 1779-től fogva mint oktató honjának tudományos mezején nagy sikerrel munkálkodott. Az alatt több acad. hivatalokat fáradszónak szorgalommal 's mindég az universitás nagy javára viselt. 1803 kir. szász tanácsnokká 's későbbben a' szász polgárérdemrend lovagjává emeltetett. Minden

idejét, mely acad. foglalatosságától tres maradt, főképen a' régi literatúrának szánta, és számos literaturai, történeti, archaeologiai és philologiai irományit nagyon becsülik. Említésre főképen méltók: régi classicusok kiadásai, p. o. Pindarus, Apollonius, Euripides, Aristophanes, Calpurnius; jeles programmái historiai és archaeologiai tárgyokról; történeti munkája: „*Anleitung zur Kenntniss der allgemeinen Welt- und Völkergeschichte*“ (1787 — 1806, 4 köt., Amerika felfedezéséig); „*Grundriss zur Kenntniss der Gesch. der alten Kunst*“ (Lipscse 1816); Goldsmith: „a' Görögök hist.“ és Ferguson: „a' romai republica hist.“ fordítása; 's theologiai munkája: „*Commentarii historici decretorum religionis christianae et form. Luther.*“ (Lipscse 1800), mellyek valamint nagy olvasottsága, ugyszinte éles és finom critic. ítéletének fényes tanubizonyosságai. 1819 oltá az „*Allgemeines Repertorium der neuesten in- und ausländischen Literatur.*“t nagy gondnal szerkezteti. Legújabb programmái pótlékokat foglalnak magokban Fabricius görög könyvtárához. 1829 inneplé mint acad. tanító jubileumát.

BECKER (Boldizsár), egy megvilágosodott theologus a' 17. században. Szül. 1634 Friesland tartományában, hol atyja predikátor volt. Tanulását elvégezvén, predikátorrá lett elébb Osterlittensben, azután Loenben és Weespen, utóbb tábori pap. 1679 Amsterdamban vette lakását 's nem sokára újabb írásával ott is gyűlölséggé tette magát predikátortársai előtt; mert az üstökös csillagokról egy értekezést írt, mellyben megbizonyította, hogy azok sem semmit nem jövedőnek, sem valami szerencsétlenséget nem jelentenek, 's azon kívül egy másik munkát is adott ki, mellyben a' rossz lelkek hatalmáról 's emberekre való befolyásáról és a' boszorkányokról uralkodott babonás vélekedéseket megtámadta. Ezen könyv ellen sokan kikeltek. Azért maga kívánta, hogy vizsgáltsék meg a' synodus által, 's e' végre egy védelmező irást is adott ki. De a' synodus kárhóztatta vélekedéseit, magát a' predikatori hivatalból kitette. Megholt 1698.

K. J.

BECKET (Tamás), Canterburyi Tamás név alatt híres, szül. Londonban 1119, tanula Oxfordban, Parisban és Bolognában, 's II. Henrik király által, Theobald canterburyi érsek ajánlására, nagycancellariusá és a' király fija nevelőjévé nevezteték. Ezen polczon annyira igyekezék mind bőkezűségével a' népnél, mind határtalan hódolása által a' királynál kedveséget nyerni, hogy az utóbbi, midőn 1162 a' canterburyi érseki szék megürült, minden befolyását elővénne, ezen főméltóságra, mellyel Angolország primásának czime és jusiai valának öszvekötvé, Becketet választatni, ki azonban, alig nyéré meg az érseki polczot, azonnal felette váratlan oldalról mutatkozék a' királynak. A' vig élet legfelsőbb fokáról a' legahitatosb pap szoros keménységére ment egyszerre által 's mint az egyházi elsőségek legbuzgóbb védelmezője lépett fel a' király ellen. Ez, azoknak korlátok közé szorítása végett, köz gyűlésre hívá meg a' nemességet és papságot Clarendonba, hol a' király akarattja szerint több végzések hozattak, mellyeknek Becket, nem lévén ellenállásra képes, elejente alája veté magát. De midőn azoktól a' pápa helybenhagyását megtagadta, hatalmasan kikelt ellenek Becket, letett hite dacára. Henrik, hogy a' hitességön bosszút álljon, elítélteté őt, jószágait elfoglaltatá, az érsekség jövedelmét zár alá vetteté 's kinszerité az érseket, Franciaországban keresni bátorságot. Becket mind e' mellett redithetetlen maradt; Henrik pedig, kinek saját java parancsolta a' megengesztelődést, nem csak személyes öszvejövetelre ereszkedék le Normandia határszélén, hanem annyira megalázá magát, hogy a' kevély főpap lovát, midőn róla leszálna és reá felülne, kantárszárnál fogva tartaná. Visszatért ugyan Becket Angolországba, de szüntolly függetlennek mutatá magát a' királyi hatalomtól, mint elébb. Egy bosszuszó, mellyet egyszer a' király erre nézve ejtett udvara előtt, arra birt négy nemest, hogy hittel köteleznék magokat bosszuállásra. Elmentek

Canterburyba 's meggyilkolák az érseket az oltár tövében, midőn déle-
esti misére ment a' templomba. Ez 1170 történt. Csak nagy áldozattal
terítheté el a' király a' rettentő egyházi átkot, mely Angolorszagot e'
gonosz tettért fenyegette; Becket pedig két év múlva, mint a' hit mar-
tirja, az első rangu szentek közé számláltatott. Tetemeit III. Henrik
1221 tulajdon kápolnájába viteté, hova azután a' hívek számosan jártak
bucsurá 's kegyes áldozatokat nyújtottak. Évenként nagy innep, öröm-
innep pedig minden ötvenedik évben tartaték tiszteletére. Eltartott ez
VIII. Henrikig, ki, minekutána a' romai egyháztól elvált volna, nem
tűrheté tovább, hogy illy tisztelet adassék egy püspöknek, ki a' kirá-
lyi hatalom ellen dolgozott volt. Elfoglalá tehát a' Becket kápolnájá-
ban öszvehalmozott nagy kincset, magát pedig a' szentet törvényszéke
elejébe idézteté, 's minthogy nem jelent meg, elítélteté mint árulót.
Neve kitörölteté a' kalendáriumból, megtiltaték innepének ülése, 's te-
temei, elégettetvén, szélnek eresztetének.

Zs. G.

BECS (a' nemzeti gazdaságban), valamely tárgy, mint emberi czés-
lok eszköze, használhatóságának fokát jelenti. Általján véve mindennek
van becsé, miben az emberi ész valami emberi czél elérésére akarmely
használhatóságot vesz észre; szoros értelemben pedig abban áll valami
jószág becsé, a' mint azt bizonyos személy, ki azt bírja vagy annak
birtokára vagyik, egy vagy több meghatározott czélra eszköznek hasz-
nálhatja. A' becs tehát mind az érték-, mind az ártól különbözik (vö. e.).

BÉCS, a' legrégibb német városok egyike, mint több ezek között,
azon állandó táborból vette lételét, melyet a' Rómiaiak a' Duna mel-
lékének őrzésére alkottak 's a' mellyben Augustus alatt Vespasianusig
mindég tartattak katonák (néha két legio is). Az 5-dik száz. véget ve-
tett ugyan a' romai uraságnak, mindáltal ezen állandó katonai colo-
niának sorsát nem a' fegyverek hatalma, hanem egyezés döntötte el.
Kiváltképen sokat tett annak virágzására a' kereszténység, melly az 5-ik
század végén a' Duna mentében lakó népekkel vadságokat levetkezetté.
791 Austria, következésképen Bécs is, az Avarok meggyőzetése után,
Nagy Károly hatalma alá jött, a' ki, mint a' keresztény vallásnak buz-
gó terjesztője, itt templomot építtetett. Miképen helyeztette bátorság-
ba Károly Bécsnek környékét a' veszedelmes pontokon mark. vagy ha-
tárgrófságok felállítása által, tudva van. Károly ezen rendelkezének jól-
tendő következesit Bécs még sok idővel is érezte azután. 984 táján Leo-
pold, babenbergi gróf, lett austriai markgróffá, a' ki egy dicsőséges ural-
kodó familiának adott lételt. II. vagy Jasomirgott Henrik, 1141 olta
austriai markgróf, tette le legelső talpkövé a' híres Sz. István templom-
ának, 1160 fejedelmi lakhelyet. építtetett azon a' helyen, a' hol most
a' hadi cancellaria áll (elejénte t. i. az austriai markgrófok Medlingben,
azután a' Kahlenbergen laktak), megnagyobbította a' maria-stiegeni tem-
plomot 's 1155 a' skóciai szűzek számára klastromot alkotott. Ugyan
ez a' Henrik emeltetett, igen kedvező feltételek alatt, I. Fridrik csá-
szártól felső- és alsó-austriai hercegi méltóságra is. VII. Leopold her-
ceg alatt Bécs áruindításra való just nyert, 's a' város legfőbb kor-
mányzéke czélirányosabb alkotmányt kapott, mellyek által a' kereske-
dés, keresetmódok 's a' jó rend virágzásba jöttek. Bécsnek ezen idő-
beli szerencsés állapotjára mutatnak több hajdani regés historiák. Leg-
többet nyert Bécs, melly a' hosz. 34° 2' 30" 's a' szél. 48° 12' 36" közt
fekszik, kiváltképen az idő olta, mellytől fogva a' német császarok ál-
landó lakvárosokká lett. A' város maga nem nagy, mindazáltal 34 külső
városával nagy helyen fekszik. Ezek 1703 olta az ugy nevezett lineá-
val, azaz. egy kőfállal és sáncczal vétettek körül; most a' várossal ma-
gával, minthogy nevezetes várfalai, mellyek a' várost a' külső városok-
tól külön választották, 1809 egészen eltöröltettek 's kellemetes sétáló
helyekké tétettek, egy egészet formálnak. Magát a' várost ugy lehet
tekinteni, mint középpontot, melly körül a' külső városok 3 német

mf.re terjednek el, a' honnan Bécs egy Európának legnagyobb városai közül 's Németországban legszélesebben kiterjedő város. Épületeinek száma 7462 (a' templomokon kívül), mellyek közül magára a' városra 1217 jó. Éghajlata szembetűnőleg változó, a' mire sokat tesznek a' közellévő hegyektől csaknem szüntelen fuvó szelek, mellyek egyszerűsmind a' földet is most hirtelen megnedvesítik, majd ismét kiszáraztják. Innen a' poros forgó szelek, kiváltképen a' szabadabb és távolabb lévő tájékokon, igen sokat alkalmatlankodnak a' városnak. Déli fekvésének igen nagy befolyása van az időjárás szelidségére. Le egészségesebb a' levegő a' Belvedere szomszédságában. A' lakosok gyakori 's uralkodó melybeli betegségei és tudóyavalyáji részszerént a' száraz és éles gőzkörnyéktől, részszerént a' rendetlen életmódtól származnak. Bécsnek, azaz, magának a' városnak 12 kapuja, (mellyek közt csak 7 szolgál a' közönséges kereskedelemre, 's különös megjegyzést érdemel a' szép új, Oct. 18. 1824 felnyittatott királyi várkapu — *Burghor* —), továbbá 8 nagyobb és 10 kisebb közönséges piacza 's 110 nagy és kicsiny utszája van, mellyek közt, mint többnyire minden régi városban, ritka a' száraz és egyenes. Általjában mindenütt lehet lassanként történt nagyobbdadásának jeleit látni. Az említett 8 nagyobb szabad piacok is, az ugynevezett udvart (*Hof*) kivévén, inkább kiszélesített főutczák 's a' berliniekkel, velenceiekkel, parisiakkal és petersburgiakkal épen nem hasonlíthatatnak össze. Legszebb József piacza; e' nevét II. József császár Zauper által készítettett álló képétől kapta, mellynek, mint minnek, semmi különös bece sincs; sokkal kitetszőbbek alapjának ékesítése. A' Graben (árok, tulajdonképen egy széles és tágas utsza) és Kohlmarkt (kaposztapiacz) kiváltképen nevezetesek és benne lévő eleven kereskedés és a' fényre tartozó, módi és más illyen portékák jó izléssel teljes kiállítása által. Általjában a' millyen kevéssé érdemi meg Bécs a' szép város nevét, épen olly kevéssé kitetszők, egynéhányat kivévén, a' szép és jó izlésre nézve számos palotái; 's még a' legujabb időben sem lehet a' jó izlés előhaladását látni, a' mint a' polytechnicum institutum épülete nyilván bizonyítja. Hasonlíthatatlan több figyelem fordittatik a' hidak építésére. A' királyi palota szomszédságában lévő új kapu is több dicséretet érdemel, mint a' nemzeti banknak ezelőtt csak kevéssel készült épülete. Mind e' mellett is a' mostani országlás alatt részszerént már véghez vitt, részszerént pedig feltételben lévő szépitések, a' nagyobbdásra, öszveköttetésre 's könnyebbségre nézve, a' város historiájában nevezetes időszakaszt tesznek, főképen, ha a' külső városok kövel kirakása, melly már initt amott munkába van véve, tovább is hathatósan folytattatik. A' császári palota szembetűnőbb kiterjedésére 's régiségére, mint szépségére és részeinek öszveegyezésére nézve. A' város 14 főtemploma közt legrégibb, legnagyobb és legpompásabb Sz. István temploma, mellynek belső részét sok fejedelmek, vitézek és püspökök sarkövei és emlékei, jeles festések és 38 oltár ékesítik. Tornya egy a' legmagasabbak közül Európában, 's róla az egész környéket lehet látni. Fedezetéig 700 grádics, innen pedig tetejéig egynéhány lajtorja viszi fel az embert. (L. Ziska „*Beschreibung der Stephanskirche und ihrer gesammten Merkwürdigkeiten.*“) Udvari templom II. Ferdinand olta (1630) Sz. Agoston szerzeteseinek temploma; ennek egy mellékkapornájában tartatnak az uralkodó familia megholt tagjainak szivei; nevezetes sarkövek is vannak benne, mellyek közt legkitetszőbb a' megholt 'szász-tescheni herczeg, Albert, feleségéé, mellyet a' híres Canova készített 1805. A' maria-stiegeni templom, a' Redemptoristák szerzetének temploma, egy a' legrégibbek közül (épit. 882) 's a' tornyába felmenő nézőt szép kilátás lepi meg. A' Szűz Maria temploma, melly a' Capucianusok szerzetéé, a' benne lévő csász. kir. sírbolt által historiai tekintetben igen megjegyzésre méltó. Mátyás császár olta itt nyugosznak a' császári familia tagjainak tetemei, a' honnan II. József né-

melly nemességekkel büszkélkedőknek magok visszatartását 's a' nemnemesek megvetését szemekre akarván hányni, azt mondta: „Ha én csak magamhoz hasonlókkal akarnék társalkodni, mindég a' csász. familia sirloltjában kellene élnem.“ A' más vallásokon lévőknek, Görögöknek és Protestansoknak, 6 kápolnáji és imádságházai vannak. A' sok külső városokban 11 kapu van. A' város mindég nevedő kiterjedése eléggé megtetszik azon környüállásból, hogy 1766 a' házak száma (ide számálván a' külső városokban lévőket is) 3190 tett, most pedig (200-on felül van. Leopold városa, mellyet a' Duna választ el a' tulajdonképi várostól, az országut-utsza, Mariahilf, az ó és új Wieden, Jósef városa, a' kereskedésre és élet használására, valamint a' szépségre nézve is legelső helyet érdemelnek, 's a' többek közt igen szép épületekkel ékeskednek. Az udvar 400 lónak elég tágas ólja, a' csász. palota kapujától nem messze, egyszerű nagyságu 's czélirányos alkotásu remek épület; a' Belvedere, hajdani kedves mulató helye Sabaudiai Engennek, 1776 olt a' csász. képgyűjteménynek helye, imitt amott lévő kacskaringós czifraságai mellett is, általjában bámulást gerjesztő pompával díszlik (ezt a' gyűjteményt II. Jósef csász. parancsolatjára Mecheln Krisztján, egy baseli híres rézmetsző (1778—1781) rendelte el; az ifju művészek az itt lévő eredeti képek lemásolására, ha magokat az intézet igazgatójánál jelentik, szabadságot nyernek); az elerőtlenedett katonák háza, a' közönséges kórház, az ugy nevezett szabad ház, a' kaszárnyák, nagyságokra nézve a' többiek közt kitetsző épületek; Liechtenstein János, uralkodó herczeg, képgyűjteménye olly szép palotában tartatik, melly a' nézőt az újabb olasz építésmódnak legszebb idejére emlékezteti. A' külső városok 31 temploma és kápolnája közt, mivel az ellenség ostromai ezt a' tájéket igen megrongálták, keves méltó megjegyzésre. Bécsnek 299,600 lak. van az őrkatonaságon 's idegeneken kívül; mivel 1815 csak 239,373 tett a' lak. száma, innen lehet látni, hogy az itt tartózkodó idegenek azon nagy halandóságot, melly szerént esztendőnként minden 26-ik ember meghal, bőven kipótolják. Eredetekre nézve a' Bécsiek nagyobb részént Németek; kiken kívül találatnak Bécsben Görögök, Olaszok, Lengyelek, Serviaiak, Törökök 'sat. is. Az elemésztés rendkívül nagy; esztendőnként mintegy 82,500 öbör, 67,000 borju, 120,000 bárány és 71,500 sertés vágatik le. Az a' hir, melly ezelőtt szárnyalt Bécsről, hogy t. i. igen jól és olcsón lehet benne élni, minden esztendőben kevesbbé valósul. — Legtöbb vallóji vannak a' cathol. hitnek, mivel, valamint az egész monarchiában, ugy Bécsben is, a' cath. anyaszentegyház az uralkodó. A' mintegy 10,000-en lévő Protestansok, kiváltképen az elfelejthetetlen II. Jósef császár uralkodása oltá, közönséges türedelemmel élnek. A' Zsidók minden akadály nélkül gyakorolhatják isteni tiszteletmódjokat egy sinagógában. — Bécs az idegen tartományokból hozott készítettlen természetmennyekkel igen eleven kereskedést üz, mint a' monarchia középpontja. A' kereskedésnek mindenik nemét hathatósan előmozdítja a' Duna, melly itt 1500 mázsás hajót bir el, 's eszt. Bécs több hajóktól látogattatik meg 7000-nél. A' kereskedői rend kétféle kereskedőkből áll, u. m. nagy- és kiskereskedőkből. Amazoknak legalább 50,000 for. értékeknek kell lenni, ha nagykereskedői privilegiumot akarnak nyerni; mindazáltal ez a' rendelés nem vétetik mindég teljes szorossággal. Mivel az idegen fabrikai műveket nem szabad bevinni; az eszt. eső két nagy vásár a' kereskedés virágzását nem nagyon mozdítja elő. Bécsnek magának több nevezetes fabrikáji vannak. Az 1718 oltá fenálló csász. 's kir. porcellánfabrika, ha gyakran önnön kárával dolgoz is, még is 500 munkásokat foglalatoskodtat 's az orosz birodalomnak, Lengyelországnak és napkeleti tartományoknak sok edényt ad el. Készítményei formájikra nézve szebbek lehetnének. A' bécsi kosik, a' muzsikai eszközökkel, főképen a' fortepianokkal együtt, egész Európában becsesek. A' lakosok tudományos művelődésére sokat tett a'

még II. Fridrik császár által 1237 alkottatott, 1361 megújított 's 1756, midőn a' Jesuitától elvétellett, báró van Swieten (M. Theresia főorvosa) által egészen új formába öntetett universitas, kiváltképen az orvosi tudományra nézve. Az universitas ezen alkalmatossággal állítottott nagy épületéhez tartoznak: egy igen derék anatom. szin, Ruysch, Liesberkülh 's mások eszközeinek becses gyűjteményével, melyet a' közjóért élő Swieten ajándékozott; egy csillagvizsgáló torony, melly a' császár kegyességéből több becses eszközökkel bir; 's egy jeles könyvtár egy olvasó szobával és fűvészkerttel. A' baromorvosló oskolán kívül kiváltképen megjegyzést érdemel József császár orvosi- seborvosi academiája. A' napkeleti nyelvek academiája a' diplomaticának sok jeles férjfiakat adott. Ennek a' halbatatlan M. Theresia adott lételt 1754 Kaunitz minister javalására. Czelja az, hogy a' török udvarral való foglatosságek elintézésére alkalmatos tisztviselőket neveljen; egyébirant a' napkeleti nyelveken kívül a' philosophiában, törvénytudományban 's testgyakorlásban is oktattatnak az ifjak. 3 gymnasiumán kívül egy polytechnicum institutumuma is van Bécsnek, mellynek czelja az, hogy a' különféle mesterségeknek alapul szolgáló tudományos esmeréteket terjessze. Némelly tanítóji a' tudós világban jó hirt 's nevet szerettek magoknak, ha szinte nem olly nagy nevet is, mint ama' jeles férjfiak, kik hajdan a' parisi polytechnica oskola kormányán Francziországnak fényei voltak. 1821 olta van Bécsnek egy theologiai főoskolája is a' Protestansok számára, kiknek az 1827-ki országgyűlésig a' külső országi főoskolákba tanulás végett való menetel meg volt tiltva; hanem az említett országgyűlés olta ismét megengedettett a' protestans ifjaknak a' külső tartományokba való kintazás. Egy városnak sincsenek olly sok közönséges és privat könyvtárai, museumai, kabinetjei, galeriái, gyűjteményei 'sat., mint Bécsnek. A' császári udvari könyvtár, egy 240 láb. hosszú 's 546 láb. széles szálában, melyet pompás festések ékesitenek, és az austriai statusokban a' tudományok atyja, I. Maximilián, alkotott 1500, több ezer kéziratokat, egy felette gazdag, becses és jó rendben lévő kép-gyűjteményt 's a' közönséges előadás szerént 300,000 (némellyek szerént 86,000) darab könyveket foglal magában (I. Leon „*Beschreibung der kaiserlichen Hofbibliothek*“). Az olvasó szoba az olvasást kedvelők számának naponként való nevedése miatt már régolta kicsiny. A' könyvtárnál lévő tisztek szolgálni készsége közönséges dicséretet érdemel. A' könyvtár fentartására eszt. 15,000 ezüst for. fordittatik; kivéven a' gyakori szünnapokat, mindennap 3 óráig (9-től 12-ig), némelly hónapokban pedig 6 óráig (t. i. dél után is 3-től 6-ig) van nyitva. A' privat könyvtárak közt megemlitést érdemelnek: a' császáré 40,000 (némellyek szerént 60,000) 's Károly főherczegé 18,000 (némellyek szer. 60,000) kötettel. Ama' fűvész- és természethistoriai írásokkal gazdag, e' pedig megbecsülhetetlen kinccsel bir a' hadi tudományt illető és historiai munkákra nézve. Az utóbbi közönséges használás végett hetenként kétszer van nyitva. Castellinek gazdag theatriumi könyvtára is figyelmet érdemel, a' benne lévő 10,000 játékszini darabra, 400 színjátászó és 300 theatriumi költő képeire, a' historiai tekintetben nevezetes 1600—1700-ki 's az 1801 olta megjelent játékszini jelentésekre nézve. Mint minden könyvtárak közt a' császári a' legelső, épen ugy áll első helyen a' császári ásvány- 's az állat- és fűvészcabinet is minden hasonló nevű gyűjtemények közt. Az utóbbinak 25 szálájában a' föld kereksegének minden állatait fel lehet találni, 's ha némellyek talán még nem volnának meg benne, az egynéhány esztendőök előtt alkottatott császári brasiliai museum ki fogja pótolni. Felette hires a' munkás Jaquin igazgatása alatt az universitas fűvészkertje is, mellyel vetélkedik a' fűvésztudományt igen kedvelő I. Ferencz személyes felvigyázása alatt, a' hires Host által alkottatott fűvészkert (*Flora indigena viva*). Ez a' Host több ízben beutazta a' magyar tenger melléket, Tyrolist, Kraint, Steyer-

markot, Austriát 's a határszéeli tartományokkal szomszédságban lévő helyeket, valamint Magyar- 's Horvátországot is, és fáradszatólan munkássága által annyira meggazdagította az említett fűvészkertet, hogy a' plánták világából csaknem mind azt fel lehet találni, a' mivel a' természet a' fenebb előszámlált tartományok legmagasabb hegyeit, legmélyebb völgyeit, a' tenger partjait, a' térségeket, a' vizek színét, kebelét és fenekét, a' kősziklák üregeit 's az élő fákat megajándékozta. Más, hasonló lélekkel alkotott, de kisebb gyűjtemények és kertek is találtaknak Bécsben. A' régiségek csász. gyűjteményében csak keves különös becsű mivei találtaknak a' hajdani remek mivészeknek. A' pénzgyűjtemény egy a' leghiresebbek közül Európában 's 28,000 arany és ezüst pénzdarabot foglal magában, mellyek Nagy Károly ideje oltá verettek, ide nem számlalván a' benne lévő még régibb időbeli kincseket. Ilyen nemű privát gyűjtemény is több találtak Bécsben. A' képző művészségekben való oktatás 1704 oltá a' csász. academiának oktatása által rendesebb menetelt kapott. Az egész 4' művészi oskolára osztatik: a) képirás, szobrász, rézmetszés és mosaikmunkák; b) az építés; c) metszés oskolájára 's d) azon oskolára, mellyben a' művészségnek a' manufacturákra való alkalmaztatása tanittatik. A' jelesebb munkák időről időre nézetés végett ki szoktak tétetni; az ilyen kitett mivek száma 1822 többet tett 500-nál. A' festések csász. gyűjteménye, melly 1777 II. Jósef parancsolatjára a' Belvederébe tétetett által, a' hol van most is, kiváltképen több régi német és olasz képek által tetszik ki, mellyeken kívül Titian, Van Dyk, Rubens és mások remek miveiben megbecsülhetetlen gazdagsággal bir. A' benne lévő legjelesebb mivek, a' Pörger, udvari festő, rajzolatjai után, Haasnál kötetek szerent kijött gyűjteményben („Kais. Gemäldegalerie im Belvedere“) kimetszettek. A' csász. udvari könyvtárban lévő művészi gyűjt. 800 kötetben mintegy 300,000 fára és rézre metszett képet foglal magában. Ezekhez járulnak még sok nagyoknak mű- és képgyűjteményei is. A' Tirolisban lévő ambrasi kastélyról nevezetett ambrasi műgyűjtemény, mellyet Primisser leirt, vitézi öltözetei 's más ritkaságai, mellyek 1806 oltá hasonlóképen a' Belvederében vannak, különös figyelmettségre méltók. Schönfeld technologiai museuma is esmeretes Scheiger leírásából (Prag. 1824). A' muzsika és játékszinek Bécsben mindég kedveltettek 's gyámolittattak. Itt laktak Mozart és Haydn, a' hangművészségnek halhatatlan hősei, itt a' híres Beethoven, a' ki tüzeszével a' muzsikát nagy tökéletességre vitte. A' muzsika nagy conservatoriuma, vagy az az intézet, mellyben 15 tanítótól mintegy 100 ifju oktatatik muzsikára, a' parisinak épen nincs utána. Bécsnek 5 játékszine közt az egyik udvari játékszínben, melly a' királyi kastélyban van, elmondandó darabok, a' másikkban, azaz, a' kártheni kapunál lévőben pedig operák és táncjátékok adatnak. A' királyi kastélybeli játékszín igen jeles tagokkal dicsekedhetik. A' tagok vagy egész életekre, midőn a' játékra alkalmatlanokká lévén pensiót kapnak, vagy csak bizonyos időre vétetnek fel. Bécsnek többi játékszinei e' következendők: a' Wien melletti, melly építettése módjára nézve az említettet felülmulja, 's 1797 kezdett építetni egy Schika-ueder nevű játékszín-igazgatótól; a' Leopold városában lévő, ez a' köz-nép játékszine, mellyben vig, vitézi, kísértetes és bűbajos darabok adatnak 's mellyet a' Bécsét közelebről ésmerni kívánó idegeneknek nem lehet eléggé ajánlani; végre a' Jósef városi, melly kicsiny 's nem igen nevezetes. A' művészség és tudományok természetesen szükségesekké teszik a' könyv- és műkereskedéseket is; ezek közt kiváltképen nevezetese az utolsók, annyival inkább pedig, mivel a' muzsikának felettébb való szeretetével rendszerent a' táncz kedvelése is öszve van köttetve, mellynek kielégítésére nem csak Jósef piacának egy szárnyában lévő nagy és kicsiny tánczszála áll nyitva farsang idején, hanem több más igen sokaktól meglátogatgatni szokott tánczszálák is találtaknak a' város

minden részében. A' Bécsiek általjában véve igen szeretik az élet örömeit használni; főtulajdonságok a' mindent látni kívánás, de a' mellett nem felejtkeznek el a' szenvedőkről is, és egy szegényház eszt. mintegy 5000 szükölködőt gyámolít, kik naponként 4—12 kr. kapnak; a' megta- karító pénztár (Sparcasse) 1819 óta a' nép alsóbb osztályai hazi álla- potjának igen erős oszlopul szolgál; a' szegény szülő asszonyok a' szü- lö házban gondviselést 's gyógyítást találnak 's gyermekeiket azután a' talált gyermekek házába adhatják be, melly a' gondviselésre bizott gyer- mekeket többnyire falun neveltetí. A' szegény árvákról, vakokról, si- ket-némákról, szegény beteg gyermekekről nem kevesbbé jól gondoskod- nak az arra rendelt intézetek. 'S ilyen jótérvő intézet több találtatik, mellyek lételeket részszerént egyes személyeknek, részszerént 's főképen pedig a' munkás és emberszerető II. József császárnak köszönhetik. Ez a' nagy fejedelem alkotta nevezetesen a' közönséges kórházat, mellynek III szobájában 2000 ágy van, 's melly a' tisztaságra, rendre és jó gondviselésre nézve minden hasonló intézeteknek követendő példaul szolgálhat. Ezt. 15—17,000 beteg ápolgattatik benne. Melly fáradhat- latlan a' nála fekvő betegek minden személy válogatás nélkül való 's haszonkereséstől üres gyógyításában az irgalmas szerzetesek rendje, közönségesen tudva van. A' ferdés haaznaival a' Bécsiek több helye- ken élhetnek; ásványos vizekre nézve sem szenvednek szükségét. A' nem régen alkotott uszó iskola, melly eredetiképen a' katonaság számára ál- lítottatott fel, egyszersmind és pedig igen célirányosan használathatik minden rangu és koru férfiakról is. Közel hozzá van egy közönséges ferdőhely, bizonyos távolságra bekerítve és a' polittia felügyázása alatt.

— Hogy Bécs az a' középpont, mellytől kapja az egész austriai sereg az első rugó erőt, hogy sok esztendők óta, ámbár az órsereg csak 12,000 főből áll, itt vannak a' katonaságnak legjelesebb nevelő intézetei, már a' császári lakvárosnak az egész birodalomhoz való irányából önkényt következik. Itt van az udvari hadi tanács, békeség idején az egész hadi erőnek lelke; a' hadi földmérők academiája, mellyben mintegy 300 ké- szülő tanul részszerént ingyen, részszerént pénzfizetésért; a' II. József által felállított bombártest, melly 1000 főből áll; az ágyüöntő mű- hely; fegyverfabrika; a' tábori eszközökkel rendkívül gazdag nagy csá- szári fegyvertár és a' polgári fegyverház, mellyet még a' Francziák is megkíméltek. A' kórkatonák háza, melly 800 ember számára épít- tetett, több öreg 's megeseonkittatott bajnokok tartására tett hagyomá- nyokkal együtt a' haza védelmezésében megnyomorodtának gondoktól szabad vénséget szerez. Legkellemetesebb, legnagyobb 's legelevenebb mulató helye a' bécsi népnek a' maga nemében egyetlen egy Prater, melly Leopold városa végén kezdődik, a' közel lévő hegyekre a' leg- bájolóbb kilátást nyitja fel és egy fő sétáló utnál fogva a' Dunának egy ágához nyulik le. Ez a' nagy mulató erdő, mellynek földje hasonló egy szép réthez 's tuskés fája nincs, vad-gesztenye-, hárs-, tölgy-, bik- és égerfákból áll, sok jó rendben lévő kávéházaktól, különbféle vendég- lőktől, lármás vítezi lovas játékoktól 's több efféléktől vétetve körül. Régenten csak a' kocsiknak volt a' Prater nyitva 's ezeknek is csak a' 3 nyári hónapokban. II. József császár, a' ki minden alkalmatossággal elő- mozdította népének mulatságát, már 1766 kieszközölte anyánál, M. The- resianál, hogy a' Prater az egész közönségnek mulató helyévé tétessék. Ez idő óta a' császár sokat tett a' Prater 'sépítésére és a' hely alkalmatos voltára, névezetesen a' Dunának a' külső város és a' Pra- ter közt elnyuló ágát elzáratta 's földdel behányatta, a' sétáló utak számát megszaportotta 's különös gondja volt azokra, végre 1786 a' nagy sétáló ut mellé kutakat ásatott, mellyekből a' por megaka- dályoztatására viz huzatik 's az ut megöntöztetik. A' különbféle ran- gu mulatók, a' nélkül hogy önkényt keresnek, egymástól külön válva jelennek meg itt. A' fő sétáló utakon a' legfénylőbb kocsikat lehet

látnt a' legszebb lovakkal; kiváltképen kitetsző ebben a' tekintetben az udvar, melytől mindazáltal a' főnemesség kevesse különbözik; ezeket követik a' gazdag bankosok 's azok, kik a' szerencse javaival nagyobb mértékben bírnak, végre a' bérkocsik (*fiacre*). Szép tavaszi Vasárnapokon olly nagy a' kocsik száma, hogy az utolsóknak Sz. István templománál vagy a' Grabenen kell megállaniok, míg a' legelsőbbek egy órányi szakadatlan sorban a' visszafordulás pontjánál várják uraikat a' Prater alatt. A' kemény 's mindenütt egyforma jó rendtartás bámulásra méltó. Az ételek 's frisitő szerek a' Praterben igen drágák 's rendszerént drágábbak, mint másutt, a' honnan a' látogatók száma mindég kevesebbedik, kiváltképen azolta, miolta a' város körül lévő szép sétáló helyek valamint a' szemnek, ugy az jnynek is a' legválogatottabb tárgyakkal kedveskednek. Nem messze fekszik a' Pratertől oldalaslag az Augarten, mely hasonlóképen II. József császártól nyitattott fel a' közönség előtt, hanem már régolta nem látogattatik meg olly gyakran, mint szépsége és bájoló környéke megérdemlené. A' Schönbrunn nevű mulató kastély az egyszerűnek, tetszőnek és felségesnek szerencsés egyesítésével lepi meg a' nézőt. A' kert mind a' mellett is, hogy régi ízléssel van alkotva, hasonló a' kastélyhoz. Az építés M. Theresia alatt végeztetett el, Pacassi rajzolatja szerint, egy Valmagini nevű építőmester által 1750; azolta vették lételeket a' Gloriette, Ruine, Obelisk 'sat. A' szobrok, Zannertől, Fischertől 's másoktól készítettetek. Hires az állatkert (*menagerie*), kiváltképen az I. Ferencztől alkottatott fűvészkert. Laxenburg sokat köszönhet a' mostani császárnak, a' kinek ez a' hely legkedvesebb mulató helye. Bécsnek környékén több kellemetes faluk fekszenek. A' ki Bécsset bővebben kívánja esmerni, lássa Pezzlnek már több ízben kijött jeles munkáját, ezen czim alatt „*Beschreibung von Wien*.“ Báró Hormayrnak 1823 ezen név alatt „*Wien, seine Geschichte und Denkwürdigkeiten*“ kijött munkája még bővebben kielégíti a' Bécs tökéletes esmerésére vágyódók kívánságát; mivel az ezen tárgyról adott régiebb rajzolatok arra épen nem elégségesek. Ezekon kívül a' Forstmann Eduard neve alatt kijött „*Wien, wie es ist*“ czimű munkában is lehet Bécsnek leírását olvasni.

L—ú

BÉCSI BÉEKÖTÉS, schönbrunni békekötésnek is neveztetik; köttetett Oct. 14. 1809. A' háborn, melyet Austria 1809. Napoleon ellen indított, a' wagrami csata (I. WAGRAM) és a' znaimi fegyvernyugvás (I. ZNAIM) által végződött. Napoleon hadjai Bécsben voltak, Ferenc császár Komáromban, későbbben Tatán lakott. A' negótiatiók Óvárott kezdődtek Champagny és Metternich között. Augustus 17. folytatattak Bécsben ugyan Champagny és herczeg Lichtenstein által. Austria kénytelen lett következő részeit más uradalom alá bocsátani: 1. Salzburg, az Inniertel és a' Hausruckviertelnek majd nem fele Bajorországnak jutott. 2. Görz, az austriai Friaul, Krain, Carinthiának villachi kerülete, Horvátország a' Száva jobb partjáig, és Dalmatia Napoleon uradalma alattillyriát formálta. 3. A' rázuni birtok Graubündenben Schweiznak jutott. 4. Egynéhány inclavaturák felső Lausitzban a' szász királyé lett. 5. Keleti Galitía, Krakó, Zamosk és a' vicielickai soáknak közös használása a' varósi herczegséghez kapcsolatott. 6. Oroszországnak tulajdonítottatott kel. Galitiának egyik része 400,000 lélekkel. Továbbá ezen békeség általráállott Austria a' német vitézrend eltöröltetésére a' Rajna szövetségbeli tartományokban, mely Napoleon által költ Regensburgban Apr. 24., és így Mergentheim, melyet eddig Antal főherczeg birt, mint a' német vitézrend főmestere, Würtembergnek esett. Austria ezen békekötés által 2151 nsz. mértföldet és 3,500,000 embernél több lakost, a' déli és napkeleti hadi határát, minden kikötő helyeit vesztette el, de Fiumén keresztül kereskedés engedtetett. Továbbá kénytelen volt Austria helyben hagyni minden ujítást Napoleonnak Spanyolországban, Portugálban, Olaszországban és az Angolok ellen felállítottatott

prohibitívum systemát elfogadni. A' békekötés után Austria osak 9353 nsz. mf. és 20,000,000 lakosból állott. A' békekötés tartott Aug. 17-ig 1813. *Gr. Májláth János.*

BÉCSI CONGRESSUS, Nov. 1. 1814—Jun. 1. 1815. Ez a' gyűlés méltóságára, fényére és fontosságára nézve minden más hozzá hasonlót felülmúlt. Személyesen jelen voltak benne: az austriai és orosz császárok, a' porosz, dán, bajor és württembergi királyok, a' hesseni vál. fejedelem, a' badeni és szász-weimari nagy hercegek 's mások, valamint Európának első férjfiái és ministerei is, a' többek közt: a' pápától Consalvi cardinalis; Austria részéről herceg Metternich és báró Wessenberg; az orosz udvartól herceg Rasumowski, gróf Stackelberg és Nesselrode; Nagy-Britanniától lord Castlereagh, herceg Wellington, Cathcart, Clancarty és Stewart; Poroszországtól herceg Hardenberg és báró Humboldt; Franciaországtól herceg Talleyrand, Dalberg 's mások; Bajorországtól herceg Wrede, gróf Rechberg; Hannoverától gróf Münster; továbbá a' spanyol, portugali, német-alföldi, dán, sardiniái 's más követek. A' jegyző könyvet Gentz vitte. Az europai dolgokra nézve szorosabb egyesületet azon 5 főhatalmasság formálta, mellyek a' parisi békeséget kötötték: u. m. Austria, Poroszország, Nagy-Britannia, az orosz birodalom és Franciaország, herceg Metternich előlülése alatt, mellyhez egyes esetekben a' más 3, u. m. a' spanyol, portugali és svéd udvarok is meghivattak. A' német dolgokra nézve Austria, Poroszország, Bajorország, Hannovera és Württemberg különös gyűlést formáltak, mellynek tanácskozásaiiban később a' többi német fejedelmek és szabad városok meghatalmazottjai is részt vettek. Bár melly rendkívül nagy nehézségekkel volt is öszveköttetve a' gyűlés céljának elérése, u. m. az europai statusok elrendelése 's Franciaország hódító feltételeinek megátolása, mindazonáltal a' monarchik személyes jelenléte, nemes gondolkozásmódja és kölcsönös barátsága minden nehézségeken győzedelmeskedett és a' végzések megállapittatását igen megkönnyebbitette. Legnehezebb volt Lengyelország és a' szász királyság sorsának eldöntése, valamint a' német szövetség belső állapotjának rendbeszedése; hanem Napoleonnak Elbából kiszökése és Franciaországban véletlenül megjelenése végre a' meghasonlás lelkét egyszerre elfojtotta 's Jun. 9. 1815 aláíratta Austriával, Prussziával, az orosz birodalommal, Franciaországgal, Portugallal, Spanyol- és Svédországgal a' congressus végzéseinek 121 cikkelyét. Az europai statusok rendjének helyreállítása ebben a' gyűlésben a' törvényesség szempontján épült. Austria visszakapta: az új lombardi-velencei királyságot, ide számlálván Vellint is, ezen kívül 3 másodszüllöttre száló tartományt, u. m. Toscanát, Modenát és Parmát; az új illyriai királyságot, a' velencei Dalmatiát Ragusával és a' cattaroi öböllel; továbbá a' Baviariával kötött egyezménél fogva Tirolist és Vorarlberget (a' weileri tisztségén kívül), Salzburgot a' Salza vizéig, az inni és hausrucki fertály 180 elveszett részeit; végre az orosz birodalomtól kel. Galitiának azon részét, mellyről 1809 mondott le az orosz udvar részére. A' mi a' többi statusok új alkotmányát illeti, az ezekről száló cikkelyekre utasittatik az olvasó, 's általában csak azt kell megjegyezni, hogy az orosz birodalom hatalma, Varsónak lengyel királyság név alatt orosz felsőség alá lett adatása által igen megnagyobbodott; hogy Krakó szabad város lett; hogy Poroszországnak az új osztályok és lemondások miatt okoztatott károk, u. m. Ostfriesland, Hildesheim 'sat., mellyek Hannoveraéi, Ansbach és Barireuth, mellyek Bajorországéi lettek, másutt térítették meg, a' mennyiben azok helyett Lengyelországnak egy részét (azaz, a' poseni nagyhercezséget), a' szász királyságnak csak nem felét, svéd Pomeraniát, Klevét, Berget 's a' Rhenus bal partján a' Saarig fekvő tartományoknak nagyobb részét kapta, hogy itt Németországra nézve köz falul szolgáljon Franciaország ellen. Dania, melly Norvegiát Svédországnak engedte, Szász-Lauenburgot kap-

ta 's ezen tartománynál és Holsteinnál fogva a' német szövetségnek tagjává lett. Bajorország Austriának engedett birtokai helyébe Würzburgot, Aschaffenburgot, a' Rhenus bal partján fekvő mostani rhenusi kerületet 'sat. kapta, a' maini és taubi 's a' neckari kerületekhez formált jusának vitatása ellenben sikertelen maradt. Hannovera királysággá tétetett 's több új tartományokkal nagyobbított, mellyek által kerekébb status-sá lett. Hollandból és Belgiumból, a' Franciaország ellen védfalul szolgáló erős határszéllel, a' német-alföldi királyság alkottatott; Luxemburg, német-alföldi tartomány, ellenben nagyhercezség névvel a' német szövetséghez kapcsolatott. Malta, Helgoland, némelly elfoglalt coloniák Nagy-Britanniái lettek, 's a' ioniai szigetek viszon felállított köztársasága a' nagy-britanniai felsőség alá adatott. A' schweizi köztársaság 3 cantonnal vagy megyével nagyobbított és örökös neutralitásának megerősítése által Franciaország gyenge oldalára nézve védhatárszélle tétetett. Az ismét helyreállított sardiniai királyság Genuát kapta hercezség névvel, de úgy hogy kikötője szabad legyen; egyszersmind az is megállapított, hogy az akkor uralkodó ág kihalása után a' Carignan ág üljön a' királyi székre. Továbbá ismét a' statusok sorába léptek: a' toscanai nagyhercezség, a' modenai hercezség, az egyházi status és a' két sicíliai királyság, mellyet Murat Napoleonhoz való állhatatos ragaszkodása miatt elvesztett. Lucca Maria Louise spanyol hercegnének adatott, későbbben mindazáltal más rendelés tétetett föléle. (L. P A R M A és L U C C A.) Spanyolország arra köteleztetett, hogy Olivenzát adja vissza Portugálnak; e' mindazáltal Monte-Videónak a' portugali seregektől lett elfoglaltatása miatt nem történt meg. Minekutána a' bécsi congress végzéseit által a' statusok kiterjedései, a' régi egyirányúság szerint, ismét rendbe szedettek volna, a' körülállások kinszerítése a' német szövetséget illető végzéseket is, mellyek a' congressus közönséges iróányaiban foglaltatnak, megerősítette Jun. 8. 1815. (L. N É M E T O R S Á G.) A' 13. cikkely, melly arról szólott, hogy mindenik szövetséges status népképviselői alkotmányt kapjon, igen sok ellenmondást okozott a' polgári alkotmány mellett buzgók és az igazgatás régi formájához ragaszkodók közt, kiváltképen Bajorország és Würtemberg részéről. Több cikkelyei későbbben ismét tanácskozás alá vétettek, és egy toldalékvégzés is adatott az elébbiekhez Jun. 8. 1820; némelly pontjai, mint p. o. az álynyomatásról szóló, még most sem állapítottak meg egészen. A' fejedelmek bécsi gyűlése tanácskozásának azon cikkelyei, mellyek Napoleonnak Mart. 13. (1815) lett számkivettetését 's Mart. 25. Austriának, Oroszországnak, Nagy-Britanniának és Poroszországnak Napoleon ismét francia királyságra jutása ellen való öszveszövetkezését illetik, Bonapartérol 's a' Franciaországgal 1815 folyt orosz-német háboruról szóló cikkelyekben adatnak elő. Az említett szövetségnek tagjaivá lettek a' gyűlésen Sardinia, Portugal, Hannovera, Bajorország, Szászország, Würtemberg, Német-Alföld, Dania, Hessen, Baden 's mások is; nem ellenben Spanvöl és Svédország. Ez a' háboru döntötte el az úgy nevezett szász kérdést is. Elejénte t. i. Anglia, sőt Austria is megegyezett az egész szász királyságnak Prusszával leendő egyesítésében; hanem a' szász-koburgi herceg Oct. 14 költ levele, a' szász király ellenmondása (Friedrichsfeld Nov. 4. 1814) 's Franciaországnak ellenzése végre oda vitték a' dolgot, hogy az említett egyesítéssel Poroszország felhagyott. Erre herceg Metternich Jan. 12. 1815 Saxoniának felosztatását javallotta, melly tárgy Metternich, Talleyrand, Wellington 's a' Posonyba hivatott szász király közt különös tanácskozás alá vétetett, midőn ez a' javallott felosztás alapjai szerint Laxenburgban, Maj., Austria jmagá közbevetésére, Poroszországgal és az orosz birodalommal békeségre lépett, mellyet Bécsben Maj. 18. 1815 alá is irt 's Maj. 28 a' lengyel hercegségről lemondott, úgy hogy a' lengyel tartományok a' szerint leendő felosztatása, a' mint ezt az austriai, orosz és porosz udvarok egyezéseik által Maj. 3. 1815 elintéz-

ték, végre hajtathatott. — Az európai statusok nagyságnak elintézése után a fejedelmek gyűlése a rabszolgákkal való kereskedés eltörlését és a Rhenuson, Weseren és Elbén leendő szabad hajókázást vette fel tárgyal. Jóllehet ezen és több más tárgyak végső elintézése és megállapítása elhalasztatott, annyi mindazáltal bizonyos, hogy a fejedelmek bécsi gyűlésének végzései, melyek a cs. kir. statustanács levéltárában tartatnak Bécsben, méltán tartathatnak Europa, melynek a helyreállítók magok kinyilatkoztatása szerint szabadnak kell lenni, political alkotmánya talpkövének. A political egyirányság ugy látszik ugyan, mintha Lengyelországnak az orosz birodalommal való egyesítettése a szárazon lévő tartományok hatalmának mérő sörpenyőjét lenyomta és az Oroszok hatalmát a többi statusokra nézve félelmissé tette volna, és Nagy-Britanniát, mint tengeri hatalmasságot, semmi más hatalom sem szoríthatja korlátok közé; de az európai statusok ezen új elrendelésével egykorszakban egy a historiában még sehol elő nem jövő aristocratiát is alkottak a főhatalmasságok, mely eredetét a chaumonti egyezésemből veszi, és az ugy nevezett SZENT SZÖVETSÉG (I. e.) rendszabásai és a későbbi fejedelmi gyűlések által egy Europa ügyeit elintéző tanács formálódott, mely mint magát közbetevő kormányzék, a közönséges békeséget és a statusoknak a bécsi gyűlésen megállapított rendjét fentartani igyekeznek. — Európának ezen új alkotmányára nézve tett rendelkezések végre is hajtattak, jóllehet Consalvi cardinalis a pápa nevében Jun. 14. 1815 a gyűlés végzései azon czikkelyeinek, melyek szerint Avignont és Venaissint és a német szentegyház elvesztett birtokait vissza nem kapta, ellene mondott is. Hasonlóképen sikeretlen volt Sz. János vitézeinek is azon kívánsága, hogy ismét helyre állíttassanak.

L—ú.

BECSTELENITÉS, privát véték, mellyel jó hírű nevű ember becsülete sértetik meg. Hóni törvényünk ezen véték büntetésének meghatározásában különbséget tesz az egyszerű és mesterséges közt. Mesterséges becstelenséget követ el, a ki valakit az országgyűlés helyén vagy épen ülésében rágalmazással, szidalommal illet; továbbá a ki nemes embert becstelennek vagy ludasnak nevez, és a ki végre valakinek nemességét akar egyenesen, akar szövevényesen tagadja. Az utóbbi törvény elejébe állítás kérésével történik. A mesterséges becstelenséget büntetése 200 f., mely egyedül a megsértetett félnek esik; az egyszerű pedig 100 f. és ennek $\frac{1}{3}$ a bírónak, $\frac{1}{3}$ pedig a felperesé. A hány külön személy is külön becstelentető tett fordul elő, ugyan annyi büntetésnek van helye. Zs. G.

BECSTELENSÉG, a jó hír és név elvesztése, melly hóni törvényünk szerint vágy cselekedetbeli, vagy törvényes. Amaz közvéleményen alapul és minden rossz tettet követ. Ez pedig büntetés, melly a törvény rendelkezése szerint bizonyos vétkek esetekben bírói ítélet által fosztja meg a vétkezt becsületétől. A törvény következőket rendel törvényes becstelenséggel bélyegeztetni: 1) vértagadókat; 2) az árva személyére vagy fekvő jószágának sajátosságára nézve hűtellen gyám- és védatyákat; 3) állvelkohlókat; 4) ludasokat (hitzsegőket); 5) törvényes bírói parancsolatok megszegőit; továbbá 6) azokat, kik barátjaiknak nálok letett jószágát csalárdul pazarolják el; 7) kik az álarzokodást tudva folytatják és birtokos nemesek; 8) kik az országgyűlésben valamely ügy tekintetéből ajándékot adnak vagy fogadnak el; 9) kik a belső béke megrendítésével privát adót ígérnek; 10) kik országgyűlési rendszabások ellen apró gyűléseket tartanak és azokban a köz törvényekkel ellenkezőket végeznek; 11) kik magokat valamire kötelezik és ilyen fogadásokat meg nem tartják; és végre 12) kik a bírót törvényes foglalatosságában gyalázattal illetik. A törvényes becstelenség megfosztja az embert általában minden kedvezésektől, melyek a polgári társaságban jó hír- és névtől függenek, különösen pedig 1) kizárja a vétkezt minden becsületes társaságból és örökös megvetést és gyalázatot von rá; alkalmatlanná teszi köz hivatalt vagy más becsületes életnemet nyerni vagy folytatni; 3) megfosztja a vádlás

és bizonyágtételvétség júsától; 4) nem engedi becsülete megsértését törvény előtt megbosszulni. Eltart pedig a' becsstelenséggel helyezőző ítélet ereje mind addig, míg maga az ítélet megújított per után az alapul szolgáló cselekedet megzafoltatása tekintetéből meg nem változtatatik, vagy pedig a' marasztaltatott fél a' fejedelem kegyelme által elébbeni becsületébe vissza nem helyeztetik. Ugy látszik azonban, hogy a' fejedelmi kegyelem azon esetben, midőn valaki privát vád miatt ítéltetett becsstelenségre, csak egy használ, ha a' megsértetett fél a' sértőnek megbocsát. A' cselekedetbeli becsstelenség alkalmatlanná teszi az embert bizonyágtételre 's becsületének az elkövetett vétek nemében való megbosszulására, különben pedig ellenkező dicséretes tettek által magában elenyézik.

Zs. G.

BECSŰ, valamely dolog vagy jus értékének vagy becsének meghatározása. Felosztatik törvényesre, melyet a' peres dologra nézve bíró vagy ennek rendeletére dologhoz értő és meghitelt emberek, és nem törvényesre, melyet mások visznek végbe. Honi törvényünk szerint a' törvényes 1) közönséges, mely felette csekély 's a' hármas könyv I. r. 133 cikkelyében vagon előadva; 2) értéki, mely a' dolog mostani értékét határozza meg, és 3) örökös, mely hajdan a' tiszszerezett közönséges becsü volt, ma pedig az értéki becsüből áll, bizonyos summa pénz adatrán még ahhoz örökösség okáért. A' közönséges és örökös becsünek ma csak akkor van helye, ha a' felek egyenesen azokban egyeznek meg, vagy ha a' törvény különös esetekben egyenesen azokat rendeli; különben mindig az értéki becsü használtatik, mellynek megállapítására nézve következő regulák vannak: 1) Az ingó jószágok adásvevési árok szerint határozatnak meg. 2) A' hasznos ingatlan jószágoknál a' középjövedelem 100 hatos kamat gyanánt vétetik, 's ebből kerestetik ki a' tőkepénz. A' szőlők értéke a' helyzet, a' föld mineműsége, a' kapások száma és a' szomszéd helyek szokása szerint határozatnak meg. 3) A' rendes épületeket ügyes mesteremberek, a' rendetleneket pedig, mellyeket molnárok vagy parasztok építettek, ezek becsülik meg. Istennek és vallásnak szentelt épületek nem esnek becsü alá. 4) A' testben okozott kárt és fájdalmakat bíró határozza meg lelkesmeretesen. Szinte ezt kell a' per és végrehajtás költségeiről 's a' birtokos költségén tett javításokról is érteni. Az ügyvéd munkájának megbecsülésében tekintetbe kell venni annak tapasztaltságát, ügyességét és munkálódását.

Zs. G.

BECSŰLETFEGIO (*légion d' honneur*), katonai és polgári érdemrend, melyet Bonaparte, mint consul, a' törvényhozó tanács helybenhagyásával 1802 alkotott 's XVIII. Lajos 1816 megújított. Most a' csilagban IV. Henrik képe látszik, a' másik oldalán: *Honneur et patrie*. A' nagykeresztesek, nagytisztek, commandeurök, tisztek és legionnairek fizetést huznak 10,000—125 freig. A' külföldiek és számfelettiök nem kapnak fizetést.

BECKÓ, BECKÓ VÁRA. Amaz az éj. sz. 48° 47', k. h. 35° 32' alatt, a' Vág vize mellett, Trencsén várm. alsó járásában, emlékezetes mezőváros. Most 215 háza, 1570 lakosa, sok földes ura, tágas termékeny földje, nagyra kiterjedt erdeje, de rossz bora van. A' hozzá tartozó meredek sziklacsucson épült vár roppant kőfalak és sánczok által vele összefügg, mellyek régi nagy tekintetűre szintugy mutatnak, valamint azt nemzetünk historijája és élő regékben fenálló emlékezete bizonyítja. E' csudás alaku várnak, mellynek hajdani neve Bolondóc, Bolondvár vala, és kies körének rajzát látni, sorsa [változásainak gyönyörű elbeszélését olvasni lehet e' czimű könyvben: „*Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungern. Von A. Freyherrn v. Mednyánszky*“ (Pest. 1826. 4.).

S—s.

BEDA (Venerabilis), angol-szász szerzetes pap, Sz. Benedek rendjéből. Szül. 672 Northumberlandban, a' durhami püspök megyéjében a' jarrowi Sz. Pál és weremouthi Sz. Péter egyesült apátságok birtokában.

7 esztendő gyermekségétől fogva haláláig, mely Maj. 26. 735, 103 esztendő korában történt, élete valamennyi napjait az említett apátságok falai között töltötte tanulásban, tanításban, predikálásban, könyvirásban, és több egyéb, szerzetes férjfihez iHendő testi 's lelki gyakorlásokban. Tiszteletes (*venerabilis*) mellékeve áhíttos érdemeinek dija, melyet soha senki sem tagadott meg tőle. A' mi tudományos becsét, híret illeti, a' régiek általjában úgy festik le B. t., mint egy eleven könyvtárt és az egész világot felfogó csudalelket; ellenben egy század oltá több tudósok szinte vetekednek egymással tekintete kisebbitésében. Azonban itt is, mint egyebütt, a' két szélsőségen belől fekszik az igazság. B. t. i. a' századokkal utána született nagy Newtonnak termető lelkeivel nem hirt ugyan, de szerfelett sokat olvasott és tudott: egy szóval azon korban, a' midőn virágzott, kétségkívül B. volt tudunkra a' legjózanabb, bővebb 's mélyebb tudományu író. Munkáji, melyek részszerént bizonyosan, részszerént gyanítólag tőle származtak 's latán nyelven vannak írva, öszveségesen kiadattak Parisban 1521 és 1544 3 foliókötetben; Baselban 1563 8 foliókötetben; Kölnben 1612 és 1688 szinte 8 foliókötetben. Tárgyaik: a' nyelv, ékesenszólás, szám, mérték, természet 's időtudomány, dialectica, egyházi és világi történetírás, istenes beszédek és a' sz. könyvek fejtegetése. Legnagyobb becsben van ezen két munkája: 1) „*Hist. eccl. gentis Anglorum*,” mely kutfő az Angolok historiájára, való nézve; Julius Caesar idejétől fogva 731 esztendeig megy 's Eoulf királynak van ajánlva. 2) „*De ratione temporum*,” foglalatja az egyházi kalendáriom esmerete és készítmódja. Ezen kívül különös emlékezetre méltó még három más munkája: a) „*Chronicon de sex mundi aetatibus*,” mert ezen (magában nem igen derék) könyv által hozott be napnyugoton a' Kr. születésétől való évszámolás (*aera christiana*). b) „*Epistola ad Egbertum*,” mellyben Egbertnek (yorki érseknek) a' nép tanítására általjában a' honi nyelvet ajánlja. c) „*De tonitribus*” görögből fordított értekezés, mely miatt a' szent életü férjfi némelly tudatlan papok előtt a' bűbájosságról jött gyanuságba. A' mit a' természetről, az égről 'sat. írt, csak akkor időben és ott, a' mikor és hol B. tanított, lehetett hasznos, azaz, más jobb híján. B. élete történetéről, némelly áhíttos költeményeket kivévn, alig tudunk valamit; p. o. hogy 691 a' jarrowi (girvy) klastromban diaconus lett; 702 weremouthi Sz. Péterében pedig áldozó pappá kenetett fel és esztendővel azelőtt I. Sergius pápa által, a' ki már ekkor B. nagy tudománya híret hallván, ennek hasznát közelről akarván vala venni, Romába hivatott, de ezen meghívás Sergius az esztendőben történt halála miatt sikeretlen maradt legyen. *Tittel.*

BEDDOES (Famás), hires angol orvos és író, ki 1760 Shropshire-ban szül. és 1808 megholt. — Nagyatyjától neveltetve, már az iskolában a' legfényesb előmenetellel végezé classicus tanulmányait; az oxfordi universitasban is nem csak a' régi literaturának alapos esmerete, hanem az újabb nyelvekkel való ritka esmeretség által is kijelelte magát. A' természettudományban, chemiában és physiologiában tett nagy felfedezések elleneálthatatlanul vonzották őt magokhoz. Tanulmányit dicséretesen folytató Londonban és Edinburgban. 26-dik évében promoveáltott Oxfordban, mi után meglátogató Parist, hogy Lavoisier tanításával élhessen, 's visszatérével Oxfordban chemia professorává neveztetett. Itt egészen hivatalának élt 's a' súlyról (scorbutusról), hólyagkóról 'sat. jeles chemiai értekezéseket és figyeleteket adott ki. Csak hamar azonban annyira lelánczoló őt a' francia revolutio fénylő küloldala, hogy hivataláról letenne, csakhogy szabadságérzete semmi korlátok közé se legyen szorítva, 's falura ment egyik barátjához, Reynolds-hoz. Itt dolgozta ki a' mathematica mivoltáról való észrevételeit, mellyekben azt igyekszik megmutatni, hogy ez a' tudomány az érzékek evidentiáján, a' geometria pedig tapasztalatokon épül. Azután Jenkins Isák történetét adta ki, mellyben az vala czélja, hogy a' dolgozó néppel életregulákat 's erkölcsi ta-

nulmányokat kellemetes öltözetben közöljön. Ebből a' jeles népirományból rövid idő alatt 40,000 példány adatottel. Minekutána 1791 megházasodott, egy olly intézet planumát csinálta, mellyben mesterséges levegőnemekkel többféle nyaralyákat, különösen pedig tüdőkórságot lehezen gyógyítani. Az esmeretes Wedgwood segítségével elfis sült nekie ezen intézet felnyitása 1798. Az egésznek ügyelőjévé egy ifju embert vett fel, Humphrey Davyt, kinek azutáni hire itt fundálódott. Kijött azonban, hogy az intézetnek főcélja nem érthetett el, 's Beddoes buzgalma végre annyira meghidegedett, hogy egy esztendővel halála előtt magát egészen visszavonta, minekutána a' mesterséges levegőnemekkel való életről sok alapos irómányokat adott volna ki. Életének későbbi esztendejiben egy volt ő Nagy-Britannia legtiszteltebb orvosi népiróji közül. Többek közt „Hygeája“, három darabban, mind az előadásra, mind a' hasznosságra nézve igen dicséert munka. Politicus futó írásai, mellyek 1795-97 jöttek ki, felejtve vannak. A. B. P.

BEDLAM, I. LONDON.

BEDUINEK, Bedewik, szó szerént puszták lakosai, egy Mohammed vallásán lévő számos nemzetség, melly Arabiának, Egyiptomnak és egész éjszaki Afrikának pusztáit lakja. Valósággal külön vált, eredeti természeti tulajdonságokkal bíró 's egy egészen különböző törzsből származott népet formáljanak e' Beduinek, vagy pedig a' többi Araboktól való különbözőségek életük módjából hozathatik e le, kétséges. Mindazonáltal hihetőképen ezen utolsó igaz, mivel erkölceik és szokásaik belső valóságokra nézve csak keveset különböznek az Arabok közönséges characterétől. A' Beduinek tulajdon sachaik alatt familiánként, vagy emirek alatt számos nemzetségekből álló társaságokban laknak, a' városoktól 's más megerősített lakhelyektől távol. Lakhelyeik sátorok, kunyhók, üregek, barlangok és onladékok. Nyájaikkal, esordájikkal 's terehhordó barmaikkal, mellyekre rakják keves vagyonyokat, egy helyről másra költöznek, ahhoz képest, a' mint friss vizet és zöld legelőt találnak. Minden Beduinek jó lovasok; sokan szeretik a' vadászatot. Lovaikért, mellyeket nagy gondjal nevelnek. 's vágó marháikért a' békeséget szerető nemzetségek fegyvereket 's ruhát cserélnek a' szomszéd tartományok határszéli lakosaitól. Más nemzetségeik ellenben nyilvános haramiák. annyira, hogy felette veszedelmes, elegendő erő vagy bátorsággal nélkül, mellyet a' nemzetségek fejeitől lehet venni, azon tájékokon utazni, a' hol tartózkodnak, annyival inkább pedig, mivel nem csak kirabolják, hanem meg is ölik az utazókat, ha szinte ezek ellen nem állanak is nekik. Ezen kegyetlenségre való hajlandóságok mellett is szentnek tartják a' Beduinek a' vendégi just, és fegyvertelen ellenségek is bizonyos lehet oltalmazások felől, ha menedék-helyet engednek annak. Ellenségének nézi pedig a' Beduin mind azt, a' ki nem testvére, vrszerént való atyjafija vagy védettje. Bátorságát mindég szemel előtt tartván, sem az utazó kereskedő társaságokat, sem a' táborokat meg nem támadja a' Beduin, ha csak ezekénél nagyobb erejéről nem bizonyos. A' nagyobb számmal lévő és vitézül ellenálló ellenség elől nyil sebességgel fut el. A' szomszéd népekkel szakadatlan háboruban lévén, a' Beduinek szüntelen való vigyázásban, e' mellett szegényül, tudatlanságban, vadásban és durvaságban, hanem szabadon élnek 's szabadságokkal büszkélkednek. L—ú

BEELZERUB, zsidó nyelven annyit tesz, mint legyen Istene. A' Moabiták vagy Syrusok bálványa volt, 's a' Bibliában az ördögök fejdelme értetik alatta.

BEER (Mihály), mások szerént Berr Mihály, zsidó tudós Parisban, szül. 1784 Nancyban, 's mint ügyvéd legelső lépett fel hite sorsosi közül. E' pályán fényes sikerrel munkálódék; de csak hamar a' literatúrára adá magát kizárólag, 's szerencséje lón — a' mi Francziaországban Israélitával eddig még nem történt — Francziaország tudós academiajiba felvétetni. Tagja leve a' régiségek királyi társaságának, a' polytechni-

cal társaságnak 's a' nancyi, strasburgi, nantesi és güttfingeni academiáknak. Napoleon meghívá őt 1807-ben az előkelő Zsidók nagy gyűlésébe, mellynek ezen nép megjavítandó sorsáról kelle tanácsot adnia; 's ezen sanhedrin által titoknoknak választaték. A' westfaleni királyság felállittatásakor, mind a' két nyelvbeli jártassága miatt, bureaucheffé téteték a' belső dolgokra ügyelő ministeriumnál. Későbbben a' franczia belső ministeriumban lépett hivatalba 's leczkéket is tartá a' parisi Athenéében a' német literaturáról. Számos munkái közül csak ez egyet említjük meg „Eloge de mr. Charles de Villers“.

BEETHOVEN (Lajos), kétségkívül minden újabb muzsikaszervezők közt legelső. Szül. 1772 Bonnban. Atyja egy oda való tenorista vala, Fayolle „Lexicon der Tonkünstler“ czimű munkájában pedig az mondatik róla, hogy Fridrik Wilhelm burkus királynak természetes fija volna. Muzsikára adták őt, de arra is született; mert már 8 esztendő korában némelly darabokat szerzett 's hegedülésével, mellyet egy padláson szorgalmasan gyakorlott, mindeneket bámulásra ragadott. 11 esztendő korában már Bach „Wohltemperirtes Clavier“-ját játszotta 's 13 esztendő korában feltett egynehány sonatát. Nagy elmejének illy sokat ígérő jelenségei arra birtak a' kölni választó fejedelmet, hogy őt mint udvari orgonistáját 1792 önön költségen Bécsbe küldendé, hogy ott Haydn vezetése alatt magát a' szerkeztetésben tökéletesítse. Ez alatt 's ennek távollétében Albrechtsberger alatt nagy előmenetelt teve B. 's a' fortepianót is olly mesterül tanulta játszani, hogy szabad képzelődő tehetségével mindeneket álmélkodásra gerjesztett. Noha B. 1801 pártfogóját elveszté, ő még is Bécsben maradt, hol akkor a' muzsika a' legfőbb fényponton álla, és midőn 1809 a' westfaleni király új udvarába meghivatott, némelly austriai nagyok, 's a' többek közt tulajdon tanítványa Rudolf főherczeg, mostani olműtzi érsek, bizonyos esztendei jövedelem mellett reábirták, hogy tovább is Bécsben maradjon. 1801-től fogva írta legnagyobb munkáit. Néhány esztendeje, hogy teremő hevéből elragadtatva, a' szabad hidegben magát meghűté, 's ez által halálisa élességében csonkulást szenvedett, úgy annyira hogy élte vége felé csaknem egészen siket volt. Magányosan 's elvonva élt Bécs mellett Mödling helységben, honnan csak néha-néha hallatta merészen emelkedő képzelődése szárnyainak csattogását. — Egészen új mezőt nyitott ő a' szeres muzsikára nézve. Gazdag hangfeteisei, mellyeket róppant symphoniájában előállított, elragadó hatalommal ábrázolják egy olly szabad léleknek életét, melly majd mély komolysággal tekint a' természet zivataraiba 's harmoniás nyugalommal tér vissza, majd jó kedvvel 's enyhelegve lesi annak játékait, majd végre egy szerelmesnek édes gerjedelmével felejtí el magát annak tekintetében. — Ő benne Haydnnek elvensége 's Mozartnak komolysága egyesüle — characteristicájában pedig leginkább Cherubinnal rokonlelkű vala. Ő azonban eleji utján haladván, új ösvényeket tört, 's úgy tetszik, hogy általa a' muzsika a' legmerészebb próbákat tette. Esmeretes Reichardtnak bécsi leveleiben ezen három főhangmesterről tett ítélete 's egybehasonlítása, ki is azt mondja: „Haydn a' quartettet kellemes eredeti természetének tiszta forrásából teremtetted, 's ezért ő az őszinteségben 's vidám előadásban mindég egyetlen egy marad. Mozartnak erősebb természete 's bővebb képzelődése tovább ment 's némelly tételben belső valóját legmagasabb 's legmélyebb kifejezéssel állítja elő, ő maga is gyakorló mesterművész lévén, többre becsülte a' mesterségesen alkotott munkát, 's így palotáját Haydnnek hájoló kerti házára építette. Beethoven pedig ezen palotába jókor beköltözött, 's így öntermészetének tulajdon formájában való kifejezésére nem maradt egyéb, mint a' vakmerő toronyépítés, mellyre többet senki sem tehet könnyen, a' nélkül hogy nyakát ki ne törje“. — Muzsikaszerekre készített temérdek symphoniájain, ouverturjein, quintettjein, quartettjein, triójin 's klavirsonatájain 's variatiójin kívül, mellyekben termé-

keny esze tündöklék, irt énekre is, de nem olly szerencsével. Ide tartozik a „Leonora“ vagy az újabb kidolgozás szerint „Fidelio“ nevű óriási operája, egynéhány miséje, egy oratoriuma (Krisztus az olajfák hegyén) 's némelly klavirhoz alkalmaztatott énekei, mellyek közt Matthisson Adelaidéje, 's Göthének néhány darabjai igen felségesek. D mollból 9-ik szám alatt készült legújabb nagy symphoniája berekesztésében az orchestrumbeli muzsikaszerszámok egyesült erejét, az ének hatatosságával iparkodott egyesíteni. Ez és nagy miséje legújabb munkái közé tartoznak, ellenben több most kijövő darabja régibb időből való. Megholt Bécsben Mart. 26. 1827. J.

BEFANA, felruházott tágos báb, mellyet Fireneczben 's Olaszország más néhany városában farsang idején, főkép Vizkereszt estéjén (ezen szót epiphaniás csonkításának tartják) mulatságos kísérettel hordoz a' nép.

BEFESKENDÉZÉSEK (injecciónok), részént a' chirurgiában, részént a' gyakorló anatómiában fordulnak elő. A' chirurgiában t. i. egy két fecskendő segedelmével természetes, vagy a' nyavalya által előállott üregekbe és csatornába az elérendő czélokhoz képest különböző folyósságok fecskendeztetnek be, részént hogy azokból a' benne lévő ártalmas anyagok elháríttassanak, részént hogy a' nyavalyás helyre magára gyógyszerek vitessenek, 's így különböző gyógyczélok éressenek el. A' sebeket és fekélyeket azok által tisztítani szokták, ha azok messze elterjeszkednek a' bőr alatt, vagy ingerleni 's jobbitani is 'sat, és már Cato, a' censor, mint mondják, élt azokkal a' fistulameneteknél. Az orrnak és az azzal öszveköttetésben lévő barlangoknak nyavalyájánál, az ollyaknál, mellyeknek ülső helye a' nyakban van, a' fülek, vízihólyag és vesző, a' méh és méhüvely nyavalyájánál, a' vizsérés gyökeres curájánál igen sokszor 's gyakran nagy haszonnal élnek a' befecskendezésekkel. A' gényetség- és evességnek, vérnek, vagy más idegen, kívülről betolakodott testnek elhárítására is a' tiszta langyos víz legjobb 's tökéletesen elég. Ezenkívül a' vizes folyósságokhoz majd öszvevuzó szereket adnak a' szerfelett való elválasztásoknak határok közé szorítására, majd ingerlöket gyuladás felébresztésére, p. o. a' vizsérésnél, vagy az elválasztás nevelésére és megjobbitására is, majd csendesítőket fájdalom- 's egyéb eseteknek mérséklésére. Az ételeső bennulásánál 's egyéb nyavalyájánál, mellyek a' lenyelést akadályoztatják 's éhenhalást okoznak, tápláló folyósságokat fecskendeztek a' gyomorba. Végre kétségbeesett esetekben még állatok vagy más emberek véréit is fecskendezték az ereibe. (L. TRANSFUSIO.) Még gyógyszereket is vittek be ugyan ezen az uton közvetlenül a' vérbe, p. o. a' hánytató horkövet hányásgerjesztés végett, midőn valamely idegen test olly erősen fenakadt az ételesőben, hogy az a' nyelést akadályoztatja, és még is sem előre, sem hátra mozdítani nem lehet. A' helynek mineműségéhez képest, hol a' befecskendést tenni akarjuk, a' fecskendő szájának majd hosszabb majd rövidebb, majd egyenes majd görbe csövön kell lenni. A' fecskendőnek nagysága pedig a' befecskendezendő folyósság mennyiségétől 's azon csőtől függ, mellyet arra fordítani akarunk. A' holt testeknél az edényekbe különbözőfélekép festett, a' melegben folyó, a' hidegben megaluvó folyósságokat fecskendenek be azért, hogy az apróbbak is láthatókká legyenek 's illendő kikészítésre (praeparatióra) lehetővé tétessék. Nevezetesen a' verő erekre, vérerekre és vizedényekre nézve van ennek helye. Az anatómiai mesterség annyira vitte már ezt, hogy még a' legapróbb ágacskák is láthatókká lesznek.

A. B. P.

BEFOLYÁSOK AZ EMBERI TESTBE. Az embert körülvevő egész külső természet olly belső öszveköttetésben van ő vele, hogy az élet csak mind kettőjöknek kölcsönös és szüntelen egymásra hatása által állhat fel. Az emberi test az organicus lények lépcsősorának legmagasb fokán áll; az egész természet élete mint egy tükörben sugárzik ő benne vissza; az életnek minden formái a' legalsóbbtól a' legfelsőbbig ismételtetnek ő

benne. A' kristályképzéstől fogva, mely az életmunkásságnak a' természet műszeretlen országában legegyszerűbb kinyilatkozása, a' plánták országának műszeres csupa növényei életéig, a' legegyszerűbb állati létől fogva a' legmagasb kifejtődésüig minden életformák utánaztatnak ő benne. A' mi azonban őt mindenek felett emeli, a' halhatatlan lélek, az örök élet visszfénye, mely önmunkássággal új ideákat teremt, az egész külvilágot magába képbén felveszi 's belső öszveköttetésben a' testtel, mint emberi érzelem állván elő, az ideák által határozatnak el, 's a' magához hasonlókra is az ideák felhívása által meghatározva hat be; végre az agyvelő 's öszveséges idegrendszer által eszközölt belső öszvefüggésénél fogva a' testtel erre is részént önkény szerént, részént önkénytelenül munkál. Két oldalt nyújt tehát az emberi organismus a' külvilágnak, melyek által belé befolyása van, a' lelkit és a' testit. A' testi befolyások részént az idegrendszer által eszközöltetnek érzékmiveszközökre, kivált közönségesen az érzésre való behatásokban, részént külső anyagoknak felvétele által a' táplálás és emésztés processusában, részént a' lehelés rendszerére való behatás által. Hasonló hasonlót keres fel a' természetben; az, mi a' külső természetben uralkodik, igyekszik az organismusban is felemelni a' nekie megfelelőt és a' nekie ellenébe tétetett ellen erősebb munkásságba hozni. Innen a' testnek egyik funkcióját a' külső befolyások megerősítik, másikat leszállítják és meggyengítik. Van azonban az organismusnak a' benne lakó életerőnél fogva önhatározása is, mely által a' külső befolyásoknak ellenáll, a' különféle munkásságokban általok megzavart harmoniát minden pillanatban helyre állítani törekszik, részént a' szokás törvénye által, a' mennyiben a' kívülről való befolyás az idegrendszerre való ingerét elveszti, részént a' felvett különeműnek (heterogen) hasonneművé (homogen) való átváltoztatása, részént a' functiók ellentételeinek megerősítése által. Mennél erősebb az élet energiája, annál erősebb önhatározással bír az organismus, annál kevesebb hat felül a' külső befolyások által meghatározhatósága, annál kevesebb van belső harmoniája alá vetve az azok által való megzavartatásnak. Ha azonban a' külső befolyások oly neműek, hogy az organismusnak valamely rendszerére mély beavatkozással munkálnak, a' mellett hirtelen állnak elő, és még is semmikép ki nem kerültethetnek: akkor az organismus functióinak harmoniájában nagy zavart okoztanak, még minekelőtte az önhatározásánál fogva képes legyen azoknak ellenállani. Innen nyavalyák állnak akkor elő. Leggyakoribbak ezen befolyások között az atmosphaerából eredők, melyek nem csak a' lehelés fontos rendszerére munkálkodnak, az organismus belsejébe mélyen behatnak, hanem gyakran tulajdonságikat is hirtelen megváltoztatják, mivel részént a' temperaturában, részént az éltető savanytgárgyszesz mennyiségében, részént idegen feloldozott részek, viz, nedvesség, különféle nemű gőzök, felvétele által megváltoztatnak. Mivel már az atmosphaerai levegőnek ezen tulajdonsága hirtelen előállhat 's könnyen senki sem kerültetheti azt ki: innen sok emberek testében nyavalyás zavarodások történnek, melyek egymáshoz hasonlitanak ugyan a' főjelenetekben, de még is, az organismus önhatározásának energiája szerént, a' symptomák erősségében 's öszveköttetésében minden individuumnál tulajdoneműek. (L. EPIDEMIA.) Ha p. o. sok ideig valamely déli vagy délnyugoti langyos és nedves szél uralkodott, mely a' lymphás és nyálka-elválasztó rendszernek kedvez, következésképp annak funkciójit emeli, 's most hirtelen hideg, száraz savanytgárgyszesszel igen feleslegesen bíró éjszakkéleti szél áll elő, mely a' verőeres rendszernek felet meg, azt felüluralkodásra emeli fel, 's gyuladásra való hajlandóságot gerjeszt: akkor ez a' gyuladás hamarabb előáll, mintsem az organismus önhatározása az előállott ellentételt kiegyenlíthetné, 's különösen a' lymphás és a' nyálka-elválasztó organumok rendszerében mint nátha, hurut, melyhideglelés 'sat. áll elő, végre az olyan individuumoknál, kik verőeres constitutióra hajlé-

konyak, erős symptomákkal 's mint tüdőgyulladás, másoknál, kik constitútiójokra nézve phlegmaticusok, mint nyálkás hurut, a' gyermekek-nél máskép jelenik meg, mint a' felnőttéknél 'sat. Az emésztő rendszerre munkálkodó befolyások a' tápláló szerek és italok, azoknak sok-sága és minemüése, a' mérgek és orvosságok. A' lelki befolyások részént az idegrendszerre és agyvelőre való érzelmi benyomások, részént közvetlen munkálattal, a' lélekkel való közlések által, eszközöltetnek, 's ezek ismét a' testre munkálódnak. Legerősebben munkálkodnak a' szenvedelmek és indulatok, mellyeknek a' lélekre részént elevenítő befolyások van, p. o. az örömmek, reménynek; részént lenyomó, mint a' bának, félelemnek, ijedségnek, irigységnek 'sat. A. B. P.

BEFULÁS, a' halál azon neme, melly az által áll elő, ha a' lélekzés utjainak külső nyílása nem a' levegőben, hanem valamely más egyéb folyósságban van. A' valóságos halált azonban sokszor tetszhalál (*asphyxia*) előzi meg, melly ha nem igen sokáig tartott, lehetővé teszi, hogy a' már ugy tetszőleg befultakat is meg lehet szabadítani. Ennek előre való feltétele, mellyet a' tapasztalás sokképen bebizonyított, alkalmat nyújtott arra, hogy a' befulás állapotja nem csak a' leggondosb vizsgálat tárgya lett, hanem azonkívül kivált a' tenger 's más nagyobb folyók szomszédságában nyilvános intézeteket is állítottak fel a' befultak megszabadítására, 's egész társaságok szentelték magokat ezen cél-nak elérésére. A' törvényszéki orvostudománynak is nehéz tárgyal szolgál a' halál ezen neme, és sokféle gyakran nehéz megfejtésű kérdésekre ad alkalmat; p. o. ha egy a' vízben talált test valóban befulás vagy más valamely mód által vesztette e el életét. Természetes, hogy ez a' környülmény nagy figyelmet gerjesztett a' halál ezen nemének jeleire, mellyek a' holt testen találtatnak. Azonban a' sokféle iparkodások ellenére is a' befulásról való tudományban még sok kétség és bizonytalanság uralkodik, nem csak arra nézve, mi módon történik a' halál ezen az uton, hanem az *asphyxia* létalapjára nézve is, melly a' halált megelőzi, sőt magok a' befulás jelei és a' befultakat szabadító eszközök is bizonytalanok még. Ha az ember önkényt viz alá mártja fejét, igen rossz érzés lepi meg, füleiben zugás, orrában csiklandás, melyében huzongás és tompa érzés áll elő. Ki akarhatja ellen esett a' vízbe, az mintegy ösztönből mindenkép azon van, hogy magát kiszabadítsa, lélek-zetét tartóztatja, fejét felemelve 'shátratartva, kezeivel mindenféle merő testekhez kapkod, mellyek elejébe akadnak, még magához a' víz fenekéhez is hozzá kapaszkodik a' boldogtalan 's tartóztatni igyekszik magát. Ezek az erőlködések az erő és lélekjelenléthez képest több vagy kevesebb ideig tartanak; végre ellankad a' szerencsétlen, alásüllyed, elveszti eszméletét, leheleni akar 's vizet szíbe, és az élet eltűnik. Ha a' testet a' vízből kivonják, rendszerént igen hideg szokott az lenni, a' tagok merők, az ábrázat dagadt, kékes, gyakran halvány, a' szemek félig nyíltak, a' szemfény kiszélesedett, a' száj tajtékkal van telve, a' mely 's felső hastáj dagadtak. Néha a' test még meleg 's még sem lehet többé feleleszteni, az ábrázat setétkéék és dagadt, a' nyakvérérek duzzadtak. Az utolsó akkor történik meg, mikor a' befulás alkoholba, mocsárokba vagy meleg vízbe történik, vagy ha valaki részegen, tele gyomorral, vagy felhevült testtel esik a' vízbe. Ha a' befultak holt teste felnyitattik, a' gégefedel fel van emelve, a' levegőcsőben 's annak ágaiban, (bronchiákban) véres tajték van, a' tüdők lágyak és kiterjeszkedtek, a' jobb oldali szívkamrában sok fekete folyós vér, kevesebb a' bal oldaliban, egy kevés viz a' gyomorban, az agyvelő edényei vértől duzzadtak. A' halál majd megfulás és levegő szüke által, majd pedig gutaütés módjára is történik, az utóbbi esetben igen hamar elkövetkezik az 's nagyon keves viz is elegendő annak előhozására, ha a' szerencsétlen először arczával esett abba belé. Ilyenkor nincs a' levegőcsőben tajték 's a' fő edényei telibbek. Azonkívül módosíthatják 's összebo-

nyolhatják a' halái nemét történetből a' vízben találkozó állató részek, p. o. nem lehelhető gáznak. A' legfőbb segédmodok, mellyek által a' befutakak ismét életre hozni igyekszünk, abban állanak, hogy először a' száját minden nyálkától és mocsoktól tisztítsuk meg, 's a' testet vígyázva (legjobban karjainkon, fejét kevéssé felemelve) azon helyre vígyük, melly az illynemű segédmodokra van szánva. A' test felfordítását, a' szivgödörre való nyomást és taszítást, mint igen ártalmas dolgokat, kerülni kell. Akkor a' szerencsétlent mennél előbb le kell vezetetni, mérséklett melegségű ágyba vagy ferdőbe tenni, lassanként mind inkább felmelegíteni 's flannel vagy poszta kezekkel szorgalmasan dörögölni. Ha még élet jeleit adja, akkor orra alá szagló palaczkocskát kell tartani, vagy orrát és száját tolszárnnyal ingerleni. Ha még öt minutáig sincs az életnek semmi jele, akkor a' levegő befuvasához kell fogni. Ez vagy fuvó segédlemével, vagy valamely csónél fogva történik, mellyet az ember az életnélkülvalónak egyik orrlyukába téven, abba beléfu, az alatt míg a' másikat befogja; vagy pedig szájjal is be lehet az orra funi, befogván addig a' szerencsétlennel száját. Az alatt míg az egyik levegőt fu be, a' másik melyét és hasát dörögöli 's azt változtatva öszvenyomja és a' lehelést utánazza. Míg e' történik, az alatt egy másik dohányfütstkristélyról gondoskodik, 's ha négy minuta alatt az életnek semmi jelei sem mutatkoznak, azt beadja, egyszersmind pedig a' levegő befuvasa folytatatik. Ezeket az eszközöket órákig folyvást kell alkalmaztatni. Mihelyt az életnek első jeleit vehetni észre, p. o. ha a' sziv verni, a' mely kiterjeszkedni kezd, vagy a' szemhéjak és a' szemgolyó mozganak, akkor fel kell hagyni a' levegő befuvasával, de a' többi eszközök használatát mind addig folytatni kell, míg a' szerencsétlen szabadabban vesz lélekzetet. Csak akkor lehet azután a' betegnek egy kis meleg bort, vagy valamely aromaticus forrázatot adni be. Mind addig, míg nem lehel, semmit sem szabad szájába adni, mivel az könnyen a' levegő utjaiba folyhatnak. Azon ritka esetekben, mikor az asphyxia öszvebonyolt, szükséges ezen segédszereket a' környülményekhez képest módosítani, akkor néha az érvágások is hasznosak lehetnek, de a' mellyeket, mint más szereket, csak tapasztalt orvosok adhatnak 's rendelhetnek.

A. B. P.

BEG, ur, bizonyos török tiszték titulusa, kik közül többen vannak egy beglerbeg alatt.

BEGHARDOK, I. BEGUINEK.

BEGLERBEG, szó szerént urak ura, olyan török főtisztnek titulusa, a' ki egy egész provinciának, melly innen beglerbeglinek nevezetik, igazgatója 's a' ki alatt több sandsakok, begek, agák 'sat. vannak. A' beglerbeg titulust kiváltképen a' sophiai, kintahyai és damascusi helytartóknak szokta a' török császár megkülönböztetésül adni.

BEGUINEK, azon asszonyi személyek, kik, a' nélkül hogy magokat a' klastromi fogadásokra köteleznék, az áhitatoskodás 's jóltévőség végett különös társaságokba egyesültek. Támadtak, a' mint többnyire tartják, a' II-ik száz. vége körül, és a' német birodalomban, valamint Német-Alföldön is, csak hamar elterjedtek, majd a' férjfiak is követék példájokat, kik magokat Beghardoknak nevezék. Mind a' két név koldust jelent. Buzgóságoknak 's emberi szereteteknek számtalan példáját adták, de mind e' mellett is némely üldözéseket szenvedtek, mert sokan őket azon vakbuzgókkal öszveverték, kik Lollhardok, Fratricellusok 's más nevek alatt a' német 's olasz tartományokban fel- 's alakóborlottak és a' kegyeskedés, sőt a' poenitentiatartás színe alatt számtalan kicsapongásokat vittek véghez. Legtovább fenmaradtak a' Beguinek a' német birodalomban, a' reformatio kezdetekor még számosan találtattak 's Ielki asszonyoknak nevezettek, minthogy a' nemekbeliek idvességét előmozdítani iparkodtak. Lovaniumban még a' mult század végén is fenálltak, sőt most is vannak még a' német birodalomban Beguine-

háza k, melyekben néhány alsórendű hajadon személyek szálást 's némelly más kedvezéseket nyernek. S. M.

BEIRAM, I. BAIRAM.

BEIREIS (Gottfried Kristóf), megholt 1809 mint chemia és orvosi tudomány professora a' helmstädti universitasban, különösegi által nagy hirre jutott Németországban. Szül. az egykori német-birodalmi szabad városban, Müllhausenben, 1730, hol atyja tanácsbeli volt 's patikáriussággal foglalatoskodott. 1750 a' jeni universitasba ment, hol a' törvényt mint kenyértudományt, hajlandóságból pedig a' mathesist, physicát, chemiát és orvosi tudományt három esztendeig tanulta. Ezután három esztendeig utazott, részént hogy esmereteit terjessze, részént pedig hogy a' chemia mezéjén tett felfedezéseit és találmányait pénzzel tegye. Ezen utazások, melyeket egyébiránt álthathatatlan homály fed, hihetőleg Francia- és Olaszországban, Helvetián, Hollandián és Németországban keresztül történtek. 1756 véletlenül visszatért 's jó forma summa pénzt hozott magával. Még abban az esztendőben visszament Helmstädtbe, ismét a' tanuló sorába iratta magát 's különös szorgalommal tanulta a' híres Heister alatt a' chirurgiát. Heister halála után annak csaknem minden orvosi és chirurgiai praxisa reá ment által. A' herezeg, ki vele megismerkedett, 1759 azonnal a' phyicaának, 1762 az orvostudománynak rendes professorává, 1767 pedig udvari tanácsossá nevezte ki. Esztendőre aztán a' chirurgia professorságát nyerte meg, 's 1802 Károly Vilmos Ferdinánd herczeg udvari orvosává tette. Beireisnek sok jó tulajdonsági voltak, sok természetes ésszel birt és esmereteinek gazdagsága nagy volt; ügyes, hasznot nem vadászó és gondos orvos 's hasznos tanító volt; beszélgetési interessansok voltak, 's igen sok tudósok és előkelő utazók meglátogatták, kiket mindenkor barátságos jó akarattal fogadott. Minden cselekedeteinek rugója tulajdonképen bizonyos hinság volt, mellyel azonban senkinek sem ártott 's mellynek kielégítéséért nem átalotta a' hazugságot sem. Életét csaknem minden társalkodás nélkül töltötte el, nem hazasodott meg soha sem 's azon igyekezett, hogy magának titoktele tekintetet adjon. Széles kiterjedésű háza tele volt különőségekkel és sok tárgyakkal, mellyek részént valóban ritkák és drágák voltak, részént általa különös ügyességgel ugy adattak ki. Tizenhét különbféle gyűjteményeit mutatta a' szép művészség, tudományok, természet, mechanica 's at. tárgyaiból, 's egész életét arra fordította, hogy azokat nagy summa pénzen öszvegyűjtse. Képgyűjteményében voltak több drága darabok, noha a' másolatokat eredetiek gyanánt adta is ki, mint p. o. Correggio éjszakáját, sőt azt állította, hogy minden nagy mestertől a' legjelesebb darabokat bírja, ugy hogy gyűjteménye mindenek közt a' leggazdagabb volna. Birtokában volt azonkívül Vaucanson három híres automatonja, a' Droz által készített ugy nevezett varázsóra 's más becses művészmunkák. Nagy fontosságnak voltak physiologiai 's anatomiai készítményei 's ezek közt mint egyetlenegy a' Lieberkühn által injiciáltak. Pénzcabinetjében, melly nagybecsű volt, sok régi afanyépénz is volt. Mutatótt olykor-olykor 's nagy vigyázattal egy áltlátszó massát is, melly nagyobb volt egy tyuktojásnál, 's mellyről azt állította, hogy az egy 6400 karatot nyomó gyémánt, mellyet a' földnek minden fejedelmi sem tudnának megfizetni. Azt beszélé, hogy ezt a' drága kincsét a' chinai császár zálogosítá nála el, 's ezt a' mesét minden környülményeivel tudta előadni. Nevezetes dolog, hogy ezt az annak mondott drágaságot halála után nem találták nála; dologhoz értők azt állítják, hogy madagascari kovakő volt az. Noha ezen valóban drága gyűjteményeknek becsét Beireis igen nagyította is, nem lehet mindazáltal tagadni, hogy azok rendkívül sok pénzt kívántak meg, 's méltán lehet rajta csudálkozni, miként juthatott ő ahhoz. Hogy másoknak ezt a' talalós mesét megfejtse, maga Beireis azt mondta, hogy érti az aranycsinalás mesterségét, 's jeleit is mutatta annak. Leghíhetőbb az, hogy ő abban az időben, mikor

még a' chemia nagy homályba volt burkolva, sők hasznos találmányt tett, p. o. a' carminnak jobb elkészítését, melyet a' Hollandiakkal titok gyanánt közölt, kik azért nagyon háladatosak voltak; továbbá miként kelljen eddig esmeretlen szerekből eczetet készíteni, a' mire ő másokat olly feltétel alatt tanított meg, hogy ő az abból bejövő nyereségnek nagy részét esztendőig huzza. Irományi néhány keves figyelmet érdemlő physiologiai értekezésből állnak. A' Németek „Kortársak“ (Zeitgenossen) czimű folyó irásában Beireisról hosszas tudósítás találatik. *A. B. P.*

BEJTHE (István), szül. Német-Ujvárrat Vas vgyében a' 16-dik század vége körül, 's a' gróf Battyáni Boldisár udvarában pap volt. Ezen hivatala mellett különös kedvvel és szorgalommal foglalatoskodott a' fűvésztudománnyal, ugy hogy Clusius Károly, hires francia utazó és botanicus (szül. 1525 megh. 1609 mint leydai professor), vezérlése alatt, Magyarország csaknem minden megyéjiben fűveszi utazásokat tett. Több theologiai munkákat irt, de legnevezetesebb 's nagyobb figyelmet érdemlő fűvésztudományi most igen ritka munkája, ezen czim alatt: „Fűves Könyv. fűveknek és fáknak nevekről, természetekről és hasznokról irattatott és szereztetett Magyar nyelven a' fődoctorok és természetűd orvosoknak, Dioscoridesnek és Matthiolusnak bölcs Irásokból“ (Német-Ujvárrat Manilus János által 1595. 4).

A. Balogh Pál.

BÉKASÓ, BÉKASÓ ÜVEG, I. KVARCZ.

BÉKEKÖTÉS. Két hadakozó hatalmasság közt vagy a' tusakodó felek egyike vagy valamely neutralis hatalmasság tesz legelső ajánlást a' béke helyreállítására nézve. Igy tehát a' békealkudozások is vagy közvetlen nyitnatnak meg a' háboruszkodó hatalmasságok közt, vagy közvetőleg egy harmadik status által, melly ismét vagy csak jó szolgálatjával kínálkozik, vagy pedig mint közbenjáró avagy választó bíró lépik fel, a' két utóbbi esetben a' harczoló felek megegyezésével. Ha meghatalmazott követek gyűlnek e' végre egybe, vagy ha magok a' fejedelmek jönnek öszve békealkudozásra, békegyűléstámad. A' követek elejénte előleges békegyezséggel foglalatoskodnak, vagy a' végbékekötés készítéséhez fognak tüstént. Nem kell amaszt öszvezavarni a' békeelőlegekkel, mellyekben a' békealkudozás helyéről, a' békekötésének módjáról és arról értekeznek, ki lehessen jelen a' békekötésnél 's ki zárassék ki onnét, ki vegye magára a' közbenjárást avagy kezességet, milyen characterek legyen a' meghatalmazottaknak, 's minő cerimoniat kelljen megtartaniok. Szintolly kevesse szabad azzal az előleges egyezéseket is öszvezavarni, mellyekben csak egy pontról értekeznek, mellyeknek kedvező megállapítása nélkül az egyik fél nem akar további alkudozásokba bocsátkozni. Mert az előleges békegyezés csupán a' főpontokkal foglalatoskodik, a' kevesbbé fontos mellekes pontokba pedig, mint a' mellyeket utóbb reményl kiegyeztethetni, még ez uttal nem ereszkedik be. Az ilyen békeleveleknek néha csak pontozás, máskor ellenben valódi végegyezés formájok van; egybíránt pedig aláíratnak és helyben hagyatnak mind a' két esetben, valamint a' béke, mellynek utána tökéletesen kötelező erejek van. A' végbékekötés, melly t. i. mindent elhatároz, dönti el azután a' kérdéses pontokat. Illyennek ez a' közönséges formája. Előre bocsáttatván az isteni név felhívása, következik az egyezés oka, a' követek és az ők hatalmazó leveleinek megemlítése, azután bele iktattatnak a' közönséges cikkelyek, nevezetesen a' béke és barátság helyreállítása, az ellenségeskedés megszüntetése, a' hadi adó, foglyok és büntefedés (amnistia) 'sat. tekintetbe vétele. Most már következnek a' béke különös és tulajdonkép főcikkelyei, mellyeknél közönségesen a' birtok állapotja volt legnehezebb pont, ha csak valamely győztes ellenségnek hatalmában nem állott a' békét tetszése szerint rendelni. a' főhelyen-hagyás, aláírás és kicsérés idejének 's helyének meghatározása teszi a' befejezést. Ez az aláírás hajdan nagy nehézségekkel volt öszveköttve, egyik fél sem akarván lealacsonyítotttnak látszani. Most különbféle mó-

dok vannak ezen nehézségek kikerülésére: 1) A' változtatás, midőn t. i. az aláíró hatalom azt teszi elébbre, mellynek számára a' békelevel kiadatik, vagy 2) ellenmondás egy részről, más részről pedig megesmerő level, melly mind a' kettő annak meggátlására czéloz, hogy a' mostani eset utóbb regulának ne tekintessék. Különben a' helybenhagyott békelevel aláírása, megpecsétlése és kicserélése majd csendességben, majd pompásan megyen végbe. Néha külön, nyilvános vagy titkos czikkelek is kapcsoltnak a' békekötésekhez, 's majd főpontokat, magát a' békét és annak teljesítését illetőket, majd pedig csak óvásokat foglalnak magokban, ezimék, nyelv 'sat. iránt. Így például miolta a' francia nyelv használtatik békekötésekre (1614 től fogva) azon egyezségeken, mellyekben Franciaország is részt vett, egyenesen ki van téve az óvás, hogy ebből utóbb kötelesség ne következtessek. Minekutána a' békekötés aláíratott, az illető fejedelmektől saját kezekkel aláírt példányban megerősített vagy is helyben hagyatott, 's a' helybenhagyott békelevel kicseréltetett: már akkor csak a' kihirdetés könnyű és teljesítés nehéz pontja vagon hátra. Az utóbbiban már gyakran lappangott uj háboruk csirája. A' békeegyezések gyűjteményei főkéntfejük a' statusok political történeteinek. (Lásd ezen gyűjtemények critical átnézését Martens „Discours sur les recueils de traités“ munkájában, a' „Supplément au recueil de traités“ előtt, az I. köt.)

BÉKEKÖTÉSEK. Aacheni békekötések. A' első Maj. 2. 1668 véget vetett a' devolutioháborúnak, mellyet XIV. Lajos 1667 folytata Spanyolországgal, mivel IV. Filep (ipja) halála után, nejének, Maria Theresia infanténak, nevében a' privat személyek közt Brabant- és Namurban divatló jus devolutionisra hivatkozván, a' spanyol Nederland nagy részére just formála magának. Condé már meghódította vala Franche-Comté, 's Turenne 10 erősséget foglalt el, midőn a' de Wirt és Temple William (l. e.) kötötték hármass szövetség Franciaországot békére bira Spanyolországgal azon feltételek alatt, a' mellyek iránt a' szövetségesek St. Germainban tanácskozáznak 's a' mellyek Spanyolországgal Aachenben irattak alá. Spanyolországnak vagy Franche-Comté, vagy a' niederlandi helyeket kelle átgégnedni. Az utóbbit tevő. Így juta a' hajdani burgundi kerület egyik része, a' spanyol-niederlandi megerősített helyek, Lille, Charleroi, Binch, Douai, Tournai, Oudenarde, 's még 6 más és készületeik Franciaországnak teljes felsősége alá. L. Schöll „Hist. des traités etc.“ — A' második aacheni békekötés által Oct. 18. 1748 vége lett az austriai örökösödési háborúnak, melly egy részről a' francia XV. Lajos, más részről Maria Theresia császárné, továbbá egy részről Spanyolország, másról Nagy-Britannia, Maria Theresia és a' sardiniai Károly Emanuel közt támadt vala, 's a' mellyben az egyesült Nederlandok mint Nagy-Britannia és Austria szövetségesei, Modena és Parma mint a' Spanyolokéi, részt vettek. M. Theresia a' spanyol infantnak, Filepnek, Parmat, Piacenzát és Guastallát engedé. Így támada a' Bourbon ház negyedik uralkodó lineája. Egyébiránt a' háboru előtti birtokállapot helyre állítottott, a' pragmatica sanctio, a' hannoveri háznak örökösödése N. Britanniában és a' porosz király Slesia iránt Glatzthal kezességet nyert. Egy 75,000-nyi a' tengeri hatalmasságok zsoldjában álló muszka segédsegereg, herczeg Repnin vezérlése alatt, melly 1748 Csehország felől a' Rhenushoz közeledék, siettette a' béke megkötését. Franciaország, Nagy-Britannia és a' generalstatusok meghatalmazottjai titkos gyűlésben Apr. 30. 1748 jegyzték alá az előlegeket (praeliminaria), mellyeket a' többi háboruvisele hatalmasságok egyenként 's lassanként aláírtak. Stuart Károly, a' praetendens legöregebbik fija, atyja III. Jakab a' brit thronustól elzáratásának ellene mondott Parisban. Jul. 16. Ama' 3 hatalmasság irta alá legelőször a' véghékét is, mellyre Spanyolország, Genua és Modena 20-án, Austria 23-n szintazt cselekvék. L. Schöll. „Hist. des traités etc.“ (Vö. KAUNITZ, MARIA THERESIA.) — A' többi békekötésekről l. az egyes czikk.

BÉKÉS VÁRMEGYE, ejsz. sz. 46° 29' és 47° 14', k. h. 37° 58' és 39° 8' között elterülő áldott vidéke napkeleti Magyarországnak, Tiszán tuli kerülete közepében. Egyenes térségének igen keves lejtőssége lévén, öt folyója, a' sebes fejer 's fekete Körös, a' Berettyóval és Bünykössdel, nem csak lassan 's tekervényesen folydogál rajta keresztül, hanem több mértföldekre terjedő mocsárokat is okoz, mellyek napkeleti és éjszaki részeit a' megyének Sár-rét nevezet alatt helepik. A' természetnek mindenféle adományával, az ásványokat kivéven, bővelkedik, úgy hogy sok emberi kéznek jutalmas foglalatosságot nyujthatna. Azon czélra törekedtek ama' híres Tessedik Sámuelnek Szarvason tett szép iparkodásai, de siker nélkül maradtak. Területe 65 2/3 nsz. mf. csak 138,909 lakost számlál 's így 2137 embert egy egy nsz. mfdön. Ezek pedik 6 mezővárost, 14 falut és 108 pusztát foglalnak el, mellyek épen azért olly annyira népesek, hogy p. o. Csaba falu közel 23,000 lakost, Szarvas és Békés mezővárosok, mindenik 14,000-en felül táplál. — A' megye két járásra oszlik; az egyik a' békési v. gyulai, a' másik a' csabai. — Ezen jeles megyének mostani pusztasága még ama' sok háboruk sajnos következése, mellyeknek diühös veszélyét leginkább ezen tájékok érezték. Mert aze-lőtt még a' 15-dik században és a' 16-diknak elején itt számos helységek, népes gyarmatok virágoztak. Gyulán volt a' brandenburgi markgrófnak, Györgynek, II. Lajos ministerének, legkedvesebb mulató helye; ezen megyének utóbb elpusztult egyik helységéből eredett az öregebbik Dürer Albert, kinek fija a' német képiróoskolának felállítója vala. S—s.

BÉKÉSI (Gáspár), I. BÁTORI (7) István, MAXIMILIAN.

BÉKETÖRVÉNYSZÉKEK. I. Angol béketörvényszékek. Mennyire hatnak a' békebirák az Angolok nyilvános életébe, 's milly jótékony a' hatások valamint a' nyilvános rendre, úgy a' nép törvényes szabadságára nézve is az ANGLIA czikk. elbeszélte. Ezen intézetnek főcharacterere következő: Az egész országban nagy számmal vannak szétrendelve tisztviselők, kiket a' király állit ugyan hivatalba, de a' különös viszonyoknál fogva közülök egy sem jó kisértetbe, visszaélni a' nyilvános hatalommal, vagy azt az alkotmányi korlátokon túl vinni. Ezen tisztséget felvállalni, ha nem akarja, senki sem köteles, 's azok veszik, kiknek hivatások (vocatio) van reá 's külsőleg eléggé függetlenek viselésére (mivel nem jár fizetéssel). Ha valamely kerületben meg nem elégszenek a' békebiróval, mást könnyen találni helyébe; 's így a' polgárok mindég mentek az alsóbb tisztek szeszélyei-, henyesége-, uralkodásvágya- 's gyengeségeiktől, mellyek, ha minden kerület számára bizonyos tisztet tartana a' status, el nem kerültethetnének 's egyszersmind az alattvalókat nem kevéssé terhelnék. A' békebirák évenként négyszer tartanak gyűlést a' grófságban. Elejébe tartoznak a' csekélyebb főbenjáró vétkek, ők a' felsőbb politiahivatal 's feljebbviteli törvényszék az egyes békebirák ellen intézett neheztelésekben (itt az élő-szóbeli és nyilvános előadás és tanácskozás nem csak az ügy végét sietteti, hanem az igazság minden felrefacsarását, szóval a' t szti és collegialis despotismust elmozdítja), ők ítélik az adózásbeli nehezteléseket 's ők ügyelnek a' grófság közönségeinek kormányására. Illy módon a' békebirák végtelenül sokat hatnak az igazságszolgáltatás és politia egyszerűsége-, ereje- és törvényességébe, 's eltávoztatván minden alkalmat a' visszanos bizatlanságra, nagyon megerősitik az uralkodó és alattvalói közt fennlévő köteleket. — II. A' FRANCZIA BÉKETÖRVÉNYSZÉKEKRŐL I. e.

BEKKER (Emanuel), universitási professor és a' tudományok academiájának tagja Berlinben, mint a' régi nyelveknek, különösen a' görögnek tudós esmerője, nyomos munkáji miatt nevezetes. Szül. 1785 Berlinben, hol főkép Spaldingtól jeles tanítást vett. 1803 óta Hallében tanult. Itt tanított ekkor Wolf F. A., ki Bekkerben olly tanítványt nyert, hogy idővel maga is ezt itélné legalkalmasobbnak, ki philologiai tudományát örökségül átvége 's tovább folytassa. Bekker három évi szorgalom u-

tán, mely idő alatt mellesleg az újabb nyelveket is megtanulta, doctori koszorút nyert, és 1807 a' berlini universitásnál már ekkor munkába vett, de létre csak későbbben juthatott philologiai tanítószékre választott. Tanítói tisztjének kezdete után 1810 Parisba utazott, hol 1812-diknek Decemberéig maradt és a' könyvtár kéziratjait használta, főképp Platónak, néhány szónokoknak és grammaticusoknak kiadásait hasonlítván össze; Berlinben a' tudományok academiája 1815 tagjának választá és Parisba küldé, hogy a' "*Corpus inscriptionum graecarum*"-nak az academiától czélba vett kiadására Fourmont irományait használja, honnan még azon évben visszatért. 1817 tudományos utazást tett Olaszországban, hogy főképp Veronában törvénytudó társával, Göscheannel, Gajusnak Niebuhrtól egy *Codex rescriptus*-ban felfedezett institutióját napfényre hozza, és azután Aristotelesnek az academia költségén való kiadását elkészítse. Két telet töltött Romában, a' könyvtárak használásában házi gazdájának, Niebühnnek, ajánlására különös kedvezéssel segítettvén. Azután Florenczben, Velenczében, Nápolyban, Monte-Cassinóban, Cesenában, Ravennában és Majlandban tartózkodott. 1819 Turinon által Parisba utazott, 1820-diknak nyarát Angolországban, főképen Oxfordban, Cambridgeben és Londonban tölté, honnan Leydenen és Heidelbergben keresztül Berlinbe haza tért. Milly szorgalommal és lélekkel gyűjtött ezen helyeken tudományos kincseket, az eddig kijött, ámbár számos, munkájiból csak tökéletlenül lehet megítélni. Elég legyen ezeket említeni: „*Anecdota graeca*“ 3 köt. „*De pronomine*“ Apollonius Dyscolustól, és „*De syntaxi*“ Theognistól, 'sat.

B. L.

BEKKER (Ersébet), a' hollandi szép literatura disze, jeles költőné 's több románok szerzőnéje, szül. Vliessingenben 1738, 's aztán Wolff Adorján, reform. predikátor, neje lett. Benne a' szép elmetehetség sanyaru erkölcsiséggel párosult, s'annyival nagyobb vala számos írásainak hatása, mellyek közül több, főképp ezen románjai: „*Hist. van den Heer Willem Levend*“, 8 köt., „*Brieven van A. Blankaart*“ 3 köt. és „*Sara Bürgerhart*“ a' hollandi literatúrában classicus. Nagyobb munkájit barátnéjával, DEKEN Agatával (l. e.), dolgozta, 's nem tudni, kinek vala több része öszveszerkeztetésekben. Azonkívül több angol, francia és német irományokat hollandi nyelvre fordított. Mgh. 1804.

BEKÖLTÖZÉSI ADÓ (*census s. gabella immigrationis*), bizonyos summa pénz, mellyet némelly tartományokban a' községekbe való felvételért kell fizetni. Egyáltalában nem helytelen, ha iránylatban áll a' polgári vagy szomszédi jusok hasznáival, millyenek: a' közös haszonvételek, a' legelő, az erdőségek, a' kegyes szerzemények, a' táplálás jövedelmes ágai 'sat.

BEL, I. BAAL.

BÉL, BÉLCSATORNA, BELEK. Igy nevezik azon csatornát, mely a' szájon kezdődvén, az állati test derekát különb-különbféle tekervényekben átfutja 's az alfelen végződik. Ebben megy végbe az állati műszeres testnek azon fontos processusa, mellyet emésztésnek nevezünk, a' honnan ez az állati testnek legállandóbb része 's egy a' legkorábban megjelenő részek közül az embryóban. Szorosb értelemben bélnek vagy bélcsatornának a' tápláló cső azon részét nevezik, mely a' gyomor alsó szájától kezdve az alfelig terjeszkedik. Elfoglalja ez a' hasnak legnagyobb részét, 's hossza öt. hatannyi, mint a' testé. — Három egymással sejtszövet által öszveköttöt hátrýából áll a' gyomorbélcsatorna. A' belső takonyhártya, mely a' többiekhez képest nagy kiterjedésű, ránczokat 's különb-különbféle billentyüket formál; az elsők a' gyomor- és végbél, ezek a' vékony bél tulajdonjaik. A' gyomornak alszájkornyékén 's a' vékony bélben azonkívül bársonyemű, igen finom szálakat formál a' takonyhártya, mellyek olly számosak, mint valamelly sűrű gyp. Az egész bélcsatornában a' takonyhártya takonytömlöczkéekkel vagy rejtekekkel van hintve, mellyek különösen a' vékony bél alsó felében nagy számuak. A' takonyhártyát az

ideges vagy tulajdon hártya követ, mely nem egyéb, mint egy rostos sejtszövet, melyben a takonyhártya véredényei fekszenek 's mely a takonyhártját az izomhártyaival öszveköti. A' külső hártya savós természetű 's a' hashártya folytatványa. A' bélsatorna szembetűnő különbözőzéseinel fogva két főrésze osztatik fel: vékony és vastag béltre. A' vékony bél (*intestinum tenue*) legnagyobb — körül-belől ötöd részét teszi a' bélsatornának. Külső hártya, mint fenebb mondatott, a' hashártyaából származik 's a' fodorhajat (*mesenterium*) formálja, melynek lapjai közt futnak el a' bélsatorna véredényei és idegei. A' vékony belet ismét három részre szoktak osztani, melyek a' tizenkétujnyi bél (*duodenum*), az üres bél (*jejunum*) és tekervénybél (*ileum*). Az elsőbe, mely tulajdonképen a' gyomor folytatványa 's melynek igen öszvebonyolt futása van, nyílnak ki a' fodorhájmirigy és epehólyag csövei. A' bélsatorna alsó bővebb részét vastag bélnek nevezik, melynek részeit azoknak helyzetét 's irányzatja szerént ismét különbözőféle önkényes nevezetekkel szokták illetni. Kezdeté vak bélnek (*coecum*) neveztetik, mivel egy vak zsáckóhoz hasonlít, melynek feneke egy körül-belől három hüvelknyi féregformájú függelékbe hosszul ki. A' vak bél után jó a' hurkabél (*colon*) 's végre a' végbél (*intestinum rectum*). Az embrióban az ételsatornának legelőbb is azon része formálódik ki, melyet szorosab értelemben bélnek nevezünk, 's akkor ennek mind két vége zárva van és csak később nyílik ki a' szájon és az alfelen. Valamint a' madaraknál a' bél a' tojászsákzsáckó meghosszszulása által áll elő, úgy Oken szerént a' szoptató állatoknál is a' belek az úgy nevezett bélhólyagból (*vesicula umbilicalis*) állanak elő, vagy is annak folytatványai. Ezen öszvefügésnek maradványa az úgy nevezett vak bél, és féregfüggelék Oken vagy mások szerént az úgy nevezett eltérény (*diverticulum*). Ezen formálódásban van oka annak, hogy az embrióknál a' belek a' köldöksinórban vannak, 's csak később húzódnak be a' has üregébe, melynek elejénte minden részei a' köldökkel öszvefüggenek 's hozzá mint középponthoz sugáronként igyekeznek.

A. Balogh Pál.

BÉL, I) Mátyás, szül. Ocsovában, Zólyom vármegye helységében 1684. Honjában kezdett tanulását végezte Halléban; a' honnan visszajővén, először ugyan Beszterczebányán másodrendű egyházi tanító és iskolabeli segédigazgató, azután a' posonyi evang. iskola igazgatója, végre pedig az ott való evang. gyülekezet elsőrendű vallásitanítója vala. Megholt 1749. Széles tudomány 's fáradszathatlan munkássága egy ember. Mint a' kettőt bizonyítják számos, különbözőféle tárgyakról irt és részszerént nagy kiterjedésű munkái, a' melyek közül némelyek a' sajtó által közvilágosságra kerültek, mások kéziratban maradtak. Előkelők közöttök azok, a' melyek által a' honi történetesmeretnek sok részeit megvilágosította, a' magyar föld esmeretének pedig talpvetője lett. Ide tartozik: 1) „*Adparatus ad historiam Hungariae, sive collectio miscellanea monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium*“. E' czim alatt tizenkétnek akará ki adni a' honi történetesmeret kutfőjét. Valósággal kijött Posonyban 1735—46 fol. az első tized és a' másodikból két kutfő. 2) *Hungariae antiquae et novae prodromus, cumspecimine, quomodo in singulis operis partibus elaborandis versari constituerit auctor*“ (Norimb. 1723. fol). Ezen könyvben a' föld, nemzet-történet és ország-esmeretnek temérdek egy terét kerteli be a' szerző, a' Szittyák, Hunnok, Avarok és Magyarok lakhelyének, nyelvének, szokásainak, polgári szerkezetének alapvonásaival, mely kertnek minden szorgalommal való mivelésére szánta vala ő magát, 's a' melynek némely részeiből egyszersmind már érett gyümölcsöt is mutat be. Nevezetesen a' Scittyák hadakozásairól és hatalmáról, a' Hunnok származásáról és nemzeti minemiségéről, a' Szepességnek általában és helyenként való természeti 's polgári állapotjáról, némely magyarországi ferdőkről, a' sopronyi bortermentséről és két honi orvos szerről kidolgozott munkákat ad. 3) *Notitia Hun-*

gariae novae historico-geographica, divisa in partes quatuor, quarum prima Hungariam cisdanubianam, altera transdanubianam, tertia cistibiscanam, quarta transtibiscanam, universim 48 comitatibus designatam expromit; regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, lacus, thermas, coeli solique ingenium, naturae munera et prodigia, incolae variarum gentium atque harum mores, provinciarum magistratus, illustres familias, urbes, arces, oppida et vicus propemodum omnes, singulorum praeterea, ortus et incrementa, belli pacisque conversiones et praesentem habitum explicat. Főmunka ez a szerzőnek, a melyben azt, a mit a prodromus második részében ígért vala, jelesen teljesítette. Hozzá járulnak az egyes vármegyék földjének Mikovini Sámuel által készített rajzolatjai 's egyéb képezetek. De jöllehet ezt a munkát egészen elkészítette a szerző, nyomtatásban még is csak négy kötet jött ki Bécsben 1735—42, mely kötetek Posony, Turócz, Zólyom, Liptó, Pest Pilis és Solt, Nógrád, Bars, Nyitra, nagy és kis Hont vármegyéket foglalják magokban. Későbbben kijött az ötödik kötet eleje is, a mely Mosony vármegye leírását adja. A többi kéziratban maradt, a melyet a szerző örökösaitől nagy áron megvett és megtartott gróf Battyáni József, akkor kalocsai, utóbb esztergami érsek és ország főpapja; csak hogy Posonyból Kalocsára való vitésekor egy része a Dunán annyira általázott, hogy Bereg, Krassó, Torontal és Komárom vármegyék leírása nagy részében vagy egészen is olvashatatlaná lenne. — 2) Károly András, Mátyás fija, szül. 1717 Posonyban, a hol tanulását kezdette, folytatta azt Altorfban; azután egy darabig némelly előkelő német és magyar házak magzatinak nevelését 's oktatását kormányozá; végre Hársváratt (Leipzig) telepedett meg, a hol elsőben a philosophia rendkívül való, azután a költészeteségre rendes tanítója, a tudományos egyetem könyvtárnokja, a szász fejedelem udvari tanácsnokja lett és 1782 holt meg. Számos tudományos munkái közül Magyarországot közelebbről érdeklik: „*De Mariae Hungariae regina; De Mariae Hungariae non rege, sed regina; De archiofficiis regni Hungariae; De vera origine et epocha Hunnorum, Avarum et Hungarorum in Pannonia; De Almo duce, deque ducibus Hungariae in universum; De facto Hungariae magnae*“ ezimű, egyenként sajtó alá bocsátott értekezései. Igazi va kiadta Bonfinio tizedjeit is Hársváratt 1770. fol., és Schwandtner gyűjteményében Zermegh Jánosnak a Ferdinand és János királyok között történt dolgokról írt munkáját.

Fábrí Pál.

BÉLA, kir. koronaváros a Szepességen. Igen régi város 2500 lak. A várostól mintegy 300 lépésnyire van egy érczes forrás, melyet nem rég fedeztek fel 's mellyben mész, kénkö, vasas részek vannak. 1817 olta ferdőintézet áll itt 's azolta több szükséges épületek, sőt a nagy számmal öszvegyülekező vendégek multságára táncszála is építették. A ferdőt különösen közsvényes nyavalyákban dicsérik.

A. Balogh Pál.

BÉLA, magyar királyok: I) I. B. Kopasz László fija, I. András és Leventa testvére, Magyarország királya 1061—1063. I. ISTVÁN halála előtt (I. e.) kibujdosott testvéreivel együtt Lengyelországba, a melynek fejedelme, II. Miecislav, épen akkor hadat indított az adótagadó Pomeránok ellen. Béla vezére lett a hadnak és nem csak meggyőzte a visszálkodókat, hanem rémitő nagyságu vezéreket is megölte külön viadalban, 's ezen tette által Miecislav leányát, Richesát vagy Rixát, feleségül, a Pomeránok adóját jövedelmül nyerte. Itt tartozkodék mind addig, míg bátyja, I. András király, magához nem hitta. (I. ANDRÁS, I.) Mint az ország harmadjával bíró királyi herczeg, a korona örököse 'sz a király hadjainak fővezére, győzedelmesen oltalmazá az országot és bátyját III. Henrik császár ellen. De minekutána 1052 Andrásnak Salamon fija született: ennek 1058 történt megkoronáztatása és az ezen alkalommal a püspökök szájából hallott énekszö „*Esto dominus fratrum tuorum*“ elkeserítette lelkét. A király is nagy gyanúsággal viselteték azolta öccse iránt, és némelly udvari emberektől is ösztönöztetvén, a-

karmi módon bizonyossá akará tenni fíjának a' korona örökségét. Magához hívatta tehát Bélát Várkonyra, a' hol ez a' királyt pamlagra dölve találta, 's az előtte kiterített szőnyegnek egyik szegletén a' korona, a' másikon egy kard vala letéve. Felszólította András a' hozzájárulót, hogy akar a' koronát, a' királyi, akar a' kardot, a' hercegi méltóság jelét, venné fel a' szőnyegről, a' mellyiket ott hagyádjá, az Salamoné fogna lenni. „Nyulj a' kardhoz, ha élni szeretsz!“ ezeket az ajtóban valamely jó embere által fülébe sugott szavakat észében tartván, a' kardot vette fel Béla, a' mire András örvendő nyakába borult. Eltávozása után sugójától bővebben megtudván Béla, hogy készen állának rejtekben a' gyilkosok, a' kik őt helyben megölnék, ha a' koronához nyult volna: azonnal Lengyelországba vette magát. Elértette a' dolgot a' király és a' maga részéről megtette, a' mit az állapot kívánt. Béla pedig sógorától, Boleslawtól, hadi sereget nyervén, bejött az országba és a' Tisza melléki csatában bátyja uralkodásának 's életének véget vetett. Azonnal a' csata helyén királynak kiáltatván, Székesfejervárra indult és megkoronáztatott 1061. De mivel az ország zavaros állapotja hathatós orvoslást kívána, mindjárt a' következő esztendőre új országgyűlést hirdetett Székesfejervárra, a' mellyre, hogy annál inkább megnyerje a' nép kedvét és kitanulhassa bajainak kútfejeit, minden vármegyéből két két követet küldetni rendelt. Annakokáért 1062-ben az ország nagyai ugyan a' királlyal ben a' nevezett városban, a' vármegyék küldöttjei pedig, a' kiket mindenünnen temérdek sokaság követett vala, a' falukon kívül gyülekezének. Itt a' pogányságot kedvelők beszédjei által felhevítettvén a' gyűlevész sokaság, nagy lármával azt kívána a' királytól 's az ország nagyaitól, hogy hozzanak végzést a' pogány vallás visszaállítására. A' király azt a' választ adta, hogy három nap mulva tőlükra fog adatni a' tanács végzése. Azalatt elegendő fegyvereseket rendelt alattomban a' környékre, a' kik, midőn a' három nap eltelése után még nagyobb hévvel ismételné kívánságát a' sokaság, a' király parancsolatja szerint kibuktak rejtekekből és nagy vérontással széllelverték a' makacskodó gyűlést. Ez a' történet 's az általa szült rémülés nyakára hágott ez uttal a' pogányságnak; egyszersmind pedig az 1062-diki országgyűlés első lépés volt a' népnek az országos tanácskozásokban küldöttjei által való részvételére, holott addig csak az egyházi 's polgári főméltóságokból álla a' királyok tanácsa. A' köz csend és béke helyreállítása után a' pénz dolgán javított Béla, denariusokat, azaz, 10 pensát (melly szóból lett a' pénz neve) érő ezüst pénzeket veretvén, a' millyen 40 tett egy byzantiumi aranyat; az adásra-vevésre a' Szombatnapot rendelte; a' fonatot és mértéket 's az élelemrevalók árát megszabta; a' terhesebb adókat és vámokat eltörölte, úgy hogy virágozni kezdé alatta az ország állapota. De már 1063, midőn Salamon pártfogójától való megtámadatása vártában ellenállásra készülne, Dömösön vagy háza szakadt reá, vagy királyi széke tört, vagy lova rogyott alatta öszve és halálát okozta. Holt teste a' szekszárdi klastromba tétetett le, a' mellyet ő állított vala, hogy bátyján elkövetett büniért bocsánatot nyerjen. Richesától három fija maradt, Geiza, László és Lambert, és 3 leánya, a' kik között Ilona, Zwonimir horvátországi fejedelem, házas társa lett. Második spanyol születésű felesége, Margit, nem szülttőle gyermeket. — II. B. (Vak) Almos herceg fija Magyarország királya 1131—1141. (Uralkodása előtt való történeteit I. KÁLMÁN és ISTVÁN II.) II. István halálá után, annak kívánsága szerint, mindjárt megkoronáztatott II. Béla 1131. De találkozásán a' Magyarok között, a' kik Borikot, Kálmán király második elbocsátott feleségének, Predslawának, fíját, (I. BORIK) biztaták, hogyha elegendő hadi erővel bejöne, őt fogná a' nép többsége királynak esmerni. Által is jött Borik Halicsból, mellynek ő akkor fejedelme vala, orosz és lengyel segédseregekkel a' Szepességre. Ilona királyné tanácsára az a' kérdés tétetett fel az ország nagyainak gyűlésében, Kálmán király fija volna

e valóban Borik, vagy sem? Valának, kik kétségesen feleltek, és nem láttatának meggyőződve lenni Predslawa házasságtörése felől (I. KÁLMÁN). Ezek a' királyné embereitől tüstént felkonczoltattak; némelyek el is tudtak szökni Borikhoz, a' ki ellen indult már most hadjaival a' király 1132. A' Sajo mellett ütött táborában a' szökevényeknek egyike, Sámson, megjelent, és a' király sátorához rugtatván, őt mindenek hallattára vak ebnek csufolta, a' kinek az uralkodásra sem jusa, sem tehetsége nem volna; melly vakmerőségért életével lakolt. A' királyné pedig követeket küldött az ellenség táborába, a' kik a' rendek nevében tudósítanak az orosz és lengyel seregdek vezéreit a' felől, hogy a' Magyarok Borikot sem Kálmán fijának nem tartják, sem királyoknak esmerni soha nem fogják. Ennek hallattára haza tértek Borik segédseregei. Tett ugyan még próbát veje mellett a' Lengyelek fejedelme, Kriwousti (Ferde száju) Boleslaw; de sógorai, a' cseh fejedelem, Sobieslaw, és az austriai marchio, Adalbert, segítségével foganatosan ellenállá Béla. Végre II. Lothar, romai-német császár, választatott bíróvá a' vetélkedő felektől, a' kinek 1135 Magdeburgban hozott ítélete megfosztotta Borikot minden reményétől a' magyar koronához. II. Bélának a' királyi székben való megerősödését követte 1136 az aradi gyűlés, a' mellyre, mint I. Béla alatt, a' vármegyék követei is meg voltak hiva. A' tanácskozás közben megjelent a' gyűlésben Ilona királyné négy gyermekével, és szivre ható módon szólván férje szánakodására méltó állapotjáról, boszuállásra serkenté a' felgerjedt gyűlést a' királynak 's apjának hajdani üldözőji ellen. Kardot rántott tüstént az egybegyültek nagyobb része és 68 főember véreben oltotta bosszujának hevét, a' kiknek minden vagyonja a' püspöki egyházaknak szenteltetett. Ilona megholt 1138; melly gyámolától meglevén fosztva a' tehetetlen király, ügyefogyott állapotjában a' borítalnak adta magát, míg maga is ki nem mult 1141. Fija három maradt, Geiza, László és István. A' másodiknak hagyta Bosniát vagy Rámát a' mellyet felesége után birt, 's a' mellynek neve ő általa iktattatott a' magyar királyi titulusha; az utolsónak pedig a' Szerémséget izegzezi méltósággal. — III. B., II. Geiza király második fija, Magyarország királya 1174—1196. Mintegy 12 eszt. korában Konstantinápolyba vitetvén (I. István, III.), ott nevelteték despota nevezet alatt Comnenus Manuel, romai görög császár, udvarában, a' ki egyetlen leányát, Mariát, neki eljegyezte 's a' császári korona örökségével őt megbiztatta volt. De minekutána 1170 Manuel második felesége reményen kívül fiugyermeket szült volna: megbánta Manuel ígérését; feloldatta a' patriarcha által álattavalójit a' Bélának tett esküvések alól, Mariát közéről való rokonságnak mentségével tőle megtagadta és a' maga feleségének testvérét, Ágnest, Bormund antiochiai fejedelem leányát, adta hozzá; E l e k fiacskáját pedig már 1172 megkoronáztatta. Nem történhetett a' dolog Bélának kedve ellen, a' mint utóbbi magaviselete mutatja. Bátyjának, III. István királynak, váratlan halála után magyarországi követek 1173 meghitták Bélát a' királyi székre, a' ki elválásakor esküvéssel fogadta Manuelnek, hogy a' görög császár és birodalom javát mindenkor szemei előtt fogja tartani. Azalatt Magyarországon némelyek azt a' vélekedést kapták fel, hogy a' terehben maradt özvegy királyné szülését illendő volna bevárni, minekelőtte valakinek megkoronázásáról lenne szó; mások Béla öccséhez, Geizához, hajlának; sokakat Manuelnek tett fogadása is elidegenített vala Bélától, ugy hogy Bánfi Lukács, az esztergami érsek, általján fogva megtagadta tőle a' koronázást. Megkoronázta mindazáltal III. Bélát 1174 III. Sándor pápának engedelmével a' kalocsai érsek, minekutána az özvegy királyné gyermeke csak hamar születése után megholt volna. Szükségesnek tartá még is Béla Geizának bezáratását, de a' kit Euphrosine, anyjok, elszöktetett Csehországba, mellynek fejedelme, Sobieslaw, mindazáltal fogva visszaküldötte őt Bélához, a' ki már most öccsét szorosabb őrizet alá tette, a' mellyben 15 esztendeig tartatott. Euphrosine pedig

a' szent földre költözött, a' hol később a' Jerusalemi apácák klastromában holt meg. Véget vetvén így a' hasonlásnak Béla, a' köz bátorságot a' gonosztévők szorgos nyomoztatása és szoros büntetése által helyre állította; az ő hozzá valamely keresettel járulók kívánságának 's a' maga válaszának írásba foglalására két udvari írótszket rendelt; a' konstantinápolyi udvar példájára több más udvari tisztséget is állított fel, 's általában fogva nagyobb fényt adott a' királyi udvarnak az elébbinél. Manuelnek tett fogadását megtartotta; mert 1176 segédsereget küldött neki Kis-Ásiába az iconiumi sultan ellen; Dalmátországot csak az ő halála után 1180 vette vissza; özvegyének és gyengekoru fijának, Eleknek, Comnenus Andronicus támadó ellen való oltalmára haddal ment a' görög birodalomba, de későn, mert utjában vette megöletések híret. Első feleségének, Ágnesnek, halála után új házasságra kívánván lépni a' király, idősebbik fiját, Imrét, elébb megkoronáztatta 1185 's úgy vette el Margitot, Filep francia király hűgát; kisebbik fijának, Andrásnak, pedig megszerezte a' halicsi hercegséget, de a' mellyet csak hamar elragadtott tőle Kazmér, lengyel fejedelem; a' kinek hatalmában maradt ugyan a' tartomány az 1189-diki egyezésnél fogva; Béla mindazonáltal azontul is Halics királyának írta magát, bizonyosságul annak, hogy a' nevezett egyezésben fentartotta magának a' felsőséget azon a' tartományon. A' Velenceiekkel több ízben hadakozott Béla Dalmátországot miatt és ezt győzedelmesen megtartotta. Jerusalemnak az egyiptomi sultan, Saladin, által 1187-ben történt megvétele új buzgóságot öntött vala az europai Keresztényekbe a' szent kereszt mellett való viaskodásra. Annakokáért 1189 Barbarossa (veres szakálu) v. I. Fridrik romai-német császár kerestül jött Magyarországon 150,000 válogatott fegyveres emberrel, a' kit Béla barátságosan fogadott, seregének éléméről gondoskodott 's addig fogva tartott öccsének, Geizának, megengedte, hogy 2000 emberrel kövesse őt. Angelus Isák, a' ki Comnenus Andronicus megöletése után lett görög császárrá 's a' kinek III. Béla leánya, Maria, el vala jegyezve, tartá a' kereszthadaktól, 's ellenséges szándékot gyanitván jeneknek, kimutatá magaviselete által, hogy nem szivesen látja őket. Mihelyt Béla tudositva vala e' dolgról, előre látván, hogy vérontásra fog kelni a' dolog a' keresztiesek és Görögök között, visszahivatta öccsét és annak fegyveres társait. Nagyobb részek engedelmeskedett a' király parancsolatjának és a' győri püspök, Ugrin, vezérlése alatt haza tért; de Geiza egynéhányad magával Fridrik mellett maradt, utóbb pedig a' görög császári házból vévén feleséget, a' görög birodalomban tölté el életét. Maga Béla is több ízben és több felől serkentették a' keresztháborura, 's hihető, hogy 1192 I. László király szentnek hirdetése alkalmával fogadást tett a' kereszt felvételére; de a' Velenceiekkel való bajai és vejének, Angelus Isáknak, a' ki 1195 Elek öccse által megfosztatott a' koronától, védelmezésében való munkálkodása mind addig tartóztatták, míg 1196 a' halál által el nem ragadtatott. Fogadásának teljesítését András fijára bízta végrendelésében, 's e' végre nagy summa pénzt hagyott neki.

— IV. B., II. András fija, Magyarország királya 1235—1270. (Elébbi történeteit I. ANDRÁS, II.) Apja halála után ujjonnan megkoronáztatta magát. Mostoha anyját, Estei Beatrixot, a' ki viselőnek mondotta magát, szoros vigyázat alatt tartatta; de ez a' romai-német császár követségével férjfiruhában elszökött, a' ki felől az utóbbiakat I. ANDRÁS, III. IV. Béla uralkodásának első gondja vala, hogy a' hanyatlott királyi tekintet kelyre állítsa. E' végre Dienes nádorispányak zemeit kitolatá; a' többieket is, a' kik vagy apját ellene felingerelték, vagy az austriai herceggel egyetértésbe ereszkedtek vala, fővétellel, számkivetéssel vagy örökös rabsággal 's jószágvesztéssel büntette; azt a' parancsolatot adta, hogy a' királyi hercegeken 's egyházi 's polgári főméltóságokon kitül senki a' királyi jelenlétben leülni ne merjen; a' királyi várakhoz tartozó jószágok 's a' felesleg való kir. adományok visszaszedéséhez fogott

's e' végre apjának minden adományleveleit magának bemutatattá, hogy azokat mineműségekhez képest vagy megerősítse, vagy erejektől megfossza; a' király helybenhagyása nélkül való püspökválasztást megtiltotta 's az ő hozzá való írásbeli folyamodást megújította. Bosszonkodást szültek ezen intézetei sokakban; a' kik közül némelyek ismét behittak ellene a: austriai herceget, II. Fridriket; de a' kit Béla megvert és pénzbeli elégtételre kinszerített 1236. Azalatt más felől nagyobb veszedelem kezdé fenyegetni az országot. A' 13-dik esztendőszáz elején t. i. Asiában roppant mongol birodalmat állított volt fel ama' híres Dsingis khán, a' kinek halála után 4 fija megosztozott vala, úgy hogy Oktai főkhán lenne, testvérei pedig, mint alkánok, osztályrészekkel együtt tőle függenének. Ezek közül Dsudi khánnak Kapcsak jutott vala, a' mongol birodalom Európával határos szakasza, a' mellyhez tartozék a' nagyrészt elfoglalt Oroszország is egészen Nowgorodig. Dsudi fija, Batu khán, folytató apja foglalásait dél 's nyugot felé; két ízben visszaveretvén, erőt vett végre a' Kunokon, a' kik Moldvában 's ezen túl nagy darab földön lakozának; aztán pedig déli Lengyelországnak esett. A' Kunok fejedelme, Kuten, Magyarországra kívánta magát venni a' Mongolok elől 's ez iránt követeket küldött Bélához. A' királyhoz való hűségnek 's a' keresztség felvételének ígérete mellett befogadtatott, és 1239 bejött 40,000 kun háznéppel együtt. Ezen jövevények a' Csalóközben 's a' Temes, Maros és Körös vizei között telepítették meg; fejedelmek pedig a' király udvarában tartaték. A' szilaj népek itt 's ott elkövetett garázdasága, fejedelmének megtiszteltetése, a' királynak a' Kunokhoz való nyájas leereszkedése 's velek való személyes beszélgetése, holott magyar alattavalójinak csak írásban adá válaszait, irigységet gerjesztének ezekben, a' melly nem sokára kiűtött. Azalatt Batu khán Lengyelországot dulá; Hedervári Dienes, nádorispány, egy csapat fegyveresekkel a' Havasok szorosainak őrizésére kiküldetett; a' király pedig 1241 elején az ország nagyait Budára öszvehitta, hogy a' védelemről tanácskozzék velek. Itt a' gyanúságot nyilatkoztató többség megnyugtatására Kuten háznépével és több kun főemberekkel együtt vigyázat alá tétetett; közönséges felkelés végeztetett; az öszvesereglés helyévé a' pesti mező neveztetett ki. Alig oszlott vala el a' gyűlés, a' midőn a' nádorispány előjött azzal a' tudósítással, hogy az ellenség keresztültört a' szorosokon. A' király tehát az austriai herceget sürgetve segítségül hitta; feleségét, Mariát, és két esztendő fíját, Istvánt, kincsével együtt Ausztriába kísértette a' váci püspök által; maga keves hadjaival a' pesti mezőre szállt táborba, várván a' többinek hozzájárulását. Nagy-Pénteken már a' táborba világita a' szomszéd faluknak égése, míg az ország hadjai késedelmesen gyülekezének, Fridrik pedig megérkezett vala ugyan, de csak kevesed magával. Ez neki ment tüstént az ellenségnek és annak egy emberét elfogta, a' ki Kunnak esmertetett 's azt vallotta, hogy számos Kunok katonáskodnak a' Mongolok mellett 's ők dulták fel Vácot. Erre fellobbanván a' Magyarok, rátörték a' vigyázat alatt lévő Kutenre 's fogolytársaival együtt megölték; a' táborban lévő Kunok pedig ennek hallattára felkerekedtek 's általmentek a' Mongolokhoz. Batu khán, nem tudni mi okból, visszahuzta seregeit; Fridrik haza ment; a' király pedig az ellenség után indult. Borsod vármegyében a' Sajó mellett, a' mohi pusztán, ütközetre kelt a' dolog; Kálmán herceg, a' király öcse, estig vitézül viaskodék, míg veszedelmes sebet nem kapott; ekkor hadjai megfutamodtak; a' király mellett lévők követték példájokat; és Forgács András és János nagy nehezen mentheték meg a' királyt, a' ki Turóc várába, onnan Posonyba vette magát. Kálmánt Pestre, innen Zág-ráb felé vívék hívei, de utjában megholt. Már most 500,000 Mongol, Tatar, Kun elborítá az országot és mindenütt szörnyű öldöklést és pusztitást követe el, úgy hogy a' késő maradéknál is fenmaradt a' rettenetes Tatárjárásnak hire. A' Duna tartoztatá egy darabig az előnyomulókat.

Azonban a' királyt Posonyból Hainburgba csalta Fridrik barátság színe alatt; ott pedig kijelentette neki, hogy addig el nem bocsátja, míg a' tőle több ízben fegyverrel kicsikart pénzeket vissza nem fizeti. Kénytelen vala Béla minden nála lévő pénzét, a' királynéval küldött kincsekkel együtt, átalengedni, sőt még három szomszéd vármegyét is zálogba adni az álnoknak. Így kiszabadulván, Somogyba a' segesdi várba vette magát, hogy ott öszveszedeje elszéledt 's ujonnan felkészült hadjait, de tudósítatván 1242 elején, hogy egy számos ellenséges csapat általment a' Duna jegén, Dalmátországba sietett, a' hova háznépét előre elküldötte volt; innen pedig a' nyomába hágo' Mongolok elől általkelt Veglia szigetére, hol a' Frangepániaktól nagy szíveséggel fogadtatott 's mind addig mulata, míg azt a' bizonyos hirt nem vette, hogy az ellenség egy lábíg eltakarodott. Tudósítatott volt t. i. a' már Bolgárországban járó Batu khán, hogy Oktai főkhán meghalálozott; sietett tehát a' Kirul tatra, a' mellyen új főkhánnak kellett választatni. Visszatérvén annakokáért 1242 ősszel a' király, borzadást gerjesztő állapotban találta az országot; csak Székesfejevárr, a' sz. mártóni klastrom, az esztergami vár 's a' járatlanabb hegyek és erdők maradtak volt mentek az ellenség dühétől a' többi városok és faluk omladékival, elszórt csontokkal és rothadó holt testekkel, gazzal és farkasokkal tölt pusztaság vala. Annál buzgóbban iparkodék a' király e' szörnyű csapásnak orvoslásában; egyházi 's polgári méltóságokat nevezte az elvesztek helyébe; a' még életben lévőket kihívá rejtekeikből; új lakosokat szállita a' külföldről az elpusztult telkekre, gabonát és marhát szerzte messze földről; a' városok és várak roncsolt erősségeit helyre állittatá 's ujakat épittete. Egybegyűjtette az elmaradt Kunokat is és a' nádorispányt tette bírójokká; meghagyta, hogy minden vármegyében nemesek gyűlései tartassanak, a' mellyekben hiteles tanuk vallásai által bebizonyíttatnék, ki mit birt legyen a' Tatárjárás előtt, 's a' birtokosoknak az elsikkadt adománylevelek helyett ujakat adott; az adásvevés elősegítésére a' jobbára eltűnt pénzek helyébe ujakat veretett nem csak ezüstből, hanem most először rézből is. Mihelyt valamennyire rendbe szedte országát, II. Fridrik austria herczeg ellen indult és vele Német-Ujhelynél megütközött, melly viadalban a' Frangepániak egyike Fridriket agyonszurta 1246; benne kiholt a' Babenbergi ház, a' melly 984 óta bírta vala Austriát 's utóbb Styriát is. A' romai-német császár, II. Fridrik, magához akará már most venni az említett tartományokat, mint koronája örökségét; a' pápa ellenben, amannak ellensége, Bétát kínálta meg velek; az austriai rendek pedig Ottokart a' cseh király fíját, kívánák hercezekké. Ebből háboru lett Béla 's Ottokar között, a' mellynek az 1252-iki békekötés vetett véget, mellynél fogva Ottokar Austriát, Béla Styriát tartotta meg és ezt fíjának, a' már 1246. megkoronáztatott Istvánnak, adta által, a' ki azontul Pettauban lakozék. De nem sokára békételenkedni kezdte a' styriai nemesség és alattomban Ottokarral szövöttek. Ennek következésében megújult a' háboru, és 1261, a' kressenbrunni szerencsétlen esata után kénytelen volt Béla Styriáról lemondani. István Styria helyett Erdélyt kapta a' Kunsággal együtt; de a' két koronázott fő meg nem tudta egymás mellett félni az országban. Háromszor fogott fegyvert az ifjabbik király apja ellen; 1267 történt az utolsó békekötés közöttök, melly alkalmatossággal a' II. András alatt szerzetekhez hasonló országos végzés hozott. Ezentul kevesse egymás után megholtak Béla herczeg, István öccse, a' királyné, Maria, és magais IV. Béla király 1270. Nyolcz leánya közül különös említést érdemel Ersébet, Henrik bavar herczeg házastársa, és Margit, a' Nyulak szigetében IV. Béla által felállított klastromnak apátasszonya. *Fabri Pál.*

BÉLA, herczegek, I) B., bosnyai és machovi herczeg, IV. Béla kir. Anna leányától és Rostislaw bosnyai és machovi herczegtől való unokája, külön viadalban agyonszurattott Német-Ujvári Henriktől a' Nyu-

lak szigetén 1272. (L. László, IV.) — 2) B. herczeg IV. Béla kir. második fíja, mh. 1268.

BÉLABÁNYA, Fejérbánya, németül *Dilln*, tótul *Bela*, éj. sz. 48° 29', k. h. 36° 36', Hont várm. selmeczi járásában; egy órányira Selmecztől, már 1572 óta szabad kir. bányaváros, 276 házzal, 1436 tót 's német lak. Cathol. temploma nagy régiségre mutat. Városi tanácsa mindég a' selmeczivel együtt szokott öszveülni, 's ennél fogva a' két város egy községet teszen. S—s.

BÉLCSATORNA, I. BÉL.

BELLEM (olv. Beláugh), tulajdonképen Bethlehem, Lissabonnak egy része; hajdan mezőváros, azon a' helyen, a' hol 1499 Emanuel király, Vasco de Gamának Indiából való első visszatérése után, a' Krisztus születésének tiszteletére templomot építtetett 's a' Hieronymiták híres klastromát alkotta, mellyben a' királyi familia pompás és fejér márvánnyal ékeskedő temetője van. Az 1755 földindulás után a' sírbolt temploma ismét goth izléssel építtetett fel. Hajdan a' királyi familia Belemben lakott; hanem minekutána a' királyi kastély leégett, az ide két legoasnyira magányosan fekvő Quelus kastélyt tette lakhelyévé, a' hol lakott Rio-Janeiróba lett elutazásáig. Az új királyi kastélyből Belemben igen szép kilátás van a' kikötőbe és a' tengerre. Belemben sok főtisztviselőknék van házok. Itt van a' Nossa Senhora da Ajuda templom is, mellynek szomszédságában fekszik a' fűvészkert egy chemiai laboratoriummal 's természeti mivek gyűjteményével. Megjegyzésre méltó még Belemben a' királyi kert (*a Quinta da Raynha*) egy állattartó hellyel 's ritka madarak sok kalitkájival, és a' királyi állatkert, kiváltképen pedig a' régi, Tejóban építtetett, ágyukkal megerősített torony, *Torre de Belem*, melly mellett egy hajónak sem szabad-elevezni, míg meg nem vizsgálattik. L—ú.

BELFAST, Irlandnak legnevezetesebb kereskedő városa, egy kikötővel, az antrimi grófságban, a' Lagon torkolatjánál. Egy csak könnyű hajókat elbíró csatorna egyesíti a' kikötőt a' Lough-Neagh nagy tavával. A' város jól van építve; utszáji szélesek, kövekkel kirakottak 's éjjel lámpákkal világosíttatnak. 1758 óta, midőn csak 8549 lak. volt, 40,000-re nevekedett a' népesség. Csak a' vászon- és pamutmanufacturák többet foglalatoskodtatnak 2000 embernél. A' belfasti lak. 58 hajója 1816 8235 tonnányi terhet vitt ki a' külföldre 's a' hajóslegények száma 7212 főből állott. Közönséges épületei közt kitetszők: 2 szép főtemplom, a' vakok intézete 's kiváltképen a' szegények háza, mellyben egy jöltévő társaság költségén 400-nál többen orvosoltatnak 's igen sok szegény gyermekek taníttatnak. L—ú.

BELGÁK, egy Németekből 's Celtákból öszvekeveredett nép. Lakhelyek a' nyug. Oceántól a' Rhenusig 's a' Marnetól és Seinétől (Sequana) a' Rhenusnak, melly a' Maassal egyesül, déli torkolatjáig terjedt el. Ezen tájékokon elejente Celták laktak; de midőn Caesarig időről időre a' német nemzetek a' Rhenuson általmentek 's a' Celtákat részszerént elkergették, részszerént velek egyesültek, ez által egy új elegyes nép állott elő, melly szokásaira 's nyelvére nézve inkább a' Németekhez, mint Celtákhoz volt közelebb. Caesar őket vitézbekeknek írja, mint a' többi Gallusokat, kiváltképen dícséri pedig azokat, kik Németország határainál éjszakon laktak 's a' Németekkel még szorosabb öszveketetésben voltak. L—ú.

BELGIUM, a' hajdani austriai Német-Alföldnek, melly most a' német-alföldi királysághoz tartozik, neve volt. Eredetiképen Belgium a' hajdani Galliában a' Bellowakok és Attrebatok tartománya volt, Amiens tájékán. (L. Raoux statustanácsosnak ezen értekezését: „*Sur l'origine du nom de Belge etc.*“ Brüssel 1826). L—ú.

BELGRÁD, I. NÁNDOR-FEJÉRVÁR.

BÉLHUR. A' vonó-muzikaszerszámokhoz, hárfához és guitarrehoz

való bélhurokat gondosan kikeresett juh-, bárány-, kecske- és macskabelekből leginkább Romában és Nápolyban készítik 's egy ahhoz való módtólán és kötelverő kereken sodorják össze. A' beleknek e' czélra való kikészítése felette fáradságos. — A' legvékonyabb hegedűhurokhoz vesznek 3, a' legvastagabbhoz 7, a' legerősebb gordonhurokhoz pedig 120 belet. Nápolyországban, honnan a' legjobb, ugy nevezett romániai hurok jönnek, igen nagy bélhurfabrikák vannak. Azon durva bélhurokat, mellyek az esztergályosok műszereihez szükségesek, a' kötelverők készítik.

BELIAL, a' Hebraeusoknál az, a' mi Pluto a' Görögöknél: pokolnak fejedelme. A' szó maga gonoszt, rontót jelent.

BELISARIUS, kora legnagyobb hőseinek egyike 's Justinianus császár országlása fényének legnagyobb eszközlője, esmeretlen familiából származék Thraciában. Elejénte a' császár testőrében szolgált, de nem sokára fővezérévé tétették egy 25,000 emberből álló seregnek a' persa határszélen 's tökéletes győzedelmet von 530 egy 40,000 embert számláló persa seregen. Midőn azonban a' Persák a' következő évben Syriába nyomultak volna, Antiochiát megtámadni, elveszte egy csatát, mellyre akaratra ellen kinszerítették katonáji türehetlensége által. Ezen előrelátott vesztesége, melly egész katonái pályáján egyetlenegy vala, okozá visszahívását. Belisar itt is gyámola lón fejedelmének. A' Konstantinápolyt szörnyen dúló zöld és kék párt lázadása legnagyobb veszélybe ejté 532 Justinianus életét 's uralkodását, 's már császárrá választaték Hipatius, midőn Belisar a' csendességet csekély számú hűveivel helyre állította. Ezután Afrikába küldé Justinianus 15,000 emberrel, Gelimer, a' vandál király, országát meghódítani. Két győzedelm után elfogá a' királyt minden kincsével együtt. Gelimer diadallal vitették be Konstantinápolyba, Justinianus pedig pénzt verete ezen felirással: *Belisarius gloria Romanorum*, mellyből még ma is találni példányokra. Olaszországban meghasonlván az Ostgothok (I. Gornok) királyi familiája, törekedék Justinianus Olaszországot és Romát hatalma alá keríteni. Belisarius megveré Vitigest, a' Gotkok királyát, elfogá Ravennában (540) 's elvivé sok más Gothtal együtt Konstantinápolyba. A' Gothok ellen folytatott a' háboru Olaszországban; de Belisarius, mivel a' császár által pénzzel és sereggel nem eléggé segítették, kéré visszahívását. NARSES (I. e.) lón felváltója. Későbbben a' Bolgárok ellen ment B. 's megveré őket 559. Midőn Konstantinápolyba visszatérne, öszveesküvés részvételével vádoltaték. Hanem Justinianus ártatlansága felől meggyőződén, a' mint iratik, visszaadá neki jószágait és méltóságait, mellyektől megfosztatott vala. Belisar 565 holt meg. A' költők, kiváltképen pedig Marmontel jeles philosophico-politici románja, egészen más színben adák elő B. történeteit. E' szerént a' császár kiszuratá szemeit, 's Belisarius Konstantinápoly utzáján koldula kenyérért; mások szerént pedig Justinianus által tömlöczbe vettek, mellyet még ma is mutatnak 's Belisarius tornyának neveznek. Innét, a' mint mondják, erszényt bocsátott le a' fel- 's alájárókhöz, így szólván: *Date Belisario obolum, quem virtus exexit, invidia depressit* (adjatok egy obolust Belisarnak, kit erény emelt fel, gyűlölség nyomott le). Erről azonban az egykoru történetírók közül senki sem tesz említést. Tzetzes, a' 12-ik száz. egyik nem nagybecsű írója, regélé ezt legelsőben. Annyi bizonyos, hogy Belisart hitvese, Antonia, gyengeségei több igazságtalanságra bírák, 's hogy ő Justinianus hitvese, az utálatos Theodora, iránt szolgálai tetszetőséggel viselteték.

BELL-LANCASTERI TANÍTÁSMÓD. Az iskolai tanításnak és elintézésnek ezen módja olly lármásan jelent meg kivált Angol- és Franciaországban a' folyó század elején, hogy ott, hol most már a' néptanítás és ennek javítása fenforog, ez a' mód is minden bizonynyal szóba jő 's magára és történeteire figyelmet von. A' dolog, mellynek első jenségeit Indiában már a' 16-ik száz. észreuvé az utazó della Valle,

röviden abban áll, hogy a' gyermeket magok a' gyermekek tanítsák; 's ezen fogás által ugyan azon időben és szobában, csak egy mester felügyelése alatt, igen keves költséggel, igen sok tanuló, még pedig anyiban, a' mennyire ez a' tanításmód kiterjeszkedhetik, kivánt sikerrel és bizonyos foganattal is taníttassék. Felosztatik t. i. az egész iskola több apró csapatokra, 's mindenik osztály egy korosb nevendék által némelly legelső esmeretekben, u. m. az olvasásban, írásban, számvetésben 's valamelly catechismus könyv nélkül való megtanulásában, mind addig gyakoroltatik, míg az abból ugyan annyit tud, mennyit a' tanító nevendék maga. Ezen segéd- vagy altanítók monitoroknak (intőknek) neveztetnek; a' legügyesebb 's erkölcsre nézve legmegbízhatóbb tanítványok pedig főmonitorokká válnak 's az alintőkre és azoknak osztályaira felvigyáznak; mások ismét az iskolai rendre és tisztaságra figyelnek, tékákat lineáznak, táblát elraknak, a' meg nem jelenteket feljegyzik 'sat. És így, az iskolatérnek okos felosztása mellett, a' pontosan meghatározott dologrend szerént, minden zürzavar és kelletlen láрма nélkül foglalatoskodik mindenik osztály a' neki kiszabott munkán, melyet naponként a' mester segédjeinek felad és megmutat; a' jutalom és büntetés szoros megadása — 's ezek részént testiek, részént becsületézésen alapulnak — józan fenytékben tartja az iskolát; 's valamint a' hadi seregben a' főtiszt parancsa tisztról tisztre, legényről legényre csapatonként elhat 's mindeniktől mozgony gyanánt teljesítettik: úgy itt is egy főpontból eredve minden intézet elfutja az egészet 's annak czéljait minden egyes tagban foganattal eszközli. Maga a' mester csupán segédjeit tanítja; az intézet rendszeres folyamatajára felügyel; a' fenyték zaboláját kézen tartja, és ha valamelly segédet a' tanításban különös ügyességgel és szeretettel forogni lát, azt mint idővel alkalmas iskolamestert az egész tanításmód saját csinjaiba és fogásaiba avatni kezdi. — Tagadhatatlan, hogy ez a' rend és pontosság, ez a' szorgos, törvényszeres és szüntelen való munkásság, melyben itt annyi tanítvány ugyan egy helyben gyakoroltatik, sok tekintetben igen jó és hasznos; és az sem csuda, hogy már maga a' dolog olcsósága — például: az írásgyakorlatok itt elejénte papiros helyett ujjal vagy vesszővel homokon tétetnek — az országos férjfiak figyelmét megérdemlette, a' kik különben is igen jónak látják, hogy az a' katonai bánásmód a' többnyire nép seprejéből szedett ifjúságot itt jó eleve erkölcsös és törvényes viseletre szoktatja; de mind e' mellett sem kell azt hinni, hogy ez az iskola már mindent megtehet 's mindent magában foglal, a' mi a' népnevelés egész köréhez, vagy csak az egész elementaris oktatáshoz is tartozik: nem, ennyit a' gyermek nem tudhat, nem taníthat. A' mi az olvasás, írás, számolás, könyv nélkül tanulás mechanizmusát meghaladja: a' nyelv tanítás, rajzolás, ének, az egyenes és tulajdonképen való elme- és szívképzés, mind ezek a' bell-lancasteri tanításmód körén túl fekszenek 's egyedül ez által nem közölhetők. De hiszem, ha ez az iskola nem adja is azt meg, a' mit nem ígérhet, ezért még saját becséből ki nem vetkezik, 's bár melly bölcs és szép ideálok és systemák jöttek is már szóba vagy néhol keletbe is a' néptanítás teljesebb, általánosabb eszközlésének tekintetében: annyit mindazáltal bátran elmondhatni, hogy mind eddig nem mutatott az ész, 's nem ajánlott a' tapasztalás olyan tanításmódot, melly az emberiség legszámosabb részének olyan bizonyos és általános sikerrel, olyan sok mellékes jóval és keves költséggel nyújtotta volna, mint ez, habár azon keves, de hasznos készségeket is, melyektől azt a' nemesb és miveltebb emberszeretet soha sem akarja megfosztani. — Első felélesztője ezen dolognak dr. Bell András egy angol pap vala, ki Keletindiában az egmorei árvaoskolának felügyelője lévén, arra a' gondolatra jött, hogy a' tanulni kezdőket korosb tanítványok által oktattassa, 's ezen találmány szerént 1790—1796 ugyan ott tanított is. Azon jelentés, melyet ő e' felől vis-

szatértekor a' keletindiai társaságnak tett, 1797 nyomatásban is megjelent ugyan, de semmi különös figyelmet nem ébresztett. Azonban a' következtett évben Lancaster József, Quaker, Londonnak egyik külső városában a' szegény gyermekeknek nyitván iskolát, ebben csak hamar tanítványi sokasága által indittatván, a' fen leirt módon kezdé tanítani 's olly sikerrel, hogy némelly kisedszerető férjfiak által segítettve 1805 már 800 fiugyermeket tanított iskolája. Ezenkívül több százig való leánykát is hasonló iskolába gyűjtött öszve 's több fiatal nevelőt fogada maga mellé, kiket mesterekké készítvén, iskolájiba állita, míg maga 1810 és 11 a' brit királyságokat bejárá 's több, az elébbiekhez hasonló iskolák felállításán szorgoskodott. Sok nagyok 's több királyi hercegek is segélék az új mód terjedését, csak a' főpapság neheztele, hogy az iskolák ügyében Quaker munkálkodik, 's dr. Bellt, mint első feltalálót, rideg falusi lakjából elővóná 's a' már erősen haladott Lancasternek ellenébe szegzé. Bellnek tehát most írni, építgetni 's a' dolgot egy „Nemzeti nevelő egyesület“ kormányja alatt, mellynek védje maga a' király, előlölője a' canterburyi érsek, tagjai több püspökök 's országos tisztviselők valának, messzebb kivinni 's nagyán terjeszteni kellett; de keves vagy semmi különbség az ő 's Lancaster iskolája között. Ezt a' nép pártja, Bellt az udvariak kedvelék; de maga az ország mind ezen történetekre nem ügyelt, és sem ez, sem a' többi néposkolák Angliában mindedig törvények tárgyává nem levének. Gróf Laborde innen az új hirt 1814 Franciaországba vitte, holott ezen tanításmódot szinte olly heveség, buzgóság és királyi kegy fogadta, mint Angliában, 's egy pár esztendő mulva már nem csak igen sok iskolák állottak — de csak privát név alatt és költségből — az országnak számos megyéjiben, hanem Parisban ezen tanításmódnak saját mesterképző intézete is vagyon. Későbbben ezen mód Európának egyéb tartományaiban, sőt már Amerikában is esmeretessé lón 's hol kevesb, hol nyájash elfogadtatást nyert (I. KÖLCSÖNÖS OKTATÁS), azonban most az uralkodók 's kormányzések csaknem általános hidegségek, sőt tilalmok által ezen iskolák száma igen megfogyott, nevek alábbszálott. Magyar hazánkban mind eddig nem talált ezen mód nyilvános alkalmaztatást; de ha megtekintjük az országnak azon számos helyeit, hol egy (és millyen!) iskolamesternek magán vagy igen készületlen segédekkel száznál is több gyermeket kell tanítgatnia, nem lehet kételkedniük, hogy Bell-Lancaster tanításmódja, mellynek saját érdeme az, hogy gyorsan és bizonyosan tanít, ezen semmit, legalább valamivel, valóban kipótolhatná. — L. többet ezen tanításmódról 's történeteiről Hamel, Harnisch és Benedix munk.-ban.

—t.—

BELLADONNA, farkascseresnye, egy a' solaneaceák természetű rendjéhez tartozó cserjenagyságu plánta, melly 4—6 lábnyi magasságra nő 's hegyeket, erdőket, mocsárokat szeret. Nagy és setézöld, levelei tojáskerek lándsások; magányos vagy kis csomókban lévő virágai a' szártöveken ülnek 's veresek. Csaknem gömbölyded, apró cseresnye forma boggyóji, fényes fekete színűek, mikor érettek. A' belladonna egy a' legnagyobb erejű plánták közül; már kigőzölgése is bódító és kellemetlen, 's ha leveleit vagy letört ágait kezéhez dörgöli az ember, gyuladást okoz. Minden részei, de különösen gyökerei bírnak ezen tulajdonsággal. Belsőkép véve, már kis mértékben szemszikkaszt és merevedést, torokfájást, szorongattatást 's szédülést okoz, nagy mértékben pedig bódulást, torokgörcsöt, rángatózásokat 's egyéb idegbajokat, végre bénulást és halált. Epen ezért, mivel a' belladonnában illy hatalmas tulajdonságok rejteznek, mellyeknél fogva az a' legmérgebb plánták közé számláltatik, egy ez a' leghathatósabb orvosi szerek közül, melly okos orvos kezében 's célirányosan nyujtva, a' közönséges életnek legveszedelmes bajait gyógyíthatja meg. Külsőkép ken-

dőzőkre is szokták azt használni, 's innen származott bella donna neve, melly szép aszonyt tesz.

A. Balogh Pál.

BELLAMY 1) Jakab, költő, kinek dalai a' hollandi lantos poësis legszebbjeihez tartoznak, szül. 1757. Atyja, szegény kézmives, sü-tőnek akará adni, de a' fiunak szép esze némelly műbarátok figyelmét felgerjeszté 's költségeken theologiát tanulni küldék Utrechtbe, hol bá-rátval, Rau- és Kleynnal, költői iskolát alkotott, melly a' hollandi poësisnek nemesb irányt ada. Első mive, melly szembe tűnt, ez vala: „*Vaterlandsche Gezangen von Zeelandus*,” mellyet azután több követett. Költői szelleme mély érzelemmel volt egyesülve, de módja nagyon az érzelgőbe hajlott. Megholt 28 eszt. korában, 1786. — 2) Georgia Anna, híres londoni színjászóné, finom neveltsége a' főváros első kö-reibe juttatá. De némelly tévedelmei több ízben zavarba ejté a' sze-gényül hala meg. Életét maga leírta (angolból Hamb. 1788), melly ifju hölgyeknek például szolgálhat a' hiúság csábításai, pazarlás és ér-zéki szerelem ellen.

BELLE-ALLIANCE, I. WATERLOO.

BELLEGARDE (gróf), savoyi régi házból szül. 1760, még gyen-ge korában austriai szolgálatba lépett. Jelességéért 1793—4—5, hadi tanátsnak Károly főherczeg mellé, és 1796 mrsl.-lieutenantnak nevez-tetett ki. 1797 ő kötött Napoleonnal Leobenben fegyvernyugvást. 1799 ő vezette azt a' hadi sereget, mellynek meghagyva volt, hogy Károly főherczeg és Suwaroff közt az öszvekapcsolást fentartsa. 1800 Olasz-országban, békeség lévén, a' hadi tanácsnál szolgált, 1805 a' velencei tartományban hadi főkormányozó volt. 1809 vitézül viselte magát, legfőképen az asperni csatában. Későbben Galitiában commandirozó volt. 1813 Hiller után Olaszországban vezette az austriai hadakat. A' hábo-ru végével Olaszországban a' vicekirály helytartójává, későbben Bécs-ben a' hadi tanács előülőjévé, végtére a' koronaörökös udvarmesteré-vé neveztetett ki.

Gr. Majláth János.

BELLEISLE (Charles Louis Auguste Fouquet, gróf), Franciaor-szág marsallja, Sept. 22. 1684 szül. Villefranchiban, megkülönbözteté magát Lille híres ostrománál 's brigadgeneralja lón a' király hadjainak. A' spanyol öröklési háboru után Rastadtba ment marsall Villars-al, hol mint diplomaticus mutatá ki észtehetségeit. Hogy Lotharingia 1736 Fran-cziaországnak engedtetett által, az leginkabb az ő mive volt. Cardina-lis Fleury bizodalmaival ajándékozá meg; XV. Lajos pedig Metz és a' lotharingiai három püspökség kormányát adá neki, mellyet meg is tar-ta utolsó órájáig. 1741, a' háboru kiütése előtt, megjárta Németország első udvarait, hogy azokat VI. Károly császár halála után a' bajor vá-lasztó fejedelemnek német császárrá választása iránt megnyerje, 's olly ügyesen viselé magát, hogy II. Fridriket csudálatra gerjesztené. Ennekutána a' francia hadak vezére lón, Broglioval együtt, Maria Theresia seregei ellen. Pragát ostrommal vevé be; de midőn a' burkus király külön békeséget kötött, kénytelen vala hátra vonulni, melly hátrálását csudálatra méltó okossággal teljesité. 1744 Karácsony havában, midőn diplomaticus uton volna Berlin felé, elfogaték Elbingerodében egy hannoveri tisztviselő által 's elküldeté Angliába, a' honnét csak 1746 váltaték ki. 1747 kinszerité austriai general Browne-t, ki Olaszország felől benyomult déli Franciaországba, Antibes megszállásával felhagyni 's a' Varon által visszavonulni. 1748 herczeggé 's az ország pairévé nevezé a' király 's reabizá a' katonai ügyek kormányzását, melly polczon sok rossz szokást törle el a' katonaságnal, megnagyobbítá a' hadi iskolát, kieszközlé az érdemrend alapittatását, 's Metz általa academiát kapott. Meg-holt 1761.

BELLEROPHONTES (eredetileg Hipponoos), Glaucus és Sisy-phus, a' corinthusi király, egyik leányának fija, történetből megölvén testvérét, Proetusnál, Argos királynál, keresé menedéket, a' ki őt meg

tisztítá. De Ancea királyné szerelemre gyult az ifju iránt, 's mivel B. a vendégjus tiszteletéből nem hajlék kívánságára, bosszút állott az ártatlanon 's bevádolta férjénél, hogy erényét kisértette. Proetus ipjához, Jobateshez, Lycia királyához, küldé B-t egy táblával, mellybe az áttadónak veszedelmes jelek voltak vésvé. Jobates a vendégszerető hősi szokás szerint 9 napig tartá magánál a jövevényt 's a 10-ken kérdé jötte iránt 's a jelekből megtudá a küldemény czélját. De szánván megölni az ifjut, megparancsolá neki, hogy a tüzokádó, háromfejű CHIMÆRÁT (l. e.) végezze ki, mivel bizonyos vala, hogy ezzel a legvitézebb hős sem mérkezhetik meg. De B. megvívott a szörnyeteggel a Pegasusról, mellyet Pallas küldött vala nekie, 's megölte. Azután a Solymeket, végre a férjfiás Amazonakat meggyőzé. Ekkor esmeré meg Jobates az ifju isteni szarmazását, nőül adta nekie Philenoë nevű leányát 's megosztá vele a kormányt. Ezzel nemzette B. Isandrust, Hippolochust és Hippodamiát. Végre az Olympusra akarta vitetni magát a szárnyas lovon; 's akkor, némellyek szerint Jupiter villáma érte, mások szerint a Pegasustól vettett le; 's addig tévelygett Ciliáának Aleia nevű pusztáján, míg éhen meg nem holt.

BELLEVUE, bájos szépségű mulató kastély, közel Parishoz, egy St. Cloudtól Mendon felé húzódó hegyen. POMPADOUR (l. e.), XV. Lajos kedvese, építtette és pedig ritka hamarsággal; építtetése ugyan is Jul. 1748 kezdődött el 's már Nov. 20. 1750 egészen készen volt. Lajosnak annyira tetszett fekvése 's elrendeltetése, hogy maga kívánt benne lakni; mindazáltal kedvesének engedte azt által lakhelyül. XV. Lajos halála után XVI. Lajos nagynőjei laktak benne. Bellevuenek szépítésében az akkori francia mivészek, Constou, Adam, Salu, Pigalle, Gragenard, Laprenuo, mintegy vetélkedvén egymással, ez a mulató kastély egész Európában legszebbnek tartatott. A revolutio után a nemzeti gyűlés azt végezte, hogy Bellevue ne adassék el, hanem a nemzet költségén fentartassék 's a nép mulató helyül szolgáljon. Mind e' mellett is a revolutio szélvészé igen megrongálta Bellevuet, 's egy Lenchére nevű parisi postamester által megvételvén, a Bande noire principiuma szerint lerontatott. Most omladék, de még is megérdemli, hogy az utazóktól meglátogattassék, mivel innen a Parisra 's környékére való kilátás egy a legszebbek közül. 1815 itt állott a porosz tartalékserg.

L—u.

BELLINI, 1) Gentile, képiró, szül. Velenczében 1421 körül. Atyjának, B. Jakabnak, tanítványa volt. M. vei közt első helyet érdemel Sz. Márk. II. Mohammed 1479 Konstantinapolyba hívá, hol a többek közt K. Sz. János fővételét ábrázolta le. Mohammed javalá az egész, csak a nyakat lelé hosszának, 's megbizonyítani, hogy a nyak öszvébb húzódik, egy rabnak legottan fejét vétette. Gentile másolta le Theodosius oszlopának emelt miveit is. Mh. Velenczében 1501. — 2) Giovanni, Gentile öccse 's nála híresebb mivész, szül. 1424 Velenczében. Da Fabriano Gentilenél vón oktatást. A természetet szorgalmatosan tanulá 's jobb ízlést hozza divatba. Az ideálhoz föl nem emelkedett ugyan, de rajzainak iránylatjai helyesek. A színezet- és világhomályban javításokat tett. Több jeles mivek maradtak fen tőle. Titian és Giorgione tanítványai voltak; azért tartják némellyek a velencei iskola alkotójának. Mh. 1512.

I.

BELLMAN (Károly Mihály), legeredetibb svéd költő, szül. 1741, Stockholmban. Költői talentumának első próbái kegyes dalok és szívömlendezések. Genieje megnyeré III. Gustáv kegyét is, a ki tiszteletbeli udvari titoknokká nevezé, melly hivatalban gond nélkül, kényelme szerint a költésnek élhetett. B. népdalnok volt, 's költeményei, részént groteszk - comicus caricaturák, részént romános - jovialis idyllak, többnyire orgiai, a természetből 's a dorbézok életéből vett jelenetek. Legcsekélyebb egyes képeit is hiven és igazán 's mind e' mellett nagy poë-

tal erővel festi, 's az illóséget meg nem sérti ábrázolásiban. Azon elegiacus hang, melly dalaiban divatlik, mély jelentést ad charactereknek. Mh. 1796.

BELLONA, testvére vagy némellyek szerént felesége Marsnak, kit a' harcokba szokott kísérni, 's azért a' háboru istennéje gyanánt tiszteltetett. A' régi emlékeken nehéz őt Minervától megkülönböztetni; de attól még is egészen különböző istenné, mert ő csak a' dühösséget, öldöklést, kegyetlenséget 's általjában a' háboru utálatosságait példázza, 's azért széllerepülő véres hajjal festetik; egyik kezében korbácsot, a' másikban fegyvert tartván; ellenben Minerva bölcsesége és magamérsék-lése még a' fegyverek zörgései között is szembetűnő. Bellonát némellyek Mars kocsisnéjának is mondják lenni, kinek lovait vérengző korbáccsal hajtja.

K. J.

BELLOY (Pierre Laurent Buyrette de), első francia dramatik, ki a' romai, görög vagy külföldi hősök helyett sikerrel hozta a' honiakat játékszinre, szül. 1727 St. Flourban Auvergneben. Parisba gyermekkorában kerüle, 's nagybátyja, nevezetes parlamenti ügyvéd, lón gyámola, ki belőle is ügyvédet akara nevelni. De B.nek azzá lenni kedve nem vala, ellenben nagy talentumot mutatata a' dramai művészségre. Nagybátyja ellenzette, 's ez okul szolgált B.nek alattomos eltávotára. Dormont de Belloy név alatt több éjszaki udvarnál mint színjátész jelent meg, 's mindenhol szeretetet 's tiszteletet gerjeszte iránta character. Petervárában több évet töltött, 's Ersébet császárné nagy kegyességgel viseltetett hozzá. 1758 visszament Franciaországba „Titus“ czimü tragodiáját játszani. Nagybátyja azon esetre, ha B. játékszinre talál lépni, elfogatására parancsot eszközle ki. B. reménylé, hogy Titusa által megengeszteli övéit, de csalatkozik; Titus nem tetszett, 's költője Pétervárába ment. Kevezzel ezután megh. nagybátyja, 's B. ismét visszaköltözött Parisba, hol „Zelmire“ nevü szomorü játéka legnagyobb javallattal fogadtatott. Ezt követte 1765. „Le siège de Calais“ szomorü játék, mellynek hire nagyon zengett, 's a' melly még most is becsültetik, noha a' kedvezést inkább tartalmának, mint valódi poétai értékének köszöni. XV. Lajos 25 louisdornyü medaille-l tisztele meg a' költőt, 's Calais városa a' polgári just arany katulyában ezen felirással küldte meg neki: „Lauream tulit, civicam recipit.“ „Gaston et Bayard“ szomorü játéka által helyet nyere a' francia academiában 1771. Általjában véve, a' tragic. pathos kifejezéséhez nem értett. Megholt Mart. 5. 1775.

bb.

BELL-ROCK vagy Inch fok, a' hajósokra nézve igen veszedelmes kőszikla Skócia partjain, nem messze a' Tay vize torkolatjától. A' Bell-Rock, harangkőszikla, neve, azt mondják, hogy azon harangtól származik, mellyet az aberbrothoki szerzetesek hajdan azért függesztettek fel itt, hogy a' hajósokat a' tenger apadására 's duzzadására figyelmetsékké tegyék. Ezen kősziklának a' hajósokra, kiváltképen pedig a' Tay kikötője (Frith of Tay) felé evezőkre nézve felette veszedelmes fekvése már régóta esmeretes; de csak 1807 tétetett le a' rajta lévő világító torony talpköve, melly a' csaknem meggyőzhetetlen akadályok ellenére is 1811 elkészült. Ezen 115 l. magas kerek épületnek, melly a' tenger közönséges lepadásakor a' víztől szabad, alja az ugró felduzzadások alkalmazásával 15 lábnyira van víz alatt. A' tornyon lévő jeladás egy egymást felváltó fejjér és veres világosság. Kődös időben, midőn ezt a' világosságot nem lehet látni, éjjel nappal két nagy harang szolgál a' hajósoknak utmutatón.

L-ü.

BÉLPOKLOSSÁG, egy rosszfajú, makacs és veszedelmes bőrnayvalya, melly tulajdonképen tropicus nyavalya ugyan 's napkeleten, különösen pedig Egyiptomban 's Palaestinában van otthon, de már a' Romaiak idejében a' romai seregek Olaszországba hozták azt, és más europai nemzeteknek a' keresztés háborukból Európába hazatérő katonáji által még inkább elterjesztetett az napnyugoton. Ugy látszik, hogy mind

az, mit a' régiek a' belpoklossághoz számláltak, különbféle makacs bőrkiütések voltak, mellyek a' clima 's a' népek életmódja szerént a' rossz-fajuságnak különbféle formájával 's gradusával bírtak. A' görög és arab orvosok a' lepra, lichen, impetigo, scabies 'sat. nevek alatt különb-különbféle bőrnayalyákat értettek, mellyek szintugy igen makacsok voltak ugyan, de nem azon mértékben, mellyben a' tulajdonképi teljes kifejtődésü belpoklosság, nem is olly ragadók 's nem is olly halálosak, mint ez, melly sokszor annyira ment, hogy egész tagok elrothadtak. Előjele a' climák különbfeleségehez képest különbözö volt 's részént mind azon bizonytalan kiütésekben, foltokban, tarjagokban, varakban állott, részént 's különösen a' bőrnek 's arcnak setét pirossága (mellyet rossz pirosságnak neveztek) volt annak legbizonyosabb előfutója. Hensler vizsgálódási szerént a' teljesen kifejlett belpoklosságnak három faja van: 1. A' rühes belpoklosság, lepra és psora a' Görögöknél, hihetőleg Hiob nyavalyája. 2. A' fehér belpoklosság, Zарааh Mosesnél, melly végső időszakában a' napnyugotiai lepra tyriájába megy által. Ez a' két bőrkiütés részént setétszínü vastag koszokból áll, részént finom fehér poros varakból, 's olly rosszfajú, hogy csak igen nehezen lehet meggyógyítani. 3. A' közönséges gümös belpoklosság, a' Görögök és Romaiak elephantiasis, még most is találtatik különösen a' nyugotindiai szigeteken. Ez mindnyájak közt legnehezebb baj; a' bőrön keves kosz és var támad, hanem az általjában 's különösen az arczon, gümökké változik által. Ugy látszik, hogy vele kevesebb viszketés és égetés van öszvekötvé, a' mi a' többiek-nél kiállhatatlan, honnan azt a' napnyugotiak csendes belpoklosságnak neveztek; de egészen gyógyíthatatlan. Az éjszakai tartományokban is van a' belpoklosságnak egy tulajdon neme, melly épen olly rossz természetü, mint a' tropicus. (I. BŐRNYAVALYÁK.) A' nyugotföldi belpoklosság ismét elenyészett Európában, mivel a' sok belpoklos házak felállításá által a' nyavalya elragadhatóságának határok tétettek, 's a' keresztes háborúk megszünése által is a' napkeletiekkel való közösülés megkisebbitett 's végre nagyrészént eltöröltett. Széles kiterjedésben a' test felületén messzeterjedt ragadó fenés fekélyeket is gyakran nevezik belpoklosságnak, továbbá a' disznók csomókos nyavalyáját is. A' fák koszosságát is, ha a' derék tarjagokkal van bevonva, néha, de nem tulajdonkép, belpoklosságnak nevezik.

A. B. P.

BELT (nagy és kis), két tengerszoros, mellyek 's a' Sund kötik ösze a' kel. tengert a' Kattegattal. A' nagy Belt elválasztja a' dán szigeteket, Seelandot és Lalandot, Fühnentől és Langelandtól. Szélessége 3—5 mf., mélysége 5—20 ölnyi. Homoktorlásai 's apró szigetei igen megnehezítik rajta a' hajókázást. A' keresztülevező hajóknak Nyborgnál Fühnenen vámot kell fizetni. A' kis Belt Fühnen és Jütland szigeteik közt határt huz 's Fridericia váránál, hol vámverő hely van, egy fertály mértföldnyire ugy megkeskenyedik, hogy a' Kattegatról való bevezést itt tökéletesen szemmel lehet tartani 's meglehet akadályoztatni. Partja csak keves helyeken meredek, de teljes homoktorlásokkal; a' víznek a' kel. tengerből való befolyása sebes, mélysége 4—27 ölnyi. A' hajókázás általjában véve olly veszedelmes mind a' két Belten, hogy a' nagy hajók többnyire a' Sundon eveznek keresztül.

I.—ü.

BELVEDERE (francz. *bellevue*), Olaszországban azon épületek neve, mellyek a' szép kilátás kedvéért állanak. Magyarul tehát kilátónak lehetne mondanunk. Igy nevezik azon kis házféletti toronykákat is, ho-va fris levegőt szini, vagy a' szép kilátás végett jár fel az ember, 's a' millyen Romában csaknem mindenik házon áll. A' tulajdonkép ugy nevezett belvederek csak a' gazdagok palotájában épülnek. Franciaországban jelenti ez a' szó azon falusi stylusban 's egyszerű csinnal épült házikókat, sőt a' kerti lugoskákat is, mellyekbe a' hőség és nap elől vonul az ember. Németországban több fejedelmi kastély neveztetik így, például a' bécsi, a' Weimar melletti belvedere 's t. m.

BELUDCHISTAN (Beloochistan), Aslának egy tartománya az indiai félsziget éjszak-nyug. partjain. Fekszik az éjz. szél. $24^{\circ} 5' - 30^{\circ} 40'$'s a' kel. hosz. $58^{\circ} 55' - 67^{\circ} 30'$ közt Greenwich-től számlálva. E' szerént Beludchistan éjszakon Sohistantól és Afghanistantól az indiai Océánig 's nyug. fekvő laristani és kermani provinciáktól keleten Sindáig terjed ki. Beludchistan, Sinda is ide számláltatván, 6 osztályból áll, melyek ezek: 1) Eihalawan és Sarawan, a' kelati kerülettel; 2) Mekran és Lus; 3) Kohistan vagy halmok tartománya, a' pusztaságtól nyugotra; 4) a' pusztaság, 5) Kuts-Gundawa 's 6) Sind tartománya (2482 nsz. mf.), mely 1779 foglaltatott el a' Beludsoktól 's tulajdon umireik, most 3 testvér, által igazgattatik, kik közt a' legidősebb viszi az előlülést 's Hakim titlust visel. Lakhelyek Hydrabad, egy tengeri kikötővel 's 15,000 lak. Földje, éghajlatja 's felső tekintete ezen 9—10,000 nsz. mf. nagy tartománynak igen különböző, 's midőn több magas hegyei hóval fedetnek, a' térségeken nyáron csaknem szenvedhetetlen a' hévség. Általában keves vize van. 's folyóji, igazán szólván, csak hegyi patakok, melyek vagy a' homokban vesznek el, vagy mint csekély folyók a' tenger felé veszik utjokat. Az utóbbiak közé tartoznak a' Puralle, Mokru, Dasti, Nugor, Sinru és Sodsi. Legszelesebb a' Dasti, mely, a' mint mondják, különböző nevek alatt 200 n. mf. hosszu utat teszen. A' beludchistani pusztaság mintegy 65 n. mf. hosszu 's kevesse szelesebb 40 mf-nél; repülő homokból áll és felette nehéz rajta keresztül utazni. A' tartománynak nagy része, név szerént a' keleti, hegyes, Kohistant kivéven. Egy nagy hegyláncz, a' Brahuik hegyek, emelkedik fel a' tengerparton a' Monza fokánál, az éj. sz. 25° 's a' k. h. $66^{\circ} 58'$ alatt, mely éjszak felé kimegyen Beludchistan határaiból 's úgy látszik a' Hazarah vagy Paropamisus hegyeivel Kelat városától nyug. öszveköttetésben van. Több más bércei is vannak Beludchistannak, melyet azok különböző irányokban hasitanak keresztül. Van aranya, ezüstje, vasa, ónja, reze, czinje, és pedig némelyek ezen ásványok közül igen bőven, valamint kősója, timsója, salétroma és kénköve is több tájékain. Földje termékeny 's a' városokhoz közel lévő kertek a' legjobb gyümölcsökkel kedveskednek. Gabonája bőven terem. Éjszaki tájékai adnak festő szívet, pamutot 's igen jóféle indigót. Assa foetidája a' halmok közt nő. — Ámbár altaljánán véve úgy látszik, hogy Beludchistan nem erdős tartomány, még is különös nagyságu 's tartósságu fák találtnak benne. Házi állatai lovak, öszvérek, szamarak, tevék, dromedárok (kétpupos tevék), bivalyok, fekete szarvas marhák, juhok, kecskék, kutyák, macskák, tyukok 's galambok. Pulykái, ludjai 's kacsaíj nincsenek. — A' vad állatok közül vannak: oroszlányai, tigrisei, leopárdjai, hyaenáji, farkasai, sakaljai, vad kutyái, rókái, nyulai, mongusai, vad kecskéji, antelopjai, veres és más nyargalóczai, vad szamarai 'sat. Csaknem minden europai és asiai madarak együtt vannak itt. — Két főnép birja a' tartományt, n. m. a' Beludsok és Brahuik, kik mind külső formájokra, mind szokásaikra nézve különböznek egymástól 's igen sok egyes nemzetségekből állanak. A' Beludsok három főnemzetségei a' Nharusok, Rhindek és Mugsik. Mind karsu termetűek, szép növésűek 's munkások, de keves testi erejek van. Sztnek barna, hajok fekete. Hajlandók a' ragadozásra, semmi veszélytől sem félnek 's az ütközetben vitézek. A' Nharusok, kik legragadozóbbak, az idegen tájékok merész kirablását, becsületekre való cselekedetnek tartják. Életek módja otthon, kivéven a' városi lakosokat, patriarchai pásztor élet. Többnyire sátorok alatt, vagy kunyhókban laknak. — A' Brahuik alacsony izmos termetűek 's kerek ábrázatnak, vándorló életet élnek 's lakhelyeiket a' legelőkért az esztendő részeihez képest változtatják, jó, csendes és munkás emberek 's épen nincs meg bennük a' Beludsok ragadozásra való hajlandósága. Ezen nevezetes különbözés mellett is erkölcsök 's szokásaik sok részben megegyeznek a' Beludsokéival. Adott szokokat mind a' ketten szentül megtartják 's egyformán vendégszeretők

A' tartomány fővárosa Kelat, melly 3750 házával 's 20,000 lak. igen nagy helyen fekszik; itt lakik a' khán vagy egész Beludchistannak fejedelme, kinek minden alatta lévő nemzetségek bizonyos adót fizetnek 's háborukor segédseregeket állítanak ki. A' khán esztendei jövedelmei kevéssel mennek többre 250,000 tallérnál, 's nagyobb része természetmennyekből áll. A' tartomány előbbi fényesebb időszakaszában, azt írják, 250,000 embert tudott a' khán a' csatamezőre kiállítani; most mintegy 60,000-ból áll hadi ereje. Beludchistannak eredeti ősi lakosai tatár eredetűeknek tartanak. Vallásokra nézve Sunniták 's a' Beludok 48 és a' Brahuk 74 nemzetségei 1,400,000 főből állanak. Ezekon kívül még sok Divarok (Dehvarok) és Indusok is laknak Beludchistanban szélszélzóra. A' nép száma öszveséggel 2,700,000. A' mostani khán, Mohammed (szül. 1781), nem bír elég önerővel egy félvad nép igazgatására. A' honnan több nemzetség megszünt neki engedelmessé válni.

L—ú.

BÉLYEGES PAPIROS, valamely ország felsőségének végzése szerint pecséttel vagy bélyeggel megjegyzett 's törvényes ügyek írásba tételére és elhatározására rendelt író papiros, mellyért bizonyos summát kell fizetni. A' bélyeges papiros régi használatát a' 44-ik novella 2-ik részéből akarták bebizonyítani, a' hol Justinianus császár megparancsolja, hogy a' törvénytírók az okleveleket csak olyan papirosra írják, mellynek protocollumán avagy elején a' pénztári biztos 's a' papiros készítője neve, továbbá a' papiros készítettésének ideje 's az oklevelnek minekültségét és tartalmát jelentő czim ki vannak téve. De mivel Justinianus ezen jegyek és czimek lemetszését vagy megváltoztatását tiltotta a' végett, hogy az oklevelek meghamisítása vagy kicserélése megóvassék, azért méltán gyaníthatni, hogy e' volt akkor a' bélyeges papirosnak czélja. A' mai bélyeges papiros ellenben beszéd eszköze egy adónak, melly az ország feje vagy az ország kincstára jövedelmének nevelésére van szánva. Nem lehet bebizonyítani, hogy illynemű bélyeges papiros már 1555-ben volt volna Spanyolországban behozva. Hihetőbb az a' gyanítás, hogy Holland bélyegeztetett e' végre papirost legelőször, mert ott már 1624 divatban volt a' bélyegadó. Innét terjedt el azután Europa több tartományiba. A' bélyeges papiros behozásának az éjszakamerikai tartományokban világtörténeti következése lett, mert az és a' reá következő theamopolium voltak főokai az éjszakamerikai revolúciónak. A' bélyeges papiros megjegyzése nagyobb részént az iv vagy level felső részére alkalmaztatik. A' bélyeges papiros a' legkevesbbé terhes 's ezért a' jobb adók közé tartozik, 's minthogy csupán törvénytírók elejébe kerülhetők oklevelek papirosára terjed, a' perlekedés vágyát is kisebiteni látszik. Hanem ellenben nem egyenlő teher az ország polgárain; gyakran szegényre esik, ha ezt t. i. a' körülállások illyen papirosok használására kinszeritik; továbbá gátolja az igazság kiszolgáltatását a' szegényebb polgárookra nézve, kik nem lévén képesek a' bélyegadót fizetni, kénytelenek felhagyni legigazabb kereseteikkel; 's végre többféle csalárságra ad okot, 's így az erkölcsiséget szerfelett rontja. Ezekből tehát kitetszik a' bélyegadónak inkább káros, mint hasznos volta.

Zs. Gy.

BÉLYEGMETSZÉSNEK nevezetik azon mesterség, a' midőn aczél eszközökkel figurák, betűk 's at. m. t. színek bélyegekre vagy zömök lágy aczél darabokra, mellyek csak a' metszés után edzetnek meg. A' metszendő tárgyak a' lenyomat szükségéhez képest vagy felemelve, vagy bevérsé adatnak elő. A' betűk közönséges jól megedzett bélyeggel veretnek be. Ezen mesterségnek historiaja a' legrégebb időkig megyen fel, csakhogy szűkölködünk azon eszközök nélkül, mellyeknél fogva azt egész odáig követhessük. A' Lydiaiak legrégebb munkájából, kiknek a' Görögök a' pénzverőmesterség feltalálását tulajdonították, vagy semmi sem jutott reánk, vagy még a' meg nem magyarázott pénzek öszveségében rejtekeznek. Azért úgy tartják, hogy a' bélyegmetszésnek legrégebb próbáját azon görög pénzekben találni fel, mellyeknek durva képei a' lencsefor-

mán öntött ércdarabnak csak egyik felére vannak nyomva, a' midőn hátoldala a' nyomás közben egy ércdarabra tétetett, mely ez által természetesen mélyen nyomatott be. (Általában véve *numi incusi*, szorosabban *n. quadratorum incusorum*, *méd. aux gaarres incus*.) E' nemű pénzek találtaknak Görögországnak legrégebb helyeiből 's a' görög szokasu tartományokból, nevezetesen Aeginából is, a' hova helyzetet a' jegyek előadása a' görög pénzívészség kezdetét (lerajzolva van Mionnetnél „*Descr. des méd. antiques*,” pl. XXXVII, 1, kiváltképen „*Supplém.*“ t. III. pl. XVIII. 5.). Benyomott bélyegek más nemét találni Crotonban, Posidoniában 'sat., a' hol az egyik oldal kiálló nyomatot, másik hozzá igen hasonló mélyet mutat. Azonban már ezen legdurvább kezdetekből is szerencsés feltalálás és felfogas látszik, melyeknek nem sokára a' legtökéletesebb előadás a' legtökéletesebb formákat adja. Mind ezek nem öntött, hanem vert pénzek, 's a' ki megfontolja az akadályokat, nehezen hiheti, hogy a' bélyegek elébb öntettek 's azután tökéletesítették volna valamely nyomás által. Az erőszakos stylus idejéből kevesebb próbák maradtak reánk, mint a' nagy és nemes időszakaszából, mely ezen kis mestermiveken többnyire N. Sándor ideje táján Nagy-Görögország városában, 's Siciliában pedig valamivel korábban kezdődék. Minden régi pénzgyűjtemények a' legkülönbözőbb 's legtanúságosabb bizonyosságai ezen időszakaszi bélyegmetszők ügyességének; 's még is ezen mívészek nevei sem miveik, sem a' classicusok által nem maradtak fen. Csak a' cydoniai pénzekben, Creta szigetén, fedezték fel Neiantos mívész nevét, más pénzekben ugy hiszik, hogy elrejtett helyeken monogrammákban vehetni észre (l. „*Wiener Jahrb.*,” 1818. 2 B. S. 124.); azonban ez mindég bizonytalan marad. Hihetőképen a' gemmametszők, kik bánásmódja olly atyafias, voltak ezen bélyegek készítői, kik neveket olly munkákra feljegyezni nem akarták, melyek, a' mint hihető, közönségesen esmert fontos mivek szerint készültek. Minden azt hiheti el velünk, hogy a' bélyegek aczéلبől vagy megedzett bronzból készültek, melynek edzéséhez, a' mint tudva van, szintugy értettek, mint az aczélehoz. Görögország mint sok másban, ugy eze mívész ágban is tanítója volt Romának. A' legrégebb felső- 's középolaszországi pénzek öntve (bronzból 's nagyok) voltak. De a' romai köztársaság vége felé 's a' császárok alatt verték a' pénzt, a' mint ezt a' Carisia nemzetség pénzei 's az Oise vize mellett Beaumontnál feltalált eszközök mutatják. (Millin „*Mag. encycl.*,” 1811. 3. köt. 301. lap.) A' lencseforma ércdarabok öntése (mert a' pénzeket nem verték ki az ezüstlákból) a' rom. pénzívészek tulajdoni foglalatosságához tartozott (innen azon elnevezés *Triumviri auro argento aeri flando feriundi* III VIRI A. A. A. F. F.). De a' pénzhamisítás korán lábra kapott a' romai birodalomban 's hihetően okozta azon mesterséges formákat, melyeket a' pénzek számára választottak. Az agyagból készült pénzformák is, melyeket találtak (a' Severusok idejéből) alkalmasint hamispénzcsinálóknak vagy thesserakészítőknak szolgáltak. A' császári Romában legtöbb figyelmet fordítottak a' nagy bronzokra, melyeknek tyusában hires régi mestermivek maradtak reánk; 's itt a' görög városok, melyeknek megmaradt a' pénzverés jusa, voltak az e' részben kitündöklők. Midőn az érc mindég rosszabb lett, a' bélyeg is hanyatlott, 's ennek részént az a' környülállás is lehetett oka, hogy Nagy Constantin olta a' bélyegek mindég rosszabbadtak, mivel keresztény mívészek a' *vultus ducales és aeternales* előadásával a' bálvány vak buzgóságot nem akarák elősegíteni. (l. Baronius „*Ann. ad ann. Chr.* 303 et 316, 2. kötet, 501. lap.) Azon öszveszővetkezett indító okok, melyek a' mesterségek végromlását eszközlék, befolyással voltak a' bélyegmetszésre is. Az általmenetel az utolsó romai és byzantiumi pénzekről a' karolingi denárookra és még inkább a' bracteatokra igen lassanként történt. Ez utolsóknak mustrául szolgáltak a' császárok és pápák okleveleinek pecsétai, sőt a' byzantiumi aranypénzek is, melyek bádög vékony-

ságuak, 's kulcaformán voltak kiverve. A' bracteatok nagy térsége a' bélyegmetszőknek a' legkülönbözőbb ékesítésekre szolgáltatott helyet. A' keresztthadak olta az európai pénzekre észre vehetni a' tetszőbb formára való vágyódást. A' franexia *turnosok* (*tournoise?*), a' florenczi liliumforintok, a' Velenczeiek és Pisaiak pénze a' világ öszveköttetései által mások előtt esmeretesek voltak 's példaképen utánaztattak, 's észre lehet venni, hogy az ébredező mesterségek századjában 's a' 13 és 14-dik században uralkodók 's városok iparkodtak pénzeik csinosaságával még a' külföldi előtt is bizonyosságot tenni a' széphez való szeretetéről. Így tündöklük nevezetesen a' gazdag Flandria és Brabant, 's a' criticus Mader ott találta fel a' legrégibb időszámmal jegyzett emlékpénzt, melly 1371 bizonyos Schornvorst és Sichen számára veretett. (I. Mader „*Kritische Beiträge*“ 5. rész, 157 l.) Ennél korábbi volna egy velencei pénzverőnek Sesto Márknak Cicognara gróftól említett 1363 emlékpénze („*Storia della scult.*“, új kiadás 1824, 5. rész. 401 lap.), ha kétséget nem gerjesztene ellene a' rajta lévő arab szám, mert kétséget nem gerjesztő arab számokat az eddig esmeretes pénzekben csak a' 15-dik század második felétől fogva találtak, 's azután azon környülállás, hogy öntött. Általában véve a' régi pénzek, kivált a' romai nagy bronzok, az újabb bélyegmetszés tulajdoni próbáinak a' nézni való pénzek (nézpénzek) számára mustrául szolgáltak, 's névszerént veronai mivészek voltak, kik a' 15-dik század elejétől fogva, midőn az emlékpénzek gyakrabban lettek, általa hirre névre kaptak. A' plastica akkor a' képirásnál kedvesebb volt. Legtöbb képirók egy uttal plasticus mivészek is voltak, 's számos igen jeles érczmivék az öntött emlékek iránt való kedvezésből támadtak. Pisano Victor v. Pisanello (*Pisanus pictor*), kinek munkáji 1437—48 esnek, Pasti Mátyás (1446), Ragusio Pál. az elébbiekkel egy időben, della Torre Gyula, Pomedello Maria János, Carolo, Boldu János (1457), Petrecini (1460) Cremonai András (1464), Paduai Vellano, Sperandeus, Hieremia Christoph, Constantius, Bellini Gentile, Pallajuolo Bert. Ant. jeles munkájik által egy uttal a' mivésztséget 's az iránta való szeretetet segítették elő. A' Mediciektől származó kedvelése a' metszett köveknek megszorította a' mivészek számát, kik nagyoknak mutatkozhattak az efféle kis munkálban, 's az Alpeseken innen fekvő tartományok kivált a' mivésztséget kedvelő IV. Károly és Maximilian idejében részt vettek azon izlésben, mellynek kielégítésén mesterségesen pallérozott aranymivészek segítettek. Ezen időszakasznak némelly felséges munkáji, a' mint könnyen általláthatni, csak az aranymivészek és pénzverő mesterek egyetértő mnnkálódásának köszönik léteket, kiknek czehei Augsburghban 1447 törvényesen elváltak. Lipesében tovább maradtak együtt. A' régi pénzek nevedő kedvelése okot adott a' bélyegmetszőknek arra, hogy elejénte csak tanulás végett 's későbbben, midőn munkájik kedvességet nyertek, ámitás végett a' régi typosokat utánazták. Így származtak a' paduai, vicenzai, caviniai, parmai, carteronai 's at. classis, melly a' numismaticusoknál igen is gyakran előfordul; a' bélyegmetszés történeteire nézve azonban igen fontos. Sőt valamint a' metszett kövekre, úgy a' pénzekre is tettek görög felírásokat; csakhogy az ámitásnak hihetőbbé való tételére hibázott az elégséges tudomány. Olaszország sokaig maradt azon ország, mellyben ezen mesterség előkelőleg üzetett; ennek bizonyosságai a' pápai emlékpénzek hosszú sorában vannak. Az Olaszokkal veteledtek a' Francziák, kiknek azonban hamar (már I. Ferencz alatt) játékká vált előadások, melly ott az „*Acad. des inser.*“ ellenére, melly ott főképen az emlékpénzek feltalálására állítottott fel, fenmaradt a' legújabb időkig. A' pénzverésmivésztség technicájára nézve a' Francziák korán lettek mesterekké 's most is azok. Németországban hamar visszahanyatlott e' mivésztség, 's csak az újabb időkben éledett fel ismét. Igen sok készült Hollandban, de minden fáradozás mellett is minden mivészti érdem nélkül. A' rajzolás, feltalálás, formázás (Modellirung) és kivitel a' legigaz-

ságosabb kívánságnak sem felelnek meg. Francia oskolában tanulván, a' mult század elején Hedlinger híresedett el; azonban munkájában reásmerni korának hijányaira. A' töle pallérozódtó dán emlékpénzkészítők, Wahl 's a' t., az újabb bélyegmetszés historiájában dicséretes említést érdemlenek. Valódi érdemet DENON (l. e.) az által szerzett magának, hogy Bonapartenak consuli országlása oltá a' parisi emlékpénzkészítésnek igazgatóját általvette, és nevezetes történeteket az igazi bélyegmetszés értelmé szerint elmésen kitalált nézni való pénzekkel jegyzett fel. Ez volt a' főhijány. A' midőn olyan feladásokat tett, melyek módjában voltak, bizonyos számot tarthatott a' fényes következésre. Eddig csak igen is gyakran sikeretlen után törekedtek, 's így vesztegetődött el némelly jobb elmé. Felette hamar emelkedett általa ezen mesterség 's kedvességet is nyert. A' Francziák pénzei, kivált melyek Olaszországban verettek, mindenütt mustrául esmertettek meg 's használtattak. A' Németek, Angolok, Oroszok, Olaszok, ezek között Putinati Fer. Majlandban, Giro-metti Romában és Pistrucci (magokról a' Romaiakról ez nem lehet mondani) vetekedtek velek az emlékpénzekben, melyek jelen korunk szükségén alapodtak, de a' régi világ legjobb mívészeinek értelmé szerint találtattak fel 's a' tökéletesség után törekedve készültek el. A****s.

BELZONI (Giambattista), romai nemzetségből szárm., szegény borbélynak fija, Paduában 1778 szüül. 's Romában barátinak neveltetik; de megszálván a' várost a' francia seregek, odahagyá Romát 's 1803 Angliába méne és Londonban Astey játékszínében mint Apolló és Hercules lépett fel. Itt az angol nyelvet tanulá meg 's mélyebb esmeretekre tón szert a' vízépités mesterségében, mely; miolta Romát elhagyta, főfoglalatossága volt 's alkalomul szolgált egyiptomi utazására. 9 évi mulatása után elhagyá Angliát 's Portugalon, Spanyolországon és Maltán keresztül Egyiptomba méne. Itt éle 1815—19 elejénte mint tánczos, későbbben megnyeré a' basa kegyét, a' ki planumaiban hasznát tudá venni. B.nék szembetűnő nagysága 's testi ereje tekintetét szerzének nekíe e' tartomány durva lakosi közt; 's így juta hozzá, ama' pyramist Ghizehben, melyet már della Valle Péter a' 17-k száz. kinyitá, 's a' mellybe vivő menetelt a' Francziák ottani táborozásokkor meg nem leheték, és még egy másikat, Chiephreme nevűt, kinyitni, azonkívül több királyi sírokat Thebében, névszerént ama' pompásan fenmaradtat a' Bibansel Moluk völgyben, mely Psammuthis (400 K. e.) sírjának tartatik. Állandósága- 's ügyességének köszönhetni, hogy 1816 Jupiter Memnon büstjét egy alabastor sarco-phaggal együtt a' királysírokból Thebéből Alexandriába általtett, honnan a' brit musenmba jutottak. A' Nil második omlásához közelebb nyitá ki Aug. I. 1817 az ypsambuli templomot, melyet Cailliaud és Drovetti (két Francia) egy évvel korábban felfedeztek ugyan, de kinem nyithattak. Ezután a' veres tenger partját 's a' hajdani Berenice városát látogatá meg 's Jupiter Ammon Oasejába randula ki. Utazását Berenicébe a' zubarai smaragdbányák felfedezése jutalmazta meg. B. Cailliaud abbe-li állítását, hogy ő akadt legyen a' híres Berenicére, későbbi a' helyszínen tett nyomozások által megezáfolta, ezen város maradványit 4 napnyi távolságra azon helytől, melyet Cailliaud Berenicének tartott, valóban felfedezvén. B. „Narrative of the operation and recent discoveries with the pyramids, temples, tombs and excavations in Egypt and Nubia, and of a journey to the coast of the Red Sea, in search of the ancient Berenice and another to the oasis of Jupiter Ammon“ (Lond. 1821) című munkáját, egy 44 színezett rezet magában foglaló folióköt. együtt köz javalattal fogadták. Bt. honvárosa, Padua, két egyiptomi szoborért Thebéből, melyek az universitas dela Ragione nevű szalájában vannak felállitva, egy Manfredini által metszett emlékpénzzel ajándékozta meg. Azon modellek iránt, melyeket B. a' Bullockmuseumban állított fel, vö. МУСКУМ. Nov. 1823 rendeléseket tón Beninből Husza- és Timbuctuba utazni, de Beninbe utaztában, Gatában Dec. 3 ua. évben megh. B. neje, ki

öt mindenütt kíséré, kiadá férjének az általa kinyitott sirböltöt ábrázoló eredeti rajzolatit (London 1829).

BEMBO (Pietro), cardinalis, püspök, a' romai írók mesterkélő utánzója, deák 's olasz verselő, X. Leo századjának egyik híres tudósa, szül. Velenczében 1470. Patricius atyját 8 évü korában kísérte Florenczbe, hova az követül ment, 's a' gyermek már itt szokta meg a' tiszta toscanai nyelvet, mellynek utóbb egyik törvényadója lett. Paduában tanulakor a' romai literaturát annyira megszerette, hogy atya hijában igyekezett országos hivatalra nevelni, csak a' tanulás kellett neki, az vitte Messinába is 1492 Constantinus Lascarishoz görög nyelv-tanulásra, 's hogy mindég tudós foglalatosságok közt lehessen, egyházi életet választotta. A' philosophiát Ferrarában végezte, hol Strozzi, Leonicensó 's különösen Jacopo Sadoletó, humanisták, lettek barátjai. Majd Velencze, majd Ferrara volt későbbben tartózkodó helyéül, az itteni hercegi fényes udvarban is gyakran megfordult, sőt Borgia Lucretiával, Alfonso (Este) örökös herczeg szép és lelkes hitvesével, olly szoros esmeretségbe juta, hogy 1503 történt megváltása után is azzal 1516-ig folyt levelezése. Velenczében egyik tagja lett azon academiának, mellyet Aldus Manutius könyvnyomtató a' maga házához gyűlő tudósokból állita, 's gyönyörűsége tölt az annál kijött jeles munkákra ügyelésben. Petrarca verseinek 1501 és Dante „*Terze rime*“ kiadását 1502 pedig egészen ő vezeté. 1506 az urbinói udvarhoz ment, mert oda asszony, Guibaldo herczeg szép eszű felesége, bájolja az akkori idő legjobb fejeit. Kedvesen telek ott legnyájash társalkodásban az idő. „Tudomány és szép művészség számára soha nem nyílt tisztességesebb és kellemesb szalás, mint az urbinói udvarnál,“ mondja Tiraboschi. 6 esztendő mulva, 1512, a' hgné halálakor innen Romába utazott Julio da Medicivel, X. Leo testvérével, hol Hyginusnak „*De sideribus*“ tirói nótákkal készült kéziratját, melly Daciából érkezett 's addig elolvasni senki nem tudta, felfejtven, nagy tudós hirre kapott. II. Julius pápa mindjárt a' Johanniták bolognai commendariáját adta neki. X. Leo pápa pedig még ki sem jött a' conclavéból 1513, midőn titoknokjává nevezte barátjával, Sadoletóval, együtt, 's 1514 Velenczébe követéül küldötte. A' világra termett eszes paptitoknok még virgonczabbul kezdte már Őni: könyv, multság, hivatal, vendégség, imádság és szép asszony egymást váltá nála. X. Leo udvara körül ez mind megjárt. Bembo egyik szerelméből eddig másikba repülven, most Morosinával állandólag esmerkedett, 's az neki 3 gyermeket is szült. Lucilio ifjan mh., Torquato kanonok lett Paduában, Helenát Grandenigónak gazdag kiházásitással adta férjhez. De még X. Leo halála előtt Paduába költözködött, átalván, a' mint leveléből látszik („*Lett. a sommi Pontifici*“ l. 5. ep. l.), az udvari viszonyokat, 's ott fényes nyílt házat tartta. Hogy ne? Jövedelme, két commendaria, 3 apátság, 2 esperestség, több kanoñokság, ezeken kívül apjáról szép öröksége. Tudós, művész szabadon járt házához, könyvtárt nagyot jelest szerze egybe classicusok kéziratjaiból; régiség-'s pénzügyjteményt állita, télen szobabeli mulatás viditá, nyáron Bozza nevü villaja 's e' mellett gazdag fűvészkertje; és a' kényére élő írt, olvasott, a' mint megkapta szeszélye. Velencze történetírója, Navagera, meghalván, a' köztársaság őt választá 1526, a' mivel járt nagy jövedelemből csak az ország adta szalást fogadá el. 1539 pedig III. Pál pápa, Sadoletó emlékeztetésére, cardinallá nevezte, ámbár ő nem kereste. Ekkor 69 esztendősn lévén már, lemondta a' földiekről, versről, tudományról és egyébéről, mert a' szép ingere ő róla is lemondott. Csak Biblia, csak sz. atyák forgatása közt érte gubbioi püspökké kineveztetése 1541, azután a' bergamoi. Majd meghalni Romába ment 's ott 77 esztendejében aludt el. Bembo ébreszté a' tudományt, terjesztette a' jó ízlést, jól értette a' régi írókat, csinositá az olasz nyelvet, ezek a' külföldön is megismerendő érdemei. De maga, mint deák 's olasz költő és prosaicus, nem hagyta fea külön nyomot, csak az előtte volt nagyokéban lépdelt feszen-
g-

ve. Őt eredetileg alkotó lélek mellé téve, válik ki fgazán, mi a' valódi, mi a' tetsző lángész. Amaz új koszuu szegésére ihletetik, ez a' másé tisztogatásán bahrál. Mint deák prosaicus és költő nem élt volna semmiért más szóval Ciceróén 's Virgiliusén kívül, sőt fordulása is mindég csak ezeké. Mit szülhetett ez egyebet hamis piperénél, 's bizonyság lett arra, hogy a' régiek nyelve nem a' mai világ köz nyelvéül való. Krisztust mindég így hívá: „*Hero*,” anyját „*Dea lauretana*.” „*Leo* a' halhatatlan Istenek végzéséből választottat pápává,” mondja azon levelében, mellyel azt a' fejedelmek tudtára adja. Az *excommunicatio* nála „*interdictio aqua et igni*.” A' ki jó *stylista* akar lenni, ezt tartá, Sz. Pál leveleit ne olvassa, azok csak „*epistolaccie*,” levelecskék, és Sadoletónak, ki azokat magyarázta, azt mondá: „*Comitte has nugas, non enim deceni gravem virum tales ineptiae*.” Cicero ilyen utánazójánál nem félhetni ugyan, hogy az igaz deákságot tanulni akaróra Bembo olvasása alatt nem tiszta beszéd ragadjon, 's azért ajánlható is, de a' dolognak ez nem igazi felfogása. Így vala nála az olaszban Petrarca és Boccaccio minden, azok írása módjára tére vissza 's Petrarcará nézve kezdője volt azon írói felekezetnek, mellyet a' Cinquecentisták közt az Olasz Petrarchistáknak *) hív, mert a' felvett mustra olvadó érzése szép képzelete nélkül annakutána hangzott. De kérdés, miért leve illy elvétett izléssel is annyi követője? Mert az őnerejüek ritkák, mert a' bembói ebédadás és segítettés által hamar elszédülő szegény írók száma nagy 's egy fényes alakos sok mesterkélő komediást csinál, az egyszer megkezdett felekezetesség pedig harapódzó. Hidegebben vevé Gravina és Denina már később Bembo izlése megítélését 's az első ráalkalmaztatta *Ragione poetica*-jában Cicero mondását Licinius Calvusról „*quod (dicendi genus) quamquam scienter eleganterque tractabat, nimium tamen inquirens in se, atque ipse sese observans intuensque, ne vitiosum colligeret, etiam verum sanguinem deperdebat*.” „Az alkotás után kell vala,“ szól Gravina, „szorgalmasabban csinositgatnia, nem a' teremtés hevében kantárba dugni fejét.” „Épen a' magát nagyon Boccacciohoz kötése miatt,“ mondja Denina, „deákos felettébb is szokötése és keresett, mivel azéba is épen e' hibák csuszta. Egyben tette ezen piomozása szerencsésé Tiraboschi szerént, t. i. olasz grammatica észreveteleiben, mellyek épen az olly kényesen keresgető gondot kívánják. „Florencez nem köszönheti eléggé Bembónak,“ írja Tiraboschi, „hogy nyelvét annyira kismongatá a' mult száz. rozsdájából.” Ezért dicséri barátja Ariosto is Orlandójában. Munkái ezek: „*De Aetna*“ dialog. Irta Messinában laktakor (Vel., Aldinál 1495). 2. „*Carmina*“ 's ezek közt Benacus *carm. heroicum* (Vel. 1553). 3. „*Gl' Asolani*“ lib. III. Asolo helyről így nevezve (Vel. 1505. 1515 1530, Verona 1745). Francziára, spanyolra is fordították. Előadja itt a' földi szerelem gyönyöreit, veszélyeit, hiúságát, 's a' platói szerént csak a' mennyeit mondja igaz boldogságot nyujtónak. Intézve Borgia Lueretiához. 4. „*De imitatione sermonis ep.*,” Cicero utánazása védelme (Basel 1518). 5) „*Prose nelle quali si ragiona della volga lingua*“ I. III. (Vel. 1525, Varchitól Florencezben 1548). „*Colle giunte di L. Castelvetro*“ (Náp. 1714). Ezen munkáját dicséri Tiraboschi az olasz nyelv tisztítására nézve. 6. „*Rime*“ (Velencez 1530, Roma 1548). Későbbben Bodoninál pompásan „*Stanze*“ czim alatt. Ezek között egy odája testvére halálára tele Petrarca kifejezéseivel, ugy hogy Jassoni azt mondá: „Az az oda a' florencezi arlequin zászlója, melly mind lopott posztószeletekből volt öszvefoldozva.” 7. „*De Virgilio culice et Terentii fabulis*“ (Vel. 1530). 8. „*De Guido Ubaldo Feretrio deque Elisabetha Gonzaga Urbini ducibus*“ (Roma 1530.) 9. „*Rerum venetarum historiae*“ lib. XII. (Vel. 1551.) Ugyan ennek általa készült olasz fordítása. (Vel. 1552 és 1790. Ez me-

*) Az Olasznak a' 16-ik század, il cinquecento, a' 17-ik il seicento, 's az elöbb költő hiack nove Cinquecentisti, emecziának, Seicentisti.

gyen 1487—1513). Említett fagyosságain kívül ebben még az esetek ideje kihagyása és pragmatlan öszveköttetése is hiba, de az utolsó névze az menti Foscarini szerint, hogy a köztársaság mint papnak meg nem nyitá leveltárát. Így vagy csak kedvezés nevezte történetirónak, vagy láták, hogy nem ír oly mély vizsgálattal, mint Paruta, 's nagyon pápavédő. 10. „*Lettere volgari*“ (Tom. I. Roma 1548; Tom. II. Velence 1551; Tom. III. ott 1552, 1575; Verona 1745). 11. „*Epistolarum Leonis X. nomine scripturarum lib. XVI.*“ (Vel. 1535, 1552). 12. „*Epist. familiar.*“ *lib. VI.* (Vel. 1552). „*Tutte le opere*“ (Velence 1729). Olasz munkáit külön I. „*Classici italiani*“ (Milano.). Deák munkái közt sok csiklandós és buja is van, azokat „Priapeja“ cím alatt Aldus adta ki 1517. Elete gróf Mazzuchellitól. Szépen deákul Casatól.

Döbrentei Gábor.

BEN (fiu, zsidó szó), sok zsidó tulajdon nevek előtt áll, p. o. Bendavid, Benasser 'sat., a' németországi Zsidók többnyire Sohn-nal cserélik fel így: Jacobssohn, Mendelssohn. Oka ezen elnevezésnek az, hogy a' Zsidók régenten, sőt némely vidékeken ma is nemzetségi (vezeték) nevet nem viselnek.

BENARES, Bhanaras, nagy termékeny tartomány, Nagy-Britanniának bengaleni helytartóságában (melly Hindostanban fekszik) a' Ganges vize mellett két felől, az éj. sz. 23—37° közt, 591 1/2 nsz. mf. 2 mill. lakossal. Fővárosai Benares, Joanpur, Ghazipur és Mirzapur, a' chunari és bijaghuri híres várakkal együtt Függellen rajahát vagy fejedelmét 1775 tették az Angolok adófizetővé; az adó eszt. 900,000 tall. tett. De már 1781 elfoglalta Benarest Hastings, angol főkormányzó, fejedelmét, Cheit Singet, kikergetvén 's helyébe ennek unokaöccsét, Babu Singet, tévén, de igazán szolván, csak névvel fejedellemmé, mivel az új rajah hatalmát igen keskeny határok közé szorította. Ugyan ekkor az adó is feljebb emeltetett 2 mill. tallérnál. Fővárosa Benares vagy Kasy a' Ganges mellett, az éj. sz. 25° 18' 30" 's a' kel. h. 83° közt (Greenwichtól számlálva), Indiának legnagyobb városai közül egy, hanem falai nincsenek; utszáji többnyire tisztátalanok; 12,000 háza faragott kövekből 's téglákból építették, mellyek közt némelyek 5—6 emeletűek; ezeken kívül van még 16,000 sárháza 's 580,000 állandó lak., kik közt 7000 Braminok és 50,000 Mohammedanusok vannak, 's 3000-en a' 3 hindu rajahok szolgálói, kik uraik helyett a' szükséges áldozásokra és tisztulásokra ügyelnek. Innepek alkalmatosságival nem lehet a' lakosok számát tudni, olly temérdek az. Benares főhelyek az indiai tudományoknak, a' hol a' Braminok a' sanscrit nyelvben, csillagok tudományában, mellyre névze egy csillagvizsgáló tornyok is van, 's más esmeretekben oktatják az ifjúságot. A' városban 1000 templom 's pagod van, mellyek közt egy régi, mint híres bucsujáró hely, különösen szentnek tartatik. Az Indusok azt hiszik, hogy a' ki Benaresben hal meg, egyenesen a' paradicsomba megyen. Bámulásra méltó a' hindu templomok közepében Aurengzebtől a' 17-ik száz. épített pompás mecset, melly egyszersmind a' Mohammedanusok nagy hatalmának 's az Indusok elnyomatásának emlékoszlopa. A' benaresi lakosok nagyobb részét kereskedők, kik közt sokan pénzváltással 's küldéssel foglalkodnak 's munkásságok köre nem csak Indiára, hanem egészen az orosz határokig kiterjed. Pamutmivek, shawlok, arany 's ezüst paszományok, selyemmivek Benaresből vitetnek ki egész napkeletre; itt van a' bundelkundi bányákban találtató gyémántok 's más drága kövek főpiacza; is. — A' rajah palotája Ramnaghurban van a' városon felül, a' Ganges tulsó partján. Az angol főtörvényszék a' benaresi tartomány legfőbb ítélő széke. Ezen főtörvényszék alatt vannak a' mirzapuri, allahabadi, bundelkundi, joanpuri, gorukpuri és benaresi törvényszékek, hanem a' főben járó vétkek megítélésébe ezeknek semmi befolyások nincs. L—ú.

BENCH, l. KINGSBENCH.

BENCZUR (József), alapos magyar történetvizsgáló és publicista,

szül. Febr. 28. 1728, Jeszenován Arva vármegyében. Első tudományos műveltségét honjában véve, azután Jenában és Halléban tanula. Hazatértekor ezen czimű munkája: „*Confutatio praetensionis Borussiae in Silesiam*“ (Bécsb.) által tette magát esmeretessé. 1755 a' késmarki lyceum rectora lón. Innen Tomka Szászky hálála után ennek helyébe hivaték meg Posonyba 1766. De 10 év múlva részént családii környilmények miatt, részént hogy nagyobb kényelemmel fekhessék kedvelt tanulmányának, a' historiának, visszatért Késmárkra 's ujra megnyerte a' rectorágot. Első irományát követett munkáji nagy hirt szerzettek nekie, 's M. Theresiától egy arany pixist és 100 aranyat vón ajándékol, 1776 posonyi tanácsnok, 's 1784 a' kir. magy. udvari kamaránál allajstromozó lett. Budára tétetvén által a' kamara, épen midőn a' leveltárt szándékozik rendeznedni, II. József könyvtárnokjául hitta meg Bécsbe. De a' gutaütés még azon évben végét szakasztotta a' nagytudományu történetvizsgáló munkás életének. Több részént latán, részént német nyelven írott munkáji közül még ezeket említjük: „*Ungaria semper libera suique juris et nunquam vel principi vel genti alicui externe obnoxia etc.*“ (Viennae 1764); „*Commentatio juridico critica de haered. jure serenis. Domus Aust. in Apost. regnum Hung., de jure eligendi regem*“ etc. (Viennae 1771, Eusebius Verinus álnév alatt); „*Schreiben an einen Freund, darin einige Zweifel wider die Echtheit der Stiftungsurkunde, welche der heilige Stephan, König von Ungarn, dem Benedictiner Kloster des heil. Martin 1001 ertheilt haben soll*“ (Wien 1779); „*Kann ein Apost. König die ungrische Klirisey in Ansehung der Kirchengüter reguliren*“ etc. (Frankf. und Leipz. 1784). L. Horányi „*Memoria Hung. és Nova memoriae Hung.*; Genersich „*Merkwürdigkeiten der k. Frst. Kásmark*, 2. köt. (Lőcse 1804).

BENDA (Ferencz), szül. 1709 Csehországban Albenatky helységben, hol atya takácsmester volt. Ugy lehet őt tekinteni, mint Németországban egy tulajdon hegedűskola alapítóját. Elejénte minden segedelemtől megfosztva, kénytelen vala egy vándorló bandához állani, melyben egy Löbel nevű vak Zsidó volt, ki a' hegedüt álmélkodásra méltó merészséggel 's tökéletességgel játszott, 's ez után mivelte magát Benda, de megúván a' csavargó életet, 18 eszt. korában visszatért Prágába, hol Sz. Miklós templomban elébb is sopraanista volt. Ott egy darabig a' derék Konycektől tanulván, Bécsbe utazott, hol a' hires Franciscello tanításait hallgatta. Két eszt. múlva starost Szaniawski szolgálatjába allott 's ennél maradt 1732-ig, midőn az akkori burkus koronaörökös, későbben II. Fridrik, őt Quanz ajánlására magához vette. 1771 Graun helyébe concertmester lett 's ugy is holt meg Potsdamban 1786, 76 esztendő korában. Sok szerzeményei közül csak 12 hegedű- 's 1 flautasolót adott ki.

BENDA (György), Ferencznek testvére, szül. 1721 Csehországban Jungbunzlau helységben. Elébb II. Fridrik udvari muzsikusaik közt Berlinben a' második hegedűnél volt, 1748 pedig mint muzsikaigazgató a' gothai herceghez ment, hol kivált az egyházi muzsikaszerezésre való talentumát igen kimívelte. A' gothai hercz., III. Fridrik, a' hangmivészséggnek maga is nagy barátja, Bendát 1765 Olaszországba küldötte, azután pedig feljebb való ranggal karigazgatójának nevezte. Velenczében a' hires Schweitzerrel 's Hasséval barátságos társalkodásban élt. — III. Fridrik 1772 meghalván, az udvari templomban megszűnt a' muzsika, 's innen Benda is, ki legjelesebb munkájit azon templom számára írta, jó darab ideig nem foglalatoskodott. Azonban Schweitzer, ki „*Alceste*“ operája által akkoriban esmeretes lett, Seiler játszó társaságával Gothába jöven, Bendát, ki a' theatrumi muzsikára való tehetségét „*Ci-ro riconosciuto*“ és „*Il buon marito*“ czimű énekes játékaival elébb is kimutatta, ujra felgerjesztette, hogy a' játékszin számára írjon, 's ez által Bendának egy új 's fényesebb pályát nyitott. Ekkor írta az „*Ariadne*“ nevű melodramát, mely gondolat ugyan J. J. Rousseau-nak egy-

néhány esztendővel előbb jutott eszébe, 's azt „Pygmalion”-jában ki is vitte; azonban bizonyos, hogy Benda Rousseau szándébaról semmit sem tudott. Ariadne csak hamar egész Németországban, sőt egész Európában felette nagy kedvet nyert, 's azt eredetisége, kedvessége 's elmés kivitele tekintetéből meg is érdemlette. Ugyan ezen nemben írta azután Benda „Medeát” de már ebben több helyeket aria formán tett fel. Továbbá szerzette a „Dorfjahrmarkt”, „Walder”, „Romeo und Julie”, „Der Holzbauer”, „Pygmalion” és „Das tartarische Gesetz” czimű operákat, melyek majd nagyobb, majd kevesebb tetszéssel fogadtattak, 1778 azon okból, mivel magát vetélkedő társa, Schweitzer, miatt elmellőztetni képzelte, elbocsátatását kérte Benda 's ezen feltétele mellett az egész gothai udvar 's minden barátjai kérése ellenére is megmaradt. Ekkor Németországot beutazta, de az ide-oda keringést csak hamar megunván, ismét visszatért Gothába. E' tájban utazott Parisba is, hova 1781 azért hivatott, hogy Ariadnéját, melyet francziára fordítottak, maga adná elő, 's ámbár itt az Ariadne nem épen egyenlő tetszést nyert, utazásáért még is elegendően megjutalmazva tért B. Gothába vissza, honnan Georgetownba, egy 3 órányira fekvő kies erdei faluba, 1785 pedig Ronneburgba, 's innen végre Köstritzbe vonta magát, hol a' muzsikától elbucsuva csendességben élt. Meghott 1795, 73 eszt. korában. Gyakori indulgása 's egyebekben való eredetisége furcsa anecdotákra adott alkalmat. J.

BENDEGUCZ, Attila apja.

BENDER, másként Teekin, Tegine, vagy mint a' Moldvaiak hívják, Tegino, a' k. h. 47° 16' 's az éj. sz. 46° 50' 32" közt, fővárosa egy kerületnek Bessarabiában a' Dniesternél, mellynek partjain félhold formán fekszik, részszerént régi, részszerént új mód szerént megerősítve, sánczokkal 's földbástyákkal körülvéetve, egy dombon fekvő várkastéllyal. 2 külső városa, 7 kapuja, 12 mecsete, egy örmény temploma, setét, szűk, tisztátalan utszáji 's 10,000 lak. van, kik 250 örmény familián kívül Tatárok, Moldvaiak, Zsidók 'sat. Bender nagy kereskedést üz; vannak benne papirosalmok, timárok, kovácsok és egy salétromfőzés. Hires XII. Károlynak benne tartózkodásáról is. 1771 az Oroszok reárohannással vették meg Panin vezérek alatt, midőn a' benné lévő őrizet 's a' lakosok (szám szerént mintegy 30,000) levágattak és a' város leégettett. A' háborút követő kainardsii békeség mindazáltal visszaadta a' Törököknek 1774 Bendert. Nov. 15. 1809 ismét elfoglalták az Oroszok és pedig keves fáradsággal, 's ámbár a' jassyi békeség ismét birásába helyeztette a' Törököket, de csak ugyan nem tarthatták meg kezeik közt, mivel az 1812-ki háboruban harmadszor is megvették az Oroszok, midőn a' bukaresti békeség pontjai szerént meg is tartották Bendert egész Bessarabiával 's Moldvának a' Pruthig fekvő részével együtt. L—ú.

BENE (Ferencz) cs. k. tanácsos és a' pesti k. universitátnál az orvosi praxisnak 's therapiának rendes oktatója, szül. Oct. 12. 1775 Csongrád vgyének Mindszent nevű falujában. Első tanulását Szegeden 's Budán, az orvosiakat pedig Bécsben 's Pesten végezvén, 1798 orvos doktorrá lett. Utána való eszt. a' polgári chirurgusoknak mint correpetitor orvosi leczkéket olvasott, 1800 pedig mint supplens professor az insurrectiohoz menő prof. Szening helyett anatómiát tanított, 's végre a' proto-medicusá lett prof. Schrand helyett 1803 rendes professorrá neveztetvén ki, a' chirurgusoknak a' gyógytudomány teoriáját, a' medicusoknak pedig orvosi politiát 's törvényszéki orvostudományt tanított. 1813 a' betegeskedő prof. Prandtót az orvosi praxisban kipótolván, majd Apr. 2. 1816 ezen cathedrára általtétett, 's azolta ezt nagy dicsérettel viszi. 1807—9 dekányi, 1807/10 rector magnificusi hivatalt viselt, 1826 királyi tanácsossá, 1831 pedig a' magyar tudós társaság tiszteletbeli tagjává neveztetett ki. Bene egy hazánk legjelesb és munkásabb orvosi kö-

zül, kinek nevét minden tisztelettel említi. Mint prof. magának mara-
dandó érdemeit szerzett sok jó és értelmes orvosok készítése által,
mit különösen széles olvasása 's nagy tudománya gyümölcseinek közvé-
tétéle 's a' gyógytudományban behozott egyszerűség által eszközölt.
Esmereteinek szaporítására sok szép utazásokat tett Német- és Francia-
országban 's Angliában; egyébként is minden tekintetben együtt menvén
az idő lelkével 's nem mellőzvéen semmit el, mi a' gondolkozó orvos fi-
gyelmét érdemli. A' hazai literatúrát is több munkákkal gazdagítot-
ta, melyek közt „Az orvosi tudomány rövid rajzolatja,“ két kötetben,
(Budán 1812—13) különös említést érdemel.

A. Balogh Pál.

BENEDEK, XIV. (Prosper Lambertini), egy a' legjelesebb pápák
közül, szül. Bolognában 1675 eszt. fényes nemzetségből. Mint ifju a' tu-
dományokban sebesen haladott, főgyönyörűségét pedig Sz. Tamás köny-
veiben lelé; későbbben az egyházi 's polgári törvényre adta magát 's Ro-
mában sz. széki ügyvéd lón. Majd a' „Promotor fidei“ hivatalt nyerte
meg 's ekkor esmerkedett meg a' canonisatio szertartásaival, melyek-
ről későbbben egy derék munkát szerzett. Indulatosan szeretvén a' tu-
dományokat 's műveit a' szép mesterségeknek, a' hiresebb tudósok barátsá-
gát nagy gondnal kereste. Montfauconnak, kivel Romában esmerkedett
meg, annyira megnyerte hajlandóságát, hogy ez gyakran mondaná felő-
le: „Lambertininek két lelke vagyon, egyik a' tudományokra, másik a' tár-
salkodásra.“ Kedvelte a' költők munkáit is, melyeknek olvasása gon-
dolkozását elevenné, beszédjét pedig kellemetessé téné. Lassanként azon-
ban az egyházi méltóságokban is elébbre ment. XIII. Benedek 1727 an-
conai püspökségre, 1728 cardinalisságra, 1732 pedig bolognai érseksé-
gre emelte. Mindenütt nagy elmét 's valódi buzgóságot mutatott, hivatalát
pedig legnagyobb pontossággal viselte. Végre az 1740 conclave, melyet
Tencin cardinalis fondorlási 6 hónapra terjesztettek, az egész cath. anya-
szentegyháznak fejévé tette. Ministerei választásában nagy vigyázással élt 's
uralkodását egészen kora környékállásaihoz szabta. Az innekei számát me-
gevesítette 's mérsékelt gondolkozása által mind a' cath., mind a' protes-
tans fejedelmek hajlandóságát megnyerte. Másfelől a' tudományokat jobb
lábra állítani, Romát csinosítani 's népét boldogítani minden módon ipar-
kodott. Valódi buzgósága, türelmessége, jámbor élete, a' vallás 's erköl-
ciség iránt tett fáradozásai nem csak kora, hanem a' későbbi világ tisz-
teletére is érdemesíték. Megholt Maj. 3. 1758. Tudományos munkái kö-
zül „De Synodo dioecesana“ irt könyve különös említést érdemel. Ösz-
vesen 16 folio kötetre mennek, 's innen a' gunyra szokott romai nép-
nek ama' vádjá: hogy sokat irt 's keveset uralkodott.

S. M.

BENEDEK (Sz.), alkotója a' Benedictinusok rendjének és a' nyugoti
szerzetesek atyja; szül. Umbriának Nursia városában (a' mai egyházi
fejedelemségben), 480 eszt. Romából, hová a' tudományok kedvéért
küldetett, 14 esztendő korában vadonba, 529 körül pedig Casino he-
gyére (Nápoly mellé) költözött, hol Ierontrán Apollo ligetét 's templom-
át, monostort épített, mely ennél fogva a' Benedictinusok előtt min-
denkor nagy tiszteletben állott. Irta szerzetének gyarapodásával azon
regulát is, mely mérséklettsége miatt egész nyugoton hamar elterje-
dett. A' szerzetesektől egyszerű 's szoros, de nem felette sanyaru életet
kivánt, foglalatosságul pedig imádságon 's kézi munkán kívül naponként ol-
vasást is rendelt. Ez, valamint a' gyermekek 's fiatal szerzetesek oktató-
sa, a' bibliothecákat szükségessé tette. Innen a' régiéi könyveinek szá-
mtalan lemásolása, mely által a' hajdankor tudománya fentartott.

S. M.

BENEDICTA, deák neve a' Sz. Háromság - Vasárnapnak, mivel
ezen kezdődik az a' napi mise.

BENEDICTINUSOK, a' Sz. Benedektől származott szerzetesek
neve, kik egész nyugoton hamar elterjedtek, a' mit részszerezént a' pápák
's püspökök törekedéseinek, részszerezént pedig regulájok nagy mérsékle-
tességének lehet tulajdonítani. Monostoraik azonban egy közönséges fe-

jet nem esmertek, sőt majd mindenik bírt rendszabásaiban valami különösségekkel, melyeket vagy a' püspököktől, kiknek hatalma alatt állottak, vagy apátjaiktól vettek. Idővel első rendszabásaiktól eltávozni látszottak. Ahítatos Lajos tehát Anniani Benedeket, ki sanyaru életmódja által feiette elhíresedett, a' szerzetnek egész Franciaországban generalisívá tette, hogy a' klastromi fenytéket mindenhol lábra állítsa. Látszatott is boldogulni szándékában; mert az aacheni egyházi gyűlés rendszabásait elfogadá, de iparkodásai állandó következéssel nem bírtak; mert a' clugnyi apátok a' 10 század elején már új reformatiót láttak szükségesnek. Ezeknek rendszabásait lassanként 2000 klastrom fogadta el, hanem idővel nagyrészt feledékenységbe bocsáták. A' Clugnyiak egyesülete azonban minden újítások mellett is még megtartotta a' Benedictinus nevezetet, de a' 11 századtól fogva a' reformatorok követői többnyire különböző nevet vettek fel, 's így eredtek azután a' VALLUMBROSAIAK, CAMALDULIAK, SYLVESTRINUSOK, COELESTINUSOK, CISTERCITÁK, Berhardinusok, TRAPPISTAK 'sat. (l. e.) Ezen egyesületeken kívül, melyek Benedek reguláját kisebb vagy nagyobb mértékben mindnyájan követték, magok a' Benedictinusok is már a' tridenti gyülekezett előtt alkotott némelly congregatiókat, melyek azután a' nevezett gyülekezet parancsolatjára (Sess. 25. c. 8. de Reg.) még inkább szaporodtak. A' híresebbekhez tartoznak: a' mont-oliveti Olaszországban; a' valladolídi Spanyolországban, mellyel a' híres Montferrat is egyesült; a' bursfeldi a' német birodalomban, melly a' mult században még közel 200 klastromot számlált, de már megszűnt; a' mölki Austriában, mellyhez a' kremsmünsteri, mariacelli, a' bécsi 's több apátságok kapcsolattak, továbbá Sz. Vannus és Sz. Maurus congregatióji Lotharingiában 's Franciaországban; a' -monte casinói Nápolyban, mellyhez a' sz. mártoni főapátság már 1514 tartozott 'sat. Erdemei e' szerzetnek mind a' literaturára, mind a' religióra szembetűnők; mindjárt kezdetben az imádságon kívül kézi munkával 's tudományokkal foglalatoskodván, nem csak a' régiek könyveit tartották fen a' később világnak, hanem magok is ama' tudatlanság századiban nem keves sz. renesével dolgoztak. Beda, Alcuin, Anselm 'sat. még ma is tiszteletben állnak a' tudósok előtt. Később időkben leginkább Sz. Maurus congregatiója híresedett el, melly 1618 vette eredetét és a' 18-dik század elején Franciaországban 180 apátságot 's priorságot számlált. Tagjai a' diplomatica 's historia tökéletesítésére felette sokat tettek. Mabilon, Montfacon, Marténe 's sok mások ez egyesületből halhatatlan nevet szerettek magoknak számos és bő tudományu munkáijk által. Nem kevesbbé buzgólkodtak a' szerzet tagjai a' keresztény hit terjesztésében. Angliát Ágoston, Németországot Bonifacius, Helvetiát Gallus 'sat. térítették a' hitre. Honunkban is a' kereszténység elterjesztésén sokat fáradoztak, és első monostorokat Pannon hegyén még Geiza kezdette építeni, a' királyok alatt részszerént ezek, résszerént az ország nagyai adakozási által számos apátságnak állottak fel, de a' kül-'s belső háborúk 's hazánk számtalan viszontagságai legnagyobb részént eltörölték, Pázmán Péter 53-nak emlékezetét tartá fen, mellyekhez Fuxhoffer még sok másokat számlál. Most még a' szerzet birtokában fenállanak: a' sz. mártoni főapátság a' tihanyi, bakonybéli és dömölki fiókapátságaival; a' telki, melly a' bécsi skot apátsághoz tartozik, és szala-apáti, melly az Austriában fekvő gottvitzi apátsághoz kapcsolattott.

S. M.

BENEDICTIO (megszentelés, megáldás), a' cath. anyaszentegyház szertartásiban előforduló oly egyházi foglalatosság, melly által bizonyos személyek vagy dolgok be- meg- v. felszenteltetnek, megáldatnak felajánlatnak, beavattatnak, egyházi vagy idvesség használatra rendeltetnek imádkozás, szentelt vízzel meghintés, tömjénfüstölés és szakszor felkenés (*unctio, [sacratio]*) által is. — Ekképen szenteltétnek 's áldatnak meg az egyházi szolgák, püspökök, apátok, felsőbb 's alsóbb rendii papok, ba-

rátok, apácák, házasulandó jegyesek, szülés után az anyák, betegek, haldoklók 's megholtak, — különféle dolgok 's szerek: u. m. templomok, harangok, templomi 's egyházi készülékek, sz. edények, öltözetek, temetők, házak, hajók, zászlók, fegyverek, ételek, italok 'st. ef. Ezen kívül *benedictio* n a k, tulajdonképen megáldásnak, nevezik azt is, midőn a' pápa, cardinalisok, püspökök, apátok 's czekek kívül is más papok a' népre vagy egyes személyekre akár templomban, akár azon kívül kézzel vagy szent ereklyével, szentelt vízzel és illyfélével keresztjelet vetvén, áldást osztanak. A' pápa pompás apostoli áldást szokott a' népre adni háromszor egy esztendőben: Nagy-Csötörtökön, Husvét 's Pünköst napján. Sz.

BENEVENTO, herczegség Nápolynak principato Oltra nevű tartományában, 4 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. 20.348 lak. 1. város és 8 falu van benne, mellyeket a' 11 század oltá a' pápa birt. 1806 Napoleon minsterének, Talleyrandnak, ajánlékozta, a' ki nj birtokától Beneventoi herczeg nevet vett fel; hanem 1815 visszaadatott a' pápának. Kirítetnek belőle: szarvas marha, gabona, bor, déli gyümölcsök 's vadak. A' status jövedelme mintegy 6000 spanyol tallért teszen, 's még is felzendültek a' lakosok 1820, hanem csak hamar helyre állott köztök a' csendesség. Hajdan Benevento a' Sammitesek tartományához tartozott. A' Longobardok 571 herczegséggé tették, melly az országoknak elenyészése után is sokáig független maradt. Későbbben a' Saracének vagy Arabok és Normannok kezére került. Csak a' város és mostani környéke kiméltettek meg a' Normannoktól, mivel III. Henrik császár IX. Leo pápának adta azt Bamberghez való feudalis jusairól való lemondásáért. Benevento városa a' h. 32° 27' 's a' sz. 40° 6' közt meg van erősítve, egy dombon a' Sabato és Calore vizeik közt, mellyek innen nem messze egyesülnek egymással; 13,900 lak., 8 temploma, 19 klastrom-, 3 káptalanja, 1 érseke (969 oltá) 's több arany- és ezüst-, bőr- 's pergamenfabrikáji vannak. Gabonával nagy kereskedést üz; hanem vásárai csekélyek. Romat kivéven, csaknem egy olaszországi város sem érdemel olly figyelmet a' régiségekre nézve, mint Benevento. Csaknem minden falai, oltarok, sirboltok, oszlopok 's több effélék töredékeiből vannak építetve. Régiségei közt legnevezetesebb Trajanus romai császár 114 építetett pompás és még most is épségében fenálló diadalmi íve, melly most arany kapu (*porta aurea*) nével a' város kapuja. Főtemploma setét és régi goth épület. L—ú.

BENGALIA, I. INDIA.

BENITZKI (Péter), szentelt vitéz, a' 17-dik századnak első felében élt. Alig tudunk egyebet felőle annál, hogy illy című könyvet irt: „Magyar Rhitmusok, avagy versek, mellyeket irt Benitzki Péter, szentelt vitéz. Első része szép isteni dieséreteket foglal magában; második közönséges magyar példabeszédeket szép oktatással“. Ezen munkát Bartok István esztergami kanonok és vicarius 1664-b. 12-ed rétbén adta ki. Többször is kijött az, valamint Kassán is 1769-ben, utólszor pedig Posonyban 1806-ban 12. rétb. 300. l. Lásd Wallaszky, Toldy. *Szeder Fábrián*.

BENKÓ: 1) Jósef (Közép-Ajtai), szül. 1740 Bardóczon a' székely földön. Élete folyamatjáról annyit tudunk, hogy már fiatal korában fürge szorgalommal munkálodék hazája hajdani állapotjának és viszontagságainak felvilágosításában, és természeti, polgári, egyházi 's tudományos minemiségének és helyzetének esmertetésében; hogy 1778 a' közép-ajtai ref. gyülekezet egyházi oktatója 's az erdővidéki esperesség jegyzője, 1788 pedig a' székely-udvarhelyi collegiumb. istentudomány, keleti nyelvek és történetesmeret tanítója 's a' harlemi tudós társaság tagja vala; hogy 1790 a' boritalban való mértékletlensége miatt onnan elhocsáttatván, egy darabig Közép-Ajtán tartózkodék, azután hat esztendeig a' köpeczi ref. gyülekezetben hirdeté az Isten igéjét, de említett gyarlósága miatt ezen hivatalából is kiesvén, élete hátra lévő részét Közép-Ajtán töltötte el; hogy ezen idő alatt abba nem hagyta ugyan tudományos munkásságát, 's a'

flúvéségben és hasznos növények tenyésztésében is sikeresen foglalkozkodék, de egyszersmind annyira elmerüle saját hibájába, hogy elméjének ebből származott borultságában, értéke szükétől is sürgtetetvén, jutalomért számos tilalmas öszveesketéseket vinne véghez; hogy e' miatt fenytő perbe idéztetvén, a' királyi tábla ügyvédjei 's bírái, közönségesen megesmert tudományos érdemeire nézve, nemesen vetélkedtek egymással mind védelmében, mind a' per díja lefizetésében, a' melyet a' királyi ügyigazgató egészen el is engedett; végre hogy 1815 fejezte be földi pályafutását. Élete leírását, a' melyet Benkó Ferencz adott ki Kolosvárat 1820, meg nem kerithette a' közlö. Tudományos munkái között első helyet érdemel: „*Transsilvania, sive magnus Transsilvaniae principatus, olim Dacia mediterranea dictus, orbi nondum satis cognitus, nunc multifariam at strictim illustratus. Pars prior, sive generalis*“ Tomi II. (Vindobonae 1778. 8.). Magában foglalja Erdélynek minden tekintetben való közönséges esmeretét. A' második rész, a' mely három darabban a' magyar, székely és szász föld különös esmeretét adja, még ki nincs nyomtatva. Ezen jeles munkán kívül, a' mely által Erdély Béliusává tette magát Benkó, e' következők kerültek még az ő tollából: 2.) „*Milkovia sive antiqui episcopatus Milkoviensis, per terram Transsilvanicam maxima dioeceseos suae parte exporrecti, explanatio*“ Tomi II. (Viennae 1781. 8.). 3.) „*Dialectae sive rectius Comitiae Transilvanicae, eorumque decreta, quae vulgo adpellantur articuli diaetales*“ (Cibin. 1791. 4.) 4.) „*Imago inclytae in Transsilvania nationis Siculicae historico-politica* (Cibin. 1791. 8.). 5.) A' Windsichtől szerkeztetett „*Ungrisches Magazin*“ czimű gyűjteményben két dolgozatja jó elő, ugymint: „*Beschreibung der Oerter des ehemaligen türkischen Gouvernements Szólnok in Ungarn*“ és „*Beschreibung des ehemaligen Zustandes derjenigen Theile von Ungarn, welche unter dem türkischen Joche seufzten, aus Paul Thuri*“ (6.) Kéziratban maradt a' többek közt egy magyar értekezése azon erdélyi történetírókról, a' kiknek munkái ki nincsenek nyomtatva. 7.) Nagy köszönettel tartozik neki a' tudományos világ Betlen Farkas történetíró munkájának kiadásáért is. (L. BETLEN FARKAS). — 2) Samuel, philosophia és orvosi tudomány doctora, Borsod vármegye főorvosa, 's több tudós társaságok tagja, hazánk egyik leghiresb 's tudób orvosa. Született Kis-Báczonban, Erdélyben nemes református szülektől 1743. Elvégezvén tanulását hazájában, azoknak folytatása végett több német és hollandiai universitasokat látogatott meg, 's Leydában philosophia doctorává lett. Orvosi tanulmányait Nagy-Szombatban 's Budán végezte, hol azokban a' legfőbb megtiszteltetéseket 1778 elnyerte, beiktató értekezését „*De Insomniis*“ oltalmazván. Csak hamar azután Borsod vármegye rendes physicusává 's Miskolczon practicus orvossá lett, hol több jeles munkájival 's szerencsés gyógyításival magának nagy hírt nevet szerzett. 1782 Miskolcz városának topographiáját adta ki: „*Topographia oppidi Miskolcz historico-medica*“ (Cassoviae in 4.), melyet a' tudós világ nagy tetszéssel fogadott, Parisban a' chirurgiai kir. academia tagjává nevezte őt azért ki. Az ezt követett esztendőbea egy ezen academia által feltett kérdést fejtett meg, mely Posonyban és Kassán következendő czim alatt jelent meg: „*Problema chirurgicum, qualisnam potest esse animi pathematum in morbo chirurgico influxus, et quae remedia sunt contra effectus, qui ex ejusmodi influxu oriri possunt*“ in 8. — 1784 a' skarlátnak egy új nemét közlötö Benkó a' kir. helytartó tanáccsal ezen czim alatt: „*Novum scarlatinae genus, quod in 300 innocuis infantibus observatum, et ex aliquot cadaveribus excerptum*“ melyet prof. Ráczy magyarra fordított. Julius 21. 1783 a' dijoni tudós társaság ezen pályakérdésnek: „*Determiner les signes, auxquels dès le début d' une fièvre continue ou intermittente on reconnaitra, si elle sera maligne, et ceux, qui dans son cours indiqueront le moment, ou elle sera sur le point de prendre un caractère de malignité*“ megfejtéséért az accessittel tisztelé őt meg, 's

azon nemes elhatározásért, mellynél fogva az általa nyert jutalmat annak engedé, ki egy általa feltett 's a' váltó hidegteleéseket illető kérdést megfejtend, értekezését örök emlékezetül emlékirásai közé „*Mémoires de l'Académie des sciences et belles Lettres de Dijon*“ iktatá. 1787 egy a' statustudományba vágó 's akkor a' Dánok, Olaszok és Angolok által feltett kérdés megfejtését adta ki ezen czim alatt: „*Tentamen philopatricae in Monarchiis et Aristocratii promovendae philosophicum*“ (Vindobonae 1787. 12.), mellyért a' dicső emlékezetű II. József császártól jutalmat is nyert, a' mantuai tudományok királyi academiájától pedig megdícsértetett. 1791 a' híres angol orvos Grantnak a' fekete epés mérséklet-ről 's az alatt elrejtett számtalan és tündéres betegségekrol irt derék munkáját fordítá le angölból, két eredeti értekezéssel toldván azt meg a' tejvarról és arany érről (Pesten 1791, 8.). Legnevezetesebb 's classicus munkája Benkónak meteorologiai 's orvosi napló könyvei, ezen czim alatt: „*Ephemerides meteorologico-medicae annorum 1780—1793 in toto Comitatu Borsodiensi, signanter in Regio Camerali oppido Miskolcz factae*“ (V. Volumina Vindobonae 1794. 8.), mellyeket dr. Eyerel németre fordított (Wien 1794). Ezeket később még egy új darabbal „*Novae Ephemerides astronomico-medicae annorum 1794—1801 in Inclyto Comitatu Borsodiensi etc. factae*“ (Vindobonae 1802. 8.) pótlá meg. Utolsó munkája: „*Ratio medendi arcanis mixta, juxta synopsis Nosologiae methodicae*“ (Miskolczini 1818 in 8.) a' nagy elme hanyatlásának szembeütnő jeleivel bír. Megholt Aprilis 25. 1825 életének 82-ik, doctorságának pedig 50-ik esztendejében. Benkó egy volt azon orvosok közül, kik nemzetünk dicszei közé tartoznak, 's kik mint orvosok az emberiség javára éltek. Mint tudós fáradhatatlan szorgalmu volt 's literaturánk ezer akadályai közt is dolgozási által kijelelé magát. Erdemeit a' külföld is esmeré, mint a' hozzá intézett levelek böven bizonyítják. Képe Bécsben Pázmán gyűjteményébe is betéteztett jutalmul. Mint több nagy elmék, ő sem volt ment a' rajoskodásnak nememű ostromaitól. Ennek következésében imádságos könyvet irt, bölcS Salamon válogatott mondásit adá ki 's vallásit megváltoztatá. Fija Ignác orvos doctor 's Egerben practicál. — 3. Ferencz, nagy-enyedi reform. predikátor Erdélyben 's tagja a' jeni mineralogica társaságnak. Tanulásit kezdette a' nagy-enyedi collegiumban 's folytatá a' német és hollandi universitasokban. Visszatérvén hazájába, két nemes ifju Ribicziek nevelője lett, kiket 1781 a' göttingai universitasba kísért, 's eltöltvén ott két esztendőt, 1783 először szebeni, azután nagy-enyedi predikátorrá lett. Benkó Ferencz különös kedvvel és szorgalommal feküdt a' mineralogiának 's már Göttingában léte alatt Werner classicus munkáját: „Az ásványok külső jegyeiről“ magyarra fordította 's azt sok jegyzésekkel a' magyar- és erdélyországi ásványokrol megpótolva Szebenben 1784 kiadta. Ezt követte nem sokára egy más munkája ezen tárgyról következő czim alatt: „Magyar Mineralogia, azaz, a' kövek 's érczek tudománya“ (Kolosvárat 1786.). A' természet-tudományon kívül a' földleirási tárgyakkal is foglalatoskodott, mint „Esztendőnként kiadott parnassusi időtöltése.“ mellyből hét rész jelent meg 's „Magyar Geographiája“ (Kolosvárat 1801 és 1802) három darabban mutatja. Legközelebbi munkája az erdélyi történetirő Közép-Ajtai Benkó József biographiája. Kolosvárat 1820. *Fabri P. és A. Batogh P.*

BENNO (Szent), szül. a' Voldenbergi grófok nemzetségéből Hildesheimban 1010 's ugyan ott 1028 Benedictinus lón Sz. Mihály monostorában, 1051 pedig Goslarban a' Simon 's Judásról nevezett szerzetesintézetben kanonok 's ifjabb társainak tanítójok. IV. Henrik 1066 misnial püspöknek nevezé 's kegyét iránta azzal bizonyítá, hogy templomát ismételt adományokkal tisztelte. Ki megfontolja a' papáknak e' zavaros időben egyre nevelkedő tekintetét 's az erre épült majd nem közönséges előítéletet, mellynél fogva az egyházi hatalom fenébb valónak tartatott minden világinál olly annyira, hogy a' józanabb ember is kőte-

lezettnek vélhette magát annak hódolni emennek hátrahagyásával: ugy hiszem, lágyabban fog itélni Benno hittelenségéről, mellyel a két hatalom öszveitközésében császára jótéiteit viszonzotta. Ugyan is titkon részt vevén a vele rokon szász nagyok öszveesküvésében, későbbben pedig új gyanut támasztván maga felől, minthogy Rudolf ellencsászár adományit elfogadta, kétszer esett fogságba 's a másodikból csak Henriknek Italiába lett költözése alkalmával 1081 szabadulhatott. Ezentúl is Henrik ellenségihez szított, 's 1085 jelen volt a quedlinburgi zsinaton, melly VII. Gergely követének előlülése alatt a pápának a császárra mondott átkát jóvá hagyá. Szinte azon időben Henrik is tartatott zsinatot Mainzban, hol VII. Gergely 's egyéb háborgókkal Benno is letétetett, ki, Gergelynek ezalatt történt halála után, a császár befolyásával kinevezett III. Kelemen ellenpápához folyamodván, attól bocsánatot kért 's nyert. Romából Csehországba utazott, hol Wratislaw herczeg koronáztatásán szolgálatot tett, 's annak közbenjárására, minékutána Felix, Kelemen által Benno helyébe iktatott misniai püspök, 1086 vagy a következő esz. meghalálozott, megyéjét 's a császár kegyelmét visszanyeré. Azonban pályájának ez árnyékos oldalát felderitik jeles tulajdoni, különösen fáradhatatlan buzgósága, mellyel püspökségének mindjárt első éveiben a megyéjében számos pogány Vendek megtérítésén munkálkodott. Minthogy pedig a hadak szakadatlan költözködések Saxoniat felte elpusztította, mindenek előtt arra fordítá gondját, hogy a megcsökkenett földmívelést helyre állítsa 's megjavítsa, ez által pedig reabizott hiveinek jobb voltát előmozdítsa. Eltének végnappjait keseríték egy részről a káptalanjával 's misniai markgróffal tamadt visszázkodások; másról az, hogy sikeretlennek látta minden igyekezetét, a megyéjében szokásba vett liturgiai éneket a romaival felcsereíhetni; miért is elvonulva a világtól többnyire mezei jószágán csendes magányban élt. Meghalt Jun. 16. 1107. Néhány csekély értékű 's nagyrésztént hibásan neki tulajdonított munkák kézirati a wolfenbütteli könyvtárban őriztetnek. Teste 1270 tétetett által Misniába, 's egy századdal utóbb Pouse Konrád, helybeli kanonok 's főesperest, évenként tartandó innepet rendelt emlékeztetére. Mind e' mellett még csak 1523 emeltetett VI. Adorján pápa által a misniai káptalan, György, saxoniai herczeg, 's több fejedelmek kérésére szentek sorába. Azonban 1539 György herczeg elhunytá után egyéb cath. szertartásokkal Sz. Benno tisztelete is eltöröltetett Misniában. Temeit elsőben Stolpen, azután Wurzen, végre 1576 München fogadta el, holott is egy pompás kápolnában nyugsznak 's nagy becsben tartatnak, minthogy az említett város partfogójának választá szentínket. B. V.

BENSERADE (Isák), költő XIV. Lajos udvaránál, szül. 1612 Lyons-la-Forêtben (kis város Normandiában), szindarabokat 's a király és mások számára több elmével teljes verseket készíte. XIV. Lajos uralkodásának első felében kegyeléd még az udvar, 's a ki ez után képzé magát, a tisztelkedő (galant) dalokat, rondeaukat, trioletteket, madrigalokat és sonetteket, mellyek tartalma módos gondolatok és enyelgések, kiváltképen pedig tisztelkedések valának, mik esinos udvari stylusban mondattak az asszonyoknak. E' mesterségben senki sem ment annyira, mint B. 's e' miatt különböztetőleg „le poete de la cour“ vala a neve. Sok jövedelme lévén, különös fényt üze. Végre meguná az udvari életet, visszavonula Gentilly nevű mezei jószágára 's megholt 1691.

BENSLEY (Tamás), londoni könyvnyomtató, Bulmerrel együtt első az angol nyomtatók között. Első kitünő munkája Lavater „Physiognomie“jének nyomása volt angol fordításban (Lond. 1789. 5 köt. 4—r.); folytatta szintolly buzgón, mint szerencsésben. Legszebb nyomtatványai: az angol Biblia Mackintól pompás kiadásb. (London 1800—15. 7 fol. köt.) 's Hume angol történetei, szinte pompás kiadás, (London 1806. 10 köt. fol.); mind a' kettő jeles rézképekkel. Kisebb rétbén, szinte jelesen és remek faképekkel kiadta Shakespear (1803, 7 köt.) és Humet

(1803, 10 köt.) Nyomott többször és szerencsésen pergamenre is, 's első használta König és Bauer új találmányu nyomtató mozgonyát, midőn Blumenbach physiologiájának angol fordítását (Elliotstól) nyomtatná (Londonb. 1818).

BENTHAM (Jeremiás), törvénytudó, szül. 1735-ben, mint ügyvéd soha sem lépett fel 's főmunkáit sem adá ki maga, hanem egy barátja, a' genfi Dumont, kéziratokból fordítá le azokat francziára és kiadá részént Parisban, részént pedig Londonban. Ide tartoznak: „*Traité de législation civile et pénale précédés de principes généraux de législation et d'une vue d'un corps complet de droit; terminés par un essai sur l'influence des temps et des lieux relativement aux lois*“ (Paris 1802, 3 köt.) és „*Theorie des peines et des récompenses*“ (London, 1801, 2 köt.) B. nagy pártfogója a' parlament reformálásának 's a' polgári és büntető törvényhozás gyökeres megjavításának. Blackstone szerint készített 's „*Fragment on government*“ czimű munkája nevetlenül 1776, neve alatt pedig 1823 jelent meg Londonban. Francziaországban nagyobb részvétellel találtak az ő tudós törekedései, mint Angol- és Németországban. A' sajtó szabadságáról egy kis munkát (London 1821) intézett a' spanyol cortesekhez, midőn ezek ugyan azon tárgyról tanácskoztak; egy másikban pedig („*Three tracts relative to the spanish and portuguese affairs*“, Lond. 1821) megczófolja a' pairek kamarája elkerülhetetlenségét Spanyolországra nézve, valamint Montesquiennnek ezen állítását is „A' törvénykezés formáji védelmeik az ártatlanságnak,“ megmutatván, hogy bizonyos formák inkább csak a' gonosztévőnek szolgálnak javára. (Nagyon igaz, bizonyos, hogy az ilyen formák legnagyobb része kedvez a' véteknak.) Legújabb munkája: „*The art of packing*“ (Lond. 1821), azon mesterséget adja elő, miként kelljen az esküdtek törvényszékét úgy összeállítani, hogy tetszés szerint kárhozható vagy feloldozó ítéletet lehessen tőle kapni. Korábbi munkája: „*Essai sur la tactique des assemblées législatives*“, mely a' szerző irományaiból Dumont István által (Genf, 1815) adatott ki, 's németül „*Taktik oder Theorie des Geschäftsganges in deliberirenden Versammlungen*“ czim alatt (Erlangenben 1817) jelent meg, sok hasznos észrevételt foglal magában. „*Introduction to the principales of morale and legislation*“ (Lond. 1823, 2 köt.) munkájában mélységgel 's gondolatokkal teljes rövideggyel terjeszkedik ki az országlás mesterségének legfontosabb tárgyaira. B. törvényes bizonyításról szóló teoriáját Zanobelli olaszra fordította (Bergamo, 1824 2 köt.) Zs. G.

BENTIVOLIO (Cornelio), cardinal és költő, szül. Ferrarában 1668. Nemzetsége a' hajdani bolognai republicában felsőségi főhivataltokat viselt. A' szép művészségek, szép tudományok, philosophia, theologia és törvénytudomány egyiránt vonzották. Már Ferrarában részesülének kegyében az ottani tudományos intézetek. XI. Kelemen pápa házi praelatussá 's az apostoli kamara titoknokjává nevezte 's Parisba küldötte 1812 mint nuntiust, hol B. az *Unigenitus bulla* felett támadt mozgalmakban, XIV. Lajos utolsó kormányévei közben, fontos szerepet játszott. A' bulla felől egészen egyébként vélekedék a' regens herczeg, ki sem a' hullát, sem a' nuntiust 's tudományos miveltségét nem becsülé. E' miatt a' pápa Ferrarába tette ált, míg 1719 a' cardinalsüllyel megajándékozá 's azután majd Romában tartá magához közel, majd Romagnában a' *legatus a tere*, vagy Madridban a' *nuntius* tisztjeit bizta reá. Mh. 1732 Romában. Üres óráit a' költőművészséggel tölté. Gobbi gyűjteményének III. köt. 's másokban az ő idejéből szép sonettjei találtaknak. Status „*Thebaide*“-jét olaszra fordította Porpora Selvaggio név alatt. A' művészeti intézetekben igen szeretett nyilvános beszédeket tartani.

BENTLEY (Richard), a' legtudósb 's legélesebb eszű criticusok egyike, szül. Jan. 27. 1662, Oultonban Wakefield mellett Yorkshiréb. Atyja kovács vagy timár volt. B. már ifju-korában kitünteté jeles tehetségeit, mellyek példás szorgalommal voltak egyesülve. Előbb Wakefieldben,

1676 ota Cambridgeben tanult. 1681 Spalingben tanító lett; de nem sokára dr. Stillingsfleet fíjajval Oxfordba ment, hol egy év mulva *master of arts* czimet nyert. Itt készítte egy lajstromot, mellybe a' Bibliából minden szokat feljegyzett betűrenddel, chaldäai, syriai, latán 's e. jelentéseikkel. 1692 házi káplányává nevezte Stillingsfleet, mint worcesteri püspök. Midőn Boyle Robert intézetet alapított a' természeti és kinyilvánított (*revelata*) vallás védelmére: B. választaték szónokul 's 8 beszédet készítte, mellyekben nagy erővel vívott az atheismus ellen. Az Isten létének megmutatására mathematicai bizonyítványokkal élt 's Newton philosophiai ideájira támoszkodott, Lockenak is elfogadta némelly ideáját. Beszédjei: „*A confutation of atheism, or eight sermons preached at Boyle's lectures*“ több ízben megjelentek 's különbféle nyelvekre fordítva. 1693 vagy 1694 a' st. jamesi királyi könyvtár őre lett. 1697, midőn Graevius Callimachust kiadta, B. számos töredékeket küldött nekie ezen költőből, saját észrevételeivel; ugyan azon évben adá ki Wotton irásának következtésében, melly a' régiek és ujak tudományosságát tárgyazá, értekezését Themistocles, Socrates, Euripides és Phalaris leveleikről 's Aesopus meséjiről. Boyle két évvel előbb adta volt ki Phalaris leveleit 's vádolja Bentleyt előbeszédjében, mivel olly rövid ideig hagyta nála egy kéziratot a' st. jamesi könyvtárból, hogy hasznát sem lehetett venni. Bentley, hogy bosszut állhasson e' vádért, megbizonyítá a' levelek hamisságát. — B. tolcsatájának közepette sem feledé el az életet, 's midőn 1700 a' Trinity-college-ben tanító, a' következett eszt. elyi archidiaconus lett, megházasodék. 1709 a' college pénzei 's az academia szerkezetének megsértetése miatt támadt visszázkodásokba keveredett; tudós munkáit mindazáltal nem hagyta félben, 's 1710 kiadta criticali észrevételeit Aristophanes 2 vig játékáról 's Menander és Philemon töredékeinek általa tett igazításait „*Phileleutherus Lipsiensis*“ név alatt. 1711 Horatiusát bocsátá ki (3 kiad. Amst. 1723), melly legjelesebb munkája 's ezen kiadás minden egyebeknél csaknem nagyobb elsőségekkel bir. 1716 theologia professora lett Cambridgeben. A' következett évben újra többeket fellázított maga ellen, midőn némelly theol. doctoroktól beavatások alkalmával a' szokottnál nagyobb honorariumot kíváná. Az alcancellar megfosztotta academiái méltóságaitól 's elvette tanítószékét. 1726 Terentiusa és Phaedrusa jött napfényre, az utóbbit Hare keményen megrotta hires „*Epistola criticájában*“. 1728 ismét visszahelyesztették Bentleyt elébbi karjába, 's pötlást nyert vesztéségéért. Az uj testamentom miatt, mellyet a' kéziratok öszvevetése szerent szerkeztetve szándékozá kiadni, mutatóványul közölvén némellyeket, Middleton-, Pierci- 's másokkal megint csatára kelt, 's ezeknek kaján olesárlása csak ugyan semmivé tette a' válatot. Ezután egészen lemondott a' theologia studiumáról 's kényelmes csendben élt a' romai classicusoknak és Homerusnak. Milton „Elveszett paradicsomán“, mellyett 1732 láttatott világgal új kiadásban, több önkényes változtatást tett, 's ez által némelly sájtásáigait, némelly bajait eltörlé; a' miért Pope gáncsát méltán magára voná. Megh. Jul. 14. 1742. Tetemei Cambridgeben a' Trinity-college kápolnájában nyugszanak. — Bentley kétség kívül ragyogó tünemény vala a' philologiai literatura egén. Hasonlithatlan esmeretekkel bira, 's jártas vala mindenben, mit az ő és uj kor tudott. A' hol téved is, tanit, mert tévedelmei szoros methodus. Tollharcaiban nem mutatott ugyan szerénységet; de nem közönséges góg lázita fel annyit ellene, hanem magas önérzete, melly nem türe méltatlanságot 's érdemét esmertetni törekedék. Méltatlan fogásokra soha nem vetemedék 's nem árta senkinek, csak egyszer tört ki Middletonnal volt harczában szenvedelme. Saját munkájának kidolgozására keves időt fordíta, 's meglátszik a' sietség midenikén.

BENYOVSZKI (Móricz Ágost. Aladar, gróf), Benyovszki Sámuel csász. kir. hadvezérnek és Révai Rózsának fíja, szül. 1741 Nyitra vármegyének Verbova nevű helységében. Már 14 esztendő korában hadi

szolgálatba lépett a' hétesztendősi háboru alkalmával és hadnagy fővel jelen vala 1756 és 57 a' lowositzai, pragai és schweidnitzai csatákban. Azután egy Lengyelországban lakozó magvaszakadt rokonjától örökségnek általvételére meghivatván, oda költözött. Távollétében, apja halálával, anyjáról való néneji és sógorai elfoglalták honi örökségét, a' mellynek birásába midőn, ott teremvén, erőszakkal igyekeznek magát betenni, Maria Theresia felséges asszonynál mint a' köz bátorság háborítója bevádoltatván, kénytelen vala ismét Lengyelországba távozni; rokonjai pedig meg tudák gátolni, hogy Ő Felségéhez ne férhetne cselekedete mentésével 's igazlásával. Ezen kedvetlenségek 's a' lelkében sajtó tettvágy a' külföldre viték. Meglátogatta Hamburgot, Amsterdamot, Plymouthot, a' hol a' hajózás mesterségét tanulá; 1767 pedig Keletindiába készülé, a' midőn több lengyel hontársainak leveleit vette, a' mellyekben őt a' hazajövetelre 's a' nemzeti szövetséghez való állásra szorgalmaztaták. Engedett ő a' nemzetiségvédők hívásának és közökbe állott. Mínekelőtte fegyverre kelne a' szövetség, még egyszer Magyarországra fordult el dolgainak jobb karba vitele végett, de ekkor is foganat nélkül. Utjában a' Szepességben egy Hönsh nevű előkelő nemes házánál megbetegedett. A' hol szorgalommal ápolgattatván, minekutána felgyógyult, elvette gazdája egyik leányát, Susannát. De csak hamar hadi tettekre hívá őt a' lengyel szövetség. Elhagyván tehát feleségét, Krakóba ment, a' hol lovasság vezérévé tétetett. E' minemiségében sok jeles hadi tetteket vitt véghez, de a' bal sors három izben az ellenség kezébe adta őt. Aug. 10. t. i. 1768, midőn Krakóba, a' mellyet Apraxin, orosz hadvezér, megszálya tartá, eleséget akarna bevitetni, véghez vitte ugyan szándékát, de a' viadalban lova agyon lövetett, maga is két sebet kapott, és elfogatván, Kiowba küldetett. E' fogságából 2000 aranyon kiváltatván, midőn Lubló várát igyekeznek a' szövetség kezére keríteni, egy tisztjének vigyázatlansága miatt újra fogságra került, de szövetséges társainak egy csapatjától csak hamar kiszabadítottatott. Végre Maj. 20. 1769 Suka nevű falunál Brinken orosz vezértől felülhaladó erővel megtámadtatván, fáradt és koplalástól elbágyadt hadja szellelveretett, maga 17 sebet kapván, az ellenség hatalmába került és elébb ugyan Kasanba, azután Pétervárra, innen pedig 1770 Kamtsatkába vitetett rabszolgaságra. Ohotzkról Kamtsatkába való tengeri utjában nagy szélvész kerekedvén, ő vette által a' hajó kormányát és megmentette uti társait a' hajótöréstől. Számkivételése helyére, Bolshereztkre, érkezvén, legottan nyelvesmerete által a' tartománybeli helytartó, Nilow, kegyelmébe jutott, a' ki őt gyermekei nyelvtanítójává tette 's erre való tekintetből a' testi szolgálat alól felszabadította; a' sakjátékban való jártassága által megnyerte Nowosilow, helytartóji korlátnok, és Kolossow, kozákhmetan, jóakarátját; deli termete 's nemes magaviselete által pedig szerelemre gerjesztette a' helytartó legifjabbik leányát, Afanasziát. Azonban öszveesküvést szerzett Benyovszki számkivételése társai között szabadságoknak megnyerésére, 's azoknak köz akarátja által ő tétetett az öszveesküvés fejévé. 'S jölehet Afanasia szerelme oda vitte a' dolgot, hogy a' helytartó közbenjárása által maga a' gróf nem csak felszabadíttatnék a' rabszolgaság sulya alól, hanem előkelő tisztséggel 's Afanasia kezével is megbiztattatnék: mindazáltal meg nem szegte szenvedő társainak adott hitét és munkássága 's előrelátása mindent elkészített, a' mit köz szándékok teljesítése kívána. El nem kerülheté ő ezen foglalatosságában a' gyanut, és több izben veszedelemben forga ügye 's élete vagy szabadsága; de a' hü Afanasia mindenkor megintette őt piros pántlika szeletek által. Mikor pedig már minden el vala készítve, 's a' kikötőben egy hajó várá a' szabadulni kívánókat: egy este megtámadtattak a' helytartó szék katonáitól, de ezek visszaverettek, 's egy szomszéd erdőbe futamtattak; azután magok az öszveesküdtek ráütöttek éjjel a' várra 's abba behatottak; melly viadalban Benyovszki nehéz sebet kapott, a' helytartó pedig halálát lelte. Ez a' győzedelem.

hozzá járulván Benyovszki fortélyá, mely szerént a' bolscheretzki asszonyokat és gyermekeket egy a' helységen kívül álló fa szentegyházba hajtattván, ezt gyújtó szerrel körülrakatta 's felgyújtásával fenyegetődék, oda vitte a' dolgot, hogy a' kívül lévő Kozákok, amazoknak férjei 's apjai, letennék a' fegyvert és kezeseket adnának. Ekképen minden akadály el lévén hártva, Majus 11. 1771 a' Sz. Péter és Pál nevét viselő korvetten, a' lengyel szövetség zászlója alatt, 96-tod magával elindult a' bolscheretzki kikötőből Benyovszki. Kisérőji között vala a' hü Afanasia, a' ki annakutána is, hogy tudtára esett kedvese házas volta, el nem akara tőle válni és férjiruhában, Achilles neve alatt, követé szerelme tárgyát. Dél felé intézvéen utját Benyovszki. sok viszontagságok és küszködések között körülhajózta Asiát 's Afrikát, meglátogatta utjában Japan, Formosa, Makao szigeteit, a' hol a' szokatlan hányatás és sanyarúság által legázolt Afanasia nyugolaromra ment; és Isle de France 's Madagaskar szigetin való rövid mulatása után Jul. 18. 1772 megérkezett Port Louishan Franciaországban. Itt partfogása alá vette őt Aiguillon herczeg, 's ez által a' király, a' ki rábizta egy francia gyarmatnak Madagaskar szigetén való megtelepítését, a' hova 1774 elindult Benyovszki feleségével együtt, a' kit azalatt Magyarországból magához hívott vala. Madagaskaron a' Tingballe folyam torkánál egy város helységet alkotott, a' melyet Louisbourgnek nevezett; ennek Fort Louis nevű várán kívül még két más váracskát építtetett a' folyam mentében: Fort St. Jean és Fort Auguste nevek alatt; a' szigeten lakó népeket 's azoknak fejedelmeit vagy meghódította erővel, vagy önkényi hódolásra bírta; sőt minekutána egy vén asszonytól a' hajdani Ramini propheta 's Ampansakabe (a' szigetbéli nemzetségek közösleges királya) maradéknak esmertetett volna, a' szigetiek kabarájában vagy gyűlésében 1776 mindnyájok királyává választtatott, 's a' férjfiak neki, az asszonyok pedig feleségének hűséget esküdtek. Minekelőtte elfogadná Benyovszki ezt a' méltóságot, lemondott a' francia király szolgálatjáról; azután pedig népének megegyezésével Franciaországba utazott, hogy azt ott személyesen is cselekedné 's a' francia udvar barátságát és pártfogását megnyerné az új alkotásu országnak. De itt feltámadtak ellene irigyei 's olly idegenségét, sőt üldözését tapasztaltatták vele az kormányszéknek, hogy szükségesnek tartaná Benyovszki Maria Theresia császárné és királyasszony pártfogását 's oltalmát keresni. Ezt megnyervén az 1777 költ királyi bocsánat- 's kegyelemlevel által, újra felséges asszonya ügyében viselt fegyvert, 's 1778 Wurmser alatt a' székely hadakat vezérelte a' Poroszok ellen a' győzedelmes habelschwerdti viadalban. E' rövid háborúnak véget vetvén 1779 a' tescheni békekötés, ismét Madagaskarra fordítá törekedését, és mivel ajánlásait II. Jósef el nem fogadhatá 's dolgába nem bocsátkozhaték, házanépével együtt Francia- 's Angolországon által éjszaki Amerikába Marylandba vette utját, a' hol kereskedésbeli előbbségek ígéréttel rábirta a' baltimorei kereskedőket, hogy segítségül lennének neki ama' sziget birtokának megszerzésében és megtartásában. Ezek tehát minden megkívántató dolgokkal felkészítettek számára egy Intrepid nevű hajót, a' mellyen háza népét Baltimoreben hagyván, 1785 Madagaskar partjához érkezett. Minekutána kiszálott volna, embereivel és készületével, az Intrepid éjjel hirtelen eltávozott a' szigettől; eltávozásának oka homályban maradt. Benyovszki, a' föld népe közül is fegyvereseket vévén maga mellé, a' szigeten lévő francia telepeket megtámadta. Ennek hírére az isle-de-francei kormányszék 60 katonát küldött ellene Madagaskarra, melly csapattól véletlenül megtámadtatott, a' midőn csak két europai, 30 madagaskari fegyveres ember és két ágyu volna melette. Védelmül hirtelen egy kis sánczot hányatott vala 's e' megett akara ellenállani; de fekete emberei a' Francziák első tüzelésétől szelleflottottak; maga Benyovszki melybe lövetvén, elesett, és hajánál fogva a' sáncz megül előhurczoltatván, kis idő mulva kiadta lelkét, Maj. 23. 1786.

Igy végződött élete ezen rendkívül való embernek, a' kiben kitetsző vala a' lobogó tettvágy, a' fáradhatatlan munkásság, a' veszedelmekben való bátorság és jelenés, a' sanyar és szenvedés iránt való keményedtettség, az emberi szívbe való belátás, a' lelkeken való hatalom. Irigyeitől nehéz vádakkal terhelteték, jóakarójától szerfelett tisztelteték és magasztaltaték; középszerűen sem nem szeretteték, sem nem gyűlölteték. Viszontagságait és viselt dolgait maga megírta francia nyelven 1776-ig. Kéziratja Londonban maradt Magellannál; ebből pedig hozzátetelekkel és képezetekkel kiadta azokat 1790 Nicholson angol nyelven; rövidítve németre fordították Forster és Ebeling; mind a' két fordítás 1791 jelent meg. Kamtsatkából való szabadulását a' német játékszinre alkalmaztatta Kotzebue; magyar versekben megírta történeteit Gvadányi. Egyetlen fija még apja előtt elholt; özvegye 1825 mult ki Vieszkán Trenosén vármegyében; két leányai, Rózsa és Sónia, a' Szakmári 's Ócskai nemes házakba mentek férjhez, 's ezek után vannak még unokái.

Fábrí Pál.

BENZOE, egy kellemetes és erősszagu gyanta, melly a' styrax benzoënnak, egy Kelet-Indiában, Javában, Sumatrában és Siamban termő nagy és szép fának hasadásából kifolyó 's a' levegőn megszárzott tejes nedve. Hozzánk száraz, kemény, töredékeny, átlátszó, veres barna, sokszor különféle színű, belől fejér vagy sárgás és világosbarna foltokkal hintett, igen kedves illatu darabokban jó. Legjobb de legritkább faj a' cseppez benzoë, melly tiszta, átlátszó, fényes, veres, 's belől fejér foltokkal teljes. A' benzoë fő állatő részei: benzoësavany, gyanta és repülő olaj. A' benzoësavany sok plánták állatő része, különösen az illatos balsamokban, a' vanillában, hódnedvben csicserborsóban a' gyermekeknek 's minden füvekkel élő állatoknak hügyában találatik az, de mesterséggel is elő lehet azt állítani. A' tiszta benzoësavanyt ismétlett felrepítés által is lehet nyerni, mellyet benzoëvirágnak is szoktak nevezni, 's hosszú, gyengéd, átlátszó, fejér tökben szokott előállni; igen erős, csipős ízű 's forró vízben felolvad, mellyből ha meghűl, kristályokban ülepedik le. A' benzoë alkoholban és aetherben egészen felolvad, mellyhez ha vizet öntenek, előáll az ugy nevezett szüzleány tej (*lac virginis*), melly a' szép nemnél igen kedvelt szépítő szer, 's melly a' bőrt gyengíti, fényesíti és fejeríti, noha kevésbb megősergítja. A' benzoët csaknem minden jó illatu öszvetételekhez használni szokták kellemetes szagáért, de mint füstölővel bőrnvavalyákban 's köszvényes hajokban is élnek vele. Belsőkép különösen a' melynyavalyákban ajánlják azt, ott, hol a' kiköpést előmozdítani akarják. A. Balogh Pál.

BÉR, I. HASZONBÉR ÉS MUNKABÉR.

BÉRANGER (Pierre Jean), dalköltő (*chansonnier*), szül. Aug. 19. 1780, nevelteték nagyatyja, egy szegény szabó, által, 's könyvnyomóvá kellett volna lennie, de költői talentuma figyelmet gerjesztvén, más pályára lépett. Bonaparte Lucián pártfogója lón a' butlán dalosnak, a' ki társasági örömdalait a' nép politicájával lelkesen tudá fűszerezni 's néla borsozni is. A' császári censura kímélé őt; a' királyi pedig elfoglaltatá énekeit, mellyek most annál buzgóbban olvastatának 's énekeltetének. 1822 13 hónapi fogságra ítéltetett 's csekély hivatalát is elveszté a' királyi egyetennél. Azon per elterjeszté és nevelé B. hírét. Dalainak legújabb kiadása (Paris 1826 6 köt.) olly szerencsés próbáját foglalja magában az elmésség-, szeszély- és jó kedvnek, hogy már most Blot, Collé és Pannard, Franciaország leghiresebb dalnoki, mellé helyeztetik.

BERBERIA, I. BARBARESKEK.

BERBICE, egy a' Német-Alföldiektől 1814 Angliának engedtetett guianai coloniák közül. Három, n. m. Berbice, Demerary és Essequibo, 414 nsz. mf. 133,000 lak. (kik közt 6600 fejér 's 126,000 robszolga) foglalnak magokba. A' délamerikai szabad statusokhoz közel fekvésekért 's

termékenységekért, mint a' britanniai industriát a' délamerikai szárazra bevívó csatornák, felette fontos helyek ezek az anyaországra nézve. Mintegy 100 czukor-, kávé-, pamut-, kakao- 's dohányplántálások feküsznek a' Berbice partján, torkolatjától kezdve a' nassawi erősségig. Lapályos földjét ugyan is a' coloniáknak az angol országlás felmérte 's a' plántálást kedvelők közt felosztotta. A' manglefaerdők, mellyek az itt lévő mocsároknak bástyául szolgáltak 's ezeknek kiszáritását lehetetlené tették, kiirtattak, mi által ezen elébb hideglelés tartománya igen egészséges hely lett; egyszersmind a' föld vizét leeresztő csatornák által kiszárittatott. A' Berbiceből Demeraryba vivó út, ezelőtt egy erdei ösvény, most egy töltésen lévő szép országot. A' plántálások alacsony fűzfaji most barmok eledelül szolgálnak, annyira megváltozott a' föld természete a' mesterség által. Főtermékek: kávé (mintegy 2 mil. font), pamut 's kakao, mellyek Német-Alföldre is kivihetetlenek. Az igazgató helye Uj-Amsterdam. Hoop, Herrnhuterekből álló colonia, a' Corentinél fekszik.

BERCTHOLD (Leopold, gróf), philanthropismusa által méltán híres és dicséretes férjfi, szül. Jul. 19. 1759 Strazban Csehországban. Tanult Olmützben és Bécsben, 1775 az olmützi kerületi tisztségnél vett szolgálatot, végre a' triesti guberniumnál 's a' kereskedési széknel szolgált. De lemondott ezen hivatalról 's élete legnagyobb részét szerencsétlenek felkeresésében, boldogtalanok segítésében, az elnyomordtak ápolgatásában töltötte el. 13 esztendeig Európát, négyig Ásiát és Afrikát járta be, az emberi boldogság és szerencsétlenség esmerése, előmozdítása, elhárítása végett. Többféle e' tárgyra czélzó munkát írt, iratott és ingyen osztogatott. Nagy értéke egészen szenvedő embertársainak volt szentelve. Kastélyát Morvaországban fekvő Buchlau nevű jóságában 1809 a' beteg és megsértetett austriai katonák ispotályának szánta; ápolgatásában megbetegedett és nemeslelkű intézetének áldozatja lett. *Gr. Majláth János.*

BERCSÉNYI (Miklós), I. RÁKÓCZI FERENCZ.

BERCZY, falu a' Seine (Sequana) mellett, a' hol ez a' Marnéval egyesül Paris szomszédságában. Minden parisi bor-, boreczet- 's égetett-italkereskedőknek van itt lerakó helyek, a' honnan Bercynek a' fővárossal való kereskedése felette eleven, a' mire sokat tesznek a' virágzó timárságok, nádméztisztító intézetek 's papirosfabrikák is. A' Le Grand Bercy nevű nagy kastélyt a' 17-ik száz végén Levan építette, mellyhez Le Notre 900 holdnyi nagyságu mulató erdőcskét plántált. Egy ideig Calonne birta. Most a' Nicolaié.

L-u.

BEREG VÁRMEGYE, Magyarország északkeleti szélén Galitiát érő vidéke, a' Karpátok vagy inkább Beszkid-havasok déli lejtőjén, (éj. sz. 48° 41' és 48° 56', a' k. h. 39° 53' és 40° 58' közt), Máramossal, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs és Ungvár megyékkel határos. Észak-keleti része meredek hegyekből áll; délnyugoti fele teknő forma térség, mellyben a' hegyekből eredő vizek összefolyván, a' Latorczát, Borsóvát 's más folyókat, de a' szernyei mocsárt is formálják. Az egész megye 67 $\frac{1}{3}$ nsz. mföldet foglal el, de csak 111,049 lakost táplál keblében, kiknek $\frac{1}{3}$ magyar, a' többi leginkább rusznyák, tót és német alig van 5 vagy 6 helységben, de zsidó 3000-en felül. Népességének mértéke 1615 ember 1 nsz. mföldre. Lakhelyei 9 mezőváros, 262 falu, 13 pusztá 's szállás, mellyek 4 járásra vannak felosztva: 1) a' munkácsi; 2) a' felvidéki; 3) a' tiszaháti; 4) a' kászonyi járásra. Szörnnyű tágas erdei vannak mind a' hegyeken, mind a' térségen; több helyeken vasérczet, tim-sókövet, krétát ásnak; savanyu vizek mindenfelé fakadnak. Gabona terem ugyan a' síkságon, de nem elegendő; zab, tengeri, kender, gyümölcs nagyobb bőséggel; némelly szőlők, p. o. a' Musaj, jó bort is hoznak. A' megyét egyébiránt az ide szállított hajdani szász gyarmatok, a' meredek kősziklán erősen épült híres munkácsi vár, a' belső háborúknak itt soká dühösködő vészelyei, a' Schönborn grófoknak ezen vidék cultu-

rájára czélzó rendelkezései, Derosényi némelly hasznos intézetei, Bereszászi Pál a' hazai literatúrában tett érdemei, nevezetessé tették. S—s.

BEREGSZÁSZI NAGY (Pál), I. NAGY (Pál, Bereszászi).

BEREKESZTÉS (finálé), valamely muzsikai darabnak, p. o. quartettnek, operának 'sat., végső tételét jelenti. Charactere különböző; a' szerez-muzsika-daraboknál közönségesen vig, 's azért sebesebb mozgást és eleven előadást kíván; az operákban pedig a' berekesztés leginkább több egymáshoz illetett, különböző természetű, versű, mozgásu és több hangu tételekből áll; azonban a' felvonásokat gyakran egy quartettel, terzettel, duettel, sőt egyes ariával is berekesztik, mint p. o. Mozart Figaro 1-ső felvonását. Magának a' dolognak természetében fekszik, hogy az utolsó felvonásnak berekesztése legrövidebb, de egyszersmind legpompásabb, az 1-sőé, vagy a' három felvonásu operáknál a' 2-iké pedig legkidolgozottabb legyen. J.

BERENGAR, Toursból való, 's ugyan ott tanítója a' philosophiai iskolának, és 1040 angersi archidiaconus, híres mind philosophusi éles elméjéről a' Scholasticusok között, mind azon szabadlelkűségéről, mellyel magát a' kenyérnek az urvacsorában átalváltozásáról szóló tudomány-nak ellene szegezte, és az által okozott szenvedéseiről. Több ízben kinszerítettvén ezen értelmének visszahuzására, 's mind annyiszor újra vizsztatérvén azon nézetre, hogy a' kenyér az urvacsorában a' Krisztus testének jegye és záloga, mellyben a' skot Erigena Jánossal egyet értett: az Orthodoxusok a' leggonoszabb eretnekek közé számlálák őt, és ámbár VII. Gergely kímélve bánt vele, mindazáltal a' canterburyi érseknek, a' nagy Lanfranc Anselmnek, pártján lévő Scholasticusok annyira fel valának bosszankodva ellene, hogy 1080. Sz. Kozma szigetében voná meg magát Tours mellett, holott éltét kegyes gyakorlatok között nagy vénségben végezte (1088). Az ő vetélkedésének történetére, mellyet a' Benedictinusok nagyon kivettek formájából, uj fényt öntött Lessing az ő „Berengar-jában, és Stäudlin, a' ki az ő Lanfranc ellen irt munkáját is kiadta. Ezt a' Berengart, nem kell a' poitiersi Berengar Péterrel elcserélni, ki az ő tanítójának, Abelardnak, egy lelkes apologiáját írta. A. B. S.

BERENHORST (Ferencz Leopold), „*Betrachtungen über die Kriegskunst, ihre Fortschritte, ihre Widersprüche und ihre Zuerlässigkeiten*“ (Leipzig 1797—99. 3. kiad. 1827) czimű munkájában legelsőben állita fel rendszeresen új alapregulákat 's igyekezék azok által a' megrögzött balítéleteket és tévedéseket eltávoztatni. Ezen munkát azonban csak vigyázva kell a' fiatal katonáknak olvasni, mert ott is nagyon képes táplálni az okoskodás vágyát, hol az igazság megesmerésére szükséges tapasztalás és érett belátás még hibázik. B. 1733 szül. Sanderslebenben, a' dessauai fejedelemségben, 's természetes fija a' híres fejedelem Anhalt-Dessau Leopoldnak. 1748 burkus szolgálatba lépett mint hadnagy az anhalti gyalog ezrednél. 1757 brigádás főstrázsamester lón burkus királyi herczeg Henrik generalstábjánál, 's 1760 segédje II. Fridriknek. A' hét esztendő háboru után az anhalt-dessauai fejedelem udvarában élt, ezzel 's utóbb János György herczeggel utazni ment Francia-, Olasz-és Németországba, jeles hivatalokat viselt a' dessauai udvarnál, végre főudvarmesteri rangra lépett, 's 1790 olta minden tisztii foglalatosságoktól menten csupán a' Musáknak élt. Megholt 1814.

BERENICE (görög), győzedelemhezöz. Így nevezék I) Nagy Mithridatesnek, a' ponti királynak, hitvesét. Férje, megveretvén a' Romai Lucullus által, megöleté Berenicét, hogy ellenségeinek kezére ne kerüljön. Szintugy bánék második nejével, Monimével, 's két testvérével, Roxane- és Statirával. — 2) Ezen nevet viselé neje Herodesnek, nagybátyjának, atyja, a' nagy Agrippa, részéről, kinek közbenjárására amaz Claudius császártól Chalcis királyává tétellett, de nem sokára megholt. Kicsapongásinak daczára annyira tudta magát Vespasianus császár és fi-

ja, Titus, előtt kedveltetni, hogy az utóbbik csaknem feleségévé választaná. 3) Igy hitták Ptolemaeus Evergetes nejét is, ki férjét rendkívül gyengéden szereté, 's midőn ez Syriába menne hadjával, fogadalmat tón, hogy haját az isteneknek áldozza, ha Evergetes szerencsésen térend vissza. Megtörtént, B. lemetszé fűrtjeit 's Venus templomában az isteneknek áldozá fel azokat. Nem sokára elvesztek a' feláldozott fűrtök, 's Conon astronomus azon hirt terjeszté el, hogy az istenek csillagokká változtatták. Onnan nevezetik a' 7 csillag, az orosz lány farkához közel, Berenice hajának.

BERESFORD (William, báró, elvasi herczeg 's campo mayori marquis), Portugal háborujában a' Francziák ellen olly sok esmeretet, olly helyes belátást 's olly nagy bátorságot fejtett ki, hogy Nagy-Britannia jeles fővezérei közé számláltatik. Nem csak a' rendes portugali sereget, hanem a' tartományi katonaságot is olly derek lábra állította, hogy az a' spanyol felkelők harczaiban a' frigyesegek javával vetelednek. Egyedül B. győzé meg 1810 Albuferdnál Soultot. 1812 Wellington alatt vezérle egy hadtestet 's legnagyobb részt vón a' vittoriai, bayonnei és toulousei nagy győzelmekben. Mart. 13. 1814 bement Angoulême herczeggel Bordeauxba. Maj. 6. angol báróságra emeltetett, 's kevéssel azután Brasiliába küldeték, honnét 1815 visszatért Angliába. A' portugali országgló herczeg hadjainak fővezérévé tevé. Alig ért Lissabonba, azonnal Rio-Janeiróba hívák udvarának fontos bizományai. Azon keménység, mellyel 1817 general Freyrenek a' brit sereg és az országglás ellen intézett öszveesküvését Lissabonban elnyomta, nagyon gyűlöletessé tevé őt a' portugali katonaság előtt. A' cortések 1820 elbocsátották szolgálatjából. Erre ismét Brasiliába ment, azután pedig Angliába, 's Decemberben 1826 újra fellépett Lissabonban, vezetni az angol segédsereget a' lázadók ellen.

BEREZINA, folyó az orosz birodalomnak Minsk nevű kormány-székeben, melly a' Napoleon alatt Nov. 26. 27. 1812 rajta keresztülmenő francia sereg szerencsétlenségéről a' historiában mindég nevezetes fog maradni. Tsitsakoff admiral a' moldvai sereggel délről felfelé nyomult, hogy a' fősereggel egyesüljön, melly Borissownak visszavévése után a' Witgenstein Duna felől lefelé jövő osztályával kezét fogván, Napoleont a' Vistulától el akarta szakasztani. Napoleonnak tehát minden azon véghetetlen nehézségek mellett is, mellyekkel a' föld, időjárás és seregének veszedelmes állapotja miatt kellett küszködnie, mindent el kellett követni, hogy Minsket, vagy legalább a' Berezinát elérhesse 's ezen elébb keresztülmehessen, mint az Oroszok, melly célját csak tábori eszközei 's ágyúji nagyobb részének feláldozásával hajthatá végre. Nov. 25. anakokáért Napoleon a' viznek mind a' két partját megvizsgáltatta, 's minnekutána a' moldvai seregnek előcsapatját Oudinot Borissowba visszanyomta, az itt lévő hid az Oroszok által leégettetvén, Nov. 26. Borissowon felül két mldre, Sembinnél, két hidat csináltatott Napoleon, a' mi annyival nehezebb volt, mivel a' viznek mind a' két partját széles mocsárok borítják, mellyek mint maga a' folyó is igen vékony jéggel fedettek, az általmenés többi pontjait pedig az Oroszok fenyegették. Alig mentek keresztül egynéhány csapatok, midőn a' félig kétségbe esett seregnek sokkal erősebb része, melly itt fegyver és minden rend nélkül szorult öszvé, a' szabadulás hidjára rohant. A' katonai fenyíték ugyan is már régolta eltűnt a' francia seregből. Minden szempillantással nagyobb lett a' zavarodás. Ki a' hidon nem reménylhetett szabadulást, a' Berezina zaján kereste azt, ezen vakmerők többnyire jég alá merültek 's a' vízbe futtak, mások is, társaiktól a' hidról letaszittatván, hasonló sorsra jutottak. Ezen borzasztó áltmenetel alkalmosságával az előcsapatot Oudinot vezérlete; legelől a' Lengyelek mentek Dombrowszky alatt; a' végső csapatot a' bellunoi herczeg osztálya tette. Nov. 27. dél tájban jutottak el a' Francziák temérdek veszteséggel vásárlott céljokhoz 's Wil-

nán keresztül Varsó felé indultak, elhagyván a' minski országot, mivel azt reménylették, hogy Wilnában minden szükséges dolgokat fel fognak találni. Azon számtalan áldozatok közt, melyek a' Berezinán túl maradtak, volt Partonneaux osztálya is, melynek mint utolsóának a' hídát le kellett volna maga után égetni; de a' Francziák elfoglalása szerint csak résznyire (u. m. 2000) 's az ut eltévesztése miatt, az Oroszok tudósításai szerint pedig egészen (azaz, 7500-an) 5 vezérével együtt elfogatták az Oroszoktól. L-u.

BERG, hajdani hercezség, melyet Bavaria 1806 Anspachlal cserélt el. Ez a' népes tartomány, mely most a' Prussiahoz tartozó Kleve-Jülich-Berg provinciának egy része, Németországnak első fabrikás tartománya. A' kereskedés és fabrikák helye a' Wipper völgye Elberfelddel és Barmenel. Fővárosa 's a' kormányshelye Düsseldorf. Az egész tartomány hegyes, gazdag vassal, ónnal és kőszénnel, aany gyabonat, mennyi a' népek (melly olly sok, hogy 1 nsz. mlfldön némelly tájékon 8—10,000 ember lakik, és így egész Németországban Berg legnépesebb, 's a' többi német tartományok lakosainál tehetősebb és pallérozottabb) szükséges volna, nem természet. A' népek ezen nagy száma, tehetőssége és pallérozottsága épen nem a' föld termékenységének, sem régi hercegei bölcs uralkodásának, hanem sok a' tartományra nézve kedvező történeteknek következtése. Luther és Calvin reformatójaink a' mesterségek és kereskedés éjszakon spanyol Belgiumban virágoztak legjobban, kiváltképen Hollandnak nyugoti partjain francziaországi határáig; keletre és délre pedig Namurig és Brabantig terjedtek ki azok a' burgundi szelid országlás alatt, míg II. Filipe, spanyol király, idejében a' Protestansok üldözötése ki nem ütött, a' minek oka nem annyira vallásbeli gyűlölség, mint ezen tartományok szabad gondolkozása módjának gyűlölése volt. A' számtalan kivégeztetések és jószágfoglalások miatt az éjszaki provinciák felzendültek, 's a' munkás Belgák közül sokan kivándoroltak. A' déli-belgiumi leggazdagabb mesteremberek és kereskedők Hamburgba, Londonba, Kölnbe 'sat. költöztek, a' kevesbbé gazdag fabrikások 's ezeknek munkásai pedig a' szomszéd tartományokban akarták a' dolog kimenetelét elvárni 's a' bergi hercezségben telepedtek meg és állítottak fel fabrikákat, melynek fabrikái malmokhoz szükséges patakokat 's kőszénet bőven adott a' természet, 's a' hol mind ásványokat találtak a' mesteremberek, mind pedig az ezekből készült mireket Hollandon keresztül a' tengerre, 's a' Rhenuson, valamint a' szárazon is, Németországba elszállíthatták 's eladhatták. Ezen kívül elejétől fogva tökéletes vallásbeli türelem uralkodott a' bergi hercezségben, a' hol az uralkodóknak szép uradalmaik voltak, melyeknek jövedelmei a' gazdag bevándorlottak által igen megsokasodtak. Nyílt karokkal fogadta tehát a' herceg a' bevándorló Belgákat, valamint a' nemesség is, mely örült, hogy birtokai-ba illy munkás és hasznos embereket telepíthetett meg. Ezen kedvező környüállásokhoz jött még az, hogy a' Rhenuson túl megtelepedett fabrikák, a' Német-Álföldet pusztító had lárájától távol esvén, bátorságban dolgozhatott, 's minthogy mind Spanyolország Amerikából hozott kincseinek, mind a' felzendült Belgák coloniájik jövedelmének 's tengeri zsákmányaiknak nagy részét a' tábor szükségéire és fegyverekre kénytelenítettek fordítani, melyeket legközelebb 's legkönyebben a' neutralis Bergben vagy Lüttichben szerezhettek meg, ennél fogva legelőször is a' tábori eszközök, puskapor, ón, vas, aczél, posztó, vászon, bőr 's más fejedelmi házaknak, melyek a' II. Wilhelm herceg leány ágon lévő maradékának 1546 (midőn Wilhelm Károly császár öccsének, II. Ferdinand-

nak, Maria nevű leányát vette feleségül) V. Károlytól adatott egy nevezett habilitationis privilegiumra, melyet a császár Mariának férjűj maradvékaira kiterjesztett, utaltak, nem tetszett. A két utolsó ház valósággal is eljutott a bergi herczegség közös bírására, a rendek megegyezésével 's a német-alföldi köztársaság jótállása mellett; ez ugyan is minden módokat elkövetett arra, hogy szomszédiségában catholicus és Spanyolországgal szövetséges fejedelem ne uralkodjék. A pfalz-nenburgi és brandenburgi házak közös uralkodása 1666-ig tartott, mely idő alatt Hollandnak védelme alatt a háborúnak legkisebb súlyát sem éreztek a bergi lakosok. A 30 esztendő háboru elején a dortrechi egyházi gyűlésnek a Remonstránsok 's ezeknek neve alatt minden köztársasági alkotmány mellett buzgólkodók ellen való kemény végzése, 's ezeknek innen származott üldözötteik ismét többeket kiűztek a német-alföldi 7 provinciából, midőn a kivándorlók ez uttal is a szomszéd Bergenbe telepedtek meg, kik, ha később visszatertek is, mivel gazdag emberek voltak, igen sok pénzt hagyván magok után forgásban, sokat tettek a bergi lakosok meggazdagodására. 1666 az uralkodó házak megosztottak, 's Berg a pfalzi grófké lett. Midőn XIV. Lajos a nantesi edictumot eltörölte, ismét Berg szolgált a francziaországi Protestánsoknak menedékhelyül, a hol azok által a selyem- és pamutművekben, csipkében 'sat. való franczia izlés elterjesztetett. 1806 elvesztette Berg a pfalzi grófok alatt létét 's csere által porosz felsőség alá jött. A tiltsi békeségben 1807 nagyherczegséggé tétetett Berg, több más tartományok is adván hozzá, 's Muratnak ajándékozottat, a ki azt 1808-ig bírta. A következő esztendőben a hollandi koronaörökös lett Berg nagyhercege. 1814 ismét egyesített Prussziával. Számos lakosai inkább vas-, aczél-, fegyver-, posztó-, vászon-, bőr-, szappan-, dohány-, papiros-, szőnyeg-, eczet-, kender-, selyem-, és pamutfabrikáikból élnek, mint földmivelésből. Most Kleve-Berg 9-ik provinciája a porosz monarchiának; 158 nsz. mf. fekszik, 98,300 lakosával 's két, u. m. a düsseldorfi és kölni, kormánykerületével.

L—ü.

BERGAMO, a bergamoi delegatiónak (54 nsz. mf. 's 306,600 lak.), mely a lombard-velencei királyságban fekszik, fővárosa, a Brembo és Serio vizeik közt lévő halmokon, két fellegréval, melyek egyike a városban, másika a városon kívül van, továbbá két kőfallal körülvett 's 4 keritetlen külső várossal és 30,680 lakossal. Bertalan napi vására híres a benne elkelní szokott sok selyemművekről. Püspök lakja 's a tartomány kormány székeinek helye; egy festő- 's képfaragó-academia, egy múzeum, athenaeum, közönséges könyvtár, több oskolák és sok, kiváltképen selyemfabrikák vannak benne 's egy kicsiny protestans közönség. L—ü.

BERGASSE (Miklós), diplomaticus és író, szül. 1750 Lyonban, hol mint ügyvéd élt. Utóbb parlamenti ügyvéd lett Parisban. Itt mutatá ki észtehetségeit BEAUMARCHAIS (I. e.) híres perében pénzváltó Kornmann ellen. A revolutio kiütésekor a generalstatusokhoz választatván Lyonban, képviselését csak hamar letévé, még elébb, mint Monnier és Lally-Tolendal, a mi — valamint ezeknél, ugy nála is — egyáltalán nem hagyatott helyben. A terrorismus ideje alatt csak Thermidor 9-dike menté meg életét. B. ezen idő oltá a szemlélődő philosophiának szentelé idejét. Gyönyörű stylus és ideagazdagság különböztetik őt egyéb módi francia ideologoktól. Itt „*Morale religieuse*“; „*De l'influence de la volonté*“; „*Sur l'intelligence*“ és „*De la propriété*“ (1807) czimű munkáit nevezzi meg. B. egyike volt Mesmer magnetismusi tanítása legelső 's leghevesebb apostolainak.

BERGEN, Norvegiának egy megyéje, melynek kel. határa Aggerhuus, éjz. Dronheim, déli Christiansand 's nyug. az éjzaki tenger, a k. h. 22° 55'—25° 5' 's az é. sz. 59° 34'—62° 39' közt, 656 nsz. mf. 's 148,000 lak., a honnan 1 nsz. mfdön 283-an laknak. Bergen nevű megerősített fővárosa, egy Bergenhuus nevű fellegréval, a waagi öböl, mely

a' szárazba mélyen bemegyén 's magas és meredek kősziklával körülvett kikötőt formál, végén fekszik. A' szárazon való hozzámenetel kősziklás környéke miatt igen nehéz. Éghajlatja kősziklák által védelmezett fekvésénél fogva meglehetősen szelid, de esős. Bergen jól van épülve, hanem kősziklás földje miatt némely utszáji görbék 's dombosak. 2200 háza 's 21,000 lak.; 1 német 's 3 dán temploma, egy püspöki deák iskolája, egy Pontoppidan püspök által 12 nevendékre, kik itt a' főbb tudományokban oktattatnak, alkottatott papi nevelő intézet, egy hájókázó iskolája, a' vérveszélyben szenvedők számára építettett gyógyító intézete, minthogy a' füstölt vagy beszózott hussal és halakkal való élés miatt sokan szenvednek ebben a' nyavalyában, 's más közhasznú intézetei vannak. A' közép-norvégiai partok lakosai természetnyelveiket, deszkájkait árboczfájikat, léczkeiket, tüzi fájokat, kátrányokat, halzsirjokat, bőreiket 'sat. kiváltképen szárazított halaikat (mellyek tökehalak) Bergenbe viszik, hogy azokat itt gabonáért 's más élelembeli dolgokért, mellyeket ide az Angolok, Német-Alföldiek és Németek szállítanak, elcsereljeik. Bergennek mindazáltal csak 100 hajója foglalatoskodik kereskedéssel. — 1445 a' német Hansa-városok sáfárságot 's portéka-lerakó-házakat építették itt, 's ezen időből valók még: a' német egyház, melly egyetlenegy Norvégiában, a' német szegényház 's a' német portéka-lerakó-helyek. Az ország belső részeibe menő országutakon csak télen szoktak szánnal utazni. Bergenben született Holberg költő.

I—ú.

BERGEN-OP-ZOOM (hajdan markgrófság, mellyet Pfalzbavaria Franciaországnak, e' pedig a' parisi békeségben Német-Alföldnek engedett), az éjszaki-brabanti herczegségben, erős vár, mellyen a' Zoom keresztül folyik; ez a' Scheldébe önti vizét, mellyel a' várost egy jó kikötő köti össze. 1150 ház. 's 5600 lak., egy régi várkastélya, 3 temploma, 1 rajzoló és építő intézete, szardellahalászatja és sok fazokásai vannak. A' Spanyolok ezt a' helyet 1586 és 1622 hijában ostromolták; a' Franciaák ellenben hadi fortéllyal elfoglalták 1747 csaknem három hónapig tartó ostrom után, hanem az aacheni békeségben 1748 igen megrongált állapotban visszaadták. Jan. 30. 1795 más hollandi várakkal együtt ismét francia kézbe esett 's egy angol ezred, melly a' várban volt, hadi fogásra vitetett. A' háboru folyása alatt a' Franciaák tartották meg a' várban való őrseregtartás; jusát. Azon ostromló rohanás, mellyett Mart. 8. 1814 sir Th. Graham (a' ki későbbben lord Lyredoch lett) egy angol sereggel a' várra tett, rendkívül nagy veszteséggel veretett vissza. L—ú.

BERGERAC, a' Dordogne víz partjain termő kellemes izü francia bor. Kétféle, fejár és véres. Franciaországban némely helyett petit Champagne nevet is visel.

A***s.

BERGHEM (Miklós), nevezetes táj-és állatfestő, szül. 1624 Harlemben. Első oktatást atyjától, Harlem Pétertől, vőn, a' ki igen közép-szerű mivész vala. Tanulását van Goyen 's az id. Weenixnél folytatá. Beszéli, hogy egykor, midőn atyja kergeté, van Goyen műteremébe menekedék, a' ki, hogy védhesse, ezt kiáltá tanítványinak: „*Berg hem*“ (rejtsetek el); ez ada új nevére alkalmat. A' mivészességhez vonzó szeretete, műveinek kelete 's neje telhetetlensége valának okai, hogy fellette szorgalmasan dolgoza. Különös könnyűség tevé kellemessé munkáját. Rézmetszések vételére, mellyeket nagyon kedvele, gyakran tanítványitól kelle pénzt kölcsönöznie, 's hogy visszafizethesse, nejt szokta vala elámitani festéseinek ára iránt. Uly módon gazdag gyűjteményhez juta. B. tájrajzai és állatfestései a' legfőbb galériákat diszesítik. A' lelemény szerencsés, a' színezet velős, a' világ és árnyék elosztása helyes, 's a' szorgalmas kivitel sehol sem háborítja meg a' harmonia báját. Ambár majd csak soha sem hagyá el műteremét, további mulatása alatt Benthem várában pontosan megtanulá a' természetet. A' sanyarubb critica gáncsolhatná nygan kelletténél nagyobb könnyűségét; kevesb mivészéget 's több egyszerűséget kívánhatna a' természet utánzásában 's

állatnak szorgalmasb és helyesb környülrajzait; de ezen csekély hibákat elfelejtetik egyéb jelességei, 's B. t méltán helyeztetjük az első tájfestők sorába. Megholt 1683 Harlemben. Dujardin Károly és Glauber tanítványi voltak. De Smeth képgyűjteményének elkötyáltatásakor (1810) Amsterdamban B-nek 4 festése 800, 1000, 1625, 2500 holl. aranyon kelt el.

I.
BERG KÖNYVE, I. CONCORDIAE FORMULA ÉS SYMBOLUMI KÖNYVEK.

BERGLER (István), alapos philologus, szül. Erdélynek Brassó városában 1680 körül, protestans szüléktől. Tanult a lipcsei universitasban 's főképen a' classica literaturának feködt. Egy ottani könyvárosnak, Firtschnek, ajánlásával Hollandba ment Wetstein könyvnyomtató- és ároshoz, kinél több régi classicusokat adott ki, mellyek javalást nyertének. Odahagyván Amsterdamt, Hamburgban Fabricius János Albertet segítette philologiai munkájának kiadásában, Firtsch későbbben visszaszólította Lipcsébe, hol Bergler több évig mulatott, classicusok kiadásával foglalatokodván. Végre Maurocordato meghívására Bukarestbe ment, ennek fíjait tanította, görög munkáit latánra fordította 's egy jeles könyvtárt intézett el számára, mellyet a' tudós Maurocordato a' konstantinápolyi patriarch. templomnak hagyott. Pártfogójának halála után Konstantinápolyba vette magát 's a' mohammendán vallásra lépett által. Azután ismét visszatért Bukarestbe, hol 1738 és 40 közt holt meg. Főbb munkái: *Homeri opera, quae exstant omnia, graece et latine, graeca ad princ. Henr. Stephani, ut ad primam omnium Demetrii Calchondylae editionem atque insuper ad cod. ms. sunt expressa* (Amst. Wetsteinn. 1707—1712); *Julii Pollucis onomasticon, graece et latine* (Amst. Wetssteinn. 1706); *Alciphrontis epistola graec. et lat.* (Lipcese, Firtschn. 1715); *Aristophanis comediae graec. et lat.* (Lipcese Firtsch, 1716); *Περὶ τῶν καθήκοντων βιβλος. Liber de officiis a J. A. N. Maurocordato voivoda conscriptus, editione secunda latine conversus* (Lipcese, Firtschn. 1722—1724); *Jos. Genesii de rebus constantinopolitanis libri IV.* (Velencez 1733). Az „*Acta Eruditorum*”-ban (Lipcese 1712—1713) megjelent tőle: *Animadversiones quaedam ad Jacobi Gronovii emendationes in Suidam* és *Animadversiones in editionem novam Herodoti a Gronovio curatam.* A' görög nyelvben igen jártas volt, 's tudománya nem középszerű; de a' világgal 's élettel nem gondolt, 's mint több humanisták, egész életében a' cynismusnak hódolt.

BERGMANN (Torbern Olof), nagy svéd természetvizsgáló és chemicus, szül. Mart. 9. 1735 Katharinbergben, Westgothland svéd megyében. Csak nagy nehezen nyerhette ki familiájától, hogy magát egészen a' tudományoknak szentelhesse. Akkor Europa minden tudósainak figyelmét Linné foglalatokodtatta. Minden felől tódultak hozzá a' tanítványok. Ezekhez csatolta magát Bergmann is, 's sokféle esmeretei, munkássága, éles elméje és felfedezesei által, mellyeknek szaporítását geometriai és physical esmeretei könnyítették, ezen hires ember figyelmét felébresztette. 1758 philosophia doctorává 's Upsalában physica professorává lett, melly hivaltalót esztendeig nagy hirrel viselte. Midőn a' chemia és mineralogia hires professor, Wallerius, elbocsáztatását kérte 's megnyerte, Bergmann jelentette magát helyébe. Kérő társai azzal vádolák, hogy ő ezen tárgyat nem is érti, mivel róla soha sem irt semmit. Hogy ezeket megczafolja, bezárta magát bizonyos időre egy laboratoriumba 's egy a' timsó fabricatiójáról irt értekezéssel lépett fel, melly még most is főmunkának tartatik. Most már valósággal professor lett a' chemiában 1767, egész erejével üzte ezen tudományt; véghetetlen sokat tett abban 's fontos felfedezésekkel állt elő. Feltalálta a' mesterséges érczes vizek készítését 's felfedezte az érczes vízben a' kénes vitzárgyszeszt. Neki köszönék azon esmertető jelek előadását, mellyekkel a' níkel más érczektől különbözik. Nagyszámu érczetet vetett chemiai analysis alá 's eddig

szokatlan pontossággal és határozottsággal hajtotta azt végre. Kiadta az érczeknek egy classificióját is, melyben a' főosztályok azoknak chemiai természetek, az alsó osztályok pedig külső formájok különbözőlésege szerint vannak elintézve. Ebben különösen azon geometriai viszonyoktól való előbbi felfedezése ada nekie világosságot, melly ugyan azon substantia különbözőféle kristályosodásai közt van, 's mellyek egy alapformától származnak és hasonló részeknek meghatározott 's könnyen szám alá vethető törvények szerint történő ráakadásai által állanak elő. Bergmann nem csak hazája, hanem egész Europa előtt tiszteletben állott, megtiszteltetett Wasa rendjével 's Berlinbe, hova Nagy Fridrik meghitta, nem ment el. Szünet nélkül való szorgalma által kimerítve megholt életeinek 49-dik esztendejében 1784. A' chemiai rokonságokról való theoriája a' legújabb időkig tiszteletben állott 's Berthollett közönségesb megalapítása által közelebbi meghatározásokat nyert ugyan, de fel nem fordított. — Munkáji közt legnevezetesebbek: „*Opuscula physica et chemica*“ (Stockholm 1779 3 darab) és: „*Physicalische Beschreibung der Erdkugel*“ (svédből Röhl által, 3 kiadás Greifswald 1791, 2 köt.). *A. B. P.*

BERING (Vitus), muszka hajóskapitány, szül. Horsensb. Jütlandb. alig állítá fel Nagy Péter a' kronstadti tengeri hadat, B. azonnal ott nyere tisztséget. Jeles tehetségei- 's rettenetlenségének, mellyet a' Svéd-ekkel viselt háboruban mutatott, köszöné, hogy egy felfedező utazás igazgatása a' kamsatkai tengeren reábizatott. Febr. 5. 1725 indult el Petersburgból Sibiériába. 1728 vizsgálta ezen nagy félsziget éjszaki partjait az éjsz. sz. $67^{\circ} 18'$ -ig, 's kisült vizsgalatiból, hogy Asia nem függ össze Amerikával; de valljon a' Kamsatkával szemben fekvő partok continensnek partjai e, vagy csak közben lévő szigetek, ezt kell vala Beringnek meghatározni. Jun. 1741 2 hajóval ujra elindult Ochotzkból 's Amerika éjszaknyugoti partján kötött ki az éj.sz. 35° és 69° közt. Szélvrieszek 's betegség hátráltatá folytatni felfedezéseit. Igen félre, egy puszta szigetre, vettetett. Hó és jég fedte a' zordon vidéket. B. megbetegedett 's Dec. 8. 1741 holt meg. A' tengerszorost Asia és Amerika közt Bering utjának (Aiannak is mondják), a' szigetet pedig, mellyen megholt, Bering szigetének nevezték. L. Müllner „*Voyages et decouv. faites par les Russes*“ (Amst. 1766).

BERING vagy Cook utja, tengerszoros Éjszakamerikanak nyugoti és Asiának kel. partjai közt. (Vö. BERING). Cook hajóskapitány szerint a' tengerszoros az éj. sz. 66° alatt, a' hol t. i. legkeskenyebb, nem szélesebb 10 német mföldnél; hanem éjszak-kei., kel. és nyug. éjsz. nyug. felé miudég szélesedik, 's a' 69° alatt már 75 német mf. széles. Szembetűnő a' tengerszorostól éjszakra fekvő két tartományok hasonlatossága egymás közt. Egyiknek sincs fája. A' partok alacsonyak, hanem benebb a' szárazon magas hegyek emelkednek fel. A' viz mélysége a' tengerszoros közepében 29—30 ölnyi.

L—ú

BERKELEY vagy BERKLEY (György), cloynei püspök Irlandban, híres a' maga IDEALISMUSÁRÓL (l. e.), melly szerint egy külső testvilágnak felvétele csak képzelet, 's az ember csak a' maga előterjesztéseit és érzeteit veszi észre és eredeti előterjesztéseire nézve Istentől, a' minden lelkek lelkétől, függ, cselekedetre nézve pedig szabad. Szül. 1684. Kilcristinben Irlandban, 1707 tagjává leve a' Szent Háromság collegiumának a' dublini egyetemenben, utazott 1713 és 1714 Olaszországban Livornóig, későbbben pedig a' Brit Anhenak olaszországi, siciliali és franciaországi utazásában kísérelője vala. 1721 az irlandi helytartónak, herczeg Graftonnak, udvari papjává lett és már 20-dik éve előtt javalással lépett fel mint író. Philosophiai 's mathematicai munkáji, mellyek közt kivált „A' látás theoriája“ a' szerző éles elméjének legragyogóbb tanubizonyossága, nagy hirt szerzének ő neki. Értéke mistress Vanhomrighnek, ama híres Vanessának, ki szerelméről Swift iránt olly esmeretessé lett, testamentoma által tetemes öregbülést nyere. Ekkor tevő ő esmeretessé

„Az amerikai vad emberek kereszténységre térítését tárgyazó javallatjait, egy a' bermudi szigeteken felállítandó tanító intézet által“. Ez a' munka olly buzgóságot gerjeszte B. szándéka iránt, hogy a' legelőkelőbb emberek summás subscriptiókat rendelének, úgy hogy B. hivatalát letévén, hasonló érzésű személyek társaságában Rhode-Islandba hajózott, hogy ott collegiumának fenttarthatása végett földeket vásároljon. De mivel utóbb a' parlamenttól igért gyanolítás elmaradt, semmivé lett az ő planuma, minekutána éltek hét évét 's értékének nagy részét arra fordította vala. Immost ira még több philosophiai, vallási és statusgazdasági tárgyú munkákat. 60-ik éve körül incolica szálá meg, mellyből földolaj-vizvel élés által igyekezék magát kigyógyítani 's e' végett 2 értekezést is ada ki ezen viznek hasznáról. Nem sokkal azután hirtelen meghala Oxfordban 1753. B. úgy rajzoltatik le, mint az emberi tudásnak csaknem minden ágaiban jártas férjfiu, a' ki e' felett moralis caractere által mindeneket, a' kik őt esmerék, tiszteletre gerjesztett, a' honnan az ő állhatatos barátja, Pope, is azt mondá ő róla, hogy ő minden erényekkel bir, mellyeket az ég alatt lelhetni. Leghiresb philosophiai munkái: „*Treatise on the principles of human knowledge*“ (London 1710), „*Three dialogues between Hylas and Philonous*“ (London 1713); *Alciphron or the minute philosopher*“ (London 1732). Minden munkái („*Works*“) megjelentek Londonb. 1784, 2 dar. 4; előtte biographiája Arbutnot által.

A. B. S.

BERLIN, Prussziának fővárosa, a' király lakhelye 's a' legfőbb igazgató székek helye, a' brandenburgi provinciában, a' Spreenél, a' k. h. 31° 2' 30" 's az éj. sz. 52° 31' 14" közt, Europa legnagyobb és legszebb városainak egyike. Kerülete nagyobb 4 órányinál 's 5 városból, u. m. a' tulajdonképen vett Berlinből, a' Spreenél fekvő Kölnből, Fridrichswerderből, ó és új Dorottya-városból, a' Fridrik-városból (mellyek 1714 óta királyi lakvárosainak nevezetnek) 's 5 külső városból, u. m. a' Louisa-városból, melly ezt a' nevet csak a' legujabb időben kapta, a' királyi, spandau, stralau külső városokból 's a' kőfalakon kívül fekvő Oránienburg külső városból áll. Berlinnek 133 főutszája, 91 utszája, 22 közönséges piacza 's vásárhelye, 15 kapuja, 27 főtemploma, 37 hidja 'sat. van. 1817 a' templomokkal együtt 7133 háza (ezek közt közönséges épület 174, fabrika 61) volt. 1822 a' tűzkarmentő társaság 6540 privat házért állott jót, mellyeknek ára 54,055,375 tal. tett. 1825 végén Berlin a' katonákkal együtt 220,000 lakták, kik közt 3700 Zsidó, 4000 cathol. 's 10,000-nél több Reformatus volt. I) A' tulajdonképen vett Berlinben, mellyet 1163 Medve Albert épített, megjegyzést érdemelnek: a' királyi postaház, tanácsház, a' városi törvényszék háza, a' közönséges katonai iskola, a' cadetház a' joachimsthal gymnasium, Sz. Miklós temploma, melly a' Lutheransoké 's legrégeb Berlinben, Maria temploma 286 láb. magas tornyával, a' Reformatusok főtemploma, a' Francziák új temploma, Fridrik árva-háza, mellyben 1818 árva neveltetett, egy templommal 's királyi himnlőoltó intézettel, mellyben 1802 óta 25,332 gyermek- 's felserdültbe oltatott a' himlő ingyen, továbbá az őrsereg temploma, a' Zsidók sinagógája, az ugy nevezett királyi táborház, későbbben vál. fejedelmi lakhely, azután egy nevezetes posztomanufactura helye, melly a' hadi seregnek, kiváltképen pedig a' katonatiszteknek szükséges posztót készítette, most pedig több királyi pénztárak és író szobak helye, végre az új piac. Berlinnek külső városai: a' királyi külső város, hol az új királyhid, a' Sándor piacznán lévő dolgozó ház, a' spandau külső város, hol a' spandau hid és Monbijou (Hercules) hid, a' Monbijou királyi mulató kastély, a' barómorvososkola, a' hajóépítőöltés, a' la Charité nevű nagy ispotály a' clinicum institutummal (ebben 1816 5144 beteg volt), a' királyi új pénzverő házzal 'sat., 's az orani-nburgi kapu előtt lévő vasöntő mihely, az agg katonak háza, mellyben mintegy 1000 katonatiszt, köz katona, asszony 's gyermek tápláltatik, végre a'

stralani külső város, a' hol több czukortisztító intézetek 's mesterséges kertek nevezetesek. A' kófalon kívül fekszik a' rosenhali külső város vagy Neuvoigtland 4 főntszájával. 2) A' spreei Kölnben, mely nevét építtetéséről azon karóktól (Köllnen) kapta, melyekre a' Medve Albert által kiszorított Wéndek építették mocsárok és posványok közt házaikat, 25 főntszáján kívül, melyek a' Spree két ága közt fekszenek, ezek kitetszők: egy 160 l. hosszú, 5 bolthajtáson fekvő hid Fridrik Wilhelm nagy vál. fejedelem Jacobitól öntetett, lovon ülő colloss. ércszobrával; a' 460 l. hosszú, 276 l. széles és 101 l. magas királyi kastély, képgyűjteményivel, mesterség- 's természeti mivek kamarájával, pénzgyűjteménnyel 'sat.; a' mulató kert a' dessau herceg, Leopold, Schabowtól készített igen jeles szobrával; a' káptalan temploma; a' királyi lovagacademia, 'sat. Kölnnek egy része Uj-Kölnnek nevezetik 's 4 a' Spree mentében fekvő főntszából áll. Itt van a' királyi sólerakó-hely. 3) Friedrichswerder 19 főntszájával Fridrik Wilhelm nagy vál. fejed. által épített. Nevezetesek benne: a' fő pénzverő ház, az adresház, hol zálogért pénzt lehet kölcsön felvenni, a' fejedelmi ház, a' werderi német és francia templom (egy hosszú épület, mely belől köz fallal választatik egymástól), a' nagy vámbáz, a' Fridrik- és francia gymnasium, egy theol. papi nevelő házzal, azon palota, melyben a' király lakik; a' pompás fegyvertár, a' királyi ágyuöntő műhely, a' Schinkel által épített nagy őrház Scharnhorst és Bülow szobraikkal 'sat. 4) Az uj vagy Dorottya- város, hasonlóképen Fridrik Wilhelm nagy vál. fejedelem által épített, a' ki azt második feleségéről nevezte így; 5 rendes főntszája van, melyek közt az „*Unter den Linden*“ nevű 2088 l. hosszú és 170 l. széles pompás utza kiváltképen nevezetes. Megjegyzést érdemelnek benne: az universitas épülete (elébb Henrik herceg palotája), a' romai pantheon formájára épített cath. templom, a' dorottya-városi templom, az operajátékszin, a' királyi könyvtár, az académiá épülete egy csillagvizsgáló toronnyal, a' parisi piac 'sat. A' brandenburgi kapu előtt, mely 195 l. széles 's olyan formájú, mint az athenei propylaeum, (Langhanstól építettett 1789) és felette egy négylovu szekeren azon Victoria áll, melyet 1807 a' Francziák magokkal elvittek, hanem a' Poroszok 1814 Parisból visszahoztak, vannak: az ugy nevezett állatkert, mely 2 mf. kerületű, a' Bellevue mulató kastély, a' katonák gyakorlására szolgáló nagy piac és több gazdag emberek mezei háza. Mivel egy részét számos Zsidók lakják, kik itt fekvő jószágokat birnak, ezen része a' városnak Uj-Jerusalemnek is nevezetik. 5) A' Fridrikváros, melynek III. Fridrik vál. fejedelem (mint király I. Fridrik) adott lételt 1688, nagyságával felülmúlja az előszámláltakat 's 23 széles főntszája van, melyek közt Wilhelm utszája, a' leipzig utza 's a' már említett Fridrikutsza legkitetszőbbek. Nevezetesek benne: a' rendőrző katonaság piacza, Wilhelm piacza, egy 190 lépésnyi hosszú 's 90 lép. széles négyszeglet; Schwerin, Winterfeld, Seydlitz, Keith és Ziethen vezérek szobraikkal a' dönhoffi és leipzig piacz, a' belle-alliancei piacz, a' jerusalemi templom, cseh templom, a' Szent Háromság temploma, a' francia és uj templom két híres toronnyal, a' hajdan anspachi palota (most Louise fundatiójának helye), a' kir. porcellánfabrika, Fridrik Wilhelm gymnasiuma egy felsőbb polgári iskolával 1816 650 tanul.), a' törvénybiztosság, főtörvényszék, kamarai törvényszék, árvacollegium 's a' brandenburgi feudale archivum épülete, az arany- 's ezüstfabrika, bank, a' tengeri kereskedő társaság háza, a' játékszin, mely 1817 leégett, hanem ismét felépítettett, 's más igen pompás privát épületek. 6) A' Louise- város (hajdan köpenicki külső város) nagyobb részént kertekből 's mezőkből áll. A' kereszt-, máskép a' tempelhoffi hegyen, a' halli kapu előtt, lehet az 1820 felállítottat vas hadi emlékoszlopot látni. Berlinnek 100 közönséges és 50 privát iskolája van, a' gyermekek első oktatására; számos polgári vagy középoskoláji körül 10 közönséges, 60 privát és 13 különös; a' felsőbb tudományos mivelődést

5 tudós iskola, 7 felsőbb különös iskola 's az universitas mozdítja elő. Az universitas 1809 alkottatott; hozzá tartoznak a' városon kívül Schönbergnél lévő fűvész kert, egy bontszoló theatrum, bontszoló és zoologicum museum, theologicum és philologicum seminarium, ásványcabinet, clinicum institutum, szülő intézet 'sat. 1826 1640-n tanultak benne, kik közt 400 külföldi volt. Benne tartatik a' király által 1815 Parisban vétetett képgyűjteménye Giustinianinak, mellyet minden héten kétszer lehet látni. Ezenkívül vannak Berlinnek több academiái 's tudós társaságai, nevezetesen a' tudományok kir. acad., a' képző művészségek, mechanikai tud. 's építés acad. az ide tartozó művészi oskolákkal, természetvizsgáló, orvosi-seborvosi, pharmaceutica, philomatica, physico-medica társ., német nyelv társ. és egy művészi egyesülete; továbbá vannak benne: régiségek museuma (alk. 1820), kir. orvosi-seborvosi acad. a' katonaság számára, orvosi-seborvosi-fa- 's plántaoskola, baromorvosi iskola, 2 falusi 's városi oskolatanítókat formáló intézetek, a' nyug. afrikai Pogányok térítőjének oskolája, siketnémák és vakok intézetei, 1 zsidó iskola, erdőszakad. éneklő acad., katonai uszó osk., bibliai társ., egy társ. a' kereszténységnek a' Zsidók közt való terjesztésére, egy kertmivelő egyesület 'sat. Berlinben sok jöltévi intézetek is vannak, mellyek mintegy 12,000 szegényt gyámolítanak, a' többek közt az asszonyi jöltévi egyesület Dec. 1816 1080 familiát táplált. Legjöltévőbb intézet a' hadi tanácsos Kranz által 1794 alkottatott polgármentő intézet, melly az elszegényedett polgárokat segíti. Berlin nevezetes kereskedő város, van egy kir. bankja, kir. tengeri kereskedő társasága, bátorságosító vagy kárméző társ. 'sat. gyapjupiacza, mintegy 300 gyapju- és pamutfonó machinája, 4834 posztó-, selyem-, gyapju-, pamut-, vaszonmiv és szőnyegszövő széke, 326 paszamántosa, 44 kártonnyomatása, 66 festése, 5 czukortisztító intézete-porezellán- 's kőedényfabrikája, 411 munkással, 1. kir. bronzfabrikája, híres arany- 's ezüstmiveket készítő fabrikája, asztalosmunkák, szalmakalap-, virág- és tollfabrikái, mintegy 25 könyvműhelye, 8 puskapormalma 'sat. Megjegyzést érdemelnek még Jacobinak híres és áruba bocsátott mügyűjteményei.

L—ü.

BERLINI KÉK, igen szép kék festék, melly a' legerősb savanyak behatását is kiállja, a' nélkül hogy szép színét elvesztse. Mint sok más fontos chemiai találmányok, ugy ez is a' történetnek közzöni lételett. Egy Diesbach nevű festékkészítő t. i. florenczi lakkot akart csinálni a' mult század elején (1704). Ezt ő kosenillfőzetből készítette, mellyet, timsóval 's keves vasgálicczal vegyitvén, tűzkiálló alkalival vert le. Egykor nem lévén alkalija, Dippeltől, kinek chemiai műhelyében dolgozott, borkövet adatott magának, mellyről Dippel allati olajat már több ízben lehuztak. Ez veres szín helyet kék színt adott a' lakknak. A' szín igen szép lévén 's közönséges tetszést nyervén a' festői művészségben, tulajdon mesterség tárgyává lett, 's feltaláltatása helyéről berlini kéknek neveztetett. Elejénte titokban tartották annak készítése módját, kirekesztő kereskedést akarván azzal üzni, de mint egyéb ilyen mesterségeknek, ugy ennek is nyomába akadtak. Woodward, a' londoni kir. társ. tagja, felfedezte 's közzé tette azt 1724. E' szerint a' berlini kék így készül: Egyenlő mennyiségű salétromot és borkövet (p. o. négy négy unciát) elpuffantanak, 's az így előállott lugsót ugyan annyira megszáraztott marhavérrel vegyítik; ezt a' vegyéléket egy tégelybe teszik 's mérsékelt tűznél mind addig égetik mésszé (calcinálják), míg a' fedőn lévő lyukacsokban több füst nem megy ki, vagy is, míg a' vér tökéletes szénné nem válik. Ekkor a' tüzet ismét felelevenítik, mind addig, míg a' massa mértékletes izzásba nem jó. Mihelyt ez megtörténik, az izzó massát azonnal elegendő mennyiségű (4 font) vízben felolvasztják 's félóráig főzik, hogy a' sós részek kilugoztassanak. Leöntvén az első vizet, a' hátramaradt fekete massára ismét friss vizet öntenek mind addig, míg annak többé csaknem semmi ize sincsen. Az így leöntött vizeket valami négy fontig elpárologtatják. Az alatt 2 uncia vasgáliczot és 8 uncia timsót 4

font forró vízben felolvasztanak 's ezt a' meleg olvadékot az elébbi hasonlókép meleg vérluggal öszveöntik, a' mi erős felpeszűdést okoz 's az olvadéknak zöldeskék színt ad. Végre egy zöldelő kék leveredék áll elő; mellyet elválasztván, reá sósavanyat öntenek, 's ez annak azonnal igen szép setétkék színt ad. Ekkor a' massát vízzel kiédesítvén, megszárasztják. Vannak ezenkívül a' berlini kéknek több más készítmódjai is. Most Berlinen kívül Lipsiában, Chemnitzben, Breslauban 's Amsterdamban vannak fabrikák, mellyekben különbféle jóságú és finomságú berlini kéket készítenek. Ez a' mesterséggel előálló berlini kék a' tiszta vasgáliczolvadéknak vérlug által való leverése által áll elő 's kék színét a' vízben lévő éghető kénes részeknek köszöni, tulajdonképen pedig tim-sóféldből és kéksavanyu vasból áll. A' berlini kéket a' réz-és kártonyomók, a' festők és képirók szokták használni, 's ezen utolsók mind olaj- mind vízfestékekben. A' berlini kék találtatik a' természetben is a' mocsáros és ingóványos helyeken Németország több helyein, Franciaországban, Norvégiában, Grönlandban, Islandban, Sibiériában, Amerikában 's nálunk is Ronaszéken, Maramaros vgyében, pornemü részekben, mint hintemény, melly csak a' világosság 's atmosphaerai levegő által kap setétebb színt.

A. Balogh Pál.

BÉRMÁLÁS (confirmatio), egy a' Catholicusoktól az anyaszentegyház kezdetétől fogva gyakorlott hét szentség (sacramentum) közül; melly, minthogy a' megkereszteltetteknek a' hitben 's istenes életben leendő megerősítésére rendeltetett, a' deák *firmare* szótól, valamint németül *Firmung*, ugy magyarul is bérmálás, mintha mondatnék: firmálás, nevet nyert. A' romai anyaszentegyházban a' homloknak szentelt olajjal (*chrysm*) megkenetése, kézrátétel, imádkozás 's egyéb czélirányos szertartások közt a' püspök által szolgáltatik azon megnötteknek, kik már a' keresztény hittudományban annyi előmenetelt tehettek, hogy ezen szentségnek hathatóságát érthetik, 's ahhoz szükséges tanulság, készülés 's a' Sz. Lélek ajándékinak vétele által hitben való megerősítő malasztot nyerni méltóknak tartathatnak. A' görög szertartásu Keresztényeknél a' kisdedeknek a' keresztelés után azonnal feladatik a' keresztelést végző pap által. A' protestans valláson lévők is szoktak bérmálni, de a' Catholicusoktól egész sacramentumi valóságában különböző módon 's kenés nélkül. Sz.

BERN, Schweiznak legnagyobb cantonja (173 nsz. mf. 338,000 lak. ezek közt 40,000 Cath., 250,000 Reform.), hasonló nevű fővárossal. Már a' 12 száz. körölvette Bubenbergi Kuno a' kicsiny Bernt a' nydecki erősségnél sánozokkal és kőfalakkal, 's Zähringeni herczeg, a' kié volt Nydeck, törvényeket adott az új városnak, melly után a' város a' 13 száz. mindég népesebb lett. Itt keresett ugyan is a' körültelakó alnemeség oltalmat a' nagyok nyomásai ellen, kikhez jöttek még több falusi lakosok, kiváltképen pedig freiburgi és zürichi polgárok is. II. Fridrik császár a' várost 1218 birodalombeli szabad várossá tette 's szabadságait megerősítette. 1288 Bern ostromoltatott Habsburgi Rudólftól, de meg nem vétethetett. 1291 a' Berniek Bubenbergi Ulrich alatt tulajdon nemeseik ellen, kiket Erlachi Ulrik vezérlett, fegyvert fogván, Bernben kerestek mind azok menedékhelyet, kik austriai nemesség által nyomattak, a' honnan a' város olly hatalmassá lett, hogy a' többi városok 's tulajdon nemesei irigykedni kezdettek reá. Öszvevetkeztek tehát ezek Bernnek eltörlésére; hanem 18,000-ból álló seregek a' háromszorta kisebb berni seregtől Jun. 21. 1339 Laupennél tökéletesen megveretett. Ezen győzedelem után a' város igen kiterjedt, 's 1353 a' schweizi örökös szövetségnek tagjává lett, mellyben Zürich után jött és így második lett a' szövetségben. Ezen század végéig részszerent vevés, részszént hódítás által még szélesebben kiterjesztette Bern határait. Minekutána 1405 a' városnak nagyobb része leégett 's azután szép renddel építettett volna fel, elkezdődtek az Austriával, Mailanddal, Burgunddal és Sabaudiával (Savoyen) viselt hosszas háborúk, mellyekben a' szövetségesek voltak győ-

zedelmesek, 's Bern elfoglalta Aargaut. 1528 bevette Bern a' reformatiót. Az ezt követő 's a' sabaudiai herczeggel folyt háboruban Bern Waadtlanddal nagyobbítá birtokait. Ez idő oltá 1798 Mart. 5-ig mindég nevedett Bernnek fénye és gazdagsága. A' canton nagysága ekkor 236 nsz. mf. volt 380,000 lak. Mart. 5. 1798 30,000 Francia ütött Bernbe, kik ellen 18,000 Bernit 's 8000 más cantonbelit vezérelt Erlach, de megveretett és tulajdon katonáijától megöletett. Bern ekkor legelőször nyitá meg ellenség előtt kapujit 's birtokának mintegy felét elvesztette, mivel éjszaki része a' mostani aargau cantonhoz kapcsoltatott 's a' délnyugtiból (pays de Vaud) a' mostani waadti canton alkottatott. A' bécsi congress végzése mindazáltal a' baseli püspökség nagyobb részével, melly Bernhez adatott, ezt a' veszteséget nemminüképen megtérítették. A' canton újabb alkotmánya szerént a' főhatalom 3 bírónak, Bern városa 's a' berni köztársaság kicsiny és nagy tanácsainak, melly utolsó Bern városának 200 's a' többi városok és helységek 99 követhől áll, kezében van. A' berni 200 követet a' kormányra alkalmas férfiak közül, kiknek 29 esztendőn felül kell lenniük, egy a' kicsiny tanács tagjaiból 's a' nagy tanács választott férfijaiból álló választó gyűlés választja. A' városok 's helységek 99 követei részszerént a' városok helybeli tanácsai, részszerént a' 22 kerületek tulajdon választó gyűlései, részszerént pedig közbevetetlenül a' nagy tanács által választatnak. Elölülő a' nagy és kicsiny tanácsban egymást felváltólag a' két bíró, mindenik esztendeig. A' nagy tanács a' törvényhozó, a' kicsiny a' végrehajtó hatalomra ügyel. Ez a' két bíróból, 23 tagból 's 2 heimlicherből (kik a' polgari alkotmány fenállására ügyelnek 's minden attól való legkisebb eltérést megjelentenek a' nagy tanácsnak) áll, és a' nagy tanácstól választatik tulajdon tagjai közül. A' canton éjszaki része teljes dombokkal, térségekkel és völgyekkel; földje termékeny, szorgalmatosan műveltetik és gabona, bor és gyümölcs természetére használtatik. Itt van az Emmen völgy, Schweiznak legtermékenyebb és leggazdagabb völgyeinek egyike, a' hol igen sok marha neveltetik 's készül a' híres emmenvölgyi sajt. Sok szép épületei, a' lakosok jó ruházatja 's vidámsága mind megannyi tanubizonyosságai a' völgybeliek jó állapotba létenek. A' canton déli része, vagy a' felföld (mellyhez tartoznak a' baslii, grindelwaldi, lauterbrunneni, kanderi, frutigeni, adelbodeni, simmiei és saaneni fővölgyek, számos mellékvölgyekkel) a' Wallis felé fekvő magas hegység tövében kezdődik 's ennek legmagasabb csúcsáig felnyulik. A' völgyek mélységei jó gyümölcsöt teremnek, termékenyek 's kellemesek; fenebben igen jó havási legelők találtnak, azután pedig kopasz kősziklák, széles kiterjedésű jeges mezők, mellyek sok pompás vizezések ferrásai 's Helvetiának legmagasabb hegyei, mint a' Finsteraarhorn, a' Schreck- és Wetterhorn, Eiger, Jungfrau, következnek. A' föld lakosai leginkább barmtartásból élnek. — A' nemzeti szorgalmatosság főágát vászon- 's posztómanufaktúrák teszik, főképen az Emmen völgyében. A' status jövedelme 1,800,000 schweizi frank (36 $\frac{1}{5}$ teszen egy mark finom ezüstöt). A' canton a' szövetség seregéhez 5824 embert ad. — Bern (1062 ház, 17,620 lak.) Schweiz legjobbban épült városainak egyike, halmon 's félszigeten fekszik, mellyet az Aar három felől foly körül. Utszáji többnyire egyenesek, szélesek 's jól ki vannak kövezve. Megjegyzést érdemelnek benne: a' nagy goth főtemplom, a' Szent Lélek temploma, az academiái épület, a' sziget vagy a' szépen épült kórház 'sat.; az academia 's több tudós egyesületek, kiváltképen sok érdemei vannak a' gazdasági társaságnak a' mezői gazdálkodás javítására és Schweiznak természethistoriai tekintetben való esmertetésére nézve. A' schweizi történetvizsgáló társaság, Müliwen, berni bíró, előlülése alatt, Bernnek hajdani idejét illető több krónikákat adott ki, mint a' Justingerét (1421-ig) 1819, a' Schachtlanét 1820 's az Anshelmét (1526-ig) 1825. Az 1802 alkottatott hazai term. historiai gyűjteményben minden schweizi emlős állatok, madarak,

pillangók, logarak, plánták feltalálásának. Közönséges könyvtára mind nyomtatott könyvekre, mind kéziratokra nézve igen gazdag. Ezenkívül több privát mügyűjtemények is vannak Berben, melyek az idegenek előtt többnyire nyitva állnak. A' mesterségek 's kereskedés szorgalmatosan üzetnek; fabrikáji posztót, nyomtatott vásznat, selyemműveket, harisnyákat 'sat. készítenek. Keves városnak vannak olly szép 's mulatságos sétálóji, mint Bernek; illyen nevezetesen a' négy sor fákkal beültetett Platteforme, mellyen a' főtemplom áll, 's a' honnan a' szomszéd Havasokra igen szép kilátás van. Az Aar felé menő oldala 108 lábnyira emelkedik ezen a' vizen felül; ennek itt szép esése van, melly ha nincs is olly magas, mint a' Rhenusé Laufennél, szélességére nézve mindazáltal nem kisebb annál.

L—ü.

BERNADOTTE, I. KÁROLY, XIV. JÁNOS.

BERNARD (Pierre Joseph), szül. Grenobleben 1710. Játszi francia költő. Apja képfaragó volt. Lyonban tanult a' Jesuitáknál, kik különösb észt látván benne, szerzetek tagjává kívánák nevelni; de neki a' paposkodás nem kellett. Oskoláji végeztével Parisban lett egy jegyzőnél leíró. Két kis dala esmerteté meg többjei közül ezen idő alatt nevét: „*Épître à Claudine*“ és a' rózsához. Marquis Pezay magával vivé 1734 az olasz háboruba, 's jelen lévén a' parmai és guastallai csatákban, azokat meg is éneklé. Itt marechal Coigny szerette meg 's a' dragonyosok kincstartójává tevé. De Coigny, ha maga vágyott is Achilles lenni, nem akarta, hogy Bernard Homerust kövesse, tiltá a' versezéstől. Később a' „*Choi-si-le-Roi*“ kastélyban volt királyi könyvtárnok. 1771 egészen elvesztette emlékező erejét 's e' szomorú állapotjában 1775-ig élt. Olasz földön szedé magába ezen lelki betegség elejét, midőn ott a' testi gyönyörökben csapongott, elmerült volt. Könnyedleg lehelt verseiért neve a' Francziáknál „*le gentil Bernard*“, a' mit említett két dala 's még e' kettő: „*Le hameau*“, és „*Épître sur l'automne*“ adata neki. Négy vagy öt szótagot vete csak rimelt soraiba, 's ezeken egyik kedves kép és gyengéd érzés a' másik után gördülget elő. Erzékeny szív és lélek apró édes vágyai. Voltaire az illy fel verssorokat így nevezi: „*Vers naïus, vifs et badins*.“ Ollyanok a' költés virágai közt, mint a' festésben a' miniature és email. Illyen a' magyarban „Chloe ajaka“ Szentmiklóssy Alojztól és „A' szabadság“ Kelemen Lajostól. Még is Voltaire azt mondja: „*Francziaországban 3 Bernard esmeretes: egyik az a' dölyfös szent és ügyes imádkozó; másik Plutus fija, ki amannál még nagyobb szent volt, mert pénzével nagyobb csudákat tett; a' harmadik Phoebus magzatja, ki még akkor is kelleme lesz a' világnak, midőn a' két elsőt már rég elfelejti. L. „Oeuvres complètes de P. J. Bernard.“ Ezek közt van: 1. „*L'art d'aimer*.“ Tanító verszet 's énekben. Igen csak a' testi szerelmet dalol-gatja, 's különben is erről a' francia nívitelők azt tartják, hogy kifejezései keresgéltek, harmonia 's érzés benne nincs. 2. „*Castor és Pollux*.“ Énekes játék. Játszóték 1737. Muzsikája a' hires Romeantól. Jobb munkáji közül való. 3. „*La lyre enchantée*“ és 4. „*Anacreon*“, két drama. 5. „*Phrosine és Melidore*“, két szerencsétlen szerelmesről érzékeny verszet. 6. „*Poésies diverses*.“ Ezek között van a' fén említett négy. Tökéletes kiadása ezeknek 1785 jelent meg a' „*Collection de petits formats*“ közt, mellyet a' jelesebb francia költők munkáji 200 egynéhány kötetre neveltek. Ujabbban Crapelet adta ki 1796 rézmetszetekkel. Az 1826 kijött „*Bibliothèque en miniature*“ egy kicsi kis kötetbe szorítá minden darabjait. Vö. „*Cours de Littérature de Laharpe*“ (Tom. VIII.) és „*Nachträge zu Sulzer's allgemeiner Theorie der schönen Künste*.“*

Döbrentei Gábor.

BERNARDIN DE ST. PIERRE, I. ST. PIERRE.

BERNBURG (Anhalt), 16 nesz. mf. 7 városossal, 1 mezővár. 50 falu 's 39,000 lak., az anhalti 3 hercegségek egyike, melly 1603 szálott I. Krisztianra, Joachim Erneszt hercegeg fíjára, a' kinek maradékai birják.

ezt a tartományt most is. (L. ANHALT.) Jövedelme 300,000 tall. A' német szövetség seregébe 370 katonát állít. Mostani uralkodó hercege, Elek Fridrik Krisztian (Jun. 12. 1767 szül. April. 9. 1796 lépett uralkodásra, 1794 feleségül vette Maria Friderikát, a' hessen-kasseli vál. fejedelem leányát, kitől Aug. 1817 elvált), Ballenstedtben lakik. Herczegi titulust April 30. 1807 vett fel, midőn a' rhenusi szövetségnek tagjává lett. Az uralkodó ház reform. valláson van. 1820 egyesültek a' Reformatusok a' Lutherannusokkal. Bernburg nevű fővárosa a' Saalénél fekszik, egy hercegi kastéllyal, 4800 lak., több fabrikákkal 's bortermesztésével. Az Anhalt-Bernburg-Schaumburg-Hoym melléklíneának, melynek alkotója Victor Amadeus ifjabb fija, Lebrecht, volt, férjfiui ága 1812 kiholt. Birtokai Hoym, a' holzapfeli grófság a' schauburgi és frauenburgi uradalmakkal. Az utolsó hercege leánya, a' nemesszívü Hermine, József austriai főhercegnek, Magyarország nádorának, hitvese, 1817 holt meg. Még élő két leányai közül Emma a' waldecki hercege, 's Ida a' holstein-oldenburgi örökös hercege, Pál, felesége.

L—ú.

BERNHARD (Szent), szül. 1091 Burgundiának Fontaine nevű helységében nemes szüléktől. 1113 a' néhány év előtt felállott Cisterciák rendjébe lépett 's már 1115 a' Langres mellett fekvő clairvauxi monostor első apátjának nevezetett. Felruházva a' legszerencsés testi 's lelki tulajdonokkal, melyekhez szigorú élte szentsége járult, köz tiszteletet nyert a' keresztény Európától; szivreható ékesszólása miatt „mézszelfolyó tanítónak,“ írási pedig „paradicsom folyamának“ nevezettek. A' B. Szűznek széplőtelen fogantatásáról, mely akkor némelyeknél heves szóváltás tárgya volt, szerényen mondta ki itéletét. Ő volt leg-hathatósab serkentő az 1146-ki kereszties hadra, Németországban pedig elnyomá a' lázadást, melyet ez idő tájban néhány ábrándozók a' Zsidók ellen gyujtottak. Ellensége a' külső fénynek, elmellőzött minden magas egyházi méltóságra való emeltetést, 's csupán mint apátja szeretett Jerusalemének, így szokta clairvauxi lakját nevezni, egész alázattal 's ritka szabadlelkűséggel feddte a' papságnak romlott erkölcsseit; tanácsával gyámolítá a' pápákat, kik közül II. Incze az investitura jusának fentartását Lothar ellen Németországban, III. Eugen pedig kimivelte-tését neki köszönték; közbenjárása által lecsilapítá a' püspökök, fejedelmek 's városok közt támadt 's évekre nyult meghasonlásokat; az egyházi gyűléseken, melyeknek többnyire lelkek volt, minden hódolt szavának, 's méltán mondhatni, hogy alig történt e' nyugtalan időkben valamely nevezetesebb dolog, melybe vagy tanácsa, vagy munkássága által befolyása nem lett volna Bernhardnak. Szoros orthodoxiája 's talán olykor a' határon túl lengő, de mindég munkás kereszténységet sürgető mysticája idvezséges súlyirányt tartott a' hideg speculációnak 's dialecticának, mellyel az akkori Scholasticusok a' vallás tudományát annyiszor szégyeníték, habár sokan Abailard 's Porréei Gilbert iránt mutatott türelmetlenségét helyben nem hagyhatónak találják. Luther azt mondja felőle: „Ha volt valaha istenfélő és jámbor barát, ugy az bizonyosan Sz. Bernhard, kit magát többre becslök a' világ minden barátinál és pajainál.“ Mindenektől tisztelve mh. Bernhard 1153. 1174 pedig III. Sándor által a' szentek közé számíttatott. Clairvaux világszer-te híressé lett általa, 's alig volt tartomány, melly nem serénykedett volna ezen apostoli egyszerűség és szentség székevel neminemű viszony-ba jöhetni. Nálunk II. Béla kért Bernhardtól level által szerzeteseket, 's azoknak a' tapolczkai, másként tapolczai monostort ajándékozá 1135.

B. V.

BERNHARD, weimari hercege, fővezér a' harmincz esztendő há-oruban, szül. Aug. 6. 1604, mint Szász-Weimari János hercege 4-ik fija. Kora ifjuságában hollandi szolgálatba lépett, melly akkor Nassaui Móricz hercege alatt legjobb hadi iskola volt. Utóbb a' dán sereghez ment szolgálni 's 1629 a' békegyűlésen volt Lübeckben. Midőn Gusztáv

Adolf Németországba jött, egyesült vele B. 's jelen volt Wallenstein táborá ostromolásánál Nürnberg mellett (Aug. 24. 1632). A' lützeni ütközetben (Oct. 6. 1632) a' svéd sereg bal szárnyát vezérlé 's megbosszúlá Gusztáv Adolf halálát, a' császáriak jobb szárnyát szétvervén. A' király halála után svéd cancellár és hadi igazgató Oxenstierna az ő parancsa alá adá a' seregek felét. B. elfoglalta 1633 Bambergot, Kronachot, Hochstättet és Eichstättet, de Ingolstadtnál nem vala szerencsés; meghódítá Regensburgot és Straubingent 's megsemmisité Wallenstein szándékát. A' svéd korona által Franconia hercegevé nevezetett. NÖRDLINGENNÉL (I. e.) Aug. 24. 1634 tüzessége miatt ütközetet vesztett. Ekkor a' Francziák szorosabb szövetségre léptek a' Svédekkel, Bernharddal pedig, ki e' végre Parisba utazott, Oct. 16. 1634 külön frigyet kötöttek. Ennél fogva pénzt adtak neki a' Francziák, hogy Austria ellen harcoljon, 's szerencsés előmenetele esetében neki ígérték Elsassnak birtokát. Erre katonákat gyűjtött, megveré a' császáriakat több ütközetben, elfoglalá az egész Elsass 's hozzá még Breisachot is. Ezt tőle magoknak kívánák a' Francziák, de haszontalann. Hirten halállal mult ki Jul. 8. 1639, hihető, Franciaország ministere, Richelieu, ki a' napról napra nevedő hős szomszédságától felt, rendelésére megétegetvén. B. kellemes magaviselettel, okossággal és vitézséggel olyan lelki erőt kapcsolt össze, mellyet még a' hal esetek sem rendithetének meg; egyetlenegy hibája felette nagy heve volt, melly őt néha nem eléggé megfontolt lépésekre bírta.

BERNHARDI (Angusz Fridrik), nyelvtudós, belletrist és nevelő, szül. Berlinb. 1768. Philológiát Halléban tanult Wolf alatt. Elméje különösen a' nyelven 's ennek titkos füzetén, mintegy mathematicáján, függött 's a' főiskolát már azon szándékkal hagyá el, hogy közönséges (*universalis*) grammaticát fog írni. E' czélből olvasott prosát és verseket. Tanítói körbe a' werderi gymnasiumnál lépett (mint *Schulamtscandidat*) Gedicke rectorisága alatt. Itt ismerkedett meg Tieckkel; ki őt a' költéshez és játékszinhez vezeté, 's B-inak elébbi tekintetein ezen tárgyakra nézve sokat változtatott. Tanuji és gyümölcsei ezen gondolatváltásnak közöttök a' „*Deutsche Monatschrift*“ban (Berlin 1790) a' játékszini hiradások között láthatók. Később elvevé B. Tieck Sophiet, a' „*Wunderbilder und Träume*“ íróneját; de nem soká maradtak együtt. E' tájban adá ki „*Rambocciad*“-jait (Berlin 1797—1800. 3 kis köt.), egy vig elbeszélésekből 's játékszini darabkákból álló gyűjteményt, tele elmés-séggel és csipős, de nem neveletlen gunnyal; mellynek egy részét Tieckkel együtt alkoták és dolgozák is ki. 1800 megjelent nyelvtanítása („*Sprachlehre*.“ 2 köt.), mellyet bővitve, az első részt „*Reine Sprachlehre*“ czim alatt 1801, a' másikat „*Angewandte Sprachlehre*“ czimvel 1803 adott ki. Benne szép critical, bölcselkedési 's grammaticai tanultságot mutat. A' neveléstudományban, noha szinte 30 évet tanított és nevelt, kevesebbet tett, mint a' grammaticában. Csak 1808, midőn már a' werderi gymnasiumnak 's realiskolának directora volt, jött ki egy programmja, mellyben Pestalozzi tanítása módját dicséri. De az ő programmai általában, a' nevelést tekintve, nem egyebek önkényest egybeszótt hypothesiseknél, mellyeket csak a' tudományos máz tart együve. Ugyan ő, ki elébb mathematicai törvényességet akara a' nevelésben is, később 1813 ezt vitátá, hogy ennek az ország mindenkori szükségéihez és kívánatjaihoz kell magát szabnia. Mh. 1820.

BERNHADINUSOK, I. CISTERCITÁK.

BERNHARDSZENT, HEGYE (nagy), Wallis és az Aosta völgye közt 10,380 láb. magas. Tetején van a' Wallis és Piemont közt lévő határlinea. Rajta megyen keresztül a' genfi tónál kezdődő országot Wallison által Aosta völgyébe. A' kicsiny Sz. Bernhard (6651 l. magas) Piemontot Sabaudiától választja el. Ezen jött által Hannibal. Egy sabaudiai Menthon Bernhard nevű nemes, a' ki 923—1008 élt, 962 a' Romába me-

rő szarándokok számára két vendégfogadót építtetett itt, egyikét a' Joux hegyére, hol Jupiter temploma állott, másikat a' szürke Havasokon (Alpes) keresztül vivő uton arra a' helyre, melly Colonne Jounak nevezetik egy bálvány módra tiszteltetett kőszloptól. Szent buzgóság által lelkesítettvén, lerontotta Bernhard az oszlopot 's templomot és omladékaiból a' róla nevezetett nagy és kicsiny Sz. Bernhard vendégfogadóját építtette 's mind a' kettőt Sz. Ágoston szerzeteseinek gondviselésére bízta, kik csaknem példa nélkül való magok megtagadásával 's feláldozásával töltvén ezen sivatag helyen életüket, az utasokat igen nemes lélekkel fogadták, ápolgatták III. Károly Emanuel, sardiniai király, idejéig. Ez ugyan is a' prépost kinevezésének jusa felett perbe keveredett a' schweizi cantonokkal, a' vendégfogadók jóságait elfoglalta 's ezeknek kormányoztatását Sz. Ágoston szerzetéből lévő kanonokoknak adta által, kik hasonló emberszeretettel teljesítették jöltéví kötelességeiket. A' nagy Sz. Bernhardon lévő, 7668 l. magasságra fekvő vendégfogadónál, melly egész Európában legmagasabb lakhelynek tartatik, csaknem örökös tél van; hijában keres itt a' vándor egy élő fát vagy bokrot a' hó fejérsége által vakítottatt szemeivel. A' klastrom szolgáinak segítségével kísérik el a' bátorlelkű papok a' kenyérrel és borral megrakott utasokat 's a' szegényeknek ruhákat, mellyek itt mindég bőséggel tartatnak, adnak vagy kölcsönöznek a' hideg ellen. Eszt, mintegy 9000 ember megy keresztül a' hegyen, kik a' vendégfogadóban menedékhelyet találnak 's megpihennek. Azon napokon, mellyeken szélvész 's hóviharok vannak, a' papok, Maron nevű kutyájiktól kísértetve, felkeresik a' szerencsétleneket, kiket talán hó borított el, vagy más szerencsétlenség érhetett. Ha minden mód sikeretlen a' szerencsétlenek életre hozására, ugy a' holt test a' holtak kamarájába vitetik, a' hol vászon lepedőbe takaragtattván, mind addig fekszik egy asztalon, míg egy más szerencsétlen nem jó helyébe; ekkor t. i. a' falhoz támasztatik a' többi holtak mellé, kik a' rendkívül nagy hideg 's fagyás miatt olly lassan rothadnak el, hogy több esztendőök mulva is megesmertethetnek atyjokfijaitól. A' holtak kamarája mellett temető is van, a' hova tétetnek a' holtak tetemei, ha igen megsokasodtak; mivel a' temetés, a' vendégfogadó mindenütt közsiklálkkal lévén körülvértve, lehetetlen. Az itt lévő templomban áll Desaix emléke, ki a' marengoi ütközetben esett el. Az első consul, Bonaparte, Desaix testét behalzsamoztatta 's az Alpeseken temettette el. Desaix márványemléke abban az állapotjában adja elő ezt a' francia vitézt, midőn megsebesítettvén, lováról segédjének, Le Brunnek, karjai közé dőlt. A' klastrom grádiésán áll márványból készült szobra. Ezzel szemben van egy márványtábla, mellyen az akkori wallisi köztársaság egy arany felülírással tisztelte meg Napoleonnak a' Bernhard hegyén Maj. 5. 1800 történt általjövételét. Kevezzel ezelőtt az Európában gyűjtögettetett alamizsnából az itt lakó 9—10 pap épülete egészségesebbé tétetett.

L—ú.

BERNI (Francesco, máskép Berna és Bernia is), 16. századbeli költő, szül. a' 15-dik század vége felé Lamporechióban, a' toscanai birtokban, nemes, de szegény florenzi familiából. Florenzbe ment 's 19 esztendőskorában Romába rokonjához, cardinalis Bibienához. Minthogy ez, saját mondása szerént, sem jót, sem rosszat nem tett vele, kénytelen volt utoljára titoknökká menni Ghibertihez, a' veronai püspökhöz, ki a' pápai cancellariának előlülője volt. Szép jövődőt reménylven, egyházi pályára lépett, hanem meguná hivatalos foglatatosságait 's ollyan multságokat keresé, mellyek a' praelatusnak nem tetszének. Ez időben egy társaság állott fel Romában fiatal papokból, kik, valamint Berni, vidámak és tréfás költők voltak, 's hogy szerzeteket a' bor iránt 's gondtalanságokat kifejezzék, a' *Vignajuoti* (vinczellérek) nevet adtak magoknak. Köztök voltak Mauro, Casa, Firenzuola, Capilupi és többek. Kinevettek mindent 's kicsufolták versekben a' legkomolyabb, sőt legszomorubb

tárgyakat is. Berni versei voltak legérdeklőbbek, 's olyan valami tulajdon hangjok volt, hogy neve azon nemen, melyben azokat írta, máig is megmaradt (*maniera bernesca* vagy *bernesca*). Midőn 1527 connetable Bourbon seregei Romát kirablották, Berni minden vagyonyját elveszté. Ezután több utat tett pártogójával, Ghibertivel, Veronába, Velenczébe és Padnába. Megunván végre szolgálni 's megelégedvén a' florenczi székes egyháznál már több esztendő olta birt kanonoki helyvel, oda vonult vissza. Hanem a' nagyok kedvezése, mely nélkül ellenni nem volt elég erős, olly terhes helyzetbe állította, hogy megkérte egy vétket elkövetni, mellynek megtagadása életébe került. Medici Sándor, akkor florenczi herceg, nyílt ellenségeskedésben volt fiatal cardinalis Medici Hyppolittal. Berni olly biztos lábon állott mind a' kettővel, hogy kétséges, melyik kívánta legyen általa a' másikat megétteteni. Annyi bizonyos, hogy a' cardinalis 1535 méreggel vesztetett el. Berni Jul. 26. 1536 holt meg; 's ha megéttetett, a' mint mondatik, ugy Sándor hercegre esik a' vétek sulya. Berni most is legjobb mustrának tartatik a' burleszk írásnemb. Gyakran igen csipős, gunyolódásaiban nem ritkán köti össze Horatius érzékenységét Juvenalis savával. A' felette nagy pajkosság azonban helyben nem hagyható az ő munkájiban, 's csupán azzal mentegettethetik, hogy verseit egyedül baráti számára írta, 's csak halála után jelentek meg azok. Az a' csudálatra méltó könnyűség, melly az ő munkáit jelesíti, nagy erőlködés gyűlölcse volt, mert minden versét több ízben dolgozta ki ujra. Berni latánul is tisztán irt 's jól értette a' görög nyelvet. Legnevezetesebb munkái: „*Rime burlesche*“ és „*Orlando innamorato, composto già dal Sig. Bojardo conte di Scandiano, ed ora rifatto tutto di nuovo da M. Fr. Berni.*“ — Ezen költővel nem kell öszvezevarni gróf Francesco Berni-t, ki 1610 szül., 1693 holt meg, 's II dramát és különbféle lyrai költeményeket szerzett.

BERNINI (Giovanni Lorenzo), chevalier Bernini névvel, képiró, szobrász és építő; az építőművészségben kiváltképen kitüntette jeles tehetségeit. Szül. Nápolyban 1598. Már első ifjúságában csudálatos könnyűséget mutata a' rajzoló művészségek studiumában 's 8 eszt. korában egy gyermekfőt vive ki márványban, mellyet csudaként bámulának. Hogy kimivelhesse kedvező tehetségeit, atyja Romába küldé. Első mive praelatus Montajo márványbüsztje vala, melly után a' pápa 's néhány cardinalisok büsztjei 's több alakok természeti nagyságban következtek. Még nem vala 18 eszt., midőn Apollót és Daphnét dolgozta márványban, melly a' kellem és kivitel remekmive. Midőn ezen gruppot látá utolsó éveiben, megvallá, hogy azolta nem sokat haladott. 'S valóban elébbi stylusa tisztább vala 's nem birt annyi piperével, mint a' későbbi. Tekintetének legmagasb fokára akkor lépett, midőn XV. Gergely halála után cardinalis Barberini Maffeo választatott pápának. Ez bizta reá, hogy javalatokat készítsen Sz. Péter templomának ékesbitésére, 's havonként 300 tallérnyi fizetést ígére neki, melly azután nevedék. A' nélkül hogy elhagyná a' szobrászságot, most az építőművészséget vevé tárgyul genieje, és Sz. Péter temploma építettetésének igazgatója lön. Ő készíté a' mennyezetnek és Sz. Péter cathedrájának rajzát és a' kerekded helyének a' templom előtt. Csak a' Barberini palotát, Sz. Péter harangtornyát, Mathilde grófné sirjának modelljét 's jöltévőjének, VIII. Orbánnak, sirjélet említjük számos mivei közül. 1644 12,000 tallért ajánla nekie cardinalis Mazarin a' francia király nevében; de Bernini nem fogadá el a' meghívást. Alig hunyt el VIII. Orbán 's alig lett X. Innocentius pápává, az irigység zajogni kezdé a' kegyelt művész ellen. Ellenségei győzének; de egy szökő kútnak általa készített modellje ismét megnyeré a' pápa kegyét. Bernini azon időtájban készíté el a' Monte Citorio palotát, VII. Sándor is, Innocentius utánja, kedvelé a' művészséget 's jó akarattal vala Bernini iránt és kéré őt, hogy a' Péterpiacz ékesbitésére adna javaslatot. Bernini rajza szerént építették ama' fenséges

oszlopfolyosót, mely a' basilicával olly szépen öszvehangzik. Továbbá említendők: Odescalchi palotája, a' Rotunda della Riccia, a' Jesuiták ujonczháza a' Monte Cavallón. XIV. Lajos a' legfinizelgőbb kifejezésekkel hívá meg Parisba, 's a' 68 eszt. Bernini 1665 egyik fíjával 's számos kísé-
sérökkel Romát oda hagyá. Soha illy pompásan 's kellemesen nem utazék mivész. Parisban nagy tisztelettel fogadák. Mindenek előtt a' Louvre helyreállítására czélzó planumokkal foglalatoskodék. De midőn Perraultnak ugyan azon czélra készített rajzait elejébe tették, kijelenté a' királynak bámulását ezen művek jelességén, 's nyilatkoztatá egyszersmind, hogy Franciaországban nincs már semmi dolga. Noha nagy tiszteletben tartaték Parisban, némelly kellemetlenségek még is felkölték vágyát, visszamenni Romába. Parist gazdagon megjutalmazva hagyá el. Midőn cardinalis Rospigliosi lett pápává, meghitt társalkodói közé voná Berninit 's különbféle munkákat biza reá, t. k. az angyalhid ékesbítését. 70 eszt. korában fejezé be a' fáradhatatlan mivész egyik legszebb munkáját, VII. Sándor sirjelét, 's különbféle részént architectonicai, részént szobrászmunkákon dolgoza olly szorgalommal, mely a' 82 eszt. öreg életerejét kimerité. Mh. Nov. 28. 1680, 's nagy pompával takaríták el a' Sz. Maria Maggiore templomban. Gyermekének csaknem fél mill. tallérnyi vagyont hagyá. Bernininek ez vala kedvenczszabása: „*Chi non esce tavolta della regola, non passa mai.*“ Azt hívé tehát, hogy a' ki magát a' művészetekben ohajtja kijelelni, a' regulákon felül kell emelkednie és saját nemet képeznie. Bernini ritka szerencsével tette ezt, de mulékony volt sikere. Legnevezeteseb tanítványi voltak Bernini Pietro, testvére, szobrász, építő és mathematicus, Rossi Mattia, Duquesnoi François és Borronimi.

BERNIS (François Joachim de Pierres, comte de Lyon és cardinde), szül. St. Marcel d'Ardecheb. 1715. Nemzetsége régi volt, de nem a' szerencse kedveltje, azért papságra szánták őt szülei. Eltöltvén néhány évet a' parisi St. Sulpice seminariumban, a' világba lépett, mellyel hódító arezalkatja, tetszetes viselete, vidámsága 's talentuma a' könnyű és kellemes verselésre nagyon megkedvelteték. Pompadour, akkor Mad. d' Etioles, bemutatá B.t XV. Lajosnak; a' királynak megtetszett a' bemutatott, 's lakást a' Tuilleriekben és 1500 livrenyi segédpénzt rendelt nekie. B. 6000 livrenyi jövedelemre vágyott, 's mivel ezen mérsékes szerencsében nem részesülhete, nagyobb után való törekedésre szánta magát. Mint követ Velenczébe méne 's nagy tiszteletet gerjeszte maga iránt. Visszajötte után az udvar teljes kegyeiben részesült. Kevessel azután a' külső dolgok ministere lett. Akkor változék Európában a' political systema. Franciaország és Austria, ekkorig egymásnak ellensége, véd- és támadó szövetségre lépett. Ezt követte a' Francziákra nézve szerencsétlen hét eszt. háboru. Több író B.t említi mint ezen szövetség főindítóját; Duclos azonban bizonyossá tesz, hogy B. a' régi systema fentartása mellett volt, mely IV. Henrik, különösen Richelieu olta a' csekélyebb hatalmu német statusok védőjévé 's Austria vágytársává tette Franciaországot. Lezuzatva honja veszélyitől, mellyeket legalább neki tulajdonítottak, letette a' ministerséget. Nem sokára az udvartól számkivettetett. 1764 megkegyelmeze neki a' király, albyi érsekké 's 5 év mulva Romába követte nevezte. Itt udvara nevében, saját meggyőződése ellen a' Jesuiták eltörlésén dolgozott. 1791 nála ke-restek XVI. Lajos nagyénjei menedéket, midőn Parist elhagyták, 's nála laktanak. A' revolutio félbeszakasztá szerencsétjét. Megholt Romában Nov. 2. 1794, 80 eszt. korában. Ifjúkori könnyű költeményei a' Francia academiába juttatták. Önmaga legsanyarubbán bírálta azokat. A' criticusok negédet, gondatlanságot és a' mythologiai képek feleslegét gáncsolták. Voltaire *Babet la bouquetière*-nek nevezte B.t egy kövértestű virágárosnéról, ki az operaszín mellett árula. Azonban Voltaire nagyra becsülte szellemét, ítéletét, criticáját és személyét, mint a' Bour-

going 1799 kiadta Voltaire és B. közt folyt levelezésből kitetszik, mely B.-nek különös becsületére válik. Egy más közte 's du Verney Paris közt folyt levelezés 1790 jelent meg. Halála után Azara adá ki: „*La religion vengée*“ költeményét, melyben szép versekre 's felemelkedett gondolatokra találunk ugyan, de az egészben nincs tűz, nincs elevenség. B. munkái öszvesen 1797 Didotnál jelentek meg.

BERNOLÁK (Antal), elébb cseklézi, azután érsek-ujvári plebános, szül. a' 18-ik század közepe táján, Arva vármegyében, nemes szüléktől. Tisztjétől üres órájiban philológiával foglalatzkodott, 's főképen a' magyarországi szlovák dialectust tette vizsgálsai tárgyául. Nagyon fájlalta, hogy a' hazánkbeli szlovák tudósok, elmellőzvé a' szlovák nyelvet, a' cseh dialectussal élnek munkájikban, különösen az ágost vall. szlovák predikátorokra felette neheztelt, mivel ők is ezen nyelven adák elő egyházi beszédjeiket. Felkele tehát mint anyanyelvének védje a' lelkes magyar Szlovák (!) 's heves csaták folytak közötté 's a' predikátorok közt. Megholt Érsek-Ujvárat Jan. 15. 1813. Munkái ezek: *Dissertatio philologico critica de literis Slavorum, divisione illarum, nec non de accentibus cum adnexa linguae slavonicae per reg. Hung. usit. comp. simul et facili orthographia* (Posony 1787); „*Grammatica slavica, ad systema nationum scholarum accommodata*“ (Posony 1790); „*Etymologia vocum slavicarum etc*“ (Nagy- Szombat 1791). Kéziratban egy szlovák szótárt hagyott.

BERNOULLI, neve egy a' maga nemében példa nélkül való baseli familiának *), melyből t. i. egy század lefolyta alatt nyolczan jelelték ki magokat éles elméjek, sokféle új találmányok és becses munkáik által (részszerént ugyan többféle tudományokban is, de főképen) a' mathesisben. Im következnek egyenként korok rendjében: 1) J a k a b, az itt szóban forgó nemzetséges disz alapítója, Miklósnak, a' ki a' baseli nagy tanács tagja vala, Schönauer Margittal nemzett legidősb fija, szül. Decemb. 27. 1654 **). Baselben oskolaskodott. Tanulását korán kellett kezdenie 's ügyesen folytatnia, mert már 17 eszt. korában philosophiae magister lett, noha a' philosophiai pálya három esztendeig tartott, és Jakab e' közben Hofmann Jakab alatt egyszersmind régi nyelveket is tanult. Innentova az istenes tudományokat hallgatta atya meghagyásából, kinek eltökélt szándéka volt, első szülöttjét oltári szolgálatra nevelni. Ön kedvére hagyatván, örömeoseb foglalatzkodott volna Jakab a' mathesisel, mely tudományt, némelly geometriai rajzolatok megszemlélése alkalmával megizelítvén, olly sebes előmenetellel üzött, hogy 18 eszt. korában, meg tudott fejteni egy az időben elég súlyos chronologiai kérdést, mely által az arany-, nap- és adószámból a' folyó esztendő száma kerestetik (I. KERÉK SZÁM). Fijának efféle gyakorlását az atya ugy tekintette, mint a' czélirányos utból való kicsapongást, 's ennekokáért azt minden módon akadályoztatta; nevezetesen azzal, hogy minden mathesisbeli könyvek 's eszközök megszerzésére szükséges költséget megtagadott tőle. Hiu igyekezet! A' lélekben gyökerezett hajlandóság mindennemű akadályokon erővel keresztül szokott törni; sőt ezek-

*) A' Bernoulliak nemzetsége vallásbeli viszontagságok által jutott Basel városába. B. Jakab reform. vallása miatt 1585 Alba herceg által Antverpiából kiűzetvén, két nemű nyolcz gyermekeivel Frankfurthba költözött, a' hol meg is halt. Ennek Jakab unokája, evangelica vallásra tért rokonit oda hagyván, Baselban vette lakását, a' hol maradt 100. eszt. alatt a' legfőbb hivatalokra emelkedtek.

**) Az ó kalendáriom szerént, mely Baselban, sőt az egész protestans Helvetiában csak 1701. 1712 Januarius napján engedett helyet az új stylusnak. E' szerént valamennyi itt előkerülő dátumokat, melyek az imént említett időpontot megelőzték, az ó kalendáriom rendjén kell érteni,

nek' szaporodásával még inkább nevekedik. Jakab tudott magának mind időt szerzeni Iopva, mind könyveket venni kölcsön, 's tüzesen folytatta dugaszban kedvencztanulását. Astronomia lévén titkos tanulásának egyik tárgya, Phaeton képét választotta magának czimerül, a' mint ez a' nap szekekrét kormányozza, illy körirással „*Invito patre sidera verso.*“ Mindazonáltal, hogy atyja kívánságának eleget tegyen, a' theologiai pályát végig kijárta. Ez megtörténvén 1676, legottan külföldre utazni indult. Először Genfbe állapodott meg, a' hol 20 hónapot töltvén, különös módot gondolt ki, melly szerént egy oda való kereskedő leányát, Waldkirch Eszter Ersebetet, ki mint két hónapos csecsemős szeme világot elvesztette, írásra 's többféle tudomány ágaira tanította. Innen Franciaországba menvén, Neda nevezetű helységbe marquis Lo-staunge házánál 13 hónapig instructori és predikatori hivatalt viselt. Bordeauxban, a' hol fél esztendeig tartózkodott, napórák készítését tárgyazó táblákat írt (*tab. gnomonicae universal.*), de a' mellyek mind eddig kéziratban maradtak. Parisból igen rövid idei (2 hónapi) mulatozás után más uton visszatért Baselba. A' tudományokra ez utjával nem igen ügyelt; legnagyobb haszna belőle a' volt, hogy francziául jól megtanult; azért 1681 ismét vándorlani indult 's ez alkalmatossággal menet bejárta Hollandiát, Angliát; jövet pedig Németországot és Helvetiát. Amsterdamban de Bie Sándor leczkéjít hallgatta egy ideig (a' mathesist hollandi nyelven a' hajósok számára). Leydenben pedig Euclidest tanulva tanította. Ezen utjából 1682 visszatérvén, holtig Baselban maradt, 's minden idejét a' természeti tudományokra, különösen pedig a' mathesisre és ezen tudomány bővítésére 's tökéletesítésére fordította. Kezdetben egy tanító intézetet (*Collegium experimentale physico-mechanicum*) emelt fel, mellyben nagyszámu honi 's külföldi hallgatói voltak; egyszersmind két munkát hocsátott közre: egyiket az üstökös csillagokról, mellyekről azt tanította, a' mit Seneca, hogy azok örökös égi testek^{*)}; a' másikat pedig a' lég nehézségéről (*de gravitate aetheris*), melly most keves tekintetet érdemel; mind a' kettőről itt csak azért van szó, mivel a' szerző neve ezek által jött a' tudós világ előtt legelőször esmeretségbe és mivel taunságos, olly férjfit, ki későbbben remek értekezéseivel valamenyi tudományos újságokat díszesekké tett 's neve nagyságával az egész tudós világ színét betöltötte, gyengébb lépésinél fogva kísérni föl felé. Tulajdonképen 1684 kezdődik B. Jakab tündöklő élete, melly egyszersmind egy jeles szüzzel, Stupan Judithával, lett összekeelésének is első esztendeje. Akkor közlötte t. i. Leibnitz örök emlékezőm leleményét, az ugy nevezett *differentialis* és *integralis calculust*, a' tudós világgal, de csak példázatban, ugy hogy, a' mit rejtekben hagyott, kitalálni Aedipust kívánt. B. Jakab, János testvérével, ki a' mathesist tőle tanulta volt, összeülvén, Leibnitz remek calculusát nem csak sejditették, hanem, a' mint ez világosan megvallotta, mintegy újra feltalálták, sőt tökéletesítették is. Megerlín Péter után B. Jakab nevezetett ki (Februar. 15. 1687) a' baseli főiskolánál tanítónak a' mathesisben, melly hivatalt a' tudományra nézve nem különben, mint hallgatójira, felette nagy haszonnal ereje fogytaig teljesítette. B. Jakab egy volt a' legelső rangu termérők között, ki a' geometriában, mint Augustus Romában (ennek szavai szerént) a' téglafalakat aranyra változtatta. Munkáji, mellyeknek tárgyait hosszú volna itt értelmesen, sőt csak nevenként is előszám-

*) A' theologusoknak, kik az üstökösökhöz egyebet nem látták, hanem mennyei jelenéseket, mellyek által az Isten a' bűnös világot fenyegetve inti a' megtérésre 's az idvesség utjára, csak azt felelte, hogy mind ezen intéseket az üstökösök farkában fel lehet találni.

Játni, öszveséggel kijöttek Genfben 1744 („*Jacobi Bernoulli Basiliensis opera*“) két négyretü kötetben, egyen kívül („*Ars conjectandi*“), mellynek készítésén élete vége felé dolgozott, mivel ezt Miklós, unokája, már jóval elébb, 1713, kiadta volt. Halála történt August 15. 1705. Temetőjét a' baseli Francisc. klostromában választotta. Testét kísérte a' baseli főskola tagjaival 80 esztendő's atya is. A' mint még élte javában (l. *Opp.* I. 502.) neminemüképen kívánta, halála előtt pedig különösen meghagyta, egy általa feltalált csudálatos tulajdonságu görbe linea (*curva mirabilis, spira mirabilis, loxodromica plana, spiralis logarithmica*) metszetett fel emlékjelül kősirjára ezen körirással: „*Eadem mutata resurgo.*“ B. Jakob fen említett hitvesével két (egy fiu és egy leány) gyermeket nemzett. Emlékezete dicsőítésére két tisztos beszéd tartott: egyikét Battieri Jakob, az ékesszólás mestere, mondotta Baselben (Nov. 23. 1705.), a' másikat Fontenelle a' franczia tudós társaságban Parisban (Nov. 14. 1705.) Ugyan e' végre Leibnitz im e' két verset készítette:

*Infinita Tibi terris lux fulsit in ipsi
Bernoulli; et quisnam Te superesse neget?*

Különös jegyzést érdemel, hogy a' fr. k. tudós társaság, 1699 történt új szerkeztetése alkalmával engedelmet nyervén, tagjai közé a' legbiresebb külföldi tudósok közül nyolczat választani, a' legelső választáskor Bernoulli Jakobot, János testvérével egyetemben, felvette; szinte ez történt az I. Fridrik, burkus király, által 1700 Berljnben felállított academiában. A' parisi diploma időjegyzete April. 1. 1699; a' berlini pedig Jul. 11. 1701. Ez idő olta az egész következő (18-ik) század végéig soha sem hibázott a' Bernoulli név a' parisi t. t. tagjai lajstromában. — 2) János, Jakob testvére (atyjának 10-dik gyermeke), szül. Baselban Jul. 27. 1667. A' vele együtt élt íróktól akkori Archimedesnek neveztetett; a' mostaniak, főképen a' francziák, élesebb elmét tulajdonitanak Jakob bátyjának, megesmervén azonban János nagy érdemeit is, ki sokkal tovább (majd 81 esztendeig) élvén; természetesen nagyobb befolyással lehetett a' tudományok gyarapítására való nézve. Őt is belső ösztön hajtotta a' mathesis tanulására, melly uton bátyjában jeles verszre akadt. Atyjának első szándéka szerént kereskedőnek kellett volna formáltatnia, a' midőn pedig ez el nem sült, orvosnak; azonban kénytelen volt engedni e' másod izben is valamit fija erősebb hajlandóságának más tudományokhoz, főképen a' mathesishez, mellyben bátyja nyomdokit követte 's vele a' dicsőségben vetélkedet. Elméjének élet 's akadályokon áltörő erejét a' lánézlinea (*curva catenaria*) természete kinyomozásában próbálta meg legelőször, egy Galilaeus ideje olta szóban forgott, de még senkitől meg nem fejtett kérdésben, melly mostanában a' lánézhidak végett ismét erősen fel van kapva és a' tökéletességgel határos módon kimivelve. B. János megfejtése az 1691-iki lipcei actáknak januar. osztályában jött ki; 2 eszt. mulva a' „*Journal des Savans*“ nevű híres folyó irás szinte januar. kötetében közöltetik rövideden azon mód, melly szerént a' legrövidebb ideig tartó szürkület napját meg lehessen határozni, a' hol B. János azt a' vallást teszi, hogy ezen kérdés megfejtésében bátyjával együtt őt esztendeig foglalatokodott sikeretlenül (l. „*Opp.*“ J. B. I. 64.), és mint a' felírás (... *Lettre de Monsieur Bernoulli Médecin*) mutatja, már akkor az orvosí tudomány tanulását elvégzette. A' következő esztendőben, 1694, medicinae doctor lett, ez alkalmatossággal irt értekezésének czime szóról szóra: Q. F. F. Q. S. *Dissertatio inauguralis physico-anatomica de motu musculorum, quam pro summis in Arte medica Honoribus et Privilegiis Doctoralibus rite capessendis publice examinandam obtulit ad d. 16. Martii 1694 Joannes Bernoulli, Basil.* Francziaországba tett utazása tőzben (1690—1692) marquis de l' Hopitalal megesmerkedvén, ennek házánál jó ideig mulatott, 's ott találta fel az ugy nevezett *exponentialis*

calculus, de a' mellynek kimiyelése tanítványának (de P' Hopftalnak) tulajdonittatik, és B. János azzal az alacsonysággal vádoltatik, hogy barátjának halála után ennek érdemeit magának tulajdonította legyen, ugyan csak de P' Hopital részére összeveirt leczkéjiben (*Lectiones mathematicae*) vetette meg az *integralis calculus* alapját, melly a' *differentialis calculus*nak viszonya és nevét is B. Jánost vette. 1694 Ulrich Antal braunschweigi herczeg mellé kéredzett Leibnitz közbenjárása által, de minekelötte ettől feleletet venne, megváltoztatta szándékát 's még az esztendőben megházasodott. 1695 egyszerre Halléba és Gröningenbe (1200 hollandi forint fizetéssel kész pénzben, egyéb academiái jövedelmeket ide nem számolván) hivatott mathesist tanítani. Az utolsó helyet fogadta el, mellyért, ugy tetszik, előbb esedezett is. Ezen hivatalát illető oklevel épen születése napján jött kezéhez, a' midőn 29-ik esztendejébe lépett. Itt találta fel a' setétkben világító barometrumot, mellynek első példányát I. Fridrik burkus királynak nyújtván be, ettől 40 arany nehezékü numismát nyert ajándékul. 1705-ig tanított Gröningenben, előbb nygán csak mathesist, utóbb pedig (1698 olta fizetése bővítésével) physicát is. E' közben a' parisi, londoni, berlini, bolognai és orosz-pétervári tudós társaságok tagjává lett. 1703 két hivattal volt megkínálva: Utrechtben és Baselban; ott a' mathesis, itt a' görög nyelv tanításával. Egyiket sem fogadta el. Ennek oka a' lehetett, hogy fizetése ismét megszeresztetett; mert, a' mint egy levelében (Jun. 3. 1699) Leibnitznak keservesen panaszolja, physical leczkéji miatt mindjárt elejente sokat kellett szenvednie a' gröningeni theologusoktól. „*Si scires, ugy mond, quantum hic passus fuerim ab ineptis hominibus et imperitis istis mimososis, non dubito, quin mei misereris: sufficit, si habeor pro novatore; pro introductione sapientiae theatralis (ita appellant philosophiam experimentalem) quam heic primus doceo, ut suo odio dignum me putent 's a' t.*“ B. János, t. i. az említett esztendőben egy értekezést adott ki illy czim alatt: „*De nutritione*“, mellyben a' többi közt azt tanítja, hogy egy 80 eszt. ember teste 24-szer ujul meg; a' theologusok pedig ebben veszedelmes eretnekséget találtak a' test feltámadását illető hit ágazatja ellen. 1705 szülei látogatása végett Baselba utazván, a' nélkül hogy előre tudta volna, Jakab bátyja temetésére ért be; 's legottan az oda való kormány által a' boldogult helyébe felemelt fizetés mellett mathesis tanítására bíratott; és noha Utrechtbe (másodversben), Leydenbe, Padnába és vissza Gröningenbe igen kedvező feltételek alatt hivatnék, Baseltól többé ki nem ment 's ott holt meg Januar. 1. 1748, minekutána az odavaló főiskolának két izben (1716 és 1748) rectora és 8-szor dékánya volt, és végre 1725-től fogva az alsó oskolák kormánytiszttét rendkívül való dicsőséggel és nagy haszonnal viselte volna. Lelke elevenségét 's teste erejét szinte haláláig megtartotta, melly egy rövid és csak nem megvetendő betegségre következett. Özvegyét 6 élő gyermekkel hagyta hátra. Munkáit öszveségesen kiadta Cramer, genfi professor, 4 négyréttü kötetben, czime: „*J. Bernoulli M. D. etc. Opera omnia*“ (Lausanae et Genevae 1742.) Leibnitzhoz írt levelei ennek feleletivel egyetemben kijöttek szinte ott 2 kötetben 4-rét formában 1745 ezen felírás alatt: „*Virorum celeberr. G. G. Leibnitzi et J. Bernoullii commercium philosophicum et mathematicum.*“ B. János emlékezetére is, mint a' Jakabéra, két elogium készült, hanem azzal a' különösséggel ez esetben, hogy Berlinben azt az academia titoknokja szokás ellen nyilván mondotta; Parisban pedig D' Alembert ez alkalmatossággal próbálkozott legelőször az ékesszólás pályáján. Fájdalommal kell megvallani 's nehéz megfogni, hogy ezen nagy férfinak többféle árnyékos oldalai is voltak. Erre több bizonyosságokat állítanak elő tulajdon írási; különösen a' theologusokkal viselt mérges laborujában, mellyből ott fen szántsándékkal csak egy pár szót hoztunk fel mutatványul; a' *differentialis calculus* első fel-

találójáról támadt perben, a' hol B. János, Newton ellen Leibnitznak fogván pártját, több jeles férjfiakkal keményen, sőt lehet mondani, méltatlan megvetéssel is bánt, 's azért egy némellyektől, p. o. Keiltól, sebért sebet is kapott; végre, hogy többet ne említsünk, egy mély értelmű geometriai kérdés (*problema isoperimetricum*) alkalmatosságával a' közte és Jakab bátyja között kiütött szenvedelmes harczban, uellynek historiáját értelmes rövidséggel leírta Bossut („*Histoire generale des Mathematiques*“ II. 34—45.). Egyébiránt, hogy B. János életét ezen ne végezzük, emlékoszlopainak egyikét idehelyeztetjük, hogy t. i. az ő oskolájában tanult Leonard Euler. — 3) Miklós, Jakab és János testvére fija, szül. Baselban Octob. 10. 1687, mh. Nov. 29. 1759. Már 1704 phil. magister volt és Jakab előlülése alatt nyilván értekezett „*De seriebus infinitis earumque usu.*“ Kevelssel ntöbb írásba adott ki egy más értekezést „*De usu artis conjectandi in jure.*“ Ugyan csak ő általa jött viláosságra Jakab munkája „*Ars conjectandi.*“ Franciaországban, 's innen Hollandon keresztül Angliába utazott 1710—1713. Ez (1713 eszt.) a' londoni és berlini, II eszt. későbbben a' bolognai tudós társaságok tagja lett 1716 Leibnitz ajánlására Paduába hivatott mathesis tanítására. Távollétében a' baseli universitas juris doctornak nevezte ki 1717. Paduát ott hagyván, Baselba 1722 logicae, 1731 codicis et juris feudalis professornak 's egyszersmind sz. péteri kanonoknak neveztetett: Sokféle tárgyú írásnak lajstromát Leu- és Holzhaltbnál lehet látni. János atya bátyjának Leibnitztal váltott levelei II. részében sokszor fordul elő emlékezte, többször igen dicséretesen. — 4) Miklós, János legidősb fija és kedvence, szül. Baselban Jan. 27. 1695. Hat hónapos csecsemős volt, midőn szüleji Gröningenbe költöztek. Nyolcz esztendőskorában német, francia, hollandi és latin nyelven beszélt. 1708 gymnasiumot végzett; 16 eszt. korában phil. magister lón, és már ekkor segítségére szolgált atyjának gyakor levelezésiben, egyszersmind sok nehéz kérdéseket megfejtett a' mathesisből (I. „*Commerc. epist.*“ II. 290, 359, 367, 368, 371, 373.). Különben a' törvényt tanulta, mellyből 1715 September közepe tájban licentiatusság végett disputált. Ezt elvégezvén, utazni küldötte atya Francia- és Olaszországba. Egy velencei nemesnél, Bezzinél, kit mathesisre tanított, két esztendőt töltött. 1722 atya parancsolatjára hazájába visszatérvén, a' törvénytudomány székét Baselban el nem nyerhette. Szerencsésebb volt a' következő esztendőben Bernben, a' hol szinte azon tudományba tanítónak választatott; de csak 3 esztendeig maradt. Daniel öccsével Petersburgba lévén meghíva mathesist tanítani, itt 8 hónap mulva lappangó hideglelésbe esett 's megholt Jul. 26. 1726. I. Katalin császárné rendelkezéséből különös tisztességgel temettetett el. Tagja volt a' petersburgi tud. társ. és a' bolognai intézetnek. A' törvénytudományt tárgyzó munkái Baselban jöttek ki; mathematicai értekezései részszerént atya munkájában, részszerént a' petersburgi acad. actájának I. darabjában találtnak. — 5) Daniel, János második fija, szül. Gröningenben Jan. 29. 1700 (azaz, Febr. 9. 1700 az új kalendáriom szerént, melly egyedül fog ezután értődni). Első formálása szakasztott olyan volt, mint atyjáé. Kereskedőnek kellett volna lennie, és midőn ezen rendeléssel hajlandósága ellenkezett, ő is orvosi tudományok tanulására idéztetett, mellyet ugyan csak végig tanult 's 1721 medicinae doctor lett. 1723 Velenczébe ment Michelottihoz, mivel együtt járt betegeket gyógyítani nem csak közönséges isptályokba, hanem különös házakba is. Következendő esztendőben azzal viszonozta Michelotti szívességét, hogy őt némelly olasz mathematicusok ellen, kikkel villongásba keveredett, védelmezte. Ez alkalommal 's e' városban adta ki „*Exercitationes mathematicae*“ nevű első munkáját, mellyel olly hirre kapott, hogy noha még 24 esztendőt nem töltött volna be, nem csak a' bolognai intézetbe tagnak választatott, hanem a' Genuába akkor

felállott academia előlüléségével is meg volt kínálva; és annyi szerénységgel birt, hogy ezen tisztos hivatalt meg tudta köszönni. Czimül az említett munka homlokán Daniel neve mellett egyedül ezen szavak állanak: Bernoulli János fija. Őt esztendő mulva Petersburgba hivatott matheosos sublimioris professornak. Elment, de egészsége változása miatt már második esztendőben haza kívánkozott. Ekkor ugyan, fizetése bővítvén, és holtig tartó fizetéssel academicusnak neveztvén, megmaradt; de 3 esztendő mulva (1733) új betegeskedés miatt végképen eltökélette magát a' hazamenetelre. János testvére társaságában részszerént vizen, részszerént szárazon utazván, bejárta Hollandiát és Franciaországot. E' közben a' baseli főiskolánál bontszoló- és fűvésztanítónak választatott. 1750 voxolás nélkül a' természettudomány tanítószékét nyerte el, mellyel a' szent-péteri káptalanbeli urasággal összejáró büleselkedés tanítószéke is össze volt kapcsolva. Ezen hivatalait, mellyeknek gazdag jövedelmeihez még a' petersburgi fizetése is járult, noha 1754-től fogva már a' sz. péteri káptalanba dékány volna, 1777-ikig vitte, a' midőn testi 's elméleti ereje fogytát érezvén, engedelmet nyert, hogy lezckéji tartását János testvére fíjára, Danielre, bizhassa. Őt esztendővel későbbben egy reggel, Mart. 17. 1782, szolgája által halva találtatott. Vagyonjából a' baseli universitást mind élteben, mind halála után megajándékozta. B. Danielnek tudományos érdemeit minden oldalról elbezzélni igen sok időt 's helyet kívánna; ennekokáért Condorcet által készült 's a' parisi academiába, mellynek (valamint a' londoni, petersburgi tud. társaságoknak is) B. D. tagja vala, felmondott elegiumára utasítjuk az olvasót. Itt csak némelly különösségeket fogunk elmondani. B. Daniel tizszer nyert jutalmat a' parisi academiától: egy olly megkülönböztetés és érdemjel, mellyben csak barátja 's vetélkedő társa, Euler Leonard, részesült. A' mi pedig még nevezetesebb, egy izben atyjával osztozott 5000 frank díjban; 's Hutton azt mondja, hogy, minekutána Daniel fíját, mint Newton tiszteletőjét, a' nélkül sem igen kedvelte, az említett jutalomosztálytól fogva tőle épen elidegenedett volna. Tekintete Baselban olly közönséges volt, hogy minden szoros kötelességévé tette gyermekeinek, magokat meghajtani, ha valahol az utzán öszvetalálkoznának B. Daniellel. Magaviselete és társalkodása kiváltképen együgyű és szerény volt. Legnagyobb gyönyörűséggel emlékezett életének két apró történeteiről, mellyeket önvallása szerént minden egyéb megtiszteltésénél nagyobbra becsült. Egyszer Frant nevezetű francia ingenieurrel utazván Strasburgba, Frant kérdezi tőle, ki lenne? Ő egyenesen felel: B. Daniel, erre Frant azt gondolván, hogy tréfát akar belőle üzni, hirtelen így szól: Én pedig Newton Isaac vagyok. Masszor, egy híres mathematicus (Koenig) ebédelvén nála, midőn ez asztal közben egy általászerencsésen megfejített mathematica kérdéstről dicsekedve beszélene, hogy a' melly nehéz, neki mennyi bajt okozott legyen; B. Daniel keves gondolkozás mulva, a' nélkül hogy vendégei jó formán észre vennék, még kavé ital előtt új módon megfejti azon kérdést, melly cinosabb volt a' Koenigénél. Rendkívül való az a' hatalom, melly B. Danielnek önmaga iránt tulajdonittatik. Egyszer Maupertuis által épen akkor vezetettett be a' parisi academia ülésébe, midőn ott valamely jutalomkérdésre beérkezett feleletek megítélése végett ezeknek bélyegei (*devises*) felolvasztatnak. Az egész dolog lefolyta alatt B. Daniel úgy viselte magát, hogy ott, valamint senki sem kételkedett, úgy képe vonásiból minden figyelem mellett senki sem is vehette észre, ha a' felolvasottaknak valamelyike az övé legyen e vagy nem? Az is különös jegyzést érdemel, hogy B. Daniel atya halála után azonnal és pedig ennek helyébe választatott legyen tagnak a' parisi academiába; valamint az is, hogy ő volt egy azon 7 tudós közül, kiket Katalin császárné az első török háboru végével arany emlékpénzzel birodalmán kívül megajándékozott. Számos és sokféle tár-

gyu munkáji közül az elsőn kívül, melyről oda fen volt szó, még csak egynek, ugymint a' legbecsesbnek, írjuk ide czimét: „*Danielis Bernoulli Joh. Fil. Med. Prof. Basil. Acad. Scient. Imper. Petropolitanae, prius matheseos sublinioris Prof. Ord., nunc membri et Prof. honor. Hydrodynamica, sive de viribus et motibus fluidorum commentarii. Opus academicum, ab auctore, dum Petropoli ageret, congestum* (Argentorati 1748 in 4.). — 6) János, II., Daniel legifjabb testvére, szül. Bas. Maj. 18. 1710. Már 1721 főiskolabeli leczkékre bocsattatott, és 1724 Euler Leonarddal együtt phil. magister lett. A' mathesis mellett törvényt tanult, melly utolsó tudományból 1732 doctori lépcsőre emeltetett. Még ez esztendőben Daniel bátyjához utazott Petersburgba, de keves idő mulva (1733) vele együtt hazájába visszatért, a' hol 1743 az ékesszólás tanítója lett, minekutána elébb mind itt, mind (1737) Bernben sikeretlenül próbált volna szerencsét; e' közben idejét külföldön, elébb a' badeni markgróffal ide 's tova utazván, utóbb Maupertuis 's ennek vezetéken Cireybe Chatelet markgrófné társaságában töltötte: mindazonáltal szinte az idő alatt derék értekezései által a' parisi academiától háromszor nyert jutalmat. Atyja halála után vox által Rampséck Jakab Kristóf, med. doct., választott helyébe, hanem, a' midőn ez B. Jánossal hivatalbeli cserére kívánt lépni, ezen cserét a' bas. főtanács helyben hagyta, sőt B. Jánosnak azt a' fizetést is oda engedte, mellyet atyja rendkívül húzott. 1755 a' nancyi, 1782 a' parisi academia tagjai közé vétetett fel. Maupertuis az ő házában holt meg 1759. Maga pedig Jul. 17. 1790 szünt meg élni. B. János gyenge testtel és félénk ember volt, talán ez lehetett oka, hogy a' berlini academia titoknokságát fel nem vállalta, mellyel meg volt kínálva. Leveleiben több elevenséget mutatott, mint beszédben. Latin és francia nyelven könnyen írt, németül nehezebben. König Susannától, kivel Febr. 19. 1744 kelt össze, 5 fia gyermeke született. — 7) János, III. (B. János, II. legöregbik fija), a' petersburgi, stockholmi, londoni és bolognai tud. társaságok tagja. Szül. Baselban Nov. 4. 1744, mh. Berlinben, mint az ottani academia mathematica osztály igazgatója, Jul. 13. 1807. Tizenhárom esztendő korában, midőn phil. magister lett, egy értekezést írt a' himnboltás történetéről. Esztendő mulva a' bölcselkedésből doctordiplomát nyert, és midőn 19 esztendő ért, II. Fridrik királytól berlini astronomusnak neveztetett. 1767 vette által az új observatoriumot. Keves idő mulva megbetegedett, a' mipt mondatik, azon okból, hogy új hivatalbeli szálása, midőn bele ment lakni, még ki nem száradt. Egészsége helyreállítása végett utazni ment; bejárta Német-, Francia-, Angolországot, melly alkalmatossággal hazájába is eltérvén, Baselban megházasodott. Későbben is betegeskedvén, ismét engedelmet nyert a' királytól utazni Schweiz-, Francia-, Olaszországba. Utóbb pedig újra kivándorlott Burkusországon keresztül a' lengyel és orosz földre. A' berlini academia év- és emlékkönyveiben sok értekezések találhatnak tőle. Hindenburggal 3 kötetet adott ki a' mathematica tudományok tárolá. Különösen német vagy francia nyelven kiadott munkájának lajstromát látni lehet Ersch és Gruber nagy tud. tárában. — 8) Jakab, II., a' legközelebbi (7) szám alatt említett III. János legifjabb testvére, atyjabátyjának, Danielnek, tanítványa, szül. Baselban Octob. 17. 1759. Sokféle utak, próbák és viszontagságok után Petersburgba jutott, a' hol alkalmasint Euler közbenjárása által, kinek unokáját feleségül vette, matheseos professor lett; de nem sok idő mulva Jul. 3. 1789 a' Newába fult, a' mint mondatik, feredés közben, gutaütés következésében. Tagja volt a' petersburgi, turini és baseli tud. társaságoknak. A' törvény- és mathematica tudományból vannak néhány értekezések tőle; az utolsó nemükben, mellyek a' petersburgi academia új emlékkönyveiben foglaltatnak, Daniel nyomdokait látszik követni. *Tittel.*

BERNOULLI SZÁMAI, bizonyos, minden mások előtt Bernoulli Jakab által (*Ars conjectandi*, p. 97) kijegyzett tulajdonságu számok,

mellyek a' számtudományban, nevezetesen ott, hol a' sorokról (*de seriebus*) van szó, gyakorta előfordulnak és haszonvételek miatt híresek. Heghatározások bajba kerül. Maga B. Jakab csak az öt elsőt nyomozta ki közülök; Euler tizenhétig ment (*Comm. Petrop. nov. Tom. XIV.*). Ime' mutatón a' 12 első:

1 ^{-s}	$\frac{1}{6}$	;	2 ^{-dik}	$\frac{1}{30}$
3 ^{-dik}	$\frac{1}{42}$	;	4 ^{-dik}	$\frac{1}{30}$
5 ^{-dik}	$\frac{5}{60}$	;	6 ^{-dik}	$\frac{691}{2730}$
7 ^{-dik}	$\frac{7}{6}$	;	8 ^{-dik}	$\frac{3617}{510}$
9 ^{-dik}	$\frac{43,867}{798}$	;	10 ^{-dik}	$\frac{174,611}{330}$
11 ^{-dik}	$\frac{854,513}{138}$	;	12 ^{-dik}	$\frac{236,364,091}{870}$

Tittel.

BERNSTEIN, I. BOROSTYÁNKÓ.

BERQUIN (Arnaud), 1749 szül. Bordeauxban. Írásai ifjakkak valók. Tanulását Parisban végezte. Mindég dolgozgatott a' serdülő ifjuság számára, 's barátjai ezt megtudván, munkáji kiadását sürgették, mivel nevelést elősegítő írásoknak még akkor felette szükében volt Franciaország. Különösen buzdította pedig Panckoncke, híres könyváros, szép eszű özvegye. Ezek nélkül talán nem is állott volna ki e' jó magvat hirtő pályára, mert szerénysége tartóztatta. 1774 idyllioni (Gessner nyomán) 's Pygmalionja, 1776 szép romanczai jelentek meg. 's a' szelid indulatu író mindenütt tisztelet fogadá. 1782-83 „*Ami des enfans*“, 1684 „*Ami des adolescens*“ jelent meg. Ezt a' franciaia academia az azon évben kijött minden könyvek közt a' leghasznosabbnak itélé. 1787 „*Introduction familière à la connaissance de la nature*“, és románjai: „*Saufort et Merton*“ 's „*Petit Grandison*“ következett. Azt mondják, a' revolutio kiütésekor Angliában volt. Honjába tértével 1790 földmivelők számára: „*Bibliothèque des villages*“, adta ki. Alkalmasint azon munkája ez, mellyben két barátja, Cerutti és Gronvelle, is részt vett, 's későbbi czime ez „*Feuille villageoise adressée chaque semaine à tous les villages de la France pour les instruire des lois des découvertes etc. qui interessent tout citoyen*“. Utolsó írása: „*Livre de famille*“ (1790). Megholt 1791. Minden munkáji 10 kötetb. Parisb. jöttek ki (1802); egy más kiadást 22 kötetb. Jauffret intéze el, egy harmadikat Renouard 20 kötetb. Parisban 1803, 's többször. Berquin prosaja könnyű; tisztált, kellemes. Oly szives egyszerűséggel beszél el gyermek és ifju kornak valókat, hogy a' még gyengéd elmét szintugy ragadozza magával 's mélyen ébreszt benne az erény szeretetét, mellynek gyakorlása őt is minden esmerője előtt szeretetre méltóvá tette. D. G.

BERRY (Charles Ferdinand, herczeg), második fija gróf Artois-és Savoyi Maria Theresiának, szül. Versaillesben 1778. Hercz. Angoulême-mel együtt neveltetett hercz. Serentáltal, 's jószívűsége, magát mindég feltaláló elméje 's azon mestersége, mellynél fogva mindég a' körüle lé-

vők characteréhez képest beszéle, korán kimutató vonásait. Atyjával 1792 Turinbe szökött, vele harczolt legelőször Condé alatt a' Rhein mellett, 's már akkor is meg tudta nyerni a' katonaok szívét. Familiájával Oroszországba, azután 1801 Angliába költözött, hol változva London- és Hartwellb. éle 's mindenkor a' Bourbonok visszaállításának planumával foglalatoskodék. Eljött végre 1814 a' szabadulás órája, 's B. Apr. 13 kiszált a' cherbourgi révben, a' honnan Bajenx, Caen, Rouen 'sat. városokat meglátogató. mindenütt katonákat 's nemzeti gárdákat igyekezett a' Bourbonok s még inkább a' maga részére hódítani, bőven adakozott 's foglyokat szabadított. Apr. 21 Parisban fogadtatott el, hol a' kereskedők, fabrikások és mivészek meglátogatása által leereszkedését mutatta. Maj. 15 generalobersterré nevezetett 's 1,500,000 frnyi civillistát kapott. Aug. 1-től az éjszakai depart., a' lothringi erősségeket, Franche-Comté és Elsasst utazta. Midőn Bonaparte visszatért Elbáról, a' király B-t nevezte ki a' Parisban 's környékén lévő seregek fővezérének, 1815. A' herczeg sikeretlenül igyekezett őket hűségben tartani; Mart. 19 és 23 közt a' házi haddal Gentbe és Alostba a' királyhoz volt kénytelen vonulni, míg a' warterlooi csata Parisba utat nem nyitott; B. Jul. 8 Parisba érkezett 's a' házi had fővezerségét a' király előtt letette. Aug. az éjszakai depart. választó collegiumának előülője lett, azután Parisban a' kamarák ülésében letette constitutiói esküjét, 's a' negyedik bureau előülőjévé nevezetett; de visszavonult a' nyilvános élettől. Már akkor esztendőök olta forralá bizonyos Louvel. (l. e.) planumát, hogy a' herczeg kivégzése által elenyésztí a' Bourbon házát; Feb. 13. 1820, midőn B. az operából kijöven, kocsira ülni készüle, halálos szurást ejtett rajta. A' herczeg az operaházba vitetett, a' hol így vigasztalta hitvesét: „*Ménagez-vous pour l' enfant, que vous portez dans votre sein!* Magához hivatá házassága előtt Londonban nemzett gyermekeit 's nejének ajánlá azokat; annakutána halálra készüle, megengede gyilkosának, meggyönt 's Feb. 14 reggeli 6 órákor mh. Jöltévőség, haládatosság és nemeslelkűség voltanak fővonásai ezen herczeg characterének, kinek halálán egész Franciaország megindult. (L. Chateaubriand „*Mémoires touchant la vie et la mort du duc de Berry*, Paris 1820.) Nejétől, Karolina Ferdinanda Louisetől, a' két Sicilia azutáni királya, I. Ferencz, legöregebbik leányától, kivel Jun. 17. 1818 kelt egybe, csak egy leánykát hagyott (Louise Marie Therese szül. Feb. 21. 1819). De annál nagyobb vala a' királyi ház öröme, midőn az özvegy herczegné Sept. 29. 1820 herczeget szült, a' ki Henri Charles Ferdinand Dieudonné-nak nevezetett. (Vö. KÁROLY, X. és CHAMBORD.)—Noha Louvel tette semmi öszveesküvés planumával egybe nem függött: mindazáltal az ellenséges vádolatok felizgatták a' partokat 's több kivételi törvény okául szolgáltak. (L. FRANCZIAORSZÁG.)—Az operaház, mellynek közelében ezen gyilkosság történt 's a' mellyben B. megholt, lerontatott, 's helyén emlékoszlop emeltetett. Operaház más helyt építettett.

BERTALAN (Tolmai fija), apostol, ő 's Nathanael, kit mint becsületes Israélitát 's hirtelen meggyőződött Jézus tanítványát enlit Sz. János evangeliuma, hihetőleg ugyan egy személy. Nevének 's nemzetségének a' Ptolemaeusoktól való származása mese. Eusebius szerint délészaki Arabiában tanítá a' kereszténységet 's oda zsidó nyelven írva vitte Máte evangeliumát; Chrysostomus mondja, hogy Armeniában és Kis-Asiában is predikált, egy legendairó szerint Albania pylában (most Derbent Oroszországban) keresztre feszítettett. Az ő egyház egy apocryph. könyvet birt az ő neve alatt, de ebből semmi sem maradt fen.

BERTALAN ÉJE, I. VERMENEYKZŐ.

BERTHIER (Sándor), neufchateli és wagrami herczeg, Franciaországnek marsallja, alconnetableja 'sat. Parisban szül. Dec. 30., a' hadi épületek igazgatójának fija volt, a' vezérkarnál már ifjan szolgálathá lépett, Amerikában katonáskodott 's Lafayette-el az egyesült éjszaka-

merikai statusok szabadságáért harczolt. A' revolutio első esztendejében a' versaillesi nemzeti őrseregénél vezérstrázsamesterré tétetett, mely hivatalát megtántorithatatlan magamérsékléssel viselte. Dec. 28. 1791 marsall Luckner seregénél a' vezérkar fejévé lett, 1793 a' felzendülött Vendée ellen, 1796. pedig mint osztályos vezér az olaszországi táborhoz ment, hol mint a' vezérkar feje sokat tett ezen táborozás szerencsés kimenetelére. Oct. 1797 Bonaparte vezértől Parisba küldetett, hogy a' campo-formioi békekötést a' directoriumnak adja által. Jan. 1798 az olaszországi sereg fővezérévé tétetett 's a' directoriumtól azt a' parancsolatot kapta, hogy a' romai status ellen fordítsa fegyverét. Febr. elején ment bé Romába, hol a' pápa országglását eltörölte 's consulságot állított fel. Bonaparténak nagy becsülője lévén, elment vele, mint a' vezérkar feje, Egyiptomba. Visszajöven, Bonapartétól hadi ministré néveztetett ki. Ezután a' tartaléksereg fővezérévé tétetett, 1800 Bonapartétól Olaszországba ment 's a' Sz. Bernhardon való keresztüljövésre 's a' marengoi győzedelemre sokat tett. Ő írta alá az alessandriai fegyvernyugvást, ő intézte el Piemontnak további rendelkezésig tartandó kormányát 's rendkívül való követségben Spanyolországba ment. Azután ismét általvette a' hadi ministerséget, mely hivatalú időközben Carnot viselte. Napoleon császárrá lévén, Jun. 1805 elment vele Milanóba, a' hol Napoleon olaszországi királlyá koronáztatta magát, 's Oct. a' Németországban táborozó sereg vezérkarjának (Generalstab) fejévé neveztetett ki. Oct. 19 aláírta Mackkal az Ulm általadatásáról szóló egyezést, 's Dec. 6 az austerlitz fegyvernyugvást. 1806 jelen volt a' császárral a' francia-orosz táborozásban 's Jun. 1807 ő írta alá a' tilsiti fegyvernyugvást. Ez idő olta letette a' hadi ministerséget, Franciaországban alconnetablejává tétetett, feleségül vette 1808 Maria Eersébet Amaliát, a' baiern-birkenfeldi herceg Wilhelm leányát (szül. 1784), 's Napoleonnak hiveséges uti társa volt mindenütt. A' Francziáknak Austria ellen való táborozásában 1809 igen megkülönböztette magát Wagramnál 's wagrami herceg titulusú kapott. 1810 Napoleon parancsolatjára végre hajtotta ennek Maria Louiséval, Ferencz császár leányával, házasságát. Későbbben Napoleontól a' schweizi sereg vezérévé tétetett. 1812 az orosz birodalomba nyomult seregnél is jelen volt, mint a' vezérkar feje, 's ugyan ezt a' hivatalú viselte 1813-ig. Napoleon császári méltóságából letétetvén, Berthier is elvesztette neufchatelei hercegségét, hanem többi méltóságait megtartotta 's XVIII. Lajostól, a' ki nagy bizodalomát helyeztette benne, igen kedveltetett. Minekutána Napoleon Elbából visszajött Franciaországba, Lajost elkísérte Német-Alföldre 's innen háza népéhez ment Bambergbe, a' hova Maj. 30 érkezett meg. Bambergben lakása alatt a' komorkórság igen nagy erőt vett rajta, Jun. 1. délután, midőn a' francia határok felé nyomuló orosz seregnek egy csapatja tábori muzsikájával Bambergbe megérkezett, a' kastély harmadik emeletéből való kiugrása által végezte el életét. (L. „*Mém. d' Alex. Berthier, Pr. de Neufchatel et de Wagr.*“, Paris 1826). Sándor nevű fija (szül. 1810) 's két leánya maradt.

BERTHOLD, kalocsai érsek, Gertrud királyné testvére. L. ANDRÁS, II.

BERTHOLLET (Claudius-Lajos, gróf), a' tudományok parisi, londoni, turini, harlemi 'sat. academiájának tagja, egy korunk első theoreticusai közül a' chemiában, született Dec. 9. 1748 Talloire-ban, Savoyában. Turinban orvosi tudományt tanult 's ebben doctorrá lett. 1772 Parisba ment, hol Lavoisierrel öszveköttetésbe jött, 's 1780 a' tudományok academiájának tagjai közé felvétetett. 1794-ben az ottani normalis iskolában professorságot nyert 's 1796 Olaszországba küldetett, hogy ott különféle emlékeket válasszon ki, melyeket Franciaországba vigyenek. Követte Bonapartét Egyiptomba 's vele 1799 visszatért. A' 18-dik Brumaire után a' megtartó tanács tagjává lett, azután gróf 's a' becsültelegio nagy tisztje. Majusban 1804 montpellieri senatorságot adott neki Napoleon.

Majusb. 1806 a' keletpyrenei választó collegiumban ült elő Berthollet és 1813-ban a' Reunion rend nagykeresztjével tiszteltetett meg. Aprilis 1-sőjén 1814 azonban ideigvaló kormány felállítására 's Bonaparte letételére voxolt. XVIII. Lajos párré nevezte ki; Bonaparte ellenben elmellőzte őt 1815 's így XVIII. Lajos második visszatérése után ismét a' pairek kamarájába lépett. Azon különbféle találmányok 's új bánásmódok közt, mellyekkel ő a' tudományokat 's mesterségeket gazdagította, legfontosabbak a' viztartó edények kiszenezése a' hajókon, a' lenvászón kikészítése 'sat., különösen pedig a' növényi substantiák kifejejritése feleslegsavanyu sósavanyal, mit 1786 olta Franciaországban haszonnal tesznek nagyban. Az academia és intézet gyűjteményeibe iktatott különbféle emlékirásokon kívül több nagy munkákat is irt, mellyek közt különösen ezen czimű munkáját: *Essai de statique chimique* (1803 2 kötet, 8-vo) ugy kell tekinteni, mint legfontosabbat 's általjában mint korunk legszebb emlékét. A' chemiának annyira öszvetett jelenetei abban a' mechanica szoros és egyszerű törvényei alá vannak vetve. Nagy része volt neki a' chemiai nomenclatura reformatiójába 's az arról 1781-ben Parisban megjelent következendő czimű munkában is: „*Méthode de nomenclature chimique*“. Megholt Juniusban Nov. 7. 1822. A. B. P.

BERTHOLLET DURRANÓ PORA, I. DURRANÁS.

BERTHOUD (Ferdinand), a' legjobb tengeri órák készítője, a' ki 1727 Plancemontban Neufchatel megyében szül., papságra neveltetett; de midőn 16. eszt. korában egy óranak mivalkotását meglátná, szenvedelemmé vált benne az erőmivtudományra való hajlandóság. Atyja az óracsinálás mesterségére taníttatta 's azután megengedé neki, hogy esmeretei tökéletesítésére Parisba mehessen. Itt készíté 1745 olta első tengeri órájít, mellyeket a' francia hajókázók sokféleképen használtak a' földleírás bővítésére 's megigazítására. Ezen mesterséget érdeklő több munkákat hagyott hátra. Megholt 1807. Nevendéke 's talentumainak örököse, Berthoud Lajos, unoka öccse, meghővitette még mesterségének határait. Ennek tengeri óráji most minden hajókázók kezei között vannak, 's még alkalmasabbak a' bátyjáénál. Olly pontosak, hogy az esztendőnek minden részeiben ugyan azon rendességet és mozgást tartják meg. A****.

BERTOLA (Aurelio de Georgi), olasz verselő és folyó beszédű író patriciusi házból Riminiben született 1753 még igen ifjan lépett az Oliveto hegyén lakó barátok közé. Ottani tanulása végezte után Schweizban és Németországon utazott 's németül megtanult. Visszatérvén, szerzetének feje, a' capuai érsek, Napolyba nevezte földleírás és történetek professorává. De azután világi papnak öltözött ki 's a' napolyi királyné és II. József pártfogása által a' paviai egyetemnél lett professor. A' német literaturát ő esmertette meg legelőször földijeivel, olaszra fordítván Kleist, Cronegk, Hagedorn, Jakobi, Gleim, Götthe, Klopstock, Haller és Wieland odájiból 's dalai közül néhányat. L. „*Idea della poesia alemanna*“ (Napoli, 1779), később „*Idea della letteratura alemanna*“ (Lucca 1784, 2. kötet). A' másodikban Gessner idyllioni vannak, kit különösen tisztelt. Más munkája „*Della filosofia della storia libri 3.*“ (Pavia 1787). Homályosan és dagállal írva. Még „*Saggio sopra la favola. Aggiunta una raccolta di favole e di epigrammi*“ (Pavia 1788). Továbbá: „*Viaggio sul Reno e ne' suoi contorni*“ (Rimini 1795). Az újabb olasz jobb elmetermékek közül való. Még: „*Elogio di Gessner*“ (Pavia 1789, 2 kötet). A' másodikban érdeklően írja le, mikép látogatta meg Gessnert szép lakjában. Bertola megholt 1798. *Dübrentei Gábor*,

BERTOLI (Giovanni Domenico, gróf), tudós és régiségekben jártas, szül. 1676 Moretóban Friaulban 's aquilejai patriarcha volt. E' hely sok régiségek honja, mellyekről azonban az ő koráig senki nem aggódott. Az ottani lakosok már hosszabb idő olta még saját házaik építésére sem használtak egyéb köveket, mint a' mellyeket Aquilejában és környékén az

omladékok szolgáltattak. Bertoli elejét vette ezen pusztításnak, több tudósok társaságában minden követ összevásárolván, mely azon vidéken ásatott ki. Ezekből egy porticust építtetett, mely az idegenek figyelmét, sőt az aquilejai lakosokét is csak hamar magára vonta. Egyszersmind lerajzoló vagy lerajzoltató a város- és tartománybeli omladékokat, mely végre több híres tudósokkal levelezett. Muratori és Apostolo Zeno által felbátorítottván, több értekezéseket adott ki régiség tárgyairól. Meghott 1758. Legjelesebb munkája: „*Le antichità di Aquileja profane e sacre*“ (Velence, 1739, fol.). Ezen munka 2-ik és 3-ik része, melyeket Bertoli már sajtó alá rendelt, soha nem jelent meg. Találtatnak tőle értekezések hasonló tárgyokról pat. Calogera gyűteményében 's a florenzi „*Società columbiana*“ emlékirásaiban.

BERTON (Henri Montan), Berton Pierrenek fia, ki, mint a nagy opera igazgatója, Gluckot 's Piccinit Parisba vitte, szül. 1767 Parisban, már 6 esztendőskorában tanulta a muzsikát 's Gluck, Piccini, Paisiello és Sacchini, híres mesterek, alatt gyakorlotta magát a hangszerkeztetésben. Ámbár mestereinek egyike előremondta, hogy Berton soha sem fogja magát mint szerkeztető igen kimutatni, ő még is kidolgozott egy énekes játékot 's azt Sacchininak bemutatta, ki is kedvező ítéletet hozott felőle 's megengedte, hogy B. az ő felvigyázása alatt dolgozhasson. Legelőször 19 esztendőskorában lépett fel mint szerző a *Concert spirituel*ben némelly oratoriumokkal, melyek kedvességet találtak. 1787 pedig az olasz játékszínen adta elő a „Házassági ígéretek“ nevű első munkáját. Midőn a conservatorium felállított, ő mint hangszerkeztetés tanítója vétetett fel; 1807 az olasz opera igazgatója lett, azután pedig a császári nagy operánál énekigazgatóvá nevezetett. Később az orosz császár szolgálatjába lépett, de ezt nem sokára elhagyván, visszatért Parisba. Legjelesebb operája: „*Aline, reine de Golconde*“ és „*Montano et Stephanie*.“

BERTRAND (Henri Gratien, gróf), osztályos general, segéd Napoleonnál, a palota nagy marsallja 'sat., híres Napoleonhoz való vonzódásáról, kinél önkényt élt Sz. Ilonán, feleségel 's gyermekeivel együtt. Polgári szüléktől származott, hadi szolgálatba lépett 's az ingenieurtestnél megkülönböztetvén magát, brigadgenerálságra emelkedék. A boulognei táborban 1804 volt alkalma Napoleonnak az ő becsét esmerni tanulni. Ez időtől fogva szüntelen követé őt Bertrand minden háborúba, mindenütt kitünteté magát, főkép Austerlitznél, hol a császár segédje lón; 1806 bevette Spandaut egynéhány napi ostrom után, 's 1807 Friedlandnál az Oroszok meggyőzetését nagyon elősegélte; mi azonban még az ellenséget is bámulásra bírta, azon két hid remek építése volt, melyeken a Francziák az 1809 austriai háborúban Aspernnél megveretvén, a Dunán visszatakarodtak. Az 1812 és 1813 háborúkban is hasonló érdemmel harczolt, kivált Lützennél és Bantzennél. 1813 fontos pontokat védelmezett az ellenség sokkal nagyobb számú csapatjai ellen, 's a leipzig-i ütközet után, melyben a lindenai pontot Gyulay ellen megvédelmezte, szép renddel vonult vissza. A hanai ütközet után Mainzot fedezte, míg a hadi sereg a Rajnán általkelt. Az 1814 háborúban Napoleon oldala mellett vett részt. Elkísérte azt Elbába, visszatért vele 's végre a sz. ilonai lakásban is osztozkodott urával. Napoleon halála után (1821) visszatért Sz. Ilonáról Franciaországba.

BERTUCH (Fridrik Justin), weimari herczegi követségi tanácsos, a tudományok és művészségek iránt sokat érdemlett tudós, szül. 1747 Weimarban. Hogy 1765—69 Jenában tanult, szabad órájiban az új és régi költéssel foglalatoskodott. Weimarban 1769 olta Wielanddal, Musaeussal, Seckendorffal, Bodéval, később Göthével, Einsiedellel és másokkal lett öszveköttetése táplálta a szép literatúrához való hajlandóságát 's ezt a weimari udvari játékszín is gyarapítá, melyen ekkor Seiler, Eckhof, Böckh, Brandes, Mecour és Schweizer jeleskedtek.

Fordítá St. Albine „Szinjászóját“ és M. urnak mivét: „Über die dramatische Kunst.“ Dramai közül Diderot tomitásai szerint készült „Elfride“ szomorú játéka köz tapssal fogadtatott. Bertuch 1769—73 a' költeményeiről esmeretes báró Echt két fijának nevelője volt. Ezen sokféle miveltésű férjfiu, ki mint dán követ egy ideig Spanyolországban lakott, megszerettette vele a' spanyol és portugali literatúrát, melly akkor Németországban kevesek előtt volt esmeretes, hanem általa szépen elterjedt 's nagy kedvet talált. Cervantes remek mivének fordítása: „Leben und Thaten des weisen Junkers Don Quixote von la Mancha“ az akkori időre nézve (először 6 köt. jelent meg Weimarb. 1775—79) rendkívül való tünemény volt. A' mit Meinhard az olasz költésre nézve tett, ó Seckendorffal és Zanthierrel egyesülve a' spanyol és portugali nyelvre nézve törekedett teljesíteni, innen származott a' „Magazin der spanischen und portugiesischen Literatur“ 1775 oltá mint tanácsos és cabineti titoknok weimari hercegi szolgálathá állott, de mellette tudományos foglalatosságát is folytató. Azonban az aunyiszor elesmert Sachs Hans munkájának új kiadására fordított és a' német költésre nézve nagyon is hasznos igyekezete nem talált ohajtott segedelmet. Mit teljesített volna körülé, próbájiban megmutató. Wieland és Schütz társágában 1784 készítette az „Allgemeine Literaturzeitung“ planumát, melly először Jenában jelent meg 's most Halléban jó ki. A' „Journal des Luxus und der Moden“ folyó írást 1786 oltá Kraussal együtt adá ki, és 1790 kezdődött képes könyve a' gyermekek számára. Az országos szorgalomtárboltját (*comptoir*) 1791 alkotta. Ezzel kapcsolatban állott a' korábban szerzett weimari hercz. szabad rajzoló academia, mellynek előbb Kraus volt, most Meyer az előljárója. Ezen intézetre nézve sokat is érdemlett Bertuch. Hogy a' költés és mivészség iránt el nem hidegült, mutató a' nemzetek két könyvtárának planuma, melly becses gyűjtemény jól, résznyire jelesen fordított tündérmesékből áll czélirányos életírásokkal és characterfestésekkel. Nagy intézetet alkotott a' földképek metszésére is, a' földleirási intézetet Weimarban, melly a' töle elsőben Zachnak, azután Gasparinak, Ehrmannnak és másoknak társaságában kiadott földleirási napló könyvekkel együtt a' földleirás tudományát sokféleképp elősegélte. A' töle elintézett 's több tudósoktól dolgozott közönséges földleirás közelget tökéletességéhez. A' népek és országok esmeretéből (*Länder u. Völkerkunde*) 22 rész már megjelent. Nagyreményű egyetlen fijának halála után, 1815 veje, prof. Froriep, udvari orvosi tisztjét a' würtembergi királynál elhagyta és Weimarba visszatért, hogy ott, egyesülve ipjával, ennek különbféle intézeteit folytassa, mellyek közt az 1817 kezdett és 1820 elnyomott *Oppositionsblatt* folyó írást említeni kell. **B. L.**

BERVIC (Charles Clement), a' francia oskola leghiresb rézmetszőjinek egyike, szül. Parisb. 1756. Mivészségét Wille György alatt tanulá 's első tanítványának tekintethetik. B. mivei a' francia oskola legkerestebb szüleményei közé tartoznak; de nem igen számosak. Legnevezetesb munkája XVI. Lajos képe egész alakban Callot egy festése szerint. Mivel a' revolutio zivataraiban 1793 a' tábla széttörtetett, lenyomatjai igen ritkák és drágák. Helyes rajzolás 's a' véső tisztasága és fényes classicusokká tevék mivét. **I.**

BERWICK (James Fitz-James, herczeg), vezérllette az angol, francia és spanyol királyok seregeit, páire volt Angol- és Franciaországban, nem különben spanyolországi grand, 's mind ezen királyok diszesítették rendjeikkel. Természetes fíjok volt a' yorki herczegnek, utóbb II. Jakab királynak, és Churchill Anna herczeg Marlborough testvérének, szül. 1670, 's elejénte Fitz-James nevet viselt. Franciaországban neveltetett 's Lotharingiai Károly herczeg alatt Magyarországon katonáskodott legelőször. Kevel azután kiütött az angol revolutio; Berwick követé atyját Irland iránti törekedéseiben 's 1689 megsebesítettett egy viadal alkalmával, egyetlen egyszer egész életében. Utóbb

Luxemburg alatt szolgált Flandriában 1702. és 1703 a' burgundi herczeg alatt, azután pedig marsall Villeroi alatt, 's megneveztesítetté magát Franciaországban. 1706 Franciaország marsalljává lett 's Spanyolországba küldetett, hol Alamanzánál megnyerte az ütközetet, melly V. Filep királyt ujra Valencia birtokába juttatta. De 1718 és 1719 maga is kénytelen volt V. Filep ellen harczolni, ki a' marsall egyik fíját Spanyolországban, köszönethől, hivatalra emelte. Belépván a' spanyol birtokba, írt fíjának, a' ki herczeg Liria név alatt esmeretes, 's megintette, hogy kötelességét teljesítse 's fejedelméért teljes erejéből harczoljon. Philippsburg megszállásánál 1734 egy ágyugolyóbis vetett véget életének.

BERYLLUS, hamis smaragd, vagy legesmeretesb névvel *aqua marina*, tengerzöld színétől, egy áltlátszó, üvegfényű, ércz- és alma- vagy hegyi- és tengerzöld (*celadon*) közt kékbe játszó, sokszor tökéletes zaphyrkék, néha méz- vagy viaszszárgába, sőt rózsaszinbe is játszó, kvarcnemű drága kő. Minden drága kövek közt leglágyabb 's legkönnyebb, a' tűzben elveszti színét 's elolvad. A' beryll darabokban fordul többnyire elő, 's becsét színe határozza el. Mennél világosb zöld, annál becsesb az. A' fejrbe játszó, mellyekben a' zöld szint alig fedezhető fel, ha tisztán és jól kipalléroztatnak, fényre 's játszásra a' gyémánttal vetekednek. A' napkeleti beryll, melly a' keletindiai, ceyloni, pegui és cambayai bányákból kerül, legtöbbre becsültetik, de igen szép darabok találhatnak Schweizban, Francia-, Spanyol-, Cseh- 's Magyarországon. A' saxoniai beryll sokszor szebb a' keletindiaiánál. Egyébiránt most ezen drága kőnek nem nagy becsé van, mivel a' hordásban elkopik. Az aczélszínű és zöldkék kövek alá a' befoglaláskor kék, a' zöldfejérek alá pedig fejr ezüst levelet tesznek, melly utolsó ezen köveknek különös ragyogást szerez. Önüveg-, réz- és kobaldevgyelékkel a' beryllt utáznani lehet.

A. Balogh Pál.

BERZELIUS (Jakab), született 1779 Linköpingben Ostgothlandban, 's az ottani iskolában, hol atyja tanító volt, nyerte első oktatását. 1796 Upsalában orvosi tudományt, kiváltképen pedig természettudományokat 's ezek közt ismét chemiát tanult 's ennek kedvéért később több tudományos utazásokat is tett. Most doctor medicinae, chemia és pharmacia professora, a' kir. svéd egészség-collegiumnak assessora, a' stockholmi kir. academiajának titoknokja. Több rendek tulajdonosa; XIV. Károly János nemesi rangba emelte. A' chemiának mostan uralkodó dnalisticus vagy electro-chemicus rendszerére, melly szerént semmi chemicus processust sem lehet electricus nélkül gondolni, nagy befolyása van nekie, 's úgy kell őt tekinteni, mint egyet annak fundálói közül. Ő volt első, ki az alkalicus földek (mész, baryta, strontion) érzébasát megmutatta az által, hogy kénesóval vegyítvén azokat, a' galvanismus behatásának tette ki, mit már azelőtt Davy a' kaliról és natronról mutatott meg. Ugyan azt mutatta meg Berzelius az ammoniakról is. Hogy a' kovaföldnek is hasonlókép érczalapja van, chemia utján mutatá meg az által, hogy kovaföldet, vasreszeléket és szenet széntégelybe tévén, tartós tűzbe hozta azokat. A' chlorineről való nézetének azonban, mellyet a' Davy-ének (melly szerént az egyszerű test) ellenébe tett, keves kivetőji vannak a' mai chemicusok közt. Ő soha sem tartja azt a' sósavany basisának savanytárggyal; e' szerént a' savanytárgy egyedül eszközi a' megégést, azonban az által nem állittatik az, hogy a' volna egyedül a' savanyító principium. Ebből természetesen, a' sósavanyu öszveköttetéseknek különböző magyarázatja következik. Szerénte a' positivus polusnál legfelül áll a' kali, a' helyett, hogy másoknál ezt a' helyet a' hydrogen foglalja el. Richter stoichiometricus nézetét (I. STOECHIMETRIA), melly szerént minden chemicus öszveköttetések csak meghatározott mennyiségű irányokban történnek, Berzelius szorosán revideálta, tökéletesítette 's megmutatta, hogy az

az electricitas tulajdonságán alapul, hogy $+E$ és $-E$ E-vé egyesülnek, a' nélkül hogy azon test melyben $+E$ vagy $-E$ volt, felülutalkodnék. Erről ő egy munkát irt, melyet a' megholt udvari tanácsos, Blöde, németre lefordított, 's nagyon is megérdemli, hogy más nyelvekre lefordíttassék. Ugyan azon nézeteken nyugszik a' mineralogiának általa alkotott rendszere. Ugyan azon törvényeknek vannak Berzelius szerént alája vetve az organicus öszveköttetések is, a' min nem is lehet kételkedni, a' theoria szerént, de a' mit nehezebb a' tapasztalásban megmutatni. Sok egyes vizsgálatokat is köszönhetünk ezeken kívül nekie a' műszeres testek chemiájában is. Ő erről egy munkát irt, melly nagy figyelmet érlel. Egyes ide tartozó értekezései németre is le vannak fordítva, de már ama' nagyobb is munkában van. Esztendőnként a' chemiai és physical tudományokban való előmeneteleknek áltnézését is szokta ő adni. Irásinak nagy része angol és francia nyelvre is le van fordítva.

A. B. P.

BERZEVICZI (Gergely, Berzeviczei és Kakas-Lomniczi), Sándor fija, szül. 1763 Kakas-Lomniczon Szepes vármegyében. Atyja házánál kezdett tanulását folytatta, Késmárkon Podkoniczki alatt. Törvénygyakorlás kedvéért egy darabig Szabolcs vármegyében Vai Istvánnál, a' Tiszán tuli ref. egyházi kerület akkori főgondviselőjénél, azután Pesten tartozkodék, a' hol 1783 egyike vala az első evang. ifjaknak, a' kik II. József vallástüresbeli rendszabásánál fogva a' kir. tábla hites jegyzőji közé felvétettek. Minekutána, a' szokott vizsgálaton által esvén, megnyerte az ügyvédlevelet, 1784 Göttingenbe ment, a' hol Feder, Schlözer, Spittler, Pütter, Meiners és Beckmann alatt a' bölcsekedést, a' történetesmeretet 's az országlatnemü tudományokat tette szorgalma tárgyává. Tanuló társai valának ott a' cumberlandi, sussexi, cambridgei angol kir. hercezek. Befejezván 1786 rendszeres tanulását, tapasztalás és esmeretbővítés végett Parisba, onnan pedig Brüsselen 's Ostendén által Londonba ment. Az első 's utolsó helyen néhány hónapot töltvén, sok jeles emberrel megismerkedett 's a' kir. udvarokba is bevezettetett. Azután Helvét- 's Olaszországot is be akarta járni, de Europa akkori zajtó állapotja meggátolta szándékát. Honja felé intézven tehát utját, Bécsben udvarlására ment II. Józsefnek, a' ki hosszas beszélgetésben kitanulván az embert, teljes meglegedését kijelentette, 's a' haza szolgálatjára serkentvén őt, pártfogásával megbízta. Szülő földjének meglátogatása után tehát 1788 a' kir. helytartó tanácsnál beállott a' haza szolgálatjába 's keves idő mulva irástevő (concipista) fővel tagja leve amaz országos biztosságnak, melly az akkori török háboru alkalmával kiküldetett a' táborozás helyére. Jelen vala azután az 1791 országgyűlésen, mint elmaradtak képviselője, nem különben az ugyan abban az esztendőben tartatott pesti zsinaton, mint hittársai küldöttje; 1795 pedig gyengélkedő egészsége miatt lemondott hivataláról 's ősi jószágára, Kakas-Lomniczra, vonta magát, a' hol azontul a' tudományoknak és szép mesterségeknek élt. Meg nem szünt mindazáltal honja javának előmozdításában munkálódni, mint táblabíró a' vármegyegyűléseken, mint 1801 olta a' Tisza melléki evang. egyházi kerület inspectora az egyházi gyűléseken és kiküldöttségekben 's az oskolák ápolásában, mint könyvszerző tudományos munkájában. Bejárta két ízben Lengyelországot, hogy kinyomozza az éjszaki kereskedés útjait 's alkalmait; bejárta gyakran a' szomszéd Karpát bérceit, és lomniczi lakháza az azokat látogató honi 's külföldi jövevényeknek vendéletes szálása, maga ezeknek nyájas utmutatója vala. Jóllehet nótelen életre szánta volt magát, megházasodott még is 1802, elvévén testvérbátyja leányát, Theresiát, a' kivel 6 gyermeket nemzett, de a' mellyek közül csak az egy Titus maradt életben. Megholt 1822. Tudományos munkájának három a' főtárgya: a' kereskedés, a' parasztság sorsa, a' vallás dolga. Az elsőre tartoznak: a) „*De industria et commercio Hungariae*“ (Lócsén 1797;)

németül Rumi által; „*Ungerns Industrie und Commerz*“ (Weimar 1802). Schlötzer és Sartorius itélete szerént mutatványa ez a' kereskedésbeli állapotismeretnek (*statistica*), 's indító ok vala arra, hogy 1802 a' göttingeni kir. tudós társaságha felvétetnék a' szerző. b) „*Ansicht des asiatisch-europäischen Welthandels, nach den jetzigen Zeitbedürfnissen betrachtet*“ (Pest 1808; új szerkezetben és bővítve ugyan ott 1814.), magyarul az 1817 Tudományos gyűjtemény 4 kötetében gróf Desewffy József által. — A' másodikra egy czim nélkül maradt latán munka, a' melly három szakaszban szól: „*De origine rusticitatis et ejus progressu, de conditione rusticorum in Hungaria, de eorum indole*.“ Ez a' munka a' szerző híre 's megegyezése nélkül Márjási József eszközlése által nyomtatott ki Lőcsén 1806; veleje pedig azután több német folyó írásokba beiktattott és részvétellel olvastatott a' német közönségtől; itthon nem nyert közönséges jóváhagyást. — A' harmadikra: a) „*De prohibito transitu Catholicorum ad ecclesiam evangelicam*“ (Lőcsén, e. n.) b) „*Ueber den gegenwärtigen Zustand der Protestanten in Ungern unter der Regierung des Kaisers und Königs Franz II.*“ (Göttingen 1803.) c) *Coordinatio rei religionis ecclesiasticae superintendentiae Aug. conf. evang. Tibiscanae, secundum leges religiosas, canones synodales et usum, habito respectu recentiorum ben. resolutionum regiarum*“ (Lőcsén 1815.) d) *Nachrichten über den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungern*“ (Leipzig 1822.). Kéziratban is hagyott több kidolgozott munkákat; azonkívül számos értekezései 's tudósításai jeleltek meg különféle német folyó írásokban, és más tollától magyarítva a' Tudományos gyűjteményben is. Hihető, hogy nemzete nyelvét is gyakorolta volna ez a' nagyesszű 's tudománya hazafi, ha honjának polgári 's nemzeti helyzetére nézve tanácsosnak vagy reményhetőnek tartotta volna, hogy valaha országos és közönséges nyelvvé legyen Magyarországon a' magyar nyelv (l. „*De conditione et indole rusticorum in Hungaria*“ II. és 56 lap.). Ha még élne, oszlanék már reménytelensége.

Fábrí Pál.

BERZSEN (*hoematoxyllum*) vagy campechea, mivel legelőször Mexicónak Campeche nevi tengeröblében találtatt 's ezen partokon bőven terem. Körül-belől 36 lábnyi magasságra nő, fája helől veres, fejezés szilánkokkal 's barna héjjal fedve. Fája veres színt ad 's ezért nagyon kerestetik.

A. Balogh Pál.

BERZSENYI (Daniel, Egyházas Nagy-Berzsenyi), nagytüzű magyar odaköltő, több megyebeli birtokos nezei gazda, Somogy várm. táblabírája, született Vas vármegyében Kemenesali-Hetyén Maj. 7. 1776. Szülei, Berzseny Lajos és Thulmon Rozália, egyszerű, de egyszersmind igen nemes erkölcsű életbe iktaták mint egyetlenegy maradékot. Atyja hites ügyvéd volt ugyan, de inkább philosophiai csendben élt 's lelkesedettje lévén mind a' honszeretetnek, mind a' görög és romai philosophiának, miről a' fiatal beszélt, nem ágár, nem csak ló 's titulások örök ismétlése vala, hanem az országgyűléseket emlegette, kitünt hazafiak tetteit 's az ó világ két nagy nemzetét magasztalá. Ily gondal a' gyermek nevelését is figyelemre méltó lépésekként kezdette. Erőtlen és beteges lévén a' fiu, azt a' legtermészetesebb szabad élet és szakadatlan gymnastica által erősíté meg, 's hogy a' lelki erők fejtlének is önkényű menetelt nyisson, csak igen későn 's akkor is inkább játszva taníttatá, minél fogva annak egész élete közel tíz esztendő koráig nem egyéb volt szabadjára választott testgyakorló játéknál, mellynek mindenféle neveit néhány falusi játszó pajtásokkal télen nyáron, hóban vízben egyiránt gyakorolta. Ezek következetének nézhetni, hogy a' gyenge gyermekből hirtelen igen is nagy elevenség és nagy erők fejtlének elő: olly erők, mellyek pezsgésében a' sopronyi evangel. lyceumba mint egy gymnasticált görög fiu vitetvén, az oskolai tanulmányokban rég izzadókat csak hamar és játszva elérte, majd később pedig lovaglásban, uszásban, birkozásban 's éneklésben minden egykorujit felülmulta. De gymnasticája nem lévén

görögösen muzsikával párosítva, innen következtethető az is már a' böles Görögök észrevétele szerint, hogy a' duzzadó erő nem szülhetett egyebet egyszersmind nagy szilajságnál, melly őt végtelen csintalanságokra ragadozta, a' mi igen is szűkkorlátú életformájinkból szünetlen kikaposta 's az által ifjuságát zivatarokkal borítá el. Szilaj ereje és szelleme szerint a' vitézséget névén legfőbb szépnék, már syntaxista korában katonává akara lenni, 's az egyetlenegy gyermek és örökös atyai figyelem alá haza vitetett. Fele cursusát e' szerint a' syntaxis osztályának, melly Sopronyban két esztendő, elmulasztá, de otthon magára előszedte atya könyvei közül az egyikét verses magyart, mert annak lelke inkább a' romai classicusokon függé. 'S mi vala még akkor magyar! Esztendő mulva az akkori professor és rector, Vietoris Jonathan, ki azon ifjut, mellyben nemesb ösztönt veve észre, különösen jól tudta önutjára serkenteni, kedvezésből maga keze alá vette a' rhetoricába. Azonban a' kiszabott tanulást unta; általjában betéve, a' mint kellett volna, grammaticai szabásokon kívül egyebet soha nem tanult, csak ahhoz fogott tüzzel, a' mihez természeté önkényt vonszotta. Így unyi deák nyelv, hogy a' classicusokat értse, csak hallásból maradt gyors fogásu eszében; a' német nyelvet a' sopronyi német leánykától fogta fel. Az oskolaival ekkép nem törődő, önképzéleiseiben csakugyan foglalatoskodott, verse fakadt. Már a' gyultkeblü ifjunak szeme szive megnyilván a' szép érzésére, szerelem hév fakadozásain nyaladozóék lyrai ömlengése. Első dala 18-ik évben „Jer, Lili, nézd langyos szellők“. De erről senki sem tud, mert a' nem tanulót mint 1-ső évbeli rhetort végkép haza viték. Legyen gazda, gondolá az atya. E' mellett még is, látván az öreg fijának a' classicusokhoz hajlandóságát, a' romai 's német prosaicusokban maga gyakorolta, csak költőjiktől óvá. Hanem a' komoly atyai ház tömlöcz lett a' már gyönyört köstolt ifjunak, 's mélyen érezvén minden öröme és reménye elenyészttét, hosszu éjjelein nem álomba, hanem álmadozásba merült, 's leszála a' kora szenvedőhöz az álmadók istenneje. A' magába zárkozottat éjente lopva Horatius világosítá. Majd az öntüzü naturalista vadonez egyszerre megpendité Tibur örök lantját. Mert, sebeket fojtván szivében 's a' spartai atyától nyomatván, az atyai fenyték felzajlitá, forrott indulatja kitörést keresett, 's enyhülést lelkének versekben kiömlés ada. Háboruban önmagával, háboruban korlátjával többször kirentott 's oly lélekrázó catastrophákon ment keresztül, mellyekben az erőtlen elvész; őt érlelék és edzek, mint a' zivatar a' kevély fenytet. 'S tán innen kell azon nagy költői characterét magyaráznunk, hogy ő, Kölcsey szerint is, csupa tűz, csupa érzés, csupa phantasia, még is legsebesebb langjaiban egyszersmind szeli vagy józan. Megszokták érzelmei a' lehetségig emelt feszülést, de megszokott az ész is azokon felül emelkedni. Ennél fogva nem esett, ámbár poésise mély sebekből folyt azon egyoldalúságba, melly csupán érzelő, szeretkező volna, sőt annyira megtartá lelki szabadságát, hogy azt tárgyról tárgyra szabadon repdesni, 's érzelmeit változtatva látjuk, lelke sebe könnyen gyógyulván, mint az épverü testé. Ily költői szabadság szellemében leányakkal enyelg és eped, barátjaival böles, nagy emberekhez hősi világból szól, 's alvó nemzete felett a' még álmadó ifju lantja ugy zendüle meg, mint valami prophetai szózat az éjben. Látja Szombathelynél a' felkelt magyar nemességét 1797 's zeng odája: „Él még nemzetem Istene“, 21-ik évében, ömled ugyan ott hg. Esterházyhoz a' hazafini nagy intésü. Hallja 1807 Budán országgyűlésen a' hires szónokot, Nagy Pált, 's lehelé nagy gondolatjait hozzá. Látta nemzete aljasodását 's harsogott, a' „Romlánsk indult hajdan erős Magyar“ odája, mint a' többi is a' Magyarokhoz. Mind olly kebel nyilatkozásai, melly forra nemzetét újra teremteni lehultából, olly intő kéz és mosolygó szem a' felhőköl, a' melly mindég szeretett hazáján és a' szeretett emberiségen csügge. Így ha néha tündér alakjai közül, később már a' hidegvette világgal esmerősebben prosai nézetbe

merül is, ott is inkább melegít és emel, mint csapkod, 's ha csapkod, nem a' szeretetlenség hideg gunyaival, hanem szeretet komoly vesszejével csapkod. Odájából kitetsző tudománya éjjeli olvasgatás gyümölcse, mert a' napot mindég életre fordítá s' minden versét éjjel titkon írogatta. A' magába merült, a' szerénykedő ihlelten küzde, látszik, tökély után, de vonakodva is, az ingó költői dicsőségtől, mivét csak akkor mutatá elő mind, mikor már szándéka volt többet nem írni. Kis János lepte meg egykor épen dolgoztában N.Dömölkről, a' Kemenes dombja alatt fekvő és Ság hegyére néző Sömgvényben, hova, minekutána 1800 Dukai Takács Susánna kisasszonyt feleségül vevé, ennek részjóságára az atyai házból lakni ment. Kis közli néhány darabját Kazinczyval, ez lyrai nagyságot jövendőt, a' mi a' költőt még inkább megerősítven önbizodal-mában, semmit elő nem mutatott, senkivel nem levelezett 's mint vidám világúja Kissel sem társalkodott, minél fogva ez is csak valami elmuló ifjui szesznek tekinté költőiségét. 'S mikor róla már senki nem is álmoda, akkor küldé meg gyűjteményét Kisnek, Kis Kazinczynak 1811. Kazinczy és az odaköltő közt ekkor levelezés támadta, és meleg, a' mint esmeretlenül, a' távolban kereső lelkeség szokta. Kazinczy magasztalá, Berzsenyi visszaadta, a' mint versei közt látszik, a' tisztelkedést. A' kézirat Szemere Pál, majd Helmeczi kezébe jutott, ez nyomtatásáról gondoskodott. Azok közül, kiknek hazafini örömeben ő is mutatá, Tatay Jánost, ki most lövői plebános, feltűzelik az új ingerü versek, 's pesti seminariumbeli nevendék paptársait a' kiadás költsége nagy részének öszveadására buzdította, hogy azzal Berzsenyit meglepjék. Említést érdemlenek az arra adottak, ez olly gyönyörű jelenés: Baricz Mihály, debreczeni káplán, báró Barkóczy László az egri, Fábri Ignác a' kassai, Fejér Antal az erdélyi, Fliszar György a' veszprémi, Hering Ignác és Koczó Pál a' szatmári megyéből, Keller Kelemen Cistercita, Guszmic Iszidor Sz. Benedek, Szabó János Cistercita szerzetbeli, Schwarcz József a' veszprémi, Tatay János a' szombathelyi, Somicza János a' zágrábi, Woiwodich Mihály a' diakovári, Zombory János a' kalocsai megyéből. A' többiről Helmeczi előbeszédjében szól. L. „Berzsenyi Dániel versei“. Kiadta Helmeczy Mihály Pesten 1813. II ivnyi 8-czad rétb. a' költő képevel, ki ekkor 37 esztendejében volt 's már elbucszott Kemenes aljáról „Messze setétedik már a' Ság teteje“ szivet ható elegiájában Somogyba menve Niklára, szülői tágasb jószágára, hol most is lakik. Versein kapva kapott gondolatok velösségeért az ország, érkekenyite gyengéd szívessége 's az a' természetes folyam, melly mind ezt az észláng saját-ságával csak oda futtnak mutatá, olly nagy mértékben ingerlett, mint a' millyenben a' költővé csak lenni törekvőnek mesterséges erőlködése untat. Honnan ez az egyszerre érett költő, mondák, senki nem esmervén nevét mint kezdőt, mivel hőszen kikerülé az ifjui gondatlan neki lódulást, melly miatt mást férjkorban pirulás fog el. Reá külön magában előre, azon szöröviditések és új szavak, mellyek hevesb vitatása akkor kezdődött, nem hathattak 's nem ollyakkal való játékban keresi a' nagyságot. Gyönyör, kecs, vágy, a' mik ma már divatban vannak, még nem övéi. Kemenes aljai némelly másutt nem esmert szavakkal bátran és méltán élt. És a' „Mondolat“ őt is kifogás nélkül csapkodá, a' miről a' költő mosolygó önérettel mondja itéletét egy barátjához írt költői levelében, hol a' vigyázó ujtást helyesnek vallja. Azonban versei kiadása, 500 példány, a' mi másutt felette keves, hamar elkelt, 's Helmeczi 1816 másodsor adta ki 2 ivnyi megtoldással. Ebben e' helyett „Lolli gyönyör kellemidel“ a' költő ezt tevé, „deli kellemidel“ 's az egy szilaj leánykához írt dal végére még két stropháját, mellyet álnézőji elébb kihagytak. A' Nagy Pálhoz írt oda második strophája 's a' „Barátmhoz“ készültnek két utolsója változtatva, ámbár az első kiadásbeli festőbb. Verseinek neme mind öszve oda, ének, dal, költői level, elegia 's egy románcza. Odáji alcausi, choriambusi, glyconi, asclepiadesi, saphoi hangmértéken,

énekei, dalai, elegiái rimelve trochaeus vagy jambus nélkül, a' Francziák utján, az azok szoros regulájira való ügyeletet könnyebben véve. Levelei ötös jambusokban. Legelőbbi alkotásban természetes egyszerű, később Schiller és Mathisson után esdése bujálkodóvá tevő néhol. „Rablánczok a' földi szenvedések“ ebből is csatolva a' magáéhoz. Hogy a' magyar hangmérték nála túl a' Dunán lévő is, mely sokat röviden ejt, a' mit Erdély és a' Tisza melléke meghuz, magyar költői szabadság, ugy mint a' Görögének lenni kelle. Ellenvetés vala, miért nincsenek rimes énekei, dalai mértékelt sorokban? De miért ne maradna annak is utján költőnk, csak szelleme bájjon, 's adja meg lejtése ingerét 's az a' lelkes „nem tudom mi“ bája ragadozzon benne magához. Más ereden a' rimelt mértékes versnek, emelkedve, lejtve 's komolyan és játsziilag. — A' második kiadáshoz Helmecki értekezést függeszte az ugy nevezett újításokról a' nyelvben, 's abban helyesen szól a' régi szógyöke-
rek új életbe hozhatásáról, új szavak készítése szükségéről, a' nyelv szabadabb öszveszerkeztetéséről. E' kiadáskor is a' költő hire újra nevededett, de azzal nyugalmas élehetése szűnt. Setétülés nehezedett a' „Melancholia“ írójára somogyi laktában 's csak két három barátjával folyt levelezése vidámítgatá és azon emlékezet, mely Pesten létekorral Szemere, Vitkovics, Helmecki 's Kőlcsey által volt barátságos fogadtatását festi elejébe magányában. Egymást távolban becsülő írók olly hamar nyílnak első találkozásokkal szív szövetségére is. De e' lelki világot beboriát említett állapotjához járult betegsége; feldölt kocsijával, ütkezések ficzamlások érek, majd esztendeig nyomta ágyát 's a' már ingerlékeny brownianus orvosa hevitökkel gyógyítá és ezekkel mindenkorai hideglelésekbe vivé. Majd a' hypochondria szálá körül, a' mi mély érzésüt és lelkest különben is ritkán kerül el gehennai kinjaival, noha B. tanulásban és sok ülésben mindég rendet tartó volt. Ekkor érte a' beteg Kőlcsey tulmenő recenziója („Tud. gyűjt.“ 1817. VII. kötet). A' vulkáni kebel, még benne maradt lelki villámokkal, most kényességeiben és baráti hitében sértve! Innen magyarázandók az e' miatt történt dolgok. Több esztendő multával neki egészségesedvén ismét, vidámon tere sokáig abba hagyott munkálkodásaihoz, most a' szép és izlés művei tárgyairól prosában írva. Erre való tekintetből 's a' legjózanabb életből-
cseséget tanító odájéért Novemb. 17. 1830 Posonyban, a' magyar tudós társaság igazgató tanácsa a' philosophia osztályába vidéki első rendes tagnak nevezé.

Döbrentei Gábor.

BESANÇON, a' k. h. 23° 42' 16" 's az é. sz. 47° 14' 12" közt, nagy régi, jól épült 's XIV. Lajos által igen megerősített város, mely a' nymwegeni békekötés által kötött Franche-Comtéval jött Franciaország-hoz, most a' doubsi département egy kerületének, mely 26 nsz. mf. 's 93,211 lak. foglal magában, főhelye. A' Doubs vize a' várost felsőre 's alsóra osztja, mellyeket egy kőhid köt öszve egymással. 3300 háza, 29,000 lak., 6 kapuja, 1 várkastélya, 8 temploma, 8 ispotálya 's 1 érseke van, kitől függenek az autuni, metzi, nancyi, strasburgi és dijoni püspökök; továbbá egy az elebbeni uiversitas helyébe 1801 alkotott lycéum és collegium, a' tudományok 's művészség 1752 felállított acadmiája, egy festő- és képfaragó acad., pattantyusoskola, 200 tanuló számára épült órasoskola, városi könyvtár egy pénzgyűjteménnyel, természetiek gyűjteménye, museum, fűvészkert, földművelő társaság, az emberszeretet léányainak egyesülete 'sat. vannak benne. Fabrikajinak nevezetesebb készítményei: vas, aczél-, fegyver-, vászón-, gyapju-, selyemmivek, dohány, kiváltképen pedig órák. — Besançon, hajdan Visontium, már Caesar idejében, ki a' Sequanusokat kiützte onnan 's itt Arioivistust megyer-
te, nevezetes hely volt. Még most is romai nevek vannak több utszáj-
nak, 's még most is lehet egy diadalmi ivnek romjait látni. I.—ü.

BESBORODKO (Sándor, herczeg), II. Katalin 's I. Pál országglásw alatt statutitoknak, elejénte fővezér Romanzoffnál volt titoknak, 's kö-

vette ezt első táborozásaiba a Törökök ellen. Azután cabineti titoknokká tétetett a' cancellariánál. Legjelesebb talentuma az orosz nyelvnek alapos tudása volt, ezen igen tisztán irt 's nagy ügyességgel bírt, valamint hevenyében írásba feltenni. Egyszer meghagyatott neki egy ukas készítése, ő azonban megfélekedezék erről 's megjelent, a' nélkül hogy azt megírta volna. A' császárné előkiváná az ukast, Besborodko hosszas fontolgatás nélkül előveve egy lap tiszta papirost 's elolvasá az ukast, mintha írva volt volna előtte. A' császárné, meg lévén vele elégedve; kéré a' lapot aláírás végett 's igen bámult, midőn azt tisztán találá, mindazáltal nem illette fortélyáért 's restségéért szemrehányásokkal, sőt inkább titkos tanácsnokjává tevé, 's 1780 statustitoknokká a' külső ügyek osztályánál. Itt teljes bizodalmát bírta Katalinnak, nagy hatalmat és gazdagságot szerzett magának. 's egyesült a' Woronzoff familiával, melly által titkos ellensége lett Potemkinnek. 1791 Jassyba küldte a' császárné, folytatni a' békealkudozást, mellyet Potemkin félbe szakasztott vala. Besborodko megköté a' békeséget a' császárné tökéletes megelégedésére. Visszatérte után nevedék tekintete, hanem csak hamar elnyomá őt Plato Suboff, a' császárné kedveltje, 's B. elveszté befolyását, a' nélkül hogy a' kegyelemből egyenesen kiesett volna. Fellépvén a' thronusra I. Pál, hercegi rangra emelte Besborodkot 's megbízá 1797, hogy kössön szövetséget Oroszország és Anglia közt Franciaország ellen. B. 1799 elején Petersburgban holt meg. — Ezen familiának 1824 magva szakadt.

BESÓZNI, I. HUSSÓZÁS.

BESSARABIA, a' bukaresti, Oroszország és a' török udvar közt 1812 kötöttet békeség olta orosz tartomány, a' k. h. $44^{\circ} 10'$ — $48^{\circ} 30'$'s az éjzs. $45^{\circ} 15'$ — $48^{\circ} 13'$ közt, a' fekete tengernél, a' Duna éjszaki ága, a' Pruth és Dniester közt (891 nsz. mf. 315,000 lak.), téres tartomány, melly sok gabonát termesztet, imitt amott vize és fája igen keves van 's többnyire juh- és lólegelőnek használtatik. Lakosai nagyobb részént Oláhok, Czigányok és Tatárok. Fővárosa 's vára Chotzym; Bender, Ismail, Akierman (nevezetes az orosz és török udvarok közt Oct. 5. 1826 itt kötöttet egyezésről) és Kilia-nova is várak. Kisenannak, melly püspöki lakhely, nagy faoskolája van. Népeisége 800 többnyire Luther. Az országló szék Bessarabiában nagy határőrsereget tart, melly sok mesterembereket huz maga után.

L—ú.

BESSEL (Fridrik Wilhelm), 1810 olta königsbergi csillagvizsgáló és nyilván való tanítója ezen tudománynak ugyan ott. Szül. Jul. 22. 1784 a' westfalai kerület fővárosában, Mindenben. 15 eszt. korában egy bremai előkelő házhoz állott be kereskedőinasnak. Itt alkalmatossága lévén a' tengeri hajókázás mesterségének hasznos voltát közelről tapasztalni; kívánsága jött azt tudományos részről is kitanulni, 's ez uton természetesen az ég tudományának tanulására vezetett, melly amannak alapja és anyaforrása. Tanulásában olly rendkívül való kedvet és szorgalmat mutatott, hogy értelmes principalisa méltónak tartotta, felőle OLBERS Wilhelmmel (l. e.) szólni, 's ha nevédeke netalán magasabb sorsra termét legyen, itéletét kikérni. Erre magához rendeltém az ifjút (ugy mond Olbers, beszédjét e' cikkely magyar szerzőjéhez irányozván, kinek most 13 esztendeje a' pirmonti ferdőkben az a' meghaláthatatlan szerencséje vala, hogy otlité idejének nagyobb részét ezen nagy férjű szintolly kellemetes, mint oktató társaságában tölthette) kérdéseket teszék neki 's feleletiből veszem észre, hogy ő már akkor messzebb haladt nálam. 1804, azaz, 20 esztendő korában lépett fel legelőször B. a' tudós világ színére, olly munkával*), hogy azt dicsó hazánkíja, báró Zach Ferencz, tökéletesen

*) Berechnung der Harriot'schen und Torporley'schen Beobachtungen des Cometen von 1807. Von Friedrich Wilhelm Bessel. (L. Monathl. Correspond. zur Beförderung der Erd- und Himmels-Kunde, herausgeg. vom Freyherrn v. Zach, X. B. S. 425. ff.)

hasonlónak ítélte egy 45 esztendőös híres francia astronomuséhoz, melly a' parisi academiától jutalmat nyert volt. Tíz hónap mulva (Septemb. 1805) olly kérdést fejtett meg, mellyet maga Euler Leonard nehéznek talált *). Három hónappal későbbén pedig im' ezt írja felőle dr. Olbers b. Zachnak **): „Lalande nem lévén esmeretes a' cometák mostani számba vétele módja könnyűszerűségével, mint valami rendkívül való dolgot említi az idei ***) üstökösös csillag alkalmatosságával, hogy annak pályáját Burckhardt 24 óra alatt kinyomozta. Bessel sokkal többet tett. Nov. 1. estve 8 órakor küldöttem hozzá Oct. 29 és 31-kán költ cometa-vizsgálatimat más két Parisból küldöttekkel Oct. 19- és 20-ról, kérvén, hogy, mivel magannak nem volna időm hozzá, a' mikor reá ér, venné számba. Levelem nem találta otthon; valahol mulatozott, és még is más nap reggeli 8 órákor kész munkával jelent meg nálam, mellyre mind-össze 4 órát fordított, kettőt éjfélt előtt, kettőt utána. Gyönyörűséggel jelenthetem uraságodnak, hogy Besselünk most egészen meg van nyerve a' csillagtudomány részére; felhagy a' kereskedéssel és Lilienthalba megy Harding helyébe Schröter mellé; valóban nagy nyereség a' tudományra való nézve; olly geniere, annyi tüzzel, állandósággal és türelemmel szövetségben, még nem akadtam.“ Olbers levele, mellyben ezek foglaltnak, Decemb. 7. 1805 költ. Hányszor 's millyen örömezzésekkel kellett azolta megtelni ezen önérdemei miatt is főtiszteletre méltó öreg szívének, azon számtalan munkákat olvasván, mellyek által B. annyi dícsőreget szerzett nevének, annyi hasznot hajtott a' tudománynak? Mit érezhet most, midőn kedves nevendékét élete középkorában azon érdempolczon látja, a' hol egy Hipparch és egy Bradley állott, kiki maga századjában? — Felette hosszú lenne ezen czikkely, ha B.-nek minden munkáit czim szerént ki akarnók jegyezni, melly végre szükségképen valamennyi astronomiai folyó írásokat egyenként fel kellene forgatni. Elég lesz e' hármat említeni: „*Astronomische Beobachtungen auf der kön. Universitäts-Sternwarte in Königsberg*“ fol. ****). „*Fundamenta Astronomiae pro anno 1750, deducta ex observationibus viri incomparabilis J. Bradley in specula astronomica Grenovicensi per annos 1750—1762 institutis, auctore Frid. Wilhelm. Bessel. Acad. Berol. atque Petrop. sodali, Instituti Gullici corresp., Regiomonti.*“ fol. 1818. *****) *Tabulae Regiomontanae reductionum, observationum astronomicarum ab anno 1750 usque ad annum 1850 computatae*“ 1830. 8. *****). *Tittel.*

BESSENYEI (György, Galantai és Bessenyei), a' derékeszü férjfiu, kinek, mint költőnek, a' magyar poësisbe, mellyben a' francia

*) Ueber die Berechnung der wahren Anomalie in einer von der Parabel nicht sehr verschiedenen Bahn v. F. W. Bessel. (L. Zach M. C. B. XII. S. 197. ff.)

***) L. Zach. M. C. B. XIII. S. 81.

****) 1805-diki.

*****) Ezenként egy osztály jelenik meg belőle: 1815 jött ki az első, tavaly, 1850, a' 14-dik.

*****) Ezen örökbecsü munkáját a' szerző Olbersnek ajánlotta következő rövid 's minden jó szívét gyönyörködőtés levelben: „Quod Tuo nomini, Praestantissime Olbers, opus hoc inscriptum est, id nemini mirum videri potest, qui norit, quot novis praeclarisque inventis Tu scientiam nostram locupletaveris, ita ut nomen Tuum, nisi cum astronomia ipsa, interire nequeat. Verum praeter hanc causam, quae mihi cum caeteris astronomis omnibus communis est, accedit insuper vinculum illud artissimum, quo nos junctos esse maximopere glorior laetorque. Tibi enim primos conatus, quos in Astronomia institueram, sequissimo judicii obtuleram; Tu eos, qua soles, humanitate et indulgentia excepisti; Tu mihi auctor fuisti, ut ei scientiae omnes vires meas consecrarem, quae Tuam vitam et Tibi ipsi felicem et apud alios gloriosam reddidit. Quid quod ipsum hoc opus Tibi originem debet: Tu enim, qui semper magnifice de Bradleyi meritis sensit, eadem erga hunc virum reverentia etiam me imbuisti; Tu, ut operi huic manus admoverem, cupisti. Quae si omnia jam per se satis efficere possint, ut neminem Te potiore habeam, cui opus hoc consecrem, quid dicam de animo illo vere amico vel potius paterno, quo me semper fovisti? Accipias itaque, quaeso, opus hoc, documentum grati animi, quo me semper Tibi obstrictum confitebor.“

*****) A' ki ezen munka becsét esmerni akarja, lássa „Enke's Astron. Jahrb.“ f. 1852, Az utolsó lapon.

oskola alapítójának tartatik, nagy befolyása volt, 1740 Berczelen Szabolcs vármegyében született. Anyja rossz gazdálkodása mellett derék fiának nevelésére is oly keveset ügyelt, hogy a' sáros-pataki iskolákból már négy esztendő mulván, ki kellett maradnia és otthon, a' mi keveset tudott is deákul, elfelednie. Idővel Bessenyeiből szép növésű helyes legény válván, az akkor Bécsben felállott testőrseregnek tagja lett. A' becsületérzés önmaga képzésére ösztönözte, és midőn a' német nyelvet a' francziával együtt megtanulná, és az újabb literatúrával is, különösen pedig a' francziával megismerkednék, a' Németeknek, kik literatúrájokkal az idegenek elejébe hajtani igyekeztek, buzgósága által felingereltetvén, szerencsés talentumát gyorsan kimvelte; hogy nemzetét, melly vagy a' holt nyelv és pedantság jármában maradni, vagy az idegen és ujonnan felvirágozott literatúrát elválalni készültében önyelvétől örökre megválni indult, hasonló dőrré lobbantsa. Erre nézve 1772 több (Bécsben nyomtatott) poétai munkával állt elő, a' millyen 1) „Hunyádi László,“ tragoedia három felvonásban, mellyet nem rég Virág ujonnan, de nem legszerencsésebben dolgozott ki. 2) „Agis,“ tragoedia öt felvonásban egy utójátékkal. 3) „Az emberről próba,“ philosophiai költemény négy levélben, mellyre Popenak „*Essay on Man*“ja adott alkalmat, az övé azonban nem fordítás. 4) „Észterhazyi vigasságok,“ költeményes leírás, és „Delfin,“ ama' híres Delfin tánczosnénak Bécsben történt halálára készített gyászvers. 1773 következett „Buda,“ trag. öt felvonásban, melly másodsor Posonyban jött ki 1787, 8. — Emellett írásai mind franczia szabás Alexander-versekben készültek, mellyek is Bessenyei példájára akkoriban a' magyar poésisben igen nagy divatba jöttek. Későbbben Bessenyei csakugyan a' philosophiára és theológiára adta magát, és ama' gondolat ütközött fejébe, hogy Catholicus legyen, a' mit 1779 végre is hajtott. Ezentul a' prosában való írást örvendette, ugy hogy magát Iucanust is kötetlen beszédbe próbálna foglalni, a' mint is 6) annak Marmonel után fordított első könyvét valóban ki is adta (Posonyban 1776, 8), melly munka azonban nagy kedvelésre számot nem tarthatott. 1777 következett 7) „A' philosophus,“ Vig játék öt felvonásban, hasonlóképp prosában, (Bécs, 8) és 8) kisebb versekben és prosában írt munkái Orcei és Baresai dolgozásival együtt ezen czim alatt: „Bessenyei György társasága és futó darabjai“ (Bécs, 8) — Philosophiai és historiai foglalatosságának gyümölcsei voltak: 9) az „Anyai oktatás“ (Bécs 1777 8.) levelekben. 10) Egy kised német munka: „*Die Geschäfte der Einsamkeit*“ (Bécs 1778, 8.). Ezt „*Die Amerikaner*“ czimű philosophusi románja előzte meg, mellyet Kazinczy azonnal magyarra fordított (Kassán 1776 8.). Azután 12) „Hunyadi János élete“ (Bécs 1778, 8.). 13) „Magyar-ság“ (1778 8.), melly a' magyar nyelv kimiveléséről való gondolatokat foglal magában, és a' melly ujonnan a' „Tudom. Gyűjteményben“ is (1826 1.) kijött. Továbbá 14) „A' magyar néző“ (Bécs, 1779 8) köz helybenhagyást nyert. 15) A' „Holmi“ (Bécs 1779 8.) philosophiai, literaturai és poétai kisebb kiterjedésű munkák. Nem sokára azután francziául is írt, és 16) „*Lettres galantes*“ nevű könyvét magyarul is kiadta, és 17) „*Voltaire Triumvirat*“ját fordítván, az eredetiekhez hasonló versekben bocsátá közre (Bécsben 1779, 8). Ezen időtől fogva 1784 mint es. könyvtár őrzőjének keves ideje volt maga számára dolgozni. Örült azonban példája hathatós voltának, látván, mint hevülnek a' legélesebb magyar elmék, az általa kitűzött czélt megközelíteni. Midőn József császár a' német nyelvet honunkban közönségessé tenni való szándékánál fogva a' nemzetet tulajdon nyelvéhez hatalmasabban ragaszkodni ingerlette, Bessenyei egy magyar társaság felállítása iránt való planmot készített, mellyet 18) Bécsben 1790 Révai adott ki. Bacszányi Bessenyeinek ezen kéziratiról (mellyeket maga a' szerző a' Paulinusok pesti könyvtárában tett le; hanem azonban azok kárunkra elvesztek) emlékezik a' „Magyar Museum“ban 1789, a' millyenek a' törvényről általjában és külö-

nősen a magyar törvényről irt három philosophiai és political értekezése és az ember kimivelése mesterségéről alkotott beszélgetései, azután „Hunyadi Mátyás,” hősköltemény öt énekben, melyből csak néhány darab mutatványul nyomtattatott ki. Több francziából és németből fordított theologiai darabjai is sajtó alá kerültek. Kilépett azonban Bessenyei hivatalából, és honjába vevén magát, Berettyó-Kovácsiban, Bihar varmegyében, saját jószágán, telepedett meg, mely állapotjában mint táblabíró a varmegye gyűléséin szorgalmasan megjelent. Idővel nem igen kapósok lettek írásai. Új időszakasza tünt fel a magyar literaturának, melyet ő mindazonáltal örvendő szemlélt. Meghott Maj. 1811. Esmeretei, szerénysége és jámborsága miatt közönségesen becsülték és szerették, és mint a nemzeti tüznek fellobbantója örök hálfankat érdemlé. Emliti Kazinczy Báróczy biographiájában. Lásd „*Annal. der Liter.*,” Bécs 1811, 8. füz. Emlékezik róla Wallaszky és bővebben Toldy. *Szeder Fábán.*

BESTUCHEFF (Riumin Alexei, gróf), Oroszország cancellarius, szül. Moszkvában 1693, meghott 1766. Az orosz követséget az utrechti békekötésre mint gavallér kísérte, azután minister lett az angol udvarnál, erre orosz császári főkamara és követ a dán udvarnál. Anna császárné titkos tanácsnokká és cabineti ministerré tette. Minekutána az országlást Iván herceg kiskorusága alatt a kurlandi herceg számára kieszközlötte, amaz pedig letétetett volna, fogságba esett. Azonban Ersébet császárné szabad lábra állította, grófi rangra emelte 's az ország cancellariusává tette őt. Ezen polczon ugy viselte magát, mint az austriai ház barátja, 's a burkus ház iránti idegenségénél fogva kieszközlötte 1756 a nevezetes szövetséget a két császári ház között 's el is kezdte a háborut Burkusország ellen. Megbetegedvén a császárné, félt annak halálától; igyekezék tehát, a mint hiszik, vele az öröklési rendet megfontatni, Fedorowits Pétert, a nagyherceget, ki őt gyűlölte, a korona öröklésétől kizáratni 's azt Petrowits Pál hercegre szálíttatni. E szándékkal ira generál Apraxinnak, ki az orosz hadat vezérlé, hogy Burkusországból térjen tüstént vissza a sereggel együtt. Apraxin megtevé ezt épen a grossjägerndorfi ütközet után, mely az Oroszokra nézve szerencsésen ütött ki. A császárné azonban felgyógyult 's meghallá seregének visszavonulását. Erre Bestucheff, mint hazaáruló, 1758 minden méltóságától megfosztatván, Goretowo nevű jószágára küldetett számkivetésbe. Számkivetése III. Péter országlása alatt is folyton tartott. II. Katalin nagy kegyelemmutatás mellett újra visszaállította elébbi méltóságaiba, de országos ügyekben soha sem használta. Számkivetése alatt irt: „Válogatott mondásokat a sz. írásból, minden, ártatlanul szenvedő kereszténynek vigasztalására,” mely munka németre is le vagyon fordítva.

BESZÁLTÁS (*metata bellica*), egy a köz törvény azon tárgyai közül, mellynek a legújabb idő egészen más irányt szabott. A régiebb köz törvény ezen alaptételt tartotta, hogy a jobbágyok köteleztetnek, az ország feje zsoldjában álló katonaságnak utazás közben és télen szálást adni. E tárgyról Franciaországban XII. Lajos alatt (1514) igen bő rendelkezés bocsátatott közre, de az ország polgárainak ezen tartozása az 1791 Julius 8-ki törvény által az álló őrizetre nézve egészen eltöröltetett, az uton lévő serege nézve pedig csupán szálás-, tűz- és világszolgáltatásra szorítottatott, eltöröltetvén egyszersmind a nemesség és egyéb néposztályok számos beszállítási szabadságai. Ezen viszony Németországban a császár és birodalom 's a tartományok fejedelmeinek kettős felsősége, nem különben a birodalmi városoknak a császár iránt volt különös köteleiségeik által már elébb öszveavartatott; kiváltképen pedig akkor, midőn Wallenstein a harminczesztend. háboruval a requisitiót szokásba hozni kezdette, mely által seregét nem csak az ellenséges tartományokban, hanem ura, a császár, szövetségeseinek földjén is az általvalók költségén tartotta. Ebből panaszok támadtak, mellyeknek az a

következők lett, hogy a' pragai és westfaleni békekötésben és az 1641 és 1658-ki országgyűléseken a' birodalmi tartományokra nézve ilyen terhelések ellen rendelés tétellett. A' harminczesztend. háboru a' beszalítás literatúrájában is első szakaszt teszi; a' másodikat a' hetesztend. háboru formálja; hanem még sokkal fontosabbá lett ezen tárgy, midőn a' fellázadt Francziaország ellen kötött szövetség következtében a' francia seregek egymásután minden német tartományt elleptek, 's mind az ellenséges, mind a' velek szövetséges országokban tökéletes tartást 's közönségesen még valamivel többet is kívántak. Szokásban volt azelőtt a' beszalítást, melly a' régiebb törvények szerint szalásadásból 's a' köz embereknek a' gazda világítója- és tüzeiben való részesüléséből áll, mint a' lakházokon fekvő terhet tekinteni, 's ez az alapregula híven meg is tartatott, míg későbbben ezen egyszerű szalátásokhoz még az idegen katonák drága tartása is járult. Hajdan az országpolgárok egy része Németországban is ment volt a' beszalítástól, majd rangjánál, majd különös szabadságainál fogva, a' mi természetesen a' többi polgárok egyenes kárával volt öszveköttve. Így volt a' dolog a' háboru által okozott helybeli károkkal is. A' károsodott fél, mint ura a' megsértett vagyonnak, egyedül tartozott szenvedni a' kárt, a' nélkül hogy kárpótlásra számot tarthatott volna. Ez sem a' természeti, sem a' polgári törvényekkel nem egyezik meg s' legkönnyebben mellőztetik el, ha a' józan okosság javalását követjük. Világos ugyan is, hogy a' status tartozik minden egyes embernek minden külső károsítás ellen bátorságot szerezni 's ezt minden erejével eszközölni, és az e' végre megkívántató terhet egyiránt elosztani. Ebből következik, hogy a' katonáknak szalást és tartást adni kiki köteleztetik, a' kinek erre nézve megkívántató helye legyen; hogy továbbá ezen terhet az egyenlőség törvénye szerint 's a' polgárok vagyonyához képest kell elosztani, senkit sem vévén ki, ha csak a' köz jó némelly esetben ellenkezőt nem parancsol. Minthogy azonban az ilyen szalátások az egyik polgárt többször nyomhatják, mint a' másikat: ugy hozza magával az igazság, hogy az ekként származó különbség a' köz adóból egyenlítették ki. Hogy a' háboru által okoztatott károkról is szintezt kelljen értenünk, világosan parancsolja a' józan okosság. Hazánkban a' beszalítás és katonatartás terhe egyedül az adózó népen fekszik; a' nemesség, mint született katona, fel van alóla mentve.

Zs. G.

BESZÉD, physical tekintetben, beszédorganumok, legnevezeteseb tulajdonja az embernek, melly által a' lélek legelhatározottabban, legtökéletesebben 's legvilágosabban kinyilatkoztatja 's közli belsejét. Noha az magát a' testnek tartása, az areznak 's szemnek mimicája, különösen pedig gesticulatio 's tagmozgatás által árulja el 's mutatja ki, de még is sokkal világosabban 's egyszersmind a' fülre nézve saját módon történik az a' lehelő rendszer által, melly a' sirásban, sobajtásban és nevetésben kijelenti már hang- és beszédre való tendenciáját, 's végre valósággal a' d kettőben ismét különbözőféle módon éri el ezen célt. A' tonus és a' hang az érzést illeti, ellenben a' beszédet az értelem hozza elő, 's ez uralkodik azon. Csak az lehet beszéd tárgya, a' mi azon keresztülment. Minden érzés, melly magát szavakkal jelenti ki, reflectálva van 's ha tiszta és igen eleven, elfojtja az a' beszédet. Az ész minden ideájának, minekelőtte szóvá lenne, az értelem meggyéjén (regióján) állt kell menni 's megfogottá lenni. Innen a' beszéd különösen 's legközelebb a' hallás által munkál az értelemre, gondolatokat ébreszt fel 's csak ezek által érzéseket és ideákat. — A' beszéd a' hangon épül, 's ez szolgál annak alapul; a' lehelés utjainak legvégső részére 's oda van az utalva, hol ezen rendszer izmai az önkénynek legjobban engedélmeskednek; a' nyelvnek, invitorlának és ajakaknak mozgása által áll elő, 's mi sokféle ezen organumok munkálatjai! — Mennyi millio szavak állnak elő azon keves organumok 's azoknak sokféle játéka által! — Minden

szó pedig egy különös reflexio, 's valamint az organismus egyes organumokból, épen úgy 's ugyan azon jelentésben áll ez is betűkből. Valamint pedig a' legkülönbféle organismusokban mindég ugyan azon organumokat lehet ismét feltalálni, úgy a' számlálhatlan szavakban is mindég ugyan azon betűket találjuk ismét fel. Rendszerént, 's méltán, magán- és mássalhangzókra osztatnak azok fel. Amazok a' hangok után vannak formálva 's épen úgy hozatnak elő az ajkak által, mint a' hang a' gégefő által, ezek 's az úgy nevezett kéthangnak (diphthongusok), melyek több magánhangzókra mennek által, az ajkak különféle formája által állnak elő. A' magánhangzók alapul szolgálának 's úgy vannak a' mássalhangzókhoz, mint a' passivum az activumhoz; ezek adják t. i. a' beszédnek ahhoz járuló elementumát 's csak így lesz a' hang szóvá. Ezek azon organumok szerént osztatnak el, melyek kiváltképen munkálkodnak azoknak képzésekor, 's innen veszik neveiket: ajkbetűk (b, m, p, f, v.) ha azok a' nyelv segedelme nélkül az ajak által formáltatnak, a' három elsőben a' hang elnyomódik, az utolsókat egy az ajakon áltmenő lehelet kíséri. Nyelvbetűk a' d, mellynél a' nyelv háta könnyen a' felső fogak széléhez 's az inyhez, t. mellynél erősebben azokhoz nyomódik; az l kimondásának a' nyelv hegye, az n-nél az egész közepe laposan az iny előrészeré tétetik. A' sziszegés az által áll elő, ha a' lehelet a' fogakon megy által, mellynél a' nyelv vagy a' fogakra tétetik (mint az sz-és z-nél), vagy visszahuzatik (mint az s-nél vagy franczia j-nél). Több nyelvekben igen sok sziszegő hangok vannak, melyeket mindég a' két említett módra lehet visszavinni. Az iny- vagy gégebetűk kimondásánál végre a' nyelvnek vagy háta, vagy hegye különféle módokon tétetik az inyre, vagy pedig visszahuzatik és lenyomatik, 's a' hang a' lehelet vagy az inyitorla öszvehuzása által áll elő. Ha a' nyelv hegye az inyen reszkető mozgásban tartatik, előáll az r. A' g-nél a' nyelv gyökere az iny hátulsó, a' j-nél pedig annak háta ennek előrészeré tétetik. A' mi öszrefoglalt mássalhangzójinknál a' nyelvnek majd vége, majd közepe nyomódik az inyhez. A' legtisztább inybetű a' k, mely a' mandolák és az inyitorla által áll elő a' nyelv segedelme nélkül. — A' beszéd módosittatik a) a' hang által az énekben (l. HANG); b) az által, hogy kisebb nagyobb mennyiségű levegő sebesebb vagy lassabb mozgásba tétetik; az elsőnek legmagasb gradusa a' kiáltás, a' másinak legalsóbb gradusa a' lassu beszéd vagy stuttogás; c) a' hasbólbeszélők az ajkak és a' nyelv helyett csupán az inyitorlával és mandolákkal beszélnek és pedig a' belehelés alatt (*paralalia*); d) a' nyavalyás különbözések beszédleiségben (*alalia*), vagy hibás kimondásban állanak. Az első leggyakrabban a' siketségtől függ, mely a' nyelv megtanulását megakadályoztatta, vagy a' hangatlanságtól (l. HANG), vagy a' beszéd fen említett organumainak gyuladásától, daganatjától és más hibajától. — Az utolsó abban áll, hogy a' beszéd vagy általjában nehéz, 's akkor *magilalianak* neveztetik, vagy csak részszerént, úgy hogy a' nehézség csak némelly betűknél és szavaknál áll elő (*balbuties*, selypítés), vagy egyes betűknek tökéletlen kimondása által is mutatkozik, 's akkor *paralalia labialis*, *nasalis* (*naritas*), *lingualis*, *gutturalis*, *lambdacismus*, *rotacismus*, *sigmarismus*-nak neveztetik. *Blaesitas*-nak azt a' hibát nevezik a' kimondásban, mikor az ugynevezett kemény betűk a' lágyakkal és megforditva cseréltetnek fel; *batracholalianak* végre azt, midőn nyelv daganat (*ranula*) által a' beszéd oly változást szenved, hogy az ember inkább béka módra vargyogni, mint beszélni látszik. Minden beszédhibák az által jobbittathatnak meg, hogy részszerént azoknak okait távoztatjuk el, részszerént a' kimondásra nagyobb figyelmet fordítunk. L. Olivier, „Über die Urstoffe der menschlichen Sprache“ (Wien 1821).

A. B. P.

BESZÉD. I. Subjectiv értelemben valamelly lénynek azon tehetsége, mellynél fogva érzi 's megfogható módon közli másokkal megfogásait, képzelmeit és érzéseit; objectiv értelemben a' megfogások, képzelmek

és érzések jelelésére szolgáló módok öszveségét és systemáját jelenti. Ezen jelelésmódokhoz képest a beszéd: 1) szóbeszéd, beszéd szoros értelemben, vagy helyesebben nyelv, midőn tagolt hangokon, melyek legkönnyebb 's legmeghatározottabb jelelésmódok, közöljük másokkal megfogásainkat, képzelmeinket és érzésinket; ezt az írásbeszéd vagy írásnyelv pótolja ki, bizonyos irt jegyekkel bélyegezván a' hangokat; 2) testjátéki, testmozdulati, testjáratási beszéd, midőn testünk mozdulati által jelentjük megfogásink-, képzelmeink- és érzéseinket. Ezt a' képbeszéd pótolja ki távollévók közt. A' testjátéki, a' mint egyes tagok mozdulati által jeleltetik, különös neveket nyer, p. o. szembeszéd, újbeszéd 'sat. Az utóbbit még több vad nemzetek használják, bizonyos mennyiségről vagy számról jelteni megfogásaikat. Testünk meghajtása 'sat. által tett idévletünk hasonlólag a' testjátéki beszéd maradványa 's ahhoz tartozik. Az első beszéd, a' mennyiben megfogások 's képzelmekek valának tárgyai, csupa testjátéki, testmozdulati beszéd volt. Valamint a' gyermek karjainak kinyújtása által vágyódását, csapkodás 's fejének visszavetése által nemkívánását jelenti, újával figyelmének tárgyára mutat, szintugy éltek az emberek a' test különbözőféle mozdulataival belsejek közlésére. Az eredeti írásbeszéd sem vala tehát írásbeli szóbeszéd, azaz, olyan, melly által tagolt hangok jeleltettek volna, hanem képbeszéd, írásbeli testjátéki beszéd, melly a' megfogásokat és képzelmekeket közvetlenül terjesztette a' szem elejébe. A' hanggal az érzések és olly tárgyak előterjesztésére éltek, melyek inkább a' fül, mint a' szem által hatottak a' lélekre, 's itt kezdődik a' beszéd szoros értelemben vagy a' nyelv. (L. NYELV; vö. TESTJÁTÉK, HIEROGLYPHÁK.) — II. Szónoki értelemben a' beszéd (*oratio*) egyegy egész ékesszólási műdarab, melly az érthetőség- és grammaticai törvényességen kívül tökéletes alakadást is kíván. Már maga külseje kiválik a' köz beszédétől 's a' társalkodási hangtól; kerekmondási teljesebbek, képei, kifejezései szedettebbek, nyelve tisztább, hangzóbb, édesebb. Belső formájára pedig okos és célirányos elrendelést 's mind annak elmellőzését kívánja, a' mi nem szükségképen a' tárgyhoz tartozik. Itt is, mint minden művészetben, szép egészet akar a' művész alkotni, csak azon különbséggel, hogy a' többi művészetek közvetve hatnak az észre és akaratunkra, legközelebb céljok a' gyönyörködtetés; az ékesszólás pedig közvetlen az észre és akaratra hat, legközelebb célja a' meggyőzés, reábirás, 's erre magának a' gyönyörködtetés által csupán utat nyit. Minthogy tehát a' szónok azt akarja, hogy hallgatóit valami cselekedetre reábirja, szükség, hogy ezeknek mind képzelődéseket és szíveket, mind értelmeket és akaratjokat mintegy felriassza, megragadja, édesen a' maga tárgyához vonja, 's ezt velek egészen megértesse, szerettesse 's mintegy az ő saját gondolatjokká 's akaratjokká tegye. Ezt nem fogja elérni, ha ő benne magában csekély az érzés és gondolat; ha a' tárgyat maga elébb kimerítőleg fel nem fogta, ha emberesmerete nincs elég, mellynél fogva rugóit játsszattassa, következtesse. Az előadásra nézve (L. ennek theoriáját Bitnicztól „A' nyelvbeli előadás tudománya“ Pest. 1827.) az okos szónok nem fogja megterhelni beszédjét halmozott képekkel, virágokkal, elmés kecsességekkel, melyek kis mértékben gyönyörködtetnek ugyan, de szerfelett használtatván, unalmat 's a' figyelemnek lahkadását, vagy a' főtárgytól eltérését okozzák; még kevesbbé fog értelmetlen, puffeszkedő, alacsony képeket és fordulatosokat, hosszú, számtalan közbevetőkkel tűzött kerekmondásokat, vagy ellenben igen is tömött, el-elszáló rövidséget hajhászni; 's gondja lesz arra is, hogy a' mi szépen és jól ki van gondolva, kedves, alkalmas hangon is ejtessék, 's a' hallgatóban semmi által ne sértessék a' fül, sem a' szem. (L. DECRIMATIO.) Legszebb nyelvre és kidolgozottságra legtökéleteseb beszédeket (oratókat) a' Görögök és Romaiak adtak. Nem is csuda. Ók kisdied korokban már szónokokká készültek, 's a' hely, a' mellyen 's a'

nép, a' mellyhez szólottanak, az ékes, hitelő beszédet kötelességekké 's főfigyelmekké tette, minél fogva az ékes tündöklő beszéd, a' simon-gás és kecskesedés, a' dialecticának ügyes, bár csalfa forgásai, a' meglepés, reábirás, elhitetés kitétsző vadászása nekik characterek; ellenben mi, kik az ország dolgairól nem a' nép, hanem a' nép urai, fejedelmei 's képviselőji előtt szólunk, és itt nem meglepni, nem elhitetni, hanem a' köz jó felett oktatni, meggyőzni, felvilágosítani akarjuk hallgatójainkat; mi, kik művészlég készült beszédeket csak a' templomokban hallhatnánk, csak újságleveleinkben olvashatnánk; — mi, kik hidegen nézük, hogy anyai nyelvű ékesszólásban és declamatióban csekély vagy semmi oktatást sem vesznek ifjaink, mi, mondom, velős és fontos beszédet mondhatunk vagy is inkább írhatunk ugyan, de ritkán jól kését, ritkábban szepet 's még ritkábban jól el is mondottat. A' régi országos szónokok között fénylenek: Demosthenes, Isocrates, Cicero, Plinius. Az újabbak közül: Fox, Manuel, Foy, Constant, Brougham; az egyházi szónokok közül: Bossuet, Massillon, Blair, Mosheim, Jerusalem, Reinhard, Schleiermacher. Hazánkban Pázmán, Ilyés, Káldi György, Molnár Albert és Medgyesi 's a' velünk 's közöttünk élő Horváth, Mayer, Albach, Cleymann. — Mint országos szónokokat pedig Domokost, Baloghót, Nagy Pált, Dessewffy Józsefet, Wesselényit, Vayt és Széchenyit, kiket a' legujabb negyvened fejtett ki, a' haza tisztelettel említi. (Vö. Szónokok, Ékesszólás.)

BESZÉDRÉSZEK (*partes orationis*). A' beszéd szavakból áll, mellyekben mint tükörben magát a' gondolkodó, ítélő, okoskodó lélek mutatja és kifejti. Tehát az ész formáji határozzák meg a' beszéd formáját is; 's ha a' szókat külön fajokra szakasztjuk: nem lehet ezen osztályok száma több, mint a' gondolatok formájé 's osztályaié. Így, mivel az ember főképen ítéletekben gondolkodik, maga a' beszéd is mérő ítéletekből áll, 's valamennyi részzeit a' beszédnek az egy ítélet formájára lehet egybevonni. Ez, a' mint tudva van, magában hármat foglal, a' subjectumot, praedicatumot és copulát. Subjectumot jelent a' beszédben minden substantivum v. főnév 's az ennek helyét foglaló névmás (*pronom. substantivum*) 's a' számnév (*numerales*). Ide lehet venni az elől- v. utóljárót (*prae- et postpositiones*), melly a' substantivum különbféle viszonyait fejezi ki. A' praedicatum egyenesen csak az adjectivumban (mellék- v. tulajdonságnévben) van kimondva; a' copula a' „vagyok“ igében; mind a' kettőt együtt fejezi ki az ige (*verbum adjectivum*). Praedicatumot mond ki a' részesülő is (*participium*), mint időt és cselekvést [v. szenvedést), tehát tulajdonságot jelentő szó: 's nemnemüképen az adverbium (határozó) sokféle nevei, mellyek az igében vagy melléknévben foglalt tulajdonságot közelebb meghatározzák. A' conjunctio (m. fogláló) több ítéletet köt egymáshoz. E' szerént főbb nevei a' beszédrészeknek ezek volnának: a' név, az ige, a' határozó 's a' fogláló. Az articulus (nemszócška, lekötő szó) nincs meg minden nyelvben 's így universalis gondolatformának 's szükséges beszédrésznek nem is tarthatni; az interjectio (közbevető) pedig vagy az előbbi beszédrészekből vétetik, vagy az érzelemnek minden saját forma 's határozottság nélkül való kinyomása. Egyébiránt ezen tárgyban sokféle-kép lehet okoskodni. Bernhardt, Vater, Roth 's mások, kik universalis grammaticát írtak, eltérnek egymástól a' beszédrészek theoriájában is; 's minthogy a' gondolatformák minden nyelvben más- meg másképen vannak lenyomva; az egyes nyelvnek beszédrészeit 's azoknak használatját a' külön grammaticákból kell megtanulni. A' magyar nyelvtanító, például, nem tesz helytelenül, ha tiz beszédrészt fog megkülönböztetni, ezek: 1) a' lekötő (*articulus*), 2) a' főnév (*substantivum*), 3) melléknév (*adjectivum numerales, participium*), 4) a' névmás (*pronomens*), 5) az ige (*verbum*), 6) a' függelékek (p. o. el, ki, meg.) 7) viszony-

szócskák (*postpositiones*), 8) határozók (*adverbia*), 9) foglалók (*conjunction*), 10) közbevetők (*interjectiones*). Az utolsó öt egy névvel részecskeké (*particulae*).

BESZTERCZE, Bisztricza, németül Bistritz vagy Nösen, éj. sz. $47^{\circ} 6'$, k. h. $42^{\circ} 12'$ alatt erdélyi szabad királyi szász város, ugyan ezen nevű szász vidéknek 's kerületnek is főhelye, mintegy 5000 lakossal. Még mai napi köre egy német mértföldet felülhalad. Most még egy régi nagy evangel. templom a' tágas piac közepén 252 láb. magas toronnyal, egy újabb cathol. templom, a' Piaristák és Minoriták klastromok, két kórház, egy nevezetes régi bazar vagy kereskedőház található itt. De mind ezek, valamint a' 2 bástya és 14 torony által még fentartatott városfalak csak szomorú nyomai azon kiterjedt tehetségnek és virágzó kereskedésnek, mellyel ezen város régi időben a' fekete tengertől fogva a' balti tengerig bírt. S—s.

BESZTERCZE, Vágh Besztercze, éj. sz. $49^{\circ} 7'$ k. h. $36^{\circ} 7'$ alatt, Magyarország Dunán inneni kerülete Trencsén várm. a' besztercei járáshoz tartozó népes mezőváros (359 házban 2404 lakos.), a' Vágh vize mellett, mellynek veszélyes csapásait sok ízben ugyan érezvén, még is gazdasági munkásság, kézmivesség és ügyes kereskedés által mindég helyre állott. Az által ellenben magas sziklacscson meredő azon nevű vár dőledékei hajdani birtokosainak (Podmanin, Seredi, Balassa, Szapári) neveiket 's a' régi kor erőszakos voltát emlékezetbe hozzák; a' váraljai (Podbragy) ékesen elrendelt környékeinek összehasonlítása pedig a' csinosodásnak és jó izlésnek mostani haladásait még inkább nyilvánítja. S—s.

BESZTERCZERÁNYA, németül Neusohl, deákul Neosolium, tótul Banzka Bystricza, éjszaki szél. $48^{\circ} 45'$, keleti hosszúság $36^{\circ} 49'$, Magyarországnban a' Dunán innenső kerületben, Zólyom vármegyében, a' Garam és Besztercze vizek mellett fekvő szabad királyi bányaváros. Ezen csinos, magas bérczek közt egy igen kies völgyben elterülő, geognosticai tekintetben különös figyelemre méltó helység, már a' 13-ik században bányák művelésére ide szállított gyarmatból eredvén, 1255 IV. Béla királytól szép szabadságokkal megajándékoztatván, ügyes szorgalma által folyvást nevededett és elhiresedett. Most a' külső részekkel együtt ugyan, mellyek faluknak (villulae) nevezetnek, 1200 háznál és 10.000 lakosnál többet számít; nagy piacczal (Ringenek nevezik azt), széles hosszú utzákkal, több ékes templommal, egy régi várnak maradványaival diszeskedik. Itt van egy cathol. püspök, káptalanjával, egy seminarium, cath. és evang. gymnasium, a' vármegye diszes háza, a' bányakamara és bánya-ítélő-szék, provincialis és hadi commissarius; jeles rézolvasztó huta, több réz- és vashámor, több puskapormalom'sat. A' város környékében több különböző-különbféle temperaturájú források vannak, mellyek a' savanyú vizek természetével bírnak, de reájok nem sok gond van, 's a' mellettük lévő gándjombok és kenderázttatók nem engedik azokat tisztán maradni. Ezen források vize többnyire tejszínű vagy kékelő, kénsavú, igen gyenge savanyú, de még is kellemetlen ízű. Az ezüst kapun kívül lévő forrásokra valamivel több gondot fordítanak, 's ferdőkre használják a' város és a' környék lakói; de ezek sem olly tiszták, hogy szoros elbontást engednének. Állató részei, a' mennyire ki lehetett eszközölni: szénsavany, gósavany és kénsavany, sok mézföld, keves szék-só és vas. S—s és A. B. P.

BETEGHÁZAK, I. KÓRHÁZAK.

BETECSÉG, I. NYÁVALYA.

BETEL, eredetileg egy venyikenemű plántát jelent Keletindiaiban, melly a' borsnemhez tartozik. Ez a' plánta azért nevezetes, mivel bizonyos substantiák vegyületének adott nevet, mellyet azon tartományok lakosai igen gyakran rágnak 's mellyeknek fő állató részei különösen a'

betelplánta (*piper-betel* L.) leveleiből állanak. Ezeket dohánylevelekkel, oltott mésszel, mely az egész substantiának negyedrészt teszi, és arecadióval, mely az egésznek felét adja 's benne, mint mondják, nagy mennyiségű gallessavany van, szokták öszvetenni. Ezt a' vegyéléket, mint már mondatott, az aequinoctialis tartományok lakosai rágásra használják. Minden rangu férfiak és asszonyok magokkal hordják azt egy tartóban 's szünetlenül élnek azzal, körül-belől mint az Europaiak a' tobákkal. Így nyújtják a' Kelitindiaiak egymásnak a' beteltartókat, mint az Europaiak a' pixiseket, barátság jeléül, a' kisebb sorsu az előkelőt nem is szólíthatja meg, minekelőtte betelt nem rágott. Általában a' betelrágás elmulasztása némely esetekben gorombaságnak tartatik. Egyebiránt a' betellel való élés különös módon erősíti a' nyálmirigyeket és az emésztés organumait, valamint általában kisebbíti a' bőrképződést 's ez által az erőlenedést eltávolítja, mely a' forró tartományokban az izzadság igen bő kiürítéséből elő szokott állani. A' betel nem csak a' nyálat, hanem egyéb kiürítéseket is téglaveres színre fest és széllel-rágya, ha valaki azzal igen bőven él, a' fogakat, úgy, hogy azon szemé-lyek, kik azzal rendszerént élnek, már harmincz esztendő korokban el szokták veszteni.

A. B. P.

BETETTNEK hiják a' muzsikában az olyan darabot, mely tulajdonképen az előadandó egészhez nem tartozik; leginkább az énekesek 's énekesnek szoktak olykor, ha valamely operában magokat jelesen kimutatni alkalmok nincsen, idegen darabokat becsusztatni. Kívánható volna, hogy az ilyen becsusztatás legalább az operának illendő szakaszában történék, 's a' dalosok mind az egészszel egyező értelmű versre, mind arra, hogy az ilyen darabnak muzsikai caractere az egészétől messze ne távozzék, különös figyelemmel lennének; mert az idegen daraboknak feles betétele által a' legszebb muzsika is egyveleg (quodlibet) fog lenni.

BETHESDA, tó Zsidóországban vagy Palaestinában, mely név annyit tesz, mint könyörületesség helye, mivel 5 befedett tornáczában sok betegek tartózkodtak, kik, mint János 5 részében írja, a' víz mozgására várahoztak, hogy megferedjenek benne. A' Zsidók vélekedése szerént ezt a' mozgást angyal állította elő, ki bizonyos időkben a' tóba leszállott, 's az a' beteg, mely ezen mozgás után legelőször ment a' vízbe, meggyógyult. A' tó vize, úgy látszik, veresszínű ásványos víz volt, mely gyógyító erejét a' fenekén lévő veres iszaptól kapta. Ha a' víz egy ideig bedugult forrása ismét kezdett buzogni, 's ezt a' beteg, minekelőtte a' mozgás megszűnt, használta, egészséges lett, mivel ekkor volt legnagyobb gyógyító ereje.

I.—ú.

BETHLEHEM, 1) Krisztus születésének helye, falu (hajdan város) Syriában, vagy szorosabban véve, Palaestinában, mely egy részét teszi Syriának, a' damascusi helytartóságban, Jerusalemtól délre egy mf-re, egy szőlőtökével 's olajfákkal egészen beültetett hegy mellett, melyet nem kell a' szent írásban gyakran említettnek szokott olajfák hegyével felcserélni, 300 házzal 's 2400 görög és örmény lak., kik faolvasókat 's gyöngyházzal kirakott kereszteteket csinálnak a' szarándokok számára és igen jó fejtér birt természetnek. Egy ezüst- és kristálylámpásokkal ékes barlangban mutogatgatik, egy templomnak karja alatt, azon márványmedencze, melyben a' Krisztus feküdt gyermekkorában, mint jászolban — 2) Bethlehemnek nevezetik az Evangelicusok főcolóniája éjszaki Amerikában, egy 1741 Pennsylvaniának Northampton nevű grófságában, a' különféle malmokat hajtó Manakissy - Creeknak (patak) a' Leheighbe való folyásánál építetett város, 11 mf. éjsz. nyugotra Philadelphiatól, a' ny. h. 75° 14' 's az éj. sz. 40° 37' közt (Greenwichtól számlálva), egy szép templommal, 160 kőházzal 's 1436 lak., kik Németek és kézművesek. Püspök lakja. A' még házassági életre nem lépett ifjak, leányok 's özvegyek számára építetett 3 külön lévő házak megjegyztést érdemelnek, a' benne

lévő csaknem klastromi fenytékre nézve. Az ezekkel öszveköttetett czé-
irányos iskolákban más keresztény vallásokon lévő gyermekek is tanít-
tatnak. 3) BETHLEHEM, I. LONDON. czikk. Bedlam. L—ú

BETHLEN I. BETLEN.

BETINELLI (Saverio), literator, szül. Mantuában 1718, tanult
nyugyan ott a Jesuiták alatt és Bolognában 1736 ezen rend ujoncza lett
's 1739—44 a szép tudományokat tanítá Bresciában. Itt némely költemé-
nyiről lett esmeretes, mellyeket iskolai gyakorlatokul irt. Bolognában, a hol
theológiát tanula, folytatá költői talentumának képzését 's "Jonathan"
czimű tragoediáját írta a collegiumi játékszinnek. 1757 a parmai ne-
mesi collegium igazgatása bízott reá; itt különösen a historiai és
költői tanulmányokat és a játékszíni gyakorlatokat igazgatá. 8 évig
mulatott e helyett, melly idő alatt mindazáltal több olasz városokat
látogatá meg. Azután hosszabb utazásokat tett Német- és Franciaor-
szágban 's a leg tudós férfiakkal esmeretségbe lépett. Végre Veró-
nába ment 's ott mulatott 1767-ig, predikálás és tanítás vala foglalata-
tossága, 's a mint Pindemonte beszéli „*Poësie campestri*“ czimű munká-
jában, a templomban Istenhez, házánál a jó izléshez térítgette az ifju-
ságot. A Jesuiták eltöröltetése után, 1773, visszatért honjába,
hol újult buzgalommal fogott ismét tudományos munkájijhoz. Vidámsá-
ga 90 eszt. korában sem hagyta el. Megholt 1808. Prosai munkái,
mellyek nagy részét teszik írásainak, rhetoricát, poësiát, művészséget,
nyelvet 's tárgyzót értekezések; találtatnak közöttök phil.-theologiai
vizsgálatok is. Emлитendők: „*Del entusiasmo delle belle arti*“ és „*Ri-
sorgimento d'Italia negli studj, nelle arti et ne' costumi dopo il mille*
(3 köt.); az utóbbik felüleleges munka, noha némely új és helyes néze-
tek jönek elő benne. „*Lettere dieci di Virgilio agli Arcadi*“ (1 köt.) leg-
több zajt gerjeszte. Ebben kimondott nézetei az Olaszok két csillagá-
ról a költői egen, főképen Dantéről, sok vitába keverék. Költeményei
(*Poesie*, 3 köt.), 7 poemetti, 16 level versekkel, sonettek, canzonék,
epigrammák, nincsenek elmésség és ész nélkül; stylusa mindég csinos;
de fényes költőtehetségre nem mutatnak. Tragoediái nem jutottak
szerencsére. Munkái kijöttek Velenczében 1801, 12 köt. 12-rétben.

BETLEN, két jeles nemzetség Erdélyben. Törzsökapjuk Betlen,
Szent István testvére Saroltának és második férjének dedúnokája, volt, 's
ennek két fija. Olivár és Péter, ez az Iktari, amaz a Betleni Betlenen
törzsöke lett a 14 század első éveiben. Nevezetesebbek: I) GÁBOR
(Iktari), Farkas fija, Erdély fejedelme 1613—1629. Előbbi viselt dol-
gait I. BOCSKAI István, RÁKOCZI Sigmund és BÁTORI Gábor czikk. Az
utolsóknak megületéséről tudósittatván az erdélyi rendek, Oct. 23. 1613
a kolosvári gyűlésen Betlen Gábort választották helyébe, a ki mindjárt
megjelentette követel által a dolgot mind a fényes kapunak, mind Má-
tyás császárnak; Bátor Gábor gyilkosait megbüntette; a Szászok tá-
madásának elnyomása 's a nyughatatlan Géczi Andrásnak 1614 elején
a fagarasi várban való kivégeztése által csilapot szerzett az országban.
Nagy-Szombathban 1615 egyezésre lépett Mátyás császárral, a mellyhen
ez az Erdélyiek fejedelemválasztásbeli jusát megemerte, Betlen Gábor
pedig a bécsi békekötéshez hozzá állott és lemondott minden ellensé-
geskedésről Magyarország 's az austriai tartományok ellen. De minék-
utána mind a 1681 posonyi országgyűlésen, a mellyen Styriai Ferdi-
nand herczeg jövendő királlyá koronáztatott, 's a mellynek folytában
kiütött Csehországban a harmincz esztendő háboru, mind a 1619, a
melly mindjárt Mátyás halála után tartatott, sikeretlenül panaszolko-
tak volna az evangelicus rendek a kialakult és törvényes vallásbeli sza-
badság gyakorlta való sérelme és esonkitása felől: egy részről ezektől,
más részről a hasonlóképen törvényes vallásbeli szabadságok mellett
fegyverre kelt Csehektől Zmeskal Jaroslaw által felszólíttatva, felkere-
kedett 1619 Sept. elején Betlen Gábor mint oltalmazója a bécsi békekötés-

nek, és győzedelmes előmenetelének sebességére nézve még Bocskait is felülhaladván, Oct. 14. már hatalmában tartotta a' posonyi várat a' koronával és Forgács Sigmond nádorispánnyal együtt. Innen Rédei Ferenczet Morvaországba küldötte, a' hol az, Thurn gróffal egyesülvén, Bécs alá nyomult; maga Betlen is ugyan oda ment Posonyból. De midőn a' császári hadak vezérét, Bouquoit, a' városból ütközetre ki nem csalhatnák, eltávoztak onnan, és Betlen Gábor, Soprony megvételeivel berekesztvén a' táborosást, visszatért Posonyba, a' hova a' nádorispány, Forgács Sigmond, öszvehitta volt az ország rendjeit. Itt Magyarországnak fejedelmévé választatott Betlen Gábor 1620 elején; kevéssel azután pedig II. Ferdinand ajánlására fegyverszünet kötött vele Sept. 29., olly meghatározással, hogy azalatt Maj. 30. Beszterczebányán öszvegyűljenek a' rendek 's ott végezzenek mindenekről a' császárt küldöttjeivel. Beszterczebányán már két hónap olta ülének együtt a' rendek, a' midőn Aug. 1. 1620 belépett a' gyűlésbe a' meghatalmazott császári biztosság 's annak feje, Collalto, elfoglalván tüstént Betlen Gábor fejedelmi székét, a' maga előlülése alatt megnyitotta az értekezést, míg Betlen Gábor fedezetlen fölvel üle a' rendek sorában. A' császári biztosság előterjesztésének veleje abban állta, hogy semmivé tévén mind azt, valami azon a' gyűlésen addig végeztetett volna vagy azután végeztetni fogna, más bátorságosabb helyen tartandó gyűlésre utasítaná a' kérdésben forgó dolgok elintézését. E' kinyilatkoztatás után elhagyta a' biztosság Beszterczebányát Aug. 17. Eltávozása után Turzó Imre javalására Aug. 25. Magyarország királyává választatott Betlen Gábor, de a' hatalmában lévő koronát fejére tétetni nem engedte. E' szerént az ellenségeskedés ujra elkezdődött; tul a' Dunán szerencsésen hadakozott Betlen; seregei ismét becsaptak Ausztriába; Dampierre, császári vezér, Posony alatt agyonlövetett; Pécsi Simon 3000 emberrel Csehországba küldetett Fridrik király segítségére. De minekelötte hozzá járulhatott volna a' magyar segédhad, Maximilián, bajor herczeg, és Bouquoi, császári vezér, Nov. 8. 1620 Praga mellett a' fejeir hegy alatt tökéletes győzedelmet nyertek annak seregein, és magát is Csehország elhagyására kinszerítették. Betlen Gábor, a' kinek bazini fő hadi szállásán esett értésére ez a' csapás, előbb ugyan Nagy-Szombatba, midőn pedig Forgács Sigmond, nádorispány, Szécsi György 's egyebek töle elállván, a' császár részére mentek volna által, 's a' győzedelmes Bouquoi nagy haddal és számos ágyukkal Magyarországnak tartana, Kassára vette magát, hogy ott hadjainak pótolásában munkálódnék. Bouquoi tartóztatására Turzó Imrét, tul a' Dunán Collalto ellen Battyáni Ferenczet hagyta. Bouquoi 1621 Posonyt, Nagy-Szombatot, Nyitrát egymás után megvette 's Érsek-Ujvárt megszállotta, a' mellyet Turzó Szaniszló védelmeze. Ennek segítségére 4000 lovas embert küldött a' fejedelem Horvát István alatt, a' ki Bouquoi táborát kívülről ugyan akkor támadta meg, a' mikor a' várbeli őrizet is kiesapott; melly viadalban egy Csongrádi nevű magyar köz legény a' híres Bouquoit dárdájával agyonszurta, Jun. 10. 1621. Ezen a' sarkon megfordult a' hadi szerencse; az ellenség tábora minden készülettel együtt elfoglaltatott; 3000 fogoly és 25 ágyu került a' győzedelmes Magyarok kezére. Kiindult már most Kassáról maga a' fejedelem is és keves napok mulva ismét Nagy-Szombathban volt fő hadi szállása; hadjai pedig egymás után visszafoglalták az elveszett várakat Posonyon kívül és már Ausztriában 's Morvaországban jártak, a' midőn békeséget ajánlott II. Ferdinand. Az alkudozásra Turzó Imrét küldötte Betlen; maga török segítség hozzá járultával Strassnitzot Morvaországban megvette 's Brodra tette fő hadi szállását, melly előmenetele sietette az alkudozás folyamatját. Megkötöttet tehát a' béke Dec. 31. 1621 Nikolsburgban Morvaországban Turzó Szaniszló, a' ki kora virágában elhunyt Imre helyébe állítatott vala, és Pázmán Péter, esztergami érsek, között. Ebben a'

kötésben megerősített az 1608 országos végzés (I. BOCKAI ISTVÁN), Betlen a királyi nevezet letételére 's a korona kiadására kötelezte magát, melly helyett rom. sz. birodalombeli herceggé neveztetett, és Magyarországból hét vármegye, Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Bereg, Zemplén, Abauj és Borsod, holta napjáig általengedett neki, az opoli 's ratibori hercegségek jövedelmével együtt. Az 1622 sopronyi országos végzés 29, 30 és 31 cikkelyeibe is felvétellett azután a nikolsburgi békekötés. De Tillynek 1622 győzelmeiben elbizván magát az ellenfél, a nikolsburgi békekötés megtapodásával újra az Evangelicusok üldözésére vetemedett Magyarország. És minthogy némelly egyéb pontjai sem teljesítettek a nevezett kötésnek, Krisztian braunschweigi hercegtől felszólíttatva 1623 ismét fegyverre kelt Betlen Gábor és Morvaig való győzelmes előnyomulása által a nikolsburgi békekötés megerősítését eszközölte 1624 Bécsben. Minthogy feleségének, Károlyi Susanának, 1622 történt halála által özvegységre jutott volt Betlen Gábor, megkérte 1625 II. Ferdinand ifjabbik leányát, Caeciliát, egyszermind szoros szövetséget ajánlván az austriai háznak; de mivel itt megtagadó választ kapott, 1626 elvette Brandenburgi Katalint; melly fejedelmi házzal való öszveköttetése harmadszor is belé vonta őt a 30 esztendő háboruba. Sept. elején 1626, okl. vetvén azt, hogy szatnári főispányt nevezett II. Ferdinand és hogy a kialkudt pénzbeli segítséget meg nem adta egyetértőleg a dán királlyal, IV. Krisztiannal, megindította Erdélyből hadjait; Oct. elején Szécsénynél egyesült Mannsfelddel 's Erneszt János weimari herceggel; ellene pedig még azok előtt bejött volt a híres Wallenstein temérdek sereggel. Betlen kerülé a közönséges csatát; vezérei, Horvát 's Egri István, apróbb harcokban győzelmeskedének; Wallenstein Galgócz alatti táborát minden felől nyughatatlaníták lovas csapatjai, 's elfogák a számára hordott eleséget, mellynek híja miatt kénytelen vala a császári sereg visszavonulni, 's a Magyarok virgoncz üldözése által tetemesen megritkulva érte el Posityt, a hol harmadszor megkötöttetett II. Ferdinand és Betlen Gábor között a békeség 1626 végén, a nikolsburgi békekötés ujonnan való megerősítésével. Ezután csak három esztendeig élt még Betlen Gábor; mert minekutána házas társát, Brandenburgi Katalint, Erdély fejedelemsasszonyává választatta volna, új hadi készüléteknek közepette, a mellyeknek irányá titokban maradt, megholt Nov. 15. 1629. Mig éle, a tudomány gyarapítása 's terjesztése főgondjai közé tartozék; a miről bizonyoságot tesz főképen az általa Gyulafejérváratt felállított gymnasium academicum (a melly későbbben Nagy-Enyedre tétetett által) 's az azzal öszveköttött könyvtár, a melly tűz által emésztetett meg. (I. RÁKOCZI György II.) Vallásbeli buzgóságának tanuja amaz a ref. felekezet nagy szóltárában találkozó 's ezen szavakkal kezdődő ének: „Gyakorta való buzgó könyörgést kíván az Isten,“ a melly, mint acrostichon, szerzőjének, Betlen Gábornak, nevét teszi ki. A sz. irást 26-szor olvasta által, 's azt még az ütközet helyén sem hagyá el magától. Viselt dolgait megírták Kemény János és Bojti Gáspár. — 2) János (Betleni), Erdélyország koraltnokja (*cancellarius*) Baresai, Kemény 's Apafi fejedelmek alatt, a n. enyedi collegium helyreállítója, az udvarhelyinek pedig talpvetője, megholt 1678. Megírta Erdély történeteit 1629—1663, és Szebenben kinyomtattatta „*Rerum Transilvanicarum libri quatuor*“ czim alatt, azután pedig folytatta 1674-ig, melly folytatás külön jött ki Bécsben 1778—9. Találkoznak benne olyanok, a mellyek másutt sehoh megírva nincsenek. — 3) Farkas (Betleni), Ferencz fija, I. Apafi Mihály, Erdély fejedelme, alatt Fejér vármegye főispánya, végre ország koraltnokja, megholt 1679, 40 esztendő korában. Megírta Erdély történeteit a mohácsi veszedelemtől fogva 1609 16 könyvben, eme czim alatt: „*Wolfgangi de Betlen historia de rebus Transilvanicis*“ Kutfeljei valának Brutus, Somogyi, Gyulafi, Borsos, Szamosközi mun-

kájt, a fejedelmek kötéslevelei, az országos végzések 's a főemberek levelezése. Maga a szerző ki akarta munkáját nyomtatattatni 's e' végre Kassáról könyvnyomtatót hívott meg magához a' megkívántató készüllettel; de minekelőtte ez hozzá foghatott volna a' dologhoz, hafála történt a' szerzőnek. Ennek testvéröccse, Elek, Belső-Szolnok vármegye főispánya, a' Keresden felállított műhelyben elkezdette 1683⁷a' nyomtatást folióban. De a' midőn éppen a' XI-dik könyv nyomtatattának, 1690 heűtött a' Havas-Alföldről Erdélybe Tököli Imre török, tatár 's oláh hadakkal. Ennél fogva megháborítottván a' köz esilap és bátorság, félbe szakasztattott a' nyomtatás a' 832-ik lapon ezen szavaknál: „*quidquid in pagis erat reperiunt, imo . . . .*“ a' nyomtató készüllet 's a' sajtó alól kikerült ivék Segesvárra vitettek; egy része pedig az utolsóknak ládába rakatott 's a' keresdi pinczébe tétetett le. Ezek, több ideig ki nem nyitattván a' pincze, egerektől és rothadástól megemésztek; amazok is jobbára elvesztegettek, és nem sok teljes példány maradt meg belőlök, a' nyomtatás pedig, minekutána Betlen Elek hirtelen kimult, Elek fiaeskája pedig gyámság alá került volna, végképen abban maradt. Az újabb időben 1782 Hochmeister Márton, szebeni könyvnyomató, ama' folió kiadást 8-ad rétbén lenyomatatta. De mivel az eredeti kézirat is eltűnt vala, és sehol fel nem találthatték: BENKŐ József (l. e.) három, a' többi közt legkevesebbé hijányos és hibás másolatból, egybevetvén, a' mennyire lehet, a' szerzőnek megnevezett kutfefeit is, özveszerkeztette a' folytatást, sőt egy 14 lapnyi hézagot, a' melly másunnan ki nem tele, maga szavaival pótolta ki az 5 kötetben. Igy tehát elkészült Betlen Farkas munkájának szebeni kiadása 1792 6 kötetben, 8., a' mellynek becsé annyival nagyobb, minthogy a' fen kített, jobbára vagy elveszett, vagy közvilágosságra nem került történetesmereti kutfők veleje, sok helyen azoknak szavaival, benne megtartott, úgy hogy ezt a' könyvet a' magyar történetesmeret előkelő kutfefejei közé lehet számlálni. — 4) Miklós (Betleni, gróf), János történetíró fija, szül. 1642. Elvégezvén tanulását a' honi iskolákban, a' külföldnek több tudományos intézeteit hasznára fordította, több udvarait meglátogatta, több tartományait bejárta. Hadi tettekre vágyván, 1664, az akkori török háboru alkalmával, visszajött Magyarországra; de a' váratlan vasvári békekötés nem engedé teljesítenie szándékát. Meglátogatta tehát a' befejezett háboru hőst, Zrínyi Miklóst, és jelen vala abban a' vadászathán, a' mellyben az életét vesztette. Később több országos tisztségeket viselt honjában, Erdélyben, a' mellynek ügyében, mint ország korlátnokja, főképen 1690, a' zernyesti csata után, vala munkás, a' mikor az erdélyi rendektől Bécsbe küldetvén, feltette 's bevitte Erdélybe az akkor költ leopoldi diplomát, de a' melly az erdélyi fejedelmi tanács és a' rendek előterjesztésére az 1691 némelly változást szenvedett. A' Rákóczi-támadás alkalmával I. Leopold előtt gyannuságba esett, 's e' miatt fogságra is került; hanem ismét megnyerte a' császár kegyelmét és grófi czímmel tiszteltetett meg tőle. De hontársai szeretetét és bizodalját sem bírta; a' miért is élete utolsó esztendejét Bécsben tölté, a' hol 1716 holt meg. Több rendbeli munkákat dolgozott. a' mellyek kéziratban maradtak. Ezek között neki tulajdonítja Benkő József azt az irományt, a' mellyet 1687 Teleki Mihály küldött fel Erdélyből Bécsbe ilyen czim alatt: „*Moribunda Transilvania ad pedes Sacratissimi Imperatoris projecta*“ (L. APÁFI Mihály, I.) Nyomtatásban kijött: „*Apologia pro ministris helvet. conf. ad tresmes deportatis*“ (1675. 4.) és „*Memoires historiques du Comte Bethlen Miklós*“ (Amsterd. 1736. II. kötet, 8.). — 5) K a t a (Betleni), Sámuel gróf leánya, elébb Haller László, azután Teleki József grófok házas társa, nagy szorgalommal gyűjtögeté a' magyar nyelven írt könyveket és munkákat, és kiváltképen a' miolta 1732 másodizben özvegységre jutott, különösen az Isten- 's erkölcsstudományra 's a' történetesmeretre tartozó munkák

olvasásában tölté idejét. E' mellett Köleséri Samuel, Simonyi Márton és Borosnyai Márton orvosdoctoresok vezérlése alatt az orvostudományra is adá magát és számos szegény sorsu betegeket gyógyíta 's ápolgata. Fellepett a' könyvszerzés pályájára is eme' kiadott munkájival: 1) „Gróf Betleni Betlen Kata életének maga által való rövid leírása.“ 2) „Védelmeső erős pais, mellyel a' kísérteteknek tüzes nyilai ellen oltalmazhatja magát a' keresztény ember.“ Megholt 1759, 58 eszt. korában. Gazdag magyar könyvtárát és növevénygyűjteményét a' n. enyedi collegiumnak hagyta.

Fabri Pál.

BETÜK, I. IRÁS.

BETÜK. A' könyvnyomtató műhelyekben a' különbözőnemű betűket megkülönböztetik először nagyságok 's azután fekvések szerint. A' nyelv benne nem tesz különbséget. A' közönséges nevek felmenő lineában a' legkisebektől kezdve: ezek: gyöngy, colonel, nonpareil, petit, borgois, garmond vagy corpus, kis cicero, öreg cicero, kis közép, öreg közép, tertia, text, duplaközép, kis kanon, öreg kanon, kis missal, öreg missal, kis sabon, öreg sabon 'sat. Ha német betűk, gyöngyfractura (perfraktur); ha deák (vagy magyar) betűk, gyöngyantiqua; ha görög betűk, görög gyöngy 'sat. a' nevek. Fekvésére nézve különbözik az egyenesen álló betű — antiqua — a' dült vagy cursivtól. A' schwabachi betűk régi goth módra készült fracturbetűk.

A****

BETÜÖNTÉS. Ezen mesterséget, melly a' könyvnyomtatóknak a' nyomtatásra szükséges betűket szolgáltatja, Schöffer Péter találta fel 1452 táján a' könyvnyomtató mesterséggel együtt. A' bánásmód a' betűk öntésekor mintegy e' következő. A' betű először kiállva vágatják aczél darabra (*poisson*), 's ez azután ugy megedzetik, hogy azt veres rézbe be lehessen ütni; ezen beütött formának matrice a' neve, mellyben azután az öntő fiók (*moule*) segédelmével öntetnek a' betűk. Az öntött betűk azután közsűrűlő köveken leköszörültetnek, a' sorszedő formában (*Winkelhacken*) felállítatnak, a' gyalupadon (*coupoir*) felesleges szegleteik 's egyenetlenségeik legyalultatnak 's levakartatnak, 's megadatván gradusok (*rebord*), elkészülnek, a' hajón columnákba felállítatnak 's összekötvetnek. Egyébiránt az ércz, mellyből a' betűk öntetnek, önből 's regulus antimonii martialisból, melly az önnak megadja a' szükséges keménységet, állanak. Panarz Arnold és Schweinheim Konrad, 2 Német, készítette 1467 Romában az első deák betűt. Aldus Manutius, Olasz (megh. 1515), találta fel a' dült betűket. A' csinos német betűk igaz mértékét Neudorfer János eszközlé ki 1538 Norimbergában. Schwabach, betüöntő, találta fel az ugy nevezett schwabachi betűket. A' könyvnyomtató mesterség első 200 esztendejében Lipcsének nem voltak tulajdon betüemetszői és sajtóképi betüöntői; az első, mellyet tudunk, Hahn könyvnyomtatóé volt 1656, mellyet Janson könyvnyomtatónak adott el. Ebből lett még azon században a' hires eberhardi, de a' matricéket ez valamint az ugyan akkor támadott borsdorfi betüöntés Norimbergából hozatta, a' hol mindég voltak ügyes betüemetszők. Müller volt az első könyvnyomtató, a' ki bélyegmetszésre adta magát; a' koránvaló halála után maradt bélyegek 's egy kis öntésnek kezdete özvegyének férjhezmenése által 1719 idősb Breitkopfnek (Bernh. Kristóf) jutottak, kinek fija (Immanuel Gottl. Ján.) betüöntő intézetének (melly még most is egyik a' legtökéletesebbek közül való) bővítése és javítása, muzsikai 's mappatypusok, 's a' sinai írás nyomtatására való mozdítható betűk feltalálása által, főképen pedig mint mesterségének historiographusa, nagy érdemeket szerzett. A' betüöntésnél a' legnagyobb érdem a' bélyegmetszésből áll, 's e' tekintetből az első időkben Elzevir és Stephanus, későbbben Angliában Baskerville, a' Németek között Zink és Schmidt, 's a' legújabb időkben a' Didotok Parishban, 's Bodoni Parmában dicséretesen tündöklenek. Németországban a' legnevezetesebb betüöntések a' Breitkopfén kívül Lipcsében a' Tauchniczé, Jénában a' Fran-

lé, Weimarban a' Wallbaumé, Berlinben a' Franké, Bécsben a' Mannsfeldé, Macnusi Francfurtban a' Brömeré 'sat. Hazánkban említést érdemel a' Kir. universitas könyvnyomató mihelyének betöltése Budán, 's Pesten a' Zocheré. A***s.

BETÜRIM I. ALLITERATIO.

BETÜSZÁMVETÉS, mindennemű számvetéseknek alapja, melyben a' közönséges [szám]jelek helyett vagy általjában, vagy részszerént betűk vétetnek fel, leginkább a' deák abc-ből. Ennek eszközlésével az ÁLGEBRA (l. e.) minden sokaság- vagy nagyságbeli kérdésre teljes és még is igen rövid feleletet szokott adni, melly feleletet első pillanattal átlát és használni tud mindenik, a' ki a' számvetés neveit (ÖSZVEADÁST, KIVONÁST, SOKSZOROZÁST, OSZTÁST, HATALMAZÁST, TÖVEZÉST, 'sat. l. ee.) egymástól megkülönböztető jelekkel esmeretes. A' betűszámvetésről csaknem minden esztendőben többen irnak a' külföldön; hazánk fiai közt leghelyesebben irt felöle P a s q u i c h (*Anfangsgründe der gesammten theoretischen Mathematik. I. B. 2. Th. S. 39 — 62.*); azonban meg kell vallani, hogy tanulóitól nem keves figyelmet és szorgalmat kíván. A' betűszámvetésben minden betű alatt mindenféle sokaságot (szá-
met) avagy mindenféle nagyságot (erőt, időt, tért, távolságot 'sat.) lehet érteni.

Títel.

BEVEZETÉS (francz. intrade, ol. intrata), egy olyan teljes hangu szerez-muzsikái rövid tételt jelent, melly valami nagyobb hangmivészetnek, vagy általjában valami játékszini történetnek mintegy kinyitással szolgál, 's többnyire komoly és innei characterrel bir. Ugy látszik, hogy az ilyen muzsikái bevezetés eredetileg azon trombitásoktól származik, kiknek hajdan a' sokaság figyelmét valamely egyházi vagy játékszini tette szereik harsogtatásával kellett felbreszteni; időjártával ezen elébb csupa mechanicus segédeszközt mivészi módon fogták fel 's a' trombitákhoz egyéb muzsikái szereket is kapcsoltak. Így lettek végre a' határozott characterű bevezető muzsikák, millyenek ma az OUVERTURE (l. e.) és symphonia. — Intrade név alatt értik végre egy trombitás bandának azon lármas minden rend és melodia nélkül való egyveleg fuvását is, melly utoljára az uralkodó hang csendes kitartása mellett tertiakra és quintákra változik. Azon éneket pedig melly az operákban mindjárt az ouverture után következik, i n t r o d u c t i ó n a k hívják, 's ez közönségesen karének szokott lenni. Némellyek az operáknál ouverture helyett csak ilyen introductióval éltek, mint p. o. Rossini is.

J.

BEY-eknek neveztetnek a' városban és tengeri kikötőkben lévő, a' basáknál kisebb török igazgatók; csak egyes provinciákat kormányoznak.

L—ú.

BEZA, tulajdonképen de Beze Theodor, a' reformata egyháznak a' 16 száz. Calvinus után nagy eszére 's befolyására nézve legnagyobb szószólója. Nemes szülektől szül. Vezelayban (Bourgogneban) Jun. 24. 1519. Orleansban Volmar Menyhért, egy reformatiót igen kedvelő német philologus, alatt tökéletesítette magát a' tudományokban 's korán megismerkedvén a' classica literaturával, már 20 eszt. korában esmeretessé lett Juvenilia című pajkos és elmés verseiről, mellyeket maga is szegyenlett későbbben. 1539 törvény doctorává lett 's még ugyan ezen eszt. familiai öszveköttetésénél fogva Parisba ment, a' hol nagybátyjától reménységet kapott ennek froidmondi gazdag apátságához, és két egyházi birtok jövedelmeiből 's egy testvérének reámaradt vagyonjából feslett életet élt. Szép ember 's a' legfőbb familiákkal öszveköttetésben lévő, legszebb kinézésekkel kecsgettette Bezát a' jövendő. Azonban 1543 titkos házassága feslett életét megváltoztatta, 's nehéz betegsége azon még Orleansban feltett szándékát, hogy a' reformata egyház szolgálatjában lép-jék, véghez vitette vele, annyira hogy felgyógyulása után minden pari-si kedvező helyzetetésével felhagyván, 1547 feleségével Genf-be ment 's kevéssel azután Lausanneban a' görög nyelv tanítója lett. Ezen hivatalá-

nak 10 esztendei folytatása alatt egy francia szomorú-vig játékszini darabot irt ezen czim alatt „Abrahám áldozása,” mely igen nagy kedvességet nyert; számos hallgatójának magyarázta Pál Romába irt levelét 's Péter apostol leveleit, mely magyarázatokból az új testamentomnak általa későbbben gyakran és mindég megjobbitva kiadott latán fordítása vette lételet; továbbá elvégezte Dávid zoltárinak Marot által elkezdett francia versekben fordítását 's annyira megnyerte a' schweizi Reformatusok bizodalját, hogy ezek által 1558 a' németországi protestans fejedelmekhez, kiket arra kértek, hogy a' Parisban elfogatott Reformatusok szabadon bocsáttatását eszközöljék ki, küldött követségnek tagjává neveztetett ki. A' következő eszt. mint predikátor 's csak hamar mint a' theológiának tanítója legmunkásabb segítje volt Calvinak, a' kinek jó indulatját több írásai (nevezetesen az eretnekeknek a' felsőség által való megbüntetéséről, Servetus megégettetésének igazságos voltáról, a' praedestinatio tudományáról a' szent vacsoráról Castalio, Westphal és Hesshuss ellen irt gunyoló munkáji) által igen megnyerte. Alkudozásbeli talentumát a' reform. egyház gyakran használta. Antal navarrai királlyal Nerachban szép szabadságokat eszközölt ki a' francia Reformatusok számára 's az említett király kívánságára 1561 a' poissyi vallásos vetélkedésben mint szószoló oly merészséggel és ügyességgel védelmezte a' Protestansok ügyét, mely a' francia udvarban nagy tiszteletet szült iránta. Parisban gyakran perdikált a' navarrai királyné és Condé herczeg előtt 's a' külső városokban. St. Germainben az 1562-ki gyűlésben tüzesen kikelt a' képek tiszteltetése ellen; azután a' polgárok közt háboru ütven ki, Condé herczeggel mint tábori predikátor uti társul ment 's ennek elfogatása után Coligny admirálhoz jött. Helyre állván a' békeség, visszatért 1563 Genfbe, a' hol megrettenthetetlenül harczolt a' reformata vallás tudománya mellett 's Calvin 1564 történt halála után, midőn ennek hivatalában örökösödött 's legelső reformatus theologusnak tartatott, ő igazgatta 1571 a' francia Reformatusok la-rochellei 's 1572 nimesi egyházi gyűléseit, hol Morel az egyházi fenyték megváltoztatását tárgyzó javalásának ellene szegezte magát; azután 1574 Condé herczeg dolgában a' pfalzi udvarhoz ment 's 1586 a' mömpelgardi vallásos beszélgetésben a' württembergi theologusokkal, kiváltképen Andreä Jakabbal, megmérkezett. 69 eszt. korában még eleven és jó erőben lévén, 1588 másodsor is megházasodott. Ellenségeinek 's némelly vallásokat elhagyóknak, mint Volsecnek, kiváltképen pedig a' Jesuitáknak, szokott egyenességgel, bátorsággal és elmésséggel ellen tudott állani. Ezek 1597 azt a' hirt költötték, hogy megholt, minekutána halála előtt a' catholica egyház kebelébe visszatért volna. Az ekkor 78 eszt. Beza egy ifju tűzzel teljes versében megczáfolta ezt a' hamis hirt. 1600 még megköszöntötte Genfben IV. Henrik francia királyt, a' ki őt 500 arannyal ajándékozta meg, 's csaknem mind haláláig egészséges életének fonalát Oct. 13. 1605 szakasztá ketté a' halál. Calvin kemény alapszabásait szorosán követvén, nyomosan és megtántorithatatlanul igazgatta a' geni egyházi közönséget 's 40 esztendeig élt patriarchai tekintettel, ugy mint a' kinek jóváhagyása nélkül semmi fontos lépés sem tétetett. Hogy hallgatóji közt az egyetértést és állandóságot megállapithassa, tulajdon vélekedéseiről a' Calvinéi miatt lemondott 's a' Reformatusoknak széles tudománya, megrendíthetetlen bátorsága, minden tapasztalt lelke, ritka ékességűsége 's még vén korában is nagy benyomást csináló külseje által legfontosabb szolgálatokat tett. Sok munkáji közt még most is becsesek a' szent írás magyarázatjai 's a' franciaországi Reformatusok általa készített 1521—1563-ki hiteles és nagy tudománnyal irt historiája. Calvinhoz irt levelei még most is láthatók a' gothai herczegi könyvtárban.

BEZOARKO, az állatok némelly fajainak gyomrában 's beleiben találtató gömbölyded öszvenővény, mely rendszerént phosphorsavanyu mészből, állati kocsonyából, szőrből és plántarostokból áll. Az

arab orvosok 's ezek után sok más tartományok orvosai is a' bezoarnak hasonlíthatatlan szív-, fő- és idegerősítő, izzasztó, méregnek, sőt még a' halálnak is ellenálló erőt tulajdonítottak. Az Indusok, miut mondják, azt hiszik, hogy ha hozzá érnek is ahhoz, egészségeket azonnal visszanyerik. Ezen mesés tulajdonságinnál fogva sokáig nagy becsben volt azelőtt a' bezoar, 's nagy kereskedést űztek vele. Két nevezetesebb fajtát különböztetik meg a' bezoarnak, a' napkeletit és a' napnyugotit. Amaz; melyet nagyobbra becsültek, egy finom tapintású, zöldes, fényes, sima kő, 's belől sok gyengéd vékony levelkékből áll, melyek, mint a' veres hagyma héjai, egymáson fekszenek. Szaga 's íze nincsen. Különösen némelly kecskék 's zergék (antilopek) gyomrában találhatik Kelet Indiában és Persiában. Különb-különbféle gömbelyded nagyságban fordul elő, 's becse, mint a' gyémántnak, a' szerént nevedik, mint nagysága, úgy hogy ha egy uncia száz frankon kelt el, 4 és 1/2 uncia nyi nagyságúért 2000 frankot is megadtak, innen sokféle csalások történtek azzal, 's az igazi nagy ritkaság volt. Ennél kevesebb becsü volt a' napnyugoti, mely amannál keményebb öszveállású 's Peruban a' lóma (camelus nacma L.) és juhtevé (camelus vicunna L.) gyomrában találhatik. Vannak ezeken kívül illyen kőnemű öszvevények más állatokban is, az említettekén kívül. A' kajman-, panczélos állat-, tővises disznó- 's más bezoarok, egykor Spanyolországban 's Portugalban olly nagy becsben voltak, hogy amuletumok gyanánt szolgáltak. A' szarvasok, öszvérek, lovak, disznók, ökrök gyomrában is találhatik néha bezoar, mely a' napkeletit alkalmasint kipótolja. Most a' bezoar egészen kiment módiból 's csak a' természethistoriai gyűjteményekben fordul elő.

A. Balogh Pál.

BIAGIOLI (Josaphat), tudós olasz nyelvmester Parisban, minelőtte az austriai 's orosz seregek 1798 az olasz földet elfoglalnák, a' görög és romai literatúrának professora volt Urbinóban. Minthogy ekkor nyíltan a' szabadság pártjához állott, elhagyá Urbinót 's Parisba ment, holott egy prytaeum mellett az olasz literatúrának lett tanítója 's e' tárgyban nem egyszer fényes gyülekezet előtt tarta leczkéket. Kiadá „*Lettere del Cardinale Bentivoglio*“ (Paris 1808 12 r.). Szerzője ennek „*Grammaire raisonnée de la langue italienne, a' l'usage des Français, suivie d' un traité de la poésie italienne*“ (Paris 1809), mely a' francia intézet javallatját megnyeré 's négy kiadásban jelent meg Szintezen szellemben dolgozá a' „*Grammatica ragionata della lingua francese-t*“ az Olaszok számára (Paris 1812). Erdeme még nagyobb Dante Alighieri „*Divina Commedia*“ jának kiadásában (Paris 1818. 3 k.), mely hibátlan textje 's a' minden szükségést magokban foglaló fejtegetések miatt méltán becsületes, ámbár másrészt sok hibás véleményt terjeszt Dante felől, melyeket B. inkább csak Lombardi ellenére vitatott. A' hegytuliak ezen könyvet ányomtatásra méltaták (Mailandb. 1820. 16-r). B. kiadta Petrarcat 's Mich. Ang. Buonarotti költeményeit is, hasonló jegyzékekkel, mint Dantét; 's most egy olasz-francia és francia-olasz szótár készítésén dolgoz.

BIAS, Teutamus fija, Prieneben, Ioniának egyik legnevezetesebb városában, született K. e. 570 körül. A' bölcselkedésre adta magát, mely akkor még leginkább az erkölestudománnyal és a' politicával foglalkozkodott. Bias is hasonlót cselekedett 's azt szokta mondani, hogy az Istenégről nem tudunk egyebet, hanemcsak lételet és hogy iránta más vizsgálódásokba nem kell bocsátkozni. Kiváltképen hazája törvényeit tanulta 's az azokban nyert esmereteit barátjai hasznára fordította, kiknek részszerént pereiket maga szépségesen elintézte, részszerént ügyeiket a' törvénytől elött védelmezte. Gazdagságának igen nemes szívvel vette hasznát. Midőn Lydiának Cyrus által lett elfoglaltatásakor 's Croesusnak megveretésekor a' Ioniabeliek megrémültek és hasonló sorstól féltek, azt tanácsolta nekik, hogy szállnának által vagyójokkal együtt Sardiániába;

de tanácsa nem fogadtatott el, a' minek következése az lett, hogy haszontalan ellenállás után a' Ioniabeliek Cyrus hadvezérei által meghódítottak. Priene lakosai, midőn a' várost Mazares bekerítve tartotta, drágaságaikkal együtt elakarták hagyni lakhelyeket. Midőn ezen alkalommal egyik polgártársa, látván hogy Bias semmi készületet sem tesz, veszteglésének okát kérdezte, ő ezt felelte: „En mindenemet magammal hordozom.“ Bias hazájában maradt 's késő vénységben holt meg. Polgártársai pompásan temették el 's emlékezetét tiszteletben tartották. A' régieknél sok jeles erkölcsi mondásai 's állításai emlegettetnek. K. J.

BIBBIENA (Fernando); képművész és építőmester, Giovanni Maria Galli, nem igen nevezetes képművész 's építőmester, atyjától Toscanában fekvő születése helyéről Bibbiena nevet nyert. A' fiu 1657 született Bolognában 's a' művészetre legszerencsésebb hajlandóságát már gyermekségében mutatta. Tanítására CIGNANI Károly (l. e.) ügyelt. Az építmennyi rajzolatok 's a' földméréssel foglalatokozás igen megkedveltették vele az építőmesterséget. Első építmennyei tetszetek; ez Ranuccio Farnese herceget arra indítá, hogy Colornóban egy mulató palotának építését 's az ottani kertek szépítését reábizta. Híre hamar nevedett; Bibbienát Barcelonába hitták. Ezután a' parmai herczeg játékszinei igazgatójává tette, első festő 's építőmester névvel. Ezután VI. Károly Bécsbe hitta. Austriában több szép épületek készültek rajzolatjai szerint. Játékszini festéseiben Borromini 's m. hibás és zavart stylusát még tovább is használta; mind a' mellett mivei áltljában véve nagyok 's nevezetesek a' szemiránynak ügyes elrendeléséről. Pontos és elmés compositiójnak végrehajtása bizonyos, 's a' színezet felségesen másolta a' követ; azonban színezete sem olly gazdag, sem olly változó nem volt, mint Pannini, Servandoni és másoké. Irományai alapos esmereteinek tanuji. Agg korában szemei gyengesége gátolván őt a' festésben, írásai rendbeszedésével foglalatokozott, melyeket Bolognában 1725-ben és 1731-ben újra kiadott 2 kötetben; az elsőt ezen czim alatt: „*Direzione a giovani studenti nel disegno dell' architettura civile.*“ A' másodikban a' perspectiváról szólott. Végre megvakult 's 1743-ban megholt. Három fiai apjuk művészségét egész Olasz- és Németországban elterjesztették. Antonio apja tisztjét viselte VI. Károly császárnál, Giuseppe Berlinben, 's Alessandro a' pfalzi választó fejedelem szolgálatjában holt meg. Augsburgban decoratiójinak gyűjteménye jött ki.

BIBLIA, ezen görög szóból eredett: βιβλος, melly tulajdonképen azt a' lány fahéjat jelenti, mellyre a' régiek irtak, mellyről utóbb minden könyv biblosnak vagy biblionnak neveztetet. Különösen Bibliának nevezetik azon szent könyvek gyűjteménye, mellyeket a' Keresztények vallások kutfjei gyanánt tisztelnek 's melly gyűjtemény szent írásnak is hivatik. Ezen szent írásbeli könyvek közül némelleyek, mellyeket a' Zsidók is vallások fundamentumának tartanak, ó testamentomnak vagy ó szövetségbeli könyveknek hivatnak, minthogy a' zsidó vallás intézete az Isten és zsidó nép között kötött szövetség vagy egyezés gyanánt nézetik, 's a' szövetséget vagy egyezést jelentő görög szó diatheke utóbb testamentomot is jelentett. Ezen szólásmód a' Krisztus által szerzetett, vallásbeli intézetre is alkalmaztatott és általvitetett, a' mennyben ez a' régi szövetség tökéletesítésének vagy az Isten és az egész emberi nemzet közt kötött szövetségnek vagy egyezésnek nézetik. Azért azon szent-írásbeli könyvek, mellyeket a' Keresztények vallások kutfjei gyanánt tisztelnek, új testamentomi vagy új szövetségbeli szent-írásnak hivatnak. Az ó és új testamentombeli könyveken kívül szoktak még a' Bibliában toldalékképen egynehány más könyvek is találtatni, mellyek apocryphusoknak hivatnak. (L. APOCRYPHUS.) Egy könyv sem iratott le, nyomtatott 's magyarázott a' világon olly sokszor, mint a' Biblia, sem olly sok nyelvekre nem fordítatott. A' magyar fordítások közül a' Catholicusoknál a' Káldié, a' Protestansoknál Károlié szokott

leginkább használni. Most már egy keresztény nemzet sincsen a világon, mellynek nyelvére a Biblia fordítva nem volna, sőt van sok Poganyokéira is.

K. J.

BIBLIAI FÖLDESMÉRLET, azon tartományok, hol a szent históriának, azaz, részént a zsidó nép, részént a kereszténység első terjedése történeteinek játékszíne volt, természeti minemiségét és polgári szerkezetét tanítja esmerni. Leírja Palaestinát, de egyszersmind a Palaestinával határos asiai tartományokat is, és a római birodalom azon provinciáit, mellyekbe az apostoli idoszakban behatott a keresztény vallás. Ezen tudománynak kutfőji magok a szent könyvek, Josephus írásai 's az ő világ földírói: Strabo, Ptolemaeus és Pomponius Mela, nem különben egy „*Onomasticon urbium et locorum scripturae sacrae*“, mellyet Eusebius, caesariai püspök, irt a 4-ik században görög nyelven 's Hieronymus latúra fordított. Az újabb tudósok munkái közül, kik ezen tudomány mezején, melly az írásmagyarázókra nézve felette fontos, dolgoztak, a Bachiene-, Wells- és Ysbrandéit különösen becsülik.

BIBLIAI KERESZTÉNYSÉGNEK nevezetik az olyan keresztény vallás, melly csupán a bibliabeli szent íráshoz tartja magát 's az olyan tudomány felől, melly abban nem foglaltatik, semmit sem akar tudni. Biblisták vagy bibliai Keresztények következképpen azok, kik hiteket egyedül a Bibliára fundálják.

K. J.

BIBLIAI RÉGISÉGTUDOMÁNY, v. rövid. *archaeologia* névvel azon tudományt nevezük, melly részént a régi zsidó nép, részént az első kereszténység polgári és vallásos miveltiségi alkatját, szellemét, szokásait stb. 's így a Bibliában érdekllett régiségeket vizsgálja és tanítja. Tehát az egész tudománykör, valamint magok a régiségek is, két ágra oszlanak, u. m: a zsidó 's a keresztény régiségekre. Amazok kutfője az ő testamentomi sz. írás, Josephus és Philo munkái, a Talmud, és a rabbik irományi. Azonban a két utolsó vigyázva kell követni, nehogy a későbbi szokásokat is régiségeknek vegyük. — A keresztény régiségeket ismét az új testamentomi sz. írásból 's az első és második században élt atyák írott hagyományaiból kell tanulnunk; minthogy egyéb hiteles kutfőjeink ez időről nincsenek. Minden író munkájában fordul elő olyan hely, mellyet, mivel azon kor- és nemzetbeli szokásokra, szertartásokra st. ef., czéloz, mellyekben az író élt, ugyan ezen szokások és szertartások esmerete nélkül nem lehet érteni; 's emel fogva világos, hogy a szent-írásmagyarázó a bibliai régiségtudományt el nem mellőzheti. A zsidó régiségek újabb nyomozói között kitűnnek: Voland, Simonis, Schulz Ernst A., Bauer Lorenz, Warnekros, Jahn J., a már kimult bécsi prof. és kanonok, kit merész állításairól, lelkes védőjiről, 's a jámbor Albert ezek ellen intézett csapkodásairól magyar theologusaink jól esmernek. A keresztény régiségek felett bővebb felvilágosítást a kommentatoroknál 's a mult században élt jeles egyházi történetíróknál kell keresni.

BIBLIAI TÁRSASÁGOK. Egy angol falusi predikátor, ki azért, hogy hallgatónjai Bibliákból szükségét láttak, Londonba ment 's ott ezen tárgyról több keresztény gondolkozású férjfiakkal beszélgetett, arra adott alkalmat, hogy Londonban Mart. 1804 egy társaság állott össze, melly magát britanniai és külföldi bibliai társaságnak nevezte, 's azt tette czéljául, hogy a Bibliát, ezt a legdícsőbb és leghasznosabb könyvet, főképen ugyan Nagy-Britanniában a szegények között, de egyszersmind, mennyire tehetsége engedné, minden egyéb nyelveken 's minden nemzetek között is terjessze. Mindjárt elejénte az is meghatározottatott, hogy a Bibliák minden magyarázatok vagy hozzáadások nélkül nyomtatassanak 's az által közhasznosabbakká tétessenek. Még azon esztendőben tartotta a társaság Londonban első közös gyűlését, mellyben planuma egészen helyben hagyatott. Nem sokára azután lord Teignmouth előlülővé 's több püspökök és lordok viceelőlülökké választattak. A

londoni társaság által adatott példa nagy részvételt és sok követőket talált, 's már 1815-ben Nagy-Britanniának különböző részeiben 484 hasonló társaság számláltattott, mellyek a' londoni anyatársaságot pénzzel segítették 's attól viszont Bibliákat kaptak. Ezeken kívül még a' köz nép között is sok bibliai társaságok támadtak, mellyeknek tagjai hetenként egy vagy egy fél pfenniget adtak öszve, hogy magoknak és más szegényeknek Bibliákat szerezhetnének. De nem csak Nagy-Britanniában, hanem Német-, Porosz-, Orosz-, Svédországban, Helvetiában, Hollandban, Daniában, sőt a' világ egyéb részeiben is 1819-ig mintegy 590 hasonló társaság alkottattott, mellyek a' londonival magokat öszvekapcsolták. Attól fogva még jóval szaporodott ezen szám 's esztendőnként szaporodik, valamint a' társaságok jövedelmei és kiadásai is szaporodnak. 1821-ben a' londoni bibliai társaság kiadásai közel 500,000 ezüst tallérra mentek. A' földnek csaknem minden esmeretes tartományaiban tart agenseket, kik az ő költségén utaznak a' végre, hogy a' Bibliák terjesztésének legjobb módját kitanulják. Eddig már egynéhány millio Bibliákat, új testamentumokat vagy egyes bibliai könyveket nyomtattattott és osztogattattott ki, több mint száz nyelven, a' világ minden öt részében, ide nem számítván azt, a' mit már közel 700-ra menő filialis társaságai tettek. A' londoni társasággal dicséretesen vetélkedik a' petersburgi, melly a' Bibliát már több mint 30 nyelvre fordította az orosz birodalomban lakó népek számára. Éjszaki Amerikában is több áll már fen 200 bibliai társaságnál. Déli Afrikában és napkeleti Indiában hasonlóképen nagy buzgóság mutogatja magát ezen tekintetben; de Olasz- és Spanyolország, valamint Portugál is, még semmit sem tettek, Bavoriában is csak egyes emberek iparkodnak tenni, a' mit tehetnek, valamint Franciaországban is, Strasburgot kivéven, csak 1818-ban állott öszve Parisban egy ilyen társaság. — Az efféle társaságok minden keresztény felekezetek között hathatósan elterjesztik a' keresztény vallás igaz kutfejét, 'a Bibliát, 's a' legfontosabb igazságok felől való meggyőződésben őket kicsinyenként egyesítik. Mennyi haszon háramlik ebből mind a' Keresztényekre, mind azon Pogányokra, kik a' keresztény vallást ezen uton esmerik meg, azt ki nem lehet mondani, általjában a' Bibliának ilyen elterjesztése 's még az olyan nemzetek nyelvére is, mellyek eddig az irás mesterségét sem esmerték, fordítása az emberi nemzet erkölcsi és vallásbeli kimiveltetésére nézve végtelenül fontos, 's az eddig látott tapasztalások után nem lehet kételkedni, hogy az Isten igéjének belső ereje az örök igazságok idvességes hasznát az egész földön, hol emberek lagnak, hathatósan fogja éreztetni.

K. J.

BIBLIOGRAPHIA, I. KÖNYVTUDOMÁNY.

BIBLIOMANIA, I. KÖNYVDÜH.

BIBLIOPHILIA, I. KÖNYVKEDVELÉS.

BIBLIOTHECÁK, I. KÖNYVTÁRAK.

BIBLIOTHECARIUS, I. KÖNYVTÁRNIK.

BIBOR. Azon festék, melyet a' régiek bibornak neveztek, részént feketés, részént violaszin és rózsaveres volt. A' legszebbhez 's drágábbhoz tartozott az, a' mit ők esmertek. Tudjuk, hogy biborjokat a' régiek részént különbözőféle festő fűvekből készítették, részént több héjas állatokból vették, ugy a' buccinumból (egy a' sziklácson és kőszirtokon találtató kagylófajból), mint a' purpurából, a' tulajdonképi biborcsigából. Az újabb időkben több kagylókban, kivált a' csigák familiájából, biborhoz hasonló nedvet fedeztek fel, melly nyulós 's egy különös zsacsókban van; melly többnyire a' szív és máj között fekszik. Ezen nedvnek színe igen különböző; némellyeknél t. i. valósággal biborveres, másoknál halványsárga vagy narancsszinü. Reaumur ugy találta, hogy a' trombitacsigának elejente sárgás nedve, vászonna fenne, keves secundák alatt a' sárgának, zöldnek és égkének minden árnyéklatjait átfutotta 's végre biborveres lett. A' fodorcsiga nedve, melyet Peruban

a' Spanyolok kék fodor nevezete alatt festésre használnak, hasonló jeleneteket mutat. Ha kivétetik a' csigából, sárgás fejrnek látszik; ha belé egy darab szöveményt (materiát) mártanak 's kiteszik a' nap és levegő behatásának, lépcsőnként változik az a' szín 's végre veresbe megy által, melly ronthatatlan ugyan, de még sem tiszta, mint a' kosenill verese, melly nálunk a' karmasinón kívül a' bibort pótolja ki. A' régiek egyezőleg a' Phoeniciaiakat nevezik a' biborszín feltalálójának. Esmeretes azon mendemonda a' juhaszkutyáról, melly a' szétharapott biborcsigák nedvével veresre festette örrát. Mivel a' biborcsiga nem csak a' phoeniciai parton, hanem az egész középtengerben találtatott, tehát a' biborfestőmesterség nem csak a' Phoeniciaiaknak volt kizárva tulajdonjok, de a' szín szépségében, jóságában és tartósságában volt különbség. Különösen jó volt Tyrusban az elevenpiros és a' violaszinbibor. Kiváltképen gypjút festettek azzal, rendszerént kétszer, 's a' biborköntösöknek mesterség által még különös fényt is adtak. A. B. P.

BICÈTRE, Paris szomszédságában lévő kastély és falu, mellyből, minthogy dombon fekszik, igen szép kilátás van Parisra, a' Sein folyására 's környékére. A' kastélyt XIII. Lajos építtette az agg katonák számára; hanem midőn XIV. Lajos az agg katonáknak Parisban építtetett lakhelyet, Bicêtre ispotályá tétetett, a' mire egészséges fekvésnél fogva igen alkalmas volt. Viz nem lévén hozzá közel, 1733 a' kösziklába kut ásott. Bicètrenek ezenkívül fenytékháza is van a' feslett életűek, családok, gazemberek 'sat. számára. A' revolutio olta a' gályákra itélt rabok is itt tartatnak, minekelőtte a' hadi kikötőkbe szállítatnának. A' tömlöczben 's dolgozó házban üveggöszörülések 's más műhelyek vannak, mellyekben a' foglyok magokra nézve haszonnal foglalatoskodnak. A' beteg öregek számára az ispotályban 2209 ágy van. 70 esztendő alól lévők nem vétetnek be. Ezek az öregek, kik itt különös gonddal ápolgattatnak, csinos aprólékos fa- és csontmiveket készítenek, mellyek Franciaországban bicètrei mivek neve alatt esmeretesek. A' revolutio olta az orvosolhatatlan eszelősöknek is van egy épületek Bicètreben. L—ú.

BIDASSOA, határszéli folyó Spanyol- és Franciaország közt, melly Spanyolországban ered, Verától kezdve határszéli folyó 's Biriától fogva hajókázható, de csak kicsiny hajókkal; mindazáltal a' tenger felduzzadásakor nagyobbakat is elbir. Torkolatjától nem messze formálja a' Fáczañ- vagy Tanácskozás-szigetet, mellyen 1659 a' pyreñei békeség kötett. Andaye és Fuentarabia közt a' tengerbe ömlik. Spanyolország felé eső oldalán a' völgy szélén igen hasznos állásponjtja lehet a' katonaságnak St. Marcialnál, hol a' Bayonneba vivő nagy országot igen jól lehet védelmezni. Itt vertek vissza a' Spanyolok Aug. 31. 1813 8000-en két annyi Franciaikat, kik, hogy St. Sebastiant az ostrom alól felszabadíthassák, ezt a' helyet el akarták foglalni. L—ú.

BIDPAI, meseköltő és philosophus, ugy tartják, 400 K. e. élt 's Dabslim király parancsolatjára indiai nyelven a' „Kalila és Dimnah“ czimű elbeszélés- és mesegyűteményt irta, melly valamint a' régibb, ugy az újabb időkben is köz helybenhagyást nyert 's csaknem minden keleti és nyugoti nyelvre fordított. Hogy a' Bidpai név ezen sanscrit szóból Hitopadesa (hasznos oktatás) eredt, melly czimet ezen könyv a' sanscrit kiadásban (Serampore 1804, 4., London, Wilkins ügyel. 1808, 4.; egyes részeit prof. Bernstein Breslauban adta ki 1823) viseli, Beigel, Ideler munkájában a' csillagnevekről (*über die Sternnamen*), igen éleselműleg megjegyzette. Az arab fordítást francia fordítással együtt de Sacy Silv. igen csinos kiadásban bocsátotta közre (Paris 1816, 2 köt.). A' német fordítás: „*Abuschalem und sein Hofphilosoph, oder die Weisheit Indiens*“ (Lpzg 1778) korábbi francia fordítás után van dolgozva, 's a' sanscrit eredeti Wilkins (London 1787) fordította angol nyelvre.

BIEL BARLANGJA, mely lisztlyuknak is nevezetik, Baumann barlangjának, melyet megnézésre méltó tulajdonságaira nézve felülmúl, testvére. Mint ama', Rübelandnál, egy a' blankenburgi herczegségben lévő falunál, fekszik, Blankenburgtól 2 és Elbingerodétól 1 órányira a' Bode jobb partján, egy Bielstein nevű hegyben. II osztálya van, melyek 646 $\frac{3}{4}$ braunsweigi lábnyi (1 lábat 12 hüvelykével számlálva) hosszak. Bemenetele 101 láb. fekszik a' völgy felett. A' benne lévő számtalan figurák közt, melyeket a' csepegő kő formál, megjegyzésre legméltóbb az ergona a' 8-dikban 's a' habzó tenger a' 9-ikben. 1762 fedeztetett fel 's csak 1788 tétetett egy Becker nevű ember által alkalmaztossá a' bemenetel, melyért a' blankenburgi kamarától privilegiumot kapott, hogy csak ő mutogathassa a' barlangban lévő ritkaságokat. A' Pielsteinon tiszteltetett hajdan a' Biel bálvány, 's még most is lehet azon kőalkotmányt látni, mellyen a' bálvány állott, valamint megette a' papok lakóhelyének fundamentumköveit is. L—ú.

BIÈVRE (marquis de), marsall, 1747 született. A' muskatéros seregnél szolgált, melly hajdan a' francia királyok nemes testőre volt. Hirre elmés feleletei 's calembourgjai által kapott. Több mulattató írásai kiadása után 1783 „*Le seducteur*“ czimű vig játékot ada színre. Sem planum, sem jó bevégzés ebben, azonban sokáig tartá kelete. Egy más vig játékát: „*Les reputations*“ egyszer játszák 's azzal eltűnt. Bemutattatván XV. Lajosnak, ez egy calembourgt kívána tőle hallani. „*Donnez moi un sujet, Sire*“ mondá Bièvre. — „*Faites en un sur moi.*“ — „*Sire, le roi n'est pas un sujet*“ repit hirtelen Bièvre szójátékát, 1789 Spaaba ment egészsége visszaállításá végett „*Mes amis*“ mondá haldokolva, „*je m'en vais de ce pas*“ (de Spaa). Több munkája maradt, a' többek közt egy „*Almanac des calembourgs.*“ Elméskedései gyűjtve is „*Biévriana*“ czim alatt. D. G.

BIGAMIA annyit tesz, mint valakinek egyszerre két személlyel való öszveházasodása, melly a' törvényekben keményen meg van tiltva. Ez a' vétek hajdan halállal büntettetett meg.

BIGNON (Louis Edouard), szül. 1771 Meillerayeben az alsó-szajnai departementben, tanult Parisban a' Lisieux collegiumban, 's már 1789 a' constitutio alaptételeit vallotta, hanem 1793 száműzetett, minden erőszakos rendszabásnak ellensége lévén. Ezért a' hadsereghez ment. 1797 a' diplomaciai osztályba lépett. Berlinben, hol a' királyi familia nagy kegyességgel viseltetett iránta, mint követségi titoknok volt 1801, 1802 pedig és 1803 mint kormányszéki biztos. 1803—1806 meghatalmazott minister volt a' kasseli udvarnál, hol a' választó fejedelemnek még a' jeni ütközet előtt való napon is ajánlott neutralitási (vagy szövetségi?) egyezséget, mellyet azonban a' választó fejedelem el nem fogadott. Benyomulván a' francia seregek Berlinbe, császári biztossá neveztetett a' burkus kormánynál. Erre a' királyi jószágok 's a' financia közös igazgatását kormányozta a' bevett országokban 1808 végéig. Azt állítja, hogy ezen terhes foglalatosságát olly kímélve vitte, a' mint csak lehetett, 's hogy ezért még később is többen bizonyították be köszönetek. 1899 meghatalmazott minister lett a' badeni nagyherczegnél, midőn onnét egy császári végzés által, melly Schönbrunnban költ, austria főadminisztratorává tétetett. Azután terhes küldetést nyert titkos megbizásokkal Varsóba, a' hol majdnem 3 esztendeig maradt. Az 1812 háboru kezdetekor de Pradt lépett helyébe; ő pedig császári biztossá neveztetett az ideigvaló országgló széknél Wilmában. A' moszkvai hátrálás után ismét felváltotta de Pradtot a' varsói követségben. Itt szerencséje volt, herczeg Poniatowszkival összekötve, az austriai szövetséges sereg hátrálását herczeg Schwarzenberg, utóbb general Frimont alatt 4 hónapig feltartani, úgy hogy az elszéledt 's mintegy 7 ezer emberből állott lengyel sereg Poniatowszki alatt Krakóba ismét öszvegyűlhete, 's Majusban ismét 20 ezerre szaporodva Austraian keresztül Szászországba me-

hete. Ekkor a' francia fő hadi szálásra ment Bignon Dresda alá 's ott maradt a' diplomaticus test többi tagjaival együtt az ostrom alatt is a' város feladatásáig. Minthogy a' rajnai szövetséges statusok több ministereinek szerzett uti levelet, azért herceg Schwarzenberg elkísérteté őt egyik segédjével Strashburgig a' francia őrszemekhez. Parisba érkezvén December 7. 1813 ő jelentette legelsőben a' császárnak Murat elpártolását, ezentul mezei jószágán élt. A' Bourbonok első visszatértekor írta „*Exposé comparatif de la situation de la France et celle des principales puissances de l'Europe*“ czimű munkáját, mellyben nagy belátásokat nyilvántzott 's egyszersmind magát Napoleon oskolájából került igaz Francziának mutatta. A' száz nap alatt Ottóval együtt nevezé ki Napoleon a' külső dolgokra ügyelő ministerium alstatustitoknokjának, 's 1820 több departement választá meg követének. A' kivételi törvények ellen beszélt 's a' száműzöttek visszahívása mellett, melly uttal intőleg emlékeztette a' ministereket némelly titkos körülállásokra, mellyekre azonban nem akart világosabban kiereszkedni. B. a' választási törvény mellett is szólt. 1820 irá „*Des proscriptions*“ czimű munkáját, mellyben a' szabadság küzdésit rajzolja a' tyrannság mindenféle nemével. Nagy figyelmet gerjesztettek publicistai kétes tárgyakról irt legujabb munkáji, például „*Coup d'oeil sur les démêlés des cours de Bavière et de Bade*“ „*Du Congrès de Troppau*“ és „*Lettre sur les différends de la maison d'Anhalt avec la Prusse*“ 's végre „*Les cabinets et les peuples*“ (harmadik kiadás Paris 1824).

Zs. G.

BIGOTT (szenteskedő). Az neveztetik így, ki a' vallásbeli vagy istentiszteletbeli külsőségeket a' vallás 's az isteni tisztelet főrésze vagy épenvalósága gyanánt nézi, azokat szörszálhasogató pontossággal megtartja és a' máskép gondolkozók iránt rendszerent türelmetlen. A' bigottság néha a' félszeg 's helytelen kimiveltetésnek, másszor a' gondolat nélkül való szokásnak szokott szüleménye lenni. **K. J.**

BIHAR VÁRMEGYE, Magyarországnak középhegylatja alatt, éj. sz. 46° 26'tól 47° 40'ig k. h. 38° 42'től 40° 26'ig, a' Tiszán tuli területben kiterjedő, legnagyobb megyéje. Tágas körét határozzák Erdélyország, Arad, Békés, Szabolcs, Szatmár 's Közép-Szolnok vármegyék. Napkeleti részén mindenütt nagy bérczek emelkednek; nappnyugoti fele pedig merő térség, mellyen a' keleti hegyekből bőven áradó folyók nagy posványokat, a' sárréti mocsárokat, formálván, sok mértföldeket a' köz haszonvételtől megfosztanak. Hegyei mint a' Karpát havasai Erdélyből Kolosvár felől eredő sorának ágazatai, mellyek részént becses érczekkel tele és nagy erdőkkal fedve vannak, p. o. a' Bihar, Moma, Gyalu, Ripi, Plesz; részént jeles borokat termesztenek, mint a' vajdai, diószegi, telegdi, székelyhidi 'sat. dombok. Folyóji, a' Berettyó, a' sebes és a' fekete Körös, számos kerengésekkel keresztül folydogálnak, de többféle erek és patakok is származván a' keleti hegyekből, vizeiket sokféle alkalmatlanul is kiöntik. Termékenysége minden élet nemében nagy; mert itt mindenféle gabona, de főképen buza, tengeri, bor, dohány (a' debreczeni dohány a' kereskedésben első rangot tart), gyümölcs (a' bihari dinnyék nagyságokra 's jó ízekre híresek) 'sat. terem. A' szarvas-marha-, sertés- és lótenyésztés jó divatban van; vad, hal, rák, tekenős béka is bőven találkozik. Ásványai: arany, ezüst, réz, ón, vas; mindenféle márvány, alabastrom, kréta, mész, kőszén, székő, salétrom, ásványos vizek. Ezen annyira megáldott tájéknak kiterjedése 200 nsz. mfd., mellyen most 400,027 ember él ('s e' szerént csak 2000 lakó számíttathatik egy nsz. mfdre.), 1 szabad kir., 's 1 püspöki városban, 21 mezővárosban, 466 faluban, 262 pusztán és száláson. Járása öt vagyon: 1) a' váradi, 2) a' sárréti, 3) az érmelléki, 4) a' szalontai, 5) a' belényesi.

S - s.

BIHARI (János), híres magyar muzsikus, szül. Bönyön, Győr vármegyében, 1769. Kítől tanult, nincs tudva; ugy látszik, hogy hang-

művészségre, 's jelesen hegedűjátásra volt természeti tehetségét egyedül önszorgalma és gyakorlása által emelte azon lépcsőre, mellyen társai felett oly kitünőleg áll; 's kétség kívül, ha magát mesterséges rendszabások szerint idején képezheté vala, benne a' magyar muzsika, melly fájdalom! eddig leginkább csak Czigányok által gyakoroltatik, új alkotóját találta volna. Eredeti nótáinkat oly igaz nemzeti izléssel hozta, hogy hangjaival kénye szerént örömré vagy szomorúságra indította a' magyar szívet. Ennél fogva neve az egész hazában híres volt, 's több országgyűléseken a' felséges udvar tetszését is megnyerte. Felsőges urunk 1820 hazánkat jelenlétével szerencsésítvén, másón Albert herczeg jószágán a' ráczkévi szigetén mulatna, akkor Bihari nemzeti muzsikával de kivált Malbourg nótájával, Cambridge angol királyi herczeget 's a' vele volt négy garallért is vig éneklésre gerjesztette. Egy időben dolga oly jól ment, hogy maga arannyal himzett ruhában járt 's még hegedűjét is gazdag öltözetű inas által hordatta; és ezen időszakból kell gondolni képét, mellyet N. Ajtai Csercy Farkas, cs. k. aranykulesos és főstrázsamester a' híres Donát által festetett 's Richter később köre metszett. Azonban rendetlenül kezdvén élni, végre mindenét elpazarlotta. Megholt Pesten Apr. 27. 1827, életének 58 esztendejében. Eredeti szerzeményei, mellyek a' nemzeti character fentartására nem kis befolyással voltak, klavirkíséret mellett részént a' veszprémi magyar nóták közt, részént mások által metszésben kiadattak és külföldre is elhatottak.

J.

B:KAVIADAL, egyik kedves mulatságok a' Spanyoloknak, kik, valamint a' délszak legtöbb tartományai, szenvedelmesen szeretik a' nyilvános küzdő és néző játékokat, mellyek testi erővel 's ügyességgel vannak öszvekötvé. Ezért nem bírhatták a' pápák legkeményebb tilalmai a' Spanyolokat arra, hogy ezen mulatságról lemondjanak. IV. Károly eltörölte. Jósef ismét visszaállította. Igen ritkán történik, hogy ilyen küzdő játék emberhalálba kerülne. Azon fényes bikaviadatok, mellyeket hajdan a' király innepi alkalmakkal tartott, nagy költséget okoztának. A' Spanyolok kétféle bikaviadalt különböztetnek meg, *Toró*-nak nevezvén azt, mellyben a' bika megöletik, *Corrida de novillos*-nak pedig azt, mellyben a' bika szarvai hegyére börgolyók (*novillo embolado*) köttetnek 's a' küzdő azt csak dühíti. Az ilyen viadalog mind a' fővárosban, mind az ország más nagyobb városaiban, vagy privát embeerek által, vagy valamely nyilvános pénztár számára tartatnak. Madridban nyáron által minden héten kétszer adatik rendszeren a' közönséges ispotály javára. Egy illy játék bevétele rendszerint 2000 piaster, a' reá tett költség pedig, ide értvén a' viaskodók fizetését is, legfeljebb 1000 piaster. Ez a' játék Madridban a' *Coliseo de los Toros*-ban tartatik, egy circusban, melly menetelesen emelkedő üléssekkel van körülveve, úgy hogy a' legfelsőbb sorban lószik állanak. A' nézők nagy ékességben jelennek meg. A' küzdők, kik ezen munkát, mint tulajdon mesterségeket, üzik, czúfrán 's innepiesen lépnek fel a' küzdő helyre, egy tanácsbéli személy vezetése alatt, 's küzdések módjára nézve különbfélek: dárdások (*picadores*) vagy lovakküzdők régi spanyol vitézi öltözetben; banderillerok, gyalogküzdők, rövid tarka melynyben, lobogóval; 's végre a' matador (a' gyilkoló, kinek neve a' mi kártyajátékinkban is fentartja tekintetét), vagy a' tulajdonképi főküzdő. Mihelyt jelt ad a' *corregidor*, azonnal kieresztetik óljából a' bika. A' dárdások, kik legközelebb állottak fel, legelsőben támadják meg. Néha megsebesítetik a' ló, 's illyenkor a' lovasnak sobes futással kell magát megmenteni. A' lovasokat gyalogküzdők segítik, lobogójikkal foglalatoskodtatván a' bikát, 's ezek szükség esetében a' circust körülvevő deszkafalon általszökve menekedhetnek meg. Ezek után a' banderillerok következnek, kik azon vannak, hogy banderillájikat, azaz, kivált puskaporról töltött 's papirossal körültekert pálczájikat, mellyeknek végein apró horgok vannak, a'

bikára akaszthassák; ha ez megtörténhetik, eldurranak a' botban lévő pattogók, 's a' bika dühösen futkos a' circusban. Ekkor a' matador kivont karddal 's kevélyen lépik elő 's igyekezik a' bikát agyonszurni. Ha ez megtörtént, félre viszik a' megölt bikát 's mást eresztnek ki az ólból. Ha valamely bika nagyon rest, kutyákat uszítanak reá; ha ellenben igen dühös, akkor néha sok ló vesz el általa. Mennél nagyobb a' hévség, annál dühösebbek a' bikák. Az ilyen játékoknál tréfás jelenéseket is láthatni; vannak ugyan is kitanított majmok, melyek a' bika nyakára szöknek, a' nélkül hogy ez nekik ártana; máskor még számaalakot állítanak a' bika elejébe, melyet ez teljes dühvel tép széllel; máskor végre tréfás öltözetben jelennek meg a' gyalogküzdők, hogy a' bikát dühítsék, a' nézőket pedig mulassák.

BILANX, Bilanz, a' kereskedőknél a' bevétel és kiadás összeváltásának hónapi vagy esztendei befejezését teszi, mellyben a' nyereség és veszteség, a' kereset és adósság egy állítatnak össze, hogy a' fősummák egymással megegyezzenek. E' végre az, a' mi az egyik summából hibázik, ilyen kifejezéssel vettetik hozzá „*pro Saldo*,” azaz, számegegyenlítés végett. Az a' könyv, melly a' számolás ezen befejezését magában foglalja, bilanzkönyvnek nevezetik.

BILBAO, spanyol provincia Biscayában. Hasonló nevű fővárosa 15.000 lak. (a' h. 14° 57' 45" 's a' sz. 43° 10' 30" közt) egy órányira fekszik a' tengertől, a' hajókázható Ybaichalvalnál, mellyen két hid viszi az utast keresztül; ezek közül az egyik fából van építve 's egyetlenegy bolthajtáson áll, melly alatt az ott lévő legnagyobb folyói hajó is elevezhet. Az 1300 Diego Lopez de Haro által alkottatott város jól van építve, 5 temploma, 10 klastroma, 1 hajózásskolája, 1 szép töltsé, vízvívése, fegyvertára, vitorlavászon-manufacturája, több timárai, kötelverőji, vasmacska kovácsai, 4 rézhámora 'sat. van. Tulajdonképen vett kikötője nincs; a' kisebb hajók a' vizen felfelé egészen a' város aljáig feleveznek, a' nagyok pedig Olavijánál állanak. Esztendőnként általjában véve 5—600 hajótól látogatatik meg. A' kivitel legfőbb tárgya spanyol gyapju, mellynek mennyisége némely esztendőben 100—120.000 mázsára is reámegegyen. Bilbaon vitetnek keresztül az idegen portékák éjszaki Spanyolországba, 's Bilbaoból kap éjszaki Europa gesztenyét, olajat és bort. 200 kereskedője közt Németek, Csehek és Irlandiak is vannak. *L—ít.*

BILDERDYK (Willem), szül. Amsterdamban 1750, él Leydenben 's Holland első törvénytudósának, a' szó egész terjedékében tudósnak 's a' hollandi criticusok ítélete szerint korunk legnagyobb költőjének tartatik. Leydenben, kivált Ruhnken és Valkenaer alatt, a' classicus régiséget tanulá. 1776 a' leydeni tudós társaság, mellynek ítéletei mindig alaposoknak nézettek, jutalomfeleletéért, melly a' költőművészség befolyását a' kormányesterségre tárgyazta, neki ítélte az első díjt. A' következő eszt. ugyan azon társaságtól két jutalmat nyere ezen költői pályáirásért „A' valódi honszeretetről,” mellyről B. egy oktató költeményben és odában dalolt. Azolta Feith- és mud. de Launoy-val az első honi költők sorába számíttatott. Poétai miveiben stylusának nagy tisztaságát, beszédjének ritka csinját találták, szokatlan tüzzel párosulva, minden felett pedig fenséges poétai képek nagy bőségét. Azt hitték, hogy Vondel, Hooft és Cats századja tért vissza. Ezen kor az újabb hollandi költőskola kora, mellyben B. mellett Feith és Launoy, Bellamy, Helters, Tollens, Loots, van Hall, Kinker, Klyn 's m. első 's másodnagyságu csilágokként fénylenek. B. a' jambusokat és hexametereket is behoza a' hollandi poésisbe, de inkább csak azért, hogy a' nehézségek meggyőzésében mutassa talentumát, mintsem érdekléteből ezen formák iránt, mellyeket a' hollandi poésissel össze nem hangzóknak nyilatkoztatott. 1780 ismét új pályadíjt nyere a' poésis és ékesszólás összeváltásáról a' philosophiával irt munkájáért. Nem sokára azután ezen költeményhez fontos commentariust irt, melly őt mint tudóst és philologust esmertette meg.

E' mellett Haagban az ügyvédi pályán is fényes sikerrel munkálkodott. Német-Alföldnek a' Francziák által lett elfoglalása után, mint az örökös helytartó pártosa, elhagyta hazáját 's Braunschweigba vette magát, hol a' német nyelv-és poésissel esmerkedett meg, azután Londonba, hol a' literatura- és poésisről franczia nyelven tartott tanításait számosan látogatók. 1799 visszatért Hollandba 's következtek új remek művei. Csak egy oktató költeményét az astronomiáról említjük, 's Delile „*L'homme de champs*“ és Pope „*Essay on man*“ mesteri utánazásait (mert az eredetit csak thema gyanánt tekinté). Bonaparte Lajos thronusra léptekor a' maga tanítójának nevezte a' hollandi nyelvben 's az általa felállított nemzeti intézet első tagjai egyikének. Hollandnak Franciaországgal történt egyesítése után hallgatott B. Musája, de annál magasbra emelkedett honjának megszabadultakor. Azon időben tán egy költemény sem jelent meg, mellyben annyi tűz, annyi erő, annyi enthusiasmus volna, mint az ő „*Hollands Verlossing*“ -ja, mellyet nejevel egyesülve, ki hasonlólag szerencsésen költ, adott ki. Visszatérvén Napoleon Elbáról, új harczdalok zengedezének B-től, mellyek a' hollandi poésis legjobbjaihoz számláltatnak. Vegyes költeményei („*Mengelpoëzy*“ 2 köt. Rotterd. 1823, 2 kiad.) résznyire romanzokat és Ossian után dolgozott utánzásokat foglalnak magokban.

BILEDULGERID (Bhelad al Dsherid, egyiptomi-szilvatartomány,) Éjszakafrikában, az Atlas hegye déli oldalán, éjszakra Tunisig, nyug. Algirig és Saharáig, kel. Tripolisig terjed ki. Pusztaságán csupa fűvenyszigetek vagy oasek vannak; mellyek kertmódra műveltetnek 's öntöztetnek. Az Atlas tövében a' völgyekből fuvó szelek mérséklék a' hűvösöket. Az említett fűvenyszigetekben főtermések: az árpa, mellyet a' karavanok pépnek használnak, igen jó ízű, és egyiptomi szilva, melly sehol sem érik meg olly tökéletesen, mint itt. A' fűvenyszigetekeken sok harmat esik, eső ellenben igen ritkán. Minden meleg tartománybeli gyümölcsök igen bőven teremnek benne, mellyek eső nélkül virágozhatnak, nőhetnek 's megérhetnek. A' Berberek, kik Biledulgeridet lakják, valamint a' Negerek 's Arabok is, kereskedők, 's karavanokban utaznak. Ezen utazó életmódnak igen sokan szoktak áldozati lenni ifjuságokban, az éghajlat változásai, rossz eledelék és hideglelések miatt: innen van köztök az öregeknek nagy 's az ifjaknak csekély száma. Biledulgeridből Darát, Tasiletet és Segelmessét Marocco, Wadragot Algir, Tozert Tunis bírja. Gademes, Welled-Sidi és Mosselemis tartományai ellenben függetlenek. Az itt lakó nemzetségekről, szokásaikról 's lakhelyeikről keveset tudunk.

L-ú.

BILINI SAVANYU VÍZ, Csehországnak egy városkájában, Bilinnél, négy helyen serkendezik fel egy magas szikla tövében, mellyet bilini kőnek neveznek. A' környék hegyes. Mindenek felett festőleg emelkedik azonban belőle fel a' minden oldalról szabadon felfelé nyúló bilini kő, mellynek tetejéből valóban ingerlő kilátás van. Maga Bilin városa régi, 's mint mondják, azelőtt tulajdon hercegei voltak, kik ezen a' vidéken uralkodtak, de a' pragai hercegek által elnyomattak, kik ide azután burgrófkokat tettek. Később a' királyi kamara birtokába esett, melly azt ismét vasallusoknak adta által. Most ez az uradalom a' Lobkowitz hercegek birtokában van. A' bilini kut felfedezése a' 18-dik század elején történhetett, de csak annak közepén foglalták azt be. Minthogy azonban a' vizet már elküldötték, 's a' küldözés nevedett, egy házat építettek hozzá, hársfa allét ültettek 's a' táj szépségeit mesterséggel emelték. Mi nagy hirre jutott ezután a' kut, bizonyítja az eladott palaczok száma. 1799 2698, és 1786 már 42,000 palaczok küldetett széllel. A' források egészen tisztán serkendeznek fel a' földből; izek fris hivesítő, savanykás; a' viz sok buborékot hány, kivált ha borral vegyítetik, 's tajtékkzik, ha cukrot tesznek hozzá; a' forrás melegsége 12° R. Tizenhat uncia's font vízben van levegősavanyu érczes lugsó 30 f; grán., Glau-

ber csudasava 4 $\frac{3}{4}$ gr., konyhasó 1 $\frac{2}{3}$ gr., levegősavanyu keserü föld 2 $\frac{4}{7}$ gr., levegősavanyu mészföld 3 $\frac{1}{38}$ gr., kovaföld $\frac{3}{4}$ gr., kihuzadék-tárgy $\frac{1}{11}$ gr., levegősavany 49 cubikhüvelyk és tiszta levegő 4 cubikhüvelyk. A' bilini vizet haszonnal lehet inni a' hypochondriában, nyálkás gutaütésekben, idegbénulásokban, fonyavalyákban, rothadt hideg-lelésekben, torokgyékben, sebekben, bórnyavalyákban, skrofulákban, scorbutban, köszvényes és olly nyavalyákban, mellyek eltáguláson alapulnak, a' has, mely, vizelő utak 'sat. nyavalyájiban. Noha a' vizet ott helyben is isszák, de sokkal nagyobb kelete van annak másutt, kivált mivel Teplitz oda csak egy órányira van. Az idevaló mulató helyek a' teplitziki felé vannak irányozva.

A. B. P.

BILL, billa, valamely törvényjavalatnak parlamentbeli előterjesztése. Az angol törvényes nyelvben billnak nevezetik minden kötelező iromány. Így a' váltólevel: *bill of exchange*; az ingó jószágok vételéről szóló iromány, melly által az angol törvény szerént a' tulajdoni jus tüstént áltmegyen a' vevőre: *bill of sale* 'sat. Ezen szó a' libellus-ból látszik származni. Midőn valamely büntető vád az esküdtek nagy gyűlése (*grand jury*) által alaposnak találta, a' hol természetesen nem az előterjesztett dolgok valósága, hanem csupán ez a' kérdés vizsgáltatik meg, ha lehet e az előadott dolgokból a' vádoltatott ellen valamit következtetni: akkor a' vádlevel hátára ez iratik: *A true bill* (hajdan, *bill vera*); ha pedig az esküdtek azt tartják, hogy az előadott tettekben nem alapul elegendő gyanu, ezt irják reá: *Not a true bill, Not found* (alaptalan). A parlament stylusában különbözik a' bill a' motiótól; ez amarra készítő előterjesztés. A' motiónak gyakran nem bill a' tárgya; ilyen például az a' javalás, hogy az ország állapota vizsgáltassék meg, hogy a' királyhoz intézendő level készítettessék, vagy küldöttség nevezettessék ki 'sat. Minden motiót kell a' ház még egy más tagjának támogatni (*seconded*), különben a' ház nem foglalatokodik vele. Privát billeket, mellyek egyes személyek vagy egyesületek részére teendő rendelésről (például: hazafisutásról, hidépítésre, vagy hidvámszedésre adandó engedelemről) szólnak, csak *petition* (írásba foglalt kérelem) által hozathatnak be, mellyet a' ház egyik tagja ad által, 's ha szükség, egész küldöttség vizsgál meg, 's melly azután vagy félre tetetik, vagy engedelmet nyer a' bill benyújtására. A' nyilvános ügyek törvényjavaltit (*public bill*) ellenben motiónak kell megelőzni, azaz, elő szóval kell egy tagnak engedelmet kérni, hogy szabad legyen ilyen billt benyújtania. Elrendelttven az engedelem, bizonyos idő mulva írásban adatik be a' javalat. Régiebb időkben minden ilyen javalatot királyhoz intézett kérelem formájában kellett beadni 's befejezni; akkor tehát valóban *libellus gravaminum et desideriorum* volt. Az ilyen írásba foglalt javalaton sok üres hely van hagyva (*blanks*) azon elhatározások számára, mellyeket a' parlamentra kell bizni; ilyen az idő, a' summák és más mennyiségi pontok elhatározása. Ekkor a' bill szokott időköze után három ízben olrastatik fel. Az első felolvasáskor annak általános elvetéséről van szó. A' második felolvasáskor megvizsgáltatik és pedig vagy küldöttség által, vagy ha fontos a' tárgy, az egész ház által, melly illyenkor küldöttséggé változik; a' mi ugy történik meg, hogy hallgatók nem bocsáttatnak be, a' szóló elhagyja ülését, beszél és voxol, más tag választatik előlülönök *chairman* név alatt, az üres helyek betöltetnek, hozzátételek és változtatások (*amendments*) fordulnak elő, 's gyakran a' bill egészen más szint kap. Végződvs ez a' munka, a' szóló visszaül helyére, a' *chairman* pedig a' megigazitott billnak egészét ujra voxolásnak terjeszti alája. Ha elfogadja a' többség, igen nagy betükkal iratik pergamenre (*engrossed*) 's azután harmadizben olvastatik fel. Ha még ekkor is tetetik valami hozzá, ez az elébbihez külön pergamenre írva függesztetik, mellynek *rider* a' neve. A' harmadik felolvasás után általviszik a' billt a' második házba, hol a' benagyiláson kívül szintugy bálnak vele, mint az elébbiben. Ha itt

félre tétetik, elhallgatnak a' billal, ha pedig változtatásnak vették alája, vagy még új pontok tételnek hozzá, közöltetnek ezek a' másik házzal, 's szükség esetében tanácskozások is tartatnak a' két ház kiküldött tagjai közt. Ha meg nem egyez mind a' két ház, a' dolog foganat nélkül marad, a' bill általesett (*dropped*), a' király vagy személyesen hagyja helyben a' törvényt, melly végre a' felső házban megjelenik, az alsó ház a' korlátok elejébe hivatik, 's a' billok czimeit a' király feleletével együtt régi normann- franczia formulákban olvastatik el a' titoknok által. Ha p. o. nyilvános ügyet tárgyaz a' bill (*public bill*), így erősítettik meg: *Le Roi le veut*; a' privát bill (*private bill*) pedig ekképen: *Soit fait comme il est désiré*; az adót és taxát vagy hitelt rendelő bill (*money bill*) végre így: *Le Roi remercie ses loyaux sujets accepte leur bénévolence et aussi le veut*. A' megtagadás csinos formulája ez: *Le Roi 's avisera*. A' megtagadás dolgaiban, mellyek a' koronától származnak (millyenek az amnestia, megkegyelmezés 'sat.), a' parlament titoknokja által feleli: *Les prélats, seigneurs et commons en ce présent parlement assemblés: au nom de tous Vos autres subjects, remercient très-humblement Votre Majesté et prient à Dieu, Vous donner en santé bonne vie et longue*. — Vagy írásban adja ki rendelését a' király a' status nagy pecsété alatt, a' mi VIII. Henrik alatt Katalin királyné (Howard, lefejeztetett 1542) ellen való büntető billnál történt legelsőben, nem akarván a' király helybenhagyását személyesen előadni. A' megtagadás jusával Ersébet királyné igen gyakorta élt; egyszer 48 billt vetett félre egy ülésben. A' hannoveri házbeli királyok ezt soha sem használták, mert a' megtagadás utolsó esete III. Vilmos alatt történt 1692. Az országoló szék a' többség által igyekszik célját elérni az egyik vagy másik házban. Zs. G.

BILLENGÉS, I. OSCILLATIO.

BILLINGTON (mistress), London legelső énekesnőjének egyike; egy vándorló német muzsikusnak, Weichselnek, leánya lévén, muzsikai tehetségét olly jókor gyakorolta, hogy 7. eszt. korában a' Haymarket theatruban fortepianón concertet játszott, 's II eszt. korában már önszerzeményét adta elő. Első férje, az egyenes gondolkozású, de gyenge Billington, a' Drurylane játékszin muzsikusa, Irlandba vitte őt, hogy ott énekesnőnek formálja, de itt a' fiatal 's igen szép asszony, a' legboszantóbb kicsapongásoknak úgy utána vetette magát, hogy ez által a' mivészégben nagyon hátra esvén, midőn 1786 Londonban a' Coventgarden játékszinen fellépett, nem sok tetszést nyert. E' miatt Parisha utazott 's ott 1787 Sacchinitól leczkéket vett, 's ezen olasz tanításnak köszönhetette későbbi szerencsését. 1794 maga bővebb tökéletesítése végett Olaszországba ment, ekkor már igen sebesen haladott, különben személyes kezei teljesek valának, a' vásottságban pedig semmi újat többé nem tanulhatott. Busongó férje, mint akkor állították, de meg nem mutathatták, méreg által mult ki Nápolyban, 's a' fiatal özvegy nem sokára valami Lyoni Florissen nevűhöz ment férjhez, 's ezzel a' velencei birtokban telepedett le. 1801 ismét előtűnt Londonban. Ekkor mind mivészégének, mind mesterségeinek legmagasabb pontján állott. Mindenben, mi csak a' szemet 's fület bájolhatta, renkívül való elméleti tehetségének teljes kifejtődésében, — az olasz hangmivészégnek minden titkaiba beavatva — egy mélyen illető kellemes hanggal láttatta itt magát a' szeretetre méltó, nemes alkotású legnagyobb énekesnő, mellyet valaha az angol föld szült. Felváltva játszott a' Coventgarden 's Drurylane játékszinben; hosszas távolléte a' multakat mintegy eltörölte, 's egy illendőbb magaviselet ifjúságának vétkeit neminemüképen elfelejtette volna, de majd csak hamar szokott kicsapongásaiba visszahanyatlott, míg egykor a' halál bünnel terhes életének véget vetett. Férje az idegenek iránt hozott bill által szoríttatván, kénytelen volt Angolországot hitszegő felesége nélkül odá hagyni, ki még is talán belső törődésétől üldözötve, halála előtt kevessef (St. Artivebe. Velenczétől nem messze Aug. 26. 1818) utána ment. J.

BINGLEY. A' hollandi nemzeti játékszin ezen Garrickje Rotterdamban szül. tehetős angol szüléktől 1751, 's végezvén iskolai tanulását, kereskedésre rendeltetett 's comptoirba adatott. De csak hamar meggyőzhetetlen hajlandóság mutatkozék benne a' játékszin iránt. 18 esztendő korában az érdemekkel teljes Corver társaságába lépett, a' ki első tanítója lón. 1779, 24 esztendő korában, lépék fel az amsterdami nemzeti játékszinén, de mivel született Angolnak tartaték, Angolország ellen pedig azért, hogy az Angolok a' német-alföldi lobogóju hajókat hadizenés nélkül elfoglalták, nagy gyűlöléssel viseltettek hallgatóji, nem kedvelőleg fogadtatott. Meggyőzött azonban nem sokára minden előítéletet Achill előadásában a' hasonló nevű szomorú játékban, alkalmat találván ezen személyben az ő rendkívüli és a' legszorgosabb studium által kipallérozott talentumának tündöklő kifejtésére. E' pillantattól fogva a' publicum kedvence lón és maradt. Ámbár mindég főtudomány maradt a' szomorú játék, még is játszott vig játékokban is egyes comiens személyeket szerencsés sikerrel. Egyszersmind a' francia nyelv is annyira hatalmában volt, hogy azon nagy francia színművészek mellett, kik művészi utazások közben Német-Alföldet meg szokták látogatni, Amsterdamban és Haagban a' francia játékszinén gyakran jó foganattal lépett fel. Így 1811 az amsterdami francia játékszinén Philoctetet és Leart adta legjobb foganattal. 1796 egy saját színjátszó társaságot kormányzott, mely főképen Rotterdamban és Haagban játszott, 's egyéb hollandi városokat is meglátogatott. Ő azonban mindég kész volt, az amsterdami játékszint olyan személyekben kisegíteni, melyeket csak ő játszhatott. Legutolsó előadásainak egyike Wattier, Ziesenistől, a' nagy művésztől, segítettve, 1818 történt a' királyi familia előtt Farnese személyében, Lajának „Maria“ című szomorú játékában. Ugyan azon esztendőben holt meg Haagban.

BINOMIALE THEOREMA, görög-deák neve egy a' mathesisben igen nevezetes és hasznos törvénynek, mely szerint minden kéttagu mennyiség akarmiféle czimerű hatalma következendő módon irathatik, a' hol a' tagok szép rendje önkényt szembe tűnik:

$$(a \pm b)^n = a^n + \frac{n}{1} \cdot a^{n-1}b + \frac{n(n-1)}{1 \cdot 2} \cdot a^{n-2}b^2 + \frac{n(n-1)(n-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3} \cdot a^{n-3}b^3 + \frac{n(n-1)(n-2)(n-3)}{1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 4} \cdot a^{n-4}b^4 \pm \text{'sat.}$$

Különb ezen törvény gyakorta Newton neve alatt is szokott említettetni (*Newtonianum theorema*), mivel ez a' nagy férjfi nyilatkozhatta ki legelőször (Oct. 24. 1676), hogy az minden esetben helyt áll, akarmiféle szám legyen a' hatalom czimere. Noha pedig ezen leleményét Newton ugy adja elő, mint fiatal korabeli tanulásának gyümölcsét, számtalan egyéb leleményei egyedül könyvekben maradtak fen, e' pedig egyszersmind a' westminsteri apátságba helyeztetett emlékoszlopára is felmetszetett. Sokféle hasznvételét ezen törvénynek minden a' mathesis tanulására vezető jobb könyvbe látni lehet.

Titcl.

BIOGRAPHIA, I. ÉLETTIRÁS.

BIOLOGIA, BIOMETRIA, I. ÉLET.

BION, görög idyllionköltő, Smyrnában vagy ennek tájékán született; közelebb tudósításaink életéről nincsenek. Azon elegeából, melyet barátja és tanítványa, Moschus, készített halálára, azt lehet gyanítani, hogy B. Theocritussal egykoru volt 's méregtől holt meg. Hihetőkép. Szicíliában v. Nagy-Görögországban élt. Hozzánk eljutott keves költeményei között legszebbnek tartatik: Keserve Adonis felett. Németre a' többek közt Voss is fordította; magyarra Fabchich. Őt és Moschust rendszerént Theocritus idyllienjainhoz csatolják a' nyomtatók; de külön is kiadák Jacobs, Gotháb. 1795; Wakefield Lond 1796; Maas Lipcaében 1807.

BIÖRNSTÄHL (Jakab Jónás), ki utazásairól esmeretes, szül. 1731 Svédország Südermannland tartományában Rotarbóban, tanult Upsalában innét tanítónak ment báró Rudbeck házába 's beutazta annak fiával Angol-, Francia-, Olasz- és Németországokat, Hollandiát és Schweizot. Parisban léte alatta' napkeleti nyelveket tanulta. Midőn nevendéke Svédországba visszatért, B. Gusztáv által Görögország, Syria és Egyiptom beutazására rendeltetett 's ugyan azon időben professori címet nyert a lundi egyetemnél. 1776 Konstantinápolyba utazott a' király költségen, a' hol egy ideig tartózkodék a' török nyelv megtanulása végett, azután Salonichiig folytatá utját 's itt megholt 1779 mint martaléka a' pestisnek. B. utazása leírását level formában küldötte meg barátjának, könyvtárnok Giörwellnek, ki azt elejénte egy Stockholmban megjelenő folyó írásba iktatta, 1783 pedig külön is kiadta. Ez Groskurd által fordítottat németre. Ezen munka tudós és alapos vizsgálódásokat foglal magában pénzek, kéziratok és ritka könyvek felől, számos anecdotákat, mellyek közt legérdekletesebbek a' Voltairet illetők, kit ő Ferneyben látogatott volt meg; hanem az ő észrevételei és ítéletei az erkölcsök, szokások, vallás és literatura tárgyában gyakorta nem igen pontosak 's nincsenek részrehajlás nélkül. Több volt benne a' tanultság, mint az izlés, 's emlékezete felülmúlta biztos fogását és megkülönböztető tehetségét. Természettől is megkeményített egészsége képessé tette sokat dolgozni 's az utazás legnagyobb bajait könnyen elviselni.

BIRÁS, valamelly dolognak physicali erők alatt olly lélekkel tartása, mintha sajátunk volna. Ha a' birás a' gyümölcs és jövedelem valóságos szedésével vagyon öszvekötvé, HASZONVÉTELNEK (i. e.) nevezetik.

BIRKA, I. JUH.

BIRKENSTOCK (János Menyh., nemes) szül. Heiligenstadt-Eichsfelden 1738. Ezen férjfiu az austriai birodalom iskolai intézeteire nézve jeles érdemeket szerzett; 's ezen tekintetben tehát a' magyar föld hála emlékezetét is megérdemli. Oskolájit végezvén, Bécsbe ment, hol a' cs. k. titkos statuscancellariánál hivatalt nyere 's nem sokára hathatós befolyást minden tudományos és censurát illető dolgokba. II. József alatt a' tanításbiztosságnak egyik tagja lévén, szüntelen azon volt, hogy az oskolák jobb karba és szerbe hozassanak, 's belőlök tisztább, világosb principiumok terjedjenek. — Később megváltozván a' környülmények, B. nyugodalomra lépett, 's megholt 1809. Nyomatott tetemesb munkái nincsenek.

BIRMINGHAM, Angliának legnevezetesebb fabrikás városa a' warwicki grófságban, 16,400 ház. 's 107,000 lak., hegyes fekvése van, egy kőszénnel és vassal gazdag tájékon. A' házak közönségesen setétkes színe, mivel a' téglá nem meszeltetik be, a' városnak szomorú külsőt ad, a' mihez jó még a' várost borító sűrű füst is, melly a' számos fabrikából emelkedik fel. Birmingham a' 17 száz. végén még csekély hely volt 900 ház. 's 5000 lak. most pedig főhelyek mind a' durvább, mind a' finomabb aczéll- és lapítottmivéknek, fegyvereknek, gomboknak, csatoknak és mindennemű sárgaréz-, arany-, 's ezüstmivéknek 'sat. 1794 az itt 's környékén készített portékák becse 34 1/2 mil. f. tétetett. A' birminghami mivék neve alatt számtalanok esmeretesek 's bannulásra méltók a' fabrikások igen czélirányos új találmányai. Itt ugyan is készíttetnek: hordható székek, mellyeket igen kicsinyre öszve lehet tenni, zsebkönyvtartók, kocsilépesők, mellyek ki- és beugranak, ha rugójok a' koesi ajtajának kinyitása és bezárása által megnyomatik, olyan ostorok, mellyeknek oldalaiából egy rugó megnyomására apró tüskék jönnek ki, midőn sarkantyú helyett lehet azokat használni, mankók, mellyek rugójok által hosszabbak vagy rövidebbek lesznek, egykezű embekeknek való kések 'sat. Megnézésre méltó a' puskacsők csináltatása. Ropant nagyságu kalapácsok, mellyek 120 ló erejével bíró gőzmachina ál-

tal tétetnek mozgásba, zuzzák össze a kemenczéből kijövő vasrudakat, melyek egy szempillantás alatt vaspántlikákká változnak, egy ércpálczára, mely a puska mértékéül szolgál, tekerődnek, széleik össze-forrasztatnak 's a puskacső készen van. Az egy hüvelyknél vastagabb rudvasakat úgy vagdalják az arra rendelt nagy ollók, mint a papírost. Az I— $\frac{1}{16}$ hüvelknyi vastagságú vasdrót épen olly könnyen jó ki a huzó vasból, mint a pamutfonal a millyen könnyen tekerődik az orsóra. A réz egy lapul el a gőzmachina hengere alatt, mint a tézta a pastétomsütő nyújtó fa alatt; ezen rézből készülnek azon vékony réztáblák, melyek a hajókra veretnek. — Birminghamtól nem messze, de már a staffordi grófságban, fekszik Soho, egy fabrikás hely, mely 1768 még pusztaság volt, 's most benne veretik Anglia és Keletindia számára a rézpenz. Gőzmachinánál fogva 8 gyermek 1 óra alatt 33,600 darabot ver. Van továbbá egy nagy lapított miveket készítő, 's egy más hasonlóképen nagy gőzmachinákat, melyeket Boulton a tökéletesség legfelsőbb pontjára vitt, csináló fabrikája. 4 kemenczéje annyi folyó vasat ad, hogy 200 mázsás mivet is lehet önteni abból. L—ú.

BIRO. A' birói hatalom és hivatal statutörvényi mineműsége és helyezete a' TÖRVÉNYSZÉK, TÖRVÉNYSZÉKI HATALOM, ORSZÁGIÁSI JUSOK cikkelyeiben fog bővebben kifejtetni. Itt csupán csak az igazságszolgáltatás hivataláról lesz szó. Az igazságszolgáltatás tiszta logikai munka, mert az egyes esetek jegyeit a' törvény közönséges fogatjával kell összev hasonlítani, hogy abból a' következtetés, az ítélet, kitaláltassék. Mivel azonban a' törvények esmeretének nem csupa mechanica, hanem tudományos törvénytudásnak kell lenni (I. TÖRVÉNYTUDOMÁNY), azért már ezen oldalról tekintve sem lehet a' biró hivatala könnyű; pedig a' törvényfogatok és a' megítélendő eset valódi esmertető jegyeinek megismerésében, a' hol gyakran végtelen finom különbözések és sokféle combinatiók fordulnak elő, sem lehet nagy gyakorlás 's az ítélő erő e' végre történt kipallérozása nélkül ügyességet szerezni. Hibás tehát azoknak véleménye, kik a' régi 's törvényekben járatlan bírának adják az elsőséget, habár nem lehet tagadni, hogy a' büntető vádaknál, hol egyedül csak tettebeli kérdés (*quaestio facti*) fordul elő, józaneszű és jóllelkű esküdtektől egyenes és igazságos ítéletet reménylhetni. A' birói hivatal bizonyos természeti mineműségeket kíván meg, melyek a' status törvényei által majdnem mindenütt szorosban meg vannak határozva, nevezetesen: bizonyos kort, a' látás és hallás érzékét, valamely a' statusban megismert hitnek vallását, bizonyos előkészületeket és megvizsgálásokat. A' birói hivatal csupán ítélethozásban 's az igaztalanságtól való elválasztásában áll; a' tanak és birói tanácskozások hitelesítése és az ítéletek végrehajtása nem tartozik hozzá, noha némelly országokban az alkotmány rendelkezése szerint össze vagyon vele kapcsolva. A' birói hivatal statushivatal lévén, a' status közvető vagy közvetetlen megbízása nélkül senki sem vihet végbe birói foglalatosságot, 's az igazságszolgáltatás soha sem tekintethetik a' birtoki jus következesének. A' biró legfőbb becsülete a' feddhetetlenség; szolgálatson mindenkinek gyors, tiszta és Istennek tetsző igazságot, félre tévén minden tekintetet a' személyre, 's nem tartóztatva barátság, ellenségeskedés, félelem vagy harag 's ajándék vagy ígélet által; ez a' birói hit főtartalma. Ha a' biró ollyan helyzetben látja magát, hogy természeti érzései hivatalátkülönösen terhessé teszik, például, ha rokonjai ellen kellene ítéletet hoznia, azon esetben lemondhat hivataláról, sőt ezt kívánhatják is a' felek. — A' bírák munkakörökhöz képest különbfélék; vagynak ugyan is egyháziak, kik egyházi és lelki tárgyakkal foglalatoskodnak, és világiak, kik, ha polgári kérdések elhatározására vannak rendeltetve, polgári, ha pedig gonosz tettek megítélésével foglalatoskodnak, büntető bíráknak neveztetnek. Honi törvényeink a' fen érintett természeti mineműségeken kívül még azt kívánják meg a' bíróban, hogy a' honi

törvény jeles esmeretével birjon; éleseszű, minden heves indulattól ment, mérséklett, vagy is mintegy eleven igazság legyen; igazságot az ország jusiai, törvényei, szokásai 's törvényes állitványai szerint a' perben előadottak és bebizonyítottakból szolgáltatasson; hogy az igazságszolgáltatást helytelen huzás vonás által késleltetni ne engedje; ugyan azon perben ügyvéd vagy tanu és bíró ne legyen; a' tettebeli kérdésen ne változtasson; a' jusbeli kérdés kifejtetésében elkövetett hiányt legjobb tudománya szerint pótolja ki, 's végre, hogy törvényesen, vagy is az által, a' kinek erre jusa van, emeltessék hivatalába 's a' törvényes hitet letegye. A' hétszemélyes, királyi, báni és kerületi táblák bírójit a' királyi felség nevezi ki, ide nem értvén a' nádorispányt, kit az országgyűlésre egybegyűlt karok és rendek királyi candidatio mellett választanak, és a' helytartókat, itélő mestereket 's a' primatialis bírákat, kik az ók principalisai által neveztetnek ki. A' vármegyében a' főispányokat a' királyi felség, a' táblabírákat a' főispányok nevezik ki, a' többi bírákat pedig a' főispány candidatioja mellett a' karok és rendek szabad voxsal választják. Azon kerületek, szabad királyi és szabad mezővárosok, mellyeknek saját törvényszékek vagyon, szinte szabad voxsal választják bíráikat. — Hazánkban a' bírák ország rendes bírójira és csupán törvényesekre, továbbá felsőkre és alsókra osztatnak. Rendes bírójit az országnak a' nádorispány, az országbíró és a' királyi személyes jelenlétnek a' törvényszékeken helytartója. Ezek a' csupán törvényesektől az által különböznek, hogy nyilvános levéltárok és hiteles pecsétek van, melly alatt ók, sőt a' két elsőnek itélő mesterei is örökbevallásról szóló 's más hiteles leveleket 's törvényes bírói parancsolatokat adhatnak ki. Horvát-, Tót- és Dalmátországok bánja ezen országok keblében szintazzal a' tekintettel bir. Felsőbb bíráknak a' hétszemélyes, királyi és báni táblákeit, a' többieket pedig alsóknak nevezük.

Zs. G.

BIRON (Charles de Gontant, herczeg), fija marsall de Gontant Armandnak, báró Bironnak, szül. 1762 körül. A' reform. vallásban neveltetvén, 16 esztendő koráig kétszer változtatta meg hitét. Különös hajlandósága volt a' hadi élethez. 14 esztendő korában a' Schweiziak ezerekes kapitánya lett. IV. Henrik királyt szintolly készséggel szolgálta, mint rettenhetetlenséggel. A' király kedvezése és barátsága 1592 Franciaország admiráljává tette. Hanem ezen, az udvarnál és a' harez mezején olly megkülönböztetett férjfi, kitől szüntelen rettegtek 's kit szüntelen magasztaltak, hirtelen haragu, makaes és sokat kiránó volt. Amiens bevételekor (1598) IV. Henrik alatt szolgált 's ugyan azon esztendőben neveztetett herczeggé és párré. Még sem tartotta magát eléggé megtalmozottnak. A' spanyol párt, melly a' vervinsi béke után IV. Hendriknek csak titkos fondorkodások által árthatott, használta B. meglegedetlenségét. Henrik őt a' brüsseli udvarhoz nevezte követének, hogy a' herczeget a' vervinsi béke megtartására hittel kötelezze. A' spanyol udvar kesszakarva szédítette meg őt innepek, játékok 's tisztelettelételekkel; az asszonyok elővévék a' csábítás minden mesterségét 's a' gyenge B. megigéri, a' Catholicusokkal egyesülni, ha ezek újra felkelendnek. 1599-ben a' savoyeni herczeggel és gróf Fuentessel kötött szövetséget, mellyben megigéri, hogy fegyverét jöltévője ellen fogja fordítani. Azonban had izentetett a' savoyeni herczegnek 1600-ban 's B. kinszerítve látá magát annak meggyőzésére. Félvén, hogy egyetértése nagyon szembe-tünő leszen, elfoglalá a' herczegség majdnem minden erősségeit, a' mi annyival könnyebb volt, mivel Emanuel kimelésre tartott számot. Fuentes és a' herczeg bátorokdtek, Bironnak a' király kiadatását javalani, ő ezt megtagadta. De az ók ajánlásai esmeretessé tették ezen vétékkel, 's midőn Genuánál a' Sz. Katalin erősség ostromlásánál gyanithatta, hogy Henrik a' futó sánczokat meg fogja látogatni, azt izené a' kormányzónak, állitson ki puskásokat, kik egy meghatározott jegyre tüzeljenek. De

midőn az elválasztó pillantat közelgetne, gátlá a' király a' veszedelmes helyre menni. 1601-ben béke kötöttett Savoyennel. Hanem ez a' sok alkudozás szintolly kevéssé maradhatott a' király előtt titokban, valamint annak ezéja. Ennélfogva megkérdezé a' marsallt szándéka felől 's bocsánatot ígért neki. B. nem tökéletesen vallá meg a' dolgot 's egyetértését folytatta alattomban. Még is elküldte Henrik ugyan azon esztendőben Ersébet királynéhoz Angolországba, megjelteni az ő egybekelését Medici Mariával. Azonban még ekkor is tartott B. alattomos szövetséget; hanem az ő meghittje (Lafin) gyanussá lett gróf Fuentes előtt, 's így magát is kezdvén félteni, felfedezte az egész esküvést. Szabad megvállás és bánat megmentette volna Birtot, mert Henrik hajlandó volt neki megbocsátani. De ő megmaradt kevély tagadása mellett, nem fogadta el a' kínált kegyelmet 's végre a' királyné unszoló kérésére áltadott a' törvények keménységének. Midőn a' király szobájából kiment volna, elfogatott, a' Bastillebe vitetett, 's megítéltetvén a' parlament által, lefejeztetett Julius 31-kén 1602.

BIRSÁG, bizonyos teher vagy díj, melyet valaki a' körülállásokhoz képest önkényt vagy bírói ítélet mellett fizet. Ilyen p. o. a' kisebb hatalmaskodás, becstelenítés, patvarkodás, törvényszék megsértése 'sat. büntetése. A' birság természete olyan, hogy ha mindjárt az ítélet hozatásakor letéttetik kész pénzben vagy legalább jegyben, a' marka megváltható forintjával, de ha a' marasztalt fél kérésére kiküldetett bírói személynek adatik által, két forintjával, ha ellenben végrehajtással vétetik meg, már akkor négy forintjával számítatik, ha csak világos törvény nem rendel ellenkezőt, mint például a' kisebb hatalmaskodás 's becstelenítés büntetéséről, melyet nem lehet ekként megváltani. Ezen kívül még az a' sajátága is van a' birságnak, hogy két harmadrésze a' bírónak esik, egy harmadja pedig a' marasztalt fél ellenkezőjének, kivéve némelly eseteket, melyekben a' törvény mást parancsol. A' birságok hajdan a' törvénykezés egyik időszakáról a' másikra kettőztettek, négyeztettek; de ez már most kijött a' szokásból. *Zs. G.*

BIRTOK, olyan jns, mellynél fogva valamely dolog velejéről és következéseiről szabadon rendelhetni, ebből következik, hogy a' birtok két részből áll: sajátosság és haszonvétel jusból; amaz egyez, e' pedig haszonbirtoknak is szokott nevezeteni. — A' birtok országos tekintetben véve felségesre és közönségesre osztatik. Amaz által, ugy hozván a' köz jó, jusa van a' köztársaságnak minden polgár jószágához; ez a' polgárokat illeti saját vagyonyjokra nézve. — Ez a' közönséges birtok lehet: I. magányos, ha egy személyt illet, vagy közbirtok, ha többnek van jusa ugyan azon egy dologra. A' köz birtok ismét osztható vagy oszthatatlan, a' mint a' köz birtokosak jusa a' birtokra olyan, hogy ez törvényes természete szerént idővel a' köz birtokosak között felosztathatik, vagy mindég oszthatlan marad. Nagy különbség van e' kettőnek természete között; mert I. az osztható birtokban kiki szabadon rendelhet a' reá eső részről, még a' valódi osztály előtt is, 's a' részének megfelelő jüvedelmére nézve senki kényétől nem függ; az oszthatatlanban ellenben a' vagyon legkisebb részéről sem tehet senki rendelést, az oszthatlan jüvedelmet pedig az egész község köz haszonra fordíthatja egyik a' másik akaratja ellen is. 2. Az oszthatóból kilépő, ha kötés nem áll ellene, kikapja külön részét, mi az oszthatatlanban soha sem eshetik meg. 3. Az oszthatatlanban, ha kevesebbül a' köz birtokosak száma, a' kimúltnak része a' többiét neveli, mi az oszthatóban nem természetes következés. — II. A' birtok majd korlátos, ha a' birtokos jószágáról való rendelési jusbán törvény, kötés, végrendelés, hitrebizás 'sat. által meg vagyon szorítva; majd korlátlan, ha a' birtokos jusbának nincsen határ tűzve. Ennek példáját a' szerzett 's nem adományos jószágokban, amazét pedig az ősiekkben találjuk. — III. Valódi a'

birtok, ha már egyenesen a birtokost illeti, várandó pedig vagy örökösödési, ha valakinek kimulásától függ. Így az osztályos rokonok közt mindeniknek várandó vagy örökösödési birtoka van a többiek osztályos részében, a magáiban pedig valódi birtokot gyakorol. — Minthogy az öszvesen vett birtok legnagyobb része földbirtokból áll: azért e helyett gyakran használtatik a „birtok“ szó magányosan, melly ország nevéhez vetve annak földi terjedését jelenti. Így a magyar birtokok alatt mind azon tartományok értetnek, mellyek a szent korona alá tartoznak.

Zs. G.

BIRTOKADÓ, I. TELEKADÓ.

BIRTOKI JUS, fekvő jószág, melly sem szabad királyi város, sem szabad kerület törvényhatósága alatt nincs. Hazánkban birtoki just örökösen csak nemes ember szerezheth, ha nemtelen talál venni, kötelese azt a revési ár és a javítások megtérítése mellett akarmelley nemesembernek áltengedni. Minthogy a hármas könyv I-ső részének 9-ik czikkelye a nemességet a fegyverviselésen kívül minden szolgálat, teher és adózás alól feloldozza: azért a birtoki jus is tökéletesen ment ezektől. Lehet pedig birtoki just szerezni kir. adomány, örökösödés, elidősítés és örökbevallás által.

Zs. G.

BISCAYA, I. BASKOK.**BISMUTH, I. VISMUTH.**

BISSEXTUM, tulajdon neve Februarius 24. napjának a Julius Caesar által rendelt szökő esztendőkből, mellyet mi Mátyás ugrásának szoktunk nevezni köz beszédben. Ideler szerint („*Handbuch der techn. Chronol.*“ II. 129.) bissextus elejente egyedül szökő esztendőt jelentett és az elébb említett értelemben, bissextum helyett, csak Kis Dienes (Dionysius Exiguus) ideje olta fordul elő; bissextilis pedig, mellyel a később koru chronologusok mind bissextum, mind bissextus helyett szeltében élnek, nem romai (barbarus) szó! Olvasójink kedvéért im e következő táblácskát tesszük ide, melly a szökő esztendőbeli Februarius utolsó negyedjét (23—29 Febr.) romai stylus szerint tökéletesen szembe tünteti és rövideden mindent magában foglal, a mit a bissextum valóságos helyzetetése felől Censorinus, Macrobius és különösen a romai törvénytudósok számára Celsus írásikba feljegyzettek*):

Febr. 23. a. d. (***) VI. calend. Martias. Terminalia.

24. a. d. VI. posterior (bissextum).

25. a. d. VI. prior. calend. Martias. Regifugium.

26. a. d. V. calend. Martias.

27. a. d. IV. . . . .

28. a. d. III. . . . .

29. Pridie calend. Martias.

BISTURI, egy hasító- vagy metsző kések a seborvosoknak, mellynek az ők különbféle céljához képest igen különbféle formája van.

BITANGLÓ (usurpator). Az neveztetik így, a ki az országos hatalmat, királyi széket, vagy idegen vagyont törvénytelen módon ragadja magához, de nem nyilvános rablásvágából, hanem valamelly törvényes ok színe alatt. Az idő folyamattja törvényes viszonyra változtatja a bitanglást. Az újabb idő ellenben a Bourbonoknak a francia kirá-

*) Celsus szavai ezek: Cum bissextum calend. est (szökő esztendőben), nihil refert, utrum priore, an posteriore die quis natus sit: et deinceps (a következő közönséges esztendőben) sextus calend. ejus natalis dies est, nam id biduum pro uno die habetur; sed posterior dies intercalatur, non prior. Ideo, quo anno intercalatum non est, sexto calend. natus, cum bissextum calend. est, priorem diem natalém habet.

**) a. d. rövidítés e helyett: ante diem, értelme pedig ez die: (I. „Ideler's“ Handbuch d. t. Chron. II, 127. 128.).

lyi székre történt visszatétele után a törvényesség okfejét keményen ellene szegte a bitanglásnak, s ezen okfő kifejtése volt a status mostani történeteinek tulajdonképen való tárgya és tartalma.

BITAUBÉ (Pál Jeremias), 1732 született Königsbergben Franciaországból elfutott reform. szüléktől. Theológiát tanult. A sz. irás olvasása érzést gyujta benne az egyszerű s fellengő költés iránt. Homerus a görög literatúrához voná. E mellett teljes szívvel Franciaországhoz ragaszkodott. Hogy eredeti hazája tudósai közé számláltassék, fordítá Homerust. Ezen munkája által és mivel a mindjárt először Parisba utaztakor részére megnyert d'Alembert-től II. Fridriknek ajánlatot, a berlini academiába felvételre és engedelmet kapott másodsor is Franciaországba utazhatni, hol addig maradhatna, míg fordításának kiegyengedésére szükségesnek véli. Ezenkívül két költeményt írt: „Joseph“ (1767) és „Les Bataves“ (1797). Göthének „Hermann und Dorothea“-ját pedig fordítá. A revolutiókor nevével együtt tömlöcbe került, de keves idő múlva szabadon bocsáttattak. Napoleon őt a becsületsereg tagjának nevezte. Hitvesének halála 1808 az övét is maga után vonta. Munkáji megjelentek Parisban 1804. 9 köt. **B. L.**

BITHYNIA, kis-asiati tartomány, mely a Pontus Euxinus, thraciai Bosphorus és Propontis mellett feküdt s délre Phrygiával volt határos. Régenten Bebryciának neveztetett, az itt lakó Bebrycektől. — Croesus előtt Bithynia szabad statussal volt s tulajdon fejedelmeitől igazgattatott. Midón I. Prusias Croesusal folyt háborujában életét elvesztette, Lydia felsősége alá jött 560, azután 555 Lydiával együtt a Persáké s 334 K. előtt, mint Persia maga is, a Nagy Sándoré lett. A bithyniai királyi széket Bias vagy Bas, egy odaváló fejedelem, állította helyre; ennek maradékai közül való volt II. Prusias, a kinél Hannibal oltalmat keresett s mérget vett be 183 K. e. Nicomedes, Bias familiájából való utolsó király, országát 75 K. e. a Romaiaknak hagyta testamentomban. Bithyniában feküdtek a régi világnak híres városai, Nicomedia, Nicaea és Heraclea. A 2-ik száz. a Seldsukkoktól foglaltatott el. A Törökök 1298 uj országot alkottak benne, mellynek fővárosa Prusa volt. **L—ú.**

BITNICZ (Lajos), magyar folyó beszédű theoreticus író s jeles tudós, Julius 17. 1790 szül. Ják nevű helységben Szombathelyhez közel Vas vármegyéb. Atyja seborvos volt s a jáki nemes közönségnek néhány esztendeig jeczője. Elmaradyán ettől 1796, taníttatását özvegy anyja vezette. Gymnasiumi oskoláját Nagy-Kanisán Szalában s Köszegegen végezvén, 1807 a szombathelyi megye nevendék papjai közé vétetett fel. Érezve az ottani Seminariumban tanultakor, hogy az europai nyelvek tudása mind annyi kules uj uj kincstárhoz, üres orájit a német, olasz, francia nyelvvel fordította, sőt a seminariumbeli helyes szokás anyai nyelve tudományos megismerésére is vezette. Theologiai cursusa után, Dec. 1811, Somogyi Leopold, a jölelkü püspök, várába alkalmaztatta, Apr. 1. 1812 pedig a szombathelyi kir. lyceumban Kresznerics helyébe mathesis tanítása adatott neki által. 1815 philosophia doctora lett. Ezen innen többször bizonyítá a közönség előtt tudós munkássága jeleit. Első értekezése a tul a Dunán lakó Vandalusokról a „Tud. gyűjtemény“ 3 köt. 59—74 lapjain áll, 1819, másodika, 1828 a 9 köt. 70—79 lapj. Ujra parancsoltatván 1819 a magyar nyelvnek minden oskolákban tanítása, mivel a szombathelyi lyceumban mind az ideig sem magyar cathedra nem volt, sem arra fizetés nem határozottatott, ezen nyelv tanítását ingyen válalta magára s mostanig fizetés nélkül folytatja. Sőt tanítványai között, annak mélyebb felfogása végett, nyelvemivel egyesületet állita, mellyel a felöszttönzött szellem már egy kis magyar könyvtárt is szereztetett. 1818 s később a mai Szombathely mellett felásott romai sirboltokban talált régiségek vonták magokra figyelmét, mellyek közül szép számmal gyujta ő is öszve, többet Farkas László, még többet Petrédi Antal, ügyvéd. Amazét a nádor 1500 f. ezét hercz. Batthyáni Filep 4500

f. v. cz. vette meg a magyar nemz. museum számára; Bitnicz archaeologiai értekezését pedig a kiadottakról a „Tud. gyűjt“ 1821 8 kötetének 1—38 lapja, s az 1824 I-ső köt. 75—90 lapja és az 1829 3 köt. 1—66 lapjai mutatják. Ez utolsó legbővebb s legjobb előadva. Az elsőbbit Büsching, boroszlói professor, németre fordította s a „Kunstblatt“ 59, 60, 62 számban adá ki 1824, melyre a boroszlói tudós társaság Feb. 25 1825 költ oklevelével a magyar értekezőt levelező tagjának vette fel. Nov. 6. 1826 Vas vármegye tagjává nevezé azon küldöttségnek, melyre körében a magyar nyelv terjedése akadályainak megvizsgálása s esz-közeiről javalatadás vala bizva. „Olyan oskolamestert“ mondá ez, „ki magyarul is nem tud, ezután a német és vandalus helyekre ne fogadjanak, a régen szolgáló pedig maga mellett mostantól magyar segédet tartson,“ s a vármegye ezt elfogadván, végrehajtását járásbeli szolgabírájainak tevé tisztül. (L. „Tud. gyűjt. 1827 6 köt. 109—118 lap.) 1827 Pesten jelent meg ezen hasznos munkája: „A magyar nyelvbeli előadás tudománya,“ ajánlván hercz. Batthyáni Filepnek, a magyar tudós társasághoz 40,000 pengő forintot szenteltnek. Az írás nemei theoriájiról szól e munka, használnván, a mint készítője mondja, a külföldi tudósok és hazai irójink előredolgozásait. Szép vallomása: „Azokkal tartok, kik tanulva írnak“, tökélyre vágyó lelket tüntet elő, mely felekezetestégi elvakulást nem esmer. Illy szellemnek is kell mozgatni a kebelét, midőn egy dicsőségre, egy haszonra dolgozó szépeszütek munkájából illy tanító író a jobban talált ösvényt kimutogatja. Theoriájira világot vagy hazai eredeti példák közül ad, vagy azok szükében magyarra fordításokból, a miket bár egy későbbi másodszori kiadásakor egészen önteremtéseinkkel válthasson fel. Stylusát jó izlés eleveníti, s a nyelvre nézve nem csak a régi magyar mellett hátra maradozó, nem a külföldibe szédülés miatt fesszengő. Így látszik rajta a szükséges haladás. Új szavai, melyekkel él, látszik, nyelvesmerettel készültek. Egykét szólásmódja: p. o. Hazafijaim e h. hazámfijai, jó kérdés alá, s e szólása: Fájjalva tapasztalám, hogy emelkedni kezdő nemzeti literaturánk olly munka nélkül szüködjék, deakos. A Magyar így: szükölködik. Amazt Kulesár kezdé. 1828 az író hg. Batthyáni Filep, Vasnak örökös és valóságos főispánya, azon vármegye táblabíráji közé nevezte ki, a mi diszes, midőn érdemet ér. Megint 1828 egyik tagja volt azon kiküldöttségnek, mely Ó cs. k. Főherczegsége, a nádor, kiválasztásánál fogva, Mart. 15. April. 7-dikéig Pesten, magyar tudós társaság alaprajzát szerkeztette össze. A magyar tudós társaság igazgató tanácsa pedig Novemb. 17. 1830 Posonyban a mathesis osztályába azon társaság vidéki első rendes tagjává nevezte ki.

Döbrentei Gábor.

BIVOUAC, I TÁBOR.

BIZARR, BIZARRSÁG, a szertelen különösnek azon neme, mely szerént a közönséges és józan szabást elhagyjuk, s helyette valami mesterkelt s erőltetett sajátság után indulunk, csak azért, hogy szerlent s rendkívülőt alkossunk. A bizarr tehát eszelős szabad önkényel, s a sajátság, mely a valódi humoristánál (szeszélyes) természet, nála csak felvett, csak mesterkelt. Minthogy az a törvény, melyet a bizarr különkődve félre vet, az észnek magának s itt különösen, hol az izlés tárgyairól esik szó, a szépre ügyelő észnek törvénye: következik, hogy a bizarrság ott támad, hol az ész és itélet helyett a zabólatlan, féket és nevelést nem tudó képzelet ragad kormányt. „A bizarrerie“ így Millin „*Dictionnaire du beaux arts*“ czimű könyvében, „olly izlés, mely az elfogadott alapszabásokkal ellenkezik, olly mód, mely a rendkívülőt hajhássza s mellynek egyetlen érdeme (kecsé inkább) ugyan az az újság, mellyben hibája áll. Abban különbözik a macacstól (capricieuse), hogy ez a már megszokott formákat kénye kedve szerént rakja veti össze s megmondatlanságból néha a mivésztség törvényein áltázol, de a bizarr semmi törvényt nem esmer

meg 's rendetlen, kicsapó formájival minden szabást feldolni igyekszik. Amaz (a' makacs izl.) csupán egyes részekben, az egészben nem különbözik, 's jöllehet szinte káros következményei lehetnek, alig lehet egyébehez, mint a' gyermeki játékokhoz hasonlítani, ellenben ez (a' bizarr) egész rendszert rak össze magának, melyben a' természettől adott eredeti formákat feldolja 's a' művészség alapfeltételeit támadja meg. Sem a' régiéknél, sem az újabb kor nagyobb mestereinél bizarr izlésre nem találunk. Van néha makacsság bizarrság nélkül; de ez amaz nélkül soha sincs. Bizarr izlést a' jónak, rendszeresnek unadalma szülhet, 's még gyakrabban, akar nemzetekről, akar egyes személyekről szólunk, maga a' jóban bővelkedés. Az a' szertelen ujtásvágy és újságvadászat, mely a' legújabb kornak olly kitetsző bélyege, hasonlóképen ezen tévedésbe vezethet. 'S valahol még eddig bizarrság mutatkozott, jele volt ott a' jó izlés alábbszálásának.

BIZONYÍTÁSnak fordítják némellyek, p. o. Verseyhy a' philosphiában az argumentumot, mely inkább megmutatást, vagy is szorosabban véve a' megmutatás alapját jelenti. **L. MEGMUTATÁS.**

BIZONYOS és **BIZONYOSSÁG.** Ezen szavak által az igazsággal együtt járó meggyőződésnek grádicsa jelentetik. A' ki t. i. állítja, hogy valamit tud, az által olly esmeretet tulajdonit magának, melynek igazságán sem ő maga nem kételkedik, sem másoknak nem kellene kételkedniek; a' honnan e' kifejezések: igaz és bizonyos, igazság és bizonyosság, gyakran össze is köttetnek egymással. Ha pedig valamely esmeretnek ezen köztérkéségre való igényt (justartást) nem tulajdonítjuk, de azonban azt általján fogva hamisnak sem mondhatjuk, akkor azt csupán valószínűnek (hihetőnek), következésképen bizonytalanak is nevezzük. Mert mivel a' pusztá hihetőség nem rekeszti ki az ellenkezőnek lehetőségét, tehát arra nézve, a' ki valamit csak hihetőnek tart, mindenkor bizonytalan, valljon úgy van e a' dolog, a' hogy ő magának képzeli; a' honnan azok, kik az emberi esmeret bizonyosságát általjában kétségbe hozzák (a' Scepticusok), azt állítják, hogy az embernek nem kell semmit vaktába jóvá hagyni, hanem vagy épen nem kell itélni, vagy legfeljebb is csak hihető vélemények gyanánt kell a' maga ítéleteit kiadni. Mert a' vélemény épen az által különbözik a' tudástól, hogy amaz csak valószínűnek és így bizonytalanoknak is, az pedig valónak és így bizonyosnak is mutatja magát. A' mi már azon kérdést illeti, valljon az emberi esmeret általjában véve képes e a' bizonyosságra vagy nem? annyi világos, hogy az ép emberi értelem és romlatlan erkölcsi érzés bizonyos esmereteket kételhetetlen és így teljes bizonyosságu igazságnak esmer. Így egy okos ember sem kételkedik arról, hogy kétszer kettő négy, hogy a' nap a' földet megvilágosítja, hogy a' gyilkosság, ragadozás, hazugság 'sat. tilalmas cselekedetek, és hogy az embernek felségesb rendeltetése van, mint csupán itt e' földön plánták 's állatok módjára magát táplálni 's szaporítani. Megemlítjük még itt a' közvetlen és az eszközlött bizonyosság közt való különbséget. Ez olly megmutatások által áll elő, melyekben egyik tétel a' másiknak erősségét vagy megállhatóságát eszközl. Amaz ellenben önmagán és önmagában áll, azért is alapja az eszközlött bizonyosságnak. Mert ha teljességgel semmi közvetlen bizonyosság nem volna, úgy minden megmutatások a' végtelenségig mennének, vagy semmi kezdő ponttal nem bírnának, következésképen mintegy minden tartalék nélkül függenének a' levegőben. (**L. ESMERET.**)

A. B. S.

BIZTOS, ollyan személy, a' ki valamely ügynek végrehajtására kineveztetik vagy megkéretik 's a' ki ezen kineveztetést vagy megkéretést elfogadja. Különbféle a' biztosok a' megbizók, a' reájok bízott ügy 's a' megbizás módja különbéleségéhez képest. Ha valamely nemzet végrehajtó hatalma a' nemzet ügyének idegen nemzetnél viselését bizza valakire, az illyen fejedelmi vagy nemzeti biztosnak, követ

nek nevezetik; ha pedig egyesület, vagy egyes ember a megbízó, úgy a megbízott privátbiztos nevet visel, s ahhoz képest, a mint a teljesítendő ügy törvényes, gazdasági, kereskedési vagy más efféle munkát tárgyaz, törvényes, gazdasági, kereskedési vagy más ilyen mellék-név járul hozzá. Midőn a biztosnak teljes hatalom adatik, akkor ennek lépései a megbízót szintugy kötelezik, mintha ő maga tette volna azokat; ellenkező esetben pedig, csak úgy lesz a biztos tettének ereje, ha azt a megbízó helyben hagyja. A bizonyos munkának végrehajtására korlátolt megbízás a cél elérésével szűnik meg; a bizonyos időre határozott annak lefolytával, az általános pedig visszavételig tart. Azonban természetes, hogy a megbízást mind a megbízó, mind a megbízott halála is félbe szakasztja.

BIZTOSI KERESKEDÉS. Minekutána a szárazföldi béke a 15 század végén az ország, posta-, és vízi utak köz bátorságát helyre állította, egészen más módon üzte s üzi a kereskedő az ő kereskedői munkáját, mint azelőtt; mert ha valamely idegen helyen akar saját költségén kereskedési munkát tenni, megbizza ott lakó barátját, hogy azon munkára nézve mindent megtegyen, mit azelőtt vagy ő maga végezett el, vagy pedig szolgálja által tétetett meg. A kereskedés ezen neve biztos kereskedésnek, a ki pedig ezt más számára üzi, kereskedési biztosnak nevezetik; az utóbbi fáradságáért járó jutalomnak *provisio* a neve. Az ilyen megbízások vagy bevételi vagy eladási megbízások.

BLACK (József), híres chemicus, szül. 1728 Bordeauxban, skot szüleitől, igen fiatal korában jutott Skóciába, hol a glasgowi universitásban ment az orvosi tudomány tanulása végett. Tanítója, doctor Cullen, megkedvelé őt s a chemiai tanulmányokhoz kedvet önte belé. 1754 Edinburgban orvosi tudomány doctorává lett s ezen alkalommal: „*De humore acido a cibis orto et magnesia alba*“ beszélt. Nem sok idővel azután az edinburgi társaság philosophiai és literaria írásainak második darabjában egy emlékirást adott ki 1756 ezen tárgyról, következő czim alatt: „Tapszlatatok a fehér magnesiáról, az oltott mésztől és némely más alkalisubstantiákról.“ Ebben a legvilágosabban s elmésebben megmutatja egy levegőforma folyósság lételetét, melyet megkötött levegőnek (*aër fixus*) nevezett, mellynek jelenléte az alkali és mészföldök étető erejét gyengíti. Ezt a felfedezést úgy lehet nézni, mint mind azoknak szülőjét, mellyek a Cavendish, Pristley, Lavoisier sat. neveket halhatatlanokká tették s a chemiát új alakba öltöztették. 1757 az elrejtett melegségről való szép tanítványával, melly olly fontos resultatumokat hozott elő, gazdagítá Black a tudományt. 1756 doctor Cullen helyére, ki Edinburgba ment, neveztetett ki orvosi tudomány professorának a glasgowi universitásban. Midőn Cullen 1765 ezt a tanítószéket is elhagyta, itt is kipótolá Black őt s ezen híres orvos méltó következőjének mutatá magát. Soha sem tudott tanító hasonló enthusiasmust önteni tanítványaiba; sokat tett az ő oktatása arra is, hogy a chemia szeretete közönségesse legyen Nagy-Britanniában. Meghalt 1799, 71 esztendőskorában. Lavoisier ajánlására a tudományok parisi academiája a nyolcz külföldi tagok egyikévé nevezé ki. Erkölcsei egyszerűek voltak, characterere hideg és hátratartóztató. Mint orvosnak csekély hire volt, mint chemicus ártott magának az által, hogy az új chemiai teoriák behozásának sokáig ellene szegezte magát, noha utoljára megesmerete azok helyes voltak. Az 1774 és 1791-iki *Philosophical Transactions*-ekben két értekezés találtatik ő tőle. Két chemiai tárgyról szóló levelét Crell és Lavoisier, chemiai leczkéjét pedig Robinsón adá ki két darabban 1803.

A. B. P.

BLACKSTONE (William), törvénytudó, egy selyemszövő fivő, szül. Londonban 1723 s Oxfordban, hol 1738 tanult, szorgalom és esz-tehetségek által különböztette meg magát. Még a poésisre és szép mes-tersegekre is mutatott tehetséget s ízlést. Mindazáltal korán lemondott

rólok, hogy egészen a' törvénytudománynak éljen, mely által Angolországban a' legfényesebb pályára juthatni. Akkor „Egy törvénytudó bucsuzása a' Musáktól“ című kicsiny, de izléssel teljes költeményt írt. 1746 jelent meg legelsőben a' korlátok előtt; de hibázzván benne az ékes-szólás tehetsége, nem szerezhett magának nagy nevet. Ez birta arra, hogy Oxfordban az egyetemnél egy professori széket elfogadjon. Ő volt a' legelső, ki 1753 oltá Franciaország polgári alkotmányáról és törvényhozásáról tanításokat tartott, melyek köz helybenhagyást nyertek. Ez a' szerencsés újítás egy Viner nevű híres törvénytudót oly gondolatra birt, hogy végrendeléseben bizonyos summát hagyott, mellyen a' köz angol törvény számára tanítószék alapíttassék, 's midőn ez a' dolog az ő halála után 1758 munkába vétetnék, ezen tanítószékre Blackstone választott köz megegyezéssel. Számos esztendőig tartott tanításából származtak az ő híres „Commentariusi Angolország törvényei felől.“ Ezekben a' szerző nem elégszik meg azzal, hogy a' törvényeket öszveszedje, eredetékig elhasson 's azokat világosan 's határozottan magyarázza; behat ő a' törvényhozás alaptéleibe, a' törvények lelkébe, megvizsgálja ezeknek foganatját 's úgy fontolgatja a' törvénytudományt mint philosophus, noha épen commentariusiainak philosophiai és politicai része az, melly a' szerzőnek legkevesebb dicséretet szerzett. Szakadatlan szorgalma megrontván egészségét, megholt 1780, minekutána különbféle hivatalokat viselt 's 1761 a' parlamentben is választatott volna. Munkája Angolországban 15-ör adatott ki 's fordított több élő nyelvekre. Ennek legjobb kiadása az, melly Christian ügyelése alatt 1809 4 köt. jelent meg Londonban.

BLAIR (Hugh), híres presbyterianus angol egyházi szónok és szép tudományi író, Edinburgban szül. 1718. Nagyatyja, Robert Blair, bátor védője volt I. Károly alatt a' presbyteri egyháznak. Első tanulásaiban pap atyja vezette, a' görög és romai nyelvet pedig egy szomszéd oskolában vitte már ifjabb korában sokra. Azután az edinburgi főoskolát járta, hol theológiára készült, mellesleg pedig a' *Tatler*, *Spectator*, *Guardian* 's *Pope* és *Addison* voltak kedves könyvei. A' megváltásról íra ekkorban egy versezetet Bonnatine barátjával együtt, de kinyomatásra nem tartá méltónak; azonban később azt Douglas, angol doctor, eléggé szemtelenül tulajdon munkája gyánánt adta ki 's még egy a' kijályi házból lévőnek ajánlá. Blair, theologia végeztével, az istenes tudományok licentiatúsává lett 's mint igen jámbor és jeles ékesszólási tulajdonnal bíró ifju a' collessiei papságot kapta Fieshireben, 1742. Azon gond, mellyet predikációji kidolgozására szünetlenül fordított, csendes faluja háttárain tul vivegette hírét, kiki örömet hallgatta, mert illendő magatartása, nemes szerénysége, vonzó komolysága figyelmet gerjesztett, noha szava, elég érthetősége mellett is, nem vala különösen megnyerő. Innen ezekért Edinburgba hitták a' conogatei egyházhoz predikátornak. Most mivel hallgatók előtt még ékebb beszédekkel állott elő, mellyek közül később több kijött nyomtatásban. Skóciát ekkor néhány híres embere díszesíté; Hutcheson Glasgowban tanita erkölcsi philosophiát, Blackwell az aberdeeni oskolának volt kevélysége; Adam Smith, a' nagyhirű Henry Home, lord Kaimes által buzdíttatva és segítettve, az ékesszólás és szép tudományokról tartá leczkéket, Robertson és David Hume ekkor adának világhosságot és fényt hazájoknak. Ezek olly munkás ifju embert, a' millyen Blair volt, tudománya bővítésére ébresztgeték. Nagy tüzzel adta magát philosophiára 's ezzel francia és romai írók, mint Montesquieu, Rollin 's mások munkái olvasását csatlá öszve, főképen pedig a' Ciceróét és Quintilianusét. Majd Adam Smith logica professorának menvén Glasgowba, az edinburgi tanulók Blairt kérték meg, barátja leczkéji folytatására. Teljesíté kívánságokat, 1759 mindennek nagy meglegedésére, a' minél fogva az egyetem előljárói rhetorica és szép tudományok új tanítószéke felállítására végett az udvarhoz folyamodtak, ez helyben is hagyta keresé-

teket. Professor Blair lett nagy fizetéssel, 1762, a' mi jól esett neki, mert a' presbyterianus pap jövedelme nem olly nagy, mint a' püspöki angol egyháziaké. Csak hamar edinburgi legelső pappá is őt tették, 44-dik évben lépett elő mint író e' munkájával: „*Critical dissertation on the poems of Ossian the son of Fingal*, 1762. Macpherson felkereste Ossian énekeit, a' miben Blair segítette, 's kiadván, Blair azokat becsek szerént esmertette még jobban. Predikációjából barátjai többszöri kérésére egy kötetet elküldte 60 esztendő korában Londonba Strahan könyvároshoz, 's ezt, Johnsontól is hallván dicséreteket, jó olcsón megvevé. A' közönség nagyon kapott rajtok, második esztendeig tizedszer jött ki az első kötet. Lord Mansfield a' királynénak ajánlotta azokat, 's ez Blairnek esztendei fizetésül 200 l. rendelt. Másik két kötetéért már 2000 l. kapott. Több kiadásai között egy Londonban jelent meg 1777—80, 2 vol. Ezen válogatott predikációk az angol egyházi ékesszólás remekei. Nyomos, könnyű előadással ébresztik az észet gondolkodásra, hogy ez a' szívet magától gyengéden vezesse, tehát erkölcsi tanító értekezések, a' millyenek az angol predikációk Ienni szoktak. Németül Sack adta ki 1781 Lipsiában és Schleiermacher, jól. Más jeles munkája: *Lectures on rhetoric and belles lettres*, kéziratját Cadell és Strahan könyvárosok 1500 l. fizették, 's 1783 bocsáták közre 2 kötetét 4-ed rétbén csinosan. Majd minden europai nyelven találkozott ezeknek is tanuságos voltokért fordítójok; németre Schreiter tette (Liegnitz 1788, 3. részben. A' 65 esztendő Blair legérettebb itélettel, mivel izléstől vezetettve, adja benne az írás neimeire utmutatásait, szeretetre méltó jámborsággal, részrehajlatlanul mondja meg több íróról vélekedését 's mivel maga is vezér szép stílusában és eredeti egyházi beszédjében, könnyebben hajlunk mondásaihoz, mint valamely más csak akadémikus epés rángatózásokai mellé. Blairt sziv is nemes élteté; ez keresi az érdemet, nem piszkolja. „Mérséklet kimélés,“ írták felőle (l. *Publics Characters Vol. VIII.*) „szorgalom, szivesség, jóság, egyenesség, okos buzgóság az ő mivolta, érzékeny a' tisztességes megérdemlett dicséret iránt, de az őt hiv örvendezésbe nem tévedeztetti. Ugy tisztelik otthon mint azon városnak, mellyben lakik, ékességét, ugy mint honjának, mellyre annyi tudós dicsőséget vont, büszkeségét. Halála köz vesztességül lessz megsiratva.“ Ez December 27. 1800 történt, 82 esztendő korában. — Hivatalát Blair pontosan vitte, szerény mérséklettel dolgozván egyháza szabadságáért 's javára. Tanácsra segélyre kész volt; atya szelid, férj és barát gyengéd, elméjét jó rendtartása megelégedése mindég nyugalomban marasztá, 's így egész késő koráig a' legapróbb öröm is rajta könnyen fogott. *Döbrentei Gábor.*

BLAKE (Robert), angol tengeri hős, szül. 1509 Bridgewaterben, a' Somerset grófságban 's nagyon sokat tett arra, hogy az angol tengeri erő a' tökéletesség azon pontjára emelkedjék, mellyen most áll. Elgyengítette a' Hollandiak és Spanyolok erejét, 's az utóbbiaktól elvett egy gazdagon megrakott keletindiai hajóssereget. Cromwell becsülte őt, de mivel a' köztársasági alkotmányhoz való hajlandóságát esmeré, élt az alkalommal 1657 's eltávoztatta Blaket, hogy a' középtengerben a' brit lobogó becsületét tartsa fen. Maga Blake neve elég volt, a' rabló statusokban 's egyéb szomszéd tartományokban félelmet és tiszteletet gerjeszteni. Egészségének gyengesége kinszerité visszatérni hazájába. Megholt 1657, épen azon pillantatban, midőn hajósserege a' plymouthi kikötőbe ereszkedett. Cromwell az ő emlékezetét nagy temetési pompával tisztelte meg 's testét a' Westminster apátságba téteté. Charactáre komor volt és kemény; nyugott és hideg maradt minden helyzetben.

BLANCHARD (Ferencz). Ez a' híres levegőhajós, egy az elsők közül, kik a' nagy merényt végre hajták 's magokat a' levegő bizonytalan elementumára bízák, született Andelysben (a' mostani Eure departementban) 1738. Már fiatal korában mindennemű mechanikai mesterségekben, mellyekhez a' természet sok talentummal ruházá fel, gyakorolván

magát, az a' gondolat járt vele, hogy egy repülő machinát találjon fel. 16 esztendő korában egy mechanicus szekeret talált fel, hét órányi földet járt meg, 's ez a' találmány, melyet 1778 még jobban tökéletesített, a' versailles-i udvarnál ajánlá őt. Hasonló ügyességet mutatott 19 esztendő korában egy igen mesterséges vízmachinánál; de mindég csak kedvencz ideájával, a' repülés mesterségével, foglalatoskodott; 's ekként talált fel egy repülő hajót, mely egy hat fontnyi ellensúly által a' földről felemelkedett. A' Montgolfier-ek ugyanakkori találmányai igen kedvesek voltak nekie, különösen pedig azok, melyeket prof. Charles és Robert tettek Parisban. Megelőzte ő a' szerencsétlen próbája által esmeretessé lett Pilatre de Rozier-t, 's minekutána már az első levegői utazást Mart. 4. 1784 megtette volna, Geffries-vel a' doweri canalis felett Calais-ba hajózott által, melyért a' francia király 12,000 livrával és 1200 livra jövedelemmel jutalmazá meg. Később (1793), minekutána már idegen tartományokban is sok levegői utazásokat tett volna, az a' szerencsétlenség érte, hogy a' kufsteini erősségbe Tyrolisba vitetek, mivel azzal vádoltatott, hogy lázadásos principiumokat hintett el. Nem sokára mindazáltal kiszabadult 's Augustusban 1796 New-Yorkban már 46-ik levegői utazását tette. 1798 Rouenben egy nagy levegői hajóban tizenhatod magával emelkedett fel, 's csak hat óra múlva bocsátkozott le. Ugyan azon esztendőben Lalande-al, a' híres astronomussal, egy levegői utazást tett Parisban. Azonkívül Europa csaknem mindeu városában felment ő 's 1807-ben már 66 szerencsésen végre hajtott levegői utat számláltak. 1777-ben találta fel az esernyőt. Megholt Martius 7-kén 1809. — Madame Blanchard (szül. 1774) ezen levegői utakat szerencsével folytatta. Dec. 22. 1811 Romában ment fel 's minekutána 60 migliá-t hátra tett volna, ismét felemelkedett, hogy Nápolyba menjen. Midőn 67-ik utjában a' levegőbe egy tüzi játékot akart volna elvégezni, ballonja meggyult, 's hajójával együtt lerohanván, életét elvesztette Januariusban 1819.

A. B. P.

BLANCO. Blancón hagyni annyit tesz a' kereskedőknél, mint fejéren vagy kitöltetlen hagyni, p. o. a' váltó- vagy meghatalmazó levelekben azon helyet. hova a' summának kell jöni, hogy a' tulajdonos által a' körülállásokhoz képest tölthetessék ki. Váltólevelet blancón indossálni annyit tesz, mint annak hátára csupán nevét írni, felette pedig üres helyet hagyni, hova annak neve irathassék, kinek a' váltólevellel adatik. Pénzváltó ügyekben blancón állani annyi, mint mások tratájt elfogadni, a' nélkül hogy az fedezve volna, vagy valakinek fedezés nélkül pénzt adni.

BLANDRATA (György), olasz-hegyljai (Pietmont) születésű orvosdoctor, az istentudományban Socinussal való egyetértése miatt üldöztetvén, kénytelen vala elhagyni Paviát, azután Genevát is, a' honnan Lengyelországba vette magát; innen pedig Isabellát, I. János magyar kir. házas társát, követte Magyarországra mint annak udvari orvosa; legalább már 1552 emlittetik a' királyné udvaránál Betlen Farkástól és Forgács Ferencztől. Hasonló mineműségben bírta őt Sigmond János király és Bátorai István, erdélyi fejedelem és lengyel király, udvara is; melly fejedelmeknek ő nem csak orvosa, hanem országos dolgokban való tanácsnokja 's több ízben megbízott követe is vala. Nevezetesen 1575 ő vitte Bátorai István dolgát a' lengyel rendeknél és a' varsói országgyűlésen. Berzeviczi Márton követtársával együtt; ő írta alá fejedelme nevében azokat a' feltételeket, a' melyek alatt a' Lengyelek azt királyokká választani akarák. Egyébiránt az egységshivők felekezetének ő vala alkotója Erdélyben. Mert, minekutána Davidis Ferenczet a' maga értelmére vonta volna, oda vitte a' dolgot, hogy Sigmond János kir. udvari papjává fogadná azt. Ettől az időtől fogva pedig mind a' fejedelem, mind annak udvari emberei jobbára elhagyák a' háromsághivők értelmét, az egységshivők részére állanak 's az ország lakosai között is

számos követőkre találának, minék a' lett a' következése, hogy 1571, a' maros-vásárhelyi országos végzés által az egység hívók felekezete a' törvényes vallásbeli felekezetek számába felvétetnék. A' királyságra emelt Bátor Istvánnal együtt el ment Blandrata Lengyelországba, a' hol élete vége felé a' Jézus szerzetebeli atyáktól megtérítettett; 1590 pedig testvére fijától, a' ki örökségére vágyék, ágyában megfojtattott. Bátor István hű szolgálatjáért való adományából Tiburcz, Kajántó 's Bogár-teleke nevű falukat birta vala Kolos vármegyében, a' mellyek azután a' Jézus szerzetének jutottak. *Fábrí Pál.*

BLANGINI (Giuseppe Marco Maria Felice), szül. Turinban, 1781 tanulni kezdett az oda való székes egyház karigazgatója, Ottani apát, alatt 's 12 esztendő korában már ugyan azon templomban az éneklő kart orgonával kísérte, 14 esztendő korában pedig egy nagy misét tökéletes orchestrummal adatott elő. 1799 Parisba ment 's ott az éneklésben leczkéket adott, egyszersmind a' szerkezetéssel foglalatzkodott. Ő reá bízták, hogy a' Della Mariától félben hagyott „Hamis asszony“ nevű operát végezze be, 's ezután írta a' „Zelie és Terville,“ valamint a' „Naphtali“ czimű énekes játékokat, mellyek szintugy, mint egyéb szerzeményei is, köz tetszéssel fogadtattak. Concertjein, mellyekben éneklését helyes izléssel 's kifejezéssel maga kísérte, minden muzsikaértők 's kedvelők megjelentek. 1805 Münchenbe hivatván, ott egy operáját előadatta, 's ennek következésében a' bajor királytól karmesternek, 1806 Borghese herczegnétől muzsika- és concertmesternek neveztetett, 1809 pedig a' westfaliai királytól ugyan azon titulusok mellett Kassellebe hivatott. Azonban a' westfaliai udvar elűzetvén, Münchenbe vonta magát, hol operáját „Trajanus Daciában“ előadatta, melly után nem sokára Parisba ment, 's most is ott él. Sok tréfás és vitézi énekes játékokon kívül vagyon töle egy csinos romanczok, notturnók, olasz áriák 's különösen kellemes duettek gyűjteménye. Olaszországban közönségesen a' muzsika Anacreonjának híják. *J.*

BLASON, I. HERALDICA.

BLÉDA vagy **BUDA**, Attila testvér öccse, **I. ATTILA.**

BLOCH (Márk Eliezer), híres zsidó származásu természetvizsgáló, született 1723 Anspachban szegény szüléktől. Tanulni igen késő kezdett; már 19 esztendő volt 's még sem németül, sem deákul nem tudott, sem egyebet néhány rabbini írásokon kívül nem olvasott. Azon közben Hamburgban egy zsidó chirurgusnál házi tanítóvá lett. Itt tanult németül, 's egy szegény cseh catholicus deákra tanította őt. Szerzett némelly anatomiai esmereteket is magának. Most oriai lépésekkel pótolta ki az elmulasztottat 's Berlinbe ment, hogy ott atyjafiainál éljen. Hihetetlen szorgalommal tanulta az anatómiát 's a' természethistoria minden ágait, oderai Frankfurtban doctorrá lett 's Berlinbe visszament. A' híres természetbúvár, Martini, felvételét őt a' természetvizsgálás barátinak társaságába. Szüntelen való dolgozások által kiterjedt esmeretekkel gazdagítá elméjét. Minden tekintetben megérdemlett tisztelőben élt, 's mh. 76 esztendő korában Augustus 6. 1790. Főmunkája a' halak természethistoriája, a' német literaturának egyik ékessége. A' szerző ezt a' drága munkát önköltségén kezdé kiadni. Midőn azonban a' költség-lásanként felülmulá tehetségét, melly általjában inkább ritka természethistoriai gyűjteményekből, mint kész pénzből állott, fejedelmi 's más vagyonos emberek segíték egész becsülettel elő a' munka folytatását, innen az utóbbi hat darabban minden rézkép alatt ott van annak neve, ki nek költségén metszetett az. Neki volt hát illy módon az a' Németországban ritka szerencséje, hogy tudományos felfogása által nemzeti interestet ébresztett fel. *A. R. P.*

BLOEMART, néha **BLOM** (Abraham), német-alföldi képiró, szül. Gorkumban 1565 körül, megholt Utrechtben 1647. A' rajzművészség alapvonatait atyjánál tanulá, a' ki ingenieur, építő és szobrász volt;

későbbén Floris és Frank valának tanítóji; de az övéktől eltávozván, magának saját módot alkota. Tanulását Parisban végezte, Amsterdam városi építőmestere lett; későbbén mint képiró Utrechtben telepedett le 's több nagy történeti képeket feste, p. o. Niobe fíjainak halálát. Az arczképek készítésében nem volt nagy mester, 's általjában azzal vádolják, hogy a' természetet valamint a' mesztelenben, úgy a' szőnyegzethen is nem utánazta mindenkor hiven. Látszik miveiben némelly nyoma a' türelmetlenségnek is. Ezen hiányokat azonban színezetének fénye 's gazdag leleménye sokkal felülhaladják. Mivei történetek, állatok, csigamik, főkép tájrajzok, mellyek legtöbbrre becsültetnek. A' világhomályban különösen tündöklök. Rézbe is étetett, metszett formákat is. Munkáji számtalanok. Négy fíja volt. Adorján Romába ment 's mint képiró és rézmetsző szerze hirt. Megholt Salzburban. Henrik csupán arczképeket festett. Fridrik sokat javalattal metszett atyja után rézbe; egy 119 lapnyi rajzkönyvének különös bece van. Cornelius legügyesebb volt. Szül. 1630 Utrechtben, elébb képiró azután rézmetsző volt. Egy ideig Parisban tartózkodott, azután Romába ment, a' hol 1680 megholt. Metszését eddig esmeretlen tisztaság és szépség, a' világok és arnyékok gyengéd áltmenete 's a' hangok különfélesége és lágysága remekül jelesítik, 's ő volt egy új oskolának alkotója, mellyből Baryet, Poilly, Chateau, Speier, Roulet 's m. származtak. I.

BLOMFIELD. (Charles James), philologia doctora, szül. Bury St. Edmund. Suffolkb. 1786. Elébb az ottani grammar-schoolban tanult, 1804 Cambridgebe a' Trinity-collegebe ment, hol nem csak a' szokott vizsgálatok-, hanem a' nyilvános vetélkedésekben is igen jelesen viselte magát. Midőn 1808 baccalaureussá lett, 3-dik wranglernek (vetélkedőnek) nyilatkoztatták, 's az universitas neki szánta jutalamul az első emlékpénzt benyújtott költeményéért. Nem sokára Aeschylus „Prometheusát“ adta ki, 's collegiuma fellowja lett. Tudománya elhíresedett 's lord Bristol 1810 Lincolnshirében a' quarringtoni, lord Spencer ugyan azon évben a' duntoni papságot adta neki. Itt mintegy 7 évig mulatott 's azalatt Prometheust másodikszor 's Aeschylusnak „Hét Thebe ellen“, „Persák“ és „Agamemnon“ című miveit is kiadta. Ő intézte Callimachusnak egy kiadását is, továbbá Rennel társaságában a' „*Musae cantabrigienses*“t a' prof. Monkéban „*Posthumous tracts of Porson*“t. Maga adta 1814 az „*Adversaria Porsoni*“t. Ezen munkáji olly nagy kedvezéssel fogadtattak, hogy lord Bristol a' két consolidált parochiát, Great-és Little-Chesterfordot, Essexben, neki adná, mire az egyházi védek helybenhagyásával a' duntoni papságot felcserélte a' tuddenhamival Suffolkban. Philologiai és theologiai esmeretei hírének köszöné azt is, hogy 1819 a' londoni lord-püspök házi káplánjává nevezte: olly választás, melly theologia doctorává emeltetést 's ügyes személyt kíván, mivel a' házi káplánnak, mint püspöki examiner-nek, kell az azon egyházi megye számára rendelendő predikátorokat vizsgálnia. Ezen hivatal közsőségesen magas egyházi hivatalokra nyit utat. B. csak ugyan nem sokára el is nyéré St. Botolph temploma praebendáját. Azolta Londonban lakik. Ujabb tud. dolgozása közt Aeschylus kiadásának folytatása legfontosabb. — 2) Edward Valentine, Charles testvére, philologus, szül. 1788 a' Cains-collegeb., Cambridgeben, tanult 's nagy várakozást gerjesztett maga felől. Egyéb dijak közt nevezetes azon emlékpénz, mellyet 1809 szép odájáért „*In desiderium Porsoni*“ kapott. 1812 az Emmanuel-collegeben fellowshipet (collegiaturát) nyert. 1813 Németországba utazott 's visszatértével a' „*Museum criticum or Cambridge classical researches*“-be észrevételeket iktatott a' német literaturáról, mellyek javaltattak. A' cambridgei universitas predikátorává nevezte a' Sz. Mariatemplomhoz. Schneider görög-német lexiconját fordítani kezdette, de minekelőtte elvégezhette, megholt Oct. 1816. Matthiá „*Görög grammaticáját*“, mellyet kéziratban hagyott lefordítva, testvére adta sajtó alá.

BLONDEL, meghítt szolgálja 's muzsikamesteré I. Richard (Oroszlányszivű) angol királynak 1190 körül. Mig ural az austriai hercege foglya volt, bejárta B. a' szent földet 's Németország minden vidékeit, a' hol csak gyanithatta, hogy az talán lehet. A' mint regélik, meghalotta, hogy i öwenstein várában egy főrangu fogoly tartatik őrizet alatt, és sietett oda. Minekutána egy erős rostélyu tornyot felfedezett volna, elkezde egyet azon francia dalok közül énekelni, mellyeket ő hajdan Richarddal készített. Alig végezte az első strophát, azonnal elkezdé a' torony mélyéből egy hang a' másikat 's folytatá egész végig. Így fedezte fel királyát, megszabadítá őt 's megszerzé magának a' hiv Blondel nevet. Grétry „Oroszlányszivű Richard“ czimű szép énekes játékának ezen rege szolgál alapjául.

BLOOMFIELD (Robert), gyengéd angol költő, Honigton nevű faluban szül. Euston és Troston közt. 1766. Atyja, kit még esztendő kora előtt elvesztett, szabó volt, anyja mint egy mesterné iskolát tartott 's abban özvegyen a' maga 6 árváját is minden jóra tanította. Azon előadás, mellyben Robert bátyja, György, vargalegény, a' Robert életéhez tartozókat ennek festő versezete. „*The farmer's boy*“, kiadójával, Capel Loffttal, közlött, festi a' tiszteletet érdemlő szegény háznép szives anyját 's annak jó gyermekeit. Lofftnak előbeszédjében van az 's itt ezen esmertetés onnan. Irás tanulása végett Robertet a' anyja Ixworthba adta két hónapra, 11 esztendő korában pedig Austin haszonbérli Sappiston faluba vette magához gazdaságra, de gyengesége miatt a' nehéz mezei munkát nem bírta, 's az anyja, kinek már második férjéül is voltak gyermekei, György és Nathanaél idősb fíjainak kíváná általadni a' reá való gondot. György vargalegény volt 's ígérte mesterségére tanítását, Nathanaél ruháztatására leve kész ügyelni. Anyjok maga hozta Robertjét Londonba, „mert“, azt mondá Györgynek, „soha sem lehettem volna nyugodt, ha személyesen ne adjam kezéd alá, 's ha már tanítása felvállalásával anyai áldásomat megérdemléd, fiam, jó példát is mutass neki és soha el ne felejtssd, hogy atyjától szegény, olly jókor elmarada“. Robert ekkor 16 esztendő volt. György bátyja ötöd magával lakott 's dolgozott egy házfedelszobában 's ezeknek az ifjoncz mindenese lett, ételért vizért mindenfelé kiüldözték 's fáradsága bérébe öitni varni tanították. Jártával ezek a' mult napi njságlevelet mindig elhozaták vele 's olvasójokká őt tevék, a' midőn a' suhancz valahányszor esmeretlen szóra talált, mindenkor panaszolkodott, 's bátyja egy rongyos szótár megvételével csendesítette. Ie. Ez által nem sokára mindent értett 's Burke, Fox és North szép beszédjeiben nagyon gyönyörködött. Egyszer Vasárnap véletlenül a' Dissenterek gyülekezetébe vetődtek, hol Robertet egy előkelő ember olvasása elragadta, 's oda Vasárnap esténként többször a' sokaság közé furta magát. „Az olvasó nyelve“, írja György, „a' Rambleré volt, beszédjében józan okoskodás“, Robert az isteni gondviselésről attól szerzette minden észfogásait. El-elvitte magával György bácsi a' fiut néha egy vetekező gyülekezetbe is (*debating society*) 's a' Coventgarden játékszínbe. E' helyeken tanult annyit, a' mennyit hallásból, könyvön hármon törtetett keresztül: Anglia történetírásán, egy utazón 's földleírásán. „E' tajant én“, szól György, „a' *London magazine* időszaki írást olvastam. Robert az abban lévő áltnézetért (*review*) forrott, mert abból a' tudósok dolgait tudható meg, különösen pedig a' költők szakaszán legelt szeme. 'S mi történik? egyszer csak egy dalt mond el előttem: *The milk maid*, a' tejes leány, egy régi áriara készítve. Csudálkoztam a' 17 esztendő legényke édes versein, 's tanácslásomra a' *Magazine*be adta, hova fel is vették.“ Következett után: *The sailor's return*, a' tengeri hajós visszajötte, mellyben egy becsületes hajóslegény érzéseit festi kedves szülőlte faluját sokáig odajárta után legelőször megpillantásakor. Ez is a' *Magazine*be ment. „Ezek“, írja György, „bizonyos geniusra mutat-

tak benne, 's ettől fogva én és dolgozó pajtásaim a' házfedel szobában, mi kezdetünk az ámbár csak 17 esztendőstől tanulni". Majd más helyen, ismét padlásszobában, egy olyan emberrel kerültek össze együtt lakva, kinél Robert Thomson évszakait, *The seasons*, Milton paradicsomát, *Paradise lost*; lelé néhány novellával, 's minden üres idejét csak Thomsonnal töltötte. Soha könyvet nem dicsért egy, mint ezt. 1786-ban Györgyöt és ennek gazdáját, Chamberlaynet, perbe kerítették a' londoni czéhes vargák. Miért tanit vargalegény inast mesterségre, miért szenved meg ezt a' gazda? ez volt a' vád. György tüzesen felelt, de a' békeszerető Robert máshova kérdzett önkényt, csak hogy kedves bátyjának ő miatta baja ne legyen. Austinhoz folyamadék tehát, a' ki szívesen ajánlott neki helyet, míg csendesen visszatérhetne Londonba. „'S itt falun," írja György, „felmelegedett lélekkel azon gyengéd leírások iránt, mellyeket a' mezei életből Thomsonban talált, újra festé magában az előtte álló természet helyét, hol gondolkozni kezdett". Itt, füsttől és zajtól 's veszekedéseitől a' városnak távol, szitta kebelébe a' falusi egyszerűség és ártatlanság szeretetét, melly annyira táplálta, hogy olly tárgyának, mint a' falu i' fia vagy a' haszonbérő fija, „*The farmer's boy*," írja lehessen. Austinnal 2 hónapig tartózkodása alatt sem határozottván el a' perbeli kérdé, Robert más vargamesterhez ment inaskodni, kinél György serkentésül jutalmat fizetett neki. Györgynek Londont elhagyása után Robert hegedülni is tanult; 1790-ben Nathanaëllel együtt Woolwichbe házasodott, 's akkor azt írta bátyjának, hogy hegedü helyett asszonyal játszik. De ő is ugy tett, mint más sok szegény legény, elébb házasodék, 's az után juta eszébe a' kenyér. Csak mint vargalegény dolgoza hárben, padlásszobájában 's hat hét pajtással lakva írta említett festő verszetit. Capel Lofftnak, egy ügyvédnek, 1799-ben került a' „*Farmer's boy*," véletlenül kezére 's ez elejénte haragudott, mikor abban is a' thomsoni, spring, summer, autumn, winter felülírást látta, mert csak szolgálai utánazást 's a' jambusok rimbe foglalását gyanítá. Azonban uj lelkességről győzé meg olvasása, 's 1800-b n Hill nevű barátjával kiadta illy czimvel: „*The farmer's boy a rural poem, by Robert Bloomfield*." Szelid folyamú vers, érzés, jamborság, költői tűz, festő ügyesség, gondolat ereje 's elevensége, a' természetinek és érzkenyítőnek helyes eltalálása közös Thomsonnal e' verszetben, de Bloomfield annál még nemesebben egyszerű. Ennek vele született gyengédség, kecs 's az a' *molle atque facetum*, mellyel Horatius dicséri Virgilius ecclögajit, külön sajátja. Vannak Bloomfieldnek mezei elbeszélései 's más versei is. Ezen igazán született költő alkotásait Anglia nagy hűvel fogadta. Tudósok 's egyszerű olvasók egyiránt dicsérték. A' yorki kir. hercz., a' graftoni hercz. ajándékot küldöttek gyönyörködtetések haladjául a' költőnek 's Hadleighban aláírást kezdettek egy guinéával számára 's nevezetes summával segítettek, mert a' hol a' miveltség terjedve, ott a' lángészt akarmelley életbeli állapotjában is megbecsülés kiséri.

Döbrentei Gábor.

BLÜCHER (Lebrecht), a' mecklenburgi Grossen-Renzow ház ivadéka, wahlstadti herczeg, burkus királyi főhadvezér 's majdnem minden europai főkatonarendek vitéze, szül. Rostockban Decemb. 16. 1742. Apja, kapitány a' hessen-kasseli szolgálatban, elküldé őt 14 esztendő korában Rügen szigetébe. Itt a' svéd huszárok szemlélése vágyat gerjeszte benne katonává lenni. Hasztalan tanácsoltak szüleji és rokonjai ellenkezőt; ő szolgálatba lépett egy svéd huszárezerednél. Első táborozása a' Burkusok ellen volt 's ez uttal ugyan azon huszárezered fogságába esett, mellyet utóbb olly dicsőséggel vezérle. Ezen ezered feje, ezeredes kapitány Belling, reábirta, hogy álljon burkus szolgálatba. Ennél fogva cserealku történt a' Svédekkel, 's B. mint hadnagy lépett a' burkus ezeredbe. Bosszankodván, hogy egy előmozdítás alkalmával elmellőztetett, mint kapitány bucsnt vón a' hadi szolgálattól, a' mezei gazdaságra szentelé ide-

jét, tartományi tanácsnok lett 's szorgalom és ügyes munkálódás által egy mezei jószágot szerzett magának. II. Fridrik halála után mint főstrázmester újra belépett előbbi ezeredjébe. Mint ennek kormányzója jelesen harczolt a' Rajnánál 1793 és 1794. Orchies, Lnxemburg, Frankenstein, Oppenheim (Januarius 16. 1794), Kirweiler és Edesheim a' Pfalzban tanuji tetteinek. A' leystadti ütközet után, mely Sept. 18. 1794 reá nézve dicsőséggel végződött, mint general-major a' szemmel tartó sereghez tétetett az alsó-rajnai vidékre. 1802 Erfurtot és Mühlhauset foglalá el a' burkus király számára. A' háboru kiütése 1806 az auerstädti csatamezőre vezeté őt (Octob. 14). Azután a' lovasság legnagyobb részével herczeg Hohenlohe hátrálását ennek bal szárnyán követte Pommernbe; de az őket választó köz felette nagy lett, 's csak erőltetett nappali és éjjeli menés által, melyet B. nem tartott merészeltetőnek, lehetett volna az egyesülést eszközölni; ezalatt kénytelen volt herczeg Hohenlohe Prenzlaunál magát megadni. El lévén ez által Stettintől vágya, becsapott Blücher Mecklenburgba, hol Dambecknél egyesült a' weimari herczeg seregével, melyet a' braunschweig-ölsi herczeg, Vilmos, vezérlé. De itt már sokkal fáradtabbak voltak a' seregek, hogysem valamit lehetett volna velek mérszelni. Bal oldala a' bergi nagyherczeg, homloksora az akkori herczeg Pontecorvo, jobb szárnya pedig marsall Soult által szoríttatván, kénytelennek látá magát B. a' Trave megé vonulni, hogy a' Francziák 3 nagy seregét, a' meddig csak lehet, az Oderától félrevonja. Benyomult tehát Lübeck, birodalmi szabad város, birtokába. De ezen várost, mely a' sietségben csak kevesse volt megerősítve, az előrenyomuló nagy francia sereg bevette ostrommal. B. némelly csapatokkal kiszabadult a' városból, 's meglévén fosztva minden védelem és szabadulástól, megadá magát Ratkauban, Lübeck városa falujában, November 6 és 7. Ezt mindazáltal nem előbb tette, mint minekutána megengedett neki aláírásához azt is ragasztani, „hogy őt a' capitulatióval herczeg Pontecorvo kínálta meg, 's ő abban egyedül csak a' hadszer 's eleség és ábrak szüke miatt egyezett meg.“ Blücher most hadi fogoly volt, hanem csak hamar kicseréltetett francia general Victoron, 's Königsbergbe érkezése után tüstént egy sereg vezérévé tétetett és svéd Pommernbe küldetett, Stralsundot védelmezni segíteni 's a' Svédke munkálódását támogatni. A' tiltsi béke után Königsbergbe és Berlinbe dolgozott a' hadi osztályban. Utóbb a' pommerni sereg kormányát nyerte meg, hanem későbbben Napoleon unszolására nyugalomba tétetett az ország több nevezetes embereivel együtt. B. nem vett részt azon burkus segédsereg táborozásában, mely a' francia sereget 1812 nyáron Oroszországba követte; de midőn a' burkus nemzet a' francia hódító ellen felkelt, akkor Blücher — már 70 esztendő s ősz — egy volt a' legmunkásabbak közül. Ő nyerte meg a' Burkusok 's general Winzingerode orosz csapatja vezérlését, mely utóbbi azonban későbbben elválasztatott tőle. A' lützeni ütközetben (Majus 2. 1813) kimutatott hősi bátorságát Sándor császár a' Györgyrenddel jutalmazta. A' bautzeni és haynauai csaták nem kevesebbé valának reá nézve dicsőségesek; mint győzedelmes ülte meg a' Katzbachnál és Leipzignál ez ütközet nagy napjait. Amott marsall Macdonald seregét verte meg 's kihajtotta az ellenséget egész Slésziából. Most slésiai nevet nyert serege. Hasztalan próbálta maga Napoleon a' vén huszárgenerált, mint ő Blüchert nevezte, győzedelmes haladásában fentartóztatni. October 3 áltant B. Wartenburgnál az Elbén 's ezen bátor lépése által elevebb munkálódásra kinszerítette a' csehországi nagy sereget Schwarzenberg, 's az éjszakai sereget a' svéd koronaörökös vezérlése alatt. Közeledének a' leipzigi nagy napok. October 16. szerencsésen ütközött meg marsall Marmont-al a' Möckern mellett, 's már e' napon nyomult elő Leipzig külvárosáig. October 18 a' svéd koronaörökössel együtt nagy részt vett az ellenség megrontásában, 's 19-én az ő seregei voltak legelsők, kik Leipzigt, ostrommal megvették. Különös sebessége

's megtámadása módja már a' táborozás elején szerzék neki az Oroszoknál ezen mellék nevet „Előre Marsall.” Ettől fogva dísz neve lett ez neki az egész német nemzetnél. Januarius 1 napján 1814 Kaubnál általment a' Rajnán a' slésiai sereggel, melly két burkus, két orosz, egy hess 's egy vegyes csapatból állott, 17-én bevette Nancyt, Februar. 1 megnyerte az ütközetet La Rothièrenél 's előrenyomult Paris felé. Hanem az ő megosztott csapatjait visszaverte Napoleon; mindazáltal még is kivittá B., ámbár nagy veszteséggel, a' hátrálást Chalons felé. Ennekutána általment Soissons-nál az Aisne-en, egyesült az éjszakai sereggel, Mart. 9. meggyőzte Napoleont Laonnál 's azon hónap vége táján Schwarzenberggel egyesülve haladtott Paris felé. A' montmartrei nap koronázta meg ezen táborozás nagy tetteit, 's B. Mart. 31 bement Franciaország fővárosába. Királya a' wahlstadi győzedelem emlékére wahlstadi herczeggé tévé, illendő jószágot adván egyszersmind hozzá. Angolországban, hova a' szövetséges fejedelmeket ugyan azon esztendő Junius havában kísérte, lelkesedéssel fogadta őt a' nép. Az oxfordi egyetem törvények doctorának kinevezé. Ezek után slésiai jószágain élt, míg 1815' ujra megnyerte a' fővezérséget. Sietve vezette a' sereget Német-Alföldre. Junius 15 neki fordult Napoleon 's B. 16-n elveszté az ütközetet Lignynél. Agyonlőtt lova alá bukván, veszélyben forgott élete vagy szabadsága. Ezen szerencsétlen nap után mutatta ki magát a' fővezér és serege valódi nagysága. 18-n az elválasztó pillanatban ért a' csatamezőre, hátul és oldalról rohant Napoleonra 's Wellingtonnal együtt kivitta Belle Alliance-nál vagy WÄTTERLOO-nál (l. e.) a' nagy győzedelmet. A' kinált fegyverszünetet el nem fogadván, feladásra kinszerité Parist, 's ezen második bevételekor hatalmasan ellene szegezé magát az elébbi bábóruban gyakorlott kimélő rendszernek. Ezen Burkusországra 's a' köz jóra nézve szerzett érdeméért, a' már minden méltóságok 's tiszteletjegyek birtokában lévő Blüchert III. Fridrik Vilmos egy uj 's épen csak az ő számára rendelt rendzimmal tisztelte meg. Ez egy, aransugárokkal körül vett vaskeresztből állott. A' parisi béke után jószágaira tért vissza. A' mecklenburgi rendek Blüchernek még életében emeltek (Aug. 26. 1819) Rostockban, születése helyén, Schadow által Berlinben készített emlékoszlopot. Ez B. érczbe öntött roppant szobra, simított magas granitálláson. Ez uttal a' rendek tanácsa ezen alkalomra vert emlékpénzt is küldött neki. Rövid betegsége után megholt slésiai jószágán, Kriblowitzban, September 12. 1819, hős életének 77 évében. Berlinben a' király Junius 18. 1826 állította fel ezen hősnak Rauchtól formált, Le Quine és Reisinger által pedig érczbe öntött 12 lábnyi magasságu szobrát, 14 lábnyi magasságu 's emelt mnkával ékesített talpra. (*L. Blücher's Lebensbeschreibung*, Berlin 1827).

BLUMAUER (Alajos), költő, született Steyer városában Austriában; 1755 hazájában tanult, 1772 Bécsben a' Jesniták szerzetébe állott, mellynek elosztatása után ott külön életet élt, még könyvvizsgálóvá nem leve. Ezen hivataláról 1793 lemondott, midőn Graeffner könyvkereskedését áltvévé, mellyben már 1786 óta nemnemüképen részesült. Megholt 1798. Travestált Aeneise nagy hirt szerzett neki. Ezen munka költői caricatura, tele dévaj elmésséggel 's csintalan elcsavarással. Egyéb költeményeinek is ugyan ezek a' tulajdonjai. Némellyek tüzések, élénkek, és szép, tiszta, férfias nyelven vannak írva. Elméssége azonban néha köz, nyelve nem tiszta, és versalkotása hiányos. Munkái kijöttek Lipsésn 1801—3. 8. köt. B. I.

BLUMENBACH (János Fridrik). Ez a' philosophus természetvizsgáló most első ékességei közé tartozik a' göttingeni universitاسnak, hol több mint ötven esztendő olta fáradhatatlan munkássággal a' természethistoriáról, physiologiáról, osteologiáról, hasonlító anatómiáról, pathologiáról és orvosi literaturáról igen könnyértelmű 's nagyon látogatott leczkéket tart. Mind ezen tudományokról jeles tekintettel rendtele és velösen irt, 's ezen

írások — melyeknek hosszú sorát Meusel „Tudós Németországában“ láthatni — az ő tulajdonnemű, tagadhatatlan geniejének bélyegét hordozzák 's realis becseknel fogva nagyon tetszenek és részszerént több kiadást nyertek. Mesteri, de most már némely nézetekre nézve megavutt, természethistoriai kézi könyve 1825 már 11-szer adatott ki. Hasonlító anatómiai és physiologiai kézi könyve („*Handbuch der vergleichenden Anatomie und Physiologie*,” Göttingen 1804) első volt Németországban. — Blumenbach Majus 11. 1782 Gothában született, Jenában tanult 's Göttingában, hol 1775 orvosdoctorrá lett, 1776 az universitas természethistoriai cabinetjének órára 's az orvosi tudomány rendkívül való, 1778 pedig rendes professorává lett. Nyáron 1783 tudós utazást tett Schweizban 's később Angliában, hol neki a' hires ritter Banks jóakarattja különösen hasznos volt. Sept. 19. 1825 doctori jubileumát inneplé Blumenbach, a' mikor több szerencsekívánó írásokon kívül egy medaille is nyújtott által nekie 's egy az ő nevét viselőndő állandó utazás-stipendium fundálására szolgáló tőkepénz tétetett le. Schrader egy új plántanemet Blumenbachia insignisnek nevezett az ő tiszteletére. Februarius 26. 1826 a' göttingai universitas professorává lett kineveztetésének 50-ik esztendeje innepeltetett, melyhez Loos készíté Berlinben az örömemlékpénzt. Blumenbach igen jeles természethistoriai munkákon és rézmetszésekén kívül dicső természethistoriai gyűjteményekkel is bír, melyek közt különösen a' kaponyagyűjtemény a' maga nemében egyetlenegy *A. B. P.*

BOA. Így nevezte Linné azon mérges és nem mérges, többnyire igen nagyra nővő kigyókat, melyeknek test- és farkalja keresztbenfekvő, egy darabból álló paisokkal van fedve, 's melyeknek sem sarkantyujok, sem farkok végén csörgőjök nincsen. A' szorosb értelemben vett boák seggének mind két oldalán egy kampó van, testek öszvenyomott, közepén vastagabb, farkok megfogó, apró paisos, legalább fejek hátulsó részén. Minden kigyók közt ezen nembn vannak a' legnagyobbak. Patkányokat, nyulakat, kutyákat, őzeket, 's mint némely utazók mondják, szarvasokat és ökröket is elnyelnek. Öszvezuzván t. i. azokat, nyállal bevonják, 's torkokat kitátván, lassan lenyelik. A' boának következendő fajai vannak: 1. *Constrictor* (bálványkigyó, kigyókirály). A' kigyók közt legerősebb 's igen szép. Nem mérges. Hátát egyrészt fekete, rendetlen, hatszegű, részént halvány, tojásdad kiharapozott foltokból álló igen szép láncz ékesíti. Megnő 18—20, sőt több lábnyira is. Vastagsága emberderéknyi. Ragadozástól él. Rendszerént a' fákról rohan az állatokra, megfojtja azokat 's öszvezuzza. Az emésztés alatt neminemű merevedségebe esik, ekkor könnyen meg lehet ölni, mi részént szép, ragyogó bőrért, részént jóízű húsáért történik. Lakik déli Amerikában, nevezetesen Surinamban. Mihelyt az emberek valamely helyen megszaporodnak, azonnal eltűnnek ezek a' kigyók. Az éjszakamerikai szabad statusokban már nem is találtatnak. 2) *Scytale* és *murina* (Anacondó, Bot-egérkigyó). Legnagyobb a' kigyók közt, mely 30 's több lábnyira megnő. Színe barna. Hátán gömbölyű fekete foltok kettős sora megy végig. Ez alatt egy sor hasonlókép fekete, közepben fejeér folt. Lakik Guianában és Brasilában a' vizekben. 3) *Cenchrus aboma* (kásás v. szemes kigyó) Színe verhenyeges. Hátán végig nagy barna gyűrűk sora megy; oldalain apró barna és fejeér foltok. Lakik Surinamban 's megnő 40 lábnyira is. — 4) *Canina* (kutyafejű kigyó). Feje hasonlít a' kutyához, 's mint mondják, különösen kutyákkal él. Színe hol zöld, hol narancsszínű, keresztbemenő fejeér vagy sárga vonásokkal. Déli Amerikában rendszerént fákon lakik. 5) *Phrygia*. Színe fejeér, hátán narancsszínű láncz fut végig, keresztbemenő vonásokkal. 6) *Hortulana* (vípefejeű-, kerti-, tűzkigyó). Színe barna, alól fejeeres, sűrű barna pontokkal, felül két sárga vonással. Fején kertágyakhoz hasonló sárga foltok vannak. A' boának többi fajai többnyire a' *Scytale*, *Bungarus*, *Tortrix Eryx* 's más nemekhez tartoznak. Egyébiránt a' boák felosztásában sok

homály 's bizonytalanság uralkodik még a' természetvizsgálók közt.

A. Balogh Pál.

BOCATIUS (János), szül. 1549 alsó Lusatiában, megholt 1621. Életének nagy részét Magyarországon tölté 's Kassán elébb ugyan oskola igazgatója, azután pedig városbíró vala, nevezetesen 1604, a' midőn a' kassai tanács az ő előjárása alatt befogadta a' győzedelmes Bocskait. Tanító korában készített latán versezetei által az akkori idő szokása szerént borostyánkoszorut nyert a' romai-német császártól. Munkái nyomtatásban is kijöttek, ugymint: 1) *Joannis Bocatii Lusati, Cassov. scholae rectoris, Hungaridos libri poematum V.* (Bártfán 1599. 8). Az első könyv magyarországi hadi tetteket énekel. — 2) *Ejusd. Syracides, vel Ecclesiasticus versibus elegis redditus* (Viteb. 1596. 8). 3) *Joannis Bocatii, poetae laureati caesarei, consulis Cassoviensis, Commentatio epistolica de legatione sua ad Stephanum Bocskay, Transilvaniae principem, et suscepta cum eo anno 1605 in campos Rükos profectio. In apparatu Belii decad. I. monum. VII. Fabri Pál.*

BOCCACCIO (Giovanni), az olasz prosa alapítója 's a' görög és romai literatura új felélesztője, Parisban szül. 1313-ban, hol atyja, florenczi kalmár, dolgai miatt mulatott 's egy parisi szépbe szeretett, valamint későbben Giovanni is ezen uton maradott, mert a' szerelem gyermekének Robert nápolyi király természeti leányával folyt szerelme, még később pedig egy florenczi leánytól házasságon kívül, mellyre soha nem lépett, lett leánya. Atyja, kereskedőségre szánván, inasnak adá 10 esztendejében egy kalmárhoz, ki magával Parisba vitte, de annál 6 esztendei léte alatt sem szokott az adáshoz vevéshez, esze inkább mindég csak versen járt, mellyhez még elébb igen jókor kedve eredt, 's meséket irdogált. Majd 24 esztendőskoráig Nápolyban kalmárkodott, azonban itt is inkább tudósok társaságát kereste, 's midőn, vidám lelkesége és nyájás magaviselete által a' szép királyleány szerelme boldogitá, épen habozott, ha kereskedő maradjon e, vagy a' költés mezejét mivelje, mellyen Fiammettájának — így nevezé imádotját — érzése virágait nyujtá. De pénztelensége nem engedti, egyedül tudománynak kénye szerént élni. Sétálása azonban Virgilius sirjához viszi egyszer, névtelen hév borítja el azon; Petrarcanak tűnik e' mellé elejébe dicsősége, kit az udvar e' tájatt megkülönböztetéssel fogada 's Nápolyból menőben volt Romába a' költői koszoru elfogadására. Nem, neki nem kell többé portékázás, a' századok halhatatlanjai közt fog élni, ha szegénységgel küszködik is. 28 esztendőskor vala ekkor. Atyja ugy engedte meg cseréjét, ha canonicum just tanul, hogy jövedelmes hivatalt kaphasson. 6 esztendeig tanulja, nem halad, a' tudománynak nem lekötött nemé kell ő neki, szabad alkotás az ő vágya. Atyja halála önrúrává tévén, Leontius Pilatus thessalonichai tudóstól, házánal tartván azt 3 esztendeig, tanulta a' görög nyelvet, melly eddig O-laszországban igen keves kedvelőre talált. B. görög kéziratok gyűjtése leírása által (a' mire később szükség vitte) általplintálója lett a' régi hellen lángésznek hazájába 's oszlatta azzal a' scholastica homályát. „*Fui equidem*“, mondja e' munkájában: *Genealogia deorum*, „*qui primus meis sumtibus Homeri libros et alios quosdam graecos in E-truriam revocari, et qua nullis antea seculis abierant, non redituri*“. Tudománya 's nemes bánásmódja hirt adván neki, ha hivatalt nem vi-sele is, többször tisztelte meg a' florenczi republica követségbe küldés-sel. Így vivé meg 1351-ben annak irását Paduába Petrarcahoz, melly-ben Florencz ennek atyai confiscált jószágát visszaadta, midőn Petrar-ca és B. között a' leggyengébb barátság fonódott, 's tartá holtokig. Lajosnál, a' brandenburgi markgrófnál, is járt mint követ, járt Avig-nonban 1353 és 1356 a' pápánál, ezután Certaldóba vonult t nulásaihoz, atyja származása helyére, melly toscanai falutól magát így is irá: da Certaldo. Itt egy hosszas betegségből alig lábbada fel 's annak meg

következése az érzékeny emberen lelki elbágyadás lett, mely inkább kinzotta mint előbb testi nyavalyája. Majd Florencz tanítószékébe hívá 100 for. esztentendei fizetéssel, minekntána a' köztársaság azon szép lelkiütsége, mely Petrarcat feloldozá, Danténak is, kit éltében épen Florencz üldöze, nagy árnyékát megkérlelni *Divina commediája* köz magyaráztatásával kívánta. Ujra neki lelkesedve lépett elő B. a' siron innen maradt érdem terjesztésére, Dante költői magas lelke előtte különben is tiszteletben lebegvén. Olly tüzzel is vivé hivatalát, hogy az egészsége helyreállítását sem engedte tökéletesen. Annál inkább leverte a' gyengélkedő 61 esztendőst most Petrarcajának halála, kit nem felejtethet, 's esztendőnek kevesse felül töltével ő is utána ment Dec. 21. 1375. A' szives Petrarcaának az érzékenyen tapadó Boccaccio elméjére nagy behatása volt, 's gyönyör olvasni az olasz trecentónak triumvirei *) (Dante Petrarca, Boccaccio) közül e' kettőt így barátságban. Boccacciót, a' hajlékonyt 's el-elborulót majd meg az érzéki mulatozásokba is el-elragadtat, egy haldokló camaldoli barát a' világ és örömei lemondására tudá birni, Petrarca hozta vissza e' setét nézetéből mérsékelt utra, melyen a' bölcs jár. 'S Petrarca nagylelküleg pénzzel is segíté barátját, midőn ezt drága könyvek övszvevásárlása 's örömökbe rohanta keves vagyonyjából is kiforgatta. Sirkövére Boccaccionak ezen maga által készített 4 hexametert tevék:

*Hac sub mole jacent cineres ac ossa Joannis,
Mens sedet ante Deum meritis ornata laborum
Mortalis vitae. Genitor Bocchaccius illi
Patria Certaldum, studium fuit alma poësis.*

Boccaccio munkái három tekintetből nézhetők, mint olasz verselőé, prosaicusé 's deák prosája 's versei. 1. Olasz versei ezek: 1. „*Teseide*“ vagy „*Amazoneide*“, hősköltemény, 12 könyvben, ottava rimában, melynek, sokan úgy tartják, kezdője, ámbár Crescimbeni kételkedett. Kijött 1475-ben Ferrarában, fol. 's ez a' legelső nyomtatott olasz vers, valamint az olasz hőskölteményhez legelső próba. Azután Velenczében 1526. Értéke csekély, Granucci prosába alakította által, ha így tán több olvasója lenne! 1579-ben. 2. „*L' amorosa visione, nella quale si contengono cinque trionfi, cioè di sapienza, di gloria, di ricchezza, di amore e di fortuna*“. 50 ének, terza rimában, Milanóban 1520, azután többször. 3. *Ninfale Fiesolano nel quale si contiene l' innamoramento d' Africo e di Mensola* (Velence, 1477) 's többször. És 4. *Il Filostrato che tratta dell' innamorato Troilo e della Cressida* (Bologna, 1498). Mind a' kettő romános költemény ottava rimában. 5. „*Rime*“. De az Olasz, mint költővel, felhagy Boccaccióval, ez maga is tűzbe repíté verseit, midőn Petrarcaéit legelőször olvasá, 's hevénke ezen felömlése arra és magára kimondá nemesen az ítéletet. Mintegy huzva halasztva hagyta is fen ez említetteket. Még nem vala benne azon költői önerős természeti biztos izlés, mely századján tulra felül 's örök példányul emelte volna, időkora mesterkeréseit kikerülve. Sőt reá ragadtak. Az *amorosa visione* terzinájának kezdő betűjéből két szonetto 's egy canzone kerül ki a' szerezett kir. herczeg leány Maria dicséretére, kit itt így elrejtve nevez meg. II. Olasz prosái; 1) „*Filicopo ovvero amorosa fatica*“, vadászromán külön utoljára Florenczben 1594. 2) *L' amorosa Fiammetta* 6 könyvben, nyájas román; németül Brentano Sófától. 3) *Il labirinto d' Amore ossia il Corbaccio*, maró guny egy asszonyra, ki meg haragította. Ez mindenik külön utoljára Florenczben 1594. 4) *Ameto ovvero Commedia delle ninfe fiorentine*, verssel elegy, külön utoljára 1558 Velenczében.

*) Az Olasz trecentónak hija a' 14-dik századot, az említett florenzei triumvir korát. Dante halálakor 1265-ben, Petrarca 59, Boccaccio 8 esztendő volt.

5) *Origino vita e costumi di Dante Alighieri* szakaszonként érdeklő, Florenczben 1576, és 6) *Commento sopra la commedia di Dante*, melyben a' pokol 16 elsőbb éneke homályosságait világosítja fel. Mind ez együtt 1723 és 24-ben jött ki Nápolyban (a' homloklevelen Florencz-áll) 6 kötetb., a' Decameronén kívül, mellyről alább. III. Deák írásai: 1) „*De genealogia deorum, libri XV.* Ebben magáról is szól. 2) *De casibus virorum et foeminarum illustrium IX. libri.* 3) *De montium, sylvarum, lacuum, fluviorum, stagnorum et marium nominibus liber.* 4) *De claris mulieribus.* 5) *Eclogae.* Csekély becsű összevehordott munkák. A' Decamerone adta által nevét a' mai időnek 's nyujtandja új új nyomokig, a' mit pedig ő jelesnek nem hitt, mert könnyebben folyt ki eszéből, mint a' többi elbeszélései, románjai, noha épen az a' könnyű teremtés igazi mive a' a' lángésznek, de ez a' könnyűség csálja az íróba azt a' hitet, hogy a' fáradságosabb több érdemű. A' Decamerone tartalma száz elbeszélés vagy novella, melyeket 7 vagyonosb ifju fejér személy, Pampinea, Filomela, Elisa, Lauretta, Fiammetta 'sat., kik között a' legifjabb 18, a' legidősb 28 esztendő, és 3 ifju legény, Parmeno, Pamfilo, Filostrato, 10 nap alatt elbeszél egymásnak egy szép majorban Florencz mellett, a' hova magokat cselédestül vonák, minnekutána tévelyegtekben véletlenül egy templomban találkoztak 1348-ban, midőn Florenczet pestis pusztította, 's gyermekek és szülők, gazda és szolgálta, 's minden állapotu között szeretet és kötelesség öszvevisszahomlott, 's az élethez kapcsolódás mindent ide 's tova bolyongtatott, a' mint ezen zavar iszonyatosságát B. bevezetésében borzasztólag leírja, 's novelláji olvasására azzal is ingerel. A' 10 személynek mindenike egyet egyet mond el naponként, 's így kerül ki a' száz; a' görög czim pedig, il Decamerone, a' 10 napról van. Ezen elbeszélések meszétét B. többnyire e' kézírásból: „*Cento novelle antiche*“ szedte, mellyet 1259 után nem sokkal irtak 's fordítottak a' provençali nyelvből többen öszve, 's az olasz nyelv ezeket mutatja legeslegrégibb emlékéül; kivette innen is: „*Fabliaux et contes des troubadours*“, de az ő képzelése azoknak új elevelenséget, stylusa bájta adott. Alig vala más író akarmelly nemzetbeli is olly szerencsés, ki a' még csak köz szülkség nyelve nyersségét olly simulássá, habozását annyira határozottá tudta volna változtatni, mint Boccaccio. Figyelemgerjesztő tartalmával a' még fiatal nemzet ifju lelkebe mély gyökeret ver az édes beszéd. Nem emelte volna illy divatba nyelvét, ha görög v. romai nyelvből csak fordított volna; mert önerő jobban megválasztja a' még durva nyelv irányát salakjától mint a' meglévő példányra szabás; ennek vitatásával csak eredetlenség fedné örömet meztelenségét. Mint criticusok Tiraboschi, Parini, Denina szólnak a' Decameronéről. „Több szava 's kifejezőmódja“, így itél Denina, „elavult maig Boccacciónak, némelley festését a' mostani izlés disztelennek leli, az igazán olasz szókötés helyébe pedig hibás a' a' romait rokosgatta, de ékesszólása tiszta, bátor, magával ragadó.“ Az olasz nyelv való szellemét csak a' Decamerone által lehet kismerni. 'S ezen kívül abban mindennemű személy characterere hiv festését leled, meszéteti, vig szomorú 's hős költő képzeletét új új találmányosságra ébreszthetik; szép nyájas igaz megjegyzései minden nyomon ingerlenek. A' mihez csak fog, nagy embert hallasz arról beszélni. Általában a' decamerone olly művészileg festett nagy kép, mellyen azon kor sokásai látszanak, 's nem csak különbféle személyek mivolta, hanem különösen ollyan kitüntekké, melyeket az akkori 's az előbbi század történetje emleget, van elődbe állitva. — Kiadását a' Decameronének Mazzuchelli e' munkájában *Scrittori d' Italia* 95-t emlit; Haym „*Biblioteca italiana*“jában 99-et, 's pedig ezek olta ismét többször jelent meg. 1471 előtt már háromszor jött ki. Becsben leginkább az 1472-beli mantuai kiadás van, 's az után ez: *Decamerone nuovamente corretto e con diligenza stampato per gli eredi di Filippo Giunti*, (Firenza 1527. 4) U-

gyan ezt Paolo Rolli 1725 Londonban nyomtattatta ki, 4-rétben; e' londonit meg 1727 Honllandiában adták ki 12-ed rétb. Velenczében 1729 's olly utánazásával a' florenczinek, hogy sok vevő ezt vélte venni. Elzevir is a' Giuntiót adta ki Amsterdamban 1665 és 1668. A' concilium tridentinum eltiltotta 1557-ben, minekutána ez előtt 20 esztendő alatt 25-ször jött ki. Ezen furcsa tilalom után I. Cosmo, Florencz nagyhercege, sürgetésére Romában egy biztosság ült egybe merő klastrombeli barátokból, 's ezek nagy bölcsen kitörlének belőle minden csintalan helyet, mellyben B. a' barátok ártatlan multságait festette. Ezen szerzetesek a' barátból parisi deákot szerzének, a' klastrom apátját collegium rectorává csinálták 'sat. A' sz. inquisitio ki- és megmustrálta decamerone azután így jött ki pápa privilegiumával, 1573, Florenczben. Sőt az említett főherczeg 1582 még nagyobbban megerőltette Salviati által, kit ezért Boccacini *publico assassino*-nak szidott. 1700-nak eleje észre tért, azolta épségében kezdik megint nyomtatni a' Decameronét, úgy a' mint átkozott kifejezéseit a' 7 leányzó maga sem szégyelette hallani. Az amsterdamira (azaz, nápolyira) 1818 a' Crusca is hivatkozik. Legfényesebb kiadás a' parisi 1757, képekkel. A' Seghezziét (Padua, 1739) az ifjuság is bátran olvashathatja. Legújában Biagioli adta ki historiai jegyzésekkel az író életére nézve, Parisban 1823, 5 kötetb. 's elébb többen. Eletét írta, Bayle, Manni, Mazzuchelli, Baldelli, Wis-mayer (*Pantheon Italiens.*)

Döbrentei Gábor.

B O C C A G E (Marie Anne le Page du) Rouenben szül. Oct. 22. 1710 és a' parisi de l'Assomption nevű klastromban nevedekett. Már ott adá jelét a' poésisre hajlandóságának, de első csekély próbáit vagy egészen elrejté, vagy a' Mercure folyó írásba, nevét elhallgatva, iktatá, mivel akkor még szokatlan volt, hogy asszony literaturai munkával foglalkodjék. Férjhez már 16-ik esztendejében ment, Pierre Joseph Fiquet du Boccagehoz, ki Dieppeben volt adószedő, a' közönség elejébe pedig egy 160 versből álló költeményével csak 36 esztendő korában lépett 1746. A' roueni academia által feltett jutalmat azzal ő nyeré el, 's tárgya versének épen az a' jutalom kitétele volt, mellyet egy luxemburgi herczeg kezdé. Lelkesité ez, megint írt, 's a' roueni academia ismét neki ítélte díját, az academie françoisenél pedig egy accessit lett jutalma. 1748 Parisban „*Le paradis terrestre*“ czimű költeményéből ada ki néhány éneket, a' mi Milton utánazása. 1749 a' hir temploma jelent meg tőle, ebben előtte Pope lebegett; 's ugyan azon esztendőben ezen szomorú játéka: „az Amazonok“, a' mi annyira tetszett, hogy egymás után hamar tizenegyszer játszották. Híre hangzott már ezek által mindenfelé Franciaországban, sőt angol, spanyol, olasz, német nyelvre is fordíttatván munkáji, mind ezen földeken is. Asszonyban a' szép ész kiterjedettebb figyelmet gerjeszt, olyannál a' legsavanyubb criticus is engedelemmé oldódik. Ez kivántatá több tudóssal a' költőné esmeretségét, 's társalkodásának igen kellemes szives módja pedig hozzája csatolta őket. Az az ifjukori szép félenksége, melly tartóztatá hiu hamar előállástól, mostanra vonzó elevenségé 's nemes önbizodalmu szerénységgé vált benne. Csuda hát, hogy Franciaországnak elsőbb íróji: Clairant, la Condamine, Fontenelle, Voltaire, Montesquien, Mably, Barthelemy 's mások örömet jártak házat, mint Parisban létek alatt. Franklin és Alfieri is! „*La Colombiade ou la foi portée au nouveau monde*“ czimű hőversezetét, melly 1756 jelent meg, a' milanoi academia tagjai közül tizez fordíták olaszra, mindenik egy egy énekét válalván magára. Németül ez Glogauban jött ki 1763. Előképe a' Henriade volt, emelkedik benne a' költői erő, de Voltaire koszoruját még sem bontá meg. Azért veté magát Voltaire elragadtatás melegével előtte térdeire a' hősköltőnéhez i t versében, melly így van:

Regnez au Capitole, et cueillez au Parnasse

Les myrthes de Petrarque et les lauriers du Tusse.

*Si tous deux revieroient, ils chanteroient pour vous,
Mais s' ils voyoient vos yeux et votre poesie
Tous deux mourroient à vos genoux
Ou d' amour ou de jalousie.*

Akkor irá hozzá ezt, midőn tőle Olaszországba indult Ferneyből, hol mint vendéget, igen örömmel látta. Ebédje felett borostyánkoszorúval voná körül hamar fejét, a' mire a' hevest bizonyosan inkább a' költőné szép szémeinek melegé hevítette, mint a' Colombiade olvasása. Ezen útján, Romában különösen XIV. Benedek pápa, kinek versét ajánlá, 's Passionei cardinal fogadta nagy megkülönböztetéssel, kinek még Eugen herczeg halálára írt emlékbeszédjét fordította volt francziára, valamint Londonban jártakor lord Chesterfield. Szépség és ész mindenütt győzniek; e' költőnérol pedig tisztelőji ezt tartották: *Forma Venus, arte Minerva*. E' két utját igen érdeklő levelekben adta ki, mellyeket 1750 's 1757 írt. Van még egy más munkája is, „Abel halála.“ Ezt Gessner nyomán készíté. Talentumainak elég szép illő megtiszteltetései éré; a' romai, bolognai, paduai, lyoni, roueni 's több academiák tagjokká neveztek. Aprilis 19. 1796 pedig a' lyceumban képszoira tétetett fel, 's akkor reá Dumoustier magasztaló beszédet tartott. Munkái mind együtt 1770 jöttek ki Lyonban 3 kötetben. Közlebbi megesmertetését barátnéja, Fanny Beaucharnois, írta a' „*La Mémoire de Mme Du Boccage*“ és Lalande, a' „*Journal de Paris*“ban 1802. Férje 1768 holt meg, ő maga Augustus 8. 1802, 92 esztendő korában, minékutána 34 esztendőt özvegyen töltött.

Döbrentei Gábor.

BOCCHERINI (Lajos), jeles szeres-muzsika-szerkeztető, szül. Luccában 1740. A' kis gordonon (violoncello) első leczkéjít Vannucci apától, az érsek muzsika-mesterétől, vette. Atyja pedig, mint ügyes contrabassista, fijának szerencsés hajlandóságát gondosan vezette, 's végre Romába küldötte, hol B. számos és derék szerzeményei által nagy hirt nyert. Néhány esztendő mulva Luccába visszatérvén, ott találta hazafiát, Manfredi Filippinót, Nardininak tanítványát, kivel barátságot köt-
vén, mind ketten Spanyolországba utaztak, hol az uralkodó a' legelső talentumokat magához gyűjtötte. Boccherini a' királytól bécsültetve 's ajándékokkal halmozva, könnyen ráhagyta magát venni az ott való maradásra, hol is azon feltétel alatt, hogy minden esztendőben 9 új darabot szerezzen, az academiához tétetett; melly kötelességének B. meg is felelt egész 1805, midőn Madridban 66 esztendő korában megholt. II. Fridrik, burkus király, a' violoncellónak nagy kedvelője, Boccherini szerzeményeit megszeretvén, nevezetes esztendei fizetést adott neki, csak hogy évenként néhány új quartettet 's quintettet küldjön. Magától kiadott 58 darab szerzeményei hegedüre, gordonra és klavirra való symphoniák, sextettek, quintettek, quartettek, triók, duettek és sonaták; de maradtak irásban több quintettjei 's énekdarabjai is, mellyek közül többek Simrocknál Bonnban halála után jöttek ki. Játékszinre nem írt, 's templomi munkái közül csak az egy „*Stabat Mater*“ adatott ki. Adagiói az ahhoz értéket csudálkozásra, az akkori hangművészeket pedig elkeseredésre ragadták. Ugy lehet őt tekinteni, mint Haydnnek előpostáját, mert ő írta először az olyan quartetteket, mellyekben minden szerszámok obligate vannak, 's ő határozta meg azoknak characterét. Melodiás szerzeményei Francia- és Spanyolországban még inkább becsültetnek, mint Németországon.

BOCCHETTA, szoros, 3 sáncz által védett hegyszurdok az Apennineken, melly Lombardiából Genuába vezet, 's az austriai örökösödési (1746 és 47) 's a' francia háboruban a' 18-ik száz. vége felé fontos történetekről lett nevezetes.

BOCSKAI (István, Kis, Marjai), Bátori Sigmond, Erdély fejedelme, alatt nagy-váradai várnagy, melly tisztségétől a' királyi biztosok által megfosztatott 1598. Minekutána Erdély Rudolf hatalma alá került volna

1600 (I. Bátori Sigmund), Pragából, a' hol követséget viselt 's azután is egy darabig tartózkodott vala a' császárnál, Bihar vármegei jószágai-ba ment lakni. Azalatt, mivel a' császári hadnagy, Basta György, meg nem szünt Erdélyt sanyargatni, feltámadt ellene Bátori Sigmund hajdani hadnagya, Székely Moses; és jöllehet elejénte Gynlafejvárvár alatt megveretett, még is, a' temesvári basától segítséget kapván, újra be-ütött Erdélybe és rövid idő alatt annak legnevezetesebb városait kezé-re kerítette. De midőn Brassó alatt gondatlanabul táborozna, Bastától felszólítva véletlenül reá ütött a' havasalföldi vajda, Radul, és nagy vérontást tett seregében 1603. Maga is elesett ekkor Székely Moses; az életben maradt Erdélyiek pedig a' csatahelyről Iktari Betlen Gábor vezérlése alatt Temesvár alá futottak 's, az ott parancsoló basa oltalma alá adták magokat. Innen levelei által szorgalmaztatá Betlen-Gábor Bocskai Istvánt, hogy a' Törökök segítségéül állítsa helyre Erdély függetlenségét, de Bocskai nem akart a' dologba ereszkedni, hanem válaszában Betlen Gábort biztatta, hogy ő maga tegye meg a' próbát. Ezen idő tájban Duval Henrik és Rákóczi Lajos, császári hadnagyok, ráütöttek éjjel Lippa vidékén a' török táborra, azt zavarba hozván, az ellenség podgyaszát kézre kerítették. E' közt Betlen Gábor mentéje zsebében meglettek Bocskai levelét 's azt a' kassai császári hadnaggal, Barbiano Jakabbal, közölték. Ez, a' ki különben is agyarkodék Bocskai ellen, Kassára idézte őt a' maga mentésére; midőn pedig idézésének fogantját nem látná, a' császár hírével és helybenhagyásával, a' ki előtt Bogáti Menyhért alattomos rágalmozásai által ugy is már gyanúságba hozatott vala Bocskai, parancsolatot küldött a' nagyváradi császári várnagynak, Concininak, hogy haddal szálja meg annak várait. Készületlen vala Bocskai, 's azért Concini Sz. Jobbot csak hamar megvette 's a' kereki várat megszállotta, míg maga Bocskai Solyomkőbe zárkozott, Barbiano pedig, altalkelvén a' Tiszán, Nagy-Várad-nak tartott hadjával. Ekkor kijött Bocskai Solyomkőről, a' császári zsoldon lévő hajduságot a' maga részére vonta, 's míg Barbiano Adorján alatt táborozna, várván az erdélyi 's német hadaknak hozzájárulását, a' Pecz János vezérlése alatt közelgető német gyalogságra Diószeg 's Almosd között véletlenül ráütött, azt nagy veszteséggel széllelverte 's vezérért is elfogta Oct. 14-dikén 1604. Ennek hallására Barbiano magát nagy sietséggel visszavonta Kassa felé, Bocskai hadjától üldöztetve; de a' városba be nem mehetett, mert az ő hatalmaskodása 's kiváltképen a' Reformatusokon elkövetett erőszakoskodása miatt gyűlölő Kassaiak bezárták előtte kapujikat. Kénytelen vala tehát folytatni futását a' Szepességig, a' hol Turzo Kristóf és György menedékhelyet adtak neki a' szepesi várban. Bocskait ellenben örömmel és nagy tisztességgel fogadták a' Kassaiak; Eperjes, Lőcse, Késmárk 's egyéb felső magyarországi városok, nem különben azon vidéknek jobbára protestans nemessege Homonnai Bálint alatt azonnal hozzá állottak, Lippai Balás Szepesvárat megszálla; Bocskai pedig a' Pest alatt táborozó nagyvezérrel Mehmettel, szövetségre lépett. Ekkor parancsolatot vett a' császártól Basta György, a' ki Erdélyből kihivatván, foganatosan védelmezte vala Esztergámat a' nagyvezér ellen, hogy hadjaival tüstént Bocskai ellen induljon.—Ennek tartóztatására Bocskai egy csapat Hajdukat küldött Német Balás alatt, de a' ki Osgyánnál megveretett, és fogságra kerülvén, Basta parancsolatjára felnégyeltetett. Maga Bocskai az-alatt, török segítséget vonván magához, Sajó Sz. Péternél szállott táborba; Basta a' Sajó másik partján Edelénynél telepedett meg; innen pedig éjjel Bessenyőre vonulván 's a' vizen általkelvén, Nov. 29. 1604 hajnalban Bocskai táborára ütött 's azt széllelverte. E' győzelem után Basta ugyan siete Kassa alá, 's oda be nem bocsáttatván, Eperjes alá ment, a' hova, minekutána megfogadta, hogy vallása miatt senkit háborgatni nem fog, hadjaival együtt téli szállásra befogadtatott. Bocskai pedig Kas-

sára tért vissza. A' tél vége felé, midőn Eperjesről kiindult volna Bas-ta, hogy a' tokai várba eleséget szálítana, ama' városba többé be nem bocsáttatott. Ennél fogva 's ki nem fizetett katonájának zugolódása 's engedetlensége miatt is kénytelen vala odább kelni, 's Bocskai had-jaitól üldöztetve meg sem állapodhatott, míg kevesre olvadt seregével Posonyt el nem érte, a' hol menedéket talált. Azalatt Erdélyben a' Magyarok 's a' Székelyek Bocskaihoz állottak 's őt fejedelmekké vá-lasztották; a' Szaszok ellenben, Hutter Albert szebeni bíró követvén, a' királyi biztosokkal tartának, a' kiknek felszólítására a' havas-alföl-di vajda, Radul, sereget küldött Erdélybe Rácz György alatt, a' ki-vel Bocskainak előreküldött helytartója, Gyulafi László, szerencsétlenül harczolt Ebesfalvánál. Maga Bocskai, minekutána Betlen Gábor, a' ki-bujdosott Erdélyiekkel hozzá érkezett, Apr. 27. 1605 gyűlést tartott Szerencsen, a' hol az ország nagyai, nemesek, vármegyék és városok kül-döttjei számosan jelentek meg, Bocskait Magyarország fejedelmévé vá-lasztották 's a' vallásbeli szabadságnak az országban való helyreállítá-sát és fentartását elvégezték. Szerencsről Erdélybe fordult el Bocskai, Rácz Györgyöt Segesvárral együtt kezére kerítette 's már most a' megyesi gyűlésen mindenen megegyezésével beállott a' fejedelemségbe, 's a' meghalozott Gyulafi helyébe Rákoczi Sigmondot tévén igazgató-vá, visszatért Kassára. Magyarországon jó karban találta dolgait, mert Rédej Ferencz Posonyig előnyomult vala, utjában minden váro-sokat és várakat meghódítván; Dengelegi Mihályt Morva- és Slézsországba, Németi Gergelyt pedig a' Dunán tuli vidékre küldötte, a' ki azt nagy-részént elfoglalván, Austriába és Styriát is beesapott; maga Rédei Bastát Posonyból ki nem csalhatván, Homonnai Bálinttal, Bocskai főhadvezéré-vel együtt Ersek-Ujvárt szálotta meg csak hamar meg is vette; az or-szág fő- 's alrendű nemessége pedig nyilván Bocskaihoz állott, nevezé-tesen az ország birája, Batori István, a' még 1603 Lengyelországba kibujdosott Illyésházi István, Turzo Kristóf és Szaniszló. Söt October-ben I. Achmet sultan császári levele érkezett Bocskaihoz, a' mellyben attól Magyarország örökös királyságával megkínaltatott, 's ennek követ-kezésében meghitta őt a' nagyvezér Mehmet Budára, 's itt Nov. 11 nagy-tiszteességgel fogadván és koronát tévén fejére, királynak köszöntette. Bocskai a' koronát mint ajándékot elfogadta; a' királyi nevezetet fel nem vette. Illy környüállások között elhitette végre Mátyás főherczeg, Ru-dolf császár testvéröccse, a' császárral, hogy elkerülhetetlen dolog, a' magyar urak kívánságait meghallgatni 's panaszikról tenni. A' császártól meghatalmazva fegyverszűnésre lépett tehát Mátyás Bocskaival 1606 ele-jén; azután pedig az ország igazgatójává neveztetvén teljes hatalom-mal, megkötötte Jun. 23. 1606 Bocskai küldöttjeivel, kiknek feje Illyésházi István vala, a' bécsi békeséget, a' melly azután a' törvény-könyvbe iktattatott. Ezen kötés által, eltöröltetvén az elébbi a' vallás dolgát tárgyazó törvények, országszerte szabad vallásgyakorlás állapít-atott meg, de a' közönséges romai vallás károsítása nélkül, melly két-séges értelmű hozzátétel azonban az 1608-diki posonyi országos végzés koronázás előtti 1-ső cikkelyében kihagyott; Bocskai István pedig Erdély örökös fejedelmének és Magyarország egy része urának esmer-tetett, a' melly azonfelül, a' mit már Batori Sigmond birt vala, Szat-már, Szabolcs, Bereg, Ugocsa vármegyét és Zemplénnek egy részét foglalta magában, ugy hogy mind ezekben Bocskai magvaszakadtával a' ma-gyar korona örökösödjék. Rudolf császárnak Sept. 24. 1606 költ vilá-gosító levele azonban ezt az örökösödést a' névszerént kitett vármegyék-re szorítja. Az ország egyéb törvényes kívánságainak is eleget tett ez a' kötés, némelly kérdést a' legközelebb tartandó országgyűlésre ut-sítván és Rudolf császárt egyszersmind a' Törökkel való megbékélé-sre kötelezvé. Minekutána a' bécsi békekötés Rudolftól megerősítet-tett, 's a' cseh, morva, sléz, lusát, austriai és styriai rendek annak

fentartását magokra válalták vala, általadta Bocskai a' számára ki nem kötött vármegyéket és követeket küldött a' Sitva torkához, a' hol megjelenvén Mátyás és a' fényes kapu követei is, Nov. 11. 1606, huszesztendei fegyverszűnés köttetett a' Törökkel. Még ugyan abban az esztendőben, Dec. 29, megholt Bocskai István Kassán vizi betegségben magzat nélkül, minekutána végrendeelésében Homonnai Bálintot ajánlotta volna helyébe a' rendeknek. Történetesmereti emlékes volta leginkább abban vetődik meg, hogy hontarsainak, a' mennyiben rajta állta, maradandó vallásbeli szabadságot szerzett, a' midőn azt ugyan arra a' talpköre tette le, mellyen a' fels. austriai ház uralkodása Magyarországon állott helyre.

Fábrí Pál.

BOD (Péter, Felső-Csernátoni), szül. 1712 Felső-Csernátonban a' Kézdi székben; tanulását születése helyén kezdette, N. Enyeden folytatta, Leydenben végezte. Hazajövele után Hévizen Betlen Katának, Haller László 's Telesi József grófok özvegyének, udvari papja, azután a' magyar-igeni ref. gyülekezet egyházi tanítója lett, hol 1768 ki-mult. Hivatalbeli foglalatosságától üres óráit tudományos munkásságban tölté, mellynek kerekedménye feleszámu magyar és latán dolgozati-ból áll. Ezeknek némelly része istentudományfele 's ezzel rokon esme-
reket foglal magában, más a' honi polgári, egyházi 's tudományos történet- 's nyelvemesreetre tartozik; némelly nyomtatásban kijött, más kéziratban maradt. — Istentudományra, vagy azzal rokon esmeretekre tartozó munkái: 1) „Sz. irás értelmére vezérlő magyar lekszikon“ (1743. 4.). — 2) „A' sz. Bibliának historiája (Szebenben 1748, 8.). — 3) Sz. Judás Lebbes apostol leveleinek magyarázatja“ (Szeben 1749, 8.). — 4) „Sz. Heortocrates, avagy a' Keresztények között előforduló innepeknek és a' kalendáriomban feljegyeztetett szenteknek historiájik“ (1757. 8.) — 5) *Judiciaria fori ecclesiastici praxis* (Cib. 1757 8.). — 6) „Az anyaszentegyház változásainak historiája“ (Basel. 1760. 8.) — 7) *Synopsis juris consubialis* (Cib. 1763.). — A' honi polgári, egyházi tudományos történetesmeretre tartoznak: 1) „*Hungarus Tymbaules seu grada ac benedicta Hungarorum quorundam principum, herorum, magnatum, toga et sago, domi militiaeque insignium, virorum eruditione ac prudentia clarorum, feminarum honestatis fama ac pietatis studio illustrium ex epitaphiis renovata memoria*“ (két darab, N. Enyed. 1764) 66, 8.). — 2) „Smirnai Sz. Polycarpus, avagy erdélyi reformatus püspököknek historiájik“ (1765. 8.) — 3) Magyar Athenás, avagy az Erdélyben és Magyarországhban élt tudós embereknek historiájok (Szeb. 1766. 8.). — 4) *Historia Unitariorum in Transilvania* (Lugd. Bat. 1776). — 5) *Historia Hungariae et Transilvaniae ecclesiastica* (Tom. 2. fol.). *Noctae Hévizenses, seu monumenta quaedam ad historiam ecclesiasticam et civilem pertinentia.* — *Valachorum Transilvanorum historia.* — *Siculorum historia.* — *Antiquitates Hungariae.* — *Bibliotheca, seu notitia auctorum de rebus hungaricis.* Magyar könyvesház. — Historiára utat mutató lekszikon. Mind ezek kéziratban örökösei kezénél maradtak. — Ezen kívül bővitve kiadta Parizpápai latán-magyar és magyar-latán szótárát, (Szebenben 1767. 4). Kéziratjai között pedig találkozzott egy *Etymologicum hungaricum, egy Lexicon glossarium, in quo voces historicae, juridicae redduntur hungarice, 's a' maga élete leírása magyar nyelven.*

Fábrí Pál.

BODAJK, város Fejér várm. egy hegyecske alatt. Közepében ércezés viz van, melly számtalan erekből olly bőséggel buzog fel, hogy egy gát ellemállásánál fogva tóvá gyülekezik 's egy malmot hajt, melly a' legnagyobb szárazságban sem akad fen. Ezen tó közepében a' nagyobb erek kövel vannak körülkerítve, mellyből a' viz a' szomszéd épületben lévő üstökbe folyik a' megmelegítés végett. A' nióori földindulás-kor (1810), mint mondják, több új erek is nyitak fel, melly által a' viz mennyisége két anyyira nerekedett. A' viz igen tiszta, színetlen,

szagatlan, jó forrásvíz izl; ha nyílt edényben sokáig áll, vagy főzetik, fehér földülepédeke van. Természete szappanos, nagyon oszlató 's utólag erősítő. Dicsérik a' máj, lép 's más részek dugulásiban, hypochondriában, hysteriában, aranyzú érben, köszvényben, tagsugorodásokban, kőnyavalyában, havi tisztulás fenakadásában. Nyáron sokan meglátogatják ezen ferdőt, kivált a' közel lévő Fejérvárról. A' ferdőszobácskák tiszták, 's vannak a' ferdőházban néhány lakszobák is. A' táj romános szépségei az itt mulatást kellemetessé teszik.

A. Balogh Pál.

BODE (János Joachim Kristóf), szül. 1730 Braunschweigban, hol apja katona volt, de azután kivette elbocsátó levelét 's mint téglavető nyomorult életet élt Schöppenstädtben. Itt kapta az ifju Bode több paraszt gyermekekkel együtt az első oktatást az írásban 's olvasásban. Apja terhes munkájára nem lévén alkalmas, nagyapjához vitetett, juhot őrzeni. Azonban még erre is alkalmatlannak tetszett, 's azért csak o'toba Kristófnak hitták. Ő ellenben valami felsőbbre érzett magában hívást 's különösen muzsikára nagy hajlandóságot. Esze mindég azon járt, hogy mehetne ő Braunschweigba, valamit tanulni. Szerencséje lett végre apja testvérét arra birni, hogy őt, a' 15 éves fiút, Braunschweigba a' város muzsikásához, Krollhoz, adja tanulni 's a' tanítás díját érette fizesse. Itt a' legalacsonyabb szolgálatot kellett tennie. Muzsikái esze sebesen fejlett ki, 's megtanult majdnem minden fuvó és huros muzsikaszert ügyesen játszani. Hét inasestendő után egy hautboista helyét nyerte el. Most elvett egy fiatal leányt, de ez által gyakran pénzzavarba jutott. Hogy muzsikái eszét még inkább tökéletesítse, elment Helmstädt-be Stolzéhoz, egy híres fagottistához. Egy tanuló barátja segédelmével sajátjává tette itt a' francia, olasz és latin nyelveket, Stockhausen által pedig a' szép mesterségek theoriájával 's az angol nyelvvel esmerkedett meg. Helmstädtből Cellébe ment, még mindég mint hautboista. Itt két gyűjteményt adott ki maga készítette dalaiból. Minekutána Cellében feleségét 's gyermekeit halál által elvesztette volna, Hamburgba utazott, a' hol elvalahára észtehetségeihez illő helyen állott. Fordított regéket és szindarabokat. Azután a' szabad kőművesek rendjébe lépett 's ennek ügyeit utóbb életének főmunkájává tette. 1762 és 1763 a' „Hamburger Correspondent“ czimű ujságot szerkeztette; e' mellett a' muzsikát is szorgalmasan gyakorlotta, 's így történt, hogy tanítványainak egyike, a' ki gazdag és szép volt, neki adá kezét. E' csak hamar megholt, 's noha B. a' vele kapott vagyon legnagyobb részét visszaadta, még is elég maradt neki arra, hogy függetlenül élhessen. Ekkor felébredt benne egy régi kedves gondolatja, 's könyvnyomó lett. Könyvnyomó intézetéből Lessing „Dramaturgiája“ került ki legelsőbben. Bode harmadizben is megházasodott, könyvnyomó Boha leányát vévén el, 's ekkor fogta fel Lessinggel a' tudósok könyvnyomó intézetének nagy planumát. Itt az ész és izlés munkáját a' szerzők javára kellett volna kinyomni. De Lessing nem született illynemű munkákra, 's Bode is sikeretlenül dolgozott, hibáztatva benne a' kereskedési esmeretek. 1778 Bernstorff özvegyét követte mint ügyviselője Weimarba, hol azolta literatúrui munkákkal foglalatzkodott 's 1793 holt meg. A' meiningeni udvar udvari, a' gothai követségi, a' darmstädti pedig titkos tanácsnoki rangra emelé. A' sajtóságokkal legteljesebb munkák, kivált angolok, szerencsés fordításai jeles helyet szereztek neki a' német írók között. B. az ő fordításainak valami saját szint tudott adni, melly által azokat a' néppel megkedveltette. Legjelesebb fordításai: „Yorik érzélgő utazása“, „Tristram Shandy éfete“, „A' wakefieldi falusi prédikátor“ és Montaigne „Próbátételei.“ „Tom Jones“ legkevesebb érdemel dicséretet.

BODE (Elert János), k. astronomus Berlinben, a' burkus veres sas és orosz Sz. Anna 2 osztálybeli rend kereszties vitéze 's több tudós társaságok tagja, szül. Hamburgban Jan. 19. 1747. A' mathesishen, melly tudomány iránt korán kedvet mutatott, atyja és Büsch János György val-

tak mestere. A' tudós világgal egy, Aug. 5. 1766 történt napfogyatkozás alkalmával irt kisd munká által esmertette meg nevét. Tetszésre találván, nagyobb munkákra kapott ösztönt 's már 1768 adta ki először ama', talán valamennyi astronomiáról szóló könyvek közt legesmeretesebb 's kapósabb munkáját: *Anleitung zur Kenntniss des gestirnten Himmels*, melly a' tudománnyal egyetemben bővülve 's tökéletesedve kilenczszer (utóljára 1822) jött ki mindössze 's számtalan olvasójival különösen megkedveltette az égi tudományokat, sőt most is kedvelteti nem csak Németországban, hanem mindenütt, hol a' német nyelv esmeretes. Jun. 3. 1769 csövön nézte Venust 's látta, midőn ez nap lementé előtt ennek tanyérába egészen belépett; melly tüneményről előre egy munkácskát is irt volt; ugyan ezen ritka és a' nap birodalma esmeretére nézve igen tetemes tüneményt láthatna volna már 8 esztendővel előbb is, Jun. 6. 1761, de 14 esztendőös gyermek lévén akkor, a' mint maga megvallja („*Berl. Jahrb.*“ 1825, 248), nem gondolt vele. A' következő 1770 esztendőben érdemes mestere nagytekintetű közbenjárása által a' hamburgi tanács költségén egy különös — *Das steerenkiker Huus* nevű — régi épületben kellett volna szalast nyernie és mestere (Büsch) eszközeivel az eget vizsgálnia, de a' ház birtokosa ellenkezése által füstbe ment a' szándék (l. „*Schumachers astronomische Nachrichten* II. 386). Nem sokára ezután a' berlini tudós társaság Lambert unszolására a' német nemzet számára egy új, az előbb divatba voltnál sokkal tökéletesebb astronomiai kalendáriomot készült közre bocsátani. Ezen czél eszközlése végett 1772 Bode Berlinbe hivatott 's az academia astronomusának neveztetett. 1776 esztendővel kezdődött a' világszerte esmeretes berlini évkönyv (*Berliner astronomisches Jahrbuch*), ettől fogva az 1829 avagy 54 darabig Bode adta vala azt ki; az első ötöt 1776—1780 ugyan Lambert nagyhasznu felügyelése alatt, és az 1777—1781 darabokat másod magával (Schulze-val), utóbb pedig, minekutána 1783 csaknem elfojtódott volna, Lagrange bátorítására egyedül, szünet és szakadás nélkül. Évkönyvre szerkeztetésének természetes következésében B. csaknem minden vele együtt élt astronomusokkal levelezésben állott, mert abba tettek vala le 's közlötték mind a' világgal, mind egymás között leginkább új vizsgálatokat 's értekezéseket mind addig, miglen dicső hazánkfija, báró Zach Ferencz, Gothában új 's tágasabb tárt nyitott volt fel e' végre. B. egyéb munkái közül legnevezetesebbek a' következők: 1) *Erläuterung der Sternkunde* (2. B. 8. 3 kijött Berlinben 1808). 2) *Einleitung zur allgemeinen Kenntniss der Erdkugel* (egy kötet, 3-dik kiadása Bécs 1804.) 3) Egy 34 táblából álló égi atlas, német és francia nyelven irt bevezetéssel, melly 5877, és 4) Egy más 20 folio lapokból álló atlas, melly 17,240, azaz, amannál majd 12,000-el több csillagokat foglal magában. Új égi abroszinkon, globusinkon két új csillagzatok vannak Bode-től: Fridrik tisztes czimere (*honores* vagy *trophaea Friderici*) és a' könyvnyomató műhely (*Officina typographica*), az első Jan. 25. 1790 mutatta be B. a' berlini academiának, melly akkor II. Fridrik tiszteletére különös innepet tartott, a' másikat nemzeti vetélkedésből 1798 vette fel, midőn Lalande Jerome, kinek kedvéért Gothába utazott 's vele 10 napot töltött, a' Francia név tiszteletére egy francia lelemény (a' levegőbeli hajó, *globus aërostaticus*) felvételét sürgette az égi képek sorába (l. „*Berl. Jahrb.*“ 1790, 234. 1791, 255. 1793, 127 és 248. 180, 238. 1803, 249.)*. B. kivánságára a' berlini csillagórtoronyon, mellynek igazgatását Majusban 1787 vette által, 1799 több célirányos változások történtek, 's emlékeztetre méltó, hogy e' végett beadott esedező levelére a' kormányzék már négy nap mulva kedvezőleg felelt (l. „*Berl.*

*) Bode uranographiájában még ezen új általa behozott csillagzatok is találkoznak: a' tükörcazó (Herschel emlékeztető), mennykőszerszám, egy loch nevezetű eszköz a' tengeri hajókázásban.

Jahrb. 1804, 227 és 228.). 1822 adván ki évkönyvének 50 kötetét, baráti Octob. 23. öröminnepet szerettek tiszteletére. B-t az ég különös épséggel áldotta volt meg. Egy Oct. 28. 1823. költ levelében, a' midőn már 76 esztendő t meghaladott, még dicsekszik egészségével 's egyedül a' felől panaszkodik, hogy a' toronyba vezető 97 fogon nehezen hághat fel gyakran, az eget vizsgálni. Ugyancsak 1825 feloldoztatta magát hivatalbeli kötelességeitől mind a' toronyban, mind az academiában, mindáltal még a' következő esztendőben elvégzette az 1829 szülő évkönyvét. Kéves idővel azután megholt vagy is inkább elaludt Nov. 23. 1826 délutáni 5 óra tájban. Prof. Encke, kinek a' boldogult még életében általadta volt hivatalát, hamvai tiszteletére dicsbeszédet irt be az academia évkönyvébe.

Tittel.

BODENTÓ (tulajdonképen Bodmantó, egy Bodman nevű régi várkastélytól) vagy konstanzi tó, Németország és Helvetia közt, 18 órányi hosszú, legnagyobb szélessége 4 órányi, 's a' hol legmélyebb, 964 ölnyi. 1089 lábnyira fekszik a' tenger felett. Zelli, alsó és bregenzi vagy felső tóra osztatik. Több folyók ömlenek belé, u. m. a' Rhenus, melly Rheinecknél be-'s rhenusi Steinnál kifolyik belőle, továbbá a' Bregenz, Argen, Schüssen 's Aach név alatt négy folyó; három sziget fekszik rajta, u. m. Lindau, Reichenau és Meinau. A' mocsári és uszó madaraknak 73, a' kagylóknak 20 's a' halaknak 26 neme taláztatik benne. A' rajta való hajókázás és kereskedés a' Rhenusnak Schaffhausennél való esése miatt nem igen nevezetes 's csak gabonára, sóra és tói borra, mint az ezen tájékon termő borokat nevezik, terjed ki. 1695 oltá soha sem fagyott be. 1824 oltá gőzhajón lehet rajta evezni.

L—ú.

BODIN (János), a' 16-ik század statustanítója, szül. Angersben 1530 vagy 1529, Toulouseban tanulta a' törvényeket 's ugyan ott lépett fel mint törvények tanítója, de azután Parisba ment törvénytudományát ügyvédképen gyakorolni. Nem lévén szerencséje e' pályán figyelmet gerjeszteni, literaria munkákra szentelte idejét. Tanultsága 's elméssége híre arra bírta III. Henriket, hogy őt udvarába vette. De mivel vetélkedő társai ennek kedvéből kiszorították, azért a' király öccséhez, Ferenczhez, az alençoni és anjoui herczeghez, kapcsolta magát, ki őt cabineti titoknokjává tevő 's angolországi és flandriai utazására is elvivé magával, Cambridgeben nagy megtiszteltetésnek vette, hogy a' „köztársaságról“ irt munkájából, mellyet előbb franczia, azután pedig latán nyelven adott ki, hallott olvastatni. A' herczeg halála után, megfosztatva reményitől, Laonba ment, megházasodott, a' törvényszéknél hivatalt kapott 's a' vermendoisi harmadik rendtől mint követ küldetett 1576 a' bloisi rendekhez. Itt a' nép jusait 's a' polgárok lelki esmerete szabadságát védelmezte, melly miatt az udvarnál sok ellensége támadt. Azt is ő eszközlötte ki, hogy Laon városa 1589 a' ligue mellé állott, megmutatván a' polgároknak, hogy annyi város és parlament felkelése herczeg Guise mellett nem lázadás, hanem a' status formájának erőszakos megváltoztatása. Utóbb alája veté magát IV. Henriknek. Megholt Laonban, a' pestisben 1596. Főmunkája az említett „*De la republique*“ mellyben legelső teljes próbáját adá a' statustudomány rendszeres kidolgozásának, 's tapasztalása által vezéreltetvén, a' fejedelmi és népuralkodás követőji között igyekezett középutat tartani. „*Daemonomanie*“ és „*Theatrum univesae naturae*“ (Lyon 1596) czimű munkájában látható, a' tanultság és babonáság mint volt benne öszvekapcsolva; az atheismussal való vádoltatást pedig, mellyet leginkább „*Heptaptoneron*“ jával vont magára, a' benne ugyan azon időben észre vett vallási közönöség szülte.

BÓDITÓK (narcotica, ezen görög szótól *ναρξω*, elszibbasztom). Több olyan plánták vannak, mellyek az idegrendszer funkciójit oly nagy zavarba hozzák, vagy még el is nyomják, hogy az érzés vagy megváltozik, vagy egészen megszűnik, ha pedig folytattatik azoknak munkálatja, az

idegrendszernek az organismusra való éltető befolyása megszűnik, 's maga az élet feldulatik (vö MÉREG). Ezen plántákban a' bódító mérég részént tisztán 's kitetszőleg, részént más csipős vagy aromaticus nedvekkel van vegyülve, mellyek rajta uralkodnak. Innen nem is egyforma a' bódító mérges plánták munkálatja; némelleyek egyenesen bódítólag 's háborgatólag hatnak az idegrendszerre, mint a' belendek és a' bürök; mások elejénte a' vérrendszerre 's magára az agyvelőre izgatólag 's utána vagy csak nagy adatok után munkálnak bódítólag, mint az opium. Ezen munkálatoknak külső jelenetei különbözök, a' szerént, a' mint a' bevett mérég mennyisége nagy vagy kicsiny, 's a' mint azok az érzés vagy a' mozgás idegeire hatnak inkább. Némelley bódító mérgek szédelgést, szemek elhomályosodását, más erős görcsös, gyakran igen csudálatos tagmozgásokat okoznak, vagy önkénytelen nagy nevetésre ingerlenek; mások az embereket dühösködő eszelősségbe hozzák, mások ismét csendes rángatódásokat okoznak; mindnyájokat pedig végre bénulás és a' megtámadt idegek egész elhalása követi. Innen a' bódító szerek használása igen nagy vigyázatot kíván.

A. B. P.

BODMER (János Jakab), híres német költő és literator, 1698 született Greifenseeben Zürich mellett. Atyja, ki predikátor volt, egyházi embert, azután kereskedőt akart belőle nevelni; hanem a' fiu mindenről lemondott, hogy vonzódása szerént a' költésre és történettudományra adhassa magát. Mind a' görög és romai költőkkel, mind a' francia, angol és olasz literatura remekeivel korán megismerkedvén, igen belátta az akkori német literaturának szegénységét 's izetlenségét, nem is kételkedett, hogy szinte annyi érdemet, mint hirt 's nevet szerzhet, ha annak jobbitgatását elkezdí 's e' pályára egyebeket is felszólít. — E' végett Breitingerral 's még néhány ifju tudósokkal egyesülvén, 1721 megindítá „*Discourse der Maler*“ nevű folyó irását, mellyben némelley akkora nagyhirű német költők az új critica bírószeke elejébe idéztettek. Némelley gondolkozásai ezen ifju műbíróknak bár milly bizonytalanok, sok ítéleteik bár milly silányok és értéketlenek voltak is, maga pedig Bodmer hár milly részrehajlással küzdött 's a' Németek ellen (a' rimet és muzsikát áltáljában megveté, Sachs Hansot irgalom nélkül kárhóztatá 's at.); mindazáltal a' bátran és merészen kimondott, akkor még igen szokatlan olcsárlás és a' régiebb német költésre fordított figyelem nagyon szemert szurt és további nyomozásra serkentett. Gottsched, ezen nagy nevű Aristarchus, ki a' szép literaturában maga is első fáklyavivőnek akara tartatni, elejénte kedvezőleg ítelt az ifju műbírákról, de keves idő múlva, mivel őt is gáncsolni bátorkodának, ellenjeik vezére lón. Így két párt támadott: a' Gottschedé és az ifju Helvetaké, mellyek sok ideig nagy ekkeserővel küzdöttek. Ámbár ezen tollcsatában mind a' két rész elég alacsonyagra vetemedék, még is nagy hasznot szült az, és a' német literaturának egy fényes időszakát segíté elkészíteni. Jóltérvőleg hatottak be erre az ifju Helveták névszerént az által, hogy az angol költők izléséhez hajoltak, Opitznak, Flemmingnek, Gryphiusnak 's egyéb régi német költőknek miveire utaltak és Gotsched bálványát, a' francia mütheoriát, megtámadták. Bodmer 1725 hazájában Helvetia történetének tanítójává és 1737 a' zürichi nagy tanács tagjává lón. Nejeének és gyermekeinek halála után mezei jószágára vonult és tanítói tisztéről lemondott. Megholt 1783 Zürichben. Sokat irt 's fáradságtalanul munkálkodott. Legkevesbet tett mint költő, példa erre „*Noachide*“ eposa, továbbá dramai mivei, Homerusnak, Apolloniusnak és Miltonnak fordításai. Nagyobb érdemet szerzett magának a' régi német költők kiadása által. Komoly erkölcsű volt, hanem idegen érdemet nem tudott irigység nélkül nézni. Becses emlékezetéért az utókornál nagy érdemei kezeskednek. B. L.

BODMERIA (*bottomry*, *contrat à la grosse*, vagy *prêt à la grosse aventure*, *cambio maritimo*), kölcsönvétel hajóra vagy ennek terhére olly feltétel alatt, hogy a' kölcsönadó (bodmeriaadó, bodmerista) a' vízi

veszélyt egyútt szenvedje, következőleg a' hajó teljes elsüllyedéskor egész keresetét, kisebb veszély mellett pedig annak ehhez mért részét elvesse; ha ellenben szerencsésen végződik a' hajózás, jutalmat (proemium, nagyobb kamat) vagy a' nyereségből egy részt kapjon. Hajóbirtokosak hajórészekre, hajóterhelők meg teherrészekre vehetnek így pénzt kölcsön, a' hajósok pedig hajóra és teherre, de csak szükség esetében. Szoros és czélirányos törvényes rendszabások tétettek e' részben a' törvényhatóságok által; például szolgál: a' „Hamburger Stadtbuch“ II. rész, 18. czik., a' francia „Code de commerce“ (1807) 2. r. 9. cz., 's kivált a' „Preuss. allgem. Landrecht“ (1794) II. r. 8. cz. §. 2359—2451. Alaposan terjeszti elő a' bodmeria theoriáját Benecke „System des Assecuranz- und Bodmereiwesens“ (Hamburg 1810—1821, I. 86, és IV. 404.) czimű munkájában.

BÓDOGH (Mihály), szül. Januarius 25. 1789 Miskolczon, nemes azüléktől, kik egyébként Nemes-Bikken laknak. Tanulását a' miskolczy lyceumban kezdte 's folytatta 1806, olly megkülönböztetéssel, hogy tanulótársai közt mindég az első helyet foglalná el. Innen Sáros-Patakra ment, 's ott hasonlókép tanuladván tanulóársait, magára vonta tanítóinak figyelmét. 1808 fel esztendő tölött a' német nyelv megtanulása végett Iglón, hamar ismét S. Patakra tért vissza. 1810 elhagyván S. Patakot iskolai tanító lett Sár-Bogárdon, tul a' Dunán, melly hivatalt három esztendeig folytatta, de már az utolsó esztendőben fél esztendő megnyerése végett beiratta magát Pesten az orvosi tudományt hallgatók sorába 's minden két héten bejött Pestre, itt mulatott 2—3 napot 's ismét kiment hivatalát folytatni, és még is tanulóársai közt a' második helyen állott. 1827 végeztén pályáját, *De influxu philosophematum omnis aevi, ac imprimis recentissimi, in theoriam medicam*, értekezett, melly egy a' leg tudosabb beavató értekezések közül, mellyek a' pesti universitASNál megjelentek. Ezzel azonnal elhagyván Pestet, Miskolczot választá lakhelyének, hol nagy hirrel gyakorlá az orvosi praxist. 1825 májgyuladást kapott, mellyből maga gyógyítván magát, ezen gondolatlan tettének 's hirtelenkedésének áldozatjává lett Aprilis 25. Dr. Bódogh egy volt hazánk legjobb készületű 's legjobb fejű orvosai közül, kinek kora halálát méltán sajnálhatni. Az ifjui kornak rendszerént, minden új theoriákon kapkodó szellemnél fogva, a' természetphilosophok nézetein kelletténél többet építvén, a' praxist is mindenkép azokhoz akará szabni, mi betegneik nem volt mindég javára, de ezen egyoldalúság a' további studiumok 's szorgalmatos figyelm által nála bizonyosan jobb irányt nyert volna később. Jeles talentának bizonyosa: „*Historico-critica biosophiae disquisitio*“ czim alatt kijött munkáskája is (Lipsiae 1818).

A. Balogh Pál.

BODONI (Giambattista), a' parmai kir. könyvnyomató intézetnek előljárója, udvari könyvnyomató, Olaszország több academiájának, a' Reunio és mind a' két Sicilia rendjének tagja, született 1740-ben Saluzzóban Piemontban, hol atyjának magának volt könyvnyomató intézete. Már gyermekkorában foglalatokodott a' famesztéssel. Mint hogy munkái tetszetek, Romába ment 1758-ban, hogy magát tökéletesítse, hol a' Propaganda intézetébe felvétetett betűszedőnek. Ügyessége, izlése 's magaviselete által megnyeré előljárójának szeretetét, a' kiknek tanácsára megtanulta a' keleti nyelveket, hogy kiváltképen ezekben dolgozhasson. Nagy érdemet szerzett magának ezen intézetben az által, hogy sok keleti abcének rendtelenségébe jutott bélyegeit (aczélsből metszett betűjüt 's más jegyeit — P o z e n) megtisztította 's ismét rendbe szedte. Ezen munka arra a' gondolatra hozta, hogy maga messen 's öntsön betüket. Magasabb palléroződés után törekedvén, elhatározta magában 1766-ban, hogy Angliába fog menni. Utjában meglátogatta anyavárosát, a' hol igen kemény hideglelés lepte meg, melly uti planumát elrontotta. E' tájban állított fel don Ferdinand, infant és parmai

herczeg, ugyan Parmában más tudományos intézetek mellett egy királyi könyvnyomató intézetet a' parisi, madriti 's turini intézetek formájára. Bodoni lett előjárója ezen intézetnek, melly általa a' maga nemében elsővé lett Európában, 's azon dicsőséget szerezte magának, hogy az ő mesterségének azelőtti gyönyörű 's jóízlésű munkáit sokkal felülhaladta. Betűjének, festékének 's papirosának szépsége szintolly tökéletes, mint az egésznek technical elrendelése, 's utána következői közül nehezen fogja egy is megelőzni; azonban kiadásainak belső értéke ritkán ér fel a' külső szépséggel. Homerusa valóságos csudálkozásra méltó pompamiv; valaminthogy az ő görög betűji nevezetesen valamennyi újabb próbák közül legszerencsésebben utánazzák a' kézirat vonásait. Felette becsltetnek a' görög, deák, olasz és francia classicusok pompás kiadásai. Megholt Paduában Nov. 29-dikén 1813. A***s

BODROG VÁRMEGYE, I. BÁCIS VÁRMEGYE.

BOEOTIA, Görögországnak egy tartománya, mellynek éjsz. Phocis 's az opuntiai Loerisiak, kel. az eubocai csatorna, délre Attica és Megaris, 's nyug. az alcyoni tenger és Phocis voltak határai, de nem mindég. Éjszakra hegyes, hideg, de tiszta és egészséges levegője van, hanem földje nem igen termékeny; ellenben másik része bőven megjutalmazza a' földmivelő fáradságát, csakhogy egészségtelen ködök alkalmatlanok benne. Éjszaki hegyes része hajdan Aoniának neveztetett. Hegyei közt nevezetesek: a' historiában és mythologiában híres Helicon (most Sagara), a' Sphinxhegy, Taumessus, Libethrus és Petrachus.— A' lakosok főfoglalatosságai földmivelés és baromtartás voltak. Legelőször a' Pelasgusok, kik, midőn Boeotus (Itonus fíja 's Amphictyon unokája), a' kitől a' tartomány nevét kapta, az uraságot kezére kerítette, Hellenek alatt voltak, telepedtek meg Boeotiában. Több apró országok támadtak benne, mig a' phoeniciai Cadmus a' thebei főstatus talpkövét le nem tette. Későbbben egész Görögország a' thebei Herculest tisztelte. Midőn a' thebei királynak, Xanthusnak, halála után Boeotiának városai köztársasági alkotmány alatt egyesültek, Thebe volt azoknak feje. Epaminondas és Pelopidas Thebét rövid időre Görögország leghatalmasabb statusainak sorába emelték fel. Boeotiában fekszenek a' nagy történetekről nevezetessé lett Plataea (most egy Kokla nevű falu áll helyén), a' hol megtörték Pausanias és Aristides Mardenius 300,000 Persiáján nyert győzedelmek által Persia nagy hatalmát 's helyeztették a' Görögöket ezen veszedelmes ellenségek ellen teljes bátorságba; Leuctra (most egy Parapogia nevű falu), a' hol Epaminondas a' büszke Spartát megzabolázta; Coronaea, a' hol a' spartai Agesilus a' Thebeieket megverte; és Chaeronea (most Kaprena), a' hol nyert győzedelme által emelék fel Filep a' macedoniai királyi széket a' meggyőzött Görögök szabadságának omladékain. Tauagránál, CORINNA (l. e) születése helyénél, termett a' legjobb bor; itt neveltettek azon különösen nagy, szép és bátor kakasok is, mellyek a' kakasviadalt indulatosan szerető görög városok által drága pénzen vétettek meg. A' pallérozottság 's lelki miveltség Boeotiában sohasem mentek annyira elő, mint Atticában. A' Boeotiaiak erősek, de lomhák és pallérozatlanok voltak 's nem találtattak fel bennük az Athenebelik éles esze és elevensége. Mindazáltal több Thebeiek voltak Socrates tanítványi közt, kik ezt a' nagy bölcslet szép előmenetellel hallgatták, 's Epaminondas épen olly híres férjfiu volt tudományára, mint vitézi talentumára nézve; mindenek felett kedvelték pedig a' Thebeiek a' muzsikát, mellyben a' többi Görögöket felülmúlták. Egynehány nagy költőket és művészeket is tudnak mutatni. Hesiodus, Pindarus, Corinna költőné és Plutarchus Boeotiában születtek. L—ú.

BOERHAAVE (Herrmann), a' tizenhatszodik század egyik leghíresb orvosa. Született Woorhout-ban Leyden mellett 1668. Atyja korán tudós nevelést ada nekie. Az ifju Herrmann sebes előmenetelt tett; még nem vala tizenegy esztendő, hogy görögül 's deákul értett. Egy go-

nőszfajú fekély, mely akkor bal csipején támadt, 's melly ellen hét esztendeig az orvosi tudomány minden segédszereit kimerítette, gerjeszté fel hajlandóságát ezen tudomány iránt. 1682-ben Leydenbe küldetett, hogy ott theológiát tanuljon. Husz esztendő volt, hogy tudományának 's ékesenszólásának első nyilvános próbáját adta. Gronownak, tanítójának a' görögben, előlülése alatt tartott egy academiai beszédet: *Qua probatur bene intellectam a Cicerone et confutatam esse sententiam Epicuri: de summo bono* (Lugd. Bat. 1690). Boerhaave abban olly sok talentummal ostromlá Spinoza tanítmányát, hogy őt azért a' város egy arany medaille-al jutalmaztatná meg. 1689-ben philosophia doctorává lett 's ezen alkalommal beavató értekezését: *De distinctione mentis a corpore* (Lugd. Bat. 1690), oltalmazá. Ez által azon nagy reményeket, mellyeket maga felől ébresztett, még jobban megerősíté. Akkor, 22 esztendő korában, kezdé el az orvosi tudomány tanulását. Drelincourt volt első 's egyetlenegy tanítója; keves volt, a' mit tőle tanult, 's nevezetes, hogy Boerhaave maga tanult meg egy olly tudományt, mellyre neki olly fontos befolyásának kellett lennie. Először is az anatómiát tanulta, de inkább az akkor divatban lévő Vesale, Bartholin 's mások munkájából, mint sectiókból. Jelen volt ugyan Nucknak csaknem minden felbontásain; de még is minden írásiban Boerhaave-nak észre lehet venni az anatomia practicum studiumának fogyatozását. Az a' befolyás, mellyel ő volt mind e' mellett is arra, nem egyenes volt, hanem azon szükséges öszveköttetésből folyt, melly ezen csupa mechanicus tudomány 's a' physiologia 's medicina közt van. Minthogy ő ezekben a' mechanikai magyarázatoknak elsőseget adott, kinszerítette az anatomusokat, hogy az organumok formájának szoros studiumára szenteljék magokat, a' mint ezt az akkori idő minden anatomusain, egy Sauterinin, Morgagnin, Valsalván, Winslowon, Albinuson 'sat., könnyen észre lehet venni. Ezen előleges studium után, melly valóban az orvosi tudomány alapja, öszveolvasott Boerhaave minden régi és új könyveket az orvosi tudományról, az időrend szerént felmenvén kortársaitól egészen Hippocratesig, kinek magas becse 's egyedül helyes methodusa csak ez által tünt fel igazán előre. Tanulta hasonlókép a' botanicát és chemiát is, 's noha magát még mindég a' papi hivatalnak szentelte, 1693-ban Harderwyck-ben orvosdoctorrá lett. Disputatiója „*De utilitate explorandorum excrementorum in aegris, ut signorum*“ volt. Leydenbe visszatértével, minthogy orthodoxiájában kétségeskedtek, egészen az orvosi tudományra határozá magát. 1701-ben a' leydeni universitas lectorrá és repetenssé tette őt Drelincourt tanítószéke helyett az orvosi tudomány theorijában, 's ekkor tartá ő első orvosi beszédjét „*De commendando studio Hippocratico*“, mellyben még első enthusiasmusában, mellyet Hippocrates írásiból meritett, megmutatja az ezen nagy ember által követett methodus helyességét 's előadja annak kizáró elsősegeit; bár ő maga azután soha sem távozott volna el attól! Akkor kezdé Boerhaave azon nagy tulajdonságokat kifejtoztetni, mellyek őt mint tanítót kijelelték 's mindeneknek, kik magokat a' tanításra szentelik, mustra gyanánt teszik ki. Csak hamar a' leghiresb tanító lett ő Európában, 's minden oldalról tódultak hozzá, hogy őt hallgassák. 1703-ban egy más beszédet tartott: „*De usu ratiocinii mechanici in medicina*“ Ebben kezd már eltérni azon hippocraticus uttól, mellyet azelőtt olly helyesen magasztalt, 's felállítja azon hibás rendszer első szabásait, mellyeknek nagy talentumainál fogva kizárólag kellett volna divatba jönniek. Végre 1709-ben megjutalmaztathatá már Boerhaave-ot a' leydeni universitas talentumaiért 's érdemeiért. Hotton helyébe medicina 's botanica tanítójává nevezé ki, 's nevezetes, hogy ezen alkalommal egy beszédet tartott: *Qua repurgatae medicinae facilis asseritur simplicitas*, melly méltó helyet foglal el a' mellett, mellyben Hippocrates studiumát olly hathatósan ajánlá. Ebben is vissza akarja ő vinni a'

medicinát eredeti egyszerűségére, a' figyelésre (observatóra), egészen ellenkezőleg azon szellemmel, melly dogmájiban vezérelt. Ezen időben két munka kiadására ada nekie alkalmatosságot az oktatói hivatal; mellyre most magát szentelé Boerhaave, mellyeken alapul csaknem egész dicsősége mind e' mai napig: „*Institutiones medicinae in usus annuae exercitationis domesticos*,” „*Aphorismi de cognoscendis et curendis morbis in usum doctrinae medicae*.” Az elsőben, melly a' kiterjedt tudományok és methodusnak mustrájá; kifejtí systemáját egész kiterjedésében; az utolsóban a' nyavalyákat próbálja classificálni, előadja azoknak okait, természeteket és gyógyítások módját. A' botanikai tanítószék, mellyet hasonlóképp elfoglalt Boerhaave, nem keveset tett az ő hírességére. A' botanicanak létalapós szolgálatot tett ő mind két lajstrommal a' leydeni kertben nevelt plántákról, mellyeknek számát igen nevelte. Több új plánták leírását 's rajzolatját és néhány új nemeknek felállítását köszönik nekie. 1714-ben universitas rectora lett Boerhaave 's ezen hivatal letételének alkalmával, „*De comparando certo in physicis*” beszél, melly legjelesb beszédjeihez tartozik. Ezen esztendő végével átadott Boerhaave-nak Bidloo helyében a' practicus oktatás is, mellyel már több mint tíz esztendő óta foglalatokodott. A' mi clinicus intézeteink nagy hasznainak sejtésében, 's hogy a' theoreticus utmutatást a' practicussal öszvekösse, egy kórházat nyitattott fel, hol hetenként kétszer adta elő tanítványinak a' szem előtt lévő nyavalyákat 's azok történetét, a' nélkül hogy egyebet követett volna, mint egyedül a' figyelmet. Bár mennyire el volt is már Boerhaave foglalva, 1718-ban még is Lemort halála után általadta nekie az universitas a' chemia tanítószékét is, melly tudományt ő már 1703 óta tanított. Ezen alkalommal „*De chemia suos errores expurgante*” beszélt. Ha hibások is azon viszonyok, mellyeket Boerhaave a' chemia és medicina közt talál, övé mindazáltal kétségkívül az a' dicsőség, hogy a' chemiát közönségesse tette, érthető stylusban 's jeles munkákban adván azt elő. „*Elementa chymiae*”-je (Paris 1733 2 vol. in 4) talán legszebb munkája, 's noha a' nézetek azolta általjában megváltoztak, még is igen nagybecsű. Próbátételeit igen nagy pontosság jeleli ki. Különösen derék az akkori időre nézve, az organicus testekről való szakasz. Illy kiterjedt munkássági körnek olly hirt kelle Boerhaave-nak szerzenie, millyen még kevés tudónak volt része. Europa minden részéről jöttek hozzá tanácskérdés végett. Vagyonya 2,000,000 forintra ment halálakor. Nagy Péter áltutazásakor beszélgetett vele, 's egy chinai mandarin ezen czim alatt irt nekie: Boerhaave Urnak, híres orvosnak Európában. 1722-ben először a' podagra, mellyet gutaütés kísért, kinszerité munkássága félbeszakasztására. Új visszaesések 1727 és 1729-dik esztendőben kinszeríték a' botanica és chemia tanítószékének, mellyet husz esztendeig viselt, felmondására. 1730-ban másodszer viselte a' rectorságot, mellynek letételével egy beszédet tartott: „*De honore, medici servitute*,” talán a' legjobbat mindek közt, mellyben ő az orvost úgy adja elő, mint a' természetet rabszolgáját, mellynek mozgásait neki felébrezteni és vezetni kell. Visszatér ő abban nemünemüképen Hippocrateshez, kítől a' praxisban általjában soha nemi távozott el. 1738-ban erősebben tért vissza nyavalyája, 's néhány hónapok után kioltá életét 70 esztendőskorában. Leyden városa egy emléket állittatott nekie Sz. Péter templomában, mellyen Boerhaave kedves devisét: *Simplex veri sigillum*, olvashatni. — Számos munkájának lajstromát, mellyeket részént maga irt, részént kiadott, nem engedni adni a' hely szüke. A' legfontosabbak már fen nevezettek. *A. B. P.*

BOËTHIUS. (Anicius Manlius Torquatus Severinus). Ezen erényes érdemei, méltóságai 's szomorú vége által nevezetes férjfin régi, gazdag és nagytekintetű házból szül. 470 kör. Romában vagy Milanóban. Első neveltetése ollyan volt, melly ritka jelességű tehetségeit szépen kifejti; később Athenében, még ekkor is középpontjában az izlésnek és tuda-

mánynak, Proclus 's mások alatt bölcsekedést tanult. A' Romába megtérőt Theodorik, a' Gothok királya, — Italiát ekkor ezek bírák — elhalmozá kegye és becslése jeleivel 's rövid időn az ország legfőbb hivatalaihoz juttatá. Nem volt ez jöltéví befolyás nélkül az őt emelőre, 's az a' hatás, mellyet B. a' király gondolkodás- és cselekvésmódjára nyert, áldást árasztá a' nagy birodalom minden népeire. Sokáig tartott ez így; B. jósa volt a' királynak, bálványa a' népnek, 's a' köz tisztelet és bizalom legmagasb fokai csekélyeknek látszának ennyi erény és érdem jutalmára. De agg korában borongó, féltékeny és bizalmatlan lón Theodorik azok iránt, kik hozzá legközelebb állának. A' Gothok ez által felbátorodva nyomni kezdték a' népet, 's B. siker nélkül faradozott a' rossznak enyhítésén, megszüntetésén. Már elébb ellenségeket gyűjtött magának egyenesté 's térithetetlen igazságszeretete által; ezek most az ő ellenállását lázadó 's lázasztó cselekedetnek mondák 's végre felhítték a' királlyal, hogy meghittje a' konstantinápolyi udvarral áruló egyetértésben él. Ez fogságát Paviában 's 524 y. 26 kivégeztetését vonta maga után. Mig B. az ország kormányán ült, enyhőrájít a' tudományokkal tölté 's muzsika- és mathematicai műszereket készíttete, mellyekből némelyleket Clotar francia királynak küldé. A' görög bölcsekben 's mennyiség tudósokban, ugy szólván, élt és lehelett 's közülök többeket latánra is fordított. Legjelesb munkája „*De consolatione philosophiae*,” melly fogházában készült. Vers és prosa váltják ebben egymást, 's belsejére nézve a' gondolat fensége, a' nemes érzelmek 's az a' folyó és még is meghatározott töll e' kisdud munkát századjának minden egyéb írott hagyományin felül emelik. Főkiadása a' baseli 1570 fol. Ujabb jeles kiadása Glasgow 1751. 4-rét.

BOGARAK (insectumok), az állatok országának ötödik seregét teszik 's deák nevek onnan van, mivel testek néhány kivételekkel mint egy berovátkolva vagy bemetszve 's három főrésze: főre, melyre és hasra, van felosztva. Sok bogaragnál, kivált a' darázsoknál, olly mélyek ezek a' bemetszések, hogy kivált a' has csak mint egy ezernaszállal függ öszve a' mellyel. Másoknál, különösen a' szárnyatlan bogaragnál, nem olly szembetűnők ezen bemetszések, néhánynál, p. o. a' bolhánál, éppen nem. A' bogarak száma talán még nagyobb, mint a' plántáké. Megkülönböztető jelek, mellyek minden bogarakra kivétel nélkül illenek, ezek: a' fejrőló hideg nedv testekben, melly, ugy látszik, a' vér helyét pótolja ki nálók; a' két csáp fejeken és a' csuklós szarunemű mozgásműszerek vagy a' lábak, mellyekből hatnál kevesebbet egy bogár sem bír. A' csápok, mellyek többeknél még a' nemi különbséget is megmutatják, ugy látszik, csak az érzés műszerei, noha némelly természetvizsgálók az izlés és szaglás, sőt mások egy még előttünk esmeretlen érzék organumának tartották azokat. A' bogarak szemiei alkatjok tekintetében kétféle neműek. Az egyik nem félgolyókat ábrázol, mellyek testekhez képest gyakran szőrnyű nagyok, némelyleknél egyszerűek, legtöbbször több ezer lapocskából vannak öszvetéve, millyeket, mint mondják, a' szobalégy szemében 7000 et, egy pillangójában 1700-at számláltak meg. A' szemek más neme, mellyeket mellékszemeknek vagy ocellusoknak neveznek, egyszerűek, aprók 's álló helyek és helyzetek tekintetében különbélek. Az elsők, ugy látszik, inkább a' távolság, az utolsók inkább a' közelségre vannak alkotva. A' bogarak legnagyobb részénél (kivéven a' rákokat) mozdulhatlan állnak a' szemek; ellenben annál mozgékonyabb a' fő. A' száj sokkal különbéle nálók, mint minden más állatknál. Némelyleknél fogó forma állkapczákból áll, mellyek oldalra mozognak; másoknak kihegyezett szarunemű orrsövők van, többek, mint p. o. a' pillangók, a' nyelnek egy igen hosszú nemével bírnak, mellyet ók, mint valamelly teker rugót, öszvegyölgethetnek vagy kinyújthatnak. A' legyeknél 's némelly más bogaragnál a' száj egy husos szűresőlő orrsövől áll, mellynek végén két ajak van, 's kinyújthatatik vagy öszvehuzathatik.

Mind eddig egy bogáron sem lehetett szaglász és hallás műszereit fedezni fel, 's innen némely természetvizsgálók ezen állatoktól mind a' két érzéket egészen meg akarták tagadni. Miként neveznök mindazáltal azon tehetséget, mellynél fogva a' dögbogár (sírásó), a' dongó ganéjlégy 's más bogarak az erős kigözülgésü testeket jó távolságra megérik? Ha igaz az továbbá, hogy azon hang, mellyet némely bogarak, p. o. a' házi bogárka, a' párosodás idején adnak, arra szolgál, hogy a' himet magokhoz csalják; ugy jusunk van reá hallás érzékét is tulajdonítani nekik. A' bogarak külső borékja keményebb részekből áll, mellyek azon kívül még gyakran egy különös haj, toll, pikkely vagy valameny pán-czélnemű fedelékkel vannak bevonva 's a' legpompásabb színekkel ékesítve, mint a' szárnyfedelek a' hüvelyes szárnyuaknál (*coleoptera*). A' fedezet ezen nemére nekik általjában szükségek volt, nem birván csontokkal 's egyéb merő részekkel testek belsejében. A' bogarak szive egy a' test hosszában fekvő csőből áll, melly csomókkal 's billentyűkkel bir, de a' mellyből erek nem erednek; a' honnan ezen állatoknál tulajdon módon kell a' táplálásnak vége menni. Tüdeje egy bogárnak sincs, hanem e' helyett számlálhatlan levegőcsövei, mellyek csudálkozásra méltó alkatuak. Valóságos lehelést a' szöcskén 's némely más bogarakon lehet észrevenni. A' szüzhernyóban több mint 4000 izmot olvastak meg. Innen lehet kimagyarázni, honnan van némely bogárnak oly nagy mennyiségü ereje kis testéhez képest. A' tengerben 's földben viszonyos tekintetben kevesebb bogár van, mint ennek felületén; de élnek ők mindenütt, 's táplálatul szolgáluk nekik minden növényi és állati részek. Nagy része a' bogaraknak a' lárva állapotban nagy ehető. Egy hernyó p. o. napjában hatszor nyolczszor annyit megeszik, mint nyom; ellenben a' belőle kifejlő pillangó igen keveset eszik; az egynapelők pedig, mellyeknek élete oly rövid, ugy látszik, semmit sem esznek. Kételkednek benne, hogy csak egyetlenegy bogár is rothadás vagy forrás által állna elő. Nevezetes, hogy sok bogaraknál, kivált a' himneműeknél, a' nemzés munkáját közvetlenül követi a' halál, 's hogy annak késleltetése által az élet is hosszabbá lesz. Vannak köztök nemnélkül-valók is. Csak keves közülök, p. o. a' dongó légy, hoznak élő aprókat a' világra; nagyobb része tojik. Némelyeknél, mint p. o. a' leveltetűnél, a' termékenyítés kilencz iziglen tart, mellyeknél még nőnek a' tojások, mikor már tojva vannak, 's néhány keves közülök aprókat szül, mellyek azután nem nőnek többé. Csak a' szárnyatlan bogarak, 's még ezek sem mindnyájan, nyerik meg mindjárt tojástól való kifejtődések után tökéletes természetet, 's nőnek még mint tökéletes bogarak; a' többiek pedig mind kétszeri elváltozásnak vannak alávetettek, miglen tökéletes bogarakká lennének. Mikor a' tojásból kijöttek lárváknak neveztetnek; mint olyak közt nincs semmi nemi különbség 's nem is szaporodnak. A' lárvától a' bogár bábbá vagy nymphává lesz, mellyek közül némelyek esznek 's mozognak, mások pedig mintegy álomban fekszenek, 's minden táplálat nélkül élnek. Ebből áll végre elő a' tökéletes bogár. Némelyek azután néhány óráig élnek, mások, mint a' pókok és rákok, néhány esztendeig; legnagyobb része azonban alig esztendeig. Linné ezt a' sereget, hét rendre osztotta fel: 1. Bogarak két öszveránczolt hártyszárnyal, mellyeken két szarunemű fedelék fekszik. Hüvelyes szárnyuak. *Coleoptera*. 2. Négy keresztbe öszvetett, egyenesen kinyult, többnyire félig kemény vagy pergamennemű szárnyal. Félszárnyuak. *Hemiptera*. 3. Négy behintett vagy tulajdonkép pikkelyes szárnyal f'ikkelyszárnyuak, pillangók. *Lepidoptera* 4) Négy átlátszó hálónemű szárnyal. Idegszárnyuak. *Neuroptera*. 5) Négy átlátszó eres szárnyal. Hártyszárnyuak. *Hymenoptera* 6) Két fedetlen szárnyal. Kétszárnyuak. *Diptera*. 7) Szárnyatlanok. *Aptera*. A' bogártudomány insectológiának vagy entomológiának neveztetik.

A. Balogh Pál.

BOGÁTI (Menyhért), Kazi Ferencz egyenesen ezt vádolja Bocskai István támadásának okozásával. Azt állítja t. i., hogy Bogáti Sept. 12. 1604 költ és Rudolf császárhoz intézett levelében Bocskait különbféle hamis vádakkal terheli, nevezetesen, hogy ő készítette Bátori Sigmundot, Erdély fejedelmét, Bátori Boldisár megöletésére és hogy ezek a vádak birtok arra a' császárt, hogy Barbianónak parancsolatot adna Bocskai elfogatására, a' ki maga mindég Barbianót tartotta rágalalmazójának, Bogáti rágalmazása ellenben soha tudtára nem esett. (Vö. az itt előforduló nevek alatt lévő czikkelyeket.) *Fábri Pál.*

BOGDANOWITS (Hippolyt Fedorowits), Oroszország Anacreonja, Perewolotsnában, Fejér-Oroszországban szül. 1743. Apja, ki orvos volt, a' földmérés tudományára szánta 's elvitte e' végre 1754 Moszkvába egy tanuló intézetbe; hanem Lomonosoff költeményei 's egy derék néző játék látása elhatározzák az ifju hajlandóságát a' költés mesterségére. Szinjátszó akart lenni, mit azonban színjátékkormányzó, Cherszkow, nem javasla neki, kinek tanácsára megtanulta a' mesterség reguláit 's némelly idegen nyelveket. Jámbor 's szelid indulatja szerzett neki barátokat 's pártfogókat, kik közt gróf Daskow Iwanowits Mihály volt a' legjelesebb, 1761 inspector lón a' moszkwai egyetemenél, aztán fordító a' külső ügyek collegiumában. 1762 gróf Beloselskyvel Dresdába utazott mint követségi titoknok, a' hol 1768-ig egészen a' mesterség és költés studiumának élt. Az ottani képgyűjteménybeli szép képek lelkesíték „*Psyche*“ (Dusenska) czimű költeményének készítésére, mely 1775 jelent meg 's maradandó nevet szerzett neki. Ezentul egyedül a' hang- és költésmesterségnek élt Petersburgban, míg Katalin elő nem szólítá. Ekkor több színjátéki 's történeti munkát írt felsőbb kívánságra. 1780 olta tagja, 1788-tól fogva pedig előtűlője volt az ország archivumainak. 1795 nyugalomra lépett 's mint privat ember élt Kis-Oroszországban. Sándor ismét meghívá Petersburgba, hol 1803 halt meg. B. szint oly szerény volt, mint jeleseszü, 's mellette szelid, jámbor 's derült ember.

BOGOTA, fővárosa COLOMBIÁNAK (l. e.)

BÖHME vagy **BÖHM** (Jakab), a' leghíresebb theologusok és mystikusok egyike, született 1575. Keves iskolai tanulása után mesterségre adatott 's Görlitzben utóbb vargamesteremberré lett. Az egy helyben ülés elmélkedésre hajlandóságát még inkább táplálta. Feddhetetlen erkölccsel szüntelen gyakorlotta a' végtelenhez, felemelthez felemelkedését, szerette a' magányosságot 's magához hasonlóktól külön vált, de kevély épen nem volt, ha szintén annak tartatott is. A' vallásbeli büzgóság, a' végtelenről elmélkedés gyakran együtt járt családásokkal, 's ilyen családásoktól Böhme sem menekedett meg 's annál inkább nem, minthogy tudományos nevelésben nem részesült. De annál inkább lehet csudálni hogy enél mind e' mellett is olly gazdag lelki erő és olly mélység találtatott. Több rendbeli elragadtatásai és belső látásai, azaz, szokatlan mély érzés által okozott szempillantatai, melyeket közvetlen isteni jelenés munkálatainak tartott, könyvirásra birták, 's számos munkákat is írt. Munkájában sok mély és szép gondolatok között sok képzelődési játékok 's zavaros állítások és kifejezések találatnak együtt; 's a' ki meggondolja, hogy a' különös emberek, milyen Böhme is bizonyosan volt, a' szokott utról szükségesképen eltávoznak 's hogy a' tanulatlanoknál a' lélek némely eltévedései is menthetők, az Böhme könyveit nem tartja ugyan a' bölcsesség kincseinek, de benne a' lélek mélységét még is fogja becsülni. Utolsó esztendejében sok ellenségei támadtak, kiket leginkább a' poenitentiatartásról írott munkája ingerlett fel. Utóbb 1624 Dresdába elment, hogy ott tanításait megvizsgáltassa. Itt az udvarnál és a' consistoriumban nagy pártfogást talált; de hazamenetele után hamar megholt. Munkái gyűjteményét 1682 Gichtel adta ki Amsterdamban 10 kötetben, kitől Böhme követőji Gichtelianusoknak neveztetnek.

K. J.

BOHORDICUM, vagy Bourhourdis, neve a két első büjti vasárnapoknak a középkori francia irományokban.

BOILEAU DESPRÉAUX (Miklós), a nevezetesebb francia költők egyike, szül. 1636 Crosne helységben Paris mellett, vagy mások szerint Parisban, tanulását a collège d' Harcourtban kezdé, folytatá a collège de Beauvaisban. Már ifju korában szenvedelmesen olvasá a régi nagy költőket 's egy szomorú játékban próbálta erejét, de nem vala szerencsés. Tanulásait végezvén, az ügyvédi pályára lépett, a törvényeket azonban nem sokára theológiával cserélte fel. Végre ezt is elhagyá 's egészen a szép ndományoknak szentelé életét. Első satyrája: *Les adieux à Paris* mutatá már talentumát, 's tiszta stylus- és csinos versalkattal ajánlkozék. 1666 jelent meg első 7 satyrája a királyhoz intézett bevezetéssel. Nagy javalában részesülének, mert eddig versekben olly szépen még senki nem irt. De ebben is áll főérdemek, valamiat a mindég helyesen alkalmaztatott kifejezésben és azon értelmességben, mellyben mindenütt kivilágló okfőjít előterjeszti; uj, mély, saját gondolatokat hibában keresnénk, ambár egyes finom és vonzó vonások hijával nincsenek. Nem is egyenlő becsüek; a „*Sur l'équivoque*“ és „*Sur l'homme*“ satyrákban szembetűnő gyengékre akadunk. Az asszonyok ellen intézett satyrája, mellyett már értebb korában irt, egyalaku 's nincs benne szélsély, a mi illy helyett elkerülhetetlen. Jelenleg nagyobb becsben tartatnak levelei, mellyekben Horatiussal szerencsésen vetélkedik. A versalkat kellemes, a stylus természetes, az észképek velősek és jól össze-függenek. Ez után következett „*Art poétique*“ -je, mellyben minden költésnemeket (az apologot kivéven) izléssel határoz meg, 's regulákat szab azoknak. Sokan Horatiusnak a Pisókhöz irt epistolájánál többre becsülik. Sok ideig nem csak Franciaországban, hanem a külföldön is aesthetikai törvénykönyvnek tartatott, 's általjában kedvező volt hatása, mert sanyaru tisztaságot 's törvényszerűséget kíván, 's a költőgenle szüleményeit előre meghatározott sinórmértéknek akarja alája vettetni. De Tasso's Quinaultról mondott ítéletei egyoldalnak. Boileau sok ellenekre talált, kik természetesség, leleményi tehetség és változtatás hijával vádolták. Megczafolásuk a „*Lutrin*“ czimű tréfás eposi költeményt irta, mellyet a Franciaiak még most is utól nem ért mesterműnek tartanak. — B. szelid 's nemes férjfi volt. XIV. Lajos, Racine-nel együtt, történetírójának nevezte. Mivel az academicusokat több írásiban megtámadta, csak 1684 's a király különön közbenjárására jutott a francia academiába. Megholt 1711 melyvizkórságban. Munkáit „*Oeuvres de Boileau*“ egy commentariussal St. Surin adta ki (Paris 1824, 4 köt). Daunou (az intézet tagja) az „*Oeuvres complètes de Boileau*“ -ból, mellyekhez egy liter. és histor. comment. van rekesztve, Parisban 1825 az első kötetet ho-
ésátotta ki. bb.

BOISSONADE (Jean François), Franciaország egyik legjelesb hellenistája, szül. Parisban Aug. 12. 1774, 1809 segédprofessora lón a görög nyelvnek a parisi egyetemenél 's 1812 annak rendes professora Larcher halála után, ki helyébe az intézetbe is lépett. A király őt 1814 a becsületrend vitézévé, 1816 pedig a feliratok academiája tagjává nevezé ki. Számos jeles apró darabjain kívül, mellyeket a „*Journal des débats*“ a „*Mercuré*“ a „*Magazin encyclopédique*“ a „*Biographie universelle*“, és a „*Notices et extraits*“ czimű újság- és folyó írásokba iktattatott, egyebek közt Philostrat és Tiberius Rhetor „*Heroica*“ -jinak kiadását köszönjük neki. Még nevezetesebb munkáji: az eunapusi sophisták életírása, egy még nyomtatásban nem jelent commentarja Proclusnak Plato Cratylusához; Nicetas Eugenianusnak egy görög románja, 'sat. Egy francia szókönyvön is dolgozott Johnson példájára.

BOJARDO (Matteo Maria, Scandianoí gróf), szül. nemzetsége örök-ségében Ferrara mellett 1454. 1488—1494 történt halálaig város- és várkapitány volt Reggióban, partfogója, modenai herczeg d' Este Hercules, birto-

kában. Ezen mívelt udvarnok, tudós és lovag, főkép mint költő tündökölt. „*Orlando innamorato*“-ját a 79-ik énekig vitte, de el nem végzet- te. Földművesei nevét és Scandiano tájékinak bájait hősi festésiben 's a' természet szépségeinek leírásában örökitette. A' nyelv- és versalkatban Bojardót későbbben felülmulta Ariosto, különben a' leleményre, bájra 's episodok öszveszövére B. nem áll alább. Dominichi, Berni, Agostini átdolgozák 's folytaták Bojardót, de nem javítottak rajta. Csak egy folytatása maradand örök, Ariosto *Orlandója*. A' tulmenő régieket-után- zásvágytól Bojardó sem maradhatta ment, a' tudósság és tudománynak az ő korában uralkodó lelke mellett; ennek világos tanuji a' „*Capitoli*“, Lu- zianustól kölcsönözött comoedia „*Timon*“, latán eclogák 's Herodotus és Apulejus fordításai. Sonettjei- és canzonéjiben (először Reggio 1499) jeles lyrai tehetséget is mutatott.

BÖJTTELŐHAVA és Bőjt máshava, a' római esztendő második és harmadik hónapja, azaz, Februarius és Martius. Ezen különös főnevezeteknek eredetét onnan lehetne (e' czikkely szerzője gondolatja szerint) származtatni, hogy a' farsang utolsó Vasárnapja (Dominica Quinquagesimae), mely őseinknél Hushagyó avagy Bőjtelővasár- nap vala, mikoron legkorábbán áll be, Februarius első napjára, és szin- te akkor a' negyedik bőjti Vasárnap, a' mellyen a' bőjt második hava voltaképen kezdődik, első Mártiusra esik. *Tittel.*

BOJTI (Gáspár), Betlen Gábor, Erdély fejedelme, költésén tanult Heidelbergben 1617 körül. Hazajövele után a' miaros-vásárhelyi osko- la tanítója 's igazgatója, későbbben a' gyalafejérvári káptalan leveltárának gondviselője 's a' fejedelem történetírója lett. Titkos követségben is járt néhány ízben Németországon. Kiadta Károlyi Susanna; Betlen Gábor első felesége, halálára irt latán beszédeket, a' mellyeknek ketteje a' ma- gáé (1624 4.). Megírta fejedelme viselt dolgait illy ezim alatt: „*Cas- pari Bojti Pannonii de rebus gestis M. Gabrielis Betlen libri*.“ Ezek közül a' négy első kéziratban megvan gróf Teleki Sámuel sárom- berkei, három a' n; enyedi collegium könyvtárában; a' többi elveszett vagy lappang. *Fabri Pál.*

BÖJTMÁSHAVA, I. BÖJTTELŐHAVA.

BOKORLAKÓK (hollandi nyelven Bosjesmannen), közönséges ne- vek azon vad nemzetségeknél, mellyek déli Afrikának pusztájin igen nagy helyen laknak, a' jó remény fokánál lévő coloniák éjszakai oldalát hábor- gatják 's prédával megrakodva ezen világ részének esmeretlen tájékain, mellyeken még europai ember nem járt, eltűnnek. Janssens, hajdani hol- landi kormányozó; következő tudósítást közöl velünk a' Bokorlakókról. Ezek, ugy mond, vad, utálatos és olly nyomorult nép, a' millyent képzelné sem lehet. Együtt lakó nemzétet nem formálnak, hanem szél- lelszórva, magányosan élnek egyes familiákban 's csak akkor egyesül- nek egymással többen, ha magokat védelmezik vagy ragadozni mennek. Földjüket nem művelik 's kutyájikon kívül más házi állatjok nincs. Közön- séges eledelük sáska. Az éhséget sokaig eltűrik, ellenben gázdagon ven- dégeskednek; ha valamely vadat elejthetnek, ökröt vagy ürüket lophat- nak. Sátorok a' szabad ég; 's ágyok a' forró homok. Fegyverek kicsiny kézi 's megmérgecsített nyilak; mellyeket bálulásra méltó bizonyssággal igen messze ellőnek. Nyelvek felette szegény 's olly hangu, hogy ne- künk betűjünk sincsenek azoknak kimondására. Általában véve alacsony természetűek, bőrök őtetétsárga 's hajok hasonló a' gyapjuhoz. *L-u.*

BÖLCSEK KÖVE, I. ÁLCHYMIA.

BÖLCSELKEDÉS I. PHILOSOPHIA.

BÖLCSESEG, az igaznak jó érzésben 's annak munkás kinyilat- koztatásában föganatos tudása. A' tudásból megy tehát az ki, 's az igaz- ról, még pedig a' feltételeetlen igazról való erős meggyőzetesen alapul- de itt nem állapodik meg, hanem practicus lesz. Mennél kimiveltebb a' tudás és az érzés, annál magasb 's érdemesb a' bölcsesség. Ebben köz-

pontosodik az életnek egész resultatuma; a' honnan különbözik az a' tudományosságtól és tudóságtól, mely sokszor a' nélkül van.

BOLDOGASSZONY HAVA, így nevezetik magyarul az első roma holnap, azaz, Januarius.

BOLDOGOK SZIGETEI (insulae beatorum, *ἡσίοι μακαρίων*) vagy Homerus elysiuma, a' hajdani görög vallás mythusában azon boldog szigetek voltak, mellyek az oceanon nyugot felé, a' viláosságoldalán gondoltattak lenni, 's a' hol Jupiter kedveltjei, a' testi halált elkerülvén, örömeik közt 's gyönyörűségben éltek. Hesiodus szerint a' herosok negyedik nemzetségeinek lakhelyei voltak. A' legrégebb mythologiákban a' Boldogok szigetei az úgy nevezett elysiumi mezők 's az alvilág gyakran felcseréltetnek egymással.

BOLGÁRORSZÁG (hajdan Moesia inferior) eurpai török tartomány, 1740 nsz. mf. Sophia nevű fővárosával 's a' nicopolisi, silistriai, widdini 'sat. helytartóságokkal. Kel. a' fekete tenger, délre a' sardicki bérz 's a' Haemusnak egy része (mert a' Kamcsi vize itt elválasztja Bolgárországot a' tulajdonképen vett Rum-Itól és Macedoniától) nyug. Servia 's éjsz. a' Duna Bolgárországnak határai. Hullámformájú tartomány, mellynek bájoló völgyei a' Duna felé lejtősök, 1,800,000 lak., kik eredetileg Magyarok, Slávok és Bolgárok. 866 olta a' lakosok többnyire görög valláson vannak, 3 érsek és 1 patriarcha alatt. A' rum-illi mohammedan valláson lévő beglerbeg kormányzókéa Sophiában, a' hajdani bolgár fejedelem lakvárosában, van; 4, u. m. a' sardicki, nicopolisi, silistriai és widdini basák függenek tőle. A' hajdani Moesiaiak sokáig vitézül harcoltak a' Romaiakkal és görög császárokkal szabadságokért. Gyakori, sokszor Konstantinápolyig kiterjedő prédalásaik ellen építette Anastasius császár 507 a' konstantinápolyi nagy kőfalat. Az orosz nagyhercegeknek a' görög császárokkal való csatázásaiban a' Bolgárok csaknem mindég részt vettek, 's most ezeket, majd amazokat segítették. Végre azon feltétel alatt, hogy tulajdon királyai által igazgattassék, a' Görögök pártfogása alá adta magát Bolgárország; de midőn Asan nevű királya észre vette, hogy maga Konstantinápoly is gyámolatlan állapotban van, 1185 lemondott a' Görögökkel kötött oltalomszövevről, a' mi idővel nagy kárára volt, mivel a' magyar királyokkal, kik meg akarták hódítani, keveredvén háboruba, magára maradt Bolgárország. Ez a' hosszas hadakozás igen megfogyasztotta a' Bolgárok számát. Midőn a' Törökök Gallipolín keresztül Európába benyomultak, a' legelső csapás Bolgárországot érte, mint utjokba eső statust. A' Törökökkel való hadakozás olly szerencsétlen volt a' Bolgárokra nézve, hogy Susman nevű királyok 1392a' Törökök fogságába esett, 's a' nemzet függetlenségét elvesztette. — Ezen termékeny tartomány hegyek 's folyók mellett lévő rétein igen sok marha neveltetik, melly nagyobb részént kivitetik. Ezenkívül kivitetnek még Bolgárországból gabona, bor, vas, az előhegyekből ásatni szokott érczek, fa, méz, viasz, halak, vadak, sastollak, mellyek a' bolgárországi ijászok nyilainak szárnyul szolgálnak. L—ü.

BOLINGBROKE, (Henrik-St-John, lord, viscount), szül. 1672 Batterseben London mellett, régi, nagytekintetű, gazdag szülektől, rangjához illő nevelést vón 's Oxfordban végzé oskolájit. Deli alakja, vonzó arca, kellemes önvisellete, élénk szelleme, termékeny phantasiája, csábító nyelve 's forgony stylusa már az universitasban csodáltaták 's világba léptekor olly fényben tünteték elő, hogy varázsiknak, mint kortársai egyetemesen vallják, senki ellen nem állhata. Ifjúsága szenvedelmelmei 23 évéig lekötve tarták lelke szárnyait, 's ragyogó talentumai mindeddig tökéletes asszonycsábitónál egyebet nem fejtének ki belőle. Szüleji házasság által akarának gátat vonni kicsapongásinak 's vele egy keces, mivelte eszü 's gazdag leányt vétetének el 1700; azonban hitvesétől még azon évben elvála. Most nyilvános pályára lépék, az alsó ház tagjai közé választatván. Ez vala éltét dicsőbb czélhoz vezetendő.

A' nemzet a' Whig és Tory pártra vala szakadva, B. a' hatalmas Whigekhez tartozék, de látván, hogy a' Toryk emelkednek, pártjokra állá 's szorosban csatlódék Harley Roberthez, ki azon időben az alsó ház szólója vala. Bolingbroke fényes ékesszólása köz figyelmet gerjeszte a' parlamentben, 's ez által nevedék tekintete és befolyása utat nyitának nekie a' ministeriumba. 1704 hadi titoknok lón 's szövetségésbe jöve herczeg Marlboroughhal, kinek céljait segélé egy ideig, azonban sokáig barátja nem maradhatta, mivel őt a' nemzet érdeke ellen dolgozni látá, 's ellene törekedék; de a' Whigek ujra hatalmasbak levének 's B. Harley-al együtt bucsut vón hivatalától 1708. A' következett két év vala élteinek legmunkásb szaka, melyet egészen a' tudományoknak szentele; azonban, noha távol, a' köz dolgoktól egészen el nem idegenedék 's részese marada a' királyné bizodalmának. 1710 megint hanyatlának a' Whigek, a' ministerium eloszlék. Harley az új ministeriumban lord-kincstárnok, Bolingbroke statustitoknok lón. Itt kezdődék politikai hatásának fényes, de akadályokkal teljes pályája. Anna a' maga testvérét, a' praetendenst, kíváná a' thronus örökösévé, a' Toryk, kikkel egyesült vala, legalább egyrészt színtazt akarak, mindenek előtt pedig békét. Bolingbroke meggyőzé a' nehézségeket, melyeket a' belső pártfelek, a' szövetségések politicája, a' királyné eltökéltlensége 's tisztvársi irigysége gördítettek elejébe, 's az utrehti béke (1813) megkötöttek. Feltételei nem felelének meg a' nemzet varakozásának, 's veszedelmesnek kijátaték. Bolingbroke és Harley közt, ki a' hannoveri ház öröködése mellétt szóla, ellenkedés üte ki, melyet a' királyné sikerrellenül igyekezék lecsilapítani. Harley elbocsáttaték, helyét Bolingbroke nyerte el. Anna halála után a' környülmények más színt öltének. Király I. György lón, 's a' Whigek győzedelmesek. Bolingbroke, ki magát a' hannoveri udvarnál ki nem tisztithata, Györgytől letéték 's tudtara esvén, hogy ellenfele élteinek hány lest, Franciaországba szökék. A' praetendus (III. Jakab) magához hívá Lotharingiába és statusministerré nevezé. XIV. Lajos halála magával vitte Bolingbroke reményét, a' praetendus kívánatit teljesülve látni, 's megbáná, hogy ennyibe ereszkedék vele. Bár mint érzett 's akarint cselekedett legyen e' tárgyban Bolingbroke, azt feltehetni, hogy jó szándéka vala III. Jakabbal. B' mindazáltal megfosztá méltóságától 's azt herczeg Ormondra ruházá. Így akará Bolingbroke sorsa, hogy valamint a' valódi, úgy a' czimszerénti angol királytól hivatalséggel vádoltassék. György ígéretekkel akará reábirni, hogy fedezze fel a' praetendus titkait; B. elejente elutalá az ajánlatot, később megígéré, hogy ha a' történetek feledékbe esendnek 's a' többit reábizza a' király, a' praetendus ügyén elhatározó csapást ejt. De minister Walpole, ki Bolingbroke befolyását az angol cabinetbe félé, egész erejéből ellene szegzé magát visszajöttének. Bolingbroke, elfeledni személyes helyzetét, philosophiai viasztalásokat írta, 's még édesbekre talála, midőn egy kecses és gazdag nővel, Maintenon egy rokonjával, egybekele. Végre eloszlék a' parlament (1723), melynek tagjai mindnyájan B. esküdt ellenségei valának, 's most engedelmet nyere a' királytól, visszatérni Angliába; jószágait mindazáltal vissza nem nyéré, ez csak két év mulva történék meg egy külön parlamentactánál fogva. Visszatérvén Angliába, magányban éle B., csak Swift és Pope társaságát fogadá némellykor. De alig szólámlék meg az oppositio a' parlamentben, azonnal Londonba sieté, 's eltillatván a' felső háztól, 8 évig egyes írományokban, melyek nagy hatással valának a' népre, harczola a' ministeri párt ellen. Illy módon ujra hatalmas elleneket lázította fel, kiknek a' pártokról szóló írását szegé ellenébe. Ezen történetek következésében elméne másodsor Franciaországba, a' mint maga Swift állítja, a' praetendus pártjára állani, de Pope vedé ez ellen 's nyilván kimondá, hogy maga bírta nemeslelkü barátját hálátlan honja elhagyására. Franciaországban írta 1735: „*Lettres on the study and use*

of history“, melyek még most is csodálatnak, de benne csaknem mindig a szerző személyes characterre foglalja el a dolgok partatlan, s általános nézeteinek helyét, s azért főképen feddettek, hogy a kinyilvánított vallást kimélet nélkül megtámadta, melyet hajdan nagy buzgalommal védelmeze. Az ő s Walpole közt folyt csata adott alkalmat (1729) Pope „*Essay on man*“-jára, melyben nem csak segíté a szerzőt, de legfontosabb adatokat is szolgáltatata neki. Vágya visszavezeté honjába, hol 1738 az ifju koronaörökös szemei előtt írta: „Egy hazafi király előterjesztése.“ Megholt 1751, 80 eszt korában hosszú s kínos betegségben, mely alatt „A’ nemzet állapotjáról szóló elmékedéseket“ szedé össze. Minden munkájának kéziratját a skot költő Mallet Davidnak adá által, a ki sajtó alá bocsátotta 1753. Alig jelentek meg, azonnal számosan felszólamlának ellene; mert iszonyulag megtámadta benne a kereszténységet. Ennek következtében a westminsteri nagy jury, mint a vallásnak, erkölcsöknek, statusnak s nyilvános békének veszedelmeseiket, egyetértőleg félrevetette. A mi B. characterét illeti, tudjuk felőle, hogy legszívesb barátságot, legkésőbb ellenkedést vala képes gerjeszteni, s hogy mértéketlen hírvágy-, zabolátlan harag-, gyűlöletes untantörekvés s békétlen elkeseredéssel vádolák. Memoirait használni lehet a 18-dik század első negyedjéből angol historiában.

BOLIVAR (Simon), el Libertador, nemes familiából vevé eredetét Caracasban 1785. Madridban tanult s azután Franciaországba ment. Személyes tulajdonságai — kifejezéssel teljes spanyol ábrázatja, tüzes fekete szemekkel s rendes vonásokkal, közép nagyságu nemes termete, s maga viseletének kellemé — bejárást szereztek neki Paris legelső társasági köreibé. Ura 200,000 frank esztendei jövedelemnek s csak 23 esztendő, még is erősen szemei előtt tartá ama főváros gyönyörűségeinek közepette azt az eltökélt szándékát, hogy honját elébb több függetlenné teszi. Merész characterü, fényes képzelő tehetségü, s e’ mellett ékeseszóló, munkás, tanulni vágyó és társalkodás által palléroztatott lévén, megtanult mindent, a mi országhelményezésben és hadban fontos lehet. Mint Humboldt és Bonpland barátja, az utóbbival sokat utazott. Palacioval, egy jeles indulatü s világos eszű férjfiával, több Venezuelában külső ügyek miniszterével, már akkor is baráti viszonyban élt. Franciaországon kívül Angol-, Német-, Olaszországokat és Schweizot látta. Visszatérvén Madridba, házasságra lépett marquis Usariz leányával. Erre vissza ment Amerikába, mely épen ekkor tüzte ki a függetlenség zászlóját. Itt generál Miranda adá kezébe a kardot, melyet olly jól viselt. Ő lett lelke a szabadtó háborunak s e’ célra fordítá vagyonja nagy részét. Semmi szerencsétlen eset nem rendítheté meg azon bizodalmat, melyet polgártársai benne helyezének. Midőn Venezuela 1812 elveszítették látszott, újra megkínálá szolgálatjával a hazát, sereget gyűjte, megveré a Spanyolokat s Caracast bevévé Aug. 4. 1813. Királyi general Monteverdén Agua Calientenél 1814 vett győzelme után le akará tenni dictatori méltóságát, de újra megerősítettett benne. Most felszabadíták a Spanyolok a rabszolgákat s fegyvert adának nekik. Bolivar megveretett s Cartagena felé fordult; Venezuela a királyi sereg hatalmába esett, s a vitéz Pablo Morillo megérkezett Spanyolországból új sereggel. Bolivar tüstént apró hadat (guerilla) alkotott s Jamaicában egy kis sereget gyűjtött kalandorokból, melyvel Febr. 1817 új győzedelmet nyert Morillón. Venezuela ez esztendő végével fejévé nevezé a köztársaságnak, melyet ő egy ideig angosturaj fő hadi szállításról kormányzott. Ezolta mind ő, mind a függetlenek többi generáljai változó szerencsével harcoltak Morillo ellen; végre erős lábra kaptak a republicanusok az ország belsejében s az Oronoco mellett. Erre nézve megnyitá Bolivar Febr. 15. 1819 a venezuelai congressust Angosturában. Most le akará tenni hatalmát, de újra fel kellett vállalnia. Ezután Juniusban a majdnem járhatatlan Cordillerákon keresztül vezeté

seregét Uj-Granadába, bevévé Jul. 1-ső napján Tunját, megveré a' Spanyolokat Bochicánál. Ez a' győzelem megnyitotta előtte Santa Fé kapuját 's megszabadította Uj-Granadát. Elölülőjévé nevezetlven e' köztársásnak, a' köz kivánság szerént egy köztársasággá egyesité Venezuelát és Uj-Granadát Colombia név alatt, Sept. 9, mit az angosturai congressus is megerősített. 1820 mint előlülője e' köztársásnak fegyverszünetre lépett Morillóval Truxilloban 's követeket küldé Madridba, kik azonban minden végzés nélkül kénytelenítették elhagyni Spanyolországot nyáron 1821, minthogy Bolivar a' Spanyolországba visszatért Morillo helyébe lépett fővezér, La Torre, ellen ujra elkezdette a' háboruskodást. Calabosánál Jun. 24. 1821 nyert győzedelmének Caracas és La Guayra viszonbevétele lett a' következése, melyre a' colombiai congressus a' győzedelmes fővezért, vonakodásával nem gondolván, ujra megválasztá a' köztársaság előlülőjének Jul. 1821. Ezen hivatalában lemondott az országos kincstár javára nem csak előlülői fizetéséről, mely 1819 óta évenként 50,000 piasterből állott, hanem azon 25,000 piasternyi részről is, mely a' köztársaság fővezére 's katonáji közt elosztott nemzeti jószágból őt illette volna. Ezek után befejezé Colombia kiszabadítását a' spanyol uralkodás alól, valamint alsó és felső Peruét is; ekkor letette a' Perniak által reárnáhtatott legfőbb hatalmat, congressust hívott össze Linaba, védelmi és támadási szövetségre lépett Amerika több köztársaságaival, kieszközölé egy közönséges amerikai congressus összejööttét Panamában. Távollétében alelölülő gen. Santander vitte személyét a' bogotai congressusnál. 1826 Martiusban ujra előlülővé választott a' colombiai köztársaság által. Le akart ugyan mondani, (Febr. 6. 1817) ezen méltóságáról, innepileg nyilatkozatván undorát a' bitanglás iránt; de már a' következett esztendei Aug. 27 elődött az alkotmányt 's egy párt által csaknem határtalan hatalmu előlülőnek nevezeté ki magát. Sept. 25 öszveesküvés fenyegette életét; B. elfojtotta azt; indítóji agyonlövettek, Santander elfogatott. — Később csakugyan letette az előlülői hivatalt, magányos életet élt Colombiában 's Európába szándékozott költözni, és noha barátja, Urdineta, törekedése által 1830 vége felé ismét a' köztársaság kormányára emeltetett, azfel nem fogadta. Megholt Dec. 17. 1830 mint egyes polgára megszabadított honjának, melltyől élte utolsó napjaiban több bosszantást vett és keserűséget, mint érdemlett köszönetet és halát. Egy héttel halála előtt irásban vett bucsut a' Colombiaiaktól, melyben törekedéseit 's áldozatjait említvén a' hon szabadsága megszerzéséért, nyilatkozatja, hogy mint ellenségei áldozatja esik el; a' Colombiaiakat pedig a' hon szabadsága megerősítésére 's az egyetértésre hathatósan kéri. — Kortársinak nagy része Délamerika Washingtonjának nevezi. Ellenségei dicsőségvágyat vetnek szemére, főhatalom magához vonására törekedéssel vádolják; emlékezetességeinek egy írója ezt mondá róla még éltében „Hibájival bir a' sz. helenai nagy halottnak, kinek nevét örökké tisztelendi Franciaország; de mint katona és országos ember hibával van mind azon talentumoknak, mellyek a' Cors tulajdoni voltak. Azonban ugy látszik, ezek csak az erényt homályosítani szerető kaján rágalom szüleményei.

BOLIVIA, hajdan Felső-Peru, Peru alta, legifjabb szabad status spanyol Délamerikában, mellynek első congressu Maj. 25. 1826 itt tartá üléseit. A' d. sz. 15—20° közt fekszik, az Andesek lánczának keleti lejtőségen; határai éjsz. és nyug. Alsó-Peru, kel. Brasilia 's délre a' Platanál lévő statusok. Bolivar dictator ezen provinciáknak szabad választást engedett, hogy akar Peruhoz, akar a' platai statushoz kapcsolják magokat, akar tulajdon szabad statust formáljanak. Az utolsót választván, Aug. 6. 1825 szabadoknak kiálták magokat; 11-kén Bolivia nevet vett fel az új status 's fővárosának, Chuquisacának (576 órányira Limától, 26,000 lak.), Sncre nevet adott, az ayacuchoi győzedelmes tiszteletére. Részei: La Paz, Cochabamba, Santa-Cruz, Potosi, Charcas és Oruro (öszv. 20,000

nsz. mf.) Felső-Peru a' Beni vizénél fogva a' Maranhonnal (Amazonok vizével), a' Pilcomayo és Vermejo által a' Plata folyó- 's a' Desaguaderónál fogva, melly itt a' Titicaca nevű nagy tóba ömlik, Alsó-Peruval öszveköttetésben van. Ezen köztársaságnak az amerikai statusok rendjébe való beiktatásában Bolívarnak, mint a' régi világnak is, a' polgári egyirányúság volt főcélja. De Bolíviát is pártviták rengetik. Sucrenek Aug. 1828 colombiai hadjaival együtt el kelle hagyni e' statust, hol a' perui gen. Gamarra 's a' bolíviai gen. Urdineta békeegyezséget kötöttek Jul. 6-án Peru's Bolívia közt. L—ú.

BOLLANDISTÁK. E' név alatt esmeretes egy Jesuitákból Antverpiában öszveállott társaság, melly e' czim alatt: *Acta Sanctorum*, majd nem két század lefolytáig a' cath. anyaszentegyház szentjeit érdeklő tudósításokat gyűjtögeté 's kiadá. Nevét Bolland Jánostól vevé, kire a' rend Rosweg Heribert planumának végrehajtásá 's az általa kezdett gyűjtemények kidolgozását bizta. Még a' rend eltöröltetése után is folytatták a' munkát M. Theresia pártolása alatt, míg csak a' Francziáknak a' Német-Alföldre 1794 lett betörése az azzal foglalatoskodó társaságot el nem oszlata. A' munka 53 folio kötetekre terjed 's a' historiára nézve elenyészhetetlen becsű maradand. (Vö. ACTA SANCTORUM.)

BOLLMANN (Erich), a' gyógytudomány doctora, esmeretei, characterere, tettel és sorsa által megkülönböztetett férjfi, szül. 1769 Hoyában a' hannoveri birtokban. Fogékony esze 's eleveisége által korán megkülönbözteté magát; sanyaru szorgalmát lelkes buzgalommal kapcsolá egybe minden nagyért, szépért. Képzelő tehetsége magas reptével munkára kész belátást 's erős eszméltséget kötött öszve: olyan tulajdonok, mellyek későbbi characterét 's életének sorsát elhatározzák. Oskolai tanulását végezvén, a' göttingai universitasba ment 's orvostudományt tanulta, mellyből doctori gradust nyert, 's ezután déli Németországba utazott, hol egy ideig a' híres udvari tanácsnok Böckmann házánál élt Karlsruheban. A' világban körülözenni ohajtván, 1792 elején Parisba ment, hol mint ifju orvos nem szerencse nélkül kezdé el pályáját. Akkor volt a' franczia revolutio legforróbb mozgásában 's Bollmann, ki azon jelenéseket egyáltalán nem hagyhatta helyben, akarátja ellen is magával ragadá az idő viszonyainak örvénye. Egy barátja Parisban, a' svéd kápolna predikátora, beszélé neki, milyen szorongatásban legyen Staël asszony, a' svéd követné, azért, hogy a' Jacobinusok által száműzetett gróf Narbonne nem tudja tovább bátorságosan elrejtteni; ezt tehát jó álöltözetben Angliába kellett vinni. Bollmann látá a' személyeket, helyezetek megilleté, ajánlkozék a' veszéllyel teljes szándéokra 's a' védelmére bizottat szerencsésen elvivé Londonba. Itt jeles kivándorlottak körében élt; Talleyrand, Jaucourt, Montmorency, Lally-Tollendal 's végre Staël asszony formálák a' legfényesebb társaságot, Bollmann iránt köszönettel 's szeretettel viseltetének; cselekvése 's gondolkozása módja, valamint hasonkereséstől ment tette legnagyobb tiszteletet gerjesztett iránta. Saját dolgaiban még egyszer elment Parisba, de csak hamar visszatért Londonba, hol a' statustudomány, a' kereskedési 's mesterségi viszonyok 's a' társasági állapotok tanulására fordítá idejét 's egyszersmind felelte fontos öszveköttetéseket szerzett magának. Körülötte baráti 's tisztelőji voltak Lafayettenek, kinek fogsága közönséges részvételt gerjesztett 's törvénytelennek tartott. Angolok, Amerikaiak és Francziák tüzesen védtek ügyét, 's ők Bollmannban lelkes társra akadtak, 's esmérven ügyességét, egy küldést biztak reá Berlinbe. Olyan meghagyásokkal, mellyeket Pitt és Grenville helyben hagytak, utazott Burkusországba 1793 vége felé, Rheinsbergben 10 napig mulatott Henrik királyi herczegnél, kivel elsőben kellett beszélnie, azután Berlinbe ment, hol azonban az udvar aggodalmi miatt szándékát ki nem vihetvén, visszatért Londonba, Lafayette megszabadítása iránt táplált egyéb reményei is füstbe mentek, 's ezen férjfi sorsa, kinek szenvedéseiről legszomorubb hírek szárnyaltak, elveszöttnek látszott. De Bollmann, a' nemes fogoly képétől fellelkesít-

tetrén, 's a' nehézségek miatt csak még erősebb lángra lobbanván, nem ada fel ez ügygel 's minekutána ajánló és váltólevelekkel felkészült volna, 1794 nyáron ujra elutazott a' száraz földre. Németszágon mint termésvizsgáló tudós ment keresztül, Slesiában egy ideig tartózkodott 's sok esmereteket szerzett, meglátogató a' bányákat a' lengyel határon 's végre Olmützbe ért. Mindjárt az első napokban volt szerencséje a' kemény őrizet alatt tartatott Lafayettet szándékaról tudósítani; idő, hely és eszköz felől csudálatosan egyeztek meg. Erre Bollmann tüstént folytatá utját Bécs felé 's ott a' nagy világban mint idegen tudós élt kellemes őszveköttetésben. Hosszas várakozás után titkos sorokban tudósítatik Lafayette saját keze írása által, hogy a' fogolynak a' kikocsizás jó őrizet alatt gyakran megengedtetik. Most segédet keresett Bollmann 's talált ezt egy Huger nevű fiatal Amerikaiban, a' ki épen ekkor Bécsben volt 's nagy tüzellel egyezett meg a' szándékban. Elmentek tehát Olmützbe, 's hogy a' figyelmezőket elámítsák, gyakran száguldoztak a' környéken lóhátón, mintha a' vidék nevezetességeit és szépségeit vennék tekintetbe. Végre Nov. 8. reggel elküldék kocsijokat Hofba 's postalovakat rendeltetének; Lafayette szokás szerént kikocsizott délután, 's két óra felé lóra ültek Bollmann és Huger, hogy őt felkeressék. Az országúton 's meglehető távolságban találák őt a' vártól, leszállának lovaiokról 's megtámadák a' kocsit. Lafayette kítaszitá az ajtót 's kiszökök az utra az őt visszatartani akaró austriai tisztel együtt; Bollmann megszabadítá Lafayettet ellenkezőjétől, megfogván ezt 's küzdni kezden vele. Huger azoközben megszalasztá a' bakon állott katonát 's egyszersmind a' kocsist is megijeszté. Midőn végre Bollmann ellenkezője is fegyvertelen feküdt a' földön, teljes volt a' győzelem 's már most sietve kellett ezt használni; hanem küzdés közben ágaskodtak a' lovak, 's az egyik elszabadult 's a' mezőn szökdelt ide 's tova. Vesztetni való idejek nem volt; sok munkás ember látta a' történetet a' szántóföldről, 's a' megszaladtak is tudósítást tettek róla Olmützben. Ennél fogva reábirák Lafayettet, hogy a' helyben maradt lóra ült 's egyedül lovagolt el; Bollmann Hofban akart vele találkozni. Huger elvált az utóbbtól 's tulajdon uton keresett menedéket. Bollmann nem messze onnét megkapta az elszaladt lovat egy paraszt által és sietett Lafayette után, kit azonban már nem talált. Lafayette eltéveszté az utat, lovat agyon nyargalá 's azután gyalog iparkodott tovább menni; de nem tudván a' nyelvet, feltartóztatták egy faluban, megesmerték 's visszavezeték Olmützbe. Bollmann szerencsésen elért a' határra; a' danzigi ut nyitva állott előtte; de csak Lafayetteről gondoskodván, kinek sorsáról semmi hírt nem kapott, visszatért a' morva földre, ide 's tova csatangolt azon vidékeken, mellyeken talán az eltévedtet fellelni reménylette, 's így azok kezeibe esett, a' kik őt nyomozták. Szerencsétlennek nem érzé magát, mert öntudatja felmenté a' vád alól, 's így bátran néze sorsának elejébe. A' regényes szándék különös környüállásai 's az ifju ember nagy-lelkü indulatja nagy részvételt gerjesztettek iránta; főrangu személyek emberi érzéstől buzdíttatva fogták pártját befolyások által; még a' birói keménység is megindult. Bollmann csak száműzésre büntetettett. Visszatért Angliába; a' hol nem sokára meghallotta Lafayette szabadon bocsáttatását. Már elébb is volt szándéka Éjszakamerikába utazni, 's most annyival örömösebb ment oda, minthogy a' hir számos barátokat szerzett ott neki, kik őt az ő esmeretei kifejtésének ezen tágas mezéjére unszolja hitták meg. Két testvére már előre elment oda. Ő itt szélesen terjedt ügyviszonyokba lépett 's nem sokára tekintetet 's vagyont szerzett magának 's becsültetet új polgártársaitól, kiknek körében házi boldogságot is talált egy nemes asszony keze által. Hogy több felfedezéseinek, mellyeket a' practica physica és chemia körében tett, nagyobb használatot adjon, Parisba utazott 1814 's innét némelly dolgaiban Bécsbe a' congressushoz, hol mint az egyesült statusok polgá-

ra szívesen fogadtatott. A' legjelesebb kormányfiakkal herczeg Metternichel, gróf Stádionnal, Gentzel'sat. jött itt öszveköttetésbe; Stadion, kinek mint finantzministernek igen nagy baja volt azzal a' sok papiros péuzzel, mellyben a' status szünetelt, igen nagyon becsülte Bollmannak a' statusgazdagság ezen ágabeli practicus belátását, ugy hogy az utóbbi hasznos pénzmunkálódásban, nem különben a' nemzeti bank felállításában egyenesen az ő gondolatjait 's planamát követték. Bollmann, a' ki haszonkeresés és jutalom nélkül kezdette el a' jó munkát, nem várható meg Bécsben annak kivételét, hanem elutazék Parison 's Londonon keresztül Amerikába, hogy familiáját Angliába hozza, hol további munkálódásai jelenlétét szükségessé tették. A' nevezett helyeken is nevezetes férjfiakkal volt egybeköttetésben 's nem maradt befolyás és munkásság nélkül olyan viszonyokban, mellyek az egyes ember munkálódása előtt közönségesen el vannak zárva, de a' mellyeknek megfontolása ott, hol Franklin kifejtődhetett, az igazi életpallérozódásnak szintugy megengedtetik, mint máshol a' hivatali méltóságnak. Staël asszony barátságban élt Bollmannal mind haláláig 's utolsó munkájában becsülő dicsérettel tesz róla említést. Bollmann írott munkái közül keves jelent meg saját neve alatt, kivévén, a' mit az angol pénzviszonyokról, ezen még magában Angolországban is olly kevesse vizsgált tárgyról, angol nyelven írt, melly munkának becsé a' dologhoz értők által teljesen megemertetik. Megholt Kingstonban Jamaicában Dec. 10. 1 21, 52 eszt. korában. Két leányt hagyott.

BOLOGNA (Bononia felsiqnia), egy Olaszországnak legrégibb, legnagyobb 's leggazdagabb városai közül, olyan utszákkal, mellyeken a' sétálók a' házak mentében befedett tornácokban mehetnek; az Apenninek tövében fekszik, a' Reno és Savena vizeknél, 65,300 lak. 's 8000 ház., a' bolognai takácsoknak, kötélverőknek, szappanosoknak, papiros-, virág- és fegyver-fabrikásoknak segédeszközül szolgáló malmokkal. Bologna egy hasonló nevű pápai delegatióknak fővárosa, melly egy cardinalis legatus által felsőségi hatalommal igazgattatik; a' város pedig a' lelkiekre nézve egy érsektől, a' polgári dolgokra nézve egy minden két hónapban választatni szokott gonfalonierétől, 50 senatortól 's a' polgárság 8 legidősebb tagjaitól kormányoztatik köztársasági módon. A' Bolognaiak 1513 önkényt adták alá magokat a' pápának, megúván patriicusaiknak egymással ellenségeskedéseit, mellyek azon időben a' minden rend nélkül való Olaszországban dühösködtek. Bolognának egy követe van Romában, hogy azon egyezéseknek, mellyek által a' pápa hatalma keskeny határok közé szorittatott, fentartására ügyeljen, pápaválasztáskor a' pápa vagy igazgatóji ellen, ha az említett egyezéseket megsértették volna, panaszt tegyen az új pápa előtt 's a' visszaélések eltörltetését kérje. Egy tanácsbelije is van e' városnak a' romai fő feljebbviteli törvényszéknél. A' város czimerét ezen szó veszi körül: „Liber-tas.“ Egyezés szerént a' pápa semmi más adót sem vehet a' várostól, a' boremésztesi adón kívül. 300 esztendeje már mióta a' pápa kamarája a' gabonaemésztesi adót be akarta Bolognába vinni, de nem mehetett reá. A' bolognai nemesség az egyházi statusban leggazdagabb 's a' pápával több vagy kevesebb meghasonlásban él. Régi patriicusai familiáinak maradékai közül már egynéhányan lettek pápákká. Bologna az egész egyházi statusban a' legszabadabb gondolkozású tudósok hazája, a' hol a' nemesek, tudósok és polgárok 1816 egy socratica társaságot alkottak a' társasági boldogságnak előmozdítására, melly már egyszer carbonarismussal vádoltatott. Fontos élelem módja volt a' városnak sokáig a' köz vélekedés szerént ifjabb Theodosius által 425 alkottatott híres universitas, melly a' tudatlanság századjaiban felvilágosodás fáklyájául szolgált, de a' mellyben a' tanulók hajdan 2000-ból álló száma must 300-ra szálott Ie. Itt tanította a' II száz. a' romai törvényt ama' híres törvénytudó Iriperius 's itt oktatták az ifjuságot Bulgerus, Martinus, Jaco-

bus és Hugo. Leghíresebb volt a' törvénytudományra nézve. Tanítóji-ról az a' hír lévén, hogy az ifjakba igen bele esepetgetik az autocratiához való ragaszkodást, a' császárok és olasz fejedelmek különös kegyességgel viseltettek irántok. Annyi bizonyos, hogy minden tudományokban és művészségben tett új felfedezés és találmány 1400 esztendő óta a' Musák ezen régi honjában buzgó pártfogást talált, 's a' mint a' tudományok történetje bizonyítja, még most is talál. Egy polgára, gróf Fern. Marsigli vezér, alkotta 1709 az „*Instituto delle Scienze*“t, egy északnem 200,000 kötetből álló könyvtárral, melynek felvigyázója, Merofanti apát, 1825 a' napkeleti nyelvek tanítója, lett, a' ki báró Zach bizonyítása szerint több élő nyelveken (p. o. németül 's különféle beszéd-mód szerint, oroszul, magyarul, oláhul, cigányul 'sat.) beszél és pedig hibátlanul, a' nélkül hogy valaha Bolognát elhagyta volna. Erre az Olaszországban lévő idegen katonaság adott neki alkalmatosságot. Gróf Marsigli egy csillagvizsgálást, *anatomicum theatrum*ot, fűvészkertet és az emberi tudomány 's művészség minden ágaira nézve több megbecsülhetetlen gyűjteményeket is alkotott, ezek most egyesülve vannak XI. Kelemen pápa „*Accademia Clementina*“ -jával. Tulajdon iskolát állítottak fel Bolognában a' 16 száz. ama' híres festők és képfaragók Carracci, Guido Reni, Domenichino és Albano, melyből bamulásra méltó mivek kerültek ki. Már a' 12 és 13 századok óta találtattak Bolognában nagy festők, nevezetesen a' 15-ik száz. egy Francesco nevű, a' ki il Franciának neveztetett. A' város főpiaczat több jeles épületek ékesítik, u. m. a' tanácskház derék festett és faragott képeivel 's azon csaknem 200 foliantokkal, melyeket ama' nagy természetvizsgáló Ulysses Aldrovandus tulajdon kezeivel irt mint következő munkájira való jegyzéseket, továbbá Podesta törvényszolgáltató palotája és S. Petronio káptalanbeli temploma Cassininak a' padlat egy réz táblájára huzott délvonalával (*meridianus*). A' többi 73 templom közt kitetszőbbek S. Pietro, S. Salvatore, S. Domenico, S. Giovanni in Monte, S. Giacomo maggiore, melyek mind gazdagok a' legszebb mivekkel. Megjegyzést érdemel Bolognában a' műgyűjtemények nagy száma is, melyeket mint *fideicomissum*okat a' gazdag maradék mindég újakkal szaporít. Hajdan minden gyűjteményeket felülmultak a' Sampieric és Zambeccarié, most pedig legkitetszőbbek a' Marescalchi és Ercolanie. Gazdag 's historiai tekintetben nevezetes a' festő-academia festett képekből álló gyűjteménye, melyekkel a' város kormánysszéke ajándékozta meg azt, minekutána több templomok és klastromok töröltettek volna el az újabb időkben. A' piacon lévő csudált szökő kutat, melyben nincs víz, Bolognai János ércz Neptunusa ékesíti. Elejétől fogva különös figyelmet érdemeltek Bolognában az Asinelli és Garisenda tornyok és pedig az első karcu 's a' napkeleti minaretekhez hasonló magasságára, az utolsó 14 láb. élhájló görbességére nézve; e' mindazáltal szomszédjait, miolta magasságának $\frac{2}{3}$ része levétetett, leomlással nem fenyegeti többé. Az olcsó életnek fogva mind a' komoly, mind a' vig Musáknak sok barátjai laktak Bolognában 's a' nyalánságkedvelők különösen dicsérik a' benne készült macaronit, kolbászt, égetett italokat 's becsinált gyümölcsöket. Az állattanító iskolák, valamint a' bolognai kis kutyák is híresek. A' Madonna di San Luca nevű bucsujáró helyet, melynek temploma az Apenninek legszélső előhegyén, Bolognától fél órányira, áll, 's melléhez egy 640 bolthajtáson álló tornácz viszi az áhíthatoskodókat, esztendőként sok emberek meglátogatják Olaszországnak több részeiből.

L—ú.

BOLOND. Ez a' szó először olly embert jelent, ki magát mindenemű vig tettei, beszédjei és tréfálgodási által mások előtt kintüntet. Ezen jelentésben mutatkozik az gyakran az öszvetételekben, mint p. o. údrvi bolond, hamis bolond. Másodsor olly embert értenek az alatt, ki önkényt ellene eszelekszik az egészséges emberi értelennek vagy okosság-nak. Egy ollyan különösen tárgya a' nevetésnek. Ezt a' megfogatot gyak-

ran nehezen lehet megállapítani, ha azt egyes individuumokra alkalmaztatjuk, mivel gyakran egyes embereket időkorok vagy nemzetek bolondoknak tartott, kiket egy más nemzet vagy más idő istenek gyanánt imádozott volna, ha őket esmerte volna. A' bolond szónak ezen második értelméhez, hol annak a' rendszerént való ut álhágását kell jelentenie, tartoznak ezen kitételek: asszonybolond, ékességbolond 's több eff. Végre szorosob beszédértelemben bolond olyan embert jelent, ki általában nem képes észével élni, 's akkor egyértelmű az eszelőssel, tébolyodottal. A' bolondság pszichologiai tünetménéyciről vö. LÉLEKNYAVALYÁK, MELANCHOLIA, TÉBOLYODOTTSÁG, ESZELŐSSÉG. A. B. P.

BOLONDHÁZAK, I. LÉLEKGYÓGYTUDOMÁNY

BOLONDOK INNEPE, I. CALENDAE.

BOLUS, kövér agyag, vasagyag. Így nevezetik az agyagnak egy barnaszínű, sokszor sárga vagy veres színre hajló faja, mely igen puha, kövér tapintású, vízben sisterékelve apró darabokra szakadó, tűzben elolvadó. A' bolusnak több alfajai vannak, mellyek részént a' tartománytól, hol találtaknak, részént különbféle színektől neveztetnek. Legnevezetesebb volt ezek közt azelőtt az armeniai vagy persiai, mellyhez leginkább hasonlít a' magyar vagy tokaji bolus. Az az u. n. pecsétföld is egy neme a' bolusnak, melly azelőtt igen nagybecsű volt az orvosi tudományban, az aranymivességben és lenvászson ruhák mosásában. Azonban a' bolusnak egyéb nemeit is rendelték azelőtt az orvosok a' hasmenésekben, vérhasokban, gyomorsavanyúságban, nagy vérfolyásokban 's t. eff. Technologiai tekintetben ma is sok haszna van a' bolusnak a' festésben, aranyozásban 's vászonfejtetésben. Készitnek belőle különbféle edényeket is, nevezetesen pipákat; Angliában pedig az u. nevezett jaspis-porzcelánt csinálják abból. A. B. P.

BOLYGÁS (vagy **bolgás**) a' planeták valóságos mozgásában azon rész, melly azoknak egymás iránt való viszonyos erőlködésekből származik. Deák neve: *perturbatio*, melly egy vagy két betű toldalékkal csaknem valamennyi pallérozottabb nemzetek nyelvére átalment.

BOLYGÓ TÜZNEK neveznek egy kis fénylő levegői jelenetet, melly gyertyaláng nagyságu 's épen úgy mutatkozik, mint a' meggyuladt víztárgyszesz. Rendszerént ott szoktak bolygó tüzek jelenni meg, hol állati substantiák rothadnak, mint posványos helyeken, temetőkön, csatamezőkön, döngynyuzó helyeken 'sat. A' levegő leglassabb lehelete odább mozditja őket, 's innen úgy látszik, mintha egy helyről más helyre ugranának. Az előidőben a' babona 's természettel való esmeretlenség rossz lelkeket csinált abból, mellyek az utazókkal ingerkedtek 's azokat eltévesztették. Meleg nyári éjszakákon gyakrabban láthatni a' bolygó tüzet, mint télben, 's általában a' déli és meleg tájakon gyakoribbak, mint az északi 's hideg tájakon. Amazokban nagyobbak is, p. o. Spanyolországban gyakran 12 lábnyi magasak. Természetek még esmeretlen; hihetőleg azonban phosphoros víztárgyszeszből állnak azok, melly a' rothadó t. s. tekből kifejtődik 's a' levegővel való öszveérintés által meggyul. A. B. P.

BOMBÁK, nagy, üres, vas, azelőtt néha réz golyóbisok, mellyek puskaporral 's egyéb gyújtó szerrel megtöltetnek, hogy ezek által széllévetessenek. Gyújtó lyukok fa-, puskaporral töltött cső által dugatik be, melly meggyulván, a' belső szétfeszítő szereket gyujtja meg. Hajittatnak mozsarakból 's azért igen különböznek a' hubiczáktól, kilőtt granátoktól, mert ezek a' csatamezőn is használtaknak, azok pedig csak a' várak 's erősségek vivásában. A' bombák kigondolta igen régi, a' mennyire már a' régi időben is szokásban voltak a' tűzgolyóbisok, mellyek különbféleképen hajittattak. 1238 I. Jayme, Aragoniának királya, Valenciának vivásakor bőr golyóbisokat csináltatott, mellyek leestekkor szétpattantak. A' mostani bombákat herczeg Malatesta Rimini Pandull Sigmond találta fel, mellyek azonban még tökéletlenek voltak. Franciaországba Malthus, angol földmérő, hozta be XIII. Lajos alatt, 's hasznokat vette lege-

lőszőr is Lamotte vivásában Lotharingiában. A' bomba ellen, ha jól lövetik, ritkán vagyon valamely épület bátorságban, 's legalább négy lábnyi vastagságu bolthajtásának kellene lennie, hogy ált ne törhessenek.

BOMBAST (magyarul pöff, ebből pöffed), a' szóbeli, kivált költői előadásban az a' hiba, midőn a' halmozott pompás szavak 's kifejezések, a' dagályos és mesterkelt szórakás, a' fül- és észszédítő kerekbeszédék alatt semmi vagy igen silány gondolatok rejteznek. E' szerint a' pöff rendesen ugyan a' meredező pulyácska, de néha a' szavakban inkább, mint a' magas, tiszta gondolatokban elaradó nagyságnak is vétke. Az angol bombast adhatá ezen szót; mely gyapjuszövetet, gom lyagot 's felfutt beszédet is jelent; de mások ismét Theophrastus Paracelsustól vélik eredtetnek, ki magának Bombastus melléknevet ada.

BOMBAY, 3 angol-keletindiai előlülőség, külső Indiának (Dekannak és Hindostannak) nyug. partjánál, 3924 nsz. mf. közbevetetlen birtokokat foglal magában. Az előlülőség közbevetetlenül Bombayból 's környékéből (512 nsz. mf. 2 mil. lak.), Guzuratéból (1810 nsz. mf. 5 mil. lak. 's Surate nevű gazdag fabrikás és kereskedő városával, melyben 450,000 lak. számláltatik) 's némely kisebb tájékokból, p. o. Asmírből, állt. Közbevetőleg, azaz, jobbágyi módon, huzzá tartoznak még Holkar statusa, a' Radsbutok tartományában lévő rajahok 'sat. Az Angolok politikája az, hogy Bombayból az arab és persa öbölnél mennél több megerősített coloniákat telepítsenek meg 's apró flottákkal tengeri kikötőket alkossanak a' tengeri rablók ellen. Termesztményei: bors, kardamom, riskása, pamut, arak, bambusnád, gyöngy, carneol, szandelfa, elefántcsont, gummi, építeni való fa'sat. A' száraztúl csak egy keskeny tengerszoros által elválasztatott Bombay szigete (2 nsz. mf. 177,000 lak.) az arab tengeri rablók ellen rendelt angol hajóssereg főálláspontja, mely a' Salsette, Elephanta (mind a' kettő kősziklába vágott híres pagodokkal, barlangokkal 'sat., melyek hajdan az indus papi rend lakhelyei voltak) 's más apró szigetekkel Keletindianak legbátorságosabb 's legtágasb kikötőt formál; mert csak itt és Goában találnak a' lineahajók elegendő védelmet. Salsette és Bombay szigeteik köből csinált töltéssel vannak öszveköttelve, mellyen kocsival is lehet járni. Bombay városa a' k. h. 90° 18' 's az éj. sz. 18° 56' 40" közt (160,000 lak.) főképen a' tenger felől igen meg van erősítve. A' várkastély tökéletes négyzeteglet, mellyben földalatti viztartó van, hogy az órsereg szükség esetében italvizet találhasson, mivel az egész szigetben csaknem egy kut sínes. A' vásári piacztot (the Green) pompás épületek veszik körül. Itt van a' szép izléssel épített angol templom 's a' kormányszék háza. Ettől a' piacztól nem messze van a' bazar, mellyben az odaváló kalmárok napkeletnek mindenféle természetnyeit 's műveit számtalan boltokban árulják. A' bombayi hajóépítő műhelyekben ácsok, kik nagyobb részént Parsusok, a' barkától kezdve a' lineahajókig olly jó hajókat építenek, hogy az evezésben gyakran az enropai hajókat felülmulják. A' britanniai helytartó mezei háza a' kereszténységet terjesztő Jesuiták épülete volt, a' hives és magas hajdani kápolna most a' helytartó ebédlő szalája, és a' papok ebédlő szobája (refectorium) táncszála. A' Japantól Australiáig termő mindennemű plántákkal gazdag kert a' fűvészt sok nevezetességekkel lepi meg, mivel a' keletindiai kormányszék azoknak szaporítására különös figyelmet fordít, 's a' mit a' Jesuiták e' részben kezdettek, buzgón folytatja. Innen küldöttek ezek a' Philippineknben lévő 's déli-és éjszakamerikai missióknak mindenféle hasznos magvakat és patikai plántákat. A' sziget népessége 220,000 lélekre tétetik, kiknek $\frac{5}{4}$ részét Hinduk teszik, a' többi lakosok 13,900-en Parsusok, 28,000-en Mohammedánok, 's 3—4000 Zsidók sok Portugaliakkal együtt. Azt mondják, hogy a' Parsusok, kik kereskedés és mesterségüzés által igen gazdagok lettek, az Abbas-sach által kiűzetett tűzimádóktól származtak. A' szent tűzön kívül, mellyet templomaikban tartanak, a' napot imádják 's minden reggel és este csoportonként gyűl-

nek öszvé a várkastély és város közt lévő piacon, hogy Istenek előtt meghajtsák térdjeiket. Bombay hajdan a Portugaliaké volt, kiknek 1530 engedte által a salsettei indus fejedelem, 1661 a Portugaliak mint menyasszonyi ajándékot, a portugali Katalinnal II. Károly angol királynak adták. A *Literary society of Bombay*, „*Transactions*“ czimű munkát ad ki, melly napkelet történetjére, nyelveire; földleírására és természetstoriájára nézve igen nevezetes munka. 1823 3 kötet jelent meg belőle rézmetszésekkel.

L—ú.

BOMBELLES (Lajos, marquis), szül. Jul. 1. 1780 Regensburgban, hol apja francia követ volt a birodalmi gyűlésnél. Anyja, szül. báró Medon, második nevelőnéje volt a királyi familiának (*des enfans de France*) 's azolta meghitt barátja az erényes Ersébetnek, XVI. Lajos testvérének. Apja, a revolutio kiűtésekor francia követ a velencei köztársaságnál, nem tévén le a nemzeti gyűlés által rendelt hitet, a kivándorlottak lajstromába iktattatott, erre herceg Condé seregében szolgált, ennek feloldása után borozlói kanonk, a Bourbonok visszatértekor pedig herceg Berry alamizsnára lett. Lajos, ezen a Bourbonoknak szívvel lélekkel hódoló familia legidősbik fija, öröklötte a régi udvar érzeteit. Első nevelését az austriai cadéttok közt nyerte, utóbb Nápolyba ment, hol Karolina királyné, ki már apját is 1000 arany pensióhoz juttatta, hadiugyhelyét szerzett neki a nápolyi lovasságnál. Nápoly belső alkotmányának felforgatása az ifju Bombellest Bécsbe üzé. Itt a titkos statuscancellariánál kapott hivatalt; Berlinbe küldött a császári austriai követséghez azon időben, midőn a mostani statuscancellarius, herceg Metternich, volt ott követ Austria részéről. Itt kezdte magát diplomatiánsnak képezni, követségi tanácsnok lón 's a követ távollété alatt az austriai ügyviselő tisztjét viselé. Nagyon okosan vivé el a császári austriai követség levéltárát Sléziába, midőn a király 1813 Berlinből Borozlóba menté, magát Napoleon ellen kihíratkoztatni. Erre Bombelles, mint a ki herceg Hardenberg kíséretében elment a Rajnához, küldetést kapott Daniába, a dán királyt felszólítani, álljon el Napoleon mellől. Jelen volt azután 1814 a szövetségesek Párisba nyomulásánál, 's ő választott az austriai császártól, gróf Artoisnak Apr. 6. 1814 megvinni a fejér czimrózsát. Később austriai biztos volt XVIII. Lajos királynál. Azután ujra Daniába küldetett a Svédekkel való egyeztetést vezérelni; végre valódi meghatalmazott és minster lett Kopenhagban. 1816 Dresdába ment császári követnek, minekutána Brun Idával titkos és conferencztanácsnok Brun, 's Brun Friderika, híres költőné; leányával házasságra lépett volna, Bombelles diplomatiáns esmeretein kívül más jelességekkel is hírtársaságában megvolt a francia kellel. 1819 az austriai császárt kísérte erdélyországi és galitai utjában 's 1820 parancsot vón követségi helyét a nápolyival felcserélni, de a kiűtött nyugtalanságok gátlák elutazását 1821 a florenczi, modenai és lucai követségre neveztetett ki, későbbben a portugali udvarhoz, 's 1829 donna Mariánál volt Londonban.

BONA FORTUNA, így nevezték a deák astrologusok az ötödik égi hajlékot, mellyből sok jó szerencsét szoktak jövendőlni: u. m. fiu- vagy leány-gyermeket, gyönyörűséget, vigasztalást, lakozást, ajándékot 's t. éffélet.

BONANUS (Procopius), a 17-ik században a magyarországi bánhyáknál királyi főorvos, a gróf Lippaiak nemzetségeből. Ezen nevezetes természetvizsgáló esztergami érsek, Lippai György által Magyarország természeti ritkaságainak 's nevezetességeinek vizsgálása 's öszvegyűjtése végett kiküldetvén, ezt ritka fáradsáhtatlan szorgalommal hajtotta végre. Fájdalom azonban, nagy munkájának (*De admirandis Hungariae rebus*) kiadásában, mellyet több mint két száz réz táblával készütle felékesíteni, 's melly az ország nádorának, gróf Nádasdyiak, költségén jelent volna még, a kora halál megakadályoztata. Hol lappang nagybecsű kéziratja, nem tudatik.

A. Balogh Pál.

BONAPARTE (familia), régi olasz nemzetség, mely, a' mint Bonaparte Lajos „*Documents historiques sur le gouvernement de la Hollande*” című munkájában beszél, már 1272 honos volt Trevisóban, a' hol egy Bonaparte Nardilius mint parmai podesta és mint Maria- vagy Gaudentius-vitéz hirt szerzett magának. Egy hasonló nevű író, Bonaparte Jakab, toscanai nemes, a' ki 1527 körül élt, megjegyzi, hogy az ő familiája a' San Miniato köztársaságban, a' toscanai birtokban, főhatalmat viselt 's magát a' florenczi háboruban megkülönböztette. Ezen familiának egyik ága Sarzanában, a' genuai birtokban, volt 's a' Guelfek és Ghibellinek viaskodása alatt Ajaccióban telepedett meg Corsicában. Ennek ivadéka, Napoleon atyja, Bonaparte Károly, ki elejénte Paolival harczolt Corsica függetlenségéért 's elhagyta azzal együtt a' szigetet, későbbben pedig XV. Lajos meghívására visszatért hazájába. 1776 a' nemesség azon követei közé választotta Corsica, kik Franciaország királyához küldetének. A' francia revolutio előtt nemes Bonaparténak irá magát. Utóbb Montpellierbe ment egészségének helyreállítása végett, a' hol megholt 1785 40 esztendő korában. Felesége, a' szép Maria Laetitia, ki Ajaccióban szül. Aug. 24. 1750; az eredetiképen olasz Ramolini házból származott, mely a' gróf Cólaltóktól származtatja magát. Ez a' kor szerént következő gyermekeket szült: Jósefet, Napoleont, Luciant, Lajost, Mariannát, Carlettát, Annunziadát és Jeromost. A' fiatal özvegy, nem lévén vagyonya, hatalmas védelmezőket keresett és talált. Familiája szerencséjét gróf Marboeuffel kötött esmeretsége alapította meg. A' Corsok azt állították, hogy ők mindnyájan nemes emberek, 's vonakoztak adót fizetni. XV. Lajos megparancsolá a' kormányozónak 400 familiát kiválasztani, melyek csak magok tekintessenek nemeseknek. Ezen lajstromba tette Marboeuf a' Bonaparte familiát is. Midőn az Angolok 1793 Corsicát meghódították, madam Laetitia Marseillebe ment leányaival együtt. A' Brumaier (Nov. 18. 1799) után nem sokára Parisba ment, de csak Napoleonnak császári méltóságra emeltetése után hódoltak neki mint császári anyának (*Madame mère*), ki hangja 's nyelve szerént félig olasz, félig francia volt 's új rangjához nem igen tudta magát alkalmazni. Saját udvart nyert, 's generalsuperiornejok lett az irtalmas apáczáknak (*soeurs de la charité*) 's az ispotályosnéknak egész Franciaországban. Akkor sok kegyes tetteit magasztalták. Mások fősvénynek találták. Legalább nem rakította el a' nagyság, mellyel körül volt véve. Gyermekei közt Lajost szerette leginkább, a' volt hollandi királyt. 1814 olta Romában élt cardinal Feschnél, az ő mostoha testvérénél. A' Nov. 20. 1815-iki parisi egyezéség által az egész Bonaparte familia száműzetett Franciaországból; 's a' Januarius 6. 1816 XVIII. Lajos által adatott bocsánattörvényben is kizárattak a' bocsánatból Bonaparte Napoleon minden rokonjai, kik Franciaországból száműzetve maradtak, ottan semmit sem bírhattak 's 6 hónap alatt tartoztak minden jószágokat eladni. Ezek után azt végezte a' Maj. 22. 1816 költ francia királyi rendelés, hogy a' Bonaparte familia tagjainak, kik Napoleonnak Elbából való visszatérésekor Franciaországba visszajöttek, azon jószágai és jövedelmei, melyek az Januarius 12. 1816 költ törvény által elfoglaltattak; érdemes katona személyek és olyan adományosok, kik az ő jövedelmeket külföldön elvesztették, gyámolítására fordittassanak. A' következő czikk. Bonaparte Jósef, Napoleon, Lucian, Lajos és Jeromos főtörténeteit adjuk elő; Marianna, később Elisa, Bacciochnál; Carletta, utóbb Maria Paulina, BORGHESENÉL; Annunziada, utóbb Annonciade Caroline, MURATnál emlittetik bővebben. Lásd ezeken kívül FESCH, EUGEN (Leuchtenbergi, kinek testvére, Hortensia), BONAPARTE Lajosnál fordul elő) és MARIA LUDOVICA (Leopoldina Karolina) czikkelyeket.

BONAPARTE (Jósef), szül. Ajaccióban Jan. 7. 1777, tanult Pisában, a' hol hasznos esmereteket gyűjtött 's a' törvényes pályára fellépett

mint segédje egy törvénytudónak. A' természet jeles tehetségekkel, észszel 's kedveltető külsővel ruházta fel. 1793 Marseillebe szaladt familiájával együtt, hol 1794 házasságra lépett Clary Maria Juliával, egy gazdag kereskedő leányával, Károly János, mostani svéd király, sógorasszonyával. Öccse ajánlására 1796 hadi biztos, bataillonvezér a' nemzeti szabadakaratuknál 's feje lón a' gazdálkodási kormányznak az olasz hadseregnél. Azonban csak kevesse mutatta magát azon pont-ra, melyre öccse által hivatott, méltónak. Fructusor 18 után mint corsicai követ lépett a' törvényhozó tanácsba. 1797 követe volt a' köztársaságnak Romában, honnét general Duphot meggyilkoltatása után eltávozott, melyre a' directorium az egyházi birtokot elfoglalá. Romai követségi hivatalában olyan talentumokat fejté ki, hogy felsőbb országos munkák viselésére alkalmasnak íteltetett. Az ötszázas tanácsokban keveset beszélt; mindazáltal még is titoknoknak választatott Jun. 21. 1798. Brumaire 18 után öccse statustanácsnökká és népszónökká nevezé. A' magába zárt 's a' politicai mesterfogásokkal még ügyvédi pályájáról ismeretes József itt sem volt talentum híjával, mellyel magát fontosabb tehese; azért meghatalmazottjának nevezé Napoleon, hogy az északamerikai egyesült státusokkal barátsági és kereskedési egyezséget kössön (Paris Sept. 30. 1800). Erre Oct. 14. 1800 meghatalmazott miniszterévé tette a' fejedelmek békegyűlésénél Lunevilleben. Mint ilyen ugy irá itt alá a' békelevelet (Febr. 9. 1801) 's az Angliával kötöttet Amiensben (1802). Cretet-el és Bernier-el öszveköttve vezette az alkudozást cardinal Consalval, érsek Spinával 's pater Casellival a' későbbben (Julius 15. 1801) kötött concordatum végett. Midőn Napoleon a' császári koronát elnyerte, József egymásután látta magát senatorrá, a' brüsseli senatorság birtokosává, azután a' becsületlegio és vaskorona-rend nagytisztjévé és tanácsbeli tagjává 's végre francia császári herczegé 's Franciaország választó urává tétetni. Ugy látszott, mintha Napoleon ez iránt viseltetett volna testvérei között legnagyobb bizodalommal, noha Lucian fontosabb szolgálatokat tett az ő becsületvágyának. Egyébiránt József valódi olasz természete mellett nem volt kegyetlenségre hajlandó, sőt inkább szelid, hathatós rendszabások tételére alkalmatlan, korántsem jó katona vagy hadvezér, ámbár a' császár távollétében mint ennek helytartója kormányozá az országot. Mind e' mellett még is neki adta Napoleon a' fővezérséget a' nápolyi hadsereg felett, 's minekutána a' nápolyi országlo ház a' Dec. 27. 1805 költ proclamatio által uralkodásra méltatlannak nyilvánoztatott volna, őt szánta a' két Sicilia uralkodójának. József Febr. 15. 1806-ban tartá pompás bemenetelét Nápolyba, 's ugyan azon esztendei Mart. 30. érkezék el a' császári végzés, melly Bonaparte Józsefet Nápoly és Sicilia királyává nevezé, az ország alkotmányát elrendelé, benne hat nagy országos adománybirtokot állita fel 's egy millio frankot rendelete az ország jövedelméből a' francia katonaság számára. Azonban még ellene szegezé magát Gajetában a' bátor hessen-philippsthal herczeg, 's az Angolok törekedései segítették Siciliából a' Calabriaiak elszánt 's nagy bosszuvágygal öszvekapesolt ellenségeskedéseiket. Az uj uralkodó országlásának minden tárgyaiban követte Napoleon rendelését. De azon a' rea nézve igen felséges ponton a' neki hódoló népek tiszteletét vonszódását nem érdemelte meg. Erkölsesei kicsapongáshoz kezdettek hajolni, magaviselete vigyázatlan lett. Napoleon udvaránál éldelmi szeretése miatt philosophusnak neveztetett. Ámbár ő maga keves munkásságot mutata, még sem volt haszon nélkül Napolyban az ő kormányzása. A' francia intézetekeket vette példánul; az adományos alkotmányt 's a' hitre bizott örökösödést eltöröltötte; az igazságszolgáltatást a' polgári kormányozástól elválasztotta; eltörölt klastromokat, 's oskolákat allított fel 'sat. Kiváltképen financzministere, gróf Röderer, tett fontos javításokat a' financz dolgában; így p. o. a' régi adók helyébe uj, egyszerű és közönséges adó-

rendszer állítottatott. Azonban, a' mint gróf Orloff is mondja (l. „*Mémoires sur le roy. de Naples*“), az ügyek viselését általában a' hajlóngó és finom Salicettire bízta, kinek egész talentuma öszveesküvések felfedezésében 's áldozatok száma nevelésében állott. Az igazságszolgáltató jeles intézetek mellett fenállottak hadi törvényszékek 's rendkívüles biztosságok, mellyek által sok ember íteltetett halálra a' szorosabb törvényes formák megtartása nélkül! De minekelötte rendbe szedetett volna az új status, Napoleon hatalomszava József bátyját Julius 6. 1808 Spanyolország és India még ingóbb királyi székére tevő által, mellyről a' Bourbonok épen akkor taszítottak volt le. Nápolyból való elutazása előtt Jun. 23 hirdetteté ki József az ország' sietséggel készült alkotmányát 's Murat Joachim lépett helyébe (l. MURAT). Megesküdvén a' junta Bayonneban Spanyolország új alkotmányára, elutazott József Bayonneból 's Julius 20 ment be pompásan Madridba. Hanem soha sem juthatott a' spanyol királyi szék csendes birtokához; kedvetlen viszonyait ez idő alatt I. SPANYOLORSZÁG. A' vittoriai szerencsétlen ütközet után, melly Jun. 21. 1813 történt, a' gyönyörűségnek élt Franciaországban Monfortaine nevű mezei jószágán, 's midőn a' szövetséges seregek 1814 Franciaországba benyomultak, a' parisi nemzeti sereget vezérlé, 's e' tisztjében nagy eltökéletlenséget mutatott. Végre helyben hagyta Paris feladási egyezését, mellyet Marmont kötött, 's elment a' császárnéval Bloisba, Napoleon letételé után 5 száz ezer franc esztendőnként való nyugalomfizetéssel Waatlandba telepedett meg 's itt a' prangini jószágot vette meg magának. Visszatérvén Napoleon 1815, József is ujra megjelent Parisba mint francia herczeg 's a' birodalom connetableje és paire; hanem a' waterlooi ütközet után jó eleve hajóra ült 's az éjszakamerikai egyesült statusokba ment, számos kísérőjével együtt, Septemberben érkezett Newyorkba 's kevéssel azután jószágot vett Trentonban. Most egy mezei jószágon él, mellyen azelőtt Moreau lakott Bordentown szomszédságában Pensylvaniában a' Delaware mellett, mint gazdag privát ember, gróf Survilliers név alatt. 's tudományokkal foglalatkosodik. József igen hasonlít öccséhez, Napoleonhoz; képe mindazonáltal több barátságot és kellemességet fejez ki. Földjeinek jöltévéje, 's szomszédjai felette becsülik. 1799 „*Moina*“ czimű románt írt, melly 1814 ujra ki nyomtatott. Hitvесе, gróf Survilliersné, 1820-ki Augustus oltá Brüsszelben lakott mind a' két leányával, a' honnét egyik leánya elment atyjához Philadelphiába. Anyja és testvére nem sokára követék; 1824 ismét visszajött Brüsszelbe egyik gróf Survilliers kisasszony, József leánya, hogy nagybátyja, gróf St. Leu, fíjához férjhez menjen.

BONAPARTE (Napoleon). Kialudt ezen rendkívüles férjfi élete, de a' kor, mellynek ő hőse volt, általadja nevét a' késő maradéknak. Még nincsenek világosan előttünk minden oklevelek 's bizonyító szerek, mellyek szerént a' történetírás megczáfolhatatlan ítéletét ejtheti reája. Mi tehát csak tetteket gyűjtünk öszve ezen férjfi életéből, kit Europa elébb csudált és félt, azután meggyőzött 's kárhoztatott. Bonaparte Napoleon nem Febr. 5. 1768, mint némelyek állították, hanem Augustus 15. 1769 született. Ő maga keves beszét helyezett familiája nemességére. E' szavakkal: „Én az én nemességem idejét csak önmagamtól akarom számítani 's jusaimat csak a' francia nemzettől akarom szerezni“ vetett tűzbe egy olasz leveltarakból szedett oklevelgyűjteményt nemzetsége régi kora felől. A' corsicai kormányzó, gróf Marboeuf, az ifju Napoleonnak egy királyi szabad helyet szerzett a' briennei hadi iskolában, hol ő 1778—1784 palléroztatott tisztnek. Uj kedvezés által Parisban nyert helyet a' hadi iskolában, 's már 1785, 17 évében, alhadnagy lón a' pattantyusságnál la Fere ezeredejében, még pedig olyan időben, midőn a' közönséges zudulás közelgető zivatart jelentgetett. Az ifju Cors már hazájában felfogta természetétől zárkozó lelkebe a' politcái pártoskodások kedvelését. Megtanult gyűlölni; mert győzhetetlen gyűlölség Ge-

nua ellen, melly a' Corsokat nem tudta zabolán tartani, 's Franciaország ellen, melly Corsicát elejénte Genua, utóbb pedig maga számára hódította volt meg, vert gyökeret mindnyájok szívében. Napoleon látta a'tyja részvételét a' nyilvános ügyekben, annak szabadságért buzgását 's elnyomásért való gyűlölségét 's bámulta Paolit, a' hőst. Azonban egyszersmind megutálni is tanulta az embereket 's gyűlölséget és bosszuvágyat szívében rejtetni; a' vad küzdés vágya szintegy uralkodó hajlandósága lón, mint becsületvágyát Paoli dicsősége ingerlette. Magába zárkozván, mint a' körülötte lévők, megszoká az embereket vizsgálni, magát mások vizsgálása elől elvonni, 's midőn a' köz érdeket majdnem szédulatott, csupán csak magáért keresné. Így kapcsolódék a' legbüszkébb önvágy a' belső indulathoz. Semmi lágyabb érzés nem hatott az ő ércz szívébe. A' briennei hadi oskolában csak hamar észrevette az ő lelki sulyát; sem tanító, sem tanuló — hisz ezek Franciaiak voltak — nem gerjeszthetett benne szeretetet, vagy tiszta becsület. Magába merülve keresé a' magányt, komor lón, eszmélődő 's megreté társainak játékait. Semmi sem ragadható ki phantasiája köréből, mellybe igézve vála. Hadban születvén, a' hadi tudományokra eltökélett hajlandósággal szentelte volt magát. A' mathesis legmélyebb tanításai levének öröme, mert ő azokat mind a' hadi mesterségre magyarázá, melly életének középpontjává lett. 'S épen a' hadi tudományak kellett az ő characterére leghatalmasban munkálni, mert itt az emberek mind inkább machinák lettek vagy ellenségek, kiket fortéllyal rászedni, vagy a' mesterség minden reguláji szerént megverni kell és semmivé tenni. Győzni, uralkodni, e' lett leghévesebb hajlandósága, 's csak azért erszkelgett tanuló társaival egy kevéssé jobban öszre, hogy kicsinyben viselhessen hadat, mellyet már nagy formában gondolt. Tudjuk miként ingerlette fel tanuló társait egymás ellen, mint támasztott lázadást a' tanítók ellen 's mint szerzett magának tekintetet a' gyermekek között. Megyjegyezni méltó az is, hogy ő végre azok közül kettőt választott mindennapi társának, 's épen a' legsilányabb fejeket, 's ezeket annyira tudta magához bilineselni, hogy ők az ő lelki nagyságnak alázatos bámulásában eszköz gyanánt hagyák magokat céljaira használtatni. Mathematicai tanulása mellett főképen a' régiség történeteivel foglalatoskodott. Az előidő minden merész igyekezetében saját erőéretére esmert, 's minden szerencsés felemelkedés, minden győzelem érzeté vele azon egyetlen gyönyörűséget, mellyre alkalmatos volt. Ezért kellett neki Plutarch hőseinek tetszeni, melly életrásokat különös hajlandósággal fontolgatta. Későbbben az éjszak homályos éjjeli képei is érdekelték Ossian csataénekeiben; Tacitust ellenben, kit Nero rágalmozójának nevezett, szüntelen gyűlölte. A' Spartaiak lettek neki az önedzés, viadalvágy 's azon szószükség mustrapéldái, melly a' beszéd értelmét kétségben hagyja. Követte is ezeket válasziban 's kinyilatkoztatásaiban, 's nagy ügyességet szerzett magának kevéssel sokat 's mindég többet mondani, mint a' mit a' hallók megmagyarázhattak, vagy mélyebb jelentést, mint a' szóba foglalt, gyanittatni. Megtanult egyszersmind csekély környűállásokra vigyázni, a' mi saját célját előmozdithatta, abból semmit el nem vesztetni, ellenkezőjinek gyenge oldalát kikémlelni, 's azt őrizetlen pillantatban megtámadni. Ennyire ment az ifju Brienneben, hol 150 Francia tette kis világát. Tanítóji, kik az ő tehetségét és sebes előmenetelét az izlése szerént volt tudományokban megesmerték, gyakran voltak kénytelenek taníthatatlanságáért dorgálni, midőn olyan tárgy fordult elő, mellynek nem reménylte hasznát venni (mint a' poësis, grammatica, orthographia, latán nyelv). Fedették továbbá ugyan azok magába zártságáért, ravaszságáért, az ő hajthatatlan makaességáért 's egy indulatjáért, melly, ha ellenkezésre talált, néha egész dühösségig nevedett. Mindezeknél fogva így szólott egyszer tanítója Napoleon nevére: „Cors születésére 's characterére

nézve. Nagyra megy ha környékállásai kedveznek. Illyen volt Bonaparte, midőn Parisban a nagy világba lépett 1784. Katonának születvén; mint tiszt, távol az ifjúság éledeleitől, szolgálatheli pontosság, jeles esmeretek s szakadatlan szorgalom által meg tudta nyerni feljebbvalójának becsülését, s mennél magasabban állott a vele egykoru tisztak fellett, annál inkább reménylhetette feljebbemeltetését. Nem lévén közönséges ember, csak egyetlenegy célpontra nézett, melyre mindent alkalmaztatott: hatalmat keresett erejének! Kiűtvén Franciaországban az első zivatar, nem kételkedék, melyik párthoz álljon. „Mint generál” ezt saját mondásának állítják, „az udvarral tartottam, mint vagyion nélkül lévő hadnagy a nép pártjához kellett állnom.” Paoli azonban Parisba hivatott. Ezzel ment el Napoleon Corsicára 1790 táján, hol már küszködtek egymással az aristokraták és demokraták pártjai. Napoleon, ki a szabadság tiszteletére irt szerencsétlen költeményét ekkor bocsátotta közre, az utóbbiak közt különböztette meg magát s Ajaccióban a nemzeti garda kormányozójává tétetett. Vakmerő lévén hazafütség nélkül, reménylé, hogy a revolutio zavarjában majd ő maga léphetik hazafijai elejébe annyival inkább, mivel Paoli a nép kedvét mind jobban jobban veszette. De nem volt szerencséje. Igyekezete Maddalena szigete ellen, melyet a köztársaság nevében egy kis sereggel őrizet alá vett, nem volt legjobb foganatn, s admiral Truguetnek ezzel öszvekötre volt szándéka Sardinia ellen egészen szerencsétlen véget ért. Paoli pedig, nem bírván a korlátlan demokratákat többé zabolázni, az Angolokat hitta segítségére; Napoleon bátran ellene állott az angol pártnak, melyet Paoli vezérelt, s bátorkodott egy két csapat sereggel, Ajacciót megtámadni, hol Paoli pártja uralkodott. Ezen megtámadása nem volt foganatos. 1793 száműzetett Corsicából Paoli és Pozzo di Borgo unszolására sok más vezérekkel együtt. Marseillebe ment egész családjával. Paoli hajlandósága az Angolok iránt a tüzes Bonapartét legelszántabb Francziává s azon szigetbeli nép legnyakasabb ellenségévé tevée. Az utóbbiak touloni bánásmódja ezen gyűlölségét még inkább nevelée. Akkor a convent rettentés által uralkodott, s fényes foganatok félelemre s bámulásra indították Európát. Talán az a benyomás, melyet ezen jelenés szemlélése a pattantyushadnagy Bonapartéba tett, határozta meg későbbben a főconsul és császár állandó irányát a status- és hadi politicában. Bonaparte azon időtájban egy levelet irt Buttafocóhoz, Corsica követéhez, a nemzeti gyűlésbe s heves szemrehányásokkal illette azt, hogy Corsicát elárulta s eladta: ugyan akkor Corsicának political és hadi történeteiről is irt egy munkát, mely azonban nyomtatásban soha sem jelent meg. Eltökéltt republicanusnak mutatta magát „*Le souper de Beaucaire*” czimű repülő irásában, mely Avignonban jelent meg 1793 s egy beszélgetést tárgyaz, melyet ő Franciaország political helyezete felől egynéhány kereskedővel tartott Beaucaireben Julius 29. Végre kapitány lett a 4 pattantyusezeredben s Kellermann alatt szolgált a Lyont ostromló köztársasági seregnél. Hanem felsőbb katonai pályája Toulon — leginkább az ő intézetei által eszközöltetett — átvadásának napjával, December 19. 1793, kezdődött, melyen Salicetti, Albitte és Barras népképviselők által brigádgenerállá s pattantyusság kormányozójává nevezeték az olasz seregnél, melyet akkor Dumerbion vezérelt. Ez a sereg rossz állapotban volt, s gyakori vesztesége miatt bátortalan. Itt fejtett ki legelsőben az ő mestersége, célját minden akadályok ellenére szeméi előtt tartani, harczot nem kerülni, valamely pontra teljes hatalommal rohanni s azt hevenyében meggyőzni. Igyekezett a vezéreknak megmutatni, hogy el kell védelmező rendszereket hagyniok, s noha csekély az erejek, Piemontot szükség meghódítaniok. Azonban egy váratlan eset gátlá előmenetelt, Robespierre megbukott s vele együtt a rettentő országulás. A nemzeti convent minden rettentő embert kivetkeztete fegyver-

ből. Nizzában, hol Napoleon azt az irtóztató rendszert határtalan hűvel predikálta, megjelenék Belfroi, a követ, 's őt tüstént elfogató. Viasszanyeré ugyan szabadságát, hanem helyét elvesztette az olasz seregénél. Sietett Parisba, magát mindenből kimosni, de haszontalanul fordult Aubryhoz, ki a jóllétkiküldöttségben a hadi biztosság előlülője volt 's a rettentő embereket engesztelhetetlenül gyűlölte. Most újra gyámoltalan állapotban látta magát 's néhány barátinak segedelméül élt. Végre Hollandban kapott helyet a pattantyusságnál Debrý János és Fréron sürgetésére. Epen indulóban volt oda, midőn nagyobb jutalmu munkára hivatott közelébe. A parisi osztályok öszveszövetkeztek a köztársaság harmadik alkotmánya ellen (Sept. 23. 1795). A convent seregeket gyűjtött 's biztos generálokat választott, Barras Bonapartét ajánlotta. A fővezérséget az nyerte meg; erre pedig az alkotmány biztatott. Midőn Oct. 5 (Vendemiaire 13.) Parisban a királyi párt 's a convent seregei között a harcz kiűtött, megfelelt a convent várakozásának. A háládatos convent tüstént osztályos generállá tevé. 3 hónappal később (1796) az olasz hadi sereg fővezérségét adta neki a directorium. Ekkor lépett házasságra generál Beauharnois gazdag özvegyével (I. BONAPARTE Josephine). Itt kezdődött a 26 esztendő fővezér dicső pályája. Mart. 26. 1796 vette által Nizzában, mint Scherer követője, a seregvézérlést. Tapasztalt generálok állottak mellette, hanem a sereg teljes szétbomlás állapotjában volt. Szemközt vele Beaulieu volt, 60,000 austriai és sardiniai katonátvezetvén. De Napoleon felbuzdította katonáját bátor szavaival. Mint hajdan Hannibal megmutatá nekik, a mire szükségesek van 's a mit ohajtanak az ellenség országában. Erre harczba vezeté őket. Szerencséje volt, megkerülés vagy az ellenség háta megé nyomulás által emek szándékát megsemmisíteni 's őt helyéből kiverni. Aprilis 12. 1796 Austria fővezérét, d'Argentaut, Montenotténál veré meg. Első győzedelmét egy szerencsés oldalag nyomulás által nyeré. Szakadatlanul folytatta kivivti győzedelmét. Legközelebbi célja volt, az austriai sereget elválasztani a piemontitól. Aprilis 13 már ismét harczba elegyedett 's már 14 Millesimónál és Degónál fényes győzedelmet nyert. 15 az ellenséges seregek egészen el voltak egymástól választva. Most elebb a gyengébb részre rohant, 's 16 a Piemontiai cevai besánczolt táborát támadta meg, viaszszorította azokat Mondoviba 's 17 az ellenséges táborban ütötte fel fő hadi szállását. 22 este diadalmasan ment be Mondoviba. A turini udvar meghitta béke alkudozásra, de a győztes csak fegyverszünetet adott 's ezt is kemény feltételek alatt Apr. 28; úgy hogy Piemont legnevezetesebb erősségei általadattak neki, 's ő ekként ura lett az egész országnak és jövedelmi forrásainak. Az austriai fővezér azonban a Po megé vonult, az ellenséget Mailandtól tartóztatni. Elámíttatván Napoleon mozgásai által, azt gondolá, hogy ez Valencia és Pavia közt menend által a Pón. Napoleon azonban már Majus 8 által kelt seregével Piacenzánál 's kinszerité az ellenséget visszavonulni egészen az Addáig. Lodinál besánczolták magokat az Austriaiak; a hosszú és erősen védett Addahidon lehetetlennek látszott az előnyomulás. Napoleon seregének egy részét oda vezeté a gyilkos tüzzel védelmezett hidhoz. Csapatjai ingadoztak; hanem vezéreik rettenthetetlenül nyomultak előre 's Napoleon véres taticájánál első merészlete szerencsésen sült el (Majus 10). Hatalmában volt Lombardia 's az Austriaiak egyesiték erejeket, csak hogy Mantuát fedezhessék. Itt kereszték békét a váratlan sebes foganattól elkábított olasz fejedelmek. A parmai herczeg már Majus 9 nyert fegyverszünetet, a modenai herczeg pedig 17. A sardiniai királlyal Parisban Majus 18 kötött béke a köztársaságnak rendkívüles hasznokat szerze. Így Bonaparte Olaszország minden statusait megrendité, iszonyu nagy hadi adót vón fel 's seregét uj bátorsággal töltötte be. Az országló székek ellen felzudult Olaszok

nyugtalan indulatjában kedvezésre talált; mert szabadságot hirdete nekik 's a tyrannaság eltörlését. Az alattvalókat fejedelmektől, polgári alkotmányaiktól elidegeníteni 's a republicanismus színe alatt lázadást gerjeszteni mindenütt iparkodott. Majdnem kiállíthatatlan summákat kívánt bizonytalan fegyverszünetért, kiméletlenül zsarolt ki mindent, a' mi seregének szükségére, sőt fényére megkívántatott. Becses remek miveket küldött Parisha, mint jegyeit fényes diadalmának. Megunván a' Lombardusok a' végtelen sanyargatást, fegyvert ragadtanak, Paviában és Bicocóban sok Francia lón áldozatja azon dölyfösségnek, mellyel a' lakosokat ingerelték. Erre Napoleon tüzzel vassal bünteté meg a' szerencsétleneket; Lugót Augereau rabolta ki. Ezután az austriai seregnek sietett elejébe, melly a' Mincio mellett szállott erős táborba; Majus 21 általkelt a' folyón 's megint ott, a' hol legkevesebbé várták; Junius 1 bevette Veronát 's viszányomta az ellenséget Tirol határáig. Junius 3 fegyverszünetre lépett Nápollyal 's most annyival nagyobb bátorsággal sietett, egész erejét Austria ellen fordítani. A' hiv Tiroliakat hasztalan szölitotta fellázadásra, szabadságot 's függetlenséget ígervén nekik. Olaszország új nyugtalansággal fenyegetődzött; Napoleon hirtelen megjelent 's elnyomá azt. A' mailandi fellegvár 's Mantua erőssége még mindég Austria hatalmában voltak. Az utóbbit körülvette, 's hogy Oloszországra nézve annyival nagyobb bátorságba legyen, benyomult a' pápai birtokba. Bologna, Urbino és Ferrara Junius 19 már hatalmában állott, 's a' pápa kénytelen volt 23 iszonyú nagy adón, a' legfelségesebb remek miveken 's Bologna, Ferrara és Ancona előleges általengedésén fegyverszünetet vásárolni. Most a' toscanai nagyherczeg neutralis birtokát támadta meg 's elfoglalá Livornót (Junius 28), hogy az angol hajókat kezére kerithesse. Nem sült ugyan el az utóbbi, hanem sok angol portéka jutott birtokába. Itt őrizetet hagyott, hogy állítása szerint az országot brit despotismus ellen védelmezze. Midőn erre Jun. 29 a' mailandi fellegvár magát feladta, Mantua ostromlásához fogott. Ennek meggátlása végett előrenyomultak az Austriaiak Wurmser alatt (ki Beaulieu helyett leve fővezérré) az Adige mellett 's Quosdanovich alatt keresztül a' Brescián Mantuát felszabadították 's Bonapartét a' Mincio mellé szoritották; hanem sebesen csapott ez az austriai egyes seregosztályokra, megveré August. 3 Quosdanovichot Leonatónál 's megadásra kinszerité más nap 1200 emberrel, kiket maga vezetett, 4000 Austriait, kik elijedtek az ő fenyegetéseitől. Hátravonulással kicsalta Wurmsert állásából, megverte Castiglionénál 's kinszerité Tirolba vonulni. Erre August. 2 ujra hozzá fogott Mantua ostromlásához, megvervén egyszersmind egyenként az ismét hatalmasan előnyomuló Austriaiakat. Septemb. 4 a' Davidovich vezérlése alatt volt jobb szárnyat veré meg Roveredónál. Most hirtelen a' bal szárny ellen fordult, mellyet Quosdanovich vezérlett, megveré ezt 8 Bassanónál, elfoglalá a' várost 's a' Brentán keresztül nyomta az ellenséget, Wurmser, elvászattatva a' fő hadiseregtől 's Tiroltól elzáratva, merészen tökélel el magát, Mantuába menni; Bonaparte, ki még San Giorgiónál, Mantua külvárosnál, éré el őt 's megveré 15-kén, nem zárható ki a' városból. Midőn Mantua ujonnan ostromoltott, az alatt Napoleon Olaszország köztársasággá tételével foglalatoskodott. Ürügyöt könnyen talált a' modenai herczeggel kötött fegyverszünet felbontására; elfoglalta ennek tartományát 's egybekapcsolta Oct. 8 az ujonnan alkotott Pón innyi (cispadana) köztársasággal. Ezután a' francia alkotmányt adá az új köztársaságoknak. Azt is előmozdította, hogy Corsica a' francia és cors republicanusok által az Angoloktól Octob. 18 ismét elvétetett. Genua Octob. 9 adá magát a' köztársaság védelme alá, 's kemény feltételek irattak elejébe; Nápoly 10-kén nyere békét 's Novemb. 5 a' Modena példáján megrettent parmai herczeg is követte azt nagy áldozatokkal. Ekkor ujra előre nyomultak az Austriaiak Mantuát szabadítani Bassano 's Roveredo felé, de a' gyengébb Bonapartét megmenté

merészsége. Minekelőtte egyesülhettek volna az ellenséges seregek, általkelt Novemb. 14-kéről 15-kére forduló éjjel az Adigén 's kinszerité Alvinczyt Novemb. 15—17 az arcolei 3 napos ütközetre, mellyben csak az ő és generáljainak határtalan bátorsága, továbbá a' bizodalom, mellyet ők a' katonákban gerjeszteni tudtak, 's a' kétségbeesés, mellyel Bonaparte minden veszélynek kitevé életét, menték meg a' megbukástól 's szerzének neki véres, de nagy győzedelmet. Alvinczy a' Brentához ment vissza. Davidovich is visszaszorítottatott Tirolba. Hanem Alvinczy már 1797 első napjaiban ismét Rivoli felé nyomult, de Bonaparte által Jan. 14 megveretvén, újra Tirolba üzetett. Iparkodott azon közben egy austriai seregosztály Provera alatt Mantuába nyomulni, Wurmser öldökletes kicsapást tett, de Bonaparte visszaveré a' rohanást, elvévé Proverát 's kinszerité Január. 16 öt ezernél több emberével együtt fegyverét letenni. Mig a' francia generálok Tirolba nyomultak 's Olaszországot az oldalról bátorságba helyezték, azalatt elesett Mantua Febr. 2, melly által a' győzelem Olaszországban el volt határozva. Ugyan azon napon berontott Bonaparte a' pápai birtokba, minekutána Febr. 1 felmondattott a' fegyverszünet a' pápának, a' ki Franciaország ellen háborura készült; Senionál megveré a' pápa seregét 's bevévé Faenzát 's kevellé azután Anconát, Rolettót és Tolentínót. A' szorongattattott VI. Pius iszonyu nagy áldozatokkal köté meg Febr. 19 a' tolentínoi békét, melly az egyházi birtokot tul az Appennineken hagyá meg számára. Most már a' császár tulajdon statusaiba vihata B. ez ellen. Főherczeg Károly a' Tagliamento megett szálott erős táborba. Mig a' francia Rajnasereg Németországot fenyegette, azalatt B. általkelt a' Píavén 's Mart. 16 kivitta az általmenetelt a' Tagliamento és Isonzo folyókon. 19 Gradiskát vette be, 20-n Görözöt, 23-n Triestet. A' hónap vége előtt majdnem egész Carinthiát és Kráint meghódította 's a' Tirolnak egy részét. Jó szempillantatban kezdé B. főherczeg Károlyal alkudozni 's az austriai követeknek Apr. 7 judenburgi fő hadi szalásán 6 napi fegyverszünetet engedé. Azonban felette kétséges volt állapotja szemközt az országos felkelt sereg és önkényesek által szaporítottatott 's bátorítottatott Austriaiak fenyegették, kik Triestet ismét visszavették és Tirolt is megszabadították. Olaszországban új lázadás gerjedezett. Ezért előleges békét köté Aprilis 18 az eckenwaldi kastélyban Leoben mellett, melly a' császárt nagy áldozatokra kinszerité, a' Franciaikat pedig újra Triest birtokába helyezé 's megengedé nekik, Velence ellen volt szándékokat végbe vinni. Majus 3 már hadat izent be a' velencei köztársaságnak 's a' régi alkotmány eltörlését kívánta. Hasztalan mentegeté a' tanács az ő neutralitasa ellenkező rendszabásait, hasztalan törölttetet el Majus 12. a' köztársaság régi alkotmánya 's hijába tétetett annak helyébe democraticus alkotmány árnyékképe. A' velencei tartományok a' fővárossal együtt rakva maradtak Franciaakkal. Majusban Genua is fellázítottatott 's Jun. 6-án francia alkotmányt kapott, mint liguri köztársaság. 29 proclamálta Bonaparte Mailandban az Alpesen inneni (csisalpin) köztársaságot, mellyel a' Pón inneni köztársaságot is öszvekapcsolta. Luccát csak ismételt adózások menték meg a' veszélytől. A' sardiniai király drágán váltott békéje után szoros szövetségre lépett Franciaórszággal; mindazáltal az országában is gerjedezett a' lázadás lángja. A' jövődőbe látó fővezér már akkor gyűjtött egy lengyel sereget 's iparkodott öszveköttetését egész Görögorszáig és Egyiptomig terjeszteni. Azonközben egészen azon országoknak költségen tartá seregeit, mellyeknek szabadságot ígére, 's kivált a' velencei szárazföldön, 's még ezenfelül megmérhetetlen kincseket küldött Parisba remek mivekben. — Erre hadi fenyegetődések közt Mailandból Udinébe ment 's Septemb. 1 napján elkezdé a' békéről alkudozni Austriával. Octob. 17 kötteték meg az elhatározó béke Campo-formióban, melly Austriát Belgiumtól 's legszebb olasz tartományaitól megfosztotta, 's titkos czikkelyekben a' német birodalom Rajna bal-

parti vidékéről lemondott. Austria ellenben már Juniusban elfoglala Velence tartományait, Istriát és Dalmatiát. B. ehhez még Velencét 's a köztársaság száraz földjét adá egészen az Adigéig, 's mind ezt saját hatalmából! Erre a directorium követnek nevezé ki Bonapartét Treilhardal és Bonnierrel együtt Rastadtba a birodalmi békegyűléshez. Azonban alig kezdte el itt Novemb. 25 az alkudozásokat, midőn Decemb. 2 Rastadtot elhagyá 's Parisba siette. Itt csak hamar észre vevé, mely esékély valódiság legyen azon tisztelkedésekben, melyeket neki a directorium tön; a hatalommal bírók foglalatoskodtatni 's eltávoztatni kívánák az uralkodni vágyó fővezért. Az angolországi sereg fővezérévé tétették. Azonban Egyiptomra czélt az a szándék, 's ennek plánumát maga B. készítette legelsőben. Munkás sietséggel gyűjtetett össze Toulonnál egy hajóssereg 's 30,000 válogatott ember. B. már Majus 19 megindult. Egyiptomba az a gondolat vitte, hogy az angol birodalmat Indiában razzza meg. A legmerészebb képzelő tehetség mellett Sándor erejét érezé magában. Czélja volt minden vagy semmi; 's az élet neki iszonyu szerencsejátéknak látszott (I. EGYIPTOM, FRANCZIAK KISZÁLLÁSA). Malta bevételé (Junius 12. 1798) 's Alexandria elfoglalása (Julius 2) nyiták meg e hadat. A Törökökön Julius 15. 1799 vett győzelem 's Abukir viszonybevételé (Aug. 2.) voltak Bonaparténak Egyiptomban utolsó tettei. Francziaországból bizonyos tudósítást vett, kivált festvére, Lucian, által, ki ő vele Angolországon keresztül közöszült a köztársaság kétes helyzete felől. Sieyes őt szemelte ki a megalázott Francziaország helyreállítójának. Hirtelen eltökélé magát visszatérni. A sereg vezérlését általadá generál Klebernek, igérvén, hogy nagyobb hatalommal térend vissza, hajóra ült Lannes, Murat, Berthier, Andreossy, Bourienne, Gauthaume, Marmont, Lavalette, Berthollet és Monge társaságában Augst. 23; Sept. 30 Ajaceióban volt, hol ellenkező szelek tartóztatták. Octob. 9 Frejusnál szállt ki. Mintegy diadalban ment Paris felé, hova Octob. 14 érkezett. Örömtappsal fogadák a Parisiak a hóst, ki illy egyszerre jelent meg, mint valamelly varázsvessző hívására. Azonban ijedve dugták azok öszve fejeiket, kik örültek, hogy őt távol lenni tudták 's megjelenésétől semmi jót nem gyanítottak. 'S valóban szemére is hányhatta ő a directoriumnak, hogy ő győzedelmesen hagyá el a köztársaságot 's azt most meggyőzötve 's ájultan találja (I. FRANCZIAORSZÁG). Hangos lón a pártok zugása, hogy az országlást meg kell változtatni; ugy mondják Barras a fejedelemséget akarta helyre állítani 's számolt Bonaparte munkálódására. Sieyes ellenben a köztársaságot akarta B. által ismét emelteni. E pedig elámitotta mind kettejeiket 's az öszveesküvés fonalát saját czélja szerént vezette. A vének tanácsa ő reá ruházta a seregek vezérlését, hogy a nemzeti képviselő bátorságát hártatlan hatalommal őrizze. Ő hűséget esküvék a köztársaságnak 's Nov. 9 (Brumaier 18) 1799 eltörölte a directorialis országlást. Nov. 10 öszvegyült a vének tanácsa 's az ötszázé St. Cloudban. Már hallatszott az utóbbiban a republicanusok ezen kiáltása: „Nem kell dictatura, le a dictatorral“; ekkor lépett be Bonaparte a terembe több gránátos katonával. Bőszült láрма fogadta itt. Megragadták galléránál, de gyilk, mint ő mondá, nem vonatott ellene. (Ezt az állítást Bigonnet és Dupont de l'Eure, kik mint tagjai a törvényhozó tanácsnak szemellátott tanuui voltak ezen esetnek St. Cloudban, nyilván tagadták a kamara 1819 Jun. 18-ki ülésében tudósításaik és kinyilatkoztatásaik által. Pourrée, egy gránátos katona, ki, a mint mondatott, saját testével védelmezte generál Bonapartét, álnokul engedé magát tanunak hasznaltatni, hogy a követek, kiket Lucian *Représentans du poignard* néven nevezett a katonák előtt, gyűlöletesekké tétessenek.) B. eltávozott. Azon lármás jelenés közben letette Lucian az előlülői méltóságot, sietett a generálhoz 's felszólítá annak seregeit az ötszázások teremének kitisztítására. Most benyomultak a gránátosok B. parancsára a terembe, kétkedtek azonban, egy szempil-

lantatig, midőn a tanács egyik tagja, generál Jourdan, a képviselők jussainak megsértését érezteté velek, 's csak akkor üzték ki ezeket kiszegezett puskakéssel a gyűlés tereméből, midőn generál Leclerc, az ők parancsolója, ezt mondá nekik: „A törvényhozó tanács generál Bonaparte nevében fel van oldva, előre gránátosok!” — Így végződött az 1795-ki alkotmány. Ezek után Lucian mint előlülő még az napon öszvegyűjté a tanács azon tagjait, kik az öszveesküvésről tudtak, 's a directorium eltörlését 's három, ideigvaló consul, Bonaparte, Sieyes, és Roger Ducos, kineveztetését végeztette velek. Ezek Nov. 17 léptek hivatalokba. Sietve készítették el a köztársaság negyedik alkotmányát, melly Dec. 15 (Frimaire 22) tétetett közhirűvé. B. 10 esztendőre választatott főconsulnak 's olly hatalommal, millyenel király is alig bírt vala; mellette majdnem néma személyként állott 2 consul. Mostantól fogva fejté ki Bonaparte országlási mesterségét. Testvérei fontos hivatalokat kaptak. Ő maga kiesmerte a körülötte lévők közt planumai leghasználhatóbb eszközeit 's egyszersemind a jeles férfiakat is, mint Talleyrand-t és Fouchét. Gyökeres rendszabások helyezék bátorságba az új kormányt, a kiköltözöttek lajstroma befejeztetett, 's béke ígértetett a népek. Hadat izent ugyan újra a főconsul Decemb. 28 a köztársaság minden ellenségeinek; de a következett Angolország királyát békeséggel kínálta meg. Grenville azonban nem fogadta el a szokatlan formában tett ajánlást; fegyverben állottak még a német birodalom, Olaszország, Nápoly és a fényes kapu. Ekkor tartaléksereget gyűjté B., 's April. 15. 1800 megnyitá Moreau Németországban a taborozást. Bonaparte még Majus vége előtt vezeté által seregét a nagy Bernhardon Olaszországba, hol Massena a nagyobb ellenséges hatalom előtt hátrált. Junius 4 már bement Mailandba B. A cisalpina köztársaság keves napok mulva helyre volt állitva. Mig Moreau Németországban győztesen nyomult elő, azalatt az Austriaiakat, kik Jun. 4 Genuát bevették, bekerítette a franczia erő, ítököztenek kellett a dolgot elválasztani. Meglett ez Junius 14 MARENGÓNÁL (I. e.) az Alessandria és Tortona közti kiterült síkságon. Erre Melas, az ellenséges seregek vezére, fegyverszünetre lépett Alessandriában Junius 16, a Francziáknak engedvén Felső-Olaszország legnagyobb részét. 22-én eltávozék B. a seregtől, minekutána Massenát főgenerállá tette, 's Parisba ért Julius 1, hol a nép örvendése 's a tiszti székek hódolása versengett elfogadásakor. Még mindég hizelkedett B. a Francziák republicanismusának, holott már többféleképen tette semmivé a köztársaság lelkét. Így Julius 14 öszvékapcsolatott a köztársaság szövetségi innepé a győzedelmi innepekkel, 's a köztársaság első consula dictatori pompával jelent meg. Az idegen követek szintugy érzék most az imperator kevélységét, mint azon becsülésre méltó polgárok, kik őt bosszuságra ingerlették. Ereje rendkívüles volt, de magán nem bírt hatalommal, határtalan hiúsága leroskasztotta érzetét, mellyből a valódi nagyság mindegyre enyészett a korlátlan uralkodásvágy előtt. Erős kézzel dolgozott e czélra mind a belső, mind a külső ügyek kormányában. A pártok küzdése kevesbbé lett nyilvános. A kifáradt Francziák meghajtották magokat egy magasztalt hős hatalma előtt, ki nemzeti kevélységeket emelte. Győzedelmei Olasz- és Németországokban felbátorították B-t idegen statusoknak törvényeket szabni. Elfogadá ezeknek követőitől a tisztelkedéseket, mig az övéi a franczia köztársasági döllyffel még parancsolóként is egybekapcsolák. Az ő követségi helyei olly bójövédelmű polczok voltak, hogy testvére, Lucian, Madridban fejedelmi gazdagságot gyűjtött. Hanem a felette hatalmas parancsolónak magának is kellett a magára ruházott uralkodás bizonytalanságát tapasztalni. Oct. 9. 1800 öszveesküvést fedeztek fel élte ellen, 's Decemb. 24 egy másik tétetett semmivé, elhibázván czélját a híres pokol-machina. Rettenetes inquisitio vizsgálódeék ennek szerzőji után. Januar 9. 1801 száz harmincz ember fogatott el mindenféle

rangból mint Jacobinus, 's hetvenen közülök, mint az első consul tyrannuságának áldozatai, elvitettek Afrika Sécelleire, Januar 30 pedig fejeket vesztették Arena, Ceracchi és többen a' guillotine alatt, mint az elébbi öszveesküvés részesei. Az elvitettek közül Lefranc, Sannois és Vauversin még Napoleon országglása alatt nyertek engedelmet, Franciaországba visszatérni; tizennyolczan csak XVIII. Lajos alatt 1817 részesítették ebben; a' többiek pedig elvesztek nyomorúságokban. Azonban a' pokol-machina valódi szerzője nem voltak azok között; ők csak későbbben fedeztetek fel, 's St. Regent, Carbon és Limorlan hajdani chouanok, kik Cadoudal Györggyel szövetségben voltak, fejeket vesztettek. Erre megparancsoltatt minden praefectusnak, a' fegyverkészületeket felkeresni 's vigyázat alá venni. Ezek alatt az új törvénykönyvek is készítették, 's már Sept. 3. 1800 erős béke 's egyszersmind kereskedési szövetség kötöttet az éjszakamerikai szabad statusokkal. Ezek után Moreau győzedelmei kinszerítették Austriát Angolország részvétele nélkül békeségre lépni, melly hosszas alkudozások után Bonaparte József és gróf Kobenzl közt Lunevilleben Febr. 9. 1801 kötöttet meg, 's mellyről a' főconsul Febr. 13 nyilván elmondhatta, hogy olyan, milyent a' francia nemzet kívánt. Ezt követte Mart. 28 a' béke mind a' két Sicilia királyával. Jul. 15 concordatum a' pápával; Aug. 24 különös egyezség a' bajor nádorral; Aug. 29 szinte ilyen a' bataviai köztársasággal; Sept. 29 a' madridi béke Portugaliával, 's Oct. 1 Londonban az előleges béke Nagy-Britanniával, végre Octob. 8 a' béke Oroszországgal, mellyet Oct. 9 előleges béke követett a' fényes pindtával. A' közönséges békeinnep fényes megülvése Parisban Nov. 9 (Brumaire 18) emléknapiján új diadala volt a' consulsnak. Ez által elfeledték a' francia sereg elveszését Egyiptomban, elfeledé ez által a' francia nemzet elvesztett szabadságát, melly csak üres formává kezdett válni. Bonaparte most fényes belső intézetekre fordította a' figyelmet, mellyeket a' mívészségek, tudományok és oktatás, kereskedés és mesterségek 's a' hajóssereg helyreállítása és a' gyarmatok megtartása tekintetében tett. Tetszett e' mellett a' Francziáknak, hogy az ők consula az idegeneknek törvényalkotmányt ad, 's hébe-korban meg is feddi őket. Csak kevesen esmertek már az uralkodni vágyóra, midőn ez Januar 8. 1802 kísérve a' consuli testőtől 's fényesebben, mint valaha király, Lyon felé utazott, hogy ott a' cisalpina köztársaság ügyeit elhatározza. Itt ő Jan. 26 az olasznak keresztelt köztársaság előlülőjévé választott. B. munkásságát nevelte a' bámulás. A' békekötés Nagy-Britanniával Amiensben Mart. 26. 1802, a' gyarmatokkal foglalatoskodás, a' pápával kötött concordatum országos törvényre tétele 's az egyházi viszonyoknak erre következett elintézése Franciaországban, némelly oskolák helyreállítása, a' legelső viszont megült egyházi innepek, a' kivándorlottokról tett újabb rendelkezések: mind ez bő tárgyat szolgáltatata mulatkozásra a' Francziáknak 's bevezetője volt a' consuli méltóság hosszabb tartásáról való tanácskozásoknak. Majus 8 a' consulatust új 10 esztendőkre terjesztette ki a' megtartó tanács. De ezt Napoleon csak olyan feltétel alatt fogadta el, ha a' nép is helyben hagyná. E' kérdés intéztetett tehát ehhez: Consul legyen e Bonaparte egész életében? Azalatt, hogy a' lajstromok a' nép voxolására megnyittattak, B. egy becsületrend szerzése planumát tette közhirüvé, melly Majus 19 tüzes ellenmondás után elfogadtatván, kezeibe új hatalmat ada és sokakat kapcsolta hozzá. Midőn erre Jun. 26 a' végbéke a' kapuval megkötötték, elmondható a' köztársaságnak: Ime' közönséges békét szereztem neked 's birtokodat 2000 nsz. mifdél neveltem. Így következett azután Jul. 29 a' voxok iszonyu nagy többsége a' holtig tartó consulatus mellett. Aug. 2 következék ennek pompás kihirdetése tanácsvezérs által. Ez uttal egyszersmind egy toldalkalkotmány is lépett foganatra, melly a' consulsnak keves megszorítás mellett majdnem teljes fejedelmi hatalmat adott. A'

főconsul legfőbb status hatalomként állott minden tisztí székek felett, 's jusa volt a' törvényszékek ítéleteit eltörölni, a' törvényhozó testet testzése szerint öszvehíni és elbocsátni 's igazságministert nevezni, ki által a' törvényes tárgyak mind függökké tétettek a' legfelsőbb hatalomtól. A' főconsul jövedelme hatszorta feljebb emeltetett. Már ekkor a' consuli országlás a' királyi uralkodás teljes pompáját mutatta 's St. Cloudban és Parisban udvari cerimonia rendeltetett, még czifrább, mint előbb a' királyi udvarnál. E' mellett folytatá B. a' nemzet hűségának minden módon hízkelni. A' tanács Aug. 27 esküvék neki hűséget, 's ocsmány politia terjede el erre az egész országban. Ez olta még erősebben mivel B. a' külföldre. Németországban a' késlekedő 's zavarokat szülő kárpótlási ügy szolgálja alkalmul a' beleszólásra. Még német fejedelmek is kérték a' hatalmas kedvezését és közbenjárását, mellyszívesen adatott meg nekik. Febr. 25. 1803 az új országos követségi fővégezés lón következése. A' schweizi nyugtalanság az előbb független szövetségeket is alája vetette akarátjának. Ő mindent akart, miből hasznot reménylt. Tetszett neki Elba szigetét Aug. 26 a' köztársasághoz kapcsolni. Ezt követte Sept. 11 Piemontnak szinte oda kapcsolása, melly semmi törvényes viszonyon nem alapult 's csak alig mentegtetett. Míg a' Schweizb. és a' határban francia seregek álltak, azalatt meg kellett a' schweizi követeknek Parisban jelenni, hogy tanácskozás színe alatt a' főconsul parancsát meghallják. Már Jan. 21. 1803 vették a' közbenjárás oklevele töredékét, Febr. 19 pedig kinyomva kapták azt, mint a' status megmásolhatatlan alkotmányát. Hogy követőjít annál erősebben kapcsolja magához, a' köztársaság kebelében 31 tanácsot állított fel (Jan. 4. 1803) 's a' francia nemzeti intézet új alkotót kapott (Jan. 23.). A' francia köztársaság akkori helyzetének nyilvános előterjesztése, Febr. 23, és a' finantz állapotjáé, Mart. 12, meggyőzte a' népet azon jótevémenyek felől, mellyeket az új országlás ő reá árasztott. Új utak és csatornák, jutalomkérdések 's felséges ültetvények foglalatoskodtatták az üres idejét. Szerette volna B. a' békét fentartani, hogy új hadi sereget készíthessen, mellyel későbbben annál bizonyosabban vihasson meg Franciaország örökös ellenségével. Azonban, úgy látszik, nem akarta ezt Angolország bevárni. Halomra gyűltek a' panaszok mind a' két felől, sehoh sem tétetett rólok, 's már B. Mart. 13 kinyilatkozatá a' követek innepély kihallgatásában a' béke közelgető felbomlását Angliával. Mindazáltal még is próbált új alkudozásokat 's még akkor is, midőn az angol követ már kikérte uti leveleit. De midőn ez Parist elhagyta, elfoglalt B. Maj. 15 minden idegen hajót a' francia kikötőkben; ezt cselekvé Nagy-Britannia 16, 's azután hadat ízent 18-án. Mortier nem gondolván a' németbirodalmi békével már Jun. 3 benyomult Hannoverbe, 's ezen ország a' suhlingeni egyezség által tusa nélkül esett francia hatalomba. Kiadatott a' Francziáknak a' hannoveri sereg minden fegyvere, pattantyuszere, készülete és lova, 's ők Hannoverben olyan segédforrásokra találtak, hogy itt a' francia sereg mindennel felkészülhetett, a' mire szüksége volt háboru viseléshez Angolország ellen; 's Németország kénytelen volt mind ezt nyugodtan nézni. III. György ugyan meg nem erősíté a' suhlingeni egyesülést, de még sem hátráltatá, hogy Hannoverrel ne mint meghódított tartománnyal bánjanak 's végképen ki ne őrítsék. Most kezdé a' főconsul szárazföldi rendszerét kifejteni. Legelsőben az angol portékák Franciaországba vitelét tiltotta meg Jun. 20 1803. Azután Angliát magában Angliában akarta meggyőzni 's a' francia kikötőben Havretől Ostendéig iszonyu készületek tétettek kiszállításra Angliába. Ezalatt az angol hajóssereg több francia és német kikötőt zárt el az Elbével és Vezerral együtt. Febr. 1804 öszveesküvés fedeztetett fel a' főconsul ellen, mellyben Pichegru és Georges főszemélyek valának. Elfogatának mind a' ketten 's velek még 45 részvevő vagy gyanus, kik között Moreau is. Azt akarták találni, hogy az ösz-

veesküdtek több kivándorlottakkal 's a' németországi angol követekkel és ügyviselőkkel szövetségben voltak. Ez új erőszakoskodásokra nyujta alkalmat. Két hadi csapat ment által Caulaincourt alá a' Rajnán Mart. 14—15 forduló éjjel; generál Caulaincourt (I. VICENZA) megrakta katonával Offenbachot; Ordener pedig béke közepette a' badeni birtokba Kehl és Ettenheimot 's elfogá Enghien herceget, ki, Vincennesben hadi biztosság elejébe állittatván Mart. 26 éjjel, nygyan azon éjjel agyon is lövetett a' főconsul parancsára. Orosz- és Svédország hangosan kikelték a' nemzeti törvény ezen megsértése ellen, Franciaország, ugy látszik, mentekedni akart, jelentvri azon alattomos fondorkodásokat, mellyek által az angol követek Francis Drake Münchenben és Spenser Smith Stuttgartban igyekeztek Franciaországot fellázítani. Ezek mind a' ketten siettek vissza Angliába, hol a' vádat rágalmazásnak mondták. Parisban ezen esetek alkalmal szolgáltak egy örökös hatalom szükségének mutatgatására. E' planumon sebesen dolgoztak. A' tanács Mart. 27. 1804 szóltott legelsőben az országlás bátorságba helyezéséről örökös familiai hatalom által, 's már Apr. 30 következék a' javalat a' tribunátnban, hogy az országlás császárra bizassék 's B. familiájában tétessék örökössé. Csak Carnot volt az ellen-Adressék készítették minden departementban, mellyek e' kívánatot egyenesen kimondták. Ezek következésében Maj. 18 jelent meg a' sarkalatos tanácsvégzés, melly a' semmivé tétetett köztársaságnak Napoleonban örökös császárt adott.

A' császári méltóság innepélyes kihirdetésével Maj. 20. 1804 kezdődik B. életének főszakasza. A' könnyelmű népet könnyen kielégíté a' császárság új fénye. A' köztársaság legjelesebb generáljai mint bírodalmi marsallok gyűlének a' császári szék mellé, most előttök is fényes kilátás nyílt meg. Ezalatt folytattatott a' nagy vizsgálás. Pichegru már Apr. 6. találtatott halva fogságában. Angol hajóskapitány WRIGHT (I. e.) 's exgenerál PICHEGRU (I. e.) meggyilkoltatása, melly a' főconsulnak tulajdonítottatott vétkül, nem csak nincs bebonyitva, de nem is hihető; Savary, a' rovgioi herczeg, is eléggé védelmezte magát az ellen (I. „Europ. Annalen“ 1818, 9 és 10. darab). Moreaunak, ki az öszveesküvésről tudott, a' nélkül hogy részt vett, életével kellett volna lakolni; de megmenté a' köz vélemény (I. MOREAU). Csak Georges vesztetett el más kilenczcel együtt Jun. 25, a' többiek részént kegyelmet nyertek, részént több esztendei fogságra ítéltettek. Most már meg volt alapítva Napoleon hatalma. A' mint Franciaországot lealázta, szintugy akarta most Európát is kénye alá hódítani. Kedvezett neki minden. Gyakorlott, győztes sereg állott készen parancsára, statusa hatalma, az ő saját nagysága által az emberek véleményében nevekedvén, titkos borzalommal tekintetett 's esmertetett meg. Ezenfelül meg tudta ő hasonlítani, a' mi egyet értett, 's elérni 's meggyőzni egyenként, a' mi egyesülve győzhetetlen lett volna. A' hosszú álom, melly Europa legtöbb statusait sokáig szenderitgeté, 's mellyből ezek még mindég nem egészen riasztattak fel, elősegíté a' soha nem nyugvó planumait. Minden új győzelem az egyiken ijeszté 's gátlá a' másikat. Mig mindnyájan szorongodva gondoskodtak megtartatások eszközeiről, ő azalatt, nem gondolva törvénnyel és igazsággal, gyorsan tett leghatőbb rendszabásokat, hogy mindeneken felülemelkedjék. Egy sereg főrangra emelkedett ember, elkeményedve a' revolutio iszonyatiban, vakon szolgált önkényének. Jul. 11. 1804 ujonnan szerkeztetett a' becsületrend, hogy a' hín és haszonkereső sokaságot Napoleonhoz erősebben kapcsolja. Kevelszel aztán elkészült a' legaprólékosabb udvari cerimonia az új császár számára. Jul. 18. pompautra indult Napoleon hitvesével együtt a' tengeri kikötők felé Aachennek és Mainznak. A' pápa kész volt a' császári koronázást megtenni, a' melly Decemb. 2 a' Notre-Dame templomban történt meg Parisban. Maga Napoleon tevé először önféjére a' koronát 's

azután feleségére, 's a' pápa csak a' felkenést tevő meg. Az 1805-évet béke ajánlással kezdé Napoleon Angolország részére, mely azonban siker nélkül maradt. Időközben új planumokat készített. Számos császári hercegeket, mind tagjait familiájának, gyűjte öszve maga körül; ezeknek kellett régi vagy új királyi székekre lépni, 's a' Napoleonidák nemzetségét egész Európában uralkodóvá tévén, tőle függővé kellett minden státust tenni. Olaszországra, hol legelsőben alapítá hatalmát, vetette legelsőben figyelmét. A' köztársaságoknak, melyeket ő teremtett, meg kelle szünniek. Az olasz köztársaság statusconsultáji Parisban a' Francziák császáraját Olaszország királyának hirdeték Mart. 15. A' czim mutatá a' jövendőt. Majus 26 maga Napoleon koronázta magát Mailandban Olaszország királyának 's mostoha fiját, Beauharnois Engent, Jun. 7 alkirálynak nevezé ki. Testvére, Elisa, már piombinoi hercegnévé, Bacciocchi pedig, férje, lucai herceggé tétetett; Genua, Parma 's Piacenza, mint előbb Piemont, egyesítették a' francia birodalommal. Alig tért vissza Napoleon Olaszországból Parisba, midőn Aug. 3. még egyszer fenyegette Boulogneból Angliát. De már újra szövetségre léptek Oroszország és Austria Angliával, 's ugyan ezért az eddigi tengerparti sereg nagysereget nevet kapott 's egyszersmind parancsot, Németországra sebesen rohanni. Néhány német fejedelem szövetsége elősegélé az igyekezetet. Sept. 14 bementek az Austriaiak Münchenbe. Napoleon azonnal berendelte az 1806 első őszveirottakat 's 25 's 26 seregei már tul álltak a' Rajnán. Oct. 2 szövetségre lépett a' württembergi választó fejedelemmel Ludwigsburgban, mely által újra nyert sereget. Ugyan azon napon egyesültek a' Bajorok a' francia sereggel. Bernadotte, ki Hannoverban Mortier helyét foglalta el, a' neutralis burkus birtokon keresztül nyomult be Francziába sereggével Aug. 3. Ekként fenyegetve volt már 4-én az Austriaiak oldala és háta. Murat 8-án nevezetes győzedelmet nyert Wertingennél. Napoleon 10-én kötö szövetséget Badennel Esslingenben. Az Austriaiak 14-én Ulmnál részenként verettek meg. Indulatos proclamatiók lelkesíték a' sereget. 17-én capitulált Mack Ulmban; a' következő napon még egy másik austriai csapat Trochtelfingennél 's még egy másik Bopfingennél. Ingadozni látszott ugyan Napoleon szerencséje: Nelson a' francia-spanyol-sereget semmivé tette Trafalgar-nál; főherceg Károly előnyomult Olaszországban; Burkusország megindította hadi seregét; az orosz császár személyesen jelent meg Berlinben 's reábirá Fridrik Wilhelmet a' háboruban való részvételre; de a' Francziák fentarthatatlanul nyomultak elő Austriában 's Murat Nov. 13-án már bement Bécsbe, Napoleon pedig Schönbrunnba. Iszonyu nagy hadi adó vetetett az országra, 's az ugy nevezett háromcsászáruközvet után AUSTERLITZNÉL (l. e.) Dec. 2., Ferencz császár 4-én Napoleonhoz ment 's 6-án fegyverszünetet kötött. Dec. 26 következett a' posonyi béke, mely Austria legszebb tartományit elvette 's Bajorországot, Württembergert és Badent nagyobbította. Burkusországgal már előbb (Dec. 15) kötöttett egyezés Bécsben, mely annak adá Hannovert, 's így Burkusországot Angliával öszveháborította. Egyre messzebb terjedtek most Napoleon planumai. Az új bajor király Napoleon mostoha fijának adá leányát feleségül; Beauharnois Stephaniával, Josephina császárné rokonjával, a' badeni örökös herceg lépett házasságra. A' „Nagy“ melléknévnek, melyet reá tanácsvégzés ruházott, annyival inkább örülhetett a' császár, minthogy Pitt, halálos ellensége, megholt Jan. 23. 1806. Mart. 2 kijelenté Napoleon a' törvényhozó testnek Franciaország uralkodását Olaszország felett, 's lármásan hirdették Franciaországnak világuralkodását. Napoleon Mart. 16 sógorát, Muratot, klevei és bergi hercegségre emelé, 30-án pedig József bátyját a' nápolyi és siciliai királyszekekre. Velenze Franciaországgal egyesítettett, Guastalla Napoleon testvérének, Paulinának, Neufchatel pedig hadminister Berthiernek adatott. A' Mart. 31 familiai törvény még erősen kapcsolá a' hatalmashoz a' császári fa-

milia tagjait minden uradalmaikkal. Majus 24 Lajos, öccse, is kapott koronát, midőn Napoleon a' bataviai köztársaságot hollandi királysággá változtató. Talleyrand és Bernadotte hercegek lettek. A' meghódított országokban uradalmakkal ajándékozta meg a' fővezéreket és minisztereket. Jul. 12. 1806 köttetett meg Parisban a' rajnai szövetség, 's Napoleon, mint annak védője, Németország nagyobb részének parancsolt, melyre Ferencz császár Aug. 6 a' romai német császári koronáról lemondott, 's a' régi német birodalom feloldatott. Micsoda ország lépett legyen annak helyébe, megmutatá Aug. 25 Palmnak, egy nürnbergi könyvkereskedőnek, gyalázatos lefejeztetése. Napoleon törvénykönyvei a' védett fejedelmeknek ajánltattak elfogadás végett. De Burkusország annyira befonva látta magát a' francia armányosságba, hogy kénytelen volt fegyverhez nyulni. Napoleon a' megtámadás színét itt is el tudta kerülni; de már Octob. 13 Jenában termett. 14-én Jenánál és Auerstädtnél egészen megveretett kettős ütközetben a' burkus-szász sereg, 's Szászország elválasztott a' burkus szövetségtől. A' szétszórt burkus seregszervezetek meggyőzettek a' nagy erő által. A' legderekabb erősségek árulás vagy gyávaság által estek el. Octob. 27 ment be Berlinbe a' győztes 's organisálta a' meghódított burkus tartományok kormányát. Nov. 1 a' hesseni választó fejedelem is kinszerítve látta magát tartományából szökni, mellyel az ellenség mint elfoglalt tartománnyal bánt. Nov. 21 jelent meg Berlinben az a' híres császári végzés, melly Angol-országot blockade-állapotban lenni jelentette 's az Angolokkal minden kereskedést, minden közösülést szorosan megtiltott. Megigéré erre Napoleon Posenben a' Lengyeleknek országok viszonzfelállítását. Sietett ugyan egy orosz sereg a' burkus király segítségére; de a' pultaski szerencsétlen ütközet Dec. 26, az eylaui véres ütközet Febr. 7, és 8. 1807 Danzig egyezési feladása; az orosz hatalom megosztása a' török háboru által, a' heilsbergi csata Jun. 10, az ostrolenkai 12 's végre a' friedlandi ütközet 14 kieszközlék Jun. 21 a' fegyverszünetet, mellyre azután Jul. 7 és 9 Orosz- és Burkusországok békekötése következett TRISITBEN (I. e.) Franciaországgal. Burkusország többet vesztett 4 millió alattvalónál; megbírhatalatlan hadi adók vettek az országra, mellyeknek teljes lefizetéséig a' legderekabb erősségek francia hatalomban maradtak. A' varsói hercegség a' királyságra emelt szász választó fejedelemnek adatott; a' westfaleni új királyságot Jeromos, Napoleon öccse, kapta, ki egy királyi württembergi hercegasszonnyal lépett házasságra. Diadalmasan tért vissza Napoleon Németországon által Franciaországba 's elfogadta Parisban a' német fejedelmek udvarlását. Most a' szomszéd felszigetre vetette szemeit. Spanyolország osztozkodott Napoleonnal Portugalián Fontainebleauban Oct. 27. 1807. Erre Novemb. 13 kihirdeté a' Moniteur, „hogy a' Braganza ház megszűnt uralkodni.“ Ellepték egyszersemind a' francia seregek Spanyolországot és Portugaliát, amazt béke színe alatt, amazt nyilván támadólag. Hetruria is egyesítettett Franciaországgal. Itt a' terhes tribunát eltöröltetett, a' szőlés és sajtók szabadsága egyre szűkebb korlátok közé szorítottatott; 's a' titkos politia egyre sanyarubbán üzte ürdögi mesterségét. Mailandból bosszút vón Napoleon az angol országló szék keményebb blockade-rendeléséért, ama' minden kereskedést, a' neutralisok minden jusait szétpró Dec. 17-iki császári végzés által, mellyet egy másik Jan. 11. 1808 még hathatósabbá tett. (L. SZÁRAZFÖLDI RENDSZER). A' hova most Napoleon hatalma ért, elnyomta mindenütt a' kereskedést és jóllétet, a' beszéd szabadságát 's az írók bátorságát. Előrekicsikart öszveírás által egyre retentőbbé lett, seregére támaszkodván, béke közepette egyesítette Napoleon Jan. 1808 Kehl és Kasselt, Weselt és Vliessingent a' francia birodalommal. Már most Spanyolország ellen is megérett planuma. Az ország belsejében támadt pártosok elősegíték szándékát azon király ellen, kinek nagy áldozatokba került szövetsége Franciaországgal (I. SPANYOLORSZÁG 1808

Ita). Bayonneban monda ítéletet Napoleon a' spanyol Bourbonokra; itt eve fejére Spanyolország és Indiák koronáját, hogy azt testvérének, Bonaparte Jósefnek, adja által. De nem esmerete a' Spanyolokat. E' knemzet bátorságán tört meg az ő hatalma legelsőben. Azonközben Jun. 10. 1808 sógorát, Murat Joachimot, nevezé ki Nápolyország 's Sicilia királyának, ennek bergi nagyhercegségét pedig a' hollandi király kisoru fíjának adta, midőn a' tartományaitól megfosztott hetruriai király-mé az ígért kárpotlás helyett nyomorult tartáspénzt kapott. A' pápa is egcsalatra látá magát. Birtokát francia seregek tarták őrizet alatt. Napoleon ugyan ezen időben új nemességet 's első szülöttségi jusokat alkotott Franciaországban az ő hiv szolgálji számára. Az iskolák és tanító intézetek elrendelése által pedig mindinkább inkább megmutatta, melly idegen legyen ő minden valódi emberi pallérozódástól, 's melly igen gondoskodjék arról, hogy katona erőt alapítson 's minden nemesebb szabadságérzet elnyomása után egész Európával szintugy hódoltasson magának, valamint a' francia birodalom számára készített új vallásathechismus ő iránta a' legvakabb engedelmisséget tette kötelességgé. Azt akarta újra színlenni, mintha békét kívánna adni Európának; Sept. 27 megjelent Erfurtban, hova Sándor császár is megérkezett sok királlyal és fejedelemmel, 's szorosabb szövetségre lépett Napoleonnal. Angolország azonban nem adhatta fel Spanyolország dolgán. Napoleon Oct. 18 visszatért St. Cloudba; 29-én pedig Spanyolországba ment. Jelenléte itt is új győzelmekre vezeté a' Francziákat, hanem az Austriaiak fenyegető mozdulatjai hirtelen visszahívak. Ferencz császár még egyszer akará saját bátorságát elszánt tusában védelmezni. April. 9. 1809 következék Austria hadizenése. Napoleon 18-án már Ingolstadtba volt. 20-án meggyőzött a' Bajorokkal, Würtembergiekkel és Darmstadtakkal egy austriai sereget Abensbergnél, 21-én Landshutnál, 22-én Eckmüh-nél (l. e.), 23-án Regensburgnál, 's Maj. 12-én egyezést mellettt általadott Bécs. Haszontalan igyekezett a' Magyarokat fellázítani. Tirol ellenben felkelt Austria mellett. Westfalenben is közlázadással fenyegettetett, 's Burksországban a' nemzeti lélek Schill veszedelmes vakmerőségekben tört ki. Napóleon azonközben folytatta győzedeleit Austriában. Elveszté ugyan Maj. 21 és 22 az ütközetet ASPERNNÉL (l. e.) és Esslingennél, de segítségére jött az olaszországi sereg 's a' 14-én történt győri ütközet után, vesztének az Austriaiak WAGRAMNÁL is (l. e.) Jul. 5 és 6, melly után fegyverszünet kötöttett Znaimban Jul. 12. Ropant hadi adók szedettek ismét bé. Már csak a' Tiroliak harcoltak szerencsén, 's a' braunschweig-öhlsi herczeg megszabadult a' nagy erő üldözése elől; 's Walcheren elfoglaltatása az Angolok által, Vliessingen capitulatiója Aug. 15 's végre a' ioniai szigetek meghódítása Oct. 9 haragra gerjeszték a' szerencse nevendéket. 13-án gyilkot rántott ellene Schönbrunnban STAPS (l. e.), egy német ifju. Napoleon ezalatt öszvekapcsolta Maj. 17. 1809 az egész egyházi birtokot Franciaországgal. VII. PIUSNAK (l. e.) átkon kívül nem volt egyéb fegyvere, 's azt a' császár fejére Jun. 12. mondta ki. Ezért fogva vitetett Franciaországba. Oct. 14 béke kötöttett Bécsben, Austria szép tartományokat veszte el 's ezekkel együtt tengerét is. Az illyriai tartományok francia főgouvernement-á tétettek. Erre Decemb. 2 sok király és fejedelem jelenlétében ülték meg Parisban Napoleon koronáztatása innepét. Decemb. 16 egy tanácsvezés Josephinnával volt házasságát felbontotta. Mart. 10. 1810 innepileg jegyeztetett el neki Maria Ludovika főherczegasszony Bécsben 's Apr. 2 cardinal Fesch Parisban adta öszve a' császári párt. Svédországgal is kötöttett béke Jan. 6. 1810, a' szárazföldi rendszer vétetvén annak alapjául. Az olaszországi alkirály Mart. 1 Frankfurt örökös főherczegének neveztetett ki, mint követője a' primásherczegnek; Hannover egybekapcsoltatott a' westfaleni királysággal, 's a' hollandi király 16-án nagy áltengedésekre kinszerítettett. E' tchát Jul. 1 letette a' ko-

ronát váratlanul, minthogy azt többé becsülettel nem viselheté, 's 9-én már el volt végezve az egész országnak a' franczia birodalomhoz való kapcsolatása. E' lett sorsa Wallisnak 's a' rajnaszövetségi tartományoknak az Ems, Weser és Elbe torkolatjai körül, a' Hansa-városoknak, Oldenburgnak, a' bergi nagyhercezség egy részének 's még Westfalen némely darabjainak is, melyekről a' király kénytelen volt lemondani. Európának nagy része meg vala hódítva. Már csak Spanyolország küzdött; Angolország hive maradt magának 's nem győzetett meg; Oroszország pedig még mint félt hatalom állott. Amerikával is támadt baj a' szárazföldi rendszer miatt; erre nézve visszavétettek látszólag a' berlini és mailandi császári végzéseket Apr. 28 1811; de az ugy nevezett trianoni tarifa, az angol és gyarmati portékák elfoglalásának 's elégetésének folytatása még mélyebb sebeket vert. Napoleon most állott hatalma délpontján, mely még inkább megerősítettett a' fiatal császárnak lebetegedése által Mart. 20. 1811. A' kis hercegnék már születése előtt romai király czime rendeltetett. Az esztendő vége felé egyenetlenség támadt Orosz- és Svédországgal. Könnyű volt a' Svédektől az ő német tartományait elragadni (Jan. 27. 1812). Kevezzel ezután roppant hadi készülétek tétettek Franciaországban Oroszország ellen. Mig a' Francziákat egy sikertelen nemzeti zsinat 's az Israeliták sanhedrine Parisban foglalatoskodtatta, azalatt a' franczia és szövetséges seregek csapatjai összevgyültek Német- és Lengyelországokban. A' burkus erősségek és Danzig még mindég a' Francziák kezében voltak. Napoleon Maj. 9 indula meg St. Cloudból. Dresdában összevgyűjté maga körül a' német királyokat és fejedelmeket 's az austriai császárt és császárnét. Erre Jun. 24 általkelt seregével a' Niemenen. Így kezdődött a' háboru Oroszországgal. Ő azt második lengyel háborúnak nevezte (I. OROSZ-NÉMET HÁBORU 1812—15). Moszkwa lángjában lobbant el szerencséje diadalmi kapuja. Mindazáltal még szerencsétlenségében sem tagadta meg gigasi természetét. Így a' berezina nap (Nov. 25) valami rettentő méltóságost mutatott, 's még a' 29-ik bullétin is (Dec. 3) valami nagynemű volt. Végre összevznatott ezen hős eoropai hatalma Leipzignál Octob. 18. 1813. Ekkor dicsőleg fejté ki geniusa erejét a' Marne és Seine közti viadalban (Febr. és Mart. 1814). A' dológ Franciaországot 's az ő political életét illeté! de soha sem tudván helyes pillantatban engedni, ellenben a' sors minden csekély kedvezésében régi szerencséjét várván vissza, elveszté az alkalmat a' békekötésre Európával (I. CHATILLON-i congressus). Ekkor elállott tőle a' köz vélemény még Franciaországban is; elhagyák régi szolgálói 's Talleyrand mindenek előtt; 's megmutaták Paris kapuját az ellenségnek. Most az eddig olly hódoló tanács is lelemelé fejté császára ellen. Marmont utoljára hagyá el fővezérét! A' szárazföld törvényadójának császári nevében 's Elbán kívül nem maradt egyebe. Apr. 11. 1814 irá alá Napoleon lemondását a' királyi székéről 's azon egyezést, mely őt Elba szigetének felségi birtokába helyezte. Apr. 28 indult meg Elba felé St. Rappheából nem messze Frejustól, hol 15 esztendő előtt nagy reményekkel szált ki a' szárazra. Elbán építéssel, lovaglással, hajózással, idegekkel tölté idejét 's dolgozva író asztalánál, mig a' parisi udvari levelek örültnek hirdeté; mert a' közönösség ezen színe alatt magával vitt, hiv testőreit szorgosabban gyakoroltatta, mint valaha, 's mindég mondta nekik, hogy még nagy dolgokat fognak látni. Franciaországból [tudósítatott az új országlással való megelégedetlenségről, 's mely igen vonzódnak hozzá a' katonák, parasztok 's a' nemzeti jószágok birtokosi. A' bécsi congressusról is szoros tudósítást vón. Ekkor a' legnagyobb merészelve, szerencséjébe még egyszer bizva, az Angolokat elámítva, elhagyá Febr. 26 este 1815 Elbát minden seregével, mely egy briggen 's egynehány sajkán vitetett, 's mintegy 900 emberből állott. Hajózása szerencsés volt 's Mart. 1 Cannesnál szált ki nem messze Frejustól. Se-

regekre bukkánás nélkül ment keresztül a vidéken, sebesen nyomulván előre, 's proclamatiókat bocsáta ki, melyekben a Bourbonok hibáit leg-elevenebb színlekl festgeté. Csak Mart. 7 bukkant egy seregcsoport-ra a grenoblei uton, Labédoyère alatt; de ez a helyett, hogy utját állta volna neki, tüstént áltment hozzá 's Grenoble még az nap este megnyitá kapuját előtte. E történt Lyonban is, hova 10-én este ment be. Így a nélkül hogy egy lövés esett volna ellene, a nélkül hogy a XVIII. Lajosnak hűséget esküdött marsallok közül csak egy is utját zárta volna, sőt ellenben Ney általmenetelével 13-án rendkívül megerősítve Mart. 20-án este ért be Parisha, melyet Lajos sietve hagyott el. Ez az eset, melyet árulás kevesbbé készített, mint elősegített, majdnem a esudálatossal határos! Mig Napoleon, az okosabbak elámitása végett azt állítá, hogy Anglia az ő megszőkését akarta, hogy Austria az ő részén van, hogy feleasia 's gyermeke Schönbrunnból visszaterendnek hozzá, azalatt a fejedelmek a bécsi gyűlésen Mart. 13-án egy szívvvel lélelkel mondták ki reá a nemzetek törvénye átkát 's megújíták a chaumonti egyezséget. Majus végével 800,000-nél több ember állt készen, azon átkot végrehajtani. Azonban ő is mindent elkövetett, midőn ajánlatjai félrevetettének, hogy a kétségbeesés viadalát merészelve. A majusmezei gyűlésnek kellett volna az ő fejedelmi székét újra felállítani szabad ideák alapjára, melyekhez most folyamodott. Az országos felkelés, mely 20 esztendőstől fogva 60 esztendőig fegyverre szólította, egy nagy táborra látszék változtatni Francziaországot. Régi hűseregei mindenfelől tódultak hozzá a szeretett sasok alatt, lemosni a vesztett ütközetek mocskát. Jun. 15 általkelt a Sambrean Belgiumba a burkus-angol sereg ellen, melyet Wellington és Blücher kiterjedt szálásokon kormányoztak. Fleurus- és LIGNYNÉL (l. e.) 16-án véres ütközetre kelt a dolog, melyet ő nyert meg, azonközben hogy Ney a bal szárnyal Quatrebrasnál a brüsseli uton mérgesen harczott az ellenséggel. A hátráló burkus sereg az angol sereget is kinszeríté visszavonulásra egész a soignei nagy erdőig, mely előtt egy nagy emelt sikságon szállt táborba, Napoleon megtámadását bevárni, mert Blücher minden bizonnal megígérte, hogy vele egyesülni fog. Napoleon csak az angol utócsapatot vélte látni, 's 18-án délben iszonyu erővel rohant Wellington erős állására a WATERLOO (l. e.) melletti emelt sikon Mont St. Jeannál. Hanem a Britek állása 's bátorsága visszavert minden rohanást, 's midőn Blücher a legterheesebb előnyomulás után este a Francziák jobb oldalára tört, Grouchy pedig Thielemannal küzdött Wayrenél, az ütközet Napoleonra nézve végveszéllyé lett, melyből alig menekedhettek egynéhány ezeren Parisha, hova Napoleon mint első szökevény tért vissza 21. Itt felszólítottván erre a nép képviselőjítől 's generál Solignac által reábeszélttetvén, lemondta Jun. 22, de csak fija kedvéért, 's elment Malmaisonba, utóbb pedig Rochefortha, a honét Amerikába akart utazni. De az angol órhajósok gátlák elmentét, 's mivel félnie kellett, hogy a Bourbonok kezére kerülhet, azért Themistocles sorsára hivatkozva megadá magát Jul. 14 angol kapitány Maitlandnak, 's 15-én a Bellerophon nevű hajóra szállt. Az angol parton tudtára adatott az országglás részéről, hogy mint fogoly St. Iloa szigetére fog vitetni. Ott élt Oct. 18 olta 1815 Majus 5-ig 1821 Longwoodban mint generál Bonaparte a szövetségesek biztosai szeme előtt, 's az 1815 Aug. 21 egyezség következésében europai statusfogolynak tekintett. Kiséretében voltak önkényt generál Bertrand feleségével 's gyermekivel, gróf Montholon feleségével és gyermekivel, gróf Las Cases (a kinek 1817 el kellett őt hagynia), generál Gourgaud (a ki 1818 visszatért Europába), 9 férjfi- és 3 asszonycesléd. Napoleon élte Sz. Nonán megen-gesztelé kortársai nagy részének gyűlölségét, követőjinek bámulását pedig nagyon nevelte. Megrázható ugyan pillantatokra ama szörnyei bukása, de erejét meg nem semmisítheté. Személyességét a száműzés

sulya alatt szintgy megtartotta, mint a' Tuileriák palotájában; csak bel-seje, az ember az érc melyben, tünt most jobban szembe, mint akkor, midőn a' statusvilág sorsát határozá el akaratja. Kik őt St. Ilonában szolgálták, mint császárral bántak vele mindnyájan; 's ezeknek hűségét a' köszönet és barátság érzetével méltatta 's viszonozta. A' sziget kormányzója, sir Hudson Lowe, leggyűlöletesebb kiméletlen szorossággal őrizte, de Napoleon olyan charactererőt szegezett ellene, hogy a' fogoly méltósága a' köz véleményben nagy mértékben nevedett. Egyébiránt itt is meg lehetett Napoleon minden tetteben a' vas indulatot 's a' rendíthetetlen állhatatosságot esmerni, melly által előbb oly gyakran volt szerencséje véghez vinni, a' mit más lehetetlennek tartott. Semmi tekintetben nem akara az Angoloknak just adni, hogy személyéről rendelést tehessenek, mert csak önkényt 's ezen megígért feltétel alatt, hogy Angliába fog vitetni, adta magát az ő védelmek alá. Midőn O' Meara, orvosa, kénytelen volt az angol kormányzó parancsára tőle eltávozni, orvosi segély nélkül maradt több hónapig; szolgálji kérése 's egészségének naponként rosszabbuló állapota nem bírhaták arra, hogy az angol vezértől küldött orvost maga elejébe bocsássa. Midőn már nem akarták kíséret nélkül kijárni engedni, nem ment ki többé lakásából. Emlékirásainak készítése volt főfoglalatosága. Pihenésnek játszott sakt, vagy pedig olvastatott maga előtt 's főképen szomorú játékokat. Emberei biztos körében gyermekségéről és sorsairól oly közönösen beszélt, mintha a' régi történetírásról szólt volna. A' Francziák közt Napoleon volt legderültebb St. Ilonában; részt vevén mindenben, mi a' körülötte lévőket illeté, mindenkiben tudott bátorságot éleszteni. Fija iránt a' leggyengédebb emlékezettel viseltetett; Franciaországáról csak becsüléssel és szeretettel beszélt. Nyavalyája csupán az utolsó 6 hétben mutatott veszedelmes characteret. Ennek alapja a' gyomor belső szétdu-latásában volt 's az angol orvosok állítása szerint, kik a' bontszolást O-laszországból Napoleonhoz küldött orvos, Antommarchi, jelenlétében vívék végbe, gyomorrákból állott, melly a' gyomorfalak és a' gyomor-száj elkeményedéséből származott. Napoleon előre látá közelgető végét 's gyakran és nyugódtan beszélt róla. Hallván az orvostól, hogy még csak 48 óráig fog élni, megkéré generál Bertrandot, segítsen neki végrende-lését elkészíteni, a' mivel ők ketten mintegy 15 óráig foglalatoskodtak. Utolsó rendelkezései gyengéd háláérzet 's tiszta emberi indulat bizonyosságait foglalják magokban. (Ez a' végrendelet, melly az „*Allgemeine Zeitung*“ 1824 évi 159 száma melléklapján egészen le van nyomva, csak 1826 hajtattott végre; legfontosabb pontjaiban 's részént egyezség által.) Na-poleonban semmi változást nem lehetett észre venni halála óráján. Aus-terlitz tábori ágyán csudálatra méltó lelki bátorsággal mult ki a' világból Bertrand és Montholon, hiv barátai, karjai, Longwoodban Majus 5. 1821 esti 6 óraker 51 éves 's 9 hónapos korában. Maj. 9 minden hadi tiszteletek közt, mellyek őt mint generált illették, temettetett el egy maga választotta völgyben. Sorsa önkényes társai, generál Bertrand és Montholon, a' francia országlás engedelmevel Anglián keresztül vis-zatérték Parisba Octob. 1821. Vö. Bourienne „*Mem. sur Napoleon*, (Paris 6 köt. 1829); története literaturáját lásd e' czikk. alatt: NAP-LEON 'S AZ Ő KORA, IROMÁNYOK TŐLE 'S RÓLA.

BONAPARTE (Maria Francisca Josephina), a' Francziák császárnéja, szül. St. Pierreben Martinique szigeten Jun. 24. 1768, Tascher de la Pagerie, egy gazdag nemes, leánya volt. Még igen fiatal korában me-ne férjhez földijéhez, a' revolutio történetében híres vicomte de BEAU-HARNOIS Sándorhoz (l. e.), ennek lefejeztetése után a' Madelonettek töl-möczébe vetteték; de a' rettentő országlás megbukásával megszabaditta-ték. Most director Barras oltalmába jutott, kinek eszközlése által Mart. 8. 1796 Bonaparte Napoleonhoz adatott férjhez, ki akkor az olaszor-szági sereget vezérlé. Ezolta osztozék indulatosan szeretett férjének tün-

döklő sorsában. Napoleon Decemb. 2. 1804 neki, mint Franciaország császárnéjának, fejére tevő a koronát. Mondassék bár akarmi azon könnyű hangról, mely az ő fiatalabb esztendejében kitint, szive jóságát, jótékonyságra való különös hajlandóságát, emberi nyomoruságot megszüntetni vagy legalább gyengíteni, állandóul törekedő indulatját egy szívvél lélekkel magasztalják, kik őt közelebről esmerték. Napoleon vas akaratját megtörni senki sem volt képes; Josephina szelid érzése gyakran kieszközlé az uralkodni vágyó férjfi kemény végzéseinek meggyengítettését. Ellenben el kellett férje hirtelen haragjának kitörését is szenvedni, a' ki néha annyira elvadult, hogy a' császárnét egész napok zárva tartá szobájiban. Első férjétől két gyermeke volt, Beauharnois Eugen és Hortensia Eugenia (I. EUGEN, Leichtenbergi, és BONAPARTE Lajos). Második házassága magtalan volt. Napoleon, koronaörökösét ohajtván, 's egyszersmind valamelly hatalmas europai fejedelmi házzal kívánván szorosabb szövetségre lépni, eltökélé magában, hogy Maria Ludovikát, austriai főherczeg asszonyt, veendi feleségül. Méltóságosan engedett Josephina a' szükségnek, megegyezett az elválásban özvegy császárné királyné czime alatt (*Impératrice-Reine-Douairière*) 's minekutána egynéhány utat tett volna, malmasoni szept kastélyába vonta magát. A' Francziák tisztelete, szeretete és sajnálása követék őt, kit már régolta Napoleon jó lelkének (*l'étoile de Napoléon*) neveztek. Megérte a' birodalom megbukását, mellynek hajdan legfőbb pontján állott; azonban az a' vigasztalása volt, hogy a' nagy fejedelmek, kik azt megtörték, az ő személyes becését nyilván megesmerték. Meglátogatták őt a' legnagyobb fejedelmek. Sándor császárral sétálgatván kertében, meghűtötte magát, mi által betegeskedése veszedelmessé lett 's rövid szenvedés után halálát okozta, Majus 30. 1814. Az esmeretes parisi Sybilla, Le Normand, által Nov. 1820 kiadatott. „*Mémoires historiques et secrets de l'Impératrice Josephine Marie-Rose Tascher de la Pagerie*“ sok érdeketes tudósításokat foglalnak magokban ezen nevezetes asszony életéből, ki mind haláláig indulatokkal teljes creol asszony maradt 's a' mellett babonás, mint a' gyermek, melly boszorkányokat hisz, 's azonban egyszersmind jószívű 's pazarlásig adakozó, főkép kívándorlottak iránt, 's a' ki mind ezeken kívül mivészeti esmeretekkel is birt 's a' fűvésztudományt kedvelte; — csakhogy ezen tudósítások nincsenek bizonyítva 's legfeljebb is igen csekély historiai érdemek van.

BONAPARTE (Lucian), Napoleon második testvére, 1814 olta caninói herczeg (egy mezei jószág Roma mellett, mellyet 1808 vett meg, a' pápa pedig utóbb herczegsége emelt) született Ajaccióban 1772, mások szerint 1773. A' revolutio kiütésekor hevesen ragaszkodék a' nép pártjához. Pályája Toulon bevétele után (Dec. 16. 1793) kezdődött egy hivattal a' sereg élelembiztosságánál. Akkor lépett jegybe Boyer kisasszonnyal, kinek testvére földbirtokos és fogadós volt St. Maximinben a' Var departementban; de csak 1795 vette el. — Lucian akkor nagy buzgóságot mutatott a' revolutio iránt; ennél fogva Robespierre megbukása után St. Maximinből távoznia kellett. Azolta Marseillen lakott igen nagy szükségben, míg a' Vendemiaire 13 az ő sorsát is kedvezőre változtatta. Mart. 1797 a' liamoni departement követének választaték az ötszázak tanácsába. Hadi biztossági munkálódása közben el nem mulasztotta utóbb olly nagyra nőtt vagyonjának alapját megvetni. Jul. 18. 1797 jelent meg elsőben a' szónoki polczon. Elvetette azon rendelést, hogy a' boltok a' Décaidin bezárasssanak, mint kegyetlent; hatalmasan kelt ki a' status pénze fecsérője ellen 's a' köztársaság szerzése innepén felszólítá tisztársait, a' III. esztendei alkotmányért meghalni, segélte azonban kevellés azután ugyan annak gyámolait, Merlint, Laréveilléret és Treilharden, megbuktatni. Most egyre nevedék befolyása, 's már látszott formálni azon pártot, melly utóbb testvérének igekezteit előmozdította. Kevellés Brumaire 18 előtt előlülője lón a' tanács-

nak. Ezen nap esetét leginkább ő kormányozta. Nem lérén képes azon zudulást lecsilapítani, melyet Bonaparte a gyűlésbe léptével okozott, felkelt helyéről, letévé méltósága jegyeit, lóra üle, végig szöktete az őszvegylt seregek sora előtt 's felszólítá azokat, mentsek meg generáljokat, a' kit meg akarnak ölni. Lucian (Sieyessel együtt szerzője Brumaire 18-ának) belső minister lett. Ezen méltóságában (1799) előmozdítá a' mivészégeket, tudományokat és a' nyilvános oktatást. Egy második Prytaneumot szerzett St. Cyrben 's rendbe szedte a' praefecturákat. Egyébiránt lelkesen kívánta a' köztársaságot egyes fejjel; midőn pedig Napoleon a' katonai hatalom rendszerét keresztülvitte, meghasonlott ezzel 's Octob. 1800 követnek ment Madridba, hol az ő ügyes és kedveltető magaviselete által egészen megnyerte IV. Károly királyt, a' királynét 's békeherceget 's eltávoztatá az eddigi brit befolyást a' madridi udvarból. Az etruiai királyság felállítása 's Parmának Franciaországhoz engedése tárgyában is munkás volt. Utoljára Napoleon özveházasítását Isabella infansnéval vette eszközöbe, melyet Napoleon elejénte helyben hagyott, később pedig, Josephina könnyei által megrendítettén, félre vetett. Lucian a' Spanyolország és Portugal köztött békeséget Sept. 29. 1801 irá alá, meghitt barátjával, a' békeherceggel, együtt, 's az uralkodó herceg egy az egyeséget megelőző titkos feltételnél fogva 30 millio frankot fizetett le, mely Spanyol és Franciaországok közt egyenlően osztatott fel. Lucian 5 milliót kapott belőle, a' többi 10 millio pedig Napoleon privát pénztárába folyt. Visszatérván Parisa, a' tribunatusba lépett (Mart. 9. 1802). Itt a' becsületrend felállítását támogatta, mellynek azután nagytiszte lett, 's előmozdította a' concordatumot (költ Jul. 15. 1801), mely által megszerzé magának a' pápa jó akarátját, ki azután sok bizonyosságát adá becsülésének. Az intézet Febr. 3. 1803 felvéve tagnak a' politicalai és erkölcsi tudományok osztálya számára, 's kevéssel ezután megnyerte a' trieri senatoriát. Erre elfoglalá a' becsületrendnek a' rajnai departementban és Belgiumban osztott jószágokat. Mindazáltal szüntelen ellene szegezé magát Napoleon egyedüluralkodásra törekedésének; innét a' mind inkább inkább nevedő egyenletlenség testvérével. Midőn végre Lucian ugyan azon esztendő vége felé pénzváltó Jouberton szép özvegyét Napoleon akarátja ellen, ki neki a' hetruiai királynét ajánlotta, feleségül elvette (első felesége 1802 holt meg), 's Napoleon a' császári korona után nyult volna, annyira ment a' dolog a' két testvér között, hogy Lucian (a' mint mondják) elfogatás kikerülése végett Olaszországba ment 1804, 's a' Romától 4 mföldnyire fekvő Villa de Nemorit megvévén, familiájának, a' mivészességnek és a' tudományoknak élt. A' császár megkínálta több ízben Olaszország királyi székével és Spanyolországával, hanem egyszersmind feleségétől való elválását is szüntelen kívánta. Özvejjeven egyszer 1807-diki Novemberben Mantuában Napoleonnal, mind ez, mind egyebek javalották az ő legidősbik 's akkor 12 éves leányát, most herceg Posse-dinét, az austriai herceghez férjhez adni; de leánya elég bátor volt ezen ajánlást el nem fogadni. Erre Tascher kisasszonnyal, ki utóbb herceg Aremberg hitvese lett 's most elválva él, kínálták meg Ferdinand herceget; hanem Ferdinand ebben meg nem egyezett, mert ő csak Napoleon nemzetségével akart rokánságba lépni. Lucian ezen ellenkezése által annyira elkeserítette a' császárt maga ellen, hogy Éjszakamerikában akart bátorságos menedéket keresni. Megkéré tehát a' sardiniai udvarnál volt angol követet, Hill urat, szerezzen neki angol országló-széki utlevelet, 's annak szavára hajóra ült Aug. 5. 1810 Civita-Vecchiában familiájával, 35 személy kísérettel 's ingó vagyonjával együtt. A' szélvész kinszeríté Cagliariában kikötni. Hanem az angol ministerium megtagadá az utlevelet 's Lucian még csak ki sem szállhata a' hajóból. A' kikötőből elindulván, fentartatott hajója, 's Adair, a' ki mint brit követ utazott Konstantinápolyba, Hill szavára Maltába viteté, a' hol Lucian a' londoni

cabinetnek azt mondá, hogy Amerikába utazásának egyetlenegy célja, ott mint egyes ember élni. Ez azonban meg nem engedtetett neki. Ugyan azon eszt. Decemb. havában Angliába vitetett, a' hol mindazáltal megkülönböztetéssel bántak vele. Elejénte lord Powis engedé neki által stonehousei kastélyát Ludlow mellett; azután az általa megvett Tomgrove kastélyba ment lakni, Worchester mellé, a' hol felvigyázat alatt tartott 's egy angol ezredes kapitány volt mint társalkodó szüntelen körülte. Egy idő mulva az a' kérdés tétetett a' parlamentben, vajjon lehessen e Bonaparte Luciant, a' ki angol uti levelet reménylett kapni, fogolynak tekinteni? Különbféle vetekedések után hadi fogolynak jelentetett azért, hogy a' francia senatori méltóságról még nem mondott le, de viszonyában semmi változás nem tétetett. Napoleon megbukása (1814) visszaadá neki szabadságát, 's ő ismét Romába ment. Már Londonban kiadá az ő középszerű, de legnagyobb könyvnyomatói és rézmetszői fényel ékesített 's a' pápának ajánlott hőskölteményét: „*Charlemagne ou l'église délivrée*“ 24 énekben, mellyekben bátyja ellen kikel 's a' Bourbonokat magasztalja. Ezért a' pápa a' Lucian által megvett csekély Canino hercegséggel ajándékozta meg 's e' czimmel: „*Principe di Canino*.“ Midőn Napoleon 1815 Elbából visszatérvén, Franciaországot ismét elfoglalta, Lucian testvérhuga, Borghese Paulina, által indittatván, el ment hozzá, a' Romát seregével rakva tartó Murathoz parancsot ki eszközölni, hogy az egyházi birtokból huzza ki katonáját, kivévén egy katonai utat az anconai vidéken keresztül. Megnyerte e' levelet Malmajosban egy beszélgetésben Napoleontól, hanem vonakodék bátyjánál maradni 's elutazott vissza Olaszország felé; de Napoleon nem ereszté által a' határon. Ennél fogva 22 napig kellett Luciannak Versoixban Geuf mellett mulatni, hol Staël asszonyt látá. Végre engede, 's Majus 9 elment Parisba, a' nélkül mindazáltal, hogy egészen Napoleonhoz kapcsolta volna magát. Elejénte még a' francia hercegi czimmel is vonakodott élni, mivel rangja Jeromos öccsének utána volt téve. A' képviselők kamarájában akart ülést foglalni, meg lévén annak tagjává választva, mit azonban Napoleon meg nem engedett, gyanítván, hogy Lucian ellene fordítandja befolyását. A' caninói herceg kénytelen volt a' pairek kamarájába lépni. De még itt sem ült a' hercegek közé, hanem csak a' többi pairekhez, minthogy ő csak kinevezés által lett paire. Ekkor követséget küldé megköszöntésére a' nemzeti intézet második osztálya, mellynek ő is tagja volt. Ezen követségnél volt Suard is, ugyan az, a' ki Febr. 1815 azt a' minden tagtól bosszonkodva hallott javalatot tette, hogy Lucian zárassék ki körökből, mert Bonaparte nevet visel. — 8 vagy 10 nappal elébb, mintsem Napoleon a' hadsereghez elment, titkos tanács tartatott a' de l' Elisée palotában József és Lucian hercegek, cardinal Fesch, Fouché és mások jelenlétében. Itt javalá Lucian: 1) fogadják el tüstént Napoleon lemondását, mellyet fija kedvéért szándékozott tenni; 2) ajánlják az ifju Napoleont 's ennek anyját, Maria Ludovikát, ki az országlást fogná vinni, Austria császárnéjának; 3) Napoleon bizzék Austria egyenessébe 's maga menjen Bécsbe az egyezés teljesítéséért kezekedni. Napoleon helyben hagyta mind ezeket, de a' következő napon megváltoztató elhatározását. Most veszte el Lucian minden reményt. A' waterlooi veszély után mindazáltal teljes eszmélettel birt 's törekedék Napoleon bátorságát élesztetni. Javalá bátyjának, bocsássa szét a' kamarákat 's mint dictator lépjek fel, megmenteni, a' mit lehet. XVIII. Lajos másodszeri fellépése a' királyi székre arra bírá őt, hogy Romába szökjék. Austriai generál, gróf Bubna, azonban Turinba viteté a' fellegrárba, hol mindazáltal becsülettel bántak vele. De a' szövetségesek az ő kinyilatkoztatására: „*Qu' il s' était constamment opposé aux vues ambitieuses de son frere, et qu' en dernier lieu il ne s' était joint à lui qu'afin de le ramener à des sentimens de modération*“, (hogy ő állandóan ellene volt bátyja hirre vágyó kívánságainak, 's

az utolsó helyen csak a' végett kapcsolá magát hozzá, hogy őt mérsékelt indulatra vezesse), 's a' pápa közbenjárására visszaadák szabadságát Sept. 1815; de megfogadá egyszermind a' pápai szék, sem őt, sem familiája akarmellyik tagját nem ereszteti ki az egyházi birtokból. Azolta Romában élt, vagy annak szomszédságában saját jószágain, mellyek között Ruffinella a' legfinomabb művészetizlés széke. Lucian 1817 uti levelet kért maga 's egyik fija számára Ejszakamerikába, mellyeket azonban megtagadtak tőle az egyesült hatalmasságok ministerei. Végre megengedettett fíjának, Bonaparte Károlynak, Ejszakamerikába menni, a' hol az 1825 megholt. — Napoleon után kétség kívül Lucian ezen familia legnevezetesebb tagja. Nem lévén saját dicsőségvágy nélkül, csak abban helyezé dicsőségét, hogy bátyja előtt egyedül nem hajlonga 's attól függetlenül characteréhez hiv maradt. A' makacsságnak minden viszonyban adá bizonyosságát; de azzal tetszetős és kedjeltető magaviseletet kapcsolott össze, melly által magát mindenütt megszeretteté. A' Brumaire 18 revolutiót, mellyet ő maga készített előre, hatóssága 's lélekjelenléte határzá el. Mint minister nagy uralkodásvágyat mutatott, 's tettei gyakran hevesek voltak; hanem képviselő jeles volt. A' millyen jelesek szónoki tehetségei, szintolly kevéssé fénylik mint költő. 1799 irt egy „*Stellina*“ című románt. 1819 második hőskölteményét adá ki Romában 12 énekben, e' czimmel „*La Cyrréide, ou la Corse sauvée*“, a' mellyben a' Saracenusok Corsicából (hajdan Cynos) való kiűzetését énekli. Midőn Aignan, Homer fordítója, Maj. 18. 1815 a' nemzeti intézetbe felvétetnek, egy odát olvasott Lucian az Odysseára, mellyben a' görög költőt alacsonyítói ellen védte. Még több becse volt az emelt-metszetű kónek (camee) Homer fejével, mellyet akkor az ujonnan felvett tagnak adott. A' Mart. 21. 1816 költ rendelő level által már nem vétetett fel Lucian a' francia academia tagjainak sorába. — A' *Mémoires secrets sur la vie privée, politique et littéraire de Lucien Buonaparte, Prince de Canino, rédigés sur la correspondance et sur des pièces authentiques et inédites*“ (London 1818 és Paris 1819. 2 k.), mellyeknek szerzője, a' mint tartják, de Beauchamp Alfons, a' „*Biographie des contemporains*“ szerzőjinek ítélte szerént sok helytelenséget foglalnak magokban. Elsőben Londonban adattak ki 1815, de tüstént elnyomattak. Másodsor 1819 jelentek meg Londonban Colburnnál (Leipzigben Brockhausnál). A' mi ítéletünk szerént ezen emlékirások összevgyűjtője és kidolgozója Lucian nyilvános és privat életét részrehajlatlanul ítélte meg; a' dicséretet és becsmérlést bizonyitva adja elő, nem hallgatja el a' disztelen vonásokat 's megigazit némelly hibát; meg is egyez az egész az esmeretes történetekkel és viszonyokkal, úgy hogy a' kor történetéhez tartozó fontos munkának méltán tekinteni. A' „*Napoléon devant ses contemporains*“ munka (Paris 1826) szerzőjének is Lucian tartatik.

BONAPARTE (Lajos, gróf St. Leu), Napoleon harmadik testvére, született Ajaccióban Sept. 2. 1778, fiatal korában ment Franciaországba, a' hadi pályát választotta 's a' chalonsi pattantyusoskolában oktattatott, hol antirepublicanus okfejeket szivott be. Bátyját Olaszországba 's Egyiptomba kísérte, a' nélkül hogy kimutatta volna magát. Egyiptomból hivatalos levelekkel jött vissza a' directoriumhoz Mart. 14. 1799. Brumaire 18 után nem sokára Berlinbe küldte Napoleon, a' hol egy álló esztendeig igen pulyán élt. Erre brigadgenerállá tétetett 's 1802 Napoleon mostoha leányával, Beauharnois Hortensiával, adatott egybe. Korábbi szerelme, mellyet bátyja szédult, volt legelső oka későbbi egyenetlenségének Hortensia hitvesével, melly házasságról maga is e' szavakat használja: *Mal assorti et sans inclination réciproque*. Ez benne mély szomorúságot, bátortalanságot 's elevenségének hanyatlását szülé. Felvén Napoleon a' császári méltóságot, Lajos öccsét cometableé 's a' karabélyosok főzredesévé, 1805 pedig piemonti főkörmányozóvá teré. De Lajos egészségtelensége miatt Turint nem sokára elha-

gyá. Midőn ezután Schimmelpennink, Batavia nagypensionnalra megváltván, hivatalát le akará tenni, használá Napoleon az alkalmat, hogy öccsét a' kötött egyezség 's a' nemzet akaratja ellen hollandi királyá tegye, a' mi meg is történt Jun. 6. 1806. Lajos vonakodott a' hollandi királyi koronát elfogadni; betegességével 's Hollandia nedves levegőjével mentegeté magát; de Napoleon ezt mondá: mint alattvalónak engedelmeskednie kell, és *qu' il valait mieux mourir roi, que de vivre prince*. Még más okok is járulván hozzá, eltökélé magát Lajos a' koronát elfogadni. Azonban nem lehetett 's nem is volt egyéb francia helytartónál. Így tehát jólelkü gyengeség volt, ha azon lehetőségről álmodott, hogy ott majd mint valódi király fog uralkodhatni. Igaz azonban, hogy az e' tárgybeli korábbi alkudozások eltökeltették előtte. Lajos, mint király, valóban egészen Hollandi akart lenni; hanem az lehetetlen volt az ő helyzetében; ezért nem volt az ő országlásának, noha ő a' nemzet köz véleményét becsülte 's a' kormányzás minden részét javítani igazán igyekezett, áltaján véve sem szabadsága, sem méltósága, 's azon kemény, sőt csipős észrevételek, mellyek Stryk van Lynschotten „Eleuterophilos“-ában (Germanien 1818) adatnak elő Lajos királyról 's a' körülötte voltak, talán nem egészen alaptalanok. Tévedésből gyakran követett el hibát, a' melly gyökeret vert a' nemzeti szokások ellen, például az árváknak katonai szolgálatra próbált kiszedetése által. Ezenfelül a' király sok ideáji és némely rendelkezései, mellyeknek Napoleon *manie d' humanité* nevet adott, ábrándozók 's egészen teljesíthetetlenek voltak; mások, például a' királyi lakhely általtétele Haagból Utrechtbe 's utóbb Amsterdamba, nem csak czéliránytalan, hanem még káros is. Annál nemesebb volt az ő, habár haszontalan. ellenállása Franciaország ugy nevezett magas politioájának rendszabásai ellen, a' mennyire azokat Hollandiának is kellett teljesíteni. A' spanyol királyi koronát, mellyel Napoleon megkínálta nagy méltósággal telta el magától. Egy más alkalommal szabadlelküleg nyilatkoztatá ki: „hogy ő, midőn Hollandia koronáját elfogadta, Hollandivá lett.“ A' Franciaország parancsolta hadi készülétek egy részről, más részről pedig a' kemény rendelkezések a' brit kereskedés ellen lehetetlenné tévők a' hollandi nemzeti vagyon jó karba állítását. De még is tudta Lajos Hollandiát közönséges bukás ellen oltalmazni. A' külső ügyek legsürgetőbb vetekedése közt készítette egy új büntető és polgári törvénykönyv. Ezenfelül a' francia példára egyforma mértékrendszert is hozott be. Személyesen mérséklést, szerénységet, munkás emberi szeretetet mutatott a' király p. o. a' leydeni puskapor fellobbanásakor, az áradáskor 1808 télen, 's ha megsértetett, könnyű volt megengesztelni. De semmi okosság sem volt képes Hollandiát sorsától megmenteni. Midőn Lajos folytató a' szárazföldi rendszert Hollandiában nem szorosan teljesíteni 's népe mellett hatalmasan kikelt bátyjának egyre nevedő kívánságai ellen, egészen meghasonlott ezzel, Parisba hivatott, 's csak nagy áldozatokkal lehetett szerencsése a' hollandi status lételét fentartani. Azonban ez is csak rövid ideig tartott. Tudtára esvén, hogy Oudinot egy francia sereget vezet Amsterdam és a' tengerpart elfoglalása végett, Jul. 1. 1810 lemondá az országlásról 's az alkotmány szerint távollévő hitvesét tévé uralkodónának kiskoru fija nevében, kit a' császár Mart. 8. 1809 apja tudta nélkül nevezett ki bergi és klevei nagyhercegnek; fija gyámatyagságát azonban megtartá magának, 's ezen rendelkezései után két meghitt embere által kísértetve, elhagyá Hollandiát 's gróf St. Leu név alatt Teplitzen ált Graetzbe ment, hol a' tudományoknak élt 's egy közép-szerű románt irt. Junius hónapi királyi jövedelmét fíjának hagyta. Midőn Hollandia Franciaországhoz kapcsolatott, eltöltött minden jövedelmet a' maga, felesége és gyermekei számára; ellenben általengedé feleségének a' st. leui birtokot Paris mellett, a' parisi palotát 's Hollandiában is egynehány házat. (St. Leut Octob. 1817 herczeg Leuchtenberg-

nek, Beauharnois Eugennek, engedte által. Lajos felesége még most is viseli a' hercegi czimet.) 1813 és 14-ikben több ízben kinalta meg Lajos szolgálatjával a' császárt, de mindég Hollandiának franciaia dynastia alatt leendő viszonzfelállittatását vévén feltételül, a' mit Napoleon egyenesen megtagadott. Lajosnak az amsterdami tanúchhoz Nov. 29. 1813 irt levele sem szült reménylett foganatot. Az oraniai ház visszahelyeztetésekor Hollandia iránti kötelességei alól feloldatva érezvén magát, Parisba ment Jan. 1. 1814. Hanem Maria Ludovika esászárné által eszközölt őszvejövetele Napoleonnal hideg volt és feszes, mindazáltal még is állandóul intette bátyját békeségre. Mart. 30 Bloisba kísérté a' esászárnét. Aprilisben Lausannebe ment, 's innét Nov. 1814 Romába. 1815 nem fogadta el Napoleon Parisba hívását, a' ki őt Franciaország páirének nevezte, hanem Romában maradt. Elválván feleségétől, a' ki Parisban az 1815 esetekben nagy részt vett, azt kívánta, hogy ez fíját, az elébbi bergi nagyherceget, Napoleon gyámtyasága alatt adja neki által, kinek nevelésével Romában maga foglalatoskodott. Bonaparte Lajostól vannak levelek a' „Correspond. interceptée de l'armée d'Egypte“ gyűjteményben. Ez a' level, mellyben fíja nevelését Bonaldra bizza, lelke nagyságának szintolly bizonyosága, mint szive jóságának. Románja „Marie ou les peines de l'amyur, ou les Hollandaises“ (3 k. 1814.) a' hollandi szokásokat festi. Maga 's háza viszonyairól, kiváltképen pedig hollandi kormányzásairól, bő és pontos tudósítást tett a' jelen kor történetírására nézve fontos 's az előszón kívül egészen töle készítettett: „Documens historiques et reflexions sur le gouvernement de la Hollande, par Louis Bonaparte, Ex-roi de Hollande“ czimű munkájában (3. köt. London 1821). Azon állítás ellen, mintha az angol parlamentről irt, „Histoire du Parlament d'Angleterre“ czimű munkának ő volna a' szerzője, nyilván kikelt a' parisi „Constitutionnel“-ben; az imént érintett „Documens historiques“ 'sat. írását pedig megesmerte.

BONAPARTE (Jeromos, 1816 olta montforti herceg), Napoleon legifjabb testvére, szül. Ajaccióban Dec. 15. 1784. (a' „Biogr. nouv. des contemporains“ szerént), nevelteté k juillyi collegiumban, mellyet Brumaire 18 után hagyta el, hogy a' tengeri katonaságra adja magát. 1801 mint hajóshadnagy szolgált a' st. domingoi expeditionál, Leclerc visszaküldé tiszti levelekkel, azután Martiniquebe ment mint fregattkapitány 's St. Pierre és Tabago közt kóborgott. Az Angolok által üldöztetvén, Ejszakamerikába ment, a' hol Baltimoreban Patterson Ersébettel, kereskedő Patterson legidősbik leányával, házasságra lépett Dec. 27. 1803. Napoleon parancsára elhagyá hitvesét 's Maj. 1805 visszatere Franciaországba. Ekkor reá bízá Napoleon, az algiri deytől a' fogoly Gennaikat visszavenni. Ezen szerencsétlenek közül 250 szabadtott meg. Erre egy 74 ágyus hajó parancsát adá neki bátyja. Azután 8 lineahajóból álló csapatot vezérlett Martiniquehez 's ellenadmiral lett. Augustus végével 1806 visszatért Franciaországba, franciaia herceggé nevezetvén, a' burkus háboruban generál Vandamme-al őszveköve a' 10-ik csapatot vezérlé Slésiába, Jan. 6. 1807 bement a' meghódított Boroszlóba 's osztályos generál lett. Az utolsó fegyveres tett, mellyre nevét kölcsönözé, Glatz vára bevetele volt Jun. 25. 1807. A' tilsi béke neki az ujonnan alkotott westfaleni királyságot adá Aug. 18. 1807. Erre Napoleon Katalin Friderika Sofia Dorottya württembergi hercegasszonyt véteté el vele Aug. 22. 1807. Jan. 1. 1808 nagy pompával hódoltak neki Kasselben. Itt királyi fényűzés közt élt azalatt, hogy a' Franciaiak az új statust rendbe szedték. Az ügyekkel keveset gondolt 's még csak németül sem tanult meg. Napoleon austriai háboruja alkalmával 1809 Schill betört az Elbe és Oker melléki westfaleni departementokba; a' Fulda departementba és a' Verra mellett Dörrenberg lázadást gerjesztett, 's a' szászországi hadi jelenések magát Jeromost is Leipzigba és

Dresdába hírák seregének egy részével. Herceg Braunschweig-Óls Friderik Wilhelm kevéssel azután Csehország erdejéből tört be Westfalenbe Szászországon keresztül 's utat nyitott magának a' német tenger partjáig. Ekkor a' westfaleni pénztár háboru költségei, pazarlás, kormányzasi hibák, megcsökken kereskedés 's a' status pénzének gyakori elraboltatása miatt egészen rossz állapotban volt. Nagy következtéseket reményeltek az 1809 végével öszvehívott 2-ik országgyűléstől; azonban semmi sem lett belőlök, mert Napoleon mindenütt közbe lépett. Mindazáltal még is több izben teve ez öccsének szemrehányásokat élete módjáért. A' király 1812 egy francia oszttalyl Lengyelországba ment, zsarolásokat követett el, Varsóban nagy pompával élt; az ő hibája által történtek, hogy Bagration Aug. 6. 1812 egyesült Barclay de Tollyval, a' miért így irt hozzá Berthier Napoleon nevében: „Sire, mivel Kegyed mindent megfordítva ért, nem csuda, hogy minden megfordítva megy.“ Ezért visszaküldetett Kasselbe. Napoleon leipzig-i vesztesége és Czernitseff véget vetének az ő királyságának 1813. Ez kiüzé a' királyt Kasselből Sept. 30. Visszatért ugyan oda Jeromos Oct. 17., de csak azért, hogy az öszvekapkodott drágaságokkal tüstént ismét visszaszáradjon Parisba. Az 1814 parisi béke után megtartá Jeromos a' hercegi czímet, 's az ő nem igen nagy, saját vagyonyját. Franciaországból ment el Apr. 1814. Feleségét utközben nem messze Fontainebleauhoz megtámadta egy fegyveres csapat, melynek vezére marquis Maubreuil, az ő hajdani lovászmestere, volt, 's megfosztta gyémánt-jaitól 's drágaságaitól. Ezek után egy ideig a' Schweizben tartózkodott, utóbb Graetzben 's végre 1815 elején Triestben. Visszatérvén Napoleon Elbából, elsőben a' joachimsi fő hadi szállásra ment, azután pedig Maj. vége felé Franciaországba anyja 's cardinal Fesch társaságában. Jun. 2. 1815 pair lett. A' lignyi és waterlooi ütközetekben Napoleon oldala mellett volt 's az utóbbiban nagy személyes bátorságot mutatott; többszöri megtámadás után elfoglalta a' hongau Monti ligetet, hol karja megsebesített. Napoleon lemondása után elhagyta Paris Jun. 27 's a' Schweizba ment. Azután Elwangenben, egy württembergi kastélyban, lakott mint gróf Montfort. August. 1816 az austriai birtokokba költözött által, hol felesége is osztozik sorsában. Jelenleg a' waldi uradalmat bírja St. Pölten mellett, a' kreinburgit felső Austriában 's a' schönauit Bécs mellett. Decemb. 1819 olta rendszerént Triestben lakott feleségével együtt; azután pedig Schönauiban legnagyobb csendben. Alattvalójik, kikkel sok jót tesznek, nagyon becsülik és szeretik őket. Rossz állapotban lévén herceg Montfort pénztára, a' hercegné Sándor császárhoz folyamodott. Ez a' hercegnének Bécsben Feb. 1822 gróf Golowkin által 150,000 ezüst forintot fizettetett ki 's 25,000 papirosrubel esztendei tartást rendelt számára. Nem sokára azután jóságperét is megnyerte Parisban a' törvényszék előtt 's 460,000 frankot kapott. A' hercegnék egy fija van, Jeromos, szül. Triestben Aug. 24. 1814, 's egy leánya, mely szinte Triestben szül. Jun. 1820. Első felesége Patterson asszony, Decemb. 1821 Romában volt leányaival együtt.

Zs. G.

BONA QUINTA FERIA, zöld avagy nagyhétheli Csötörtök némmely középkori oklevelekben.

BONAVENTURA (másképen Fidanza János), egy a' leghiresb scholasticus philosophusok közül, szül. 1221. Toscanában, 1248 Franciscanussá, 1253 theologia tanítójává leve Parisban, a' hol tanult vala, 1256 a' maga szerzetének generaljává, melyet nagy munkássággal és böles szelidséggel kormányozta, 1274 cardinalá 's pápa követésé a' lyoni zsinatban, holott azon esztendőben Jul. 14. ascetái sanyarúságának következtéseiben meghala 53-ik évében és a' legfeyesb temetési pompát nyere, melyen a' pápa és cardinalok 's királyok is jelen valának. Ifju korától fogva való tiszta életéért és némelly neki tulajdonított csuda-

tételekért különösen tiszteltetett életében. IV. Sixtus pápa 1482 a' szentek közé helyezé, V. Sixtus pedig 1587 a' legnagyobb ecclesiai tanítók közt hatodiknak tévé. Gondolatának fensége az ő munkájában és generáli méltósága a' Seraphicus rendben doctor Seraphicus czímet szerze neki. A' Franciscanusok őt, mint legnagyobb tudósokat, a' Dominicanusok scholasticus hűsének, Aquinoi Tamásnak, teszik ellenébe. Lyon, hol teteimei nyugszanak, védszentjévé választá. Nagy része számos munkájának rendjének becsületére és nemesítésére van szentelve. Mint Maria tiszteltének előmozdítója 's a' coelibatusnak, transsubstantiátiónak, egy szin alatt való communióknak apologetája is szolgált a' romai szentegyháznak, mellynek tanításait 's szertartásait a' Petrus Lombardusra irt commentarjában „*Magister sententiarum*“ és sok apróbb exegeticus 's asceticus munkájában sok philosophiai erősségekkel gyámolítani igyekezék. A' legnevezetesebbek közülök: u. m. a' „*Breviloquium*“ és „*Centiloquium*“ dogmaticai kézi könyvek. Sokszor homályossá válik azon iparkodás által, melly szerént a' philosophiát, mellyben ő az aristoteli megmutatásokat neoplatonicus megmutatásmódokkal vegyíti, az ecclesiai hit gyámolítására fordítja és azon kegyes mystica által, mellyet az emberi tökéletesülés intellectualis és moralis álláspontjainak feljebb emelésére használ. Neki az Istennel egyesülés a' legfőbb jó. Az ő „*Itinerarium mentis in Deum*“ és „*Reductio artium in Theologiam*“ czimű munkái, mellyek megannyi próbatételek a' theologiának, mint minden tudományok 's mesterségek czéljának, előterjesztésére, kifejtik ezt a' nézetet. Általában a' mystica kitünő eleme munkájának, és a' mystica theológiának, mint tudománynak, megállapítására többet tett ő valamennyi régebbi mysticusoknál. De ugyan azért még a' hol populariter akart is írni, p. o. az ő köz kézen forgott Szegények Bibliájában („*Bibl. pauperum*“ előadása a' bibliai historiának a' tanulatlanok számára), allegorico-mysticus magyarázatokba merül. Mind a' mellett megkülönbözteti még is magát a' többi Scholasticusoktól előadásának érthetősége, a' hasztalan szörszálhasogatások kikerülése, vallásos érzésének melegsége és practicus iránya által. Ímlyített commentarjában a' világnak örökkévalóságát éles látással megczáfolta, és a' lélek halhatatlanságát új 's még most is használható erősségekkel támogatta. Munkái kijöttek 1588—96 Romában 7 darabban, fol. De sok álmunkák vannak köztök.

A. B. S.

BONDI (Clemente), újabb olasz költő, Mantuában, vagy mások szerént, Parmában szül. 's a' Jesuiták szerzetébe lépett keves évvel eltöröltetések előtt. Azután főherczeg Ferdinand, milánói helytartó, gyermekeinek tanítója lett. Ekkor lépett fel lassanként mint lyrai, leíró, satyra- és elegiaköltő 's poétai fordító. Verse csinos, folyó, harmoniás, stylusa egyszerű nemes: sem felengő szólásmódok, sem keresett és szokatlan kifejezések és fordulatok nem éktelenitik. Mivei, főkép a' gyengéd érzelmű asszonyi nemet kecsegtetik, mellynek Olaszországban kedvenczköltője. Költeményeit pompás kiadásban birjuk (Bécs 1808, 3 köt.) melly a' főherczegné Estei Maria Beatrixnak van ajánlva.

bb.

BONFINI vagy DE BONFINIS (Antal), született Ascoliban Dec. 1427. Oskoláját hazájában végezvén, Recanatiban a' deák nyelv tanítója és később az itteni collegium rectora lett. Már itt több görög írók fordítása, némelly deák írók magyarázása által magának hirt és nevet szerzett, azonban még is I. Mátyás királyunk bőkezősége 1485 Magyarországára vont. Mindjárt első megjelenése alkalmával benyújtott munkái olly kedvességet nyertek neki, hogy a' tudományok- és tudósokban gyönyörködő fejedelem őt, mint felesége, a' nápolyi Beatrix, olvasóját, szép fizetés mellett szolgálatjába veszi és Magyarország történeteinek írását rábízta. Mátyás ugyan 1490 meghalt, de követője, Ulászló, iránta hasonló indulattal viselteték, és ő történetírását 1495-ig folytató, 1502 pedig meghala. Sokan magyar Livinsnak hívják, de ezt csak a' deák törté-

netirő felosztásának és előadása külső alakjának követése által érdemli meg; stylje nem tiszta, erőltetett és czikornyás; a történetek öszvetéltében, következtetésében a felsőbb tekinteteket hijába keressük; sok hijába való meséknek felvétele pedig ítéletének kevéssé szolgál becsületére. Azonban mint hazánkban a jobb izlés első terjesztője figyelmünkre, mint pártfogója hibáinak részrehatatlan bírója tiszteletünkre, mint hazánk nála nélkül elveszett egyes történeteinek szorgos öszveszedője hátlánkra méltó, bár ezeket szoros és józan vizsgálat nélkül nem használhatjuk. Magyar történeteiből Brenner csak 30 könyvet adott ki 1543, a többi 15-et Sámbocki lelvén meg, az egész munkát kiadta 1565. A legjobb kiadást, mely 1771 Lipcsében jelent meg, Bélnék köszönhetjük. Ezen munkáján kívül említést érdemelnek Beatrix Symposionja, Herodianus, Philostratus Lamnius, Hermogenes és Aphthonius fordításai és Horatiust világosító értekezései. *Gr. Teleki József.*

BONIFÁCZ (Szent), Németország halhatatlan érdemű apostola 's jóltétője, született 680 körül Angliában 's a keresztségben Winfriednek nevezteték. Minekutána 13 évet az excesteri monostorban töltött, átlépett a nucelli klastromba, hol rhetoricát, történeteket 's theológiát tanított. 30 esztendő korában áldozó papnak szentelteték. Európának nagy részét akkoriban még pogány nemzetek lakták; Angliából költöztek a térítők: különösen Németországba Gall, Emmeran, Kilian, Willibrord, 's a ki leginkább emlékezetes, Bonifác. 716 elhatározá magát Bonifác a ker. vallásnak a Friesiek közt való hirdetésére, de a Martell Károly 's Radbod frisiai király közt kilobbant háboru le nem győzhető akadályokat vetett e' szándék teljesítésének elejébe, visszatért az azért Utrechtből Angliába monostorába, mellynek Winbert holta után apátjává választatott. Minthogy azonban meghívottnak érzé magát a hitetlenek térítésére, mást nevezete helyébe 's 718 Romába költözött, hol II. Gergely teljes hatalmat ada neki az evangéliumot Németország minden nemzetinek hirdetni. Bonifác elkezdé hivatalát Thuringiában 's Baviariában, 3 évig tartózkodott Frisiában, megjárta Hassiát és Saxoniát, megkeresztelvén mindenütt a lakókat 's bálványtemplomaikat az egy igaz Isten szolgálatjára szentelvén. 723 Romába idézte őt II. Gergely, püspökségre emelé, megajándékozá egy canonok gyűjteményével, mellyek sinórmértékül szolgálnának neki, 's levelek által ajánlá Martell Károlynak és minden egyéb fejedelmeknek 's püspököknek, hogy őt jámbor igyekezetében gyámolítanak. Ekkor felcserélé Winfried nevét Bonifáczéval. Visszatérvén Hassiába 724, templomokat 's monostorokat épített, Angliából papokat, szerzeteseket 's apáczákat hívott, kiket mint segédársakat elosztott Thuringiában, Saxoniában 's Baviariában, 732 átküldé neki III. Gergely a palástot 's kinevezé őt egész Németország érsekének 's primásának, hatalmat adván, mindenütt, hol célirányosnak fogná találni, püspökségeket állithatni. 738 harmadizben utazott Bonifác Romába 's a papától a szent szék követénei neveztetett ki Németországra nézve. Egész Baviariában csak az egy passauai püspökség volt, Bonifác még a freisingi 's regensburgi püspöki székeket állitá. Thuringiában alkotá az erfurti, Hassiában a baraburgi püspökséget, melly utóbbi későbbben Paderbornba tétetett által; Franconiában a würzburgit 's a Palatinatusban az eichstädtit. 739 helyre állitá ismét a Sz. Rupert által ugyan ezen század első éveiben Sovárat (Salzburg) felállitott püspöki széket. III. Gergely 's ki azt követte, Zacharias, megerősíték mind ezen elintézéseket. Martell Károly holta 's Karolomann lemondása után felkené Bonifác ennek testvérét, az ugy nevezett Rövid Pipint, Noissonsban a Frankok királyának, előült az ott tartott egyházi gyűlésen 's Pipintől mainzi püspöknek neveztetett. Németországban 8 zsinatot tartott, alkotója volt a hires fuldai apátságnek 's 754 újabb apostoli utazásokat tett a hitetlenek megtérítésére. E közben Dockumnál 6 orányira Leeuwardentől nyugoti Frisiában, hol a szabad ég alatt

sátorokat üttetett, 755 a' vad lakosok fegyveres kézzel rohantak reá 's kíséreléssel egyetemben megölék. Élte mintegy 75 évre terjedt. Tettei elsöben Utrechtbe, késöbben Mainzba, végre Fuldába hoztattak. Az ottani apátságban egy általa írott másolatját az evangéliumoknak 's egy vérevel festett levelet mutatnak. Leveleinek gyűjteményét Serrarius adá ki, de tökéletesben 's helyesebb renddel Würdtwein 1789. Ott, hol Bonifác az első ker. szentegyházat építé éjszaki Németországban, Altenberg falu mellett néhány órányira Gothától, tiszteletére egy hozzá méltó, candelaber formára készített, 30 lábnyi magas szobrot emelt a' hátlas maradvány, 's ezen emlék felállítása alkalmával 1811 egy catholicus, egy ágostai 's egy reformatus szónok beszédeket tartottak. Dr. Löffler, gothai superint, feljegyzé ezen innepiséget egy kised írásban, mellyhez Bonifác élete leírása van fűggesztve.

B. V.

BONIFÁ CZ. E' nevet a' következő pápák viselék: I. B. Dec. 29. 418 választatott egy részéről a' romai clerusnak, míg más része Eulalius ellenpápához szított. Honorius császár a' szakadásnak véget akara vetni egy legközelebb tartandó egyházi gyűlésen, mellyre már meg is hívá mindenünnen a' püspököket, minthogy azonban Eulalius a' császár rendelkezéinek ellene szegzé magát, kitiltatott a' városból. Bonifác pedig kétségbe hozott tisztjébe íktaték. Feddhetetlen élet 's békeszeretet, de e' mellett igazságos jusainak védelmében férjias erő 's állhatatosság voltak characterének kitünő vonásai, melly utóbbinak nyilván való bizonyosságát adá a' közte és Illyricum püspökei közt 421 támadott egyenetlenség elizgításában. Elhunyt Nov. 24. 422. — II. B. Sep. 21. 530 emeltetett a' romai székre, de csak Dioscorus ellenpápnak hamar történt kimúlása után juthatott annak egyedül való birtokába. Hogy a' pápaválasztásban holta után támadható meghasonlásokat gátolná, 531 Vigiliust nevezé tisztfolytatójának, de megbánván e' bal lépését, azt még azon évben a' romai clerus és tanács jelenlétében visszahuzta. Megholt Oct. 17. 532. III. B. Febr. 19. — Nov. 10-ig 607 kormányozá az anyaszentegyházat. IV. B. Aug. 25. — 608 egész Maj 7-ig 615 ült az apostoli széken; a' történetek alig tartottak fen egyéb emlékezetre méltót éltéből, minthogy a' Pantheon Romában a' Bold. Szüz. 's egyéb szentek tiszteletére felszentelé. (L. PANtheon.) — V. B. 619—625 megerősíté azon már régibb just, mellynél fogva a' templomok mind meg annyi menedékhelyek valának 's munkás buzgósága által a' ker. vallásnak további kiterjesztését Angliában hathatósan elősegélé. — VI. B. 896 évben csak 15 napig volt pápa. — VII. másként Franco Bonifác törvénytelenül toladott a' pápai székre 974, látván azonban az ellenfelekezetnek töle idegenségét, oda hagyá Romát 's a' Vatican kincseivel Konstantinápolyba futamodék. II. Otto császár holta után ismét Romában termett 984, hol párthiveinek javulására XIV. Jánost, ki ezelőtt kevéssel választatott pápnak, börtönre vetteté, 's mint sokan gyanítják, életétől megfosztá; de az erőszakosan szerzett méltóságot nem bírta sokáig, minthogy 11 hónap mulva 985 maga is hirtelen meghalozott. — VIII. B. (l. e.) — IX. B., Tomacelli Péter nápolyi születés, míg VII Kelemen Avignonban tartózkodott, 1389 Romában VI. Orbán helyébe választatott. Nem tagadhatni töle nemine mü miveltséget, mellyet szép termete 's kellemes magaviselete emelt; de az egyházi dolgokban 's törvényekben olly járatlan volt, hogy gyakran a' legképtelenebb végzéseket adná 's csak némelly tapasztalt cardinalok segédelmével kerülhetné el a' nagyobb botlásokat. Vétkül tulajdonittatik neki, hogy az egyházi tisztségek 's egyéb az anyaszentegyház építésére 's nem lerontására irányzott dolgok elintézésében gyakran egyedül önhasznát kereste, különösen hogy az ugy nevezett annatak fizetését 1392 olly rendszerbe hozta, mint azt még ntána is némelly pápák sürgették. Azon tartományokban, mellyek őt esmerték pápnak, az egyházi beneficiumokat ugy tekinté, mint mellyeknek elosztása közvetlenül hatalmától 's csupa kegyelmétől függ; így Magyarországon 1391 ó

tett Pécsváradra apátot; 1400 Kanisai János, esztergami érsek (kit már elébb született követnek nevezett), hatalma alá vetett majd minden apát-ságokat, prépostságokat, monastorokat 'sat., hogy ez által részére hódítaná Sigmond ellen; 1403 a' szekszárdi, batai apátságot önkénye szerént ajándékozá. Az il y uton gyűjtött kincseket részszerént telhetetlen rokonira, részszerént költséges építményekre, p. o. az Angyalvár 's Capitolium megerősítésére, részszerént arra fordítá, hogy Itáliának akkori political egyenetlenségibe befolyást szerezne magának. Az ifju Lászlót a' nápolyi koronára segíté 's: ugyan azt 1403 Jadra városában Magyarország királyának koronáztatá, miért megbosszonkodván Sigmond, keményen tiltá, hogy az apostoli kamara számára ezentul semmi pénz ne szedetnék az országban; senki se venne el levelet vagy akármely rendelkezést a' pápa követétől 'sát. Ugy szinte Anjoui Lajos, Lászlóknak vetelkedő társa, nem keves bajt okozott Bonifácznak, miből kitetszik, hogy political tekintete, minden iparkodása mellet, csekély maradt. Egyedül a' Romaiak felett nagyobb hatalmat nyert minden elődjéinél. A' város kerületinek előljárójától (banderii) kétszer megfutamtra, 1391 és 94, vonakodott a' szent esztendő (1400) inneplésére Romában megjelenni, míg csak a' polgarok 1399 az említett előljáróknak letételét, egy általa nevezendő senator iránt engedelmességet és Assisiból, hol eddig tartózkodott, Romába való utazásra költséget nem ígértek. Ezentul Romát mint határtalan fejedelem kormányozá. Azonban a' pápai méltóságnak egyedül való birtokára a' nagy szakadásnak folytatása miatt nem juthatott; mert VII. Kelemen 1394 Avignonban elhalván, ugyan ott XIII. Benedek választatott, 's ezen új ellenpápa szinte ugy nem akart az anyaszentegyház békeségének helyreállítása kedvéért tisztjéről lemondani, valamint ki őt megelőzte. Igyekeztek ugyan némelly fejedelmek a' szerencsétlen szakadásnak véget vetni, de nem boldogultak, sőt Bonifác, hogy magát megbosszulja Venczelen, ki mind a' két pápának letételét 's egy harmadiknak választását javalá, helyébe Rupert bavaiai herceget emelteté a' romai királyságra, 's így ingadozó hatalma majd nem csak Német- 's Magyarországra, Angliára 's az éjszaki tartományokra volt szorítva. Bosszuságában, hogy XIII. Benedek követei szembe a' simoniaról vádolták, meghalálozott Oct. I. 1404. Az egykoru írók különösen dicsérik élte tisztaságáról.

B. V.

BONIFÁCZ, VIII., a' hires Cajetani, eredetiekép cataloniai nemzetségből vevé származását Anagniban. Gondos nevelést nyervén szüleitől, szorgalmatosan tanulá a' törvényeket, parisi 's lyoni capitularis lett, későbben szent széki ügyvéd 's pápai protonotarius Romában. Minekutána IV. Márton őt 1251 cardinalságra emelte, követnek küldetett Siciliába 's Portugalba, és elég ügyesnek találtatott, ki több fejedelmekkel alkudozásba ereszkedhetnék; különösen reábizatott a' siciliai és aragoniai, Szép Filep és I. Eduard angol királyok közt történt egyenetlenségek eligazítása. Minekutána V. Coelestin Bonifáczt késztetésére a' pápai méltóságot Nápolyban letette, ő választatott helyébe Dec. 25. 1294. Talált ugyan ellenzőkre a' Colonna nemzetségből való cardinalokban de kiken azzal bosszuláta magát, hogy azokat egyházi átok alá vetette. Beiktatása ragyogó 's pompás volt. Magyarország és Sicilia királyai tarták lovának fékét, midőn a' Lateranumba menne, asztal felett pedig koronás fővel tevék neki szolgálatjokat. Bonifáczt minden tehetségét arra feszíté, hatalmának mikép szerezhetne nagyobb kiterjedést, ha bár ebbeli igyekezetében nem mindég volt szerencsés. Ugyan is Sicilia meg nem esmerte a' pápától függését 's minden egyházi átok ellenére is II. Fridriket tisztelte királyának. Magyarország dolgaiba is avatta magát Bonifáczt 's érzékenyen sértegeté a' szabad nemzet jusait. Már III. András törvényes király alatt sürgette Robert Károly elfogadtatását 's csak ugyan mind a' pápa tekintetétől, mind még inkább a' nápolyi aranytól elvakítva, némellyek meghívák Károlyt 's megkoronázzák.

De nagyobb része különösen az egyháziaknak ellene szegzé magát ezen erőszakoskodásnak, 's annak megmutatására, hogy nem köteles a' pápától rátolott királyt megismerni, Venczelt választá; mi Bonifácz értesére esvén, Venczelt bírói széke elejébe idézte, 's minthogy megjeleni átalott, királyságáról letevén 's a' népet iránta való kötelességétől feloldozá, mire hazánkban ez a' második példa volt. Még sokkal nagyobb viszálykodásokba keveredett Szép Filep francia királlyal, ki nem engedé perét Angliával általa eligazítani; de számtalan bulláji, mellyeket ez ügyben Filephez intézett, tekintetbe sem vétettek emettől, 's épen olly keves fogantja volt az átoknak, mellyet a' romai egyházi gyűlésen 1302 reá mondott. Filep Franciaország rendjeitől 's papságától gyámolítva bátran védé királyi igazait a' pápa erőszakos beleavatkozása ellen, kit azonfelül, minthogy különbféle vétkekről vádoltatott, azzal fenyegetett, hogy Lyonban a' legközelebb tartandó közönséges zsinaton le fog tétetni. Filep még tovább ment, Nogaretet küldé Italiába, hogy a' pápa személyét hatalmába kerítse 's azt Lyonba hozza. Nogaret e' végre öszvekötté magát Sciarra Colonnával, ki, mint egész nemzetsége, Bonifácztól elnyomatott 's ugyan azért esküdt ellenje volt. Bonifácz, ki a' fejére vonuló szelvést hijában igyekezett eloszlatni, elhagyá Romát 's Anagniban keresztül menedéket. Itt meglepék őt Nogaret és Colonna 's mind a' mellett, hogy bátorságot mutatott 's felöltött papai ékességének fényével akarta elrezzenteni a' vakmerőket, elfogatott, sőt Colonna annyira felejté magát, hogy még személyes sértegetésekre is bocsátkoznék. E' vérengző zendülésben megöletett Gergely, a' választott esztergami érsek, is, ki mint háborgó Bonifáczhoz folyamodott. Két nap maradt Bonifácz e' kellemetlen helyzetben, ekkor fegyvert ragadának Anagni lakosi 's megszabadíták őt. Bonifácz Romába viteté magát, hol egy hónap mulva 1303 busultában meghalálozott. Nem lehet Bonifácztól megtagadni, hogy állhatatos volt eltökélésiben; de ezen tulajdonokat meghomályosíták nagyravagyás, hiúság, bosszuállás kívánsága 's ollykor alacsony magalkalmaztatása. Ő szerzette 1300 a' százados jubilaenmot, ha bár némelylek azt régibbnek gyanítják. Egyébiránt abban mindnyájan megegyeznek, hogy korához képest igen kivelt férjfiu volt.

BONN (András), egy 1738 Amsterdamban született híres hollandi anatómus, ki atyjától, egy ügyes patikáriustól, az orvosi tudomány minden ágai iránt különös szeretetet vett örökségbe. Leyden universitása orvossá formálta őt 's doctorrá mozdította elő. Két a' theoriában és 's praxisban híres orvos, Bichat és Wrisberg, Bonn dicső monographiáját „*De continuationibus membranarum*“ használták munkájikban, 's ezen munka, melly a' szerző iránt olly nagy figyelmet gerjesztett, beavató értekezése volt neki. Fiatal volt, midőn a' parisi orvosoktól magasztaltatott, további kivelt utazását elkezdte az universitásból Párisba, hogy az ottani practicusokat és a' gyógyintézeteket fundamentumosan megismerje. Csak 1771 lépett ő fel készülő időszakának gazdag tapasztalási után Amsterdamban mint orvos 's egyszersmind lezkkéket is tartott. Tulajdon költségén metszette rézbe a' „*Thesaurus Hovianus ossium morbosorum*“ három első füzetét. Egészen a' practicus életnek szentelé magát, ugy hogy egész élete — megholt 1818-ban — a' szenvedő emberiségnek 's azok jávának, ügyes hollandi orvosok és seborvosok formálásának volt szentelve. Mint Monnikhof fundációjának — mellyet ez a' különbféle sérések legjobb gyógymódjával megvizsgálására tett — előljárója, hasonlókép nagy érdemeket szerzett magának. A. B. P.

BONNAY (marquis), mint a' Nivernois tartománybeli nemesség követe lépett fel a' francia generálstatusokban a' revolutio kezdetekor. Jul. 14. 1790 letevén a' polgári hitet. Kivándorolván XVIII. Lajos király, követte ezt, 's mig ez Varsóban lakott, főtanácsadója volt neki. 1814-ben pair lett és követ elébb Kopenhagenben, azután pedig Berlinben. 1816-ban hevesen kelt ki a' parkamarában a' követek kamarája ellen,

azzal vádolván ezt, hogy a' ministerek munkálkodását gátolja a' törvények tiszta végrehajtásában. Néha a' költés mesterségének is hódol ez a' pair, például: Pethion és Lameth Károly ellen intézett gnykölteményében: „*La prise des Annonciades*“.

BONNET (Károly), híres természettvizsgáló és philosophus, született Genevában Mart. 13. 1720. Pluche „Természet néző helye“ (*Schauplatz der Natur*) és Reamur „Bogarak historiája“ elhatározá az ifju izlését. Felcserele a' törvénytudomány studiumat a' természet historiája studiumával. Első emlékirásáért a' levettetükről, mellyben megmutatá, hogy azok párosodás nélkül szaporodnak, husz esztendő korában a' tudományok academiájának levelező tagjává lett. Csak hamar azután részt vett ó Trembley dolgozásiban 's levelezésiben a' polypusokról 's interessans felfedezéseket tett a' hernyók és pillangók leheléséről 's a' galandféreg alkatajáról. Reamurrel, Zannottival, Fontenelle de l'Italie-val, Bernard de Jussieu-vel, Spallanzanival, Hallerrel, Mèquin-nel, Géer-r-l, Duhanellal és Lamberttel való heves levelezése 's a' dolgozásban való nagyon huzamos szorgalma meggyulaszták szemeit 's több mint két eszten eig megakadályoztaták az írásban. Ezt a' nyugalmat mindég munkás lelke arra használá, hogy az ideák forrásáról a' lélek természetéről 's a' metaphysica mysteriumairól gondolkoznék. 1752-ben hazájában a' nagy tanács tagjává lett 's 1768-ig maradt abban. Minekutána ilyen módon hazájának a' nyilvános kormányban buzgósággal 's haszonnal szolgált volna, visszavittette magát mezei jószágába, Genthadba, a' genevai tó partján, hol kedvenczfoglalatoskodásit ismét elővette 's egyforma, öszvevont, egészen a' természet szemlélésének, szeretetre méltó feleségével való társalkodásnak 's kiterjedt correspondentiájának szentelt életet vitt, míg 1793 napjainak végét elérte. Bonnet finom és pontos figyelmész, methodicus és szerény philosophus volt. Egyetlenegy volt a' maga idejében, ki a' vallásos szemlélődést bevitte a' természet studiumába 's abból az életre nézve hasznos resultatumokat huzott. Természethistoriai 's philosophiai munkái, mellyek elejénte egyenként jelentek meg, két gyűjteményben jöttek ki 1779-ben Neufchaltelben egyik kilencz negyedré, másik tizennyolcz nyolczadré darabban. A' nevezetesebbek 's hiresebbek ezek: „*Traité d' insectologie; Recherches sur l' usage des feuilles dans les plantes; Considérations sur les corps organisés; Contemplation de la nature; Essai analytique sur les facultés de l'ame; Palingénésie philosophique* és *Essai de psychologie*.“ A. B. P.

BONNET, ügyvéd és bátonnier (előljáró) az ügyvédek osztályánál Parisban. A' revolutio alatt buzgón védelmezett sok szerencsétleneket, kik a' revolutio törvényszéke elejébe hurczoltattak. General Moreau védelmezésénél fényes szónoki tehetséget fejtett ki. Későbbi időkben azt vetették szemére, hogy a' francia statusü yvédek indulatoskodása 's bosszuvágya iránt, kivált 1815 oltá, igen engedékeny lett, nagyon hajolván országos főügyvéd (general procureur) Bellart kívánatajaira. Mi azonban ugy vélekedünk, hogy ilyen szemrehányásokat alig érdemel ő, a' ki harmincz és egy két esztendő előtt életét 's szabadságát vetette kockára, csak hogy a' vádoltakat megmenthesse. Igazabb az, hogy a' mult esztendőben a' követek kamarája legvégső jobb oldalához tartozott 's ez által vesztette el a' nép kedvelését.

BONNEVAL (Claudius Sándor, gróf) vagy A c h m e t b a s a, szül. 1672 Coussacban Limousinben, nagytekintetü francia familiából, 16 éves korában a' király nemes testőrébe lépett, de az érzeki gyönyörűségekhez kicsapangó hajlandóságot mutatott. A' háboruban jeleseszü 's szerencsés pártvezért esmertek meg benne; mindenki szerette követni, ha portyászni ment vala; 's marsall Luxemburg kiváltképen becsülé. A' ryswicki béke után féketlen életnek adá magát, gyakran beszéle az udvar 's vallás ellen és sok ellenséget szerze magának. Kiűtvén a' spanyol öröklési háboru, 1701, szabadságot nyere, egy ezereget toborzani,

mellyel mint ezredes kapitány Olaszországba ment, 's ujja megkülönbözteté magát vitézsége 's kiesapongásai által. A' pénz szüke miatt elkövetett zsarolásaiért a' franczia hadi minister megtagadá feljebb emeltesét; ezért ő szörnyű hévvel fakadt ki a' minister és Maintenon ellen 's, az elfogatási parancsot sebes szökés által kikerülvén, kikéré elbocsátó levelét. Ezután több német udvarnál tartózkodott, Tunetti, Romában császári ügyviselő, 's ennek pártfogója, a' hires Eugen herczeg, ajánlására generál-majorrá tétették 1706, Eugen alatt hazája ellen harczola 's 1708 az egyházi birtokokba nyomult be. Az 1714 Rastadtban kötött béke alkalmával Eugen közbenjárására megszüntetett a' Bonneval, mint haza áruoló, ellen folyt per, 's megengedettett jószágainak visszaadatása; ezeket mindazáltal soha sem nyere vissza, noha sokáig perelkedett birtokában lévő testvérével. Kiüttvén a' háboru Austria és Törökország közt 1716, a' kevesselel előbb gyalogság fővezéri helytartójává neveztetett Bonneval nagy vitézséggel harczolt az Austriára nézve fényes pétervári ütközetben, Aug. 5. 1716, 's minekutána Temesvár bevételében is részt vett 's ez eredjét téli szalására rendelte volna, elment Bécsbe, innét pedig, mihelyt sebei meggyógyultak, Parisba, a' hol nagy becsülettel fogadták. Bonneval a' passarowitzi békekötés után (Jul. 21. 1718) udvari hadi tanácsnok lón Bécsben; de könnyelműsége, érzékisége, hajlandósága a' csufolódásra 's merészsége, magát Eugen házi dolgaiba avatni, azt okozák, hogy ez őt eltávoztatni kívánván, kieszközlé 1723 főhadiszermesterré neveztetését Német-Alföldön. Elment ugyan Bonneval Brüsszelbe, hanem tele bosszúvágygal Eugen ellen, mit az által nyilatkoztatá ki, hogy a' herczeg kedvelje, marquis Prie, német-alföldi alhelytartó, ellen gyakran küldött panaszokat Bécsbe. Azonban olly kevesse lett szerencséje ezt megbukatni, hogy inkább a' marquis, ki a' maga részéről szinte nem volt henye, vón parancsot, az ő személyét hatalmába keríteni 's a' antwerpeni fellegrárba vitetni. Bonneval erre Bécsbe utasittatott, számot adni; ő a' parancs ellen előbb Haagba ment, a' hol majdnem egy hónapig maradt 's a' spanyol és franczia követel szövetségbe lépett. Ennek következése a' lón, hogy Bonneval, még minekelötte Bécsbe érne, a' spielbergi várba vitették Brünn mellé, per indittaték ellene, 's az udvari hadi tanács halált mondott fejére, melly ítéletet a' császár oda változtatá, hogy egy esztendeig kellett a' Spielbergen fogságban ülnie. Ezután olly feltétel alatt, hogy a' német földre soha nem lépend, tul vitetett a' tiroli határokon 's Velenczeből Konstantinápolyba ment. Elötte járván tetteinek hire, 's annak elbeszélése is, melly emberszeretőleg bánt legyen hajdan a' török foglyokkal, igen jól fogadták. Megkértevén a' nagyvezér által siettetné átléptét a' mohammedanus hitre, mert nyilvános kihallgatást a' sultannál csak akkor nyerend, megegyezett Bonneval, ki már akkor is jeles summát kapott tartására, hite felcserelésében. A' vallásra a' muf-ti oktatta, alaveté magát a' körülmelésnek 's Achmet basa nevet kapott; esztendei jövedelme majdnem 12,000 tallerra ment. Megunván a' henye életet, kormányozó igyekezett lenni valamely török várban, hanem a' nagyvezér meggátlá hivatalba tételét, 's csak ennek halála után tétetett az új nagyvezér által a' bombahányók vezérévé, melly hivatalában igyekezett a' nagy sultan pattantyusságtát javítani. Ezen szük körbe szoritották az ő munkálódását haltalmas basák féltékenysége, V. Mohammed sultan elhatározatlansága 's a' török seregek idegenkedése az europai hadi fenyték minden rendszabásától; pedig tagadhatlan, hogy, a' mint Austriát gyűlölte, esze 's munkássága sokat használt volna a' török birodalomnak. Azonban eléggé élt helyezete kellemével, megholt 1747. „Memoires„-eit Desherbiers adá ki Parisban 1806 két köt. Casanova emlékkönyve 2-ik kötetében közöltetnek Bonneval felől egy némelly tudósítások.

BONPLAND (Aimé), a' parisi orvosi oskola 's fűvészkert nevendé-

ke, 1799-ben Humboldt Sándort Amerikába kísérte, 's több mint 6000 új plántanemet fedezett fel. Visszatérte után 1804 a' malmaisoni kert főgondviselőjévé lett 's azt leírta (Paris 1813—17, II szálitmány, fol. rézképekkel). Együtt-kiadója volt ő a' Parisban francziául, Tübingában pedig Cottánál németül megjelent híres amerikai utazásnak is („Reise in die Äquinoctialgegenden des neuen Continents von 1799 bis 1804; verfasst von Alex. von Humboldt und A. Bonpland“ 3 Thl. 1818). 1818-ban mint a' természethistoria professora Buenos-Ayresbe ment. October 1. 1820-ban egy vizsgáló utazáshoz fogott a' Paránán fel Paraguay belséjébe, de a' Parana keleti partján, St.-Anában, hol théplántákat ültetett 's egy indus gyarmatot fundalt, a' paraguayi uralkodónak, doct. Franciának, 800 katonajítól a' buenos-ayresi határon megtámadtatott, kik az ő ültetményeit semmivé tették 's őt az Indusok nagy részével elvitték. Francia mint garnisonorvost egy erősségbe küldé őt 's egy kereskedő ut felállítását bizta reá. Bonpland fogságának semmi más oka nincs, mint az, hogy théültetményei szerencsésen tenyésztek. Humboldt Sándor maga is írt doct. Franciának, hogy barátjának szabadon bocsátatását kieszközölje, mibe őt utoljára az angol minister, Canning, 's a' buenos-ayresi brit dolgok viselője Parisban is elősegítették. Az újabb tudósítások szerént a' mult esztendőben szabadon bocsátá végre Francia Bonplandot. — Bonpland kéziratiból hozta renbe Kunth a' nagy munkát; „Nova genera et species plantarum“, mellyeket Bonpland és Humboldt Sándor az új világ tropicus tartományiban gyűjtöttek és leírtak (Paris 1815—25 7 rész, 35 szálitmányban, fol., rézképekkel, ára 1240 franc).

A. B. P.

BONSTETTEN (Károly), tartományi főbíró Nyonban, szül. Bernben 1745, a' zürichi cantonból egy régi bárói nemzetségből vevén eredetét; apja, Károly Emanuel, berni tárnokmester volt. Yverdunben, 19 éves korá után pedig Genfben neveltetvén 's itt Bonnet, Stauhope, Voltaire, Saussure és több tudósok társalkodása által palléroztatván, tanula Leydenben, azután Gray-al Cambridgeben, utóbb Parisban, 's Olaszországba utazott (mellyet későbbben gyakrabban látogatott meg) 's jeles leveleket íra egy schweizi pásztortartományról (*Briefe über ein schweizerisches Hirtenland*). 1775 tagja lón a' berlini fels. tanácsnak 's 1787 tartományi bíró Nyonban. Itt éltek nála Matthisson, Salis és Brun Friderika; itt dolgoza Müller János honja történetírásán. A' helvetiai társaság ötteni gyűlése alkalmával 1786 néhány szövetséges barátival együtt három jutalmat tett ki a' legjobb 's legtökéletesebb tudósításra az egyik vagy másik schweizi köztársaság egész nevelési rendszere felől, 's a' leghasználhatóbb javalatra, miként lehessen azon javítani. Mind ez által, mind több — az ifjuság pállérozására czélzó — írásai 's gazdasági értekezései által megmutatá, mely igen szíven fekdüdjék hazájának felemelkedése. Midőn a' hazájában történt felforgatások elől eltávozott, elfogadá barátnejá, Brun Friderika, meghívását Koppenhagenba 's ott élt 1798 tavasztól fogva 1801 tavaszig. Visszatérése után Genfet választá lakhelyének 1802. B. azon characterek közé tartozik, mellyeket Hippel házashatóknak nevez, azaz, mellyek lelkes együttlétel, vagy híres barátokkal való közösülés, levelezés 's ideaközösség által nagyobb hirt nyernek. Az ő baráti szövetsége Müller Jánossal, ki nekie ajánlá leveleit a' történetírásról (I. 13 köt), mellyeket Brun Friderika adott ki legelsőben, emlékezetben fog maradni, míg a' nagy történetíró munkája a' Németek közt élend. Igy fénylik neve Matthisson „Erinnerungen“-eiben és költeményeiben, valamint barátnejá, Brun Friderika, írásaiban 's énekeiben is. Koppenhagenben mulatása alatt jelentek meg „Apró iromány“-ai (Kleine Schriften) 4köt. 1799—1801, mellyek igen sokoldalú érdeklettek. 1802 a' népnevelés legjobb eszközei felől tett vizsgálódásának resultatumát adá ki e' czim alatt „Über Nationalbildung“, mellyből már elébb több próbadarab

jelent meg Böttiger „*Neuer Deutscher Merkur*“-jában. Későbbi olaszországi utazása érdeklletes topographiai vizsgálódásokra bír a' romai Campagna nevedő 's a' földmívelés hijányából 's az ez által elterjedő egészségtelen levegőből származó pusztulása felől „*Voyage sur la scène du dernier livre de l' Eneide, suivi de quelques observations sur le Latium moderne*“ (Genf 1813). A' nélkül hogy nagyitaná a' dolgot, mint későbben Koreff és más utazásirók, kik szembetűnő foganatra czéloztak, Roma pestises környékei festegetésében nem igen kínálkozők Bonstetten régiség és természettudományon alapuló 's azon tájékok vulkános földje tájrajza által is világsított vizsgálódásai Roma rossz kormánya, 's a' környék elhenyélt mívelése felől. 1807 jelenének meg tőle a' részént Muratori és Betinelli által okoztatott „*Recherches sur la nature et les loix de l' imagination*“ (2 köt.) Világos tekinteteket foglal magában az élet philosophiájából e' munkája: „*Pensées diverses sur divers objets de bien public*“ (Genf 1815); ezen munkáji pedig „*Etudes ou recherches sur les facultés de sentir et de penser*“, (1821 2 köt.), és „*L' homme du midi et du nord*“ (Genf 1824) bizonyosságai az ő philosophicus szemléző eszének. Bonstetten levelei Matthiissonhoz (1795—1827) 1827 jelentek meg Zürichben.

BONZOK, így nevezzük mi Europaiak a' Keletasiában, különösen China, Birma, Tunkin, Cochinchina 's Japan széles birodalmain elterjedett Fo-hitnek papjait. Minthogy ezek is nótelenül 's klastromokban élnek, a' keresztény monachsnokkal nagy hasonlatosságok van, 's papi kormányok és Isten-tisztelemódjok a' Catholicusokéval sokban megegyez. Imádkoznak és sanyargatják testeket a' nép büneiért, mely liturgiájokban részt nem vesz 's ezért őket ajándékokkal és alamisznákkal táplálja. A' bonzszültek ott épen azok, a' mik nálunk az apácák; mert papnékat ugyan a' Fo-hit sem tür, de szüzeinek 's özvegyeinek a' klastromi fogadásokat 's együttélést áhitatos vallásgyakorlatok mellett megengedi. Mind a' két neme ezen pogány szerzeteseknek rendszerént csak a' mozgonyos szolgálátokat 's némelly bálványait esmeri, a' nélkül hogy a' vallás szellemét 's annak képjeleit értené, miokon ők a' babonát, táplálójoknak kutfejét, hiven 's makacson és néha dühösen is őrizik.

BOOTES (Βούτης, ökrész), görög neve egy éjszaki csillagzatnak, mely a' gönczölszekei szomszédságában fekszik, ez után forog és egy benne szép tűzzel ragyogó csillag (arcturus) vezetékén igen könnyen fel találatik. Más régi görög neve arctophylax, azaz medvész vagy medvepásztor. Ezen csillagzat eredetéről többféle meséket lehet olvasni. A' legszebbiket fogjuk itt egyedül elbeszélni. Hemippus szerint (Hyginusnál) Philomelus és Plutus testvérek valának, Jasion és Demeder (Ceres) fiai. Plutus gazdag, de szivtelen testvér, semmit sem juttatott vagonjából Philomelusnak. Ez tehát, hogy élhessen, mindenét odaadja egy járom ökörért, feltalálja a' szekeret és szántás-vetéssel keresi kenyereit. Fija hasznos leleményeit csudálván Ceres, azoknak örök emlékezetére képét, a' ninta' földet szántja, a' csillagok közé helyezteti. Schiller Sz. Sylvester, Schickard Nimrod képével, Weigel pedig a' svéd hármaskorónával akarták a' hajdani pogány eredetű képet felcserélni.

Títell.

BOPP (Ferencz), 1791 született Mainzban, tudományos pályáját Aschaffenburgban kezdé, hova szülei a' mainzi választó fejedelem udvarát követék. Főkép a' nagy elméjű Windischmann szeretteté meg vele először napkelet bölcseségét. Csendesesen és nyomosan készült a' kelet nyelveinek tanulására és 1812 őszén Parisha ment, hogy azokkal, de mindenek előtt India nyelvével és literatúrájával megismerkedjék. E' mellet az arab és persa nyelvet sem mulasztá el, és Chezy, Sylvestre de Sacy meg Schlegel W. A. tudósokban barátjaira 's pártfogóira talált, kik nyomozásaiban örömet nyújtottak neki segédkezé. Kedvelt tudományát a' bajor királytól nyert kis segedelemmel öt évig Parisban, később.

ben Londonban, azután Göttingenben folytatta szinte olly becses, mint követésre méltó állhatatossággal. Ezután keleti nyelvek tanítója lón Berlinben. Munkái ezek: „*Ueber das Conjugationssystem der Sanskritsprache, in Vergleichung mit jenem der griech., latein., persisch. und germanischen Sprache, und mit uebers. Episoden aus indischen Gedichten*“ (Frankfurt. a. M. 1816.) — *Srimahábhárate Nalopakhyanam. Nalas, carmen sancritum e Mahabharate. Edidit, latine vertit et adnotat. illustr. Fr. Bopp. (London Paris.) 'sat.* B. L.

BÖR, I. SZÓLÓ.

BÖR, azon életmiv, melly a' testnek külső 's belső felületét befedi; annak betakarására, védésére, bizonyos nedvek kigőzöltetésére, másoknak pedig felszívására szolgál. Meg kell a' bőrben három réteget különböztetni: az irhát (*corium*), Malpighi taknyát, és a' hámot (*cuticula*). — Az irha a' bőrnek legnevezetesebb és legfőbb részét teszi, fejtés, nyulós, elasticus; tömött cellás szövete számtalan finom véredényeket és idegeket kapcsol össze; azért is igen érzékeny a' bőr; mindennemű sértései nagy fájdalommal járók; ugyan ezen réteg viszi véghez a' bőrnek főmunkálkodásait; külső felületén az idegek 's edények legfinomabban elágaznak, és az őket fedő nyulós takony forma nedvességgel együtt Malpighi takonyhálóját teszik. — Ezt fedi végre az érzés mérséklésére és idegek védlésére szolgáló hám, melly nem egyéb, mint megkeményedett takony; ez apró pikkelyekben a' bőr egyéb kőritéseivel együtt gyakran észrevehetőleg lefoszlik és ismét visszaserződik. Áztatás által megválnak a' bőr többi részeitől, szintugy csipős kenőcsök vagy hólyaghuzó tapasz által is; némelly bőrnyalvályakban, mint p. o. a' kanyaruban (*herpes*) korpafarmában, másokban pedig, p. o. a' skarlátban, egész lemezekben lefoszlik. Külső felületén számos barázdákat 's kiállásokat látni lehet, mellyek porusokat 's idegszemölcsöket, mint a' tapintás életmiveit, rejtenek. A' bőr nem csak a' test külső felületét, hanem egy részről a' szájon és orron, más részről pedig a' nemi részeknek behatván, a' levegő utakat, a' beleket és nemi részeket, nem különben a' húgyhólyagot befedi, 's ezen részen különösen a' takonyhártyának neveztetik. Ezek tehát a' külső bőrrrel együtt a' bőrrendszert teszik. — Innen világosan kitetszik, hogy a' bőr az állati testet nem csak kívülről, hanem belőlről is befedi, közötté és a' természet között határt von 's azt ezzel egyszersmind öszve is köti. A' bőr színe (fejtér, barna, fekete, veres 'sat.) Malpighi takonyhártyája minemiségétől függ. A' külső bőrhöz tartoznak a' szőrök, körmök; a' belsőhez pedig vagy is a' takonyhártyák rendszeréhez a' fogak. Főzés által enyvét szoktunk az állatok bőréből készíteni; mennél nyulósabb emez, annal finomabb a' belőle nyert enyv.

Deutsch József.

BORA (Katalin), Luther felesége, 1499 született. Szüleiről csak annyi tudatik, hogy anyja a' Haugewitz vagy Hugewitz igen régi német familiából származott. Bora Katalin igen fiatal korában apáczaságra rendeltetett, melly állapotban szerencsétlennek érezvén magát 's rokonyainál a' szabadulásra segédelmet nem találván, más nyolcz apáczával együtt Lutherhez folyamodott kérésével, ki módot is talált 1523 a' 9 apácza kiszabadítására 's azonnal tudósította szüleiket ezen történetről. E' meglévén, némellyeket közülök némelly wittenbergi polgárok vettek házaikba, másokat pedig, kik fiatalabbak voltak, Luther igyekezett kiházasítani. Az utolsók közé tartozott Bora Katalin is, kit Luther a' wittenbergi predikátor Amsdorf által Glatz Gáspár számára kéretett meg. Bora Katalin ahhoz nem ment, de egyszersmind ugy nyilatkoztatta ki magát, hogy kész lesz házasságra lépni, ha Amsdorf vagy maga Luther elveszi. Luther, ki 1524 a' szerzetes köntöst letette, nem volt ugyan idegen a' házasságtól, de ugy látszik, hogy nem indulat, hanem meggondolás támasztotta benne a' házassodás szándékát, 's azonkívül

Bora Katalint kevélynek is tartotta 's ugyan azért nem érzett iránta hajlandóságot. Annyival váratlanabb volt vele nem sokára következett öszvekötése, mely természet szerént sok hazug hírekre adott alkalmat. Ezekhez tartozik az, hogy Katalin az öszvekelés előtt terhes volt 's utána 2 héttel szült volna, valamint az is, a' mi perlekedő természetéről, uralkodásra vagyásáról 's tékozlásáról 's mások által fővénységéről beszéltetett. Hihető ugyan, hogy Luther nem mindenkor volt házasságában megelégedve, minthogy szokott egyenességével házasságának mind örömeiről, mind szenvedéseiről szól; de hogy benne szerencsétlen nem volt, arról elég bizonyosságot tesz testamentoma, mellyben feleségét, míg özvegy maradna, mindenének örökösévé teszi „azért“, ugymond „mint-hogy mindenkor istenfélő, hűséges és tisztességes házas társ volt.“ Midőn Luther halála után a' schmalkaldeni háboru kiűtött, János Fridrik, választó fejedelem, elfogott 's V. Károly Wittenberget elfoglalta, Luther özvegye kénytelen volt Wittenberget elhagyni 's Lipsiába menni, hol nagy szegénységben élt. Utóbb ismét visszatért Wittenbergbe 's ott maradt 1552-ig, hasonlóképen szegény sorsral küszködén. De midőn itt a' pestis kiűtött 's az unversitas is Torgauba tétetett által, ő is oda ment, hol csak hamar megholt December 27. 1552. A' torgani templomban most is lehet látni koporsókövét, mellyre természeti nagyságában ki van vágva.

K. J.

BORAX (pórisss), azon termények közé tartozik, mellyek egyedül a' természet nagy műhelyében készülnek, de az emberi szorgalom semmi eddig esmert ügyessége által elő nem állíthatja. Nálunk, valamint semmi más europai tartományban is, nem terem, hanem Asiából hozatik, hol, különösen Persiában, Indiában, Chinában és Tibetben, ugy szinte déli Amerikában is, a' potosii kerületben, és Sinában nagy mennyiséggel találhatik. Legtöbb pórist nyerünk Tibetből, mellynek Lama tartománya széles tavaiban igen sok terem. Itt némelly helységek körül nyáron a' tavak szintére feljő, ugy hogy öszve lehessen szedni, a' télnek kemény hidege alatt pedig a' víztől megválnak és a' tavak iszapjára leszáll, azért az ottani lakosok be szokták a' jeget törni, a' pórisst felszedik és ökörbőr közé takarva kereskedésbe eresztik. Ezen tisztítatlan pórisst a' Hollandiak megtisztítván, a' kereskedés útján mindenfelé elszállítják. Hajdan a' Velenceiek is szoktak ezen só tisztításával foglalatoskodni, azért az orvosok még ma is velencei pórisst (borax veneta) szoktak rendelni. Természetes állapotban leginkább apró szemekbeu, néha hatoldalú pyramidalis sárgás és zöldeskék vagy pedig barna, ritkábban fejtér színű jegekben fordul elő. A' megtisztított pórisst rendetlen, ritkán rendez hatoldalú, fejtér, félig átlátszó, gyenge lúgú 's kesernyés oszlopokba jegesedik; felolvad 2 rész meleg és 12 hideg vízben, a' láng nem változtatja, a' tűzben könnyen elolvad és a' tartósabb tűz alatt a' pórisüveget, egyet a' legnevezetesebb olvasztó szerek közül, adja. Azért a' Görögök, kik a' pórist az aranyolvasztásra használták, ezt *χρυσόκολλα*-nak nevezték. Alkotó részei: pórisavany, natrum (szikany) és víz.

D. J.

BORBÁLA (Ekebontó), Nógrád vármegyében a' szécsényi járásban alig akad már a' kémlió utas a' hajdani ecsegi vár bebokrosodott omladékaira. Egy Borbála nevű hajdon leány vala egykor, a' köz monda szerént, e' vár asszonya; a' honnan az Leányvárnak is nevezteték. Elete idejének és nemszetsége nevének tana elenyészett; de fenmaradt a' férjfenem iránt volt olthatatlan szerelmének emlékezete, mellynek lángjaitól tüzeltetve mindenütt kémelteté 's mindenünnen magához édesgeté a' deli legényeket, szerelmeket pedig egy egy iga ökörral jutalmazá meg. De tulajdon barmainak száma csilapíthatatlan vagyának meg nem felelhete. Annakokéért azoknak elfogytával arra hatalmazá kénytöltőjít, hogy jobbágyain vegyék meg kedveskedések díját. Gyakran meg esék tehát, hogy a' szántó földmives ekéje elől fogná ki annak ököreit a' dias és félbesza-

kasztaná mezei munkáját; a' honnan Ekebontó Borbálának nevezte el a' földnépe a' leányvári hölgyet.

Fábrí Pál.

BORDA (János Károly), nagyérdemű terméremő és természetvizsgáló, Szül. Maj. 4. 1733 des Landès vármegye Dax nevezetű városában; megholt Parisban Ferbruar. 19. 1799. *) Többféle becses találmányi közül, mellyeket Lalande astronomiai könyvtárában a' 818 lapon és Delambre különbféle munkájában olvasni lehet, itt csak egyet hozunk fel. Mayer Tobias már 1750—1752 módját találta, miképen lehessen egy kised, azért is könnyű 's olcsó eszközzel (goniometer-nek keresztelte) mindennemű szegleteket olly pontosan, sőt pontosabban megmérni, mint előbb sokkal nagyobb, nehezebb 's drágább szerszámokkal. Ezt az igen elmés, de senkitől haszonra nem fordított leleményt felfogván, Borda 1786 noir által egy kerékét készítettett, melly Franciaországban Borda sokszorozó kerekének nevezetik és 1787 oltá, a' midőn a' francia gradicsmérés alkalmával legelőször tétetett vele próba, mindenütt, vizen szárazon, gyakorta alkalmaztatott. Mind magát az eszközt, mind az azzal való bánásmódot bőven leírta Delambre (*Base du Systeme metrique décimale*, II. 1620.)

Tittel.

BORDEAUX (a' h. 17° 5' 46" 's az éjsz. sz. 44° 50' 14" közt), a' hajdani Guyenne-nak vagy Aquitaniának Bourdelois nevű tartományában kereskedő város és a' Gironde departem. egyik kerületének (77 nsz. mf. 223,863 lak.) fővárosa, a' Garonne (mellyen egy uj, 700 l. h., 17 bolthajtáson álló 's XVIII. Lajostól építettett hídron lehet keresztül menni) bal partján. 12. mf. ezen folyó torkolatjától, 7800 házzal 's 100,000 lak. Ezen régi és setétes városnak 19 kapuja (12 a' folyó, 7 a' város környéke felé), 2 külső városa (les Chartrons és St. Severin), szép piacjai, kellemetes sétálóji, 1 protestans és 46 cath. templomai vannak. Kitétsző épületei: a' káptalan temploma, a' Lambrière tanácsház, mellyben a' hajdani guyennei herczegek laktak 'sa' parlament üléseit tartotta, továbbá a' börse, a' Hôtel des fermes, a' játékszin, vauzhall, a' Napoleontól 1810 építettett palota, 's egy 24 kerekű, most feltalált malom, melly csak a' tenger felduzadása és lepadása által hajtatik. — Bordeaux kőfalakkal és erős toronyokkal vétetik körül. Haa és St. Louis vagy S. Croix (két kicsiny erősség) 's az ezeknél erősebb Chateau Trompette védelmezik a' kikötőt, mellyben a' tenger felduzadásakor, melly gyakran 12 l. is felemelkedik, a' legnagyobb kereskedő hajók is minden nehézség nélkül felevezhetnek, de a' melly az elfövenyesedés által valamennyire csekélyedett. Bordeaux tulajdon hajóinak száma több 900-nál. Általában véve eszt. 100,000 oxhoft bor 's 20,000 ox. pálinka vitetik ki belőle; a' kivitel többi tárgyai: bor-czet, aszalt gyümölcs, füstölt sódar, tüzi fa, terpentin, palaczkok, dugókéreg, méz 'sat. Bevitetnek: coloniai portékák, angol czin, ón, vörös réz, kőszén, festő materiálék, haz- és hajóépítésre való fa, szurok, kender, bőr, hering, beszózott hus, sajt 'sat. Nantes után legtöbb részt Bordeaux veszen a' francia-amerikai kereskedésben; van egy bankja, kármentő társasága 'sat. Mart. és Octob. eső vásárai nyug. Franciaországban legnevezetesebbek. A' czet- és tókehalgóságban az idevaló kereskedők a' bayonnei, st. jean-de-luzi és st. maloi kikötőknél fogva részt vesznek. Ersek lakja. Van benne egy protestans consistorium. Itt lakik a' praefectus és a' 11-ik katonai osztály fővezére, 's benne van a' 11-ik erdőre ügyelő intézet 's a' kir. törvényszék. Nevezetések még Bordeauxban: a' kereskedők kamarája, kereskedőtörvényszék, az 1441 alkotottt universitas, a' tudományok 1712 felállítottt academiája, mellynek egy 55,000 kötetnél gazdagabb könyvtára van, a' képző mesterségek 1670 fund. 's 1768 megújítottt academiája egy museummal, a' lyceum, a'

*) Brockhausnál Febr. sz. 1799. A' változtatás Lalande után történt (Etiolograph. astron. 1810.)

innéi társaság, siketnémák intézete, a kereskedő- és hajósokola 'sat. Fabrikáji közt legnevezetesebbek: 14 cukorfőzései, több üveghutáji, fazokas műhelyei, pamutmű- és csipkemanufacturáji. Bordeaux a' Romaiak Burdigalója. Az 5 száz. a' Gothok birták. A' Normannok prédáló csapatjaitól több ízben meglátogatattott. Eleonorát, X. Wilhelm, utolsó guylenei herczeg, leányát, VII. Lajos francia király feleségül vévén, Franciaországhoz kapcsoltattott; hanem midőn a' királyné férje által elűzetett 1152 's azután a' normandiai herczeghez, a' ki későbben angol királlyá lett, ment feleségül, angol felsőség alá jött Bordeaux is. A' poitiersi ütközet után Éduard, a' fekete herczeg, az elfogatott francia királyt, Jánost, Bordeauxba vitte, a' hol e' 11 eszt. lakott. VII. Károly alatt 1451 ismét Franciaország alkotó része lett. 1548 felzendült a' város a' sóra vetett adó miatt 's de Morems kormányzó megöletett, a' miért Montmorency connetable a' lakosokon kegyetlen bosszút állott. A' revolutió idejében, mint a' Girondisták főhelye, csaknem ugy elpusztítottattott, mint Lyon és Marseille. Az angol kereskedésnek a' szárazon lett eltiltatása melly miatt Bordeaux igen sok kárt vallott, elidegenítette a' lakosokat Napoleontól, 's a' Bordeauxiak voltak legelsőök a' Franciaók közt, kik Mart. 12. 1814 a' Bourbonok pártjára állottak. Ansonius, romai költő, Bordeauxban, Montaigne és Montesquieu környékén születtek. Az utolsóinak tetemei Sz. Bernhard templomában nyugosznak. I.—ú.

BORDEAUXI BOROZNAK nevezetnek nem csak a' Bordeaux város határán, hanem általjában véve a' Guyenne tartományban termő borok. A' legesmeretesebb verések ezek: a' margeauxi, haut-brioni, gravesi, medeci, loignoni, pontaci 'sat.; ez utolsó legjobb 's legdrágább. A' fejérek között legbecsesebb a' gravesi, utána a' blayei, bourgi, rioni, seronsi, farguesi 'sat. A' gravesi borok közül legkelendőbbek a' haut-brioni, merignaci, pessaci, loignoni, 'sat.; a' medocbeliek közül pedig a' laffittei, latouri és margeauxi. Ugy tartják, hogy valamennyi bordeauxi borokat előbb el kell készíteni, minekelőtte el lehessen vinni. Némelyikének 4—6 esztendeig kell állani, míg megkaphatja szükséges jóságát. Bordeauxi borok nevezete alatt értődnek még különbféle más hegyi borok is, u. n. a' gailiaci, bergeraci. st. foji, frontignaci, cahorsi és a' bezieresi muskatalbor. Bordeaux sok keletdéli franciaországi borokat viszen ki, mellyek Bordeauxba a' langvedoci vízesatornán jönnek be. A' francia borkereskedésnek legfőbb ágát ezek teszik; mert ugy tartják, hogy még közép-szerű esztendőben is 200,000 oxhoftnál több megyen ki az országból.

BORDONE (Paris), nevezetes, a' velencei oskolához tartozó képiró, szül. Trevigiben, hihetőleg 1500, mgh. 1570. A' tudományokat oda hagyá, hogy magát képiróvá mivelhesse Titian alatt. Fejlő talentuma sebesen halada. Mivei, mellyeket honvárosa 's Velence számára készíte, hírt Franciaországban is elterjeszték, hova a' király hitta meg. A' dresdai és bécsi galeria többet bír tőle. Leghíreseb mive az öreg sakkás, ki a' dogénak nyújtja a' gyűrűt; olajba van festve 's ismét Velenceben látható. I.

BOREAS, köz értelemben az a' szél, melly egyenesen éjszokról fu. Vitruviusnál ellenben (1. 6) azon tájékból eredt szept jelent, melly az éjszakai ponttól keletfelé 60 grádicsnyira fekszik. — A' Görögök Boreast Thraciában lakó isten gyanánt tisztelték 's szárnyakkal ábrázlák, mellyek, valamint haja 's szakála is, hópelyhekkal, valának rakva; lábak helyett kigyófarkakkal, 's ruhájának hosszu függelékével porfellegeket gerjesztve. A' régiek, kik Astrens és Aurora fijának mondják, azt regélik felele, hogy, midőn Apollo kedvenczével, Hyacinthussal, karikáza, irigykedvén Appollóra, ennek kárikáját az ifju fejének irányza, a' mi halálát okozta. Orithyiával, az athenei Erechthens leányával, kit elragadtott, Cleopatrárt és Chionét, Calais és Zetést nemzette, melly két utóbbi az Argonautákkal Colchisban volt.

BORÉK, I. VOLUMEN.

BORGHESE, Sienából eredő romai familia. A' nevezett köztársaságban a' 15 század közepe óta legfőbb hivatalokat viselt. V. Pál pápa, ki e' nemzetségbeli volt 's 1605 lépett a' pápai székre, méltóságokat 's gazdagságot halmozott atyjafijaira; testvérét, Borghese Ferenczet, azon seregek vezérévé nevezte 1607, mellyeket ő a' pápai jusok fentartása végett küldött Velence ellen; Borghese Márk Antalt, testvérenek Keresztelő Jánosnak fiját, a' Sulmone herczegséggel ajándékozta meg, 200,000 tallér jövedelmet szerze neki és spanyolországi grand czimét eszközle ki számára. Egy másik unokaöccsét, Scipione Caffarellit, cardinallá tevė, 's felvétetė vele a' Borghese nevet. Sulmonei herczeg Borghese Márk Antaltól származik a' gazdag Borghese familia, melly most herczeg Borghese Camillban, 's ennek testvériben virágzik (I. CENCI is).

BORGHESE (Filep Lajos Camill, herczeg), előbb Guastalla hercege, olasz- és franciaországi princz 'sat., szül. Romában 1775, Borghese Márk Antal fija. A' Francziák Olaszországba nyomulásakor szolgálatot vett az ők seregében, nagy hajlandóságot mutatva Franciaország ügyéhez 's kivált Bonaparte generálhoz, 1803 Parisba ment 's elvére Napoleon 2-ik testvérhugát, Paulinát, generál Leclerc özvegyét. 1804 francia princzé lőn 's a' becsületrend nagykeresztésévé, kiútvén pedig a' háboru Austria ellen 1805, századossá a' császári testőrnél. E' háboru végével a' Guastalla fejedelemséget nyere meg hitvese, 's ő guastallai herczegségre emelteték. Minekutána az 1806 táborozáson is jelen volt a' Burkusok és Oroszok ellen, 's erre Varsóba küldetett volna, a' Lengyeleket lazádasra készíteni, az Alpesen tuli tartományok főkormányozójának nevezé ki a' császár. Mint ilyen Turinban tartá udvarát 's megkedveltetė magát a' Piemontiakkal. Napoleon lemondása óta félbeszakasztotta minden őszveköttetését a' Bonaparte familiával 's feleségétől elvált. A' herczeg a' francia országló székek eladott 8 millio frankon 322 remek mivet, mellyek ősei Villa Borghese (I. ROMA) név alatt esmeretes palotájának ékességei voltak, 's mellyek közt első rangu remek is találkoztak, például a' borghesei küzdő, a' Hermaphrodit, Silenus, a' haldokló Seneca, Amor és Psyche 'sat. Bonaparte a' kialakított summát piemonti nemzeti jószágokban fizette meg, mellyeket a' sardiniai király 1815 elfoglalt; hanem a' herczeg a' szövetségesek másodsorri Parisba nyomulása következésében remekei egy részét visszakapá. Florenczben lakik, minekutána Lucediót Savoyenben 1818 3 millio livreért eladta. Nápolyországban a' Sulmona és Rossano herczegségeket birja. Egy ő a' leggazdagabb olasz herczegek közül. Jószágát öcse öröklı. Romában mulatása alatt 1826 nagy megkülönböztetėssel bánt vele XII. Leo, 's reménylették, hogy kegyes intézeteket fog szerezni. Öcse, herczeg Borghese Aldobrandini Ferencz (szül. Romában 1777), francia generál.

BORGHESE (Maria Paulina, herczegasszony), született Bonaparte, Napoleon 2-ik testvérhuga, szül. Ajaccióban Oct. 20. 1780; midőn az Angolok 1793 Corsicát meghódították, Marseillebe ment, a' hol conventkövet Fréronhoz, a' Voltaire által elhiresedett criticus fiához, készült férjhez menni, de ennek kezére egy más asszony bizonyítá be jusát. Most a' szép Paulinának generál Duphothoz kellett volna férjhez mennie, hanem saját választása szerént generál Leclercnek adá kezét Mailandban, a' ki 1795 a' marseillei osztály generálstabsjának feje volt 's ő belé szeretett. Midőn Leclerc St. Domingóba küldetett főkapitányi hatalommal, megparancsolá neki Napoleon, oda kísérni fiával együtt. Dec. 1801 ült Brestben hajóra, 's a' költők ugy énekelték a' szép asszonyt 's nem kevesbbé szép fiját, mint a' Görögök Galantheáját, mint a' Venus Marinát. Utóbb márványba véseté alakját Canova által Romában, melly miv szerencsén készült hiv természetı képe a' szépség istenasszonyának. Bátor és eltökélett nem kevesbbé volt, mint szép. Mert, midőn a' Negerek Kristóf alatt Cap François a' hol ő lakott, ostromolták, 's Leclerc nem

lévén képes azokat tovább visszanyomni, feleségét 's gyermekét hajóra vinni parancsolá, ő csak erőszakkal vitethetett oda. Férje halála után (Nov. 23. 1802) herczeg BORGHESE Camillhoz (l. e.) ment férjhez Morfontaineban Nov. 6. 1803. Fija kevéssel azután holt meg Romában. Napoleonnal, ki őt gyengéden szereté, szüntelen egyenetlenkedék 's öszveengesztelődék, mert nem akará magát mindég a' császár politicalai széleszéhehez alkalmaztatni. Ezért gyakran daczolt Neuillyből, hol magányosan, de igen kellemesen élt, a' nagy férjfi akaratjával. Hanem még ez a' kevélység is, mellyel ő bátyjától követelte mind azt, a' mit testvérei kértek, csak érdekesebbé tevé amaz előtt. De midőn egyszer a' császárné ellen, a' ki iránt semmi hajlandósággal nem viseltetett, megfelejtkezék magáról, kerülnie kellett az udvart. Még akkor sem volt kegyelemben 's épen Nizzában tartózkodott, midőn Napoleon 1814 a' császári székről lemondott; mindazáltal ugy cselekvék tüstént, mint gyengéd leánytestvér. A' helyett, hogy romai palotájába vonult volna, bátyjához ment Elbába 's közbenjáró volt ez és a' familia egyéb tagjai közt. Midőn Napoleon Franciaországba kiszált, ő Nápolyba ment Karolina testvéréhez, innét pedig Romába. A' wat-rlooi ütközet előtt bátyjához küldé nagybecsű gyémántjait, ennek szabad rendelésére. Ezen drágaságok Napoleonnak ezen ütközet után elfogott kocsiájában voltak, melly Londonban nyilván mutattatott. Napoleon az ékességet hugának, visszaküldeni szándékozott. Ezután férjétől elválva Romában élt, hol a' férje által használására hagyatott Borghese palota egyik részét laká 's 1816 oltá a' Villa Sciarrát bírá. Háza, mellyben izlés 's művészetbeesülés uralkodék, gyűlö helye volt Romában a' legfényesebb körnek. Anyját, Lucian és Lajos testvéreit 's nagybátyját, Fescht, gyakran látá. Midőn bátyja, Napoleon, betegségről hallott, több ízben kért engedelmet, hozzá mehetni St. Ilonába. Végre megnyerte, a' mit kívánt, midőn annak haláláról a' tudósítás megérkezett. Megholt Florenczben Jun. 9. 1825. Számos hagyományain 's egy szerzésén kívül, mellynek kamatjából két ajaccioi ifjunak kell orvosi és seborvosi tudományt tanulni, testvéreit, gróf St. Leut és herczeg Montfortot, tevé örököséiv. Egész hagyományá 2 millio frankra ment.

Zs. G.

BORGIA (Stefano), cardinal, a' propaganda előülője 's a' 18 században egyik legnemesebb pártfogója a' tudományoknak, 1731 szül. Velletriben 's első nevelését kapta nagybátyjánál, Borgia Sándor fermoi érseknél. 19. eszt. korában tagja lón az etrusci academiának Crotonában, 's Velletriben kezdé régiségi museumot gyűjteni, melly idővel talán leggazdagabb egyes gyűjtemény lett. XIV. Benedek 1759 beneventi kormányozóvá, 1779 pedig propaganda titoknokjává nevezé. Ezen hivatal, mellyet 18 évig viselt, öszveköttetésbe hozta a' világ minden vidékein széleszört terítő papokkal, 's ő ezt kézirat-, pénz-, szobor-, bálványkép- 's egyéb emlékgyűjteményinek gazdagítására használá. VI. Pius cardinalnak nevezé ki 1789 's egyszersmind a' talált gyermekek főfelügyelőjének. Ezen hivatalában nagy érdemeket szerze követésre méltó rendszabásaival. Midőn a' Franciaországból széllelhatott revolutionalis lélek 1797 az egyházi birtokot is meglepte, Roma dictaturáját Borgia kezére bízta VI. Pius 's még 2 cardinalt rendelt melléje. De midőn, a' Franciaák Roma kapujai előtt megjelenvén (Feb. 25. 1798), a' pápa eltávozott 's a' néppárt felülfordult volna, elfogatott cardinal Borgia 's ki kellett költözködni az egyházi birtokokból. Ekkor Velenczbe ment és Paduába, a' hol tudományokkal 's a' terítés ügyével foglalatoskodott. Csak VI. Pius kíséretével tért vissza Romába, hol egész munkásságát a' kormány egyes ágainak helyreállítására fordítá. Megholt Lyonban Nov. 23. 1804 épen midőn Parisba utazott, hova a' pápát akará kísérni. Borgia jóakaró volt igen nagy mértékben, ezenfelül tetszékeny és nyíltszívü. Legnagyobb készséggel engedé meg becses gyűjteményeinek használatát, mellyekből Adler, Zoega, Georgi, Paulinus és többen irták le egyes

részeket. Mások munkáját minden módon 's még önáldozattal is segítette. Megtagadott magától minden fényűzést, hogy museumára fordíthassa pénzét. „*Memorie istoriche della città di Benevento del secolo VIII. al XVIII.*“ czimű munkája (3. köt. 1763. n. r.) alapította meg történetirői 's régiségesmerői tekintetét.

BORGÓ, Nagy-Borgó, Borgo Prund, éj. sz. 47° 11' k. h. 42° 25' alatt, Erdélyországban határszéli katonafalu, Bukovina felé, Doboka vármegyében, de 1784 óta a második oláh ezeredhez tartozik. Fekvése igen különös; mert magában csak egy hosszú 3 órányira nyúló, 143 házat sorban foglaló utsza, melly tulajdonképen 7 egymást érő faluból áll, mellynek mindenikének maga temploma van, mindössze pedig 500 familia lakja. Ezen az utszán megyen keresztül a nevét innen vette borgói szoros ut Bisztricza szász városától kezdve, Bisztricza folyó és Tiha patak mentében, a Bukovinába, melly nagy költséggel 's ügyességgel készült a sok nagy hegyeken völgyeken keresztül. S—s.

BORIK, Kalmán király második házasságtörés gyanúsága miatt elbocsátott feleségének, Predslawának, Oroszországban született fija, szepesi gróf, Halics és Przemisl fejedelme, a magyar korona követelője. Felesége Judith vala, Kriwousti (ferdeszáju) Boleslaw lengyel fejedelem leánya. Történeteit I. KÁLMÁN, ISTVÁN II., GEJZA II. és ISTVÁN III. alatt.

Fábri Pál.

BORKÓ neve alatt a borból megvált és a hordók oldalára letétezt, tulajdon állományu söt értünk. — Ez a bornak tulajdon terménye, minden borban találtatik nagyobb vagy kisebb mértékben, 's minél több benne a borkó, annál jobb, egészségesebb 's tartósabb az. Ellenben megkevesülése a bor nyulósságát szüli, mellyet nálunk sokan az által akarnak megjobbitani, ha az így megromlott bort, nagy kádba öntvén, lánczokkal verik, elfelejtvén azt, hogy mikor illy móddal borokat a nyulósságtól megmentik, ugyan akkor azt kellemetlen barna színüvé és fanyar izüvé teszik. — Sokkal jobb volna az efféle megromlott borban a megkívántató borkövet bizonyos mennyiségű borkósavany hozzáadásával kipótolni, a mit könnyen megtehetünk, ha elébb egy két iccze borhoz addig öntünk borkósavanyt, míg az edény fenekén borkó jelenik meg, ekkor csak az irányt kell kiszámítani, 's legottan véghez vihetjük a jobbitást akarmi nagy edényben. — A kereskedésben előforduló borkó különféle színű a bor színéhez képest, leginkább sárga vagy barnaveres. Hogy a szükséges megtisztítást olcsón meg lehessen tenni, a tisztátalan borkövet legegységben is vízben fel kell olvasztani, az olvadékok áltzürni 's a jegesedésre kitenni, az így nyert jegeket ismét felolvasztván silány agyaggal főzni, lehabozni, végre áltzürni, hogy az agyagtól és az erre ragadott növényzennyekektől megtisztuljon. Sokkal költségesebb, még sem nagyobb foganatu, a Velenceiek tisztítás módja, kik az agyag helyett tojás fejerét használják. A megtisztított borkó idomja attól függ, a mint a megtisztított lug párolásnak vagy jegesedésnek tétetik ki. Az első esetben idomtalan lapokban áll elő, a másodikban pedig jegei homályosak, fejer színűek, kellemetes savanyuk, kevéssé hideg izűek, a levegőben nem változnak, felolva 15 meleg 95—120 rész hideg vízben — a tűzben elejénte megfeketedik, azután megfejerül, és elvesztvén savanyát, szénsavanyu kalivá (hamaggá) válik. — Alkotó részei kali (hamag) 's borkósavany, mellyeket öszveköttetésekben a legerősebb savanyak sem haborgathatnak.

Deutsch József.

BORN (Ignác, báró), sz. rom. birodalombeli lovag, cs. kir. tanácsnok a bécsi udvari kam., hires természetvizsgáló, több tudós társaságok tagja, szül. Erdélyben Károly-Fejérvárat Dec. 26. 1742. Első oktatását Szebenben vére; serdülő esztendejít Bécsben a szép tudományok tanulásában tölté, mellyekben a Jesuiták vezérlése alatt olly szép előmenetelt tett, hogy őt szerzetekbe iktatni törekedtek a tiszt. atyák. B. engedett tanítóji kívánságának; de 16 hónap mulva kilépett a szer-

zethöl. Ezután Pragába ment, hol minden szorgalmát a' természettudományok megtanulására fordította, mellyek sikeresebb megtanulása 's tapasztalások által eszközözendő megerősítése csak hamar Német-, Holland- és Franciaországba édesgette. Hazatértekor buzgón folytatta studiumát 's főkép a' bányásztud. remek jeleit adta ritka tehetségének. 1770 a' pragai, pénzverésre ügyelő és bányászmesteri tanácsnak assessora lón 's még azon évben mineralogiai utazást tett, mellynek resultatumai Ferber Jakabhoz irt leveleiben foglaltatnak („*Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temesvarer Banat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder-Hungarn an den Herausgeber derselben Jakob Ferber*“ etc Frankf. u. Lpzg. 1774). Nem sokára bányásztanácsnokká neveztetett ki; de betegségbe esvén, kénytelen volt ezen tisztségről lemondani. 1776 Bécsbe hitta meg M. Theresia a' természeti ritkaságok cs. k. gyűjteményének rendbeszedése 's leírása végett, 's megjelent tőle: „*index rerum musei caesar Vindob. P. 1. Testacea*“ (Vind. 1778, 8); ujjobblag ezen czim alatt: *Testacea musei caesar. Vind. quae jussu M. Theresiae disposuit et descr. Ign. a Born*“ (Viennae 1780, fol., 18 színezett metsz. 's több vignettel), ezen munka neve legjelesebjei közé tartozik. 1779 val. tanácsnoki rangra emeltetett a' bécsi udvari kamaránál, hol a' pénz- és bányászdolokra ügyelt. Legnagyobb hírré emelte őt az aranyak és ezüstnek az ásványszennyektől 's nemtelen érczektől az ugy nevezett amalgamatio által való megtisztításának feltalálása, mellynek módját ezen czimű német munkájában *Über das Anquellen der gold und silberhaltigen Erze, Rohsteine, Schwarz-Kupfer- und Hüttenspeise* (Wien 1786) adja elő, 's ez a' következendő: az aranyat és ezüstöt magokban foglaló finom porrá törtetett 's jól megégetett ásványok viz által hig sárrá kevertetvén, elégmennyiségű higanyal (kénesóval) vegyítetnek, melly vegyíték az arany és ezüst legparányibb szemecskéjének is a' higanyban leendő felolvadása végett hordókba zárva malomkerekek által nagy erővel forgattatik. Ez meglévén legnagyobb pontossággal prés által elválasztatik az aranyat és ezüstöt tartó higany a' sártól és párolásnak tétetik ki, a' mi a' higanyt egy vízzel megtöltött kád felé helyeztetett, érez harang helsejében apró csészékben felrakva, körülötte pedig erős tüzet élesztve történik, az elpárolt higany nem szállhatván ki a' harangból, záporhoz hasonló zúgással esik vissza a' vízbe, a' legtisztább arany és ezüst pedig a' csészékbe maradt. Bornnak ezen találmánya módját használják az idegenek is, ugyanint Déli-Amerikában és Szászországban, hova Charpentier és Gellert vitték ált tőlünk. — — — — — Born rendkívüli elme-tehetséggel bírt, akarmi tárgyat különös könnyűséggel fogott fel, a' divatosb europai nyelvekben annyira jártas volt, hogy azokon beszélnete, ír-hata. Bavarkodása főtárgyán, a' mineralogian és bányászságon, kívül, a' tudományok csaknem egész körében nagy terjedékű 's tiszta esmere-tekkel bírt, 's a' köz jót előmozdítani minden alkalommal buzgón töre-kedett. Munkái közül a' már nevezetteken kívül említendők még: a' Trebrával kiadott „*Bergbaukunde*“ (Lpzg 1789, 2 köt. 4) 's a' „*Cata-logue méthodique et raisonné de la collection des fossiles de mademoi-selle de Ruab*“ (Vienne 1790, II. vol. 8 rézm.; németül a' szerző ügye-lése alatt 1790, 8). Több egyéb találmányi 's literaturai munkái be-végeztének Jul. 28. 1791 több évi betegeskedése után, a' halál vont gátat.

D. J.

BORNEO, egy Ásiának a' Sunda csoportjához tartozó szigetei kö-zül 's legnagyobb sziget, az új-hollandi szárazt kivévén, az egész föld ke-rekségén. Az aequator keresztül megyen rajta és 9893 nsz. mf. nagy. Eg-hajlatja általában mérséklett. Nyug. partjain az eső ideje Nov. — Majusig tart, 's a' hővmérő délben 22—26° közt (Reamur szerént) ingadozik. A' partok 3—4 órányira befelé posványosak, melly miatt a' levegő az Eu-ropaiaknak egészségtelen. Mivel az Europaiak pedig nem mertek 10—12

mf. bejebb menni a' szigethe, e' miatt annak közelebbi tulajdonságai csaknem egészen esmeretlenek. Egy örökös hóval fedett hegyláncz Kristály-hegynek nevezetik, mellynek legmagasabb 's Tigabla nevű csúcsa tüzet okád; a' tűz kirohanása gyakran földindulással van összekötve. Azt mondják, hogy ezen bércek közt fekvő nagy tóból veszik többnyire minden vizek eredeteket, mellyek között némelyeken torkolatjoknál fogva jó messze fel lehet evezni. Borneo bányájiban gyémánt is találtatik, 's ezek közt 20, 30, 40 karatosak is találtak. A' mellyik 5 karatnál többet nyom, a' fejedelmé, a' többiek a' bányák tulajdonosiei. Némely tájékein arany, vas, réz, ónnal elegyes ezin is találtatik, 's csaknem minden folyóji hoznak magokkal aranyfövenyet 's néha gyémántot is. Hihetőképén leggazdagabb arannyal minden tartományok közt e' földön Borneo. Gyöngyöt a' partokon bőven lehet szedni. Borsá igen sok terem; a' borneoi kámforfa különös jóságú gummit ad. Sok parti tájékein gazdagok tartós és karcsun nőtt hajóépítésre alkalmas fákkal. Éjszaki részében sok barom tartatik 's a' nemesebb husu vadak és vad disznók nyájanként járnak a' füvel gazdag térségeken. Legnevezetesebb négy lábú állatja az orang-outang, mellynek Borneo a' hazája. A' fecskek azon neme, mellynek fészkeit a' lakosok megeszik, 's a' paradicsommadár a' partok mentében laknak. Borneónak ősi lakosai, egy Neger-nem, a' sziget belső részét lakják, 's az Eidaban, Horafura, Maruht, Papuan 's más neveken, ugy látszik, hogy az említett nép különbözőféle fők alatt lévő nemzetségeit kell érteni. Mindnyájan igen alacsony fokán vannak a' mivelődésnek. A' fegyverviselésre alkalmas férjfiúnak különös dicséretére válik a' véres bosszu és a' megsértőnek megölése. Szokásban van az is, hogy a' nevezetesebb emberek sirjánál egy vagy több rabszolgákat ölnék meg. A' folyók torkolatjainál a' Badsok laknak, kik gyakran minden állandó lakóhely nélkül vándorolnak apró hajócskájikkal egy helyről másra, gazdagabb halászatot keresvén. A' déli víztorkolatoknál Isalom név alatt egy feketesárga, alacsony, rest, mohammedán valláson lévő néptörzsök lakik, mellyben mindazáltal ügyes arany-, ezüst- és fémvesek találtak. Kereskedés és bányászás végett Borneón mintegy 200,000 Chínai tartózkodik. Az egész indiai tengeren széllelszört Malayok itt több státusokat alkottak, p. o. Borneót, Sambast, Hermathát, Sukkadánát, Iandakot, Banjermassingot 'sat. Régenten, a' mint állittatik, a' borneoi birodalom az egész szigeten 's a' Philippinek egy részén, név szerént Sulun és Maghindanaon, elterjedt; az uralkodók, azt mondják, chínai eredetűek voltak. — 1627 jöttek ide a' Portugaliak, de csak 1690 engedtetett meg nekik Banjermassingban a' megletelepedés, a' honnan mindazáltal árulás és öldöklés által csak hamar kikergettettek. Az Angolok 1702 és 1774-ki próbatételeik, hogy itt coloniát alkossanak, sikertelenek voltak. Csak a' Hollandiak mehettek reá, a' banjermassingi fejedelemmel való kereskedési egyezéskötésre, mellynek következtében 1643 Tatis nevű falunál egy erősséget és sáfárságot 's 1778 Pontianakban egy másodikat 's azolta többet is alkottak. 1823 a' Malayoknak egynéhány eddig független státusait hatalmuk alá hajtották 's ez által uraivá lettek a' banjermassingi státus kel. határának Sambas éjszaki határáig; ebben a' tartományban vannak a' szigetnek minden arany- és gyémántbányái. — A' szigetnek éjsz. nyug. oldalán fekszik Borneo városa egy mindég hajókkal fedett folyó mellett, a' k. h. 114° 44' (Greenwichtól számálva) 's a' d. sz. 4° 56' közt; itt lakik a' sultan, ki alatt több fejedelmek vannak, részszerént karókra, részszerént gerendákra építettett házáinak száma 3000. Minthogy földje igen posványos, tehát apró csatornáknál fogva, mellyek a' várost többfelé menő irányban hasítják keresztül, vannak a' város részei egymással összeköttetésben. Héti vásárai vizen tartatnak, a' honnan állandó piaczok nincsen, hanem az adók 's vevők sajkáikkal ma itt, holnap amott állanak. — Borneóból kivitetnek: arany, bors, szerecsendió, ébenfa, kámfor, nádpálca, bambusznád, joillatu szurok,

benzoë 's indiai madárfészek. Az éjszakra fekvő Sulu szigeteken tartózkodó tengeri rablók igen nyughatatlanná teszik a' borneoi partoknak nagy részét. A' német-alföldi országló szék az említett szigetek szomszédságában lévő egészséges és gazdagon beplántált kiszáló helyekre, alattvalóji kereskedésének bátoroságitása végett, katonákat rendelt. Borneónak csaknem minden természetményeit China veszi meg. L—ú.

BÖRNYAVALYÁK, mind azon betegségek, melyeknek ha nem is egyedüli, legalább fő- és legszembetűnőbb jelenségei a' bőr idomjának, színének 's alkatjának beteges változásaiban állnak. Tudományos és a' czélnak egészen megfelelő felosztásoknak hijával van még az orvosi tudomány. Főoka ennek a' nyavalyák idomjának változékonyságában és számtalan módosításában helyzetetik. Felosztatnak hidegleléssel járó és a' nélkül lévő bőrnayavalyákra (*exanthemata et impetigenes Petri Frank*) legnagyobb practicus haszna van azon felosztásnak, mely a' bőrnayavalyák formájában alaplik. E' szerént vannak foltos bőrnayavalyák, ezekben csak a' bőr színe vagy elváltozva, rajta sem felemelkedéseket, sem benyomásokat nem lehet megkülönböztetni. Ezen változás vagy a' bőrnek legszélsőbb véredényeiben lezatt gyuladástól és az innen okozott vértorlódástól — skarlát — vagy pedig az azokból áltszivárgó és a' hám alatt elterülő nedvektől származik — *petechiae ecchymoma*. — Ollykor a' gyuladt és igen viszkető bőrből egy keves savós nedv szivárog ki, mely a' levegőn megkeményedvén, korpiformában szál le a' bőrről — *prurigo Willam. Psoriasis*. — A' c s o m ó s b ö r n y a v a l y á k — *exanthemata papulosa*. — Itt a' bőr felületén néha csekélyebb, néha nagyobb számu, ollykor számtalan gyuladt, kemény, veres csomócskák támadnak, melyek a' betegségnek további lefolyása alatt vagy hólyagocskákba, vagy bibircsekbe átalmennek. A' hólyagos bőrnayavalyáknál — *exanth. vesic.* — savós nedv izzad ki a' bőrnek legfinomabb edényeiből, mely, a' hám (*epidermis*) alatt meggyűlvén, majd kisebb — *mitiaria* — majd nagyobb — *zoster* — vagy igen nagy hólyagokat képez, — *pemphigus*. Itt a' bőrnek substantiája szét nem bomlik, 's ugyan azért ezen nyavalyák a' bőrben sebhelyeket nem hagynak magok után. A' bibircses bőrnayavalyáknál valóságos evesedés vagon jelen, mely által a' bőr substantiájának egy része elvesz, a' bőrnayavalyák sebhelyeket hagynak magok után — himló. — Sokszor megtörténik, hogy a' bibircsekből kifolyó genyetség nagy mennyiségben elválasztatván, a' levegőn megsűrűdik és varakat képez — *herpes crustaceus*; — ezek néha igen kemények és vastagok, úgy hogy az alattok lévő genyetség ki nem folyhatván, rossz indulatu lesz 's az egészséges részeket sértében elemészi — *herpes phagadaenicus*. *Deutsch József.*

BORODINO, I. MOSZKVA (melletti csata).

BORONGATÁS, a' test egyes részeire a' vérkerengés 's állati meleg czélirányos mérséklése végett alkalmaztatik. Nemei többfélék, így van hideg 's meleg, száraz és nedves, enyhítő 's izgató. A' hideg borongatás, mely a' környüállásokhoz képest fris vízzel, jéggel, vagy különféle hivesítő gyógyszerek vegyítékével történik, leggyakrabban csak ott tehet jó szolgálatot, hol a' kezdődő gyuladást elfojtani 's kisebbíteni kötelességünk, azért leginkább a' történetbeli vagy seborvosi mesterség törvényei szerént tett sebesítéseknél használtatik, ritkábban 's kényesebb kimenetellel másutt. A' meleg borongatás pedig többnyire az egyéb gyuladásoknál vétetik elő, a' környüállásokhoz képest vagy a' száraz p. o. csupa meleg ruhák, fedők, téglák, hamu, liszt, korpá 's t. a' f. alkalmaztatásával, vagy a' nedves p. o. kásák, füvek főzete, forrázatja 's. m. e' f. által, ezen esmeretes 's hazánkban nagy divatban lévő gyógyszerek alkalmaztatása módja csupán az által hozhatja elő óhajtott sikerét, a' mennyiben a' vérkerengést 's az ettől függő állati meleget czélirányosan mozdítja, védvén tudniillik az alatta fekvő részt a' kártékony befolyások ellen, azt meglágyítja, az oda torlott vérnek sza-

bad forgását visszaadja: így a' feszülést, ezzel pedig a' fájdalmat megszünteti; vagy a' hol szükséges, inkább a' bőrt és az edényeket izgatva, a' kivánt vértörődást szerzi; nem pedig mintha a' borongatásra használt szerek felszívótás utján végeznék működéseket, vagy valami különös behatósággal bírnának némely részekre.

D. J.

BOROSTYÁNKÓ (*succinum, electrum, ambra flava*), bizonyos mézgas anyag, melly hajdan már a' Phoeniciaiak előtt ismeretes volt. Eredetét még most is a' bizonytalanság homálya fedi. A' Görögök Phaeton veszélyén kesergő hungainak Eridanus folyóba esett könnyeiktől származtatták. Plinius (*Hist. nat. Lib. 37. Sect: 2. Cap. 11*) növényeredetűnek állítja, midőn az éjszaki erdők számos fenyő- 's egyéb tőlevelű fájából kifolyt 's a' tenger vize által megváltozott mézgas nedvtől származtatván, egyszersmind deak nevének eredetét is a' succus szóbán keresi. Mások a' tengerben megkeményedett 's elváltozott földi gyantának (*bitumen*) tartják. Girtamer növényeredetű 's hangyásavany által módosított mézgasnak véli, minthogy nem ritkán férgeket, leginkább pedig igen épen-fenmaradott hangyákat lelt benne. — Legnagyobb mennyiséggel találatik a' balti tengerben, mellyből hálóval szedik fel, vagy pedig a' tenger partjain, különösen Königsberg és Memel városok között, hova a' víz veti ki; valamint Lengyel- és Szászországok némely a' tengertől távol eső helyeiben is, azonfelül Ancona és Spoleto vidékén, ámbár ritkábban. Színe többnyire sárga, csak igen ritkán vörös vagy zöld, töredékeny üvegtöréssel, többé kevesebbé álltlászó, izetlen 's szagatlan, csak dörzsölés még inkább égetés alatt hint kellemetes szagot, sem vízben sem lángban nem olvad fel, hanem folyót savanyban. — Hajdan mint nagy erejű amuletumot szoktak hordozni, ma némely gyógyszer, mint p. o. *spiritus cornu cervi succinatus*, készítéséhez vétetik; a' borostyánkőolajra tömény fojtó savany csepegtetése által nyerhetni az ugy nevezett mesterséges pézmat, belőle készül a' borostyánsavany. A' kézi művészek pipacsutorákat, gombokat 's több efféle apróságokat készítenek a' borostyánkőből. Alkotó részei: borostyánsavany, borostyánolaj 's különös alap (*succinum*), vas 's szén. A' borostyánkővön veték észre a' régiek legelsőben az electricitást.

D. J.

BOROSTYÁNKÓ, két külön vár Magyarországon. 1) Az egyik, mellynek német neve *Bernstein*, éj. sz. 47° 27', k. h. 33° 57' alatt, a' Dunán tuli kerületben, Vas vármegye kőszegi járásában, a' Rába mellett, magas kösziklán emelkedő, hajdan határszéli, most gróf Batthyány nemzetségi vár, mellynek omladéki régi erős voltára és gyönyörű fekvésére mutatnak. A' várhoz közel esik ugyan azon nevű mezőváros, 129 ház., 1060 lakossal, a' hol két bődösköbánya, gáliczhaták, rézolvasztók 's egyéb ércműhelyek találtnak. Ezelőtt gróf Battyány Theodor ösztönére itt szép szorgalom többféle fabrikák üzésében virágzott. — 2) A' másik, németül *Ballenstein*, tótul *Pagrstun* (*Faistun*) éj. sz. 48° 16', k. h. 34° 44' alatt a' Dunán inneni kerületben, Posony várm. hegyen tuli járásában, a' Karpát napnyugoti oldalán, sűrű erdők közt fekvő, 16-ik század elejétől fogva gróf Pálffy familiáé, a' hol még most is lakások, lével- és fegyver-tárok vagyon. A' mellette lévő azon nevű faluban, melly 96 ház., 700 lakosból áll, puska-, papiros- és fűrészmalom van.

S—s.

BOROSZLÓ, I. BRESLAU.

BORPRÓBA, azon szer, mellyel kivált a' fejár boroknak óngléttel való hamisítását lehet felfedezni. Azonban a' különbözőféle hamisításokhoz különbözőféle borpróbák is vannak. Így fel lehet fedezni felettébb sok bődöskövet vízben felolvasztott maró lugsóval. Nagyon megbüdöskövert bort meg lehet esmerni, ha salétromsavanyas ezüstolvadék tétetvélen beléje, barna vagy feketés ülepék támad. Hahnemann borpróbája a' boroknak érczekkel, nevezetesen ónmeszékkel való hamisítását árulja el. Ha a' borban semmi ércz nincsen, nem változik, ha pedig van a'

borban ércz, ugy az óntól feketebarna, réztől setétbarna, piskolcztól narancsszinü, egerkötöl sárga ülepék támad. A' vasat, melyet Hahne-
mann borpróbája nem mutat meg, gubacsöntelékkel lehet felfedezni, mint-
hogy a' vastartó bor ettől fekete lesz. Timsó, melyet inkább szoktak
tenni véres, mint fehér borba, vagyon a' borban, ha a' belecsepegtetett
lugsóolvadéktól vagy étető szalamia nedvességtől szürkénkékes feneküle-
pék támad. A' borba kevert égett bort szagáról is megismerhetni; azon-
tul már 170—205 gradusnyi hővségtől Fahrenheit szerént elszál, holott
a' bor természetes szeszének elszállítására legalább 215 gradusnyi hőv-
ség kell. A***s.

BORROMAEI SZIGETEK (a' hennek lévő sok tengeri nyulaktól
Isole dei conigli), 4 kicsiny sziget a' Lago Maggiorén (Felső-Olaszország-
ban), mely 10 mf. hosszú és $1\frac{1}{2}$ mf. széles, 's mellynek nagyobbik
része Piemonthoz, kisebbike pedig a' lombardi királysághoz tartozik. A'
tó partja szép halmokkal teljes, mellyeken több helységek, mezei házak,
szőlőhegyek, kertek és gesztenyeerdők vannak. A' szigetek neveket a' Bor-
romeo familiától, mely századok óta birta a' Lago Maggiore szomszéd-
ságában lévő leggazdagabb tájékokat, vették. Vitaliano Borromeo 1671
a' három kopasz kősziklára kerti földet hordatott, kőfalakkal kerítettén
körül azokat 's ugy töltetvén fel. Így származtak Isola bella, Isola ma-
dre, l' Isolino és Isola dei Pescatori, mellyek közül a' két elsőbbek bá-
joló szépségekre nézve igen híresek. A' fáczánokkal teljes Isola madre
a' tó közepén fekszik. Az Isola bellát egy négy emeletű szép kas-
tély ékesíti, mely a' parthoz közel fekszik 's Borromeo gróf egynehány
hónapig benne szokott lakni. A' narancs- és citromfák, szép sövényes
öszvefonva, vagy leveles bolthajtásokat formálva, kellemetes illattal kö-
szöntik a' nézőt; a' magas borostyánfák egy kicsiny berket formálnak;
myrtusok és ciprusok díszlenek benne, pomagránátfákkal, mellyeknek
gyümölcsei itt tökéletesen megérnek, mert a' tóval határos hegyek a'
szigeteknek oltalombástyaúl szolgálnak a' hideg szelek ellen. Mind e' mel-
lett is Isola madrének szelidebb éghajlata van, mint Isola bellának, mi-
vel ezen a' narancs- és citromfákat télen deszkából csinált fedelekkal kell
védelmezni, mellyekbe, ha keményebb a' hideg, eleven szenes serpeny-
öket is kell tenni. Isola dei Pescatorinak lakosai Mailand és Pimont felé
halakkal kereskednek 's Piemont felé tiltott kereskedést is üznek. *L.—ú.*

BORROMEO (Carlo), régi mailandi grófi ház ivadéka, szül. Oct. 2. 1538
Aronában; 's már 12 éves korában commendaturájá volt. Paviában tör-
vényt tanult, 1559 ennek doctora lett, 's 1560 már apostoli protonotari-
ussá, referendariussá, cardinalissá 's mailandi érsekké nevezé nagy-
bátyja, IV. Pius pápa. Most mint romagnai, anconai 's bolognai legatus
a' pápai polgári kormány nagy részét, 's mint Portugálnak, Német-Al-
földnek, Helvetiának 's a' Franciscanusok, Carmeliták és malthai vité-
zek protectora az egyházi kormánynak is több ágait ő vitte; 's a' pápa,
ki őt újra nagypoenitentiariussá nevezé, semmi tetemest az ő tanácsa
és segedelme nélkül nem tevé. A' trienti nagy gyülekezet új megnyitá-
sát 's ennek a' pápai felsőbbség fentartására oly kedvező kimenetelét fő-
kép ezen sokat tehető unoka vitte végbe, valaminthogy a' gyülekezet
jöltévo végzéseit a' catholica anyaszentegyházba behozandó új és jobbitá-
sok felett nagy részben az ő eszének 's általányosan jobbitott egyházi
fenyítékre törekvő buzgóságának köszönhetni. Bátyja halála után 1562
maga a' pápa akarta a' világba visszaléptét; de B. titkon felvéve az egy-
házi rendet, Ribera Jesuitának lelki vezérlése alá szabta magát 's élete
módjában oly sanyaru lón, hogy azon tudós egyesület enyhítő társasá-
gától is, melyet a' profanus tudományoknak „Vaticani éjek“ nevezete
alatt önmaga alkotott, elvonult. Hogy a' trienti gyülekezet végzéseit,
mellyekből a' catholicismus romanust, a' cathol. egyház még ma is kelen-
dő symbolicus könyvét, jobbára ő voná ki, végre is hajthassa: 1565 tar-
tá legelső zsinatját Mailandban, 's V. Pius megengedé neki, hogy szün-

telen érseksége fővárosában lakhassék. Itt, hol 80 év olta érsek nem lakott, 's ennek következtében az egyházi fenyték végső felbomlásban állá, B., mint az egyháziak, világiak 's klastromok reformatora, lépett fel, 's minden akadályok ellenére is okossága, fáradhatatlan szorgalma 's elszánt erős akarata végre hajtá a' nagy kezdetet. Tizennyolcz évi munkássága után a' mailandi megye derék intézetei, javult erkölce, tiszteletet érdemlő papjai által tükre és példánya lehetett akarmelley megyének. B. a' nemességnek oskolát, a' papoknak seminariumot, az apáczáknak 's nevelő klastromoknak fenytéket adott, 's áldozó papokból egy külön szerzetet állita, mellynek — Oblati S. Ambrosii volt nevek — a' Barnabitákkal együtt oskoláját áltadá, mert a' Jesuitákban, kiket erre használ vala, nem bízott. A' mailandi főtemplomot, az istentiszteletmódját szebbé, innepibbé tette, a' népet derék szónokok 's jeles egyházi muzsika által hódítá templomokba 's ezen város javára és erkölcsi emelkedésére nézve annyit tón, hogy az máig is alig mutathat valami jelest és közhasznut, a' mit B. nem adott, legalább nem javított volna. Makacs barátok és papok 's az ő püspöki törvényhatósága kijebbvitelén féltékenykedő mailandi spanyol kormánysszék üldözik a' jeles főpapot; egy váltságos (exemtus) Praemonstratensis-klastrom visitatioja volt a' bün, mellyért a' pápa előtt bevádolák, királyi jusok megsértése 's felségbántás gyanuja vonult reája, 's a' Humiliati nevű szerzetesek, kiket ő szinté reformáltatni kívánt, annyira mentek ellene dühdötkben, hogy egyik közülök (1569) reá löve 's meg is sebesité. De a' gonosztettet elére büntetése: a' Humiliatik eltöröltettek, a' kormánysszék vádját visszavevé, 's az érsek jusiai nagyobb erőbe léptek, mint valaha. B. most a' catholica Helvetiát utazta be (1570) 's később collegiumot állita Mailandban, mellyben a' Helvetáknak jeles lelki pásztorok neveltessenek. A' hét catholicus cantont hiték közös oltalmára az ugy nevezett borromaei szövetség által egyesité. Élete fogytán sokat keseríték a' spanyol helytartók gunyai, méltatlanságai; 's ez, noha végre ő lön is a' győztes, végkép megtöré a' munkában 's klastromos sanyargatásokban kiaszott tetest, 's B. 46 éves korában megholt Nov. 3. 1584. Sirján, az olasz földön, csudák történtenek, 's ezért és még szent életéért is neve a' szentek lajstromába 's kalendáriomba iratott 1616. De e' nélkül is csudálják 's fogják csudálni mindég az emberek élete tisztaságát, characterere erejét és fenségét, a' hivatalában hivet és lankadhatatlant 's azon jóltévőséget, mellyet többnemű intézeteiben elég nemes volt érzeni, elég bölcs és hatalmas végre előállitani.

—t—

BÖRSE, vagy kereskedő ház, olyan épület, hol a' kereskedők dél és este felé öszvejönnek, arról, a' mi foglalatosságaikat illeti, 's váltólevel-, pénz-, portéka- 's egyébbel cseremunkát tenni. Nevét ugy tartják van der Beursetól, brüggei nemes familiától, veszi, mellynek házaban tartattak 1530 olta a' kereskedők gyűlései. A' börsék több helyeken, például London, Amsterdam, Antwerpen. Paris 's Triest városában, legpompásabb 's palotához hasonló épületek. Börsevének azon kereskedők, kiket becsületek 's belátások miatt a' többiek előlülőknek választanak, hogy a' kereskedők szabadságai 's jusiai fentartásáról gondoskodjanak. — BÖRSE TORNÁCZ (Börsenhalle) Hamburgban, a' hamburgi börse mellett bizonyos van Hostrup nevű ember költségén újabb időben emeltetett nagy épület, mellyben a' hamburgi kereskedők és idegenek is öszvegyülnek. Az egy tulajdon könyvbe iktatott njságok, mellyeket itt a' kereskedők egymással közölnek, szolgálnak anyagul a' „*Lesste der Börsenhalle*“ című messze terjedt njságnak.

BORSOD VÁRMEGYE, Magyarországnak egyik legszebb és legbővebb termései tájéka, éj. sz. 47° 39'-től — 48° 33'-ig, k. h. 37° 45'-től — 38° 45'-ig, a' Tiszán inneni kerületben, Abauj, Zemplén, Szabolcs, Heves, Gömör és Torna vármegyéktől körülvéve. Napnyugot és éjszak felé nyuló nagy hegyei részént érczekkel bővelkednek, részént jó bort

teremnek; napkeleti és déli része pedig nevezetes folyóji, a' Sajó; Bódva, Bársonyos, Tisza és Eger, közt terjedő szép tágas térség. Termékenysége mindennemű gabonára, dohányra, de gyümölcsre, leginkább szőlőre nézve is nagyon bő; a' marha-, ló-, juh-, sertésenyészesnek kedvez, a' vadak szaporítását neveli; folyóji, kivált a' Tisza, halakkal tele vannak. Ásványai: arany, ezüst, réz, de leginkább vasércz, mellyből felette jó aczél készítettik; sokféle használatos kőmész, márvány, carneol, palakő; érczes vizek is. Földszíneinek területe 65 1/3 nsz. mf., mellyen most 187,768 ember, azaz, mintegy 2888 egy nsz. mfdön. lakik, 11 mezővárost, 169 falut, 101 pusztát és szálast foglalván el, négy járásra felosztva, mellyek ezek: 1) a' miskolczy; 2) az egri; 3) a' sz.-péteri; 4) a' szendrei. Ezen vármegye pedig nem csak természeti állapotjáról és gyönyörű fekvéséről nevezetes, de országos viszontagságairól (Tatárjárás, belső háborúk) és lakosai lelkes ingereiről is emlékeztet, mellyek a' gazdaság, mivész munkásság és kereskedés helyes üzésének napról napra nagyobb haladásában kitűnnek.

S—s.

BORSZESZ (*spiritus vini*). Így nevezzük azon nedvet, melly a' növényi testek szesz fermentációjában támad, és a' közönséges részegítő italoknak, u. m. bornak, pálinkának, fő- és lételapoz részét teszi. Albukases tesz a' II-ik században legelőször említést az égett borról 's annak készítése módjáról. Szinte a' II-ik században a' florenczi Thaddaens magasztalja orvosi erejét. Lull Raimund „*ultima consolatio corporis humani*“, Bachuone pedig „*aqua vitae*“—nek nevezezi. A' 14-ik század. kezdtek a' Modenabeliek fabrikákban készíteni, 15-ikben pedig köz kedvesgű itallá vált; ni okból annak olcsóbb megszerkezete végett törkölyből, gyümölcsökből, serböl 'st. ef. készítették. A' borszesz maga valójában nem találtaik a' természetben, hanem egyedül a' fermentációnak productuma, melly uton széllélebontódn a' növényi czukor, abból szén-savany és szesz támad. 'S a' mint különbféle testekből eredt: borszesznek, buzaszesznek 'sat. nevezetik. A' borszesz, a' vízzel öszve nincs keverve, általányos alkoholnak — alkohol absolutus — nevezetik. A' spiritus vini rectificatus $60/100$, a' rectificatissimus $80-85/100$ rész borszesszel bir. A' tiszta borszesz szmetlen, áltlátszó, igen vékony folyadék, a' levegőben elgőzölög, könnyen meggyulad, lángja kék és nagy nreleget gerjeszt. A' vízzel könnyen vegyül akarmilyen mennyiségben, több sókat feloldvaszt, 's ekkor lángja különbféle színű. A' borszesz a' levegőnek és melegségnek befolyása alatt savanyas fermentációba általmegy, melly után eczet támad.

D. J.

BORY-DE-SAINT-VINCENT (I. B. G. M.), szül. Agenben 1772; fiatal korától fogva mutatott hajlandóságot elragadtatásra, ha valamely literaturai vagy politicalai párthoz állott. Hével fogadván mint ifju a' természetndományban 's mint férjfi a' politicában tett felfedezéseket, ha hibázva is, de lelkesen munkálva igazán akará magát 's közhasznulag kifejezni. Így kell a' „*Nain jaune*“ és „*Aristarque*“—beli munkájit 's okfejeinek Aachenben készített védelmét megítélni. „*Essai sur les isles fortunées de l' antique Atlantide ou préhis de l' histoire générale de l' archipel des Canaries*“ czimű munkája, nem különben az, mellyet a' cryptogamicus növénynekről irt, tele van új ideákkal. Midőn kapitány Baudint Uj-Hollandia körül tett tengerparti hajókázásában kíséré, 1798, szorosan megvizsgálá a' Bourbon sziget tüzökadó hegyeit, 's egynemely geologiai hypothesisekre talált. Mint hadi intendans marsall Soult generálstábjánál nagyon kemény volt a' hadi biztosok 's ordonnateurok iránt. 1815 mint ezeredes kapitány szolgált Napoleon alatt: a' waterlooi veszteség után hasztalan javalá képviselő társainak Jul. I. egy igazi philippicában, hogy a' Bourbonoknak önkényt ne hódoljanak újra. A' Januar. 17. 1816 költ királyi végzés következésében kivándorlott 's Aachenben élt és Halberstadtban, 's Brüssselben, hol van Monstall természeti tudományoknak szentelt folyó irást ada ki, melly most Parisban folytat

tatik. Egy jeles munkát is irt a' maestrichti mészhegyben lévő földalatti kőbányákról. Visszatérvén 1820, a' liberalis felekezet több journaljaiban vett részt, a' „*Courrier francais*“ban a' követek kamarája üléseit szerkeszteté, s Courtin encyclopaediájának is dolgozó tarse lett.

BORZADÁS, a' külső mérsékletnek hirtelen történt változásából, vagy belső okból származott görcsös állapotja a' bőrnek, mely alatt a' bőr halványodásán, hidegülésén, feszülésén, öszvehuzódásán kívül egy kellemetlen vonó érzés gerjed az emberben. Ez vagy csak egyes részekre marad határozva, vagy pedig az egész testen elterjed, az utóbbi esetben a' hideglelésnek előpóstája szokott lenni. Közönségesen a' természet ellenhatása által a' görcsök megszüntével felszabadulván a' bőrben a' vérkeringés, épen az ellenkező érzésbe vagy is a' hévségbe végződik.

D. J.

BÖRZSÖNY, németül *Pilsen, Deutsch-Pilsen*, (éj. sz. 47° 55'; k. h. 36° 29') Magyarország Dunán inneni kerületében, Hont várm. ipolyi járásában, német 's tót mezőváros, 216 ház, 1300 lakossal, tágas tölgyfaerdejiben 's egyéb lapos földjein a' mezei gazdaságot jó előmenetellel üzi. Régi arany-, ezüsbányájában, mellyekkel már felhagyott, külön nemű érczet talált fel Kitaibel, híres chemicusunk, mely, ámbár elébb a' facebáji erdélyi telluriummal ugyan azonneműnek tartatott, Berzelius újabb vizsgálása szerint tellurium wismuthi.

S—s.

BOSCAN ALMOGAVER (Juan), spanyol költő, szül. a' 15 század vége felé Barcelonában. Mh. 1540. Szüleji, kik régi nemesek valának, gondos nevelésben részesíték. Egy ideig V. Károly udvarát kísérte 's 1526 annál tartózkodék Granadában. Nemes erkölcsi 's caractere kegyébe juttaták a' császárnak. Ő nevelé herczeg Albát, 's ez Boscanak köszöné későbbn kifejlett tulajdonit. Meghazasodván, Barcelonában éle 's a' maga és elhunyt barátja Garcilaso munkáinak öszveszerkesztésével foglalatoskodék, mellyek halála után ezen cím alatt jövének ki: „*Las obras de Boscan et algunas de Garcilaso de la Vega*“ (Leon 1553, 8). Novagero Antonio, a' velencei köztársaság követe a' császárnál, megemerteté Boscant az olasz költőkkel, 's ez szolgált alkalmul, hogy Boscan elhagyá a' nemzeti izlés hangját, mellyen ifjabb kora költeményit dallá, 's olasz alakba ölté a' spanyol poésist. Ő teremté a' spanyol sonettet, ő használá legelőször költői levelekben, elegiákban 'sat. a' terzinát. Stylusa csinos és correct, érzelmei kedvesek, gondolatit nemesség helyegezi, 's a' gyengéd és velős öszveömlése kellemes árnyéklatokat mutat. Egyéb mivei, nagyrészt fordításók, el vannak felede.

BOSCU (Jeromos), a' hollandi intézet tagja, szül. 1770 Amsterdamban, a' hol 1811 holt meg, 71 eszt. korában. Jó latán költő volt. Költeményeiben („*Poëmata*“ Leyden 1803) a' tiszta latán nyelv miatt elnéztek egynémely hágyadt gondolatjait. Becsesebbek az ő észrevételei a' görög Anthologiához Grotius latán fordításával, mellyek 1795—1804 jelentek meg Utrechtben, 's az ő számos jutalomirásai, mellyek csinos mondásokkal különböztetik meg magokat. Az országoló szék a' leydeni egyetem gondviselőjévé neveze ki. Bosch a' politicában nem lele örömet. Honjánál többre becsülé ritka 's felette szépkötésű könyvkincsét, tele pompás kiadásokkal. Könyvtára a' classica literatura osztályában 's az öszvegyűjtött kiadásokra nézve egy volt Európában a' legelső közzül. Az ő halála után nyilvános árverés által egészen elszélesztetett.

BOSCOVICH (Roger József), megkülönböztetett érdemű astronomus és opticus, szül. Maj. 18. 1711 Ragusában, a' hol 14 eszt. korában a' Jesuiták szerzetébe állván, csak hamar ugy kijelentette magát, hogy előjáróji által méltónak ítéltetett, kit, mint nagyra termett ifjut, továbbbi tanulás végett a' romai collegiumba küldenének. B. tökéletesen megfelelt előjáróji várakozásának; mert már 1736 olly értekezést irt (*de maculis solaribus*), mellyben ezen astronomiai kérdést: „Három külön időbeli helyeiből valamelly foltnak a' napban ennek tengelye körül való

sergését kinyomozni“ Lalande ítélete szerint („*Bibliogr. astronomique*“ 402) mindenek előtt, Delambre szerint pedig („*Hist. d'astron. du XVIII. siècle*“ 141) mindenek közt legkésebben fejtette volt meg. 1740-ben a' mathesis tanítószerkére emeltetvén a' romai collegiumban, ezen hivatalát 20 esztendeig viselte 's ezenközben sok becses és hasznos munkák által tette magát híressé a' tudós világ előtt. Ide tartoznak más egyebeken kívül: *Nova methodus adhibendi phasium observationes in eclipsibus lunaribus*. (Romae 1744. in 4.); „*De lunae atmosphaera* (Romae 1753); „*Philosophiae naturalis theoria reducta ad unicum legem virium in natura existentium*“ (Vinnae 1758) (melly munka azután többször, utoljára Bécsben 1764 újra kinyomtatott). Kiváltképen pedig elhíresedett B. neve azon grádiemérés által, melyet XIV. Benedek minisztere, Valenti cardinalis, felhívására Maine nevű társával a' pápa tartományában 1751—1753 véghez vitt és különös könyvben (*De literaria expeditione per Pontificium ditionem ad dimetiendos duos gradus meridiani etc.* Romae 1755 4.), melly pat. Hugo vagy álneve szerint Chatelain nevű Jesuita által francia nyelvre fordítva is kijött (*Voyage astronomique et géographique pour mesurer deux degrés du méridien*. Paris, 1770) — leírt; egyszersmind példája által több más tartományokban is hasonló mérésekre adott alkalmatosságot; nevezetesen azokra; melyeket egymásután Liesganig Magyarországon (*Dimensio graduum merid. Viennensis et Hungarici*, Viennae 1770. 4.), Beccaria Piemontban (*Gradus Taurinensis* 1774. Tur. 4.); egy angol és amerikai tudós, Dixon és Mason, Pensylvaniában vittek véghez. Tudományos értékének sokoldalúsága 's tündöklő személyes tulajdonsági által B. nem csak minden társaságban kívánatos és becses volt, hanem különbféle, nem közönséges bizodalmon épült követségekre is megkérgetett. Így a' midőn Sz. Péter templomának boltozatja dőlő félben volt, az annak megmentését tárgyazó felügyelést reá bízta a' romai kormányzók, valamint akkor is, midőn a' pontini tavak kiszáradhatása módjainak megvizsgálására kiküldöttséget rendelt, abba egyik tagnak őt választotta. A' Inccai resp. határbeli perbe keveredvén a' toscanai kormánnyal, B. ment annak jussai védelmére követül Bécsbe a' császári udvarhoz; szinte ő járt volt el Londonban a' ragusai resp. dolgában. A' londoni k. társaság őt, mint tagját, szándékozott a' Jun. 3. 1669 történt ritka égi tűnemény vizsgálására Californiába küldeni, hanem ezen tisztas követtséget akkoron haldokló szerzetének környülményei miatt fel nem vállalta; 's a' toscani herczeg által meghivatván, Paviába ment mathesit tanítani, melly hivatalban hat esztendőt töltött. Szerzete eltöröltetése után, még azon (1773) esztendőben, Delabort, Durfort, Bayne miniszter; Vergennes és de Sirac asszonyosság által unszoltatván, Parisba ment, hol 10 esztendeig viselt egy uj, csupán az ő kedvéért 8000 (mások szerint 5000) frank fizetéssel felállított hivatalt („*Directeur d'optique pour la marine*“). 1783 pedig akar d' Alembert és Condorcet ellenségeskedési miatt, mint Lalande mondja, akar, hogy a' Francziák közt már az időben nem kapós deák nyelven írt nagy munkáját („*Opera pertinentia ad opticam et astronomiam . . . in quinque tomos distributa*; Bassano 1785 4i) könnyebben közre bocsáthassa, a' fr. kormányzók két esztendei távollételre engedelmet nyervén, Olaszországba költözött. Elejente Bassanóban vette lakását, hol könyveit kiadta, innen Romába utazott, de keves idő múlva ezen fővárost is odahagyva; Mailandban az előtte igen kedves (némmelkly szerint általa támadt) brerai csillagörtony szomszédságában telepedett le 's ott töltötte végső napjait, bárati és a' Musák társaságában. Meghalt Februar 13 (Broekausnál 12 dik) 1787 76 eszt. ndős korában; minekutána Jósef császár rendelkezéssel Lombardiába is egy grádiemérést végre hajtottat, és a' mint Barlow Péter írja, mely melancholiába esvén; végre elméjében egészen megtévelyesedett volna. B. mely tudománya mellett a' mathesis komoly körében; költ-

tőzzel 's tüzzel is birt volt. Verseken irt hires könyve („*De solis ac lunae defectibus*“) négy izben jött ki; Londonb. 1760, 4-o, és Venczelczében, 1761. 8., 5 énekben; Romában pedig 1767 hat énekben: ezen utolsó kiadás az, mely abbé Barruel által francziára fordítva és a szerző észrevételeivel bővítve utoljára Parisban 1779 4-to világot látott. Ezen szokatlan tárgyú költeményben különösen dicsértetik az értelmes és himes deakción kívül az, hogy a' költő minden tüze mellett semmit sem gyanit. B. érdemekkel teljes életét több egyebek közt leírta Lalande Jerome (*Journal des savans*, Fevrier 1792). *Tittel.*

BŐSÉG SZARVA, I. ACHELOUS és AMALTHEA.

BOSIO (N), Francziaország élő szobrászának leghiresebbike. 1814 Herculését, a' következő évben Hermaphroditját csudálák. Ezért 1815 a' becsületlegio keresztjét adá megkie Napoleon. A' királyi kormány nevezetes munkákkal tisztelé meg 's helyben hagyá az academia választását, melly őt tagjának nevezé. Azolta nyilvános megkülönböztetésben részesüle IV. Henriket, mint gyermeket, ábrázló statuája („*Kunsttbl.*“ 1823, nro. 18); Egyéb munkáit franczia műnézetek értelmében a' „*Revue encyclopédique*“ (Febr. 1825 328 l.) bírálja. XIV. Lajost ábrázló szobrát a' *Place des victoires* számára szánták.

BOSNYÁKORSZÁG (Bosnia), királyság névvel bíró török provincia, melly a' hajdani Bosnyákországon kívül Horvátországnak az Unna és Berbas közt fekvő részét (a' bielogrodi helytartóságot), Dalmatiának egy darabját 's Herzogwinát foglalja magában. Határai éjssz. Tótország, nyug. Horvátország, délre Dalmatia 's az adriai tenger és kel. Servia. Nagysága 1063 nsz. mf. Lakosai száma 850,000, kik nagyrészt slav eredetűek, Bosnyákok és Morlások, ide számlálván a' Bosnyákországban lévő 50,000 török katonát is. A' ben szülötteknek $\frac{2}{3}$ részét görög Keresztények $\frac{1}{3}$ részét Törökök teszik. Az említettekén kívül vannak Bosnyákországban Zsidók és Czigányok is. Az ország földje éjsszakra tér és sik. dél. hegyes és erdős. Főfolyói a' Száva, Berbas, Bosna, Rama és Drina. Lakosai jó földmivelők, gyümölcs- és bórtermesztők 's baromtenyésztők; a' hegyek jó vasat adnak, mellynek nagy részéből az országban fegyverek és kardvasak készíttetnek. A' többi mesterségmiviek: bőr, szattyán 's durva gyapjnmiviek. A' 12 's 13 száz. Bosnyákország Magyarországhoz tartozott. 1339 István serviai királyé lett, a' kinek halála után független maradt, 's Twartko nevű bánja 1370 királyi méltóságot vett fel. 1401 a' Törökök adófizetőjévé 's 1463 török provinciává lett. Déli és éjsszaki részekre vagy Felső. és Alsó-Bosnyákországra osztatik. Ama' néha Herzogwina vagy Saba herczegség névvel emlittetik, mivel III. Fridrik császár 1440 az ország ezen része akkori fejedelmének hercegi rangot adott. A' mostani török kormányozónak vagy basának lakhelye Trawnik, egyébiránt az ország fővárosa Bosna Serai vagy Sarojewo, olaszul Seraglio, a' Migliazzának a' Bosnával való öszvefolyásánál, 15,000 többnyire nyomorult házzal és 60,000 lak., hozzájuk számlálván a' benne őrizeten lévő 10,000 török katonaságot. Vára egy kevéssé távol fekszik a' várostól, melly kerítetlen. Sarojewo jövedelmét mindég a' török császár anyja huzza. Historiai és statistikai tekintetben nevezetesek még Zwornik, Banjaluka és Török-Gradiska. Vagyonok féltésénél fogva a' Bosnyákok igen ragaszkodnak a' Törökök rajtok való uralkodásához, mivel attól tartanak, hogy ha valamely keresztény hatalmasság foglalandja el az országot, ugy járnak, mint a' Bosnyákország török kézre lett kerülésekor élt keresztény lakosok. *I—ú.*

BOSPORUSNAK az a' tengerszoros neveztetett, mellyen a' fekete tengerről a' Propontisra, (Mare di Marmora) lehet evezni. Nevét vagy azért kapta, mivel itt ment keresztül a' tehenné változott lo, vagy pedig azért, mivel a' tengerszoros olly keskeny, hogy egy ökör keresztül uszhatja. Későbbben, midőn más tengerszorosak is neveztettek így, Bosporus thracicus névvel különböztetett meg a' többiektől. Középe táján

volt az a' hely (5 stadiumnyi, mintegy 2800 láb. széles), a' hol Darius hajóhidat építtetet, midőn a' Scythák ellen akart menni. Bosphorus cimmeric az a' tengerszoros volt a' régiéknél, mely a' fekete tenger-ről a' Mäotis tavára viszi a' hajósokat. A' hajdan itt kereskedést üző Olaszok Bocca di S. Giovanninak vagy Estretto di Caffának nevezték azt. Ezekon kívül régenten egy ország is viselte a' Bosphorus nevet, azon tengerszorostól neveztetvén így, mellynek partjain fekiüd kétfélől. Panticapaeumban (most Kerts), egy miletumi coloniában, melly a' tauriai fél szigeten fekiüd, az Archaeanactidák alkották ezt az országot K, előtt 479 's 437-ig birták. Első királya Spartacus volt. Az utána következett Satyrus alatt az ország Asiának partjaira is kiterjedt, 's fija, Leucon, 300 Theodosiával nagyobbítá meg azt, virágzásba hozá a' kereskedést (kiváltképen gabonával, melly Athenébe vitetett, hallal, prémbőrökkel, bőrökkel, viasszal, rabszolgákkal 'sat.), a' honnan nemzetsége Ieonidák melléknévvel tisztelteték meg. Leucanor 290 a' Scytháknak adót fizetett 's ez az adó olly súlyos volt, hogy a' Leuconidák közül lévő utolsó király, Parisades, magát országával együtt Mithridates pontusi király felsősége alá adta, a' ki a' Scythákat Scilurus alatt 116 megzabolázta 's fíját bosporusi királlyá tette. Ez megölte magát, 's mivel Mithridates is megholt, a' Romaiak, 64, ennek második fíját, Pharmacest, emelték a' bosporusi királyi székre, a' ki későbben megöletett. Ezután több fejedelmeket adtak a' Romaiak Bosphorusnak, kik mindnyájan Mithridates maradékainak adták ki magokat. Midőn ez a' familia K. után 259 kiholt, a' Sarmaták foglalták el Bosphorus, kiktől 344 a' Chersonidák vették el. Azután a' napkeleti romai birodalomhoz tartozott a' tauriai félsziget, míg a' Chazarok 's későbben a' mongol Tatárok nem hajtották azt hatalmuk alá. (L. TAURIA.) I — í.

BOSSCHA (Hermann), jeles hollandi tudós a' régi literatura és historia körében 's az újabb jeles latán költők egyike, szül. Leeuwardenben 1755. Atyja titkok volt a' frieslandi törvénytörvényeknél. Bosscha a' deventeri iskolában, későbben a' franekeri universitasban tanult. Ott irta: „*De causis praecipuis, quae historiam veterem incertam reddiderint et obscuram*“, mellyben helyes, mély fontolatu észrevételek foglaltatnak a' régi történetirőkről. 1780 Deventerben rector, 1787 a' harderwyki gymnasiumnál prorector, 1794 ugyan itt professor lett. 1798 a' nemzeti nevelésre ügyelő igazgatáshoz az első bureau fejevé nevezte a' respublica, de a' királyi kormány a' nevelés dolgát máskép intézé el, nem akarván az ifju Niederlandiakat B. befolyása által republicanusokká képztetni. Ezzel B. Gröningenben a' historia és régiségek professora lett 's 1806 az amsterdami latán iskolának rectora. Költeményinek egy gyűjteménye 1806 jelent meg „*Musa davertracae*“ czim alatt. „*Pax ambiaciensis*“ (1802) czimü költeményében éleseszü és messzelátó politicusnak mutatkozott. Azután Blairnek a' rhetoricát és szép literaturát tárgyazó leczkéjít fordította, mellyekhez jeles észrevételeket rekesztett. Még ifjan, 1794, egy hasznos mythologiai, régiségi és történeti kézkönyvet adott ki („*Bibliotheca classica*“); Wassenbergh társaságában 1809 végzé be Plutarchus életírásinak fordítását. Fordította még Denon nagy munkáját Egyiptomról, és Schiller „*Abfall der Niederlande*“ czimü írását. Kevesb javalathan részesült utolsó munkája: „*Geschiedenis der laatste Omwendeling der Nederlande*“. Megholt 1819.

BOSSI (Károly Aurel, báró), gróf Bossi de Sainte-Agathe fija, hires lantos költő, szül. Turinban 1758. Már 18 esztendőskorában irt két dramát, „A' Cirkassianek“ és „Rhea Sylvia“. Előterjesztése eleven, képzelő tehetsége tüzes, 's dithyrambicus emelkedésü képei igazán fényesek. A' nemeslelkü braunschweigi herczeg halálának, a' ki, embereket akarván megszabadítani, Frankfurt mellett az Oderába fult, egy odát szentelt. Utóbb elragadták a' kor nagy történetei. A' olasz odának ő adott legelsőben drama formát Pindar 's Klopstock szellemében.

„L' horomasia“ című nagy költeménye a' francia revolutióról, 's verseinek teljes gyűjteménye második kiadásban Londonban jelent meg 1814 's nem jött könykereskedésbe, mert csak keves példányt nyomtatott. Most Parisban lakik, mint tudós és egyes ember. Politicai élete, melyet a' sardiniai udvar szolgálatjában kezdett, minekelőtte annak szárazföldi birtokai Franciaországnak általengedettek volna, 's azután mint ideig való kormányozója Piemontnak, míg ez Franciaországhoz kapcsolatott, mint francia consul Jassyban, végrehajtó követ és biztos Genuában, 's végre mint a' de l' Ain 's erre de la Manche departement praefectusa folytatott, nemkülönb en általmenetele a' királyi szolgálatba 1814, 's szolgálatba lépése 1815 Napoleon alatt találtak olcsárlókra; ő azonban törekedett indító okait bevalósítani, miért kereste legyen Piemont boldogságát ennek öszveköttetésében Franciaországgal. Előterjesztései által kieszközlé a' szerencsétlen Waldensisek számára Angolország pártfogását a' turini udvarnál, melly a' burkus király által is gyámolittatván, a' Waldensisek egyházi és polgári jusait nem csak helyre állította, hanem a' sardiniai országlás megesmerése által erősen is alapította meg.

BOSSUET (Jacques Benigne), meauxi püspök, híres francia egyházi szónok 's controversiák bajnoka, 1627 Seprében szül. Dijonban. Első oktatóji Jesuiták voltak. Egy latán Biblia, melly a' már olvasni és eszmélni szerető gyermek kezébe akadott, lelkét egészen elfoglalá. 15 eszt. korában Parisba küldetett, holott a' navarrai collegiumban romai és görög literatúrát, Cartesiust, de leginkább theológiát 's ebből különösen Bibliamagyarázatot 's a' szent atyákat tanulá, kik közül Sz. Ágoston kedveltje, példánya 's mindenkori meghitt tanácsadója lón. 1652 theol. doctor és metzi kanonok. Itt jeles szent beszédjei 's példás magaviselete csak hamar szembetűnteték, 's a' püspök felszolitá, hogy Ferri Pál, protestans predikátor, catechismusát czáfolná meg; a' miben B. olly győztesen és dicséretesen járt el, hogy Anna királyné (anyja a' királynak) a' megyében élő Protestansok megtérítését reá bizná. Ez ügyben gyakran meg kellett fordulnia Parisban; 's az itt 1659 tartott nagybőjti szent beszédjei szokatlan tetszéssel fogadtattak. Turenne, a' nagy katona, általa térítettett a' catholica egyház kebelébe; 's az a' beszéd, mellyet ezen nagynevű marsall állléptekor 1668 a' király (XIV. Lajos) előtt tartá, 1669 cordani püspökké nevezetett. Azonban míg ált sem vehette püspökségét, midőn a' király 1770 a' dauphin nevelésére meghívá, 's ennek következtetésében püspöki tisztjéről lemondá, mellyet szüntelen távolléte miatt nem vihethőnek 's így meg sem tarthatónak itélt. Erdemeit 's szolgálatit 1680 a' meauxi püspökséggel jutalmazá meg a' király, 's 1682 B. is jelen volt, 's nem legkisebb hatással, azon egyházi gyűlekezeten, mellyet XIV. Lajos fejedelmi jusainak az egyházi dolgok körül fentartására gyűjt vala egybe, 's mellynek végzéseit a' francia papság amaz esmeretes négy nyilatkozási (*propositiones quatuor ecclesiae gallicanae*), örökké nevezetessé teszik. Már elébb 1672 tagjának nevezé őt a' francia academia; 1697 ismét statutanácsnokjának a' felség, de most már inkább csak megyéjében élt B., végső napjaiban is tanítván, catechisálván, pásztorkodván, míg nem Apr. 12. 1794 megholt. — Franciaország csak keves főpapot nevezhet, ki annyi tehetséggel és tudománnyal birt, 's ezek által a' közös hit és anyaszentegyház ügyére olly széles és messze időkre terjedő behatással lett volna, mint B. Mint szónok egyedül a' később Bourdalouval osztja meg koszoruját, 's ők ketten alkoták az újabb, józanabb izlésű francia egyházi ékesszólást. B. beszédjeit erő és fény, méltóság és egyszerűség, bámulandó elme 's szívmeგრagadó hatalom bélyegezik. Halotti beszédjei hasonlithatatlanok; jelesen a' Madame 's a' nagy Condé felett mondottak az e' nembeli előadás csudált remekei. Azonban ő is megereszkedik néhol, beszédalkatja nem mindég rendszeres, pathosa kénytetett, nem őszinte. Mint tudós

theologus ügyes és diadalmas dogmavitató feleinél 's ellenjeinél a' legnagyobb tekintettel bírt, 's úgy látszik ez az a' kör, melyre B-t élet és önszándék egyiránt ösztönzék. Protestánsokat téríteni, a' catholicus hitet 'hívetni, védeni, terjeszteni: ez a' B. egész életének, 's különvéve minden munkájának, tetteinek kitünőbb iránylatja. Eles elméje, fényes dialecticája, az az új szín és hihetőség, melyet vallása theoriáján ügyes és okos volt előtenni (l. „*Exposition de la doctrine de l'église catholique sur les matières de controverse.*“ Legelőbb Paris 1671. 12, később 's némelly változtatásokkal Antwerp. 1. 80 's ez többször), 's az az ő bájos, ellenállhatatlan ékesszólása valának fegyverei, mellyekkel alapos és alaptalan állításainak csaknem egyiránt vívott ki hiedelmet. Maga Leibnitz is, ki vele alkudoztában már már többet hitt, mint hihetett (l. „*Darstellung der christlichen Lehre von Leibnitz.*“), 's messzebb ment, mint talán feltevé, meghajlott ezen fegyver alatt; 's később fejtett ki csak a' sima és édes beszédű sophista varázsából. Számítalanok B. egyházi, kivált polemicus munkái; de külön említést érdemel még itt a' dauphin számára írt, 's mint beszédjei, rhetori bájjal 's vallásos lelkesedéssel írt munkája „*Discours sur l'histoire universelle etc.*“ (Paris 1681. 4.) Minden munkái legújabbban kijöttek illy czimmel „*Oeuvres avec l'histoire de Bossuet, par de Bausset*“ (Versailles 1819. 8. 46 vol.)

BOSTANDSIKNAK nevezetnek a' sultan serailjában lévő órállók, kiknek előljárójok bostandsibasinak nevezetik, 's kik a' serail külsejére, kerteire, a' csatornákra és császári mulató kastélyokra ügyelnek. A' török császárt, mikor mulatság végett ki kocsikáz, mindig a' bostandsibasi kíséri, 's azon elsősegi jussal bír, hogy szakált viselhet. Egyébiránt a' bostandsik egyszersmind a' sultan hajóslegényei és hóhérai is. L—ú.

BOSTON, Massachusettsnek, egy északamerikai szabad statusnak, fővárosa (a' ny. h. 71° 4' 30" Greenwich-től számolva, 's az éj. sz. 42° 25' 28" közt) a' Boston öbölnél, egy a' Charles vizének torkolatja előtt való félszigeten. Philadelphia és Newyork után legszebb tengeri város az egyesült statusokban, 4000 ház 's 45,000 lak. Harom városra osztatik, u. m. éjszaki és déli városokra 's nyug. vagy Új-Bostonra. Ezen városokat két sáhid köti össze Cambridge-el és Charlestownnal (két kicsiny helységekkel). Nyugoti Boston, mellyben vannak a' leggazdagabb kereskedők házai, szépen és rendezen van építve. Megerősített kikötőjében 500 hajónak elég helye van; hanem a' bemenetel keskeny. Hajóépítő műhelyei 's kiszáló helyei igen alkalmasok, nagyok 's jó állapotban vannak; utazási tiszták, kövekkel kirakottak, 's a' gyalogok számára faragott kőutak vannak mellettük két felől. Bostonnak 28 temploma 's imádságháza van a' különbefe keresztény vallásbeli felekezetek számára. Több szép közönséges épületek közt különösen kitetszenek a' statusok pompás háza 's a' börse. Van 2 játékszíne, egy concertszalája, csillagórtornya, czélirányos fogháza, több tudós társaságai, egy bankja 's más hasznos intézetei. Bostonnak kivitetni szokott fabrikai mivei: igen jó vitorlavászon 's kötelek, tiszta czukor, rumpálinka, gyapju és pamut-kártok, hamuszir, papiros, szőnyeg, kalap, üveg 'sat. A' várost Charlestown alkotta 1631, 's elejénte Trimountainnak nevezetett azon három halomtól, mellyekre építettett. Későbbben a' szabadság egy buzgó barátjának, Cotonnak, a' ki az Angliában lévő Bostonnak predikátora volt 's későbbben az új város első templomában viselt predikátori hivatalt, tiszteletére Boston nevet kapott. 1727 sokat szenvedett egy földindulástól. Itt ütött ki legelőször a' zendülés 1774 az anyaország, azaz, Anglia ellen. Governors-isleten, egy Bostonhoz tartozó kicsiny szigeten, született a' híres Franklin Benjamin. Bunkershill tájékán a' szabadság felett kiütött háboru első ütközetének emlékezetére egy 260 láb. magas emlékoszlop van emelve fejér granitból. Boston a' szabad statusok legéjszakibb kikötője, mellynél még bejebb nem ment a' sár-ga hideg. L—ú.

BOSWELL (Jakab), Johnson barátja 's életirója, szül. 1740 Edinburgban; itt, Glasgowban 's az utrechti universitasban tanult, több ízben tartózkodott Londonban, hol kora legjelesb férjijaival öszveköttetésbe lépett 's Johnsonnal is megesmerkedett, mit maga is élte legfontosb környülményének tekinte. Azután meglátogatta Voltairt Ferneyben, Rousseaut Neufchatelben és Paolit Corsicán, kívül szorosabban öszveszövetkezék. Erre Parison által Skotországba ment 's sikerrel lépett az ügyvédi pályára. Akkor, midőn Corsica a' világ figyelmét annyira vonta magára, adta ki, 1768, nevezetes tudósítását ezen szigetről 's Paoli emlékezetességeit. Későbben Londonban telepedett le, hol Johnsonnal legszorosb öszveköttetésben élt. Johnson halála után ennek biographja lett B., 's ezen lelkesen felfogott 's élénken előadott élet- és character-ábrázolás (2. köt., 4., 1791) legmaradékonyabb hirt szerze nekie. Meghalt Boswell Londonban 1795. bb.

BOSZORKÁNY, varázslóné, a' ki ördög és rossz lelkek segélyével rendkívüles dolgokat eszközöl; a' boszorkányság tehát ördög és rossz lelkek segélyével gyakorlott varázslás. Figurái értelemben véve ravasz, álnok asszony a' boszorkány; ha pedig a' vén szócška tétetik elejébe, akkor gunynév, mellyet használni szoktak, a' nélkül hogy ravaszság 's álnokság fogatja volna vele öszveköttve. A' boszorkányság hívése a' pogányságból ment által a' keresztény világba, 's itt azon egybeköttetés által, mellybe azon hiedelem az ördögnek az emberi ügyekbe való befolyásával tétellett, egészen új alakot vett magára. Azt hitték, hogy lehető az embernek ördöggel 's rossz lelkekkel közelebbi szövetségre lépni, 's az ő segélye által magának ideig való hasznót, másoknak pedig gyűlölség kielégítése végett kárt és veszélyt készíteni. Mennél setétebb volt a' középkor 's mennél kevesebb tudták az akkor élők a' mindennapitól távozó eseteket a' természet törvényéből magyarázni, annál hihetőbbnek kellett találatni ezen véleménynek. Szó volt mindenféle a' sokféle alakban megjelenő rossz lelkekről, azon mesterséges incselkedésekről, mellyekkel az ördög az embereket hálójába csalogatni igyekszik, 's azon ártalmas hatásokról, mellyeket a' vele szövetségre lépett boszorkányok és varázslók emberekben 's állatokban okoznak. Az egész koron uralkodott ez a' vélemény. Minthogy pedig annak, ki ördöggel lépett szövetségre, az Istentől el kellett pártolnia, 's csak rossz indulatu 's romlott szívü ember mondhat le világi nyereség végett az örök idvességről, a' fekete mesterség pedig ezenfelül más emberek életét, egészségét 's jóllétét szüntelen veszéllyel fenyegeti: azért a' boszorkányság legrutabb vétéknek tekintetett, 's valamint az eretnőség, eleven égetéssél büntettetett. Számatalan szerencsétlenek lettek áldozatai ezen tévelyésnek. VIII. Ince pápa a' boszorkánypert egy bulia által egészen szokásba hozta Németországban 1484, 's egy 1484 illy czim alatt „*Malleus maleficarum*“ (boszorkánykalapács) felsőségi engedelem mellett megjelent írás világosan előadta az illyen pereknél megtartandó rendszabást. Sem a' tudományok helyreállítása a' 15 és 16-ik században, sem a' reformatio által nem irtathattak ki a' mély gyökeret vert vélemények a' boszorkányságról 's a' rossz lelkek befolyásáról a' természetre és emberekre, sőt inkább a' Protestansoknál is szintegy fenmaradtak azok, mint a' Catholicusoknál. Landshutban Bajorországban Apr. 2. 1756 fejezték le 's égettek el egy 14 esztendő leányt, „mert az ördöggel cimborált, embereket rontott 's fergegetet csinált“; két esztendővel elébb ugyan Bajorországban egy 13 esztendő leányt fejezték le 's égettek el szinte mint boszorkányt, 's még 1780 is vesztettek el egy boszorkányt Glarusban a' cathol. Schweizban. — Midőn a' szomszéd pallérozott tartományok történeteiben fél század előtt is látnunk illy balgatag tévelygés által okoztatott szennyet, melly dicsőségünkre válik honunkban a' lelki mivelőlést már a' 12-dik század elején ölyl ponton szemlélni, hogy képes a' boszorkányokról való

vélemény helytelenségét megítélni. Kálmán király törvénye: „A boszorkányokról, mellyek nincsenek, ne legyen szó“ (I könyv 57 r.) a' 15-ik századbeli uralkodóknak is becsületére vált volna, 's ha megtartatik, hány szerencsétlent ment vala meg a' máglyától. De fájdalom! újra visszatért nálunk az elébbi vakság, a' józan törvény feledékenységbe ment, 's a' boszorkánysággal vádoltattak tüzzel vassal büntetettek mind addig, míg van Swieten, udvari főorvos, meg nem mutatta, hogy a' bűbájosok 's boszorkányokról való gondolatlan itélettétel vagy képzelődésből, vagy betegségből eredt, 's a' bűbájosok által végbe vitt dolgok nem ördögi mesterséggel, hanem természetesen történtek, vagy pedig mint mesék helytelenül tulajdonítottak az ördögnek. — Becker Boldizsár és Thomasius Keresztély (mh. 1728) voltak elsők, kik korokban a' boszorkányság 's ördögösség közönségesen uralkodó véleménye ellen kikelvén, magoknak állandó érdemet szereztek, 's így ezen tévelygés lassanként következő kiirtásának alapját megvetették. (L. „*Daemonologie, oder Geschichte des Glaubens an Zauberei mit besonderer Berücksichtigung des Hexenprocesses*“, Horstól, 2 kft. 1818).

BOTANICA, I. NÖVEVÉNYEK, NÖVEVÉNYEK ORSZÁGA.

BOTANICUS KERTEK, I. FÜVÉSZKERTEK.

BOTANYBAI, angol colonia Uj-Hollandnak keleti partján, a' mostani Uj-Délwalesben. Alkotására Ejszakamerikának, a' hova vitettek annakelőtte Angliából a' gonosztévők, elvesztése, továbbá a' gonosztévők Nyugotindia vagy Canadába való vitézésének nem igen tanácsos volta, végre Cook javalása adtak okot. Az éghajlat egészséges és kellemetes volta, a' föld termékenysége, az ősi lakosok, kiket a' himlő igen megítkított, keves száma, reabírták végre az angol országlást, hogy 1788 Sidney Covenek (a' fővárosnak) talpkövéte letegye (I. UJ-HOLLAND UJ-DÉLWALEK, PORT JACKSON ÉS SIDNEY). Első lakosai egy osztály hadi nép, 700 mind a' két nemen lévő gonosztévők és 570 szabad tetszéskből ment colonisták voltak. Egy darabig nem a' legjobb állapotban volt ugyan a' colonia, mint minden új telepítések is, a' helybeli akadályok miatt; de későbbben nem csak új gonosztévők, a' csekély halandóság és számos házasságok által szaporodott lakosainak száma, hanem az idegenek, kik itt szerencsét akartak próbálni, önkényes megtelepedései által is. A' szárazon 1821 elején többben laktak Európaiak 50,000-nél, kiknek 4500 lovaik, 80,000 darab szarvas marhájik, 300,000 juhaik, 40,000 sertéseik 's 60,000 hold mivelt földjeik voltak. Kivitetnek belőle: europai gabona, kukoricza, finom merinók, gypaju 's hajósoknak való hus. Mindenféle gyümölcsök és kerti vetemények, mellyeket déli Európa ad, bőven teremnek benne, sőt csaknem nemesebbek ott, mint itt. A' szőlő 's olajfák, dohány, pamut, czukorplanta 'sat. is jó reménnyel híztatják a' velek foglalatatoskodókat. A' munkás kerestetik 's jó napi bért kap. Tengeri 's folyóji halászatja jövedelmes, valamint a' déli tengeren való országhozás is. A' fővárosból egy a' tenger felett 4500 l. magasan lévő erzetűt viszi az utast keresztül a' hegyeken Bathurstba. A' tulsó völgyben 8000 l. meredek mélységet kellett lejtőssé tenni. Az ut több oly városokon 's helységeken megyen keresztül, mellyek még valósággal nem léteznek, hanem csak neveik vannak oszlopokra felírva, lakosaik ellenben nincsenek. De keves hónapok mulva bámulással láthat városokat az utas ezen tájékokon, itt egy pár folyónak összefolyásánál, amott egy hegynek mellékén egy szép völgy mentében, mellyet szép patak öntöz és hasít keresztül, 's úgy tetszik, mintha valamely csudatévő erő állította volna elő azokat a' semmiségből. A' kék hegyeken tul lévő részében is legeltetésre és földmivelésre igen alkalmas föld találtatik. A' mennyire itt csak az europai munkásság határa kiterjed, az országlás postajárásonként mezsei jószágokat állított fel, mellyeket maga miveltet, 's az országlásnak postaintézetül, a' hirtelen elszaporodó lakosoknak élelmentáru szolgálhatnak. Csatornáji még nincsenek. Gazdag kőszénnel, melly

ásatik 's kivitetik. A' helytartó lakhelye Sidney Cove (1500 ház, 14.000 lak.); itt vannak egyszersmind a' katonaság és politia főtisztja karja, a' főtörvényszék, főléstárok, 's a' gonosztévők ideig való tartózkodó helyek, míg magoknak munkát kapnak. Van a' városnak egy bankja, melly a' colonia szükségeihez képest szaporítja a' papiros pénzt, mindazáltal, ha kívántatik, beváltja, melly által a' gyakori kotyavetyélést 's földbirtokok változtatását, mivel a' régi birtokokak bejebb új helyeken telepednek meg, igen segíti. Igen jó és sok hajók építtetnek benne; a' fabrikákban 's manufacturákban többnyire gonosztévők dolgoznak, kiket a' fabrikák és manufacturák tulajdonosai olly feltétel alatt vesznek által az országlástól, hogy tápláltatásokért dolgozzanak. A' colonia törvényei olly kemények, mint a' Dracói, de nem is lehetne másként olly gonosztévők közt a' jó rendet fentartani, kik büntetésből dolgoznak, 's midőn büntetéseket kiálljak, azután is gyakran nem legjobban viselik magokat. Idegen hajókat itt és Paramattában számosan lehet látni, kiváltképen éjszakiamerikaiakat. A lakosok, kiknek tehetőségét a' kávéházak, társaságok és mulatságok eléggé bizonyítják, kereskedése naponként több több tárgyakra terjed ki. Van egy tudós és mezei gazdasági társaságok, borséjek, több hajóépítő műhelyek, könyvnyomtató intézeteik, fűvészkertek, kárt megtérítő társaságok 'sat. Ujságok az „Australasian magazine,“ vagy a' „Quarterly register.“ Paramatta városa szép helyen fekszik, 4000 lak., jó posztomanufacturával, egy esillagvizsgáló torony szomszédságában. (L. U. DÉ WALES). Newcastle, 1600 lak. a' Coal-Rivernél, igen ifjú város, mellyet kőszénbányái virágzással biztatnak. Ezekben 's a' favágásnál és a' téglavetésnél egy pár ezer gonosztévők dolgoznak, kiknek készítményeit csaknem maga a' colonia fogyasztja el. Van a' benszlülöttek számára benne egy iskola, mellyben egy angol missio igen jó előmenetellel tanítja az ifjúságot. Liverpool a' György vizénél 2600 lak. 's több hajóépítő műhelyeivel sokat ígér a' jövőre. Ötödik igen szép fekvésű városa a' coloniának Bathurst. 's a' hatodik Windsor a' Hawkesbury vizénél sok utszájával, de keves háziával, mellyeknek száma mindazáltal naponként szaporodik. L—ú.

BOTH (János és Andras), szül. 1610 körül Utrechtben. A' rajzművészség alapvonatiban atyjoktól, a' ki ívegfestő vala, vónnek oktatást. Azután Bloemart iskolájában tanulának; későbbben Olaszországba menének. Jánost Lorrain művei vonzák, 's tájfestő lón; Andras az arczképíráshoz hajlék 's Bambocciót választá példanyul. Noha ellenkező nemben dolgozának, a' rokon művészszellem közös munkára lelkesíté ecseteiket. János tájrajzin Andras festé az alakokat, 's ugy őszvehangzának nézeteik, hogy festéseiket külön kezektől eredni senki nem sejté. János műveit a' könnyűség, hü perspectivek, egeinek ragyogó színzetei tevék jelesek 's híret később időkre is fentarták. Erdemei 's továbbglani mulatása Olaszországban „Olaszországi Both“ nevet szerzenek nekie. Andras vízbe holt Velenczében 1650. János odahagyá Olaszországot 's visszatére Utrechtbe, hol nem sokára öccsét követé. Becsülik azon lapokat is, mellyeket János étete saját főművei után. I.

BOTHNI ÖNÖR, a' keleti tengernek éjszaki része, délre az alandi szigetektől, többi oldalai pedig Svécziának éjszaki tartománytól, Lapponiától és Finnlandtól határozatnak. 75 mf. hosszu, 20 mf. széles és 20—50 ölnyi mély. A' tenger itt mindég bejebb húzódik; minden esztendőben befagy, ugy hogy Svécziából Finnlandba szánokkal lehet menni. E' mellett több apró folyók folyván bele, igen gazdag halakkal, kiváltképen azoknak torkolatjai ivás idején. A' rajta való hajókázás nem csak kősziklász partjai, hanem sok fövenytörlási 's benne elrejtve lévő kősziklász miatt is jó kormányos nélkül veszedelmes. L—ú.

BOTOCUDOK, brasíliai vadak, kik, miolta a' neuwiedi herczeg 's austriai utazók többeket hoztak volna Európába, igen nagy figyelmet gerjesztettek magok iránt. Neveket azon fácskáktól kapták, mellyekkel fű-

lelket és ajakaikat ékesíteni szokták. Ezen vadaknak még igen keves része pallérozott, többnyire legmiveletlenebb állapotban élnek, egymással szüntelenül hadakoznak 's elfogott ellenségeiket megeszik. Bővebben, de nem egészen tökéletesen leírta a' Botondokot Neuwied herczeg 's más Brasiliában utazók. Pallérozásokra 1824 a' brasiliái császár 3 indiai falut építtetett.

L—ú.

BOTOND, magyar vezér. I. ÁRPÁD.

BOTSARY, I. GÖRÖGÖK LÁZADÁSA.

BOTTA (Károly József Vilmos), Turinban tagja a' tudományok academiájának, költő és történetíró, szül. a' piemonti birtokban St. Giorgióban 1766; Turinban orvosi és fűvésztudományt tanula; 1794 tábori orvos lón a' francia alpesi hadseregnél. Ez a' szolgálat Corfuba vezérlé 's 1799 Piemont ideig való országglásába, a' hol egy volt azok közül, kik a' provisoriumot károsabbnak tarták, mint Piemont egybekapcsoltatását Franciaországgal. A' marengoi ütközet után a' piemonti consultának lón tagja. A' törvényhozó testben nem tetszett Napoleonnak, mert az ő önkényes kormánya ellen beszélt. 1814 egyike volt a' törvényhozó test azon tagjainak, kik Napoleont királyi-szeke-vesztettnek nyilatkoztatták ki. A' restauratio után kitöröltetett a' törvényhozó test lajstromából, mert külföldi létére nem volt honosítva. Napoleon a' nancyi academia rectorának nevezé 1815. Midőn a' királyi országglás visszaállítatott, letévé e' hivatalát 's most mint egyes ember él. Legfontosabb írásai ezek: „Corfu szigetének leírása“ (két köt.); Born (Joannis Physiophili) „Specimen monachologiae“ -jének fordítása; „Brown methodusa nevezetességei“; „Dalmatiai utazás emlékezete.“ „A' hangról és harsról.“ A' savoyen-piemonti országgló ház rövid történetírása; „Az éjszakamerikai szabadságháboru történetei.“ 1816 nagy helybenhagyással fogadtatott egy hőskölteménye 12 énekben: „Il Camillo o Vejo conquistata.“ 1824 „Storia d' Italia dal 1789 al 1814 (4 köt. 4-rét 10 köt. 16-rét, francz. 5. köt.), 's 1825 Parisban 3 kötetben a' „Historie des peuples d' Italie“, mellyben tagadja, hogy a' keresztény vallás és philosophia pallérozta volna Európát, hanem ezen érdemet a' tudományok helyreállításának adja.

BÖTTCHER (Fridrik János), a' meissenai porcellán feltalálója, született Februar. 5-én 1682 Schleizban, a' reussi Voigtlandban, 15 esztendőskorában Magdeburgból, a' hol első nevelését kapta, Berlinbe jött Zorn Fridrikhez patikásinasnak 's itt ritka észet 's állhatatosságot mutatott, kivált a' chemiai tudományokban, de olly visszatartó is volt magaviselete, hogy félbolondnak tartották. Köpke, heymerslebeni patikás, egy a' bölcses kövéről szoló kéziratot közle vele, mellyet, a' mint mondá, egy st. galleni baráttól kapott, 's ez adott alkalmat, hogy B. az aranycsinálási próbákra adta magát. Egész éjszakákon elzárkozott Zorn dolgozó műhelyében 's ott egyedül gazdája költségén dolgozott, minthogy magának semmi vagyona nem volt, 's azután nappal az álmatlanság miatt minden munkáját kedvetlenül vitte véghez. E' miatt szüntelenül dorgáltatott 's végre gazdájával olly haragba jött, hogy tőle 1699 St. Mihály-nap körül alattomban elment. Midőn sokára ezután a' legnagyobb inségre jutott, megadta magát 's 1700 Husvét körül azon feltétel alatt vétett vissza a' műhelybe, hogy eddigi magaviseletéről lemondjon. Mind a' mellett Böttcher egy Schrader nevű pajtásának segedelmével folytatta alchymiai próbáit, 's előmutatván végre néhány apró aranydarabokat, melyekről azt mondotta, hogy maga készítette, olly tekintetet tudott magának Zorn házánál szerezni, hogy jóval korábban szabadították fel ideje előtt. Háládatosságból megígérte Böttcher, hogy gazdája 's ennek néhány barátjai jelenlétében próbáját fogja adni mesterségének, 's Oct. 1. 1701 18 kétgarasost, mellyeket egy tégelyben megolvasztott, valamely veres port hintvén az olvadékba, által is változtatott a' legfinomabb aranyá. 'S bárhol esenkedék is Böttcher e' dolognak titokban tartásáért; még is hamar elterjedett költött mesterségének hire, minek

következésében előkelő emberek, a többek között az esmeretes chemicus Löwenstern-Kunkel is, meglátogatták. A király maga is kívánt vele szólni. De midőn megtudta B., hogy őt mint adeptust le akarják tartóztatni, egyszerre eltűnt s elejénte Röber kereskedőnél lappangott egy padlás-szobában; 1701 Oct. vége felé pedig Wittenbergbe szökött, a hol azt mondotta, hogy ama' hires dr. Vater alatt akarja az orvosi tudományokat tanulni. Egy osztály katonasággal üzték ugyan egész a határ-szélig, s egy tiszt által a wittenbergi commendanstól annak visszaadását is kérték; azonban ez, a ki előtt Böttcher forma szerént adeptusnak tette magát, sietve tudósítá a dresdai udvart ezen esetről, mellytől azonnal azt a parancsolatot vette, hogy Böttchert ki ne adja, hanem öly titkon, a mint csak lehet, küldje Dresdába. Ez meg is lett Dec. 1701, még pedig a legnagyobb elővigyázattal. A berlini udvarnak több ízbeli próbáji a dresdai udvornál Böttcher visszanyerése végett fogantalanok maradtak. II. Augustus és Fürstenberg herczeg azt hitték, hogy Böttcherben egy megbecsülhetetlen fogást tettek, s őket felségesen meg is tudta tartani ezen hiedelemben. Az elszökött patikáslegény, kit a Burkusok Wittenbergben egy megugrott semmirekellő neve alatt kerestek, a fürstenbergi házban szálást, tartást és szolgálatot s alchymiai munkájához időről időre tetemes summákat kapott. Hogy megtudhassák, mire fordítja a pénzt, főképen pedig, hogy titoktele mesterségét eltanulhassák, felvigyázóul adták neki ama' hires Tschirnhausen Ehrenfried Walthert, a kinek dolgozó műhelyében kellett volna neki aranyat készíteni. Böttcher sokáig el tudta ámitani a lesőket s a királyt jó reménységgel táplálni, s ha az ígért játszva előállítandó száz meg száz ezer aranyakat elő nem tudta állítani, közönségesen azzal mentegette magát, hogy az aranycsináláshoz szolgáltatott anyagok voltak rosszak. De midőn észre vette, hogy a király végre még is már megharagudott, s hogy már semmi ámitgatás sem használ, 1704 nyáron éjtszaka elszökött s Csehországon keresztül Magyarországnak tartott. Azonban Bomsdorf, ki a király parancsolatjára utána indult, Weiraban, egy fürstenbergi uradalomban Anstriában, megfogatta s visszavitte Dresdába, a hol csak azon álnokságának, mellyel új reménységeket gerjesztett, köszönhette, hogy nem bánták vele ugy, mint csalóval. Azonban most Tschirnhausen, a ki jól észre vette, hogy Böttcher soha sem fog tudni aranyat csinálni, azt javasolta neki, hogy inkább a porcellán feltalálásával foglalkozkodjék, a mi által talán legelőbb fogja a királyt megengesztelhetni. Igaz, hogy Tschirnhausen, ki a királynak a chinai porcellánhoz költséges különös szeretetét helyben nem hagyta, s ezért a Chinaiakat csak Szászország porcellán köppölyeinek nevezte, maga is talált fel egy porcellánemet; azonban ez még a porcellán nevet meg nem érdemelhet, mivel még igen üvegnemű volt. A porcellánpróbákra szükséges szerek elég bőséggel voltak, mivel Tschirnhausen Szászországban tett mineralogicus utazásairól soha sem tért vissza, hogy számos földnemeket nem hozott volna magával, mellyekkel kipótolhatni vélte azon keveréket, mellyből a Chinaiak készítik porcellánjokat. S B. 1705 elején, a midőn olvasztó tegelyekre alkalmas masszát szándékozott készközteni, Meissen vidékének veres agyagjából készített is valósággal olyan porcellánt, melly sokkal felülmulta a Tschirnhausenét mind tartosságára, mind szépségére nézve. A szerencsés feltalálót megtetézték ajándékokkal, sőt a király költségen s kívánságára birodalmi bárói rangra is emeltette, szabadon mindazonáltal még sem bocsáttatott, részént mivel titokban akarták tartani a porcellán készítését, részént mivel a porcellán feltalálását mellelges dolognak nézték s még mindég a bölcsék kövének felfedezését reménylették. E' végből Böttcher dolgozó műhelyét Tschirnhausen felvigyázása alatt áltattették Albrecht várába Meissenbe, s ott öly titkon készítették a porcellánt, hogy még a bányászok familiájának, kiket e' végre Freibergből hozattak, sem volt szabad

megtudniok, hova 's mi czélből vitték el ezeket a' bányákból. Midőn a' Svédek 1706 ütöttek Szászországba, B-t 3 legjobb munkásával lovagörizet alatt vitték el éjjel Königstein hegyi várba 's dolgozó mühelyét a' király tulajdon pecsétével pecsételték le. Königstein commandanssa B-nek még nevét és sorsát sem tudta meg. Ez utolsónak ugyan ilendő tartasa volt, de szorosán is őrizték. Szobáján még függő lakat is volt. Megunván ezen határok közé szorított életet, el akart B. egy izben szökni, de midőn látná, hogy felfedezték, maga elárulta a' commandans előtt az egész planumot, a' mi által szökevényársai ennek büntetése alá kerültek, holott magának türhető árestomot eszközlött ki. Csak minekutána elhagyták a' Svédek Szászországot, nyerte vissza B. szabadságát ismét, Sept. 22. 1701 jött vissza Dresdába, a' hol most a' Venus bányán kellett neki porcellánt készíteni. Éjjel nappal törték az anyagokat általszították a' legfinomabb kartonon, azután márványtáblákon dörgölték, 's végre az udvari fazokasnak egy műszerén megörlötték. A' masza olvasztására tiszta napokon Tschirnhausennek nagy olvasztó tükrét használták, melly néha 12—14 óráig sem vétetett le a' kemenczéről 's így mindég szebb lett a' barna massa; a' fejér porcellán feltalálása azonban, melly után különösen törekedtek, csak 1709 sült el. A' dolgozó mühelyt 1710 ismét Albrecht várába tették Meissenbe, 's ekkor fundáltatott még csak a' most is virágzó porcellánfabrika 's Böttcher igazgatása alá adott. Ez utolsó azonban rendetlen élete módja miatt olly nyomorult volt, hogy a' fabrika nem jött elébb virágzásba, míg B-től el nem vették az igazgatást. Mértékletlen ital 's szerelembeli kicsapongások életének már 37-ik esztendejében döndötték sirba. Meghalt Dresdában Mart. 13. 1719, még pedig, noha a' királytól lassanként többet kapott 15,0000 tallérnál, tele adósságokkal 's olly pénzzsükében, hogy alig lehetett tulajdon cassájából eltemetni. L. „*Denkmähler verdienstvoller Deutschen des 18 und 19 Jahrh.*“ (Lpz. 1828, 2 köt.). *A***s.*

BÖTTIGER (Károly Anguszt), szász királyi udvari tanácsos és a' régiségek királyi gyűjteményének főire Dresdában, híres archaeologus, 1760 született Reichenbachban, hol atyja conrector volt. Philologiai műveltségét oskolába járásának és a' görög 's romai írókat külön tanultának köszöni. Lipsén Morus és Reiz voltanak oktatói és barátjai. Hogy Göttingenbe akart menni, égés által Gerában minden reményét elvesztvén a' további segedelemre, ifju Pfeilitz mellé nevelőnek állott. 1784 gubeni rectorrá lón, hol egy uttal több mint 20 ifjúból álló nevelő intézetet is tartott. A' bautzeni gymnasiumban, hova Rost helyébe rectornak hivatott, csak keves ideig maradt, és Herder közbenjárása által Weimarba ment, hol 1791—1804 a' gymnasium igazgatója és egyházi tanácsos volt. Itt Göthével, Herderrel, Wielanddal és Schillerrel folytatott társalkodása jóltévéleg hatott műveltségére, főkép pedig Meyer Henrik tudós mivésszel volt barátságos szövetsége nevelte különös szeretetét a' régiség tudománya iránt, mellyben az Amalia özvegy herczegnét környékező társaság neki folyvást új oktatást nyújtott. Öszveköttetése az industriecomptoirral 's ennek tudós foglalatosságával nem maradt ugyan külső haszon nélkül; hanem a' komolyabb 's alaposabb tanulástól elvoná. A' „*Journal für Luxus und Mode*“ folyó írást 1795—1803 Betchuch neve alatt egészen egyedül szerkezteté és majd minden hónapi füzetet néhány értekezéssel segített. 1797 oltá az „*Uj német Mercuriust*“ is ő adta ki, mellyhez Wieland nem sokára csak nevét kölesönözte. Mivel ezenkívül a' „*London és Paris*“ czímű időszi írást is hat évig egyedül folytatá, valamint a' hozzá tartozó rezek magyarázatját is magányosan vitte, és az „*Allgemeine Zeitung*“ -ba, Posselt által lett alkotása oltá, tudományos áltnézéseket, életírásokat, elegyes tudósításokat 'sat. itt; ezen sokféle foglalatosság által, hozzá járulván nagy levelezése és a' mindég először teljesített hivatalos dolga, erejének szükségképen el kellett szóródnia; és Heynének, Herdernek, Wolfnak, Müller Jánosnak

gyakran eléggé sürgető felszólításai, hogy erejét szedje össze és valami maradandóhoz fogjon, többnyire sikertelenek maradtak. Főmunkája, melyet Weimarban kezdett, hanem elégséges segedelem híja miatt nem folytatott, a' régi edények magyarázatja volt 3 kötetben. Ezekben a' Tischbeintől Hamilton második edénygyűjteményéről Nápolyban kiadott munkának eredeti rezei után csak az első 16 edény vagyon megmagyarázva. Szándéka volt ezekhez a' görög művészség régi képeinek magyarázatját toldani és a' görög mythológiát egészen kifejtetni. — 1804 Dresdában hivatott tudományok igazgatójának a' nemes urfiak házába. Hogy 1814 ezen intézet a' cadetuskolával egyesítettet, a' lovagacademiánál tudományigazgatóvá; a' régi márványoknak és Mengs gipszöntéseinek kir. gyűjteményénél pedig főúrré lón. Lakásában 1805 olta honi és idegen hallgatóknak a' régiségtudomány és régi művészség egyes ágairól több külön leczkéket adott, melyek közül: „*Andeutungen zu 24 Vorlesungen über die Archaeologie im Winter*“ 1806; „*Iden zur Geschichte der alten Malerei; Abhandlung über die Aldobrandinische Hochzeit*“ sat. nyomtatásban is megjelentek. Sőt 1814 olta nyári hónapokban a' régi műtár előteremében a' régi művészség egyes ágairól ingyen tartaleczkéket. Munkája: „*Sabina, oder Morgenscenen im Putzzimmer einer Römerin*“, melly francia nyelvre fordítva Parisban is kedvet lelt, ezen tárgyról a' *Modejournal*ba írt értekezéseiből származott 's általa kivált mivel olvasónéjít kötelezé le magának. A' mi írói characterét illeti, jártasságát a' régi és új nyelvekben 's literatúrákban, szerenösés összeillesztő tehetőségét nagy olvasottsága, és eleven előadó elméjét gazdag tudományossága mellett mind a' német, mind az idegen műbírák megismerték. Itt emlékeztetől segített ezen jelességei alkalmatossá tevék az emberi tudás különböző ágainak sikeres művelhetésére, Főkép a' régiségtudományban és mythológiában sikerült neki, részént némelly homályt eloszlatatni, részént jövendő nyomozóknak utat szeghetni. Nyomozásait a' színművészségre is kiterjeszté, mivel nem csak a' görög és romai játékszin belső alkotását világosítá fel, hanem Iffland játszásának kifejtésében és az *Abendzeitung*ba iktatott értekezéseiben az újabb színművészséget is részéinként előadta. Általában a' régi emlékek szépségének Winkelmann iskolájából kijött legtudós 's legelmésb feltagolóji közé számíltathatik. Archaeologiai esmereteit Dresdában a' régi mivek tanulása által tökéletesíté, valamint élő szava és írása által sok műszeretőknak legalább gyakran fényes példáját adá, némellyek a' dicső és bizonyosan irigy szemmel nézett férjfiúnak szemére lobbantják; sokan mindazáltal, mint Millin, Heyne 's mások ezen mindenről tudást az archaeologusban, kinek összehasonlítás végett a' régi és új olly igen kezén vagyon, nem vélik természetlennék, és a' dolgok bőségét, melytől magát néha elhagyja ragadtatni, a' nélkül hogy szószaporításra vagy izetlenségre vetemednek, legalább igen megbocsáthatónak tartják, mivel belátása világos, tudománya alapos, előadása kellemetes és tanuságos. Ugyan is nem említvén az angol literatúrának és vásári tudományos ügyeknek az *Allgemeine Zeitung*ban és *Morgenblatt*ban közölt álltekintéseit, csak az angol caricaturáknak a' „! ondon és Paris“ czimű folyóírásba iktatott magyarázásaira hivatkozunk, melyekben Angolország belső viszonyairól és politicai pártjairól bámulást gerjesztő esmereteket közölt, holott Angolországban soha sem volt, és illyen esmeretek rendszerént nem könyvekből, hanem tapasztalásból merítetnek. A' „*Morgenblatt*“ mellett 1816 olta járó „*Kunstblatt*“ot is főkép ő hozta szóba és megindulhatásba. Időkorának jeles férjfiijaival volt összevetése gyakran megkiváná, hogy holtok után azoknak tudományos emléket állítson. Így ír Weimarban Bode „*Montaigne*“ának 6 kötetéhez Bode tudományos életét; így festé későbbben udvari predikátor Reinhardnak characterét egy kétszer kiadott rajzban, és bányatanácsos Wernerét egy több nyelvekre fordított beszédben; így ír 1819 Millin életének rövid rajzát. Még nem mondott le szándékáról, hogy *Wieland*

dal volt több évi társalkodásáról, mivel több száz ok- és egyéb leveleit bírja, illy czimű munkát ír: „*Wieland und seine Zeitgenossen*“. 1820 oltá egyéb tudósokkal egyesülve és mythológiának és régiség műveinek szánt folyóírást adott ki (Amalthea, Leip. 3. köt.), és 1821 oltá ő kiadója és nagyobb részént írója az „*Abendzeitungot*“ kísérvő művészi tudósító levelnek.

B. I.

BOTZEN (Bolzano), tirolisi város, az Eisack és Adige öszvefolyásánál, 1000 ház, 8100 lak. 's 4 vásárral. Kereskedése nagyobb volt, míg Botzen Tirolissal együtt az austriai vámlineán kívül esett és Schweizzal 's Olaszországgal szabadon kereskedhetett. Ezen hajdan nagyobb kereskedési hasznokat épen olly kevéssé adták a városnak az említett folyók, mint Leipzignak a Pleisse és Elster; hanem régi uraitól, a trienti püspököktől, kapott szép szabadságai, mellyek még most sincsenek egészen eltörölve, 's az a környülállás főkutfejeik azoknak, hogy a hegyek menetele 's a folyóknak a tirolisi völgyekben való folyása miatt a Német-, Olaszországba és Schweizba vivő főországutak mind itt vágják egymást keresztül. A Como taván Schweizból Longobardiába üzetni szokott tiltott kereskedés a botzeni vásároknak sok kárt teszen. Botzent egészen hegyek veszik körül, a honnan, mivel a völgy Olaszország felé délre lejtős, nyáron felette nagy hévséget szenved 's néha a Siroccótól is meglátogatattik; de egyszersmind megteremnek benne felső Olaszországnak minden nemes gyümölcsei. Legszebb része itt az esztendőnek az ősz, melly, a tél rövid lévén, rendszerént hosszú. Igen hires vörös bora terem. Völgyei teljesek eperfákkal; a honnan az austriai örökös tartományok közt Botzenben áll legjobb lábón a selyemtenyésztés. L—ú.

BOUCHARDON (Edme), szobrász és építő, szül. Chaumontban 1698. Rajzolni atyjától tanult, a ki hasonlólag szobrász és építő vala. A szobrászságban Parisban az ifjabbik Coustonnál vett oktatást. Nem sokára az első jutalmat nyerte el 's miat királyi pensionnair Romába ment, hol művészségében részént a régi remek, részént Rafael és Domenichino után képzé magát. Több büsztek kivitele után XI. Kelemen sirjához kell vala fognia, midőn a király Parisba visszaszólitá 1732. 1744 az academia tagja lett. Parisban kivitt művei közt legjelesbek: a medvével küzdő athleta, melly képesoport sokáig állott a grosboisi kertben; a versaillesi Neptun-kut alakjainak egy része; a St. Sulpice templomot ékítő szobrok; ugyan ezen templomban Lauraguais herczegné sirjele; a Grenelle utszábeli szökő kut, mellyet a város 1739 kezdette, egészen az övé 's remekének tartatik; XV. Lajos szobra lovon, mellyen 12 évig fogyatlan szorgalommal dolgoza, 's ezen művében, főkép a lóban, a tökélynek olly remekét adá, melly az ő világ minden jeles műdarabjai sorában méltán állhat. Mariette: „*Traité des pierres gravées*“ (1750)-jéhez ő tevő a rajzokat, 's ezek után készülének a rézmetszések. Megholt 1762.— B. a rajzolásban nagynak, pontosnak mutatkozott; compositióji az egyszerű nagyság bélyegét viselik. Rajzaiba több lelket 's jelentést tudott önteni, mint márványiba. Romában készült rajzai velősek 's merészek, későbbben pipérés és finomabb módra hajolt, a korizlethez akaráván magát alkalmaztatni. Életét Caylus írta meg.

I.

BOUCHER (François), képiró, szül. 1704 Parisban, Le Moine tanítványa volt, 's már 19 eszt. korában neki ítéltek az első academiái jutalmat. 18 hónapi mulatása után Romában visszatért Parisba. Első műve egy terem volt, mellyben szerelemisteneket ábrázla sikamló állásokban, mit nagy javalattal fogadtak, 's az academia tagjává nevezte a művészt. Későbbben illynemű festései „Gratiák képirója“ névhez juttaták. A király és Pompadour, kinek boudoirait juhászscenákkal ékíté fel, kegyeiben részes Boucher fokról fokra hágott az academiában 's Wanloo halála után a király első udvari képirója lett, 's ezen tisztjében holt meg 1770. Termékeny képzelme, kivitelí könnyűségével párosulva, számos műveket lehet esetébe, de szembe tűnik mindenikén korának romlott izlete, melly

a' piperét és a' sikámlót szerette, 's őt is magával 's feslett életbe ragadta. Rajzai hibások, a' színezet nincs kivántatólag egybeolvadva; alakjai lelketlenek, a' meztelen olyan, mintha veres szőnyeg árnyéka érné; tájrajzai egyhangnak, szóval: őt tekinthetni a' francia oskola szét-dulójának. Néhány lapot maga is metszett; mivei után számos rézmetszések készültek.

I.

BOUCHER (Alexander), vagy mint maga magát nevezi, „a' hegedűk Sándora“, egy a' legnevezetesebb, de egyszerismind legkülönösebb hegedűs, született 1770 Parisban. 6 esztendő korában már a' dauphin előtt, 8 évében pedig nyilván hallatta magát. Alig volt még 12 esztendő, midőn, hogy magát és szüleit táplálhassa, kénytelen volt a' táncz-helyeken játszani, sőt de Marie vicegrófnál, ki jeles hegedűs és hárfás volt, rendes szolgálatba is állott. Történt azonban, hogy az akkori „De la cité“ theatrumban valami híres tréfás darab előadásakor senki sem akarta felvállalni, hogy a' játékszínen egy rossz hegedűs alakjában felálljon, ezt az eredeti, eleven 's fiatal Boucher magára vette, 's bohókásai által egész Parist kaczagásra fakasztván, magának csudálatos hirt szerzett. — Nyughatatlan elméje őt is a' lázadás örvényébe ragadta. De mint katonai is kitüntette magát, 's a' Vendemiaire 13 és Prairia 4-n némelly kisebb csoportokat vezérelt. Helyre állván a' csend, a' Feydeau játékszínhez szegődött 's később a' Rode elutazása által megürült tanítói széket kérte, de nyughatatlan természete 's rendkívül való hiúsága által sokkal több ellenségeket szerzett magának, hogysen ezt a' fontos helyet elnyerhette volna. Ezen megbosszonkodván, Spanyolországba ment, hol elejénte a' nyelv nem tudásával 's némelly szükségekkel küszködött, míg IV. Károly király, ki maga is nagy hegedűs volt, híret hallván, első solojátsonak nevezte. Hosszabb idő mulva visszatért Parisba, hol feleségével, Boucher Coelestinával, egy tökéletes hárfásnéval, mint köz ember élt 's gyakran majd határtalan tetszéssel, majd minden fogant nélkül hallatta magát. 1813 Bernben Haydn „Teremtése“ előadásakor a' muzsikát igazgatta, 's ott tiszteletére egy arany emlék pénzt vertek ezen felirással: „A l' Alexander Boucher.“ — 1814 Angolországba ment, hol Doverben hegedűjét a' vámosok el akarván venni, ő hirtelen a' God save the king nemzeti énekre variációkat játszott, 's ezért békével tovább eresztették. Ilyen eredeti vonásai számtalanok vannak, mert ő mind életében, mind mesterségében a' legkülönösebb találmányos eszű 's legcsudálatosabb ember; ha egy pillantatban a' legtökéletesebb mestert bámultatja, másokban, mint valami kontár, czinczog. Némellykor olly kecsességgel 's édességgel játsza adagiójit, millyen csak hegedűn képzelhető, midőn hirtelen vonóját keresztül csapván, mind a' négy hürt egyszerre szaggatja. Berlinben, hol Németországon elterjedt híret nem régen szerzette, helyesen mondták róla: hogy ugyan azon vonással, mellyel a' szívet elhájolja, egyszerismind s' fület szétrepeszt; 's ő valóban a' világ legelső hegedűse lehetne, ha többre nem becülné, hogy legnagyobb külöknödőnek nevezessék. Ezenkívül Boucher Napoleonnal való hasonlatossága miatt, mellyet járásával, tartásával 's tekintetével még szembetűnőbbé tud tenni, sok részvételt nyert; mert ha karjait keresztbe veti, minden a' volt császárt képzei benne. Ő azt állítja, hogy ezen ritka hasonlatosság az újabb időkben sokat értett neki. J.

BOUDOIR, félrefekvő, egyszerűleg és csinosan ékesített szobácska magánléttel szánva, (a' boudoir — duzzogni — igétől). Meglehet, hogy ezen nevet valamely elégedetlen férjnek köszöni, kinek felesége, midőn duzzogásra jött kedve, szobájába zárkozott. A' boudoir — duzzogó szoba — az asszony sajátja és szentsége. Ide szokik a' nagy társaság lármás felszolgálása előtt a' magány csendjébe. Ha átlépi a' küszöbön 's megette az ajtó bezárja, egészen önmagáé. Muzsika, olvasás, gondolkodás, valami könnyű munka, de mind ez csak hajlandóságból, természetesen, tetszékennyül 's a' nagyvilág bilincseitől menten tölti be pihenő idejét a' bou-

doirban. Nem szabad ebbe idegennek lépni, még a' barátnénak, sőt a' férjnek sincs ide szabad bejárása. Külön engedelem kívántatik ehhez, 's ez az engedelem kedvezés, megkülönböztetés. Azonban a' boudoir hangja, noha mindég illendő, szabadabb is 's meghittebb, természetesebb, tetszékenyebb, mint a' társasági szoba kimért hangja.

BOUFFLERS (Stanislaus, chevalier de), elmésen egyelő franczia prosaicus és költő, a' franczia academia tagja, marquis de Boufflers fija, ki Stanislaus lengyel királynak barátnéja volt, Lunevilleben szül. 1737. Eleji közül marsall B. (szül. 1644, mh 1711), mint Condé, Turenne 's Catinat tanítványa, híres hadvezér nevét hagyta házának. Stanilaust egyházivá akarta tenni nemzetsége. De ő „Hagyjatok békét“ mondá, hajlandóságom papi kötelességek véghez vitelére soha sem simulna, nekem világ kell és gyönyörűsége.“ Így inkább katonának állt. Nem sokára kormányzó lett Senegalban 's ott igen sokfélélt hasznosan intézett el. Visszajötté után a' parisi udvarnál 's minden más elsőbb társasági körökben fénylett, akarkit leköteleze nyájasan szíves magaviselete, szólása dísz, lelkes elmésséget ragyogtatott, apró csinos versei repkedtek, levelkijében a' jobb nevelésű tonus, melly a' kellemetlent is mosolygóvá tudta fordítani. Tökéletes képe volt a' franczia könnyű vér 's lovagiság és élénk lelkeség udvari kifejlődésének. Boufflers szép asszonyok körül gyakran, szép és lelkes asszonyok körül mindég. Szeleburdiság is elkapta néha, azt esze forrása pezsegettette. 'S elég az, az életet élő dévaj bölcs társaságát minden jobb izlésű kereste. Nem kevesebb szerencsével lépett elő az akkori legfényesebb udvaroknál is a' külföldön. Tetszék a' nagy uri világ magának illyen hozzá tartozottja látásában. Megjelent a' legelső nemzeti gyűlésben is. Hire ment előtte. Beszélt, hire utána. Mérsékelt volt 's jókat javalt. De, látván világa oszlását, ott hagyá Franciaországot 1791. Henrik, Prussia hercege, szívesen ada neki Rheinsbergben szállást, azután H. Wilhelm Fridrik. Sőt Lengyelországban nagy hirtokot is kapott, mellyre franczia kiköltözködöttek közül gyarmatnak kell vala telepedni. 1800 Napoleon visszahitta honjába. 's ott most literaturnai foglalatosságra adta magát, melly 1804 a' franczia academiába lépteté. Írásai 1805 jöttek ki 8 köt., 1827 3b. Pedantság, hányni, hogy csak féloldali, színén repkedő tudós író. Ó külön könnyű nem. A' borzas szemöldökű professornak meghigítja systemás leczkéjét, a' világ szökdöső gyermekével olvasást izleltet. Megholt Jan. 18. 1815. Abbé Delille mellett nyugszik. Sirján önmagától ezen felülírás: *Mes amis, croyez que je dors.* (Barátim, higyjétek, hogy aluszom.) Anyjára, ki sokáig ékessége lelke volt, mint szép 's eszes asszony, Stanislaus király vidám udvarának, Lunevilleben Voltaire egy madrigalját így végzé:

Si vous eussiez vécu du temps de Gabrielle

Je ne sais pas, ce qu'on eut dit de vous,

Mais on n' auroit point parlé d' elle.

Levele Boufflersnek ezen tisztelt anyjához 9 van nyomtatásban. Az utolsó kivéve, a' többi nyolczat magyarra Kazinczy fordította. L. „Hébe,“ kiadt. Igaz 1824. I. 202—224. Igen jól felfogá Boufflers szellemét bevezetésében, de az elmés szíve szökdöső chevalier szesze a' magyar kifejezésnek néhol mellette reppene el, nem bele. Ezen okból Kaz. stylusa nehezebb fordulatu az eredetiénél. Azon játsziság azonban, a' mit helyenként szerencsésen bele dévajkodott, elgondoltatja a' magyar olvasóval, hogy Boufflers még játszibb 's könnyebb, a' lángeszű magyar író pedig, kit Kaz. maga is szép gonddal el akar szoktatni a' német-magyar nehézkedéstől, abból is kiihleli, hogy kellene magyar Boufflers' lennie.

Dübrentei Gábor.

BOUGAINVILLE (Lajos Antal), birodalom-gróf és senator, 1796 oltá az intézet tagja, szül. Parisban 1720, megholt ugyanott 1811. A' parisi egyetemben tanult 's a' nyelvekben és tudományokban egyiránt tett szerencsés előmenetelt. Familiája kívánsága szerént a' törvénytudo-

mánya adá magát 's parlamentí ügyvéd lón Parisban, a' nélkül mind-azáltal, hogy feladná szándékát, hajlandóságához illő életnevet választani. Beiratá magát a' katonaságnál 's két héttel azután egy munkát adott ki az integralis calculusról; 1753-dik esztendőben Picardia tartományi csapatjába lépett, mint szárnysegéd. Következő esztendőben Chevert segédje lón, a' ki 1754 a' saarlouisi táborn vezérlette; ugyan azon esztendőben télen Londonba ment mint követési titoknok 's rövid ottléte alatt tagja lett a' királyi társaságnak. 1755 Sept. visszatért Cheverthez a' richemonti táborba 's ugyan azon mineműségben folytatá szolgálataját a' metzi táborban. 1756 segéd lett marquis Montcalm-nál, a' ki Canada védelmével bízott meg, 's elment oda Brestből Mart. 1756 dragonyos kapitányi ranggal. Egy csapat válogatott sereggel felégetett egy kis angol flottát, 's tanács és példa által főoka volt Jun. 1758, hogy 5000 Francia 24,000 emberből álló angol seregnek sikeresen állt ellene. A' csata végével fejében lövést kapott. Igen gyengének érezvén magát a' canadai kormányzó a' tartomány védelmére, elküldé Bougainvillet a' francia udvarhoz, segítséget kérni. Ez Nov. 1758 utazott el 's Jan. tért vissza 1759, minekutána a' király által ezredes kapitánnyá 's Lajosvitézzé nevezetett volna. Elválasztván a' gyarmat sorsát a' Sept. 10 ütközet 1759, mellyben Montcalm elesett, visszatért Bougainville Franciaországba 's az 1761 táborozásban jelesül szolgált Németországban Choiseul-Stainville alatt. A' békekötés után mint tengeri hajós lépett fel 's lelke fensége által Franciaország egyik leghíresebb tengeri hajósává emelkedék. Reábirá a' st. maloi lakosokat, a' maluinai szigeteken egy gyarmat alapítása végett néhány hajót felkészíteni, 's a' dolog kivételé magára vállalá. A' király hajóskapitánynak nevezé ki, 's Bougainville elhajózott 1763 csekély hajóssereggel. Minthogy azonban a' Spanyolok azt állították, hogy a' nevezett szigetekre korábbi jusok rajyon, 's Franciaország az engedést szükségesnek ítélte, megbízott Bougainville, Spanyolországtól veendő költségtérítés mellett, a' szigetek visszaadást eszközölni. E' régre Dec. 15. 1766 hajózott el St. Malóból egy fregattal 's egy kisebb hajóval, 's ezen küldetése következtében egy útat tett a' világ körül, mellyről Mart. 16. 1769 tért vissza St. Malóba. A' földesmeretet számos új esmeretekkel gazdagítá. Az éjszakamerikai háboruban legnagyobb megkülönböztetéssel vezérle több lineahajót, 1779 a' hajóosztály vezére lón, a' következett esztendőben pedig a' szárazföldi seregek tábori marsalljává téteték. Midőn a' hajólegények Brestben fellázadtak 1790, Bougainville küldetett oda, őket lecsillapítani; de a' dühösködés azon idejében az okosság és mérséklet szava nem hallgattatott meg. Ezolta a' tudományokpak élt. Ő egyszerű mind szeretetre méltó erkölcsű volt, szolgálatara kész, adakozó 's legnagyobb becsülésre érdemes minden tekintetben. Lelke derűltége épen maradt késő vén koráig.

Zs. G.

BOUILLE (François Claude Amour, marquis), XVI. Lajos egyik leghíresebb generálja, szül. Auvergneben 1739, 's már kora ifjúságában választá a' hadi pályát. A' 7 esztendő háborúban megkülönbözteté magát; 1768 Guadeloupenak lón kormányozója 's 1778 meghódítá Dominicát, St. Eustachet, Tabagót, St. Kristótot, Nièvest és Montserratot. Az 1783 béke után visszatért Parisba 's generalientenant lett. Most betutázá Angliát, Hollandót 's Németország nagy részét, míg a' lotharingiai 3 püspökség főkormányzását megnyeré. A' notablek gyűlésében (1787 és 1788) a' Calonne javalta változtatások mellett voxolt, mellyeket azonban cardinal Brienne meggátolt. Necker nézeteit a' tartományi rendek öszvetételéről nem hagyá helyben. A' revolutio 1-ső esztendejében fentartá a' rendet, a' mennyire lehetett, valamint itt, ugy Lotharingia-, Elsass- és Franche-Comtéban is. Csak a' király unszoló kívánsága miatt esküvé meg az 1791 alkotmányra. Aug. 1790 elnyomá a' metzi 's nancyi őrizet lázadását, 's noha köszönő irást küldé hozzá a' nemzeti gyű-

lés ez uttal mutatott bajnokságáért, még is épen az által lón gyanus-sá a' revolutionariusok előtt. Kevezzel azután szökése oltalmazójának választá őt XVI. Lajos. Bouillé oly czélirányos intézeteket tett, hogy a' király bizonyosan megmenekszik, ha a' vérontást egyenesen meg nem tiltja vala. Ezen szelidség miatt kénytelen volt Bouillé a' királyt Varennesnél önsorsára bizni 's megszökni a' revolutionariusok golyóbiszápora alatt. Luxemburgból még irt egy fenyegető levelet a' nemzeti gyűléshez 's azután a' külső hatalmasságokat törekvék a' köztársaság ellen felbujtani. Alkudozott Bécsben, III. Gusztávot különösen megnyeré, 's II. Katalin is megígérte neki, hogy 30 ezer embert állít a' svéd király 's a' generál vezérése alá. Gusztáv azonban meggyilkoltatott, a' császárné pedig elfejezté ígérését, 's Bouillé 1796 Angolozsába ment. Itt írta „Emlékeit a' revolutióról,“ mely munkája angolul Londonban 1797, németül Hamb. 1798 jelent meg 's halála után francia nyelven is. Bouillé megholt Londonban 1800.

Zs. G

BOUILLON, 2 mf. széles és 4 mf. hosszú tartomány Luxemburg és Lüttich határain. Erdős és hegyes. Bouillon nevű fővárosán (1980 lak.) kívül 21 faluból áll. Lakosainak száma 16,000. A' város, az ardennei francia megye Sedan nevű kerülete egy cantonjának főhelye, hegyek közt fekszik, a' hallal gazdag Semoisnak bal partján, Lüttichtől 8, Ivoixtól 4 mfre. Kősziklán álló erős várát a' magasabb hegyekről meg lehet venni. A' bouilloni herczegséget hajdan Bouilloni Gottfried, alsó-Iotharingiai herczeg, bírta, a' kinek mint Ardenntől elszakasztott uradalom ajándékozott. Hogy a' kereszthadra elegendő pénze legyen, 1095 Albert lüttichi püspöknek elzalogosította Gottfried a' bouilloni herczegséget. Minekutána a' püspökség több esztendőig bírta volna, a' la Marc és de la Tour d' Auvergne házak kezdetek örökségi just formálni Bouillonhoz, hanem 1641 lemondottak róla 150,000 brabanti forintért 's az említett püspökségnek engedték. Az 1672-ki háboruban Franciaország elfoglalván, XIV. Lajos 1672 de la Tour de Auvergne nevű főkamarsának ajándékozta Bouillont, mely azolta mint önmagától függő herczegség, francia oltalom alatt, a' revolutióig a' de la Tour familiához tartozott. 1792 Franciaországhoz kapcsolottatott. Utolsó birtokosa, de la Tour d' Auvergne Gottfried Károly Henrik, Dec. 1812 holt meg. A' parisi békeségben 1814 a' német-alföldi királynak adatott 's a' luxemburgi nagyherczegséghez kapcsolottatott. Ezután a' bécsi congressus Jun. 9. 1815 készített act. 9 cikkelyében az alapított meg, hogy a' német-alföldi király, mint luxemburgi nagyherczeg, a' bouilloni herczegségnek a' parisi békeségben Franciaországtól elvételét részét teljes függetlenséggel bírja ugyan, de a' tulajdonosi jus, az arra választandó köz birák ítéletmondása szerint, az ahhoz just tartók közül valamelyiknek adassék, a' ki a' herczegséget a' német-alföldi király felsősége alatt bírja. Ez az ítélet Jul. 1. 1816 mondatott ki Leipzigban, és az első a' német szövetségben megalapítottatott köz-hirői ítéletmondások közt, mely semmi más bíróhoz nem vitetik feljebb. Köz bíróul Austria báró Bindert, Prussia báró Brockhausent, Sardinia gróf de Castelfert (a' prussiai udvarnál lévő követét), a' két justartók közül herczeg Rohan-Guemenée Alain Károly gróf de Fitte de Saucy 's az angol admiral, de la Tour d' Auvergne Filep a' britanniai biztost, sir John Sewellt, nevezte ki. A' szavak többsége Bouillont Rohan herczegnek, az utolsó bouilloni herczeg leánytestvére mokájának, ítélte, a' kit nem csak születésénél, hanem a' familiai egyezéseknél fogva is illetett; d' Auvergne Filep ugyan is csak fogadott fija volt herczeg Rohan nagyanyja bátyjának. Egyszersmind a' 69 cikkely szerint elvesztett felsőségi jusaiért 5000 for. kap eszt. a' német-alföldi királytól.

L—ú.

BOUILLY (Jean Nicolas), egy toursi polgárház gyermeke 's kedvelt francia író, legelőbb a' törvényekre adá magát, de a' szelidebb tudományoktól meg nem válvá. A' nemzeti nagy zendülés heve őt is meg-

ragad, 's Barnave és Mirabeau volt az, a' kikhez csatlódott. Ekkor készült „*Pierre le grand*“ operája, muzsikára téve Grétrytól. Toursban mint szabadpolgári tisztviselő, bíró 's vádtevő, ennyi hatalmával a' máskép gondolkodók rontolására soha sem élt, egyedül jó és igazságos szívének sugallatit követve; sőt a' lázadó Vendée közelletében is polgárai sziveit annyira meg tudá egyeztetni, hogy ekkor Toursban és Tours körül sem a' Vendée zabolátlansága, sem a' revolutio széke nem dühösködtek. Azt, hogy Thermidor 9-ike után a' primair (normal)-oskolák behozattak, nagyrészen neki 's la Chabeaussiérenek lehet köszönni. De hogy a' nyilvános oktatás tárgya, elég csudálatosan, a' szerkeztető biztosság kezéből a' police osztályába esett: ez Bouillyt, a' buzgó és jólelkű tisztviselőt, megsérté, 's ő lemondott. Ezentúl a' színművészség birta; 's minthogy munkájában gyakran elárad, igen bő beszédű, azt mondja felőle Arnaud, a' műbíró, hogy „*enbonpoint du sentiment*“ az ő betegsége, azaz, elhiztak érzései. Dramái közül az „*Abbé de l'Épée*“ 's „*Madame de Sevigné*“; nagy operái közül „*Les jeux floraux*“ 's mások; vaudevillejei közül a' „*Haine de femmes*“ 's „*Fanchon*“ 's az „*Une folie*“ legesmeretesebbek. De talán még nagyobb becsülés 's elterjedettség érte nevelést illető munkáit, melyek között a' „*Contes à ma fille*“ 's a' „*Conseils à ma fille*“ majd minden europai nyelvre 's részént magyarra is le vannak fordítva.

—4—

BOULEVARD, I. PARIS.

BOULOGNE, régi tengeri város Picardia partjain, most a' Pas de Calais depart. egy kerületének (18 $\frac{1}{3}$ nsz. mf. 74,676 lak.) főhelye, a' Lainenek a' tengerbe szakadásánál, a' k. h. 11° 16' 33" 's az éj. sz. 50° 43' 33" közt. Felső- és Alsó-Boulogneból áll, melly utolsó Boulogne sur mer-nek neveztetik 's házainak és utszájinak szépségére nézve a' város felső részét sokkal felülmulja. A' két résznek 1600 háza 's 16,600 lakosa van, egy kikötővel, melly a' nagy hadi hajókra nézve ugyan elég mély, hanem a' tenger nagy felduzzadásakor a' legnagyobb kereskedő hajók is veszedelem nélkül bevezethetnek. Mivel innen, ha kedvező szél fu, az angol partokat 2—3 óra alatt el lehet érni, ezért Napoleon a' fővennyel igen elborítottatott boulognei kikötőt kítisztította 's igen sok lapos hajókat csináltatott seregének általszállítására, egyszersmind a' kikötő 's a' város erősítésére apró erősségeket 's ágyusánczokat építtetett. Több hónapokig állott egy számos sereg városhoz hasonló táborában az általevezésre készen, midőn az ellenségeskedés Austriával 1805 kiütvén, a' francia katonáknak más rendeltetések lett 's elhagyták Boulogne tájkát. Boulognenak egy püspöksége, 6 temploma, egy ispotálya, bősége, kereskedő törvényszéke, földmivelő, kereskedő 's művészi társasága, hajókázásoskolája, több tengeri ferdője, szappan-, felporczellán-, pléh-, vászon- és pamutmanufacturái vannak. Kivitetnek belőle: hering és makréla, melyek a' partok mentében temérdek számmal fogatnak, champagnei és burgundi borok, kőszén, gabona, vaj, vászon- és gyapjúmatériák. Az Angliába evezést 4 gőzhajó segíti.

L—ü.

BOULOGNE (Bois de), azaz: a' boulognei erdőcske, kellemes liget Paris sorompóji előtt, melly ugyan ezért csaknem minden francia románkában előfordul. A' revolutio jobbra kiírtá régi fáját; de midőn Napoleon nyári lakul a' közel St. Cloud-t választá, beülteté 's bevetteté itt a' kopasz téreket, kiigazittatá a' körfalat 's megtömé vadakkal a' kedves erdőcskét, melly most kapósabb lesz, mint mint valaha. Julban 1815 Wellington serege tanyászott itt lombok alatt, 's a' legszebb fak ekkor bárd alá jutottak. Most és mindég ez a' parisi duellások csatahelye. Mennyi *partie fine*, mennyi és mi diszes fénykocsizás, fénylovaglás volt már itt csudálva és élélve! Erre a' legszelesebb alléen járdalnak keresztül Longchamps bucsusai; 's itt emelkedének az első Montgolfierek. Két kisdud kastély, Madrid és Bagatelle, áll az erdőcske szélén; 's magát sérténé meg az utazo, ha ezen vidéket elmellőzné.

BOULTON (Mátyás), ki mint gazdag privát ember 's mint sok tudós és gazdasági társaság tagja, jeles észtehetségeivel legelevenebb buzgóságot 's legtisztább honszeretetet kapcsolt össze, szül. Birminghamban 1728, 's St-Johns Chapelben neveltetik egy privát intézetben. Apját, ki az aczél kirakása elmés módjáról lón esmeretessé 's ez által nagy vagyont szerzett volt magának, még alig 17 esztendő korában veszté el. B. 9000 font költséggel nagy kiterjedésű műházépületeket emeltetett. Fűrészszó munkássága több hasznos és nagy vállalatokra bírta. Az aranyművészet szerencsésen utánazta; 's nem sokára Boulton műházából voltak a' legszebb szobaékeségek a' bel- és külföldön; ő nála a' leghevesesebb olajképekről a' legámitóbb másolatok vétettek le, mely munkában bizonyos Egginton módját követé, a' ki utóbb üvegfestései által szerzett magának hirt. Öszveköttetésben a' glasgowi Watt James-sel, a' ki 1769 gőzmachinára kapott szabadlevelet, műházat állított fel Boulton gőzmachinák számára, melyek Nagy-Britannia legjelesebb bányájában 's kézműházaiban még ma is használtatnak. 1788 pénzverő malommal tón próbát, mely tökéletesen jól sült el. Ez a' malom 8 machinát hajt, melyeknek mindenike 70~90 darab pénz ver egy minuta alatt, egyetlenegy gyermek igazgatása mellett. A' sierra-leonei kereskedő társaság sok ezüst, a' keletindiai társaság pedig sok rézpénzt veret abban. Katalin császárné halála után I. Pál császárnak megküldé Boulton készítményeiből a' legritkább darabokat, 's ezekért igen szép emlékpénz- és siberiai ásványgyűjteményt kapott, 's ezenfelül minden njabb orosz pénzeket, Boulton és Watt fijaik társaságában öntő műhelyt is állítottak fel Smeatwickben, Soho mellett, mely által olly tökéletességet adhatnak a' gőzmachináknak, hogy egy mérő newcastlei kőszén 6000 oxhott vizet 10 lábnyi magasságra hajt, 's épen annyit mivel, a' mennyit 10 ló egy óra alatt alig bírna megtenni. Ezen férjfi, kinek munkássága a' művészségre 's a' mechanikára nézve rendkívüles hasznú volt, 's a' ki ezer meg ezereknek adott esztendőnként gazdag jövedelmet munkálódása által, megholt 1809, egy fiut és leányt hagyván maga után.

BOURBON. Ezen nemzetségnek, mely Francia- és Spanyolországokban 's a' két Sicilia királyságban és Luccában, jövendőben pedig ismét PARMÁBAN (l. e.) országot, Erős Robert a' törzszakapja, a' ki 861 neustriai hercegségre emeltetett 's 866 a' Normannok elleni háboruban életét vesztette. Ezt némelyek Heristali Pipintől származtatják, mások Nagy Károly természeti fíjától, még mások a' Longobardok királyaitól. Már ezen Robert le-Fort két fíja, Odó és Robert, levének királyok Franciaországban, amaz 888 's megholt 898; ez 922 's elesett 923. Ezen Robert legidősbik fíja volt Nagy Hugo, Isle de France hercege 's Paris és Orleans grófja. Nagy Hugo fíja (Erős Robert másodunokája), Capet Hugo, szerzette a' francia királyok 3-ik dynastiáját 987. (L. CAPETINGEK.) Unokájnak egyike, Robert, szerzé a' burgundi hercegek őregbik lineáját, mely 1361 holt ki, 's ugyan ezen Robert unokája, a' burgundi Henrik, lón 1095 legelső uralkodója Portugálnak, hol az ő törvényes maradékai 1383 holtak ki. De Courtenay Péter, Capet Hugo ötödizi maradéka, több konstantinápolyi császárok apja 's nagyapja volt. Az Anjou ház, mely Capet Hugótól nyolczadizben származék, két századig bírá Nápoly királyi székét 's egy ideig a' Magyarországot is. Capet Hugo tizedizi maradéka szerzé a' navarrai királyok házat, mely 1328—1425 országlott. Egy másik Anjou ház, mely Capet Hugótól tizenharmadizben származott, a' Provencaenak adott hires fejedelmeket. Tőle származott végre szinte azon izben a' hatalmas burgundi hercegek fiatalabb lineája is, mely Bátor Károlyal holt ki 1477, ki után Maria, austriai főherceg Maximilián hitvese 's V. Károly nagyanyja, öröklött. Mind ezen házaknak, kivévén a' burgundi lineákat, Anna Jaroslawnna, orosz nagyhercegné

's I. Henrik hitvese (1051), volt a' törzökanyjok. — Robert, clermonti gróf, Sz. Lajos második fija, Beatrixsal, Bourbon örökösnejével, lépett házasságra. Igy lón Bourbon l'Archambaud v. Bourbon les Bains várora az Allier (hajdan Bourbonnais) departementban a' Bourbon ház törzökhelye, mert Robert és Beatrix fija, I. Lajos, bourboni herceg, a' szerzője a' Bourbon háznak. Ezen bourboni herceg Lajosnak, ki 1341 holt meg, két fija két lineát alapított: az öregbiket, a' bourboni hercegeket, mely comenetable Bourbonban szünt meg, a' ki 1527 Roma ostromlásánál esett el; 's az ifjabbikat, a' gróf de la Marche 's utóbb vendömei gróf és hercegeket. Ezek közül Károly, a' vendömei herceg, a' ki 1537 holt meg, szerző; 1) Antal fija (Navarrai), IV. Henrik apja, által a' Bourbon királyi házat, melynek idösbik lineája 1830-ig uralkodott Franciaországban 's elágazása által Spanyolországban 1701 oltá, a' két Siciliában a' spanyol Bourbonok másodszülötti jusában 1735-től fogva 's Luccában (Parmában) 1748 oltá még most is országol, 's melynek ifjabbik lineája az Orleansok elébb hercegi, most francia királyi háza; 2) Lajos fija által a' Condé hercegi házat, mely Condé és Conti ágakra oszlék. — A' francia revolutio a' Capet házat letaszítá a' királyi székről Franciaországban 1792—1814; Spanyolországban 1808—1814; Nápolyban 1806—1815; Parmában 1801—1817 és Heturriában, a' hol 1801—1807 Napoleon által uralkodott egy Bourbon. Egyedül csak IV. Ferdinand királyi széke tartatott fen Palermóban angol ortalom által. Napoleon megbukása (1814) után megengesztelődni látszék a' sors ezen nemzetség iránt, melynek esetei az egész Europa történeteivel egybe vannak szöve. Erre nézve egy kis áltnézetét iktatjuk ide az egész Bourbon háznak. Meghalván IV. vagy Szép Károly (1328), a' ki utolsó volt a' Capetingek idösbik főágából, a' Valois ház lépett a' királyi székre IV. Filepben. Ez a' ház 1589 enyészett el III. Henrik megöletése által. Most az öröklési jus szerint 's személyes nagyságánál fogva Bourbon (IV.) Henrik következett, I. Lajos bourboni herceg nyolczadizi ivadéka 's Navarra királya. Apja, Antal, hitvese, Albret Johanna, a' navarrai csekély királyság örökösneje, által szerző meg magának ezen országot, melyét most IV. Henrik Franciaország koronájával egyesített. Antal testvéröcse, I. Lajos, condéi herceg, volt a' Condé lineá szerzője. Ezolta a' Bourbonoknak két főlineája különböztetett meg: királyi és condéi. A' királyi két ágra oszlék XIII. Lajos két fija által, mert az öregbik, XIV. Lajos, folytató a' főágot, mely ennek unokájában, Lajos (koronaörökös) és V. Filepben, öregebb vagy is francia királyi, és fiatalabb avagy spanyol királyi lineára oszlott, azonközben, hogy az ifjabbik, I. Filep, az Orleans házat alapítá, midön XIV. Lajostól az orleansi hercegséget megnyerte. A' Bourbon ház öregbik királyi ágabeli királyokat I. e' cikkelyek alatt: HENRIK, IV. LAJOS, XIII., XIV., XV., XVI., XVII., XVIII. és KÁROLY, X.; az ifjabbik királyi ágbelieket pedig I. SPANYOLORSZÁGNÁL. A' Bourbon ház most következő ágakból 's tagokból áll: A) A' királyi francia lineá: 1) I. Lajos Filep, Franciaák királya, szül. Oct. 6. 1773, királlyá választaték Aug. 7. 1830, 's megesküdvén az ország alkotmányára, u. a. e. Aug. 9-kén felülé a' királyi székre (I. LAJOS FILEP, I.) 2) Maria Amalia, Franciaák királynéja, IV. Ferdinand, két sicilii király, leánya, szül. Apr. 26. 1782; 's ezeknek gyermekei: a) Ferdinand, orleansi herceg, koronaörökös 's az I. huszárezred ezredes kapitánya, szül. Sept. 3. 1810 b) Louise, szül. Apr. 3. 1812. c) Krisztina, szül. Apr. 12. 1813. d) Lajos, nemoursi herceg, az I. vadászrezred ezredes kapitánya, szül. Oct. 25. 1814. e) Clementina, szül. Jun. 3. 1817. f) Ferencz, joinvillei herceg, tengeri cadet, szül. Aug. 14. 1818. g) Henrik, aumalei herceg, szül. Jan. 16. 1822. h) Antal, montpensieri herceg, szül. Jul. 31. 1824. 3. Eugenia Adelheid Ludovica, I. Filep Lajos testvérhuga, szül. 1777. — B) Az elébbi királyi

franczia linea: 1) X. Károly, néhai franczia király, szül. Octob. 9. 1757, uralkodni kezdé Sept. 16. 1824, lemondá a' koronáról Aug. 2. 1830, a' bordeauxi herczeg, V. Henrik, kedvéért, most Scotiában Edinburgban lakik (I. Károly X); 2) ennek fija, Lajos Antal, angoulêmei herczeg, volt koronaörökös (I. Angoulême); 3) ennek hitvese, Maria Theresia Karolina, XVI. Lajos leánya, szül. Dec. 19. 1778; 4) az 1820 meggyilkoltatott herczeg BERRY (I. e.), X. Károly második fíjának özvegye, Karolina Ferdinanda Ludovica, I. Ferencz, két sicilliai király, leánya, szül. 1793, — ennek gyermekei 5) Louise, szül. Sept. 21. 1819, és 6) a' méhben maradt Henrik bordeauxi herczeg, a' ki Sept. 29. 1820 született 's kinek kedvéért X. Károly a' franczia koronáról lemondott, hanem a' Francoziák nem fogadták el királyoknak. Ezen linea tagjai most mind Holyroodhouseban laknak Edinburgban. C) A' Bourbon ház Spanyolországban 's ennek ágai Olaszországban, XIV. Lajos második unokája, V. Filep, által szerzetek. Ez 's linea nyilvános egyezések szerént csak a' két királyi franczia linea kihalása után tarthat számot a' franczia koronára. Tagjai: 1) IV. Károly, spanyol király (mh. Nápolyban Jan. 19. 1819), 's hitvese Maria Louise, parmai herczegasszony (mh. Romában Jan. 2. 1819), gyermekei I) Karolina, özvegy portugali királyné; szül. 1775, mh. 1827; ennek első fija, don I. Pedro, brasíliai ex-császár, unokája II. Pedro brasíliai császár, második unokája pedig dona Maria da Gloria, Portugal királynéja, de királyi székét apja testvére, don Miguel, bitangolja. 2) Leánya Maria Louise etruriai özvegy királynénak (mh. Mart. 13. 1824) fija, Károly Lajos, most luccai, jövendőben pedig parmai herczeg, szül. Madridban 1799, házasságra lépett Victor Emanuel sardiniai király második leányával, a' ki neki Jan. 14. 1823 Ferdinand nevű fiut szült. 3) VII. FERDINAND (I. e.) Spanyolország királya. 4) Károly, spanyolországi infans, szül. 1788, Madridban él, házasságban Maria Franciscával, a' megholt portugali király harmadik leányával, kivel két fiut nemzett, Károlyt (szül. Jan. 31. 1818) és Ferdinandot (szül. Oct. 19. 1824). 5) Isabella, szül. 1789, özvegye I. Ferencz két sicilliai királynak, a' kinek 5 fiut és 6 leányt szült. 6) De Paula Ferencz, spanyolországi infans, szül. 1794, házasságra lépett 1819 Louise-al, I. Ferencz két sicilliai király második hitvesével nemzett második leányával, kiknek gyermekei: Ferencz, cadixi herczeg, szül. Madridban Maj. 18. 1822, és Károly, sevillai herczeg, szül. Jun. 12. 1824. II.) IV. Károly testvérei: 1) I. FERDINAND, (I. e.) két Sicilia királya. (mh. Jan. 4. 1825). Első feleségével, Austriai Karolinával, nemzett gyermekei: a) I. Ferencz, két Sicilia királya, mh. Nov. 8. 1830; ennek két házasságbeli gyermekei: aa) Karolina Ferdinanda Ludov., özvegy Berry herczegné. bb) Spanyol királyi herczeg, Ferencz, felesége Louise. cc) Maria Krisztina spanyol királyné. dd) II. Ferdinand két Sicilia királya. ee) Károly. ff) Leopold. gg) Antoinette. hh) Antal. ii) Amalia. kk. Karolina- ll) Theresia. mm) Lajos. nn) Ferencz. b) Krisztina, Károly Felix sardiniai király özvegye. c) Amalia, I. Filep Lajos Francziák királyának hitvese. d) Leopold salerno herczeg; felesége Maria Clementine, I. Ferencz császár harmadik leánya. 2) Gábor Antal Ferencz Xaver, spanyolországi infans, mh. 1788, fija Péter az elébbi portugál király legöregebbik leányával élt házasságban, megholt Rio-Janeiróban, 's egy fija maradt, Maria Sebestyén, spanyolországi infans, a' ki 1811 szül. — Lajos Antal Jakab III. Károly testvéreinek de Vallabriga y Drummond Theresiával, Chinchon herczegnével, egy aragoniai gyalogkapitány leányával, kötött házasságából származtak: don Bourbon Lajos Maria, toledo érsek, mh. Mart. 19. 1823. Karol. Josephina Antoine, békeherczeg don Manuel Godoy hitvese, és Bourbon Maria Louise, 1817 oltá spanyolországi grand herczeg, S. Fernando, hitvese. — D) A' Condé linea, a' Bourbonok második főlineájának Bourbon-Condé ága, Bourbon herczeg Lajos Henrik Józsefben holt ki; a' Bourbon-Conti ág

pedig Bourbon Lajos Ferencz József contii hercegekben Mart. 13. 1814. Maradt azonban herczeg Condé Károly Charoloisnak két természeti, de megtörvényesített leánya, kiknek egyike Charlotte Margit Ersébet, mint megtörvényesített Mademoiselle de Bourbon, dán generálmajor gróf Löwendahlhoz ment férjhez; Bourbon Lajos Ferencz József contii herczeg természeti fíjainak, Hattonville és Removille uraknak, pedig megengedé XVIII. Lajos, Nov. 1815 a' Bourbon-Conti nevet 's czímet viselni. Mont-Cair-Zaim Gabrielle Louise grófné is Bourbon-Conti Lajos herczeg természeti leányának tartatott. Ez vitéze volt a' Sz. Lélek- és bezületrendnek 's Parisban holt meg Mart. 29. 1825, 70 eszt. korában. A' mint beszélük, sokáig 's jelesül szolgált egy dragonyos ezerebben. Göthe „Eugenia, die natürliche Tochter“ című darabja tárgyát ezen asszonyság önkészítette életírásából vevé. — Lásd „Histoire du Bourbonnais et des Bourbons“ Coiffier Demorettól, a' követek kamarája tagjától, Paris 1818 két köt.

BOURBON (Károly, herczeg), vagy Bourbon a' connetable, Gilbert, montpensieri gróf, és Gonzaga Klára fija, szül. 1489, 's 26 esztendőskorában nyéré meg I. Ferencztől a' connetable kardját. A' legveszélyesebb ponton mindég jelen volt s' olly hideg vérrrel daczolt a' halállal, hogy fegyveres társait bámúlásra bírná. Mint mailandi alkirály mindenek szívért megnyerte szelidsége 's nyájassága által. Hire semmi hiány nélkül nem volt, midőn a' király igazságtalansága Franciaországot 's hivatalát tőle megfosztotta 's a' Bourbon házat üldözés tárgyává tette, a' mi III. Henrik országlása végéig tartott. Már akar az igaz, hogy Angoulême herczegné, I. Ferencz anyja, a' mint némelly írók szemérvetik, az ifju connetable iránt szerelemre gerjedt, mellynek megvetését el nem viselheté, akar pedig az, hogy csupán bírásvágytól ingereltetvén, Bourbon Károly jószágára just tartott 's ellene a' pert e' tárgyban megnyerte: elég az, hogy ő XII. Lajosnak egy valóságos adománylevelét fel akarta forgatni. A' connetable, buzgón szolgált kiralya anyja által látván magát jószágaitól megfosztatni, felbosszonkodék 's hajtá azon ajánlásokra, mellyeket neki V. Károly 's az angol király tőnnek. De ő is mind azok sorsára jutott, a' kik idegen fejedelmekhez mennek által; szívesen fogadtatva, míg réd szükség vala, őriztetve hogy ki ne szabadulhasson, a' spanyol grandok megvetésének 's V. Károly generáljai féltékenységének kitétetve, követők nélkül, idegen udvarnál, bajnokságánál 's banatjánál nem maradt egyebe; de ez a' bajnokság elegendő volt neki sereget szerezni 's a' császárt becsülettel teljes magaviseletre kinszeritni iránta. Már kívül volt Franciaországon, midőn I. Ferencz a' connetablekardot és rendczímet tőle visszakívántatá, ekkori válasza elárulja szívének fájdalmát: „A' kardot Valenciennesben vevé el tőlem a' király, midőn az elődandárt, melly enyim volt, d' Alençonnak adá által; a' rendczímet pedig Cantellesben hagyám vánkosom alatt“. Már az ő távozása is szerencsétlenség volt Franciaországra nézve, mert fentartóztatta I. Ferencznek Olaszországba nyomulását. A' császári seregek generáljává neveztetvén Bourbon, híjában ostromlá ugyan Marsillet, a' paviai veszteséget azonban még is elősegíté. Fogva vitétvén kiralya Madridba, ő is megjelent ott személyesen, nehogy a' két fejedelem egyezségében, mellyet azonban V. Károly késleltete, megfelejtkezzenek róla. Ez uttal tapasztalá, hogy a' császár szavára, ki testvérét ígéré neki feleségül, nem kell számolnia. Bosszuságát rejteni kénytelenítettvén, visszatérel Mailandba, megtartá Olaszországot rettentő fegyvere által, 's hatalma miatt még a' császár előtt is gyanussá lón, a' ki, csak hogy gyengithesse őt, pénzt és egyéb szükségesekeket megtagadott tőle. Bourbon, seregének szétoszlását kívánván meggátolni, Roma ostromára vezeté azt 's megigéré ennek kirabolatását. Midőn itt a' törésre legelső lépett fel, egy golyóbis talalá Maj. 26. 1527, mellyet Benvenuto Cellini lőtt rá, saját állítása szerént, 's megholt egyházi átokban. kora

38 évében, minden maradék nélkül. Holt testét Gaetába vitették, a' hol katonáji pompás emlékkövet emeltek neki, mely azonban utóbb szét-dulatott. Zs. G.

BOURBON (Lajos), cardinal és toledo-i érsek, szül. 1777. Apja Lajos infans, III. Károly spanyol király testvére, anyja pedig Chinchon hercegné volt. Ez a' házasság királyi helybenhagyás mellett történt. Még is kétfeltek III. Károly halála után a' herceg öröklési júsát, ha magva szakadna az öregebb lineának. Ennél fogva kieszközöltetett a' romai udvarnál, hogy Bourbon az egyházi szentségeket felvegye 's így azután 1800 a' cardinalkalapot is megnyerte. Minekutána VII. Ferdinand király Valençayban elfogatott volna, a' cortesek pártjához állt 's fejek leve. Minthogy 1814 a' cortesek constitúcióját aláírás végett elejébe terjeszté VII. Ferdinand királynak, midőn ennek gondolkozása megváltozott, elveszté mind a' királyi kegyelmet, mind a' sevillai érsekséget. Felkelvén a' hadsereg Leon szigetén, ő újra a' revolúcióhoz állott 's előlülje lón az időközi juntának, mely előtt a' király a' cortesek 1812-ki constitúciójára megesküdött Madridban Mart. 9 1820. Megholt Mart. 19. 1823.

BOURBON, egy legelőször Madagascarból, midőn E' még francia colonia volt, 1642 (mint St. Domingo) francia tengeri rablók által mivelletett sziget, az indiai tengeren, Madagascartól keletre 80 német mé-re. A' Portugaliaktól fedeztetett fel 1545. A' francia-keletindiai kereskedő társaság 1633 sáfárságot állított fel benne. Nagysága 112 nsz. mf. Vulkán eredetű, belől teljes nagy erdővel, melyekben imitt amott vad emberek tartózkodnak, kik az elsőköt rabszolgákkal mindég szaporodnak. Kősziklakkal vétetvén körül, kikötője nem lévén, a' Britektől, kiké most Möricz szigete, könnyen elfoglaltathatik; a' honnan Franciaország-ra nézve csak kereskedési fontossággal bír. Földje gazdag forrásokkal és igen termékeny, kiváltképen a' partokon; mivel belől hegyes. A' trois Salasses csuésza 4600 l. magas. Két tűzokádó hegye közül az egyik még most sem aludt ki 's a' tengeri utazóknak világító torony gyanant szolgál. Éghajlata egészséges, hanem gyakran nagy szélvészek dühösködnek benne. 90,000 lakosa közt 20,000-en Európaiak 's 5000-en szabad Negerék. A' mit Arabia, az asiai szigettenger 's déli Europa teremnek, mind az itt is megterem. A' francia országlás a' sziget oltalmazására számos katonaságot tart benne. Főtárgyai a' kivitelnek: kávé (7 mil. fonton felül), riskása, dohány, fűszer, indigo, bors, facsipa, kámfur, cukor, pamut, kakao, vágó marha, fa és buza. Főhelye a' szigetnek St. Denis, mezőváros. L—ú.

BOURDALOUE (Louis), Bossuet-el együtt a' francia egyházi ékes-szólás, reformator Bourgesban 1632 szül. érdemes szüléktől, 16 eszt. korában a' Jesuiták szerzetébe lépett 's a' szerzetben később egymásután ékesszólást, philosophiát és theológiát tanított. A' szólószékbe 1669 lépett és nem elébb; de azt előtte csak Bossuet, utána senki annyi 's olly méltó dicsérettel el nem hagyá. Közepette Turenne diadalainak 's a' versaillesi öröminnepeknek, Corneille és Racine korában, a' művészet és tudományosság halmozott remekei csudálatása közben is kihatótt a' jeles, a' dicsó szónok neve. XIV. Lajos és udvara előtt sokszor, sőt többnyire ő predikála, 's ezért „szónokok királyának 's királyok szónokjának“ nevezék. Lelke és élete szelid, szerény, nemes, Paris és udvara előtt is gáncstalan; de vidám, nyájas és társalkodó. Végso éveiben lemondta a' szónokságról 's gondját betegek, foglyok, szegények lelki ápolására fordítá. Megh. Maj. 13. 1704. Beszédjeiben a' nyelv és szólás új, nemes, velős és egyszerű. Nem olly hév és láng mint Bossuet, de beszédjei készültebbek, tökéletesbek 's jelesen alaposabbak és így mélyebb 's állandó hatásnak inkább, mint elragadó. Ellenben, minthogy meggyőzni akart inkább, mint indítani: gyakran bizonyítványai felhordásában 's tagolásában igen is hosszas és száraz; 's mint Jesuita sokat mond és elhallgat olytat, a' mit a' szónok és böles nem mond, vagy nem

mellöz vala el. Munkájának legjobb kiadása „*Sermons*“ (Paris 1707—34. 16 Vol. 8.) Legujabb „*Oeuvres de Bourdaloue*“ (Versailles 1812—13. 16 Vol. 8.) L. ezt is „*Esprit de B. par l'abbé de la Porte.*“ (Paris 1812. 8.)

BOURDON (Sebastian), nevezetes francia képiró, szül. Montpelierben 1616. Atyjától, a' ki üvegfestő volt, vevé első tanítását. Azután Parisba ment 's néhány provinciái városokba. Szegénysége katonává lenni kinszeríté. Elbocsáttatván a' katonai szolgálatból, Olaszországba ment, Sacchi Andrea és Lorrain Claude alatt dolgoza 's lemásola több nagy miveket. Ezzel visszatért Parisba, hol Sz. Péter keresztrefeszítését festette a' Notre-Dame templom számára. Ismét elhagyá Franciaországot, 1652, 's Krisztina, a' svéd királyné, udvari képirójává nevezte. Későbbben több nagy mivek tették híressé honjában: a' holt Krisztus; a' parazna asszony; a' régi burgundi királyok az aixi tanácsházban. Compositióji nagy geniere mutatnak; színezete helyes, rajzai nem hibátlanok, ecsete könnyű, de saját stylusa nincs, 's majd ezt, majd amaszt utánzá. Rézmetsző is jó volt. Megh. 1671.

BOURDONNAYE (Bernard François Mahé de la), szül. St. Malóban 1696. Már 10 esztendőskorában érté a' hajót kormányozni. Mint Isle de France és Bourbon főkormányzója virágzó állapotba helyezé ezen két birtokot. Az 1741 háboruban megtámadá Bourbonból 9 apró hadi hajóval az angol hajóssereget, elszéleszté ezt 's Madrast kezdé ostromolni. E' hely megadá magát Sept. 1746, 's a' meggyőzettek 9 millio frank váltságot fizettek. Noha világos parancsot adott az országglás a' száraz földön teendő hódítások meg nem tartása iránt, B. tehát ezen váltságpénz elfogadásával csak a' szoros parancsot teljesité, még is azal vádoltatott, mintha az ellenségre felette csekély váltságpénzt vetett volna. A' pondicheryi főkormányzó, Dupleix János Ferencz, sikeretlennek nyilatkoztatá ki ezen alkukötést, elfoglalá Bourdonnaye hajóit 's őt magát is el akará fogatni. Sőt, a' mi több, az indiai társaság kormányzása nevében olly rossz tudósítást küldött Parisba Bourdonnaye magaviselete felől, hogy ez tetteinek jutalmául a' Bastillebe záraték. Négy esztendei perlekedés után megismerék ártatlanságát, 's szabadságával együtt méltóságát is visszanyeré; de csak hamar azután, midőn halálos ellensége, Dupleix, ellen is elkezdették a' pert, meghalt hosszas fogsága következtében 1754. (L. „*La Bourdonnaye's Leben*“, Hassétól Niemeyer „Életrásaiban,“ III.)

BOURGOGNE (Lajos, herczeg), XIV. Lajos fíjának, a' koronaörökösnek, 's Anna bajor herczegasszonynak fija, szül. Versaillesban 1682. Kora ifjúságában keményszívű volt, haragos, makacs, indulatos minden eljéletért 's kegyetlenségre hajlandó; rendkívül éles ésszel csufolá ki azoknak nevetségre méltó szokásait 's tetteit, a' kik körülé voltak, 's feleletei még akkor is bizonyosan eltalálák a' valódi czélt, midőn haragudott. Ezen 7 esztendőskirályi herczeg nevelése Fénélon, Fleury és Beauvilliersre bízott. Megnyerték ezek az ő hajlandóságát 's magát is jó utra vezérlék. Ezen elváltozás után szeretetre méltó, emberi érzésű, szerény herczeg lett belőle, a' ki ígéreteit hiven teljesítette. 1697 házasságra lépett Adelheiddal, a' lelkes és szeretetre méltó savoyeni herczegasszonnyal, ki az udvar disze volt 's férjétől lelkes gyengédséggel szerettetett. XIV. Lajos unokája hadi pallérozása végett mulattató tábort tartatott Compiègnenél 1699 's azt tevő 1702 a' sereg vezérévé Flandriában, marsall Boufflers alatt, hol az Nimwegennél egy lovas-ütközetben elszántságot 's bátorságot mutatott. A' herczeg utóbb a' legfontosabb körülállások közt tétetett a' sereg fővezérévé Flandriában 's olly parancsokkal, mellyek őt herczeg Vendómetől függővé tevék, állt Marlborough és Eugen herczeg ellen. A' herczeg és Vendôme egyenetlenkedése legsiralmasabb következtéseket húzott maga után. Őt vádoalta egész Franciaország minden szerencsétlen esetek okozásával, 's azokat nem egye-

dül csak félének characterének, hanem korlátlanul járó vallásosságának is tulajdonította. Mindazáltal még is úgy látszott, mintha szerencséje volt volna a' herczegnek, magát a' hadi történetekre vezve a' király előtt megigazítani; Vendôme ellenben, ki a' jövendő koronaörökösül nagyon szerénytelenül bánt, kiesett a' kegyelemből, azonban még is kedvezett neki az ellenpárt, mellyhez maga XIV. Lajos is tartozott. A' bourgognei herczeg atyja halála által koronaörökös lón, 1711, 's csak most, minekutána lerázta a' kinszerítés nyűgét, mellyben eddig élt volt, kezdésmagára vonni az udvar figyelmét 's megszerezni a' király bizodal-mát, a' ki őt az ország kormányzásában segédjévé tevé. Franciaország ezen herczeg erényeitől 's jeles tehetségeitől várta a' rég ohajtott nyugalmat, midőn ez hirtelen aldozatja lón egy betegségnek Febr. 18. 1712, minekutána feleségét 6, legidősbik fiját pedig 20 nappal elébb szintazon betegségben vesztette volna el. Ekként Franciaország nem egészen egy esztendő alatt 3 koronaörököst látott, 's még a' negyedik, a' bourgognei herczeg legfiatalabbik fija, most a' királyi szék egyetlenegy örököse, utóbb XV. Lajos, is veszélyben forgott. A' köz vélemény e' szerencsétlen esetek okozásával az orleansi herczeget, utóbb Franciaország kormányzóját, vádolta, kit azonban maga XIV. Lajos ártatlannak ítél. Zs. G.

BOURGOGNE, I. BURGUND.

BOURGOIN (Therese) I. PARISI JÁTEKSZIN.

BOURGOIN (János Ferencz, báró), szül. Neversben Nov. 20. 1735 's megholt Karlsbadban 1811, mint francia követ a' dresdai udvarnál. Ezen jeles character 's kiterjedt esmeretei miatt egyiránt becsült tudós, minekutána a' hadi pályát elhagyta volna, a' diplomatiára adá magát 's követségi titoknokká téteték Montmorin alatt a' madridi udvarnál. Itt 9 esztendőt töltött 's ez által pontos esmereteket szerzett magának Spanyolország felől, a' mit világosan bizonyít az ő jeles „Utazása Spanyolországban.“ Ez majdnem minden europai nyelvre lefordítottat. Későbbben Hamburgba küldé őt XVI. Lajos, mint meghatalmazott ministert, az alsó-szász kerület fejedelméihez és rendjeihez, a' hol Apr. 1. 1789 kereskedési 's hajózási egyezséget kötött Hamburggal. Ezen követsége alatt megnyeré a' Hamburgiak becsülését 's szeretetét. 1792 a' spanyol udvarhoz ment mint francia követ, hol azonban sok akadállyal kellett küzdenie. Csak akkor, midőn Aranda váltá fel gróf Florida Blancát a' ministeriumban, esmertetett ő meg követségi tulajdonságában. Kiűtvén a' háboru Spanyol- és Franciaországok közt, visszahivatott Bourgoing 's ezután nyilvános character nélkül élt Parisban, hol a' tudományokkal 's egy folyó irás kiadásával foglalatoskodott. 1799 a' Nov. 9-ki (Brumaire 18) revolutio után ismét visszaadatott a' diplomatai pályának 's Kopenhagenbe küldetett követnek, a' honnét 1801 szintazon tulajdonságban tétetett által Stockholmba. Erényei 's jeles esmeretei által itt is megnyeré a' köz becsülést, valamint Kopenhagenben, 's tiszteletbeli tagja lón a' képirás és faragás svéd academiajának. Spanyolország leírásán kívül herczeg Chatelet portugali utazását is kiadá. Hogy a' német nyelvet is jól értette, bizonyítják több rendbeli helyes fordításai; nevezetesen Batsch „Füvésztudományát asszonyok számára,“ Archenholz „Flibustiak történeteit“ 'sat. ő fordította le.

BOURIGNON (Antoinette), egy kalmár leánya, hires vallásos rajoskodó, szül. Lilleben 1616, 's olly rut volt, midőn a' világra jött, hogy familiája tanácsot tartana, valljon nem kell e' gyermeket mint idéltent megfojtani. Esze sebesen fejlett ki. Mysticus könyvek 's az első Keresztények történetének olvasása annyira felhevítette képzelő tehetségét, hogy jelenésekről álmodozott 's az evangelium tiszta lelke helyreállítására rendeltettek érzé magát. 20 esztendő korában férjhez akarék adni; de midőn az esküvésnek meg kellett volna történnie, elsőöké férjfiöltözetben. A' cambrai ersek eszközlésére felvétetek Sz. Simphorius klastromába, a' hol egynéhány apáczátt véleményére birt 's nem sokára tetemes pár-

feje lett. Epen el akart szökni tanítványjával, midőn a' klastrom gyónatató atya szandékokat felfedezte 's Bourignont a' városból kiüzette. Most fel- és alácsatangolt az országban, 's minekutána apja tetemes hagyományra 1648 reá szált, egy kórház felvigyazónéjává tétetett Lilleben 1662. Itt új jelenései voltak, 's szüntelen csak búhajosakat 's rossz lelkeket látott, mi által annyira megzavarodott feje, hogy a' politia szükségesnek tartá eltávoztatását Lilleből. Most bejárta Flandriát, Brabantot 's végre Amsterdamba ért, hol akkor sok vallásujtató tartózkodott 's hol jelenéseit kiadá nyomtatásban. Az ő lakása gyülekező helyül szolgált minden vallásbeli felekezeteak, 's nem volt semmi észtelenség, mely abban el ne követtetett volna. De midőn vallásbeli álmódzásait a' politikára is alt akarta vinni, majdnem elfogatott, talált azonban még is alkalmat Holsteinba szökésre. Ez a' tébolygó élet természetesen sok veszélynek tévé ki, noha azt állította, hogy ellenszere van a' megsértés minden nem ellen. Mert nem csak magán véve volt ő szüzetü, hanem azt gondolta, hogy a' körülötte lévő személyekkel is közlé ezen szüzetességét. Ezt az ő szembetünő rutsága mellett nem nehéz elhinni. Bizonyos mindazáltal, hogy több ízben gerjesztett maga iránt forró szerelmét. 60 esztendő korában még semmit sem vesztett elméjének elevensége 's munkássága. Nordstrand kis szigetén volt számos vallásbeli felekezettel, mely azonban rejtve tartá magát, midőn megtiltaték neki a' házában tartott nyomtató szereket írásainak kinyomtatására használni. Nem engedelmessé kedvén, el kellett mennie 's elvivé magával egy kocsin nyomtató szereit és papírosait. Egnéhány követőjével Harlemba ment, innét pedig Holsteinba. 1672 Husumban telepedett meg 's nyomtatta írásait. Innét elüzetvén, Schleswigbe ment, azután Hamburgba, hol La Coste és Poirer Péter követőji lettek. Hamburgból is elüzetvén, keleti Frieslandba ment, hol báró Lutzburg egy kórház előlülönéjévé tette. De itt sem akarták megszenvedni nyugtalan elméje miatt; végre megholt Franekerben 1680, midőn Hollandba utazék vissza. Heves ékesszólást bizonyító írásainak gyűjteménye 1686 jelent meg 19 kötetben.

BOURSAULT és BABET. Boursault (Edme), francia játékszini író, 1638 szül. Burgundiában Mussy l' Evequeben. Semmit sem tudott egyebet parasztos burgundiai francia nyelvenél (patois) 19 esztendő koráig; midőn Parisa vetődött. Erzé neveltelenségét, önereje keresztültört, szünetlen olvasásaival pótlá hiányait, 's mivel írói pályára is ösztönzé belseje, a' francia könyvnyelv megtanulásának feküdt, mert sugdosá esze nyílása, hogy a' falsi nyelv ahhoz nem elég. Öszveköttetési az udvarhoz közelitettek, 's ezen munkáját: „*De la véritable etude des souverains*“ a' dauphin nevelése végett 1671 XIV. Lajos parancsolatjára adta ki, 's azzal annyira is kegyelmébe esék annak, hogy a' másod-nevelő hivatalát kaphatta volna el, de deakul nem tudott. E' miatt nem kívánczokék önmaga academia tágyjává is. Mint Angoulême hercegné titoknokja hetenként versben ada ki mulattató ujságot, 's ez a' királyt és egész udvarát sokszor annyira gyönyörködteté, hogy egyszer jó kedve szeszzenésében XIV. Lajos 2000 livra esztendőnkénti fizetést rendelt neki. Elkét ez még inkább bátrabban csapkodóvá tévé 's mások bohóságai csipkedéseiről egy Capucinus rendes viszontagsagát beszélé el szépszélyesen. 'S mi váratlan történék a' miatt vele? Csaknem elesett kiváltóságától 's pensiójától, sőt alig tudák más főszemélyek, mint Condé, a' Bastilletől is megmenteni. Elete vége felé montluzoni adószedő lett, mely hivatala sokat hajtott be neki. Megholt 1701. Munkái: 1) több érzékeny játék, mellyek közül „*Esopé à la ville*“ és „*Esopé à la cour*“ legtovább maradt divatban. Igen jól találva festi ezekben minden kar és kor bohóságait. Két szomorú játéka „*Maria Stuart*, és „*Germanicus*“ el van felejtvé. (1. „*Theatre de Boursault*“) 2) Románjai, „*le marquis de Chavigny*“, „*le prince de Condé*“, „*Artemise et Poliante*“, „*Ne pas croire ce qu'en voit*“. 3) *Lettres accompagnées de fables de contes*,

d' epigrammes, de remarques et de bon mots. (Paris 1699.) 4) *Lettres* (Paris 1666), később ugyan ezen levelek e' czim alatt: „*Lettres de Babet et de Boursault*“ Paris 1739 's többször is. Babet. Ez a' franczia kisasszony szerelmes volt Boursaultba, 's ahhoz igen elmés, kedves, szíves enyelgő leveleket irt. Igazán szebbek ezéi, mint a' Boursaultéi hozzá vissza. A' leányról csak annyi tudva, hogy előkelő házbeli volt, szüleji nagy gonddal tanították meg deák nyelvre is. Férjhez mindenkép csak Boursaulthoz akart menni, de atyja egy annál gazdagabb, hanem durva Monsieur de Launai, Sieur du Mesnil nevű falusi nemes urinak szánta. „Ez vagy klastrom,“ mondá dörögve. Babet a' klastromot választotta. Egyik levelében ostoba képét festi du Mesnilnek 's tökéletesen megnyeri azzal olvasóját az atya ellen. 24 v. 25 évében hala meg elzárva bujában. Levelei még a' franczia nyelvre nézve is figyelmet érdemlők, igen csinos fordulásai vannak rajta. Különösen is tanuló grammaticája szerént anyai nyelvét. — „*Si vous avez infiniment de l' esprit,*“ írja Boursaultnak tréfásan, „*songez que je suis passablement belle, et qu' étant du sexe dont je suis, j' ai lieu d' être un peu plus fière que vous.*“ Igen kedves, midőn Boursaultnak védelmére két Boileau ellen, ki azt mint nem épen nagy észlángu írót 7-dik satyrájában csufolódva említi. „Tanítóm szerént,“ írja Babet, „Boileau Juvenalisből lopdosott, én azt, ha megkapom tőle, altalnézem, 's ha nálam valamelyik nap néhány pillantatot el akarsz vesztegetni, számodra, mivel te ugy nem tudsz deákul, mint én zsidóul nem, azon tolvajlott helyeket, mellyekkel, gondolatom szerént, bosszút alhatnál rajta, kiírom. Boursault erre inkább egy vig játékot irt: „*La satyre des satyres*“ 's ebben Boileaut keserűen és elmésen korbácsolja vissza, de Boileau akadályoztatta játszatását. Később Boursault nemesebben tölté bosszuját a' kevély gunyulón. Pénzszükébe esék Boileau a' bourbonnei ferdőben. Meghallja ezt Boursault, siet oda 's kinszeríti Boileaut, hogy tőle 200 Lajosaranyat kölcsön elfogadjon. Boileaut elérzékenyíti a' nagylelkűség, barátja lesz Boursaultnak, kitörlé nevét a' satyrából 's másét tevő helyébe. Nem békele így meg Molière-el. Öszvevesztek. Boursault Molière vig játékára. „*Ecole des femmes*“ csuf criticát irt e' czim alatt: *Le portrait du peintre.*“ Molière az „*Impromptu de Versailles*“ játékában ostorozta vissza.

BOUSSOLE, I. MAGNESTÓSZELENCZE. Döbrentei Gábor.

BOUTERWEK (Fridrik), udvari tanácsos, philos. erkölestudomány tanítója Göttingenben, híres tanító és író, 1766 született Okerben, egy hutában közel Goslarhoz, Gellert és Klopstock, azután Horatius munkáji által kezdé lelkét művelni; hanem a' románok és egyéb szép literaturai művek megzavarák a' fiu észfogását, míg a' braunschweigi iskolában vett rendesebb tanítás komolyabb foglalatosságra 's alaposabb tanulásra nem szoktatá. Szándéka, hogy mint törvénytudó a' polgári társaság felső köreiben fényeskedjék, Göttingenben academiái pályájának második éven, mikor már tudományos jutalomfelelete által vágytársait megelőzte, ingadozni kezdett némelly költést kedvelő ifjakkal volt közelebbi megismerkedése miatt. kiknek társaságában a' költés iránt vágyódást vált magában észre venni. Ezen 's a' következő időben, mellyet férjfi korában maga is ifju tévelyedése korának nevez, születtek költeményei és románja „*Graf Donamar*“ (3. rész 1791—93). — Bouterwek már 1787 elhagyá Göttingent, azonban sem Hannoverben, sem Berlinben, hova Gleim ajánlásai kérték, nem talált a' keresett szerencsére. 1789 másodsor, most mint külön oktató, fordult meg Göttingenben. Alig végzé itten fenébb említett románját, hogy, érezvén eddig való foglalatosságának elégtelenségét, a' literatura történetére és philosophiára adá magát, mellyek mellett azolta híven meg is maradott. Kant philosoph. pártjára álltával életének uj szaka kezdődik, és hogy 1796 két évi távolléte után Göttingenbe visszatért, a' Feder elmenetelével megüresült rendkívül való professorságot már a' következő éven elnyerte. Ambár nem bír elég ön-

erejűséggel és nagysággal, hogy tartós új philosophiai rendszert alkot-
hasson, mindazáltal gyakran sikerült neki a' kész véleményeket felvilá-
gosítani vagy új szempont alá öszvefoglalni. Munkálkodása a' philosophiá-
ban Kantnál kezdődött, Jacobinal végződött. Munkáját: „*Idea einer A-
podiktik*,” mely 1799 az ember önértéséhez, a' metaphysicáról, critical
philosophiáról és scepticismusról folyt vetélkedés eldöntéséhez toldalé-
kul 2 kötetben jelent meg, és későbbben a' „*Lehrbuch der philos. Wis-
senschaften*” (2. rész 1813 és 1820.) azután a' „*Religion der Vernunft*”
nevű mivei által tökéletesítettett, egyenesen Jacobi philosophiáját tanu-
lása szülé. Mind ezekben, mind aestheticájában (2. rész 1806) hatalmas
ellenekkel volt dolga, és ámbár az időre beható ideákkal küzdésében
veszteni kellett, még is legalább hecsületére válik, hogy egy nagy szá-
mu iskola minden gunyainak ellenére is az őszinte nyomozásról soha
le nem mondott, mint újabb írásai, név szerint okfejeire nézve újra dol-
gozott aestheticája (1815 és 1824.) bizonyítják. Állandó hirt nevet szer-
zett magának Bouterwek 1801 olta „*Geschichte der neuen Poesie und Be-
redsamkeit*” (12 köt.) nevű munkájával, mely bátor egyes részeiben
egyenetlenül és némelly pontokra nézve, kivált első kötetében egyolda-
lan 's felelve nagyon dolgozva; mindazáltal a' későbbi részek szorgo-
sabb kidolgozása által és általjában mint hasznos esmereteknek és maga
szerezte ítéleteknek gazdag gyűjteménye a' legjobbak közé tartozik, mel-
lyeket a' német literatura illy tárgyról mutathat. Az 1818 kiválogatott
kisebb irományai közt a' dícsért rendszeres nagyobb munkáit is felmu-
lok találkoznak, név szerint a' mondott gyűjteménybe bevezető kisedd
értekezése, melyben érdeklő nyíltszívűséggel 's közel igen is nagyított
keménységgel eddig való tudományos törekedéseiről magával számol.
Megh. Aug. 9. 1828.

B. L.

BOWDICH (J. Edw.), szül. 1794 természetvizsgálója a' Londonban
lévő afrikai társaságnak. Hiressé tette ashantéi „*Mission from Cape
Coas Castle to Ashantée etc.*” (London 1819, 4) követségei utazása, nem kül-
lönben a' belföldi és portugali Afrikáról adott tudósításai. — Az emli-
tett társaságnak meghagyásából a' Gambia folyónak földabroszához fo-
gott; ezen célra az említett folyó partjain tartózkodott 1823 olta; mun-
kájának végeztével a' Niger vizéhez akart menni tygesen rajzoló hitve-
sével együtt; de Jan. 10. 1824 az ugy nevezett Gambia-hideglelésnek
áldozatjává lett.

BOYDELL (John), szül. Dorringtonban Jan. 19. 1730, nagyremű
vალალati tetemesen hatottak a' művészetek haladására Angliában. Ő maga
rézmetsző volt, azután gyűjtő és rézmetszetáros. A' hires „Shakspeare
galeriája” számára kora minden nagy képiróji és rézmetszőji által dol-
goztata. Ezenkívül egyéb rézmetszetgyűjteményeket is adott ki; közöt-
tök Houghton galeriája jeleskedik, melyet Katalin császárne vett meg.
Tőle van továbbá ezen nagyérdékű munka: „*Liber veritatum*” (London
1777, 2 fol. köt.); *Collection of prints, engraved after the most capi-
tal paintings in England*” (19 rész, Lond. 1772 's köv.) czimű gyűjte-
ményének első két kötete jeles. Nagy tiszteltben tartatott; Londonnak
sheriffe és lord-mayora volt 's megholt Dec. 11. 1804.

I.

BOYELDIEU (Adrien), egy a' legkedveltebb franczia operaszer-
zők közül, kinek vidám és eleven muzsikáját Németországban is öröm-
mel hallgatják, szül. Rouenben 1775. Muzsikát kezdett tanulni az oda
való székes egyház orgonistájától, Brochetól. 1795 tájban Parisba ment,
hol romanczai által esmeretes és kedves lett. Nem sokára mint fortepi-
anótanító a' conservatoriumba bevétellett, hol több apró operákat irt,
mellyek közt a' „*Ma tante Aurore*” 's a' „*Bagdadi khalif*” legesmerete-
sebbek. 1803 Petersburgba ment, hol jó hírénel fogva kedvesen fogad-
tatott 's a' császártól udvari muzsikamesterré neveztetett. Az Eremita-
ge theatrum számára irta az „*Aline, golkondai királyné*” 's „*Tele-
mach*” czimű nagy operát, melyet némellyek legjobb munkájának tar-

tanak. 1805 Parisba ment, 's a' politikai történetek által Franciaországban visszatartóztatván, ezentul muzsikai tehetségét a' Feydeau theatrumnak szentelte. Legkedvesebb operáji, mellyeket azolta irt: „*La dot de Susette*“ — „*Jean de Paris*“ (1812), melly mindenütt legtöbb kedvességet nyert; „*Le nouveau seigneur du village*“ (1813), — „*Le chaperon rouge*“, mellynek ugyan eleven muzsikája van, de a' „*Paris János*“ tulajdonságaival még sem bir. — 1816 az operához készült munkákat bíráló jurynak tagja lett. Legújabb operája „*La dame blanche*“ (1825), mellyet már nemzeti énekeseink is előadtak; ez Parisban nagy kedvet talált. Szerzeményeinek tulajdonsága: a' természetes, könnyű románzos ének, ékes kitünő harmonia és a' muzsikai szerszámiokra terhelés nélkül való szerkeztetés 's helyes characterfestéssel összekötött vidámság. Vannak fortepianóra 's hárfára irt különbözőféle egyes darabjai is. J.

BOYER (Alexis, báró), Europa legnagyobb chirurgusainak egyike, a' seborvosi praxisnak tanítója Parisban, és chirurgien en chef adjoint a' Charité nevű ispotályban. Több seborvosi eszközöknek, machináknak 's t. ef. részént feltalálója, részént megjobbítója. Született Uzercheben Mart. 27. 1760; 1779-től kezdve tanítványa a' szives Desaultnak, 1781 már tanító lett, és későbben Napoleont mint az armadiának első seborvosa követte. „*Traité complet d'anatomie*“ czimű munkája (4 köt.) négy kiadással bir. Más munkája: „*Traité des maladies chirurgicales et des operations qui leur conviennent*“ mindedig nincsen elvégezve. A' betegségek és gyógyításmódokat körülállásosan írja le. — A' nélkül hogy oktatása csupa elbeszélés volna, mint másoknál, meghatározza tulajdon módját és haszonvetőségét. Egy ideig Roux-al és Corvisart-al dolgozott a' „*Journal de médecine, chirurgie, et pharmacie*“ kiadásán; „*Dictionnaire de sciences médicales*“-ban sok seborvosi articulusok tőle származnak. — Midőn a' király 1815 Franciaországnak főorvosaitól az orvosi tudományokat tárgyazó institutumok állapotjáról tudósítást kíváná, Boyer is tagja volt a' vizsgáló commissiónak. D. J.

BOYER (Péter), Haiti köztársaság előlülője Nyugotindiában, Mulatt, szül. Port-au-Princeben, Franciaországban pallérozá magát 's azután mint bataillonvezér harczolt St. Domingóban a' Britek ellen a' revolutio háborújában. A' Mulatt Beauveau halála után brigadgeneral lett 's general Rigaud alatt a' Mulattokat vezérlé. Ekkor a' francia gyarmatosak veszedelmére felkelt Toussaint-Louverture a' Negerekkel a' fejez lakosok ellen. Boyer Toussaint ellen harczolt, de nem volt szerencsés. General Rigaud és Boyer kénytelenitettek a' szigetet elhagyni. General Leclerc seregével Boyer is visszatért a' szigetre, hanem Leclercetől nem sokára elvált 's fejek lett a' Mulattoknak; azonban csendességben maradt Pethionnal együtt, míg a' munkás, de kegyetlen Dessalines a' Francziákat a' szigetről elűzte. Dessalines halála után követője, Kristóf, a' port-au-princei köztársasági országlást maga alá akará vetni; de Pethion Boyer segélyével megtartá előlülői méltóságát a' sziget délynyugoti részében. Pethion halála után 1818, annak ajánlása 's a' képviselők választása által a' köztársaság előlülőjévé nevezetvén, egy köztársasággá egyesíté Boyer, midőn Kristóf 1820 elesett, Haiti elébbi francia részét, 's nem sokára azután (1822) St. Domingónak elébbi spanyol részét is elfoglalá. Boyer azolta a' polgári alkotmány szerént igazgatja a' köztársaságot. B. heves és indulatos, de e' mellett állhatatos, udvari, néha kedveltető a' társalkodásban, felvilágosodott ember 's barátjok a' tudományoknak és szép művészeteknek. A' földművelésre 's néppallérozásra különös figyelmet fordít. 1825 kötötte meg Franciaországgal azon egyezséget, melly által Haitinak függetlensége megemertetett.

BOYLE (Robert), hires angol természetvizsgáló 's bölcselkedő, szül. Lismoreban Irlandban 1676, 7-dik sija a' nagy gróf Cork Richardnak. 1638 Genfben ment egy tanult ember felvigyázása alatt, hol

tanulásait több esztendeig folytatta. 1641 Olaszországba utazott; 1642 a' mint a' revolutio Irlandban kiűtött, Marseille városában tartózkodott 's nagy szükével volt a' pénznek, míg 1644 szabadságot nem kapott a' visszatérésre. Atyja azonközben meghalálózván, szép birtokhoz jutott, és Sta'bridgebe, falusi jószágára, visszavonult, hol különösen a' physica'val 's chemiával foglalatoskodott. — Egyik főtágya volt egy tudós társaságnak, mely 1645 öszveállván „Philosophiai collegium“ név alatt tartá gyűléseit; a' polgári háboru elől Oxfordba futott és II. Károly alatt ismét helyre állott „Királyi társaság“ neve alatt. Oxfordban a' levegőszivatyu jobbitásán dolgozott. Az igazság felfedezésére ő is Baconnal a' tapasztalás útját tartotta egyedül biztosnak. Az anyagnak csak mechanicus tulajdonokat engedett. Életének majd minden éve új munkákkal van megjelölve. Ő mutatta meg legelőször, hogy az oxydationál és égésnél a' levegő felszivatik, nem különben, hogy az oxydált érezek sulya nagyobbodik. Általában ő a' vezetőjök mindazoknak, kik a' levegőnek chemiai tüneményeit vizsgálták; ő volt előkövete Mayow-, Hales-, Cavendish- és Prystleynek. Bölcselkedési munkájában mindenütt egyenes, methodicus, csak a' tapasztaláson alapló észtt mutatott. Phantasiája eleven, izgékony, kicsapongó ideákra hajlandó vala, mely fiatal korában a' „*Galliai Amadis*“ olvasásától olly annyira fel háborgott, hogy annak nyoma mindég szembe tűnnék. Természetétől már hajlandó lévén a' melancholiára, benne ezen mérséklet sok történetek által öregbedett. Különös benyomást tett reá a' grenoblei klastrom, ennek vadon tájéka, és a' klastrososok szoros remete élete. Az ördög, azt mondja magáról, komolyságát hasznára fordítván, lelkét rémüléssel és kétkedéssel a' religiónak főállítása ellen megtöltötte. Lelkének ezen állapotja türehtetlen lévén neki, kísértetbe esett, öngyilkossá lenni; csak a' pokol félelme tartóztatta vissza. Míg a' hitben épülni és erősödni iparkodott, azt találta, hogy a' religio védelmére kijött irások lelkének nem kielégítők. Hogy tehát a' religiot tárgyazó munkákat eredeti valójokban használhasa, tanulta a' napkeleti nyelveket 's öszveszövetkezett sok hires emberrel, a' millyenek voltak: Pococke, Hyde Tamás, Clarke Sámuel, Barlow Tamás 'sat. — Tanulásának az vala gyümölcse, hogy kétségei eloszlottak; meggyőződése mind theologiai munkájiból, mind pedig jó és nagylelkű tetteiből kitetszett. Nyilvános tanítószékeket állított fel, mellyekben a' keresztény vallásnak alaptanításait 'nj argumentumokkal támogatták; ezen fundatióból kerekedtek Clarkenek szép beszédjei az Isten létéről. Pártfogolta a' indiai missiot 's a' Bibliát tulajdon költségen irlandi és galliai nyelvre fordította és kinyomatta. — Ezenkívül tisztá erkölcsü, szerény, jóltévő 's minden haszonkeresés nélkül való férjfiu volt. Megholt Londonban 1691, eltemettetett Westminsterben. Öszves munkájit kiadta legelőször Birch 5 kötetben (London 1744 fol.). Testvérének, Károlynak, fija, John Boyle, gróf Burlington és Cork, szül. Jan. 2. 1706, feleségül vette Hamilton ladyt 1728, irt historiai és philosophiai jegyzéseket Swiftnek életére és munkájira Megholt Novemb. 16. 1762.

BOYTA, kun főember, L. ÁLmos és Árpád.

BRABANTI hercezség, Német-Alföld legnevezetesebb provinciájainak egyike; határai éjsz. Holland és Geldern, nyug. Seeland és Flandria, délre Hennegau és Namur, kel. Lüttich és Geldern. A' régi brabanti hercegeknek nagy tekintetek volt a' szomszéd belgiumi statusok felett, 's a' spanyol és későbbben austriai országlás alatt a' brabanti követelek első helyen ültek a' belgiumi rendek közönséges gyűlésében 's legelőször adták szavokat. Mivel Brabantnak egy része, és pedig a' nagyobb, austriai, a' kisebb német-alföldi felsőség alatt volt, ezért az első spanyol vagy austriai 's az utolsó hollandi Brabantnak neveztetett. Brabantnak déli része walloni Brabant nevet visel, mellynek lakosai romlott francia nyelven beszélnek, éjsz. azon pedig a' flamlandi a' közönséges nyelv. A'

D. J.

főbb rangnak közönségesen tisztán beszélnek francziául. Régenten Brabant 4 fertályra osztatott, u. m. a' löwenire, brüsselire, antwerpenire és herzogenbuschira. A' két elsőbb a' harmadiknak egy részével Ausziáé, a' többi Hollandé volt. Egész Brabant 28 várost 's 700 falut foglalt magában. 1746 elfoglalták a' Francoziák az austriai Brabantot, hanem 1748 az aacheni békeségben visszaadták. 1794 ismét francia kézre került az említett tartomány, 's a' campo-formioi békeség 1797 meg is hagyta a' Francoziákat annak bírásában, valamint a' lunevillei is 1801. Ekkor az austriai Brabant depart. de deux Nethes, a' déli de Dyle nevet kapott. 1810 a' hollandi Brabant is a' francia birodalomhoz kapcsoltatott 's Geldernnek egy részével a' depart. des bouches du Rhin alkottatott belőle. A' francia revolutio előtt az austriai Brabantnak tulajdon rendjei voltak, melyeket 2 püspök, 11 apát, az uradalmak urai es a' brüsseli, löweni és antwerpeni tanácsok közül választatott 7 követ tettek. A' monarcha 's a' brabanti és limburgi státusok közt bizonyos Joyeuse entrée nevű egyezések voltak, melyeknek ereje szerint az említett tartományok rendjei nem csak a' törvényhozásban, hanem a' törvények végrehajtásában is részt vettek. Német-Alföld ezen részének privilegiumai hajdan olly bécesek voltak, hogy némelly más provinciákbeli szülő asszonyok itt hozták világra gyermekeiket, csak hogy fijaiknak a' brabanti és limburgi hazafiuságot megszerezhessék. II. József császár uralkodása alatt nagy versengés támadt a' Joyeuse entrée értelmé felett a' brabanti és limburgi rendekkel, kiknek heves ellenállása a' rendek eltöröltetését huzta magán. De a' rendek rendkívül való gyűlést tartottak 's merészen vitatták Brabantnak austriai felsőség alól való kihuzását. II. József halála után II. Leopold az által szakasztotta ketté az akkori ellenségeskedéseket, hogy a' rendeknek elébbeni jusaikat visszaadta. Brabant, a' parisi (1814) békeség 's a' bécsi congress végzéseinek következtében, most főrészt teszi a' német-alföldi királyságnak 's 3 provinciából áll, u. m. Déli-Brabantból, Éjszaki-Brabantból 's Antwerpenből. Déli-Brabantban nevezettek: Brüssel (főváros), Löwen, Diest, Arschot, Tirlemont, Nivelles, Wavre, Quatre-Bras, Neerwinden, Ligny, Waterloo; Éjszaki-Brabantban Herzogenbusch (főváros), Breda, Eindhoven, Bergen op Zoom 's mások. Az antwerpeni markgrófsághoz tartozik a' hajdani mecheli uradalom. Éjszaki-Brabant sárrétekekkel, pusztaságokkal 's erdőkkel borított. Általában véve Brabant gazdag gabonával, főképen buzával, komlóval és lennel. Közönséges gabonatermő esztendőkbén is több gabonája terem, mint a' mennyit lakosai megemészthetnek. Posztó- 's csipkemanufacturái is virágzó állapotban vannak. Belső kereskedését sok csatornáji, a' külsőt pedig a' Schelde vizének felnyittatása mozditják elő. Déli-Brabant 8 's Éjszaki-Brabant 7 követet küld a' királyság főrendjeinek gyűlésébe.

L—ú.

BRACHMANN (Louise Karoline), szül. Febr. 9. 1777 Roehlitzban, hol atyja hadi titoknok volt; költői tehetsége már korán mutatkozék. Weissenfelsben, hova atyja álttétett, esmerkedék meg a' Hardenberg háznál Novalis költővel (I. HARDENBERG), ki a' leányka aestheticai művelését gondosan intézé. Louiset főképen a' középkor romanticaja vonzotta, Novalis Schillernek ajánlá, 's ennek „*Musen Almanach*“jában (1799) jelentek meg először költeményei Louise név alatt. 1803 oltá, szülejének halála után, elébb Jenában, későbbben nagyrészt Weissenfelsben éle 's literaturai munkákkal foglalatoskodék („*Gedichte*“, 1800; novellák 's kised románonk; több rendbeli dolgozatok zsebkönyvek számára). 1820 írta: *Schilderungen aus der Wirklichkeit*.“ Elte némelly reményiben megcsalódva, Sept. 17. 1822, látogatóul lévén Halleban, a' Saale hullami közt kereste halálát. Külseje nem vala vonzó; kis alakja 's pongyola öntartása alig tüntetétek szembe; de szelid kék szemében a' kedves és szerény character tükrözék, melly éltét 's munkáit bélyegzi. Mély érzelemmel, gyengéden, élénk 's virágos nyelven adja képeit, 's szelid melancholia le-

hel költeményiből, melyekben a' szerelmet, főkép a' boldogtalant, dalaolja.

BRACHMANOK, I. GYMNOSOPHISTÁK.

BRACHYGRAPHIA, azon mesterség, mely szerént kurtításokkal éllink az írásban (I. STENOGRAPHIA). — Brachyologia, a' rövid és tömöttj beszéls mestersége; egyszersmind azon hibája a' stylusnak, ha erőltetett rövidség beszédünket homályossá teszi. A' muzsikában akkor használtatik, ha lassu énekben sebes hely fordul elő. Brachycatalecticus a' poéticában azon vers, mellynek egy szótág vagy láb hja.

BRACHYSTOCHRONA, tulajdon neve egy meredek lapon fekvő ollyatén lineának, mellyen minden test önnehézsége következésében egy ponttól, a' hol mozdulni kezdett, más adatott pontig legrövidebb idő alatt jut el. Magyarul legsebesebb esetü lineának lehetne keresztelni. Első tekintetre ugy látszik, mintha az említett tulajdonsággal nem más, hanem az egyenes linea birna, mivel valamennyi két pont közt képzelhető lineák közt ez a' legrövidebb. Azonban, midőn Bernoulli János a' brachystochrona kitalálását valamennyi vele élt mathematicusoknak kérdésbe tenné, fél esztendőt engedett a' gondolkozásra, mellyet utóbb uj fél esztendővel toldott meg, és azon helyes feleletnek szerzője, melly a' lipcei actákban névalírás nélkül beérkezett, Newton Isaac vala, kit feleletéből Bernoulli, mint körméből az oroszlyánt, azonnal megemert. A' szóbanforgó linea pedig cyclois (kereszeglinea). I. Cyclois.

Tittel.

BRÁCSHEGEDÜ (olaszul *viola di braccio*), a' hegedűnek nagyobb neme 's a' középhangok pótlására szolgál (I. VIOLA).

BRADLEY (James), greenwichi kir. astronomus, a' londoni, parisi, berlini, petersburgi és bolognai tud. társ. tagja. Szül. Gloucester megye Shirborn nevű helységében 1692 (hava napja nincs tudva), mh. Jul. 13. 1762 Chalfordban, ugyan azon megyében. Oskolájit Oxfordban végezvén, 1719, egyházi életbe lépett, mellyben mindjárt elejénte kedvezőleg mutatta magát iránta a' szerencse, mert felszenteltetése után azonnal a' herefordi püspöktől bristowi vicariusnak neveztetett, kevesse későbbben pedig Molineux Sámuel (III. György, akkori wallisi herceg titkokja) barátsága által Landewy Welfry-ben rector lett; két olyanmü hivatal, melly az angol papnak jövedelmet ad, a' nélkül hogy vele személyesen bajlódni tartozzék. Azonban Pound James (anyja testvére, az astronomiában haszonnal forgott férjji) példája és oktatása által az égi tudományokat megizelítvén, 's ez irányban csak hamar kinyilatkoztatott ügyessége miatt gróf Mackelsfield, Newton és Halley előtt kedvet találván, 1721 a' Keil John halála által megüresedett astronomiai tanítószekre Oxfordba hivatott; ennekokáért papi tisztjéről lemondott 's magát teljességgel a' csillagos ég szolgálatjára szentelte. Szerencsés történet, mellynek következésében B. nem csak önnének elhervadhatatlan koszorut szerzett, hanem a' tudománynak is megbecsülhetetlen hasznot hajtott. Ezen cikkely határi meg nem engedik B. érdemeit, a' mint azokat Huttonnál (*Mathem. and Philos. Dictionary. art. Bradley, Aberration, Nutation, Star*) és Delebrénál (*Hist. d' astron. du XVIII. siècle.*) olvasni lehet, minden oldalról előladni. Elég lesz dicső koronájának legszebb gyöngyét kijelelni. Az időben nagy versengés volt az égvizsgálók között némelly változásokról, mellyeket az ugy nevezett álló csillagok (*stellae fixae*) helyezettetésében Picard 1672, Hooke 1674, Flamsteed 1689 és Roemer (Horrebow észrevétele szerént 1693) feljegyzettek. Némelly astronomusok az említett változásoknak okát az álló csillagok évi parallaxisából, azaz, onnan származtatták, hogy a' földről, ennek napkörülti mozgása miatt az esztendő különbféle, kiváltképen pedig általellenbeni szakaszaiban minden csillagnak szükségképen különbféle helyeken kell látszania, 's ezen tüneményt ugy tekintették, mint Copernicus alkotmánya bizonyos diadalmát.

Mások ellenben ezen okot hibásnak találták 's világosan megmutatták, hogy az évi parallaxisból eredendő változásokkal a tapasztaltak ellenkeznek (l. Horrebow III. 79, 80.), sőt egyik ezek közül, Roemer (Horrebow III. 65), elég világos szavakkal kijelentette, hogy ő a kérdésben forgó okot a föld tengelye tévovázásában (*vacillatio axis terrestris*) keresi. A kérdés megfejtése igen tetemes következtetésű volt, mert különben csillaglajstromaink soha sem juthattak volna mostani pontosságokra. Hanem e' mellett igen nehéz is volt, mivel azon változások, melyeknek okát kellett adni, a' mint most már tagadhatatlanul tudjuk, kétféle, egymástól egészen független kulföböl erednek. Egyik a' sugártévesztés (l. *ABERRATIO*), mely esztendőnként újra kezdődik 's végződik; a' másik a' föld tengelye tévovázása (l. *NUOTATIO*), melynek sikere 18 esztendő alatt forog le. Ennek befolyását amazétól külön kell vala választani, holott még mind a' kettőt titok fedezte. Bradley Jakab lón a' halandók közt olly szerencsés, övé a' dicsőség, hogy ez a' titok megszűnt, mire 20 esztendei szüntelen vizsgálódás és elmélkedés erejével jutott. 1725 eszt. végével Molineux és Graham társaságában Kiewben fogott a' munkához; innen, minekutána Molineux a' tengeri kormány tagjává (*lord of admiralty*) választott, 1727 Wansteadba költözött és mivel Graham 24 lányi esöví eszközeinek Po-und házánál alkalmas helyet nem talált, mást, felényi hosszúságot, csináltatott; ezzel folyvást dolgozott 1732-ig, midőn Oxfordban Halley hivatalát elnyervén, csak időről időre jelenhetett meg Wansteadban vizsgálódási folytatása végett. A' sugártévesztést illető leleményét már 1728 nyomatás alá adta; a' nutationnak is nyomába jutott nem sokára, és 1737 némelly francia tudósokkal is közölte vizsgálatit 's gondolatit; mindazonáltal csak 1747 fejezte be 's 1748 tette sajtó által közönséggé találmányát. Az az eszköz, mellyel Wansteadban dolgozott, mai napig mint erekye függ 's mutattatik az utazóknak a' greenwichi esillagórtoronyban, mellyet B. Halley halála után 1742 foglalt el; ki-neveztetése levele költ Febr. 3. 1742. Halley alatt a' greenwichi torony igen tökéletlen eszközökkel birt, B. természetesen tökéletesebeket kívánt, mellynek kijelentésére használta a' jó alkalmatosságot, midőn az 1748 eszt. végével a' k. tudós társaság a' tornyot hivatalosan meglátogatta, ennek közbenjárására a' király 1000 font st. adott új eszközök beszerzésére, 's Bradley nem sokára Graham és Bird remek miveivel vizsgálta az eget mind addig, midőn testi lelki erejében annyira megfogyatkozott, hogy magát a' megtévelyodástól és elgyermeke-déstől feltette legyen. Halála után 13 folio-kötet irományt találtak utána, azon égi vizsgálatokkal megtöltve, mellyeket mint k. astronomus Greenwichben Graham és Bird derek eszközeivel tett. Eredeti vizsgálati, mellyeket Kiewben és Wansteadban feljegyezett, fájdalom és kár! elvesztek; vannak, kik azt gyanítják, hogy minekutána belőlök némellyeket közlés végett kiválogatott, a' többit, szerfeletti önbecs-feltésből öszvetépte volna. Általában B. keveset beszélt és számonon kívül keveset is irt. Valamennyi sajtó alá bocsátott értekezései a' k. tudós társaság évkönyveiben (*Philosophical Transactions*) jöttek ki, 's ezimek szerént időrendben im' következnek (egy pár leveleit ide nem számlálván): *Observations on the Comet of 1723.* Vol. 33. pag. 41.— *The longitude of Lisbon and of the fort of New-York from Wanstead and London determined by the Eclipse of the first Satellite of Jupiter.* Vol. 34. pag. 85.— *An account of a new discovered motion of the fixed stars.* Vol. 35. p. 637 — *On the going of cloks with ischronal pendulums* Vol. 38, p. 302. — *Observations on the Comet of 1736.* Vol. 40. p. 111— *On the apparent motions of the fixed stars.* Vol. 45. p. 1. — *On the occultation of Venus by the moon the 15 of April 1751.* Vol. 46. p. 201. — *On the Comet of 1757.* Vol. 50. p. 408. — *Directions for using the common micrometer.* Vol. 62. p. 46. A' mi a' fenebb említett 13 kötet

írományt illeti, mellyet ugy lehet tekinteni, mint égi táblajunk nagy része bányaknáját, ennek különös emlékezetre méltó történetei voltak. Bradley örökösei (1744 kötött házasságából nemzett egyetlenegy leánya, 's veje, Peach Sámuel, angol pap) azt, mint a' boldogult jószágá legdrágább részét, melly őket illetné, elfoglalták: Bliss pedig, ki Br. után hivatalát elnyerte, mint az intézet sajátját vizsakivánta: Nem boldogulhatván szép szerént velek, kötelességének tartotta a' tengeri hosszintézet (*board of longitude*), e' pedig a' kormánysszék előtt panaszra kelni. A' kormánysszék tehát perbe idézte a' makacs örökösöket, melly 9 eszt. (1767—1776) tartott és az utolsók kárával végződött. Ekkor Peach Sámuel, ki az egyenes engedelmességben nemine-mű szegényt látott, az oxfordi főiskola cancellarjához küldé a' kéziratot, mint ajándékot, olly feltétellel, hogy tüstént nyomtattassék ki. 15 esztendő mulva a' tengeri intézet sürgeté a' cancellart, hogy már végtére fogatna a' nyomtatáshoz. 1792 feleletet vesz, hogy igen. Mindazonáltal csak 1798 jöhetett ki az első kötet, 1805 a' második, melly két kötetben az egész íromány foglaltatik. Czime: *Astronomical observations made at the royal observatory at Greenwich from the Year MDCCL to the Year MDCCLXII. by the Rev. James Bradley, D.D. astronomer royal, sivilian professor of astronomy at Oxford etc.* Pom-pás kiadás, folio-kötetben, Clarendon betűjével. Ezen híres munkából iszonyu szorgalommal becses resultatumokat vont ki BES-KI (l. e.). Bradley személyes dicsőítésére következő két nevezetes történetet találunk feljegyezve. Az idő közben, hogy B. mint k. astronomus Greenwichben lakott, megüresedett az oda való plébánosság, melly nagy jövedelemmel bír. A' király nekie szánta azt; ő pedig hivatala iránt való tiszta szeretetből, megközönte; a' király ezen tettéért volt fizetését esztendőnként 250 font st. nagyobbra emelte, melly egészen általment az utána következett astronomusokra is. Más alkalommal a' királyné, midőn a' tornyot látogatná, és annak érdemes igazgatója csekély fizetését álmélkodva hallaná, jobb fizetés végett közbenjárását ígérte. B. ellenben esedezett, hogy azt ne tenné, mivel félne, hogy annakutána a' greenwichi torony igazgatását nem astronomus fogná el nyerni: ezen felelem, akarmi rendkívül valónak tessék máshol, Angliában, holott annyi ingyenélő (*sinecure*) van, nem képtelen. *Tittel.*

BRAGANZA, I. PORTUGAL,

BRAHAM, Angolországnak, 's általjában a' mostani időnek legnagyobb mesterénekese. Tenor hangja erejére, kiterjedésére 's hajlekony-ságára egyedül való. Bir 19 hanggal, mellyek közül mindeniknek az erő minden változtatásait tudja adni 's faltetjtét, vagy pótló hangjait (D-től A-ig) tetszése szerént ugy mérsékli, hogy le- vagy felmenetelében alig lehet észre venni, mellyik lépcsőn váltja azokat fel a' természetes hangokkal. Intonatióját a' hang mennyiségére 's minemiségére nézve tökéletesnek lehet nevezni, 's hangjait a' kifejezendő tárgy characteréhez könnyen alkalmaztatja. Szinte olyan derék a' kimondása, ugy hogy a' hallgató előtt csak egy szótag sem veszhet el, 's innen a' beszélő dalban (*recitatie*) valódi mester. Torkának hihetetlen a' mozgékony-sága 's a' hangfutásban való könnyü-sége, hol szava még sokkal tisztább, mint másutt 's a' magánhangzókat változás nélkül végig megtartja. Hangja egész kiterjedését könnyű sebességgel általszaladván, a' legmerészebb ugrásokot bámulásra méltó ügyességgel teszi. Nála a' hallgatót soha sem háborítja meg a' rossz kimenetel félelme; 's innen könnyű megmagyarázni, hogy az illy ritka tehetséget, melly birtokosának határtalan gyönyörüséget szerezhet, miként lehet olly bőkezűleg pazarlani. Braham minden szerzeményt forró érzelemmel fog fel, melly neki a' legelevenebb színeket adja 's minden természetes segédeszközeit mozgásba hozza. Örökös bebatása van reá a' felhevültségnek 's képzelődése tékozlólag önti el magát az érzeményen, melodián, kifejezésen 's felkesítésen. De

épen itt is van az, hol a' mesterség körét általlépi 's gyakran inkább bámulást, mint tetszét gerjeszt, gyakran szintugy visszataszit, mint előbb elbájolt, 's igen gyakran az egész öszvehangzást megzavarja. Ébből támadnak azok a' felette kellemetlen 's erőtetett hangok, azok a' hirtelen való megszakasztások, rendetlen kicsapások 's a' kottáknak mód nélkül való öszvehalmozásai, mellyek az éneket elrutitják, innen a' templomi, theatrumi 's concertbéli éneklésmódnak öszvezevarása is. Az egész ország hangzik az ő különös éneklése majmolójitól, 's egy egész nemzetségnek keil kihalni, míg azon visszás izlés, melly Braham tévelyedése által Angolországban minden zugjaiba elhatott, eltöröltethetik. Ambár tehát ő egy a' legnagyobb énekesek közül, kiket különbféle idők neveltek, még is nehezen lehet képzelni, hogy valaha egy művészen annyi tehetség 's olly különösen tündöklő hibák egyesülve lettek volna. A' Drurylane játékszínen még most nagy kedvességgel énekel. Egyszersmind szerző is, p. o. A' 'Cabinet' című opera tőle van, mellyben, mint másokban is, a' főrollét játsza. J.

BRAHE, I. TYCHO DE BRAHE.

BRALLOW (Braila), nevezetes török erősség Oláhországban, a' Duna éjszaki partján, 30,000 lak., kiket mindég egy 3 lófarku basa igazgat, azon török katonai kerületében Oláhországnak, melly a' török határszéleken csaknem olyan alkotásn, mint az austriai katonai határszélekek. A' vár a' Serethnek a' Dunába ömlésénél fekszik. A' Duna itt hat ágra oszlik, mellyek egy a' Törökök és Oroszok közt neutralis tartományt vesznek körül. Az említett ágak közül egy a' város kikötőjét formálja. Innen indulnak el az oláhországi gabonát Konstantinápolyba vivő hajók. A' vizahalászat is nevezetes ott a' fekete tengerben. L—ú.

BRAMA, az indus mythológiában elseje a' 3 nemzett isteni lényeknek, az örökkévaló teremő erejének személyítése. Brama a' törvények tudományát jelenti, 's méltán neveztetik így a' teremő gyanánt tisztelt lény, mivel az egész teremést a' természet törvényei szerént rendelte el. B. egyszersmind a' sors istene 's az örök isten, ki neki változhatatlan sinőrmértékül szolgál, akarataj szerént folytatja ugyan az általa (örök isten által) elkezdett teremést 's adja létét minden teremőménynek, de egyszersmind ezen létnek idejét 's korát meghatározza 's nem csak éltet hanem halált is ad. Azt hiszik, B. bizonyos nagy időszak után meghal, azután ismét feltámad, sőt mások szerént minden esztendőben meghal egyszer. Az állatok közt a' hattyu van neki szentelve. B-t mint a' Vedák szerzőjét 's India törvényadóját és tanítóját is tekintik. Képezik négy fővel 's ugyan annyi karral. Tiszteltetését, a' Bramanizmust, India legrégebbi religiójának nézik. (L. Majer „Die Religion des Bramas“, 1818).

BRAMANOK, Braminok, az Indusok első és legnevezetesebb rendjének tagjai. Csak ezek viselhetnek papi hivatalt. A' Braminok Brama agyvelejéből ugrottak ki, ki azon kötelelességeket szabta elejekbe, hogy a' Vedákat olvassák, másokat tanítsanak, áldozzanak, másokat az áldozásban segítsenek, alamizsnát adjanak, ha gazdagok, ha pedig szegények, alamizsnából éljenek. Renkivül nagy tekintettel bírnak. Egy Bramin, akar tudós, akar tudatlan, hatalmas istenség. A' király haragra ne gerjessze a' Braminokat pénzeknek elfoglalásával, mert ha megharagusznak, áldozásaik 's átkaik által seregeivel, lovaival és szekereivel együtt egy szempillantás alatt veszedelembe dönthetik azt. A' Bramin magoktól az istenektől is tiszteltetik; 's a' mit az emberi nemzetnek hirdet, kétségbe hozhatatlan igazság. E' földön nincs nagyobb gonoszság, mint egy Bramint megölni; ha pedig valamely Braminra minden vétkek bebizonyítatnak is, akkor is csak az országból tilthatja ki azt a' király, a' nélkül hogy jószágát elfoglalhatná, vagy testi büntetéssel illetethetné. L—ú.

BRAMANTE D' URBINO (Francesco Lazzari), Brunelleschivel együtt az építőmesterség helyreállítója, szül. Castel-Durantiban Urbi-

no körül 1444. Először festegetéssel foglalatoskodott, későbbben kirekesztőleg architektúrára adta magát. Legelőbb Mailandba ment, melynek domjával folyvást foglalatoskodott. VI. Sándor pápa a' maga architectusának, II. Julius pedig épületek felvigyázójának nevezte ki. Az utolsó-nak parancsolatjára a' Belvenderét a' Vaticanummal öszvekapcsolta. Ő vette rá a' pápát, hogy Sz. Péter templomát rontassa el, helyébe pompásabbat építtetvén, melynek párja a' világon ne lenne. 1513 Bramante planuma szerént megvettetett fundamentuma azon épületnek, mely még ma is mint az építés legnagyobb műve csudálatik. B. megholt 1514, a' nélkül hogy munkájának végét láthatta volna. Elejente az építés halatlan sebességgel kezdődött, hanem az utána következők, Rafaél, San Gallo Julius, Peruzzi és Angelo Mihály, az első planumtól eltávoloztak és B. munkájából semmit sem hagytak meg az iveken kívül, melyek a' kupola tornyát tartják. Írásait először 1726 találták meg, részént folyó, részént kötött beszédben vannak írva; kijöttek Mailandban ugyan azon esztendőben.

V. P.

BRANDENBURG. Ezt a' tartományt hajdan Svevusok (Svábok) lakták. Ezek közt a' mai középmarkságban a' Semnonok, 's az ó-markságban a' Longobardok laktak. K. sz. u. 5 esztendővel a' Longobardok kénytelenítették az Elbén keresztülköltözni, de azután nem sokára Marbodtól, a' Markomannok királyától, a' ki Csehországot bírta, visszanyomattak. Minekutána 19 eszt. K. sz. u. a' Cheruskok fejedelmének, Hermannak, ortalma alá adták volna magokat, K. sz. u. az első században hasonló sorsok volt a' többi éjszaki német népekéhez, a' nemzetek vándorlásakor a' Semnonokkal együtt elhagyták hazájokat 's Olaszországban a' lombardi királyságot alkották. Az elhagyatott tartományokba Wendek vagy sláv nemzetek költöztek be, melyek közt legnevezetesebbek a' Wilzek voltak. Ezek több városokat építettek, a' többek közt Brannibort (Brennabort, Brandenburgot), mely legkitetszőbb volt. A' Frankokkal és Szászokkal, a' mostani ó-markságban, mely Ostfalhoz vagy keleti Saxoniahhoz tartozott, több ízben hadakoztak, míg 789 ezekkel együtt Nagy Károly felsősége alá nem jöttek. Károly maradékai alatt mindazáltal ismét függetlenekké tették magokat 's 902 Saxoniat és Thuringiát gyakori beüteséikkel háborgatták. Végre Henrik, német király, meghódította a' Wendeket, megvervén a' Havelnél a' Hevelleket, az ukeri markságban a' Rethariusokat 's elfoglalván Brannibort. A' saxoniai határok védelmezésére (931) grófok tétettek Soltwedelbe (Salzwedel), kik éjszaki Saxonianak vagy a' wendi markságnak első markgrófjai voltak. Gero és Dietrich markgrófok meggyőzték ugyan a' nyughatatlan Wendeket, de ismét megújult a' hadakozás, mely változó szerencsével folyt. 1056 oltá az éjszaki saxoniai vagy a' mostani ó-marksági markgrófok, miolta ez a' markság a' stadei markgrófokra szállott, stadei markgrófoknak is nevezettek. Ezek közt gróf Udo volt első, 's IV. Udo, a' ki 1130 holt meg, utolsó. Három száz esztendőnél tovább tartott a' Wendeknek a' Németekkel folyt hadakozása, midőn Lothar császár 1134 Medve Albertnek, askaniai grófnak, ajándékozta az éjszaki markságot, mint feudumot. Albert vitéz ember lévén, a' Wendek uraságát ezen tájékokon végképen eltörölte 's legelőször nevezte magát brandenburgi markgrófnak. Henrik markgróf (1320) halálával kiholt az askaniai vagy anhalti uralkodó familia. A' polgári renchez még alig íszokott brandenburgi nép az Al-Waldemar (Müller (Rehbock) 's más belső zenebonák zürzavaros idejében ismét elvadult.

IV. vagy Bavariai Lajos császár 1322 legidősebb fjának, Lajosnak, adta Brandenburgot, a' ki azt 1349 öccsének, Romai Lajosnak, kormányozás végett, későbbben pedig egészen is általengedte. Ez ismét öccsét, Ottót, vette fel köz uralkodóul, a' ki Lajos halála után vál. fejedelem lett 's IV. Károly császárral és a' Luxemburgi házzal olly örökösödési egyezést kötött, mely szerént Brandenburgnak örökösére Ká-

roly neveztetett ki, sőt, minthogy Otto tunya és pazarló ember volt, már életében részt engedett venni Károlynak az uralkodásban. 1368 Otto eladta a' császárnak Alsó-Lausitzot is, melyet új birtokosa Csehországhoz kapcsolt, sőt 1373 arra kinszerítette Ottót, hogy a' brandenburgi markságról is mondjon le, mellyért IV. Károly neki 200,000 arany forintot 's esztendei fizetést ígért, egynéhány felső-pfalzi várkastélyokkal együtt. A' császár a' brandenburgi választó fejedelemséget fíjának, Wenczel cseh királynak, ajándékozta. Így kapott Brandenburg 1373 luxemburgi házból lévő választó fejedelmeket. Midőn Wenczel római király lett, IV. Károly Brandenburgot második fíjának, Sigmondnak, adta. Ezen 11 esztendő's fejedelemnek uralkodása alatt a' markság nagy zűrzavarba jött. A' nemesség, melly a' gyermek uralkodót fel sem vette, egymás ellen fegyvert fogott, kiváltképen a' Quitzow familia, melly legtöbb lármát okozott. Ezt a' szomszéd fejedelmek használyn, szabadon prédálták Brandenburgot, 's a' közönséges bátorság egészen elenyészett. Nevelték a' tartomány szerencsétlenségét Sigmond hibáji is, a' ki felette pazarló lévén, olly temérdek adósságot csinált, hogy 1388 Brandenburgot nagybátyjának, Jodók morvai markgrófnak, kellett zálogul engednie. Jodók a' tartomány rontsolt állapotján épen olly kevéssé tudott segíteni, mint helytartója. 1411 történt halála után Brandenburg Sigmondra, a' ki épen ekkor választatott császárrá, szállott vissza. Sigmond a' nürnbergi burgróft, a' hohenzollerni familiából lévő VI. Fridriket, nevezte ki helytartójává, a' ki lassanként már 400,000 arany forintot (mintegy 1,200,000 tallért) kölcsönözvén 's más hasznos szolgálásokat tévén Sigmondnak, 1415 a' brandenburgi marksággal, vál. fejedelmi méltósággal 's főkamarási hivattal, 1417 pedig Constanzzal ajándékoztatott meg, mint feudummal. Így kezdődött Brandenburgban a' hohenzollerni uralkodók sora, és így lett VI. Fridrik, a' ki mint brandenburgi választó fejedelem I. Fridriknek neveztetett, a' most uralkodó porosz királyi háznak alkotója.

Ezen fejedelem alatt, a' ki Berlint tette lakhelyévé, visszatért a' bátorság és jó állapot az elvadult Brandenburgba. I. Fridriknek 29 esztendeig tartó uralkodása megerősítette a' helyreállított jó rendet 's czélirányos statusgazdálkodást vitt be. Fija, II. vagy Vasfogu Fridrik, 1449 frankeni (franconiai) familiai birtokát két testvérének, u. m. Aranyesináló János markgrófnak és Albertnek, az ó-markságot és Priegnitzet pedig harmadik öccsének, Vastag Fridriknek, engedte. Az új-markságot, mellyet Sigmond adott zálogba a' német rend nagymesterének, 100,000 forinttal kiváltotta. Alsó-Lausitzból, melly neki önkényt alá adta magát, de a' mellyet a' cseh király ellen meg nem tarthatott, egyezés által Kottbust, Peitzot, Sommerfeldet, Bobersberget, Storkowot és Beskowot kapta. Mecklenburghoz és Pommernhez is örökségi just nyert. Minekutána mind a' cseh, mind a' lengyel koronát el nem fogadta 's egyetlenegy fija megholt volna, 1471 öccsének, Albertnek, a' német Achillesnek, adta által az országlást. E' még életében János nevű legidősebb fíjának engedte a' választó fejedelmi méltóságot, a' másodikat, Fridriket, Anspachal, 's a' harmadikat, Sigmondot, Baireuthal elégitvén ki. Ezen két utolsó alkotta a' brandenburgi markgrófok idősebb familiáját Frankenben. János 1486 holt meg. Az utána következett János Cicero, egy békeséget szerető, jó fejedelem, alatt, a' ki Frankfurtban universitást akart felállítani, de 1499 történt halála által meggátoltatott czéljában, kezdett Brandenburg megvilágosodottabb lenni, a' mire sokat tett fija, I. Joachim (Nestor), is. Ez a' maga idejében igen tudós fejedelem mindazáltal, mint a' romai cath. vallásnak buzgó pártfogója, minden módon igyekezett a' reformatio terjedését meggátolni 's csak későbbi esztendejiben szünt meg a' Protestansokat üldözni. Fija, II. Joachim, az evangelica vallást nem csak bevitte, hanem uralkodóvá is tette. A' háborut tartományától el tudta távoztatni. Midőn

Albert porosz herceg 1568 meghalván, ennek együgyű fija, Albert Fridrik, nyerte volna el Prússiát, mint feudumot, II. Joachim kicsinálta magának 's marádekainak a' feudumnak közös voltát. Minekutana ő 's öccse 1571 megholtak volna, János György, a' ki 1598 holt meg, az új-markságot ismét egyesítette Brandenburggal. A' következő választó fejedelmek, János Fridriknek, a' ki már sok esztendőig magdeburgi érsek volt, uralkodása alatt, György Fridrik markgróf halála által, nem csak a' brandenburgi háznak minden frankeni birtoka, hanem a' jägerndorfi hercegség is a' választó fejedelmi ágra szállott. Hanem János Fridrik az egyesült tartományokat ismét elosztotta, egyik testvérének, Krisztiánnak, Baireuthot, a' másikkak, Joachim Ernstnek, Anspachot adván. Ezek alkották az ifjabb markgrófi familiát Frankenben. A' jägerndorfi hercegséget második fijának, János Györgynek, adta. A' joachimstali gymnasiumnak, melly most Berlinben van, ő adott létét. Megholt 1608. Fija, János Sigmond, mint atyja, elejénte csak az eszelős Albert Fridrik herceg nevében igazgatta Prússiát; hanem ennek halála után (1618) valóságos birtokosa lett a' hercegségnek, melyet hasonlóképen Lengyelországtól kapott feudumul. Még 1609 az utolsó jülichi, klevei és bergi herceg halála után, mivel felesége a' herceg legidősebb húgának leánya volt, just formált az említett tartományokhoz, 's ezeket a' nenburgi pfalzgróffal el is foglalta; neki a' klevei hercegség 's a' marki és ravensbergi grófságok estek. Ez idő tájban lépett a' reformáta hitre. Megholt 1619. Fija 's örököse, György Vilmos, nem akart ugyan részt venni a' 30 esztendőös háboruban; még is elpusztítottak tartományi nagyrészt, nem lévén elég hadi ereje azoknak védelmezésére. Végre kénytelenített a' svéd királlyal, Gusztáv Adolfal, egyesülni 's 1635 elfogadta a' pragai békeséget, a' nélkül mindazáltal, hogy Brandenburgnak enyhülést szerzett volna. Fel-tételiben szerencsétlen volt; a' westfaliai tartományok felett meghasonlott a' Hollandiakkal és Spanyolokkal, 's Prússia a' Svéd- és Lengyelország közt folyt háboru által pusztítottatott. A' pommerni (pomeraniai) hercegek kihalván, György Vilmos 1637 meg nem állapithatta örökösödési jusat, mivel a' tartományt a' Svecusok foglalták el. Atyafijai is elvesztették tartományaikat. A' háboru végét nem érthette el 's birtokait leirhatatlan zürzavarban hagyta maga után. Fijával 's örökösével, Nagy Fridrik Vilmostal, a' kinek erős lelke 's vitézsége a' rendet, csendességet és jó állapotot ismét visszaszerzte, kezdődik a' prússiai monarchia története. Ennek fija, III. Fridrik, vál. fejedelem, Jan. 18. 1701 Königsbergben királyi méltóságot vett fel 's azolta I. Fridrik porosz királynak neveztetett. (L. Poroszország.)

Brandenburg markságnak, a' hajdani felső-saxoniai kerület egy legnagyobb részének, tér, csak részszerént termékeny 's nagyobb részént homokos, gabonát termő földje van. Gazd g fival, hallal, lennel, kenderrel, komlóval, dohányval, marhával, kiváltképen pedig juhokkal; van mesze, salétroma, törffe, keves vasa 'sat. is. Virágzó fabrikái és manufacturái mellett, a' kereskedésre nézve is alkalmatos helyen fekszik, mivel sok csatornáji, tavai 's folyóji és sok ezek mellett fekvő városai vannak. Lakosai többnyire Lutheranusok; a' többiek Reformátusok. Népeességét igen megsaporították 1685-től 1688-ig a' francia kivándorlottak, Lotharingiaiak és Wallonok, kik sok Pfalziakkal együtt itt telepedtek meg. II. Fridrik uralkodása alatt 1777-ig több familia telepedett meg a' markságban 10,000-nél. Földjét az Elbe, Havel, Spree, Oder, Warthe, Netze és Uker mossák. A' brandenburgi markság választó fejedelmi és új-markságokra osztatott. Az első a) az ó-markságot Stendal nevű fővárosával, b) Priegnitzet Perleberg fővárosával, c) a' középmarkságot Berlin nevű fővár. és d) az ukeri markságot foglalta magában Prenzlau fővárosával. A' második vagy új-markság Küstrin nevű fővárosával onnan kapta nevét, mivel II. Fridrik vál. fejedelem vál-

totta azt ki 1455 a' német rendtől, mellynél zálogban volt. Brandenburg a' porosz királyságnak első tartománya Berlin nevű fővárosával 's potsdami és frankfurti kormánykerületeivel. 749 nsz. mf-én 's 150 városában 'sat. 1,480,060 lak. lakik. (Vö. Poroszország.) I.—ú.

BRANDONES, neve az első bűti Vasárnapnak némelly középkori irományokban. P. o. Du Cangenál ezen szavakat lehet az említett czim alatt olvasni: „*In manuali Placitatorum in Parlamento S. Martini anno 1376 erat bissextus. Dies Brandonum, 2. die Martii. Dies Paschae 13 Aprilis*“ a' hol kétségkívül böjt első Vasárnapja Martius 2-ra illik. 7.

BRANTÔME (Pierre de Bourdeilles, a' brantômei apátság ura), Perigordban szül. 1527 körül, 's megholt 1614. Önszerzette sirirásában nagyon kérkedve beszéli el, miként viselt fegyvert legelsőben a' nagy Guise Ferencz alatt, 's mint szolgált azután urainak, a' királyoknak. IX. Károly halála után jószágaira vonult 's ott írta emlékkönyveit, melyek a' hiúság minden dicsekedése mellett is sok érdeklést foglalnak magokban. Eleven rajzolatjok azok B. korának; esmerte ő ennek minden nagy személyeit, bizonyságok volt minden legfontosabb eseteknek, ha részt nem vett bennük. B. egészen szülő földje (Gascogne) 's rendje characterével bír. Igazság vagy igaztalanság, neki mind egy; mint udvari ember a' nagyokat soha nem dorgálja, hibáikat 's vétkeiket pedig annyival szabadabb lélekkel adja elő; mert maga sem bizonyos, jók e azok vagy rosszak? Az asszonyok becsülete ő előtte szintolly közönség volt, mint a' férjfiak erkölcsisége; a' botránkoztató tettet elbeszéli, a' nélkül hogy érezné, 's mint egyszerű dolgot adja elő, melyet fel sem kell venni. Beszél a' jó XI. Lajos királyról, a' ki testvérét éteté meg, 's becsületre méltó asszonyokról, kiknek kalandjait csak az ő tolla jegyezheti fel. Igy azon század közepébe helyez bennünket, melyben a' kimulásához közelgető vitéziség az újabb időnek fejledező, de még rendbe nem szedett erkölcsével küzde, 's ez a' küzdés közönségesnél több erőt fejt ki. B. kóborló élete mellett is több tudományos pallérozódással bírt, mint feyveres társainak legnagyobb része. Fennmaradt munkáji ezek: „*Mémoires ou vies des hommes illustres et grands capitaines français*“; „*Vies des grands capitaines étrangers*“; „*Vies des dames illustres*“; „*Vies des dames galantes*“; „*Ancedotes touchant les duels*“; „*Rodomontades et jurements des Espagnols*“; írásai 1666—1740 tizenkét szer adattak ki, részént egészen, részént pedig egyes darabokban.

BRASILIA, császárság Délamerikában. Ezt a' nagy 's a' földnek egy leggazdagabb 's legtermékenyebb tartományát csak 20 esztendő oltá esmerjük szorosabban Koster, Mawe, Grant, Langsdorf, Eschwege, Max neuwiedi herczeg, 's természethistoriai tekintetben Spix és Martius, austriai természetvizsgáló Natterer József (1822—1824), Mikan és Pohl pragai orvosok (lásd a' Trasslernél Brünnenben 1820-tól 1822-ig hivatalos jeientésekből közöltetett tudósításokat 's a' „*Bibl. ital.*“ 1823), Graham Maria angol asszony (1821—1823) 's mások által. Brasilia, hozzá számlálván kel. Paragnayt Guianát és délkeleti Perut (Cisplatanán vagy Montevidéon kívül, 10,565 nsz. mf. 176,000 lak.) 125.000 nsz. mfdön mintegy 7,000,000 lak. számlál (Freyreiss szerint). Térének legfeljebb 2000 nsz. mfdje mivelletik. Brasiliának természeti gazdagsága igen sok szarvas marhában, sok 's jó lovaiban áll; bőven terem safrányt pamutot, kristályt, ambrát, balzsamot, brasiliai vagy fernambukfát, kősejnit, dahányt, czukrot, kávét, indigót, gyömbért, borsot, chinahéjt, fűt, gabonát 'sat. Legnevezetesebb ajándékai a' természetnek Brasiliában a' gyémánt és arany; mind a' kettő többnyire a' folyók fenekén 's esőtől csinált gödrökben kerestetik. A' mostani század kezdetében az országának adatott arany mennyisége esztendőnként 30.000 markot tett. Ősi lakosain kívül, kik még igen bárdolatlanok, Brasiliában 1 milliónál több fejérek laknak; a' többiek Creolok, Mestizek és Negerék, kik közül haj-

dan 40 — 50,000-en, 1826 esztendőben 24,748-en vitettek Brasiliába. — Belső részét a Cordilleras ágai hasítják keresztül, mellyek a partokig terjednek 's több tengerbe nyuló fokokat formálnak. Főfolyó a Maranhon vagy Amazonok vize, a Gran Para vagy Tocantines, Parana, Rio Francesco 'sat. Legnagyobb tava a Xarayes. Tengeröblei közül a Minden-szentek, St. Vincent vagy Santos öblét, a Merim vagy Mirun tavát említjük. Eghajlatja, mivel Brasilia a déli hév földöv alatt fekszik, éjszakai ugyan igen meleg, de gyakor esőzések által hivesítettik, délen mérsékletesebb és egészségesebb.

1500 történetből Pedro Alvarez Cabral, portugali fi, egy esmeretlen tartomány partjaira vetődött, melly későbbben az ott találtatott festő fától Brasiáának nevezetett. Portugal ezt a tartományt a partokon 800 mf. birtokába vette, de esztendőnként csak két hajót küldött oda, mellyek gonosztvókat, Zsidókat és fajtalan személyeket vittek Brasiliába, 's fát és papagájokat hoztak vissza. Szerencsére ide küldettek számkivetésbe az inquisitiótól bűnösöknek találtattak is, kik a maderai nádmézplántát olyan jó előmenetellel tenyésztették, hogy majd ki is vitetett innen más tartományokba. Végre III. János meghatározta a tartomány colonisálását. Ennek parancsolatjára alkotta Brasiáában de Sousa Tamás 1549 San-Salvador városát, 's a Jesuiták mindent elkövettek, hogy a honi lakosokkal vadságokat levetkeztessek. Egyszermind megengedte a király a nemeseknek, hogy bizonyos darab földeket foglaljanak el 's műveljenek. Portugalnak azon idejében, midőn spanyol felsőség alatt volt, elfoglalták a Német-Alföldiek San-Salvadort 1624 's egész Bahia tartományát 1630 Pernambucoval együtt, azután pedig helytartójok, Nassaui Móríc herceg, 1637 's kv. azon 14 tartománynak, mellyekből Brasilia állott, felét, melly a parton feküdt, a köztársaság hatalma alá hajtotta. Móríc 10 esztendei Bahiában lakása alatt Markgraf nevű német főorvosa által a partoknak minden nevezetességeit pontosan lerajzoltatá 's lefesteté, melly munkát most is lehet a berlini királyi könyvtárban látni. A Braganza családjának a portugali királyságra lett jutása után, 1640, a köztársaság Portugallal 10 esztendeig tartó fegyvernyugvást kötött, melly szerént a Német-Alföldiek megmaradtak Brasilia bírásában. E' szerént hadi erejének egy részét kihozták Brasiáából; de 1645 a világi földes urak felzendültek, Cromwelltől, sőt magától a portugali országlástól is segítettvén alattomban. Végre egy Cavalcante nevű merész kalandor több szerencsés ütközetei után a Német-Alföldieket Jun. 28. 1654 magokmegadására 's Brasilia elhagyására kinszerítette. 1661 a köztársaság Anglia magaközbevetésére vétképen lemondott 350,000 font st-ért minden Brasiáliához való jusairól. Ekkor ugyan valamivel nyomosabb lépések tétettek a tartomány civilisatiójára; de a honiakat az országlás robottal terhelte 's a la Platánál 1679, Buenos-Ayressel szemben, alkottatott San-Sagramento nevű coloniája miatt, a melly a Spanyol provinciákkal tiltott kereskedést üzött, Spanyolországgal háboruba keveredett. A Spanyolok elfoglalták a coloniát, mellyet változó szerencsével folyt hadakozások után 1777 meg is tartottak kezeik közt. Azonközben Brasilia becse Portugal előtt nőttön nőtt, midőn 1698 oltá arany-'s 1728 után gyémánbányák fedeztettek fel benne. Brasilia az említett idő oltá 1810-ig 14,280 mása aranyat és 2100 font gyémántot adott Portugalnak. Mind e' mellett sem emelkedett a tartomány 's a nép azon pontjára a jóllétnek, mellyre egy jó kormányozás alatt juthatott volna; mivel az országlás csaknem egyedül az aranymosásokra és gyémánbányákra fordítá figyelmét, az igazgatás csak a vámok 's kereskedésbeli adók beszedésében állott, mellyeket a status a partok mellett lévő megerősített kereskedő helyeken vett be, ezekre szorítván csupán a kereskedés szabadságát. Az idegenek kirekesztettek a kereskedésből vagy figyelmetesen szemmel tartattak, 's a szabad kereskedés alattomos elzárások által felette megnehezítették. A mi a tartomány belső részét illeti, itt

a' Braganza házból való királyok kedvezéséből, 1640, a' portugali nemesség ifjabb fiai, kiknek familiáik majoratusaihoz, vagy első szülöttekkel illető jöszágaihoz nem lehetett reménységek, sok nagy folyók mellett fekvő földet kaptak ajándékba. Ezen új birtokosok azután elnyomták vagy kikergették birtokaikból az ősi lakosokat 's ezeneként vett neger rabszolgáikat telepítették meg azokba és uradalmaikat csaknem független önkényességgel igazgatták. Hasonló ajándékokat kaptak a' királytól a' Jesuiták missióji is, melyek a' megtért Pogányokból 's ezek maradékaiból vitéz katonaságot alkottak 's a' keresztény hittel együtt mindég szélesebben terjesztették befelé birtokaik határait. A' brasiliai földes urak e' szerént meggazdagodván, magok kifizették a' Német-Alföldieknek a' fen említett váltásági pénzt, midőn a' portugali országlás nem csak megerősítette a' plántálások régi birtokosainak minden jusait 's szabadságait, hanem még több ujakkal is megajándékozta ezen nemes familiákat mind mostani, mind jövődöbeli birtokaikra nézve. Hanem késöbben több több monopoliumokat és a' régi 's gazdag földbirtokosok akarátja ellen regálékát vitt be az országlás, sőt annyira ment, hogy a' jöszágok birtokosai privilegiumainak ellenére, a' főhivatalokat olyan Portugaliaknak adta, kik velek (azaz, a' brasiliai földbirtokosakkal) 's Portugalban maradt atyjokfijaival semmi atyafiságban sem voltak, holott a' colonia igen jól tudta azt, hogy ő, 's nem az országló szék, nem Portugal fizette meg a' Német-Alföldieknek a' váltáságpénzt. Még 1808-tól 1821-ig is, midőn a' portugali királyi udvar Rio-Janeiróban tartózkodott, tartott a' született Portugaliaknak a' brasiliai főfamiliák felett való elsősege 's nagy hivatalokra való emeltetése. De e' még nem volt elég, hanem a' brasiliai természetnyekre 's azon tárgyakra, melyek a' brasiliai nemességre magára 's rabszolgájira nézve elmulthatatlanul szükségesek voltak, bevésére vettett vámokat 's adókat is felemelte; továbbá megnehezítette a' rabszolgák szerzését, melyek nélkül a' brasiliai gazdag birtokosok új plántálások alkotására egyáltalában el nem lehettek; végre az országlásnak azon tetteben is megbotránkozott a' brasiliai nemesség, mely szerént a' birtokos földjén jövődöben találtató arany és gyémánt azért, mert a' földes ur azoknak kikeresését addig elmellőzte, a' korona tulajdonjaivá tétettek, vagy legalább nagy adók vettettek azokra. Meg kell ugyan is jegyezni, hogy a' régi portugali királyok privilegiumaikban ingyen sem gondolták, hogy a' birtokosok még aranyat és gyémántot is találhatnak földjökben, következésképen fen sem tarhatták magoknak azokhoz való jusokat; most pedig ennek vitatása és az országlásnak azon nemes célja ellen, hogy a' szegény rabszolgák sorsát törvények által türethetővé tegye, tele torokkal kiáltott a' nemesség. Hasonlóképen békétlenkedtek a' nagy vámok, adók 's az országlás monopoliumai miatt a' nagyobb tengeri városokban 's ezeknek szomszédságában megtelepedett ifjú kereskedők is, kik annyival inkább érezték reménylett nyereségektől lett eleséseket, mivel Brasiliánál szabadabban gondolkozó statusokból (a' többek közt Németországból) költöztek be oda, és így szokatlanok voltak a' portugali udvar rendelkezési előttök. Hogy tehát az alattomos kereskedést szabadabban üzhessék, nyilvános háboruban éltek az országló székkel. Ezen békétlenekhez jöttek a' sok szolgálatjokból elbocsáttatott katonák is, kik Portugalból Brasiliába mentek, azt reménylén, hogy itt az udvartól jutalmat fognak kapni, azonban a' közönséges pénztár szegénysege miatt egyebet földnél nem kaptak, melynek a' katonák előtt semmi hece sem szokott lenni. Ezenkívül Európából Bahiába és Pernambucóba sok olyan emberek veztek által, kiknek ezeken kívül semmi vagyonjuk sem lévén, itt szerencsét akartak próbálni akarmelly uton módon. Végezetre a' Brasiliában született alsóbb rangu papság azért zugolódott, mivel az udvarnak ott lakása alatt minden főpapi hivatalokra csak Portugaliak emeltettek. Mind ezeknek természetesen fel kellett minden Brasiliainak szívében a' függetlenség kívánását ébreszteni, vala-

mint a Portugaliak ellen való gyűlölséget felgyulasztani. Ezen okok huzták magok után a pártok azon egymással való több esztendei küszködését, mellynek szüleménye lett az új császárság.

Brasíliára névze ugyan is, a portugali királyi széknék Brasíliába lett általtétetésével, Januarius 19-től 1808 (midőn a királyi familia Bahiában kiszálott, a honnan Mart. 1808 Rio-Janeiróba, mellyet az országlás helyévé tett, ment által) VI. János királynak Lissabonba lett visszatéréseig (melly April. 26. 1821 történt) új political élet hajnata derült fel. Már Jan. 28. 1808 felnyittattak minden brasíliai kikötők a portugali udvarral békeségben élő és neutralis nemzetek hajóji előtt, valamint a brasíliai természetmennyek 's mivek szabad kivetése is megengedetett, bizonyos meghatározott vámfizetésért, a brasílián kívül. Ekkor Brasíliát több nemzetekkel, 's ezek közt Németországgal is, öszveköttetésbe lépett, minek a földmivelésre, pallérozódásra és kereskedésre nagy és jöltévé befolyása volt. Angliával Rio-Janeiróban Febr. 19. 1810 kötött kereskedési egyezése még azt is megengedte a Briteknek, hogy a brasíliai kikötőkben hadi hajókat építsenek 's a hibásokat megjobbithassák; az akkori portugali uralkodó herczeg megígérte, hogy az eretneknymozó törvényszéket Brasíliába soha sem fogja bevinni 's a rabszolgákkal való kereskedést, kivéven az Afrikában lévő portugali tartományokat, el fogja törölni. Ezt követte Nov. 18. 1814 az a királyi végzés, melly minden nemzeteknek szabad be- és kivivő kereskedést engedett Brasíliában. 1815 az uralkodó herczeg Brasíliát Portugaltól függetlennek kiáltotta ki 's Dec. 16. 1815 királyságra emelte. Nov. 6. 1817 az akkori brasíliai koronaörökös, don Pedro (a későbbi brasíliai császár), Leopoldina főherczegnét, I. Ferencz anstriai császár leányát, vévén feleségül, Németországgal a tudományokra és kereskedésre nézve igen hasznos öszveköttetésbe jött Brasíliát, mellyben ez idő óta minden vizsgálódásoknak 's tudós nyomozásoknak szabad mező engedtetett. Így nyert szabadságot az angol születésű Mawe a gyémántbányák; így Eschwege (a ki későbbben a vízi zuzó miveket alkotta 's az ásványok gyűjteményének felvigyázója lett Rióban) Villaricában a minas-geraes-i hegyek megvizsgálására, 's Martiusnak és Spixnek Brasíliáról irt legújabb munkája csalhatatlan tanubizonyosságul szolgál, melly nyomosan segítette Conde da Barca minister a tudományos nyomozásokat. Mivel Brasíliát földjére és éghajlatjára nézve minden coloniali portékák főpiacza lehet, ennélfogva az országlás 1809 óta az idegenek megletelepedését megengedte 's cukor, kávé, pamut 'sat, valamint buza, ris és kukoricza, mellyek itt eszt. kétszer teremnek meg, természetére az idegeneknek nagy darab földeket, 's csekély áron adott. Így alkottak Brasíliában a Schwei-ziak és Németek (mint Freyreiss, báró Busche és Paycke Hamburgból) nagy telepítéseket. Langsdorf Rio-Janeiróban különösen munkás volt abban 's Brasíliáról való észrevételei (*Bemerkungen über Brasilien*, Heidelberg 1821) igen teljese- sen tanusággal az oda vándorló idegenekre nézve. Az ő előadása szerint a ris 80-szor annyit ad, a mennyi elvettetett. A kávéfa, melly Nyugotindianban általjában véve eszt. 1 $\frac{1}{4}$ fontot terem, Brasíliában legalább 2—3, 's gyakran 5—6 fontot ad. Mindazáltal a nemzeti munkásság hijányossága miatt akkor felette drága volt az élelem a fővárosban 's környékén; az ország belső részéből felette költséges lévén a természetmennyek szállítása, az országutak és szállító eszközök nem léte miatt, csak nem semmi árok nincs azoknak helyben. Felette nagy akadály a munkásságnak 's az erő használásának az, hogy a status polgárai nem bírnak egyenlő jusokkal, valamint a kölcsönös bizodalomnak 's türedelemnek nem léte is, melly minden vallásfelekezeteknek oltalmat 's lelki szabadságot szokott adni; következképpen azon Mart. 16. 1820 költ királyi végzés, melly szerint az idegeneknek 4 esztendeig tartó minden adó alól való felszabadittatás engedtetik, az emli-

tett feltételek nélkül nem emelheti Brasiliát azon pontra, melyre a' kiellen 's kevesbbé édesgető Éjszakamerika jutott.

Brasiliának külső állapota nem volt általában békeséges. Spanyolország t. i. a' bécsi congress végzése szerent nem akarta visszaadni Olivenzát Portugálnak, a' homán Brasilia Bauda Orientalt, Montevideo nevü főhelyével, Buenos-Ayres spanyol provinciának egy hajdani alkotó részével, együtt elfoglalta 's a' függetlenségre jutott Buenos-Ayresnek ezen tartományhoz való justartásai ellen meg is tartotta. Azon Pernambucóban kiültött zendülés (April. 1817), melynek czélja Brasiliának köztársasággá tétése volt, a' Brasiliában lévő portugali seregektől elnyomatott. Midőn pedig Portugalban (Aug. 1820) a' nép felzendült, polgári alkotmányt kívánván magának, ugyan azt kívánta Brasiliára nézve is a' portugali katonaság, a' mire a' koronaörökös, don Pedro, a' maga és atyja nevében Febr. 26. 1821 azt nyilatkoztatta ki, hogy ő el fogja a' portugali polgári alkotmányt fogadni. Ekkor VI. János király elrendelvén a' brasiliai követek választatását, kik a' Lissabonban öszvegyült cortések közé küldendők valának, hajóra akart ülni a' követekkel, de minthogy a' bank szegénysége miatt a' követeknek semmit sem fizethetett előre uti költségül, véres jelenések történtek a' bankban, melyek miatt a' király azt nemzeti bankká változtatta 's a' kölcsönözött summák bátorságosítására a' gyémántok eladását mutatta ki. Azután nem sokára kénytelenítettett a' király a' választó férjfiak gyűlését, kik a' spanyol polgári alkotmány elfogadtatását sürgették, katonák által széllekergettetni April. 21 és 22; ellenben megnyitotta a' még egészen el nem végeztetett portugali polgári alkotmánynak megerősítését 's April. 22 fíját, don Pedró, Brasiliának uralkodó herczegévé nevezte ki, maga pedig April. 26 hajóra ült 's Portugalba evezett. De midőn a' portugali cortések a' Brasiliaiaknak azon kívánságában, hogy polgári 's political tekintetben egyenlökké tétessenek a' Portugaliakkal, 's egy nemzeti képviselések legyen, nem akartak megegyezni; midőn azok a' nélkül, hogy megvárták volna a' brasiliai követeket, a' Brasiliát illető polgári alkotmány czikkelyét megállapították 's a' brasiliai követek toldalékcikkelyét visszaigazították; midőn végre a' portugali cortések kereken kimondták, hogy Brasilia kormánysszékekre osztatra, Lissabonból fog a' statusministerium által igazgattatni, 's az uralkodó herczeg Európába vissza fog hivatni: ezek miatt (Dec. 1821) mind Rio-Janeiróban, mind Brasiliának egyes részeiben igen tüzes mozgások támadtak; az uralkodó herczegnek egyenesen megmondattak, hogy, ha Brasiliából el fog utazni, Brasilia azonnal független köztársasággá fog tétetni. Ez okból a' herczeg meghatározta Brasiliában leendő maradását, melyet Jan. 9. 1822 nyilván, kihirdtetett a' Brasiliaiak közt 's egyszersemind atyjának 's a' cortéseknek is tudokra adott. A' portugali katonaság Brasiliából kitakarodott; az uralkodó herczeg Maj. 13. 1822 Brasiliának örökös védője titlust vett fel 's Juniusban 100 követből álló nemzeti gyűlést gyűjtött öszve, hogy ezek egy különös és Portugaltól független polgári alkotmányt készítsenek, melyet a' lissaboni cortések Sept. 19. 1822 sikeretlenek kiáltottak ki 's az uralkodó herczeget a' portugali koronához való jusának elvesztése alatt visszahítták Európába. Azonközben a' brasiliai nemzeti gyűlés Aug. 1. 1822 kimondotta Brasiliának Portugaltól leendő elszakasztatását és Oct. 12 don Pedró, Brasilia törvényes és constitutionalis császáranak kiáltotta ki, melly titulusához az új császár ezt is hozzá tette „Brasiliának örökös védője.“

Csak hamar a' császárság felállitása után elkezdődött a' monarchiának a' köztársasági párttal való csatázása. Minthogy ehhez sok szabad kőmivesek tartoztak, tehát don Pedro, a' ki magát kevessele elelőtt minden Brasiliában lévő szabad kőmiveseknek nagymesterévé nevezte ki, ezeknek minden gyűléshelyeit bezáratta, 's az a' megígért congress, melynek polgári alkotmányt kellett volna készíteni, nem hivatott öszve.

Akkor a két Andrade testvérekben, Jose Bonifációban, a külső és belső dolgok ministerében, és Martin F. Ribeiróban, köz jövedelmi ministerben (kiváltképen pedig az elsőben) helyeztette minden bizonalmát. Legnehezebb volt császári méltóságának Európában leendő megismertetését kieszközölni, minthogy don Pedro új méltóságát a nép főhatalma 's uralkodása principiumának következtetésében 's egy anyaországtól elszakadt coloniában fogadta el; 's egyszersmind arról is támadt kérdés, ha nem kellene e neki a portugali koronához való jusáról lemondania? Innen jött az, hogy ámbár atyja, midőn April. 26. 1821 Brasiliát elhagyta, don Pedrónak teljes hatalmat adott mind arra, a mi által csak ezt a statust a Braganza ház birtokában megtarthatja, még az ipánál, I. Ferencz austriai császárnál, sem mehetett reá major Schaffer, brasíliai követ, hogy don Pedrót császárnak megemertethesse. Azonközben a brasíliai seregek elfoglalták Montevideót, mellyben még portugali őrizet volt, Dec. 1823, midőn Banda Oriental Cisplatino névvel Brasiliához kapcsoltatott, valamint Bahia is, mellyet egy portugali őrsereg oltalmazott Madeira neű vezére alatt. Lord Cochrane, brasíliai admiral, Mart. 26 oltá elzárta a kikötőt 's Madeira éhség által kinszerítettvén, az alkudozás alatt éj-jel Jul. 2 Európába evezett, 's a brasíliai seregek minden ellenállás nélkül mentek Bahiába.

A birodalom kebelében don Pedrónak két párttal kellett küszködnie, u. m. a régi portugallal, melly gyengébb, és a köztársaság mellett buzgóval, melly erősebb, 's kiváltképen Pernambucóban, igen hatalmas volt. Az Andradék a brithez hasonló szabad polgári alkotmány igérese által igyekeztek mind a kettőt megnyerni; de számtalan akadályokkal kénytelenítvén küszködni 's igen sok ellenmondásra találván, majd önkényes rendelkezésekhez 's elfogatásokhoz nyultak, a békételekkel ugy bánták, mint carbonarikkal 's ez által azon gyanura adtak alkalmatosságot, hogy a császár határtalan hatalomra vágyik. Végre öszvehiták a brasíliai corseseket, kiknek ülését a császár Maj. 3. 1823 nyitotta fel. Azon 20 tag közt, kik a 60 (100 helyett) jelenlévő tag között oppositiot formáltak, Aranjó Lima volt legbővebb beszédű. A ministerek kivitték, hogy a titkos társaságok tiltassanak meg, a mi nekik jó eszközül szolgált kezeikben, a köztársaság mellett buzgóknak elfogatására. E' miatt a közönséges békételesség nőttön nőtt, 's midőn a császár lováról lett leesése alkalmatosságával olly veszedelmes sebet kapott, hogy egy hónapig szobáját 's ágyát el nem hagyhatta, a ministerek ellenségei olly vakmerőségre vetemedtek, hogy a császárnak fenyegető irásokat nyújtottak be. Ezek 's az elfogottaknak a legfőbb törvénszék által való felszabadittatása végre reá birták a császárt, hogy mind a két Andradét Jul. 16. 1823 hivatalából elbocsássa, midőn a külső dolgok kormányozását don Joaquim de Carneiro Camposra (a ki elebb mathesis tanított a lissaboni collegiumban) a köz jövedelmet pedig don Man. Jé-cint. Figueroa da Gamára, az 1791-iki politicalai principiumok két tüzes pártfőgójira, bizta.

Mig ezek Brasiliában történtek, az alatt Lissabonban a királyi hatalom Maj. 1823 helyre állittatott, midőn a Brasíliaiak még hangosabban kezdték szabad polgári alkotmányokat 's Portugaltól való elszakztatásokat vitatni. A császár tehát be nem fogadta az atyjától küldetett biztost, gróf de Rio Majort, Sept. 6. 1823, mivel ez Brasilia függetlenségének megemertetéséről bizonyost nem mondhatott. Ugyan ez idő tájban egyezett meg a congress abban, hogy 2 1/2 mil. font sterling vétessék fel kölcsön Londonban, melly summa azolta 700,000 fonttal szaporittatott (100 helyett csak 75 fizettetett, 's esztendőre 6 fontot fizetett Brasilia interes fejében Angliának). Végre Aug. 10. 1823 a polgári alkotmány, mellyet a nemzeti gyűlés némelley változtatásokkal elfogadott, a császárnak elejébe terjesztetett, de egy hirtelen kiütközött revolutio miatt a császártól alá nem iratott, mivel a spanyol és portu-

gali polgári alkotmányokhoz hasonló volt és az uralkodó hatalmát igen keskeny határok közé szorította. Az Andradék megbukása óta ugyan a köztársasági párt igen felemelkedett, 's folyó írásaiban a braziliai szolgálatban lévő Portugaliakat tüzesen megtámadta és elbocsáttatásokat kívánta. E' miatt Nov. 8 két katonatiszt egy patikáriussal, a' ki illy sértő czikkelyek beiktatásával vádoltatott, tulajdon házában igen illetlenül bánt. A' két Andrade, kik ministerségeket elvesztették, 's öccsük, don Antonio Carlos, hasonlóképen tagja a' congressnek, azt kívánták, hogy a' congress a' dolgot vizsgálta meg; mások pedig azt vitatták, hogy törvényesen keresse a' panaszló ügyét. E' felett 10-ikén nagy láрма támadt, mellyben a' nép is részt vett 's tele torokkal kívánta a' ministerek elbocsáttatását 's a' Portugaliak Brasiiliából való kiküszöbölését. A' ministereket azonnal elbocsátotta ugyan a' császár, de egyszersmind keményebb eszközökhöz is nyult, a' katonaságot San Christovao (4 órányira a' várostól) palotájához parancsolta és Nov. 12 egy követet küldött a' congresshez következő magakinyilatkoztatásával: hogy két folyó írás által, mellyek közül egyiket magok írták, a' másikat pedig pártfogásokba vették a' 3 Andradék, minden katonatisztet megsértetteknek tartják magokat és hogy az említett 3 testvér közönségesen pártütéssel vádoltatik. Egyszersmind a' belső minister azt nyilatkoztatta ki, hogy a' hadi nép a' két Andradénak a' gyűlésből való eltávolítását kívánja. Alig végezte el a' követ küldetését, azonnal benyomult a' katonaság a' városba, körülfogta a' gyűlésházat, 's egy katonatiszt általadta azon császári parancsolatot, hogy a' gyűlés tüstént oszolja széllel. Az előlülő ezt a' jegyzőkönyvbe beiktatván, az ülésnek végét szakasztotta, 's a' követek széllmentek Nov. 12. 1823, midőn kimenének alkalmatosságával többen elfogattak, nevezetesen a' 3 Andrade, kik azután deportáltattak. Egy még ugyan azon napon költ végzésében a' császár a' gyűlést hitszegőnek nevezte, mindazáltal más nap ezt a' kifejezést csak az Andradék abban lévő pártjára terjesztette ki.

A' provinciákban is voltak véres jelenések az alatt, míg a' városban ezek történtek. Nevezetesen Pernambucoóban nagy békételetenséget szült a' congressnek erőszakos szétoszlata, 's igen nehéz volt a' Brasiiliaiaknak a' Portugaliak ellen való gyűlölséget zabolán tartani. Végre Nov. végén 1823 második nemzeti gyűlés hivatott öszve, 's a' császár egy a' statustanács által készített polgári alkotmányt terjesztetett a' főváros tanácsa elejébe, Dec. 11. 1823, melly a' polgárok arról való ítéletét írásba foglalta. Ezek a' polgári alkotmányt mindnyájan elfogadván, Jan. 9. 1824 meg is esküdtek annak megtartására. Ugyan e' történt a' provinciákban is; itt mindazonáltal már sokan nem egyeztek meg a' polgári alkotmányban, a' többek közt a' pernambucoi előlülő, Man. de Carvalho Paes d' Andrade. Mart. 25. 1824 a' császár és császárné is megesküdtek a' polgári alkotmányra, melly a' főpontokra nézve az előbbinivel meg egyezett. E' szerint a' status 4 főhatalma, u. m. a' törvényhozó, közbenjáró (melly szerint megkegyelmezés jusával bír, a' senatorokat ő nevezzi ki, rendkívül való esetekben birodalomgyűlést hirdethet, 's a' két kamara végzéseit alá írván, törvényekké teszi azokat), végrehajtó és bírói hatalom, mellyek közül az első a' rendekkel közös, a' második és harmadik a' császár kezében van, a' negyedik pedig mind a' monarchától, mind a' kamarától független, a' nemzetből adatott által a' császárnak; az uralkodás formája monarchia, örökös, polgári alkotmány által bizonyos határok közé szorított, és a' népnek képviselői által befolyása van a' közönséges dolgokba. A' nép képviselői a' császár 's a' főgyűlés, melly két kamarából áll, u. m. a' minden negyedik esztendőben ujonnan választatni szokott követekéből és a' választó lajstromokból a' császártól kiválasztatott senatorokból, kik méltóságokat egész életükben megtartják. Az ülések közönségesek. A' tárgyakat a' szavak

többsége dönti el. A tanács vagy első kamara ítéli meg a császári familia, a ministerek, követek és statustanácsosok vétkeit. A végre hajtó hatalom a császár kezében van; hanem vetojának ellene lehet mondani. Egy mind a két törvényhozó gyűléstől köz akarattal megállapított tárgytól aláírását, ha mászodsor is ajánlatik 's elejébe terjesztetik, meg nem tagadhatja. A könyvnyomtatás szabad, mindazáltal a botránkozató irások a törvények szerint megbüntettetnek. Minden privilegiumok, czéhek 'sat. eltöröltetnek. A status vallása a catholica; más vallási felekezeteknek ellenben csak a házi isteni tisztelet engedtetik meg, 's a templomépítés megtiltatik. Bár melly szép polgári szabadságokat foglalt is magában ez a constitutio, még is nagyobb volt Pernambucóban a köztársaságot ohajtó párt a polgári alkotmányhoz ragaszkodókénál. Man. de Carvalho Paes d' Andrade, pernambucói előlülő, az éjszakai tartományokat köztársasággá akarta tenni egyenlítői szövetség (Union des Aequators) név alatt; hanem a császár Augustusban Pernambucót mind a tenger, mind a száraz felől, lord Cochrane és Lima vezérlések alatt, ostrom alá vétette. Carvalho és Barros a lakosok nagy részével dühösen ellenállottak ugyan, de Sept. 17. 1824 mind e' mellett is elfoglaltatott a város a száraz felől tett rohanás által, midőn Carvalho egy angol hajón, a többiek pedig Guianában kerestek menedékhelyet.

A következő esztendőben Brandt vezért és de Carneirót a császár Londonba küldötte, hogy itt a portugali miniszterrel, Marq. de Villareallal, Brasiliának függetlenségére nézve alkudozzék. Hasonlót tett Lissabonban sir Charles Stuart, angol rendkívül való követ, a ki végre Rio-Janeiróban a brasiliai külső dolgok miniszterével, Luiz Jose de Carvalho e Melloval, Brasilia és Portugal közt Aug. 29. 1825 e' következő feltételek alatt hajtotta végre az egyezést: 1) Brasilia független 's Portugaltól és Algarviától különvált császárságnak megemertetik; 2) a portugali király fíjának, don Pedrónak, 's törvényes maradékainak engedi Brasiliát tökéletes felsőségi és uralkodói jusokkal; 3) a portugali király megtartja a brasiliai császári titulust, de csak maga személyére; 4) don Pedro császár igéri, hogy egy portugali koronához tartozó coloniának ajánlását sem fogja elfogadni, ha Brasiliához kívánna kapcsoltatni; 5) a két nemzet közt való barátságos öszveköttetés ismét helyre állittatik, 's minden elfoglalt jószág kölcsönösen visszaadatik, 's a kár megtérítettik. A portugali király ezt a végzést Nov. 15. 1825 írta alá, 's ez idő olta a brasiliai császár a lissaboni, londoni, parisi és bécsi udvaroknál követeket tart. Sir Charles Stuart kevéssel azután (Oct. 18. 1825) Nagy-Britannia és Brasilia közt is barátságos és kereskedési egyezséget kötött, 's egyszersmind arra kötelezte magát Brasilia egy másik egyezés értelme szerint, hogy a rabszolgákkal való kereskedést el fogja törölni, hanem a nagy-britanniai király egyikét sem írta alá, mivel abban a többek közt egy pontban a két udvar a politicalai gonosztevőket (vagy az árulással vádoltakat) és szűkevényeket kiadni köteles lett volna. — Ez idő tájban a Platánál egyesült statusok igazgató széke Banda Orientalt, mellyet Brasilia 1816 olta birt, vissza kívánta. A császár anakokáért Dec. 10. 1825 Buenos-Ayresnek hadat izent 's hadi hajóji által a Plata torkolatját elzáratta. Hanem a Cisplataiak (Plata vizen innen lakók) a Monteideoiakkal, kik függetlenségre törekedtek 's abban az esetben, ha azt el nem érhetik, inkább a' la platai köztársasághoz szitottak, mint Brasiliához, melly alatt voltak most, fegyvert fogván, a' platai statusok szövetségével egyesültek 's Maldonadót elfoglalták. Lecor (de Laguna vicegróf) vezér mindazáltal megtartotta Brasilia számára Montevideót; a' platai status ellenben Banda Orientalt bevette a' szövetségbe, 's 1825 végén Brasilia még csak 2 pontot birt Banda Orientalban, u. m. Montevideót 's a' del-san-sagramentoi coloniát. A császárt haza szólítá a' csatamezőről 's békéltette a' platai köztársasággal ama' fontos kérdés: ha don Pedro császár lehet e örököse VI. János por-

ngali királynak Portugalban? Ez ugyan is Mart. 10. 1826 meghalván, leányát, Isabella Mariát, nevezte ki ideig való uralkodónak. Don Pedro a' brasiliai polgári alkotmány szerént Brasiliát a' népgyűlésnek meg-egyezése nélkül el nem hagyhatta. Annakokáért fellépett ugyan ő a' portugali királyi székre 's népképviselői polgári alkotmányt adott az országnak; hanem önszemélyére nézve lemondott a' portugali koronáról Mart. 2. 1826 's ahhoz való jusát leányának, donna Maria da Gloriának, a' beirai hercegnének (szül. 1819), adta által, kit don Miguelnek (don Pedro testvéröccsének) kellet volna feleségül vennie; addig meg erősítette a' császár a' mostani országlást. Ezután csak hamar (Mart. 8) felnyitotta a' második brasiliai birodalomgyűlést Rio-Janeiróban, minekutána Apr. 16. 1826 az I. Pedro új brasiliai vitézi rendet alkotta volna.

E' szerént, ugy látszik, hogy a' békételenség tüze egészen elaludt Brasiliában, midőn a' császár ellen alattomban új fergeteg készült, melly több császári méltóságának fényét egészen elhomályosította. 1825 óta ugyan is, midőn Brasilia (a' mint fenebb emlitém) Portugaltól külön vált, a' Brasiliaiak minden Európával való új öszveköttetését, melly őket Európával egyenletlenségbe keverhette volna, haragos szemekkel nézték, és abban is, hogy utolsó királyok (VI. János) fíját, don Pedrót, császároknak elfogadták, a' volt leginkább kinézések, hogy tulajdon országlások legyen, és hogy a' természetnek azon gazdag ajándékai, mellyekkel honjok birt, 's a' távol lévő anyaországra, mellynek nem legjobb állapotban léte Brasiliának sok kincseit megemésztette, ne forditassanak. Azonban VI. János halála után don Pedro, mind a' mellett is, hogy önszemélyére lemondott a' portugali koronáról, belé avatkozott leánya után a' portugali dolgokba, 's midőn leánya pártja és a' don Miguelé közt hazafiai báboru ütött ki, az első az utolsótól meggyőzötven, mélyen érzék a' Brasiliaiak a' háborura fordított temérdek költségek füstbe menését. E' még nem volt elég; hanem donna Maria a' had szerencsétlen kimenetele után Brasiliába vitetett, a' hol királyi udvart tartott Brasilia köztiségen. Továbbá azon hűségves Brasiliaiak, kik mindent elkövettek Mariának a' királyi székben való megerősítésére, a' kegyetlen don Migueltől való féltékben Brasiliában kerestek menedékhelyet, kik itt mind jó hivatalokra emeltettek, a' mi a' Brasiliaiakban nagy békételenséget szült. Ehhez jött az, hogy a' föld golyóbisának napnyugoti felén, Brasilián kívül, csupa köztársaságok voltak, mellyeknek példáját annyival hajlandóbb volt Brasilia követni, mivel a' Pernambucoiak szabadságért való küszködése még igen is eleven emlékezetben volt a' lakosoknál, kiknek felzendítésére a' legcsekélyebb ok is elégséges volt. E' Mart. 15. 1831 adta elő magát, midőn a' Rio-Janeiróba bemenő császárt lóháton kíséző udvarak lovagló korbácsokkal fenyegették azokat, a' kik nem akarták kiáltani: Éljen a' császár, vesszen a' köztársaság! Ez idő óta szüntelen való lázadó mozgásban volt Rio-Janeiro. Az országlás üldözni kezdette a' köztársaság mellet buzgó pártot, melly e' miatt tele torokkal panaszkodott a' császár ellen, hogy a' lázítóknak pártjokat fogta, csak hogy a' lármák alkalmatosságával annál törvényesebb színt adhasson önkényes uralkodásának 's a' Portugaliaknak annál szabadabban kedvezhessen. Még magasabb pontra hágott a' békételenség, midőn Apr. 5. a' császár új ministeriumot nevezett ki, melly legfőbb mértékben ellensége volt a' népnek. Egyik követség nyomon követte a' másikat a' császárhoz, a' kit arra kért a' nép, hogy a' ministereket bocsássa el, a' mit a' császár, azt vitatván, hogy ez a' korona jusa, nem tett. E' már nem csak a' népet, hanem az irokat is munkásságra hozta, 's minden újságok tele voltak az udvar és a' Portugaliak (Aulismo és Lusitanismo) ellen való mocskolódásokkal. A' zugolódás valóságos zendülést szült. Apr. 7. a' katonaság a' császártól elpartolt, 's a' testőrök egyesültek a' néppel. A' császár, a' ki csaknem

egyedül maga maradt, lemondott a császári méltóságról 's egy Warspite nevű britanniai hajón keresett menedékhelyet, mellyen feleségével, Amalia leuchtenbergi hercegasszonnyal (a' kít Maria Leopoldina Dec. 11. 1826 történt halála után vett Aug. 2. 1829 feleségül) Cherbourgba (Franciaországba) evezett. Alig hagyta el a császár Rio-Janeirót, azonnal özvegyültek a' nép képviselői 's ideig való országló tanácsot neveztek ki, melly a' még csak 6 esztendőös császár, Pedro de Alcantara (a' kinek mint fíjának részére mondott le don Pedro a' császárságról) nevében uralkodjék. Don Pedro 's felesége braganzai herceg és hercegné nevet vettek fel.

Brasília előbbi 11 kapitánysága vagy kormány széke helyett Aug. 30. 1823 19 provinciára osztották, mellyek ezek: Minas-Geraes, St. Paulo, Pernambuco, Bahia, Rio-Janeiro, Matto Grosso, Gojaz, Rio-Grande, Maranhao, Para, Rio-Negro, Piaui, Ceara, Parahiba, Alagoas, Serpye del Rey, Espiritu Santo, Cisplatina (Banda Oriental — Montevideo, melly az újabb időben elszakasztott Brasiliától), és Fernando szig.

Jövedelmei 20,000,000 forintra tételnek, mellyeknek nagyobb részét a' bányák adják. A' status adóssága 1823-ban több volt 21 mil. tallérnál (ezek közt az Angliától kölcsönözött pénz 3,200,000 font st. tett). A' császár költségére rendelt pénz (Civilliste) eszt. 350,000 tallér. Statusvallása a' romai catholica, a' bahiai érsek és 16 püspök felvigyázása alatt. Az országlás minden nagyobb városokban tart tudós és kezdő iskolákat; az utolsókba a' lancasteri tanításmód van bevéve. Bahiában és Rio-Janeiróban vannak seborvosi, orvosi, hadi- földmérő- és pattantyus-, törvény- és kereskedési iskolák, és Rio-Janeiroban egy katonai-tengeri cadetacademia és egy csillagvizsgáló torony is. Rio-Janeiróban és Bahiában szép mivek academiái, közönséges könyvtárak 's más intézetek találtak. 1826-ban 300 ifju Brasíliai tanult Franciaországban. 1824 hadi ereje Brasíliának 30,000 rendes katonaságból, 's 200,000 polgárkatonából, kik közt alig van 50,000-nek fegyvere, állott. A' szabad Negerék regementjei Enquireznek neveztetnek, mivel egy Enquirez nevű Neger kergette ki a' 17 száz. Pernambucóból a' Hollandiakat. Tengeri ereje 3 lineahajóból, 10 fregattból 's 90-nél több kisebb hadi hajóból áll, mellyek, valamint a' kereskedő hajók is, a' rio-janeiroi és bahiai hajóépítő intézetekben építetnek. Igen munkás az országlás a' coloniák alkotásában 's főképen a' Németek nagy kedvezéssel fogadtatnak, de egyszersmind katonai szolgálatra is köteleztetnek. A' német coloniák közt nevezetesek: Leopoldinia, mellynek a' nem régiben megholt természetvizsgáló, Freyreiss, adott lételt; Frankenthal, mellyet a' mostani consul, Schaffer, alkotott; 's a' Langsdorftól felállított colonia. Mind azon sok természeti segédktűfők mellet is, mellyekkel Brasíliá bir, sokáig gyengének kell maradnia politicai tekintetben, mivel népessége csekély, 's ez is polgári állapotjára és pallérozottságára nézve igen különböző. 1,800,000 neger rabszolgája t. i. tudatlan és bédolatlan; az Indusok a' birodalom industriájára nézve haszonvéthetlenek 's nagyobb részént a' pusztaságokon tartózkodnak; a' Mulattokban a' vad emberek és Európaiak vétkei egyesülve vannak, a' két nem midenszemérem nélkül engedelmeskedik buja indulatainak; rabszolgáikkal való bánások módja borzasztó. Az aristokratákat az Európaiak és Creolok teszik. Ezek többnyire plántálók vagy bányászok, vagy coloniák felvigyázóji, a' honnan széllel vannak szórva a' birodalomban, egymással való öszveköttetés, esmeretek és pallérozottság nélkül. Legpallérozottabbak a' tengeri városokban lakók; mindazáltal Matthisson szerint a' Rio-Janeiróban lévő kereskedők sem pallérozottabbak az angol aprólékosságokkal kereskedő kalmároknál. Semmiben sem vesznek azok részt azon kívül, a' mi közbevetetlenül foglalatosságokat illeti. A' papságot Matthisson olly elfajultnak találta, hogy szégyenlettel erkölceseket leírni. Ollyan férjfiak, kik elég pallérozottsággal bírnának hivatalok vi-

selésére, kevesen vannak 's ezek is többnyire Portugaliak. — Brasilia esmeretére vezetnek: „*Corografia Brazílica*“ Manoel Ayres de Ca- zaltól (Rio-Janeiróban 1817), ez igen hibás; Monteiro da Franca „*1 Inge- ro do Brasil*“ czimű írása jobb, főképen pedig Southey ezen munkája „*History of Brazil*“ (London 1818) A' Brasiliába költözők vessék egybe: P. H. Schuhmachernek, (hajdan egy colonistákat vivő hajó kor- mányozójának) ezen munkáját „*Beschreibung einer Reise von Hamburg nach Brasilien, im Juni 1824, nebst Nachrichten über Brasilien bis zum Sommer 1825*“ (Braunschweig 1826); „*Brasiliens gegenwärtiger Zustand und Colonialsystem*“ (Hamburg 1828) Weechtől; „*Reisen durch mehrere Provinzen Brasiliens*“ (Liegn. 1828) Feldnertől; természetvizs- gálók „*Reise nach Brasilien*“ (Münc. 1825) Spix- és Martiustól; hajó- sok és földírók: „*Pilote du Brésil*“ (Paris 1826) Rouss. ntól. L—ú.

BRASSÓ, németül *Kronstadt*, deákul *Corona*, szász nyelven *Kru- nen, Krünen*, éj. sz. $45^{\circ} 36' 30''$, k. h. $43^{\circ} 13' 32''$ alatt, Erdélyben, kir. szabad szász város, Brassó vagy Barcza vidékének főhelye, 3200 ház. 24,000 lakossal. Sok régi s' új templomai, egyéb jeles épületei, min- denféle hasznos köz intézetei (evang. főgymnasium, 6 evang. leányosko- la, több más vallású finoskolák, kerületi levéltár, katonanevelő ház, kórházak, dolgozó 's fenyítékház, kalmárház), kézmivei, szorgalmasan mivelt kertei, majorjai, környékei, 'sat. ügyes munkásságot 's régolta virágzó culturát jelentenek, melyet itt, az europai világ napkeleti zug- lyában, igen is csudálni kell. Brassó ugyan ezen név alatt már a' 13-ik században említettik, de az csak a' mostani külső ó város vala. A' n é- met keresztes vitézek innen eltávoztván, hihető, hogy az ide szálított szász nép azután szükséges oltalmára erősebb várat épített Bras- só felett, melyet az országhoz illő hűsége bizonyosságánl *Kronstadt*, *Co- rona* névvel jelelt meg. Későbbben lakosai szaporodván és a' határszéli várnak igen alkalmas helyzete tovább megesmertetvén, mindég jobban megerősítették 's nagyobbitatt. De a' szomszéd nemzetekkel szün- telen öszveköttetésben is lévén, kereskedése és munkássága nagy divat- ba jött, melyet az idők viszontagságaihoz képest, majd több, majd ke- vesebb sikerrel mai napig fentartott. S—s.

BRASSÓ VIDÉKE, *Kronstädter Bezirk*, vagy *Barczaság*, *Bur- zenland*, a' szász kerületeknek egyiké Erdélyben. Első nevét elébb említett Brassó városától, mint főhelyétől, vette; másik neve, mel- lyet a' keresztülfolyó, három azon nevű patakból eredő *Barcza* (*Bur- zen*) vizétől kapott, sokkal régibb, de nagyobb határra terjedett is. Most egész területe éj. sz. $45^{\circ} 23'$ tól $45^{\circ} 56'$ -ig, és k. h. $42^{\circ} 44'$ -től $43^{\circ} 33'$ -ig ér, 32 nsz. mfdet tévén, mellyen 80,000 ember lakik, kikből tehát 2666-ot táptál egyegy nsz. mfd., 1 kir. szabad városra, 4 mezőváros- ra és 23 falura elosztva. Ezen tájék fekvése legmagasabb Erdélyben; mert leglaposabb pontja, M a g y a r o s (*Nussbach*), 198 bécsi öllel, B r a s- só 326, és a' bucs e c s i hegy csúcsa 1360 öllel haladja meg a' közép- tenger szintét. Háromszék felé róna szélei vannak, de Alsó-Fejér vár- megye, a' fagarasi kerület és Havas-Alföld közt lévő egyéb határait a' Karpát hegysorának ágazatai veszik körül, mellyeken keresztül négy fő szoros nt nyílik Havas-Alföldre, a' törcsi, tömösi, ó-sánczi és bozai, egész keletdéli Enropa szárazon kelő kereskedésének nagy hasznára. Már hajdan (1210—1213) hazánknak ezen főpontját szemmel tartotta a' német keresztes vitézi rend, ide telepedni 's Magyarországtól független birto- kot magának itt szerezni akarván, de II. András királyunk ezt erősen meg gátolta és a' helyett az ideszálított ügyes munkás szász gyarmatot min- denképen ápolgatta, melly későbbben, jeles iparkodása által a' világ keres- kedésében részt vévén, igen virágzó állapotra jutott, és most is, a' kör- nyülmények kedvetlen változása után, még is szépen kitünő tehetőség- ben marad. S—s.

BRAUNSCHWEIG-WOLFENBÜTTEL. Ez a hercegség a wolfenbütteli és blankenburgi hercegségekből, Walkenried püspöki megyéből, a thedinghauseni megyéből és az Unterharzraak egy részéből áll. A hercegi ház unterharzi része, a Hannoverával 1788 kötött csereegyezség szerint, Rammelsbergnek, a gitteldei vashámornak és a julinshalli sóakutának ^{5/7} részét teszi. A braunschweigi herceg birtoka 71 nsz. mf. fekszik. A wolfenbütteli és schönngeni kerület földje legalkalmasabb a földmivelésre; ellenben a harzi és weseri kerület sokkal hegyesebb lévén, kevesebb gabonát terem. Csak itt amott találtaknak termékeny szántóföldek, mellyek közt legkitetszőbbek a vizek mellékei, az Odfeld, a Weser és Lein völgyei. Főhegye a Harz, Hube, Kühler és Hils nevű előhegyeivel, mellyeket leveles és tuskés fák fednek. Tavai nincsenek, kivérvén a Drömlingnek, egy roppant mocsáros erdőknek, hozzá tartozó ^{1/8} részét. Főfolyója a Weser, mellybe az Aller, Leine, Oker és Fuse ömlenek. Csekélyebbek az Ohre, Bode, Zorge és Wieda, mellyek az Elbével egyesülnek. Eghajlatja egészséges és a két éjszakra eső kerületében legkellemetesebb; délen és Blankenburgban ellenben, a hol télen a hideg gyakran igen kemény és a levegő még tavasszal is hideg, nyáron pedig, midőn a nap sugarai a hegyekről a völgyekre verődnek vissza, a hévség égető és kellemetlenebb, mint a térségen. A nép, melly a legújabb felszámolás szerint 232,000 főből állt, eredetére nézve a Szászokhoz tartozik, kik közt a Cheruskok, Brukterek és Angrivarok játszották a legelső személyt. A cheruski születésű Hermann sassi fejedelem volt, és birtoka a Weser partján fekkdt. Itt történt az Ithdfelden (campus idistavicus) a Drusus Germanicussal való csata, kit Tiberius a végett küldött a Németek ellen, hogy Varusnak a tentoburgi erdőknél történt megveretését bosszulja meg. Oroszlány Henrik megbukása után 1180 a nagy sassi hercegség szétoszlott. Gyermeke Otto 1235 a hercegi méltóságot a maga allodialis tartományra vitte által, és ekkor származott a braunschweig-lüneburgi hercegség, mellynek lakosai ez idő oltá magokat Braunschweigiaknak nevezték. Későbbben Wendekek költöztek Braunschweigba, kiknek emlékezete a kimondásban és némelly lakhelyek neveiben, a millyenek Wenzell, Wendeburg, Wendhausen, mind e mai napig fenmaradt. A mostani braunschweig-wolfenbütteli hercegség, mellynek fejedelmei magokat braunschweig-lüneburgi hercegeknek nevezték, több századok előtt tétetett össze a welf-estei ház hajdani allodialis birtokaiból és több uralkodó familiák jószágaiból. Ezeknek törzsökeik a Billungok és Brunonok a Gande és Oker mentében, a Nordheimok a Leinénél és Sollingnál, a Süppingenburgerok Elmnél és Dormnál lévő allodiumai voltak. Ezekhez jöttek későbbben örökösödés vagy fegyver által a kattlenburgi, sommerschenburgi, ebersteini, dasseli, winzenburgi, asseli, warbergi és bartenslebeni grófok familiai jószágai. A hercegség az osztozás után 1495 állapittatott meg. A blankenburgi grófok birtokai örökösödés által hasonlóképen a Braunschweig-Wolfenbütteléi lettek. Ezen hercegségnek harmadfél század alatt, ifjabb Henrik-től, az utolsó cath. hercegtől, kezdve, igen jeles uralkodói voltak. Henrik Julius, a helmstädti universitas alkotója, sokkal felülemelkedett századján. Braunschweig-Wolfenbüttelt, mint elfoglalt tartományt, Napoleon Oct. 28. 1806 birtokába vette és a westfaliai királysághoz kapcsolta, és csak az 1813 leipzig-i ütközet után, mellyben Napoleon megaláztatott, látta meg ismét Dec. 22 Braunschweig örökös hercege, Frídrík Wilhelmet. Ennek halála után (1815) a megholt angol király, IV. György, mint tutor vette által a hercegségnek igazgatását, mellyet a gyermeki korban lévő herceg, Károly Frídrík Wilhelm Angusz, nevében Oct. 30-ig 1823 vitt, ekkor nevendékének adván azt által. Braunschweignak a német szövetség kis gyűlésében Nassan-al egy és a nagy gyűlésben magának két szava van. A szövetség seregébe 2096 embert allit. Földje gabonát, répát, lent, dohányt, cikoriát, komlót, buzát

és fát ad, mellyekkel a lakosok szorgalmasan kereskednek. Az állatok országából vannak: juhai, sertései, kecskéji, szárnyas állatai 's méhei, anyai, a' mennyi a' lakosoknak szükséges. Kővér marhat 's lovakat részszerént másunnan kap. Erdejében találatnak vad disznók, szarvasok, őzek, nyulak, fujdtyukok, fogolymadarak 'sat. Hegyi tájékaik adnak vasat, rézet, sót, márványt, kőszenet, porcellánagyagot 's másnemű ásványokat. A' Rammelsberg ad ezüstöt, rézet, ónt, egérkövet, gáliczkövet és büdös követ 's egy keves aranyat is. Tőrfe igen sok van az éjszaki kerületek homokos tájékain. Nevezetesek benne a' ser- 's pálinkafőzések, a' fonás-, vászon- és bőrmannufacturák, papiros-, szappan-, dohány-, szalamia-, krapp- és cikóriafabrikák. A' braunschweigi fénymázos mivek mindenütt 's a' külföldön is híresek. A' fürstenbergi porcellán hasonlóképen becses. A' kereskedés, mellynek könnyebítésére és előmozdítására Braunschweignak több jó országutjai vannak, középpontja Braunschweig, a' herczegség fővárosa. *L—ú.*

BRAUNSCHWEIG, az Okernd, egy igen kies tájékon (az éj. sz. 52° 18' 's a' k. h. 28° 15') a' braunschweigi herczegség fővárosa, 34,500 lak. A' város nem szép 's nincs is rendesen épülve, mindazáltal sok jeles épületei vannak. Közönséges helyei közt megjegyést érdemelnek a' Graue Hof piacz, a' Burg piacz, a' régi városi piacz; épületei közt a' Graue Hof, a' herczeg lakkastélya, egy régi rendetlen épület, a' Mosthaus, régen herczegi lakhely, most kaszánya, mellynél most is lehet Oroszlány Henrik réz oroszlányát látni. Itt van az említett Henrik által épített káptalan is. Van továbbá Braunschweignak egy pénzverő háza, fegyvertára, két tánczháza 's egy operaszíne. Benne tartja a' titkos tanács is üléseit, valamint itt van a' kamara, az orvosi és adózásra ügyelő collegium, fősúperintendura 's egy kerületi törvényszék is. 1754 oltá herczegi lakhely. Nevezetesek még Braunschweignak az 1745 alkottatott Carolinum; tanítókat nevelő intézet; két gymnasium; a' cadetoskola; seborvosi intézet; museum, mellyben tartatik most az ennekelötte Salzdahlumban lévő képgyűjtemény is; továbbá Sz. Balás káptalanbeli temploma a' herczegi kriptával 's familia leveltárával; két árvaház; szegényház 's egy fenytékház. Kereskedése virágzó. Vásárainak száma 3. Fabrikáji különösen szép fénymázos miveket, tüköröket, szőnyeget, szalmakalapokat, dohányt, cikóriát, szalamiát, Glaubersót 'sat. adnak. Híresek sere, kolbaszai, mézes pogácsái. Benne találatott fel a' kerekos rokka 1530. Szép kertei vannak. Az 1806 megholt Károly Wilhelm Fridrik 's az 1815 elhunyt Fridrik Wilhelm emlékeik által díszesítették. *L—ú.*

BRAUNSCHWEIGI (Leopold M. J., herczeg.) burkús generalmajor, braunschweigi herczeg Károly legfiatalabbik fija, szül. Wolfenbüttelben 1752 's apát Jerusalem által neveltetik. A' hadi 's egyéb tudományokat Strasburgban tanul, Olaszországot Lessing vezetése alatt utazábe 's 1776 mint egy fiatal ezred feje burkus hadi szolgálatba lépett Odera melléki Frankfurthban. E' városban, hol a' bajor öröklési háborúból visszatérte után állandóul lakott, szívének ritka jósága, éles esze 's tudományok iránti fáradhatatlan buzgósága által köz tisztelet tárgyalón. 1780 egyedül neki köszöné Frankfurt, hogy az árvíz a' töltést keresztül nem szakasztá, 's így a' külváros megmentetik. Hasonló munkásságot mutatott akkor is, midőn néha a' várost tüzi veszély érte. A' nyomorultak és betegek felsegélésére mindent elkövetett; mert ember szeretéből állott egész élete. Annak gyakorlásában is találá halálát a' nemesszivű fejedelem, midőn egy áradás alkalmával Apr. 27. 1785 a' külvárosok segítségére sietett volna csolnokon. Az emlékére emelt oszlopok még a' késő maradék előtt is bizonyosságai lesznek azon tiszteletnek, mellyet ő rövid élete folyamata alatt szerzett volt magának.

BRAUNSCHWEIGI (Károly Wilhelm Ferdinand, herczeg), az újabbkor egyik legérdemesebb, élte vége felé azonban egyik legszeren-

csételebb fejedelem, Károly, az országló braunschweigi herceg, 's Nagy Fridrik leánytestvére fija, szül. 1735. Neveltetése apát Jerusalembre, ki akkor Wolfenbüttelben udvari predikátor volt, bizaték 7 esztendő korában; 12 esztendő kora után bejárt az épen akkor szerzett Collegium Carolinumba Jerusalemben ügyelése alatt. Vezetője a' jeles tehetségű, de felette erkölestelen kamarás, Wittorf, volt. Korán ébredt fel benne a' dicsőség vágya, melly II. Fridrik tettei által egyre élénkebb lett. A' 7 esztendő háboru adott neki legelső alkalmat, tehetségeit kifejtteni. A' braunschweigi osztalet vezeté a' szövetségesek seregéhez, 's a' reájok nézve szerencsétlen hastenbecki ütközetben, Jul. 28. 1757, egy batte-riát, mellyet a' Francziák a' szövetséges sereg közepéből elvettek, ismét visszafoglalván, megmutatta II. Fridrik ítélete szerént, hogy őt a' természet hősnak szánta. Jun. 23. 1758 ő választá el a' győzedelmet Krefeldnél. Munkás részt vett mindenben, mit a' hadi sereg bátyja Ferdinand alatt véghez vitt, 's Fridrik becsülését mind inkább inkább megnyerte, mit ennek munkáji „A' hét esztendő háboru történetei“ és „Ode a' braunschweigi örökös hercegre“ világosan bizonyítanak. Ezen háboru után házasságra lépett a' herceg Augusztá wallisi hercege-asszonnyal 1764. Honja valódi helyzetét jó eleve tanulván esmerni 's az állandó zavarból, mellyben atyját szüntelen szemlélte, idvesség tapasztalet merítvén, a' legnagyobb takarékoszágot tevő kötelességévé, még minekelötte országlásra jutott, 's a' tudományoknak és mesterségeknek élt. 1773 burkus hadi szolgaletba lépett 's gyalogság generálja lón, de nem völt alkalma, hadi észtehetségeit tökéletesen kipallérozhatni. Apja halála után (1780) legjobb szándékkal 's munkásszággal foga a' kormányhoz. Legelsőben is a' pénztár jobb lábra állitasáról gondoskodván, udvarát megkisebbitette, a' hercegség adósszágit kesesíté, buzditá a' földmívelést, előmozditá a' kereskedelet szabadszágit, tetemes építésekhez foga 's a' köz gyönyörűségről is gondoskodék, olasz énekes játékokat, bálokat 'sat. ingyen adatván. Még is az a' szerencsétlensége volt, hogy gyakran legjobb akaratja mellett is egészen elhibázta kitűzött célját vagy csak félig érte el. Igy történt a' nyilvános oktatás és nevelés javitasával, melly végre nagy költséggel hívott tartományába tudósokat, kik, midőn a' javitást számtalan akadályok gátlák, fizetésekkel, mellyért semmi szolgaletot nem tettek, terhére váltak a' státusnak. 1787 Hollandiába kellett mennie egy burkus sereggel, hogy az örökös helytartót jusaiba visszahelyezze. Az a' könnyűség, mellyel ez a' táborozás befejezetett, talán több hirt szerzett a' hercegnek, mintsem érdemlette. Szintezt várták tőle a' francia revolutionalis háboru kiütése alkalmával. A' herceg az austriai és burkus seregek fővezérévé tétették 's Koblenzben adá ki Jul. 15. 1792 azt az esmeretes manifestumot, mellyet egy de Limon nevű francia igen kemény kifejezésekkel készített. Ferencz esászár 's a' burkus király helyben hagyták azt; a' herceg azonban erőseknek talá a' kifejezéseket. Kitörlé tehát a' leges'pösebb helyeket, mellyre burkus követségi tanácsnok, Renfner, ujra egybefüggeszté az egészet, a' mainzi burkus követ, Stein, pedig ki nyomtattatá. 'S még is iszonyú elkeseredést okozott annak fenyegető hangja. A' herceg Lotharingiából szándékozott Paris felé előre nyomulni, ettől az eleség behordását elzárni 's ily éhség által feladásra kinszeríteni. Aug. 23. 1792 megadá magát Longwy, Verdun pedig Sept. 2. Hanem a' terméketlen Champagneban hegyek, szoros utak 's ösvénytelen erdőségek nehezítették a' sereghöz való eleséghordást a' határszélekről. Dumouriez St. Menehouldnál állott táborban; viadal mindennap volt, de a' francia fővezér szorgos kerülé a' főütközetet, mellyben Franciaország sorsa koczkára tétetett volna, jól általlátván, hogy a' Németek szákség és betegség által különben is kénytelenítettni fognak visszanyomulásra. Ezen veszedelmes ellenségek csak hamar előálltak. Erre nézve iparkodott a' herceg Dumouriezt ütközetre kinszerít-

teni, megtámadván VALMYNÁL (l. e.) Sept. 20 Kellermann seregét. De a' Francziák megtarták állásukat, 's így kénytelenítette láták magokat a' Németek fegyverszünetet kötni 's Sept. 29 Champagneból visszatakarodni. Minthogy ezen visszavonulás alatt Custine Speyert, Wormsot, sőt Oct. 21 Mainz erősségét is hatalmába keríté 's erre Frankfurtot is elvevé, melly utóbbit azonban a' Burkusok és Hessek Dec. 2 már ismét visszavettek: azért most arra kellett a' Németeknek minden erőlködéseket fordítani, hogy azon erősségeket visszafoglalhassák. A' herczeg tehát 1793 az Austriaiakkal egyetértve kezdé a' táborozást a' felső Rajna mellett, Mart. 7 elfoglalá Königstein erősségét, bevévé Mainzot Jul. 22 's Landau, erős francia vár, bevételének utját igekezék egyengetni. A' Francziák ellenben Sept. 14 Strasburgtól Saarbrückig egyszerre támadák meg Wurmsert és a' herczegét, a' ki ezen napon Moreaunál véresen ütközött meg Pirmasensnél a' darmstadti birtokban. A' Francziák hornbachi táborokból visszanyomattak egészen a' Saarig. Egy hónappal később, Octob. 13, szerencséje volt a' herczegnek Wurnserrel együtt a' weissenburgi lineát meghódítani, 's Landauhoz közelebb jutni. Hogy még egy erős védpontja legyen, bátorkodott a' herczeg Nov. 16-tól 17-re forduló éjjel Bitsh hegyi várát, a' Vogesek hegyek kulcsát, hol a' landau, pirmasensi, weissenburgi és a' strasburgi utak egyesülnek, ostrommal megtámadni. Szándéka nem sült el, megverte ellenben Kaiserslauternnél Nov. 18—30 a' moseli francia sereg egy osztályát Hoche alatt, melly Landau felszabadítása végett a' hegyeken keresztül nyomula előre. Hoche azonban és Pichegru, nem gondolván vesztéseikkel, naponként megtámadák az Austriaiakat, 's ezeknek lineáját Pichegru Dec. 22 áttörte Froschweilernél 's így az Austriaiakat kinszeríté a' Rajna megé visszavonulni, mi által a' herczeg hátrálását is eszközölte. Minthogy már mutatkoztak egyenletlenségek Austria 's Burkusország között, letévé a' fővezérséget 1794 elején. Möllendorf váltotta fel. Most újra herczegsége javán dolgozott a' szerencsétlen 1806 esztendeig. Ezen időbeli adóssági edictumát például veheti minden német fejedelem. Elérvén már az agg kort, mellyben szemrehányás nélkül léphetett le a' világ játékszínéről, oly adósságokat vála maga, mellyek erejét felülhaladták. 1806 elején Pétervárába utazott a' burkus király ügyében, melly a' kevesselel azután kiűtött francia háborut illette. A' herczeg mint fővezér állott a' burkus sereg elejébe, Hogy testi 's lelki ereje már ekkor nem volt egyenlő, bizonyíták a' jenai 's anersstaedti ütközetek. A' halálosan megebesített herczeg kénytelen volt ősi birtokát elhagyni 's Ottensenben Altona mellett fejezé be éltét Nov. 10. 1806. Való ugyan, hogy a' szerencsétlen fejedelem erejét elesmeré; olyan időben élt, melly már régen elmúlt. Hanem ezt a' tévedést megbocsáthatni az ősznek, 's dicsőretre méltó marad mindég az ő hősi bátorsága, mellyel a' despotismus ellen küzdött. Mi a' herczeg, mint országló, characterét illeti, az ő kormányát még a' rágalmazás is legszerencsésebbnek vallja. Azonban az akaratbeli egység híjánja, melly élének legtöbb tetteiben mutatkozik, lehet oka egynek, melly elhibázott jótékony szándékának. Alattvalóji fájdalommal tapasztalták a' külföldi szeretetét, 's kivált a' francia nemzethez való 's következeiseiben oly veszedelmes hajlandóságát, mellyt II. Fridrik iktatott belé.

Zs. G.

BRAUNSCHWEIGI (Fridrik Wilhelm, herczeg, Károly Wilhelm Ferdinánd branschweigi herczeg legifjabbik fija, szül. 1771. Másod- és harmadszülötésű bátyjával, kik nála csak keves esztendővel voltak idősebbek, egyforma nevelést kapott, míg a' hadi pályá, mellyre ő szánuva volt, oktatásának szükségképen különös irányt adott. Apja szerfelett szerette 's még is igen keményen bánt vele. A' burkus király 1786 bátyja, Fridrik August, ősi 's bernstadti herczeg, felváltójának nevezte ki. Most elment Lausanneba, a' Schweizban két esztendeig maradt 's visszatérte-

kor mint kapitány vón szolgálatot egy burkus gyalogezerednél. Az 1792 's következő eszt. háboruban a' burkus seregnél harczolt Franciaország ellen 's kétszer kapott sebet. A' baseli békekötés után ezredet kapott, 's házasságra lépett Maria Ersébet Wilhelmine badeni herczegasszonnyal 1804. Ezen házasságból két herczeg született 1804 's 1806, kik még most is élnek. Bátyja halála után ölsi 's bernstadti herczeg lett 1805. 1806 legnagyobb hévvel vón részt a' háboruban Franciaország ellen, mert mélyen érte Németország elnyomatását 's atyja szerencsétlen sorsát. Utoljára Blicher seregénél volt 's ezzel együtt fogatott el Lübecknél. Meghalván Sept. 1806 legöregebb testvérbátyja, a' házasságon, de magtalan koronaörökös, minthogy másod- 's harmadszületésű bátyja-it, kik gyógyithatatlan vakságok miatt országálsra alkalmatlanok voltak, ez iránt már apjuk megegyeztette vele, ő következett volna apja halála után a' braunschweigi birtok kormányában, de a' tilsiti béke 's Napoleon akarattja mást rendeltek. Ez idő olta Bruchsalban élt, hol felesége 1808 Aprilishan halt meg. Kiűtvén 1809 az austriai-francia háboru, szabad sereget gyűjtött Csehországban. Schill már megbukott Stralsundban, midőn a' herczeg Saxoniába nyomult. A' westfaleni király kinszeríté őt 's fekete huszárait Dresdát 's Leipzigit elhagyani. A' herczeg 's az austriai generál, Am Ende, Dresdától oldalvást vonultak Franconia felé, hova az Austriaiak Kienmayer alatt Csehországból nyomultak. A' znaimi fegyverszünet (Jul. 12) után újra odahagyák az Austriaiak Dresdát, melyet már másodizben raktak meg sereggel, 's visszavonultak a' cseh határszélekre. A' herczeg azonban, lemondván szövetségéről az austriai császárral, 1500 emberből álló sereggel, kik közt 700 lovas volt, Leipzig felé fordult Altenburgból. Minekutána az ott lévő katonasággal egy keveset küzdött volna, tüstént folytatá utját Halle felé, hova Jul. 27 érkezett. Itt sem késett, hanem Jul. 30 már Halberstadtban volt, hova a' westfaleni ezredes kapitány, Wellingerode, az 5-ik gyalog ezreddel ugyan azon reggel szállt be. Noha bajnokul állott ellene ez az ezred a' herczeg seregének, azért még is megveretett 's ezredes kapitánya elfogatott. Most ősi városa, Braunschweig, felé fordult a' herczeg. Jul. 31 ért ide 's a' sánczon szabad ég alatt tanyáztott sereggel együtt 's az éjjelt köpönyegbe burkolódzva szalmán tölte. Nem volt szabad nyugodnia, mert nyomban követték üldözőji minden felől. Westfaleni generál Reubel 4000 embert huzott össze Braunschweig szomszédságában, generál Gratien egy hollandi osztállyal indult meg Erfurtból, 's dán generál Ewald Glückstadtból ment Hannoverába keresztül az Elbén, hogy e' folyót védelmezze. Aug. 1. Braunschweighoz közel Ölper helysége mellett találkozott vele Reubel, 's csatára kelt a' dolog, melly Saxoniából megindulása olta a' tizenegyedik volt, 's a' 4000 emberből álló sereg nem csak hátrált 1500 ember előtt, hanem még azon utat is megnyitotta, mellyen ez a' csekély sereg megszabadulhatott. Aug. 2 elhagyá a' herczeg Braunschweigit; utja, mellyen indult, azt gyaníttatá, hogy Cellének menend, 's azért erre mentek utáná a' westfaleni seregek. Ő azonban e' helyett Hannoverán által tüstént Nienburgba ment, átkelt a' Weseren, letöreté maga után a' hidakat 's ezen folyó mentében nyomult előre, Aug. 4 Hoyába ért 's tovább sietett a' Weser bal partján, a' mig seregének egy része, hogy az ellenséget elámítsa, Brema felé fordult. Ide 5-kén értek be a' fekete huszárok, őrizet alá vevék a' kapukat, de már a' következett napon tovább sietének. A' herczeg ezalatt egyre folytatá utját az oldenburgi birtokon keresztül. Aug. 5-kéről 6-kára forduló éjjel Delmenhorstban volt, 's ugy látszott, keleti Frieslandba iporkodik, hogy ott hajóra ülhessen, Huntebrücknél azonban, a' nélkül hogy gyanítanak; általkelt a' Weserbe ömlő kis Hunte folyón, elfoglalá Elsflethnél a' legnagyobb részént üresen álló kereskedő és Weser-hajókat, a' lovakat hátra hagyván, reájok raká embereit Nov. 6-7-kére forduló éjjel 's erőhatalommal szerze magának ha-

jósokat ezen a' hajósok lakták vidéken. 7-én reggel feszíté ki vitorláját a' herczeg angol lobogó alatt 's már 8-kán elért Helgolandra, a' honnét 11-én Angolországba hajózott seregével együtt. A' tenger mentette meg veszélytől, mert Reubel, kinek elődandára a' hajórakelés védelmezése végett Huchtingnál hagyott fekete huszárokkal már megütközött, Aug. 7 bement Bremába 's 8-kán megjelent Elsflethnél, honnét a' herczeg egy nappal előbb távozott el. Angolországban nagy részvétellel fogadták a' herczeget és seregét, mely tüstént angol szolgálatba lépett 's utóbb Spanyol- és Portugolországokban használtatott. Ó maga a' parlamenttől 6000 font sterling esztendei pensiót kapott, míg végre Decemb. 12. 1813 örökös tartományaiba visszatérhetett mint országgló herczeg. Egy volt ó kora legszabadabb lelkü 's legegzenesebb fejedelmei közül, ki ifjúsága olta idegenkedett az ámitó udvariság minden formájától. Örökös tartományaiban buzgó akarattal kívánta a' jót előmozdítani, de felette hirtelen; elmulasztotta ezért a' szokott formákat 's így mindenütt fenakadt, 's nem sokára szintugy félreesmertetett, a' mint leirhatatlan örömtápsal 's kimondhatatlan várakozásokkal fogadtatott, mellyeket természetesen nem volt képes betölteni. Semmit sem talált, a' mire az ország egészen megváltoztatott alkotmányában építhetett volna. Ehhez még félszegü tanácsolók is járultak. Így vetni 's aratni akart egyszerre. Ebből különbféle hibák származtak. Hadi lelke 's józan esze gyanittaták vele, hogy a' nagy Franczia újra felkel 's veszéllyel fogja őt is fenyegetni. Ebből magyarázható az a' nagy erőlködés, mellyel 1814 's 1815-ben hadi seregét felállította. De ez által még rosszabb sorsra került a' pénztár, az utált adók tovább is tartottak, 's az országos adosság kamatait nem fizették. Ekként félre kellett esmertetnie azon tartományban, melly apja országglása alatt egészen különböző világviszonyok közt mindenképen virágzott. Az 1815 történetek újra fegyverre szólíták, melly uttal hős halált holt Jun. 16. 1815. (QUATREBRAS és LIGNY.) E-letírását l. a' „Zeitgenossen“ harmadik füzetében. Zs. G.

BRAUWER (Braur, Brouwer, Adrian), német-alföldi oskolabeli képiró, szül. Harlemben, hihetőbbleg Oudenardeben, hol atyja közönséges szőnyegfestő volt. Szegénysége kétséggkívül nem keveset hata veseletébe. Gyermekekörében virágokat és madarakat feste himformákra, mellyeket anyja szokott vala árulgatni. Hals Ferencz, egy ügyes képiró, ki használni akará az ifju mivész tehetségét, magával vitte Harlembé. Itt dolgoza tartós szorgalommal 's szük élelemnél egy héjkamarában 's kicsi festéseket készítgete, mellyeknek becsét nem esmeré, 's árokat Hals Ferencz szedegeté be. Ezen időszakból két csinos képét idézik, az öt érzéket 's a' 12 hónapot. Tanulótársának, Ostade Adrian-nak, tanácsára Amsterdamba szökek, hol bámulva hallá, mint becsültetnek művei. Most tetemes summákat nyere, de a' helyett, hogy buzgón látott volna művészségéhez, a' korcsmát választá műteremül 's csak akkor dolgoza, mikor a' fogadósné fizetni kinszerité. E' mellett annyira ment önelműségében, hogy ha kívánt árát meg nem adák festésének, tűzbe veté 's ujat kezdé nagyobb szorgalommal. Midőn a' német-alföldi háboru közben Antverpiába jött, kémnek tekinteté 's a' fellegvárba viteté. Képirónak vallá magát, a' hasonlólag fogva lévő herczeg Arembergre hivatkozék, 's megnyervén ennek közbenjárására a' szükséges szereket, olly erővel 's hiven festegeté az öt őrző katonák játékait az őrsobákban, hogy Rubens, e' festéseit megpillantván, így kiáltott fel: „Ez Brauwer műve; ezen tárgyokban csak ő szerencsés“! Rubens kieszközlé kezesség mellett szabadságát, felruházá 's lakot és asztalt ada nekie. De a' haláttan B. titkon távozé el 's még nagyobb kicsapongásokba esék. Szálását Craesbeke sütőnél vedé, ki általa hasonlóképen ügyes képiró lett. Ezen férfinak, ki hajlandóságiban B-vel öszvehangzék, szép neje volt, 's ezen 3 személy, 's ezen 3 személy, annyira meghittén élt egymással, hogy az ez által támadt botránkozás miatt kénytelenek voltak el-

szökni. B. Parisba méne, de nem találván munkát, visszatére Antverpiába, hol 1640 hm. ispotályban. Rubens, ki csak talentumira emlékezék, a' Carmelita-templomban tisztességesen eltemetteté. B-nek minden mirein meglátszik, milly helyeket, társaságokat látogata; nemtelen tárgyaknak sem tudá adni, mint Teniers, azon különbféleséget, mellyre képesek. Festésit a' kedvelők még is drágán fizetik. 'S valóban a' színekben több erőt és öszvehangzást, a' félhomály lelkesebb használatát 's igazabb kifejezést alig lehetni. J.

BRAVO, superlativben *bravissimo*, olaszból, javalást jelent. Így neveztetik az olasz banditák egy neme is, — bérlett gyilkosok.

BRAVOURARIA, olyan remek ének, melly a' vegett készül, hogy a' beleszótt ékesítések, tündöklő hangfutások, ugrások 'sat. által az énekesnek alkalma legyen ügyességét kitüntetni. — Ezen értelemben veszik a' *bravourvariatio*kat is. J.

BRAY (Ferencz Gabr., gróf), bajor követ, előbb Pétervárában, 1820 oltá Parisban 's 1827 oltá Bécsben, szül. Normandiában, első neveltetését Nantesben vette, azután franciaia maltai vitéz lett, üldözte az Algiriakat 's Algir egyszeri heves megtámadtásakor személyesen jelen volt. Utóbb a' diplomaticus pályára adá magát Rayneval alatt, gróf Montmorin ministeri osztályában, 's a' franciaia követséghez küld. tett Regensburgba, melly akkor a' franciaia diplomaticának főiskolája volt éjszaki Európában. Itt a' franciaia revolutio alatt burkus követ, gróf Görz, által ennek fejevel, bajor minister gróf Rechberggel, esmerkedett meg. Ez különbféle diplomaticus ügyeket bizott reá Bajorország nevében, a' miért bajor követségi tanácsnokká neveztetett az országgyűlésen; 1805 szabad költözési egyezséget kötött Bajor- és Burkusországok közt, erre követ lón Berlinben, Maj. 1808 rendkívüles meghatalmazott követ Pétervárában, a' bajor királyi polgári érdemrend vitéze 's utóbb nagy keresztese, Nov. 1808 titkos tanácsos, rendkívüles, későbbben valóságos titkos tanácsos rendez szolgálatban. 1817 valóságos statustanácsos 's 1819 országos tanácsos, mint Schambach, Tirsching 'sat. jószágok birtokosa. A' rastadti békegyűlésen mint rendje ügyviselője jelent meg, annak ügyében Pétervárában is volt, utóbb pedig Bajorország által Londonba küldetett. 1801 Montgelassal és Zentnerrel tett egy utazást, melly e' czim alatt jelent meg: „*Voyage aux salines de Salzbourg et de Reichenhall et dans une partie du Tyrol, par le chevalier de Bray*“ 's mellyben Tirolt visszaszerzett bajor tartománynak tekinti. Berlinben 1807 igen jelesül viselte méltóságát. Mint pétervári bajor követ megnyeré Sándor császár teljes bizodalmat, 's munkálodásával királyja is megelégedett, a' ki őt ez idő tájban grófi rangba emelé. Tudományos vizsgálódások iránti buzgósága barátságos öszveköttetésbe hozá Riga, Dorpat 's Pétervára legjelesebb tudományos férjfijaival, hol birodalmi cancellár, gróf Rumjanzoff, könyvtárát és Storch 's Krug statistikai vizsgalatjait szorgosan használta. Ezen studiumának következése volt Liesland tökéletes történetírása és statisticiája franciaia nyelven. A' szerzőnek szeretetre méltó, minden érdemet örömezt megismerő 's minden jót előmozdító characterere munkájiban szintugy tündöklök, mint politcái pályáján. Zs. G.

BREDA, egy hasonló nevű hollandi kerületnek fővárosa 9000 lak. A' hajókézható Merk által a' Maassal öszveköttetésben van. Breda, mint erő határszéli vár, hajdan igen nevezetes hely volt Hollandra nézve, 's mint a' Maas előtt lévő várlíneának főpontja, most is nevezetes hely katonai tekintetben. Jó falain 's bástyájin kívül főerőssége mocsáros és könnyen viz alá tétethető környékében áll. Breda 1534 lett város 's azolta gyakran veszekedtek felette egymással a' Német-Alföldiek, Spanyolok és Franciaiak. Legnevezetesebbek Barlaimont 1581 és Oranai Móríc 1590 rohanásai. Az utolsó egy törfős hajó által történt, mellyben 70 Német-Alföldi volt elrejtve. 1625 Spinolától 10 's Oranai Henrikől 4 hónapnyi ostrom után megvétetett. A' franciaia zendülést követő

háboru alatt Febr. 1793 elfoglalta Dumouriez a várost és várát, 's Holland elfoglalására már akkor megtörte volna az utat, ha a Neerwindennél elvesztett ütközet után April. 4 a várost a várral együtt nem kénytelenített volna elhagyni. Sept. 1794 reárohant ugyan Bredára Pichegru serege; mindazáltal csak 1795 jutott ez a hely francia kézre, minekutána egész Holland elfoglaltatott volna. Midőn Dec. 1813 a Benckendorf vezér által vezetett orosz előseregre a Bredában lévő francia őrsereg kirohant volna, a hazafiui módon gondolkozó polgárság használta az alkalmatosságot, felzendült, 's a vár kapuját bezárván, elvágta a visszatérni akaró Francziák előtt az utat. Politicai tekintetben Breda az 1667 Anglia és Holland közt kötött békeségről nevezetes. *L—ú.*

BREDOW (Gábor Gottfried), porosz kormányzséki tanácsos és történetek professora Boroszlóban, 1773 szül. Berlinben szegény szülektől. Tanulását a joachimsthalai gymnasiumban kezdé, holott Meierotto fogá fel a nagy igyekezetű 's jó indulatu gyermeket és neki ingyen oskolát és élelmet szerze. Halléban az elkezdett theologiát csak hamar a régiség tudományaival váltá fel. 1794 tagja volt a Gedicke igazgatása alatt álló oskolamesterek seminariának; 's két évvel ezután meghitta a jeles Voss I. H. Eutinbe 's a városi tudományos oskolában az első osztály tanítószékét vele megosztá. Itt kedvelé meg B. a régibb föld- és égesmertető tudományokat, 's ezek őt a régi időszámolás mélyebb vizsgálatjára készíteték. Már 1799 kiadta „A régibb történetek kézi könyvét“ (5-d. Kunischtól, Altona 1825); ezt követték „Vizsgálódási a régibb történetek, földleírás és időszámolás egyes tárgyai felett“. Voss után ő vevé ált a rectorátot; de 1804 Helmstaedtbe ment történetek professorának. Hazája 's egész Europa ekkori állapotján mélyen megindult, 's nyíltsággal és erővel kezdé ezen helyzetet a „19. század chronicájában“ festeni; de már a 2-dik kötet készültében annyi akadály tolá magát az igazságszerető 's nyílt szivil honbarát elejébe, hogy kénytelen lón a munka folytatását Venturinira bizni 's a régibb világ történeteihez visszatérni. Az volt szándéka, hogy a geographiai rendszereket Homertől egész a középkorig történeti folyamatok szerint előadja, 's e végre a kisebb görög geographusok felvilágosítását 's megigazítását vélte szükségesnek. Ezen czél 1807 Parisha vezeté, holott két hónapot szerencsés fáradozás közben tölte el. Visszatérvén, őszinte és forró nyilatkozási, mellyekkel a német ifjuságot hazafi-tettekre 's lelkesedésre tüzelé, kedvetlen nyomozásokba keverék 's örömmel fogadá a meghívást 1809-ben Frankfurtba (Odera mell.) 's innen az egyetem áltétele után 1811 Boroszlóba. E tájban adá ki parisi leveleit (*Epistolae parisienses*) 's Nagy Károly idejének becses rajzát. Megholt 1814.

BREQUET (Abraham Lajos), a francia királyi hajóssereg óramivésze, a tudományok academiaja, a bureau des longitudes, a nemzeti szorgalmat serkentő társaság, a mesterségek és manufacturák kir. tanácsa 's a becsületrend tagja, szül. Neufchatelben Jan. 10. 1774; az óramivészséget, mechanicát és physicát 'sat. sok hasznos találmánnyal, mellyenek a kettős astronom. órák, kettős időmérők, tengeri órák, sympathicus függőlegek, olyan órák, mellyeket nem szükséges felhuzni, ha csak néha hordatnak, az ércz hévmérők 'sat. tökéletesítette. A telegraphokat megjavította. Fija az atyjától felállított mechanikai és physicai tökéletesítések nagy manufacturájában, Parisban, a szép, új és hasznos iránt azintazon izléssel bír, mint ez. Ezen feltalálót becsüli Anglia is, mint az újabb kor egyik legtündöklőbb mathem. geniejét.

BREITINGER (János Jakab), kanonok 's a görög és zsidó nyelvek tanítója Zürichben, egy régi zürichi nemzetségből született 1701 's megholt ugyan ott 1776. Minekutána a régi írókra csüggedetlen szorgalmat fordított volna, a bölcselkedésre, literaturára és történetekre fordítá figyelmét. **BODMERREL** (l. e.) való öszveköttetéséből szá-

maztak az esmeretes irások a' leipzig-i iskola, azaz: Gottsched, Schwabe, Triller, Schönaich 'sat. ellen. Kérdésen kívül öszveköttetése Bodmerrel, kinél ha nem lángésze, tudományára nézve bizonyosan alább állott, nem keves befolyással volt azon hírre, melyet azon időszakban ő is szerze magának. Egyébként kevesebbé volt hiu és hirtadászó, mint amaz, 's többet küszködött a' dologért magáért, mint azon szándékból, hogy a' köz figyelmet magára vonhassa. Így tehát irigység és féltékenység nélkül is nézte B., hogy Bodmer majdnem mindég elejébe tétetett. 1730 Grab kiadása szerint a' vaticani 's egyéb kéziratokból megjavítva kiadá a' „Hetvenek Bibliáját“ 4. rétbén. A' következtet esztendőben a' zürichi alsóbb iskolákban tanítová lón, hol gondolatjait az iskolai tanítás megjobbításáról ezen értekezésben nyilatkoztatá ki; „Arról a' mi felesleges a' grammatical tudományban“ 's az irányba vett változásokat, a' fő tisztviselő személyektől gyamolittatva, az alsóbb iskolákban eszközlötte is. Valahol csak a' lángésznek 's jeles tehetségeknek sarjadosását lelé, mindenhol ápolta és tüzelte azt. Épen illy munkás szorgalommal hatott ő a' zürichi vallástánító székekre, 's alapítója lett a' hitvallási társaságnak, mely még most is fenáll. Breitingernek jelesebb írásai ezek: „*Kritische Dichtkunst*“ 1740; több írásai a' schweizi régiségekről; és „*Orationes solennes*“, melyek a' szerző halála után 1776 jöttek ki. Részes volt ő a' „*Thesaur. helvet.*“ kiadásában is.

BREMA, a' Weser mellett, a' 788 Nagy Károly szerzette bremai érsekségben, mely 1648 olta hercezség, a' Hansa kezdetétől fogva ezen hatalmas városzövetségnek legjelesebb tagja. Már a' 13-ik században veszekedtek a' lakosok egyházi uraikkal, de midőn a' reformatio beállott, 's a' város Luther tanítását követte, elüzetett az érsek. Ennek panaszkodására V. Károly császár a' mühlbergi ütközet után (1547) ostromoltatta Bremát, gróf Mannsfeld ellenben a' Hamburgiak segítségével felszabadította azt. A' reformatia vallásnak Hardenberg Albrecht által 1562 történt behozása nagy nyugtalanságok uj forrása volt Bremaiban. A' tanács egy része megszökött, 's azolta megtartotta a' felsőséget a' reformatia vallás. 1640 meghivatott a' város, az akkori utolsó érsek ellenmondása mellett is, a' birodalmi gyűlésre 's ülést és voxot kapott a' birodalmi városok collegiumában; de mivel a' svéd korona, mint a' westfaleni béke által a' secularisált 's hercezséggé változtatott érsekség birtokosa, az érseknek a' városra tartott jusról nem akart lemondani, azért az ebből származott visszázkodások több ízben váltak nyilvános ellenségeskedéssé, mely a' városnak 1645 's 1666 megtámadtatást 's ostromoltatást okozott a' Svédék részéről, 's noha a' dolog rendbe hozott közbenjárás által mind a' két ízben, a' város birodalmi szabadsága még is elhatározatlan maradt. Csak a' braunschweigi választó fejedelemség engedett a' városnak birodalmi szabadságot 1731. Brema a' Weser által ó és uj városra osztatik; bástyáji ledöntettek, 's ez által a' város szebb lett 's egészségesebb. A' bástyák helyén 1802 angol kertet állítottak fel, mely az ó várost a' Weser egyik partjától fogva a' másikik körülvézi, folyó vízzel, sétáló 's játszó helyekkel, mindenféle fákkal növényekkel, virágokkal diszeskedik 's legjobb rendben tartatik, 's a' politia védelme alatt valóságos philomela tanya. Ezen parkra néznek a' város legszebb házai. Főépületek benne a' templomokon kívül: az 1405 épült tanácsház, mely alatt rajnai borok számára van pince; továbbá az 1819 városházzá változtatott érseki palota; a' börse; a' museum könyvtárral, természeteti és műkamarával; a' játékszin; a' kórház; a' városi könyvtár; a' luth. és reform. árvaház. Az Adalbert érsek építette káptalan ónpinczéjében a' kar alatt épen maradnak a' holt testek az erős léghuzam miatt. Lakosai száma 40,600; a' házaké 5350. Van benne gymnasium és paedagogium a' tudományos oktatás számára. A' tanács 4 polgármesterből 's 24 tanácsnokból áll, kik mind Reformátusok 's a' tudósok és kereskedők osztályából választatnak. A' törvényhozást a' pol-

gárok gyűlése gyakorolja. A' nép vénjei csak nagy fontosságú ügyekben, p. o. az adó meghatározásakor, szoktak egybehivatni. A' tanács formálja az al- és főtörvényszékeket is. A' város és birtoka 5 nsz. mfdet. tesz. Birtoka I mezővárosból 's 58 faluból áll, 15,000 legnagyobb részént reform. lakossal. Hozzá tartozik a' Vegesack kikötő is a' Weser folyóban. B. 1810—13 főhelye volt a' Weser torkolati francia departementnak. A' bécsi békegyűlés felvette Bremát mint szabad várost a' német szövetségbe, 's azolta ennek teljes gyűlésében 1 vox van 's a' többi szabad városokkal a' 17-ik helyet foglalja el; a' szövetség seregéhez 385 embert állit. Jövedelme 400,000 forint, adóssága pedig 3 millió. Brema kevesebbet szenvedett a' francia háborukban a' többi szabad városoknál, 's már 1813 ismét újra elkezdhette kereskedési összeköttetését Angliával, sőt ez elsflethi vám eltöröltetését is megnyerte 1820; de a' folyó Vegesack és Brema között most is be van iszapolva, miért a' terhes tengeri hajók csak Brackéig vagy Elsflethig 's legfeljebb Vegesackig mehetnek rajta. A' kisebb hajókra való átrakodás költséges 's csak lopásra és a' portéka megrongálására nyujt alkalmat. Azért alapítottak egy új kikötős helyet a' Hannovera által Jan. 11. 1827 áltengedett kerületben, a' Geeste torkolatjánál. Ez a' hely bremai kikötőnek nevezetik 's a' várostól 7 mfre. éjszakra, Vegesacktól 5 mfdre. szinte éjszakra, a' hannoveri Lehe mezővárostól pedig $\frac{1}{2}$ órányira fekszik. Bremában a' kármentő társaságok 1818 állottak fel. A' város hering- és czethalászatja nagy, 's kereskedése is egyre nevedik, kivált német vászonnal Sz. Tamásba, déli Amerikába. 1827 majdnem 900 tengeri hajót foglalatoskodtatott, 's kereskedésbeli portékája becse körül-belől 9 millió tallér volt. Kivitetett belőle tengeren 's száraz földön 13 millió tallért érő portéka. Olbers és Heeren itt születtek.

BRENNUS. Ez köz nerek volt sok gallus hadi vezéréknek és méltóságokat jelentette. Hihetőleg a' celta brenn (előljáró) szótól származott. Egyik illy nevű vezére a' felső Italiában tanyázó Senones Gallusoknak 390-dik közül K. e. beütött a' romai birodalomba. Arunx, hetruriai polgár, ki gyámfiával volt perében nem talált igazságot Romában, a' Gallusokhoz folyamadt, hogy általok magát megbosszulja. Hetruria termékenységének leírása által ingereltetvén ezek, felkerekedtek és Ravennától fogva Picenumig mindent elfoglaltak. Ezután Clusiumot kezdék ostromolni, mellynek lakosai segedelemért Romához folyamodtak. Roma megintette Brennut a' három testvér Fabius által; de ő azt felelé, hogy igaza fegyverén alapul. Ezen góg bosszura lobbant a' Fabiusokat. Alkuszerezés színe alatt a' városba mennek, a' lakosokat ellenállásra 's állhatatosságra bátoritják és segedelmet ígérnek, sőt egy kiütéskor a' Clusiumiakat vezérlik. Brennus eltökélvén magában, hogy ezen hitetlenséget megfenyíti, Clusiumot odahagyá 's Roma ellen indult; de e-
lébb követei által a' Fabiusokat, kik a' népek törvényét olly rutul megsérték, kiadatni kérte. Kérését a' tanács és a' nép visszaveté, sőt a' Fabiusokat hadi tribunusoknak választá és 40,000 emberrel Brennus ellen küldé. Allia folyójánál, nem messze Romától, csatára került a' dolog; a' Romaiak tökéletesen megverettek, és Brennus a' lakosoktól odahagyott várost elfoglalta. Csak a' Capitolium volt őrsereggel megrakva és mintegy negyvenen az öreg papok, consulok és hadi vezérek közül szánták el magokat, hogy a' városban maradnak és halálokat isteneiknek áldozatul benyujtják; tisztí ruhájokba öltözve, mint innepi módra ékesített áldozatok, ültek tisztí székeiken a' piacon és teljes elszárással várták halálokat. Hogy Brennus a' piacra ért, ezen férjfiaknak tiszteletet parancsoló tekintete bámulásra ragadá. Szobroknak vagy isteneknek tarták őket 's féltének hozzájuk közelíteni. Végre vérszemet vett egyik Gallus, M. Papiushoz ment és szakálát megragadá. Ez nem szokván illy barátkozáshoz, kapja elefántscout pálczáját 's a' gögöscsre csap. Mire a' Gallusok dühbe jöven, a' tisztés öregeket mind le-

öldösték, Romát kirabolták és a' még találtatható lakosokat kardra hányták. Ezután Brennus a' Capitolium ellen indult, hanem veszteséggel visszahúzván, felgyújtá a' várost és szétdulá. Nem reménylven, hogy a' nagyon megerősített Capitoliumot erővel bereheti, ki akará éheztetni, szétküldé tehát száguldozó csoportjait, a' védelemhelyeket kirabolni és a' szomszéd városoktól élelmet csikarni. Ilyen csapat jelent meg Ardea előtt is, hol a' vitéz Camillus számkivetve élt. Ezen nemeslelkű hazafi Ardea tanácsát reábirta a' város oltalmazására, éjjel kiűtött 's az ostromlók közt rémitő vérontást tett. A' városból elfutott Romaiak bátorsága erre ismét feléledett; 40,000 sereglettek öszve, Camillus vezérnek választák, a' tanács pedig, tudosittatván alattomban a' dologról, őt dictatornak nevezte. Azonban a' Capitolium őrserege nagy szorultságba jutott. Brennus éjtszakán meg akará lépni 's célzt ért volna, ha Junónak szent ludjai fel nem lármázzák a' Romaiakat. Manlius, hajdani consul, ütött elsőben lármát, mire a' Gallusok visszaverettek. Mivel a' Capitoliumban sem Camillus közelgetéséről, sem a' Gallusok, kiknek amaz minden élelemszállítását elvágta, szükségéről semmit sem tudtak, alkudozásba ereszkedtek. Brennus azt igéré, hogy 1000 font aranyért az ostromot félbeszakasztja és Roma birodalmát elhagyja. Mérték az aranyat, hanem a' Gallusok hamis mértéket hoztak és mikor a' Romaiak ezért panaszolkodának, Brennus gögösen: „Jaj a' győzetteknek“ mondván, még kardját is oda veté a' mérőserpenyőbe. Már szinte elakarák tűrni a' Romaiak ezen igaztalanságot, hogy Camillus épen jókor seregével oda ért 's az alkut semmivé tette. Öszveütközött a' két sereg, csekély veszteség után visszavonultak a' Gallusok és táborokat éjtszakán elhagyták. Camillus más nap utánok indult 's megverte őket. Kik a' harczból elfuthattak, a' föld népétől verettek agyon, és hazájokba hirmondó sem mehetett. — Egy másik Brennus, hasonlóan gallus hadi vezér, mintegy 100 évvel későbbben, rémitő sereggel (15,000 gyalog és 30—40.000 lovas) ütött be Macedoniába, megverte Sosisthenest, Thessalián 's Görögországon keresztül Delphibe vonult, a' várost és templomot kirabolta vagy ki akarta rabolni; mert némellyek szerint rémitő vihar támadt, égi háboru, jégeső 's földrengés emésztett meg sokakat, egy görög sereg rájuk ütött és őket teljesen megverte. Brennus önmagát megölte. B. L.

BRENTANO (Kelemen), 1777-ben szül. Frankfurtban a' Main-folyója mellett, tanult Jenában, hol, ugy látszik, Göthének írásai éleszték fel benne költői tehetségének tudását. Későbbben váltva Jenában, Frankfurtban, Heidelbergben, Bécsben és Berlinben tartózkodott. 1805-ben házasságra lépett Mereau Sófival, az első férjétől elvált költőnével, ki a' következő éven elholt. Ugy látszik, megelégedetlensége magával és a' világgal vette arra, hogy 1818 a' világról lemondjon és monostorba vonuljon, hanem néhány vándorlásai után Romába ment, hol, mint mondják, a' propagandának titoknokjává lön. — Minekutána Brentano 1800 költeményes játékainak egy kis kötetével fellépett, a' következő éven románját: „*Godwi oder das steinerne Bild der Mutter*“ adá ki két kötetben. Ambár ezen román, mellyben egy ufolag támadt műoskolának befolyását lehetetlen meg nem esmerni, költői szelleme és mind tárgyokra, mind formájokra nézve jól kiűtött némelly*részei által nagy reményt gerjesztett; mindazáltal nem tagadhatni, hogy abban olly lélek uralkodik, melly kevesebbé egyezett meg magával, mintsem hogy gazdag, de ki nem fejtett belső világának ellenkező elemeit szép öszvehangzásba tudná hozni. Románja után következett mivei, névszerént dramáji, csak résznyire felelnek meg a' várákozásnak; ellenben sikerült neki néhány elszórt novellájiban az egyszerű szépnek keskeny ösvényén maradhatni. Legnagyobb hálát érdemel azon szerelme, mellyel résznyire hasonló érzésű barátjaival egyesülve, a' korábbi időnek némelly szép miveit végveszélyektől megmenté és hazafijaival megismeretted. B. L.

BRESCIA, a' mailandi helytartóság egy delegatiójának (314,000 lak. 's 56 1/4 nsz. mf.) fővárosa a' Garda és Iseo tava közt a' Mella és Garza vizeknél lévő bércz tövében. A' Garza keresztülfolyja ezt a' fabrikás várost, mellynek 3438 háza és 33,000 lak. van, egy magas kösziklán lévő fellegvárral 's pompás püspöki templommal, mellyet a' püspöki palotában lévő könyvtárral együtt a' város Quirini cardinalisnak köszönhet. Van továbbá a' városnak egy philharmonica társasága, pénzgyűjteménye és játékszine. Bresciában, melly hajdan armatának neveztetett, és Bergamóban volt a' napkeleti fegyverek főfabrikája, 's régi idő olta híresek napkeleten a' bresciai puskák és kardvasak. Kevesbbé nevezetesek ellenben olaj-, parket-, vászon-, posztó-, selyem-, vas- és papirosfabrikái. Sok selyem, bor, len, posztó vitetik innen a' tartomány belső részeibe, mert az Alpesek vizei által való megnedvesítési és sok tavai, Bresciának délfelé téres fekvése 's földjének termékeny volta a' plánták országára nézvé felette gazdaggá teszik Bresciát. A' velencei országlás alatt csaknem minden adótól szabad volt Brescia, mégis igen nyughátatlan allatvalóji voltak az említett köztárságnak a' bresciai lakosok. 1826 közel Bresciához egy föld alatt lévő bolthajtásos épületben nevezetes régiségek fedeztettek fel. L—ú.

BRESLAU, Slésiaának fővárosa, az Ohlaunak az Oderába szakadásánál, 85,000 lak., kik közt 4800-nál több Zsidó. Breslau mintegy 2,000,000 lak. álló tartománynak középpontja, Slésia fő hadi kormányozójának, polgári előlülőjének, a' kormányzéknek 's egy főtörvényszéknek helye. Catholica universitását 1702 l. Leopold császár alkotta. 20-nál több cath. templomai vannak. A' breslaui püspök közbevetetlenül a' pápa alatt van. 84 tanító intézete közt megjegyzést érdemel 4 jó karban lévő gymnasiuma, mellyek közül 2 a' Lutheránusoké, egy a' Reformátusoké és egy a' Catholicusoké. Könyvtárai közt kitetszők a' királyé 's az universitase és a' városé, melly ritka kéziratokkal gazdag. Tudományos intézetei és egyesületei közül említettést érdemelnek a' honi pallérozottságra egyesült slésiai társaság, melly egynéhány esztendő olta igen sokat tett a' rajzolás és technica virágzására; továbbá a' slésiai historia- 's régiség-egyesület; a' bibliai társaság 'sat. A' város tanácsháza és a' homokszigeten lévő kereszttemplom a' hajdani német építésmesterségnek pompás emlékei. Egy állandó játékszine is van. Breslau nevezetes kereskedést üz, mindazáltal az újabb időbeli környüállások miatt egy kevesse alá ment. Esztendőnként kétszer tartatni szokott gyapjuvásárai számos kereskedőktől látogattatnak meg. Újabb időbeli történetei közt megjegyzést érdemel a' Francziáktól és rhenusi szövetség seregeitől 1806 és 1807 történt ostromoltatása, mert megvétetvén, a' Francziák falait leontották. A' falak helyén most sétáló helyek és szép épületek díszlenek, mellyek Breslaunak szépségére sokat tesznek. L—ú.

BREST, jól megerősített város a' hajdani Bretagneban, most a' finisterrei francia megye egy kerületének főhelye, 2600 ház és 27,000 lak. Richelieu cardinalis által tetetett 1631 várossá 's olly nevezetes tengeri helyé, a' millyen most. Tengeri kikötője egész Franciaországban legjobb 's olly nagy, hogy 500 hadi hajónak elég helye van benne. Megjegyzést érdemelnek továbbá a' benne lévő tengeri fegyvertárak, a' hajós- és hajóépítő iskola, a' tengeri földmérők oskolája 'sat. A' francia tengeri erőnek nagy része itt áll. Halászatja, főképen a' szardellahalászat, igen jövedelmes. Jun. 1. 1794 Brestnél a' francia hajóssereg a' Rowe által vezéreltetett Angoloktól, kik 6 francia lineahajót fogtak el 's; egyet elsüllyesztettek, megveretett. L—ú.

BRETEUIL (le Tonnelier Lajos Auguszt, báró), francia minister és követ, 1738 szül. A' coloniali választó fejedelemmel volt legegobb megbizva, ezután követ Svécziában, Hollandiában, Nápolyban, Bécsben (innen ragaszkodása Marie Antoinettehez) 's a' tescheni congressusnál. Minister- és statustitoknökká nevezetvén, buzgón védelmezé a' monarchiát,

's a' revolutio legnyiltabb ellenségének tartott. Jul. 14. 1789 csak sebes eltűnése menthető meg Foulon gyászszorsától. 1790-ben némelly titkos alkudozásokra bízta meg XVI. Lajos az éjszakai hatalmasságoknál. A' convent vádat parancsolt ellene. Utolsó diplomaticai dolgairól Bertrand de Moleville a' revolutio történeteiben becses tudósításokat közöl. Br. 1802 visszatért Parisba, mh. 1807.

BRETSCHNEIDER (Henrik Gottfried), 1739 született Gerában, megholt mint nyugalomra lépett austriai cs. kir. udvari tanácsos 1810 barátjának, gróf Wrthbynek, várában, Krzinitzben, Pilsen mellett. Katona, kormánytanácsos, könyvtárőr Budán és Lembergben, II. József császár tanácsadója 's meghittje, utazó kalandos, költő, romániró, rezekek és képek gyűjtője, műbíró, gunyoló, száz alaku Peregrinus-Proteus, mellette még is igazság barátja, minden szemfényvesztésnek esküdt ellensége, encyclopaedista a' nélkül, hogy d' Alembert-el és Diderot-al egyesülésben álljon, időkorának szóval és írással felvilágosítója, jöltévője, testestül lelkestül Német 's azért ellene Napoleon hatalmaskodásainak, ezerek gyűlölségének tárgya, szerelme mind azoknak, kik közelebbről esmerték, elméssége és mulató tehetsége miatt kellemetes társalkodó, minden buták és képmutatók félelme. Első nevelését és oktatását a' Herrnhutiak intézetében vevé Ebersdorfbán, hol éhezés által lopni, erőltetett áhitatoskodás által mindenről kétkedni tanult, azután Gerában járt iskolába, hol atyja polgármester volt. Régi nemes-séget kinyomozván, zászlótartóvá lőn gróf Brühl szász lovas ezeredjénel Vársóban, jelen volt kollini ütközetben, de több mint századosa egy burkus szabad seregnek elfogatott 's a' hubertsburgi békekötésig egy francia várban a' tudományoknak 's a' francia műveltségben előhaladásának élt, azután birodalmi tanácsos Moser által nassauai szolgálatba lépett mint usingeni főkapitány. Hogy pénz szűke miatt itt gazdálkodni kellett, elhagyá tisztjét és, 1772 's 1773 Francia-, Holland-'s Angolországokban utazván, visszatért Berlinbe. Gróf Wartensleben, hollandi követ Mainzban, őt uti költséggel ellátva Angolországba küldé, hogy a' northumberlandi herczegnét szárazon utaztában kísérje, de türehetlensége miatt megcsalottnak vélvén magát, elhagyá az ellenmondásokkal nyüzgő Londont, hogy Versaillesban keressen szerencsét, hol gróf Vergennestől titkos írás magyarázására használtatott, titkos parancsolatokkal megiszteltetett, az ottani udvari élet titkaiba beavattatott, végre egy fontos, de tőle álnak vélt oklevel által pénzt nyert, mellyel visszautazhatott Németországba, hol nejét és gyermekeit hátra hagyta. Ezen épen olly hiteles, mint ritka kalandjának leírása, mellyet maga csak 1801 leányánál Krakóban tartózkodtakor készített, Nicolai halála után ennek írásai közt találtatott és ezek figyelmes vizsgálójától, Göckingtől, életirásai tudósításokkal és Nicolaival volt sok évi levelezésének kivonásával megtoldva ezen czim alatt: „Reise nach London und Paris, von Bretschneider, nebst Ausz. aus s. Briefen“ (Berlin, Nicolai 1817) kiadatott. Visszatérte után Bretschneider Koblenzben dolgozott minister Hohensfeld alatt, hanem La Roche asszonymmal öszvekapván, elfogadta a' Maria Theresia idétte olly sokat tehető udvari tanácsos Gebler ajánlását és austriai szolgálatba állott. A' Banátba küldetett, hol egy ideig mint tartományi alkapitány Verseczen vigan, de önéletírásának készítésével foglalatoskodva élt. Hogy 1778 a' temesvári Banát Magyarországgal egyesítettett, Bécsben keves ideig tartózkodta után a' budai universitasnak könyvtárőre lőn, hol azonban az ellene tört agyarkodás miatt nem volt maga helyén. Ennél fogva esmerkedék meg közelebbről II. Józseffel, ki egy hosszú beszélgetés után 1772 parancsolá báró van Swietennek, hogy a' tudományos biztosságnál adjon neki hivalt. Azonban Nicolaival volt barátkozása, midőn ez 1781-ben Bécsset meglátogatta, és a' nem alaptalan gyanu, hogy Nicolainak utazásához ő adott legtöbb tudósítást, majd minden Bécsieket elidegenített tő-

le. Soha sem maradhata állandóan Bécsben, hanem Garallinak Lembergbe álttett könyvtárával együtt az ottan ujlag állított universitashoz küldetett kormánytanácsosi czimmal. Társalkodása a' lelkes Kortummal, az ottani kormányozónak barátsága, kedvelt leányának Krakóba lett férjhezadása, kinél sokszor mulatott, gyakor utazásai és kirándulásai Pymontba, Brüsselbe, Varsóba nemnemükép felderíték a' betegeskedés és többszöri ingerkedés elkomorította életét, míg 1809-ben érdemfizetssel és udvari tanácsosi ranggal nyugalomra bocsáttatván, Bécsben meglepedett, ott a' wagrami ütközet után egy francia lovastól legázoltatott és karja örökre elbénult, végre, minekutána Franzensbadban 's Karlsbadban kis időre megerősült, hív barátjának, gróf Wrthbynek, jószágán ismételt gutaütés miatt egészen elzsibbadt és képzelésében vonaglásokor is ellenjeivel küzdvén, eszméletlenül mult ki. Még előbb a' wisbadeni forrással élése után 1809 és 1810 Erlangenben régi barátjával, Menssellel, biztosan társalkodott és kéziratban lévő értekezéseit, valamint önéletrírásának kezdetét is neki áltadta. Ezeket a' hires embernek egyetlen még élő fijától, austriai generál Bretschneidertől, közlött tudósításokkal öregbitve, a' fáradságtalan 's nemzete literatúrájának morzsalékaira is figyelmező tudós két gyűjteményben: „*Vermischte Nachrichten und Bemerk.*“ (Erlang. 1816) és „*Historische und literar. Nachrichten*“ (Koburg 1818) kiadta. Az utolsó gyűjteményben fontos töredékek foglaltatnak ifjúsága idejéből; mind a' kettőben pedig sok characterfestések és anecdoták, mellyek vizsgáló és elbeszélő tehetségének legszebb tanúi. Ó 30 egész év folyta alatt mind névtelenül, mind tulajdon nevében igen sok gunyoló 's egyéb költeményeket bocsáttott napfényre, különféle folyó irásokban sokféle tárgy értekezéseket 's műbírálásokat irt 's azolta, hogy 1769 Frankfurtban első gunyoló munkájával fellépett, szinte a' fejedelmek erfurti gyűlekezetiég, a' mit feddésre méltónak vélt, semmit büntetlenül nem hagyott.

B. I.

BREUGHEL I) PÉTER, „Vidám“ melléknévvvel, niederlandi képiró, szül. Breughelben közel Bredához 1510 (mások szerint 1530). Mivészességét Koeck van Aelst Péternél tanulta, Olasz- és Franciaországba ment, 's tájakat és egyéb természettárgyakat, mellyekben kedve telék, rajzolt. Visszatértével Amsterdamba telepedett 's az ottani képirótársaság tagja lett. Későbbben Brüsselbe vette magát, a' hol 1750 (m. sz. 1790) hm. Parasztlakodalmai és tánczai szeszélyel vannak kivive, melly vonások komolyabb tárgyain is szembe tűnnek. Hogy annál valóbban adhassa a' természetet, gyakran meglátogatta a' falusi vigalmakat. Compositióji hibátlanok, rajzai helyesek, szinezete velős. — Két fija volt 2) PÉTER és 3) JÁNOS. Péter több ördög-, boszorkány- és zsvány-szenákat festett. Legjobb mivei egyikének tartják Orpheusát, midőn Plutót és Proserpinát esábitja lyrája által. A' florenczi képtárban látható. János elébb honjában tanult, azután Olaszországba ment, derék tájfestő vált belőle 's jelesen dolgozta a' kis alakokat. Több mivésszel közösen festett; Rubenssel Adam- és Evát a' paradicsomban. Ez, négy elementuma, továbbá Vertumnus és Bellona, mellyeket szinte Rubenssel együtt dolgozott, főmivei közé tartoznak.

I.

BREVE által tulajdonképen a' romai pápáknak azon hivatalos 's főpásztori okleveleit kell érteni, mellyeket a' királyokhoz, fejedelmekhez, kormányzésekhez, egyházi 's világi előljáráásokhoz szoktak küldeni valami köz ügynek elintézésében, valamint azon különös rescriptumokat, engedelmleveleket 's közléseket is, mellyeket a' dataria 's secretaria nevű hivatal kibocsát. Külső formájokra nézve a' brevék vékonyabb 's fejeőbb pergamenre írva a' pápának veres viaszra nyomott halászspeccével (*annulus piscatoris*), sőt, mellyek a' fejedelmek és püspökök számára főpásztorlevelként készítettnek, e' nélkül is adatnak ki; 's mivel többnyire rövideden 's minden bevezetés nélkül csak ezen szókkal: „*Dilecto filio N. N. salutem et apostolicam benedictionem*“ kez-

dődnek, breve névvel különböztetnek az ugy nevezett pápai BULLÁK-tól (l. e.) Sz.

BREVARIUM, egy olly imádságos és lelki épületességre irányzott olvasó kézi könyve a' catholicus szerzetes 's egyházi papoknak, mely az esztendőnek négy részeire rendesen felosztva, minden Vasár-, innep- 's köz napokon a' kirendelt áhitatosság óráji szerént elmondandó imádságokat, zsoltárokat, énekeket, versezeteket, a' sz. íráshól, sz. atyákból 's egyházi történetekből kiválogatott és az időhöz alkalmaztatott kivonatokat, magyarázatokat 's előadásokat foglal magában, veres betűkkel (*rubrica*) írott jegyzékekkel, mellyek t. i. az elmondásnak rendjét, módját 's szer-tartásait intézik el. A' breviariumot a' kanonok 's klastromi szerzetesek ugyan kar szerént fen vagy énekszóval, a' többi egyházi 's papi ren-den lévőök pedig csendes magányban naponként áhitatosan elvégezni tar-toznak. Sz.

BREVIS. Így nevezték hajdan a' kották közt azt a' jelt, melly két egész tactust tett. Formája volt $||=||$ vagy $|○|$ vagy $||○||$. A' mi mai egész, azaz, $\frac{4}{4}$ rész kottánkat akkor semibrevis-nek hitták. Még egy régibb mód szerént a' brevis annyit ért, mint három semibrevis. J.

BREWSTER, (Dávid), I. CALEIDOSCOPIUM.

BRÉZÉ (marquis), XVI. Lajos főcerimoniamestere, esmeretes Mi-rabeau hires felelete által, ki hozzá dörgő szóval kiáltá, midőn a' har-madik rend követeinek ülésében Jun. 23. 1789 a' királynak a' gyűlés felbe-szakasztásáról való parancsolatját általvivé: „Mondja meg Kegyed urának, hogy mi itt a' nép megbizásából vagyunk és hogy csak bajon-nettek által hagyjuk magunkat elveretni.“ Az udvar elhagyja magát ezen bátor felelet által, melly a' gyűlésben és a' közönségnél a' legkül-lönösebb felhevülést okozá, ijeszteti, és habozott végzett feltételeiben. Mirabeau azonban használá a' felgerjedd hevülést, a' nép követeinek sért-hetetlenségét meghatározatá, és hogy kiki, a' ki bátorokodnék egyeseket megragadni vagy befogató leveleket bocsátani vagy végrehajtani, ha-zaárulónak tekintessék és becstelennek hirdettessék. Marquis Brézé XVIII. Lajost a' külföldre követé és a' restauratio után régi hivatalába vis-zatátetett. Sz. G.

BREZNÓBÁNYA, *Bries*, *Brezno*, éj. sz. 48° 49', k. h. 37° 18', Magyarország Dunán inneni kerül., Zólyom várm. felső jótásában, a' Garan vize mellett, kir. szabad bányaváros, 381 ház, 3827 tó lakos-sal. Már 1380 némelly szabadságokat nyervén, III. Ferdinand alatt 1650 kir. szabad várossá lett. Tágas sík földjein, négy hegyekkel, mellyek-ben vasbányáji vannak, körülvéve, a' mezei gazdaságot 's főképen a' juhtenyésztést különös szorgalommal üzi és a' hires turót, sajtot készí-ti, melly innen kapta *brinz* a neve alatt messze földre elhordatik. S—s.

BRIAREUS, I. CENTIMANOK.

BRIDGEWATER CSATORNA. Ez a' Trentnek a' Severnrel való egyesítésére ásatott 1766 's kv. Némelly helyeken kősziklakon vágatott keresztül, másokon bolthajtásokon áll. Levegőt 's világosságot a' felette álló hegyek nyílásain keresztül kap. A' rajta evező hajók 6—8 terhet el-bírnak, 's I ember által elhuzathatnak. (Vö. CSATORNÁK 's EGERTON). Bridgewater 5000 lak. álló város. Jóllehet 12 angol mf-re van a' tenger-től, még is él a' tenger felduzzadásának hasznáival, melly mindazáltal hirtelen lepad. 200 tonnás hajók a' városig elmehetnek, a' kisebbek pedig egészen Tauntonig 's Langportig felmehetnek. A' város lakosai mindnyajan kereskedésből élnek, mellyet kiváltképen oda vitt természet-ményekkel üznek. Az angol Dissenterek közül csaknem mindenik fele-kezetnek van itt temploma. Egy a' Barrelen lévő vashid köti öszve Bridgewater városát Eastover nevü külső városával. L—ú.

BRIENNE, (cardinal de Loménie), I. LOMÉNIE.

BRIENNE, fabrikát 's bortermesztő várososka az aubei franciaia megyében (Felső-Champagneban). Brienne-la-Villeből és Brienne-le-Cha-

teaubol áll, mellynek öszveséggel 285 háza 's 3200 lak. van. A' hajdani briennei nemesi iskolában tanulta Napoleon a' hadi tudományt. Most arról nevezetes Brienne, mivel itt törtetett meg Napoleonnak Európát több esztendeig sujtó vagy hatalma. Itt nyerték meg ugyan is a' szövetségesek régi Franciaország földjén azon első 's fontos következtésül csatát, melly Napoleon seregének bizodalját véggképen elcsüggenztette, 's azon vélekedést, hogy a' Franciaák honjokban meggyőzhetetlenek volnának, semmivé tette. A' Parisba 's a' császári méltóság megsemmisítésére vivő út meg volt törve. A' Bar-sur-Aubenál Jan. 24. 1814 történt ütközet vagy azon első ellenállás után, mellyre a' szövetségesek Schweiz felől akadtak, Franciaországba lett beállítások olta sebesen nyomultak ezek Paris felé. Napoleon, a' ki fényes ígéretekkel hagyta el Parist, Blücher (serege ezét jóval is felülmulván) 26-kán Vitrynél visszanyomta, 28-kan, midőn Schwarzenberg Chamontban, Blücher St-Dizierben, Wrede Audelothan 's Wittgenstein Vassyban állott, minden hadi erejét Briennenél gyűjtötte öszve 's 29-kén egész erejével megtámadta a' szövetséges seregeket. Mind a' két részről elkeseredett és véres volt a' csatázás. Végre az éj eljött, 's a' meggyújtatott Brienne lángjai világosították a' csatamezőt. Chateau vezér két bataillonnal megvette a' briennei várkastelyt, de azonnal ki is kellett abból takarodnia. Csak 11 órakor lett vége az ütközetnek. Más nap ismét elkezdődött a' véres munka, 's a' Franciaák nagy száma által kinszerítettett Blücher Trannesig visszavonulni. 31-én Napoleon is a' La Rothière és Trannes közt lévő térségen állott seregével. Azonközben Febr. 1 a' württembergi koronaherceg 's gróf Gyulay seregei és az orosz gránátosok tartalékserege egyesült Blücherrel, és Schwarzenberg herczeg jelt adott a' csata elkezdésére. Dél tájban Blücher 3 csapatra osztott seregével előnyomult, nevezetesen Sacken vezér La Rothière, Gyulay Dienville 's a' württembergi koronaörökös Chaumreil felé, míg Wrede vezér Doulevantól Briennek vette útját. A' föld miatt keves hasznokat lehetett venni az ágyúknak; hanem a' katonaság hátorsága kipótolta ezt a' hiányt. Először a' württembergi koronaörökös kinyomta erdei álláspontjából az ellenséget 's elvette tőle a' la gibriei fontos helyet, mellyt az ugyan ismét megtámadott, de több óráig tartó küszködése után is a' győzedelmes kezeiben kellett hagynia. Gyulay Unienvillet vette meg, 's Sacken La Rothièreig előnyomult. 3 órakor minden katonai osztályok tűzben voltak. A' nagy mértékben hulló hó a' tüzelést akadályoztathatta ugyan, de a' viaskodók tüztét el nem oltathatta. Napoleon maga igazgatta az ütközetet 's egész bátorsággal viaskodott, a' legveszedelmesebb helyekre nyomulván, mivel az itt nyerenő győzelemtől igen sok függött. Hasonlót tettek a' szövetséges fejedelmek is, kik személyes jelenléteikkel buzdították seregeiket a' győzelemre. La Rothière több ízben megvétetett, elvesztetett 's ismét visszafoglaltatott. Epen ezen helynek visszavevéséért csatázott Sacken 's már gyalogságának bajonnetei előtt állott az ellenség lovassága, midőn segítséget kapott. Ekkor reá ütött a' lovasságra 's Ó-Brienneig visszanyomta azt, midőn a' francia lovasok tulajdon gyalogságokat rendellenességbe hozták, 's 32 ágyú koszoruzta Sacken fáradozását. Azalatt Blücher friss sereget vitt La Rothière felé. A' város megvétetett. A' württembergi herczeg elfoglalta Petit-Masnilt, Wrede Chaumreilt, 's Gyulay Dienvillet. A' szövetségesek tökéletes győzedelmet nyertek. A' Franciaák éjjel minden oldalról visszahúzták magokat a' briennei országtón 's csak csekély őrizetet hagytak ott, melly más nap a' fősereg sorsára jutott. A' veszteség mind a' két részről nagy volt. A' szövetségesek 60 darab ágyút foglaltak 's igen sok ellenséget fogtak el. Ezen győzelem következtésül I. OROSZ-NÉMET HÁBORÚ.

L—ü.

BRIGADA, egy mintegy négy bataillon gyalogokból 's hat svadron lovasokból álló hadi csapat, mellyért is azon tisztt, a' ki az olyan bri-

galát vezérli, brigadirosnak nevezetik 's közönségesen generalmajor szokott lenni.

BRIGANTINA, olyan hajó, mellynek egy oldalán 10, 15 evezője, és a' mellett vitorlája is van, 's mellyben mintegy 100 legénynek lehet helye. Az evezős hajóslegények egyszersmind katonai szolgálatot is tesznek 's puskájok az evezőpad alatt van. A' brigantinákat a' közép-földi tengeren használják, főképen tengeri rablásokra, a' honnan nevezeteket is vették. Ezek főképen sebes futók.

BRIGG, eredetikepen angol szó, gyakran a' brigantinával egy értelmű 's bricknek is iratik, azonban valósággal minden két árboczu hadi 's kereskedő hajó.

BRIGGS (Henry), nagyérdemű mathematicus a' 16—17 századból, szül. 1556 Warley-woodban, mh. Jan. 1630. Nem annyira sok, mint fontos munkákat irt. Főérdeme, hogy ő adta ki legelőször (1618) a' logarithmica táblákat olly módon, mint azok most szokásban vannak, mellyekben t. i. log. 10=1. Ennekokáért az illetén logarithmusok tüle nevezetnek (*logarithmi briggici*). Hutton ugy festi ezen tudóst, mint erkölcses teljes bölcsét. Tittel.

BRIGHELLA, I. MASZKOK.

BRIGHTHELMSTONE, megrövidítve Brighton, egynéhány esztendővel ezelőtt esmeretlen haláshely a' sussexi grófságban, Angliának déli partján, mellyet csak azon utazók kerestek meg, kik alkalmatosabbnak találták a' Dieppeből (Franciaországban) ide, vagy innen Dieppebe való utazást, mint a' Calais és Dover közt való tengeri utat; most pedig egy Angliának legkedveltebb és legfényesebb tengeri ferdjői közül, egy telegraphpal, 1324 ház, és 35,000 lak. Hirtelen nevekédését Brighton egyedül a' legközelebb megholt angol királynak (IV. Györgynek) köszönheti, a' ki koronaörökös korában, nem tudni, mi okból, itt használta a' tengeri ferdest 's pompás nyári lakhelyet építettett magának benne, melly által sok nagyoknak adott példát az itt való nyári lakásra, annyira hogy Brightont csak hamar a' legszebb épületek díszesítették. Épületei közt legnevezetesebbek a' koronaörökös istállója 's az ugy nevezett Crescent a' körülte lévő szép piacczal. Megjegyzést érdemel Brightonban a' koronaörökös jól etelált szobra is. L—ú.

BRILLANT, I. GYÉMÁNT.

BRILLANTOZNI, annyit tesz, mint egy gyémántot vagy más drága követ brillant módra köszörülni. A***s

BRINKMANN (Károly Gusztáv), királyi kamarás, elébb rendkívüles svéd követ Londonban, 's az éjszaki csillagrend középkeresztése, szül. ősi jószágán a' Branokirka kerületben, a' stockholmi kapitányságban, Febr. 24. 1764. Apja, Brinkmann János Gusztáv, a' maga idejében jeles ügyvéd volt 's tetemes jövedelemmel birt. Anyja gróf Leyonstadt Bemtus Krisztina volt. Minekutána pallérözódása alapját Svédországban megvetette 's az upsalai egyetemet is meglátogatta volna, elküldé apja Németországba, hogy ott a' legjelesebb intézetekben folytassa tanulását, 's legelőször is Barbyba, melly akkor, mint a' Herrnhuterek főiskolája, nagy tekintetben állott, azután Halléba, hol Schleiermacherral szoros szövetségre lépett, 's végre Leipzigba és Jenába. Csak 1790 tért vissza hazájába, a' hol jeles nyelvtudománya 's az országtörvényi viszonyok korán szerzett esmerése mellett legjobb sikerrel lépett a' diplomatai pályára. 1792 már mint követségi titoknak küldetett Dresdába a' svéd követ mellé, a' hol 1794 az ügyviselő hivatalát is vitte. 1797 nagykövetségi titoknaknak nevezte ki a' király Parisha 's a' következett esztendőben ügyviselőnek ugyan ott. Brumaire 18 után hamburgi consul Schlüterrel 's más diplomaticai személyekkel együtt elküldetett az első consul által 's Weselben tartózkodott egy ideig. 1801 szint e' rangban ment Berlinbe 's itt volt a' burkus rend híres visszaküldetésekor. Az ő nyilvános helyezete kényes és bajos lett ugyan ez által, de személyes tulajdonságai

miatt még is tiszteltetett. Diplomatical characterre ez időben tökéletesen megszűnt. Azonban nem sokkal azután újra fellépett a' berlini udvarnál, mint rendkívüles meghatalmazott, 's kíséré mint ilyen a' burkus fő hadi szalást 's az udvar szökését 1807. A' következett esztendőben Londonba ment mint svéd minister, a' honnét 1810 hivatott vissza Stockholmba. „*A histoire des cours du Nord*” című munkában, melly nem rég jelent meg, kifejtve találai azon viszonyokat, mellyekben B. gyakran belső meggyőződésének ellenére is eleget tett köteletségének. Miolta visszatért honjába, Stockholmban lakott szüntelen, mint kir. kamarás 's tagja az országos ügyek megfontolására rendelt collegiumnak. 1815 nyéré meg az éjszakai csillagrend középkeresztjét 's tagja lón a' tudományok svéd kir. academiájának. Eletmódja sok sajátsággal birt ifjúságától fogva; hogy az iránt hív marachasson, meg nem házasodott, noha legkellemesb viszonyokban élt szüntelen a' legszebb 's leglelkesebb asszonyokkal. Stockholmban egészen csak kedvelt studiumainak élt, körülvéve válogatott könyvtárától 's múkinesétől szép museumában, a' hol hálni is szokott, mert csak nyugvó ágyán szunyadozott egy kicsit 's igen ritkán jurt ki. Legkedvesebb mulatsága volt, meghitt barátival 's néhány lelkes és nagy pallérozásu asszonysággal szakadatlanul levelezni. Ezekhez a' literatura 's élet casnisticája legérdeklotesb tárgyairól irt gyakran leveleket, mellyek foglalatos bőségére 's formájok ékességére nézve legnagyobb tökéletességgel bírnak. Bő elmésség, kemény ráspu, legfinomabb ítélet egyesül mindenben, a' mi irótollából folyt, mert a' stylum helyességére nézve legszorosabb regulákat szabott volt magának. Igy sok esztendeig állott érdeklotes levelezésben Staël asszonysággal. A' kifejezés bőségével 's ügyességével a' régi Latium classicus nyelvében szintugy birt, mint a' franczia, német, angol és svéd nyelvekben. Az irás kötött 's kötetlen módjában egyiránt volt tökéletes. Leipzigban tartózkodásakor Selma álnév alatt két kötetben adott ki költeményeket, mellyek a' critical levelekben jól fogadtattak. Az említett nevet későbbi költeményeinél is megtartá, mellyeket almanachokba 's folyó irásokba adott. Legnagyobb praecisiót tisztaságot 's euphoniát találni utolsó munkájiban, mellyek „*Philosophische Ansichten und Gedichte*” cím alatt jelentek meg. Parisban léte alatt egy kis kötet verset nyomtatattott meghitt baráti 's barátinji számára: mintegy 16 illatos virágot elegiaj versmértékben, a' hol a' verskészítés törvényeit szintolly szoroson megtartja, mint Schlegel és Voss. Honi nyelvében is esmeretes mint remek költő. Dec. 20. 1821 egy költeményt „a' Genius világa” nyujta be a' svéd academiának, melly a' legnagyobb jutalmat, egy nagy arany emlékpénzt, nyerte el. Minthogy Németországban léte alatt a' legelső német költőkkel 's gondolkozókkal, nevezetesen Göthével, Jacobival, Fichtével a' Schlegel testvérekkel, 's ugy szinte a' legérdeklotesebb kormányfiakkal is szoros szövetségben élt: azért sokan voltak egy ideig olly hibás véleményben, mintha ő volna a' „*Denkwürdigkeiten des Herrn von S—*” című munka szerzője, mellyet csak egy beavatott irhatott ugy. Hihető, hogy Woltmann az említett munka valódi szerzője Briukmannal volt beszélgetéseiből sokat leirt. Mh. 1828. Zs. G.

BRISEIS, I. ACHILLES.

BRISSAC, I. COSSÉ.

BRISSOT DE WARVILLE (János Péter), szül. 1754 egy Quarville nevű faluban, Chartres vidékén, hol atyja kalácsütő és vendéglő volt 's egy kis jószággal birt, melly hiúságának alkalmat adott ezen praedicatorum d' Quarville felvételére, mellyet utóbb Angolországban de Warville-re változtatott el. 20-ik évében már több iratokat adott ki, mellyeknek egyike 1784 a' Bastilleba vivé. Genlis asszonyság memoiraiban azt mondja, hogy ő volt, ki a' chartresi herczegnél való befolyása által szabadságát neki visszaszerzé. Madame d' Orleans házából vett el egy személyt 's Angolországba ment. Itt mint kém élt a' parisi politiahadnagy

zsoldjában, egyszersmind a' literatúrával is foglalatostkodott és próbált Londonban egy lyceum felállítására. De nem sült el szándéka. 1788 Amerikába utazott, a' mint mondják, a' democratia alapjainak megtanulására. Visszajövele után 1791 egy munkát adott ki az egyesült tartományokról. A' rendek köz gyűlése öszvehivatásánál néhány pamphlet-ke't 's reá egy újságot: „A' francia hazafi,“ adott ki Parisban. Midőn Jul. 1789 a' parisi közönség képződék, ő annak tagja lőn. Egy ő a' Mars mezei zendülésnek főindítóji közül, hol XVI. Lajos letételeét és köztársasági kormányt kívántak. Szüntelen ellenségeskedőleg beszélt minden idegen hatalmak ellen és kieszközlé az első hadizenetet Austriának. Aug. 10. az egész új ministerium majdnem az ő pártosiból állott. Mint a' convent tagja a' diplomaticai kiküldöttség elején állott, mellynek nevében Angol- és Hollandország ellen háborút javalt. XVI. Lajos perénél az itéletet a' nép hatalmába játszani törekedett 's a' király halálára dolgozott a' végbevétel hátráltatásával, míg a' fő köz gyűléstől elfogadtatik a' constitutio. De a' revolutio folyamának közepén lebukott az ő pártja. Több vádak után azt hozta fel ellene Maj. 28. 1793 Robespierre, mintha azon dolgozna, hogy két parlamentumból álló szövetséges igazgatást hozhasson be 'sat, 's egyszersmind kíváná, hogy a' revolutio szeke előhözassék. Maj. 31 teljessé tevő romlásat. B. egy neufchатели kereskedő neve alatt Schweizba törekedett, de Moulinsban elfogatott 's életének 39 évében Oct. 31 a' guillotin alatt holt meg Parisban. Mint az Amerikaiak határtalan tisztelője a' Quackerok erkölcsét vevé fel, első hozta be azon szokást, a' hajat nem porozni. Hírénel kisebb lévén a' Girondisták között, legfeljebb csak a' vélekedéseket tudta vezetni, midőn más sokak ezen pártban őt bátorságra, merészségre és tehetségekre nézve sokkal felülhaladták. Zs. G.

BRISTOL, London és Liverpool után legnevezetesebb kereskedő város a' britanniai 3 ország. (6700 haz 's 76,500 lak., kik közt sok Methodisták vannak), a' sommerseti grófságban fekszik, az Avonnak a' Savernebe szakadásánál. A' traditio eredetét Bristolnak K. sz. e. a' 4-ik századig viszi fel. Gildas K. sz. u. 430 eszt. táján Britanniának megerősített városai közt említi. A' 11 száz. némelyek állítása szerint, rabszolgákkal kereskedők piacza volt 's már II. Henrik alatt (mh. 1189) gazdag és nevezetes városnak tartatott Bristol. Virágzásának legfőbb pontját a' 18 száz. érte el az Avonnak hajókázhatóvá tétele által. 1727 evezett el az első bárka Bristolból Bathba. Tágas kikötőjében a' hajók teljes bátorságban lehetnek. Az 1803—1809 tett építésekéből, mellyek 600,000 font sterlingnél többre kerültek, sok hasznot vett be. Nagy pálinkafőzéseit, üvegütőjét, ércöntő műhelyeit, szappanfőzéseit, gáliczkő- és sok más fabrikáját, igen jó 's gazdag kőszénbányái hathatósan előmozdítják. Bristol leginkább Irlanddal 's Nyugatindióval kereskedik, Neufundlandnál nagy halászatot üz 's 2000 hajójánál több van foglalatosságban. 7 bankja, 1 borseje, 1 pneumaticum institutum a' chemiára 's physiologiára nézve, 32 ispotálya, 27 kápolnája 'sat. van. A' bristoli püspök lakhelye Wells. Bristolnak ferdőjit sok vendégek látogatják meg. 18 temploma közül egyben mutogatatik Sterne barátjának, Draper Elisának, emlékoszlópa.

L—ú.

BRITANNIÁNAK a' Romaiak Aristoteles után a' mai Angliát és Skóciát nevezték, melly név talán ezen régi szótól „brit“ tarka, jó, mivel a' lakosok testeket tarkarú szokták volt festeni. Plinius és Aristoteles szerint ez a' sziget hajdan ALBION (l. e.) nevet is viselt. Azt a' tengert, melly Britanniát körülveszi, napnyugoti, atlasi, hesperiai Oceannak nevezték a' régiek. Caesarig esmeretlen volt Britanniá a' Romaiak előtt; hanem a' Phöniciáiak, Görögök és Carthagoiak esmerték azt, kiváltképen az első, kik czint vittek innen hazájokba, a' honnan Czinsziget nevet adtak Britanniának, melly név Herodotusnál emlittetik. Caesar két ízben táborozott Britanniában, mellynek lakosait egészen durva 's pallérozatlan állapotban találta, megverte őket 's a' tartományt elfoglalta. Mindazonáltal

csak Claudius alatt lettek a' Romaiak Britanniának állandó birtokosai, midőn még többet foglaltak el abból 's Britannia romana név alatt provinciákká tették azt. Legszélesebbre terjesztették ki a' romai uraságot Britanniában Hadrianus és Constantinus. Végre a' meggyőzött lakosok romai szokásokat vettek be. Britannia már Caesar idejében igen népes és Tacitus előadása szerint termékeny volt. Romai és barbara Britanniára osztott. Amazt a' Romaiak Hadrianus olta egy tornyokkal 's bástyákkal megerősített földsánc által oltalmazták a' Barbarusok ellen. Antonius alatt Lollius Urbicus még kijebb terjesztette a' falakat; hanem Septimius Severus régi helyekbe visszatette. Ez alatt a' romai provincia keleti (prima vagy inferior) 's nyugoti részre (secunda vagy superior) osztott. Constantinus még 2 provinciát kapcsolt hozzá. A' régi Britannia lakosai részszérent a' Celták egy eredeti coloniájától, részszérent Gallusoktól származtak, kik Németekkel keveredvén öszve, Galliából vándoroltak Britanniába. A' celta colonisták, vagy a' tulajdonképen vett Britanniáiak a' tartomány belső részében laktak 's a' kereskedőkkel kevesebb társalkodások volt, mint a' Galliaiaknak, kik a' partokat lakták, a' honnan a' Romaiak bizonyítása szerint vadabbak 's pallérozatlanabbak is voltak ezeknél. A' galliai lakosoknak a' partokon már voltak állandó birtokaik, következésképen inkább volt, mit félteniük, mint az erdőkben széleszórva lakó celta colonistáknak. Altljában földmívelést nem űztek; hanem baromtartásból és vadászatból éltek. Öltözetek állatok bőreiből állott és sövénykunyhójikat nád fedte. Papjaik, a' druidák, 's szent asszonyaik uralkodtak rajtok. L—ú.

BRITANNICUS CAESAR (Tiberius Claudius Germanicus), Claudius császár és Messalina fija, ki őt keves nappal szülé Claudius kormányra lépte után. A' senatus mind az ifju herczegnek, mind apjának Britannicus melléknevet adott, midőn ezen utolsó britanniai hadjából mint győző tért meg. Mint a' király első szülöttje, ő volt az igazi koronaörökös; de Claudius az uralkodni vágyó Agrippinától, második feleségtől, reábeszéltetvén, emennek első házasságbeli fiját, Domicius Nerót, fogadta fijának, 's mivel ez Britannicusnál 3 évvel idősebb volt, őt nevezte koronaörökösnek. A' megvesztegettetett senatus jóvá hagyá. Agrippina azonban anyai gyengédség színe alatt a' lehetséges legnagyobb éretlenségben iparkodott Britannicust tartani. Ennek szolgálját olyanokkal váltotta fel, kik az ő kényére dolgoztak. Tanítóját, Sosibianst, megölette. Nem engedé meg, hogy a' palotán kívül megjelenjék, sőt még az atyjától is távol tartá, azt állítván, hogy buta és nyavalatörős. A' öreg gyenge császár megérteté ugyan, hogy Agrippina alatomosságait átlátja; de az ő általa okoztatott halála hátráltatá még is a' történet hiba megjobbításában. Nero császárnak kiáltott ki, 's Britannicus mind-egyre kemény felvigyázat alatt maradt. Midőn utóbb Agrippina Nérovval magával visszalkodásba esvén, őt fenyegeté, hogy helyette Britannicusnak adja a' kormányt, Nero az akkor 14 éves Britannicust méreggel megöleté.

BRITINIANUSOK, Britini nevé első lakhelyekről Anconában kölcsönözék megnevezéseket 's egy különös congregatióját tevék az Augustinianus szerzeteseknek. Életek módja felette kemény volt, hussal soha nem éltek 's azonkívül, hogy az anyaszentegyház által kijellett napokon az ételben 's italban parancsolt mérsékletet szorosan megtartották, a' kereszt felmagasztaltatása innepétől egész Husvétig böjtöltek, minek pontos teljesítését szerzetes törvényül tevék magoknak. Ruházatjuk szürke volt, de övet nem viseltek, 's ez által lehete őket a' Minoritáktól megkülönböztetni. Minekntána IV. Sándor 1256 végre hajtotta, hogy a' különbféle társaságokra osztott Augustinianusok egyesülnek, a' Britinianusok is ezen egyesülethez kapcsolák magokat.

BRIZZI, I. FRANZIA JÁTÉKSZIN.

BRIZZI, Florenczben született híres tenorista vagy inkább ba-

rítónista volt Crescentini idejében. Midőn 1801 Bécsben az olasz énekes játékokban legelőször fellépett, tüzes előadása nagy tetszést nyert; leginkább tündöklött pedig mint Achilles Pár operájában; azonban ideje már elhaladt.

BRODARICS (István), tótországi születésű. Pécsi prépost korában II. Lajos királytól több ízben követségbe küldetett Sigmund lengyel királyhoz, 1525 pedig VII. Kelemen római pápához, hogy ettől pénzbeli segédelmet kérne a török háborúra 's közbenjárásáért esedeznék a többi ker. fejedelmeknél, hogy ezek is együtt fognak a' dolgot a' magyar nemzettel II. Soliman temérdek hatalma ellen. Egyszersmind azt bizta reá a' király, hogy utjában látogatná meg I. Ferencz francia királyt, — a' ki, minekutána V. Károly, romai-német császár és spanyol király, hadvezéréától, az általszökött Bourbontól, ugyan azon esztendő elején Paviánál megveretett 's elfogatott volna, Pizzighitone várában tartaték fogva, — 's azzal a' biztatással vigasztalná meg őt, hogy Lajos király mindent el fog követni a' császárnál, szabadulásának eszközésére. Hazatérvén ezen utjából Brodarics, 1526 elején szeremi püspökké 's ország korlátnokjává (cancellarius) nevezetett a' királytól. Ezen mineműségében követte a' királyt a' mohácsi mezőre 's azok közé tartozék, a' kik a' királlyal együtt Tomori ellen azon valának, hogy Zápolya János és Frangepani Kristóf hadjainak elérkezéséig kerültessék a' közönséges csata. A' viadalban közel vala a' királyhoz, de a' ki azután a' zavarban eltűnt szemei elől. Maga Brodarics megmenekedvén, elébb ugyan egy kis ideig I. Ferdinand pártján vala; minekutána pedig Ferdinand és János királyok közt kiűtött volna a' háboru, nem akarván abban részt venni, Lengyelországba vette magát 's a' krakói püspöknél, Tomicius Péternél, tartózkodék, a' ki neki nagy jóakarója vala. Mikor került onnan vissza, bizonytalan; de tudva van, hogy 1535 Frangepani Ferenczel és Verbőczy Istvánnal együtt ő alkudozék Bécsben János király részére fegyverszűnés iránt. 1537 vácozi püspökké lett; 1539 pedig Verbőczy Istvánnal Lengyelországba küldetett, hogy megkerje János kir. számára Sigmund király leányát, Isabellát, a' kit azután, Perényi Péter és Homonnai Druget István társaságában, Budára és Székes-Fejérvárra elkísért. Nem sokára a' menyekző 's a' királyné megkoronáztatása után megholt Brodarics Váczon Nov. 7. 1539. Jovius (*Hist. sui temp.*) magasztalja benne „ingeniū eruditū vim et dexteritatem in omni rerum actione sigularem“. Megirta I. Sigmund, lengyel király, számára a' mohácsi csata folyamatját és kimenetelét; melly megírása legelőször Pysser Mátyástól adatott ki Krakóban 1527, 4; azután Sámbocki János (Sambucus) Bonfinio tizedjeihez adott toldalékába bevette; külön pedig ismét kinyomtatattatott e' czim alatt: „Stephani Broderici narratio de proelio, quo ad Mohácsium anno 1526 Ludovicus Hungariae rex perit, cum commentario Joh. Casp. Khunii“ (Argentorati 1688, 8). Magyarra fordítva kiadta Letenyei János Budán 1795, 8. — Tomicius Péter krakói püspökkel volt levelezése, melly az idejebeli történetekre világot vet, a' varsói országos könyvtárban tartatik. Maga magát többnyire Brodericusnak, néha Brodarithnak írta.

Fabri Pal.

BRODI, kereskedő város keleti Galitiában, a' zloczowi kerületben, Oroszország határan, várral, 2600 ház, 22,000 lak., kik közt 17,000-en Zsidók. Nevezetes kereskedést üz marhákkal, lovakkal, mézzel, viasszal, faggyuval, nyul-, prém- 's egyéb bőrökkel, anissal, aszalt gyümölccsel 'sat. Muszka- és Törökország felé. A' kiskereskedés a' Zsidók kezében van, de találtatnak közöttük nagykereskedők is; a' derekabb kereskedő házak német lakosokéi.

BROEKHUIZEN (Jan van, Janus Broukhuisius), tekint. nemzetiség ivadéka, Amsterdamban 1649 szül. Már gyermekkorában nagy hajlandóságot mutat a' tudományokhoz. Atyja halála után nagybátyjának gyámsága alá került, a' ki patikást akara belőle nevelni. B. engedett

ugyan rokonja kívánságának, de fires idejét a tudományok-, főkép a poésisnek szentelte. Néhány év múlva katona lett 's 1672 mint hadnagy harczolt a' Francziák ellen. 1674 admiral Ruyterrel Amerikába indult. A' hajón bajnoksársinak hőstetteit dallá 's St. Domingo előtt fordította David 44-ik zsoltárát latán versekben 's írta Celadonját. A' nimvegeni béke (1678) után Utrechtbe ment, hol alkalma akadt, több tudósokkal, különösen Graeviuszal, megismerkedni. Itt adá költeményinek egy gyűjteményét (1684; pomp. kiad. Amst. 1711. 4.) 's fordítá Rapin „Homer összevasonlittatása Virgille“ czimű irását. Nem sokára békésebb tisztséget nyere Utrechtben 's kényelmesen élt a' Musáknak. Kiadta Sannazarius költ. és Palaeus irásait, későbbben Propertius és Tibullust. Mh. 1707. 66.

BROGLIO Broglie, Broglia, egy a' franciaia hadi és diplomaticai érkönyvekben hires familia, ered Piemontból: 1) Ferencz Maria, franciaia marsall, szül. 1671 és megholt 1741, dicső részt vett 1689 óta minden hollandiai, német és olasz háboruban. Diplomaticai foglalatosságokban is használtott. Minden lépcsőkön átemelkedett, míg 1734 franciaia marsall lón. Az austriai örökségi háboruban a' bajor és cseh seregek fővezére volt, de a' franciaia szélekre hátrálván, az udvar kegyét elveszté. — 2) Victor Ferencz, az elébbinek legidősebb, fija hasonlól franczia marsall, szül. 1718, pályáját a' guastallai és parmai csatában kezdé (1734) 's minden franczia háborukban merészen küzdött, ha nem mindég szerencsésen is. A' 7 évi háboruban d' Estrées alatt küzdött Hastenbecknél és Soubise alatt Rossbachnál. Mint fővezér annál szerencsésebb volt Bergénnél. A' császár az itten nyert győzelem jutalmául birodalmi herczeggé tette. Az ő és a' Pombadourtól kedveltettt Soubise között volt egyenetlenség visszahivatását és számkivettetését okozta. XVI. Lajos 1789 a' revolutio kezdeténél hadi ministerré nevezte ki; egyszersmind azon seregeket vezérlé, mellyeknek Parist kellett volna zabolában tartaniok. A' nemzeti seregek elpártolása minden intézeteit semmivé tette, 's Broglie kibujdosott. Az 1792-ki háboruban minden foganat nélkül vezérelt egy kivándorlott csapatot. Annak végződése után magát egészen visszavonta 's megholt Münsterben 1804, élte 86 évében. — 3) Claudius Victor, az elébbinek harmadik fija, ellenkezőleg épen azon képzetekben egyezett meg, mellyek a' revolutiónak alapszékjei voltak. A' kolmari nemesség követéré választatott a' general-statusoknál. Az alkotó gyűlés elszéledése után tábori marsallá neveztetett a' rajnai seregnél, midőn azonban az Aug. 10 decretumokat megismereni vonakodnék, munkálkodáson kívül helyeztetett, későbbben ugyan azért a' revolutio törvényszéke elejébe vitetett 's Juniusban 1794 guillotine alá jutott. — 4) Károly Ferencz, Victor Ferencznek testvére, arról hires a' diplomaticai történetben, hogy XV. Lajos titkos kormányának vezetését ő reá bizta. Noha Broglie a' terhes foglalatosságoktól felette eszesen meg tudott is menekedni, ezen alattomos kormány által, melly a' nyilvánosnak nem ritkán egészen ellene dolgozott, még is a' legnagyobb 's legfertelmesebb zavarodások születtek. Ezért a' király által szinlésből száműzetett ugyan, de egyszersmind titkon azt a' megbizást is vette, hogy száműzetésében munkálódásait szintugy folytassa, mint azelőtt. XVI. Lajos alatt nem vétetett semmi haszna, 's megholt 1781. — 5) Victor, franciaországi pair, Claudus Victor fija, l. a' követ. oziók.

BROGLIO (Victor, herczeg), franciaországi pair, szül. 1785. Nagyapja a' hét esztendő háborúból esmeretes marsall, herczeg Broglie volt. Apja Victor mint a' revolutio törvényszékének áldozatja esett el, minden bebizonyított patriotismusa mellett. B. igen jeles nevelést kapott 's elejénte szép mesterségek iránti hajlandóságát követte. De csak hamar sokkal inkább vonzódott a' komoly tudományokhoz 's a' status practicus kormányához. Statustanácsnok lón, auditor, hadi intendant Illyriában és Valladolidban 's franciaia követségi tanácsnok Varsó-

ban, Bécsben és Pragában. 1814 a' pairkamarában foglalja helyet 's fényes bizonyosságait adá, hogy a' társaság pallérozott rendjei mostani viszonyait 's a' mostani műveltséghez alkalmas törvényhozást mély [gondolkozás 's szorgalmas tanulás után igazán esmeri. Ney perében egy volt azon csekély számú pairek közül, kik a' „nemvékeket“ kimondták. Hátha-tósan beszélt a' kivételi törvények 's a' száműzési lajstrom ellen. Midőn a' ministerium a' politia hatalmát terjeszteni igyekezett, nagy helyben-hagyást nyert ezen állítása: „hogy most az országlások mindent, 's ezen-felül egyedül magok, akarnak megtenni, a' miből kettős alkalmatlanság származik, hogy a' közönség a' történeteket nem esmeri, mellyek az országlást rendkívüles végzésre készítetik, 's hogy egyszermind az országlás sem tudja meg a' köz véleményt.“ A' folyó íráskor censurája szülte vetekedéseknél így szólt: „Minden új országlás aggodalom nélkül engedheti meg a' szabad beszélést, mihelyt nem tarja kötelességének az eléb-binek visszaéléseit védelmezni. A' sajtókorlát eltitkolja a' ministerek előtt, még pedig saját hibájok miatt, azon helyzetet valódi esmeretét, mellyben ők a' nemzethez vannak. Egyebek közt szerfelett gyengíti a' közönség kedvező előítéletét a' korona főtisztjeinek kormányügyességé felől. A' sajtókorlát csak oly ministerek előtt becses, kik a' statusban valamelly párt karjai közé indulatosan dőlni 's annak önkényt 's kicsapongást megengedni akarnak.“ Broglie az 1830 esztendei revolutio alkal-mával a' belső dolgokra ügyelő ministerium ideig való biztosának nevez-tetett ki a' municipalis commissio által, Aug. 12 pedig ugyan 1830 a' nyilvános oktatás és isteni tisztelet ministere 's a' statutanács előlülő-je lett I. Lajos Filep, Francziák királya, rendelésére. B. jeles esmere-tekkel bír ezenkívül a' statusgazdálkodás egész körében, ügyes szónok, 's a' mi ritka ügyviselő sajátja, egyszerre be tud hatni a' dolog velejé-be. Felesége a' híres Staël asszonyság leánya. Zs. G.

BROMIUS, Baachus mellékeve.

BRONCZ, *aes campanum*, v. *caldarium*, *bronzó*, sárga és veres réz, vagy pedig czin, veres réz, és vismuth érczből álló mesterséges éroz-keverék, mellyből szobrok 's egyéb műdarabok öntetnek. A****s.

BRONCZOZNI. Ezen mesterség képszobroknak, büszteknek 's más butoroknak olyan borítékot ad, melly által a' bronzhoz hasonlók-ká lesznek. A' boríték színe kinekkinek önkényétől függ. Közönsége-sen aranyport vesznek hozzá. Ennek készítése végett aranyfüstöt addig kell szinmézszel dörzsölni egy kövön, míg az arany a' legfinomabb ré-szekre el nem oszlik. Ekkor a' keveréket vízzel megtelt edénybe kell tenni, hol a' méz felolvad, 's az aranypor fenékre száll. Ezután a' vi-zet le kell szürni 's a' port megszáritni. Szoktak bronzozni kásás arannal (*Musingold*) is, melly czinből 's kénésből olvasztatik öszve meghütte-tik, porrá töretik és szalamiával 's megtisztázott büdös kóvel egyforma mássává dörzsöltetik. Ezt lombikba kell tenni, mellyből az öregbített tüznél a' kénéső a' szalamiának ammoniumával elszal, 's a' czin a' bü-dös kóvel és sósavanyval mézformán öszveköttette, halavány aranypor-formában marad hátra. Egy keves miniummal verhenyeges szint adhat-ni neki. Azontal a' bronzozáshoz kell egy különös, animagummiból 's lenmagolajból készült firnajs is. Ezen firnajsot elébb ecsettel reá kell kenni a' bronzozandó tárgyra 's rajta annyira meg kell hagyni szá-radni, hogy még egy kevéssé ragadós maradjon. Azután egy vagy két uja körül teker az ember egy darabka puha bőrt, azt a' porba bemártja, 's ezt vele szorgalmasan hedörzsöli, vagy, a' mi még jobb, egy puha szőrecsettel teregeti el az ember a' port a' ragadós színen. Azután mi-ndent jól befed, hogy meg ne porosodjék, 's úgy meghagyja száradni. Végre a' reá nem ragadott part gyenge ecsettel le kell sepergetni. A' fa bronzozására különös előkészítés szükséges. Meg kell t. i. előbb fi-nomra dörzsölni körön egyenként berlini kék és süítsárga festéket, um-braföldet, lámpakormot és pipaagyagot, 's ezeket azután oly irányban

kell egymással öszvegyíteni, mint a' szükséges festék megkíránja. A' fát előbb meg kell simítani 's lámpakorommal vegyített közönséges firajsszal bevonni. Minekutána ezen boríték megszáradt, kell még csak a' fen említett keveréket külön két izben reá kenni. Ha ez is tökéletesen megszáradt, kell még a' fen leirt bronzport ecsettel reá tenni, az egészt jól dörzsölni és simítani, 's azután igen vékonyan spanyol szappannal bevonni. Végre az egészt posztó darabokkal kell dörzsölni. A' bronzozandó vasat előbb annyira meg kell hevíteni, hogy az ember kezében el ne tarthassa.

A****s.

BRONZINO (Angelo), florenczi oskolabeli képiró 's Buonarotti utánzója; 1550 virágzék, sok portrait-eket feste 's historiai darabjaiban is jelesen kivitte a' fejeket. Legjobb miveinek egyike Florenczben a' Sta. Croce templomban látható. Ezen festés Krisztust a' limbusban ábrázolja, 's a' mint állítják, a' fejek, melyek közt a' mivész több baratinak és kortársinak arcjai tűnnek szembe, a' csoportozat és színezet tesz azt jelessé, azonban nincs hideg és manier nélkül. Mh. Florenczb. 1570. I.

BROSSES (Károly), a' bourgognei parlament első előtűlője, szül. Dijonban 1709, a' törvénytudománnyal foglalatokodott, a' nélkül hogy egyéb tudományokat és mesterségeket elméllőzne, melyekhez nagy hajlandósága volt. A' görög történetekkel szoros esmeretsége vágyat gerjeszte benne (1739) Olaszországot meglátogatni. Visszatérte után „Levelek Herculanium földalatti városának mostani állapotjáról” jelentek meg tőle (Dijon 1750). Tiz esztendő mulva jelent meg egy bő értekezése a' Fetis-imádról. Buffonnak, ifjusága barátjának, felszólítására ír 1756 az „Ausztraliai tengeri utazás történeteit.” Akkoron délszaki száraz földet hívének, mellynek Brosse Magellania nevet adott, 's ennek nem léte csak Cook által bizonyított be. Ezen munkát egy egészen másnemű követte, melly szerzője tudományának és esmereteinek körét 's különbféleségét bizonyítja: egy értekezés a' nyelvek mechanical mivéléről. Némelly hiányai mellett sok új és mély vizsgálatokat foglal az magában 's elmés gyanításokat és nézeteket; egyszersmind foglalatokodott Brosse egész élte folyamában olly munkával is, mellynek a' tudósok előtt nem kevesbbé lehetett nagy becsé. Elhatározá magát, hogy Sallustius lefordítja, 's ezen történetirónak hézagait kiegészíti. E' végre Sallustius munkájából 700 töredéknél több t' öszveszerzett, mellyekből, tetemes közbeszövések mellett, a' romai köztársaság 7 századbéli történeteit csudálkozásra méltó tudománnyal, öszveszerkeztette: olly munka, melly sokkal nagyobb részvétellel fogadtatik vala, ha az előadási érdem és kellem az éles elme vizsgálódásainak megfelel. Ámbár ezen különbféle munkák Brossenek sok idejét elrablották, még sem akadályozták őt hivatalainak hiv teljesítésében. Megholt 1777. Hátrahagyott kéziratjai elvesztek a' revolutio ideje alatt.

BROUGHAM és Vaux (Henry, báró), Angolország paire 's Lord-cancellarja, a' londoni kiralyi társaság tagja, 's az „Edinburgh review” munkás társa, Londonban szül. 1779 körül. Tanulása végeztével mint ügyvéd lépett fel, 's jeles törvénytudománya, ügyessége, egyenessége 's szorgalma által híressé lön e' pályán. Utóbb a' parlamentbe küldte egy kis város. Ott az oppositionalis párt tagjai közé tartozott, 's kifejezésének ereje és velőssége által mint az angol parlament egyik legnagyobb szónoka lett esmeretessé. Nyelve válogatott és szép, előadása tüzes, nagyítás nélkül, mert minden leírasi merészsége mellett is megmarad mindég a' mértéklet korlátjai között. Az alsó házban a' józan ész 's a' felvilágosodott kor méltó apostolának tekintetett. Halálig üldözött mindent, mit az emberiség jusaival meg nem egyezőnek itélt; a' józan ész 's a' kor kívánatit pedig hevesen védelmezte. Egyik leglelkesebb pártfogója volt a' Dissentereket felszabadító billnak 's Catholicusok emancipatiójának, szívéből utálván a' vallási és polgári türelmetlenséget, mint a' középkor durva századának kártékony maradványát. A' reformbillban is, melly

épen most forog az alsó ház előtt, Igen nagy része van. Minthogy Broug-
ham, a' haszon és becsületvágy minden ingereinek ellenállván, megnyeré
a' köz tiszteletet: azért őt választá a' megholt Karolina királyné IV.
György hitvese, a' felső ház előtt folyt perében törvényes gyámolónak
(*counsel*) 's nem tett semmit az ő tanácsa ellen. B. a' királynét állhata-
tos bátorsággal védelmezte 's utóljára még a' paireket is megindította
egy apostrophe által, melly az angol ékesszólás évkönyveiben a' legme-
részebbek közé tartozik. Midőn a' királyné, még mint wallisi herceg-
asszony, felől tartatnának tanácskozások a' parlamentben, 's midőn Char-
lotte hercegasszony országos jövedelme határozatnak el, B. már akkor
is szabadlelkűséggel különbözteté meg magát. Ezenkívül az angolorszá-
gi szegények állapotjáról való tudósításával 's a' szegények oskolaji fel-
állítására iránt tett javallatjával is rendkívüles érdemeket szerzett. Esme-
retes munkái ezek: „Vizsgálatok az europai hatalmasságok gyarmati po-
liticájá felől“ (1803, 2 köt.), mellyben Angliát felszólítja Franciaorszá-
got segíteni Domingo visszafoglalásában; továbbá „A' nemzetek állapotja
felől“ több kiadásokban, és számos nyomtatott beszédek, mellyeket a'
parlamentben tartott, 's némelly felfedezések a' physica körében, melly
neki kedves foglalatossága.

Zs. G.

BROUSSONET (Pierre Marie Auguste), orvos és természetvizsgáló,
szül. Montpellierben Febr. 28. 1761; természethistoriát, különösen
zoologiát, tanult 's első volt a' Francziák közt, ki abba Linné rendszerét be-
hozta. Első próbáját a' halakról irt munkában tette, mellyből csak egy
füzet jelent meg: „*Ichthyologiae decas I.*“ (Lond. 1782). 3 év múlva vis-
szament Parisha, hol Daubenton, ámbátor ellensége Linnének, elébb a'
„*Collège de France*“ 1784 pedig a' baronyógyoskolánál segédjévé ne-
veztetete. B. azonközben több jeles értekezést, a' többek közt: *Sur le loup
de mer; sur le silure trembleur; sur les vaisseaux spermatiques des
poissons; sur la respiration des poissons* etc., nyújtott be az academi-
ának 's felvételtett tagjai közé. 1785 a' parisi földmivelő társaság titok-
nokja lett, 's ezen intézet sikeres hatását neki köszöné. Egyéb munkáin
kívül a' földmivesre nézve nagyhasznu „*L'année rurale, au calendrier
à l'usage des cultivateurs*“ (Paris 1787—88 vol. II.) munkát adta ki.
Forster „*Geschichte der Entdeckungen und Schiffahrten im Norden-jéu*“
franciára fordította. Az ő ösztönzésére vitettek az első merinójnhok Spa-
nyolországból 's az első angorai kecskék a' Levantéből Franciaországba.
— A' revolutio viharai őt is magokkal ragadták. 1789, a' választó col-
legiumba hivatván meg, a' nemzeti gyűlés tagja lett. Itt kevéssé jelek-
ezett ki. A' convent megnyitása után visszavonult Montpellierbe, hol Maj.
31 után mint Girondista 's a' Brougesban öszvegyűlendő insurrectioi con-
vent tagja elfogatott. B. Madridba menekedett, hol Ortega és Cavanilles
botanicusok szívesen fogadták, de a' kivándorlott royalisták kiűztették.
Banks József, hallván barátja környülményiről, 1000 Louisd'ornyi hitelirást
küldött neki, 's B. egy angol hajón Indiába akart menni. Szélvész támadt
's a' hajót a' lissaboni kikötőbe hajtotta. Új üldözések lissaboni men-
dekéből is felverék. Végre, mint orvosa az egyesült statusok kövéének
Marococóban, Afrikába ment. Kütöröltetvén a' kivándorlottak lajstromá-
ból, visszatért Franciaországba 's mogadori consulnak nevezetett ki a'
Kaniszigetekre, 's midőn illy tulajdonságban a' jó remény foka felé akar-
na indulni, meghívás érte a' botanica tanítószékére Montpellierbe. 1805
a' törvényhozó test tagjává tette Napoleon. Halálát Jul. 27. 1807 egy
szerencsétlen esés okozta, mellynek a' volt következése, hogy minden
veveket és magokbanérhetőket elfeledett, a' melléknevek ellenben, mel-
lyek segelyével a' tárgyakat jelelte, könnyen 's elég számmal jutottak
eszébe. Nagybecsű kéziratok maradtak tőle.

bb.

BROWN (György), Irlandban született Jun. 15. 1698, tanulását Li-
merickben végezte 's életének 27 évében kurpfalzi hadi szolgálatba lé-
pett. 1730 mint kapitánysegéd orosz szolgálatba ment által, hol mindjárt

elejénte egy pártfűtést nyomott el bátor elszántsága. Érdemmel teljes részt vón mind azon háborúkban, melyeket Oroszország azon időtől fogva 1762-ig viselt. 1739 Krokznál török fogságba esett 's mint rabszolga háromszor adatott el. A' Konstantinápolyban lévő francia követ vissza-szerzé szabadságát. Olly szerencsés volt, hogy a' divannak némelly planumait megtudhatá, a' mellyekkel Pétervár felé sietett. Ezért generalmajorrá lón. A' 7 esztendő háboruban elfogatott Zorndorfnál a' Burkusok által, azonban megszabadítá magát, de ugy megsebesítettett, hogy többé a' sereghez nem mehetett. III. Péter tábori marsallá nevezé ki őt, hogy a' Dánország ellen meghatározott hadat ő alatta igazgassa. Brown vakmerő volt az uralkodónak azt mondani, hogy ezen háboru épen olly igazságtalan, mint politicaelleni volna, mellyért őt Péter hivatalától megfosztván, az országból kiharancsolá. De minekelőtte elutazott, magához hivatá az uralkodó ezen nemes férjfiut, megerősíté tisztségeiben 's azonfelül lieflandi kormányzónak nevezé ki, hol 30 esztendeig létében sok hasznos rendeléseket tett. II. József császár birodalmi grófságra emelé. Halála előtt néhány esztendővel koros léte miatt II. Katalintól elbocsáttatását kérte, de a' császárné ezt adá feleletül „Gróf ur, semmi sem választ el egyéb bennünket a' halálnál.” Ennek legnagyobb csendességgel néze szeme közé. Már harmincz esztendővel előre elkészítetté koporsóját, mellyet gyakortább megnézett, ugy szinte utolsó rendelését is felolvastatá maga előtt esztendőnként egyszer. Megholt Sept. 18. 1792, életének 95 évében.

BROWN (John), híres orvosiró 's a' róla nevezett Brownianismus szerzője, szül. Skotország Berwick megyéje Bucle nevű helyében 1735. Apja napaszámos volt, anyja tejárósné. Már a' falusi iskolában kitűnének a' fiu talentumai. Apja halála után anyja egy takács-hoz ment férjhez, a' ki B.t. mesterségére kezdé tanítani; de őt inkább az olvasás vonzá, 's szüléji, kik Separatisták voltak 's a' fiuból védet reményltek felekezeteknek, 16 eszt. korában Dunse városába küldék. B. szorgalma nem sokára tulhaladta oskolatársait, a' tudományokban jelesen előment 's vallástánító szándékozott lenni felekezeténél. De egykor, a' miatt, hogy a' püspöki egyházban isteni tiszteletet hallgatott, vonatván kérdésre a' Separatisták által, sanyaru türelmetlenségek keményen felingerlette, 's nyilván átlépett az uralkodó vallásra. 1755 elhagyta Dunse városkát 's Edinburgba vette magát, theológiát tanulni; azonban, mi okból, nincs tudva, szándékaról lemondott 's 1758 mint alokátó visszatért az elébbi helyre. Már ekkor kezdé fejleni szerencsétlen hajlandósága kicsapongásokra. Egy év multával megint Edinburgba ment, de törekvése, tanítószéket nyerni nem sikerült. Fordítás, latán nyelv tanítása 's későbbben ifju orvosok számára avatási értekezések készítése által szerzé élelmet, e' mellett az orvosi tanításokat is járta. Illy módon oktatói hivatalra könnyen nyithat vala magának utat, de kicsapongásai, főkép az italban nem tartott mértéklete, árnyékba vonák jó nevét. Cullen mind ezek daczára tanítóul adá őt fíjainak. B. más uton szándékozék boldogulni. 1765 megházasodék 's tanulókat fogada asztalához, de a' rendetlen élet 3—4 év mulva megbuktatá. Orvosi tanítószéket ohajtott megint, de nem nyerhete. Okát Cullenben, ki legnagyobb jóltévője volt, kereste; homályt törekedett orosztani tekintetere 's rendszerét eldönteni szándékozott. Az egyenetlenség lassanként nyilvános ellenkedésben mutatkozott. B. fellépett új rendszerével 's kiadta 1779 „*Elementa medicinae*“ czimű munkáját, mellyről privat tanításokban is olvasott. E' miatt Edinburg minden orvostanítójival ellenkedésbe esett, 's parthiveinek gyakran szabad öviselete és az ő fenhéjázó és sértő hangja, mellyen magáról 's másokról beszéle, az új rendszert és szerzőjét rossz hirbe keverék. Az orvosi társaság kétszer (1776 és 1780) nevezte ki előlülőjének. A' doctori czimet St-Andrewsben, Skotországban, hova számos barátival ment, vevé fel. 1782 és 1783 amyira felingerlék B. követőji az edinburgi professorokat és or-

vosokat, hogy a' vetélkedések gyakran kettős viadallal végződtek. B. legnagyobb megvetéssel szólott az orvostanítók tudosságáról, talentumokról és systemájokról. A' tanulóknak más részről meg vala tiltva, B. írásból idézett helyeket iktatni értekezésükbe. Tanításiban közönségesen nagy elevenséget mutatott, 's gyakran elragadta heve. Innen származik ezen felkiáltása: *Opium me hercle non sedat!* Ollykor, ha theoriáját tanítványinak élénken előadni törekedett, 's kicsapongásoktól különben is rongált ereje ellankadt, egy pohár rumban 40—50 csepp laudanumot ivék 's ezen adagot 4—5-ször ismétlé egy tanítás alatt. Ez által szinte az örültség emelkedett phantasiája; de egészen tenkre dőlt egészsége. 'S így hév buzgalma sokáig nem tarthata, 's elhenyülének lassanként tanítványi is. Végre fogságba esett adósság miatt; tanításit itt is folytatá. 1786 Londonba ment, azonban nem lett jobb dolga. Kihirdetett ugyan, hogy tanításokat tartand systemájáról; de foganatlanul. A' következő évben kiadá észrevételeit a' physica régi rendszereiről. Nem távozván szokott életmódjától, legjobb baráti is szegyenlék a' veletársalkodást 's tőle mind inkább félrevolultanak. Ő maga hév buzgalommal beszélt rendszere jövődő diadalmáról, e' mellett keveset tett. Oct. 1780, bő adag opiumot vevén be estve, éjtszaka gutaütés vetette végét éltének. Árván maradt familiáját Edinburg vette pártfogásba. — Mint minden új theoria, főképp ha az eddig divatban voltat végveszéllyel fenyegeti, számos ellenekre talál, úgy jart Brown systemája is. Szerzőjének honjában volt rossz hire, ellenkedése Cullen-, Monro-, Duncan- 's másokkal, kik az orvosi publicum ítéletét vezették, rendetlen élete, zavart stylusa 's első munkájának nehézfolyamu latánsága legalább a' mivel angol orvosoknál felette nehezíték elfogadtatását. Párhivei nagyrészt saját tanítványai voltak. Systemáját I. INGERLÉSTHEORIA.

bb.

BROWNE (Maximilian Ulysses gróf), cs. kir. feldmarsall, szül. Baselben Oct. 24. 1705. Browne Ulysses atya öccsével April. 1690 hagyta el Irlandiát II. Jakab királlyal. Austriai szolgálathba lépett és mint ezereades megholt 1731. B. korán katonapályát választott az austriai seregnek. Az olasz háboruban a' parmai és guastallai csatákban jelesül viselte magát, 1739 feldmarsall-lieutenantnak neveztetett ki. Junius 15. 1746 megveré a' Francziákat a' bochetti szorosoknál és megvevé Genuát. 1756 feldmarsall lett és a' burkus király, Fridrik, ellen állott. A' low-sitz-i csata, noha el volt vesztve, még is Browne híret nem csonkitotta. Hetednapra Saxoniába termett Browne, hogy a' szász hadi népet felszabadítsa, melly Pirna- és Königsteinban el volt zárva. Marsa a' takticusok által igen nagyra becsültetik. Később a' Burkusokat Csehországból kította; ezért az aranygyapjút kapta. Fridrik egész hatalmával Csehországba még egyszer berohanván, a' pragai csata következett Majus 7. 1757. Browne halálos sebbe esett és a' csatát elvesztette. Megholt Pragában Junius 26. 1757. Nem csak nagy kapitány, de nagy politikus és ügyes alkudozó is volt. Fridrik Brownetanítójának vallotta. *Gr. Majláth J.*

BROWNE, BROWNISTÁK, I. INDEPENDENSEK.

BRUCE (James), szül. Kinnairdban Skóciában 1730, 's London vidékén neveltetik. Már kis korában nagy reménységet nyujta maga felől. Tanuló pályája végeztével mint törvénytudó Skóciában akart megtelepedni, de felhagyott ezen szándékával és 23 évében Londonba jött, hol a' keletindiai foglalatosságok expeditiójában hivatalt nyerni reményelt. Itt megismerkedett egy kalmár leányával 's a' házi örömeket majdan többre becsülé az ariai gazdagságoknál. De neje házasságok elsőj esztendejében megholt Parishan, hova a' szelidebb éghajlat miatt költözködött. Ezen idő olta elveszté B. foglalatosságokra való hajlandóságát, 's csak azon szándékból vágyott a' szárazon utazni, hogy magát a' rajzolásban és idegen nyelvek esmeretében tökéletesítse. 1757 Portugál-, Spanyol-, Franciaországokat és Német-Alföldet látogatá meg. 1761 algiri consul lett, hogy ezen hivatal védlése alatt Afrikát beutazhassa. Angolországot

Jun. 1762 hagyta el, de még egy darabig Olaszországban tartózkodott 's ottan a' régiség dicső emlékeit vizsgálta meg. Algiri lakozása nem volt nehézség és veszélyek nélkül. Több utazások után mind Afrika közepe felé, mind a' középtenger szélein Asiába ment 1767, megnézé Baalbecket és Palmyrát 's betegesen tért Aleppóba vissza. Itt leginkább a' természet gyógyító erejével esmerkedett meg, mivel azon vidékeken, a' hova utazni szándékozott, az orvos különösen becsültetik. Az 1768 év tavaszán Kairóba ment, honnét azon év vége felé a' Nil folyásán felfelé követte. De vizen nem jött tovább Syenenél, visszafordult Kennébe, 's onnét egy karavánnal Kosseirig ment a' veres tengerhez, innét pedig az arab tengershéleken Jeddáig vitorlázott, melly kikötő az indiai portékáknak gyűlés helyek Mekka és a' határos országok számára. Itt egy kis ideig tartózkodott, azután a' tengershélen a' szorulatig hajózott a' veres tenger végéhez 's Sept. 1769 Masnahba tért vissza, melly egy kis sziget a' veres tenger afrikai részén közel Abyssiniához. Bajoktól és veszélyektől körülvéve tört elő Gondarig, Abyssinia fővárosáig, hol a' legvadabb nép között volt, mellyet élteben látott. Kevevel ezelőtt terjedt el ezen országban a' himlő, 's Bruce nagy tekintet szerzett magának az udvarnál 's népnél az europai gyógyítás módjával. Három hétnél tovább maradt Abyssiniában, megkeresé a' Nil forrásait 's egész esztendő telt el azon utjában éjszak felé Nubián és azon szörnyű pusztákon keresztül, mellyek ezen országot Egyiptomtól választják, 's Maj. 1773 ért Alexandriába. II évi távolléte után visszatért Skócziába, megházasodott másodsor 's a' tudományos munkákat egészen félbehagyni látszott, míg 1785 felesége halála nem kinszeríté a' beutazott tartományok leírásában vizsgálását keresni. Ezen leírás megjelent 1790, 5 k. 4-rét. Négy esztendővel ezután, a' lépcsőkről leesvén, megholt. Bruce nagy, erős természetű és kellemes alaku volt. Erős teste kiállá az erőlködést és szűkölködést minden baj nélkül; merész az ő felteteleiben, ügyes minden testi gyakorlásokban; hirrevágó és hiu, heves elméje könnyen haragra és gyanura gyult; különbféle esmeretekkel, több, új és ő nyelvek tudásával birt, de még is hijával volt azon nyugodt tekintetnek, melly a' mélyebb értelmű embert megkülönbözteti. Állításai, hogy Szerencsenország a' felvilágosodás legrégibb honja, hogy a' Falashák, Agavok és Amhara 's Gafat lakosai Palaestinaból eredtek, továbbá theoriái a' mivek, tudományok és kereskedés eredetéről 's ugy szinte regéji Axum, Meroé és Thebe építéséről 's Abyssinia régi történetei igazolni látszanak a' tudós Hartmann „Edrisi“-ben kimondott ítéletet, hogy Bruce sok nevezetes tudósításoknál igazság helyett gyakran hazugságot árul, magának gyakran ellene mond 's tudományos szint vesz magára, ugy hogy munkája csak nagy vigyázat mellett használtathatik. De az utazók legujabb vizsgálatiban némelly dolog igaznak találtatott, a' mit Bruce állított, 's természetesebbnek látszik feltenni, hogy az ő igazi hibája abban áll, hogy öntapasztalása gyanánt beszél el némelly dolgokat, mellyeket másoktól hallott, kik elámitották. Bruce Mihályról, I. LAVALETTE.

BRUGES (vicomte), a' francia udvar nevezetesebb személyei közé tartozik. Midőn a' francia revolutio kitört. hajóshadnagy volt, a' st. domingoi táborozás alkalmával, hol nemzetségének nagy birtoka volt, az angol seregnél szolgált. Későbben Golofkin grófnét vette feleségül Németországban. A' király Franciaországba való visszajövelekor Bruges, a' ki ott a' legrégibb familiák egyikéből származott, a' Provenceban a' 8-ik katonasztály felvigyázója lón. Nem sült el azon szándéka, melly szerint Napoléonnak. midőn az Elba szigetéből 1815 visszajött, a' szárazra köthetését nagy következéseivel együtt meg akarta akadályoztatni. Mindazonáltal az angoulêmei herceg seregéhez csatolta magát déli Franciaországban 's Juniusban 1815 kezére akarta keríteni Marseillet, midőn marsall Brune a' feladási alkura kinszeríté. 1816 fontos francia

küldöttség bizottt reá Berlinben. — Bátyja, gróf Bruges, 1815 a' nemzeti sereg generalinspectora lett.

BRÜGGE, Bruges, Német-Alföld Nyugoti-Flandria nevű grófságának megerősített fővárosa, csatornáknál fogva Genttel, Ostendével 's más helyekkel öszve van kötötte, 6000 ház, 34,250 lak. egy festő-, képfaragó-, 's építő-academiaja, a' nemzeti literatúrát tökéletesítő társasága, földmívelést előmozdító társ., tengeri hajózasoskolája, sok fabrikáji, csipkekötő iskoláji, hajóépítő műhelyei, halászaí és kereskedőji vannak. Főtemplomában lehet Merész Károly és Burgundi Maria pompás sírboltjaikat látni. Hajdan Brügge volt az éjszaki kereskedő főpiacza 's Velenczével leggazdagabb kereskedő város; hanem az Indiába vivő új tengeri utnak a' Portugaliak által lett felfedeztetése olta régi fénye mind a' két városnak aláment. A' 14 század olta minden kereskedő népeknek voltak itt consulságaik, 's ezért találtatnak az építés és képfaragás mesterségének olly sok emlékei Brüggében. J. Rudd építőmesternek ezen munkáját „*Collection de gravures au trait, représentant les plans, coupes, élévations, profils, voûtes, plafonds etc. des principaux monumens d' architect. et de sculpture de la ville de Bruges, depuis le XIV-me jusqu' au XVII-me siècle,*“ 56 rézmetszéssel, 1824. Brüggében alkottatott 1430 az aranygyapjas vitézek rendje, 's született van Eyk János.

BRUGMANS (Sebald Justinus), esmeretei és befolyása által a' külföldön is tisztelt német-alföldi tudós, főorvos volt az armadiánál és hajósseregnél 's a' gyarmatokban; a' németalföldi intézet, valamint legtöbb europai academiák és tudós társaságok tagja. Született Franekerben 1763, 's már 1781 philosophia doctorává tett Gröningenben. Értekezése: „*Ictiologia groningana*“ figyelmet gerjesztett. A' dijoni academia megköszoruzta ezen jutalomkérdésről irt munkáját: „Az ártalmas és mérges növényekről a' legelőkön“. A' bordeauxi academiától „A' fák halálának jeleiről“ 's a' berlini tudományos társaságtól „A' gyomról“ kitett kérdések jutalmát is megnyeré. Mind a' hármát francia nyelven irta. Minekutána B. az orvos doctori hivatalt ezen értekezés: „*De puogenia*“ által Gröningenben 1785 elnyeré, van Swinden helyett elfogadá a' philosophiai és physikai tanítószéket Franekerben. Itt gyorsan egymás után két, a' mély gondolkodót eláruló értekezést adott ki: „*De natura soli frisici exploranda*“ és „*De accuratiori plantarum indigenarum notitia maxime commendabilis*“. B. egész erejéből azon dolgozott, hogy a' természet-tudomány minden ágai iránt való szeretetet még jobban kimivelje hazájában. Alapot is vetett Franekerben az ő hasonlító anatómiabeli kamarájának, mellyett utóbb a' leghiresebbekhez emelt Európában, 's Cuvier is csudált. Ezen kamarában volt Schill feje is borszeszben. A' leydeni egyetembe általtétetvén, ottan 1795 olta a' chemiát tanítá. A' hadisereg orvosi intézeteire nagy munkáji 1794 kezdődtek. Chemiai műhelyt és középponti patikát szerze ezeknek számára. A' „*Pharmacopoea batava*“n szorgalmasan dolgozott 1805 olta, de társainak, Driessen és Vrolik tanítóknak, valamint Deimann és ten Haaf orvosoknak érdemeit sem hallgatá el. Lajos király házi orvosának nevezé B-t, 's mind azt meghagyá, a' mit ő az ispotályi dolgokban ujolag szerkeztetett. Német-Alföld Franciaországgal lett egyesülése után Napoleon az ispotályok főfelügyelőjává 's a' leydeni egyetem kormányozójává nevezte ki. Az ő közbenjárása nem csak eltörlé az egyetem minden adósságát, hanem 100,000 frankra menő esztendei mellékjövédelmet is szerzett neki az ország kincstárából. Ezen férjfiúnak különös érdeme az, hogy az ő hosszú ispotályigazgatása idején azokban ispotályi hideglelés soha sem szaporitá a' sebek és betegségek halálosságát, továbbá, hogy a' waterloo-i dühös csatá után 20,000-nél több sebes katonáknak szerze a' legnagyobb gyorsasággal orvosi segítséget, és minden életkellemesítő dolgot. „Az ispotályi hideglelés miázmájának természetéről“ irt értekezését a' harle-

nál academia megkoszorúzza. A' leydeni egyetem neki közöni természeti gyűjteményeinek helyes elrendelését, 's hogy neki minden visszaadott, a' mit 1795 Parisba elvitték. B. a' német-alföldi nemzeti intézet gyűjteményébe tette le észrevételeit a' halak bizonyos belső műszerességéről, mely uszó tehetségeket inkább elősegíti, mint farkok és szárnyaik. Ele-tének 56 évében holt meg, Jul. 24. 1819, mindenkétlő sajnálatva, a' kik characterét 's nagy esmereteit méltányolni tudták.

—j—

BRÜHL (Henrik gróf), III. Auguszt lengyel király és szász választó fejedelem ministere, szül. Thuringiában 1706. Apja sachsen-weissenfelsi titkos tanácsnok volt; de jószágtalan 's nem képes 5 gyermekét emberkorig felnevelni. Ezért Henrik Erzsébet hercegnét szolgálattába lépett mint apród. Vidámsága 's erkölcesinek kellemé által megnyeré a' hercegnének kedvezését 's nem sokára azután a' II. Augusztét is. Utóbb kamarásnak nevezé ki a' király 's magával vivé minden utazásán. B. hasznára fordítá ura kegyelmét 's már több fontos hivatalokat nyert, midőn a' király Varsóban megholt Febr. 1. 1733. Valami különös szerencse által bízott felügyezésére a' lengyel korona az ország egyéb czimkésségeivel együtt; ezekkel ő Dresdába utazott haladék nélkül 's áltada mindent az új választó fejedelemnek, III. Augusztanak, 's igen munkás volt a' királyi széknek ennek megszerezni. Ezolta nem szünt meg a' szerencse a' grófnak kedvezni, ő pedig mesterileg tudá azt használni. Okos és ügyes lévén, uralkodék urán 's eltávoztata ettől mindeneket, kiknek eszékbe juthata, hasonló áron szintilly tekintetet szerezni. III. Auguszt gróf Sulkowskit választá kedvezése tárgyának, Brühl nem tartván magát ennek elnyomására elég hatalmasnak, barátja lőn vetélkedő társának, 's megosztá vele a' ministeriumot. Azonközben házasságra lépett gróf Kollowrathnéval, kit a' királyné különösen kedvelt, 's így a' királyné által eszközölé Sulkowski eltávoztatását. Már most egyedül maga bírá Auguszt bizodalmit 's csudálatra méltó ügyességgel volt szüntelen azon, hogy a' királytól mindent távol tartson, a' ki hozzá közelíteni akarna. Egy szolgálta sem lépett Brühl helybenhagyása nélkül a' király szolgálattá-jába; 's ha ez a' kápolnába ment, elébb minden utak kitisztittattak előtte, hogy senkivel se találkozzék. Auguszt fényes pompát kívánt ministerétől, 's Brühl e' kívánatot legszelesebb értelemben teljesité. Két száz szolgálta tartott 's testőreit jobban fizeté, mint a' király; asztala legbecsesb volt, 's öltözete legfényesebb. „Brühl volt e' század azon embere“, mondja II. Fridrik „kinek legtöbb ruhája, órája, csipkéje, csizmája, czipője 's papucs volt. Caesar őt ama' szépen fodorított 's illatos kenőcsű fejekhez számlálta volna, kiktől egyáltalján nem félt.“ III. Auguszt nem volt Caesar, 's Brühl nála mindennél többet ért. Soha sem szolgálta fejedelemet nagyobb rabszolgassággal, mint őt; Brühl mindég kíséretében volt, egész napokat töltött körülé, a' nélkül hogy egy szót szólott volna, még a' munkátlan fejedelem pipázva járt fel 's alá, 's Brühlre veté szemeit, a' nélkül hogy ezt látná. „Brühl van e pénzem?“ — „Igen is van, Sire“ — e' volt szüntelen válasza. De hogy így felelhessen kiüríté a' pénztárakat, az országot pedig megterhelé adóssággal, a' sereget ellenben megkevécsité, annyira, hogy midőn a' 7 esztendő háboru kiűtött, Szászországnak csak 17,000 rosszul gyakorlott katonája volt, kik szükét látván mindennek, kénytelenek valának magokat Pirnánál megadni. Ezalatt Brühl Lengyelországba szökött a' királlyal. A' kép- és porcellángyűjteményt megmentette, az ország leveltárát pedig a' győztesnek engedé által. Nem kevesbbé hiu, mint uralkodásra vágyó, gróf B., poseni vajda, ivadékanak mon-datta magát. Ersébet császárné St. András rendjével ajándékozta meg, VI. Károly pedig birodalmi grófságra emelé. Meghalván a' királyné, az ő legnagyobb ellensége, ennek apanageát neki ajándékozá a' király, hogy Szászországban szenvedett kárát kipótolja. Auguszt alig ért vissza Dresdába, azonnal megholt Oct. 5. 1763. Ugyan azon hónap 28 Brühl is kö-veté őt. Holta után minden jószága elfoglaltatott, 's tettei vizsgálat alá

vétettek; de úgy találtatván, hogy inkább a' fejedelem feletté nagy bőkezűségének, mint tiltott eszközöknek köszöni roppant gazdagságát, visszaadtak azok az ő maradékinak. Azt az egyet dicsérve kell megvalani, hogy fényűzésével a' művészségeknek 's tudományoknak nem esékély hasznót hajtott. Könyvtárát a' választó fejedelem 60,000 talléron vette meg.

BRUMAIRE, második hónap a' francia nemzeti gyülekezet által Octob. 5. 1793 behozatott; de Napoleon által Sept. 9. 1805 eltöröltetett kalendariomban. October 22—23 kezdődött 's, mint minden más ezen kalendáriomhoz tartozó hónap, 30 naphót állott. A' fr. revolutio évkönyveiben igen emlékezetes ezen hónap 18 napja az uj aera VIII. esztendejében (Nov. 9. 1799), midőn Bonaparte a' directoriumnak véget vetett, más nap az 500 férjitanácsát fégyveres erővel elszélesztette 's ennek következtetésében első consul lón. *Tittel.*

BRUN, I. LEBRUN.

BRUNCK (Richard François Philippe), az ujabb kor legélesz eszű criticusainak egyike, szül. Strasburgban 1729, Parisban a' Jesuiták alatt sebesen haladott a' tudományokban, de elhenyélte azokat, midőn kilépett az oskolából. Mint hadi biztos a' taborozások alkalmával Giessenben volt téli szaláson 's történetből egy professornál lakott, ki tanács 's példa által ujra felkölté tudományok iránti izletét 's őt a' classicusok olvasására vezérlé. Midőn B. Strasburgba visszatért, üres idejét egészen a' görög literaturának szánta, 's noha 30 eszt. és nyilvános hivatalban volt, meglátogató az universitas hellenistájának lezckéjit. Buzgóságát, mely ezen fáradságos studiumra bátoritá, emelte azon gyönyör, hogy némelly nehézségeken altesett, 's lassanként megerősült benne azon meggyőződés, hogy ama' gondatlanságok, mellyeket a' görög költőkben vélt észre venni, csak a' leirók gondatlanságaik. Ily vélelme mellett megváltoztatá, a' mi-be megütközött, más rendbe tévé a' verseket 's olly szabadságokat engedé magának, mellyeket a' critica általján fogva elvetni kénytelen. Ezen változtatási düh főkép könyvei szeljegyzékiben ragadta el 's a' görög költők számos leírásiban, mellyeket inkább kedvtöltésül, mint használatul készíté. Ezen önkény kiadásaiban is annyira szembetűnő, hogy azokat, a' legjobbakat is, igen vigyázva kell használni. Brunck mind e' mellett tetemes hasznára volt a' görög literaturának 's a' tudományok ujrafelbredése olta olly sikerrel, mint ő, kevesen munkálódtak haladásán. Csudálatra méltó, milly sokat 's fontost tett 20 év lefolyta alatt. Az általa kiadatott Virgilius is becse. Görög kiadásai közül az Analectákat, Apollonius Rhodius, Aristophanest, a' Gnomicsokat 's remek művét, Sophoclest, említjük, mellyért a' király 2000 franknyi évpénzt rendelt nekie. Ezen időben szakasztá félbe a' francia revolutio iparkodását, Hévell fogá fel az uj ideákat és Strasburgban a' néptársaság egyik főtagja volt, azonban az illendő mérséklet okfőjítől el nem távozott, mit azon környülmény bizonyít, hogy a' retentő idő alatt Besançonban fogva volt. Midőn Robespierre halála után szabadon bocsattatott, jövedelmei meg voltak szűkülve, 's 1791 könyvtárának egy részét eladni kénytelenítették 's 10 év mulva a' hátra maradtat is, a' mit nagyon fájalt, mert könyveit szenvedelmesen szerette. Ha olly szerzőről beszéltek vele, a' kit birt vala, könnybe lábadtak szemei. Ez idő olta gyűlölte a' görög literaturát; Terentium ellenben még kiadta 's Plautusa készen volt a' sajtó alá, midőn Jun. 12. 1803 mh. Papirosainak nagy része a' parisi könyvtárban van. *bb.*

BRUNDISIUM (most Brindisi), régi híres város Terra di Otrantóban (a' nápolyi királys.), az adriai tengerél. Most elfenyésedett kikötője a' Romaiak idejében legtöbb hajóktól látogatott meg, mivel rendszerént innen eztek által a' hajósok Görögországba 's Asiába. A' Konstantinápolyból az albania-macedoniai hegyeken keresztülvívő legrövidebb országot is Brundisiumon ment keresztül. Virgilius itt holt meg.

Most 5900 lakosa van, (a' 12 száz. ellenben 60,000 volt népének száma.)
Ersek lakik benne. L—ú.

BRUNE (Guillaume Marie Anne), birodalmi marsall, egy brives-la-gail-lardei ügyvéd fija, ugyan ott szül. Mart. 13. 1763 's kora ifjúságában került Parisba. A' revolutio kiütésekor könyvnyomtató volt 's némelly kisebb írásai által lett esmeretessé. Leginkább a' politicára adta most magát, a' Cordelierek clubbjá tagjává lón, Dantonnal öszveköttetésben állott 's azon zivatáros idősakban hathatós szerepeket játszik. 1792 Aug. 10-ig egy ujság kiadásával foglalatzkodott 's akkor mint polgári biztos Belgiumba ment. 1793 a' revolutionalis seregnél katonai szolgálatba lépett Girondeban. Az 1795 Oct. 10 segítségére volt Barrasnak a' Jacobinusokat visszaüzni, kik a' grenellei tábort megtámadták. Mint brigadgenerál az olasz seregnél kimutatta magát 1797 Verona megtámadásakor 's az arcolei ütközetben. Midőn a' directorium Schweiznak hadat izent, Brune nyerte el a' sereg fővezérségét, benyomult oda nagy ellenállás nélkül Jan. 1798 's az országnak új organisatióját eszközölé. 1799 általvette a' hollandi fővezérséget, megverte Sept. 19 az Angolokat északi Hollandiában Bergennél 's a' yorki herceget az Alkmaarban Oct. 18 kötött egyezésre kinszerité, mely szerint az egyesült Angoloknak 's Oroszoknak Ejszakhollandiából ki kellett tisztulniok. Jan. 1800 meghívatott a' statustanacsba, azután a' nyngoti sereg fejevé lón. A' polgári háboru által megrontolt tartományok megnyugtataása többnyire az ő munkája volt. Aug. 13 az olasz seregnél főgenerálnak nevezetett ki; Dec. utolja felé átszalitá seregét a' Minción, visszaverte az Austriaiakat, keresztülment Jan. 8. 1801 az Adigén, megszolotta Vicenzát és Roveredót 's fegyverszünetet kötött Trevisóban Bellegarde-al, az austriai generállal, Jan. 16, mely szerint különbféle erősségek engedettek által a' francia seregeknek. Midőn őt Nov. vége felé 1802 a' béke a' statustanácsba visszahivá, elejébe terjeszté a' törvényhozó testnek a' nápolyi udvarral tett békekötést megerősítés végett. A' következtett esztendőben mint nagy követ Konstantinápolyba ment. Győztes volt elejénte itt is az angol párton 's az ottomani ministeriumtól a' legnagyobb tisztelettételeket nyéré; de midőn új visszállkodás tamadott a' két hatalom között, elhagyta Törökországot. Távollétében birodalmi marsallá nevezetett ki Maj. 19. 1804. 1806 végével pedig Napoleon főkormányzójává tevé a' Hansa-városoknak 's nem sokára a' svéd-pomeraniai csapatok vezérévé a' svéd király ellen. Ezen fejedelem meghivá a' marsallt személyes öszvejövetelre, melyben felszólitá, nyilatkozatná ki magát törvényes ura, XVIII. Lajos, ügye iránt. Brune ugyan minden ajánlást elmellőzött; még is vagy ezen beszélgetésbeli némelly kifejezések, vagy az Angolok hamburgi alatomos kereskedésének elnézése által magára vonta Napoleon bizodalatlanságát annyira, hogy hivatalából visszahivatott és tisztség nélkül maradt. Az 1814 revolutio után megesmerte XVIII. Lajost, Lajoskeresztet nyert, de hivatalba nem tétetett. Ez okozá, hogy Napoleon visszatértekor tüstént ennek pártjához állott. Fővezére lón egy szemmel tartó seregnek déli Franciaországban 's pairré nevezetett. Midőn a' környülmények ismét megváltoztak, sokáig vonakodott, míg Toulont, mellyett megszalva tartott, XVIII. Lajos seregeinek áltadá, 1815, 's hódolását a' királynak bejelenteté. Ezen környüállás 's az ő vezérlése alatt történt keménységek ingerelheték fel ellene a' nép dühét. Midőn Toulonból Parisba ment, megesmerte Avignonban a' király részére hajló nép, mely tüstént öszvecsoportozott azon vendégfogadó előtt, a' hol ő leszált. A' felhevült embereket még inkább tüzelé a' közöttök elterjedett hir, hogy Brune legyen Lamballe herczegné gyilkosa. Miudazáltal békével engedték a' marsallt elindulni. De alig hagyta el a' kocsi a' várost, midőn egy pörcepat, melly azt nyomban követte, a' postakocsist visszatérni kinszerité a' vendégfogadóba. Midőn a' marsall kiszálott 's két segédjével együtt előbbi szobájába ment, bezárattak a' ház ajtaji. Azonközben a' pártosok

szembetlőleg nevekettek 's nagy kiáltozással kivánták a' marsall halálát. Hijába védte őt 4 és $\frac{1}{2}$ óra folyásig a' praefectus és maire életek veszedelmével, minthogy a' városban nem volt katonaság. Az ajtó végre betörtett, a' szobába tódult egy csoport gyilkos, 's a' szerencsétlen, védelme 's mentegetése néhányszori sikeretlen próbálása után, több pisztolylövéstől sebesítve elesett. Holt teste vadul fertőztetett meg, a' vendégfogadótól a' Rhône-hídig hurczoltatott és a' folyóba vettetett. *Zs. G.*

BRUNEHILD, Brunichild, első Siegbert, 568 olta austrasiai király, neje, nyugoti-goth hercegné, nagyelméjű, munkás lelkű, hős elszánású és mély statustudományú, de egyszersmind olyan characterü személy, ki uralkodási zabolátlan vágyának mindent feláldozott. Férjét háborura ingerlé testvére, Chilperich, ellen, 's midőn az ottan megöletett, ő még 613-ig élt és kegyetlenkedett, míg nem II. Lotharius, soissons-i király, kezére kerítette 's mint 10 király és királyi herceg gyilkosát a' legirtóztatóbb halálra ítélte. (L. FREDEGONDE).

BRUNELLESCHI (Filippo di ser Brunellesco Lapi), szül. Florenczben. Kivált Dante munkáji, a' physica és perspectiva, leginkább pedig az építéstudomány tanulására adta magát. Hogy építési planumokat magától tehessen, rajzolás; hogy építményeit faragott kövekkel ékesíthesse, képfaragást; hogy a' nagy massákkal tetszése szerint bánhassék, mechanikát tanult: nem különben tökéletesítette magát a' mathematicában és geometriában. Mint képfaragó sokat köszönhetett Donatellóval volt szoros esmeretségének, a' ki még akkor ifju ugyan, de már igen ügyes művész volt. Mindketten Romába mentek. Itt jött Br. arra a' gondolatra, hogy az építés tudományát a' Görögök és Romaiak alapregulájira visszavonja. Midőn 1407 az építőmesterek Florenczben együtt volnának, hogy ott a' dom kupolájának felépítéséről tanácskozzanak, Br-re senki ügyelni nem akart, azért is Romába visszautazott. Azonban az építők egy olly munkának folytatását, melly erejeket felülhaladta, félben hagyták. Br-hez kellett folyamodni, a' ki ugy fejezte ki magát, hogy ő a' domot egyetlenegy boltos fedellel akarja befedni, melly önterhe és egyes részeinek egybeköttetése által magát fen fogná tartani. Ezen állítás minden építőknek olly különösnek tetszett, hogy őt mint eszelőst a' gyűléstől eltiltanák. Mivel mindazáltal a' többi planumok is a' magistratus kívánságának szinte meg nem feleltek, visszahitták ujra Brunelleschit és kívánták, adja elő, mi módon szándékoznék planumát kivinni. Erre ő nem állott, hanem a' maga új systemája szerént két kis kápolnát épített, melly után a' kupola felépítése reábizatott. Midőn az építés közben észre vette volna, hogy mennél feljebb emelődik az épület, annál több idő hijában vesz el, a' templom boltozatjára apró csapszékeket állított, mi által a' munkásokat a' fel- 's alájárkálástól megmentette. Illy módon tulajdon nagy elméjétől vezéreltetvén, véghez vihette hazája díszére ama' nevezetes kupolának építtetését melly az emberi elme legmerészebb teremtményeinek egyike. Azon jelesen talált lámpa azonban, melly a' kupola felső részét teszi, még nem volt kész, midőn Aprilisb. 1444, életének 67 esztendejében, megholt, — mindazáltal az ő utmutatása szerént ez is elkészült. A' régi építésnek semmi maradványa nincs olly magas, mint ez a' csuda építmény, egyedül az azolta épült romai Sz. Péter-templomnak kupolája haladja felül magassággal, de könnyűségre és nemés stylusra nézve nem hozzá fogható. Angelo Mihály ugy ítélte, hogy Br-t követni nehéz, felülmulni lehetetlen. Br. ezenkívül sok más mestermiveket is tett az építésben. *V. P.*

BRUNET, I. PARISI JÁTÉKSZIN.

BRÜNINGS (Keresztély), egy a' legnagyobb vízépítő tudományos férj-fjai közül Hollandnak, szül. a' pfalzi Neckerauban 1736, megholt 1805 mint főigazgatója minden tavi és folyógátáknak. Ifju korában azon tudományokra adá magát, mellyek viszonyban voltak a' vízépítéstudománnyal 's gátadószedő lón. 1769 a' hollandi statusok által a' folyók fő-

felvigyázójának neveztetett ki. Ezen hivatala fontos megbizottságoknak tevé részesevé, jelen volt például a' krepfenervaardi tőzegmetszés iránt 1789, és 1796 a' minden töltések megjavítására rendelt biztosságban, továbbá 1797 a' Niewskogs és Zevenhoven között fekvő vidékeknek felszárítására rendelt biztosságban, 's 1798 a' Helvoetsluisnál alapítandó vízi építmény végett kinevezetben. Legfontosabb vízi építményei ezek: a' harlemi tenger megjavított körülöttése és lecsapolása, a' német-alföldi ugy nevezett felső vizeknek jobb körülgátlása és mélyítése, mellyek nagy áradás alkalmával annyiszor elönték a' tartománynak nagy vidékeit; továbbá a' Waal folyónak és Pannerden csatornának körülvezetése, melly által a' Rajna, Waas és Leck medre megjavult. Szokásba hozta osztályában a' folyómérőt, egy felette hasznos műszert, hogy idején figyelem gerjesztessék az előföld elszakadásának 's a' folyó visszatartásának veszélye iránt. Sok practicus hivatalbeli foglalatosságai csak igen ritkán engedtek ezen érdemes tisztviselőt szerzőkép fellépni; de vannak még is hátrahagyott tudomány-s munkái a' harlemi tudományos társaság emlékirásai 14, 19 és 20 kötetében. 1772 egy irást is adott ki, mellyben azon hasznót bizonyítja be, melly eredend, ha a' Beverwyk melletti tónak lefolyás készítettik a' tengerbe, a' keskeny vidék keresztülárkolása által a' tavi és tengeri két vízállás közt. 1778 megjelentek tőle 2 kötetben tudósítások és jegyzőkönyvek a' felső folyók vizéről, egy 13 levelű és 2 rézmetszésű földabrosz-könyvvel. Az akkori köztársaság directoriuma emléket akart neki a' állíttatni a' harlemi főtemplomban 's az ezen hirre érdemes ember munkásságára alkalmazandó legjobb felirás szerzőjének egy 200 aranyat érő aranyélempéznét és láncczot rendelt. Nevendőke 's hivatalában követője, Conrad, nyere el a' jutalmat. Maga az emlék felállítása a' következett zavaros idők miatt mind eddig nem juthata teljességre.

BRÜNN, Morvaországnak 's egy hasonló nevű kerületnek fővárosa, a' Zwittawának a' Schwartzawába folyásánál, sánczokkal, bástyákkal 's falakkal van körülvéve. 816 láb. magasan fekvő hegyi vára, melly Spielbergnek neveztetik, statusfogháznak használtatik. A' városnak 10 külső városával együtt 2200 háza 's 33,300 lak. van. Itt van a' morvasléliai kormánysszék vagy gubernium 's itt vannak a' kerület törvényszékei. Püspök lakja. Nevezetesek benne gymnasiuma, nemes leányokat nevelő intézete, 6 főbb temploma, sok szép háza, jó iskolái, sok jöltéví intézetei, fűvészkerte, játékszine 'sat, továbbá a' földművelés, természettudomány 's haza esmerése előmozdítására egyesült morvai és sléliai társaság 's Ferencz museuma. Brünn nevezetes mesterséget és küldő kereskedést űző hely. 12 posztomanufacturája 's 19 posztószövő mestere igen jó 's finom posztókat készítenek. Ezeken kívül vannak Brünnnek sok festőji és selyem-, szappan-, szekerkenő-, bőr-, kárton-, mouselin 's más miveket készítő manufacturái és fábrikái is. L—ú.

BRUNO (Szent), alkotója a' Carthusianus szerzetes rendnek, születet Colonában 1030 körül egy régi 's nemes nemzetségből, melly még a' 18-ik század közepén fenállott. Első nevelését az akkori idő szokásaként a' Sz. Cunibertől nevezett collegial-templom iskolájában vevé, hol későbbben kanonokságot is nyert; azután Rheimsben tanult, hol annyira megkülönbözteté magát, hogy a' helybeli püspök, Gervais, megyéjének minden iskolájira való felvigyázást reábizná. Bruno több jeles tanítványokat nevelt, egyebek közt Odót, későbbben II. Orbán név alatt pápát. Korának elfajultságát nem nézhetvén, magányba vágyott 's e' szándékát hat rokonérzésű barátjával Sz. Hugo grenoblei püspökkel közlé, ki tulajdon maga elvezeté őket 1084 a' várostól négy orányi távolságra fekvő Chartreuse nevű vadonba, mellytől az itt támadott híres rend nevét kölcsönözte. Itt egy, két meredek, hóval 's tövissel fedett szirttől környezett völgyben Bruno 's társai egy szentegyházat 's egymástól elkülönözött kisded kalibákat építettek lakásul 's a' legszorosb szerzetes ren-

deknek egyikét alapították. Ez alatt II. Orbán a' romai székre lépett, 's 1089 egykori tanítóját magához hívá. Engedett Bruno, de vonakodva, 's állhatatosan megköszönt minden egyházi méltóságot. 1094 szabadságot nyert egy második Carthusiát Calabriában a' della torrei magányban alkothatni. Itt előbbi élete módját követé, új tanítványit szinte azon bölcseséggel kormányozá 's azoknak karjai között végzé napjait 1101 X. Leo 1514 megengedé a' Carthusianusoknak szerzője tisztelésére egy tulajdon misét tarthatni, XV. Gergely pedig 1623 kiterjeszté azt az egész cath. anyaszentegyházra. Ez időtől a' szentek közé számítottott. Bruno nem adott tanítványinak különös törvényeket, 's csak 1588 készült egy tökéletes regula a' Carthusianusok számára, melyet XI. Ince megerősített.

B. V.

BRUNO V. BRUNI (Leonardus Brunus) Arezzóból, honnan rendszeren Aretinusnak (Aretino) hivatik, a' leghíresb tudósok közé tartozik a' classica literatura feleledésének periódusából Olaszországban. Szül. 1369 's mint mondják, Petrarca képenek látása által lobbant lángra kora ifjúságában a' tudományok iránt, mellyeknek éltét szentelé. Először törvényt tanult Florenczben és Ravennában, de Chrysoloras Emanuelnek Florenczbe érkezése a' classica literatura kitanulására vonzá. Későbbben több hivatalokat viselt a' romai ndyarnál 's kísérője vala XXIII. János pápának Kostnitzba, hol ez letétegett, B. pedig Florenczbe futott. Itt írta a' florenczi történeteket, melly munkájáért polgári just nyert, későbbben pedig, kegyelve a' Mediciektől, a' köztársaság statustitoknokjává lón. Ezen fontos helyzetben meghala Mart. 19. 1444; 's Florencz és Arezzo vetelkedének, nagy polgárok emlékezetét pompás exequiák 's enlékoszlopok által megtisztelni. Bruno érdemei a' görög literatura studiumának terjesztése 's előmozdítása körül főképen a' Görögök classicusainak, p. o. Aristoteles munkáinak, Demosthenes beszédjeinek, Plutarchus biographiájának 'sat. szóról szóra való latán fordításaiban határozódnak. Azonkívül közzöni hírét, florenczi történetírásának, a' maga idejebeli történetek előadásának, 1378-tól 1440-ig, és beszédjeinek. Leveleinek gyűjteménye is gazdag foglalatú. Munkái latán nyelven vannak írva, két biographiát, a' Dantaét és Petrarcaét, kivéve. Főmunkája: „*Historiae Florentinae Libr. XII.*“ (Argentor. 1610, fol.), együtt kiadva „*Commentarius rerum suo tempore gestarum*“ czimű munkájával. Olaszul megjelent Velenczében 1476, fol.

BRUNO (Giordano), egy eredetiség, költői erő és merész speculatio által megkülönböztetett philosoph a' 16 százban; szül. e' századnak közepe táján Nolában Nápolyországban, Dominicanus haráttá leve 's hihetőképen azon üldözések elől, mellyeket vallásbeli kétségei 's a' barátok ellen való gunyolódásai által vont magára, 1582. Genevába vette magát, de a' hol paradox állításai és hevessége által az intolerans Calvinistákkal csak hamar meghasonlott 's 1583 ugy lépett fel Parisban mint Aristoteles philosophiájának ellenje és Lullus mesterségének (*ars Lullistica*) tanítója, a' hol sok ellenkezőkre találván. Londonba utazott, onnan Parisba visszament, azután pedig 1586—88 Wittenbergben tanítá philosophiáját. Miért hagyá el Wittenberget, nem tudatik; azonban bizonyos, hogy 1588 Helmstädtbe, 's talán még előbb Pragába ment. Kegyelve Julius wolfenbütteli hercegtől, Helmstädtben maradt annak haláláig 1589, azután Menus m. Frankfurtban némelly munkák kiadásával foglalatoskodott, de ezt a' várost is elhagyá 1592 és, nem tudni, mi okból vagy szándékból, visszatért Olaszországba, a' hol 1592-től fogva Paduában nyugalmat lelt, mig a' velencei inquisitio 1508 megfogatá és a' romai inquisitionnak általadá, melly őt két évi fogság és tanításnak visszahuzására való hasztalan várakozás után, mint apostatát, eretneket 's a' szerzeti fogadástól elszakadtat, Febr. 17. 1600 megégetteté. A' halálos büntetést, mellyet egy héttel előbb tudományának visszahuzása által még elfordíthatott volna, nagy állhatatossággal szenvedé. Valmint

az ó csipős kikelései Aristoteles philosophiájának formái 's tanításai, 's magok a' határok közé szorítottatott Aristotelicusok ellen is, neki mindenütt ellenségeket szerettek, ugy kevélysége 's gondolatlansága üldözi kezé: be juttatá. Az ó most felettebb ritka philosophico-didacticus írásai classicus képzettséget, a' régiak philosophiájának szellemébe mély behatást, lelkeséget 's satyrás szellemet, és alapos mathematicai 's physikai esmereteket árulnak el. A' mint azoknak Ebert bibliographiai lexiconjában (Lpz. 1821. 4. I. 238 's köv. l.) felhozott legrégibb kiadásai mutatják, többnyire 1584—91 jelentek meg. 1584 jelent meg Parisban ama' híres könyve: „*Spaccio della bestia trionfante*“ (allegoriás előterjesztése a' morálnak sok satyrás czélzásokkal a' maga időkorára), továbbá a' Jacobi által kivált a' Németek előtt esmeretessé tétett „*De la causa, principio et uno*“ (Velencz; alkalmasint Lond. 1584), továbbá (talán u. ott) „*Del infinito universo e mondo*“; amaz megállapítását, ez pedig a' tünemények világára alkalmaztatását foglalja magában az ó metaphysicájának. Egy tiszta 's az Istenről igen méltó előterjesztésekkel egybekötött pantheismust találhatni abban, mellyet még az előtt semmi philosoph oly tökélyben meg nem állapított 's elő nem adott, 's csak Spinoza, a' ki Descartes vezérlése után az ó ideáját használá, képzett 's vitt ki később még több tudományos consequentiával. Hogy az Isten neki a' világ lelke, a' világ pedig egy élő organismus vala, még azt megbocsátották volna neki időkorosi, de már azon consequent állítása, hogy a' világ végetlen és megmérhetetlen, 's tanítása a' világok többségéről, olly időben, mikor az új 's ó töle egész buzgósággal elfogadott kopernicusi systema minden oldalról ostromoltatott vala, szükségképen véteknék tartatott. Munkájának formája többnyire dialogicus, szoros oskolás rend nélkül, nyelve olaszból 's latánból csudálatosan kevert, tonusa heves és tüzes, ideájának genialitása 's fensége meghat mindent, a' ki érti azokat. Homályosabbak, de olvasásra kevesbbé is méltók logikai munkái, mellyekben Raimundus Lullus topicáját és mnemonicáját csudás mesterkézettséggel viszi ki. Az ó időkorának különösségei közé tartozik az, hogy a' dolgok természetébe való legvilágosabb belátásai mellett is hitt a' magiának és astrologiának. Irt költeményeket is: „*Heroici furori*“ 's a' többek közt egy vig játékot: „*Il candelajo*“. A' legnagyobbak a' későbbi philosophok közt szorgalmasan használák őt; a' legujabbak közt Schelling leginkább közelít az ó metaphysicájához és természetnézetéhez, 's philosophiai munkájának is egyikét („*Bruno, oder über das göttliche und natürliche Princip d r Dinge*“ Berl. 1802) ő róla nevezé el. Brunóról és munkájáról L. „*Sieber's und Thanner's Lehrmeinungen berühmter Physiker*“ (5. H. Sulzb. 1824), 's munkái kiadását: „*Opere di Giord. Bruno*“ Wagner Adolf által (Leipz. 1829. 2. köt). A. B. S.

BRÜSSEL, hajdani fővárosa austriai Belgiumnak, 9500 ház 's 85,000 többnyire cath. lakossal. Most Amsterdám után legnevezetesebb kereskedő városa a' német-alföldi királyságnak 's déli Brabantnak fővárosa. Sok csatornáktól hasítottatott keresztül, mellyek által a' Senne vízével 's a' Schelde nagy csatornájával öszeköttetik. Szépen van épülve 's igen sok szép palotáktól díszesítették. Ezt mindazáltal a' felső városról kell érteni, mivel az alsó város, mellynek fekvése is egészségtelen, rosszabbul van épülve. Ellenben a' felső város egészséges és szép, egy mulató erdőcskével, melly fél órányi kiterjedésű, ékeskedik. Ezen mulató erdőcskében kiváltképen az ugy nevezett zöld sétáló vonja magára fejez márványból csinált álló képeivel a' nézők figyelmességét. Hajdani várfalai lerontattak 's most Monterey fellegvára által védelmezettik. Tagas 1817 építettett 's 1821 égés által igen megrongált királyi kastélya ismét előbbi fényére emeltetett. Piaczai közt nevezetesek a' királyi és Mihály piaczai 's a' homok- és nagy piaczok. Légnagyobb templomai a' Mihály piaczon lévő Mihály temploma 's a' Szent Gululáé. Más nevezetességei az árvák háza, az ispotály, tudományok 's szép mestersegek

academiája, az orvosi tudomány 's természetvizsgálás' tökéletesítésére egyesült társaság, egy művészi iskola, közönséges képgyűjtemény, physical 's természeti mivek cabinetje, 80,000 kötetből 's 2000 kéziratból álló könyvtára, fűvészkerte 's muzsikai társasága. Csipkefabrikájának nevezetessége az angol csipkefabrikák miatt sokat vesztett. Camellot- vagy teveszőrmátéria-, paszamánt-, arany- 's ezüst- drót-, posztó-, selyem-, pamut- és gyapjumiveket készítő, kalap-, papiros-, lüveg-, szappan-, gyeritya-, viaszos-vászon-, szőnyeg-, kártya-, felporczellán-, keményítő-, választó-víz-, gáliczolaj-, bőr-, kocsi-, vaspléh-, dohány-, czukor- 's más fabrikái hasonlóképen sokat vesztettek Franciaországban való kelendőségekre nézve a' Franciaóktól való elszakasztás által, sőt magában Belgiumban is csekélyebb az említett mivek kelete, mint előbb volt, mivel az a' keménység, melly Német-Alföldet, míg Francia felsőség alatt volt, az angol mivekkel való elborittatástól védelmezte, nincs meg többé a' német-alföldi douanoknál. Brüsselen keresztül a' német-alföldi déli provinciák sok gabonát, lóheremagot, építésre való követ 's más készíttelen hazai természetményeket visznek részszerént a' külföldre, részszerént az éjszaki provinciákba. Egy a' várostól $\frac{1}{2}$ órányira fekvő 's ezzel fásorokkal öszveköttetésben lévő Laeken (olv. Laken) nevű faluban megnézni érdemel a' király nyári kastélya, mellyet ezelőtt mintegy 40 esztendővel Krisztina főherczegnének, austriai Belgium akkori főhelytartónéjának, parancsolatjára épített Montauger francia építómester. Egy igen lejtősen felemelkedő halmon való fekvése, mellyről a' városra 's a' gazdag, falakkal teljes és kellemetes mezei házakkal diszló környékre igen szép kilátás van, felette bájosló 's szép mulató erdőcskéje egy a' brüsseli szépek és főbb ranguak legnevezetesebb öszvejövő 's mulató helyei közül. — Brüssel elejétől fogva szerette a' szabadságot, mint minden nagyobb városok, a' burgundi herczegek szelid uralkodása alatt; a' honnan privilegiumainak legkisebb megsértetése miatt is felzendült 's az akkori idők szokása szerént azzal segített magán, hogy fejedelmét fogságba tette, 's míg az alattvalók sérelmeit meg nem orvosolta, nem bocsátotta szabadon. Ez a' sors 2 német császárt ért, u. m. I. Maximiliant és V. Károlyt; hanem mind az uralkadók, mind a' nép olly jó indulatnak voltak, hogy egymás iránt való megengesztelődések után mind a' ketten elfelejtkeztek a' történekről. Leginkább figyelmeztek pedig a' Német-Alföldiek vallásbeli és adózásbeli szabadságokra; a' hounan, midőn II. Filep, spanyol király, ezen két nevezetes tárgyra nézve önkényesen bánt a' Német-Alföldiekkel 's a' főkormányzések, az inquisitio 's vezére, Alba herczeg, helyévé Brüsselt tette, felzendültek a' Belgák. Brüsselen végeztek ki a' zendüléssel vádoltatott Egmont és Hoorn grófok, 's itt volt a' Spanyolok főtáborhelyek a' felzendült Belgákkal 1572-től 1648-ig tartó hosszas háboru alatt. Sokat szenvedett Brüssel ezután is Spanyolországnak XIV. Lajossal 's Austriaának XV. Lajossal való haboruskodásai alatt. Nov. 14. 1792 Dumouriez francia vezér kezére került Brüssel az anderlechti ütközet után; hanem Mart. 26. 1793 a' neerwindeni csata után visszavették az Austriaiak. April. 9. II. Ferencz császár személyesen megjelenvén Brüsselen, 13-kán megesküdt a' Joyeuse Entree-ra 's a' rendek is hűséget esküdtek a' császárnak, mint brabanti herczegnek. De Jul. 9. 1794 ismét elfoglalták a' Franciaók Brüsselt 's meg is tartották kezeik közt, midőn Brüssel a' dylei megye fővárosává tétetett. Ezen állapotjában Brüssel 1813-ig maradt, midőn a' francia uraság alól felszabadulván, a' német-alföldi királysághoz kapcsolatott. A' kirly egymást felváltva lakik Brüsselen és Haagban. Hasonlóképpen tartja a' két törvényhozó kamara is üléseit, most Brüsselen, majd Haagban. *L—ú.*

BRUTTO (olasz szó), a' netto ellentétele, 's a' kalmárnyelven a' portékát azzal egyűtt jelenti, mibe az el van téve. Leginkább csak a' portéka nyomatékának meghatározásakor használtatik, így p. o. mond-

jak: ez a' hordó kávé 9 mázsát nyom brutto, azaz belé számlalván a' hordó nyomatékát is.

BRUTUS (Mihály János), Velenczében vagy mások szerint Florenczben született, de szülő földjét, nem tudni, mi okból, elhagyván, Europa különféle tartományaiiban tartózkodék, míg végre 1574 Soulyai Bátori István, Erdély fejedelme, hívására Baseltól bő könyvtárával együtt Erdélybe jött 's az erdélyi történetek megírását magára vállalta. Azután a' lengyel királyi székre emeltetett urát 1576 követte Lengyelországba; ennek halála után pedig, a' melly 1586 történt, midőn Bátori Sigmond erdélyi fejedelemnek ajánlott szolgálatja el nem fogadtatott volna, a' bécsi spanyol követnek közbenjárása által Rudolf császár és király szolgálatjába vétetett fel, mint* magyarországi történetíró. Megholt 1594 körül. Megírta a' magyarországi történeteket 1495-től fogva, a' meddig Bonfinio munkája terjed, 1552-ig, 13 könyvben, de a' mellyek kéziratban maradtak és már most igen ritkák. Használta azokat Betlen Farkas. Említetik egy „*Michaelis Bruti opera varia selecta*“ czimű könyv a' melly Berlinben jött ki 1698 's a' mellyben némelly magyarországi dolgok is előfordulnak. Fábrí Pál.

BRUTUS (Luc. Junius), Marcus Juniusnak fija az idősb Tarquinius leányától, életét Tarquinius Superhus üldözésétől csak úgy menthette meg, hogy magát eszelősnek tetteté, honnan Brutus nevét vevé. A' Romát pusztító dőghalál miatt Tarquinius fíjait, kik Apollónak ajándékot vittek, Delphibe kísérte. Midőn Lucretia, Collatinus hölgye, magát meggyilkolá, hogy Sextustól, Tarquinius fíjától, lett megbecstelenítésénél tovább ne éljen, Brutus, ki jelen volt, letevé álarczát, kirántá a' véres gyilkot Lucretia sebéből- és bosszút esküdött a' Tarquiniusok ellen; megmagyarázta a' bámulók előtt elváltozásának titkát, hasonló esküre birt minden jelenlévőket, és mivel vezérlésére bízták magokat, a' kapukat azonnal bezáratta, a' népet öszvehívatta, Lucretia testét nyilván kitétette és a' Tarquiniusok számkivetését kívánta. Minekutána ezt meghatározták, azt tanácslá, töröljék el a' királyságot és rendeljenek szabadabb polgári alkotmányt. Erre elvégeztek, hogy két consul gyakorolja évenként a' főhatalmat, 's azt most először Brutusnak és Tarquinius Collatinusnak adták. Tarquinius a' kapukat zárva 's magát seregétől elhagyva látván, követeket küldé Romába, kik külön vagyonát visszakérjék 's egyszersemind megígérjék, hogy a' köztársaság ellen semmit sem akar kezdeni. Kérése megengedettett, hanem követei még is öszveesküvést forraltak és több ifjakat vontak részekre, ezek közt Brutusnak két fíját, azután annak és Collatinusnak unokáit is. Azonban Vindex, egy rabszolga, még kiütése előtt felfedezte a' szándékot. Minekutána a' bűnösök öszvefogdosattak, a' consulok más napra egybegyűjték a' népet. Kiki mélyen megilletődék, a' foglyok közt Brutus két fíját is karókhöz kötözve, atyjokat pedig a' bírószeiken ülve látván, hogy azokra itéletet mondjon. Collatinus könnyezett, sőt a' kemény Valerius is némán ült. De Brutus magát neki keményítve felállá és a' vétek kétségtelen megbizonyítása után parancsolá a' poroszlóknak, hogy a' törvényt teljesítsék. Eltökélését sem a' népnek, sem fíjainak könyörgése meg nem változtathatá. A' borzasztó történeten állhatatosan jelen volt és csak fíjainak lenyakaztatása után hagyá el a' gyűlést, mellybe azonban visszahívatott, hogy Collatinus meg akará bűnös unokait menteni. A' nép mindnyájokra halált mondott és Collatinus helyett Valerius választá consulnak. Tarquinius azonban Porsennától segítettvén, sereget gyűjté és Roma ellen indult. A' consulok táborba szálltak. Brutus vezette a' lovasságot, ellene Aruus, Tarquinius fíja, vezérkedett. A' rajtahajtásban mindketten egyszerre dőfték ált egymást dárdájikkal 309-ikb. K. e. Roma győzött és Brutus pompásan eltakarítottott. Becsületek megbosszulóját az asszonyok egy egész évig gyászolták.

BRUTUS (M. Junius). Utolsó Romainak nevezett, ezen köztársas-

sági polgár elejénte ellensége volt Pompejusnak, ki Galatiában atyját megölte, azonban személyes gyűlölségét elfeledé 's vele öszvebékült, hogy az a szabadság védőjének adta ki magát. Mindazáltal vezérséget nem vállalt és a szerencsétlen pharsalusai csata után Caesarnak meghódolt, ki őt leggyengédebb barátsággal fogadta, mert mindég szereté, sőt tulajdon fíjának tartá, mivel Brutus anyja, a komoly Cato testvére, Caesar kedvese volt. A köztársasági hivatalok kiosztásakor Caesar Macedonia helytartójának tevé Brutust, 's még is feje lett az öszveesküvésnek Caesar ellen, mert azt vélte, hogy legérzékenyebb viszonyat is fel kell áldoznia hazája javáért. Cassius gyűlölvén Caesart 's a szabadságon szerelemmel függvén, elejénte irt emlékezteté, azután neje, Junia, Brutus testvére, által türekedett őt pártjára vonni, és midőn eléggé elkészítettnek hitte, szóval fejté ki előtte az uralkodni vágyó Caesar ellen koholt öszveesküvés planumát. Brutus reá állott 's tekintete sok fő Romaiakat indított ugyan azon lépésre. Caesar a tanácsházban meggyilkoltatott. Brutus nyilván felszólalván, a tettnek czélját felfedezé, de a nép békételenkedését le nem csilapíthatá 's pártosaival a Capitoliumba vonult. Azonban nem sokára neki bátorodott, hogy a consul, P. Cornelius Dolabella és a praetor, L. Cornelius Cinna, Caesarnak sógora, pártjára állottak. Ellenben Antonius, kit Brutus nagy lelkűen megkiméle, csak színre békült meg vele és kinyeré tőle, hogy Caesar végakarátját a népnek felolvashassa. Ez által sikerült Antoniusnak a népet dühre és bosszura gyujtani Caesar gyilkosai ellen. A közönséges zenebona ezeket Romából elfutni kinszeríté. Brutus Athenébe ment 's ott az előkelő Romaiak közt igyekezett pártosokat szerézni; Macedoniában pedig a hadi sereget hódítá részére. Már most nyilván kezdett katonát szedni, a miben annál könnyebben boldogult, mert Pompejusnak hátramaradt seregei, vezérek elhullta után, még Thessaliában kóboroltak. Hortensius, Macedonia helytartója, is hozzá állott, és így Brutus, mint egész Görögországnak és Macedoniának ura, rövid idő múlva egy nagy seregnek parancsolt. Ezután Asiába menvén, Cassiussal egyesült, kinek fegyverét hasonló szerencse kísérte. Romában ellenben a triumvirok uralkodtak. Az öszveesküdeket halálra ítelték 's ellenek hadra készültek. Brutus és Cassius pedig meghódítván nagy erőlködés után a Lyciaiakat és Rhodusiakat, Európába áltjöttek, hogy a triumvirokkal szembe szálljanak. (Plutarchus szerint Brutusnak Sardesből Abydusba utaztakor jelent meg egy váz). Seregek áltevezett a Hellespontuson, és öszvegyülve 19 legio 's 20,000 lovas Macedoniában, Philippi mellett a síkságon, megtelepedék, hova Antonius és Octavianus is elérkeztek seregeikkel. Ambár a romai történetírók tudósításai ezen ütközetről nem egyeznek meg egymással; az még is igaznak látszik, hogy Cassius ugyan megveretett Antoniustól 's magát rabszolgája által megölette; hanem hogy Brutus nagyobb szerencsével csatázott a betegeskedése miatt személyesen az ütközetben részt nem vett Octavianusnak seregei ellen, hogy a csata után Brutus jó állásban volt, hol nem könnyen lehetett volna megtámadni, és hogy vitézeinek buta hevé által kinszerített a csatát megújítani, mely most reá nézve is szerencsétlenül végződött. Ő teljesen megveretett. Csak keves barátjaival futhata el a halál elől, éjtszakáját egy barlangban tölté, és hogy ügyét menthetetlennek látá, kéré Strato barátját, ölje meg. Soká vonakodott ez; de hogy eltökéltnek látta, elfordított arczal elejébe tartá kardját, melybe Brutus belé rohanván, elholt 42-dikben K. e., életének 43-dik évében.

B. I.

BRUYERE (János), századja characterinek 's szokásainak híres szerzője, Paristól nem messze Dourdan mellett egy faluban született 1639 m. sz. 1644. Elejénte egy kincstárnoki hivatalt vásárolt magának Caenban, de nem sokára ezután püspök Bossuet által 3000 livre fizetéssel a burgundi herczeghez jött, kit a történetekben tanított 's azonközben egész élete folyamát oda haza tölté 1687 Theophrast characterit sok kel-

Iemmel fordítá francziára 's characterek folytatását függeszté hozzájuk, mellyben korának erkölceit éles szemmel 's szinte epigrammai elemés csipősséggel festegeti. Ezen munka érdemlett becsben áll. Bruyère characterrajzait nem ritkán élő személyekről kölcsönözé, noha ő ezt tagadá, 's az által, úgy látszik, sok ellenséget szerzett magának. Egyébiránt szeretetre méltó erkölcsü és szelidérzésü volt. 1693, noha nehézségekkel, a' franciaia academiának tagja lett, 's megholt 1696.

BRUYN (Corneille le), képiró, de sokkal nevezetesb mint utazó, szül. Haab. 1652, rajzolni 's festeni van der Schnur Theodornál tanult, 1674 Romába ment, hol harmadfél évig gyakorlá mivésztségét. Ezután, hajlandóságát követvén, utazni indult, meglátogató Nápolyt 's más olasz városokat, Smyrnába hajózott, beutazta Kis-Asiát, Egyiptomot 's az Archipelagus szigeteit 's mindent, a' mit figyelmére méltónak lelt, feljegyzett és lerajzolt. Későbbben Velenczében telepedett le, mivésztségével foglatoskodék 's Lotti Carlo tanítványa lett. 1693 visszatére honjába 's, közzre bocsátá utazásait. Munkájának kedvező fogadtatása új utazásra ébreszté. 1701 's köv. Oroszországot, Persiát, Indiát, Ceylont 's néhány asiai szigeteket látogató meg. Oroszországban Iefesté Nagy Pétert 's familiája több princeit, Bataviában, 1706, több jeles férjfiakat. 1708 visszament hazajába 's 3 eszt. mulva kiadta második utazását, mellynek becsét, mint az elsőét, inkább az ábrázolatok szépsége és pontossága, mint észrevételinek hitelessége, teszik. Hátra lévő napjait, egyedül mivésztségével foglatoskodva, majd Haabban, majd Amsterdamban tölté 's megholt (mikor, nincs tudva,) Utrechtben. I.

BRUYANT (James), nyelvtudós és régiségvizsgáló, szül. Plymouthban 1715, megholt Windsor mellett lévő mulató házában 1804. Etonban és Cambridgeben tanult, 's azután nevelője lón a' hires herczeg Marlborough mind a' két fíjának, kiknek idősbikét mint titoknok a' száraz földre is elkíséré, hol az a' királyi sereget vezérlé. Visszajövele után ezen jóakarója befolyása által jövedelmes helyet nyert a' pattantyusságnál, melly neki a' bibliai, romai és görög régiségek maradványainak fürkészésére időt engedett. Legfontosabb munkája ez „Rendszere a' régi mythológiának,“ melly 3 negyedrétt kötetben 1773—76 jött ki. A' mennyire szerzőjének éles elméje és tudománya csudáltatik, annyiban viszont igazán dorgáltatik, hogy szoros bizonyítások helyett gyakran csupa képzeldődéseket fogadott el 's a' felvilágosítás etymologiai csalékony utjára csuszamlott által. Kevezzel utóbb nevezetes vitát folytatott Homer igazmondásáról és Troja egykori valóságos létéről. Igyekezett t. i. megmutatni, hogy Troja soha sem volt, 's hogy a' Görögöknek azon egész táborozása Homer költeménye. Egy elébbi értekezése, melly 1767 jelent meg, Melita szigetét, mellyen Pál apostol hajótörést szenvedett, sok látszólag igaz okoknál fogva, nem Maltához, hanem az adriai tengerre helyezi. A' szent írásokat Josephus, a' zsidó nemzetségu Philo és Justinus Martyr világosításai által igyekezett magyarázni, de ebben is, mint szinte minden egyéb írásában, elnyomatva hódolt tudománya 's elméje a' versengési vágynak 's önellenmondásainak.

BÜACHE (Jean Nicolas), geograph, szül. 1740 Neuville-au-Pontban, a' tudományok franciaia academiájának 's hosszintézetnek tagja, a' marina mappagyűjteményének öre, d' Anville utánja lett mint a' király első geographusa, geographiai tanító könyvek- 's új és régi geographiát tárgyazó értekezésekről (a' „Mémoires d' l Institut.“ T. VI. 1806) lett esmeretessé. Mh. Parisb. 1825.

BUBNA (gróf), régi csehországi familiából származott, kora ifjúságban lépett austriai szolgálatba 's lassanként kamarásságra 's főtábornoki helytartóságra emeltetvén. 1812 vége felé rendkívüles megbizásokkal küldé őt fejedelme Napoleonhoz Parisba 's Majusban 1813 ugyan ahhoz Dresdába. Ezután a' szabadító háboruban 1813 egy austriai sereg osztályt nagy megkülönböztetéssel vezérlé, 's 1814 fővezére lón azon austriai

ai seregek, mely Genfen által déli Franciaországba nyomulásra rendeltetett, 's ez alkalommal szintolly vigyázékony volt az előrehaladásban, mint kimélő és emberi az indulatos lakosok iránt. Lyonnál marsall Ange-reauval állott szem közt, a' nélkül hogy ezt meggyőzhette, vagy a' várost erőszakkal megvehette volna, míg Bianchi 's Hessen-Homburg segítésére nem érkezének, mi után herczeg Hessen-Homburg vevé által a' fővezérséget. Bubna Lyonban maradt a' szövetséges seregek visszatéréséig 's azután Bécsbe ment. Napoleon kikötése után 1815 ujra Lyon felé vezeté csapatját Frimont fővezérsége alatt 's Savoyenben marsall Suchettel álla szemközt, míg Paris meghódoltatván, ez Lyonon által vissza nem tére honjába. Bubna erre ellenállás nélkül foglala el Lyont, főkormányt 's hadi törvénytörvényeket állita fel ottan a' lázadók ellen, kik iránt most sokkal nagyobb keménységgel viseltetett. Sept. visszaindult Austriába 's szép jószágokat kapott császáratól Csehországban ajándékkul tett szolgálatiért. A' piemonti nyugtalanságok alkalmával 1821 ő nyéré meg az austriai seregek vezérlését, mellyeknek Piemontban a' régi alkotmányt kellett helyre állitniok. Ezen munka végrehajtása után Lombardia főkormányzójának nevezteték ki. Megholt Mailandban Jun. 6. 1825, élt 56 évében.

BUCENTAURUS, a' mythológiában ezen szó egy szörnyeteget jelent, melly félig ember, félig pedig bika vagy szamar volt. Azonkívül az a' pompás gálya is Bucentaurus nevet viselt, mellyen hajdan a' velencei doge esztendőnként Krisztus mennybemenetele napján az adriai tengerrel öszveházasodott. *K. J.*

BUCEPHALUS, Nagy Sándor híres Iova, mellyet 13 talentomon (mintegy 15,000 ezüst talléron) vett. Philonicus, egy thessaliali ember, nevelte azt 's Filep királynak árulta. Filep drágálván azt 's különben is igen szilajnak találván, rajta akarta gazdáján hagyni, midőn Sándor, ki még ekkor nagyon fiatal volt, ajánlotta magát, hogy reá ül a' mit meg is cselekedett. A' Ió mindenek csudálkozására azonnal megszelidült, holott azelőtt senkit sem akart magán megszenvedni. Ezért Sándor ugy megszerette, hogy soha sem ült más lóra, ellenben a' Bucephalus sem engedett, midőn harcra kellett menni, senkinek is másnak, hanem csak Sándornak. Midőn egy háboruban megsebesítettvén elesett, Sándor a' Hydaspes vize mellett eltemetette 's temetése helyén egy várost építtetett, mellyet Bucephaliának nevezett. *K. J.*

BUCHANAN (György), költő és történetíró szül. 1506 Kilkernében Skóciában, tanula Parisban 1520—1522. Minekutána 1523 a' francia segédseregénél szolgált volna Skóciában, lelépett a' hadi pályáról, mellynek terhei súlyos betegségbe ejtették, 's 1524 a' st. andrewsi egyetembe ment, hol Luther tudományát tanulá esmerni, 's onnét Parisba színte azon esztendőben. Itt legnagyobb szükségben élt, míg grammatica tanítójává nem téteték 1526 Sz. Borbála collegiumában. Mint illyent tanítójának választá a' skot ifju gróf Cassils 's elviré magával Skocziába 1534. Minekutána ez 1536 megholt volna, V. Jakab az ő természetes fja, Stuart Jakab gróf Murray, tanítójának nevezé ki. Minthogy egy csipős gunyírást, mellyet, a' mint mondják, maga a' király irt a' Franciscanusok ellen, kinyomtatattott, meg kellett szöknie, 's azután egynéhány esztendeig nevelőkép tartózkodott Franciaországban, a' hol néhány latán szomorú játékot irt 's Euripidest is lefordította. Végre Portugaliába ment a' coimbrai uj egyetemnél egy tanítóséket általvenni. Azonban itt sem szüntek meg ellenségei őt üldözni, 's mind azon gunyírást, mind azért, hogy általjában rossz Catholicusnak tartott, jobb tudomány szerzés végett egynéhány hónapra klastromba zárattott, mellyben a' zsoldáros költői körülírását szerzé latán versemben. Sok vándorlása után 1563 ismét visszatért Skóciába, felvevé nyilván a' reformata hitet 's tanítója lón az ifju VI. Jakab királynak, ki utóbb I. Jakab név alatt uralkodott, 's kit ő keményen tartott, sőt gyakran testileg is meg-

fenyített. Ennek még akkor is sok keserü igazságot mondott, midőn már fellépett az országoló székre. 1566 a' skot történeteket írta le („*Historia Scotiae*“ lib. 20, melyet az ő többi munkájával együtt Rudimann adott ki Edinb. 1715, 2. köt., fol.), nem minden keserűség nélkül a' catholica hit 's az ő elébbi jóltévéje, Stuart Maria királyné, ellen, a' ki nek ellenkezőjéhez kapcsolta volt magát. Ersébet királyné kezvezését is megnyerte. Utoljára a' királyi cancellaria igazgatója és titkos pecsétőr lett Jakab országglása alatt, mely hivatalát azonban letevé 1581 's Edinburgba ment, a' hol 1582 holt meg. Résztént fen érintett zsoldárjai, résztént pedig egyéb költeményei által bizonyította, hogy a' latán költőnyelvben mester. Mint lantos tüzes volt és merész, mint gunyköltő elmés és lelkes. Charactere ingadozó volt és indulatos.

BUCHARIA, Tatórországnak (Turkestanak) déli része Középasziában; az USBEKEKTŐL (l. e.), kiknek főhelyek Bucharia, Usbekistannak is nevezetik. Nagy és kicsiny Buchariára osztatik. Ez (keleti Dsagatai vagy Turfan, 22,290 nsz. mf.) 1759 olta chinai felsőség alatt van. Amaz, u. m. szabad vagy nyugoti Bucharia (26,800 nsz. mf. 's 3 mil. lak.) az Amundl és Soghdnál 's a' Mustag hegyénél fekszik, szép és erős lovai, sok kukoriczája, jó pamutja 'sat. van. Lakosai részszerént Bucharok, kik többnyire városokban lakaak, mezei gazdálkodást, mesterségeket 's Chinával, Indiával, Persiával és az orosz birodalommal nevezetes kereskedő iznek, részszerént usbeki Tatórok, kik ordákra oszolva pásztorkodó vándoréletet élnek, részszerént pedig Turkmanok, Zsidók, Persák 'sat. Fejek sahnak nevezetik, a' ki egyetlenegy a' Dsingiskhan nemzetségből. Fővárosa SAMARKAND (l. e.), melynek szomszédságában lakik a' sah nyáron. Téli lakhelye Buchara (Bokhara), egy hasonló nevű provincia fővárosa, a' Kuanderiánál (Soghdnál). A' főváros házai többnyire fából 's agyagból vannak. Azt mondják, hogy Bucharia ezen nagy kereskedő helyének 's az Indusok, Afghanok, Kokanok, Persák, Oroszok, Chinaiak, Arabok középaszai főpiaczának, 200,000 lak. 400 mecsete, 30 medresse (oskolája) 's 10 nagy karavánépülete van. Timur maradékaainak az uralkodástól lett megfosztatása után (1468 körül) Seibani Buchariát az Usbekek hatalma alá hajtotta, kiknek historiáját Senkowski írta le legelőször pontosan „*Supplem. a l' Histoire des Huns*“ etc. (Petersburg 1824) nevű munkájában. Mostani állapotjára nézve Buchariának l. Meyendorffnak utazását (*Reise nach Buchara* 1820). Bucharia ezelőtt több hires tudósoknak (nevezetesen Avicennának) volt hazájok 's még most is főhelye a' Mohammedanusok tudományosságának. A' sah egyszersmind khalifa 's az Osman familiájából való sultanok törvényességét nem esmeri meg.

L—ü.

BUCHHOLZ (Pál Ferdinand Fridrik), 1768 született Altruppinban 's atyjától természeti tehetségei miatt, tudósnak neveltetett. Minekutána a' perlebergi, neuruppini és berlini oskolákban jól előre készült, Halléban theológiát akart tanulni, hanem a' philológiában Lieberkühn és Gedicke alatt tett előmenetele elvoná czéljától. Az angol, francia és olasz literaturával is jól megismerkedett. Alig tért haza 19-ik évében, azonnal a' brandenburgi lovagacademiába hivatott tanítónak. A' felszólítást örömmel fogadta. Csak hamar észre vévén, hogy többet nyert, mint esmereteinél fogva érdemlett, magát a' benne helyeztetett bizodalomra érdemesebb tenni és tudományát mind tanítása, mind idős tanító társaival való társalkodása által nevelni törekedett. Hogy néhány év mulva a' lovagacademia körülállásai megváltoztak, országos hivatalra kívánt készülni. Lemondott tehát 32-k évében tanítói hivataláról és Berlinbe ment. A' könyvszerzést elejénte szükségből üzte. De Mihelyt belátta, hogy ezen pályán minden pártfogás nélkül is előhaladhat, annyira megkedvelte, hogy minden egyéb törekedésről lemondott. 21 év olta írásaiban él. Ezek száma nagy, értéke különböző. A' francia revolutiónak pontosabb tanulása szülte ideáját az erkölcsi világ nehézkedésének törvényéről és sok

munkáit, melyek azon ideával öszvefüggnek. Munkái: „*Der neue Leviathan*“, „*Rom und London*“, „*Gemälde des gesellschaftl. Zustandes im Königreiche Preussen*“, „*Hermes, oder über die Natur der Gesellschaft mit Blicken in die Zukunft*“ tagadhatatlanul nem hibátlanok; de mindnyájan mutatják, milly őszinte törekedett szerzőjük az erkölcsi világ tüneményeit világosan megismerni, hogy azokat ugyanazon egy törvény alá szorithassa. Honszeretete elesmerhetetlen; mindazáltal honjában Németországnak mindég csak egy részét, Németországban csak egy részét Európának, és Európában csak egy részét látja földünknek. E mellett soha sem pártoskodott. Nyolcz év olta az europai státusok történetével és a bécsi békekötés olta a „*Neue Monatschrift für Deutschland*“ ezimű folyó irásával foglalatoskodván, „*Philosoph. Untersuchungen über die Römer*“ nevet viselő munkát adott ki, melynek foglalata megérdemlené a tudósok figyelmét, ha a jelent mindég a multnak tükrében vagy viszont szoknák vizsgálni. „*Phil. Untersuchungen über das Mittelalter*“ nevű munkájában meg akarja mutatni, mint származik a multból nagy része azon kérdéseknek, melyek megfejtésével kortársai bajlódnak, és melly kifejlések által jutott az europai társaság mostáni tökéleteségére.

B. L.

BUCKINCK (Arnold), első mivész, ki földabroszokat metsze rézbe és nyomtata. Ezen mivésziséget a tőkély magas fokára emelte. Sweynheym, ki a könyvnyomtatás ritkát feltalálójnál, Faust- és Schöffernél megtanulta, egyebek közt Ptolemaeust is ki akarta adni. A drága kézi ratokban foglalt földabroszokra igen tőkéletlen volt a fametszés. Sweynheym azon gondolatra jött, hogy rézbe metszeti azokat, 's e végett B-el egyesült. Amaz a munka folytatában holt meg; B. tőkéletesíté 's elvégzé azokat. Ptolemaeus első kiadása abroszokkal (mert az 1468-ki kiadás évszáma bizonyosan hamis) megjelent végre Rom. 1473 másodrétb. 's következő aláírással végződik: „*Claudii Ptolemaei Alexandrini philosophi geographiam Arnoldus Buckinck e Germania Romae tabulis aeneis in picturis formatam impressit. Sempiterno ingenii artificiique monumento*“ etc. Ezen abroszok adattak Ptolemaeus néhány későbbi romai nyomataihoz is.

BUCKINGHAM (Villiers György, hercz.), I. Jakab 's I. Károly angol királyok méltatlan kedvence, szül. 1592 Brookesbyben a leicesteri grófságban, olly familiából, melly Hódító Vilmos idejében jött oda Normandiából. Esze mivelésére keves tehetséget 's hajlandóságot mutatott, szépséggel ellenben, kellemmel és hajlékonysággal buján ruházta fel a természet. Ez által annyira megnyeré I. Jakab király kedvezését, hogy nem egészen 2 év alatt lovag, kamarás, báró, vicomte, marquis, nagydíval, az 5 kikötő ügyelője 'sat. lón, 's végre a három királyság méltóságai, tisztségei, kegyelemmutatásai- és jövedelméről becsületvágya, haszonvadászatja és tetszése szerént tevére rendelést. Iszonyodott a nemzet, az érdemet félreesermelve, a népet letiporva, a nemességet lealázva, a koronát lealacsonyítva 's megbecstelelntve, egy dőllyős és szűkeszü kedvenczet pedig felmagasztalva és meggazdagítva látván. Még csak az volt hátra, hogy hűtelen is legyen. Ezzé kedveltetése 8 évében lett, 1624. Gróf Bristol, egy szintolly ügyes, mint becsületes ministert, el akará az ügyektől távoztatni. Ez akkor Madridban alkudozott egy infansnének a wallisi herczeggel, utóbb I. Károlyal, leendő öszvezásításáról. Buckingham azon volt, hogy a herceget, kire egyszer hirtelen haragjában kezét emelni bátorzkodott, ne csak megengesztelje, hanem egyszersmind magától függővé is tegye a koronaörököst, hogy a vénülő Jakab halála esetére hatalma folytatásáról bizonságban legyen. Ezért gerjeszté a fiatal Károlyban e regényes képzeletet, hogy maga menjen Madridba 's személyes jelenléte által szakassa félbe az alkudozás nehézségeit. A királytól egy gyenge órában nyere meg ezen szándék helybenhagyását, 's noha so-

káig haragvók is ezért Buckinghamra a fejedelem, még is hercezségre emelé őt. A lett a dolog kimenetele, a mit Jakab előre látott volt. Míg a fiatal herceg erkölceinek kellemével s szerénységével a királyi familiát s a nemzetet megbájolá, azonközben késérője, Buckingham, megsérté azokat követelései s féltelenségei által. S elérte célját; a Bristol által már messze vitt alkudozás félbeszakasztott, s hogy azt későbben jó sikerrel senki se fejezhesse be, leggorombább sértegetéseket engedé meg ő magának a spanyol ministerium ellen, a herceggel hirtelen elutazott, a királyt elámitá hamis tudósításokkal s még a parlamentet is olly nyilatkoztatásra bírta, hogy Spanyolország-nak az ohajtott szövetség helyett, hadat kelljen izenni, s Jakab hadat izene Spanyolorzágnak. Azonban az alsó ház, noha megegyezett a hadizenében, állhatatosan megtagadá a hozzá megkivántató költséget. Buckingham szövetségre lépett a Puritanusok felekezetével s feltevé magában, a püspöki méltóságot eltörölni, az egyház jószágait eladni, s az ekként szerzendő pénzzel a háborút folytatni. Igy árultaték el Jakab szíve, lélekesmereti és politícai interesséjében saját kedvence által s e zavarok közepette holt meg. Szerencséje volt ugyan fíja házassági egyezségét franciaországú Henriette-el megkötni; de egyszersmind fájdalmat is érzett, azon angol sereget, mellynek az ő vejét, V. Fridrik pfalzi választó fejedelmet, örökös tartományába visszahelyezni kellett volna, Buckingham rossz rendelkezései miatt megsemmisítettni látván, holott a Spanyolorzággal való szövetség e tartomány békés visszaadatását eszközölte volna. Jakab halta után I. Károlynak is korlátlan ministere lett B., de most beteljesedék az elébbi király jóvendőlése. B., kit az utolsó parlament alsó háza a herceg s a nemzet szabadítójának nyilatkoztatott, az új parlament által a király csábitójának, az ország szabadságai elárulójának, nyilvános ellenségnek hirdettetett. S ez háború idején történt, mellynek folytatása az alsó házzal legtökéletesb egyetértést kívánt. Innét származott a parlamentnek kétfelé oszlása, a legbuzgóbb tagok fogságba tétele, a megajánlott adó helyett törvénytelen taxák felszedése, kinszerített kölcsönadás s önkényes elfogatása mindennek, a ki a reávetett pénzt fizetni nem akarta, szóval mind az, minek a legerényesebb királyt legirtóztatóbb véghez kelle vezetnie. Buckingham pedig, ki a Cadix ellen tett próbából megtanulhatta volna, hogy nem képes Spanyolorzággal háboruszkodni, nem átalott még egy második hadat kezdeni Franciaország ellen. Parisba ment, királyá nevében IV. Henrik leányával házasságra lépni; s itt bátorzkodott vakmerő szemeit Franciaország királynéjára vetni. Ezen fejedelemné által kimélve inkább, mint bosszusággal, utasítatván vissza, szándékozott a francia udvarhoz mint angol követ visszatérni. Vakmerősége azonban nem maradt észre nem vévé, s XIII. Lajos irásban tiltá meg neki ezen utról csak álmodozni is. B., hogy ezért bosszút álljon, szövetséget kötött a rochellei Protestansokkal s Franciaországba szándékozott rontani. Ezen igyekezete s a Rhé sziget megtámadása (1627) ügyetlenségre nézve még a cadixi próbát is felülmulta. Buckingham, minister, hajószvezér és tábornok egy időben, vetekedni látszék önmagával, mellyik tulajdonságában alacsonyulhatna legmélyebbre. Minekutána a rochellei lakosokat a támadásra buzdította, hogy őket Richelieu bosszúállásának kitegye, s minekutána az angol sereg egy harmadját feláldozta, visszatért Angliába egyiránt utálva s átkozva polgártársai és ellenségeitől. Az ország kikerülhetetlen szükségei megkivánák egy új parlament összehívását. Buckingham azt olly nyilatkoztatással nyitá meg, hogy a király nélküle ellehetett volna s hogy Ő Felsege, ha a pénzeket megtagadják, más módokat fog találni szükségének kielégítésére. Igy hinté el az egyenetlenség magvát a király és nép közt, kik egymást csak értesíteni kívánták. Kénytelen volt hallani, midőn a tanácskozásokban, a nyilvános inség szerzőjének neveztetett,

míg a' király szívében minden erény szentsége megemertetett. Nem tudván, mikor keljen engednie 's mikor ellenállnia, ellenzé utolsó szempillantásig a' hires juskérelmet, mellynek az Angolok ételelemeihez tartozó szabadságokat kelle helyre állitnia; akkor pedig, midőn meghallá, hogy az alsó ház büntető vádat akar ellene kezdeni, egyszerre felhagyott ellenállásával. A' panaszok egyre halmozódtak ellene; a' parlament azonban rendes vád helyett: megelégedett egy kérelemmel, hogy a' király személyétől 's társaságából távoztassa el herczeg Buckinghamt, ki főoka a' nyilvános szerencsétlenségnek. A' király a' parlament tüsténti feloldásával felelt. Károly elhatározá magában, a' rochellei Protestansoknak újra segítséget nyújtani, 's ezen ügy kormányzását gróf Denbighre bizá, ki azonban semmit nem végezve tért vissza, minekutána Angolország lobogóját munkátlanság által meggyalázta. Most Buckinghamnak parancsolá a' király, a' vezérséget általvenni 's hajóssereget felkészíteni, a' mi képzelhetetlen gyorsasággal történt meg. A' herczeg kénytelen volt a' király egyenes akaratjának engedni, 's már indulni szándékozott Portsmouthba, midőn Augustus 23. 1628 udvarnokjai, testőrei 's katonáji között Felton nevű altiszt által gyilokkal agyonszurattott. Így végzé éltét azon ember, kinek csupa neve felébreszté a' legkorlátlanabb hatalom ideáját, ki mind a' két ház vágyaival, Richelieu és Olivarez gyűlölségével, 's még két király, kiknek nevében országlott, megelégedetlenségével is daczolt, 's a' ki halála órájában buzgósa átal, mellyel a' sereg felkészítését vitte, királya kedvezését újra megnyerte, 's iszonyu segédszereiben bizakodva, szerencsés kimenetelt méltán reménylhetett.

BUCOLICUM CARMEN, pásztori költemény I. IDYLLA.

BUCSU (*indulgentia*), a' Catholicusok értelmében: a' bünnel érdemlett azon ideig való büntetéseknek az anyaszentegyháznak adatott isteni hatalomereje által bizonyos 's helyes okokból való elengedése, mellyeket a' megtérő bűnös, a' bűn 's örök büntetés megbocsáttatván is, szenvedni tartoznak. A' catholica theologia a' bűcsukról való tanítását a' bűnökért való elégtételről szóló állításaira alapítja. Tudniillik: noha a' Krisztus eleget tett értünk a' keresztalál által, 's mennyire a' vétek súlyának 's ahhoz mért örök kárhozatnak elengedését munkálta; de még is némelly ideig való büntetéseknek (mellyek fenytő 's orvosító eszközül szolgálhatnak) elszenvetésétől a' bűnös, ha megtér is, egészen fel nem mentetik; 's ehhez képest önmagától felvidalt, vagy a' feloldozó paptól kiszabott fáradságos poenitentiartatásnak 's jóságos cselekedeteknek teljesítésére is köteles marad; ezeket pedig a' Krisztus anyaszentegyháza az elégtételre ugy intéz 's mérsékel, hogy ne csak a' bűnnek megfenytéséül szolgáljanak, hanem egyszersmind 's főképen az embert a' büntől visszatartoztatni, vigyázóbbá tenni, a' vétek által ejtett lelki sebeket 's okozott hibákat meggyógyítani 's helyre hozni, a' rossz hajlandóságokat megzabolázni 's kiirtogatni képesek és alkalmasak lehessenek (*Conc. Trident. Sess. XIV. c. 8.*). A' régibb időkben, midőn még a' nyilván való poenitentiartatás divatban vala, az efféle elégtételt a' feloldoztatás előtt kellett vala véghez vinni a' megtérő bűnösnek, és csak nyomos 's igazságosnak esmertetett okokra nézve engedtetett el, vagy más jóságos cselekedetekkel váltatot fel, vagy annak teljesítésére kirendelt idő röviditetett meg, a' mint t. i. a' megtérőnek igaz buzgósa vagy gyarlóbb volta azt elengedhetőnek mutatta avagy talán a' poenitentiartatá tartó arra a' martyrok esedezése 's irott levele által méltónak lenni ajánltatott. Ebből származott a' későbbi időkben, hogy ámbár a' nyilvános keményebb poenitentiázások megszüntek is, még is az anyaszentegyház a' bünnel érdemlett 's az elégtételre szolgáló ideig való és az illető törvényhatóságtól is kiszabott büntetési cselekedeteket, a' megtérőnek buzgóságát, tehetetlenségét, vagy önkényti jóságos tetteit vévén tekintetbe, a' Krisz-

tus érdemei ezt a bűnbocsátásra nyert hatalmának erejénél fogva, ha nem mindenkor egészen is, de többnyire bizonyos részben elengedné, vagy más imádságbei, böjtölési, adakozási 's illyféle istenes gyakorlásokkal feleséreltetné, szorgosan ügyelvén mindazáltal arra, hogy az igaz megtéréshez 's megjobbuláshoz megkívántató cselekedetektől a' bucsut nyerendő magát felmentettnék lenni ne gondolhatná; és így a' mit a' kegyes anyaszentegyház az emberi gyarlóság felségelésére hasznosnak ítelt, azt az igazi megtérésnek sikeresítésére fordíttatni kíváná. Idő jártával az egyházi fenyték 's a' poenitentiartási keménység megtáulván, a' hitek buzgósága is szembetűnőleg meghűlvén, némellykor 's néhol célirányos okkal és móddal adatának 's lassan lassan annyira szaporodának a' bucsuk, hogy az anyaszentegyházi törvényhatóságok szükségesnek látnak az ebből származó visszaéléseket 's babonákat, a' mennyire csak kitelhetett, akadályoztatni 's elhárítani, melyek kivált a' középkorban ugy eláradtak, hogy a' 16-ik században ezekből vettek alkalmat a' reformatorok az anyaszentegyházról való elhasonlásra. Azonban a' tridentumi egyházi nagy gyülekezet, a' hit 's erkölcs tisztaságát épségébe visszahozni 's megtartani igyekeztvén, hasznos törvényszabásokkal akará gátolni a' visszaéléseket és babonákat; azért is azt határozá: hogy a' régi bevett szokáshoz máskévelve bucsukat engedni hatalma vagyon az anyaszentegyháznak, és azok hasznosak 's megtarthatók, megparancsolván: hogy a' pápák 's püspökök minden nyereségkívánásból, babonáskodásból, tudatlanságból eredhető visszaéléseket elkerülni 's megszüntetni igyekezzenek. (*Conc. Trident. Sess. XXI. cap. 9. et Sess. XXV. decr. de Indulg.*). Egyébiránt az egyes theologusoknak sokszor egymással is megütköző véleményei 's fejtegetései a' bucsukról, azonkívül, mit a' tridentumi gyülekezet erről végezett, a' catholica hit ágazatihoz nem tartoznak; a' visszaéléseket pedig a' catholica anyaszentegyháznak tulajdonítani igazságtalanság volna. Sz.

BUCSUJÁRÁS, közönségesen a' keresztény hiveknek áhítatosságbeli szertartással intézett szent helyek látogatását jelenti. Az elsőbb keresztény századokban a' buzgó Keresztények a' martyrok koporsójit 's tetemeit szokták számosan öszveseregelve meglátogatni és azoknál áhítatoskodni. A' 4-dik századb. feltaláltatván Krisztus keresztje, ehhez Jerusalembé messze földről is öszvetódultak tisztelkedni a' Keresztények. A' később koruak némelly csudatévő 's szentnek tartott helyeket jártak be processióval a' mi még most is sok helyeken divatban van. A' jubilaumi észtenőkben pedig szokásba jött, e' végből Romába utazni 's szarándokoskodni távolabb lévő tartományokból is, vagy e' végre kirendelt templomokat a' jubilaumtartáskor otthon is bejárni imádkozásokkal 's énekekkel. De mivel utóbb az illy szent célokból intézett bucsujárások sok visszaélésekre szolgáltattak alkalmatosságot, 's imitt amott eredeti mivoltoktól elfajzottak, az igazi buzgóságot előmozdítani igyekező egyházi előljárók azokat megkevesíteni, rendbe hozni 's némellyeket megis szüntetni jobbnak találták. Sz.

BUCZY (Emil), Majus 16. 1784 Kolosvárat szül., hol is a' gymnasiumban tanulván, a' romai literaturát jókorán megkedvelte. 1799 a' kassai academiába ment philosophiát tanulni. Ott vonta elsőben a' magyar literatura, mellyel Kazinczy Orpheusa által esmerkedett meg, figyelmét magára. B. elejente a' törvénytudományra vágyódott 's Kolosvárat tanulta is azt 1801, hol kedve változván, 1803 Piaristává lett. Ezen helyezettetésében alkalma volt ama' híres Horányi vezérkedése mellett a' görög nyelvel és literaturával teljésen megismerkednie. Minekutána a' kolosvári és beszercezi gymnasiumban mint tanító két észtenőt töltött, kilépett a' szerzetből 's theologiára a' bécsi Pázmáneumba ment. Ott főképen a' görög 's romai classicusok lelkebe tiszta izléssel hatott be 's öngyakorlásai által deák stylusának a' régi igaz szint és kekedtséget adá. Majd haza térve mint felszentelt pap Szebenben rhe-

thoricát tanított, 's ő vala az első, ki deák kéziratja szerint aesthetica i leczkéket tartá 's az ifjakat a' régiek alaposabb elmeretébe a' szép fejtegetéseivel vezeté. Bontakozó egészsége miatt elhagyta 1816 cathedráját és 1821-ig, elébb gróf Kornis Ignácznál, azután gróf Haller Jánosnál mint nevelő volt. Kolosvárott ezen idő alatt többször hosszasabban együtt társalkodott 's terjeszté a' magyar literatura szeretetét meghitt barátjával, Döbrentei Gáborral. Ennek erdélyi museumában tőle több jeles verse van, többnyire neve nélkül. Ott áll két tudós értekezése is, u. m. 1) „Ertekezés az elmének magasb kifejtődése körül az izlés munkájiban.“ VII. füzet; 2) „A' tragoedia legfőbbje a' Görögöknél 's mostani álláspontja,“ mellyek szép eszét 's a' régi és újabb literaturákban való philosophiával teljes jártasságát bizonyítják. Mint buzgó hazafi az erdélyi museum ellen vetett akadályoknak ő is elharitója volt. 1819 Döbrenteit az erdélyi magyar tudós társaság felállításában segítette. Egészsége visszanyertével a' károlyfejevári seminariumban a' moralis és pastoralis theologiának professorságát válalta fel, melly hivatalát máig viseli. Itt paedagogiát írt taniványai számára deakul 's báró Szepessy Ignác, elébb erdélyi püspök, kivánsága szerint, ki különösen becsülé érdemeit, theologiai leczkéket. A' felső-magyarországi Minervában ez áll tőle. „A' lyrica poësis okai 's a' lyricusok“ (I. Negyed 1828). Buczy characterére nézve is a' legnemesb indulatu.

Szedes Fabian.

BUDA, Attila testvére, I. ATTILA.

BUDA, németül Ofen, tótul Budyn, Magyarország fővárosa, Pest vármegyének pilisi járásában, a' Duna jobb partján, a' hol ezen nagy folyó bal partját Pest városa elfoglalja, éj. sz. 47° 29' 44", k. h. 36° 42' 15" alatt, szabad királyi város. Nagy része magas halmokon épült, mellyek közül a' várhegy 192, a' Sz. Gellért-hegy 300 lábnyi magasságu; az egész határnak kerülete 5 $\frac{1}{2}$ geogr. mfdre terjed, mellyen 3000 házban, 35.000 ember, magyar, német és szerb, lakik. Hat része van; a' vár, az alsó vagy vízi város, a' Tában vagy Ráczváros, a' Landstrasse vagy országnát, a' Neustift vagy új város és a' Krisztinaváros. Természeti tekintetben nevezetessé teszi gyönyörű fekvése és környéke, egészséges éghajlatja, termékeny földje, igen jeles a' bordeauxival vetekező bora, sok gyógyító meleg kénköves forrásai 's egyéb javai. Polgári díját nagyon emelik az ország szinte közepében alkalmas helyzete Európának leghatalmasabb folyó vize mellett, Pest városának, mellyel 1500 lépésnyi hosszú hajóhid által öszvefügg, szomszédsága, hazánk legfőbb potiticaí, kamarai és hadi tisztségei, mellyek itt tartózkodnak, a' nádorispány 's királyi helytartó, a' királyi helytartó tanács, az udvari kamara, a' hadi főkormány, a' főépítő-tisztség, a' főpostahivatal. Sok jeles épületekkel fényeskedik, mellyek közül főképen említést érdemel a' királyi vár, az országház, az udvari kamara épülete, a' fegyvertár; valamint több régi 's diszes alkotásu szentegyházai és szerzetesek klastromai. Sok tágas piaczaí és hosszú utszáji vannak. Tudományos intézeteihez tartoznak a' főgymnasium, több kisebb oskolák, kis gyermekek gyámoskolája, a' pesti universitas nyomtató mülhelye; azon universitasnak csillagvizsgáló tornya a' Sz. Gellért-hegyen. Több jöltéví intézeteket is találni, ugymint az asszonyi jöltéví egyesületet, de főkép kórházakat. Legnagyobb jövedelmét szedi a' bortermesztésből, melly az ide tulajdonul tartozó mintegy 6 millio ölnyi területű szőlőjében általjában esztendőnként 235,000 akóra megyen. De néhány fabrikák is forognak itt, ugy mint selyem-, bőr-, cserépedény-, liqueurmivek. Budának eleje Aquincum v. Aqincum (ad aquas, vizváros) a' Duna partján tul 's innen is erős órvárakkal körülvett régi romai gyarmat a' mostani Ó-Buda vala (I. Ó-BUDA); ugyan az, a' mi Attilának itt lakta után Etelvára, a' német írónknál Etzelburg volt. De régi neve, Aquincum, a' körül-belől lakó Hlyrektől Woda, Wuda, Wbuda (a' mint a' magyar krónikának bécsi kéziratjában olvastatik) nevére fordittván, a' Magyaroktól

Budának ejtetett. Ezen hely a magyar királyok alatt a Duna mentében dél felé új részekkel mind inkább szaporodott. Azonban IV. Béla által a Pest (azaz: kemencze, németül Ofen) irányában fekvő hegyen új vár épülvén, mind Pesti városáról, Új Pest, *Castrum novi montis Pestiensis*, Neu-Ofen névét, mind pedig a mellette fekvő régibb városnak Buda nevezetét is felvette. E pedig oly serényen haladt, hogy I. Károly király magát már (1309) itt megkoronáztathatta, és I. Lajos királyi lakását Visegrádról ide helyezhette. Azután Sigmond a királyi várat mostani helyén építeni kezdte, melyet Mátyás király, valamint sok egyéb jeles épületeket is elvégezett. A mohácsi veszedelem után irtalmatlan pusztulásokat több ízben szenvedvén ezen város, utóbb M. Theresia kegyelméből a királyi vár megint új fényre kapott, és II. József alatt a fő kormánysszékek ide helyeztetése által az egész város új életre jutott.

S—s.

BUDA-Ó, I. Ó-BUDA.

BUDDHA, (azaz, bölcs) szerzője egy régi róla nevezett vallásnak, mely a braminok által Élıindiából kinyomtatván, Tibet-, China-, Japan- 's Ceylonban terjedt el, a hol még most is meg van, 's mellynek követőji a Buddhaisták mint Ritter („*Vorhallen europäischer Völkergeschichten*“ című munkájában) hiszi, nyugot felé a fekete tenger partjára Colchisba, a mai Mingrelia, 's innét Thraciaiba is költöztek, 's itt a Pelasgusok és Hellenek pallérozódásának első talpkövét vetették. Még az Asa-tudományban is találkoztak, mint némelyek vélik, a zordon éjszak felé nyomai a Buddha-tanításnak. Rémusat Abel szerint, ki a japani encyclopaediára hivatkozik („*Journal des Savans*“ Jan. 1821), Buddha, kinek historiai neve Godama, a Chinaiaknál Fo, a Mongoloknál Tsakiamuni volt, a Tseu dynastiabeli Tsao-wang országlása alatt, a keresztény évszámolás előtt 1029 eszt. született, és Mou-wang országlása alatt 950 holt meg Kr. előtt. Halála előtt felfedezé tudománya titkát Mahakaya nevű tanítványának, egy Makata országbeli braminnak, mely királyság India közepében feküdt. Ez a Mahakaya, a ki Hio-wang alatt 950 körül élt Kr. előtt, legelső szentje vagy patriarchája a Buddha-vallásnak, melyet ő követőjére Anantára hagyott. A japani encyclopaedia általjában, Mahakayát is ide értve, 33 patriarchát nevez meg időrendben, kik a későbbben Buddha név alatt isten gyanánt tisztelt Tsakiamuni titkos tanítását egymásnak adák által, követőjét kiki maga választván. Többen holtak meg közülök önkényt a lángokban, mit a Buddhaisták kiköltözésnek neveznek. Mind ezek közt Buddha után leginkább tiszteltetik Maming (a Chinaiaknál Phusa, a sanscritben Deva-Bodhisatua), amannak szájából született fija, ki a másodrangu istenségeknek megkülönböztető nevezeteket adott, mert kivétel a Buddha-tanítást philosophiája által, mely metaphysico-allegoricus mysticismus. Ennek élete bizonytalan idő szakát, azon irás után, a 332 esztendőre, Hiau-wang országlása alatt, Tsakiamuni halála után a 618 évre kell tenni. Bodhidharma, a 28-ik patriarcha, volt az utolsó, ki Hindostanban lakott. Ez hajóra ült 's Chinában közel a híres Sung hegyhez telepedék le. Itt holt meg 495 Kr. u. Tanítása titkát egy Chinai öröklé 's e lón a 29 patriarcha. Ez után még négy Chinait nevez azon irás, kik e méltóságot viselték. Az utolsó 713 holt meg Kr. u. Az ők életének története mesékkel van keverve, egyébiránt egészen olyan volt életük módja, mint a régi a Gymnosophistákét és Samanokét megírták. Vallási gyakorlásokkal, tartós fontolgatásokkal foglalatoskodtak 's a legszorosabb szigorúságra kárhoztaták magokat, sőt többen közülök, mint már fenebb említették, önkényes halál által bizonyíták be a lélek költözési dogma buzgó hiedelmét. Azon indiai patriarchaságból származott Kr. u. 706 körül a Chinában 's a Mongoloknál szokásban lévő nagymesteri méltóság, e czímmel: Egyházi fejedelme a törvénynek, mellyel valami gyontató atya forma hivatal a császárnál volt öszvekapcsolva. E szül-

te később Tíbetben a' Nagy-Lama örökös méltóságát. Ezzel együtt állott fel ezen hierarchai rendszer minden más lépcsője, mert a' Buddhista szerzetesek monostori élete rendes superiorokat, vagy Al-Lamákat szükségképen megkívánt. A' Buddha-tisztelet egyéb emlékei közt kettő kiváltképen nevezetes: a' Boo-Budor orjási templom omladékai Java szigetén, mesterséges faragott mivellek, 's a' Pants-Pandu nevű földalatti 5 nagy tornác, hihetőleg régi Buddhista-templom Bang városánál, a' Guzurából Malvába vezető ut mellett. A' rege ezen bámulást gerjesztő miveket, mellyek a' mai Indusok mivészii ügyességét sokkal felülmulják, a' Pandusoknak, az indiai mythologia hőseinek, tulajdonítja. Ezen emlékek a' bombayi tudós társaság írásainak (London 1819) 2 köt. vannak bőven leírva. Bollen Péter szerint („*De Buddhismi origine et aetate*“ Königsberg 1827) a' tisztább Bramanismusból fejlett ki a' Buddhismus; mások régibbnek tartják.

BUDE (Wilhelm), deákosan Budaeus, korának egyik legjelesb tudósa 's francia királyi könyvtárör és referendarius, 1477-től 1540-ig élt. Ifjantan Parisban és Orleansban tanult, de siker nélkül, idejét szelességekben és csapongásokban töltvén. 24. eszt. korában szálá meg ismét a' tanulás szeretete, 's olly erősen, hogy egyéb foglalatosságot nem esmert, 's még lakodalma napján is három órát tanulással tölte. Az ugy nevezett szép tudományok vonák leginkább magokhoz, de tanult mathematicát is Faber Tanaquil alatt, és görög nyelvet a' hires Laskaris egyik rokonjától. Ez a' nyelv 's a' régiség tudománya valának kedveltjei, mellyekben legtöbbre ment; jöllehet minden más tudományban, és különösen a' nyelvekben is igen jártas volt. Számos munkái között legjelesbek: egy értekezése „*De asse et partibus ejus*“ mellyben a' régi pénz ügye esmeretére szép világot hint, 's a' görög nyelvről irt commentariust, mellyek a' görög literatúrával való bővebb esmerkedést Franciaországban hatalmasan előmozdíták. Írásmódja velős, ép mind latában, mind francziában; de sokszor durva 's görög inflexiókkal teljes. B. jeles ugy is mint ember, és polgár. XII. Lajos Romába küldé dolgában, I. Ferencz az ő ösztönzésére alkotá a' francia kir. collegiumot (*Collège royal de France*), az ő és Laskaris intézetek szerint alapítva könyvtárt Fontainebleauban. B. minden munkái kijöttek Basileaban 1557 négy fol. köt.

BUDGET (angol szó) tulajdonképen ollyan táská, mellyben a' szükségesegek tartatnak, innen pénz erszény, azután az országos pénztárak számba vévése, 's Angol- és Franciaországban az ország esztendei szükségének felvéte 's azon eszközök előterjesztése, mellyekkel azok fedeztetnek. Az illyen budgetet a' nevezett országokban a' pénzügy ministere elkészítvén, megvizsgálás és helybenhagyás végett az alsó háznak terjeszti elejébe, melly azt pontról pontra megfontolja, a' netalán helytelenül feltett költséget megkisebbíti vagy egészen kitörli, 's rendelést tesz annak legezé irányosabb fedezéséről. Zs. G.

BUDINA, I. SCHWANDTNER.

BUENOS-AYRES, azaz, egészséges levegő. Így neveztetett azon spanyol helytartóság (a' rio-dela-platai királyság) Délamerikában, az Andes nagy hézerei 's a' brasiliai hegyek közt, melly 1810 és 1816 Spanyolországtól elszakadt. Ezen tartománynak fővárosát is Buenos-Ayresnek nevezik, mellyben a' délamerikai egyesült státusok főkörmányszéke 's congresse tartá üléseit. 1826 a' platai egyesület congresstől a' szövetséges status kormányzékének állandó helyévé 's fővárosává tétetett. Egy püspök is lakik benne. A' város az ezüsfolyónál vagy RIO-DELA-PLATÁNÁL (l. e.) fekszik, 5000 ház. 's 70.000 nélf. több lakosával, 1 universitásával, természeti mivek cabinetjével, csillagvizsgáló tornyával, mathematicai iskolájával, rajzoló iskolájával, tudós társaságaival és academiájával, jöltérvó intézeteivel, fellegvárával 's nevezetes kereskedésével (az ökörbőrrel és faggyuval való kereskedés eszt.

több mill. piastert viszen be), mely nagyobb részént az Angolok kezében van, kik a' buenos-ayresi portékákat fabrikájk miveivel fizetik ki. A' német tengeri kereskedő egyesületek is közbevetetlen kereskedési öszveköttetésben vannak Buenos-Ayressel, mely a' Brasilia, Chili, Peru és Paraguay közt való kereskedés középpontja. Eszt. 3—4000 idegen hajók eveznek be kikötőjébe. Éghajlatja Buenos-Ayresnek kellemetes. Télen keves olyan napjai vannak, melyeken a' víz megfagy. Az égi háboru ellenben talán sehol sem olly gyakori és rettenetes, mint itt. Buenos-Ayres 1806 egy sir Popham és Beresford vezér kormányja alatt lévő angol hajóosztály által elfoglaltatott. Azonban ez a' hódítás csak a' hirtelen történt meglepetésnek következése volt, mert mihelyt magokhoz jötték ijedségekből a' Spanyolok, megtámadták az Angolokat 's nagyobb részént hadi foglyokká tették. A' következő esztendőben jöttek ugyan Whitelock és Crawford alatt segítő seregek az Angolok részére, de ezek sem voltak szerencsésebbek az elébbieknél, mert minekutána csendeszen behócsáttattak volna a' városba; olly irtózatos ágyuzással 's puskatüzzel fogadtattak a' Spanyoloktól, hogy legalább 's része elesett az angol seregek, a' többit pedig csak fegyvernyugvás mentette meg a' lenyakaztatástól. Már ekkor illyen függetlenség 's szabadságszeretetet mutattak az amerikai Spanyolok, melyet azolta gyakrabban is megbizonyítottak.

L—ú.

BUEN RETIRO, egy Madridtól keletre fekvő halmon álló négyszegletű, szegletein tornyokkal felékesített, belől igen pompás és becses festésekkel diszló királyi mulató kastély. Legnevezetesebb volt benne egy nagy 's pompás játékszín, II. Filipe-nek az udvaron álló ércz szobra 's a' mellette lévő egy kicsiny tóval és két pompás remeteséggel ékeskedő mulató erdőcske, mely két mf. kerületű 's a' Madridiaknak kedves sétáló helyek. Olivarez herczeg, IV. Filipe-nek kedveltje, építette Buen Retirót a' 17 száz elején. Ennek 1645 történt halála után a' koronára szállott, 's azolta a' spanyol királyok egészséges fekvéséért gyakran több hónapokat töltenek el itt tavasszal. Midőn a' Francziák 1808 Madridból kitakarodtak, 's a' Spanyolok a' várost oltalmazó állapotba helyeztették, Buen Retiróba is egy gyalog ezerelet rendelték; 's midőn a' Francziák Dec. 5. Madridot megtámadták, Buen Retiró lett, mint a' város kulcsa, a' csatázás főtárgya. 30 ágyu csak hamar nyilást csinált a' falakon 's Vilatte ostromló osztálya rövid ellenállás után kikergette az őrizetet. Buen Retiró megvéttetésének következése Madridnak magafeladása lett. Ostromakor a' kastély kipredáltatott, sok bolthajtásai 's falai öszvetörtettek az elrejtett kincseket keresők által 's a' kastély 's elébbi pompás volta semmivé tétetett. Későbbben a' Francziák Buen Retirót, mint Madrid védelmezésére alkalmas helyét, megerősítették. a' kastélyt kőfalakkal vették körül, a' szobákat kaszárnyákká változtatták által 's az uj varat egy oldalvast 200 lépésnyire fekvő erősség által erősítették meg, mellé egy porcelanfabrikát tettek. Ezen erősségek a' nyughatatlan város zabolán tartására 's abban az esetben, ha zendülés talál támadni, az őrizetnek és József király familiájának oltalombhelyül építették, 's csak ugyan hasznokat is vették a' Francziák, mivel a' talaverai ütközet alatt a' retiroi erősségbe huzta meg magát az őrsereg.

L—ú.

BUFFON (György Lajos, Leclerc gróf), természetvizsgáló 's egyik a' 18-dik század legnagyobb tudósai közül, született 1707 Monthardban Bourgogneban; atyjától, Leclerc Benjamintól, azon tartomány parlamenti tanácsosától, gondos nevelést nyert. A' történet öszvevezeté az ifjut Dijonban a' fiatal Kingston herczeggel, kinek nevelője, egy tudós ember, a' tudományok iránt izlést gerjeszte benne. Bentazták együtt Francia- és Olaszországot; Buffon azután Angliába ment. Magát a' nyelvben tükéletesíteni vágyván, a' nélkül hogy a' tudományokat félbeszakasztaná, Newton munkáját a' differentialis calculusról 's a' Halesét a' növények staticájáról lefordítá. Keves idő mulva önmunkájival lépett-

fel; mellyekben főlmérést, physicát és mezzei gazdaságot dolgoza ki. Ezen tárgyakról vizsgálatokat írt, azokat lassanként a tudományok academiájának benyújtá, mellynek 1773 tagjává neveztetett. Legfontosabbak voltak: olly tükör készítéséről mellyel, mint Archimedes, nagy távolságbán meg lehessen a testeket gyujtani, 's a' fa erejéről és azon eszközökről, mint kelljen azt a' levagas előtti kéregmegfosztás által nevelni. Buffon, ki az első években csak egy bizonytalan ingertől vonatott a' tudományok és a' hir felé, 1736 a' királyi kertj félligyelőjévé tétetvén, meghatározott irányt nyere azon tudományhoz, mellyben halhatatlanná lett. Midőn most a' természeti tudományok egész kiterjedését állátpillantá, nem talált benne semmi egyéb munkát, mint lelketlen öszvehalmozatokat 's száraz névlajstromokat; egyes tárgyakról a' legjelebb észrevételeket, de egy kiterjedett munkát sem. E' végére egy planumot dolgoza ki, mellyben ő Plinius ekesszólásával és Aristoteles mély tekintetével az ujabbak észrevételeinek meghatározottságát és egységét öszve akarta kötni. Erze magában erőt olly bőfoglalatu egész altkapcsolására és elevenséget annak leírására; de nem volt türedelme, sem műszerei, olly számos és gyakorta olly parányi tárgyakat vizsgálni és leírni. Daubentonnal egyesült e' végre, ki a' nála hibázó tulajdonokkal bírt, és tiz évi vas munkásság után a' természeti tudományok három első kötetét kiadá a' két barát, mellyekre 1749-től 1767-ig más tizenkettőt követeztettek, 's ezek magokban foglalják a' föld theoriáját, az állatok természetét 's az ember és az emlős állatok történeteit. Ezeknek legkesebb része, a' közönséges theoriák, az állatok tulajdoninak és a' nagy természeti tüneményeknek leírása, Buffontól vagyon. Daubenton csak a' formákat és az anatómiát jelelte meg. Az 1770-től 1783-ig megjelent kienec követező kötet a' madarak leírását foglalta magában, hol Daubenton már többé részt nem vett. Ez által a' munka színe megváltozott; kevesbbé tökéletes 's minden anatomia nélkül való leírások iktattattak az elbeszélő czikkelyekhez, mellyeket először Montbeillard Guenau, utóbb pedig Bexon apát szerkeztete. Az ásványokról szóló öt kötetet maga adá ki Buffon 1783-tól 1788-ig. A' hét todalékkötet közül, mellyeknek utolsója halála után jött ki 1789, az ötödik egy tulajdon egész formál, melly Buffon munkáji között leghiresebb. A' természet epocháit foglalja magában, hol a' szerző valóban felemelkedett nyelven és győző elmeerővel állítá fel új földtheoriáját, melly az elébbi könyvekben felállítottól egészen különbözik; noha elejénte azon szint mutatja, mintha csak amaz akarná védni és kifejteni. Ezen nagy munka, mellyel Buffon ötven évig foglalatokodott, csak kis része azonban azon iszonyu planumnak, mellyet ő készíte 's Lacépède a' czetfajok, kigyók és halak leírása számára dicséretesen folytatott a' gerénczetlen állatok és növények számára pedig végrehajtatlan maradt. Buffonról, mint íróról, egy az ítélet, nézésponcja fenségére, hatalmas és tudományos ideafolyamára, képei felséges voltára, nemes és méltósággal teljes kitételére 'és a' dicsőbb tárgyaknál stylusa harmoniájára nézve elérhetetlen maradt. Nagy természeti jelenésekről szóló rajzainak elragadó az igazsága, 's mindenkére reá van nyomva a' tulajdonság eltörölhetetlen bélyege. Hamar is megalapított munkájának hire, közönségesen és ellenmondás nélkül. Közönséges ízlést költe fel a' természeti tudományok iránt 's megszerze nekik a' fejedelmek és nagyok kedvezését. XV. Lajos grófi méltóságra emelte a' szerzőt, és d'Argivilliers XVI. Lajos alatt, még életében, egy oszlopot készítettett neki a' természetiek királyi kamarája előtt ezen felirással: „*Majestati naturae par ingentium*“. Inkább különböznek a' Buffonról, mint physicusról és természetvizsgálóról, kimondott ítéletek: Voltaire, d'Alembert, Condorcet keményen kárhoztaták hypothesiseit 's meghatározatlan szokását, közönséges tekintetek szerént bölcselkedni. De, noha rendszerei „a' föld theoriájáról“ nem nyerne többé védelmezőt a' számrendre nézve, még is övé az érdem, hogy közönségesen éreztette,

hogy a földgolyó mostani képe a változatok folyamából állapotott meg, melyeket kikémleni lehetetlen; 's megmutatá, mely tüneményekre kell itt tekinteni. Nemzési teoriáját Haller és Spallanzani, egy bizonyos kimagyarázhatatlan mechanizmusról való hypothesisét pedig, melyet az állati ösztön helyébe tett, mások czáfolták meg; de az ő ékesen előadott rajzai az ember természeti és erkölcsi kifejlődéséről, valamint ideái is azon befolyásról, mellyel minden műszer gyengédsége és kifejlődésének lépcsője a különböző nemek természete iránt viseltetik, most is legfőbb becseben áll. Ideái az állatok elfajulásáról 's azon határokról, melyeket az éghajlatok, hegyek és tengerek mindenik fajnak kijegyeznek, valóban olly felfedzések, melyek minden nap inkább megerősödnek és az utazóknak egy elébb hibázott vizsgálatalapot nyújtanak. Munkájának főrésze az emlős állatok leírása, leggyengébb pedig az ásványtudomány, hol a' chemiában járatlansága és hypothesisekre hajlandósága nem csekély hibákat okoztak. — Kőbajtól okoztatott hosszu szenvedései horukat vontak végső napjára, a' nélkül hogy nagy planumának dolgozásában hátráltatták volna. 81 évü korában holt meg, Apr. 16. 1788, egy fiut hagyván, ki a' revolntióban a' guillotine alatt találta halálát. Buffon deli természetü volt, 's testállása méltóságos, de társalkodásának lengesége munkáji hangjával meg nem egyezett. *) Természethistoriájának legbecsesebb kiadása az 1749—88-ki, 36. köt. *Ke. Hist. natur. des animaux rares et curieux découverts par les voyageurs depuis la mort de Buffon, décrits par M. Lesson* (Paris 1829). —j—a.

BUFFONE, tréfás énekes az olasz opera buffában, vagy intermezóban. Azonban az Olaszok különbséget tesznek a' Buffo cantante közt, kinél jeles éneklő tehetség, és a' buffo comico közt, kinél több játék kívántatik. Ez a' szó, ugy látszik, a' régi aljas deákságból vétetett, mellyben buffónak azt a' személyt hitták, ki a' játékszínen felfutt képpel jelent meg, hogy ott arczcsapásokat kapván, a' nézőket nevettesse. Innen buffa, pofa, buffare, felpöffeszkedni; későbbi értelme lett bohoskodó, bohó. J.

BUFONITÁK, békakövek, bizonyos halnemek kővé vált fogai.

BUGÁT magyar vezér, I. ÁRPÁD.

BUGHENHAGEN (János), ki Pomeranusnak vagy doctor Pommernek is hivatik, Luthernak egyik legmunkásabb 's legérdemesebb segítő társa volt. Született Junius 24. 1485 Pomeraniának Julin nevü helységében. Tanulását elvégezvén, 1505 a' treptowi oskolának rectorává lett. A' reformatio lelkétől elfoglaltatván, hogy catholicus előjárójának üldözésétől megmenekedhessék, 1521 Wittenbergába ment, hol az academiái tanítók közé azonnal felvétellett, 1522 a' város predikátorává 's nem sokára azután a' theologia professorává 's a' választó fejedelmi kerület generalis superintendensévé lett. Luther a' Biblia fordításában nagy hasznát vette Bugenhagen fundamentumos philologiai tudományának. Kevesebb becseületet szerzett Bugenhagen magának azon írása által, mellyet az Ur vacsorája felett Zvingli ellen intézett 's mellyel a' sacramentumi perlekedésekre alkalmat adott. Ellenben nagyon nevelte híret azon munkája, mellyet illy czim alatt adott ki: *Interpretatio in librum Psalmorum*, 's melly a' maga idejéhez képest igen jeles magyarázatot foglal magában. A' reformatióra nézve legnagyobb érdeme abban állott, hogy az egyházi igazgatást és az evangelicus isteni tiszteletet több városok-

*) B., Laharpe tanúsága azerént, nyilván ellene kelt a' poésisnek, még Racine verseinek is. „Hallottam“ ugy mond a' Cours de littérature szerzője „mint állítá nagy bizottsággal Buffon, a' tisztes öreg, hogy a' legzebb versek is teljesebb hibákkal 's a' jó prosa önkélyét soha el nem érik. „Athalié“ verseit nem által például említini 's taglalatos criticáját adá az első jelenés verseinek. Minden, a' mit mondott, a' poésis és verscsinálás elemeivel nagy esmeretlenségére mutata, 's lehetetlen vala felelni szavaira, hogy meg ne aláztaásék.

ban és tartományokban, hora e' végre küldetett, jól rendeltø el. 1537 ugyan illyen szándékkal Daniába ment, ott III. Krisztiánt királlyá koronázta, a' kopenhagai universitas újrafelállítását eszközölte, mellyben első rectorrá és theologia professorává lett 's egész Dániában és Norvegiában az Evangelicusok egyházi dolgait jó rendbe szedte, honnét a' Danusok úgy n'zik őt mint első reformatorokat. 1542 ismét visszatért Wittenbergába 's még több városokban és tartományokban is nagy okossággal és vigyázással jó egyházi 's isteni tiszteletbeli rendet alkotott. Melanchtonnal együtt ő is dolgozott a' lipsiai Interimen 's ennek ellenségei utobb őt is keményen megtámadták 's nagy ravagýással is vádolták, de méltatlanul. Mh. 1558.

K. J.

BUGGE (Tamás), királyi csillagvizsgáló Kopenhagenben, a' hol született Oct. 12. 1740 's mh. Jan. 15. 1815. Tudománya által vizen szárazon sokféle hasznót hajtott volt hazájának; minekokaért ott emlékezete állandó hecben maradt. Midőn a' francia resp. azon együgyű, és valóságos méréseken épült mértékrendet készítette, mellyel a' francia nemzet most él, és annak közönségessé tételét czélozván, csak nem valamennyi kormányzskéket megkért, hogy küldenének értelmes embereket Parisba, kik annak helyes és hasznos voltát megítélvén, bebizonyíthatnák, a' dán király követe B. volt. Azon kellemes olvasású könyvön kívül, mellyben ezen követsége környűállásit leírja, még ezek maradtak fen tőle: *Observationes astronomicae annis 1781, 1782 et 1783 institutae in observatorio regio Havnensi etc.* Havniae 1784 4. *De forste Grande til den sphaeriske og theoretiske Astronomie.* 1796 'sat (Németre fordítva Altona 1816). — A' mathesis eleveiről 1797 3 köt. — A' dán földképeket illető mérésekről irt könyve kiváltképen dicsértetik. *Titel.*

BUGÓ SIP, I. FAGOTT.

BUJDOSÓ CSILLAG, I. CSILLAG ÉS PLANETA.

BUJKDERE, azaz, nagy völgy (ezen szóktól: bujuk, nagy, és dere völgy), egy kiváltképen a' Bosporustól tekintve, fekvésénél 's környékénél fogva igen bájoló szépségű városka, a' Bosporus nyugoti partján, nem messze Konstantinápolytól 's a' fekete tengertől, így neveztetvén azon völgytől, mellyben fekszik, 's melytől kapta nevét az itt keresztül folyó Bujkderere vize is. Ez a' völgy a' mély úgy nevezett saroni öbölnek folytatása, mellyet a' Bosporus félkereklinea formára alkot 's egy órányira nyulik be a' száraz felé. A' völgy, mint a' völgy lolyója is, innen *βαθυκολπος*-nak, azaz, mély öbölnek is neveztetik. Hajdan szép tartománynak (*καλος αγρος*) és még most is „Rétek (Libadia, *la prairie*)“ nevet visel pompás sétáló helye. Ezen szép rét alsó részén, melly különös szépségéért megkülönböztetés végett rétnek neveztetik, emelkedik fel a' Bosporus faszorainak legszebbike, melly 7 plátánból áll. Ezek együtt Jedi kardasnak, azaz, 7 testvérnek neveztetnek. Egy nem egészen bizonyos rege szerint ezen a' réten ütött táborn Boulloni Gottfried a' kereszties sereggel 1096 A' helység maga alsóból és felsőből áll; amabban a' Görögök, Örmények 's egynéhány Törökök házai, ebben pedig az europai követei nyári lakhelyei és kertei vannak. Ezen épületek közt legkitetszőbb az orosz követ palotája és kerte, szép építetése 's kies fekvése által. Még ezelőtt alkottatott Dania és a' szász vál. fejedelem hajdani agensének 's Pera egy leggazdagabb bankosának, Grossthalí (a' mint magát Bujkderéről nevezte) Hübsch bárónak, nagy kerte. A' paloták mind a' Bosporus partján állanak, melly a' bujukderei lakosoknak legkedvesebb sétáló helyek 's mellynek kellemei főképen holdvilágos éjszakakon lelkesedéssel magasztaltatnak. Meglehetősen hosszú országútja, melly Bujkderét keresztülhasítja, két sor ház közt megyen el, mellyek nagyobb részént europai ízléssel vannak építve. Sok idegenek töltik itt el a' telet, leírhatatlan szépségű környékéért. Egyszersmind Bujkderere a' főrangnak közönséges menedékhelyek, ha Konstantinápolyban, Galatában vagy Perában dőghalál dühösködik, vagy a' nép fel akar zendülni. L—ú.

BUKAREST (azaz, Örömváros) Oláhországnak, vagy Havas-Alföldnek fővárosa, a' hospodár 's görög püspök lakhelye, 10,000 rosszul épült házzal 's 60,000 lak., kik közt Görögök, Zsidók és Örmények is találhatnak. Utszáji nincsenek kövel kirakva, hanem tölgyfa deszkákkal vannak kipadrolva. A' Görögöknek itt elébb gymnasiumok volt 12 tanítóval, 's 1810 244 tanulóval. Ennek most vége van, mivel a' mostani hospodár Ghika, született Oláh, a' gymnasium fentartására rendelt hagyományokat 1825 elvette. Borral, bórrel 's más honi természetmennyekkel kereskedése elevenen üzetik. Maj. 28. 1812 békeség köttetett benne az Oroszok és Törökök közt.

L—ú.

BUKARESTI BÉKESÉG, Maj. 28. 1812 kötötte az orosz birodalom a' portával. Sándor orosz császár Nov. 1806 részszerént Moldva és Havas-Alföld védelmére, részszerént a' Bosporuson való szabad hajózásának megsértéséért fegyvert fogott 's Moldvába sereget küldött, melyre a' porta Jan. 1807 az orosz udvarnak hadat izent. Mindazáltal már Aug. 1807, a' tilsiti békeség következtében, fegyvernyugvás köttetett a' két ellenséges fél közt Slobosiában, melly szerént az Oroszok a' két elfoglalt fejedelemségből kitakarodtak. April. 1808 lefolyt ugyan a' fegyvernyugvás ideje, de azért mind a' két hatalmasság csendességben maradt, hanem midőn Napoleon az erfurti congressben Moldvának és Havas-Alföldnek az orosz birodalomhoz leendő kapcsolatásában meg egyezett, Sándor császár Febr. 1809 a' jassyi congressben a' portától az említett két fejedelemséget 's az angol követnek Konstantinápolyból való eltávozását kívánta. A' porta jerre félbeszakasztá az alkudozásokat 's a' had még April. megújult. Az Oroszok beütöttek Bulgárországba 's két véres ütközet után urai lettek a' Dunának. A' porta tehát békeséget kért 's Dec. 1811 Bukarestben congress tartatott. Azonközben Napoleon hadra készült az orosz birodalom ellen 's Mart. 14. 1812 szövetséget kötött Austraival, melly szerént a' két hatalmasság jótállott a' porta birtokainak meg nem csonkításáról. Meg is tett Napoleon mindent, hogy a' portát a' had folytatására reábirja; de mind a' mellett is Nagy-Britanniának és Svécziának közbenjárása, valamint az orosz udvarnak némelly kívánságairól való lemondása 's a' portának Napoleon iránt való bizodalmatlansága is csak ugyan megkötötték a' békeséget Bukarestben, mellyet orosz részről Andri Italinski, Sabanejeff és Fonton Jósef irtak alá Maj. 28. A' porta lemondott egész Bessarabiáról, Moldvának egy részéről, a' choczimi, akkiermani, benderi, ismaili és kiliai várakkal együtt az orosz birodalom számára, úgy hogy a' Dnábába való ömléséig a' Pruth 's innen Kiliáig 's a' Dunának a' fekete tengerbe szakadásáig a' Duna bal partja huzott a' két birodalom közt határt. Az Oroszok többi foglalásaikról lemondottak. Az asiai határok a' háboru előtt volt állapotjokban maradtak. A' porta a' Serviaiaknak, kik, mint az Oroszok szövetségesei, függetlenségekért hadakoztak, feltétel nélkül való engedelmet 's olly just igért, melly szerént magok kormányozzák magokat, 's azon adót, mellyet a' porta tőlök kíván, magok szedjék be. Mindazáltal a' Serviaiak ezen feltételeket el nem fogadták, hanem a' háborut tovább is folytatták, de végre csak ugyan megboláztattak a' Törököktől.

L—ú.

BUKOVINA, I. GALITIA.

BULEN (Boolen) vagy Buleyn (Anna), VIII. Henrik, angol király, második hitvese, 's sir Boolen Tamás herczeg Norfolk leányával kötött házasságának, ivadéka, szül. 1499 vagy 1500. Mariát, Henriknek testvérét, kit XII. Lajos vón feleségül, mint tisztelődmánya kérésé Franciaországba, de nem tért vele vissza Angliába, midőn azt a' király halála özvegyévé tévé, hanem Claudia királyné, első Ferencz hitvese, udvarába ment 's annak halála után Alençon herczegnéhez, a' francia monarcha testvérehez. Szép, fiatal, lelkes és eleven, talán felette is nagyon tetszék I. Ferencz galant udvaránál. Esmeretlen okból visszatért 1525—27 körül Angliába 's tiszteletdáma lett a' királynénál, kit nem so-

kára kinyomott helyéből. A' király heves szerelemre gerjedvén íranta, nem reménylett ellenállásra talált, 's Anna állhatatosan nyilatkoztatá ki, hogy őt csak mint nejét bírhatandja. Tudta, hogy a' király már e' gondolattal foglalataskodik, magát hitvesétől, Aragoniai Katalintól, elválasztatni, de azt is tudta, milly nehézségeket halmoz a' catholica vallás e' szándék kivitele elejébe. Cranmer ajánlkozék a' király kívánatinak eszközül, 's e' lön első oka Angolország elpártolásának a' romai egyháztól. Azonban még azt sem várta be a' féketlen Henrik, hogy új egyháza szolgálja elválasztását kimondják, hanem titkon lépett házasságra Nov. 14. 1532 Boolen Annával, minekutána ezt Pembroke marquise-é tette. Csak akkor, midőn a' terhesség a' titkot felfedezte, nyilatkoztatá Cranmer az első házasságot megsemmisítettnek 's a' másodikat erőben lévőnek, mellyre Anna példátlan pompával koronáztaték királynévá Westminsterben. 1533 szülé a' hires Ersébetet. Azonban nem írthata ki Anna a' szinte oly kicsapongó, mint tyrann király féktelen vágyait, 's a' hogy ő, mint Katalin tiszteletdámája, asszonyát elnyomta, szintugy nyomatott el ő is tiszteletdámája, Seymour Johanna, által. Henrik megúnásához még hűtelenség gyanuja is járult; 's ez valóban nem egészen látszik a' laptalannak lenni, ámbár az ellene intézett törvényes vizsgálat egyáltalán rendetlen volt. Anna 1535 elfogatván, bevádoltott 's biztosság elejébe állítottatott. Egy Smetton nevű muzsikus, ki másokkal együtt elfogatott, megvallá részesültét a' királyné kedvezésében 's ezt Majus 17. 1536 ő bíró halálra ítélte. Hijában állította Anna, hogy ő már elébb gróf Nordhumberland neje lévén, Henrik törvényes hitvese soha sem lehetett. Hijába semmisítette meg Cranmer e' házasságot, végre hajtotta a' halálos ítélet a' makacs Henrik akarátja szerint, ki még azt is megkülönböztetett kegyelemnek tekinté, hogy a' máglyát schaffottá változtatá. A' szerencsétlennek utolsó napja (Maj. 19. 1536) több érdeklétes pillantatot mutat. Maga elejébe hivatá a' toronyór hitvesét, térdre esék előtte 's így szóla hozzá: „Menjen 's kérjen nevemben, 's illy helyzetben, millyenben engem lát, bocsánatot Maria herczegnétől (Katalin leányától) mind azon szenvedésért, mellyet neki 's anyjának okoztam“. A' királynak ezt írta: „Kegyelmed jótéteményei irántam szüntelen nevedtek. En semmi voltam 's Kegyelmed engem dámává, marquise-é, királynévá teve, 's minthogy e' földön feljebb nem emelkedhetem, ma szentté tesz“.

BULGARIA, I. BOLGÁRORSZÁG.

BULIMIA (éhszörny). Az ettől meglepetett személyeket telhetetlen éhség kínozza; akarmennyi eledelt vegyenek is magokhoz, soha nem érzik, hogy jóllaktak; 's ha gyomrokat kellettén jobban megtöltötték, elájulnak 's éles fájdalmak között kiadják a' félig emésztett éledeleket. Ezen kórság többnyire másoktól kísértetve jelenik meg. Bizonyos félbeszakadó hideglelések, bél- 's különösen a' lapos giliszta által okoztatott kórságok mellett tapasztaltatik; igen közönséges forró betegségek után, mellyek a' szenvedő erejét elfogyaszták; 's a' test minden részeinek az elveszett erő visszaszerzésére való szükségéből ered. Bizonyos esetekben pedig ezen szörnyű étvágy a' gyomor különös tulajdonságától függ, melly nagy sebességgel emészt. Illyesmit veszünk némelly asszonyoknál terhességek idején észre, sok testi gyakorlásokat tevő fiataloknál és sok fűszeres és hevítő éledelekkel élő személyeknél. Akkor nem mint betegséget, hanem mint magas fokra emelkedett étvágyat kell tekinteni. Mint betegség következéseire nézve szörnyű, mellyek: soványodás, melyhideglelés, szédelgés, dugulat, vízkórság. —j—a.

BULL, I. JOHN BULL.

BULLA, a' romai curia írásmódja szerint, 's tulajdonképen azon pápai végzeteket, rendelkezéseket 's hitbéli és egyházi ügyekben adott okleveleket jelenti, mellyek vastagabb szerű barnás pergamenre régi betűkkel iratva, a' romai pápának 's pedig a' kegyelembeliekben

selyem, az igazságbeliekben pedig kender fonalakról függő önpesével jegyeztetnek. Eredetiképen maga a pecsét hivatott bullának. A pápai bullák közönségesen a kezdő szavaktól veszik elnevezéseket, p. o. bulla: „*In coena Domini; Cum inter; Unigenitus; Ascendente;*” s a t. A bullák a brevéktől különböznek (I. BREVE). A bullagyűjtemények bullariumoknak nevezetnek. — II. András királynak azon törvénye, mely által 1222 a magyar nemességnek s az ország más lakosainak Sz. István által adott szabadságait megerősítette, s némelly az ország javára szolgáló új végzéseket hozott, a rajta függő arany pecsétről arany bulla név alatt esmeretes. (L. ARANY BULLA.) Szinte így nevezetik, s ugyan ezen okból, a német birodalom azon alaptörvénye is, melyet IV. Károly császár 1356 Nürnbergben és Metzben egymás után tartott két országgyűlésen, a választó fejedelmek hozzá járultával, s résznyire az egész birodalom kihallgatása mellett alkotott s Decemb. 25. adott ki. Ebből akkor minden választó fejedelem s Frankfurt városa egyegy eredeti másolatot kapott. Ezen arany bulla főcélja volt, a császárválasztást s a mi vele összeköttetésben volt, lehetőségig legbizonyosabb meghatározásokra állítani, mely czél el is éretett általa; mert az arany bulla rendelkezései legnagyobb résznyire megtartattak az európai legújabb változásokig. Ezenkívül az ököljus igazságtalanságainak is akartak az által véget vetni, mit azonban még akkor el nem értek.

Zs. G.

BULLION, tulajdonképen aranyércz, de már ma az Angliában bevett szólásmód szerint minden veretlen arany és ezüst rud. E szó a folyó század kezdetétől fogva a külföldre nézve is fontos jelentést nyert, midőn t. i. ezen nagy kérdés forgott fen: ha elégséges e a bullionnak megtörténhető szüke s a külfölddel való összeköttetésnek ebből származó megnehezülése arra, hogy egy, minden más tekintetben biztos és kelendő nemzeti pénznek, milyen a londoni bank notája Angliára nézve, értéktelenségét következtessük? — 1808-tól fogva ugyan is 1810-ig ilyen rudarany egy unciájának, melyért az angol pénztár 3 fontot 17 shillinget 10 $\frac{1}{2}$ pennyt fizet s mellyből ezen idomzathoz képest 21 shillinges guineet veret, minden verésdíj nélkül, 4 fontra, 8, 10 sőt 12 shillingre is felment becsé. Mivel pedig az egy guineeben talált s az országos becs szerint törvényesen 21 sh. érő arany a bullionvásáron a nyers arany áremelése által mintegy 25 shillingre ment fel, s a vert aranynak csupa megolvasztása s bullionként eladása 100 guineenél 15 — 18 guinee hasznot hajtott, nem csudálkozhatni a forgásban volt arany pénz eltűnésén. Azon irányzatban, mint a guineek eltűntek, kellett a londoni banknoták szükségének s kerestetésének nevedetni, mellyek a forgásban levő kész pénz szükét oly tökéletesen pótolták, hogy Angolország határain belől az adásvevés és tulajdon semmi nevezetes zavarnak nem vettetett alája. Ez a hallatlan jelenés egyedül csak a LONDONI BANK (l. e.) tökéletes szerkeztetéséből s kiváltképen azon környülállásból magyarázható, hogy egyetlenegy banknota sem adatott ki önkényesen, hanem csak az országó szék vagy egyes emberek mindenkori felszólítására, privat vagy nyilvános effectusok tökéletes záloga mellett, s így természetesen mint valódi discountopénz, — s hogy ekként a közre bocsátott papiros nem csak kiszéledt a középpontból mint közönséges papirospénz, hanem szintolly rendszeren s szükségképen vissza is tért a bankba, a váltó levelek és effectusok idejének elmúltával. Szembetűnő volt, hogy az ilyen, csupán valódi felszólítás mellett kiadott discountopénz a belföld piacainak szükségét soha sem haladhatá felül; mert, midőn a valódi szükség, azaz, a discountozás keresése megszűnt, nem maradt többé forgásban mint önkényes papirospénz, hanem eltűnék közvetlenül a pénzforgás csatornáijából. De minthogy London nem csupa belföld piac, hanem egyszersmind világpiac is, azért azon discountopénz

rendszer tökéletes szerkeztetése végett még e' feltételnek kellett hozzá járulnia, hogy a' bank által kiadott notákat, mint látásra irt váltóleveleket, minden időben lehessen annak bemutatni, az pedig tartozzék ezeket kész pénzen beváltani. A' banknoták ez által nem csak a' belföld valódi keresésével maradtak súlygyenben, hanem a' külföldével is, mert már most a' discountzás végett előmutatott váltóleveleknel és effectusoknál nem csak a' belföldi bátorságra 's soliditasra néztek, hanem a' nemes érczbeli fizethetésre is. Az angol bank ezen nagyobb tökéletességnek megfelelt 1797-ig, midőn a' Franciaország részéről Angolország ellen kezdett kiküszöbölő háboru ezen statust olly kénytelenségbe helyezé, hogy magát megszállási állapotba tegye. A' bank kész pénzbeli fizetéseinek a' parlament által rendelt felfüggesztetése egyik főrendszabása volt ezen megszállási állapotnak; a' banknoták megszűntek világbecsűek lenni, országos becseük maradtak azonban minden értékvesztés nélkül, mint az ország belső szükségeinek megfelelők. Midőn végre az ellenség hosszas sikertelen próbatételei után a' tulajdonképi megszállás (szárazföldi zár) elkezdődött, 's ezen megszállás felbontására kicsapások az erősségből, kikötés és háboru Hollandiában és Spanyolországban, fordulások az ellenség háta megett 's egyéb próbatételek szükségessékké lettek, csak hamar elfogyott az Angolországban készen állott vert pénz, 's szűke lett ezen hadi szükségnek, melly annyival érezhetőbb volt, mivel Anglia a' világ minden egyéb részeivel békeségben maradt. A' rudarany 's a' külföldi váltólevelek drágulása az érintett érezhető gyarapulatban (*proressio*) nevedekett. Most ez az aggodalom támadt a' parlament ajtajain belől 's kívül, hogy a' banknoták igen messze üzött közrebocsátása emelheti az arany és váltólevelek árát, 's hogy tehát talán a' bank kész pénzbeli fizetéseinek felfüggesztése szüli ezen, az ország kereskedésén súlyosan fekvő inséget. A' parlament ez ügy megvizsgálására biztosságot nevezett ki, melly Ralranybiztosság (*Bullion-committee*) név alatt nagy hirt 's nevet szerzett. Ezenkívül az ország legnagyobb eszű férjijai majdnem kizárólag ezen problema megfejtésével foglalatoskodtak 1810 és 1811. A' biztosság tudósítása, ennek tansággal teljes tanuhalgatásai (*Minutes of evidence*), 's a' bullionügyben irt és egész könyvtárt tevő lelkes munkák emlékei azon komolyságnak és mély élmének, mellyel ezen nagy nemzeti ügy fontoltatott, 's oskolául szolgálának a' mivelte Europa minden statusgazdájának. A' végresultatum, mellyet azonban csak a' béke megszerzése után lehetett általlátni, a' volt, hogy a' banknoták országos becsekből nem, hanem csak világbecsekből vesztettek egy időre, 's e' volt a' háborunak könnyen eltűrhető terhe. A' nélkül, hogy a' bank kész pénzbeli fizetései helyre állítottak volna, felemelkedett lassanként a' bullion ára 's a' váltólevelek becsfolyama hajdani természetes súlypontjára; de azon mindenféleképen megvizsgált aggodalom gyümölcse Angliára 's Európára nézve egyiránt fontos marad; az által szembe tünt Nagy-Britannia pénzstatusának hasonlithatatlan szerkeztetése 's egész belső mivélése; most már érzi Anglia, a' mit magának kifejldése természetes folyama alatt szerzett, 's ugyan azért hatalmas és bátorságosabb; — 's a' mi több, ez által a' pénzforgás tudományá is lehetővé tétetett.

BULLOCK-MUSEUM Londonban, Piccadillyben, egy mindenféle kiváltképen természethistoriai és ethnographiai gyűjtemények kiállítására szolgáló privat intézet. Az ezen intézetben találató nézésre méltó dolgok különféle osztályainak rendje e' következendő, a' mint ezt a' „*The picture of London*“ előadja: déli-tengeri, amerikai, afrikai nevezetességek, mivészek munkái, természet mivei, kitömött négy lábú állatok, madarak, kétlakuak (*amphibia*), halak, bogarak, tengeri productumok, ásványok, különbfélék, a' tábori eszközök és fegyverek kamarája.

Ezt a' museumot I shillingért a' hétnek akarmelley napjain lehet látni. Ebben állította ki Belzoni is egyiptomi gyűjteményét.

BULLOK, irlandi bullok, neveltető, balga beszédek, melyeket az Angolok többnyire a' szegény Irusokra költenek, 's a' vig játékokban fellépő ezen nemzetbelieknek szájába adnak. Igy p. o. egy igen rut Irlandi azt beszéli, hogy ő kis korában igen szép volt, de anyja kicsérélte. Illyes furcsaságok egész gyűjteményekkel vannak.

BULMER (Vilmos), Bensley után Angliának legnevezetesebb könyvnyomtatója. Sajtójának egyik legelső mive volt Persiusnak egy kiadása (1790, 4); legjelesebb mestermivei közé tartoznak Shakspeare (1792—1801, 2 köt., fol.; ezen munkáról viszi műhelye a' „*Shakspearepress*“ nevet) 's Milton (1794—97, 3 köt., fol.) munkájának pompakiadásai. Az angol bibliomanus mesterek különös kedveltje (a' miért is a' Roxburghelubb legtöbbször nyomtatványait ő készíti) 's tőlök majdnem csak egyedül magasztaltatik. A' részrehajlatlan őt azonban csak Bensley mellé 's nem felibe fogja helyzetetni 's tündöklő mesteri készségének megismerése mellett nem fog arról megfejeltkezni, hogy nyomtatványai a' betűknek, festéknek 's papirosnak minden szépsége mellett szükölködnek azon tetszető és jó izlésű egész nélkül, melly a' francia műhelyeket olly jelesen különbözteti meg, 's hogy műhelyének készítményei, a' mint ez nevezetesen Dibdin munkájival történt, sokkal gyakrabban bővelkednek nyomtatásbeli hibákkal, hogysen szabad volna egy ollyan mivésznel, a' ki Didottal és Bodonival akar mérkezni. A***s.

BÜLOW (August Fridrik Wilhelm), szül. Vördenben, Westfalenben Febr. 23. 1762, academiái tanulását Göttingában [végező 's azután a' törvényes pályára lépett Hannoverben és Cellében, a' hol törvény cancellariai 's utóbb főappellationalis tanácsnok lett, 's több törvényes munkát adott ki, például Hagemannal együtt: „*Praktische Erörterungen aus allen Theilen der Rechtsgelehrsamkeit*.“ 1805 burkus szolgálatba lépett, elsőben mint kormányiszéki titkos tanácsnok Münsterben, 1807 után pedig Berlinben; 1810 a' tartományi főtörvényszék előülölőjének nevezetett ki Soldinba; utóbb az újonnan felállított statustanács tagja lett, azután egy ideig a' statuscancellar előadó tanácsnokja; 1814 mint a' burkus kormány főtítoknokja küldetett Dresdába, hol a' titkos politia is reá bízott. 1816 a' szász tartomány főelőülölőjének nevezeték ki 's lakása helyéül Magdeburgot választá, a' hol az addig Halberstadtban volt polgári kormányiszék feloldozásakor igen kedvező indulattal fogadtattott. Még kiterjedtebb munkakört nyert; midőn a' karlsbadi békegyűlés végzéseinek következtetésében censuratórvények 's vizsgálatok rendeltettek a' daemagogicus fondorkodások ellen, 's ő ezekkel foglalatokodva Berlinben hosszabb ideig mulatott több ízben. A' burkus statusujságban közre bocsátott tudósítások a' daemagogicus fondorkodásokról, mint mondatik, ő tőle származtak. — Decemberben 1820, midőn épen ministerré neveztetését várnák, közvetlenül egy fényes audientia után, mellyet a' Berlinben jelen volt Miklós nagyherczeg adott neki, megütötte a' szél, 's ennek következtetése azontul távol tarták az országos ügyektől, Mh. Potsdamban Sept. 4. 1827.

BULSU, magyar vezér, I. ÁRPÁD.

BÜN. Minden gondolkozás vagy cselekvés, melly által az isteni törvény megsértetik és általhágatik, szélesebb értelemben bűnnek nevezetik, akár esmeri az általhágó a' törvényt, akár nem, akár bir teljes szabad akarattal, akár nem. De szorosabb értelemben csak az isteni törvénynek ollyan általhágása nevezetik bűnnek, melly az isteni törvénynek esmerése vagy esmerhetése mellett, teljes szabad akarattal követtek el. Az illyen szorosabb értelemben vett bűnnél tökéletes felróvás, azaz: ollyan ítélet talál helyet, hogy az a' személy, ki az isteni törvényt általhágta, méltán az általhágás szerzőjének és így büntetésre méltónak tartathatik. Az erkölcsstudomány a' bűnnek többféle neveit különbözteti

meg, 's e' végre részszerént az általhágott törvény tartalmát, részszerént a' bűnnek tárgyát, részszerént az általhágót, részszerént az általhágás természetét és módját veszi tekintetbe. Az első tekintetben különbség szokott tétetni az elhagyó vagy elmulasztó és tevő vagy véghez vivő bűnök között; de ez a' különbség nagyrészt csak szóban áll. Továbbá a' bűn tárgyára nézve Isten ellen, felebarátink és magunk ellen való bűnöket szokas megkülönböztetni; de ha a' bűnnek egész kiterjedését vesszük, minden bűn mind Isten, mind felebarátink, mind magunk ellen vétkezésnek tartathatik. A' törvény általhágójára nézve pedig a' bűn vagy szántsándékkal, vagy akarat nélkül megyen véghez; szántsándékkal, midőn a' törvényt tökéletesen tudja 's meggondolva cselekszik ellene; akarat nélkül az ellenkező esetben. Ezen utolsó rendbeli bűnök vagy tudatlanságból, azaz: olly tudatlanságból származnak, melyet eikerülhetünk volna, vagy gyarlóságból, azaz: ha hajlandóságainknak nem elég hathatósan állunk ellenek, vagy hirtelenkedésből, ha a' cselekedetben igen sietünk 's a' törvény szentségét jól meggondolni magunknak időt nem veszünk. Végre a' cselekvés módjára nézve vannak belső és külső, saját és idegen, feltételes és feltételetlen bűnök. Belső bűnök alatt tilalmas gondolatok, indulatok 's eltökélések, külsők alatt vétkes beszédek és cselekedetek értetnek. Saját bűnöknek az olly tilalmas cselekedetek neveztetnek, melyeket valaki maga visz véghez, idegeneknek az olyanok, melyek az által követtetnek el, ha valaki másnak tilalmas cselekedeteiben részt vesz vagy azokat előmozdítja; feltételetleneknek az olyanok, melyek magokban véve egész természetek szerént az isteni törvénnyel ellenkeznek; feltételeseknek végre azok, melyek az által lesznek bűnökké, hogy a' cselekedet bizonyos környülmények között megyen véghez. A' törvény esmeretének és az akarat szabadságának tekintetéből viszont a' bűnök majd nagyobbak, majd kisebbek. Mint-hogy tudniillik a' vétkezőnek lelki állapotja, melyből a' bűn származik, végetlenül sokféle lehet, azért a' vétek súlyának mértéke is felette igen különböző.

K. J.

BUNGER, kun főember, I. ÁLMOS.

BUONAPARTE, I. BONAPARTE.

BUONAROTTI (Michel Angelo), a' szobrászság, képirás, építés és költés műveiben ragyogó genie, a' régi gróf Canossa nemzetségből szül. 1474 Toscanában Caprese- vagy Chiusiban. Első tanítója Ghirlandajo Domenico volt, kinél a' rajzoló művészetekben gyorsan és fényes előmenettel haladt. Nem sokára magához vette őt de Medicis Lorenzo, 's a' műskolában, melyet a' művészetek és tudományok ezen nagy pártfogója alkotott, B. olly sikerrel vón Bertoldótól a' szobrászában oktatást, hogy az antik Sátyrfő, melyet márványban másolt le, midőn 16 eszt. vala, a' mivesmerők köz figyelmének tárgya lett. — Négyévi mulatása ezen hercegi háznál adta B.-nak sokoldalu miveltségét. Itt esmerkedett meg több híres tudóssal, 's felhevült keble minden szép iránt. Olvasni kezdé honja költőjét 's kis dalokban maga is próbálkozott. Bálványa Dante lett. E' mellett az antikokat és anatómiát tanulta 's szorgalmasan rajzolt Mosaccio művei után. Ezek képzették stílusát, mely őt későbbben olly magas fokra emelte. — Lorenzo halála után 1492 Velenczébe és Bolognába ment, 's itt egy évnél tovább maradt. Visszatérvén Florenczbe, Medicis Pietro Franc. némelly szobrászművek készítését bizta reá. Ezek közt egy alvó Cupido igen remekül volt kivive, 's azt tanácslák B.-nak, ásná el, hogy műemléknek tartassék, a' mi, letörvén a' szobor egyik karját, meg is történt. Ezen mivét St. Giorgio cardinal vette meg, 's ez adott alkalmat B.-nak Romába utazni. Egy év múlva házi környülmények visszahívák Florenczbe, 's ekkor érte ama' tiszteletes bizomány, hogy a' nagy Leonardo da Vincivel történeti ábrázolatokat adjon a' florenczi tanácspalota ékítésére. E' végre készíté B. ama' híres cartont, mely a' pisai háborúból ábrázol egy jelenést 's

legjelesb műveinek egyike; de fájdalom! csak töredékei maradtak fen. Azonközben II. Julius pápa síremlékének készítése végett Romába hitta meg. Kétszer szakadt félbe e munka: egyszer; mivel a pápa fellobanó heve megsérté a kevély B.t, másodsor néhány akkor élt mivészek irigysége miatt. A többek közt Bramante és da San Gallo Julius rábeszéltek a pápát, hogy Bra bizza a sixtini kápolna kifestését, tudván, hogy al fresco még nem dolgozott, 's így olly munkát vélték reá hárítani, melynek tökéletlen kivitele megfosztja a pápa kegyétől. Hijába vonakodott B., a pápa nem engedett, 's 20 hónap mulva elkészült a roppant miv, melly csudálkozásra gerjeszté az esmerőket, 's méltán mondja Fernow, hogy itt inkább mutatkozik, mint máshol, a mivész eredeti szelleme egész nagyságában. Ezután a síremlékhez akara fogni B., de Julius megholt, 's utánja, Leo, Florenczbe parancsolá, hogy a St. Lorenzo templom előrszékének, mellyben a könyvtár és a Medicisek sírboltja volt, ékítését vállalja fel. Nem sokára azonban Leo is kimúlt. VI. Adrian alatt néhány szobrot készített II. Julius emlékéhez: ezek közt Mosese 's Krisztusa, melly későbben Romának la Minerva templomában allitatott fel. VII. Kelemen megint meghagyá nekie, hogy a St. Lorenzo templomnál elkezdett munkát fejezze be. Töle vannak a Medicisek emlékei, p. o. a nap és éj. Viharos idők következtenek, mellyek elmúltával a pápa még egyet — az utolsó itélet lebrázolását a sixtini kápolna számára — bizott reá. A '60 eszt. öreg nem örömet vállalta fel e munkát, melly homályosítandó vala mivészi híré, ha mesteri kézzel ki nem viszi. A komolyhoz hajló természete 's Dante iszonyu képei által lelkesített phantasiája mellett, az anatomia tanulásából az izmok legtitkosb mechanismusát esmérvén, önereje érzetében új utat szándékozott törni e mivéhez 's a borzasztóban, contourok, mozdulatok merészségében túlhaladni elődjeit. Elkészült 1541 az utolsó itélet. Ezen mű compositiója általjában hibás ugyan 's nincs az egészben méltóság és nemesség; egyes részeiben sem felel meg a műkivánatoknak, ennél fogva a szepérszt ki nem elégíti: de minden vonása nagy mesterére 's a gyakorlott mivészre emlékeztet 's több tanúságot nyujt a mivésznek, mint a műbarát izletének eleményt. Az emberi alakot minden mozdulatiban, helyzetiben 's rövidülésiben 's a bámulat, fájdalom és kétségbeesés kifejezését legapróbb lépcsőzetiben ábrázolván, a tanulás kimerithetetlen forrásául tekintethetik. B. utolsó nevezetesb festesei: Pál megtérése 's Péter felfeszítettése a paulini kápolnában. Vesőjének utolsó mive Krisztus levétetését a keresztől ábrázolja; négy alakból áll, a holt testen kívül, 's egy darab márványból van dolgozva. Ezt el nem végezhetette. San Gallo halála után a Péter-templom építését kelle felvállalnia 1546. Megjavította Bramante plánumát 's a görög kereszt formáját választotta. Ő építeté a roppant kupolát, de művének nem láta végét. A Campidoglio, farnesei palota sat. is ő az munkája. Megholt Romában 1564, 90 eszt. korában. — A szobrászságban legmagasb fokon állt. Rajza hibátlan, 's átgondolt a compositio; a kivitel könnyű kezét 's ritka tökélyt mutat. Bacchust ábrázoló szobrának olly tökélyt tulajdonit Rafael, mint Phidias és Praxiteles műveinek. Márványban dolgozott testi nagyságu Cupidójáról azt mondják, hogy azon alvó Cupidónak tökéletesítése, mellyet fenebb említenk. Építményeit nagyság és merészség bélyegzi; de ékítésein szembe tűnik kicsapongó képzelme, melly az egyszerűt 's izletest elmellőzé, 's inkább a szokatlan- és újhoz hajlék. Festéseit legtöbb gáncs érte. *)

*) B. „Itéleténél“ semmi nagy miv nem szenvedé több bírálatot. Némellyek égig ma, gasztalák, mások méltatlanul alacsonyíták a mivész érdemeit. Többek közt Ross Salvator ezt írá egyik satyrájában:

Michel Angiolo mio, non parlo in gioco;
Questo che dipingete è un gran giudizio,
Ma del giudizio voi n' avete poco.

E' rendbeli mivei többnyire frescoképek; olajban keveset dolgozott. Költeményi, mellyeket képzelme játéki-'s időtöltésnél nem tekinte egyébnek, szintugy mutatnak nagy- eszéere. Több gyűjteményekben jelentek meg; külön is: „*Rime di Mich. Angelo B. il Vecchio*“ (utoljára Florencz 1726); Vö. Mich. Angelo mint költő a' „*Beitragte zur ital. Poësie*“ I. füz. 1810. Prosai munkái (leczkék, beszédek, cioccolaták, azaz, tréfás academia leczkék) a' „*Frose fiorentine*“ gyűjteményben, levelei Bottari „*Lettere pittoriche*“ czimű munk. jelentek meg. I. „*Vita di Michelangelo Buonarotti scritta di Ascanio Condivi, suo discepolo*“ (Rome 1553, 4; utoljára Pisa 1823). J.

BURAETEK. Ez a' tatar nemzet még most is pásztorokodó vándoréletet él 's 77 nemzetséghől áll. Orosz felsőség alá 1644 adta magát 's a' Kalmukoknak második főnemzetségét teszi. Az irkuzki helytartóságnak déli részében kóborol. A' nép száma több 100,000-nél; 32,000 kézzel felfegyverkezett férjfiut állíthat ki és fejedelmét 's vénjeit maga választja, a' választás mindazáltal mindég az irkuzki helytartó elejébe terjesztetik helybenhagyás végett. Baromtartással, vadászással és mesterségüzéssel, főképen kovácssággal táplálja magát. Öltözete bór; melly körül van prémezve. A' hideg és meleg ellen a' Buraeteket az ók bőrrrel behuzott 6—8 szegletű kunyhóji, mellyek jurtoknak nevezetnek, védelmezik. Ennek a' népnek vallása részszerént a' Lama, részszerént a' Samanvallás. Legfőbb isteneket a' Buraetek Octorgon Burchannak vagy Tingiri Burchannak (égi istennek) nevezik; a' bujdosó csillagok vagy planeták alistenek, a' gonosz lelkek feje vagy a' legfőbb gonosz lélek Okodölnek neveztetik. A' Lamavallás balványai, mint a' Samanvalláséi is, részszerént matériakra festetnek, részszerént fából, pléből, báránybőrből 's at. metszetnek ki. A' jurtok füstje a' magokban is csunya balványokat még fertelmesebbekké teszi. A' Lamavallást követők balványainak emberi formák szolgálnak alapul. Mivel az asszonyi nem ennél a' nemzetnél téstátalannak tartatik, ennél fogva a' jurtban nem is közelgethet a' házi istenekhez. A' Buraet elébb szorgalmatosan meg füstöli azon helyet, a' hol asszony ült, 's azután ül arra. Néha a' szegényebb Buraetek a' görög vallásra térnek; hanem azt, mi a' Keresztények előtt szent, pogány cirimoniákkal tisztelik. Számok 1783-ban 49,764 kézivesre 's 47,932 asszonyra ment. L—ü.

BURCHIELLO (Dominico), talán legkülönösebb költő, kinek élte környülményeiről azonban csak keveset tudunk. A' 15 század elején élt Florenczben, a' hol hihetőleg született is. Mint egy Giovanni nevű borbély fia nem kapott Domeniconál egyéb nevet; ő maga utóbb Burchiellónak nevezé magát, most már tudva rem lévő okokból. 1425 körül kezdődött dicsősége ideje; mint borbély csak 1432-ban iratott be. Characteréről némelylek sok rosszat mondottak 's őt alacsony tőzfűzőnek rajzolták, pénzért mindent tenni képesnek; mások ellenben pártját fogták. Borbély műhelye annyira elhíresedett, hogy tudósok 's tanulatlanok, fő- és alrendűek naponként oda gyűlnének, 's a' nagy Cosmus azt galériája egyik boltjában lefestené. E' képben két részre osztva adatik elő; itt borotválnak, amott pedig költenek 's muzsikálnak. Burchiello képrajza felibe van festve. Noha kétségtelen híre, még is nehéz elméssége 's gnykölteményei becse vagy becstelensége felől ítéletet hozni, mert helybeli és személyes irányzatjai előttünk esmeretlenek. Hahem épen ezen homálynak kell őt mi előttünk lealacsonítani. Gnyköl-

Ariosto ellenben ezt írja Orlando furiosóban:

... que, che a par sculpe e colora
Michel, più che mortale, Angel divino.

Alakjainak meztelensége köz feddést vona magára. V. Pál pápa az egész festést bemezteltetni szándékozott; azonban csak az illendőséget sértő meztelenséket lepleztető bő könnyű söznyegzettel.

teményeit a' titokkal teljes homály 's a' kifejezések akarva választott különössége, kortársai előtt még vonzóbbakká tévé. Burchiello burleszk hangzatkaji egyszersmind talányok is voltak, mellyeknek megfejtése nélkül szükkölködünk, mondjon bár Doni akarmit azoknak magyarázatja felől. Az elbeszélők és leírók könnyebben érthetőek ugyan, de legtöbbsnyire ezekben is olyan durva a' só, hogy épen ez által rontakozik meg a' guny. Költeményei mind igen merészek, de egyszersmind erkölcszetenek 's féktelenek is. Hangzatkájának legjobb kiadásai Florenczben 1568, 's Londonban 1757 jelentek meg.

BURCKHARD (János Lajos), hires utazó, szül. Nov. 24. 1785 Lausanneban, Baselben 's Neufchatelben nevelteték 's 1800 oltá Leipzigban, 1804 oltá Göttingában tanult. Nem akarván akkoron Franciaországától nyomatott honjában szolgálatba lépni, 1806 Londonba ment, hol az afrikai társaság új próbát szándékozik tenni, a' HORNEMANN (I.e.) nyitotta uton, éjszak felől, Afrika belsejét megvizsgáltatni. B. ajánlkozék ezen utra, 's a' társaság elfogadá az ajánlkozást, 1806. B. planum szerent keményíté testét, a' napkelet szokásait tanulta 's az arab nyelvet legtisztább oskolájában, 1809 oltá, Aleppóban, 's Campe Robinson Crusoe-jét arab nyelvre fordította illy czim alatt: „A' tengeri gyöngy.“ Harmadfél évig maradt Syriában, meglátogatá Palmyrat, Damascust, a' Libanont 's Petra maradványit Arabiában; ezután Kahirába ment, egy karavannal Afrika északi részén keresztül Fezzanba utazni. Előbb, 1812 kv. Beduinöltözetben a' Nil folyamánál felfelé utazott, csaknem egész Dongoláig; azután mint szegény kalmár 's mint syriai Török másodiksor a' nubiai pusztán keresztül, mellyet Bruce is beutazott vala, 's nagy akadályokkal küzdve vergődött Berber- és Shendybe egész Suakinig a' fekete tengerhez, honnan Djiddán keresztül Mekkába ment. Már olly aratottja volt az arab nyelv- és szokásoknak, hogy, kétség támadván islamismusa felől, minekutána a' mohammedán vallás theoret. és practic. részéből tett vizsgálaton áltesett, 2 törvénytudó nem csak hívőnek, hanem igen tudós musulmannak is esmerte. Seik Ibrahimnak neveztek. 1815 visszatért Kahirába 's meglátogatá a' Sinait. Midőn végre a' várt fezzani karavan elérkezendő volt, a' halál utólérté Kahirában April 15. 1817. A' Mohammedanok fényes szertartással takaríták el holt testét. Lassanként mind beküldözé napkönyveit. Utolsó gondolati anyjához voltak intézve. B. volt az újabb utazók közül első, a' ki Shendyig, Sudan, a' régi Meroë, belsejében — melly, mint 3000 év előtt, még most is középpontja keleti Afrika kereskedésének — előnyomult 's az ottani emberhussal kereskedésről — így nevezik a' rabszolgákkal kereskedést — pontos tudósításokat szerzett. A' shendyi nagy piacon europai productumokat, p. o. solingi kardvasakat, is talált. „*Travels in Nubia* 1815“ (Lond. 1819), czimű irásának, mellyet az afrikai társaság adott ki, 's Afrika belsejéről adott vizsgálódásinak fordítása Weimarban jelent meg, 's Londonban 1829 „*Travels in Arabia comprehending the Hedjas, or Holy Land of the Muslims*“ czimű munkája.

BUREAU, író asztal (a' bure, bureau szótól, melly vastag gyapju szövetet tesz, a' mivel az illyen asztalt be szoktak borítani); továbbá valamelly tisztnek munkaszobája 's az abban egy ember kormányzása alatt munkálódó személyiség. Ezen utolsó értelemben a' collegialis szerkesztetésnek tétetik ellenébe, mellynél az egyenlő jusu tagok voxainak többsége végez, míg a' bureauban, a' hol szinte több tiszték lehetnek, a' végzés egyedül az elsőtől függ, a' többiek pedig csak tanácsló voxsal bírnak, 's nem elhatározóval, mint az előbbinél. Mind a' két rendszernek van saját haszna 's kára. A' bureau rendszer, mellyben gyakran az altisztek választása 's elbocsátása is a' főtisztre van bízva (mint az angol és francia ministerialis bureaukban) gyorsabb, hathatósabb 's nemnemüképen öszvefüggő mivelést enged, ha t. i. maga a' főtiszt el-

határozott, jó ítélő tehetséglű 's tudományos lelkű ember; hanem ellenben igen könnyen fajul önkényességgé, egyoldalúsággá 's csupa szokás szerént való tudománytalan műveléssé. A' főtiszt, ki nem mindég bír szükséges előkészülettel, legalább nem az elkerülhetetlen helyesmirettel, 's a' ki talán időt rabló előterjesztésre kinszerítették, igen könnyen függővé lesz egyik másik biztos altisztjétől, a' ki vele visszajár elhet. A' mint tehát a' bureaurendszer az országlottakra nézve könnyen fajulhat tiszti despotismussá (bureaucratia), ugy felfelé egy indulat, önkényre hajló ministerium ellen nem ad erőt törvényes ellenállásra. A' collegialis rendszer ellenben nagy lassúságot, formáságot és félséget okoz gyakran a' kormányban. Mert több egyjusu tiszték voxából származván a' végzés, gyakran különféle okfejek öszvekötéséből 's eltérő rendszerek vegyítékéből fog állni, a' mi természetesen káros következtetésű. Ezért a' kormány legtöbb statusokban bureauképen volt mindég elrendelve. Angolországban sheriffek kormányozzák az egyes grófságokat, 's a' ministerek bureaukban dolgoznak. Hanem ott a' sajtó szabadság megvesztegethetetlen ellenőr, ezenkívül a' községek szerkeztetése olly erős az egyes községekben, a' grófságokban a' békebírák év negyedi ülései 's a' nagy jury által, végre az ország nagy községében, a' parlamentben, hogy a' bureaurendszer veszedelmes voltát még a' törvényszékeknek is alig érzik. Franciaországban a' revolutio előtt a' kormány némelly ágai több egyjusu tagok által vitettek; de a' tartomány még is bureauképen volt elrendelve, mert az egy kiterjedt hatalmu intendant kezében volt. Iparkodott ugyan a' revolutio az egyes departementek collegialis önkormánytát behozni, de ennek a' lett a' következtetése, hogy a' status köz kormányával majdnem minden öszvefüggés megszűnt. Napoleon tehát ujra visszaállította a' régi szerkeztetést, a' collegiumnak helyébe praefectusokat tévén, kik mellé azonban tanácsnokokat 's departementi collegiumokat állított. Ezek a' Bourbonok alatt még csekélyebb befolyással bírtak az 1830 revolutióig. Mit fog már most e' részben a' franczia kamara tenni, azt csak a' jövődő határozandja el. Nálunk a' bureau rendszer alig esmeretes; mert az ország ügyeit a' legnagyobbaktól fogva, ny szolván, a' legkisebbekig gyűlésekbe öszveszeregő egyjusu tagok, collegiumok határozzák el. Németországban majdnem mindenfelé öszve van kötve a' két rendszer. A' törvényszékek, legalább a' felsők, collegialis szerkeztettek; a' kormány alsó tisztségei pedig nagyobb résznyire bureauképen vannak elrendelve, valamint a' ministerek departementjei is.

BUREAU DES LONGITUDES, I. HOSSZINTÉZET.

BÜRGER, (Gottfried Auguszt), Wolmerswendeiben, hol atyja predikátor volt, a' halberstadti tartományban, született 1748-ban, megholt 1794 Göttingenben. Szinte 10-dik évéig egyebet, mint olvasni és írni, nem tanult; mindazáltal már ekkor bizonyos költői szellem nyilatkozott benne. Mint gyermek kereste a' magányt és szerette az estszürkület, setét erdő 's embertől hagyott hely gerjeszteni szokta borzasztó érzéseket; el is kezdett minden utmutatás és egyéb, mint az énekes könyvben talált, példa nélkül verseket csinálni, mellyek legalább hibátlan mértékben voltak írva. Roma nyelvét igen nehezen tanulta. 1760-ban oskolára ment Ascherslebenbe. Itt egy első osztályu tanulóknak éktelen nagy hajtáskájára epigrammát csinált, ezért keményen megdöngtetett 's a' hallei nevelő intézetbe vitetett által. Barátsága Göckingekkel itt kezdődött. 1764 a' hallei universitasban theológiát kezdett tanulni. Klotzsal közelebről barátkozott, melly öszveköttetés Bürger eleven phantasiájára és érzékiségére nagyon behatott. 1768 Halléből Göttingenbe ment, hogy a' theológiát törvényvel cserélje fel. Hanem itt is azon házban, mellyben Klotznak napa lakott, olly viszonyba került, melly sem tanulásának, sem erkölcsének nem lehetne hasznos. Nagyatya, ki eddig egyedül segíté őt, levette róla kezét, és az akkor Göt-

Zs. G.

tingenben tanult jeles ifjaknak, Bofenek, Höltynek, Millernek, Vossnal, a két Stolbergnek, Cramernak, Leisewitznek barátsága nélkül hihetőleg elveszett volna. Boie különösen felbuzdítá 's a' közönséggel megesmer-teté. Barátjaival együtt tanulta most a' régiciknek és njaknak, a' Fran- cziáknak, Angoloknak, Olaszoknak és Spanyoloknak remekeit, főkép Sha- kespeare't 's a' régi angol és skot népdalokat. Versei figyelmet gerjesztet- tek. Boie 1772 véghez vitte, hogy Uszar urak Altengleichenben Bürgert törvénytisztnak tették, melly csekély hivatal csak a' legsürgetőbb szük- ségtől oltalmazá. Nagyatya, hallván, hogy unokája tisztségre jutott, megbékült vele, pénzt adott neki adósságának lefizetésére 's a' kívánt ke- zesség megadására. Bürger a' pénzt egyik barátja által elveszté 's ezen szerencsétlenség rontá meg főképen gazdasági környüállásait, melyeket haláláig sem hozhatott helyre. 1774 házasságra lépett egy Leonhardt nevü, szomszéd tisztnak leányával, 's ezen öszvekelése is kimondhatatlan szenvedések kuforrásává lön reá nézve, mivel felesége testvére iránt tilos lángra gyuladt, 's e' románt annyira üzék, hogy hitvese nyilván 's a' vi- lág előtt nevét megtartani, hanem női igazait testvérének áltengedni el- tökéle magában. 1784 megholt hitvese, 's a' következőben szívének egyet- lenével nyilván egyesült; de esztendő mulva ezt is elvesztette. Valóban semmi sem verte le annyira, mint Mollyjának halála. Ezenfelül egy szerencsétlen haszonbérlet egész vagyonjától, 's ravasz mesterkedések- től üldöztetvén, önkényes lemondása hivatalától fosztá meg; azonban mind ezekből kihatólt volna, ha ama' vesztsége minden erejét és bátor- ságát le ne verje. Hivatala elhagyása után Göttingenben lakott először mint külön oktató, azután elég későre mint rendkívül való professor fi- zetés nélkül. Ó, nemzetének kedvelt költője, béres fordítások által kény- telenített vásárlani élelmét a' könyvárosoktól. Mind e' mellett türhe- tőleg élt volna, ha gyermekeiről, kiknek örömet anyát szerzett volna, nem szorgoskodván, kezébe ne kapja egy, Hahn Elisa nevü, sváb leá- nyának versezetét, ki, mint látszék, Bürger költeményeitől elbájoltatván, eléggé hátor volt kezét neki nyilván oda ajánlani. 1790 neje lön ezen le- ány, és hamarkodva kötött romános házassága legkeserűbb szenvedést okozott neki, mellyet többé a' két év mulva következett törvényes elvá- lasztás sem orvosolhatott meg. Magányosan, jó barátok nélkül, testben 's lélekben megrendítve, erejéből vagyonjából kifosztva lévén, béres mun- ka által kénytelenített nyomorult életét táplálni. A' hannoveri kor- mány ajándéka keveset megkönnyíté duló szükségét. Így legalább remé- nye éledt, hogy jövendőben fizetést kaphat; nem gyantván előre, hogy arra többé nem szorul és keves idő mulva csendesén elholt. Ha megfon- toljuk a' szerencsétlen költő környüállásait, bámulunk kell azon, mit azok mellett teljesített. Irt énekeket, odákat, elegiákat, balladákat, el- beszéléseket és epigrammákat. Ezen költemények egyikében sem legalsó rendü író, sőt némelyekben nemzetének szava a' legelső köze helyez- tette. Költeményeinek Schiller írta megbírása nagyon fájó Bürgernek. Schlegel W. A. „*Charakteristiken und Kritiken*“ nevü munkájában oko- san középutat tart, 's őt bátran követhetjük, ha Bürger miveiről helyesen akarunk ítélni. Előbb arról dicsérték, hogy a' nép minden osztályának gyönyört okoz, hogy biztos fogással mindent a' középpontból emelt ki, mindent nem csak jól, hanem egyetlenül is gondolt, értett és mondott, kifejezéseit gondolatjához nem alkalmaztatta, hanem hozzá teremtette. Schiller egészen ellenkezőleg Bürger költeményeinek nagyobb részében nem találta azon gyengéd, magához mindég hasonló, mindég világos férj- fias lelket, melly be lévén avatva a' szépnak, nemesnek és igaznak rej- teményébe, a' néphez mivelőleg leereszkedik, de mennyei származását legbiztosb vele való közösülésében sem tagadja meg; gyakran öszveve- gyült a' néppel, mellyhez csak le kellett volna ereszkednie, és a' helyett hogy azt enyelegve 's játszva magához emelné, gyönyört érzett abban, ha magát hozzá hasonlóvá tette. Schiller nem lélt beime idealisáló mi-

*észséget, ugy látszott neki, Bürger nem érté azon mivésztséget, mint kelljen a' tárgy nemesebb oldalát a' durvábbnak legalább az idegennek belevegyítésétől megóni. Bürger Musájának caractere, ugy mond ő, igen érzéki, igen köznépi. A' szerelem ritkan egyéb előtte, mint élemlény vagy érzéki szemlegeltetés. A' szépség csak ifjuság, egészség, boldogság, vigan élés, képeit inkább képek öszvehányásának, vonások öszverakásának, neminemü mosaiknak, nevezné, mint idealoknak. Valóban Bürger soha sem indult ki Schillernek ezen idealitásából; vezető okfejei voltak a' természeti erő, könnyűség és hibátlanság. A' mi Bürger egyes miveinek költői becsét illeti: a' régi angol balladák után készült románczait példájai felmulják egyszerűségben és gyengédségben; de saját alkotásaiban, mellyek közt „Lenore“ az első, a' dicsó 's őt, ha egyebet nem költőn is, maga halhatatlanító költemény, fellelhetni dolgozása módjának mind a' két végpontját: nem köz néphez illő mivészti előadást és azután ismét való köznépiséget, mellyet nem csupán a' nemköznépinek elhagyásával, hanem köz szólásmódok felvételével akart elérni. Népeinek közül némellyeket nem könnyen lehet igen dicsérni. Egészen sajátjai azok, képtelen különködés nélkül, és szive teljéből szabadon ömlenek, valamint áltáljában a' költés tiszta 's erővel teljes hangjára nézve keves német költő mérkezhetik vele. Bürgernek az is érdeme, hogy az elhagyott 's egyoldalú előítéletből megvetett sonettet ujra divatba hozta. Fordításai között a' Homerusé legfontosabb. Schlegel W. A. így vonja öszve ítéletét: Bürger inkább saját, mint mindent áltölelő képzelésü, inkább egyenes, mint gyengéd érzésmódu; alaposabb a' kidolgozásban, inkább a' grammaticai alkotásra nézve, mint mélyelméjü a' leányékozásban; nagyobb mivész a' romanczban és könnyü énekben, mint a' lyra felsőbb neimeiben; némelly miveiben valóságos nemzeti költő, kinek előadása, hol csak szabásai és szokásai nem gátolják, világossággal, erővel, vidámsággal és néha gyengédséggel jeleskedik. Munkáját Reinhard K. sok ízben, utolszor Berlinben adta ki 1823—25, 8 köt., valamint „Lehrbuch der Aesthetik“ és „Lehrbuch des deutschen Styls“ nevü munkáját is ugyan Berlinben, azt 1825, ezt 1826 bocsátá napfényre. B. L.

BÜRGER, atyai nevén Hahn (Maria Krisztina Elisa), 1769 született Stuttgartban. Bürger költeményei oly igen szivére hatottak, hogy egy versezetében a' költőt szivével és kezével megkínálá. Bürger ezen ajánlást elejénte csak felhevült képzelés játékanak tartá és tréfát üzött vele. Hanem hogy különbféle tudositások az öszinte költőnet nagyon kecsesnek irták, és merész eltökélése sem köz asszonyi lelket látszék mutatni, a' dolgot szoros vizsgálatra ítélte méltónak. Tehát költői választ adott neki, ez alkudozásokat vont maga után, mellyek ugy végződtek, hogy Bürger 1790 a' sváb leányt hölgye gyanánt vitte házába. Azonban csak keves heteket töltött szerencsésen különködő házasságában, 1792 fel kellett azt bontani; ez, ugy látszik, Bürgernek kora halálát is nem keveset sietteté. Elválasztott neje azután mint színjátszóné mutatta magát Dresdában, Altonában, Hamburgban és más városokban. Költeményei és egyéb írásai is vannak. B. L.

BURGHEREK, I. SECKDEREK.

BURGONYA, I. KRUMPLI.

BURGUNDIAK, burgundi országok, Burgund. A' Burgundiak (kiket a' régiek Burgundi, Burgundiones, Burigundi, Bugantae, Bunticae 's Urigundi nevek emlitenek) a' Vandalok főnemzetségéhez tartoztak 's első esmeretes lakhelyek az Odera 's Vistula folyók közt vala, a' mai nj-markságban és nyugoti Prussianak déli részében. A' többi német népektől az által különböztették meg magokat, hogy falukban (burgokban) egyesülve laktak, 's talán innen kapták neveket, ellenben amazok szélelszorra és pásztorkodó kóborló életet éltek. Hihetőképen ez annak igazi oka, hogy lakhelyekben sokkal tovább megmaradtak a' szomszédságokban lakó Gothusoknál és Vandaloknál, míg végre a' Vistula tor-

kolataitól felfelé nyomuló Gepidáknak többé ellen nem állhattak. Elvesztvén a' Gepidákkal volt ütközetet, Németországba vándoroltak, hol a' Rhenus felső mellékén, keletre az Allemannoktól, meglepedtek. Az Allemannoktól nagy darab földet foglalván el, a' két szomszéd nép mindég háboruban élt egymással, míg a' Burgundiak más német népekkel egyesülvén, az 5 század elején Galliába be nem ütöttek. Hosszas csatázás és több izbéli megveretések után is végre csakugyan megnyerték a' Romaiaktól egyezés által délkeleti Galliát, mely rólok még most is Bourgogenak és Felső-Burgundnak neveztetik. Uj országokhoz, mely már 470 Burgund nevet viselt, Helvetiának egy része, Sabaudia, Dauphiné, Lionnois és Franche-Comté tartoztak. Az országlás helye, úgy látszik, most Lyonban, majd Genfben vala. Hajdani polgári alkotmányokról annyit lehet tudni, hogy királyaik voltak, kiket hendingoknak neveztek 's tetszések szerint választottak és teettek le; ha valamelly nagy szerencsétlenség (mint terméketlen esztendő, döghalál, vagy megveretés) érte őket, a' királynak kellett érte meglakolni, mert elveszté méltóságát, melyre más emeltetett, a' ki alatt szerencsésebbnek reménylette magát a' nép. Minekelötte a' keresztény vallást bevették volna (a' mi Galliában történt), egy főpapjok volt, kit sinestusnak neveztek 's a' kinek személye megsérthetetlen és méltósága halálig tartó volt. A' kettős viadal, mint Isten ítélete, már akkor szokásban volt nálok. A' lévén czélok, hogy birtokaikat mennél szélesebben terjesszék ki, öszveütköztek a' Frankokkal, kik őket végre Chlodwig fiai alatt egészen hatalmuk alá hajtottak, minekutána Chlodwig már maga elfoglalta volna tőlök Lyont egy jó darab földdel együtt. Polgári alkotmányokat, törvényeiket és szokásaikat mindazáltal ezental is egyegy időre megtartottak; de majd eltöröltetett királyi méltóságok is, 's Nagy Károly maradékai alatt országok provinciákká daraboltatott széllel, melyekben a' francia vasalhusok időről időre függetlenekké tudták magokat tenni, 879 az autoni gróf, Boso, Kopasz Károly királynak sógora 's lombardi helytartó, a' burgundi nagyok megegyezésével ismét királysággá tette Burgundot, magát provencai királynak nevezvén. Lakhelyévé Arlest tette, melytől az ország arlesi vagy arelatumi országnak neveztetett. Elfoglalt ugyan töle Lajos és Karlmann némelly tartományokat; de fija, Lajos, egyesítette atyjáról maradt örökségével a' Juran innen fekvő tartományt 's a' Juran innen lévő Burgundnak vagy alsó-burgundi országnak adott léte, mely Provenecenak egy részét foglalta magában Arles-el, Dauphinével, Lionnois-al, Sabaudiával és Franche-Comtének egy részével. Egy második burgundi ország is allott fel, midön a' Welfek familiájából lévő Stretlingeni Rudolf (a' lotharingiai helvetiai tartományok hercege) Lotharingia még alatta nem lévő részét, t. i. a' Rühss folyón innen lévő Schweizot, Wallis tartományát és Sabaudiának egy részét, egy szóval a' Jura és pennini Havasok közt fekvő tartományokat elfoglalta és 883 magát Felső-Burgundnak (*Regnum Burgundicum transjuranum*) királyává koronáztatta; de mind a' két burgundi ország egyesítettett 930, és a' burgundi királyok eg sz statusa végre tökéletesen öszve omlott, midön Rudolf familiájának 1032 történt kihalása után II. Konrád császár alatt Németországhoz kapcsolatott. Hanem egy harmadik status, mely csaknem épen azon időtájban allott fel, midön a' felső-burgundi, 's mellynek főalkotó része Bourgogne francia provincia (a' szoros értelemben vett Burgund) volt, a' melly alkotójának Richard, Bosónak (alsó Burgund első királyának) öccse tartatik, megmaradt 's tovább is fenállott Richard unokájától, Ludegardistól, 's ennek férjétől, Ottótól, Capet Hugónak egy öccsétől, származtak Burgundnak (Bourgogenak) idősebb hercegei. Ezek 1361 enyésztek el Filep herceg halálával, és Bourgogne János francia király által résszerént mint feudum, résszerént mivel anyja az utolsó herceg nagyatyjának testvére volt, ugyan ezen hercegnek testamentoma szerint, a' francia korona uradalmával egye-

sítettett. Mindazáltal csak hamar azután maga János király ismét helyre állította a' burgundi hercegi méltóságot, midőn 1363 azon tartományokat hercezség névvel leginkább 's igen kedves fíjának, Merész Filepnek, ajándékozta.

A' burgundi hercegek újabb ágának Merész Filep volt alkotója. Ez 1368 az idősebb ág utolsó hercegének mátkáját, Margitot, III. Lajos flandriai gróf egyetlen leányát és örökösét, vette feleségül, melly házasság által birtokát igen megnagyobbitotta, mert Flandria, Mecheln, Antwerpen és Franche-Comté birtokába jött. 1402 VI. Károly francia király elmenyavalyába esvén, országhelményozójává neveztetett ki, melly miatt a' király öccsétől, Lajos orleansi hercegtől, a' ki ezt a' megiszteltetést várta, igen nagy gyűlölséget vont magára. Ez adott okot a' francia nemzetnek az orleansi és a' burgundi pártok közt való meghasonlására. Midőn 1404 Filep megholt, fija, Megrettenhetetlen János, következett utána, 's Franciaországnak igazgatója az orleansi herceg lett. A' gyűlölség tüze ez által el nem aludt, 's Lajos és János megengesztelhetetlen ellenségek maradtak, míg Montfanconnak falai alatt, épen midőn a' kiütendő polgári hadban legelőször kellett volna 1405 vérenek folyni, a' két herceg, seregeik szeme láttára öszveülekezvén, megbékéltek és egymás iránt való tökéletes megengesztelődések jeléül, a' következett éjtszakán egy ágyban háltak. Mindazonáltal az orleansi herceg 1407 némelly gyilkosoktól az utszán kivégeztetett, 's János burgundi herceg megvallotta, hogy ezen gyilkosság az ő parancsolatjára történt, a' mi Parisban igen nagy lármát okozott. Bocsnatlevelet kapott ugyan János a' királytól, de azért a' büntetést ki nem kerülhette, és épen abban a' szempillantásban érte el a' Nemesis, midőn a' dauphinnal a' montereaui hidon nyilvánosan meg akart békélni; mert már az első köszöntés alkalmosságával leszaratott a' dauphin kísérelő társaitól 1419. Fija és örököse, Jó Filep (eddig charolaisi gróf), az Angliával Franciaország és Burgund közt 1420 kötött békeségben oda tudta a' dolgot vinni, hogy a' dauphin János herceg meggyilkoltatásáért a' koronára jutásból kirekesztetett. Filep országlásának idejéből méltó az ő Brabantia Jacobinával 's ennek második férjével, a' glocesteri herceggel, való perlekedéseit említeni, mellyek egy olly végzessel csendesítették le, melly szerént Filep Jacobinának örökösévé tétetett (ha mag nélkül halna meg), és Jacobina Filep megegyezése nélkül férjhez nem mehetett. De Jacobina 1430 felbontotta az utolsó feltételt, és Filep által birtokai, u. m. Hennegau, Holland és Seeland elfoglaltattak, 's élelmére bizonyos, de csekély pénz rendeltetett. Az ezen történetet megelőző esztendőben Filep Namurt is birtokaihoz kapcsolta, vevés által, 1431 Brabant és Limburg is reá szalottak, midőn burgundi Antalnak, Merész Filep herceg második fíjának, familiája kiholt. A' Franciaországgal Arrasban 1435 kötött békeségben Filep azonkívül, hogy VII. Károly királynak János meggyilkoltatásáért engedelmet kellett tőle kérnie, igen nevezetes kerületeket kapott Franciaországból, u. m. Marcont, St-Gengoult, Auxerret és Bart a' Seinenél (Sequana) maga és törvényes férjfiú és asszonyi örökösei részére; Peronnet, Mondidiert és Roget törvényes ágyból születendő férjfi gyermekei számára; továbbá St-Quentint, Corbiet, Amienst, Abbevillet, Ponthient, Dourlenst, St-Riquiert, Crevecoeur, Arleuxt és Mortagnet 's a' boulognei grófságot maga és örökösei részére. Ezen nevezetes birtokokhoz jött 1441 még a' luxemburgi hercezség is. Már 1430 harmadizben házasodott meg Filep, mivel két első felesége magtalan volt. Isabellával, harmadik feleségével, János portugali király leányával házasságra lépésekor alkotta Brüggében Flandriában az aranygyapjas vitézek rendjét. Ezen házasság 3 férjfi gyermeknek adott tételt, kik közül a' két első csak hamar megholt. A' harmadik, Károly charolaisi gróf, Filep (Brüggeben Jul. 16. 1467 történt) halála után burgundi herceg lett. (I. KÁROLY MERÉSZ).

Ez 1475 magdévá tette Geldernt és 1477 Maria nevű egyetlenegy leányát és statusainak örökösét hagyta maga után. Hét herczeg kérte ezen gazdag herczegnének kezét, a' többek közt Franciaországának dauphinja (koronaörököse) és Austriai Maximilian. Az utolsó a' herczegné kezével együtt elnyerte a' herczegséget is (Német-Alföldet és Felső-Burgundot). A' Francia király a' burgundi örökségből csak a' Picardiában lévő városokat és a' bourgognei herczegséget, melyet mint csak férjaira szállható feudumot elfoglalt, kapta. Maria életének 25 esztendejében egy esés következtetésében megholt, minékutána férjének 3 gyermekét u. m. Filepet, Margitot és Ferenczet (de a' ki csak hamar megholt) szült volna. Nem minden burgundi provinciák akarták Maximiliánt a' gyermekek tutorának megesmerni. Maximilian tehát leányát a' dauphinnal, Károllyal, eljegyeztette, az artoisi és burgundi grófságokat rendelve Maconnais-al, Auxerrois-al, Salinnal és Barral a' Seinénel menyasszonyi jándékol. De azon célját, hogy a' provinciákat ez által egészen megnyugtassa, el nem érte, legnyakassabbak voltak pedig a' Flandriaiak, és annyira ment a' dolog, hogy Maximilian két esztendővel romai királlyá (1488) lett választatása után Brüggében tovább tartatott három hónapnál fogságban. Végre megesmertetett a' Flandriaiaktól fija, Filep, tuztorának és a' status kormányozójának. Itt elvesz a' burgundi tartományok historiája a' Német-Alföldében és Franciaországában. A' szoros értelemben vett Burgund, a' mint fenebb láttuk, két különös részre osztatott, u. m. Bourgognera és Felső-Burgundra vagy Franche-Comtéra. Amaz a' cambrai békeségben 1529 (I. FERENCZ I.) Spanyolországtól örökre Franciaországának engedtetett; ez XIV. Lajos által elfoglaltván, 1678 a' nimwegeni békeségben hasonlóképpen Franciaországé lett. Ez idő olt a' két Burgund sohase szakasztatott el Franciaországtól. (L. NÉMET-ALFÖLD). Burgundnak historiáját báró Baranta, Franciaországának paire irta le 10 kötetben 1824 ezen czim alatt: *Histoire des Ducs de Bourgogne de la maison de Valois* (1368—1477).

L—ú.

BURGUNDI BOR, egyik a' legjelesebb francia borok közül való, finom, tulajdonnemű igen ingerlő zamatu, kivált ha már nem épen új. Ereje nem olly hirtelen, de tartósabb, mint a' champagnei boré; foganatja gyenge 's csendes, 's gyengélkedő agg személyeknél különös erősítő szernek tartatik. A' Franciaik nagy becsben tartják, 's minden éjszaki nemzetek bőven isszák. Legjobb terem Nuits környékén; ezen vidékről kapni a' romaneei, boudoti echerauxi, la fachei, didieri, st. georgei, 's a' t. fajokat, melyek a' többi burgundi fajokat mind felülmulják 's finom 's gyenge zamatjok miatt igen dragák. A' küldföldre csak ritkán jutnak. A' chamtolei bor legjelesebb. A' beannei borok közt jelesek a' fejer Montracheti, chambertini, clos-de-vougeoti 'sat. Második rendű borok a' volnayi, pomardi, vosnei 'sat., melyek szintolly jóízűek mint az első, ha végképen megérnek. Az Auxerre, Dijon, 's Avalon környéki borok szintolly híresek 's leginkább hordatnak ki. Az új burgundi bort Martius és Aprilisban szokták hordani, az ó bort pedig egész esztendőn ált lehet hordani. Üvegekben jobban elállanak, mint hordóban. Mostanában champagnei módra sok pezsgő burgundit is készítenek, ez azonban jóval nehezebb, mint a' champagnei.

A***s.

BURKE (Edmond), egy protestans ügyviselő fija, szül. Dublinban 1730. Első nevelését egy derék Quakernek 's szülő városa oskolájának köszöné. 1753 méne Londonba, hol esze 's esmeretei által csak hamar megkülönbözteté magát. Törvényt tanult ugyan 's ügyvéd lón, de hajlandósága inkább a' literaturához látszék őt vonni, 's irt is a' journalok 's idészaki írások számokra. Első munkája, melyet magáénak vallott, a' „*Vindication of natural society*“ 1756 (az az a' természeti társaság jusainak visszakívánása), áltnézése azon gonoszaknak, melyeket a' mivelődés szült. Ezt Burke mint Bolingbroke nyomtatatlanul maradt munkáját adá ki 's ennek stylusát és módját tökéletesen utánazta,

mert a' volt célja, megmutatni, hogy ugyan azon okokkal, mellyekkel Bolingbroke a' vallást megtámadta, minden polgári 's political intézete-
ket meg lehet támadni; de olly mélyen foutolgatta a' dolgot, hogy a'
legnagyobb rész a' gonyt nem is vevé észre. 1757 jelent meg az ő
„Próbátétele a' fenséges- és szépről,“ 's már akkor mondá Johnson,
hogy Burke a' legrendkívülebb ember, kit ő valaha esmert. 1758
készíté az „Annual register“ planumát 's magára vállalá annak történet-
írási részét; ugyan a' tájban egy *debating society* tagja is lett és sokat
társalkodott jeles színjászokkal. Így készüle lassanként szónok- 's korm-
mányfinak. Nyilvános pályáját 1761 kezdé, midőn barátjával, Hamil-
tonnal, alkirály lord Halifax titoknokjával, Irlandba utazott. Visszatérte
után 1765 a' kincstár első lordja, marquis Rochingham, privát titoknokja
lón 's követnek választaték Wendover kis városa által. Noha részént
ezen viszonya, részént pedig egy nevezetes ajándék, mellyet neki Roc-
ckingham kölcsön színe alatt adott, a' ministeri felekezet pártjára állni
kénytelenítették: azért még sem mutatta magát ellenkezetben a' nép
ökfejeivel. Az Amerikában támadt meglegedetlenség ekkor kezdé az
egész nemzetet foglalatoskodtatni. Burke megmutatá első beszédében,
mellyet Jan. 14. 1766 tartott, a' bélyegtaxa káros voltát 's megnyeré
ez által az öregebb Pitt helybenhagyását. Az ő javalatja szerint olly
kinyilatkoztatással vétetett vissza a' Stamp-act (lord Grenville bélyeg-
actája), hogy egyébként csakugyan van jusa Nagy-Britanniának Ameri-
kára adót vetni. Ez a' közélet legalább a' jelen vetekedést megszünteté.
Idő közben lord North lón első minister; Burke az utolsó ministeriumot
egyszerű, de hathatós előterjesztéssel fejezte be 's helyet vett az alsó
kamarában, hol az elbocsáttatott ministerium követőji közt megkülö-
bözteté magát. Mint az oppositio fejét egyiránt csudálták 's felték.
Akkor egy repülő irásában „*Thoughts on the cause of the present dis-
contents*“ (vizsgálatok a' jelen meglegedetlenség okairól), melly nagy
figyelmet gerjesztett, azt ajánlá a' közönségesen érzett bajok elhárítá-
sára eszközül, hogy a' nép hatalma azon nagy Whig familiák kezeibe
adassék, mellyek mind az 1688 revolutiónak, mind az utóbbi rendsza-
básoknak gyámolai voltak, mi alatt Rockingham felekezetét értette.
E' miatt igen messze vitt democratizmussal vádolták, noha érdemetlenül.
A' ministeri rendszabásokkal ellenkezetben lévén, az amerikai háboru
előtt és után mindent elkövetett, hogy az elvállást meggátolja, utóbb
pedig, hogy egymáshoz közeledést eszközöljön. Szónoki tehetsége ekkor
érte el a' legfőbb pontot; a' parlament évkönyvei keves példáját mu-
tatják olly erővel teljes 's eleven ékesszólásnak, mint a' millyen a' Burkeé
volt. 1773 legelsőben látogatá meg Parist. Itt undorító benyomást
szültek benne az udvar 's a' nagy lelkek. A' parlament legközelebbi
ülésében tartá azon híres beszédjét, melly azolta gyakran említettett,
's mellyben megmutatja, hogy szükség a' vallás és királyi szék ellen
öszveesküvő istentagadókra vigyázni. 1774 a' szabadság olly elhatározott
követőjének tartatott, hogy Bristol gazdag városa Whigei őt válasza-
tanak képviselőjének. Fox Burkehoz kapcsolá magát 's tanítványa,
nem sokára pedig vételkedő társa lón. B. megtámadá a' ministerek
szándékait mint elégteleneket 's igazságtalanokat; Mart. 22. 1775
terjeszté a' parlament elejébe azon híres 13 javalatot; mellyek Amerika
megengesztelését tárgyazták. De már nép ügyévé lett a' háboru, 's
B., ki magát annak ellene szegezte, veszteni látszott a' köz véleményben.
Egyszersmind bristol barátjait is megharagítá, midőn az Irlandiakra
nézve szabad kereskedést 's a' Catholicusokra nézve szelidebb törvényt
javallott a' parlamentben. Pittnek parlamentreformát ajánló javalatja
ellen is szólt, mint revolutióra vezető ellen; ő pedig az *Economical
reform*-ra nézve tett híres javalatot, 's ezzel a' sinecurák birtokosiban
terjeszte maga ellen gyűlölséget. Mindazáltal még is megválasztatott;
Bristolon kívül még egy másik város is kinevezé követének. Akkor

tartá a választó gyűlésben azon híres beszédjét, melyben magaviseletéről számot ad, s mely remek munkájának tartatik. Febr. 1780 a kemény rendszabások megváltoztatása iránt nyújtott be egy billt, s ezzel újra megnyerte a nép kedvezését. Lord North kormánya végződött Mart. 1782, s Rockingham ismét a ministeriumba hivatott egész pártjával együtt. B. a hadsereg fő fizető mestere lett s a titkos tanácsba lépett. Most szerencsésen kivitte azon billt, noha csak részbenként. Marquis Rockingham halála feloldá a ministeriumot, melynek lelke B. volt, s ez hátra húzá magát, minthogy lord Shelburne nevezetett első miniszternek. Ez a miniszter nem sokára helyet csinált az új nevezett koalíciónak, melynek planumát B. készítette, mellyet azonban Foxnak híres, királynak és népnek egyirant nem tetsző keletindiai billja ismét elválasztott. Ekkor nyéré el Pitt a status kormányát s munkáját a parlament feloldásával kezdé, olly rendszabással, melly ellen B. szívvel lélekkel harczolt. Hastings híres pere főszakaszát teszi Burke életének. Mint annak legnyilvánosabb ellenkezője, privát gyűlölségétől szintugy, mint a nemzet ügyétől buzdítatva, látszék munkálódni, s most is újra bebizonyítá szónoki nagy tehetségét a nélkül, hogy a köz tiszteletben emelkedett volna, mert hiájával volt a szükséges dolgosmereteknek. Más tekintetben a *man of general genius*-nak, Anglia Cicerojának, nevezték Burket kiterjedt esmeretei miatt. Midőn 1788 a király betegsége (I. III. György) kormánytság felállítását látszék megkívánni, a miniszterek azon állítása ellen, hogy a kormánytság a nemzet választásától függ s öröklési jussal nincsen meghatározva, egyenesen kikelt s ez által nem csak a nép kedvezését vesztette el, hanem mivel a királyról tiszteletlenül szólott, még különösen meg is dorgáltatott. A francia revolutio kezdetétől fogva legnagyobb ellenkezőjére talált Burkeban, kinek szabadsági okfejei a dühösködő pártok s népféjek azon törvény s rendbontó uralkodásával csakugyan nem egyeztek meg. Midőn az 1790-ki Febr. a sereg mekevesítéséről volna szó, s Fox azt kívánná, hogy a francia új kormány iránt nemes bizodalommal viseltessenek, egyenesen kimondta Burke, hogy félbeszakasztja vele volt barátságát. Kevezzel azután kiadá „*Reflections of the revolution in France*,” 1790, című munkáját, mellyben csudálatra méltó éles ésszel ítéli meg ezen történeteket s jövődöli meg ezeknek kártékony következéseit, mellyek igen is megvalósultak. Soha nem gerjesztett könyv nagyobb figyelmet, s kiszámíthatatlan az a befolyás, mellyet ez a köz véleményre Angolországban szült, melly egészen el volt fogódva Franciaország ellen. III. György 2500 font sterling esztendei nyugalompénzt adott neki. Még más négy irás jelent meg tőle a revolutióról, melly őt most egyedül foglalatoskodtatta s mellynek előmenetele élte utolsó éveit megkeserítette. Utolsó írása, „*Thoughts of a regicide peace*,” prophetai szó volt, a legerősebb szó, mellyet valaha britus sajtó világra bocsátott. Ezenkívül az irlandi Catholicusok felszabadítása eszközlése tárgyában is tett egy sikeretlen próbát 1792. Erre kilépett a parlamentből s legnagyobb fájdalomra halál által fiját is elveszté, ki az alsó házban az ő helyét foglalá el, s így öregség és butól elnyomatva, megholt Jul. 8. 1797, 68 éves korában. Burke, mint privát ember szeretetre igen méltó volt, tudományok iránti bozgoságát bizonyítják számos, s résznyire remek irományai. James Prior igen érdeketes „*Memoir of the life and the character of Edm. Burke*” adott ki Londonban 1824, egynéhány próbakkal Burke levelei s költeményeiből. Ebben azon vád ellen mentegeti őt, hogy önhasznu indító okokat követett s a szabadság ellensége volt. (I. Burke életírását a „*Zeitgenossen*” 5. füz.)

BURKUSORSZÁG, I. POROSZORSZÁG.

BURLEIGH, I. CECIL.

BURLESZK, bohó; ezen olasz szótól ered: burla: tréfa, nevetség, 's a' játszinak (comicumnak) egy alneme. Valamint ez, (a' játszi) az eszközöknek valamely feltett czélhoz fonák, ferde 's iránytalan használatjában áll: ugy a' burleszk is ezen fonákságot és ferdeséget állítja előnkbe, csakhogy még erősebben, még szemebetűnőbben 's épen ez a' még teszi a' burleszk characterét. A' mi a' bohón tul megy, az bolond. Formája a' bohónak tarka, rendetlen, ellenkező; 's már csak ezért is tiszta bohózatokat a' művész nem adhat; ellenben kisebb nagyobb mértékben a' romantica, játszi epos és játékszin, 's más nemű művészetek is a' bohót felvehetik. Carlo Gozzi tragi-comediái szerencsés példányok e' nemben; Blumauer és Scarron bohózatokká változtatták az Aeneist; Raimund „Geisterkönigje“ 's „Florian Waschblauje“ nem épen izetlen bohó characterek. Hihetőkép az olasz Francesco Berni hozta keletbe a' költői comicum ezen nemét. A' régiéknél illyes mit nem találunk.

BURMANN. Ezen nemzetség Kölnből származik, és a' tudós világban jeles tagjai miatt nevezetes. Burmann Ferencz, 1632-b. szül. Leydenben, 1655 oltá predikátor volt Hanauban, 1661 oltá *subregen collegii ordinum* Leydenben, végre theologia professora Utrechtben, hol 1679-ben megholt. Sok theologiai munkát irt. Két fija volt, kiknek idősebbike, Péter, 1668-b. született Utrechtben, ott és Leydenben tanult 1688-b. törvények doctorává lón, aztán Németországot és Schweizt beutazta és visszatérte után törvénytudós pályára lépett Utrechtben. Ezen tett legfényesbb előhaladásai sem vonhaták el a' régiéknél korábban kezdett tanulásától. Bizonyítja ezt 1694-b. először kijött értekezése: „*De rectigalibus populi rom.*“ Graevius ajánlására 1696 az utrechti universitashoz történet és ékesenszótás tanítójának neveztetett, mely hivatalát egy beszéddel: „*De eloquentia et poësi*“ kezdette. Későbbben a' görög nyelnek és kormánytudománynak lett professorává. Ez oltá egy év sem múlt el, hogy valamit közre nem bocsátott volna; vagy valamely classicust jegyzésekkel ellátva, vagy beszédet, vagy Roma nyelvében irt verseket, melyekben mester volt, vagy repülő irományt el-elencei ellen, kiket heveskedése és türedelmetlenségei miatt nagy számmal magára lázított. Veszekedései feledékenységre mentek és csak a' romai literatura iránt szerzett fontos érdemei vannak emlékezetben. A' romai remekeknek tőle származott kiadásait nem annyira izlés és critica, mint tudományosság, philologiai pontosság, segédeszközök bősége és a' nyomtatás szépsége ajánlják. Némelyek, mint Ovidiusa, Virgiliusa, Quinctilianusa, Petroniusa, Phaedrusa, első rangu művek. Perizonius halála után 1715-ben mint történetírás, ékesenszólás és görög nyelv tanítója ment Leydenbe, hol fájdalmas betegség után 1741-ben megholt. Öccse, Ferencz, 1671 született Utrechtben 's ott mint theologia tanítója meg is holt 1719-ben. Sok theologiai munkát irt. Négy fiat hagyott maga után, kik közül kettő hasanlóan jeles tudós volt. János 1706-b. született Amsterdamban, és ott mint orvos és fűtudomány professora holt meg 1780. Sok munkái által tudományának jeles szolgálatot tett, és felőle Linné több ízben nagyon jelesen emlékezik. Péter, kit Secundus-nak neveztek, 1713-ban született Amstertamban, mint híres philologus hasonló nevű nagybátyjának lépett nyomába, ki őt atyjának kora halála után nevelte. Azonkívül Duker és Drakenborch tanítá. 1734-ben törvények doctorává lón Utrechtben. Wesselingnek Utrechtbe áltmentével megüresülvén Franekerben a' történetírásnak és régi nyelveknek tanítószéke, ezt 1735-ben ő nyerte el. 1741-ben költést tanított; hanem már a' következő éven elhagyta Franekert és d'Orville helyébe mint történet és régi nyelvek tanítója Amsterdamba ment. 1744-ben költés tanítója volt, 1752-ben könyvtárőr lett és 1753-ban felvigyázó a' gymnasiumban. Valamint nagybátyja ugy ő is főkép a' romai classicusok kiadásában fáradozott és hasonlított ahhoz mind bő tudományára és ritka tehetségére

a' romai költésben, mind characterének ingerlékenységére nézve, a' miért nagy vetelkedésekbe keveredett. Klotz és Saxe, kikkel sok gunyoló és perlő irást váltott, voltak főellenjei. Megholt 1778-ban mezei jószágán Sandhorston. Burmann Miklós Lörincz 1734-b. született Amsterdamban, atyját, a' fenebb említett Burmann Jánost, követte a' fütudomány tanításában, melly tudomány iránt ő is sokat érdemlett részént saját irományai, részént idegen törekedések elősegítése által. Ő birta reá Thunberget, hogy a' jó remény fokát és Japant beutazza, melly utazás a' fütudománynak nevezetes öregbülést szerzett. Megholt 1793-ban.

BURNET (Gilbert), salisburyi püspök, az angol revolutiónak II. Jakab ellen 's az oraniai dynastia angol királyi székre hivatásának buzgó előmozdítója, Edinburgban szül. 1643. Apját, Skotország legügyesebb törvénytudóinak egyikét, I. Károly ügyéhez ragaszkodása miatt II. Károly lord Cromoutnak nevezé ki. Ettől az ifju legszorgosabb nevelést nyert. Végezvén a' törvények tanulását, az egyházi életet választá 's az ehhez megkívántató tudományokat tanulá. Rendkívüles emlékező 's eleven képzelődő tehetséggel, nagy tanulásvággyal 's tartós egészséggel felruházva 's megszokva naponként 4 óraker felkelni, kiterjedt esmereteket kellett rövid idő alatt szereznie. Angolországi utazása alkalmat nyujta neki a' londoni, oxfordi és cambridgei tudósokkal szövetségre lépni. 1664 Hollandba utazott, és itt a' legjelesebb férjfiak közt forogván, ezeknek társalkodásában szerezte a' köz türelem azon lelkét, mellyet utóbb minden cselekedetében mutatott. Visszatérte után tagja lón a' londoni királyi társaságnak 's saltoni pap Skotországban. Szabadlelküése ellenségeskedést szült iránta a' skot püspökök részéről. Hogy ezektől menekedhessék, távol élt minden társaságtól, 's 1669 egy Conformista és Nonconformista beszélgetéseivel lépett fel, mellyek sokszoros ellenmondásra akadtak. Ugyan azon esztendőben theologiai tanítónak hivatott Glasgowba, itt azonban a' püspöki szerkeztetés iránt való buzgólkodása a' Presbyterianusok előtt, ezek iránt viseltetett türelme pedig a' püspökiek előtt gyűlöletessé tevék. A' skot constitutio, egyházi törvények és korona tekintetének védelme, mellyben ezen egyház Püspöki szerkeztetését 's a' skot monarchiák főuradalmát Buchanan ellen védelmezte, megismerkedteté II. Károlyal, ki már elébb tétetett reá figyelmessé egy írása miatt, mellyben a' házasság terméketlenség miatti felbontásának törvényességét törekedett bebizonyítani. Azonban okfejeinek hirtelen megváltoztatása által maga dulá szét minden kilátásait, mellyeket a' király jó akarata nyitott nekik. Nem tartván Skotországban maradását személyére nézve bátorságosnak, lemondta tanítói hivataláról Glasgowban 's Londonba ment, a' hol egyházi beszédjei 's doct. Stillingfleet-el Colleman és más catholicus papok ellen tartott nyilvános tanácskozása által nagy hirt szerzett magának. Midőn II. Jakab, (kinél Burnet nem állott kegyelemben, mert a' királyi szék örökléséből ki akarta zárni) országlásra jutott, beutazá Francia-, Glasz- Németországokat 's Helvetiát; a' catholicus Isteni tisztelet iránt mindenütt nagy idegenséget mutatott, annyira hogy XI. Incze nem engedé Romában hosszabb ideig maradni. Hollandban az angol korona elfoglalása iránt készült planumába beavatá az oraniai herczeg, 's B. ezen fejdelem szándékát részént számos repülő irások, részént pedig az által mozdította elő, hogy öszveköttetésbe hozta több elégedetlen Angolokkal, mellyért hazaárulási per inditottt ellene. Hogy minden üldözést kikerülhessen, meg nemzetisittette magát Hollandban, 's most nyilván fellépett az oraniai herczeg mellett, ő készítette ennek manifestumát 's hajóra ült vele. — Elébb nem fogadá el B. két izben a' kinált püspöki méltóságot; 1689 III. Wilhelmtől a' salisburyi püspökséget kapta. Most a' lordok házába lépett 's türelmet mutatott itt, valamint hivatalos foglalatosságaiiban jószágot 's jó akaratot. Nagy sértés érte egy pásztori

Tevele miatt, melyben III. Wilhelm jusát a' hódítás jusán látszék alapítani 's mellyet a' parlament hóhér keze által rendelt megegettetni. Megholt 1751. Burnet-t political okfejeire nézve gyakran csak a' környülmények vezérlék. Catholicismus elleni buzgólkodása nem ritkán igaztalanságra bír. Ez a' vád Angolország reformatiója történeteit leginkább illeti, noha épen ezért ítelt neki a' parlament köszönetet: olly tisztelet, mellyben eddig író még soha nem részesült.

BURNEY (Charles), muzsikai író és hangmivész, szül. Shrewsburyban 1726. Tanulását Chesterben az oda való organistánál, Backernél kezdvén, mostoha testvérénél, Burneynél, folytatta 's 1744-től 1747-ig Londonban, melly időközben első szerzeményei kijöttek, dr. Arne alatt végzette. „Alfred“ és „Queen Mab“ címü darabjai által hirt 's nevet kapott. 1751 Norfolkban, Lyce Regisben, organista lett; itt vette-elsőször czélba a' muzsika közönséges történetének kiadását, eszközöket szerzett hozzá 's eltökélette magát, hogy Európának minden muzsikai intézeteit, mellyek segítségére lehetnek, meglátogatja. Azonban 1760 a' yorki herczegtől Londonba hivatott, hol részént kedveltető szerzeményei, részént 8 esztendő leánykájának muzsikai ügyessége által figyelmet gerjesztett. 1761 az oxfordi tud. egyetem muzsika doctorának tette. 1770 bentazta Olasz- és Franciaországot, két esztendő mulva pedig Német-Alföldet és Németországot; 's mind a' két utazásnak leírását kiadta. Ez időben a' londoni tudós társaságnak (*Royal society*) is tagja lett. 1776 megjelent érdeklött munkájának 1-ső része „General history of music from the earliest ages to the present period.“ czim alatt, a' 2-ik 1779, a' 3-ik és 4-ik pedig 1789, mind 4-rétben. Adott még ki több becses irásokat is, mellyek közt kivált Händel-életírása figyelmet érdemel, ezeken kívül pedig különféle muzsikai szerzeményeket, 's megholt 1814 mint Chelsea ispotálybeli organista. Számos haznépének minden tagjai jelesen megemertették magokat. Második leánya, Francisca d' Arblay, szerzője az esméretes „Evelina“, „Cecilia“ és „Camilla“ romanoknak. J.

BURNS (Robert), skot-angol költő, szül. 1759 Ayrshireban. Szegény kertész atyja a' falu iskolájába küldé, ott tanult olvasni, írni 's egy kicsit francziául is. Majd a' serdülő ifju verselni kezdett önmagától skot honja beszédejtésén, melly az Angoinak olyan, mint a' magyarban a' palócz vagy göcsei, némethen a' plattdeutsch, 's azt az elébb nevéstésesnek lett parasztos rest hangzatu nyelvet (*broad scotch*) figyelem tárgyává tevék lelkes érzései. A' tüzet rejtő ifjut nyomá szük állapotja, 's vágyainak be nem teljesedése melancholiába ejtette. Üzni akarva ezt, mintegy elkeseredetten rohant mulatozásból mulatozásokba, végre pedig a' szilajság ösztönzötte indulat még nagyobb elakadásokba buktatta. Mit tegyen? Messze hazájától akará keresni szerencsáját, több skot is így vándorolt. Burns Jamaicába szandékozik. Hogy pénze lenne utjára, barátjai biztatásából verseit adta ki 1768 Dumfriesben. Pártfogókat szerzenek azok neki, hamar másodsor nyomtattatja le így: „Robert Burns's, the Ayrshire ploughman's poems, chiefly in the scottish dialect“, (Édinburgh 1787) 's ezzel 500 font sterlinget (5000 for.) nyer, sőt vámszedővé teszi egy becsülője 600 forint fizetéssel Dumfriesben. E' mellett most egy jószágot is vett ki haszonbérbe 's régi szeretőjét feleségül viszi házához. Költői becsé már így jó karba helyezteté. De hivatalát, gazdaságát renyhén folytatja, mindene rendetlenségben. Haszonbérletéről majd le kelle mondania, a' vámszedőséget is csaknem elvevék már tőle, midőn 1799 meghala. Munkájit mind dr. Currie bocsáta köze 1800 4 kötetben, versei külön 1804 Glasgowban jöttek ki. Kiválóbbak ezek közül: „The two dogs“ mellyben két kutya elbeszéli, mint él az ember városon, mint falun, „Halloween“, „To a mountain daisy“, „The cotter's saturday night.“ Munkájiban a' skot szavakat glossarium magyarázza. Mivoltok: egyszertűség, vidámság, becsületesség, mellyek különben is a' Skotnak vonásai. Ezért szeretik földijeit. Szemek fénylik az örümtől, midőn versét

idézük, úgy büszkélkednek vele, mint egykor a' Sicilii Theocritusával, mint az alföldi Szász Voss idyllionival, és még Ossian mellé is teszik. Ez különben is a' havasi Skoté lévén inkább, a' többi skot örvendő nézi, hogy közüle is vált lelkes embere.

Dübrentei Gábor.

BÜRÖK. Ezen nevezet alatt leginkább két mérges növényt értünk közönségesen: a' Linné „*Conium maculatum*-át és „*Cicuta virosa*“-ját. Az első Diószegi és Fazekas büdös bürok-nek, a' másikat gyilkos csomoriká-nak nevezték. A' nép emezt mérgebüroknek hija. Linnénél mindenik az ötödik osztály második rendjébe, azaz, az öthimesek, kétanyások közé tartozik. Decandollennél mindenik a' kétszikesek (*dicotyledones*) csészevirágnak, ernyősök rokonságában A' büdös bürok kétévi sátoros növény, mely az árnyékos nedves helyeken többnyire vadon nő; esmerető jelei ezek: levelei nagyok, simák és szárnyasok, felső színeken setétzöldesek 's valmennyre fénylők, alszíneken halvány zöldek; dörzsöltetvén, tulajdon kellemetlen szagot terjesztenek, mely majd a' mohokéhoz, majd a' melegült rézéhez hasonlítottat. Ize édeses, csipős, csemerletes. Szára zöld, gömbölyű, üres, sima, barázdás, veres v. barnás foltokkal pettyegve. A' petrezselyemmel való hasonlatossága gyakran káros elcseréltetést okoz; az általa okoztatott veszedelmes, de ritkán halálos baj jelei ezek: az arcz elsápadása, szédelés, főfájás, tántorgó járás, szorongatás a' szívkörben, gyomorgörcs, a' torok száradtsága, égető szomjuság, felbőfőzés, valamelly zöldes anyag kihányása az étkek maradékával együtt; a' lélekezés szapora, meggzaggatott, melyre ájulás, álhalál (*lethargus*) 's a' végtagok meghidegülte következnek. Néha dühös eszelősség és nyavalyatörés is állott melléje. A' holt test bontszoltatásánál a' n. reg szokott munkálatai látszattak: gyuladás a' gyomorban, az ételcsőben és más műszerekben, a' szív lankadt, üregei setét folyó vérral teltek, nem különben a' huyedények is vérral tömtek. Plinius olta azon vélekedés áll, hogy Socrates mérgeppoharában bürok-nedv is volt légyen; de ha az itt elszámáltatott jeleket azon jelekkel öszve hasonlítjuk, mellyek Plato szerint Socrates halálát megelőzték, igen hihetetlen lesz ezen vélekedés. A' bürokkel való megmérgeztetésnél minél előbb a' bányatás szükséges. Azután nyálkás-savanyus szerek ajánltatnak; a' követő betegség a' mű törvényi szerint gyógyítottik vagy mellőztetik el — Mint gyógyszer sok nyirkedényes és ideges betegségekben használtatik a' bürok, sőt a' rákfene ellen is javasoltatik.

—j—a.

BÚRSA vagy **Brusa**, a' k. h. 46° 38' 12" 's az éj. sz. 40° 11' 30" közt, legnagyobb 's legszebb város Natoliában az Olympus tövében, 4 mf.-re a' fekete tengerrel lévő Mundaya kikötőtől, 80,000 lak. kik közt az Örmények száma 6000, a' Görögöké 3500 's a' Zsidóké 1200. A' város maga függőlegesen levágott kősziklákon áll, mellyek közt szép fák nyulnak ki 's a' hol kősziklák mincsenek, erős kőfalakkal 's bástyákkal van körülvéttve. Bursát egy magas kősziklán fekvő erős vár védelmezi, mellyben hihetőképén a' hajdani bithyniai kiralyok laktak. Mind a' Görögök, mind az Örmények egy sánczokkal 's hidakkal elzárt külső városban laknak. A' Keresztények külső városai török politia szerint térségen fekszenek. A' városnak 2 császári palotája, 365 mecsete, mellyek közt kettő építettése módjára nézve különös megjegyzést érdemel, 3 görög és 1 örmény temploma 's 4 sinagógája van, 1 görög 's 1 örmény püspök lakik benne. A' lakosok selyem-, arany- 's ezüstmateriákat és himzett miveket készítenek, mellyeket sok készíttelen selyemmel együtt, karavánok által Smyrnába, Konstantinápolyba és Angorába küldenek. — Bursát I. Osman foglalta el 1326 's lakhelyévé tette, és 1453-ig, Konstantinápolynak a' Törökök által lett elfoglaltatásáig, a' török sultanok lakhelye maradt. Igen jó ferdőji vannak. Osman sirhalma a' városon kívül fekszik. Mind ezt, mind az itt lakott és megholt sultanok sirhalmaikat márvány és jaspis ékesítik. Eskisehir nevű közel lévő hegyében

300 munkás foglalatoskodott a' tájtékvágással. Ebből tájték-tpák készítettnek, mellyek a' keresztény országokba vitetnek ki. L.—ü.

BUSBECQ (Augier, Ghislen), színtezzen nevű nemes embernek természetes fia 1522 sz. Cominesb. Flandriáb. V. Károly születése moeskát eltörle. Megjárnán tanulás végett a' jelesebb universitasokat Flandriában, Olasz- és Franciaországban, B. Lassa Péterrel, Ferdinand király követével, Angliába ment. Ugyan ez a' király 1555 követül küldötte Konstantinápolyba. Innen hetedév mulva visszatért; 's II. Maximilian fiai nevelését bizta reá. Császárságra jutván Maximilian, Ersébet főherczegasszonyt, IX. Károly francia király jegyesét, B. késéré Parisba; 's jöllehet asszonya később, a' király halálával, visszatért: ő mint II. Rudolfnak követe folyvást ott maradt. 1592 metéroyben vala hazájába, midőn utját egy liguistacsoport elállá. B. szörnyen elijedett; 's jöllehet azok, leveleit látván, szabadon ereszték: B. néhány nap mulva ijedelme következésében kimult. Két munkája nevezetes; egyik: „*Legationis turcicae epistolae quatuor*,” melly a' török kormány erejét és gyenyéjit 's belső és külső politicáját olly igazán 's alaposan festi, hogy ezen tekintetben még ma is tanuságos. A' másik: „*Epistolae ad Rudolphum II. Imp. e Gallia scriptae*” — kiadta Houwaert — az akkori idők esmeretére nézve el nem mellőzhető munka. Írásmódja szép, tiszta, nem mesterkelt. — Törökországban mulatván, sok görög felírásokat szedett öszve 's azokat Schott Andrásval, Justus Lipsiusval és Gruterrel közlé; a' többi közt neki köszönjük Augustus híres emléket Ancyrából. A' bécsi könyvtárnak száznál több görög kéziratot ajándékozott. L. „*Busbecqui Omnia, quae exstant*” (Leyden 1633; Elzevir).

—t—

BÜSCHING (Antal Fridrik), szül. 1724 Stadthagenben a' schaumburg-lippei birtokban. Academiai tanulását Halléban végezte el 's az ottani egyetemnél kezdett tanítani. 1748 reá bizá dán titkos tanácsos gróf Lynar legöregebbik fija tanítását, a' ki nagyapjánál, gróf Reussnál, neveltetett Kösztritzben. Nevendéke apja sz. pétervári követnek neveztetvén ki a' dán udvar által, elkiséré azt B. nevendékével együtt. Ezen utazása alatt tevél fel magában B., Hübner és Hager földleírásainak hiányait világgosan látván, egy új földleírást készíteni. Minthogy gróf Lynar visszahivatását várta, fíját és B-t már a' következő esztendői Aug. visszaküldé Németországba. Itt kezdé ez földleírásán dolgozni 's már 1752 kiadá Holstein és Schleswig statistikai leírását, mint a' nagyobb munka próbáját 's jelentését. Ennek legnagyobb részét Kopenhágában dolgozá ki barátja, Hauber, házában, a' hol 2 esztendőt töltött. Egyszersmind tudósításokat is adott ki a' tudományok és művészségek állapotjáról a' dán országokban (2. köt. 1754 és 1756), havi írásban, mellyel Kopenhágban nagyon megkedvelteté magát. 1754 visszatért Halléba, a' hol egy ideig maradni akart, hogy Németország földleírását elkészíthesse. Itt irá érkekezését „*Vindiciae septentrionis*” 's collegiumot hirdete a' legjelesebb europai statusok szerkeztetése felől. Azonban alig kezdé ezt el, azonnal megkínálá hannoveri minister, Münchhausen, Göttingában a' philosophia rendkívüles cathedrójával, szabadságot adván neki, e' mellett földleírasi munkájit is befejezni. B. elfogadá az ajánlást 's Aug. 1754 Göttingában volt. Itt philosophiai tanításain kívül catechetikai collegiumot is tartott, tanítványainak practicus gyakorlásával öszvekövte, 's egyet a' föld political leírásáról. De minthogy földleírasi munkájit szüntelen főfoglatosságának tartá, nem fogadá el az egyetemi predikátorságot, mellyel megkínáltatott. Színtezzen ok hírá a' dán ministerium azon ajánlásának el nem fogadására, hogy térjen vissza Dánországba 's ott egy új oskolát alapítson. — B. megvizsgálá eddigi theologiai rendszerét, 's abban többet talált alaptalant. Ezt tehát új ideákkal cserélte fel, a' minek reá nézve számos kellemetlen következesei voltak, 's 1757 meg kellett szünnie theológiát tanítani. 1759 a' philosophia rendes professora

lett. De midőn a' 7 esztendőös háboru inségei Güttingát is terhesen sujtották, akkor elfogada B. egy meghívást a' sz. pétervári luth. Péter-gyülekezet lelki pársztorságára. Julius 14 ért oda az övével együtt, 's igen jól fogadtatott. Noha sok hivatalos munkája volt, még is nagyobb fáradságába került a' gyülekezet oskolaintézetének megalapítása, mellynek fáradságtalan törekedése által nagy hirt szerzett. Mindazáltal még is formálódott ellene lassanként egy párt, melly minden lépéseit megromtani igyekezett. Ez arra bírta őt, hogy elbocsáttatását kérje, noha Katalin cs.-né javaltatá neki, hogy, letévéen theologiai méltóságát, lépjek a' pétervári academia szolgálatjába 's fizetését maga határozza meg. Juliusban 1765 visszatért Németországba 's Altonában telepedék le, hogy ott elkezdett munkáit folytassa 's valamely hivaltal bevarjon. Münchenhansan visszahitta Güttingába; de feltételeit terheseknek tartá a' minister; B. hosszabb alkudozás után is Altonában maradt, hol pétervári pártfogóji 's barátjai nagylelkűleg segítettek. 1766 Berlinbe hivatott igazgatónak az egyesített berlini-kölni gymnasiumokhoz, ülés és vox is adatván neki a' főconsistoriumban, melly hivatalába Octob. vége felé lépett. Itt előljárójától 's barátjától igazán szeretetve 's tiszteltetve, csendes munkásságban élt. Megholt 1793, élte 70 évében. Nem szenved kétségget, hogy írói legnagyobb érdemét mint geograph szerezte. Az ő földleírásáig sem a' Németeknek, sem más nemzetnek nem volt földleírásai munkája, melly tudományosan elintézve nememű tökéletességet mutatott volna. Korunk földleíróji közt övé az első hely 's az ő földleírását, melly 1754 olta egymás után több kötetekben jelent meg 's a' szerző életében 8 rendes kiadásban látott világot, legelső jeles — de be nem fejezett — munka e' tárgyban, előzőjének tökéletlen próbatételei után.

BUSEMBAUM (Herman), híres nevű Jesuita író, kiváltképen ezen czimű munkája által: „*Medulla Theologiae Moralis*“ sat., melly 50 kiadást ért. Született 1600 Nottelenben Westfaliában; idővel hildesheimi 's münsteri Jesuita-collegiumoknak igazgatója (rectora), mh. 1668 mint Galeni Bernárduak, egy katonáskodó püspöknek, gyónatója, barátja 's kedvence. A' fenebb említett casuisticai tartalmu munkája többszöri 12 rétü kiadásokban a' Jesuiták seminariumában nagy divattal használtatott. PP. Lacroix és Collendall észrevételeikkel megbövitve 2 nagy egész (fol.) rétü nagyságra nőtt; 's 1729 Lyonban Montansen által kiadatott. Ezen kiadás 1758 Coloniában több jegyzetekkel szaporitva ismét megjelent. Némelly kétes 's a' valódi erkölcsiséget veszedelmezettetőnek tetsző, különösen az ember 's király gyilkolást érdeklő állításokért a' toulousei parlament a' munkát elégetésre ítélte 's az odavaló Jesuitákat kérdésre vonatni rendelte; de ezek magokat a' vád alól az által, hogy sem a' szerzőt nem esmerik, sem a' Jesuiták annak állításiban nem részesek, kimentették. A' parisi parlament is mind a' munkát, mind a' p. Zacharias olasz Jesuitának a' munkának 's Lacroix előadásának védelmére írott könyvét kárhoztatta. Busembaumnak illy czimű munkája is esmeretes: „*Lilium inter spinas de virginibus Deo devotis eique in seculo inserventibus*“.

Sz.

BUSTROPHEDON, írásmód a' legrégiebb görög pénzeken 's feliratokon. Ezen mód szerint a' sorok nem mindég balról jobbra vagy jobbról balra futottak; hanem az első balon kezdődött 's jobbra ment, a' másik meg ellenkező irányásban jobbról balra, a' harmadik ismét balról jobbra 's így tovább. Azért nevezteték bustrophedonnak (azaz ökörfordulónak), mert az így irt sorok, valamint az ökör szántotta föld barázdáji, egymás után megfordulva következnek. Solon törvényei is ekként voltak táblákba vésvé.

BUTE (John Stuart, gróf) britus kormányfi, Skótországban szüla' 18 század elején. Apja az ország paire volt 1703 olta, ősei rokonok Skótország régi királyival. Ifjúságában szórakozó gyönyörűségeket ked-

velőnek látszék 's kevéssé hajlandónak politicával foglalatoskodni; egy skot pair halála után mindazáltal még is megválasztatott a' parlamentbe 1737; itt szüntelen küzdött, 's gyakran keves okkal, a' ministerek rendszabásai ellen, mi által kevéssé ajánlkozék az országló széknék 's ezért, midőn 1741 uj parlament hivatnék öszve, nem is választatott. Megsértetvén ezen elmellőzés által, jószágaira ment lakni 's egészen magának élt ottan, míg a' követelőnek (*praetendens*) Skóciába kiszalása Londonba menetelre bírá, hogy az országló széknék ajánlja szolgálatját. Előbbi magaviselete miatt még ezen dicséretes buzgósága által sem emeltetik vala 'ki homályos köréből, ha egy privat játékszínen adott darabban a' wal-lisi herczegnek annyira meg nem tetszett volna, hogy ez őt meghija, jelenjék meg az udvarnál. B. csak hamar szerzett magának befolyást 's annyira vitte dolgát a' herczegnél, hogy ez nála nélkül el nem lehetett. Ennek halála után az özvegy herczegné kamarássá téteté fíjánál 1751, 's reá bizá ennek nevelését. Bute mindég szemmel tartá nevendékét 's ennek tulajdonképi nevelőji, gróf Harcourt 's a' norwichi püspök felett öly felsőséget nyert a' herczegnél, hogy azok hivatalokat letették. Lord Waldegrave 's a' lincolni püspök, kik amazok helyébe léptek, híjába panaszolkodtak ellene. Meghalváu II. György Oct. 15. 1760, Bute két nap mulva a' titkos tanács tagja lón. 1761-ki Martinsban feloldatott a' parlament. Bute mint statutitoknok lord Holderness helyébe lépett 's altitoknokjainak Jenkinson Károlyt, utóbb lord Hawkesburyt, 's gróf Liverpoolt nevezé ki. Legge, a' kincstár cancellara, elbocsáttatott. Pitt (a' nagy Chatam) befolyását az uj tanácsban megsemmisülni látván, ki-lépett ebből még azon esztendőben. Ez az eset felette kedvetlen figyelem-re gerjeszté a' nemzetet. Bute már most egyedül vezérlé a' statust a' király korlátlan bizodalával felruházva; nem késett elnyomni az öreg herczeg Newcastle, ki mint a' kincstár első lordja már csak egyedül volt hátra az utolsó ministeriumból, elfoglalá ezen fontos polczot 's megnyeré egyszersmind a' nadrágkötöndet. Most békeséget kötö Franciaországgal, minekutána sokáig küzdött volna e' végett a' parlamenttel. Ha nem voltak is a' feltételek Anglia szerencsés vivásához képest csekély hasznauk, még is gyalázatos volt a' burkus királyt a' vele fenálló szövetség ellenére egészen magán hagyni. Bute ezért sok szemrehányást hallott; de még is részére hajtá a' véleményt, 's hosszú tartósságot látszék minden a' minister hatalmának ígérni. A' Whigek követőjit gyanusakká tevé a' király előtt 's kizará a' kormányból; a' Toryknak ellenben, sőt az előbbi Jakobitáknak is kedvezett 's olyanokkal véteté körül a' királyt, kiknek gondolkodása az övével megegyezett, kiváltképen pedig skot földijeivel. A' nép zajongott, számtalan repülő írások támadák meg nagy elkeseredéssel a' ministert, ki a' publicum bizodalmit csak lassanként szerezheté meg, midőn az elégedetlenség uj okai az alattvalókat egészen elkeserítették. A' hadi költségek visszafizetése végett uj kölcsön iránt kellett alkudozni, mellynek kamatját a' minister gyümölcsborra vetendő taxával akará fedezni. Nagy volt ugyan az ellenkezés, de még is keresztülment a' javalat mind a' két házon. Hasztalan folyamodott London városa a' királyhoz, hogy ezen végzést ne erősitené meg. Határtalannak látszott Bute befolyása, midőn egyszerre váratlanul terjedt el, hogy az első minister hivatalát letévén, ezentul mint privat ember akar élni. Grenville György váltá fel a' ministeriumban, de csak hamar általlátá B. kormánya gyengeségét 's törekedett Pitt-hez közelíteni. Planma nem sült el, 's már most kettős lón az indulatok elkeseredése. B. tartaték még mindég a' királyi végzések lelkének, 's nevezetesen a' bélyegacta szerzőjének, melly Nagy-Britannia 's az ő éjszak-amerikai gyarmatai közt legelsőben gyujtá meg az egyenetlenség faklyáját. Annyi bizonyos, hogy az ő barátjai szívvel lélekkel kikeltek annak visszavétele ellen. A' Bute nézeteit nem támogató ministerek elbocsáttatának; az ő követőji, kik a' király barátinak nevezék magokat,

hatalmas pártot formáltak. Ezt a régi Cabale névvel különböztették meg 's minden jelen lévő baj okozásával vádolták. 1766 kinyilatkoztatá B. a' pairek kamarájában, hogy ő a' nyilvános ügyektől tökéletesen visszavonta magát, 's a' királyt többé nem látja, mindazáltal senki sem kétkedett az ő egyre tartó nagy befolyásán. Ugy látszik, csak a' wallisi hercegasszony halála után 1772 szünet meg egészen az országos ügyekben részt venni. Élte utolsó éveit mezei jószágain tölté. Jeles fűvészkert, 30,000 kötetű könyvtár, derék csillagvizsgálói, physical 's mathematicai műszerek legkülönbféle foglalatosságot nyujtának eszének. Legkedvesebb studiuma a' fűvésztudomány volt, mellyben kiterjedt ismeretekkel bírt. Az angol királyné számára „Fűvésztudományi tablákat“ írt, mellyek Nagy-Britannia különbféle növényneveit foglalják magokban (9. köt. 4.). Nevezetes ez a' munka fényességéről, mellyel minden előbbi fűvészmunkákat felülmul, 's különös ritkaságáról. Csak 12 példányban huzatatt le, 's még is többé került 10,000 font sterlingnél. B. 1792 holt meg. Követelő volt inkább mint ügyes; mint kormányzó, a' mihez esze 's esmeretei nem voltak, elveszté önnnyalmát 's helytelen rendszabások által nyugtalanságot 's egyenletlenséget okozott a' nemzet keblében. A' legfőbb hatalom oltalma alatt akart uralkodni 's azt is majdnem veszélybe ejtette. Gógösséggel vádolták, de nala ezen hibához nemes büszkeség is járult; állhatatosan megveté ministeriuma alatt, a' pénzért írókat zsoldjába venni. Bizalmatlan 's rejtekező lévén, keménynek, uralkodni vágyónak 's makacsnak tartott; rendszereint bizonytalan elhatározatlan, sőt félték lelket mutatott. Erkölcei miatt senki nem támatta meg; privát életében szeretetre legméltóbb egyszerűséggel különbözteté meg magát. Vö. Dutens „Memoires“ II, 301.

BUTLER (Samuel), költő, szül. Strenshamben Worcester grófs., Febr. 1612. Cambridgeben tanult 's békebíró Jeffery segédje lett Carlsroonban. Midőn ez vonalmát a' literaturához és művészetekhez észre vette, elég időt engedett nekie, ezekkel foglalatoskodhadtni. B. ezután, mi tulajdonságban, nincs tudva, Kent grófné szolgálatjába lépett, kinél több tudósok szoktak vala megfordulni, ezek közt Selden B-t. főképen ösztönzé literaturai munkájában. Megesmerkedett sir Luke Sámuellel, egy tekint. születésű 's gazdag férjival 's heves Puritanussal ki azután Cromwellhez csatlódott. Ekkor támadt Butlerben „Hudibrasának“ ideája, melly hírét megalapítá, 's tárgya természetét és a' környülményeket tekintve, mellyekben megjelent, fényes sikerének kelle lennie. Ezen költemény célja, a' vallási felekezetek és politcái pártok rajoskodását 's vad féltelenségét nevetessé tenni, mellyek Angliát I. Károly utolsó kormányéviiben felforgaták 's végre ezen fejedelmet is vesztő helyre juttaták. Hőse két grotteszk alak, Hudibras lovag, kinek személyében, némelleyk véleménye szerint, magát ábrázlá a' költő, 's lovásza Ralph, különös 's elég kecstelen utánzásai don Quixote és Sancho Pansának. Saját poétai élet nélkül csak korában érdekelhete a' „Hudibras“; enyészni kelle hatásának, mennél távolabb maradt az időpont, mellynek támadását köszöné. Az Angolra nézve az a' mellékérdeme, hogy általjában nemzeti. Historiájának vonzó időszakabeli történetekre 's anecdotákra emlékezteti 's egyszersmind tiszta-angol szokásokat, charactereket és nevetésre méltókat ábrázol. B. fényes udvarnál élt ugyan, 's nagy férfiak voltak pártfogói és baráti, élte környülményei még is homályban maradtanak. Bizonyosnak látszik, hogy, noha gazdag feleséget vón, szegényül éle 's hala meg. II. Károly, a' ki őt kedvelé 's csudalá költeményét, segíté valamennyire; de a' fejedelem bőkezősége hihetőleg nem felelt meg a' költő szükségének, 's kénytelen volt éltének utolsó pillantatiban némelley barátihoz folyamodni szorultsága miatt. Mh. 1680. 60 év után emelt neki a' londoni könyvnyomtató Barber emléket a' Westminster apátságban. Utolsó munkájában, névszerént „Hudibrasában az udvarnál“, melly „Hudibrasának“ negyedik

része, keserű kikelésének az udvar ellen szembe tünnek nyomai, hihetőleg a' csekély segedelem következtése. A' Németek mesteri fordítását bírják a' Hudibrasnak Soltantól (Königsberg 1798).

BUTTURA (Antonio), olasz költő, szül. Veronában 1771. Midőn az egyesült ausztrai-orosz seregek 1799 a' fiatal olasz köztársaságokat szorongaták, B. Franciaországba vette magát. Eddiglen nem esmerték honjában egyéb művét néhány esinos sonetteknel 's Arnault „A' Velezciek“ című tragoediájának fordítását. Parisban olasz versekben fordítá Boileau „*Art poétique*“-jét, híven megtartván az eredetinek ideafolyamát. A' próba annál nehezebb volt, mivel Boileau Tasso mesterművét oly keményen fedtte. E' fordítást még is javallattal fogadták Olaszországban; 's a' publicum ezen javallatja birta Racine „*Iphigenie en Aulide*“-jének olasz versekben adására. 1811 egy kötet költeményeket — nagy részént odák, tele enthusiasmmal Franciaország iránt — bocsáta ki. „Velezeze történetét,“ olasz prózában Italia 's Franciaország igen kedvesen vette, valamint „*Tableau de la littérature italienne*“ című irását is, mint berezést az Athenében tartott leczkéjhez.

BUVÁRHARANG, I. BUVÁRMESTERSÉG.

BUVÁRMESTERSÉGENEK nevezük azon ügyességet, mellynél fogva valaki a' víz fenekére leereszkedik 's ott egy darab ideig tartózkodik, hogy gyöngyököt, klárisokat, tengeri csigákat 's más mindenféle tengervíz alatti termékeket, valamint elsüllyedt dolgokat is, keressen 's a' víz színére felhozzon. Nagy vízi építéseknel is szükséges. Az emberi természet nem olyan alkotásu, hogy egynéhány órapercznél tovább maradhatna valaki a' víz alatt; a' kivételek felette ritkák 's csak hosszas gyakorlásnak a' következtéseik. Azért elejétől fogva törekedtek olyan eszközök feltalálásán, mellyeknél fogva lehetséges a' víz alatt hosszabb ideig maradni. Megemlítjük itt a' vizet által nem bocsátó bőrnadrágot, ujas melynyt és szemüveges vas sisakot, mellynek a' lélekzést elősegítő bőrtömölői a' víz színe felett közösülnek a' levegővel. Egy másik készüllet egy hengerforma rézedényből áll, mellybe a' buvárt belé tolják, karjai mindazonáltal szabadok. Vagyon benne annyi levegő, hogy vele egy darab ideig víz alatt lehessen maradni. Kevesbbé hasonvehető a' víz alatt járó csolnakok; leginkább használják pedig a' 16 század eleje olta esmeretes buvárharangot. Ez nem egyéb egy kup- vagy szekrényforma edénynél, melly megfordítottván, benne a' buvárokat igen mélyen lehet a' víz alá eresztetni. A' harangban lévő levegő a' víznek beléje nyomulását gátolja, nyitva lévő feneke ellenben a' buvárnak szabad mozgást enged, a' mi által ezen készüllet sokkal tökéletesebb valamennyi másnál. Az újabb időkben neminemű javításokat nyert; ilyenek a' felső részén lévő üvegablakok 's szivatyukkal a' végre felkészített bőrtömölők, hogy friss levegőt belehessen színi 's az elromlottat kibocsátani, 'sat. (*L. Busch's Handbuch der Erfindungen*, (Eisenach 1822), és *Beckmans Beitr. zur Gesch. d. Erfindungen* (I. B. Lpzg. 1782). A' Schultes professortól 1779 feltalált szélpuskaforma buvárkészülettel, mellyben öszveszorított levegő foglaltatik, Beaudouin 1827 a' Seine vizében szerencsés próbát tett.

A***s.

BUXHÖWDEN (Fridrik Wilhelm gróf), lieflandi familiából származott, melly már 1185 birt a' bremai herczegségben adományjávákat. Tudva van, hogy a' Hansa-városok, 's különösen Brema, voltak elsők, mellyek a' német vitézek lieflandi, esthlandi és burkusországi megtelepedéseket elősegítették, 's akkoriban nem ritkaság volt, hogy német nemes német városok zászlója alatt csatázott. Lehetséges, hogy hasonló okokból tétettek ált vitézek Bremából Lieflandba. Buxhöwden Magnusdalban szül. (mellyet apja mint koronajászárok bérlője birt) a' Moen szigetén Öselnél 1750; a' sz. pétervári cadetuskolában neveltetett, 's 1769 olta a' Törökök ellen küzdött. Kedveltető tulajdoni megesmereték herczeg Orloffal, kit 1774 és 1775 Olasz- és Németországban által

tett utazásaiban kísért. Roma emlékezetéhez különösen vonzódtott akkor az ifju. Egy jeles Orosznéval, Alexijeff Nataliával, 1777-ben kötött házassága szerencséjének téresebb pályát nyitott, annyira, hogy 1783 már oberster lón. Mint generál küzdött 1789 a' Svédekkel, megverte 1790 Hamilton és Meyerfeld svéd generálokat 's felszabadította az ostrom alól Friedrichshammot és Wiborgot, mellyért őt Katalin császárné rendekkel és a' koronajóság Magnusdallal jutalmazá meg. A' lengyel háboruban 1792 és 1794 egy orosz csapatosztálynak volt parancsolója. Praga feldulatásakor ereje szerint igyekezett a' harczolók dühét mérsékelni. Főhadvezér Suwaroff azon tettéért Varsó 's az elfoglalt Lengyelország kormányzását adta neki. Magamérséklése által, 's mivel önhasznát nem vadászta, megnyerte a' Lengyelek tiszteletét, mellynek megszerzése akkor nehéz volt. Erdemeinek megismerése, mellyeket a' kormányzásban is szerzett, indította Pál császárt arra, hogy katonai kormányzónak nevezze Sz. Pétervárában. De valamint hasonló helyzetben mások, ő is elveszté monarchájának kegyelmét, miért Németországba költözék. Pál halála után visszahitta őt Sándor császár. A' palotában leggyakrabban hallatszottak panaszok a' helységek adózásainak iránytalan felosztása ellen. Buxhöwdenre bízott azoknak egyenes megvizsgálása, mivel ő a' dolog által érdekeltetett személyekkel nem állott öszköttetésben. Ez indíthatta a' monarchát arra, hogy szelidebb rendszabásoknak teljesítésére bizza meg gróf Buxhöwdent. Köz megelégedéssel végezett mindent, 's a' változtatást megerősíté a' császár. Generalgouverneur név alatt bízta most reá a' monarcha a' lieflandi, esthlandi és kurlandi seregek felvigyázatát. Midőn az Oroszország és Austria közti szövetség következtében 1805 az orosz harczolók Napoleon ellen felkeltek, táborba szállítá a' felvigyázása alatti sereget 's az austerlitz csata napján a' bal szárnynak parancsolt, melly híjába nyomult előre, midőn a' közép 's a' jobb szárny hátrálni kénytelenítettett. Csak császára parancsára vonta magát vissza Buxhöwden, 's nem keves veszéssel. Midőn 1806 gróf Kamensky alatt új keleti Burkusországban 50,000 Orosz a' Francziákkal szembeszállott, nem sokára fővezér lón. Gróf Bennigsen megrontatását ugyan nem ő okozta Pultusknál, még is Bennigsen lett a' commandóban követője, 's tőle a' szolgálatból való elbocsáttatás megtagadtott. Az eylani és friedlandi ütközetek után újra megnyerte a' fővezérséget, 's a' felette megkevesült sereget ismét helyre állítá. Új pálya nyílt meg ezen generálnak a' svéd háboruban 1808. Benyomult 18,000 Orosszal Finnlandba, elfoglalá 10 hónap alatt az országot, Sweaborgot alkudozásra bírta 's ezen fényes táborozást Lapplandban a' Tornea folyó partján rekeszté be, melly a' békekötés szerént Oroszországnak határává lett. 1809 kinszerité gyengélkedő egészsége a' vezérséget letenni. Sem Esthland békéje, sem Németország szelidebb ege nem állíthaták helyre egészségét. Megholt August. 1811, lohdei tulajdon kastélyában Esthlandban, életének 61. évében.

Buzér (rubia), Linné rendszere negyedik osztályának első rendjébe tartozó, azaz, négyhimes, egyanyás növény. Diószegi egy fajtát, t. i. a' pirosító birta le. A' természeti rendszer szerint a' különbetű vagy kétszékeselek osztályába, a' czészeviráguak alosztályába, a' buzérosok rendjébe, a' galajjak csoportjába tartozik. — A' pirosító buzér (*rubia tinctorum*, *Färberröthe*) az igen jó földben nálunk megtermő növény 's hazánk déli részeiben miveltetik is. Nagyon gondos miveltetést kíván 's mind száríttatva, mind nyomban is használtatik. Szára gyenge, négy-szegű, izes. Ha tartalékokat nyer, nyolcz lábnyi magasságra felvonul, különben a' földön csuszik elébbre. Minden ízén 5 vagy 6 lándsás levele van, melly 3 ujnyi hosszú, közepén majd 1 ujnyi széles 's mindenik végén kihégyezett. Az izekből Juniusban ágak hajtának ki 's négy sárga szírmu kis virágokat teremnek. Gyümölcse fekete színű bogyó, egy güm-

bölyü maggal. Gömbölyü gyökei tartósak, néha ujnyi vastagságnak is lesznek, 's sárgás-verei belek van. A' vele elő állatok csontjait pirosra festi.

BYNG (György), lord-viscount Torrington, Nagy-Britannia admirálja, szül. 1663; 15 éves korában a' királyi hajóssereghez ment 's csak hamar jelesül kimutató magát. A' spanyol öröklési háboruban nagy szolgálatakat tett a' szövetségeseeknek, például: a' hajóssereg elfoglalásánál a' vigosi kikötőben, Gibraltar bevételénél 'sat.; továbbá meggátolta munkássága által XII. Károlynak Angolországot fenyegető megtámadását 1717; haszontalanná tette cardinal Alberoninak Szicília és Nápoly ellen czélzó törekedéseit (1718—20). Általányosan, szerzett ő magának az angolországi tengeri erő körül nememü érdemeket. Amnyira vitte a' dolgot, hogy a' hajósseregnek lelkesítést, a' csatákban elhullt tiszteknek özvegyei pedig gyámolítást nyertek. Byng György megholt Londonban 1733. — Fija, Byng János (szül. 1705), korán tengeri szolgálatba lépett, 's gyorsan emelkedett a' fejr lobogó admiralságára. 1756 elküldetett egy 13 lineahajóból és 5 fregattból álló hajóssereggel Minorca szigetének, melyre a' Francziák jó nagy erővel szálltak ki 's a' Sz. Philipp kikötőt bekerítették, megszábadítására vagy legalább gyámolítására. Itt az egy hajóval gyengébb erejü 's marquis de la Galissoniere vezérlése alatt lévő francia hajóssereggel egy elhatározatlan ütközetet tett, mellyből, a' vett parancsnak elmellőzésével, magát visszavonta. Ezért az angol hadi lobogóra vont szégyenért egy hadi törvényszék elejébe idéztetett, fejére halál mondatott 's Mart. 14, 1757 agyon is lövettet. Byng mint a' ministerium rossz rendszabásainak áldozatja holt meg; mert be van bizonyítva, hogy még nagyobb erő és munkásság mellett is, mint a' mennyit ő valóban kifejtett, elégtelen lett volna Minorcát megmenteni.

BYRON (János), angol commodore, szül. 1723; 17 éves korában lord Anson hojójára ült, melly arra volt rendelve, hogy a' földet körülhajózza, de a' magellani tengerszorulat északi részén hajótörést szenvedett. Byron, szerencsétlenségének néhány társaival, az Indianusoktól Chilébe vitetett, hol is 1744-ig maradt; ekkor pedig egy sz. maloi hajóra ült 's 1745 visszajött Európába. 1758 három lineahajónak volt parancsolója 's a' Franciaország elleni háboruban kitüntette magát. III. György, ki az atlanticum tenger egy részét a' Cap és az amerikai délfok között meg akará vizsgáltatni, e' végre egy fregattot adott Byron parancsa alá, mellyel ez Juniusban 1764, egy másik, kapitány Monat vezérlése alatt lévőtől kísértetvén, elvitorlázott. Mind a' két hajó meglátogató Madeirát, a' zöldfok szigeteit 's bevezett Rio-Janeiroba, a' hasonló nevű városnak általellenében. Byron aztán az atlanticum tenger déli részét hajózta be, 's minekutána a' Pepys szigeteket híjába kereste volna fel, megnéze a' Falkland szigeteket, keresztülment a' magellani tengerszorulaton 's folytató utját a' déli tengeren. Itt Bougainville-el találkozott, a' ki egy gyarmatnak a' Falkland szigetein való megletelezésében foglalatoskodott. Byron északnak irányzott a' Masafuera szigetekre, azután nyugotnak vevé utját, általment a' Társaságszigetektől keletre fekvő veszedelmes szigetcsoporton 's itt Island of Dissapointment-et és Island of King George-t fedezé fel. Midőn azután észak-kelet felé tovább hajózna, Island of Danger-t és of Byron-t fedezé fel; a' Carolinaszigetek mellett elhajózott a' chinai tengerbe; azután délnek fordulván, a' Banca-tengerszorulaton keresztül Bataviába ment, honnét 1765 vége felé elhajózott 's Majusban 1766 visszatért Angolországba. Noha Byron utazása által a' felfedezés dolgában keves eszközöltetett, még is érdemmel teljes helyet nyer ő a' földkörül utazások történeteinek sorában; mert ő volt az első azon híres világhajózók (Wallis, Carteret és Cook) közül, kiknek utja nem csupán kereskedési, hanem tudományos czélt is esmert.

BYRON (George Noel Gordon, lord), költő, az élébbivel rokon, régi nemes házból eredett, melynek eleji vissza, egész Hódító Vilmos koráig esmeretesekek, 's anyjáról — ettől nevezé magát Gordonnak — szinte a' skot királyi házzal álla rokonságban. Jan. 22. 1788 szül. Skotországban, holott gyermekkorának jobb részét a' felvidék ábrándos vadonjaiban tölté. Tanultságot a' Harrow-oskolában 's a' cambridgei egyetemen szerze, holott már egészen költésben és költőjének élt. Gyűllötte a' professorokat; egyik dédöse kaponyájából kupát csinált; kedvence és társalkodója egy medve volt. Tizenhárom esztendő korában már dramát irt „Ulrich és Ildina“ czim alatt, de ezt nem sokára tűzbe veté. Két évvel később a' gyönyörű fekvésű Newstead abbeyt, nemzetsége ősi birtokát, éneklé meg festő verszetben; 's nem volt még épen 19 esztendő, midőn legelső nyomtatványa „Hours of idleness“ czimmel megjelent. Az *Edinburgh review* ezt keményen megsabdala, 's az ifju költő elbőszülve álla bosszút „English bards and scotch reviewers“ czimű gúnyversében, melynek méltatlan 's mértéktelen vádjait és szidalmait maga a' szerző mentegetni kezdette később 's az egészet munkáji gyűjteményéből kizára. 1809 harmadik ifjukori munkája jelent meg „Imitations and transactions from the ancient and modern classics together with original poems“. De ezen költőnek élete és személyessége offy szoros kapcsolatban áll munkáji tárgyával és szellemével, hogy csupán élete folyásából és viszáljaiból lehet azon ember- és hazagyűllölést 's magas, mérész szabadlelkűséget kifejteti, mely a' költőben színet nélkül zajog és kivillog. B. korán elveszté szüleit 's egy törvénytudó gyámsága alá jött, ki még egy leánynak — Miss Ch — Iworthnak írják az Angolok — vala gyámtyja. Mondják, hogy ezen leány atyját B.-nak egyik közeli rokonja ölte meg kettős viadalban; de bizonyosabb az, hogy B. szerelmes lón a' leányba; — 's ezen viszonyból fejlőd ki később azon vad, Istent és embert és önmagát gyűllő indulat, mely a' lord költői egén mint véres fekete felleg nyommasztra ül. Szerelme hév volt és láng, mjnt hőseié, 's tótora nem ellenzette szándékát; de a' hajadont korábbi szerelme valami M—ster urhoz voná, kivel egybe is kelt. B. elesvén reményétől, a' hőszültséghez hasonló állapotra juta, melytől lizetve majd a' legszilajabb, legdurvább kiesapongásokban, majd a' Musa szelid magányában keresett vigasztalást. És még ekkor sem hagyák el kellemei; kedves az asszonyoknál, 's lelke volt társasági köreinek, melyekben üzé és kedvelé a' tréfát és minden játékot, csak, csámpás lábai miatt, a' tánczot nem. De csak hamar reáunt ezekre is és teljes kort érve, 1809, elhagyá hazáját, melyben épen most jutapairségre; beutazá Portugaliát, Spanyol- és Görögörszágot 's utját a' „Child Harold“ első két énekében írta meg. Ugyan akkor (1810) uszá-ált a' Hellespontot. Vele járt ezen 's a' második utjában is Hobhouse J., az esmeretes parlamenti szónok, ki a' görögországi utat 's a' „Child Harold“ neki ajánlott negyedik énekéhez szóló hosszú commentariust írta. 1811 visszatért B. Angliába 's fénye, csillaga volt a' főváros legelső köreinek, az a' lord Hollandéinak is, kinek háza ekkor a' legdiszesebb, leglelkesebb társalkodás középpontja volt. Beszéli, hogy ekkor több fiatal szépség, örök kárhozattól féltve a' költőt, térítő leveleket irt volna hozzája, 's egyik, ki őt reménytelen szereté, a' lord jelenlétében akará magát asztali késével meggyilkolni. Ugyan ekkor emelkedett B. költői hira, 's kérdést nem szenved, hogy erre személyessége és kalandjai nagy befolyással voltak. 1812 jelent meg „Child Harold“ első két éneke, utána „The Giaour“, „The bride of Abidos“, „The corsair“, „Lara“, „Parisina“, „The siege of Corinth“, 's más apróbb költemények, melyek közül a' „B. Napoleonhoz“ ennek lemondása alkalmával irt odát említjük. 1815 elején nőül vevé B. miss Milbank-Noelt, a' Wentwort ház örökösét, sir Milbank Ralph egyetlen 's a' természetből és szerencsétől egyenliránt pártfogolt leányát; de a' következett év, nem tudni mi okból, ismét

elválasztá a szép párt. Egy leánya volt ezen házasság gyümölcse. — Ekkor másodsor hagyá el Angliát B. 's utja Német-Alföldön keresztül, fel a Rajnán, 's majd Helvetián keresztül, Olaszországba ment, melly utját „*Child Harold*“ két végső éneke foglalja magában; 's a költő itt álarczát levette, maga lépik fel kalandos utasa személyében. Lakta Velenczét 's a közel tengerpartok némely vidékeit, lakott az Archipelagus egyik szigetén is. Velenczéből minden reggel átvitette magát a szárazra 's itt szilaj lovakon nyargalózott. 1818 ujra nagy, merész próbát tett az uszásban, 4 órát 20 minutumot maradván a vízben. Később Ravennába ment. Itt a szép Guiccioli grófnéval szoros szövetségben élt. 'S midőn a grófné atyja és testvére, Gamba grófok, carbonarismus gyanuja miatt Ravennából elűzettek, B. oltalma alá vette az egész házat 's azzal együtt Pisába költözött, hova őket a grófné is, férjétől elválva, követte. De a grófokat Pisa is elűzé; 's most Genuába vitte őket a lord, holott egy háznépbe egyesülve éltek, míg B-t a görögök ügye Missolonghiba elhívá. Itt akara B. meghalni; „mert“ ezt írta egyik könyvébe „ha mind igaz, a' mit felőlem mondanak: úgy én nem vagyok méltó Angliát viszonzlatni; ha pedig mind merő rágalom: úgy Anglia nem méltó engem viszonzlatni“. Elholt a nagy költő Apr. 19. 1824 gyuladásos lázban, ugyancsak Missolonghib., minekutána a Görögök ügyét tetemes áldozatokkal segíté. Trikupi Spiridion gyászbeszédet nyomtatott emlékére. A görög nemzet 21 napig gyászolá, 's szívéet egy mausoleumba tevé le Missolonghib. Az ifju gróf Gamba Péter, ki őt ide követé vala, most Angliába vitte nagylelkű barátja tetemeit, 's itt kiadá „*Narrative of L. Byrons last journey to Greece*“ (London 1825). A' lórság jövedelmeit (évenként 7000 ft. st.) özvegye huzza, czime Byron Ansonra, a' lord unokaöccsére, szállott. Teste a' newsteadi sirboltba tétetett.

Másodsori elutazása oltá a' lord még ezeket bocsátá közre: „*Child Harold*“ két végső énekét. „*Manfred*“, dramai költemény. „*The prisoner of Chillon*“, „*Beppo*“, velenczei novella 's B. első próbája a' könnyűbb előadásban. „*Mazeppa*“. „*Marino Falieri Doge of Venice*“ szomorú játék. „*Don Juan*“ mellyből eddig két szakaszban 5 ének jelent meg. „*Cain*“, „*Sardanapalus*“ 's „A' két *Foscari*“ dramái versezetek. A' folyó beszédű kísértetes, „*Vampyr*“ 's apróbb költemények. Nagy része ezeknek, 's némelyek többektől, francziára és németre le vannak fordítva; magyarra legfeljebb egy két verse. Minden festéseit lord Byronnak valami setét, borongó mennyezet fedi, melly kilátást egy tisztább derültebb jövőre nem enged. Ragyogjanak bár ezen mennyezet alatt fényt szóró napok 's holdak és csillagok: amaz áltható 's felettek elborult zár és örök homály képzete még is elszomorít. Ezen komor kedv és busongás kitételére maga B. a' már szokásban volt *gloomy* nevezetet állapítá meg. Gyógyíthatatlan kín, kétségbeeső szenvedés, életunalom 's embergyűlölés; minden vágya, minden reménye nélkül egy jobb létnek, egy tisztább, nemesebb emberiségnek, ezek szólanak hozzánk, hol gunnyal, hol panaszkodva a' lord verseiből; de ezek mellett lángoló lelkesedés is az ó világ fellengő diszein, szabadságkéj és tyrannusgyűlölet, 's az emberi erőre makacs, gigasi támaszkodás, — 's egyszerre ismét lágy panaszokban ömlik el minden, 's egy sohajtatban az elveszett, soha vissza nem nyerhető szívkej után. — Phantasiája rendkívül gazdag és hív a' külső tárgyak festésében 's visszaadásában. A' Havas jéghérczeit 's a' keleti rózsaberkeket; a' waterlooi mezőt 's Athene dűledékeit egyenlő elevenséggel 's hívséggel állítja előnkbe, mindenikhez saját érzéssel ragadja szíveinket; de még is legörömeoseb 's leghuzamosban mulat Musája réttentő láthelyeken, sirdombokon, a' kin teremiben, a' büntelen szenvedő tömlöczében 's a' bus kétségbesés magányain. 'S igazán mondotta Moore felőle, hogy B. Musája a' szív dűledékeit szereti: oly helyeket, mellyeket a' szívnek gerjedelme dula szét. Illyen a'

lára gesztenyéje, melly ott tenyészik és virul, hol elébb vulkánok dul-
tanak. Nem oly erős B. a' characterfestésben. Ambár hősei, fővónása-
ikban csaknem ugyan egyek: ezt az egy caractere. sem adá a' költő
teljesen 's biztosan. Ő ezeket is, mint a' vidékeket, leírásokban 's re-
flexiókban akarja előadni, beszélteti inkább őket, mint cselekvésbe hoz-
za, 's a' mi igen árt, saját nézeteit, érzését 's személyességét szövi
életekbe. Ez a' Giaur, a' corsárok, Alp, Lara, Manfred, ezek mind
az az egy nyomoru, reménytelen, elvetemedett, Isten és természet ellen
pöffeszkedő 's valami rettenetes bünt 's annak győtreimeit borzasztva
rejtegető teremtmény. 'S ez a' szüntelen való panasz az emberek rom-
lotságon, ez az undorodásig ismételt undorodás az élettől, ez a' dől-
fős gunyos lemondás 's megvetése minden sirtontuli jutalomnak és bünt-
etésnek, ez a' szüntelen könny és fohász után esdeklő keserv egy ki-
mondhatatlan vesztség felett — ezek az állandó érzések és maximák B.
költésiben végre kevesebbé hatnak és kétséget gerjesztenek magok iránt,
annál is inkább, hogy a' költő egyéb munkajából, jelesen *Don Juanja*,
igen is erős fedérségeiből teljes életerőt kell ama' *gloomy* characterek
képviselőjében gyanítanunk. Hölgyei még ingóbb, még egybefolyóbb
characterűek mint hősei. A' lélek- és személyfestés helyett itt is vi-
rító hosszas leírások állanak, 's élete és tette mindeniknek az, hogy
szeret — szerelemből vét, — 's a' kétségbeesés sir felettek. B. elő-
adása — poétai stylusa — pompás, fényes, szinte szeinsértő; szereti
a' kiáltó ellentételt, a' félfényt (*chiaroscuro*); 's a' festés és szóhangoz-
tás több díszet ad verseinek, mint a' mennyit talán a' költés engedhet.
Némelly kedvenczhelyeit megrakja szépségekkel, silányon hagyva egye-
beket, 's ez által az egész egységének, 's tökélyének art. Tollát is az
indulatosság vezeti; hol tufeszül, hol igen lecsappan; 's általjában igaz-
olja ő is, mit Buffon mond: „Az írásmód maga az ember“. Egyes
munkáji bírálata körünkön kívül van. B-nak avtobiographicus töredékeit
Moore Tamás, kire azokat hagyá, nemzetségi tekintetekből semmivé
tette. Medwin kapitány, ki a' költővel Pisában társalkodott, akkor
írt napló könyvéből „*Conversations of Lord B.*“ című tudósításokat
közlött 1824. Ezenkívül B. biographiájához valókat közlött marquis
de Salvo (B. meghittje) ezen munkájában „*Lord B. en Italie et en Grèce*
‘sat.“ (1825) 's „*Private correspondance*“ (1824). Említést érdemelhet
még, hogy Murray könyváros időszakaszonként 15,455 sterlingnyi hono-
rariumot adott lord Byronnak. —t—

Byssus, köz életben mást jelent, mint a' tudományos nyelven. Bys-
sus a' régiéknél nem volt egyéb mint pamut (*Gossypium* és *nylon*), melly
Indiából már Herodotus idejében, Egyiptomból pedig még elébb hozatott.
Hibásan tarták különben finom vászonnak a' byssust. A' belőle készit-
tetett finom mivek különösen syndonoknak nevezettek. Foster ezen sza-
vat: byssus, a' Koptok nyelvéből akarja származtatni. — A' régiék és
mostaniak is a' byssus alatt még némelly tengeri-csigafajoknak üstökét,
vagy azon szálak kinöveteket értik, mellyekkel a' sziklához ragaszkod-
nak. Ezen üstökszálaknak hosszúságára és mintegy selyemfinomságára
nézve nevezetes a' selyemcsiga, mellynek szálaiból Sziciliában és Calab-
riában tartós szövötteket, keztyűket, és harisnyákat készítenek. I inné-
nek byssusa ugyan Diószegink z akány-ával 's a' huszonnegyedik osz-
tályban a' moszatok között iratik le; Decandolle a' byssust a' széktele-
nek osztályába, a' leveltelenek alosztályába, a' gombák rendjébe, a' pe-
nészeselek alrendjébe és a' z akányiak csoportjába tette. —j—a.

Byzantium (Byzas nevű építőjéről), a' thraciai Bosporusnál egy
háromszögletű földcsucson fekszik, mai neve Konstantinápoly. Ezen már
a' hajdani világban híres és virágzó város görög colonia volt, mellyet a'
Megaraiak alkottak, 's idővel a' Miletumiak és más görög népek megna-
gyobbitottak 's megszépítettek. Mellette a' Propontisnak egy kis öble

nyult el, mely Kerasznak nevezetett a 3 kikötő formáit. Byzantiumnak szép és hasznos fekvése felette előmozdította a kereskedést és oly állapotba helyeztette, hogy mások előtt a fekete tengeren való kereskedést elzárhatta s harminczadokat és vámokat vethetett a hajósokra. A milyen nagy mértékben nevelte ez a kedvező körülmények a város gazdagságát, oly nagy mértékben vallott kárt a Thraciaiak, Bithyniaiak, Galusok, sőt magok a Görögök beitései miatt is. Kiváltképen sokat szenvedett a peloponnesusi hadban. Hanem azután ismét felemelkedett, s a császárok alatt igen fényes várossá lett. Nagy Constantintól a romai birodalom második fővárosává s uralkodók lakhelyévé tétetett, kik mindent elkövettek, hogy Byzantiumot Romához hasonló fényes várossá tegyék. Mint Roma, 14 régióra (tájékra) osztatott, egy amphitheatrummal, forum romanummal, circus maximussal s igen sok pompás épületekkel és állóképekkel, mellyeknek egy része Romából vitetett oda, ékesített fel. (L. KONSTANTINÁPOLY.) L—ú.

BYZANTIUMIAK. A byzantiumi vagy keleti romai birodalom, mellyhez elejénte Asiából az Eupharatesen inneni tartományok, a fekete tenger partja és Kis-Asia, Afrikából Egyiptom, Európából pedig a tengerszorulatok, az adriai tenger s a Duna közti tartományok tartoztak, s nem csak túlélte a nyugoti birodalmat 1000 esztendővel, hanem még a középtenger partjával, s Olaszországgal is nevedkedett, akkor támadt, midőn Theodosius a romai birodalmat két fíja, Arcadius és Honorius, közt megosztá 395. A keleti császárság az Arcadius lett, mint öregebbé; ennek gyengesége nagy sebeket ejtett birtokain. Kiskorúságában Rufinus volt gyámtyja s ministere; ez és Stilicho, a nyugoti birodalom ministere, egymást megbuktatni törekedtek. A Gothok feldulák Görögországot. Eutropiust, Rufinus felváltóját, s Gaiust, Rufinus gyilkosát, övétkéik buktatták meg (399). Az utóbbi maga által gerjesztetett belső háboruban veszté el életét (400). Arcadius s birodalmát ezentul az ő kevély s fűsvény felesége, Eudoxia, igazgatá haláláig (404). Az Isauriosok és a Hunnosok az asiai és Duna melléki tartományokat dulák. A kiskorú Theodosius 408 váltá fel atyját, testvérnéje Pulcheria vezetése alatt. Csekély lelki tehetőségekkel bírván, neveltetése által egészen ügyetlenné s tehetetlenné tétetett öngazgatásra. Pulcheria, ki Augusta czimet is viselt, nem szerencsétlenül igazgatá a birodalmat. Theodosius a Valentiniannak engedett nyugoti birodalomból nyugoti Illyriát megtartotta, 423. A Görögök Varanes, persa király, ellen szerencsésen harczoltak. Az egyenetlenség által megrontoltatott, s a Romaiak és Persáktól birni kívánt Örményország vetekedés tárgya lón e két nemzet között (440). Attila széttdnlá Theodosius birodalmát s adófizetésre kinszeríté a császárt (448). Öccse halála után országló császárnénak esmertetett Pulcheria: ez az első példa ilyen tárgyban (450). Kezét senator Marciannak adá, kit ez által a császári székre emelt. Ennek bölcsesége s vitésége távol tartá a Hunnosokat a határoktól; de a nyugoti birodalmat nem eléggé segítette a hunnos és vandal háborukban. A hunnos háboruk által a romai határok felé nyomtatott Németeknek s Sarmatáknak résznyire lakásokat adott. Pulcheria férje előtt holt meg 453. Marcian után választás által következett I. Leo (457), kit az egykoru irók dicsérnek. Ez szerencsétlenül harczolt a Vandalok ellen (467). Leo nevű unokája által kellett volna felváltatnia; de ez mindjárt megholt ő utána, minekutána apját, Zenót, alországlónak kinevezte volna (474). Ezen gyenge s alattvalójától gyűlöltetett császár országlását gyakori lázadások s a birodalom belső megrontsolódása bélyegezik. Most a Gothok pusztíták a tartományokat, mig vezérek, Theodorich, Olaszországba nem ment (489). Ariadne, Zeno özvegye, Anastasius ministert, kivel házasságra lépett, a császári polczra emelé (491). A bekétlenkedésre s lázadásokra már egyszer felbuzditott népet nem

lehetett terhelnek könnyítése 's bölcs rendelkezések által egészen megnyugtani. A' birodalom ekként elgyengült ereje nem volt elegendő a' Persáknak 's Duna melléki népeknek ellenállai. Ezeknek a' konstantinápolyi félszigetbe való berontásai ellen az ugy nevezett hosszú falat építé Anastasius. Ennek halála után a' katonák Justinint kiálták ki császárnak (518), a' ki noha alacsony születésű volt, még is megtartá magát a' császári széken. Vallásbeli üldözések, melyekre a' papok 's némelly vétkes tettek, melyekre öccse, Justinian, által csábított, helyegezék országglását. Meghalván nem sokára (521) ugyan ezen JUSTINIANUS váltotta fel (l. e.), ki ha nem érdemi is meg a' Nagy nevet, még sem tagadhatni, hogy nagy országgl-tehetségekkel bírt. Híres volt mint törvényadó 's Belisar győzedelmei által; de hogy keves belső erőt tudott a' birodalomnak adni, bizonyítja ennek az ő halála utáni hirtelen megromlása. II. Justin, az ő felváltója (565), fősvény, kegyetlen, gyenge fejedelem volt 's felesége által vezetettet. A' Longobarak elragadák tőle Olaszország egy részét (568), Persiával is igen szerencsétlenül hadakozott Örményország végett (570), az Avarok pedig Duna melléki tartományait rablották. Justin bujában megőrült; mellyre Tiber, az ő érdemekkel teljes ministere, kiáltaték császárnak, 's ennek fővezére, Justinian, Persia ellen szerencsésen hadakozott. Ekkor szöveterkeztek öszve legelsőben a' Görögök a' Törökökkel. Felváltója, II. Tiber (578) ellen hasztalan esküdtek öszve Sófia császárné 's Justinian, a' fővezér. A' császár az Avaroktól pénzen vett békeséget, a' Persákat pedig meggyőzé fővezére, Mauritius (582). Tiber ezt császárrá tette. Mauritius (582) jeles uralkodó volt volna, de ezen időkre nem bírt elegendő okossággal 's elszántsággal. A' keleti határokon nem volt semmi baja, mert II. Cosroes, kit, midőn alattvalói által elüzetett, visszatett a' királyi székre (591), háladatosságból békével maradt. Mindazáltal még is igen szerencsétlenül folyt a' háboru az Avarok ellen, Commentiolus hibája miatt. A' sereg megededten volt 's majd ídétlen keménység 's fősvénykedés, majd meg félnék engedékenység által egészen felingereltett 's végre a' főtisztek egyikét, Phocast, császárnak kiáltotta ki. A' megszökött Mauritiust elérték 's megölték (602). Phocas gonoszúsága 's uralkodásra való csekély tehetségei a' birodalom belsejében legnagyobb rontsolást okoztak. Heraclius, az afrikai helytartó fija, fegyvert ragadt 's, bevévén Konstantinápolyt, Phocast kivégezteté (610). Ez csak a' persa háboru rövid idejében mutatta ki magát. Uralkodása első 12 évében Avarok 's egyéb Duna melléki népek pusztíták europai tartományait, a' Persák pedig elfoglalák Syria tengerpartjait 's Egyiptomot. Kielégítvén végre szerencsésen az Avarokat, ő maga ment a' Persák ellen (622) 's szerencsésen visszaverte ezeket. Azonközben, hogy az újra fellázadt Avarok Konstantinápolyt hasztalanul ostromlották (626), a' Cosroes ellen történt lázadástól segítettve, benyomult Persia belsejébe. A' Siroessel (628) kötött békeségben visszanyeré az elvesztett tartományokat 's a' sz. keresztet. Hanem az Arabok, kik idő közben Mohammed 's a' khalifák alatt elhatalmasodtak, elfoglalák az ő országglása alatt Phöniciát, az Euphrat melléki tartományokat, Judaeát, Syriát, 's egész Egyiptomot (631—641). Maradékai közt egy jeles országgló sem volt. Utána fija, III. Constantinus, következett, híhetőleg mostoha testvérével Heracleonassal együtt (641). Az első nem sokára megholt, az utóbbi pedig egy lázadásban elveszté koronáját 's azonkívül meg is csonkittatott. Erre Constans, Constantinusnak fija, lépett a' császári székre (642). Vérengző üldözések 's öccse Theodosius meggyilkolása gyűlöletessé tevék ezt a' nép előtt. Az Arabok, folytatván hódításait, elvévék tőle Afrika egy részét, Cyprust 's Rhodust, 's őt magát is megverék tengeren (653). Belső veszekedések békére kinszerítették. Erre elhagyá Konstantinápolyt (659) 's a' következett esztendőben a'

Longobardok ellen Olaszországban szerencsétlenül viselt háborút, melyben életét is elveszté Syracusában (660). IV. Constantinus Pogonatus, Constans fija, meggyőzé a² syracusai ellencsászárt, Meziziust, 's megosztá elejét az országlást Tiberius és Heraclius nevü testvéreivel. Az Arabok elborították egész Afrikát és Siciliát, Kis-Asián keresztül berontottak Thraciába 's megtámadták Konstantinápolyt a² tengeren, még pedig több esztendeig egymás után (669). Ezekből még is jó békeséget nyert; hanem a² Bolgárok adófizetésre kinszerítették (680). Fija és felváltója II. Justinian (685) meggyengité a² Maronitákat; de a² Bolgárok (688) és Arabok (692) ellen szerencsétlenül harczolt. Leonitius letette ezen kegyetlen fejedelmet 's megcsonkítva a² taurisi Chersonesusba küldé (695). Leonitius pedig Apsimar vagy III. Tiber által tétetett le (698); ezt meg a² bolgárországi király, Trebelius, győzte meg, ki egyszerűs mind visszatevé Justiniant a² császári székre (705); de újra fellázadt ez ellen Philippicus Bardanes. II. Justiniannal magva szakadt Heraclius nemzetségének. Philippicus egyetlenegy gondja a² monotheismus előmozdítása volt, míg az Arabok Kis-Asiát és Thraciát pusztították. A² különböző seregek az ők vezéréit kiálták ki császároknak a² közönségesen gyűölt fejedelem ellen, 's azok közt Leo, Isauriából, tartá meg a² felsőséget (713—714). Leo elverte az Arabokat Konstantinápoly alól, melyet azok majdnem két esztendeig ostromlottak, 's lecsilapította a² Basilius és Anastasius, az előbbi császár, által gerjesztett lázadást. 726 ota a² képtisztelet eltörlésével foglalatokodott. Az olasz tartományok e² miatt prédájk levének a² Longobardoknak, az Arabok pedig a² keleti tartományokat pusztíták. Halála után (741) fija, V. Constantin, lépett a² császári székre, bajnok, munkás és nemes fejedelem. Meggyőzé lázító sógorát, Artabasust, elvév az Araboktól Syria és Örményország egy részét 's utóljára a² Bolgárokat is meggyőzé, a² kik ellen szerencsétlen volt sokáig. Megholt 775. Utána fija, III. Leo, következett, a² ki nem szerencsétlenül harczolt az Arabok ellen; ezt pedig fija, VI. Constantin, váltotta fel (780), kinek uralkodásra vágyó anyja, Irene, mint gyámnya és együttországló, a² képtisztelet behozása által hatalmas pártot szerzett magának. Hasztalanul törekedett a² császár anyja 's ennek kedvence Stauratiustól magát függetlenné tenni 's megholt (796), minekutána szeme világtól megfosztatott volna. Sokáig folytatott a² háboru az Arabok és Bolgárok ellen, mely az elsővel szerencsétlenül fejeztetett be. A² császárné házasságra szándékozott lépni Nagy Károllyal, mely akarátja által annyira elidegenítette magától az ország nagyait, hogy ezek patricius Nicephorust emelék a² császári székre (802). Irene klastromban holt meg. Nicephorus adót fizetett az Araboknak 's elesett a² Bolgárok elleni háboruban (811). Ennek fija, Stauratius, kénytelen volt a² koronát I. Mihálynak áttengedni, valamint ez IV. Leonak (813). Leo letétetett 's megöletett II. Mihály által (826). Ettől az Arabok elfoglalák Siciliát, alsó Olaszországot, Cretát és egyéb tartományokat. Ez üldözte a² képtiszteletet, valamint fija, Theophilus, is. Theodora, fíjának, III. Mihálynak, gyámnya, véget vetett a² képvetékedésnek (841). Az Arabok a² Manichaensok kegyetlen üldözése alatt elfoglalák az asiai tartományokat. A² csapodar és fecserlő Mihály klastromba menni kinszeríté anyját. Helyette az országlás dolgát nagybátyja, Bardas, vitte, 's ennek halála után Basilius, a² ki Mihályt megölte (867). I. Basilius nem egészen megvetendő uralkodó volt (886). Ennek tudós fija, V. Leo, nem szerencsésen országlott (911). Fíjának, VIII. Constantin Porphyrogenetának, az együttországló Sándor császár volt gyámtyja, ennek halála után (912) pedig anyja, Zoe. Romanus Lacopenus, az ő fővezére, kinszeríté őt (919) a² császári széknek vele 's gyermekeivel való megosztására. Hanem amaz újra elfoglalá maga a² kormányt 's szeliden uralkodott, de gyengén. Fija II. Romanus (939) szerencsés-

sen harczolt az Arabok ellen. Ezt fővezére, Nicephorus, váltotta fel (963), kit Cimisce János nevű generálja ölt meg (970); ez az Oroszok ellen szerencsésen hadakozott. II. Basilius, Romanus fija, váltá fel ezen jó uralkodót. Az meggyőzte a Bolgárokat és Arabokat. Testvére, IX. Constantin (1025), nem hasonlított hozzá. Ennek leánya, Zoe, által III. Romanus jutott a császári méltóságra (1028). Ez a csapodár, de okos fejedelemmé lenyagakztatá férjét 's a császári székre emelé egymás után: IV. Mihályt (1034), V. Mihályt (1041) 's X. Constantint (1042). Az Oroszok, Pacinaciták és Arabok pusztították azonközben az országot. Utána testvére, Theodora, választatott császárnénak (1053). Ennek felváltóját, VI. Mihályt (1054), letette Comnenus Isák, a ki utóbb (1059) szerzetes lett. Követője, XI. Constantin Ducas, szerencsésen hadakozott az Uzokkal. Felesége, Eudocia, Mihály, Andronicus és Constantin nevű gyermekeinek gyámánya (1067), házasságra lépett IV. Romanussal; 's így ennek adá a koronát. Ez szerencsétlenül harczolt a Törökökkel, kik őt egy ideig fogva tarták. VII. Mihály, Constantin fija, elragadá tőle a császári széket (1071). Ezt III. Nicephorus tette le (1078), a ki I. Alexius Comnenusnak volt kénytelen helyet adni (1081). Ez alatt kezdődtek a kereszties háboruk. Fija, II. János (1118), igen szerencsésen harczolt a Törökökkel, Pacinacitákkal és másokkal. Ennek fija, I. Manuel (1143), sem szerencsétlenül uralkodott; de fíját, II. Alexiust (1180), levettette a császári székről gyámátja Andronicus, kivel ugyan azt cselekvé Isák (1185). Belső és külső nyugtalanságokkal teljes országlása után levettetett II. Isák a császári székről testvére III. Alexius által (1195); visszatették ugyan a kereszties seregek őt és fíját, IV. Alexiust, a császári méltóságra; de a békétlen Konstantinápolyiak V. Alexius Ducas Murzuphlus a ki IV. Alexiust meggyilkolta, kiálták ki császároknak. Egyszersmind II. Isák is megholt. Az utóbbiak uralkodása alatt a siciliai királyok nagy hódításokat tettek az adriai tenger partján. Most ismét Konstantinápoly felé nyomultak a Latinok (1204), elfoglalák a várost 's megtarták azt a birodalom europai tartományainak legnagyobb részével együtt. Balduin, Flandria grófja, császár lett; Bonifác, montferati markgróf, Thessaloniciá kapta mint királyságot, 's a Velenceiek is nagy tartományokat foglaltak el. Attaliában, Rhodusban, Philadelphióban, Corinthusban és Epirusban külön despoták támadtak. Lascaris Theodor az asiai tartományokat foglalta el, Nicaeában császári czimet viselt 's elejénte hatalmasb volt Balduinnál. Comnenus Alexius fejedelemséget állított fel Trapezuntban, melyben János, az ő másodunokája, császári czimet viselt. Sem Balduin, sem felváltóji nem erősíthették meg az ingadozó császári széket. Ő maga a Bolgárok fogságában holt meg (1206). Utána testvére, Henrik, ennek sógora, Péter, 's Robert, ennek fija, következtek (1221). János, a nicaei császár, Thessaloniciával együtt minden tartományt elfoglalt, Konstantinápolyon kívül, II. Balduin, Robert öccse, a jerusalemi király, Brienne János, gyámátysága 's együttországolása alatt megholt (1237); Palaeologus Mihály, nicaei király, elfoglala Konstantinápolyt (1261), 's Balduin mint privát ember holt meg nyugoton. Eddig Nicaeában Lascaris Theodor uralkodott (1204); utána Ducas Pataces János, jó fejedelem és szerencsés harczoló (1222), ezután pedig fija, II. Theodor (1259), kit Palaeologus Mihály fosztott meg a koronától. Mihály egyesült a latán egyházzal, mellytől azonban fija, II. Andronicus (1282), ismét elvált. Belső nyugtalanságok és külső háboruk, kivált a Törökök ellen, megrontolták a különben is gyenge birodalmat. Unokája, III. Andronicus, kinszerítés a fejedelmi széket vele megosztani (1322), sőt utoljára egészen megfosztá attól. Andronicus mint szerzetes holt meg (1328). IV. Andronicus, ki ugyan azon esztendőben lépett a fejedelmi székre, szerencsétlenül harczolt a Törökökkel 's megholt 1341. Fija, János, kénytelen

volt a fejedelmi széket gyámtyjával, Cantacuzen Jánossal, 10 esztendőig megosztani. Ennek fija, Máté, is kineveztetett császárnak. De amaz önkényt letette a koronát, e pedig kinszerítve (1355). A Törökök János uralkodása alatt kaptak legelsőben erős lábra Európában 's elfoglalták Gallipolist (1357). Ettől fogva ezen eurpai tartományokat is elveszték a Palaeologusok részént elpártolás, részént a Törökök által. Murad sultan bevér Adrianopolyt (1361), Bajazed Konstantinápolyon kívül majdnem minden eurpai tartományokat elfoglala 's Jánost adófizetésre kinszeríté. Ezt egy időre elűzte fija, Andronicus. Utána második fija, Manuel, következett (1391). Bajazed Konstantinápolyt ostromolta, megvert egy nyugoti sereget Sigmond vezérleése alatt Nicopolnál (1396) 's kinszeríté Manuelt, az uralkodást Jánossal, Andronicus fíjával, megosztani, vagy ennek áltengedni. Timur becsapása a török tartományokba, megmenté ez uttal Konstantinápolyt (1402). Ekkor egészen visszanyerte Manuel a császári széket, 's Bajazed egyet nem értő fíjaitól még néhány elveszett tartományt is visszavett. Utána fija, János, következett (1425), kit II. Murad, minekutána Konstantinápolyon kívül minden birtokát elfoglalta, adó fizetővé tett (1444). János császárt testvére Constantin váltotta fel. Vitézül, de sikeretlenül állott ez ellen fővezérével, a genuai Justinianál, együtt a nagy hatalomnak 's mint hős esett el Konstantinápoly védelmezése alatt, melynek Maj. 29. 1453 történt bevétele által véget vetett II. Mohammed a görög vagy byzantiumi császárságnak, a nagy romai birodalom második ágának. 1461 Comnenus David, trapezunti császár, is alája veté magát a török hatalomnak 's privát életbe lépett (l. COMNENUSOK). L. marq. Pastoret „*Hist. de la châte de l'empire grec*“ (Paris 1829).

BYZANTIUMI ARANYOK. Így nevezetnek a görög császárok azon aranypénzei, melyek Nagy Constantin és az ő felváltói alatt Konstantinápolyban verettek 330 oltá. Jó aranyból vannak készítve, 's a menyire a későbbi időkben vékonyultak, ugyan annyit nyertek kiterjedésekben. A 4-ik századbéliek hátlapjára CONOB van írva; oly megrövidetés, mely mind eddig nincs eléggé megmagyarázva, 's igen sokféle értelmet lehet neki adni. Ezen arany pénzek, kiált a keresztés háborúk oltá, nyugoton is forogtak, jelesül Francia- és Németországokban 's a német császárok és francia királyoknál mustráji voltak az arany pénzlábnak. Franciaországban hozzájuk egészen hasonlókat vertek, melyeket azonban, meg lévén rajtok a pénzverő műhely nevezze, könnyű az eredetiektől megkülönböztetni.

BYZANTIUMI IRÓK, vagy, minthogy legfontosabb munkáik a történeteket tárgyazzák, tulajdonképen byzantiumi történetírók. Nagy Constantinnál kezdődnek írásaik 's végződnek hamar Konstantinápoly elfoglalása után. Négyen közülök t. i. Zonaras, Nicetas Acominatus Choniates, Nicephorus Gregoras és Laonicus v. Athenei Nicolaus Chalcondylae, egymást kiegészítvén, a konstantinápolyi birodalom történeteit összefüggésben leírják. A többiek között, kik a történeteknek csak egyes szakaszait vagy némelly tárgyait írják le, a következők legnevezetesebbek: 1) Caesareai Procopius, konstantinápolyi rhetor, 2) Agathias. 3) Egyptomi Theophylactus. 4) Nicephorus, konstantinápolyi patriarcha. 5) Scylices János, a ki több főhivatalokat viselt Konstantinápolyban. 6) Comnena Anna, császárné. 7) Acropolita György, konstantinápolyi tiszttviselő. 8) Pachymeres György, a ki több világi és egyházi főhivatalokat viselt, 9) Cantacuzenus János, császár. 10) Codinus György, konstantinápolyi főtiszttviselő. 11) Constantinus Porphyrogenetus, vagy Porphyrogeneta, császár. 12) Ducas. 13) Bandurius Anselm, Benedictinus. 14) Gillius Péter. 15) Zosimus. 16) Phranzes György, a ki Konstantinápoly bevétele után Corfuban egy klastromban holt meg. Mind ezen írók munkái pompásan kiadattak Parisban illy czim alatt: „*Corpus Byzantinum*.“ 1648, három folióban. Niebuhr igazgatása alatt a „*Corpus*

sriptorum Hist. Byzant. Edit. emendat. et copiosior—ból megjelentek: „*Agathias*“ Bonn (1828); „*Jo. Cantucuseni, eximperat. histor. II. IV.*“; „*Leo Diaconus*“; „*Nicephorus Gregoras*“; „*Syriceilus Georgius*“; „*Constantinus Porphyrogennitus.*“ Minthogy ezen írók élete a görög literatura enyészésének idejében esett, könnyű elgondolni, hogy nem annyira az izlésnek, mint a tudni kívánásnak tesznek eleget, még azok is, kik közöttök legjobbak; p. o. Procopius és Zosimus gyakran élnek barbarus szókkal, 's a ki őket tökéletesen meg akarja érteni, nagy lehet el az új-görög nyelv glossariuma nélkül. De mind a mellett még is nagy fontosságaik. K. J.

BYZANTIUMI MIVÉSZSÉG, byzantiumi iskola. Mielta Nagy Constantin a romai birodalom fejedelmi lakját a régi Byzantiumba áltette, 's a későbbben róla nevezett város ékítésére fordította a görög mivészesség minden kincseit, a műtörténet új időszaka kezdődött. Mert ekkor lépett a mivészesség a statusreligióvá emelt kereszténység szolgálatjába. A mi használható volt a régi pogány mivészességből keresztény városok 's templomok ékítésére, a láthatatlan Isten kelle dicsőítnie, 's csak későbbben kezdte az elaludt mivészetet lassanként ébredezni a kereszténység befolyása által. Midőn fejedelmi lakká tette Byzantiumot Constantinus, az egyszerű izlés helyét pompa 's fényvágó foglalta volt el a mivészességben; asiai pazar (luxus) kezdte uralkodni, melly előtt az anyag és ékítés fontosabb volt a tiszta műformánál. Az építésmivészetet, melly Byzantiumban a forum augusteumot 4 szerű oszlopmennel ékítette, egy pompás — tűz által több ízben szertédult — curiát, számos királyi palotákat, ferdőket, játékszíneket 'sat. teremtett, legtovább függette a classicus időszakból fenmaradt formákon 's csak lassanként, a keresztény templomok építtetésében, távozott el azoktól. Remeke ezeknek a Sophia-templom, mellyre egész mértékben árasztá pompát Justinianus. (537). De csak hamar az épületeknél is inkább kezdék tekinteni a márvány értékét és színét, mint a részek idomzatját és oszlopállást. Azonban még a 9-ik században is nevezetnek csudálatra méltó mivei a görög építésmivészettnek, 's különösen N. Theodosius és Justinianus lelkes előmozdítóji voltak. Az egyszerű plasticának ezen kor még kevesbbé kedvezett. A görög mythologia szent tárgyakat ada a szobrászágának; istenek emberalakot vőnek fel, 's az emberalak, mint a görög képzés magával hozta, ideallá emelteték. Behozatván a keresztény vallás, természetutánzásra, legközelebb arczképre 's mellékmivékre szorított a plastica, mert amaz istenit érzékileg ábrázolni nehezen enged. Császárok, érdemes országos férjfiak és vezérek szobrai maradtak a képző mivészesség tárgyai, 's ugy látszik, ezen képek szolgáltak alkalomul a keresztény egyházakban divatba jött képtisztelésnek (I. KÉPDULÓK), midőn későbbben az érdemes császárok- és püspökökről a martyrokra 's szent személyekre ment által az oszlopok és szobrok emeltetésének szokása, mihez utóbb azoknak tiszteltetése csatlódott. Noha a 3- és 4-ik században szaporultak az efféle képek, még is több egyházi tanítók, mint TERTULLIANUS (I. e.), az ördög találmányának mondák a mivészességet 's azt vélték, hogy pogány szobrokban daemonok laknak, 's a durva pór nép ezen labonás vélekedésében gyakran a legfenségesb képeket szétdulá. A képtisztelés sok nyugtalanságok után, a 9-ik században, megállapított a görög birodalomban, 's azolta mutatkoznak a keresztény szobrász- és képmivészett első előttink esmeretes nyomai a napkeleten. De ama' portraitszobrok nem mutatják már a mivészességet régi szabad létében és méltóságában. A császárok arany- és ezüstszobrokat kívántak, míg az alattvalóktól kizsartolt kincs tartott; márvány- és ércszobrok kevésbé becültek. 'S melly ritkán emelhette tárgya mivészét, holott csak hamar csuszongó hízkelés alkotta oszlopokat, szobrokat méltatlan embereknek! Igy a méltó tárgynak eltűnével a mivészesség szabad és méltó bánása is eltűnik 's nyomoru mechanicává alacsonyula. A császárok, nevezetes férjfiak

és szentek képei, mondja Heyne a későbbi művészségről a byzantiumi császárok alatt szóló értekezésében (a *Comment. Soc. Götting T. XI*) egy alakot, arc- és testállást vónnek fel, 's a' genius nyoma sehoh mutatkozik szabad teremtésben, hűség és kifejezés után törekvésben. Sőt Justinianus ideje olta a' helyes mérték, a' részek idomzatja és a' környülrajzok hűsége annyira eltűnt, hogy a' képek larvák-, vázak- és béna alakokhoz mindég hasonlóbakká lettek. Régi romai arcok ritkán tűntek szembe; a' művészek által ábrázolt alakok más embereméi, más népi látszának lenni; gyakran szükséges volt a' neveket melléjek írni; a' figurák perspectíves elrendelésében semmi törvényt nem tartottak, a' szobrok architectonicája is, legalább a' 6-ik század olta, mind inkább hanyatlott. Annál szorgosban törekvék a' fényszeretet a' császárok, püspökök 's egyéb főszemélyek ruhájit utánazni; 's nem csak bíbor ruhákat szerettek, hanem gyöngyök 's drága kövek mértéktelen használása is divatba jött, mellyek hosszú füllengőkben, kar- és nyakkötőkben hordattak, 's gyakran az egész ruha drága kövekkel volt megrakva, 's szegélyét két-tós gyöngysor környezé; mert a' császárok egy nap illy öltözetet többször szottak volt váltani. Constantinustól Justinianusig (a' mint a' pénzeken is látszik), nevedik a' diademek fénye 's gyöngyök és drága kövek tékozlása. Mivel a' plasticával, melly a' meztelent 's az egyszerű szönyegzetet szereti, illy külső dolgok öszve nem férnek, könnyű megfejteni, miért szűnt meg nem sokára a' szoborfaragás. Csak az első századokban találjuk azokat idézve. Heyne említett értekezésében jegyzemennyét közli a' byzantiumi szobroknak, mellyeket akkor élt írök hoznak fel. Jézusképek, apostol- és szentszobrok nem fordulnak elő közöttök. Amazok helyett festett 's mosaikfeszületek taláttanak. Ha voltak előbb, a' képdulók idejében rontattak le vagy tétettek senmivé, mint az Idvezitőnek egy statuája Constantinus szobra mellett, mellyet Képduló Leo rontott szét, 's a' jó pástornak Eusebius dicsérte ábrázolásai, vagy a' Danieléi az oroszlányok között, mellyekkel már Constantinus a' nyilvános kutakat ékítetté. Az Idvezitőnek egy mosaikban dolgozott képét, angyaloktól körülvéve, Photius írja le; két angyal képe Constantinus piacán, Adam és Eva képe, Moses ércszobra, mellyel Justinianus a' curiát ékította volna, valamint Salamon szobra is, említettnek a' korábbi időből. Drága mosaikkal arany- és kövekből, melly Jézus szenvedéséből ábrázla jelenéseket, volt, Eusebius szerint, Konstantinápolyban a' palatium fedele ékítve; egy másik pedig, mellyet Justinianus Chalcisban készítetté, a' vandali háborúból ábrázla történeteket. A' mosaikok közt legnevezetesebb volt az, mellyel a' konstantinápolyi Sophia-templom belseje ékítettett ki; töredékei fennmaradtak az újabb ideig. Általában inkább a' mosaik-, mint a' szobrásművekhez hajlott ezen idő izlése, mivel amaban a' kövek értéke 's színe szolgálhata ingerül. A' képesség mind inkább ékítő mellékművekben mutatkozik, oltárokon, tabernaculumokon, szent edényekenjés hamvedreken'sat, mellyek drága márványból készültek. A' kőmetszés művészete (lythoglyptica) is darab ideig maradt divatban. A' képirásban, mellyet a' mosaikban utánaztak, az akkori izlés főkép az aranyat és eleven színeket kedvelte, ellenben a' művészettel és hűséggel keveset gondoltak; azonban a' byzantiumi művészségben képződött ki legközelebb a' keresztény művészség csirája. Az emberi alakok ideális képzésével, mellyeket a' régi görög művészek adtak mesterműveikben, felkellett hagyni a' keresztény művészek; más értelem- és léleknek kelle szólni műveiből, melly a' gyűlölt pogányságra ne emlékeztetue. De csak lassanként fejlett ki a' rendszabás, mint kelljen az Idvezitőt, a' Jézus anyjátés apostolait az antiktól eltávozva képíleg ábrázolni. A' művészeknek phantasiájokból kelle teremteni, a' mi szent személyek külső megjelenésére méltó volna, 's azt csak éritve jelelheté, de műkivánatok szerent ki nem viheté durva 's gyakorlatlan művészségek. Sok tévelygés után a' Jézus és apostolainak ábrázlásában közelebb esatlottak a' zsidó

nemzeti képzéshez; a testállás-, alak-, sőt néha arczállásra nézve tisztelt püspökök külsejéhez tarták magokat 's felemelt, áldó kezekkel, vagy kezeket melyeken, vagy könyvet tartva kezekben képezték azokat. Így támadtak a keresztény egyház szent személyei festői ábrázolásának első vonásai. A mosaik utánzá azokat, de márványban nem voltak utánazhatók; általában a keresztény vallás tárgyainak ábrázolásra alkalmasabb a képirás, mely a belsőt külsővé teszi 's az indulat kifejezését a világság jelenésében mutatja: mint a plastica, mely a külsőt belsővé emeli. Mivel azonban természethűség- és kivitellel nem sokat gondoltak, hanem megelégedtek az egyszer sikerültet ismételni, könnyű megfejtetni, miért emeltettek nem sokára hűség- és szépségre tekintet nélkül mintegy megegyezés által bizonyos formák, melyeket valamely mivész tekintete felállította 's az idő izlése helyben hagyta, a test képezetetésének közönséges regulájává 's plántáltattak ált később időkre. A mivészesség fenmaradt, mondja az idézett Heyne, a mivészességek fenmaradásáról Konstantinápolyban szóló értekezésében (*Comm. Soc. Götting T. XIII.*), mennyiben a kezek ügyessége-, műszerek használása, meghatározott regulák- 's közönséges szabásokban áll, de a szép-, hű- és igazhoz vonzó izlet és érzés eltűnt; a rajz finomsága, csina és keése, a részek idomzatja és figurák öszvehangzása, a formák válogatottsága elenyészett. Még a leképzett figurák pontos hasonlóságával sem gondoltak, 's durva, általános contourokkal megelégedtek, mi főképp az akkori idő pénzeiből tetszik ki. Általában mindenütt ugyan azon vékony, elfacsart, kicsileges formák szolgai utánazását láthatni, ellenben annál nagyobb szorgalmat a drága, sokszor iztelenül alkalmaztatott ékitésekben 's a rémséges, (*abentheuerlich*) után törekvést még az architecturában is. A régi mivék behatása azon idomzatban csekélyült, a mint számokat részént ellenség 's babona, részént a természet rontó hatalma kevesítették. A fenmaradt régi mivék nagy része Konstantinápoly elfoglaltatásai által a keresztáboruk alatt (1204 és 1261) tenkre jutott; így álla legszebb ékitől régen megfosztva Konstantinápoly, midőn a Törökök (1453) elfoglalták.

Ez vala általában véve Byzantiumban a mivészesség állapotja. De ezen mivészesség az újabb mivészességre nagy hatással volt. Az új-görög mivészesség befolyása elébb azon öszveköttetés, mely a nyugotromai birodalom fényes fejedelmi lakja és a keletromai közt fenmaradt, azután a kereskedési viszony 's keresztáboruk által hatott a napnyugotra 's főképp Olaszországra. Ezen öszveköttetést legelőbb az építés mivészetre nézve vizsgálandjuk. Stieglitz szerint (*Von der deutschen Baukunst*) az új-görög építésmód characteristicája szegénységből származó 's nehézkedőségből átmenő nyugalom 's együgyűség volt (félkörömbölyű ívek, melyek kockaforma oszlopfőkön nyugosznak). Azonban az új-görög építésmivészett óta meg a magvat, melyből későbbben az új 's jobb fakadozhatta. Konstantinápoly t. i. az építésmivészett oskolája lett, melyből a romai birodalom minden részeibe egészen Britanniába elszéledtek az építők, templomokat tenni, 's-e' mellett mindég az említett Sophia-templom szolgált példányul; sőt a napkeletre, az Arabokhoz, is átváltak az Új-Görögök építésmódjokat — akkor mecseteket építettek —, valamint Spanyolországba a Maurokhoz, kik ebből fejték ki saját stylusokat. Az új-görög vagy byzantiumi stylus tiszta maradt Italiában a Longobardok alatt, valamint a Gothok alatt, kik napkeletről verek mivészzeit, 's onnan ment által Nagy Károly alatt Németországba 's Galliába, 's ugyan azon időben a keresztény vallással Angliába. A mi különösen a képirás t illeti, ennek szikráji is az új görög mivészesség keblében sejlettek. Valamint a kereszténység első korában a görög és romai mivészett közt általában csekély volt a különbség; (mert mind a kettő közösen a régi mivészesség romjaiból credt), szintugy nem találunk szembetűnő különbsézt a képirásban. De későbbben nevedett ezen különbség, mennél inkább elvált Görögország Italiától. Rövid, vastag testek, feszes erőszá-

kos mozdulatok, a' characterisáló részek, főképp a' szemek tulmenő 's nagyított rajzai, az arcznak kicsiny felső 's szélesebb alsó részei, szembezőkő husszinek az arczon, rövid, főhöz simul hajak, magasivű szemöldökök, czéliránytalan, rendetlen redőzettel halmozott ruházat, halvány szinezés fekete hushangokkal bélyegzik körül-belől a' görög festéseket az 5-ik század olta. A' jobb festések, mellyeket főképp kéziratokban találunk, tiszta, meghatározott 's szorgos bánást mutatnak. Midőn Olaszországban a' művészség lehanyatlott (kivált a' 9-ik százb.), a' képirómvészséget a' Görögök még leginkább izek, kik a' képdulás idejében elhagyák hazájokat 's a' festést Italiában 's egyéb országokban elterjeszték és vele szent helyeket ékítének. Ide tartoznak számos festések régi műsekönyvekben, p. o. azokban, mellyeket Henrik császár a' bambergi domnak ajándékozott, 's a' mellyek most Münchenben vannak. Így anyjok az új-görög vagy byzantiumi iskola a' régi-olasznak és alsó-rhenusinak, melly a' német oskolát megelőzte. A' kettőnek rokonságát az olasz és alsó-rhenusi oskolából származott képek hasonlósága is mutatja. A' mint közönségesen felteszik, a' 12-ik században jöttek több görög művészek Italiába, kik a' velencei és florenczi templomokat ékítették miveikkel. Ezek stylusához csatlódtak az olasz művészek 's a' 13-ik században egy mű- és képiró oskolát alkottak (I. OLASZ MŰVÉSZSÉG), melly nemzeti sajátossággal fejlett ki a' szép valóság hű felfogásában. Az alsó-rhenusi iskola, (melly ó-kölni- vagy régi-kölninek is neveztetik; mivel a' 14 század kezdete olta a' 15-ig Kölnben főképp virágzott), úgy látszik, az olasznál sokkal szorosabban tartotta magát a' byzantiumi formákhoz, mellynek nyomai még a' később német képeken is szembe tűnnek. Ezen iskola legszebb miveinek Boisserée testvérek gyűjteménye viseli gondjokat. (L. KÖLN.) Van Eyk János volt első, ki az eleven individualitást híven felfogta 's az új-görög ábrázolás közönséges voltától (*Allgemeinheit*) 's a' régi-romai oskolában uralkodó felfogási idealitástól eltávozott; vele kezdődik a' szent tárgyak polgári 's házi felfogása, melly utánjai között jöve divatba. Az alsó-rhenusi és régi-olasz oskolának historiai öszvefüggéséről a' byzantiumi művészséggel pontosabb tudósítások még nincsenek. A' byzantiumi művészség korábbi idejéről vö. Seroux d' Agincourt „*Histoire de l'art par les monumens depuis sa décadence au 14-me siècle jusque' à son renouvellement au 16-me*“ (Paris 1810 fol.) I.

C.*)

C, az abc-nek harmadik betűje; melly a' Németeknél, Olaszoknál, 's Francziáknál az *a*, *o*, *u*, előtt mint *k*, — az *e* és *i* előtt pedig a' Németeknél ugyan mint az *ö* *x*-jek, vagy a' magyar *cz* vagy *tz*, — az Olaszoknál mint a' magyar *cs* vagy *ts*, — a' Francziáknál végre mint a' magyar *sz* hangzik. Hazai nyelvünkben magányosan nincs szokásban, hanem mindég az *s*, vagy *z* betű hozzá tételével használtatik. — Muzsikai rendszerünkben jelenti a' C, 1.) minden octávanak első hanglépcsőjét 's mindenikben alaphang gyanánt tekintetik. (Vö. HANG, HANGNEM.) 2.) bélyegzi a' $\frac{4}{4}$, vagy keresztülvonva a' $\frac{3}{4}$ rész tactust. 3.) használtatik mint HANGKULCS. (l. e.) — Végre a' romai számolásban a' C. százat jelent.

*) L. a' K betűt *ts*.

CABAL, a' ministerium II. Károly alatt Angliában, melly a' köv. öt férjfiből állott: Clifford, Ashley, Buckingham, Arlington és Lauderdale; ezek kezdet betűji adják a' cabal szót. Ezért használják a' cabal nevet fondorkodás helyett.

CABANIS (Péter János Grörgey), orvos, philosophus és litterator, szül. Cognachan 1757, mint 14 esztendő s ifju Parisba jött, hol magát nagy szorgalommal a' tudományokra adta. Tizenhatodik évében egy lengyel magnással Varsóba ment, az 1773-diki nagyon zürzavaros országgyűlésben jelen volt, melly őt komorra és embermegvetővé tette, 's két évvel azután visszatért Parisba. Homer két töredékének fordítása mellyet az academiának benyújtott, ettől nem igen becsültetett; de a' jóízlésű emberek másként itéltek, és ő több oldalról dicséretet nyert, melly őt arra bírta, hogy az Iliásnak teljes lefordításába kezdett. Az orvosi tudományokban Dubreuil volt tanítója és tanácsadója. — A' sok tanulás és foglalatosság miatt megromlott egészsége helyreállítása végett azon tanácsot nyerte ettől, hogy a' szabad mezőségre menjen lakni. Cabanis a' Parishoz közel fekvő Auteuilt választá. Itt megismerkedett Helvetiusné asszonysággal 's ez által Holbacchall, Franklinnal és Jeffersonnal, megnyeré Condillac Turgot és Thomas barátságát. Ez és Holbach bevezették őt Voltaire, Diderot, d'Alambert és más első rangu tudósokhoz. Azonban Cabanis egészen hivatalbeli foglalatosságának adá magát 's a' szép tudományokkal felhagyott. Az ő „*Serment d' un medecin*“ -jában egészen elbúcsuzott tőlök 1783. A' revolutio kiütésekor annak okfőjéhez állott, de utálta azon iszonyu eseteket, mellyek által bemocskoltattott. Hasonló vélekedések összevezették Mirabeauval. Ezen rendkívül való ember elméssége, ki a' legkülönbözőbb és egymással ellenkező tulajdonságokkal birt, megvére az ő védetlen szívét 's olly szövetségbe vonta, mellyért ő sokféleképen vádoltatott. Mirabeau remekül érté magát mások munkájából felékesíteni 's megnyeré tőle irását a' közönséges neveletről, mellyeket barátja halála után maga ada ki Cabanis 1791. Még szorosabb barátságot kötött Condorcet-el. Mint a' tanács tagja holt meg Maj. 5. 1808. Az anthropológiára nézve fontos írása; „*Rappores de physique et du moral de l' homme*“ (Paris 1802. 2 kötet., 1805 megjobbbitva) igen becsülteték és Jakobtól németre is fordítottat. Munkái öszvesen kiadattak Parisban 1824. 4 kötetben. —j—a.

CABARRUS (François, gróf), szül. 1752 Bayonneban; atyja, egy jeles kereskedő, kalmárságra szánta, 's minekutánna Londonban és Toulouseban kitaníttatta, barátjához, Galaberthez, Saragossába küldötte, kinek leányával C. mind a' két ház akarátja ellen alattomban öszvekelte 1772; mindazáltal ipja, egy szappanműház igazgatását Carvanchelben reá bízta. Itt Madridhoz közelléte alkalmatosságot nyujta neki, több odavaló tudósokkal, nevezetesen Guevara apáttal, a' madridi ujságlevelek kiadójaival, öszveköttetésbe lépni, ki őt Campomanes gróffal 's Olavidessal megismerteté. Igy dicsvágyó 's fenszálongó képzetek fejlenek ki benne. Spanyolország az éjszakamerikai háboru által, mellyben Anglia ellen részt venni kénytelen vala, minden amerikai segedelem forrásoktól megfosztatván, Cabarrus, kitől a' financiai ministere a' felette szorongató környülmények közt tanácsot kért, egy kamatot adó papirospénz behozását javalá, mihez képest tiz mil. piaster köz forgásba tétetett, 's mivel ez nem soká csaknem a' kész pénznél nagyobb becsre kapott, Cab. legelhatározottabb tekintetet nyert. Erre felállította a' San Carlos bankot 1782 's maga igazgatója lett, 1785 pedig alkotá a' Philippini kereskedő társaságot. Utóbb financiai tanácsos lett, de III. Károly halála után 1788 kiesett a' kegyelemből. Florida Blanca leve minister, Llerena mint vádló álla fel C. ellen 's 1790 elfogatását kieszközlé. Cab. csak 1792 nyere szabadságot 's kárpótlást, grófságra emelteték 's 1797 a' Franciaországgal kötendő békegyűlésre mint meghatalmozott minister méne. Visszajöttével nagy befolyása volt a' ministeriumban történt változásokra. Ismét mint követ,

Franciaországba küldetvén, az akkori Directorium, mint született francziát, nem fogadá el. Ő tehát dolgai végett Hollandiába ment, de a király ujlag a' financzministeriumba szőlítá, 's felette hízelkedőleg fogadván, 6 millio reállal ajándékozá meg. Azonban C. ismét kiesett a' kegyelemből, 1803 több ízben Parisba utazott, 's végre 1810 mint spanyol financzminister holt meg, melly polczra Bonaparte József emelte vala. — Szépségéről 's lelki tehetségeiről egyirant híres leányát Reichardt parisi levelei irták le. (I. CHIMAY.)

CABINET, kisebb szoba egy nagyobb mellett. Legközelebbi értelme a' legmagányosabb helyet teszi valamely privát épület legszebb részében vagy dolgozásra rendelve, vagy különös mulatásra, vagy drágaságok tartására. Fejedelmi lakásban azon szoba a' cabinet, mellyben taz uralkodó személyesen 's kizárólag lakik; így nevezetik továbbá az a' szoba is, mellyben ő az országos ügyeket kidolgozza és titkostonácsát meghallgatja, 's mellyből az ő végzései kibocsáttatnak (I. CABINETI PARANC SOLAT). Ennél fogva országló székét is jelent a' cabinet, kivált political tekintetben, p. o. a' londoni, a' bécsi cabinet, a' Tuileriák cabinetje 'sat. Végre cabinetnek nevezetik valamely épület azon része, vagy minden épület, vagy több épületek, a' hol természeti 's mivészeti drágaságok gyűjteményei tartatnak, például: rajzolatok, növények, holt állatok, pénzek, ásványok, mindennemű ritkaságok; sőt magok ezen gyűjtemények is mondatnak metonymiával cabinetnek. Minthogy ilyen gyűjteményekbe csak jeles darabok vétetnek fel, azért a' természet és mivészet különös szépségeit cabineti daraboknak, a' mivészt pedig, a' ki felette derék munkákat készít, például képirót, cabineti képirónak hívjuk.

CABINETI IGAZSÁG. A' fejedelem behatása az igazságszolgáltatás folyamatjába, a' bírói hatalom függetlenségre emeltetése, azután meg az országlószék elkerülhetetlenül szükséges hatalma, a' törvényszékeket rendes munkásságban tartani 's a' visszaéléseken segíteni, igen érdeklletes pontjai a' statusok kifejlési történeteinek. A' népek legszegőbb korában rendszerént egybekapcsoltattak a' hadvezéri, papi és bírói méltóságok, 's a' bírói hivatal legtöbb statusokban sokáig maradt mellékes foglalatossága a' főhadvezérnek, (ki praetor, gróf, nagyherczeg nevet viselt). A' legfőbb törvényszék maga a' király volt, 's noha igaztalanságnak tartaték rég időtől fogva, ha egyedül maga mondott ítéletet, még is csak tőle függött — a' fejedelmi törvényszékeken kívül — kinek tanácsát halgassa meg a' dolog elhatározásában. A' fejedelem egyenes érzése 's tiszta ép ítélete gyakran nagyobb bizodalmat talált a' népnél, mint a' törvénytudók elhatározásai. Joinville elbeszéli, melly buzgón fordított Lajos herczeg (1226—1270) minden estét nyilvános kihallgatásokra, mellyekben de Fontaines Péter (legrégibb író a' francia törvényről) és de Villele Gottfried segítségével maga hallgatta ki 's ítélte meg a' törvényes ügyeket. Mindazáltal nem sokára érezhető lett egy, minden ilyen behatástól független igazságszolgáltatás szükséges volta. Már János angol király Magna Chartájának (1215) egyik feltétele az volt, hogy a' főtörvényszék (*Communia placita*) ne kövesse a' király udvarát, hanem állandó ülő helye legyen. Ugyan ezt a' német rendek is több ízben kívánták császáraiktól; de csak 1495 érték el ezen czéljokat a' birodalmi kamaratörvényszék alapításával. A' francia királyoknak a' bretagnei herczeg (1378), navarrai kiraly (1380) és egyebek büntető perében való személyes részvétele ellen lelkes előterjesztéseket készítettek az ország páerei 's a' bírói szabadlelkűségnek valóban nerezetes példája azon észrevételek, mellyekkel a' parlament előlülője, Bellievre, a' herczeg de la Valette elleni perben XIII. Lajos személyes jelenlétét dorgálta. A' rendkívüles biztosságok, mellyek Franciaországban ollyan esetekben nevezettek ki, midőn az országló szék az elítélés felől előre bizonyos akart lenni; a' Csillagkamara Angliában, melly es-

küldtek nélkül ítelt 's azzal vádoltattott, hogy az udvar és ministerek befolyása iránt igen engedékeny, köz panaszok tárgyai voltak, 's a' törvényszékek függetlensége a' fejedelem és az ő ministerei személyes akarattjától minden nemzet világosan megesmert 's egyenesen kimondott szüksége lett. A' német birodalom rendjei is több ízben iparkodtak az ország legfőbb törvényszégeit a' császári udvar befolyása ellen bátorságba helyezni. A' választási egyezségben (*capitulatio*) az igazságszolgáltatásnak gátolatlan folyamat engedni ígérének a' császárok (XVI. cikkely 8, 9. 'sat. §.), ellenben a' tartományi törvényszékek függetlenségét a' birodalmi fejedelmek cabinetjeitől a' birodalmi törvények 's a' birodalmi törvényszékek lehetségig fentartották. A' második vagy harmadik folyamodó helynek felállítását a' cabinetben, habár törvénytudó tanácsnokok tétettek is ide (cabineti folyamodás), a' birodalmi törvényszékek törvényhatósága csorbitásának tekintették; a' fejedelemnek az igazságszolgáltatásba való személyes avatkozását pedig (cabineti igazságszolgáltatás), mint a' status céljával meg nem egyeztetethetőt, egyenesen eltiltották a' birodalmi törvények. Azonban még sem lehetett e' bajon egészen segíteni. — Franciaországban a' törvényszékek elleni panaszok mindég találtak újra utat a' királyi udvarhoz 's gyakran sokkal alaposabbak voltak (gyümölcse a' tudatlanságnak és tunyaságnak, mely a' felső 's alsó törvényszékekben a' hivatalok áruba bocsattatása által uralkodó volt), hogysesem a' törvényszolgáltatás visszaélései ellen valamely eszköz szükséges ne lett volna. Anglia birt ilyen móddal a' parlamenti tanácskozások nyilvánosságában, az alsó ház vádolósi jusában 's a' felső ház legfőbb törvényhatóságában. Hanem Franciaországban csupán a' királyi státustanács volt azon egyetlenegy főhivatal, mely a' parlamentek igaztalanságai, despotismusa, ezéhes lelke 's politicalai fanatismusa ellen segítséget nyújthatott. Igy formálódott a' királyi tanácsban (*conseil du roi*) egy tulajdon törvénycollegium, a' conseil privé, melyhez a' parlamentek ítéletei ellen való panaszok és semmiségi vádak utasítottak. De ez is felette gyakran lett fondorkodás eszköze; ítéletei némely esetekben köz helybenhagyást nyertek, hanem még is sokkal gyakrabban volt ellenek a' köz vélemény, 's ezért egyik első munkája volt a' revolutiónak, a' statustanács ezen ágát az udvar minden behatása alól felszabadítani. Igy támadt belőle a' CASSATIOTÖRVÉNYSZÉK (l. e.): egy intézet, melynek hasznos munkássága, a' mint látszik, még nincs eléggé megismerve. A' cabineti igazság Franciaországban még egy nagy rosszal volt öszveköttve, melyet az utálva esmert LETTRES DE CACHET (l. e.) tevének, melyeknek szinte csak a' revolutio vetett véget. Németszag legtöbb tartományaiban hibázott annak alaptörvényes meghatározása, meddig terjedjen a' fejedelmi hatalom a' törvényszékek felett, melynek szükségét a' birodalmi törvényszékek talán legvilágosban mutatták. E' tárgyról legalaposabban irt Günner („*Handbuch des Processes*“) 's megmutatta az országló székeknek azon eszközöket, melyekkel a' törvényszékeket felvizgázások alatt és rendben tarthatják, a' nélkül hogy azoknak ítélesei avatkoznának.

Zs. G.

CABINETI PARANCSOLAT. A' cabinetnek statustörvényi értelemben is többféle értelme vagyon. Néha a' fejedelem tulajdon és közvetetlen munkálódását jelenti, mind az ő privát dolgaiban és foglalatosságaiban, mind pedig a' status ügyeiben. Mennél nagyobb részt vesz a' fejedelem a' status kormányában, annál fontosabb erre nézve a' cabinet, mely ha a' ministeriumtól egészen el vagyon választva, a' ki benne az ügyeket előterjeszti, az a' tulajdonképen való minister, még pedig minden nyilvános feleletteher nélkül. Ezért gyakran birta panaszra az ilyen szerkeztetés a' felelet terhe alatt lévő statustisztiségeket, sőt a' rendeket is, 's újabb időkben legnagyobb részént vagy elválasztatott a' cabinet a' status ügyviselésétől, vagy abban is a' ministerium terjeszt elő mindent. Austriában van p. o. titkos cabinet, mely egy igazgatóból,

5 titoknokból 's néhány irnokból áll; Franciaországban *Chambre et cabinet du Roi*, titoknokok, könyvtárnokok, olvasók, irnokok és művészekből. Burksországban az újabb rendelkezések szerint egyedül a statuscancellar, hadi minister, generaladjutans 's a' cabineti tanácsnok terjeszt mindent a' cabinet elejébe. Cabineti ministereknek tehát némely tartományokban azok nevezetnek, kik, midőn az ügyek közvetlenül a' fejedelemlnek terjesztetnek elejébe (a' mi néhol titkos konferentiának nevezetik), jelen vannak, a' hol azután egybek, kik csak a' ministerek tanácskozásaiban vesznek részt, conferentialis ministereknek hivatalnak. Angliában a' cabinet (*cabinet council*) a' ministerium és titkos tanácsnokok szorosabb kiküldöttségét jelenti, mellyben senki nem jelenik meg tisztségénél fogva, hanem mindnyájan, még a' ministerek is, külön hívatnak meg minden egyes ülésre. Franciaországban a' cabineti tanács (*conseil du cabinet*) az Apr. 19. 1817 költ rendelkezésnél fogva kiterjedtebb ministeri tanács, mellyhez a' statusminister titoknokjain kívül még négy departement nélkül való statusminister 's két statustanácsnok vétetik. Ezeknél fogva szinte illy különböző a' cabineti levelek 's cabineti parancsolatok értelme. A' cabineti levelek rendszerént a' cancellariabeli levelekkel vannak ellentétben 's a' fejedelem saját nevében, sőt gyakran saját kezével, íratnak privát level formában 's minden ministeri ellenjegyzék nélkül. Illyen formák a' cabineti parancsolatok is, mellyek szinte a' fejedelem saját keze aláírása alatt adatnak ki, hanem a' statuscancelleriából származnak mint cabineti tanács végzése. Illyenek voltak a' híres angol cabineti parancsok a' neutralisok hajókázása felől, mellyek Maj. 16. 1806. Jan 7. 's Nov. 11. 1807 adattak ki. Franciaországban a' *lettres de cachet* is, legalább résznyire, cabineti parancsok. A' status ügyeire nézve minden constitutionalis monarchiából ki vannak zárva azon fontos elhatározás által, hogy a' kormányzék minden cselekedete a' status valamely tisztének felelete alatt történjék, a' mi a' ministerek ellenjegyzéke által szokott kifejeztetni. Burksországban is vannak esetek, mellyekben még a' fejedelem parancsai is törvényesen tétethetnek félre.

CABOCHON, minden drága kő, melly köszörülve van ugyan már, de a' szükséges forma még nem adatott neki.

CABOT (Sebastiano), nevezetes tengeri utazó, szül. Bristolban 1477 körül. Atyja, Giovanni (velencezi származású), bizonyos feltételek mellett VII. Henrik királytól szabadságot eszközle új tartományok felfedezése-, elfoglalása- és megtelepítésére. 1497 Sebastianóval együtt utnak indult Keletindia felé 's Jun. 24 a' mai Newfoundland szigetét fedezték fel. Itt 20 évi hézag kezdődik a' két utazó történetében. Csak VIII. Henrik uralkodásának nyolczadik évében említetik Sebastianónak egy utazása (ugy látszik, délszak felől Keletindiába), mellyre viceadmiral Pert-el indult; de nem vihethvén ki szándékát, Hispaniolának 's Porto ricónak tartott, 's minekutána itt egy darab ideig kereskedést üzött volna, visszatért Angliába. Későbbben Spanyolországba vette magát. 1525, Cadixnál ülven hajóra, elébb a' kanari, azután a' zöldfoki 'sat, szigeteknek ezezett. Népeének felzendülte 's eleség szüke miatt nem folytathatván utját a' molukki szigetek felé, 30 mfnyit a' la Platán vitorlázott fel 's $\frac{1}{2}$ mf. a' continenstől Brasilia felé egy szigetet fedezett fel, mellyet Sz. Gábornak nevezett, 's 3 mf. tovább az általa S. Salvadornak mondott mély folyamban egy kikötőt, a' hol ki is szállt. Ezen parton két erősséget épített, mellynek utóbbika, 30 mf. fenebb, Santi Spiritus nevet nyert. Azután a' Parana folyó partjait fedezte fel több folyókkal és szigetekkel, végre a' Paraguay partjaihoz jutott. — Nem győzvén várni a' Spanyolországból jöendő segedelmet, 5 év mulva visszament; de azzal vádoltatván, hogy a' molukki szigetekig elő nem haladt, nem fogadták kedvezőleg. Néhány évig még Spanyolországban maradt. VIII. Henrik uralkodásának utolsó éveiben Bristolban telepedett le, a' hol (hihetőleg)

1557 holt meg. — Ő vette legelőször észre a' magnető elhajlását; irt egy munkát is: „*Navigazione nelle parte settentrionali*“ (Velencze 1583). —v—i.

CABRAL (Pedro Alvarez), tengeri utazó, Portugálnak nagy szolgálatot tőn új tartományok felfedezése 's az által, hogy Brasiliát elfoglalta 's Keletindióával kereskedési összeköttetésekre lépett. 1500 a' második, Keletindióába felkészített flottát kormányzá. Egy hónappal elindult után a' szélvész esmeretlen tartományba veté, mely, a' mint későbbben kitetszett, Brasilia volt. Minekutána April 24. 1500 a' St. Cruz parton, a' mint nevezé, kikötött volna, azonnal elfoglalá az egész tartományt Portugal számára. Innen az indiai tengernek irányzá útját; de dühös szélvészek támadtak 's C. hajójának felét emberestül, — ezek közt a' híres Diaz Bert, is, ki a' jó remény fokát legelőször érte el — elveszté. Csak hat hajóval jutott Sofala-, Mozambique-, Quiloa- és Melindebe, azután Calcuttába, mellyet, mivel ezen tartomány ura megsértette, fegyverrel támadott meg; a' parti tartományokat azután mint hódító járta be 's kereskedési kötésekre lépett Cochín és Cananor uralkodójával. Indiának gazdag termékivel érkezett vissza Jun. 23. 1501. —v—i.

CACHET (*Lettres de*), titkos elfogatási parancsok, mellyek által hajdan a' francia királyok és ministerek tömlöczbe vettethettek vagy valamelly bizonyos helyre száműzhettek mindenkit saját tetszéseik szerént 's a' nélkül, hogy annak okát kellett volna adniok. Ezeknek legelső használását a' cardinal Richelieu ministeriuma alatt olly igen elhíresedett Capucinus pater Jósefnek tulajdonítják. Azonban igen hibás ézen, hajdan Franciaországban a' királyi parancsok közönséges formáját általányosan titkos elfogatási parancsoknak nevezni. E' csak csekély részben volt rendeltetések. Mert a' királyi statuscancellariából majd nyitva adattak ki minden rendelesek, mint *Lettres patentes*, majd bepecsételve, mint *Lettres closes* vagy *de cachet*. Amazok mindég pergamenre irattak, a' király neve egy statusminister által iraték alájuk, miniszter által contrasignáltattak, nem hajtottak öszve, hanem csak alsó szélek hajtattott be, 's a' status nagy pecsété nyomatott reájok. E' szavakkal kezdődtek: „*A' tous présens et à venir Salut!*“ 's ezen — sok értekezések tárgyul szolgált — kifejezéssel „*Car tel est notre plaisir*“ rekesztettek be. Illy formában adattak ki minden edictumok, rendelesek, kegyelemlevelek, privilegiumok 's a' t., mellyeknek azonban, hogy fogatjuk legyen, be kellett előbb azon departement parlamentuma jegyzőkönyvébe iktattatniok, a' mellybe tartoztak. E' szerént; a' parlament gyakran meggátlá az illyen nyit levelek fogatját. — A' *Lettres closes* ellenben papirosra irattak, részént a' király nevében, a' ki illyenkor az első személyben beszélt 's e' szavakkal fejezé be a' levelet: „*Sur ce je prie Dieu, qu' il vous ait dans sa sainte et divine garde*“ 's saját nevért ír alá, — részént pedig a' király meghagyására e' kezdő szavakkal: *De par le Roi: Il est ordonné à etc.* 's csak ministeri aláírással. Azután a' királyi kis pecséttel pecsételtettek be, úgy hogy tartalmokat kívülől látni nem lehetett. Ezen zárt levelek használata nagyon kiterjedt volt 's nem csupán elfogatási parancsoknál fordult elő. Illy formában adattak ki a' tisztségeknél és egyes személyeknek minden parancsok, mellyek tudósítást, bizonyos helyre menést vagy száműzetést rendeltek a' fővárosból vagy az egész országból. Szinte így adattak ki gyakran elfogatási parancsok is, mert különben a' törvényszékek 's kivált a' politia, nem munkálódhattak volna némelly szorgos esetekben. A' parisi politiaigazgatónál (*Lieutenant général de la police*) számtalan illyen parancsok voltak mindég készen, mellyeket szükség esetében ő maga töltött be. Ezek nélkül egyáltalán nem volt volna jusa, gyanus embereket elfogatni. Az elfogatás gyakran királyi kegyelem volt, mert elvonta az elfogatottat a' törvényszékek keményebb üldözése elől. Ezen elfogatási parancsokat Linguet („*Mémoires sur la Bastille*“ Lond. 1783)

és Mirabeau („*Des lettres de cachet et des prisons d'état*,” 1782) esmeretes irásai ellen védelmezni igyekezett Pfeffer, Schlözer, „*Staatsanzeigen*”-jeiben, de minden alapossága mellett sem távoztathatá el rólok azon vádat, hogy az önkénynek 's fondorkodásnak kártékony eszközei voltak. (L. BASTILLE). Zs. G.

CACHEXIA. (sorvadó, fogyó állapot). A' testnek azon állapotjáról mondatik, midőn annak táplálódása alább alább szál 's elromlik. Elsoványodás és a' bőr kellemetlen színe által jelenti ki magát és sok, különösen a' hosszufolyatú betegségekhez csatolódik. Azért azon személyeket nevezzük cachecticusoknak (sorvadóknak), a' kiknek halvány, sápadt sárgás színek belső romlottságra mutat. —j—a.

CACODAEMON, I. AGATHODAEMON.

CACUS, rettenetes zsvány. Olaszországban, rémitő nagyságu, rendkívül erős, iszonyu ábrázatu 's némelyek szerint tűzökádó orias, Vulcanus fija. Az aventini erdőben lakott, 's mind a' tájék lakosait, mind az utazókat eltöltötte rémüléssel. Lakasa egy sok tekervényű 's kanyarulásu barlangban volt; ennek száját olly darab kősziklával zárta be, melyet 20 pár ökör sem bírt elvontatni. Kivül a' bejárásnál általa agyon vert emberek kaponyáji 's karjai voltak felaggatva. Midőn Hercules Geryon marháit Italián keresztülhajtotta, Cacus azok közül egynéhányat ellopott, melyeket, hogy nyomaikat eltítkolhassa, farkaiknál fogva huzogatott be a' barlangba. De ezek elárulták magokat bögésekkel, mely meglevén, Hercules a' zsványt megtámadta 's rettenetes harczolás után buzogányával agyon verte. Háládatosságból az ara maximát építette, Evander pedig 's a' vezérlése alatt lévő Arcadiusok Herculest ezen jótéteményéért Isten gyanánt tisztelték. K. J.

CADA MOSTO vagy Ca da Mosto (Luigi), született Velenczében 1432 táján; szorgalmatos nevelés után kereskedésre adta magát 's a' közép- és atlanticum tengeren több utakat tett. 1454 Marco Zeno földijének hajóján Flandriába utazott; a' gibraltari menetelen azonban ellenkező szelek miatt St. Vincent fokánál kikötni kénytelenítettének, hol akkor Henrik herczeg magányosságban a' tudományokkal 's az afrikai partok feltalálásával foglalatoskodott. Cada Mosto, mint hátor 's próbákra termett ifju, szolgálatját ajánlá a' herczegnek 's attól egy 90 tonnas hajót kapott. Elutazott tehát Lagosból 1455 's beereszkedett az őt esztendővel elébb feltalált Senegalba, a' partok mellett tovább evezett és Damel fejedelemmel mulatott, kinek birodalma Senegaltól a' zöld hegyfokig terjedett, minekutána itt aranyat és rabszolgákat vásárlott, utját a' zöld hegyfok felé vette, hol a' herczegnek felfedezésekre küldött más két hajójavat öszvetalálkozván, azokkal vögre a' Gambia torkolatjához jutott, melynek gazdagságát előtök igen magasztalák; de minthogy a' lakosoktól megtámadtattak, 's így a' hosszú utazásban különben is kifaradt hajósnép bátorságában elcsüggedett, kénytelenek valának Portugaliába visszatérni. 1456 két más hajóval másodszer utazott Cada Mosto Gambiába; utjokban feltalálták a' zöld-hegyfoki szigeteket. Ekkor ugyan jobban fogadtattak, de az aranycsere nem felelt meg várakozásoknak. E' három hajó ekkor Casamansa és Rio Grande folyóig evezett 's innen ismét Portugaliába visszatért. Cada Mosto itt maradt 1463-ig, midőn Henrik herczeg megholt. Utazásainak leírása, „*Prima navigazione per l'oceano alle terre de Negri della bassa Etiopia, di Luigi Cadamosto*,” — mely elébb Vicenzában 1507, azután pedig Mailandban 1519 jelent meg, az újabb idő hajókázási közt legrégebb 's valódi remek. Mrendelése csudálkozásra méltó, elbeszélése vonzó; leírásai tiszták és pontosak.

CADENTIA, (olasz: cadenza), hangberekesztés, a' hangoknak olly esését jelenti, mely a' fülben egy nyugvó vagy végpontnak érzetét gerjeszti. Ennél fogva két neme van; egyik, mely szerént a'

fül bizonyos hangsort voltaképen bezártnak 's bevégeztnek tapasztal 's annak további folytatását nem várja. Ez a tökéletes cadentia. Másik, melly után a nyugvó pontnak csak előérzete támad bennünk, de még utána több hangoknak folyamatját várjuk, — fél cadentia. Az első által a muzsikai darabnak főrészei egymástól szinte úgy elválaszthatnak, mint az egész is befejeztetik (végcadentia). Hogy a fül egy teljes megnyugvásnak érzetét nyerje, szükséges a hangok fordulatit ismét az alaphangra visszavinni, 's azon a hármias öszhangzattal berekeszteni. Ha az alaphang egy mellékhangnëmnek hármias öszhangzatjára jő, mellyre előbb kitértünk, ugy fél cadentia támad, mellyel a muzsikai tételnek csak egy szakasza lesz bezárva. Ha az elkészítő öszhangzatra befejező öszhangzat helyett más következik, akkor ezt csalóka, tört, vagy félbeszakadt cadentiának, csalvégezetnek, (*clausula falsa, cadence rompuë, cadenzá d'inganno, cadenza sfuggita*) nevezik, mert ilyenkor a más valamit várt fül mintegy elámittatik 's megesalódik. Különbön ez is egész vagy fél cadentia lehet. Gyakran értjük a cadentia alatt azon szabad képzeletre 's az énekes, vagy hangmivész érzésére bizott egyes helyeket is, mellyekkel ezelőtt, főkép bizonyos csinos muzsikai darabokban a bevégezést felékesíteni szokás vala. Itt az énekes vagy hangmivész, minekutána a főhangnemre visszavezető zárhang egy megnyujtott kottán (l. FERMARK) kitaratott, kis pihenés után beesvén, vagy a darabban uralkodó főgondolatot kifejtette vagy az egészet apródalakban mint egy újra előrajzolta, 's akkor az elkészítő hangon közeledvén, egy trillával a darab alaphangjába szállt. Ez piperézett cadentia. Legujabb időkben azonban, ezen gyakor untató, kicsapongó 's formátlan nyikorgások kiküszöböltetvén, az ékesgetett cadentia vagy igen ritkán vagy nagyon meg rövidítve jő elő.

CADET DE VAUX (Antal Elek), chemicus, a franczia *college de pharmacie* és sok német tudós társaságok tagja, szül. Parisb. 1743, elejénte patikás volt, későbbn az ő alapította „*Journal de Paris*“ függetlené tette, 's azután mint szerencsés mezei gazda késő koráig chemiai, kertészi és gazdasági vizsgálatokkal foglalkodva, hazája földjét és fabrikáit igyekezék virágzóakká tenni. Franciaország számára országos hivatalban is munkálkodott. Ő volt egyike a „*Journal d' economie rurale et domestique*“ főszerkesztőjinek 1803 óta, nem különben a „*Cours complet d' agriculture pratique*“ nek. Legfontosabb írásaiban értekezik a víz fogyatkozásáról a völgyekben, ha dombjaink a faktól megfosztatnak, a termesztés javításáról a mezei gazdaságban, az egészségpol tiának minden ágairól mind a városokban, mind a falukon. Magának is nagy szőleji lévén Argenteuilben, tanítást adott, mint lehet gondosabb művelés által nemesebb borokat nyerni, mint eddig a szőlőhegyek termettek. A kertészség és gazdálkodás minden ágainál közhasznu, új vagy eddig figyelem nélkül hagyatott esmereteket terjesztett el. Javala, hogy Corsica magas erdejít jobban kell kimélni; a vízáradás által áltnedvesült épületeket gyorsan ki kell szárítani; ajánlá Rumford levesét, csontlevest, a vakondok kipusztítását, a fejér ruhák tisztítását gőz által, minden rothadó víz eltávolztatását a városok és faluk tájáról, a tejjel való festést, a kávéfa és dohány meghonosítását, a gyümölcsfák megnevelését, a szokott hibák elkerülését a fametszésnél 's a gyümölcsöző fák ágainak meghajtását, hogy a leirt tapasztalás szerint nagyobb és több gyümölcsöt teremjenek, a nélkül hogy megerőltetődnének, továbbá a krumpliliszt használatát a kenyérhez gabona-drágaságkor, jobb katonafartást egészségesebb eledelek által, végre azon eszközöket, mellyek által az élelemszerek nagy drágaság az igen népes vidékekben elháríttatik. Mh. Parisban 1828, 85 eszt. korában. —j—

CADIX vagy Cadix, a sevillai királyságban, Spanyolországban leggazdagabb kereskedő városa 's egy a legszebb spanyol városok közül, Leon nevű sziget 3 angol mf. hosszú 's a tenger felett 60 láb. fekvő csu-

csán fekszik. Ezen szigetnek dél-keleti része hajdan a Suago régi hídja által kötött össze a száraz földdel. A várost fal és rendetlen bástyák veszik körül, a mint t. i. a föld tulajdonsága megengedte azoknak építettségét. Déli oldalán, magas meredek partja miatt, nem lehet hozzá menni, 's északi oldalán kikötni a fővenytorlások és kösziklák miatt, melyek a víz alatt vannak, veszedelmes. Dél-nyug. csucsán kösziklák sora nyulik el, melynek egy része, ha a víz megnő, vízzel borítottatik el, 's St. Sebastian nevű csucsán egy a város oltalmazására szolgáló erősség áll. Cadix e' szerint csak a földcsucs keskeny oldala felől támadtathatik meg, itt pedig az ellenséges erőnek minden feltételei könnyen sikerletlenekké tétethetnek, és így nevezetes és főerősségnek tartathatik. A tenger tágas öble igen derék kikötőt formál 's tulajdonképen két egymással összevetésben lévő tenger öbölből áll, melyek közül egyik Bahia de Cadix, a másik Bahia de Puntales nevet visel. Az elsőnek 2000, a másíknak 500 ölnyi nyílása van. Ezek a nyílások, valamint maga a kikötő és a város is, a St. Catharina, St. Sebastian, Chiclane, Matagorda, Puntales és Luis erősségek által védelmezettek. A Bahia de Cadix a kereskedő, a Bahia de Puntales pedig a hadi és az Amerikába 's Amerikából evező hajók kikötője; mert külföldi hajóknak nem szabad ide bevezni. Trocadero szigetét a cadixi kikötő 's a Matagordából Puerto-Realba vivő csatorna formálják. A puntalesi erősség a tengernél azon a szigeten fekszik, melyet a Cortadura formál, 's a vele szemben lévő Matagordával a belső kikötőbe való evezést védelmezi. A tengeri hadi erőnek legfőbb álláspontja mindég Cadix volt 's Bourgoin vélekedése szerint legalkalmasabb is arra Cadix egész Európában. A város 1786 oltá igen megnagyobbodott 's jó ízléssel készült épületekkel szépítettet. Püspökség, régi és új felette pompás püspöki templom, 13 klastrom, szép mesterségek académiája, rajzoló iskola, hajókormánys, hajózó és mathematica iskola, igen jó csillagvizsgáló torony, tengeri és szárazon lévő katonaság ispotály, seborvosi tanító intézet, fűvészkert, játékszin 's 15 polgári ispotály vannak benne. Lakosai száma 1808 előtt 8000 házban 75,000 volt, kik közt sok Angolok 's Németek találtattak. A földcsuson a városnál igen nevezetes soaknak 's szőlőhegyek vannak, melyeken jó bor terem. Tinnhalászatja jövedelmes. A város kellemetlenségei közé tartozik az italviz nem léte. Ámbár mindenik háznál van vizardó csatorna; fris viz mindazáltal Puerto de Santa Maria városából hozatik. A spanyol-amerikai kereskedésnek Cadix a középpontja. Minden tengeren kereskedő europai nemzeteknek vannak itt consulai, agenseik 's levelezőjük. 1795-ben 110 nagykereskedő ház volt Cadixban. 1792 a világ más részeiből bevitt portékák ára 110 's a kivitteké 270 mil. realt tett. 1804 a bevezett hajók száma 1386 tett. Cadix régi város. A Tyrusiak építették, 's Cadixnak, azaz, sövénynek vagy sövénynek bekerített helynek neveztetett. Még most is lehet S. Pedro szigeten, ha a víz esendes, a tengerben látni Herenles templomának omladékeit 's a hajdani Gades házeit. A Tyrusiak után a Carthagoiak, aztán a Romaiak birták Cadixot, kik ennek Gades nevet adtak. Későbbben az Arabok lettek uraivá 's 1262-ig birták, midőn spanyol kézre került. 1696 az Angoloktól elpusztított 's leégettett, hanem a Spanyoloktól ismét 's erősebben felépítettett. 1702 ismét megtámadtatt az Angoloktól, de kivánt következés nélkül. Midőn Spanyolország Franciaországgal szövetségre lépett, ismét 's több ízben ostromoltatt az Angoloktól, de mindég híjában. 1805 szomszédságában igen nevezetes tengeri ütközet történt (L. TRAFALGAR). Az 1808-ki lázadás oltá Cadixban VII. Ferdinand visszatéréséig szakadatlan lármák dühösködtek. A francia seregeknek Andalusziában való szerencsés előmenete után a zendülők főtanácsa Cadixba hozta vissza magát, itt gyűjtven össze minden erejét, melyet a Gibraltarból és Portugaltól jött angol seregek is segítettek. A tanács a szárazt Leon szigetével összevető

700 láb. hosszú hlat lerontatta, 's e' szerint Cadixot a' száraztól egészen elszakasztotta; és mivel ez a' város a' tenger felől várfalakkal, erősségekkel, kiváltképen pedig spanyol és angol hajósseregekkel védelmezettet, ennél fogva a' város 1810-nek 6. Febr.-tól 1812-nek 25 Aug-ig tartó ostromlata igen rendkívül való 's legmerészebb próbatételek közé tartozik. Sebastiani vezér a' száraz felől ágyuzta; Martiusban a' partok mentében több helyeken ásattak ostromsánczok és az erősségekből, hajókból 's uszó batteriákból való kemény tüzelés 's a' várbeliek gyakori kijutési mellett is folytattak az ostromra szükséges munkálódások, az öböl mentében lévő erősségek megvéttettek 's végre a' Cadixsal szemben fekvő nevezetes matagordai erősség is elfoglaltatott. Innen próbát tettek a' Francziák a' városnak, bár távol esék is Matagordától, ostromlására 's ágyuzására, mely célra különös és ujonnan feltalált mozsárágyukat öntetettek Sevillában. Dec. 15 repültek be Cadixba az első bombák 's gránátok; hanem mivel a' cadixi hazak általában kőből vannak építettek, tűz nem támadt a' városban 's a' kár csekély volt. 1811 az egyesült Angolok és Spanyolok több ízben fel akarták a' várost az ostrom alól menteni 's egyszer valósággal el is rontották az ostromlók munkáját, legalább részszerént. A' Francziák kiváltképen egy hajósseregecske építésével foglalatostkódtak, hogy ezzel Leon szigetét megtámadják; a' Spanyolok ellenben éjjel nappal dolgoztak az oltalmazó eszközökön, mivel a' sziget elfoglaltatásától függött Cadixnak sorsa. Ez az állapot 1812-nek utolsó feléig tartott, midőn Wellingtonnak Spanyolország közepébe való győzedelmes benyomulása a' Francziákat Andalusiából való visszavonulásra 's a' ritka magaelzánással folytatott ostromnak félbeszakasztására kinszerítette. Ellenben Oct. 3. 1823 rövid bekerítés után bementek a' Francziák Cadixba. (L. SPANYOLORSZÁG.) San-Fernando városának, 1810 előtt Isla-de-Leonnak és San-Carlosnak, 3000 ház. 's 40,000 lak. egy tengeri-cadeteskolaja, csillagvizsgáló tornya, több fabrikái 'sat. vannak. Leon szigetén fekszik Las Caberas nevű falu is, a' hol Jan. 1. 1820 Riego a' katonai lázadást elkezdette. A' tengeri fegyvertár 's hajóépítő műhelyek La Caracca szigetén vannak a' Cadix előtt lévő kikötőben. L—ú.

CADMUS. A' mythologiában és historiában több személy viseli ezen nevet. Legnevezeteseb Agenor fija 's Neptunus unokája. Atyja testvérivel együtt Europa leánytestvéreket, kit Jupiter ragadott vala el, felkeresni küldötte, oly parancsolattal, hogy nélküle vissza ne térjenek. Több kalandjai után C. a' delphii oraculomhoz folyamodott, mely meghagyá neki, hogy a' keresést szakassza félbe, egy tehen vezetésére bizakodják 's ott, a' hol ez megálland, várost építsen. Így jutott Boeotiába, hol a' tehenet Minervának akarta feláldozni; társait, kiknek a' szükséges vizet Mars forrásából kell vala hozni, ennek sárkány-őre megölte. Ezt Cadmus végezte ki 's fogait Minerva parancsára földbe vetette; ezekből fegyveres ferjfiak nőttek ki, kik, ötön kívül, egymást ölték meg. Ezen úttal építette Cadmus Cadmea vagy Thebe városát. Ezután Harmoniával házastá össze Jupiter. Menyekzőjén jelen voltak mindnyájan az istenek. Harmoniával Antinoét, Inót, Semelét, Agavét és Polydorust nemzette. Minekutánu C. darab ideig kormányozta volna Cadmeát és az általa alkotottat országot, Bacchus parancsolatjára Harmoniával együtt az Encheliabeliekhez ment, meggyőzte ellenségeiket, az Illyrusokat; királyok lett 's még egy fiut nemzett, Illyriust. Végre kígyókká változtatta őt 's Harmoniát Jupiter, v. mások szerint oroszlanókká, 's az Elysiumba tette által. — A' monda szerint 1550 K. e. jött Cadmus Phoeniciából Boeotiába, meggyőzte az ellenálló lakosokat 's velek építette a' nevezett várost. Új allatvalójának miveltését nagy mértékben előmozdította; ő hozta be a' phoeniciai betűírást, a' musikát innepek alkalmával, a' réz használatát. — Egy másjk Cadmus, Miletusi, Panthion fija a' Görögök közt elsőnek tekintetik, ki prosában irt. Mintegy 600 eszt. élt K. e.

CADUCEUS, borostyán- v. olajfapálcza, melynek felső végén két szárny 's alattok két békésen egymás felé fordult 's a' pálczát övedző kigyó látható, a' békének vala jelképe, melynek vivője (heroldja) az ellenség előtt is szent és sérthetetlen volt. A' mythus szerint ezen pálczát Apollo adá Mercuriusnak, annak megesmeréséért, hogy ő (Apollo) 's nem Mercurius találta fel a' kobzot. Midőn ez azután Arcadiában járt, két egymással küzdő kigyóra bukkant 's a' pálczát közökbe veté. Azonnal békés indulattal üléle azt körül a' vivő pár. Igaz, hogy a' Cad. ezen istenségnek megesmertető jele, azzal vezeti ő a' halottak árnyait az Erebusba 's ezért neveztetik Caducifernek is de a' régi pénzeken Herculesnek, Bacchusnak, Ceresnek, Venusnak 's Anubisnak kezeikben is láthatni. Korunkban a' kereskedést képzi; 's Böttiger az ezt övedző kigyókat azon csomók és kötelekek jeleinek tartja, melyekkel a' középtengeri legrégibb kereskedők árujukat 's árubáljaikat lekötözek.

CAECILIA (Sz.), élt a' kereszténység harmadik századjában. Róla így szól a' legenda: Pogány szülei egy pogány ifjunak, Valeriának, jegyzték őt el akarattja ellen, mert ő szívében szüzességet fogadott az Urhoz; 's valamint a' hurok zengtek keze alatt, úgy zenge szíve az Urhoz, 's így imádkozott: „Uram! engedd szívemet és testemet szeplőtelenül megőriznem“. Hogy a' vőlegény megjelent, jelenté neki, hogy ne érintené őt, mert az ő ártatlanságát az igaz Isten angyala őrzi. A' hitetlen Valerian erről meggyőződni kívánt 's látni akará az angyalt. Caecilia őt a' marttyrok sírhalmái közt rejtezkedő Orbán püspökhöz utasítá, ki is Valeriánt a' kereszt. religióban tanítá és megkeresztelé. Visszatérvén így Valerián, Caeciliát az angyallal imádkozva találá. Az angyal mind a' kettőnek egyegy koszorút nyujta. Valerian öntesvérét is, Tibürtöt, a' ker. religióra bírá, és mind a' kettő halált szenvedett Alma-chius praefectus alatt. Caeciliának kegyelem ígértetett, ha pogány isteneknek áldozik. A' szüz állhatatos maradt hitében: azért először is forró ferdőbe zárattott, melyben két nyíl volt sértetlen. Majd a' hóhér által kell vala lefejeztetnie, de ennek harmadszori csapása sem fogott. Így maradt életben még három nap. Intette, erősítette a' hiveket, gyámolta a' szegényeket. Roma már az 5-ik században építé nevérol templomot, melyben ereklyéji maiglan fennvannak. — Caecilia egy tiszteltetik, mint a' hangmivészesség patronája, nem, mintha ő volna feltalálója, hanem, mert őt abban járottnak tartja a' hagyomány. Őt költők énekellették meg: Chaucer, Winter és Pope. Neki Rafael, Domenichino, Dolce és Miguard emeltek emléket. Az elsőrol mondja Herder, hogy az, mint mennyei jelenet, mint személyített mennyei ahitatosság, halhatatlanságot érdemel. De az urbinói ifju a' feladott legenda értelmét is jól eltalálá. A' Dolcét pedig Napoleon csudálta meg. G. I.

CAEMENTATIO, chemiai mivelet, melly által valamelly ércz (gyakran más test is) a' reája hatandó testekkel, néha területesen, bezárt edényekben, érintésbe tétetik, hogy a' felmagasztalt melegség által a' különböző czél szerint az első majd keverékektől tisztítassék meg, majd elváltoztassék, (néha savítassék is). Az edényt caement-serpenyőnek híják, azon substantiát pedig, mellyel az érczek vagy más edények körülvétetnek, caementnek. Így caementáltatik az arany bizonyos keverékkal téglaporból, kalkotharból és konyhasóból, a' vas pedig szénporral 's átváltoztatik aczéllá; az üveg ellenben gipsszel Reaumur porcellánjává. Ha a' vasat, kénsavanyban felolvadt rézzel caementáljuk, helyébe rézet nyerünk, mert a' vas elragadja tőle a' savanyt és savitót. —j—a

CAESAR (Cajus Julius). Ez a' nagy hadvezér, nagy kormányzó, nagy történetíró Julius (előtte Quinctilis) 10. szül. 100 K. e. Atyja C. Jul. Caesar, praetor; anyja Aurelia, Aurelius Cottának leánya. Gyermek korában már kitűntek jeles lelki tehetségei, melyeket bámult, szokatlan fénnel fejtett ki haladó kora. Eleven képzelet, éles, beható el-

me 's rendkívül élénk emlékezet valának sajátjai, 's ezekhez fáradhatatlan munkássága járult. Irja az öregebb Plinius, hogy egyszerre 4—7 levelet vala képes írni és olvasni, iratni 's olvastatni. Midőn még Romában Marius pártja hatalmaskodott; Cinna Cornelia leányát Caesarnak adá nőül, tőle is erősödést reménylven pártjának. De Sylla megtért; 's most ő akará Caesart elszakasztani Corneliától; azonban C. nem engedte. Ez ellene gyújtá a' gyilkos tyrannak haragját, 's csak kevesbe mult, hogy nem proscríbáltatott. Azt mondá felőle Sylla, hogy ő az ifjuban fejlődő Mariust lát, 's ezért jónak találta C. elhagyni a' fővárost. Egy ideig Nicomédus udvarában mulatott Bithyniában; innen M. Minucius Thermushoz ment, Asia praetorához, ki az ifjut a' Mitylenét megszálandó hajóssereg vezérévé tevé. A' 22 esztendő Caesar itt jelesen viselé magát, 's végezvén dolgait, Rhodusba ment, hogy Apolloniustól a' törvényes ékesszólásban tanítást vegyen. Ut közben tengeri rablók kezébe esett 's 50 talentumot kelle váltásául fizetnie. Bosszuja egynéhány hajót állíta össze Miletusban 's ezekkel a' meglepett rablók jobb részét elfogá 's az elfogottakat Pergamusban felfeszítetté. Innen visszatért Romába. Rövid időn tribunus (katonai), quaestor és aedilis lón, 's nyájassága, fényes asztalai 's a' népszerű játékok által megnyerte a' nép szeretetét. L. Julius Caesar rokonja által, kinek consullá választatását ki-
 eszközlötte, Sylla pártosai közül sokakat száműzetett v. halálra íteltetett, 's kétséget nem szenved, hogy Catilina törekedéseit tudta 's nem ellenzé. Azonban Catilina ellen Cato és Cicero győzött, 's C. elesett praeturájától. De a' nép szerelme őt csak hamar pontifex maximussá tevé 's helytartónak nevezteté ki Spanyolországba. Utját elállák hitelezőji; 830 talentumig (kb. 1,000,000 for.) lón Crassus kezes érte. A' mit ezen utjában egy nyomorult falu szemléleténél monda: hogy inkább szeretne itt első, mint Romában második lenni, az ő legfőbbre törekvő lelkét egészen kifejti. Spanyolországban hódításokat tett 's annyi pénzt tért onnan vissza, hogy adósságait mind kifizethette. Romát ekkor Crassus és Pompejus pártjai két ellenrészre szakaszták, 's Caesar, hogy magát consullá tehesse, megbékéltette a' kettőt; miután elvégezték magokban ok hárman, hogy a' főhatalmat egymás közt megosztják. Ez a' legelső triumviratus Róma történeteiben. Caesar, M. Calpurnius Bibullussal consullá tétetvén, megerősíté Pompejus alkotmányait 's a' tanács és consultársa ellenére is kivitte a' törvényt, melly szerint bizonyos földbirtokok a' szegényebb polgárok között felosztattak. Ez a' győzteség és kegyelem megállapítá tekintetét a' nép előtt; Pompejust még szorosabban magához csatlá az által, hogy leányát, Juliát, neki nőül adá, 's a' nemesekekt azzal nyerte meg, hogy az adók egy harmadját elengedé. Hasztalan szólottak Cicero és Cato, a' honbáratok fejei, a' három férjfiu ellen; ez csak ezeknek bosszuját voná reájok. C., consulsága kitelvén, Gallia helytartóságát nyerte 's ehhez négy legio parancsát; 's minnekutána a' tudós Calpurniával, Calp. Piso, az új consulok egyike, leányával egybekelt, áltkele Galliába. Innen a' benyomult Helvetákat honokba visszazé, megveré Ariovistot, a' német csoportok fejét, 's a' Belgákat. 9 év alatt — a' Senatus új 5 esztendőre hagyá meg tisztében — egész Galliát meghódítá. Kétszer kele ált a' Rhenuson (53 és 55 évb. K. e.), kétszer szála ált a' Britusokhoz 's ezen tartomány vitéz lakóitól, meggyőzve őket több csatában, kezeseket vón. Azalatt Pompejus a' spanyolországi, Crassus a' syriai, aegyptusi 's macedoniai helytartóságot kapák öt esztendőre; de Crassus halála, ki a' Parthusokkal vítvában esett el, feloldá a' triumviratust, 's Julia elhunytával, melly szintezen időben történt, Pompejus barátsága is hűlni kezdett. Pompejus hatalma nevedett; 's a' consulok, néha Caesarnak ellenjei, általa uralkodtak. Caesar ellenben romai provinciává tevé Galliát, melyet szeliden és bölcsen kormányza 's iszonyu pazarlással szerzett magának Romában barátokat. Pompejus kivitte, hogy egy senatus consultum (főtanács végzé-

se) Caesart katonájl szétbocsátására 's helytartósága letételére idézé. C. azt felelte, hogy igen is engedni fog, ha Pompejus ugyan azt teendi. Erre a' tanács azt végzé, hogy C. tisztét és fővezérségét ekkorra letegye, vagy a' hou ellenségének tekintessék, 's a' köztársaság seregeit Pompejus vezérsége alá parancslá. Most szólítá fel C. katonájit, hogy vezéreket, ki érettek él és hal, meggyaláztatni ne engedjék. Ezek hűséget eskének személyéhez, 's C. áltkelve a' Rubiconon (49 K. e.) egész Italiát egy kardcsapás nélkül elfoglalá; Pompejus, nem lévén seregei, a' tanáccsal, consulokkal 's tisztviselőkkel együtt megfutamt. C. a' köztársaság kincsével zsoldosokat bérlett, kicsapott Spanyolországba, 's a' nélkül, hogy a' Pompejus által oda tett hadvezérral nyilvános csatába ereszkednék, a' tartományt meghódítá. Jöttében elfoglalá Marseillet, 's a' Romába megtérőt, M. Aemilius Lepidus, a' praetor, dictatorrá nevezé, 's a' nép a' következő évre consullá. Azalatt Pompejus tábort gyűjté keleten. C. 5 legióval indult ki ellene 's kiszálott Epiruson. Azonban a' hajókat, mellyek seregének másik részét hozák, elfogák Pompejus hajóji, 's most egyezséssel kínálta Pompejust, de ez azt megveté. Caesar azonban erősödést kapott, 's most ütközettel kínálá Pompejust; de ez kerülé ezt is, mig nem beszorittatva C. által táborába, kénytelen lón vini 's magát az ellen seregén keresztülválni. Ezt megtevé; C. Pharsalusig vonula vissza, 's itt véres és eldőntő ütközetbe gyűlt a' két tábor (48 K. e.). C. győzött. Pompejus Asiába, innen Egyiptomba futott sereget gyűjteni; 's minthogy pártja, ha meggyengült is, még meg nem oszlott; üzőbe vette őt C. 's a' Hellesponton keresztül, holott CASSIUS (l. e.) a' hadi hajókkal hozzá állott, Egyiptomba szált. Itt vevé hírét Pompejus halálának. Könnyekre fakasztá nagy, de szerencsétlen vetélkedője méltatlan esete; pompával adatá meg tetemeinek a' végtiszteleket 's pártosít elhalmozá jótéteményekkel. Ellenkező szelek tilták megtérését. Ezalatt az ifju Ptolemaeus 's testvére, Cleopatra, közt támadt visszázkodást csilapítá le. (L. CLEOPATRA.) Romában azonban a' nép és senátus vetélkedett megnyerni a' győztes kegyét. Őt évre nevezék consullá, egyre dictatorrá, egész életére nép tribunusává. Az alatt C. Pharnaces ellen indult, ki atyjának, a' nagy Mithridatesnek, asiai birtokát akará visszanyerni; utjában kegyébe vevé Déjotarust, ki elébb Pompejusért harczolt, 's az egész háborut olly hirtelen végzé, a' milly rövid barátjaihoz küldött izenete: „*Veni, vidi, vici.*“ 'S most Romába visszatért. Megbocsátott Pompejus kegyenceinek 's jósága által az egész nép teljes szeretetét megnyeré. Kitzelven dictatorsága ideje, ismét consullá választatá magát; 's jóllehet az igazgatás régi, szabadságos formájit megtartá: csaknem korlátlan hatalommal uralkodott. A' köztársaság baráti Cato 's más hadvezérek alatt Afrikában gyülekeztek öszve. Általkelt ellenek C, 's változó szerencsével küzdöttek egy időt, mig a' Thapsusnál Scipio Metelluson nyert győzedelme a' had korszoruját Caesarhoz nem hájtá. Cato Uticába szorulva, áltgyilkolá magát, 's a' város C.-nak meghódolt. Numidiát 's Mauritaniát provinciákká tevé a' győző 's parancsot ada, hogy Carthago és Corinth felépíttessenek; a' mi egy év folytában megeseett. Roma ismét a' legnagyobb tisztelettel fogadta. Dictatorrá nevezék 10 esztendőre, egyedül ő leve censor, személyét sérthetetlennek tevé egy végzés, 's szobrá't a' capitoliumba, Jupiter szobra mellé, helyezék. Egyik beszéde a' néphez 's az, hogy Claudius Marcellusnak, legnyiltabb ellenségének, megbocsátott, uralkodása felett minden szívet megnyugtata. Kevezzel ezután megadá neki hazája a' négy diadalt, a' Galliában, Egyiptomban, Pharnacesen és Jubán nyert győzedelmekért, 's ritkán látott Roma illy fényes innepeket. C. most a' törvényhozásra fordítá figyelmét. Idegen földről tudósokat hiva hazájába; 's a' több jó közé, mellyet neki köszöne a' város 's a' világ, a' KALENDÁRIUM (l. e.) igazítása is tartozik. Azalatt Pompejus fiai hadat gyűjtének ellene Spanyolországban, 's C. maga szálott

szembe velek. Cordubát a' legmakacsabb ellenállás után elvevé; 's a' nagy csata Munda mellett esett, mellynek egész nap tévelygő szerencsés-jét végre még is C. ragadá meg. 7 hónap mulva Spanyolország elfoglalva, 's C. Romában volt, hova triumphussal méne be. Most örökös dictaturát kapott 's a' legfőbb hatalom teljes értékével imperatori czimet. Folytatta ellenjei iránt a' kegyelmet, barátjai iránt az adakozást, 's hogy ezek közül többet emelhesen feljebb, a' senatorok számát 300-ról 900-ra tette. De ezen lealjasítása a' tanácsnak megsérté a' romai keblet, 's még inkább azon gőg, mellyel ezen maga-alkotta senatorokkal bánt. Egykor arany székén a' rostrumon ült, 's Marc. Antonius koronát nyujta nékie; ő el nem fogadá, 's a' nép örvendő kiáltozással jelenté tetszését. Más nap reggel szobra ékítve volt koronákkal. A' nép tribunusai ezeket leszedeték 's tömlöczbe záraták, kik azt tevék; C. pedig a' tribunusokat téteté le. Ez bosszonkodást, később a' republicanusok öszveesküvését szülte, mellynek kezdője C. Cassius volt. C. azonban uj tervekkel (planum) foglalatostkodott. A' Parthusokat akará meggyőzni 's onnan a' Kaukasuson átkelve egész Scythiát a' német és gallus határig elfoglalni. Baráti azt találák a' Sibyllák könyveiben, hogy a' Parthusokat csak király győzheti meg, 's azon javallattal állának elő: adassék Caesar-nak minden elfoglalt tartományokra nézve királyi czim, Italiára nézve maradjon dictator. Ezen javallat megfontolására gyűlés hirdettetett Mart. 15-ikére; de szintezzen napot választák az öszveesküdtek is, mellyen szándékokat végre hajtsák. C.-t ez nap egy jósló 's neje is szorongva esdék, ne menne gyűlésbe, de Decius Brutus, egyike az öszveesküdteknek, el tudá széleszteni gyanuját 's maga vezeté őt a' capitoliumba. Mentében még nyujtának kezébe egy levelkét, mellyben tudtára adatott az öszveesküvés, de C. ezt a' tolongásban el nem olvasá. Ugy végzék amazok egymás között, hogy Metellus Cimber kegyelmet fog esdeni Caesartól bátyjának, 's ha azt meg nem nyeri, C. felső ruháját le fogja vőláról vontszolni, 's e' jelre a' társak előrohanván, amaz gyilkokkal álddöfik. Ugy történt. Casca tevé az első szurást nyakán. De; alig fordula felé C. ezen szavakkal „Átkozott Casca, mit mivelsz?“ reá rohantak a' czinkosok 's megtámadák. C. küzdött velek; de csak hamar lankadni kezdé, 's megpillantván gyilkosi közt Brutust „Fiam! 's te is?“ egy mond 's fejét palástjába rejté, Pompejus szobránál ragyott el; 23 gyilkdöfés testén. (44 K. e.) Így holt meg a' nagy férjfiu, ki ezer várost hódította meg, 500 csatában volt győztes 's a' kiben legtöbb érdem, legtöbb emberiség lakott mind azok között, kik előtte vagy utána egyedül akartak uralkodni Romában. Megirá viselt háborujit Galliában és Pompejus ellen. Előadása nemes és egyszerű. Legjobb kiadása e' könyvnek a' Clarkeé Lond. 1712 fol. Graeviusé és Oudendorpé Leyden, amaz 1713. 2 köt., ez 1737 szinte 2 köt. 4. A' „*Historia Julii Caesaris*“ czimű könyvet, mellyet sokan Julius Celsustól irotnak vélnék, prof. Schneider előadása szerint Petrarca Ferencz készítette. (Kiadva Lipsceben 1827.)

CAESURA, I. RHYTHMUS.

CAFFARELLI DU FALGA. Ezen nevet viselő 5 testvér közül, kik mind külön-külön osztályaiban különböztették meg magokat a' kormányoknak 's tudományoknak, legesmeretesebbek: 1) Lajos Maria József Maximilian, ki 1756 szül. 's megholt Saint-Jean d' Acre előtt 1799, mint osztályos generál. Írásai, mellyek a' nemzeti intézetben is szerettek neki helyet, mathematicáról, jobb nyilvános oktatás szükségéről 's más kormányi és elvont philosophiai tárgyokról szólnak. A' tudományoknak volt szánva egész élete, 's szüntelen iparkodott az emberiségnek használni. A' revolutio okfejeinek hódolt 's a' rajnai hadseregnek mint kapitány szolgált; de midőn a' nemzeti convent XVI. Lajos kivégeztetését a' sereg előtt kihirdette 1793, ő ezen tettet helyben nem hagyta, a' miért letétetett 's 14 hónapig tömlöczben tartatott, azután

pedig a' katonai kiküldöttségénél adatott neki hivatal, de később visszament a' rajnai sereghez. Egyik lábának elvesztése nem akadályoztatta az egyiptomi expedícióban mint a' genietest feje részt venni. 2) Testvére August, generallicutenant, szül 1766, 's a' sardiniai seregek közt tanuló a' hadi szolgálatot. Jelen volt azután a' revolutio minden háberujában Franciaország zászlója alatt, 1804 Romába küldetett Napoleon által, a' szent atyát arra bírni, hogy őt koronáztatása alkalmával kenje fel; utóbb a' Tuileriák kormányzójává tétetett, a' hadi seregnél kapott szolgálatot, 1806 — 1810 hadi ministere volt az olasz koronának, ahnakutána pedig a' spanyolországi seregnél lépett szolgálatba. Napoleon őt az első hadi osztály fejének nevezé ki a' száz nap alatt, azolta nyugalomra léptetett.

CAFFARELLI, I. MAJORANO.

CAGLIARI, fővárosa Sardinia szigetének, egy halmon a' tenger mellett. 4. részből áll: 1) a' várból, mely a' halom tetején fekszik; 2) a' Marinából; 3) az Estempachéból és 4) a' villa novából. Meg van erősítve; vicekirály lakhelye; érsek lakja, 's egy 1765 meg jobbitott universitas van benne 300 tanulóval. Itt tartják a' cortik is gyűléseit. Ezenkívül van benne egy, 1805 Prunner német báró által alkotott földmivelő társaság, természethistoria és régiségek museuma is. 28,000 lakosa némelly fabrikái miveket készít. Cagliari az egész sardiniai kereskedés főpiatza, a' honnan hajóépítő műhelyei 's vesztegházai vannak. Tágas és bátorságos kikötőjét több erősségek védelmezik. L—ú.

CAGLIARI, (Paolo) esmeretesb Veronese Pál neve alatt, veronai képiró, szül. Veronában 1532 (Zanetti szerint 1528). Atyja szobrász volt 's művészségében akarta képezni; de az ifju több hajlandóságot mutata a' rajzoláshoz 's nagyatyja Badile Antonióhoz ment a' képirást tanulni. C. szépen haladott ügyes mestere vezérlése alatt; de mivel már nagy művészeket, millyenek Forbicini, Giolsino, Ligozzi, Brusaroci és Farinato, számlált a' veronai iskola, neki csekély hire volt az első években. Mantuába 's Vinzenzába ment, későbbben Velenczébe. Elejénte Titian 's Tintoretto nyomába törekvék lépni, de egyszermind ugy tetszett, mintha kerestebb csin-'s az ékítések dusabb különféleségében akarná őket tulhaladni. Mivein majd szembe tünt, hogy az antikok után készített gipsznyomatokat 's Parmesan és Dürer Albrecht étetelt lapjait tanulta. Első nagy mivein, mellyek St. Sebastionóban vannak, Velenczében, látszik még ecsetének félénksége; későbbben ugyan ezen templomban egy frescoképe, melly szter történetét ábrázolja, köz csudálást vona magára. Ezután fontos miveket biztak reá; több tartozik ide azon festések közül, mellyekkel a' Markbibliothecát ékítette. Most a' velencei követtel, Grimánival, Romába utazott, lelkesedve látta Rafaél és Buonarotti remekeit 's visszatértével festé a' szép „Velence apotheosisát.“ Még jélesebbek különbféle vendégletei. Velenczében legalább hatot láthatni a' klastromok rectoriumiban. Leghires mive a' canai megyekző 120 alakkal — köztök sok arczképek — 's Krisztus vendéglete Simonnál. Amabban méltán feddik az asiai pompa helytelen alkalmaztatását 's a' legkülönbféle személyek és öltözetek egyesítését; ebben a' kevélység vonását, melly egyszerű fenség helyett jelezi a' Krisztus arczát, 's azt, hogy a' főszemélyt a' festés egy szegletébe helyeztette és a' fejer adroszok és architectura egymásbamenését. Emausi vándoraiban az idő, hely és cselekedet egységét sértette meg. De ezen hiányit elfeledtetik jelességei, ideájnak termékenységége, mellyeket igen szabadon vitt ki, arczvonásinak lelkesége, a' nemesség portraitiban 's ragyogó színzete. Mh. 1588. I.

CAGLIOSTRO (gróf, igázi néven Giuseppe Balsamo) szül. 1743 Palermóban; mivel atya jókor elholt, anyai rokonitól neveltetett 's az irlalmas barátok szerzetébe adatott. Itt talált alkalmat kifejteni az orvosi tudományokra tehetségét, mellyel később olly tekintetet gerjeszt-

tett, egyszersmind azonban a' kicsapongásokra is nagy kedvét árulta el, melly miatt a' szerzet kénytelen vala őt kebeléből eltávoztatni. Cagl. visszatért Palermóba, hol némelly könnyen hívőket varázsmesterségével 's kincsásással ámitott; több csaláságai közt nevezetesen használta azon ártalmas ügyességét, mellynél fogva minden kézírásokat hasonlithatatlanul utánazott. Így egy oklevél meghamisítása által valami peres darabföld birtokába akara jutni, de felfedeztetvén, kénytelen vala alattomban ellillantani. Most Romába akara menni; utjában Calabrián keresztül megesmerkedett a' szép Feliciani Lorenzával, egy gomböntő leányával. Ezt csalardságainak végrehajtására különösen alkalmasnak találván, öszveszövetkezett vele 's majd nem sokára erényétől megfosztván, gyalázatos feltételeinek előmozdítására kinszeríté. Ekkor kezdé vándorlásait, mellyeken magára nagy czimeket raggotat, 's előbb ugyan Pellegrini marchese, később pedig gróf Cagliostro neve alatt lépett fel. Bekóborolta Európának több országait: a' fővárosokban huzamosabb ideig tartózkodott, 's részént chemiai keverékei, részént más vakításai, részént pedig feleségének édesgetései által nevezetes summákat nyert. Láthatjuk Madridban, Lissabonban, Parisban, Londonban 's számtalan más városokban: mindenütt tud finomul csalni 's mindég olly szerencsés, hogy ha itt ott némelly kijátszottnak szemei felnyilván, a' vigyázó felsőség majd majd lerántá álarczát a' csavargónak, idején mentheté meg magát szökés által. A' bölcsek köve feltalálása, egy drága éltető viz és mas jeles közhasznu szerek készítése volt mindég azon lapta, mellyel Cagl. könnyen hívő tanítványait irányos kész pénzbeli előfizetésért játszani hagyta. Némellyek nem kívánák nygan a' bűbájós tudakosság mély titkaiba magokat általa beavattatni, hanem megelégedtek azzal, hogy nevezetes summáért bizonyos gyógyszereket vásárlottak; ilyen volt jelesen a' szépítő viz, mellyel Cagl. az öreg dámákat hitetgeté, hogy általa kellemetlen ránczaiktól megszabadulnak. E' hasznos mesterséget üzé vitézünk több esztendőig: de minthogy felesége kecszeinek vesztével sok mellékes segédforrások apadni kezdének, 's a' gyógyszerek kelete is megcsökkent, egy új titkos társaság felállításával akart szerencsét próbálni. E' végre midőn Londonban másodizben tartózkodnék, felvétette magát a' szabad kőmivesek közé 's ezentul mint esudatévó 's bűbájós játszotta szerepét, mellyel Európában minden ábrándozók figyelmét magára vonta. Azonban a' grófné sem veszteglett; férjének első 's legügyesebb tanítványa vala 's a' titkos bölcsesség papnéjának alakját szinte olly mesterül játszá, mint előbb egy más istenné papnéját. Azon rendszer, mellyel Cagl. egy régi 's állítólag Enoch és Elias által alapított egyiptomi szerzetet ismét fel akart állítani, legizetlenebb álmodozások 's legbálgatagabb képtelenségek oskolája volt; de a' szín, melly rajta mint valami mennyei és mély titkon előntve vala, 's alkotójának vakító esudatévó ereje, mellyel ez önhaszonlesése gondos titkolása mellett majd betegeket ingyen gyógyított, majd mint a' nagy Kophtha (ezen nevet adá magának az egyiptomi szabad kőmivesség felállítója) a' jövőendő titkait magyarázgatta, sok barátokat 's előmozdítókat szerzett neki. Cagl. ujra becsavargotta Európát, 's főkép Mitauban, Strasburgban, Lyonban, és Parisban rendkívül való figyelmet gerjesztett. Midőn ez utolsó helyen tartózkodnék (1785) ama' híres nyakbeli ékesség perébe keveredett 's mint Rohan cardinalis meghittje az országból kitiltatott. Ekkor ismét Londonba ment, honnan követőjéhez több leveleket küldött, mellyekben a' Franciaországban szenvedett gyalázatért keserűen panaszkodott 's a' francia udvart igen fekete színekkel rajzolta. Londonban nem sokaig mulathatván, Baselbe 's a' körül fekvő városokba utazott, de végre felesége 's mas barátjai ismételt kérésének engedvén, 1789 Romába visszatért, hol a' kőmiveskedéssel tovább is foglalatoskodott, de felfedeztetvén, az angyalvarba vitetett, és egy pápai végzés által mint szabad kőmivesz és főeretnek, 's mint a' vallásra nézve felette

ártalmas ember, holtig való fogságra ítéltetett. Megholt az 1795 nyáron, a' st. leoi tömlőczbe, az egyházi birodalomnak egy kis városában. Reckené asszony élte leírásában (*Zeitgenossen* XI.) emlékezetes felfedezéseket lehet találni Cagliostrónak Rigában való mulatásáról 's a' nevezett asszonysággal való esmeretségeről. Hasonló érdeklő történeteket közölnek róla Casanova mémoiresai.

CAGNOLI (Antonio), astronomus, a' francia nemzeti intézet 's több tud. társaságok tagja, a' tudom. olaszországi társaságának előlülője, szül. 1743, Zante szigetén, veronai nemzetségből. Követségi titoknok volt Parisban Zeno Marco mellett; de egykor Saturnust látá a' csillagóratoronyból, 's azon pillantat olta inkább vonzotta az égtudomány, mint a' diplomatica. 1780 megszerzé a' szükséges műszereket, 's haza térvén 1785, veronai lakjában observatoriumot állíta fel. A' Franciaák 1798 feldúlták őrtornyát, 's C., noha megtérítették kárát, eladta műszereit, mellyek a' Brera-toronyba Milanóba vitettek, hova ő mint astronomus követte azokat. Milanóból Modenába ment, mathesist tanítani a' katonai iskolához. 1814 visszatért Veronába, hol két év mulva megholt. Az égtudományt meggazdagította egynémely felfedezésekkel. Munkái között becsltetik: „*Notizie astronomiche adate all'uso commune*“ (Modena 1802) és „*Trigonometria planae sferica*“ (2. k. Bologna 1804). *bb.*

CAGOTOK, a' Kretinekhez hasonló szerencsétlen emberek. Hazájok déli Franciaország a' pyrenei hegyek szomszédságában. Többnyire nyomorult koldusok, kik a' legalább való munkával foglalatoskodnak, fekélyekkel teljesek, legdurvább eledelekkel 's kóborló életet élnek, sem hajlékok, sem ruhájok, télen soha sem tüzelnek, rongyokkal főtözködnek, az éjeket sárban 's istállókban töltik el, sovány 's halavány képek van, többnyire csonkák 's bénák, megvettetnek, kicsufoltatnak 's az emberi társaságból kivettetnek, mint életre méltatlan 's baromi kicsapongásokban élő valóságok a' legutálatosabb vétkekkel vádoltatnak, mellyek csak megfertéztethik az emberi nemzetet. Az előbbi századokban, mint fekélyesek, az emberi társaságból egyáltaljában kirekesztettek, mint eretnekek szidalmaztattak 's megátkoztattak, mint emberevők utáltattak; lábaik vassal szurattak keresztül, 's esmertető jelül tojáshejat kellett ruhájikon viselniük. Cagot nevek is, mellyet Scaliger a' canis gottusból hoz le, megvettetések tanubizonysága. Ezen megvettetett nemzetégnék Europa egy legmiveltebb nemzetének kebelében létező 's származásáról sokféle a' vélekedés. Leghihetőbb az, hogy a' Cagotok azon éjszaki Barbaroktól veszik lételeket, kik a' harmadik 's negyedik századokban déli Europába vándoroltak. Szorosabb nyomozódások után bizonyos az, hogy lelki tehetségeik vannak, mellyeknél fogva az emberi társaságnak hasznos tagjai lehetnének, és hogy ezen célra csak nyomorult, megvettetett és szegény állapotjokból kellene őket kiragadni, mivel ez akadályoztatja eszeknek kifejtődését. *L—ú.*

CAHORSI BOROKNAK neveztetnek a' más francia veres borok javítására fordíttatni szokott pentaci borok, mellyek részént Bordeauxban, részént más kikötőkben fordíttatnak e' végre, minthogy a' többi francia könnyű borok ide kelnek el leginkább. *A***s.*

CAILLE, (Nicolas Louis de la), szül. Rumignyban, közel Rosoyhoz Thiéracheban, Mart 15. 1713, a' liseuxi collegiumban tanult 's papi életre szándékozott. De ugyan ezen időben az astronomia is magára vonta figyelmét. C. a' geometriai szellemet átvivé a' scholastica philosophiába, sőt a' theológiába is, mellynek nyelvét meg akará változtatni 's thesisait Euclides, kedvenczirója, módjára előadni. Nem sokára végképen lemondott a' theológiáról. Cassini és Maraldi baráti lettek, 's velek közösen vette fel Franciaország partjait Nantestól Bayonneig. E' munkában kitűnt pontossága 's ügyessége méltóvá tették, részt venni a' délvonal (*meridianus*) mérésében, mellyel most kezdének foglalatoskodni. April 30. 1730 kezdett e' nagy munkához 's azon évben mind

elvégezte a háromszegeket Paristól Perpignanig, megmérte a bourgeois, rhodezi és arlesi basisokat; megvizsgálta a csillagok azimuthjait és zenithtávolságait Bourgesban, Rhodezben s Perpignanban s munkás részese volt a cettei kikötőnél végződő hosszfok mérésének. Az 1740-ki kemény télben az auvergnei főhegyekre terjeszté ki háromségeit, hogy a délvonalat egy új basishoz csatolja, melyet nem régén Rion mellett mértek vala meg. Ezen félretérés által módot akart nyerni a juvisyi basison, melyet 1769 Picard mért vala meg, támadott kétségek eloszlatására. Észre vette s megmutatta, hogy ezen basis $\frac{1}{1000}$ hosszabb, miből a következett, hogy Picard toise-a legalább 1 vonallal hosszabb, mint az academiéé. C-nek ezen állitmánya, melyet soká ostromlottak, most teljesen bebizonyult, s legmakacsabb ellenje is kénytelenített véleményéhez állani. Távollétében a Mazarin-collegebe mathematica tanítójának neveztetett ki a 26 eszt. C. s ezen új hivatala miatt őszig a délvonal mérését éjszak felé nem folytathatta. Végre néhány hónap múlva elvégezte a mérést, melly idő alatt még két basist mért meg s Parisban és Dünkirchenben végbe vitte a megkívántató astronomiai vizsgálatokat. Hazatértekor egészen a számolásra adta magát, melyet illy hosszú munka hozott magával, s az általa megmért különféle ívek összevonalításából megmutatá, hogy a fokok az aequatortól a plus felé hosszabodnak: olly resultatum, melly a régibb mérésből következtetett resultatummal egyenesen ellenkezett. Geometriát, astronomiát, mechanicát és opticát tárgyazó munkái, mellyek keves év alatt következének egymás után, bizonyosságul szolgáltak, milly szorgalommal vitte mint tanító hivatalát; s „Ephemerisei” számos és fontos értekezései, mellyeket az academia emlékirási közé iktatott, a nap- és holdfogyatkozások kiszámolásai Krisztus születésitől 1800-ig, mellyek az *Art de vérifier les dates* első kiadásában vannak lenyomatva, tanúi azon buzgóságának, mellyel az astronomiában dolgozott. Hozzá fogott a csillagjegyzemények megigazításához s a correspondens magasságok methodusát választá. 1746 oltá az egyenesen számára alkotott csillagórtornyot birta a Mazarin-collégen. Híve maradt fáradságos methodusának, s napot éjt a nap, planeták, főkép álló csillagok vizsgálásával tölte, hogy a csillagjegyzeményeket és astronomiai táblákat megjavíthassa. Altdogteték nekie mind a két hatlábu sector, mellyek segítségével a délvonalat megigazította. A délszaki csillagokat, mellyek a parisi lát-határra soha sem tűnnek fel, látni s feljegyezni ohajtván, a jó remény fokára szándékozott utazni; látta egyszersmind a hasznót, melyet helyének megváltozásából húzand a hold, Venus és Mars parallaxisának meghatározására és sugártörésre nézve. Ezen alkalommal a 19 eszt. Lalande küldetett a C. munkájával öszveköttetett mérések végbevitelére Berlinbe, melly a jó remény fokával ugyan azon délvonal alatt fekszik. Ezen astronomiai munka négy esztendeig tartott s a kormánynak csak 9144 livr. s 5 souba került. 127 éj alatt mintegy 10,000 csillagnak állását csak nem hihetetlen sebességgel és pontossággal határozta meg C. Mivel az őt Franciaországba visszaviendő hajó a kiszabott időben meg nem jelent, hogy ne vesztégeljen, a délszaki félgolyónak egy fokát mérte meg. Azonkívül a kormány parancsára Isle de France és Bourbon szigetek pontos abroszát készítette el, mit kevesse elmenté előtt a híres tengeri utazó, d'Après, is teljesített. Hazatérven, ujra szakadatlanul a hosszproblema megfejtésére javalt különféle methodusok összevonalításával foglatoskodott. A naptól v. álló csillagoktól való holdtávolságok methodusát választá, megmutatá hasznait s a hajósalmanachok későbbben közönségesen elfogadott formáját ajánlá. Kevesbbé tanult hajósok számára ésszel teljes graphicus segédszereket gondola ki, hogy könnyen megismerkedhessenek azon methodussal, mellytől a sokáig tartó számolások miatt nem leheté nem rettegniek. Szakadatlan munkásságban, változtatva csillagórtornyán, számolás közt, academiái s tanítói kötelességi-

ben 's különbféle munkájának kiadásával tölté idejét. Megjelentek nap-táblái, „*Astron. fundamentu noviss. solis et stellarum observat. stabil.*“ (Paris 1757) 's „Ephemeriseinek” folytatása; ezenkívül különösen a' holddal 's az állatöv csillagaival kezdé foglalatostkodni. Látván, hogy iszonyu tervének végrehajtására a' correspondens magasságok methodusa felette lassu, délmesszelátót (*Mittagsfernrohr*) vive tornyába, mellynek a' csillagok rectascensióját sokkal könnyebben kell vala mutatnia; de hogy egyszersmind a' célba vett pontosságot elérje, törvényül vette, hogy új jegyzeményébe egy csillagot sem fog iktatni, mellyet 3 vagy 4 nap nem vizsgáland 's mindenkor többekkel azon főcsillagok közül öszve nem vetend, mellyeknek állását annyi ügygel bajjal állapította meg. Ez által nagyobb pontossággal határozta meg a' másodcsillagokat, mint vagyársai, Bradley és Mayer, kik, noha jobb műszereik voltak, a' kisebb fenyű csillagoknál többnyire egyetlenegy vizsgálatot elegendőnek tartottak. Sajnálatra méltó, hogy ezen szép munkára több szorgalmat nem fordított későbbi kiadója. Temérdek foglalatossági mellett még mások munkájira is tudott időt szánni. Brouguertól, a' ki haldokolva ajánlotta volt nekie kéziratit, kiadta a' „*Traité de la gradation de la lumiere*“ 's „*Traité de navigation-t*”; ezt áldolgozva; továbbá Hessen-Kasseli Vilmos, landgróf, és Waltherus vizsgálatit 's Chazelle Egyiptomban és Fenüllé a' kanari szigeteken tett utazásaikat. Iparkodását kemény köszvénybaj szakasztá felbe; de, alig lábadt fel, annál buzgóbban folytatta munkáit, ez szédulta egészségét, 's C. Mart. 21. 1762. hm. Kéziratit Maraldira bizta, ki a' „*Ciel austral, précédé d'un éloge de l'auteur par G. Brotier*“ czimű munkát adta ki. Soha tudos a' munka 's igazság nagyobb barátja nem volt, mint C. Vizsgálatinak száma 's pontossága csudálatra méltó, annyival inkább, ha meggondoljuk, hogy csak 27 évig tartott astronomusi pályája. „*Journal du voyage fait au Cap de bonne esperance*“ nevű írását Carlier bocsátotta közre (Paris 1763). bb.

CAIRO, I. KAHIRA.

CAJUS görögösen írva Gajus törvénytudó volt Hadrianus és Antoninus Pius császárok idején (117—161 K. u.), kinek életéről egyébként semmit sem tudunk. Sokféle írasai közt kivált „*Institutiójai*“ nevezetesei, először mint századok alatt Justinianus idejéig egyike a' törvény legkelendőbb tanító könyveinek, azután mint alapja a' Justinianus változtatásaiban főhelyet foglalt törvényes rendszer tanító könyvének, és ujlag mint egyetlen, nemiképen tökéletes és rendszeresen eligazított kütfeje a' romai régiebb törvénytudományok. Cajus institutiójának egyes helyeit, kivonatait és újradolgozásait már előbb esmerték. A' veronai könyvtár kéziratjának két egyes leveleit Maffei Scipio fedezte fel a' mult század elején, magát a' kéziratot pedig csak 1816 hozta napfényre Niebuhr, midőn burkus követképen Romába menvén, ut közben két napig Veronában mulatott. Sz. Hieronymus leveleit írták a' bőrré, mellyen Cajus institutiójai voltak. A' szironbört már Maffei rescriptus codexnek tartá, de az ujabbnak helyt engedni kinszerített írás foglalatját szorosban nem nyomozgatá. Niebuhr észre vette, hogy valami törvénytudományos régi munka lappang bene, és Savigny Parisban szerencsésen Cajus institutiójira vetett. A' tudományok berlini academiaja 1817 nyelvtudós Bekkert és törvénytudó Göschent küldé Olaszországba a' találmány pontosb megvizsgálására. Önkényt hozzájuk kapcsolta magát prof. Bethman-Hollweg, és egyesült törekedések a' munka nagyobb részét ismét öszvefügésbe hozta és, némelly teljesen olvashatlan helyeken kívül, kijótolta. Cajus töredékei 1820 kinyomtatattak Berlinben. Azolta prof. Blum újra átnézte a' kéziratot és némelly pótlásokra talált, mellyekkel új kiadását (1825) nevelte.

CALABRIA, hegyes partmelléki tartomány, melly Nápolynak déli részében, az Appenninek és a' tyrrhenum tenger mentében, délen a' Spartivento és Squillace fokokig 's keleten a' tarentumi öbölnél fogva a' föld-

közi tengerig terjed. 320 nsz. mf. 890,000 lak. többet foglal magában, kik közt sok Arnautak vannak. Ezen mesékben és historiában nevezetes, az utazók előtt eddig elzárt tartománynak szorosabb esmerését azon háborúnak köszönhetjük, melyet a' Francziák Napoleon uralkodása közben, József és Joakim kormányok alatt, a' büszke és vallások mellett vakon buzgó Calabressekkel 1810-ig folytattak. A' régi világban Calabria Nagy-Görögországnak alkotó része, Pythagoras lakhelye, Charondas, Zaleucus, Praxiteles, Athocles és más nevezetes férfiak hazája volt. Itt, a' hol valaha a' testi gyönyörűségekbe merült Sybaris virágzott, tartomány és nép most mély vadságba 's tudatlanságba süllyedt; mindaztalan a' nápolyi királyságnak (l. SICILIA) utolsó történetei által nevezetessé tétetett tartomány Calabria, melynek éghajlata már a' régi világban dicsértetett, 's csak némely tájékein szülnék az álló vizek, melyeknek elárkolásáról senki sem gondolkozik, az esztendő meleg szakaszaiban ragadó nyavalyákat. Bőséges harmatja az esztendő nagyobb részében kellemetes zöld pással borítja el Calabriát, melyet számos források és folyók öntöznek. Már Plinius dicséri Calabria fekete földjének termékenységét, mert a' marcesatoi nagy térséget, mely nagy pusztához hasonló, kivéven, Calabrianak mésznemű kőszikláját mindenütt fekete föld fedi. Az Appennineket legszebb fenyőfaerdők, a' Sila erdőnek már a' régiek által dicsértetett szurokkal gazdag fája, árnyékozzák; de egyszersmind mindég zöldelő 's kosenilltölgyfák, napkeleti platánok, indiai gesztenyefák, bikfák 's dió- és más fák, paradics- és figefák is díszlenek itt. A' virágokkal gazdag körösfák calabriai mannát adnak, a' mint nevezetik a' körösfának méz édességű nedve. Ezenkívül gyümölcsfákkal is bővelkedik Calabria 's legjobb ízű almákkal 's más gyümölcsökkel gazdag kerteket lehet mindenütt találni. Nádja is bőven van, melyet a' calabriai ember hajóköteleknek, kosaraknak, gyékényeknek, köteleknek 's tinhalászatra szükséges hálóknak használ; elfelejtette ellenben ezen természetajándékokkal gazdag földnek görög miveltetését, mely neki igen jó bort 's olajat adna. Gabonát, rost, sáfrányt, ánist, édes gyökeret, buzért, kendert és lent annyit természet, hogy ki is viszen; olaj-, fige-, mandola- és pamutfát plántál; sőt a' nemes cukorplánta is tökéletesen megéri benne. Selyme is igen jó. Nem kevésbé gazdag Calabria juhokkal, szarvas marhával 's kiváltképen szép lovakkal. Vizeiben vannak tinhalak, menyhalak és angolnák. Reggionál fogják a' pinna marinát (egy nemét a' csigának), melynek finom gyapjából fényes materia készítették, mely igen könnyű 's a' hideg ellen igen hasznos. Korallokat is fognak. Van továbbá alabastroma, márványa, közörlüköve, gipsze, timsója, krétája, kősója, lazurköve 's már Homerus idejében híres reze. Legnevezetesebb a' szemlélődő előtt a' nép állapotja. A' calabriai ember fővárosa kapujától 40 órányira vad, mint a' Tatar, kegyetlen, mint a' Szerecsen, pallérozatlan 's tudatlan, mint a' Senegalnál lévő Neger, de mind e' mellett is jeles tulajdonságokkal bír; mert egyenes szívű, vendégszerető 's becsületére sokat tart. A' köz nép, keves gazdagokat kivéven, általában véve szegény. Sok dolog nélkül a' paraszt csak nem abból él, mit a' természet önkényt ad. Lakhelye hasonló a' többi Europaiak sertésólaihoz. Ezelőtt a' nagyok kegyetlen önkényességgel uralkodtak alattvalójikon, kik megunván uraik jármát, hegyek közé szaladtak 's rablásból éltek. Innen tudatlanság, kegyetlenség, közzsuállás és fortélyosság 's álnokság a' nép főcharacteronásai. Az egyszer megháztatott calabriai ember megengesztelhetetlen, a' honnan örökség szerént firól fira szóló gyűlölség uralkodik többnyire a' familiák közt 's egyenként egy ember sem megyen ki fekete köpönyege alá rejtett gyilkok nélkül. Éjjel erősen bezárják házaikat. Társasági öbrentől megfogások sincs, 's a' gazdogoknak is főngondjuk mennél több pénzt szerezni. Az asszonyok nem szépek, hamar férjhez mennek 's korán elhervadnak; a' főbb rangnak is általában sem írni, sem olvasni

nem tudnak. A' férjfiak olly szerelemföltők, hogy feleségeiket mindig zárva tartják 's keményen bánnak velek. Az igazság kiszolgáltatása hiányos lévén, a' perlekedésre való hajlandóság igen nagy. A' papság épen olly tudatlan, mint romlott erkölcsű, 's a' babonás hit a' népnek minden osztályai közt általános; még a' gonosztevő is visel melyén szent ereklyéket, mellyeket gonosz tettének végrehajtásában segítségül hi. Egyébiránt a' Calabresekben sok lélek van, mellyet vagy az éghajlatnak köszönhetnek vagy a' régi Görögöktől vettek. Romlott olasz nyelveket nehezen lehet érteni. Szép termetek, erős testek, barna színek 's tüzes szemeik vannak; de szívek teljes tüzes indulattal 's vad természetűek, a' honnan a' Sardiniaiak 's Corsicaiak közé számlálthatnak, kik Európának vad emberei. (L. *Sejour d' un officier français en Calabre*, Paris 1810.) Kormányozására nézve a' tartomány Calabria citrara (éjszakira) 's Calabria ultra I. és II-ra (melly délen van) osztatik. Amannak Cosenza (15,000 lak.), ennek Reggio (16,000 lak.) és Catanzaro (11,000 lak.) fővárosaik. Csak ezekben találatnak nevezetesebb fabrikák. Selyemfabrikák Monte Leoneben (a' Görögök Hipponiumában 's a' Romaiak Vibonájában, most 15,000 lak. 's Ceres temploma omladékaival) is vannak. Legjelesebb kereskedő városa Crotone, egy kikötővel. Gerace városa Locri omladékaiból emelkedett fel. Itt van Pizzo is, a' hol Oct. 13. 1815 Murat fogatott el; innen kapta leghüségesebb város nevét 's minden polgári 's emésztésadó alól felmentetett. Azon földindulásnak, melly Febr. 1783 300 házat 's falut pusztított, 's 30,000 embert temetett el, még most is sok nyomait lehet látni. L—ú.

CALAIS, Francia tengeri város azon tenger szorosnál, melly Franciaországot Angliától elválasztja 's a' Franciaúttól Pas de Calaisnak, la Manchenak is, az Angoloktól pedig the British Channelnek nevezetik. Jól megerősített város, mellyet falain kívül még egy fellegvár 's a' Nieuvelet erőssége védelmez. 8500 lakosa 's egy kikötője van, melly a' nagy hajóknak csekély 's csak azért fontos, mivel békeség idején innen minden héten kétszer megyen posta-hajó Doverbe 's ugyan annyszor jó vissza. Az általevezés ezen 6 geogr. mf. széles csatornán, gőzhajókon, ritkán tart tovább 5 óránál. Calais 1346 III. Eduard angol király vitézi ellenállása mellett is, elfoglalta, melly ostrom egy a' legnevezetesebbek közül a' historiában. Az Angolok 1558-ig maradtak Calaisnak birásában, midőn több angol birtokkal együtt ez is francia kézre került. A' kikötőben egy emlékoszlop emlékezteti a' nézőt XVIII. Lajosnak April. 24 1814 történt visszajövetelére. 1819 15,577 utazó szált ki itt a' szárazra 's 11,033-an eveztek el. L—ú.

CALANDRA, I. MOSAIK.

CALAS (János). Ez a' szerencsétlen öreg, kit bírjai elfogódva a' legvakabb vakbuzgóagtól halálra ítélték, 1698. szül. Chartreshez közel Languedoch. Protestansnak neveltetett 's kereskedést üzött Toulouseb. Három fiját, három leányát itt maga nevelte; 's az egész város becsülé benne a' polgárt, a' becsületes embert. Egyszerre vád támad ellene, a' közel 70 esztendő öreg ellen, a' legnagyobb, legborzasztóbb bünért, mellyet atyától képzhetnek. Tudniillik legkorosb. fia, Marc Antoine, egy nap (1761) az atyai háznál megfojtva találatik; 's jöllehet az ifju régolta borongó 's busongó természeté azt gyaníttatá, hogy öngyilkolás okozá halálát, elfutja a' várest azon hir, hogy őt, a' catholica vallásra hajlandót, atyja, a' protestans, ölte meg. Calas és házanépe azonnal befogatott, 's per indított ellenek, mellyben számos tanu tette le épen nem hihető 's ki nem elégitő vallomásait. Hijában említette C. fijának borongó természetét, hijában azt, hogy ő magzatit mindenkor egyiránt 's érzékenyen szerette; hogy egyiknek közülök, ki a' catholica hitre valóban általtért, évenként pénzbeli segedelmet is nyújt; hijában emlité kora gyengeségét, melly miatt a' teljes erejében lévő ifjun illy erőszakos tettet el sem követhetett, hijában végre azt, hogy

egy ' catholica szolgáló a' háznál tettét észre vette — 's megakadályoztatni igyekezett volna: mind ezek mellett is a' toulousei parlament őt 8 kövel 5 ellen kinokra és kerekre ítélte 's Martius 9. 1762 ítéletét végre is hajtatta. Nyugton 's csendesen szenvedte C. a' kizhatást, 's midőn a' halálos padra lépett: „Ártatlan halok-még“, ugy mond „birajim tévedésbe hozattak; de hiszem Krisztus, az ártatlanság maga, még kirossabb halállal holt meg!“ Legkisebb fija örökre száműzetett; anyja, 's a' szolgáló felmentettek. A' szerencsétlen háznép Toulouseból Genevába ment lakni. Itt esmerkedett meg velek a' sem nem protestans, sem nem catholicus Voltaire 's feltevé magában, hogy a' törvény szerént meggyilkolt szerencsétlen polgár emlékezetét szennyeből kifejti. A' józan ész 's az igazságos köz vélemény ítélő széke elejébe terjeszté a' dolgot, figyelmetessé tévén egyszersmind nemzetét fenytő codexe hiányos voltára. Biztatva általa az özvegy 's gyermekei a' pernek új meghányatását kívánták. Ötven bíró vevé most új vizsgálat alá a' vádnak pontjait 's a' bevádoltakat mind egyig ártatlanoknak találta. A' király adakozásokkal enyhíté a' ki nem pótolható veszteséget, 's előkelő személyek törekedtek az elbusult háznépben könnyíteni.

CALATRAVA, I. VITÉZRENDEK.

CALCHÁS, Thestor fija, a' Görögök papja és jóslója a' trojai háboru idejében. Midőn a' Troja ellen készült tengeri hadi sereg az aulis kikötőben öszvegyült, 's elindulása előtt egy juharfa alatt emelt oltáron áldozván, az Istenektől az utra áldást kért, az oltár alól egy kigyó jött elő, felment a' fára 's ott egy verebet nyolcz fijával együtt megevett, azután pedig kővé változott. Ebből a' jósló azt jövendölte a' Görögöknek, hogy Troját az ostromlásnak csak tizedik esztendejében fogják megvenni. A' hadsereggel együtt maga is elment Troja ellen, 's midőn a' háboru idején a' Görögök seregében pestis támadott, azt nyilatkoztatta ki, hogy ezen nyavalyával Apolló áll bosszut, azért mivel papjától ennek leányát, Chryseist, elragadták, 's ezt 'Agamemnon szeretőjévé választotta. Azt tanácsolta a' Görögöknek, hogy Apolló engeszteltessék meg a' leány visszaadása által. 'S utóbb ő tanácsolta a' híres fa lónak alkotáását is, 's Aeneásnak megjövendölte, hogy Italiában országot fog alkotni. Calchas számára halála után egy oraculum szenteltetett Dauniában a' Drium nevű halmon.

K. J.

CALCINATIO (savítat). A' mit a' mai tökéletesebb chemia oxidatióknak nevez, azt a' régiek, kik a' tudomány hiányos léte miatt annak mivoltát nem esmerék, calcinatióknak nevezték. Ezen mivelet nem egyéb, mint az oxygeniummal egyesülhető testeknek azzal való egyesülete; innet magyarul savítás, savítani, jól van mondva. Minden égésnél savítás történik, de azt a' régiek még kevesebbé láták ált; az ő calcinatiójok csak az érczek körül foglalatoskodott 's leginkább a' tűz ereje által változtatta el a' savítótól tiszta, fényes, többé vagy kevesebbé függő lérczet porhanyó, széthulló, fénytelen, poridomu testté, mellyet ők *calx metallica*-nak hittak. A' savítat mind száraz uton (tűz által), mind nedves uton (savanyak által) történhetik meg. Ha az ércz a' megkívántató savanyban felolvasztatik 's az ellenhatásu test által lecsapatik, viszont *calx metallica* ered, hasonló a' tűz által eredethez. — Példánl vegyük fel az ónt. Ha ezen érczből valamely pontosan megmért részt lapos, fedetlen edényben felolvasztunk, a' fényes szín hamar szürke hártává változik, melly levétetvén az alatta lévő fényes színről, viszont hamar megújul, 's ez mindaddig történik, míg az ón egészen szürke poridomu hártává nem változott, 's ez a' *calx plumbi*, — *oxydum plumbi*, ónag, savítottott ón. Ezen ónagnak vagy ónpornak irányos nehézsége kisebb, mint a' csupa óné; de valódi nehézsége jóval nagyobb. Így ha 10 font tiszta ónt megsavítunk, nyerünk 11 fontot. A' nemes érczek, mint a' platina, arany és ezüst, ezen száraz uton nem savíthatatnak meg; de meg a' nedves uton, savanyak által, vízből, hol t. i. a' víz két elemrészére, savítóra és gyulóra, elvá-

lik, amaz az érczel egyesül, ez szabadultan elszál. Az említett II font. nál tehát egy fontot nyom a' savító sulya. A' savítatnak három lépesője van; a' legalsó tökéletlen savítatnak (*oxydatio imperfecta*), a' középső tökéletes savítatnak (*oxydatio perfecta*), a' felső felsavítatnak, savanyítatnak (*hyperoxydatio, acidificatio*) nevezetik. Az ón az említett uton a' középlepeső szerént savítattott.

—j—a.

CALCIO (rugás) ballonzjáték Olaszországban, melyet öröminnepek alkalmával játszanak. Két félre szakad a' játszó társaság, 's veres és kék ruhájok, kék és veres hajtókára, különbözteti őket egymástól. Harsongó muzsika 's színes lobogók kísérete közben lépnek fel a' térre, mellynek messze kiterjedő szélét nézők keritik. Itt a' két fél egymással szembe áll, 's mindenike négy rugót állít fel egy sorba, de úgy, hogy egyik sor a' másikat ne fedje. Közöttök 50 lépésre szabad tér. Most felreppen a' ballon, 's a' játék ezéjja az, hogy ezt lábbal rugva, mihe.lyest elérkezik, egyik rész a' másikhoz üsse ált. A' játék ideje előttök nincs tudva; ez attól függ, a' kinek tiszteletére vagy adakozásából az innep áll. A' melly fél körében az ettől kiszabott idő eltöltével a' ballon áll, az veszttett; de ritka, ki ezen játékból duzzadt lábszár 's lábikra nélkül térne vissza.

CALCUTTA, a' Hindostanban lévő angol keletindiai társaságnak elől. ülsége (10,000 nsz. mf. 32 mil. lak.). Calcutta, Bengalennek 's egész britan.niai Keletindianak fővárosa, a' Hooglynak (a' Gangesnek egy ága), nyugoti ágánál mellyen a' legnagyobb keletindiai hajók egészen a' városig eveznek, fekszik. A' Hooglyn való hajózás mindazáltal sok fővenytörtsái miatt, mellyek árkat 's nagyságát több ízben megváltoztatják, nem legbátorságosabb. Csak a' mult században emelkedett fel Calcutta egy Govindpour nevű csekély faluból mostani nagyságára 's pompás voltára. Eghajlatja, midőn az Angolok 1690 benne legelőször letelepedtek, még épen olly egészségtelen volt, mint a' bataviai; csak lassanként tétetett jobbá, részszereént egy közel lévő erdőnek kiirtása, részszereént pedig az által, hogy kitanulták a' lakosok, miképen kell az életmódot hozzá alkalmaztatni. A' colonia mind e' mellett is szünetlenül nevedett, 1756 történet elpusztítottása után csak hamar ismét helyre jött 's most egy a' világnak legpompásabb városai közül (1823-ban 78,760 ház. 197,000 lak. 's ezek közt 13,000-nél több Keresztények, 48,000-nél több Mohamedanusok, 118,000-nél több Indusok 'sat., a' város környékén kívül lévő kerületekkel, mellyekben 6—800,000-en laknak, 's a' szomszéd helységekkel 7 mf. kerülete 's 2,225,000 lak. volt). Az Angolok házai, mellyek egy különös fertályát formálják a' városnak, téglakból 's szép módon épültek 's részszereént palotakhoz hasonlók. Forró lévén az éghajlat, a' házak nincsenek egymáshoz építve, hanem távol áll egyik a' másiktól, magas és szel. lős szobáival, lapos fedeleivel 's körülte lévő tornácaival. Felette különbözik a' város ezen részétől az ugy nevezett fekete város (Peltah), mellyben a' benszülettek laknak; utszaji igen keskenyek 's görbék, sok kentekkel és számtalan vitzartókkal. Némellyek kövel vannak kirakva. Téglából, agyagból, többnyire pedig bambusnádból 's gyékényből épült házai tarkán állanak egymás mellett. Fort William nevű fellegvára nem messze a' várostól, mellyet 1757 Clive lord kezdett építtetni, pompás üt.szegű épület és sok bástyáktól vétetik körül. 10,000 emberre való ágyuzást kiálló épületek vannak benne 's a' bástyákra 600 ágyu volna szükséges. Ettől függ az egész Hoogly vizén való hajózás. Az egészet egy sáncz veszi körül, mellybe a' Hooglyból 8 lábnyi magasságu vizet lehet eresztetni. Fort William és a' város közt egy térség fekszik, melly számos sátalóktól látogatattik meg. Hindusok, Feketék, Európaiak, különféle kocsik és palaukinok tarkán tolonganak itt egymás közt. Nyugoti oldalán áll a' Wellesley marquistól egy mil. font sterl. építtetett új kormányház, egy igen pompás épület. Hajdani erőssége most vámbház, 's a' híres fekete lyuk portéka lerakó hely. Egy 50 l. magas obeliscusra, melly a' fekete lyuk

előtt áll, fel vannak mind azon szerencsétlen foglyoknak nevei írva, kik abban 1756, midőn Suraja Dowla indus vezér vagy fejedelem a várost elfoglalta 's felpredálta, a' legembertelenebb kegyetlenségnek áldozatai lettek. Más közönséges épületei: a' törvényház, egy örmény 's egy angol templom. A' város közepében egy nagy viztartó van, hogy a' lakosoknak az esztendő hév szakaszában, midőn a' Hoogly vize kellemetlen ízű, vizek legyen. Calcutta az indiai főkormányozó lakhelye, itt van a' legfőbb törvényszék, mely angol törvények szerint ítél, semmit sem tekintvén rangra, születésre és nemzetre. A' csekélyebb polgári vétkeket egy főpolitiatiszt 's a' békebírák vizsgálják meg. A' város csendességére egynehány compánia Seapoyk (benszülettek) ügyelnek. Calcutta Bengalennek főpiacza 's kereskedő városa és az a' csatorna, mellyen a' beljebb fekvő tartományok kínesei Európába hozatnak. A' kikötőben minden nemzetek hajóit lehet látni, 's a' kereskedők munkássága sehol sem elevenebb, mint itt. Vannak olyan kereskedő házak, mellyek eszt. 4—5 mil. font sterl. hoznak forgásba. Czukorral, opinnal, selyemportékákkal, mouselinnel 'sat. való kereskedése igen jövedelmes és nagy. — Asamba sok só vitetik, mellyért arany, ezüst, elefántcsont, pézsma és selyempamut hozatik vissza. Az apró pénzü szolgáló kaurik (apró csigák) a' Maldívokon cseréltetnek be rísért. A' Peguval, Siammal 's niailai szigetekkel üzőtt, ennekelőtte hasznos, cserekereskedés most igen ala ment. A' britanniai kereskedők természetesen legszamosabbak, kik közt sokan temérdek gazdagságot szereztek 's olly pompával élnek, millyent a' kereskedők közt nem könnyen találunk. Az idegenek közül legközelebb állanak hozzájuk, számokra, tekintetekre 's külső fényekre nézve az Amerikaiak, kik békeséget szerető 's munkás kereskedők; sokan nagy tőkepenzzel bírnak 's Chinával és nyugot felé a' persa öbölgi fekvő kikötőkkel nagy kereskedést üznek. Legvagyonosabbak mindazáltal a' Mongolok, kik pénzeket igen nagy interestekre adván ki, háromszorta nagyobb hasznot vesznek tőkepenzkből, mint közönségesen szokott a' tőkepenz behozni. A' Hindusok, ha gazdagok is, igen takarékosan élnek. Házaik 's boltjaik rosszak, 's csak lakodalmok és vallásos ünnepek alkalmatosságával tesznek költséget. Ekkor pompás menyezetek alá gyűlnek öszve, vesztegetve öntözik a' rózsavizet, pazarolva égetik a' jó illatu szereket 's czukros ételeiket arany edényekből eszik, míg leányok énekelnek 's tánczolnak körülök. A' kicsiny kereskedést Calcuttában többnyire a' Banianok és Sarkarok üzik, kik mindent elkövetnek, hogy a' portékákat mennél olcsóbban vehessék meg 's a' vevőt reászedhessék és megcsalhassák. Ez a' család neme nem hogy elrontaná hazájokfjai előtt hiteleket, sőt a' kik azt nagy tökéletességre tudták vinni, Pucka adme nevet kapnak, melly nagyészű embert teszen. Általában véve minden élelemre szükséges dolognak igen nagy ára van; a' honnan a' szükölködők száma igen nagy. Ezeknek gyámolítására sok jöltévő intézetek alkottattak Calcuttában, ilyenek a' benszülettek számára építetett ispotály, a' társaság szolgálatjában lévők árvájinak két oskolája, egy szabad oskola 'sat. A' fort-williami collegiumot, mellynek Wellesley marquis adott lételt, az igazgatók részszerént ismét eltörölték. Ennek eredeti rendeltetése az, hogy a' kereskedő társaság szolgálatjába lépő ifjakat a' szükséges nyelvekben 's más esmeretekben oktassa, magokviselétére vigyázzon 's azon veszélyektől, mellyeknek azok itt tapasztalatlanúságok miatt ki vannak tétetve, védelmezze. Ez az utolsó kötelesség most meg szűnt. Az 1784 sir W. Jones által alkottatott asiái társaság Asia literaturájának, historiájának, régiségeinek, mivészségének, mesterségeinek és tudományainak felvilágosításával 's nyomozásával foglalatoskodik. Kijött munkáji nagyobb részént igen becsesek és hasznosak. Garden Reachon, egy szép fákkal diszló szigeten, a' gazdagabb Angolok nyári lakhelyén, a' keletindiai társaságnak fűvészkerte van. Calc. I. „*Life in India, or the English in Calcutta*“ (Lond. 1818).

CALDARA (Antonio), híres muzsikaszerező a' mult században. Szül. 1714 Velenczében; megholt 1763 Bécsben, mint karigazgató. Templomi szerzeményei ma is tekintetben vannak.

CALDARA, (Polidoro) Caravaggio névvel, szül. Caravaggióban a' milanoi birtokban 1495, 18 eszt. korában Romába került, elejénte mint napszámos dolgoza a' Vaticanum körül foglalatoskodó kőművesek mellett; 's nagy vágyat érzett, képvisorvá lenni, midőn a' Vaticanum szobájában Rafaél tanítványinak miveit meglátta. Nem sokára szoros barátságot kötött Maturinóval, a' ki tanácsával gyámolítá az ifjut. Az antikokat és emelt miveket szorgalmasan tanulá C. 's nem sokára ügyes művész lőn, de mivel szinezete keves keccsel bírt, többnyire egy színnel festett *en grisaille*. Messinában egy olajfestést végze el, melly Krisztust a' kereszttel ábrázolja; számos szép alakokat foglal magában ezen mű, 's kitetszik, hogy C. nak a' legnagyobb tárgyak kivitelére is volt képessége. Stylusa 's módja a' régiekhez nagyon közeledék, főkép az emelt mivek utánzásában, mellyekkel Romában több házak előrészét ékítette fel. A' világhomályban, különösen a' sgraffitóban nagy volt szorgalma. Alakjai hibátlanok, szépen el vannak osztva 's rendelve, állásaik természetesek, arcjai kifejezéssel 's characterrel teljesek. A' tájrajzban is sok tehetőséget mutatott. Roma kizsákmányoltatása alkalmával 1527 Nápolyba menekedett. Midőn ismét Romába szándékozik menni, szolgálja, megvakittatva ura pénze által, megölé őt 1543. I.

CALDERARI (üstkovácsok, rézművesek). Illy nevet adott magának egy azon sok titkos társaságok közül, mellyeket az idő politicalai forrongása Olaszországban előállított. Fészkek leginkább Nápolyban, 's nem annyira a' fővárosban, mint a' tartomány egyéb részeiben vala, hol a' Carbonarikkal egy darabig öszveköttetésben, később pedig teljes ellenkezésben álltak. A' mennyiben t. i. ezen társaságok bizonyos polgári czélra törekedtek, ugy látszik, hogy irányok az olasz tartományok egyesítésében 's azok külső uralkodástól való felmentésében, mint közös alapon egyesült, de véleményeikben az eszközök 's foganat felett megkülönböztetvén, egymással tökéletes ellenségeskedésbe jöttek. Ezen egyesületek közt legnagyobb kiterjedések volt a' Calderariknak és CARBONARIKNAK (l. e.) de caracterekről szinte olly nehéz valami bizonyosat mondani, mint történeteikről; mert ámbár ők, jelesen pedig az utolsók 1817 rendszabásaikat 's tanácskozásaitak nyomtatásban köz hirre tették, ezen kulféjek részét köléletlenül 's hitelt nem érdemlő formában, részént épen nem érkeztek hozzánk. Gróf Orloff („*Mémoires sur le royaume de Naples*“ II. 286. l.) a' Calderarikról azt beszéli, hogy ezek 1813 vége felé a' Carbonariból lettek; nagyön megszaporodván t. i. a' társaság, új formát akartak annak adni 's az elébbi tagoknak nagy részét kirekesztették, kik Calderari név alatt egyesülvén, régi társaiknak esküdt ellenségei levének; Ferdinand királynak Nápolyba való visszatérése után pedig herczeg Canosa, mint politia ministere, a' Calderarik iránt kedvezéssel volt, hogy így a' gyanus Carbonarikat annál bizonyosabban legyőzhesse, melly végre őket ujonnan szerkeztette, curiákra osztotta 's fel vigyázonak minden tartományban egy középponti curiát állított, „*Calderari del contrapeso*“ név alatt; hogy továbbá ezek közt 20,000 darab puskát kiosztogattatott, de midőn a' királynak ezen csudalatos, és hire nélkül tett intézetek tudtára estek, azok folytatásának Canosa elbocsátása és számkivetése által gát vettetett, a' társaság azonban még ekkor el nem töröltetett. Ezen előadásnak mások ellene mondanak. Canosa Junius 27-kén 1816 a' ministeriumból, mellyet csak hat hónapig viselt, kilépett, 's számkivetése után három hónappal egy királyi parancsolat jelent meg, melly a' tilalmat 's büntető törvényeket a' Calderarikra nézve is megújította 's törvényes üldöztetéseket megrendelte, bár ezek elébb a' királyhoz 's a' jó ügyhöz való ragaszkodásokat bizonyíták. Maga Canosa, egy névtelen irásban (*Ipifferi di montagna*,

Dublin, 1820) gróf Orloff előadásának, a' mennyiben őt, és a' Calderarikat érdeklí, ellene mondott. Ezek, mint Canosa beszéli, nem Nápolyban, hanem Palermóban támadtak. Ott lord Bentink a' czéheket (maestranze) eltörlötte, a' mi nagy meglepédelenséget szült. Jelesen a' rézmivesek tudtára adatak a' kiralynénak, hogy ők az angol uraság ellen fegyvert fogni készek, így mozgásba jött a' nép, melyben a' nápolyi szökevények nem kis részt vevének. Ezeket lord Bentink Nápolyba szállíttatta, hol nem szüntek meg a' Murat ellen való alattomos szövetségésekben is munkások lenni, 's ez alkalommal egy a' legrégebb egyesületek közül, melly eddig magát Trinitariusoknak nevezte, Calderari nevet vón fel. Midőn 1816 elején az ezek ellen, mint az 1799-ki szövetekezések maradványai ellen, teendő nyomos rendszabásokról volna szó a' ministeriumban, herczeg Canosa nem pártolta ugyan őket világosan, hanem egy nyilatkozatá ki véleményét, hogy a' számos és veszedelmes Carbonarika nézve mint ellensúly fordíthatók volnának. Ezen ellensúly nevezetével azonban a' társaság soha sem élt, valamint herczeg Canosa írásában az említett fegyverek kiosztását is tagadja. A' Calderarik, kik ezen felvilágosítások sezerént csak ugyan az 1799. Ruffo cardinalis által öszveszedett csoport folytatásának tekintethetnek, többnyire aljas népből állottak, 's ez okon nem is jött ki tőlök nyomtatásban semmi, mint a' Carbonariktól. Tonelli Pasq. törvénytudósnak egyetlen csekély, egy ivnyi írásában („Breve idea della Carbonaria, sua origine di Napoli, suo scopo, sua persecuzione, e causa, che fe nascere la setta de' Calderari.“ Nápoly 1820) van rólok említés.

CALDERON (don Pedro de la Barca Henao y Riaño), régi nemes nemzetség ivadéka, szül. Madridban Jan. 1. 1601 's 9 eszt. korában kezdte a' Jesuitacollegiumban tanulni. 3 év mulva a' salamancai egyetembe méne, 's a' historia, philosophia és törvény valának szorgalma főtárgyai. A' költögenie korán kifejlék az ifjuban, 's 14 eszt. vala, midőn első színmivét írta: „El carro del cielo.“ Oskolájit végezvén, visszatere Madridba, 1619; 's IV. Filep király figyelmét, ki a' színházra pazarolva költe, magára voná a' dramai poësisben ragyogó talentum 's több nagyokat nyere barátul és pártfogoul. De, noha fényes jövedőt nyita reménye, 1625 elhagyá Madridot; vonzalma katonapályára vivé, 's 10 évig dicsérettel hordá királya fegyverét Milanóban és Német-Alföldön. 1630 visszahivá. Filep 's az udvari és játékszini vigalmak és innek intézése- 's különösen színmivek írásával tisztelé meg. A' következett évben S. Jago vitéze lón, 's midőn 1640 a' rendek mind elmenének Cataloniába a' hadsereggel, a' király Calderont felmenté 's egy játék készítésést bizá reá. Ekkor írta C. a' „Certamen de amor y zelos“ címü darabot, mellynek végeztével ő is követé a' hadat. Béke lón, Calderon is visszatere Musájihoz 's a' király, ki már többször mutatta vala kegyeit iránta, 30 *escudos de oro*-nyi (mintegy 120 fl. pp) hópénzt rendele számára. Most egészen mivészetének éle 's nagy fényel játszá a' nagy elme dicső szüleményeit. 1651 engedelmet nyere egyházi életre lépni 's két év mulva káplánnyá lón az érseki templomnál Toledóban. De ezen tiszte távol tartá az udvartól 's 1663 eddigleni hivatalának megtartása mellett, az udvari kápolnához mint *capelan de honor* ment által 's fizetése a' sardiniai jövedelemből járandó évpénzzel bővítették meg. Az urnapi darabokért *autos sacramentales* is (mellyek, miolta pap lett, vallásos és kora haladtával mind inkább mysticismusba áltmenő érzetének több eleményt adának, mint világi játéka, 's ezek iránt elhídegíték) gazdag jutalmat nyere Spanyolország főbb városaitól. 1663 S. Pedro szerzetébe lépett, melly őt 1666 *capelan mayor*ává választotta. Megholt Maj. 25. 1687, 87 eszt. korában, 's a' madridi S. Salvador-templomban takarított el. A' szerzet, mellynek vagyonját hagyta volt, elhunyt fejének halából pompás emléket emeltett. — Calderon a' Spanyolok legjelesb költőjinek egyike, 's ha talán nem olly

termékeny is, mint Lope de Vega, sokkal átgondoltabb műveinek terve, szorgalma a' kivitelben sokkal nagyobb. Erzelme, mint Schlegel W. A. mondja, mély, phantasiája merész, nyelve nemes, tiszta, kellemes hangzatu, meglepők 's égő színekkel írottak képei. Mély 's szives szeretettel öleli ált az egész természetet, 's ezt dicsőíti, mint szüntelen visszatérő örömhymnus, poésise. A' közelhez teszi a' legtávolabbat, a' legnagyobbat a' legkisebbhez, csillagokat virágokhoz, gyémántokat harmatcseppekhez, 's ha gyakran visszatérnek is kedvenczképei, örül a' kebel, mint a' szép virágnak viszontörül, ha különb öszverakásban többször előjő. A' spanyol dramát Calderon vitte a' tökély legmagasb fokára. Színművei közt sok a' szövvényes darab, mások hősi comœdiák, mások ismét történeti dramák, némelyek megérdemlik a' tragoedia nevet, mint: „*El principe constante*“ 's a' sorstragoedia: „*La vida es sueño*“ Legteljesb gyűjteménye C. dramai munkájának illy czim alatt jelent meg: „*Comedias del celebre poeta español D. Pedro Calderon de la Barca, que se ga a luz D. Juan Fernandez de Apontes*“ sat. (Madrid 1760 — 1763), melly 112 játékot foglal magában. Legujabb kiadás: „*Las comedias de D. Pedro Calderon de la Barca contadas con las mejores ediciones hasta ahora publicadas, corregidas y dadas a luz por J. J. Keil. En IV tomos*“ (Lipsee 1827 — 1831, 108 comœd.); Mindöszve 128-ra teszik C. dramájának számát. A' Németek egyes darabok remek fordítását bírják Schlegel- Gries- és Masburgtól. — *Autos Sacramentales* nevű egyházi játékaik elhomályosítanak mindent, mit a' spanyol literatura e' nembn teremtett vala. Irt azonkívül előjátékokat (*lous*) és intermezzókat (*saynetes*) is. 73 urnapi darabot 's szintannyi előjátékot ada ki a' nevezett Juan Fernand. de Apontes ezen czimű gyűjteményben: „*Autos sacramentales alegoricos y historiales de Phoenix de los poetas, el Español, D. F. C. de la Barca*“ (Madrid 1759 — 1760, 6. költ. 4). Urnapi darabjainak száma 95, előjátékinak 200, intermezzójinak 100. Kisebb költeményei, dalok, sonnetek, romanczok, 's a' t. nem jelentek meg nyomtatásban. Több. l. „*Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur*“ Schlegeltől és „*Wiener Jahrbücher*“ (N. XVI. XVII, 1822, told.). Vö. SPANYOL LITERATURA.

CALEDONIAK, egy nagy nemzetnek, vagy is inkább egy mai Skóciában (Britannia barbara) volt népszövegségnek hajdani neve. Tacitus Németeknek tartja őket, mások pedig, 's talán helyesebben; Celtáknak. A' Caledoniak a' mai hegyi Skóciáziak eleji. L—ú.

CALEDONI CSATORNA. Ez az atlaszi tengerrel a' William erőségénél (Fort William) Skóciának Inverness nevű grófságában kezdődik 's a' szél. 56—530-ig megyen, a' Loch vagy Lochy, Vich és Ness tavain keresztül Murray-Firthig, az éjszaki tengernek egy öbléig. Ezen csatornának mind a' két torkolatját erősségek védik. Minden europai csatornák közt, kivéven a' német-alföldi új 's Amsterdamtól Nieuwe-Diepig menő esatornát, legmélyebb, mert vize 23 angol láb. mély. 32 ágyus fregátok, mellyek 20—21 láb. mélyen mennek le a' vízbe, könnyen evezhetnek rajta. 8 főzsillipe van. Torkolatjai olly tágasok 's mélyek, hogy a' legnagyobb hajósseregnek is elég helye lehet benne. Ásatása 800,000 font sterl. került. Okot reá részszerént a' szigeteken 's hegyek közt lakóknak élelem nem léte miatt való kivándorlása, részszerént a' kereskedés adott, melly annalélőtte igen nehéz volt; mert Skóciáza ezen része kősziklák szigetekkel 's fővenytörésekkel lévén körülvetve, ámbár a' tengeri mappákon pontosan ki voltak is a' víz alatt lappangó kősziklák jelelve 's a' partokon mindenütt találtattak is világító toronyok, a' hol szükségesek voltak, még is veszedelmes volt a' hajózás, ha szelek dühösködtek, a' honnan mind itt, mind a' jütflandi partokon többször történtek hajótörések. Ellenben miolta a' csatorna kész 's egészen hajókázható, a' hajósok ezen veszedelmes helyeket kikerülhetik. Ha ellenkező irányban fu a' szél, gőzhajók huzzák a' hajókat. Mezei gazdálkodási

tekintetben is hasznos ez a csatorna, mivel az ezt ásók közül sokan telepedtek meg a csatorna mentében, minthogy természetnyelveiket könnyen elszállíthatják. Még a nagy földes urak is elkezdették a csatorna's említett három tó mentében a földet mivelletni, a hol 20 esztendő előtt kőszikláknál, ingoványnál 's hangafánál egyebet nem lehetett látni. Ez a csatorna lesz jövődében Irland, Liverpool 's a keleti tenger közt fő vízi út. Asatása által ezen ezelőtt szegény és pusztá tájékon sok pénz hozott forgásba 's egyszersmind a skóciai halászatot nagy virágzásba hozta. L-ú.

CALEIDOSKOPIUM, Brewster David (szül. 1785 körül), az edinburgi kir. társaság tagja 's az „*Edinburgh encyclopaedia*” és „*The Edinburgh philosophicall journal*” (ennek fő-) kiadója, által feltalált *catoptricus* műszer. Önkényes hosszasága 's bőségű belől feketére festett csőben vagyon 2 tükrök a csőnek egész hosszában, melly úgy van egymással szemközt állítva, hogy a köztök lévő szegelet a körnek negyed, nyolczad, 12 vagy 16-od részét tegye. A szemüveg, melly közvetlenül a tükrök előtt van, valamint a tükrök végénél lévő második üveg, laposak; a cső első végében vagyon egy homályosra köszörült üveg. Ezen két üveg közé tesz az ember mindenféle színű üvegdarabocskákat, mohot, leveleket 's t. ö. tetszés szerént. Minthogy pedig ezen, bármily rendtelenségben is fekvő tárgyak, a szemnek mindég rendes formában, még pedig annyiszorozva tűnnek elejébe, a hányszor foglaltatik a körben a tükrök között lévő szeglet, és egy szintannyi szegeletű arabeszknemű figurát képeznek, melly annyiszor változik, a hányszor az őt képző tárgyak egymásra nézve más helyzetetésbe jönnek, úgy hogy a csőnek csupa forgatása által majd a középpont körül 's ebből előjőve, majd a kör körül 's ebből felfelé menve, szüntelenül változva új képek mutatkoznak: ezen műszer tehát nem csak kellemetes mulatságnál, hanem czifraságok, arabeszkek, mindennemű *materia-mustra*-rajzolóknak kimeríthetetlen forrásul szolgálhat. Ez utolsó célból a *caleidoscopium*nak lábat is készítettek, hogy a mozgás által változó, de szintugy igen ritkán előállítható képeket a rajzoló előtt bizonyosabban lehessen megtartani.

CALEMBOURG, neme a szójátéknak, melly szerént valamely szót, hangja megtartása mellett, más, egy vagy több, ugyan azon v. más nyelvből kölcsönözött szóval váltunk fel, 's így az egy hang alatt több egymással elmésen öszvefüggő értelemmel játszunk. A szorosan vett szójatek mindenkor ugyan azon szónál marad; itt csak a hang ugyan az. Illyen Szirmaynál a te! le! ki! teleki, tele-ki, tele ki . . . Teleki szókban való enyelgés, 's a Kóka és Uri nevek hangján latánul elméskedő káplány felelete. (lap 87.) A francia nyelv illyesekben felette gazdag. Mondják, hogy valami Calemburg nevű westfaleni gróf adott szócsavarásaival Bièvre marquisnak legelőbb alkalmat ezen új elmesség bővebb alapítása- 's kelethe hozására.

CALIGULA (Cajus Caesar Augustus Germanicus), fija Germanicusnak Agrippinától, 12 K. u. született a táborban, hihetőleg Németországban, és a legiók között neveltetett. Mivel ekkor a *caligae* nevű kisdud katonasart viselte, a katonáktól Caligulának neveztetett. Tiberius császárnál úgy be tudta magát szinleni, hogy nem csak elkerülé szülejinék és testvéreinek kegyetlen sorsát, hanem méltóságokkal is tetéztették. Tiberiust elemésztette e lassu méreggel, mint némelyek állítják, bizonytalan. Hogy Tiberius közelgete halálához, Caligulát és Drusust fiát, Tiberius Nerót, tevé Svetonius szerént birodalmi örököséivé. Azonban az atyjáért, Germanicusért, közkedvességű Caligula könnyen csak magának tarthatá a bibort. Roma örömmel fogadta őt és a birodalom távolabbi tartományai örvendezve köszönték. Első tettei valóban igazságosak és nemesek voltak. Anyjának és testvéreinek, Nerónak, hamvait legtisztesebben eltakaríttatá, az országos foglyokat mind szabadon

bocsátá, a' számlázottakat visszahívá és minden felségsértési vádlást eltilta. A' tisztviselőknek szabad 's független hatalmat adott. Tiberius végrendelésének, ámbár a' tanácstól foganatlannak ítéltetett, minden pontját a' fenébb említett egytlenen kívül hiven teljesítette. Hogy consulnak választatott, nagy bátyját, Claudius, consulsársának vette. Így uralkodásának első nyolcz hónapját sok nagylelkű tettekkel diszesítette; ekkor nyavalyába esett, melly után hirtelenül kegyetlen 's vad tyranná változék. A' legmesterségesebb kínzásokban gyönyörködött. Vendégeskedései alatt a' gonosztévőket sőt ártatlanokat is kizoztatta és lefejeztette; a' legelébbkelő személyeket naponként veszteté. Örült dölýfében magát istennek tartá és olly tiszteletet adata magának, mellyel Apollót, Marst, sőt önmagát Jupitert imádnák. Venusnak és egyéb isteneknek diszjeivel ékesítve is merészkedék nyilván megjelenni. Onistenségének templomot emelt. Egyszer azt ohajtá, bár az egész romai népnek csak egy feje volna, hogy egy csapással levághatná. Egy régi költőnek ezen szavait: „*Oderint dum metuant*“ gyakran emlegeté. Legnagyobb bolondságainak egyike volt a' Bajae és Puzzoli közt való hidnak építtetése. Ezen csudaépitményt ő maga szentelte fel, és minekutána a' következő éjt barátjaival együtt dobzodásban töltötte, hirtelen, hogy elutazása előtt még valami különöset mívelne, sok embert minden idő, rang és gondolkodásmód különbsége nélkül öszvefogatott 's tengerbe hányatott. Visszatérésekor diadalmi pompával ment Romába, mert mondasaként a' természetet meggyőzte. Ezután a' Németek ellen készült, 200.000-nél több emberrel ment ált a' Rajnán, de néhány mértföldnyire utazta után ismét visszatért, a' nélkül hogy csak egy ellenséget is látott volna. Olly rettegés fogá el, hogy a' hidhoz érkezvén, mivel azt a' tóduló sokaság ellepte, katonájának feje felett kézről kézre emelteté magát. Ezután Galliába ment, mellyet példátlan telhetetlenséggel kirabolt. Nem elégelvén meg az így nyert tetemes zsákmányt, számlázott testvéreinek, Agrippinának és Livillának, vagyonját, sőt a' régi udvar butorait, M. Antoniusnak, Augustusnak, Agrippinának ruháit is eladta. Minekelötte Galliát elhagyá, azt hirdette, hogy Britanniába szándékozik. Hadjait a' tengerparton öszvegyűjtván, fellépett egy pompás hajóra, de a' száztól alig távozván, visszafordult, seregeit rendbe szedte, jelt adott az útközetre 's parancsolta katonájának, töltsék meg csigákkal zsebeiket és sisakjaikat, mondván, ez a' tengertől kicsikart zsákmány palotámát és a' Capitoliumot illeti. Romába visszatérvén, hadi tetteiért triumphust kívánt, de ovatióval megelégedett. Eltökélette, hogy a' tanácsnak, melly nem volt inye szerént, nagyobb részét 's Roma legjelesebb fíjait elvesztesse. Bizonyítá ezt a' halála után talált 's a' meggyilkolásra kiszemeltek neveivel beirt két könyv, mellyeknek egyike gladius (kard) másika pugio (gyilkol) ezimél volt bélyegezve. Azonban a' tanácsal ismét öszvebékül, mivel magához méltónak találta. Nyivános bordély és játszó helyeket tartott 's a' bemenetel árát maga szedegette. Incitatus nevű lova kedvence volt. Ennek tulajdon házat és szolgákat rendelt, márványból 's aranyból éttete, papjainak sorába felvétette, sőt consullá is akarta neveztetni. Homerus költeményeit is ki szándékozik írtatni, Virgiliusnak és Liviusnak képét 's munkáit csaknem minden könyvtárakból elraboltatá, amazét, mert véleménye szerént genie és tudomány nélkül szükkölködik, ezét, mert nem hiteles történetíró. Caligula már ifjúkorában megromlott, minden testvéreivel bujálkodott. Minekutána több feleséget vett 's elhajtott volna, Caesonia fogva tartá. Végre a' Chaelea és Cornelius mind a' ketten a' testőrzők ezeredesei- vezérlette öszveesküvés kivégezte életének 28-dik, tyrann-uralkod. 4-dik évében (37—41. K. u.).

B. L.

CALIXTINUSOK vagy Utraquisták, a' Hussitáknak egy felekezete Csehországban, melly leginkább azzal különböztette magát a' Catholicusoktól, hogy az Ur vacsorájában a' világiak számára is megtartot-

ta a' poharat, vagy az Ur vacsoráját azoknak is kétszin alatt kívánta kiszolgáltatni (I. HUSSITÁK). 1450-tól 1471-ig Podiebrad György alatt, ki maga is ezen felekezethez tartozott, az ország calixtinus rendjei voltak a' leghatalmasabbak, Wladislaw alatt is fentartották szabadságokat 's a' reformatio után a' 16 században a' Protestansokhoz állottak 's olyan sorsok lett, mint ezeknek Csehországban. Midőn s' schmalkaldeni háboruban hiték sorsosai ellen hadakozni nem akartak, elejénte keményen üldöztettek; de 1556 fogva első Ferdinand, ha bár nem volt is barát-jok, részeltette őket egyéb evangelicus jobbágyaival együtt a' vallásbéli békeség hasznaiban, II. Maximilian pedig ezen jeles fejedelem teljes szabadságot adott nekik vallások gyakorlására. II. Rudolf alatt kedvetlenebb sorsok leve 's csak nagy nehezen mehettek annyira, hogy Julius 9. 1609 egy császári level által az a' vallásbéli csehországi vallástétel, niellyet a' cseh atyafiakkal és Evangelicusokkal együtt készítették, végre megerősítettett, valamint az isteni tisztelet rendtartása is, melly szerint Pragában különös consistorinmot állíthattak fel 's templomokat, oskolákat és tanítókat szabadon tarthattak. Minthogy azonban Mátyás alatt ezen császári level ellen rajtok több rendbeli sérelmek történtek, az egyesült Protestansok 1617 gróf Thurn vezérlése alatt magok védelmére kikeltek, az által a' harmincz eszt. háboru tüzet gyújtották meg, de minekutána az általok választott király a' palatinális Fridrik alatt keves ideig győzedelmeskedtek, 1620 Pragánál egészen meggyőzettek 's ezen meggyőzésnek a' Protestansok tökéletes elnyomatása lett következése. II. Ferdinand sok Calixtinusokat, Lutheranusokat és Reformatusokat, mint pártütöket, megöletett, sokat pedig az országból kiköltözni kinszerített; 's III. Ferdinand sem terjesztette ki a' westfaleni békeség kedvezéseit a' csehországi Evangelicusokra. Ennek következői sem mutattak nagyobb kedvezést a' protestantismus iránt, 's csak II. Jósef adta vissza 1782 a' csehországi Evangelicusoknak a' szabad vallásbéli gyakorlást, mellynek a' Lutheranusok és Reformatusok, kik közé a' Calixtinusok maradványai is elegyedtek, még ma is birtokában vannak.

K. J.

CALIXTUS. Pápák. I. Az egyház kormányát 218—223 viselte, midőn, mint némellyek tartják, a' felzendült néptől kutba vettetett. II. Guido, Wilhelm burgundi grófnak fija, viemei érsek 's a' pápa követe Franciaországban. II. Gelasius helyébe, ki V. Henrik cs. elől szaladván, Clugny monostorban holt el, itten választatott és Vienneben koronáztatott meg 1119. Még azon évben egyházi gyűlést tartott Toulouneban Brius Péter 's követőji ellen, és Reimsben, hogy az investitura miatt támadott hosszas háborgásnak véget vessen, hol mind a' császárt, ki chalonsi egyezését már megbánta, mind ennek ellenpápját, VIII. Gergelyt, ujonnan átok alá veté, megerősítvén egyszersmind a' simonia, a' világi investitura, egyházi hivatalok örökösödése, stolaízetés és papok házassága ellen régebben hozott végzéseket. — A' yorki érsek függetlenségét a' canterburyi ellen pártul fogván, I. Henrik angol királlyal Gilsonban öszvejött, hogy ezt annak részére megnyerje, de szándékában kevéssé boldogult. Szerencsésebb volt a' császár ellen, kinek híveit Németországban a' Szászok 's egyéb szövetségesi, Olaszországban pedig a' Normannok ostromlák; ezektől segítettvén, 1120 Romát, 1121 Sutrit foglalá el, és az itt kézbe került ellenpápat klastromba záratá. Végre a' császár 1122 a' wormszi egyezésre lépett, mellyben, engedvén a' pápák főbb kívánságinak, az egyházi átok alól feloldoztatott. Calixtus uralkodását nevezetesíti még a' 1123 tartatott első laterani közönséges egyházi gyűlés. Megholt Decemb. 12. 1124. — III. Máskép János, tusculumi püspök és strumai apát, egy a' négy ellenpápak közül, kik III. Sándor alatt az anyaszentegyházat háborgatták. Választatott III. Paschalis halála után 1168, de méltósága csak I. Fridrik császártól és az ezzel tartó német 's olasz rendektől esmertetett meg. Minekutána pedig a' császár

Sándorral megbékélt, Calixtus is elhagyván hiveitől, Sándornak meghódolt, kinek kegyelméből azután a' beneventi helytartóságot viselte. — Ez tehát nem számláltatván a' törvényes pápák közé, későbbben nevét Borgia Alphons, valenciai érsek és Aragoniai Alphons tanácsosa vette fel, ki, IV. Eugeniusztól cardinalisságra emeltetvén, V. Miklós halála után 1455 választatott. Főgondját a' kereszténységet mind inkább fenyegető török hatalom megtörésére fordítá, de a' keresztény fejedelmek egyenletlensége, az aschafenburgi concordatum megsértéseit fájáló Német rendek ellenkezése, III. Fridrik császár szokott lassúsága, végre a' papi tizedek miatt neheztelő Francziák ellenmondásai, meggátolák minden igyekezeteit e' gondos 's előrelátó pápának. Azonban magára hagyatva is, mind a' porta ellen fellázadt Scanderbeget pénzzel segíté, mind hajósseregét, péliát kívánván adni, a' Török ellen megindítá, de ez a' hatalmas birodalomnak keveset árthatván, csak három apró szigetet foglalt el. Nagyobb szolgálatot tevé a' buzdításaira egybegyűlt kereszties had, melly Capistran alatt Hunyadi János belgradi győzedelmét igen segíté. — Unokáját, noha gonosz hirben álltak, felette kedvelé, kettőt cardinalissá nevezé, a' harmadikat, Pétert, spoletoi herceggé 's Roma kormányozójává tette, sőt mint némelyek vélik, a' nápolyi királyságot is, melly akkor pápa feuduma vala, ennek szánta; az bizonyos, hogy Ferdinándot, Aragoniai Alphons természetes fíját, atyja követőjének megemerni nem akará, a' mi, valamint Benevent és Terracina megtagadása is, hajdani fejedelmét tőle egészen elidegenítette. Megholt Calixtus August 6. 1458. S. M.

CALIXTUS (tulajdonképen Callisen György), a' Lutheranusok legtelkesebb 's legmegvilágosodottabb theologusa a' 17-dik században. Született Dec. 14. 1586-ban Holstein tartományának Meelby nevű helységében, tanult Flensburghan és Helmstädtben; 1605 a' helmstädti universitasban a' bölcsekedésnek privat tanítójává lett, 1607-ben a' theologiára adta magát, 1609-ben meglátogatta déli Németország universitasait, 1611-ben Helmstädtben némelly egyházi dogmák ellen ezafelő értekezésekkel lépett fel, mellyek úgy mutatták őt, mint nagyon jófejű 's éleseszű tudóst 's mint az uralkodó babonák merész megtámadóját. Nem sokára azután egy gazdag Hollandival együtt több ideig utazott Hollandiában, Angliában és Franciaországban, melly utazásában a' különböző vallásbeli felekezeteket 's a' maga idejebeli legnagyobb tudósokat kívánta közelebbről megismerni. 1613-ban ismét visszatért Helmstädtbe 's theologiabéli hírességének fundamentomát különösen azon győzelem által vetette meg, mellyet 1614-ben egy vallásbeli beszélgetés alkalmával Turrianus Jesuitán nyert. Még ezen esztendőben theologia professorává 's nem sokára azután königlutteri apáttá 's egyházi tanácsossá lett 's egész haláláig (mh. Mart. 19. 1656) a' legszorgalmasabb 's legkedvesebb tanító volt Helmstädtben. Nagy elméjénél, széles és mély tudományánál, utazásai által a' világ 's az emberi élet folyamatajra iránt nyert tapasztalásainál 's magasabb szempontjainál fogva is merészebb vizsgálódásokra, világosabb belátásokra 's a' különböző vélekedésük iránt szelidebb gondolkozásra volt hivatva, mint az akkori theologusok keskeny lelküségé kívánta, sőt csak szenvedhette is. De azon czivakodások, mellyekbe keveredve volt, nem engedték új ideáját 's historiai felfedezéseit nagyobb tökéletességben kidolgozni, mint számos, többnyire hamar irt, munkájában kidolgozva vannak; azonban a' helyett sok tudós és megvilágosodott theologusokból álló oskolát fundált, kik becsületét védelmezték. Ezek közé tartozott különösen fíja is, Calixtus Fridrik Ulrik (született 1622. mh. 1701). K. J.

CALKAR, (János) német-alföldi képiró, Eyk János oskolájából, szül. 1500 körül Calkarban, Eyk festései mellett egyszersmind Titian remekei után képzé magát Olaszországban, de genialis alkotásiban a' természetnek mindég hive maradt. A' leggyakorlottabb szem is alig

különbözteti meg Titian festéseit a' Calkarétól. Kölnben a' boisseréei gyűjteményben van tőle egy *Mater dolorosa*, mellynek, ugy látszik, az ellendarab (hihetőleg egy *Ecce homo*) hija. Rubens nagy tiszteletben tartá Calkar festéseit 's ezen mivésznek egy kis képét mindég magával hordá, ha utazott. Ezen kép a' pásztorokat ábrázolja, mint fogadja őket József a' Jézus jászlánál. Itt is, mint Correggio éjében, a' gyermektől özőnlík szét a' világosság. Most a' belyederei képtárban van. Calkar toll- és krétarajzainak szintolly a' mübecsek, mint festéseinek. Vasari képirók biographiájában csaknem mind tőle vannak a' portrait-k, ugyszinte Vesalius anatomiai munkája táblái. Velenczéből Nápolyba ment 's megholt 1546.

I.
CALLICO, eredetileg keletindiai fejér pamutzövet, melly Angliában fejérittetett, Manchesterben 's Londonban valamint más fejér kárton nyomtatott 's így jött kereskedésbe. A' külföldön rövid idő mulva minden nyomtatott angol kártont callicónak neveztek. Később Angliában is, kivált a' külföld számára keletindiai fejér callico helyett Angliában szőtt fejér kártont vettek. Minthogy pedig ezen kártonokat közönségesen barnára festették olyan mustrakkal, mellyekben veres virágok voltak legszembeütőbbek, kétféle neme jött először a' német kereskedésbe: ful chints (kétszernyomatott), midőn a' veres szín kétszeresen nyomtatott reá, és half chints, egyszerű veres nyomás. Később az Angolok más színekkel nyomtatott callicót is hoztak be a' kereskedésbe, 's míg az ugy nevezett szárazföldi rendszer az angol készítményeket elzárta a' száraz földtől, minden német és helvetiai fábrikások callicónak neveztek nyomtatott kártonjokat.

CALLIGRAPHIA, szép írás mestersége. Szép az írás, ha annak egyes betűi, mellyeknek öszvehangzó 's egyirányos folyamatjából áll, különvé is szépek. Szép a' betű, ha annak saját alakja tisztán, tökéletesen 's valami gyengéd, az észnek és képzeletnek tetészó, jelentéssel van kiejtve. Több betűnek együtt öszvehangzó alakadásban kell lennie, melly azt kívánja, hogy a' nagy és apró, a' gömbölyű és szalás betűk nagysága (szélessége és magassága) egymáshoz illő szerény mértéket tartson. Végre az egyirányos folyamát el van érve, ha a' betűk és közök, az egyes szók és sorok az elejénte felvett mértéket általjában megtartják. — A' latán vagy angol írás, melly a' miénk is, mint legegyszerűbb 's legidomosabb, a' szép formák felvételére is legalkalmasabb; 's hihetetlen, mennyi különbféleséget tudtak az Angolok (kik e' nemben legegélybb tütek fel), Francziák, 's más nemzetbeli calligraphusok ezen egyszerű szépnék körében előállítani. Leginkább látni ezt a' betűfestésben, holott a' szép írás főpontját eléri. A' magyar folyó írás (current) szép idomu, ha a' közép apró betűk magasságát $\frac{4}{4}$ re osztva, a' közön alól vagy felül menő vonások megszakasztva 8, visszahajtva 9 ilyen negyedek kapnak, 's a' nagy betűk is ezen utóbbi mértéket megtartják. Utmutatást a' szép írásra adtak Heinrigs Coloniáb., Küsel Prágáb., kik nálunk is legesmeretesebbek. Szép példányleveleket irt hazánkban a' több. k. az ügyes és szorgalmatos Fischer József Pesten. Ugyan itt Nyagoi P. I. oláh oskolamester; tollának jeles miveit adá az általa kezdett *Calendarium Romanescu* czimlapjain, jelesen az 1831 (metszette Collmann), 's tőle még e' nemben ki-dott hirdetménye szerént tetemest várhatni. — A' toll vagy betűk által eső rajzolás, a' felette picizny írás, a' sok, 's ha a' tiszta világosságnak ártanak, türhetetlen czifrák mérő játékok, vagy a' leczkét kereső mester boltja felett megannyi hódító czim.

—t—
CALLIMACHUS. Ezen híres görög költő Cyrenében született Lybiában 's Ptolomaeus Philadelphus uralkodása alatt virágzott mintegy 250-ben K. e. Élete környülállásairól csak annyit tudunk, hogy jeles familiából származott, Alexandriában a' szép tudományoknak és mesterségeknek oskolát nyitott 's abban több híres tudósokat nevelt p. o. Eratosthenest, Rhodusi Apolloniust, Bysanti Aristophanest 's a' t. Pto-

maens Philadelphus helyet adott neki a' museumban, hol mint egyéb tudósok a' királytól kapott tartást. Hasonló kedvezéssel volt iránta egész haláláig Ptolomaeus Evergetes is. Ezen kedvező állapotban írta csaknem minden munkáját, melyeknek száma Suidas szerint igen nagy volt. Most némelly töredékeken kívül csak 72 epigrammát és 6 hymnust birunk tőle. Berenice hajára írt költeménye Catullus deák fordításában maradtott fenn. Callimachus versei a' maga ideje bélyegét viselik, melly az elme fogyatkozását kérkedékeny tudóssággal akarta kipótolni. Egyszerű nagyság helyett mesterkedés és szerfeletti pompa, ritkaság, régiség — 's tudósságvadásza látszik benne. Callimachust legjobban kiadta Ernesti J. A. Leydenben 1761. 2. kötetben. K. J.

CALLIOPE, a' kilencz Musák egyike. Arról lehet megismerni, hogy egyik kezében tubát vagy trombitát, a' másikkban vitézi költeményt tart, 's fejét virág és borostyánkoszoru ékesíti. Mind az által a' hősköltemény Musájává csak később időkben tétetett. K. J.

CALLISEN, (Henrik) orvos és seborvos, szül. 1740-ben Pentzen a' holsteini herczegségben, egy szegény predikátor fija volt, maga mivelte magát, a' hadi és hajósseregnél szolgált, azután a' kopenhagi gyógyházakban, 1771-ben a' dán hajóssereg főseborvosa lett és 1773 a' kopenhagi egyetemnél a' seborvoslás tanítója. 1777 írá „*Instit. Chirurgiae hodiernae*” című munkáját, mellyet egész Europa kedvezőleg fogadott el 's melly szerint a' bécsi és orosz egyetemekben köz tanítások tartatnak. Jeles értekezéseket is adott némelly orvosi folyó írásba. A' berlini orvos- seborvosi oskolának első tanítószékre hivatást nem fogadá el. A' dán király tanácsossá tevő 1802-ben, Danebrogsmanná 1809 és commandeuré 1813-ban. Megholt Kopenhagban Febr. 5. 1824-ben, 84 esztendő korában. —j—

CALLIPYGUS, I. VENUS.

CALLISTO, Diana Nymphaja, Lycaon arcadiai király leánya. Jupiter megszerette 's azért a' féltékeny Juno medvévé változtatta. Utóbb Jupiter által a' csillagok közé tétetett, hol most is nagy medve nevet visel. K. J.

CALLOT (Jaques), híres rézmetsző, szül. 1594 Nancyban, tekinetes nemzetségből. Szüleji szorgosan taníttaták, hogy majd egyházi vagy országhivatalban lelje szerencséjét; de C. t. a' mivészethez meggyőzhetetlen hajlandóság voná, 's övéi ellenzésének daczára keresztültőre minden gáton, mellyek mivészi szelleme reptét akadályozák. Még nem volt 12 eszt., midőn, szülejit odahagyván, koldulva került vándorló Czigányokhoz 's Florenczbe ment, hol, elválván társaitól, Canta-Gallinánál kezdte tanulni. Innen Romába vette magát, de megismerte egy nancyi kereskedő, visszavitte szülejihez, 's a' fiúnak ismét oskolába kelle járnia. 14 eszt. korában újra Olaszországba szökök; most testvére vezette haza Turinból. A' makacs vonzalomnak meghódola végre az atyai akarat, 's C. a' francia követet kísérte el Romába, hol a' halhatatlan remekeket nagy szorgalommal tanulta 's rézre metszeni Thommassin Filep oskolájában. De a' sors nem sokára innen is számüzé; mert a' mester nejeinek kecei lángra gyújták az ifju mivész keblét, 's kénytelen volt elhagyni Thommassin oskoláját. Most Florenczbe ment, hol II. Cosmus nagyherczeg kegyesen fogadta 's évpénzt rendelete számára. Itt éle C. a' nagy herczeg haláláig 's buzgón üze mivészességét. 1621 visszament honvárosába 's ott holt meg Mart. 28. 1635, 48 eszt. korában. Tetemeit a' nemzetségi sirboltba takarították, 's neje és testveri emléket emeltettek nekie; de ez is áldozatja lett a' revolutio viharainak. — C. termékeny phantasiája 's élénk szelleme számos miveket teremtett, 's hihetőleg azért hajlott az étetésmivészethez, mivel ez által leghirtelenebben valósíthatta képeit. Az elrendelés-, öszverakás- és világitásban nem ragyog ugyan, de egyes partiek igen jelesek; rajza hibátlan, alakjainak állása többnyire kedves; csoportozatának különbfélesége nagy, erőltetett

contrastok nem sértik a' szemet, a' kifejezés hathatós, 's a' kivitel mesteri kézzel vezetett mivárra mutat. Kis alakok rajzában, mellyekkel csaknem minden miveit bőven megrakta, főképen jeles. Mivei, kivélen a' szent tárgyakat, többnyire csaták, ostromok, bálók 's egyéb vigalmi és innepi jelenések. Ideagazdagságának legfényesb tanuja a' „Florenzi vásár” (mag. 14. hüvelyek 8 von., szél. 25 hüv.), mellynek legközebb tárgyaiba is bizonyos romános eredetiséget lehelte képzelme varázsa. Legtökéletesb mivei közé tartoznak a' koldusok és a' háboru nyomorúságainak következesei is (18 lap.). A' comicumhoz olly nagyon hajolt, hogy még a' szent tárgyak ábrázlásában sem állhata ellen szeszélyének, ilyen p. o. Sz. Antal kísértetése, hol az Antalt kísértő ördög puskává hosszult orra 's egy vig tüzmivész ördög különösen gyönyörködtet. Callot volt első, ki az étetésnél választó vizet 's bizonyos kemény firnajszt (*vernice grosso de' lignaivoli*) használt. Vö. Gersaint „*Catalogue de Lorangère*” és Housson „*Eloge historiques de Callot, noble Lorrain, célèbre graveur*” etc. (Brüssel 1766). I.

CALMAR, fővárosa Smaelandnak Svécziában, a' keleti tengernél, Ölanddal szemben; 4500 lak., Quarnholm szigetén. Kicsiny, de jó kikötője van, 's nevezetes tengeri kereskekést üz deszkával, timsóval és kátránnal. Gyapjuműfabrikáji is vannak. Lakhelye egy püspöknek 's a' tartomány kapitányának. Calmar vára, mely jól meg van erősítve a' városon kívül fekszik az ölandi öbölnél. L—ú.

CALMARI EGYESÜLET, 1397, I. MARGIT.

CALMET (Ágoston), nevezetes irástudó és történetíró Benedictinus, Sz. Vannus congregatiójából, szül. Febr. 26. 1672. La Horgue Mesnilben, Commercy mellett, a' touli megyében. Szerzetbe állott 1688 Toulban; itt folytatta tanulását 's különösen a' zsidó nyelvet mester nélkül tanulta meg. Ugyan ott tanított philosophiát és theológiát 1698 óta. Majd a' münsteri apátságba tétetett által mint subprior, és egy szerzetes tudós társaság előljárója. 1706 Parisba ment Commentariusai kiadásának ügyében. 1709 a' Sz. Mihály-apátságba költözött; innen mint prior (1715.) Layba; mint apát (1718) Sz. Leopoldba Nancyban; 1719 congregatiójának visitorává tétetett. Végre (1728) Lotharingiában a' senonesi apátságot nyerte el; a' neki ajánlott püspöki méltóságot (*in partibus*) el nem fogadta és megholt Octob. 20. 1757 Parisban. — Szorgalmatos munkássága több foliant könyveket szült, 's nagy érdemeket szerze a' tudományos körben. Jelesb munkáji: 1) „*Commentaire sur tous les livres de l'anc. et de nouv. test.* (Paris 1707 — 16. XXIII. részb. 4-rétb.) Ez a' munka majd mind együtt adja, a' mi e' tárgyban előtte irva volt, maga a' szóértelelmhez ragaszkodik. 2) *Dictionnaire hist. et crit. de la Bible*; (Paris 1722 — 28. IV. r. fol.) Egy a' maga idejében felette hasznos könyv, melly több nyelvre fordítatott; gyakrabban kiadott és, az elébbivel együtt, sokaktól, Protestansoktól nem különben mint Catholicusoktól, használtatott, még olyanoktól is, kik őt csak ott említik, hol gáncsolhatják. Egyéb munkákat is irt nagyobb kisebb szerencsével. G. I.

CALMOUCK, először Angliában, kivált Leedsben készült, lazán szőtt, vastag, felette hosszuszörű szövet, mellynek az Angolok igen szép fényt tudnak adni, 's melly téli felső köntösökre fordítatik. A' német-alföldi, mecklenburgi, szász és slésiai manufacturákban jól másolják.

CALONNE (Charles, Alexandre de), szül. 1734 Donaiban, hol atyja a' parlament előülője volt, tanult Parisban, ügyvédségre adta magát Artoisban, mint generalprocurateur a' parlamentba lépett, 1763 *Maitre des requêtes* tisztséget kapott, 1768 Metz, később pedig Lille intendantjává nevezetett. Ez volt helyezete, midőn XV. Iajos megholt. A' hosszú számkivetésből visszahívott minister Maurepas Turgot, Neckert, Fleuryt és Ormessont egymásután a' financzministeriumba

hívá. Maurepas meghalván, 1783 követé ezeket Calonne, ki már a kincstárt rendetlenségben találta. Az elébbi uralkodásokról maradt kölcsönözéseken 's elmulasztott fizetéseken kívül, már 176 millió előre felvala véve. Calonne titkolá a zavart 's úgy tettét, mintha minden legjobban karban állana. Megvetette a kímélés segédeszközeit, az elmúlt hatarnapokat kifizette, a közönséges papírosok értékét titkos előfizetések által fentartotta, a status kamatjainak fizetését siettetve, a regie és köz jószágok kibérlésére nevezetes kárpótlásokat tett, az adósságtörőlő tárra nézve alaprajzot készítet, sőt még az arany pénzt is újra verette, mintha minden legnagyobb bátorságban volna. Elejénte követte a már előtte behozott kölcsönözési rendszert. Felszámolása szerint 1776—86-ig kölcsönözött az aralkodás mintegy 1250 milliót, de az esztendei hiány ráment 115 millióra, még is 1797 ennek egész 55 millióig le kellett volna rovdni. E végre az országos jövedelmeket, mellyek akkor 475 mill. tehettek, 590 millióra kellett emelni. Calonne első rendszabásai csak a jelen pillantatra valának kiszámítva; a status adóssága nem alapult bizonyos zálogon. Ezt csak egy új adórendszer által lehetne eszközölni, 's Calonne azt javalathá tevé. Két fő rugója vala javalatjának, t. i. egy közönséges birtokadó 's a bélyegváltáság felemelése. Mivel azonban előre látható volt, hogy illy czélzás kivitele, melly az ország két első rendjétől egy addig hallatlan áldozatot kívánt, azokban nem kis akadályokra talál, más részről pedig az ország rendjeit egybegyűjteni veszedelmesnek látszott, Calonne közép utat választott, melly úgy tetszett, czélja elérésére szükséges feltételekkel bir. Azt javalá tehát, hogy a két első rend, felsőségek és legnevezetesebb törvényhatóságok fejei közül válaszszandó notabek hívásanak öszve. Ezek Febr. 22. 1787 tarták első üléseket Versaillesban. Nyughatatlanul várák a financzminister jelentését; ki azt minden hatalmában lévő ügyességgel teljesítette, de ez a felfedezései által okozott kellemetlen benyomást épen nem lágyítá. A 115 mill. több volt, mintsem képzelék. Calonne ennek eredetét Terray igazgatásának tulajdonitá, állítván, hogy akkor a hiány csak 40 millió volt, 1776—83 ugyan annyival szaporodott, 's megvallá, hogy azt 1786-ig maga is 85 millióval nevelte. Lafayette, mint a Calonne ellen felállott számos vádlók feje, előlépett, de első pillantatban a király még ministerét védni látszék. A nagypecsét őre, Calonnenak örökös ellensége, eleresztett; de ezen győzelem nem sokáig tartá. Még egy más, Lafayette 's Necker barátitól független fél állá fel ellene, melly a toulousei érseket, Loménie-Briennet, a ministeriumba hozta. Az udvar megrettent a natabek gyűlése bő vitásain, 's az e szülte mozgásokon. Calonne hivatalából letétetett 's Lotharingiába utasított. Ő innen Angliába ment, hol Katalin császárnétól egy igen hízelkedő meghívást kapott; de ő az ellene tamadt vádak visszatolásával foglalatoskodott. 1787 vége felé egy kérelemlevelet intézett a királyhoz, mellyben minden lépéseiről, mellyeket mint minister tett, iparkodék megmutatni, hogy azok öszvesen csak a kincstár helyrehozását tárgyazták. A toulousei érsek, ki hivatalában követé, a királynak iránta való személyes kedvetlenségét tudtára adta, a grenoblei, toulousei és besangoni parlamentek köz büntetését kívánták, a parisi parlament pedig egyenesen felkelt ellene. Mind ezen megtámadások ellen védé magát Calonne; kérte a királyt, nyilatkoztatná ki, hogy ő mindent annak világos parancsolatjára vagy megegyezésével tett, 's ajánlá, hogy azon esetre, ha a király hallgatna, magát a pairek törvényszéke előtt, hol bevádoltatott, ki fogja menteni. Barátjai minden vádlásoknak azon valóban igaz környülállást veték elejébe, hogy Calonne a ministeriumból szegény állapotban lépett ki. Szinte foganatlan volt Calonnenak egy a királyhoz, nemineműi politikai tekintetekről, 's főkép Necker ellen, Fer. 9. 1789 irt levele. Ebben kinyilatkozatá, hogy szándéka, mint candidatusnak a rendek köz-

gyűlésén megjelenni. Még is jelentt a' baillenli nemesség választó gyűlésében, de foganat nélkül tért vissza Londonba, hol idejét Franciaország állapotját tárgyzó polemicus irásokkal tölté. Azonközben kiűtött a' polgári zendülés. Calonne olly tüzzel vett részt a' történetekben, melly erejét felülhaladni látszék. Német-, Olasz- és Oroszországgal való alkudozásai 's ezekbe tett utjai, állhatatossága és ragaszkodása azon felekezet előtt, mellynek szolgált, megbecsülhetetlenné tették. Hogy szerencsétlen dolgát még pennául is elősegitse, írta „*Tableau de l'Europe en Novembre 1795*“ czimű 's azon melegségről, mellyel a' történeteket festi, emlékezetes munkáját. Ezentul Londonban, főképen a' szép mesterségeknél élt, mellyeket mindég jó izléssel gyakorlott; 1802 visszatért Parisba, hol azon évbeli Octoberben megholt. — Ez éllete pályája egy miniszternek, ki nemzete lázadására az első követ felbilitette. A' nagy igazgatáshoz szükséges tulajdonokat bő mértékben bírta, tökéletesen esmerte az egyes részeket, midőn az egészet álmétkodásra méltó pontossággal felfogta, sőt képes volt a' legnagyobbat is keresztüllátni. Ha mindazáltal, gondolatokat megérlelő bölcsesség, előrelátó 's akadályokat eltaláló tekintet, következőleg munkálódó 's rendszerető szellem, melly a' kezdeteknek foganatot készit, az országban emberben multhatatlanul megkívántatnak, ugy Calonne e' névre számot nem tarthat. Characterében hibázott az emberesmeret. Erkölcsé korlátlan volt. Munkái, mellyek közt a' notablen gyűléséhez intézett beszédei 's jegyzetei első helyet érdemelnek, a' kincstár igazgatására nézve, mint emlékjelek, állandó becsben vannak. Testvére a' bbé C. alkotta Londonban Montlosiér-el a' „*Courrier de l'Europe*“t, ezután Canadába ment, hol mint trois-rivièresi pap holt meg 1822.

CALOTTISTÁK (vagy a' *Régiment de la Calotte*), egy társaság, melly XIV. Lajos országlása utolsó éveiben támadt Párisban 's olly kalandos ötlete volt, egy ezeredet szerkeztetni *la Calotte* — lapos sipka — név alatt, 's abba mind azokat felvenni, kik észtelen nevetséges magaviselet, különös character, oktalan vélemények 'sat. által köz dorgálást vonnának magokra. Onnét származott pedig ez a' gondolat, hogy egyszer egy valakinek, a' ki fejfájásról panaszkodott, tréfából ollyan lapos siphát tanácsoltak feltenni. A' Calottistáknak különös czimerek volt, mellyben Momus fejedelmi pálczája, továbbá csörgők, majmok, kelepek 'sat. látszottak; főzászlójokon pedig e' szavak olvastattak: „*Paret Momus, luna influit*.“ A' kik magokat észtelen tettek által megkülönböztették, felvételi patenst kaptak, a' miért ugyan némelylek szörnyen bosszankodtak, de mind a' mellett csakugyan kinevették. Midőn ezen Calottisták főkapitánya, Torsac, megholt, 's a' halotti beszéd (elmés criticája az academiái stylusnak), mellyet a' Calottisták sirja felett tartottak, elfoglaltatott, s' etett a' testőrök ezredese, Aimon, marsall Villarshoz, 's panaszát előterjesztvén, így szóla utóljára: Monseigneur! Sándor és Caesar halála olta nem volt a' Calottistáknak Kegyeden kívül oltalmazójok,“ eltöröltetett a' confiscatio. De mivel igen dölyfösök kezdtek lenni ezen jó urak, annyira, hogy a' ministereket, sőt idegen királyokat is megtámadtak, nem sokára vége lett az egész társaságnak.

CALPE, az ugy nevezett Hercules oszlopainak egyike, és pedig az europai, a' mai Gibraltar; az afrikai parton általellenben fekvő Abylának neveztetett.

CALPRENEDE (Gantier de Costes, de la), szül. Tolgoub. Gasconiab., mint kir. kamarás mh. Parisb. 1663, egyike a' XVII. század azon írójainak, kik a' lovagrománok ama' szélessége és testessége által esmeretes nemét hozák keletbe. Ezekben a' tárgy a' romai és görög történetekből vétetett, de csak annyiban, hogy a' neveknél 's főesetnél egyéb nem maradt romai; a' kalandok, helyezetek, characterek pedig

mind a' középkori romános lovagvilág szellemében készültek. Így adá 'Calpr. „Cassandra“-t 10 kötetb., „Cleopatra“-t 12, „Faramond“-ot 7; de ezt monsieur Baumorière még 5-tel megtoldotta. A' szerző, kinek szomorujátékai, a' Corneilleéi mellett, figyelmet nem ébreszthettek, ezen meséji által hirre kapott, 's meg kell vallani, C. nincs minden költői tehetség nélkül. Hőseiben van valami felemelkedettség, 's némelyk characterai közül egyek és egészek. E' mellett különös ügyességgel szövi történeteit, nyelve nemes, 's az egész, bár mely hosszadalmas, jól van tartva. Ha C. időt vesz magának, bizonyosan jó munkát irt volna; de ő csaknem olly sebtén irt, mint szólott. Még csudásb történeteiben, a' mit neje irt: „*Les nouvelles, ou les divertissemens de la princesse Alcidiane*“. Calp. Cassandrát BÁRÓCZI (l. e.) igen jól fordította, 's ez a' könyv (a' BÁRÓCZIÉ) némely vidéki városainkban még ma is igen kedves olvasmány. Voltak illyen románjaik a' Németeknek is, ugyan azon század végén, például Antal brauschweigi herczeg „Aramena“-ja, „Octavia“-ja, 's más egyebek.

CALPURNIUS (Titus Julius), Siciliában született és a' 3-ik században élt. Hét idyllionja maradt fenn, mellyek nincsenek becs nélkül 's Virgiliuséihoz közelitnek, ámbár ezeket tisztaságra és csinosságra, Theocrituséit pedig egyszerűségre és természetességre nézve utól nem érik. Legjobban adta ki őket Bech, Lipszén 1803.

CALQUIROZÁS (áltrajzolás). Calquirozásnak mondjuk, midőn vagy firnajszos papirosra, mellyet valamely rajzolat alá teszünk, jegyezzük az áltlászó vonásokat, vagy, midőn a' rajzolatnak vagy rézmetszésnek fonákjára krétát dörgölünk, 's alájá fejér papirost tévén, az áltrajzolando vonásokon tompa tőt viszünk, mellyre ezek az alátett papiroson láthatókká lesznek. A' képiro- 's az ezzel rokon művészségekben az áltrajzolásnak nagy haszna van. Használják ezt a' legügyesebb rézmetszők is, midőn az originált geometriai pontossággal akarják áltvinni a' réztáblára. De mivel a' rézmetszés lenyomatjai, ha a' második rendbeli módon történik meg az áltrajzolás, fonákul esnének, mint azt néha valósággal tapasztaljuk, a' rézmetsző vagy firnajszos papiros segítségével viszi ált a' táblára a' levett rajzolatot, vagy ellennyomatot készít, melly a' rajzolatot fonákul és ugy ábrázolja, mint a' táblára kell áltvitetnie. Az ellennyomat készítmódja következő: a' másolandó rajzolat vigyázva megnedvesítették, egy szinte megnedvesített tiszta papiroslelvel betakartatik 's a' sajtóba tétetik. Így a' kivitelre nézve ugyan tökéletlen, de környülrajziban egészen pontos lenyomatot nyerünk, mellyet a' fenn említett módon könnyű már most a' táblára általvinni. I.

CALUMET, nagy, felekesített pipa az északamerikai vadaknál, melly béke symboluma: békepipa.

CALVIN (János), a' második nagy reformator a' 16-dik században, Nyonban született Picardiában Julius 10. 1509. Atyja, Calvin Gerard, kádár volt 's fíját idején papságra szánta. Calvin maga egy levélben, mellyet d' Hangest Claudius noyoni apáthurhoz irt, azt mondja hogy ezen főpap familiájának köszönte első tanítását 's általjában tisztességes neveltetését. Alig volt még tizenkét esztendő, midőn elébb születése városában a' főtemplomnál praebendát, azután pedig hat esztendő mulva egy falusi fárát 's nem sokára ismét még jobb fárát kapott. E' szerént Calvin jóakarójának segítségével már husz esztendő kora előtt több rendbeli egyházi beneficiumokban 's egy fárának jövedelmében is részesült, jóllehet még Parisban folytatta tanulását. Itt megismerkedett egy nála valmivel idősebb földijével, Olivetan Péter Roberttel, ki a' Franciaországban akkor terjedni kezdett új tudomány magvát beléje hintette. Ezen környülmény arra bírta Calvint, hogy a' theológiáról lemondana 's a' törvények tanulására adná magát. Mind e' mellett a' görög nyelvet is nagy szorgalommal tanulta egy Volmar Melchior nevű német tudóstól, ki vele a' vallásbeli újításokat még jobban megkedvelte. 1532

Parisba visszament 's az egyházi beneficiumokról lemondott. Még azon esztendőben Senecának ezen című munkáját „*De clementia*“ deák magyarázatokkal kiadta. 1533, minthogy barátja, Cop Mihály, az universitas rectora, egy a' vallásbeli újításokról tartott beszédért vizsgálatra vonatván, ő is gyanuba keveredék, elűtött Parisból 's du Tillethez, angolémi kanonokhoz, ment, kinél tanulását háborgatás nélkül folytatta. Innét a' navarrai királynéhoz ment, ki nem annyira a' vallásbeli újítások, mint az általa nagyon szeretett tudományok kedvéért, sok tudósoknak, kik vélekedéseikért Franciaországból kiköltözni kinszerítették, menedéket adott. Calvin is kegyesen fogadtatott általa 's több olyan tudóssokkal esmerkedett meg, kik utóbb felekezetének nagy hasznára lettek. Ismét visszatért Parisba; de 1534 viszont el kellett Franciaországot hagynia. Most Basileába ment, hol egy igen jeles munkáját, a' keresztény vallásbeli oktatásokat, kiadta, mellybe hitbeli vallástételét befoglalván, a' maga felekezethelieket is egyszersmind azon vád ellen, mintia pártfűtők és Anabaptisták volnának 's Luther tudományával egészen ellenkezőnek, mentette és védelmezte. A' munka először deák nyelven jelent meg illy czim alatt „*Institutio christianae religionis*“, azután pedig francziául csaknem minden esztendőben megbővitve adatott ki általa. Ebben ő még tovább ment, mint Luther, 's nem csak a' pápa hatalmát, hanem még a' közös egyházi gyűlések tekintetét is megtámadta; ő a' püspököt vagy akarmelly papot nem tartja az egyház látható fejének, egyéb fogadásteltelt nem enged meg, mint melly a' kereszttségben helyt talál, 's nem esmer két sacramentumnál, a' kereszttségnél és az Ur vacsoránál, többet 's ezeket sem tartja az idvességre multhatatlanul sükségeknek. A' misét megfértéztetésnek 's a' szentek tiszteletét bálványimádsásnak tartja. Jóllehet említett munkája a' francia királyhoz van intézve, még sem szüntethette meg Franciaországba a' vallásbeli üldözéseket, minthogy I. Ferencz király politikai tekintetből azokat megengedni jónak találta. Calvin Olaszországba is elment, tudományát predikálni; hol Este Hercules herczegnek felesége, XII. Lajos francia királynak leánya Renata, által, ki utóbb maga is Calvin vallására tért, szívesen fogadtatott; de még is kénytelen volt Aostából hirtelen elfutni 's 1536 viszont Parisba ment. Mindazáltal, minhogy itt bátorságban nem maradhatott, Basileába szándékozott menni 's utját Geneva felé venni, hol az ő reformatiója már forma szerént és törvényesen be volt vevé. Ujabbán a' Genevaiak kérésére 's különösen predikátoroknak, Farelnek, unszolására megmaradt ezen városban, mint predikátor 's egyszersmind theológiát tanító professor is. De egyik igen buzgó predikátortársa mind neki, mind a' többi predikátoroknak itt is igen sok ellenségeket szerzett, kik miatt utóbb meg is buktak. Alkalmat erre a' következő dolog adott. A' genevai gyűlekezet az Ur vacsorájával kovászos kenyérrel élt, a' templomból a' keresztelő köveket kihordatta 's a' Vasárnapon kívül minden innepeket eltörölt. Ezen újításokat a' lausannei zsinat nem hagyta helyben; a' genevai magistratus azt kívánta Fareltől és Calvintól, hogy ezen zsinat végzéséhez alkalmaztassák magokat, 's minthogy nem engedelmeskedtek, rájok parancsolt, hogy harmad nap alatt a' városból kiköltözzenek; a' mi meg is lett 1538. Elejente mind a' ketten Bernába mentek, minekutána a' bernai magistratus és a' zürichi zsinat is fogatlanul igyekeztek őket Genevába visszavitetni, Calvin Strasburgba ment, hol Luther reformatiója Bucer szorgama által már 10 esztendő-től fogva lábra kapott vala. Itt Calvin theologia professorává tétetett 's egyszersmind egy francia gyűlekezet felállítására is engedelmet nyert, melly a' Franciaországból kikergettetett Protestánsok által utóbb nagy számra nevededett. Innét sem szűnt meg a' Genevaiakra különös figyelmet fordítani, kiket két levelével serkentett a' vallásokban híven megmaradásra, midőn Sadolet őket a' romai egyház kebelébe visszatérésre intette. Az Ur vacsorájáról irt munkát is Strasburgban adta ki Cal-

vin 1540, mellyben mind Luther, mind Zvingli vélekedése ellen kikelt, noha utóbb 1549 az utóbbinak vélekedését egészen elfogadta. 1541 genevai baráti annyira vitték a' dolgot, hogy Calvin hozzájuk visszahivatott 's a' strasburgi magistratushoz küldött innepes követség által visszakérített. Calvin azonban, minthogy elébb a' Frankfurtban tartatott országgyűlésen, azután pedig a' regensburgi tanácskozáson mint követ jelen lenni tartozott, csak azon eszt. Szeptemberben mehetett vissza Genevába. Ekkor itt a' városi tanácsnak elejébe terjesztette az egyházi fenyték iránt a' maga gondolatjait, mellyek azonnal bevétettek és Novemberben kihirdetettek. Ezeknek következtésében felére egyháziakból egy consistorium állittatott fel a' végre, hogy a' tiszta tudománynak és az erkölcsöknek megtartására vigyázzon. Ez mindeneket minden kivétel nélkül a' legkisebb cselekedetért vagy beszédért is számádsra vont 's az olly eseteket, mellyekben az egyházi büntetések elégtelenek voltak, a' világi magistratushoz igazította. Ez által Calvin a' Genevaiak minden cselekedetének és vélekedéseinek urává tette magát. Mind a' magistratusban, mind a' consistoriumban az ő lelke uralkodott, 's a' bírák soha sem mulatták el azt megbüntetni, ki magát ellene szegezte. Igy p. o. a' magistratusnak egy tagja letétetett 's két hónapi fogságra ítétetett azért, hogy rendetlen életü volt 's Calvin ellenségeivel egyet értett, 's Gruet Jakabnak feje vétetett, minthogy istentelen leveleket 's erkölcstelen verseket írt 's az istentiszteletbeli rendtartást fel akarta forgatni. A' vélekedések kárhoztatása hasonló keménységgel ment véghez. Tudva vagyon, miképen fogatott el 's égettetett meg elevenen 1553 Geneván keresztülmenése alkalmával Servet Mihály azért, mert Calvin őt azzal vádolta, hogy egy könyvében, melly Genevában sem nem íratott, sem nem nyomtatott, a' Szent Háromságot tagadja. Melly sok egyéb hasonló példákat lehetne annak megbizonyítására előhozni, hogy ő a' genevai magistratusba a' jó erkölcsök és a' tiszta tudomány fentartása végett igen tüzes vakbuzgóságot öntött, 's az által az újításokat, de egyszersmind a' vizsgálás lelkét is gátolta 's követőit bizonyos tekintetbe feddhetetlen emberekké formálta. Még a' Genevaiak polgári igazgatásában is tett némelly változtatásokat, melly dologban némelly kiköltözött Franciaák segítségére voltak. A' hasznos tudományok előmozdítása végett academiát allított fel, mellyet barátja, Beza Theodor, igen szerencsésen kormányozott. Ha meggondoljuk, mit és mennyit tett Calvin Genevában létében, lehetetlen nem csudálnunk, hogy annyi munkát meg tudott győzni. Csaknem minden nap predikált, hetenként háromszor adott theologiai cathedrán órákat, a' consistorium minden üléseiben, valamint a' predikátorokéiban, mindenkor megjelent, 's minden végzéseiben az ő lelke uralkodott. Törvényes és theologiai tárgyakban másoktól is számtalanszor kérdeztetett meg 's mindenkor felelt. 'S mind e' mellett még elég időt talált a' genevai köztársaság nevében politicai alkudozásokat is tenni, vélekedései védelmére felette sok könyveket (mellyek közül a' Biblia magyarázatja legfontosabb) készíteni 's csak nem egész Európában kiváltképen pedig Franciaországban, hol tudományát terjesztetni leginkább kívánta, sokakkal levelezni. Nyomatott predikációján kívül a' genevai bibliothecában még 2025 találtatik, 's azonkívül találatnak nem csak a' genevaiban, hanem a' bernaiban is sok nyomtatatlan theologiai értekezései.— Jóllehet Calvin igen fontos cikkekelyben eltávozott Luther vélekedéseitől, még is követőji soká nem választattak külön a' Lutheranusoktól 's I. Ferencznek és II. Henriknek parancsolatjaiban, sőt még 1559 a' roueni parancsolatban is ezen névvel neveztetnek. Ők magok Calvint nézték ugyan fejeknek, de azért magokat Luther követőjítől különbözőknek nem tartották. Ezen különbözőzés és megkülönböztetés csak 1561 a' Poissyban tartatott beszélgetés után állapittatott meg, midőn Calvin követőji az augsburgi vallástételnek különösen 16-dik cikkelyét nyilván elvetették 's magokat Calvinis-

táknak nevezték. Calvin, ki nagyon gyengetestű volt, 78 gyakran betegeskedett, 55 esztendő korában holt meg Strasburgban. 1539 megházasodott, 's házasságában egy fiut nemzett, ki csak hamar megholt; 1549 özvegyen maradt 's többé soha sem lépett házasságra. Nagyon józan és sanyaru erkölcsű, de egyszersmind kedvetlen és hajthatatlan természetű volt. A' barátság édességét soha sem esmerte, 's minden szenvedelme oda irányzott, hogy vélekedéseinek győzedelmet szerzhessen. A' magamegtagadásban keves embert talált magához hasonlót. Esztendei fizetése 150 frankból, 15 mérő gabonából és 2 hordó borból állott, 's ennél többet soha sem vett el. Minden értéke, mellyet pénzben, könyvben, szobabeli készülétekben 'sat. hagyott, nem ment többre 125 tallérnál. Természete türelmetlenségéből állott 's az ellenmondást nem tudta elszenvedni. „Nagy és számos hibáim ellen, így irt Bucerhoz, nincsenek keményebb harczaim, mint a' mellyekkel türelmetlenségemet meg akarom győzni. Ezen ragadozó vad állatnak még most sem vagyok ura“. Ugyan azért perelkedő írásaiban többnyire nem keves keménység, keserűség és megv. tés látszik, 's a' maga erejének felesleges érzése sincs eltitkolva. Calvin mint theologus a' maga idejebeliék közül senki által sem haladtatik felül mély tudományára, éles eszére 's előadásbeli mesterségére nézve; mint író nagy becsületet érdemel. Deák munkái igen jó renddel, nagy méltósággal 's tisztasággal vannak írva. Azonkívül nagy törvénytudó és politicus is volt. De mind ezen jeles tulajdonságok sem lettek volna elégségesek őt egy különös vallásbeli felekezett fejévé tenni, ha az istentiszteletbeli külső rendtartásoknak legnagyobb részét merészen el nem vetette volna. Ez által egy felől sok kimivelteket, kik a' vallás dolgában a' testi érzések csiklandoztatását illetlennek tartották, a' maga részére vont, más felől pedig a' mivelétléneknek könnyű módot adott, az uralkodó felekezettől való elválásokat szembetűnővé tenni, a' nélkül hogy szükséges lett volna a' dolog velejére menni, a' mire a' legnagyobb résznek sem hajlandósága, sem ügyessége különben sem volt.

K. J.

CALVISIUS (Seth), 14 századbeli író a' muzsikában és chronologiában. Szül. Gorschlebenb. Thuringiáb. Febr. 21. 1556. Tanult Magdeburgb. Helmstaedt. és Lipszéb., holott a' Paulinusok templomában karigazgató lett. Muzsika teoriáját tárgyazó munkáit, mellyek mind jó latásúakra, mind alaposságokra nézve jelesek, feljegyzette Gerber Hangművészek biographiai lexiconjában. Ezekon kívül irt Calv. nagyobb motetteket és hymnusokat. Chronológiát illető munkái közül jelesbek „*Opus chronologicum*“ 1605 4. „*Formula calendarii novi, calendario gregoriano expeditior, melior, et certior,*“ Heidelb. 1613 's „*Elenchus calendarii gregoriani*“. — ZACH (l. e.) azt vallja ezek felől, hogy írójok épen nem csupa compiler, hanem meg is tudta itélni, a' mit összevgyűjtött, hogy időszámolása meghatározásában közel 300 nap- és holdfogyatkozást vetett egybe, 's az ő összevetése az égi testek forgásainak a' történeti tanúságokkal igen sok tudományt és éles elmét mutat.

CALYDON, Aetholiának régi városa, mellyett Oeneus király, a' calydoni vad kan, Deianira és Hercules híressé tettek. Midőn egykor Oeneus (így beszéli a' mese) minden istenek számára nagy áldozatot készített 's abban Dianáról elfelejtkezett, ezen istenné bosszúállásból egy rettenetes vad kant bocsátott Aetholiába, melly mind a' mezőt, mind a' kerteket iszonyuképen pusztította. Ezen szörnyetegnek vadászása 's megölése végett Meleager, Oeneus fija, meghitta Görögországnak leghíresebb hőseit p. o. Theseust, Jasont, Nestort 's egyebeket. Ezek közül egy sem tudta azt megölni, és sokan elvesztek a' vadászatban. Végre Meleager csak ugyan megsebesítette, 's többi társai segítségére jöven, kivégezték a' világból. (Vö. MELEAGER).

K. J.

CALYPSO, Atlas (m. sz. Nereus és Doris vagy Oceanus és Thetis) leánya. Az Oceanban messze fekvő Ogygia szigetet lakta 's nem tár-

salkodott sem istenekkel sem emberekkel. Midőn Ulysses hajótörést szenvedett szigete mellett, kedvesen fogadta C. a' szereneséltent 's hathatatlanságot ígért neki, ha nőül veszi. De Ulysses vágya, honját 's hitvesét látni, meggyőzte az istenné keceit. Hét évig kelle Calypsonál maradnia. Végre parancsot hozza Mercurius Zevstől Calypsonak, bocsássa vissza Ulysses hazájába. Ezen parancsnak nem állhata ellen; Ulysses elutazott, de Calypso, ki vele két fiut, Nausinoust és Nansithoust, nemzett vala, bujában megholt.

CAMALDULIAK részént remetéji, részént szerzetesi azon rendnek, melyet S. Romuald Camaldoli nevű térségen közel Arezzóhoz az Appennineken 1012 állított, III. Sándor pápa pedig 1072 megerősített; laktak Magyar-, Olasz-, Francia-, Német- 's Lengyelországokban. Elején mindnyájan egymástól elkülönözött hajlékokban remetéskedtek; de utóbb elszaporodván, sokan közülök állléptek a' társas életre, 's így támadának köztök a' remetéken kívül az úgy nevezett Observansok és Conventualisok. Nehogy pedig a' rend, több ágakra szakadván, rendeltetésétől eltérne, X Leo 1513 mindnyájakat Camaldoli előljárájának, mint közönséges főnek, alája vetette, 's így a' sokaktól ohajtott egyesítést végre hajtotta, melyet V. Pius az elfajult Conventualisok eltörlése által még inkább megerősíteni iparkodott; de mind e' mellett sem gátoltatott-meg, hogy az ujabban felállott intézetek különös felekezezekre ne oszlanának. Innen a' 18 században 5 egymástól egészen független 's tulajdon előljárok (majores) alatt álló egyesületei számláltattak a' Camaldoliaknak u. m. 1) Camaldoli, a' többinek anyja; 2) a' koronahegyi, Perugiánál; 3) a' turini; 4) a' grosboisi, Paris mellett; 5) a' muranoi, a' velencei birtokban. A' fejei öltözet 's Sz. Benedek regulája, némelly rendszabásokkal megtoldva, közös volt mindnyájoknál, a' remeték azonfelül szakált neveltek 's szorosb törvényeket tartottak a' bűjtölésre 's egyéb testi sanyargatásokra nézve. Mikor költözött e' szerzet hazánkba, bizonyosan meg nem határozhatni; hogy nagy kiterjedésű nem volt, onnan itélhetni, mivel az egész országban csak 4 magányt nyert lakásul: 1) a' zaborit 1691; 2) a' lechniczit 1705; 3) a' lánserit ugyan akkor; 4) a' maykit 1733. Az austriai tartományokban II. József által, egyebütt a' francia lázadás következtében töröltetettel a' Camalduliak rendje.

B. V.

CAMAYEU, Camafeu, egyszínű festés. Az egyszínű festések legközönségesebb neme a' szürke miv (grisaille), melyel főkép az emelt műveket (basrelief) utánazták. Vannak különben veres, zöld 'sat. camayeu is. Ezen festést a' Francziák a' 18 század elején különösen kedvelték. — Feddőleg az egyhangu festés is camayeenek neveztetik. I.

CAMBACÉRÉS (Jean Jaques, Régis de), parmai herczeg, Franciaország királyi herczege 's főcancellarius, a' nemzeti intézet tagja 'sat. Született 1753 Montpellierben. Familiája több híres törvénytudókat számlált, de jószágtalan volt. Talentumai és szorgalma által hamar híressé tette magát 's Montpellierben nem sokára jeles tisztséget kapott. Minekutána a' revolutio kezdetében különbféle országos dolgokban foglalatoskodott, 1792 a' nemzeti conventnek tagjává neveztetett. Még azon esztendőben December 12-kén ő kérte meg a' convent rendeléséből XVI. Lajost, kit akarna prokátorának 's védelmezőjének választani, 's azt a' végzést hozatta a' conventtel, hogy a' királyhoz védelmezőji szabadon járhasanak. 1793 Lajost vétkesnek ítélte ugyan, de azt állította, hogy a' nemzeti conventnek nincs jusa erre ítéletet mondani, 's voxa abban állott, hogy a' király maradjon fogságban 's csak azon esetre ölessek meg, ha ellenség üt be. Januarius 24 secretariussá neveztetett. Mint a' köz bátorságra ügyelő választottság tagja Dumouriezt mint hazaárulót a' convent előtt bevádolta. Azzal vádoltatván egy levelben, hogy ő a' király visszahelyeztetését kívánja, hathatósan mentette magát egy beszédben, melyet a' gyűlés ki is nyomtatott. Az ötszázak tanácsá-

nak is tagjává lett, de 1797 abból kilépett. 1799 igazságministerévé neveztetett, nem sokára pedig második consullá lett. Egy új polgári törvénykönyv iránt kétszer is adott be elébb a' nemzeti gyűlésnek, aztán az ötszázszak tanácsának planumot 's ezen utóbbi „*Projet de code civil*” szolgált későbbben a' „*Code Napoleon*”-nak alapul; 's utóbb is főgondját fordította a' törvény szorgalmazására. Napoleon császárrá léte után az ország főcancellariusává 's a' becsület legio főtisztjévé 's 1808 parmai herceggé tétetett. Napoleonhoz mindenkor igen ragaszkodott; 's az annak uralkodása alatt a' senatusban hozott sok végzések az ő munkáji. A' szövetséges seregek Parishoz közelítésekor 1814 a' kormánysszékkel együtt Bloisba ment 's onnét küldötte be a' császár letétetésében való meggyezését. Midőn ez 1815 Franciaországba visszament, ő ismét felvállalta az igazságra ügyelő ministerséget. Napoleon másodszori megbukása után XVIII. Lajos által számkivettetvén, Brüsszelbe költözött; de 1818 engedelmet nyert a' visszamenésre Parishba, hol azután minden hivatal nélkül élt 's Mart. 8. 1824 megholt.

CAMBRAI vagy Cameryk, nagy 's erős város 3000 ház. 15,000 lak. egy püspökkel, a' Scheldenél, francia Német-Alföldön, a' du nordi megyében, több fábrikkal. Innen jó a' Cambrai vagy Cammertuch név alatt esmeretes vászon. Káptalan-templomában van Fénélon emléke. 1508 Cambraiban kötötték a' Velenoze ellen való szövetség; 1529 V. Károlyal a' békeség (I. FERENCZI.), és 1724 itt tartotta VI. Károly és V. Filep a' békecongresst, melyet az 1725 kötötték bécsi békeség szétosztalott.

L—ü.

CAMBRIDGE, egy hasonló nevű angol grófságnak rosszul épült fővárosa, 11,000 lak. a' Cam vizénél. Hires universitasáról, mely már (a' mint állítatik) 630 alkotott, hanem 1280 kapta mostani alkotmányát. 13 collegiuma van, melyek közt a' Trinity-College legnevezetesebb. Könyvtára 10,000 kötetből 's több kéziratokból áll. A' Trinity-Collegének 13,000 könyve van. Ezenkívül van Cambridgeben egy tudományos társaság, fűvészkert, chemiai laboratorium, csillagvizsgáló torony, termermészeti dolgok és mivek gyűjteménye. Universitasában 1824 4489 tanultak. A' parlamentbe az universitas 2 követet küld. Milton és Cromvell itt tanultak 's a' Christ-Collegeben még most is fen áll az a' nagy eperfa, melyet az elvesztett paradicsomnak halhatatlan költője plántált, a' mint mondják. Ez a' fa igen nagy vigyázat alatt van 's dereka ónnal van beborítva, hogy az idő viszontagságai ne árthassanak neki.

L—ü.

CAMBRIDGE (Adolf Fridrik, herceg), gróf Tipperary, cullodeni báró, hannoveri alkirály, a' st. andrei egyetem cancellara, és tábori marsall, III. György angol király fija, szül. Febr. 24. 1774. Hadi szolgálatra lévén rendelve, imár 16 éves korában belépett a' seregbe mint zászlótartó 's kevéssel azután a' göttingai egyetembe ment tanulni. Minekutána II. Fridrik Wilhelm udvarában egy telet töltöt volna, visszatért Londonba. Részt vett 1793 a' német-alföldi táborozásban, a' handscootei ütközetben (Sept. 8) elfogatott, de mindjárt megszabadítottai. Elérvén nagykorúságát, 1794, 's ezredessé 's cambridgei herceggé neveztetvén, meghivatott a' pairek kamarájába. Itt a' Fox alatt volt oppositio pártjára állott, legalább név szerint, míg ezen felekezett, revolutionalis indulatjairól gyanussá lévén, majdnem egészen felbomlott. Ekkor Grenville pártjához állott, mely szinte Pitt ellen dolgozott, míg Hannover védelmére nem küldetett minden sereg nélkül 1803. De nem sokára Wallmodennek engedé a' fővezérséget 's visszatért Angliába. Szüntelen tüzeskedvén Bonaparte ellen, lord Sidmouth és Grenville pártjai 's az oppositio közt ingadozott, Hannover visszanyerése után pedig ezen királyság főhelytartójává tétetett Oct. 24. 1816. Hannover városa sokat köszön az ő királyi udvartartásának 's azon oltalomnak, melyet a' mivészekre 's kivált a' színjátéokra áraszt. Házasságra lépett hessen-kasseli

landgróf Fridrik leányával, Augusztával, Maj. 7. 1818, a' ki Mart. 1819 szülte neki az első fiut.

CAMBRONNE (Péter Jakab István, báró) generál, tábori marsall 's a' becsületrend középkeresztese, szül. Sajt-Sebastianban, közel Nanteshez, Dec. 26. 1770. Jó tehetségi familiából származott 's jó nevelésben részesült. A' köztársaság és Napoleon alatt részt vett minden táborozásban 's oly híres lett személyes bajnokságáról a' seregnél, hogy ez őt Latour d' Auvergne halála után Franciaország első granatérosának nevezte volna ki, ha ezt maga el nem mellözi. A' vadásztestőr feje volt, épen jelen Fontainebleauban, midőn Napoleon lemondott 's Elba szigetére ment. Ez őt elvívé magával, mint a' régi testőr azon osztálya fejét, melly őt számkivetésébe kíséré. Cambronne vezérelte azon kis csapatot, mellyel Napoleon 1812-ki Mart. 1-sőjén a' st. juani öbölben kiszált, 's ő irta alá azon felszólító levelet, mellyel a' francia sereg Napoleon zászlója alá visszahivatott. A' waterlooi csatamezőn britus fogságba esett a' nagyon megsebesítették közt. Esmeretes az angol capitulatioajánlásra adott válasza: *La garde meurt, mais ne se rend pas*. Ő egy volt Napoleon azon 19 generálja közül, kiknek a' Jul. 24. 1815 költ királyi rendelés következtében hadi törvényszék elejébe kellett állíttatniok. Ezen törvényszék előtt személyesen jelent meg hadi fogságából, 's mivel a' Bourbonoknak hírséget nem esküdött, sem az első, sem a' második hadi törvényszék által nem ítéltetett el.

CAMBYSES. I., a' nagy Cyrusnak és Cassandanának fija. Atyja halála után Kr. születése előtt 530-ban a' Persák és Medusok királya leve. Nem sokára azután Egyiptomot megtámadá, annak királyát, Psammenitot, megveré, a' fővárost beveré 's hat hónap alatt az egész országot elfoglalá. Ekkor azt határozá magában, hogy Carthago ellen hajós hadsereget küld, Aethiopiát meghódíttatja 's Jupiter Ammon teniplomát elfoglalja. Első szándéka egészen füstbe ment, minthogy a' tengeri katonák, kik Phoeniciaiak valának, nem engedelmeskedtek; az Ammoniták ellen küldött sereg a' homokos pusztákban odaveszett; az a' sereg pedig, mellyet maga akart Aethiopia ellen vezérelni, az éhség miatt kénytelen volt visszatérni. Ettől fogva minden kimelés nélkül a' legiszonyubb kegyetlenséget kezdé gyakorolni. Midőn Memphisbe érkezésekor az Egyptomiak az ujonnan megtalált Apis tiszteletére öröminnepet szenteltek, azt hitte, hogy az ő szerencsétlenségén örülnek. A' szent bikát, maga elejébe vezetettvén, saját fegyverével általszurta, a' papokat pedig megvesszőztette. Buját akarván felejtetni, igen mértékletlenül merült a' boritalba 's csaknem mindég részeg lévén, semmi egybekötését sem tartott szentnek. Testvérét, Smerdist, azért, hogy felőle rosszat álmodott, megölette, hugát és feleségét, Atossát, azért, hogy Smerdist siratta, agyon rugta. Ezen 's több efféle dühösködései minden sziveket elidegeníttettek tőle. Egy magns a' közös idegenséget hasznára akarván fordítani, a' megöletett Smerdisnek (kinek halála el vala titkolva) neve alatt a' királyi széket elfoglalá. Cambyses, midőn ennek megbüntetése végett Susa városába akarna indulni, a' lóráülés közben kardjával megsebesítette magát, melly sebében 522-dik esztendőben megholt Ekbatanában Assyriában, a' nélkül hogy gyermekeket hagyott volna maga után. — II. Egy alacsony származásu Persa, a' most leírtnak nagyatyja, kit Astyages király azért választott leányának, Mandanának, férjül, mivel így egy álmát, melly szerent koronáját vejtől félthette, foganatlanná vélte tenni, 's azt reménylette, hogy unokáji mindenkor emlékezetekben fogják azt a' jótéteményt tartani, mellyet atyjok ő tőle vett. De még sem került el a' fenyegető sorsot, mert Cyrus, Mandane fija, megfosztotta őt királyi széktől.

K. J.

CAMEE, tulajdonképen emelten metszett kő. Mivel pedig a' régiek főkép az onyxokat szokták vala így metszeni, jelesen az emelten metszett onyxok neveztetnek így; cameek minden emelten metszett drága

kövek is. A' metszésben főkép a' kő területét tekinték, úgy hogy a' fenek más színt mutatott, mint a' metszett alak. A' legnevezetesebbek egyike a' Parisban találtató onyxcamee, melly Augustus apotheosisát ábrázolja (1 lab. 10 hűv. mag). Vö. LITHOGLYPHICA.

CAMENÁK (Camoená). Ugy neveztetek a' Musák. Tulajdonképen Camena Olaszország legrégebb lakosinak isteméjek volt, ki utóbb Carmentának is hivatott 's a' legfőbb isteni bölcseséget példázta. Numa a' Camenáknak egy forrást és ligetet szentelt 's azért 'cseréltettek el utóbb a' Musákkal.

K. J.

CAMERA CLARA (világos kamara), Reinthaler opticustól feltalált opticus műszer, melly a' camera obscura hiányait kipótolja 's olly tulajdonsága, hogy a' lerajzolandó tárgynak nem szükséges a' nap sugaraiban állani. Minden tárgyak a' legnagyobb pontossággal 's élességgel képződnek benne, 's egyiránt lehet használni tiszta és homályos időben, nap és holdvilágnál.

CAMERA LUCIDA, nem egészen helyes nevezete egy Angliában feltalált műszernek, melly csak annyiban hasonlít a' camera obscurához, hogy az általellenben lévő tárgyakat egészen híven igen kicsinyítve mutatja. Főalkrésze prisma. Ha, a' néző szeme, minekutána kívántatólag felállítatott a' c. l., hozzá közelit, az előtte lévő tárgy képe legnagyobb világosságban tűnik elő, 's a' contourok éle tökéletes az alátett papiroson, 's azt keves fáradsággal lerajzolhatja, holott a' körüllevők csak rajzát látják.

CAMERA OBSCURA (setét kamara). Igy nevezetik vagy egy egészen bezárt szoba, mellybe a' világosság csak egy kis kerek nyíláson eshetik be, vagy egy, a' világosságtudomány reguláji szerint készült szekrény, mellyben a' külső tárgyak kisebbedve látszatnak. Illyen setét kamara részént mulatságra szolgál, részént hasznát lehet venni a' tájrajzolásban, melly általa hamar és könnyen megyen, csak hogy az egyébiránt hű színezet sápadtabb. Ezen műszer teoriájáról l. „*Lehrbuch der Physik und Optik*” és „*Beschreibung einer ganz neuen Art von Camera obscura*, v. Brander,“ (Augsb. 1767.) Pótlásokkal ugyan ott 1775.

A***s.

CAMILLUS (M. Furius). Ezen romai hős 401. K. e. néptribunusnak választatott és jelen volt Veji ostromlásán. Három évvel később ismét ezen hivatalra jutván, a' Faliscusok ellen ment. Censor korában azon törvényt javalta, hogy a' háboruban elesetek feleségeit tartozzanak a' nőtelen férjfiak elvenni. L. Atilius és Cn. Genucius hadi tribunusok Veji mellett a' Tuscusoktól megveretvén, dictatorrá lón Camillus. Megverte a' Faliscusokat, Capenatusokat és Tuscusokat, Vejihez nyomult, abba földalatti utat nyitott és 396 K. e. elfoglalta a' Roma hatalma ellen tíz évig nyakaskodott várost. Zugott a' nép, látván Camillnst csak isteneket illető készüllettel, kendőzött arcczal 's négy fejrő vonta pompás szekeren diadalmasan jóni a' városba. De végpontot ért békételenkedése, mikor a' zsákmány tizedét visszakívánta a' dictator, hogy a' nyeredő győzedelemért Apollónak tett hűfogadását teljesithesse. Hosszu vita után abban egyeztek meg, hogy az istennek egy arany csészét áldozzanak, mellyhez a' romai hölgyeknek minden 'ckességeiket oda kellett adni. Kevessel azután hadi tribunusnak neveztetvén Camillus, körülvette Falerii városát, mellynek lakosai mindenre elszárvá oltalmazták magokat. Egy oskolamester ártadá Camillnsnak az elébbkelő Faliscusok gyermekeit, de ő hátrakötött kezekkel 's tanítványainak vesszőzése közt kísérteté vissza az árulót. Ezen nagylelkűség feladásra bírta a' várost. A' tanács Camillusra bizta a' meggyőzöttek sorsának elintézését, és ő megelelglé azt, hogy vitézeinek hátramaradt zsoldját kifizessék, a' mi által csak ellenjeinek számát nevelte. Már elébb ellene szegete magát azon javaltnak, hogy Roma polgárainak egy része Vejibe költözék; ezt most ismétlé, hogy a' javalat megújittatott. Egy ideig interrex lévén, a' gyűlölség mindenféle üldözéseivel kellett küzdenie. Lucius Apu-

lejus néptribunus bevádolta, hogy a' martalék egy részét elsikkasztotta. Camillus előre látván ügyének elveszését, önkénynt számkivetésbe ment, ámbar barátjai a' kívánt pénznek lefizetését ajánlanak. Mondják, kevesebbé nagylelkűen, mint Aristides tett hasonló esetben, kérte az isteneket: kinszerítsék bánatra hálátlan hazáját. Kivánsága teljesült. BRENNUS (I. e.) a' capitoliumon kívül, egész Romát elfoglalta. Camillus, ki ekkor Ardeában lakott, ellenállásra bátorítá lakótársait és megveré a' gondatlanul táborozó Gallusokat. Erre a' Vejibe szaladt Romaiak kérték, lenne vezérek; de ő csak azon esetben nyilatkoztatá magát késznek ezen hivatalra, ha a' capitoliumban fenmaradt romai nép kínálja meg a' kormányval. Pontius Cominius ifju plebejus volt eléggé bátor és szerencsés a' követségben eljárni. Camillus köz akarattal dictatornak neveztetvén, nem sokára 40,000 embernek parancsolt, kikkel a' békét már vásárolni akaró capitoliumnak felmentésére sietett. Látván az álnok és gyalázó alkut, felkiálta: „Aczéllal nem arannyal váltja meg magát Roma.“ Csatára került a' dolog; a' megvert Gallusok éjjel oda hagyták táborokat. Camillus más nap utól érte és teljesen meggyőzte őket. A' népnek és hadi seregnek örömkialtása közt diadalmi pompával ment vissza Romába. Hanem a' város omladékká vált és a' tribunusok ismét javalták a' Vejibe költözést, egy uttal Camillus hatalma miatt is aggodást gerjesztvén. Szándékokat azonban a' tanács meggátolta, és Camillus dictator maradt. Roma ismét felépítettet. Most az Aequsok, Volsenusok, Etruscusok, sőt Latinusok is egyesültek Roma ellen. Camillus már harmadizban dictator, mindent fegyverbe öltöztetett, az ellenségtől beszorított tribunusoknak segítségére ment, felgyujtá az ellentábort 's a' zsákmányt katonájának engedé. Ezután bevette Volát, az Aequsok fővárosát, meghódította a' Volsenusokat és hátrálni kinszerítette a' Tuscusokat. Ezután harmadszor ment diadalmi pompával Romába, nyert zsákmányból visszafizette a' romai hölgyeknek, a' mit elébb hitfogadása teljesítésére kölcsönöztek, és magányos életre tért. De mivel keves idő múlva az Antiumiak megtámadták Romát, újra hadi tribunusnak neveztetett, tisztársaitól a' fővezérséget elfogadta és az ellenségben kemény bosszút állott. Dicsősége Manliusban vágyságot gyujta; a' tanács ezért nyugtalanittatván, Camillust ismét hadi tribunusnak választá. Manlius megbukott, hanem a' nép, ámbar elejénte tapsolt elvesztésének, nem sokára bánkódott érte. Roma elvégezte, hogy a' Praenestinusokat, a' Volsenusok frigyeseit, megtámadja; Camillusnak öregsége mellett is fővezérnek kellett lennie. Nem látta sikeresnek csatába ereszkedni; de mivel tisztárta, L. Furius, sürgeté az ellenségre rohanást, megengedé ennek, hogy ütközetet kezdjen 's maga csak a' tartalékot vezérlé. Gyors előnyomulása által mentette meg a' keményen szorongatott Furiust; más nap ettől dicséretesen segítettvén teljes győzedelmet nyert. Tusculum lakosai, kik ellen nyomban indult, ellenállás nélkül meghódoltak 's Romának elvesztegetett barátságát visszanyerték. Negyedszer neveztetett dictator Camillus, hogy a' Licinius és Sextius néptribunusoktól támasztott zenében aggodást szült; de nem sokára lemondott ezen méltóságról, mellyet ez uttal polgártársai, nem pedig ellenség ellen kellene gyakorolnia. Már 80-ik évében volt, hogy egy új gallus seregnek megjelenése rémülésbe hozta Romát. Ismét felvállalta a' dictatorságot, rajtok ütött a' Gallusokon, egészen szétverte őket és ismét diadalmi pompát nyert. Mivel új zűrzavar támadt, csak a' csend helyreállítása után tevé le hatalmát. Ezután Concordiának a' capitolium mellett templomot építettet, lelépett a' nyilvános pályáról és nem sokára megh. pestisben 365 K. e.

B. L.

CAMISARDOKNAK nevezettek Franciaországban azon Reformatusok, kik a' 18 század elején magokat a' királyi hadvezérek erőszakoskodásának ellene szegeztek. Hogy meg ne esmertetnének, éjjelenként egy ingben jártak, az adószedő tiszteket megtámadták, ágyaikból kihur-

czolták 's fel aggatták. A' kormány katonákat küldött ellenek; de egy bizonyos Cavalier János nevezetű paraszt, kit egy jóolóné Izraél szabítójának hirdetett, a' Camisardoknak fejekké tette magát, bátorsága és talentumai által a' dolgot annyira vitte, hogy marsall Villars kénytelen volt vele alkudozásba bocsátkozni, mellynek a' lett a' következése, hogy Cavalier kívánságai nagyobb részént teljesítették, maga pedig a' királyi hadsereghez obersteri ranggal felvétellett. Utóbb több sértegetéseket tapasztalván, elhagyta Franciaországot 's Angliába ment, hol Anna királynétől igen tisztességesen fogadtatott 's hivatalba helyeztetett. Voltaire, ki vele Londonban megismerkedett, igen nagy dicsérettel emlékezik róla. Cavalier úgy holt meg mint generalis és a' Jersey sziget kormányozója.

K. J.

CAMOENS (Luis de), a' legjeles portugali költő 's egy azon nevezetes nagy férjfiak közül, kiket szükségben hagyának elhálni az egykoruak, bár érdemeikben büszke a' maradék. Szül. Lissabonban híhetőkép 1524, mert egy 1550-iki névsorból, mellybe magát egy Indiába menendő hajó fegyverviseelőji közé iratá, kitetszik, hogy C. ekkor 25 eszt. volt. Atyja, Simon Vaz de Camoens, hajóskapitány, 1556 hajótörést szenvedett Goa előtt 's a' tengerbe holt. Az ifju C. Coimbrában tanult. Innen, végezve oskolájit, visszatért Lissabonba, holott csak hamar egy fiatal hölgy, Attayde Katalin, udvari dáma, a' legforróbb szerelme-re gyújtá. Lelkesség és indulatosság gyakran párosul; Camoensben is meg volt mind a' kettő. Szerelme veszekedésekbe zavará, 's eltitatott a' fővárosból Santarembe. Katona lett 's azon hajósseregnél szolgált, melly Marocco ellen volt kiküldve. A' csaták robaja közt zengé dalait, 's ha a' veszély gerjeszté geniusát, gerjeszté 's bátoritá viszont keblét a' genius. Egy nyil megfosztá jobb szemétől Ceuta alatt, 's várható vala, hogy jutalom és figyelem érje sebeit: ha szép lelkesége feledve marad is; de mind a' két nemi követeléseit megfosztá sikerektől a' kajáság. Bosszujában 1550 Indiába ment. Goát elérve, eláradt lelke honosinak e' tájon végbevitt hőstettein; 's bár méltatlanul, hálátlanul bánt vele hazája, nem állhatott ellen vonzalmának 's ezen hőstetteket eposban kezdé énekleni. De melly nehezen hajthatja a' költő lelke elevenességét azon szív- és szómérséklet alá, mellyet függő helyezete a' társaságos életben megkíván! C. gúnyverset irt az Indiában lévő kormányzóék ellen, mellynek önkényes és zsarolási elborzaszták; — 's ez őt Macaoba számkiveté. Itt élt több évet, egyedül a' keleti ég minden varázsiban dus vidék kebelén 's itt írá Lusiadját. Ezen hősköltemény tárgya Vasco de Gama merész elindulása 's utja Indiába, mellyre, 's olly szerencsés kimenetellel, ez száná el magát legelőbb. Ines de Castro episdionja 's Adamastor csudás, fenséges megjelenése a' darab fényhelyei. Kora izlése szerént a' költés világával nemzete történeteit, a' romai 's görög mythológiával keresztény hitét forrasztá itt egybe a' költő. Tetszett neki nemzetét a' romai nagy néptől származtatni 's így azt Marssal és Venussal mint emennek nemző- 's védisteneivel kapcsolatba hozni; 's minthogy a' mythusok Bacchusnak tulajdoniták India legelső elfoglalását: természetes volt ezt, mint Gama szándékának kaján ellenzójét, cselekvésbe hozni. Ezen utánzása a' hajdankor remek miveinek árta talán a' Lusiadnak az által, hogy eltéríté a' költőt jelen tárgyainak olly eredeti 's olly meleg festésétől, millyet Afrika és India huzamos lakosától méltán várhatának. Ellenben a' Lusiad versezte olly pompás, olly kedves, olly egészen nemzeti és bájoló, hogy édebb stanzáit a' portugali köznép és nemesség maig is egyiránt csudálja 's egyiránt énekli. — C-nek, kit előbb Macaóban hagyánk, végre megengedetett a' visszatérés. Jöttében Macon folyam torkolatjánál hajótörést szenvedett 's uszva mentette ki magát és kedves kéziratját, mellyet jobb kezével fentartva hozott ki a' vízből. De Goában ismét üldözések várták: kiknek adósok volt, nem akarék tovább bocsá

tani; végre, némely jó baráti válalván kezességet érte, visszatért Lisabonba. Az ifju, forró- 's nemeskeblü király C-t megkedvelé 's a neki ajánlott könyvet (1572) kegyesen fogadá. Kiben is lehetett volna a' hőst és veszélyt éneklő költő maga és könyve iránt melegebb érzést, mint a' szinte hőselkü ifjuban, ki épen most készült a' Maurok ellen Afrikába? De mintha ama' bal végzet, melly C-t üldözőbe vevé, le a-karni honját is dönteni, csak azért, hogy romjai közé temesse C-t, Sebastian az alcajari csatában (1578) elesett, kialutt benne a' királyi vér, 's Portugal elveszté függetlenségét. C-t elhagyta mindene. Olly szegénységre jutott, hogy rabszolgája, kit Indiából hozott volt magával éjjelenként koldult eledelt számára. 'S még ezen inségben is költött: dalokat, panaszokat. — 1579 megholt a' kórházban. 15 évvel később pompás emlékek fedezé engesztelőleg hamvait. — Legjobb kiadása a' Lusiadnak („Os Lusidos“) a' Souza-Botelhoé, Paris 1807 kis fol. Ezenkívül irt Camoens sonetteket, canzonékat, sestineket, odákat, elegiákat, eclogákat, stanzákat, redondilleket, epigrammokat, satyrákat 's leveleket, és 2 vig játékot. Vö. PORTUGALI NYELV ÉS LITERATURA. Eletéről becses tudósításokat közöl Adamson „Memoirs of the life and writings of L. de Camoens“ Lond. 1820. 2 rész. Második része magában foglalja C. munkáji műbirálatját is.

CAMPAGNA DI ROMA, Olaszországnak egy része, melly a' hajdani Latiumnak nagy részét foglalja magában; most az egyházi statushoz tartozik; mintegy 15 német mf. széles 's 50 mf. hosszú. Közönségesen az a' puszta térség értetik rajta, melly Ronciglionénél, vagy már Viterbónál kezdődik 's, a' pontini posványokat hozzá vevén, Terracináig terjed el 's mellynek felében fekszik a' hajdani világ fővárosa, Róma, félig elpusztulva. Ezen tájéknak földje csaknem általjában vulkántermészetü, hanem keves hegyei vannak. A' Campagna tavai kétségkívül hajdani tűzökadó hegyek torkolatjai. A' Regillus tava nevezetesen (Frascatin felül) egy kemény fekete lávának lefelé mindég öszvébb szoruló 's tölcserformájú mélységében fekszik, mellyen felül a' láva kopasz vad kösziklák módjára 40—60 láb. emelkedik fel. Az Albano és Nemi tűztorkainak, mellyek a' Regillusnál 4—500 láb. fekszenek magasabban, rendes tölcserformájok van 's olly magasok, hogy fél órányi idő kívántatik arra, míg az ember a' tavaktól a' tölcser széléig mehet. Az Albano tava ezen felül vízleeresztő csatornájánál fogva is igen nevezetes, melly egy a' legrégibb 's legjelesebb romai munkák közül, 's mellyen a' viz a' hegyeken túl folyik le. Veji ostromoltatása alatt a' viz annyira nevedett, hogy magas partján már csaknem kiöntött 's Romát elborittatással fenyegette. A' delphii isten jövedőlésire, hogy t. i. Veji addig meg nem vétethetik, míg a' tó vize le nem eresztetik, K. e. 393 egy esztendő alatt elkészült a' csatorna, melly hosszabb fél órányinál, vulkántermészetü kösziklákon vágatott keresztül 's ezen módon a' vizet a' térségen a' tengerhez viszi még most is. Bűdös köves források is számosan találtatnak Campagnában, főképen Romá és Tivoli közt, a' hol a' viz csaknem forrón jó ki a' földből 's a' Solfatara tavát formálja. Mind az, a' mi csak belécsik, keves idő múlva mézsznemü massával huzatik be, 's a' vizen ide 's tova mozgó testekké egyesül és sűrűdik öszve, mellyek gyakran az embert is elbirják 's uszó szigeteknek neveztetnek. Az ezen tóból eredő csekély folyónak (a' régiek Albulájának) hasonló tulajdonsága van, 's füst és bűdös-kőgőz jó ki belőle, míg a' Teveronebe (Anio) nem szakad. A' régiek előtt ez a' viz, mellynek sok orvosló erőt tulajdonítottak, becses volt. A' tó mellett állottak M. Agrippa ferdőji, mellyeknek nyomait még most is lehet látni. Campagnának földje általjában véve száraz, hanem alacsonyabb része igen termékeny, de nem igen miveltetik. Csak Monterosinél állanak még igen sok mindég zöldelő tölgyfák; innen pedig az albani hegyekig ritkán lát az utas csak egy élő fát is. A' Francziáknak, kik fak plántálása által akarták a' levegő egészségtelen voltát jóvá tenni,

minden iparkodása sikeretlen volt. (L. J. F. Koreff. „*De regionibus Italiae aëre pernicioso contaminatis*,” Berlin 1817). Városok 's faluk Campagnában nincsenek; itt 's amott csak kunyhók találhatók, valamely régi toronynak vagy templomnak omladékai mellé építetve 's ezen régi épületek töredékeiből öszverakotva, mellyek ott casaliknak neveztetnek. Nyár közepén, midőn a' halalós hideglelések Campagnát veszedelmessé teszik, a' szerenesetlen lakosok a' szomszéd falukba, városokba és Romába kénytelenek költözni, a' hol a' templomok 's paloták oszlopai közt és a' folyosókon hálnak meg éjenként. Ha sokáig maradnak a' mezőn 's megvárják a' nyavalya kiütését, elvesznek, 's azon betegeknek, kikkel Jul. Aug. és Sept. hónapokban a' romai ispotályok tele vannak, nagy számát leginkább falusi lakosok teszik. A' casalikon kívül Campagnában számtalan templomok, versenypályák, sirhalmok (kiváltképen az appia vianál), beomlott vagy még fenálló vízvívések omladékai is látszanak. Télen juhnyájak legelnek ezen pusztákon, a' hounan nyáron, midőn a' lakosokat szárazság és hideglelés fenyegeti, az Apenninekre hajtának, ellenben a' félvad szarvas marhák egész esztendőn által Campagnában maradnak, a' hol a' pásztorok rendszerént csak kámar elhálnak, vagy száraz betegségbe esnek, melly lassan oltja el benne az életet. Többnyire a' hegyek közül jönnek le, csekély bérért szolgálnak a' nyájak és csordák tulajdonosainak 's barmaikkal vándorló életet élnek. A' szoros értelemben vett baromtartás egészen elmellőztetik; Bonstetten Torre-Paternón, alig 4 mf. Romától, látott egynéhány száz tehenből álló csordát, mellyek tulajdonosa arra sem tartott érdemesnek, hogy megfejesse, ámbár a' tej, mint minden nagy városban, Romában drága. („*Voyage sur la scène des six derniers livres de l'Énéide*,” Genf 1805.) A' pásztorok külséjéből ítélvén, előbb Tatárország, mint Roma szomszédságában képzelné lenni magát az elbámult utazó. Nem egyszer történik, hogy egészen bőrzebe öltözött juhászokat látni, véres kezekkel valamelyikből az ott lévő számtalan barlangok közül kijöni, mellyben bárányt vágtak le. A' barompásztorok lóháton őrzik, lándsával felfegyverkezve, csordájukat, mellyeket igen jól együtt tudnak tartani. Ha egy ilyen marha- vagy bival csorda Román keresztül hajtatik, egy embert sem lehet az utzákon látni, kiki elrejtí magát. Campagnának alig mivel $\frac{1}{9}$ része, a' többi legelőnek használtatik. 'S épen ez a' szomorú pusztaság volt a' régi Romaiak idejében a' hőségnek, hatalomnak és termékenységnek mosolygó képe. Gabonatermő földek, berkek, mezei házak 's emlékek egymást váltották fel itt, 's Strabo, Varro és Plinius tudósításai szerint a' legegészségesebb levegő volt ezen tájékokon, a' partoknak posványos részeit kivéven. Honnan van tehát az éghajlatnak ezen mindég tovább terjedő megvesztegettetése? E' még a' 6 száz. származott a' Tiberisnek nagy kiadásai miatt, a' mint némelleyek vélik. Ugy de a' Tiberis azolta is aradt ki 's a' nélkül, hogy a' levegő rosszságát nevelte volna; ellenben az esztendőnek meleg és száraz részében az egészségtelen levegő, az ugy nevezett aria cattiva, legrettenetesebb. Hihetőbb az, hogy azon pusztítások okozták azt, mellyeket Roma 's környéke a' nemzetek vándorlásakor szenvedett 's mellyek a' népességet igen megfogyasztották, a' miből a' lett, hogy az apró földbirtokok megnagyobbodtak 's nem mivel tethettek ugy, mint annakelőtte, mivel nem volt, a' ki mivelje, emberek nem lévén; így a' vizek megállapodtak a' földekén 's posványokat okoztak, mivel senki sem eresztette le a' vizet. A' veszedelmes munkálódásában századok oltá meg nem háborított természet, ugy látszik az embereknek 's az emberek munkájának lassu, de meggátolhatatlan pusztítása által akar a' világ ezen áldott részének tunya elmellőztetéséért bosszút állani; mert a' campagnai levegőnek javítására tett leghasznosabb 's legjobb intézetek is mind eddig sikeretlenek voltak, 's az országias keménysége is sikeretlenül fáradozik a' legveszedelmesebb visszaélések, mellyeket már fen láttunk, eltörlésében, mivel két hatal-

más ellenséggel, u. m. a' nép előítéleteivel és tunyaságával kell küszködni. Ennél fogva a' rossz mindég tovább harapódzik, 's már Roma városának némelly részeiben is meg vesztegeti a' levegőt az aria cattiva, a' honnan nyáron pusztán 's lakosoktól elhagyatva szokott lenni; 's a' levegő, melynek hízkelő lengedezésében senki sem gyanít mérget és veszedelmet, lassanként mind a' hét hegyen el fog hatalmazni, 's Romát Romából ki fogja szorítani, ha csak tűzokádó hegy nem fog ezen tájékon meg nyilni, mely által a' föld a' büdös kötől és salétromtól meg fog tisztíttatni.

L—ü.

CAMPAN (született Genest, Jeanne Louise Henriette), Parish. Octb. 6. szül. 1752. XV. Lajos leányainak olvasónéjok volt 's megnyeré a' dauphine (Marie Antoinette, utóbb királyné) bizodalját, ki őt első komornájává tette, minekutána Campan urhoz, titoknokja fíjához adá előbb férjhez. Mme. C. hive volt asszonyának 's Aug. 10. (1792) a' Tempelbe akará követni, de ezt Pethion nem engedé. Robespierre bukása után mme. C. leánynevelő intézetet állita St. Germainb., melynek csak hamar jó hire terjedett. Ezért Napoleon az általa Econenben állított nevelő intézetnek, mely a' becsületrend tisztjei leányainak számára volt alkotva, mme. C-t adá előjáróul, ki azt egybeallitá 's hét évig kormányozta. XVIII. Lajos eltörlé ezen intézetet, 's mme. C. hivatal nélkül maradt. Egyetlen fíját azon kegyetlenkedés következtében, melyet rajta némelly örültek azért, mert a' hasonlíthatatlan Neynak rokonja volt, követtek el, 1821 elveszté 's maga is követte nem sokára, Mart. 16. 1822. „Memoires“ jai Marie Antoinette házi életére 's a' revolutio némelly történeteire szép fényt hintenek, Souvenir-jei és „Journal anecdotique“ je, melyekben XIV. XV. XVI. Lajosról, Sándorról, Napoleonról érdeketes charactervonásokat találni, vonzók.

—t—

CAMPANELLA (Tamás), Domanos szerzetebeli pap, hires philosophus, szül. Calabriában Stifóban 1568, tudományos művelődését szerzetében nyerte Nápolyban 's Cosenzában, hol Tilesius tanításával 's a' scholastica philosophia gyengeségeivel esmerkedett volt meg. Legelső híret az akkor egyedül divathan volt aristotelica philosophia merész meg-támadásának 's azon buzgóságának köszönte, mellyel új formát igyekezett adni minden tudománynak philosophia által. Az Aristotelicus ellen intézett írása („Ad doctorem gentium de gentilismo non retinendo“ Paris 1593, 4) 's mindent lenyomó ereje a' tudós vetekedésekben, gyűlölséget gerjeszte ellene sokakban, a' mi arra bírta, hogy 1592 oltá Romában, Florenzben, Velenczében 's Olaszország más városaiban tartózkodnék felváltva, míg végre 1598 visszatért anyavárosába. Hanem a' spanyol országoló szék már 1599 elfogató több megelégedetlenekkel együtt. Azzal vádoltatott, hogy Crotont 's ezzel egész alsó Olaszországot a' török hajóssereg kezére játszani 's mint hitszerző vagy újító fellépni szándékozott. Ez ugyan meg nem bizonyíttathott ellene, 's a' legkegyetlenebb kinszások sem bírhatták őt vallomásra; mindazáltal még is 27 évig tartatott fogva Nápoly különböző váraiban, mint sok tudósok irigységének 's a' kormány gyanakodásának szerencsétlen tárgya. V. Pál pápa már 1608 sürgette szabadon bocsáttatását, mit azonban csak 1626 nyerhetett meg VIII. Orbán, oly ajánlás mellett, hogy őt mint eretneket fogja megítéltetni. Campanella ekkor a' spanyol kormány kedvéért az inquisitio romai tömlöczébe záratott, de 1629 pápai pénzzel egészen szabad lábra állíttatott, sőt Orbán biztos társalkodásra is méltatta. A' Spanyolok új üldözései Francziaországba szökni kinszeríték 1634. Itt becsülettel fogadtatott 's királyi nyugalompénzt kapott, 's ugyan itt halt meg a' st. honoréi monostorban 1639, minekutána munkáinak encyclopaediai planum szerént készített gyűjteményét, melyből csak 4 kötet jelent meg, befejezte volna. A' fenebbieken kívül még ezen munkái vannak: „De sensu rerum et magia“ (fol. 1620), melyet jó formán Nápolyban írta, továbbá: „Exordium metaphysicae novae“; „Nova physiologia se-

cundum principia propria“; és *Prodrömus philosophiae instaurandae*“ (1617, fol.). Fogsága alatt írta: „*Apologia pro Galilaeo*“ (1622), „*Philosophia epilogistica realis*“ (1623), ’s olasz költeményeket is „*Scelta d' alcune poesie filosofiche da Settímontano Squilla*“ (a’ min saját nevét akarja értetni, 1622), mely munkáit Main melléki Frankfurtban negyedréthben adá ki weimari udvari tanácsnok, Adami Tobías, ki őt a’ tömlöczben meglátogatta ’s barátságát megnyerte. Campanella egyéb ekkori írásai, p. o. „*De rerum natura*“, „*Civitas solis*“ — valami platói köztársaság forma, — „*Atheismus triumphatus s. contra Antichristianismum*“ (Roma, 1631, fol., mely gyenge mentegetése a’ kinyilatkoztatott vallásnak ’s a’ romai egyház tanításának, ’s a’ Macchiavelisták is megtámadtatnak benne) csak kiszabadulása után jelentek meg. A’ görög philosophia minden oskolájának vizsgálata scepticismusra, saját tüzes esze pedig az „*Universalis philosophia s. metaphysicarum rerum juxta propria dogmata partes III*“ (Paris, 1638, fol) és „*Philosophia rationalis* (5 rész, Paris 1638, 4) című munkájában előadott eclecticus dogmatismusra vezette, melyben idealismus ’s empiricus realismus csudálatosan vegyítve ’s ellenkező állítások eleven képzelő tehetség által vannak öszvekötvé. Képzelő tehetsége nagy erejének kell azt is tulajdonítani, hogy rendszerébe astrologiai, magiai és theurgiai álmódozásokat szőtt be. Ezeket az Uj-Platonicsoktól, a’ Kabbalából és Cardanusból fogadta el, de új költeményekkel is szaporította. Ezen irányzat a’ titkos tudományokra egészen megegyezett a’ kor izlésével; hogy pedig philosophiáját a’ catholicismus és papismus védelmére fordította, megnyeré a’ pápa kedvezését. Ezen értelemben írta az „*Atheismus triumphatus*“-on kívül „*Monarchia Messiae, compend.*, in quo demonstrantur jura summi pontificis super universa orbem“ és „*Della libertà e della felice suggestione allo stato ecclesiastico*“ (Aesis 1633, 4) című munkáit. „*De propriis libris et recta ratione studendi*“ irt munkája több ízben adatott ki, legjobban Naudé által 1642. Orvosi ’s astrologiai munkáit elhallgatjuk. Az ideák eredetisége, mérész emelkedése ’s gazdagsága, darva latán ’s calabriai olasz nyelve mellett még is nagy ’s nem ritkán elragadó ereje ’s elevensége a’ kifejezésekben ’s a’ philosophiai esmeretekre vezető jobb utak készítése, melyeket csak ő maga nem tudott követni, nevezetes jelenéssé teszük őt a’ philosophia történeteiben. Philosophiájában költ, költeményeiben pedig bölcselkedik, de oly való költői erővel teszi ezt, hogy írásai közt, melyek már most ritkák, az említett „*Scelta*“, melyből Herder érdeklletes próbákat adott „*Adrastea*“-jában, különös figyelemre méltó.

CAMPANIA régi neve Olaszország egy tartományának a’ nápolyi királyságban, melynek részszerént a’ természet nevezetességeiért (itt voltak ugyan is a’ Vesuv, a’ phlegraei mezők, Avernus tava), részszerént felette nagy termékenységéért különös becsé volt a’ Romaiak előtt, kik igen pompás mezei házakat építtettek benne. Ki nem esmeri, a’ ki csak valamennyire is jártas a’ historiában, Cumaet, Puteolit, Nápolyt, Herculanumot, Pompejít, Capreaet, Salernumot, végre Capuát, Campaniának fővárosát? Ezen tartománynak belső részébe az appia és latina utakon lehetett bemenni, a’ hol igen bájoló mulató helyeik voltak a’ romai nagyoknak. Campania vagy Terra di Lavoro még most is legszebb ’s legtermékenyebb tájéka Olaszországnak.

L—u.

CAMPBELL (Tamás), angol költő, történetíró ’s tudós criticus, 1777 szül. Glasgowban Skóciában. Elsőbb tanulásain olly sebesen ment keresztül, hogy már 12 évében a’ glasgowi egyetembe járhatott ’s egy academiái pályadíjt nálánál idős versenytársa elől nyere el. Glasgoból Argyleshire hegyeit járta össze, azután Edinburghan az ott volt költői ’s literatori körhöz csatolta magát. 21 esztendejében kész itten tanító-költeményével: „*The pleasures of hope*.“ Könnyeket hullata sűrűn szegény Koscziusko ennek azon helyén, mely Lengyelország feldarabolását

szomorúan festi. 1800 a' száraz földre jött Campbell 's majd esztendeig Németországban mulatott, a' nevezetesebb német költők és tudósok esmeretségét keresván. Klopstocknál egy napot tölte. Igy fogadja melegen társának az elébb mivelődött nemzet az utána haladót is. Hamburgból Londonba tért 's ott marada megházasodásáig 1803. Azután Sydenhamban telepedett le. 1809-ben ezen költeménye jelent meg: „*Gertrud of Wyoming*,” mely neki a' poësis tanítói székét szerez meg. Abban a' wyomingi gyarmatnak Pennsylvaniában a' vadak és Európaiak egyesített hadi dühe által lett elpusztítását írja le; Gertrud és szerelme-se úgy van belészöve, a' hőseány csatában vesz el. Szelleme e' költeménynek gyengéd nekiérzékenyedés, lelkes részvétel az emberiség szenvedésein. Campbell költésének mivolta: tisztáltság, velőség, simaság, mind a' legkényesebb criticának szüleményei, melyben maga ellen is a' legszorosabb szokott lenni. Ezen aprózása tiszteletet eieget gerjeszte azoknál, kik, mint a' költői művészségnek mélyebb értőji, minden legkisebb szabás betöltését feszesen kívánják, azonban nem ragadoza tudóst és nem azt, hanem csak lelkes olvasót annyira magával, mint Byron, mint a' *Lake school* költője, ámbár ezek alkotása regulákon keresztül töréseken alakulának elő — de szivuzó, elborító 's meg felragadó vonásaikkal. Látszik élet, lebeg képzelés, mozog érzés Campbell poësisében, a' nagyobb angol mustra mellé sorozzák felséges, méltóságos némely helyei, azonban az a' praecisioért kicsinyben is töprenkedése gyakran homályossá teszi, pedig mihelyt a' már különben felfingerlett elme ebben fenakad 's keresnie kell az értelmet, megzavarva a' behatás. Történetírásában élesen fedi fel az okokat, mint költő szokta, ha egyszer-mind tudományos készülte is van, melly Campbellt más költőktől, kik többnyire csak érzések és képzelés miveiben andalgnak, igen megkülönbözteti. Historiája III. Györgynek thronusra lépte olta az amiensi békéig megy. Kijött 1808-ban. Vizsgálgatásait ebben az akkori ministeri párt szemével tévé. Jó izlésű criticusnak 's literaturai gyűjtőnek ezen munkája mutatja: „*Specimens of the british poets with biographical and critical notices and an essay on english poetry.*” London, 7 kötet.

Döbrentei Gábor.

CAMPE (Joakim Henrik), 1746 született a' brauntschweig-wolfenbütteli hercegség Deensen nevű helységében. Első oktatást a' holzminden iskolában nyert, azután pedig theológiát a' helmstaedti és hallei universitasban tanult. 1773 tábori pappá lett a' burkus herczeg eze-redjénél Potsdamban; de az emberi nyomoruságon mélyen megindult lelke a' nevelésre hajlott. Vágya teljesülését nagyon elősegélte az, hogy 1777 az anhalt-dessau herczegnek nevelési tanácsosává és Basedow elmente után a' dessau philanthropinnak igazgatójává lett. Ezen hivatalát azonban nem sokára elhagyta és Hamburgban állított külön nevelő intézetet, mellyet változó egészsége és fogyatkozó lelki vidámsága miatt 1783 prof. Trappnak áltengedett és Hamburghoz közel Trittow nevű faluban magányoskodott. 1787 a' braunschweigi herczeg nevelési tanácsosává lett és tulajdonosává a' braunschweigi árvaházzal öszvekapcsolva volt könyvkereskedésnek. Ezt azután vejének, Vieweg berlini könyvárosnak, adta által. 1805 a' Sz. Ciriák intézetének dékányává lön és 1809 a' helmstaedti universitasnál hittudomány doctora. Hazája nyomoruságain való aggódása 's ebből származott testi gyengesége elzibbasztá lelki erejét; közhasznu életének végső éveit foglalatosság nélkül övéinek szűk körében többnyire Braunschweig mellett fekvő kertében töltötte 's elholt Octob. 22. 1818, élet. 72. évében. Philosophiai és nevelési munkáji emberszerető 's a' köz jóért buzgó férjfiúnak bizonyítják; mindannyiból nemes hazafiai czélok tűnnek ki. Az erkölcsök javítása, lélek gazdagítása, az egész nevelési rendszer megváltoztatása 's az ifjaknak ebből következő helyesb miveltetése volt czélja felvilágosodott törekedéseinek. A' nevelés iránt szerzett érdemeit köz taps kíséré,

ámbar a' classica régiségről ejtett ítéleteit, a' philanthropismushoz hajlását 's ezzel öszvekapcsolt gyakorlálhaladó irányzását helyben nem hagyhatni. Névelési irományai köz kézen forognak és nagyra becsültek. Előadása tiszta és folyó, szabad az oskola nyugétól, élénk, gyengéd. A' barátságos és érzekeny írásmódban mester. Főkép különös ügyességgel tudott leereszkedni az ifjuság értelméhez. Mint philosophus igen jól érti, mint kell a' száraz elmélkedésről fogható erkölcstanításra, a' böles komolyságról az ifjuság könnyü játékára áltmenni. Ámbar a' német nyelv tisztítása és bővítése iránt tett fáradozásait néha külöködés bélyegzi; mindazáltal e' pontra nézve is állandó érdemet gyűjtött magának. Az ifjuságnak szánt írásait ezen czim alatt: „*Sämmtliche Kinder- und Jugendschriften von J. H. Campe*“ (Braunschweig. 1806—9, 12.) 30 kötetb. adta ki. Ezek közül az: *Ifju Robinson Cadixtól Petersburgig* Europa mindén nyelveire még az új görögere is álfordítattott. Szinte illy kedvességet nyert „*Theophron, oder der erfahrene Rathgeber für die unerfahrene Jugend*“ czimü munkája. Jeles érdemet szerzett magának Campe a' német nyelvre nézve szökönyve által: „*Wörterbuch der deutschen Sprache*“ Braunschweig 1807—11. 5. köt. 4. és az ezzel szükségképen öszvekapcsolt „*Verdeutschungswörterbuch*“ által, melyet Bernd Todor dolgozott ki. B. L.

CAMPECHEFA I. BERZSEN.

CAMPER (Péter), született Leydenben Majus 11. 1732., megh. Haagban Apr. 7. 1780., egy volt a' legtudósabb és legmélyebb belátásu orvosok és anatomusok közül a' 18 században. Értemei a' bontz-és orvostudomány, a' babáság és orvosi politia körül eremetesek; de a' szépek esmereténél sem keveset tett. Különös ügyesen rajzolt a' tollal, olajjal festett, képeket nyomott (viaszba) 's a' vésőt jól tudá forgatni. A' pontos és mélyen vizsgáló anatomusnak befolyással kellett lennie azon férjfiu iránt, kit vonszódása 's talentuma a' szép művészettel való foglalatoskodásra vont; de különösen melly nyereséggel kecségethette magát a' képző művészetek theoriája illyenkét tulajdonságnak egy olly emberben való egyesülésénél? Már az ő arczlineájának megalapítása is elég fontos. Értekezése a' majmok beszédeszközeiről, mellyben megmutatja, hogy az emberhez leghasonlóbb majmaktól a' beszéd némelly zacskók által, mellyeket a' természet légesőjök oldalára helyzetetett, mint egy kézakarva tagadtatott legyen meg, elmellékezte az emberi rendeltetésről való eddigleni nem csekély kétségeket. Már arczlineájának azon felállításából láthatni, hogy Camper a' formák szépségére különös ügyelettel volt. Nevezetes e' részben egy értekezése, mellyet az amsterdami rajzoskolában felolvasott 1790. A' képző művészet számára nevezetes még az ő írása az anatómiának a' rajzmivekkel való egybekötetéséről, melly Cogan angol fordításában, annak hozzáadásai és változtatása által sokat nyert. Egy vizsgálódást foglal magában az arczok természeti különbségéről a' különbféle országokból és életkorból való embereknél, a' régiek képmetszésének szépségéről 's egy új methodusról, mint kell egyes személyek feje természeti állásának és képének alapvonalit pontosan levenni. Camper négy nyelven irt 's különbféle academiáknál tizszer nyerte el a' jutalmat. Leydenben tanult, azután utazni ment, Genfbe philosophiatanítónak hivatott meg, Franekerbe pedig az orvosi és seborvosi székre. Néhány esztendők mulva ugyan azon tudományokat tanítá Amsterdamban, azután Gröningenben. Azután Franekerben magányosan élt, 1787 olta országtanácsos lett 's épen ez okból Haagba ment, hol megholt. A' leydeni Pétertemplomban áll egyszerű márványemléke.

—j—a.

CAMPETTI, I. VARÁZSVESSZŐ.

CAMPIDOGGIO, I. CAPITOLIUM.

CAMPISTRON (Jean Galbert de), Racine-al egykoru dramai költő, szül. 1656. mh. 1723. Szomorú játékaik első megjelentekkor nagy tapssal

fogadtattak; de ez lassanként elenyészett. Ugy, hogy a „*Théâtre français des auteurs du second ordre*“ csak két darabját vette fel; egyik „*Andronicus*“-sa, mely nem egyéb don Carlos történeténél, más név alatt; a' másik: „*Le jaloux desabusé*“ című vig jüéka. „*Dicserik*“ ugy mond Laharpe „C. tervei értelmességét. Igaz, értelmesek; de alkotva szintolly gyengén vannak, mint rosszul kivive.“ —

CAMPO CHIARO (herczeg), nápolyi diplomaticus. 1805 a' királyi testőrseregben szolgált, mint a' Liparioták kapitánya, kik valami lovas vadász formák voltak. Midőn a' király a' Francziak közeledésekor Siciliába szökött, C. Nápolyban maradt 's szabadlelkü gondolkozása miatt már a' legközelebbi évben felvétellett a' statustanácsba, a' mi után nem sokára a' kir. ház ministerévé nevezetett József által. Ennek spanyol királlyá nevezetése után Murat is nagy bizodalommal visellett iránta, neki adván a' politia igazgatását. Ezolta a' legfontosabb diplomaticai küldetésekre használtatott. Ide tartozott főképen a' bécsi békegyűlésnél volt megbízatása. Hanem a' király ingadozása megsemmisítette a' herczegnek nagy ügyességgel kezdett alkudozásait. Az 1820-di nápolyi revolutio után külső dolgokra ügyelő ministernek nevezetett ki. Ezen terhes polczon nem koronázta jó siker törekedéseit, 's a' királynak a' laibachi békegyűlésre utazása után egy circulare nyjatt, mellyet ő gróf Zurlóval együtt irt volt alá, a' parlament elejébe idéztetett; melly azonban felmentette a' vád alól. Ezolta magányos életet élt mind addig, mig a' most országoló két siciliai király uja munkakört adott neki.

CAMPO FORMIO, vár (vagy inkább külváros) Udine mellett, melly hely Friaulban, a' velencei austriai kormányásg tartományában fekszik, neveztes az Oct. 17-kéről 18-kára forduló éjjel 1797 Austria 's Francziaország közt kötött békéről, mellyet Austria részéről Cobenzl, Meerveldt, Degelmann és marchese di Gallo követek, Francziaországról pedig generál Bonaparte irtak alá. Az alkudozások Udineben kezdődtek Maj. 19 's felváltva itt és a' Passeriano kastélyban folytattattak, a' hol Bonaparte lakott. Austria csak akkor határozá el magát Mantua áltengedésére, midőn Napoleon a' háboru megújításával fenyegetődött. Erre mind a' két helyen aláíratott a' béke, de ugy, mintha a' dolog Campo Formióban történt volna, mert e' hely Udine 's Passeriano közt fekszik, oda azonban nem is mentek az aláírók. Austria e' kötésben lemondott Német-Alföldről, Mailandról 's Mantuáról. Az Alpenen inneni köztársaság Mailand-, Mantua-, Modena-, Bologna-, Ferrara-, Romagnából, 's az Adige jobb partján fekvő velencei Terra firmából szerkeztetett össze. A' velencei köztársaság felosztatott. Anstriáé lett Velence, Istria, Dalmatia, a' Cattaro torkolatja 's a' Terra firma az Adige bal partján; Francziaország pedig: a' velencei ioniai szigetek 's a' velencei birtokok Albaniában. A' német birodalommal köteendő béke miatt Rastadban kellett vala békegyűlésnek tartatnia. Titkos czikkelyekben megegyezett a' Rajna bal partját résznyire vagy egészen Francziaországnak engedni, a' miért Anstriának Salzburgot 's Bajorország Inn melléki részét kellett volna kapnia. A' modenai herczegnek 's egyéb fejedelmeknek, kik tartományaikban veszteséget szenvedtek, Németországban ígértetett kárpottlás. Bonaparte ezen békét önhatalmából kötötte. Neveztes ez iránti kinyilatkoztatása a' „*Mémoires dicté au comte de Montholon*“ London, 1824, 4-dik kötete 242-ik lapján. A' directorium nem elégedett meg az egyezséggel; ntőbbi esetek második coalitiót szültek Francziaország ellen 1798, mellyre Francziaország Magyar- és Csehországok királyának 's Toscana nagyherczegének hadat ízezt Mart. 12. 1799. (L. a' RASTADTI 's LUNEVILLEI békekötést, és Schöll „*Traité de paix*“, 5 köt.).

CAMPOMANES (don Pedro Rodriguez, gróf) minister, az V. Filop által 1738 felállítatott kir. academiának igazgatója, III. Károly rendjének nagykeresztese. Szül. Asturiában Jul. 1. 1723; használt hazájának nagy.

esze, tanultsága, a' kormányban 's politicában mély belátása által; nevé irásai egész Európában elhíresíték 's magát nemzete legelső íróji kövé helyezették. A' szép tudományok parisi academiája levelező, a' philadelphiai bölcselkedő tár aság pedig, Franklin ajánlására, becs. tagjává nevezé. A' spanyol írók nagy elméleti tehetségét, igazságszeretetét 's jóltevőségét magasztalva említik. Midőn III. Károly 1765 a' királyi főtanácshoz Castiliában ügyvédnek nevezte, olly hirt szerzett magának, mint egész Spanyolországban a' legügyesebb, önhasznát legkevesebbé vadászó törvénytudó. Ekkor adta ki a' király parancsolatjára ezen munkáját: „*Discurso sobre el fomento dela industria popular*“ (1774) és „*Discurso sobre la educacion popular de los Artisanos y su fomento*“ (1775), mellyben mindent, mi a' belső rendtartást, adót, földmívelést, kézmiveket és kereskedést illeti, kimerített. Gróf Arandát a' Jesuiták kiküszöbölésére intézett nehéz próbájában segítette. Igyekezett a' csavargókat 's koldusokat kiirtani, midőn a' Czigányokról irt, 's általjában módokat nyujtott, mint lehetne a' házatlan naplopókat foganatosan használni. IV. Károly 1788 uralkodásra lépven, Camp. a' castilii tanács előülölőjévé 's később statusministré neveztetett. Ekkor előülő volt az ország cortesei közt, 's ugy látszott, hogy tekintete rendíthetetlen alapokon nyugszik; de midőn gróf Florida Blanca a' király kedvenczévé lón, Camp. a' tanácsból elmozdított 's tisztségeit elvesztette. Ezentul a' tudományoknak élt 's megholt Febr. 3. 1802. Történeti és földleirási munkái közt találtatik egy az arab Ebn al Awam irásiból Casirival együtt fordított értekezés is a' földmívelésről. Országos gazdálkodást tárgyazó irományai legtöbbre becsültetnek. (Vö. a' Campomanes czikkelyt Ersch Encyclopaediája 15 köt.)

J.
CAMUCCINI, (Vicenzo, lovag), a' most élő olasz történetfestők legjelesbikének tartják. Romai születés 's a' francia oskola tanítványa, a' mi tárgyai választásából és bánásából is kitünik; de az Olasznak tulajdon széperzés megóttá ezen oskola keménysége- és játékszíni tulságaitól. Folyvást Romában dolgozott. 's már korán tetemes mivek bizattak reá. Nagyobb munkái, mellyeket e' század elején készíte lord Bristol számára, Caesar megöletése és Virginia halála, mint ellendarab; ezt legjobb ifjankori mivének tartják. „Mi a' correctség nevé érdemli jobb értelemben“, mondá C-ról Schlegel W. A. 1805, „különösen nagy mértékben sajátja. Rajza meghatározott és hibátlan, alakjainak caractere nemes; a' színezet velős és vidám, keménység nélkül; a' szönyegzetet jól értette 's jól választá színeit; a' ruhaviseletre (costume) tudósan ügyelt; a' csoportozat is többnyire szerencsés; a' compositio, általjában véve, alaposan áltgondolt indítványokon épült. Illy jelességei mellett azonban észrevehető az érzés szük ere: olly hiány, mellyen minden nembeli tanulás által igyekszik segiteni a' mivész.“ C. a' San-Luca academia tagja 's a' Sz. Péter-templom képirója. Ennek számára készíte Krisztust a' hitetlen Tamással. 1818 academiaigazgatónak hivatott meg Nápolyba; el is utazott, de nem sokára visszatért Romába. Gyönyörűn elrendelt műteremében egy szalaszorban minden munkái az első contourokig és skiztékig antiköntvények alatt vannak felállitva. Bir ezenkívül lakjában: jeles képeket régi mesterektől, drága kézirajzokat Rafael-, Romano Giulio- és da Vincitől 's ritka rézmetszésekét és öntvényeket. C. az ó képek felelevenítésében is nagy ügyességgel bir.

I.
CANAN, I. PALAESTINA.

CANADA, I. AMERIKA és ÉJSZAKAMERIKA.

CANALETTO, velencei képiró, szül. 1697, tulajdonképi neve Canale Antonio, természetes tájrajzairól és architectura-festéseiről híres. Mgh. Londonban 1768. Tőle van Velenczének egy rajza madárperspectivából. Ugy tartják, hogy a' perspectivben ő használta legelőször a' camera obscurát, — Igy nevezetett Antoniónak egy rokonja 's tanítványa

is, Bellotti Bernardo, szül. 1724, Velenczében, megholt Varsóban 1780. Ügyes tájrajzoló volt. I.

CANALISOK, I. CSATORNÁK.

CANCELLARIA (*chancellerie, chancery*) korlátlat (*cancellus*) körülvevett hely, mellyből nyilvános oklevelek, törvényszéki ítéletek, fejedelmi rendelések 's egyéb írományok adatnak ki. Az ide rendelt tisztetek feje rendszerént cancellariusnak neveztetett, 's ennek tekintetét és méltóságát részént az uri vagy tiszti szék fontossága, részént pedig a' reá bízott ügyek határozták meg. (L. CANCELLARIUS.) Így minden felsőbb törvényszéknek, városnak, egyetemnek, conventnek, statusnak 's fejedelemnek volt cancellariája, 's az utóbbi status-, udvari, hadi vagy kormányzéki cancellariának neveztetett. Utóbb ez a' név némelly, tartományokban a' felsőbb törvényszékekre is ruháztatott (törvénycancellaria), mellyeknek fejei az újabb időben legnagyobb részént igazgatóknak, cancellariai előlülőknek hivattak. Más tartományokban az az alárendelt személység értetik a' cancellaria neve alatt, melly a' collegiumok vagy a' status főtisztjei végzéseit írásba foglalni 's ezután letisztázni köteles. Illyen tartományokban cabineti, ministeri, törvényszéki 's kormányzéki cancellariáról van szó, holtott azok író szobáknál épen nem egyebek. Az alsóbb törvényszékeknek gyakran nem engedtetik meg, cancellariát tartani, a' mi egybefüggésben van a' pecsétek erejével, mellyek hajdan aláírás helyett szolgáltak, mert a' fejedelmi 's némelly más szabados pecséteknek különös nagy jusaik voltak, p. o. az, hogy az olyan pecsétes rendelést tüstént kellett végre hajtani.

Zs. G.

CANCELLARIUS (*chancelier, chancellor*) azon tisztviselő, kinek a' nyilvános írományok kiadása áll kötelességében. A' mostani európai statusok első időszakaiban a' tudományos sőt kezdő esmerekek ritkasága miatt nem csak rendkívül nagyra tétetett ezen hivatal fontossága, hanem még majdnem egészen kizáró sajátja is lett a' papságnak. A' cancellar azon 4 vagy 5 legfőbb udvari tisztviselő közé tartozott, kik a' német tartományokban rendszerént találhatnak, 's hivatala adta befolyásánál fogva ő volt egyike a' legfontosabbnak. Ezen hivatalt Németországban egy főpap viselte a' legrégibb idők óta, míg azt végre a' német papság legelső tagja, a' mainzi érsek és választó fejedelem, mint főcancellar, méltóságával egybe nem kapcsolta. A' két más egyházi választó fejedelemnek is szintazon méltósága volt, de munkakör nélkül; a' kölni érsek Olaszország főcancellara volt, a' trieri pedig Galliáé és Arelaté, azaz: a' hajdan Németországgal öszvekölte volt burgundi királyságé. A' mainzi főcancellari hivatalnak ellenben fontos munkaköre volt, ide tartozott ugyan is a' birodalmi gyűlés, ügyek és cancellariák igazgatása. A' választó fejedelem alcancellart nevezett ki, a' ki a' császár udvaránál lakott 's birodalmi minister volt. A' német császárné cancellara a' fuldai püspök volt. Franciaországban a' cancellar a' status első tisztviselője volt, 's egyetlen egy, a' kit el nem lehetett bocsátani kineveztetése után. Ha tehát el akarák távoztatni az ügyek folytatásától, pecsétört nevezének melléje. A' cancellar volt mindég a' tulajdonképi igazságminister 's ezért a' törvénytudók köréből választatott. Egyházi állapotjának egy maradványa a' volt, hogy nála a' butoroknak, kocsiknak 's szolgárlaknak feketeszintűeknek kellett lenniük. Ez a' méltóság most újra visszaállított. Az ország cancellarára (*chancelier de France*) kívül a' királynénak, a' király fiai- 's unokáinak, a' kir. vérbeli első herczegnek, vitézi rendeknek, egyetemeknek 'sat. is volt saját cancellarok. — Angolországban is a' cancellar (*lord high chancellor*) a' status első tisztviselője, a' felső ház szónoka, az országos cancellaria 's a' vele egybe kapcsolt törvényszék (*court of Chancery*) előlülője, nem csak igazságminister, hanem bíró is, 's nem csak a' cancellariai törvényszék

hanem a' felső házban is, hova a' perek az ország minden főtörvény-
székétől küldetnek végmegvizsgálás végett. Ó kivüle van még a' Lan-
caster hercegségnek s a' kincstárnak is cancellara (*chancellor of the
exchequer, cancellarius saccharii*), a' ki Anglia financiazimestere. It-
andnak is van külön cancellara. — Az austriai monarchiában 3 ud-
vari cancellaria van 1) a' császári királyi, melyet egy legfőbb udva-
ri cancellar s 3 udvari cancellar vezérlenek, nevezetesen; a' cseh-
gallitai, a' lombard- velencei s az austriai- illyriai; 2) a' ma-
gyar (I. MAGYAR UDVARI CANCELLARIA); 3) az erdélyi (I. ERDÉLYI
UDVARI CANCELLARIA). AUSTRIÁBAN a' titkos udvari és statuscancellari
mélóságot most herczeg Metternich viseli. Zs. G.

CANDELARRUM. Gyertyájinkat nem esmerte a' régiség; helyet-
tek vagy egyedül fáklyákkal, mint Homerus idétték, vagy mécsek-
kel is eltek, mellyeket majd a' szobák mennyezetére aggatának lán-
czocsák által, majd könnyen mozdítható tulajdon méces asztalokra
(*lampadaria, candelabra et candelabri*) ugy helyeztettek, hogy minden-
nap foglatatosságoknál alkalmasint világíthatnának. Ezen mécstartó-
kat, mellyek elejünte nádból voltak felül tányérral, alól széles kerek-
talppal vagy lábakkal, a' Görögök lychnosoknak neveztek, és mivészeik,
mindég készakarva az eredeti formát tartván szem előtt, végetlen
különbfeleséggel s egymást folyton felmuló ékesítésekkel diszesítették.
Az egyszerű nádbotból majd oszlopforma, meghosszabbítható vagy kur-
títható szárt, majd buján sarjadzó medvetalpfüvet, majd repkénnyel
és virággal körülfont, felül ékes edénnyel vagy harangvirággal, alatt
a' többnyire oroslánytalpforma lábán felül helyesen dolgozott tányérral
felékesített botot készítették. Példákat ezekre az angol museumnak
és Parisban a' louvrei gyűjteménynek sok nevezetes candelabrumain
kivül főkép a' vaticanumi palota nyujt, hol egy folyosó egyedül már-
vány candelabrumokkal van felékesítve. Még nagyobb karcsúságot en-
gedett az ércz, és Herculanumban csudalást gerjesztő efféle maradvá-
nyok ásattak ki, mellyek szárai gyakran habosra vannak edzve, néha
ezüsttel vagy rézzel kirakva és néha különféle érczevegyítéktől ra-
gyognak. Főkép híresek voltak a' tarentumi és aeginai candelabrum-
műhelyek. Az elsőnek művei, Plinius szerént, a' szárok idomjára és
öszvetételére, az utolsóké az ékesítések kidolgozására nézve jelesked-
tek. A' candelabrumnak ezen kellemes és elmés alakját, okosan ügyel-
vén a' környüllálásra és czélra, már a' régiek használták oriai plasticai
művekben. Ezen emlékeknek a' főkép Aesculap tiszteletében sokat jelen-
tő és megszentelt fáklyához hasonlítása még nagyobb méltóságot adott.
Legnagyobb s a' többit felmuló illy emlék volt az alexandriai rév-
partba vezető Pharos. Az újabb idő eme' régi formát igen elmésen
ujítá meg. Azon helyen, hol a' 8-dik század elején a' Németek apos-
tolától, Bonifacustól, állíttatott, hihetőleg első keresztény templom
volt Thuringiában, egy erdős bércezen, Altenberg és Catterfeld között,
néhány év előtt csak csekély maradványai látszattak az épület alap-
jának. A' nevedő erdő ezt is elemészéssel fenyegeté. Erre egy áhita-
tos, nem gazdag polgára Altenbergnek, Brükner Miklos, azon helyre em-
lékkövet rendelt tétetni végintézetében. Gondolatját egy főtiszt felfogván,
aláírást gyűjtött pompásabb emlékek állítására. Felesen gyült ez ösz-
ve és Augustus gothai herczeg, ki az intézetet nagylelkűen gyámo-
litá, az emlékre a' candelabrum formáját választá. Sept. 1-ső nap-
ján 1811 állíttatott fel a' 30 láb. magasságu emlék. R. I.

CANDIDATUS, szóról szóra annyit tesz, mint fejrbe öltözött, s
igy nevezettek a' régi Romaiaknál azok, kik valamely tisztséget ke-
restek, mivel olyankor fényes fejr ruhát szoktak viselni. Azon kívül
a' régi Romaiaknál az ilyen candidatusok azzal is megkülönböztették
magokat, hogy tunicát, vagy alsó kötöst nem vettek magokra, akár
azért, hogy alázatosságokat kívántak jelenteni, akár azért, hogy mely-

Iyeiken háborukban kapott sebeiket annál könnyebben mutathatták. Most a' Protestansoknál az nevezetik candidatusnak, ki, tanulását az universitason elvégezte 's predikátorságra számot tarthat. K. J.

CANDIDE, Voltairenek egyik nevezetes és szerén is tul dicsért románja, mellyben az OPTIMISMUST (l. e.) támadja meg 's e' végre hőseit a' legkülönbféle 's legszörnyebb viszályokon hihetetlen sebességgel, elmésséggel, csipősséggel és hideg vérrel kapkodja ált. Ez a' hang 's ez a' kiszegzett czél sem engedik, hogy ezen munkát szorosan vett költői mivek közé számláljuk. —1—

CANGA-ARGUELLES (don José), a' spanyol király finantzministere 1820—1821 Mart., 1812-ben mint valenciái követ, észtehetségei által szintolly igen megkülönbözteté magát a' corteseknél, mint buzgóságával a' constitutionalis okfejek iránt. Mint finantzminister elejkebe terjeszté a' corteseknek a' spanyolországi status- és egyházi jóságok áltnezetét, mellyből látszott, hogy az utóbbiak az előbbieket egy harmadrésznivel mulják felül. Midőn Ferdinand király az országlást 1814-ben visszanyerte, Canga-Arguelles számüzetett Penniscolába, Valencia városába, melly egy földnyelven fekszik, 's vár van benne; de 1816 szabalábra állítottatott 's hivatalt kapott Valenciában. Az 1812-ki polgári alkotmány viszont-helyre-állításakor, 1820, finantzminister lett. Kevessel azután közre bocsátotta jeles emlékirását a' status pénz- 's hitelbeli állapotja felől („*Memoria sobre el credito publico*,” Madrid 1820), mellyben a' status pénztára azon helyzetét festegeti, midőn a' király a' polgári alkotmányra megesküdt, 's számat ad egyszersmind azekről az eszközökről, mellyeket a' ministerium a' finanzia viszont-helyre-állítására 1820-diki Mart. 9-ke olta használt. Látszott abból, hogy akkor a' status jövedelme 320,066,000 realera szált le, a' költség pedig 660,116,231 realera nevededett, 's hogy következőleg esztendei hiány 340,050,231 realeval volt több az egész esztendei jövedelemnél. A' minister ellenben a' kevesbbé fontos segédeszközökön kívül azt javalá, hogy egyenes adó által 140 mil. gyűjtessék be, az egyházi és klastromi jóságok heted-része, az afrikai éjszaki partokon lévő kisebb birtokokkal együtt, adassék el, 's vétessek kölcsön 200 mil.; megmutatá ezenfelül, hogy a' tisztviselők nagy számát alább szálitni 's a' privilegiumok kártekonyságát kisebalitni kelljen: olyan javalatok, mellyek csak részenként vagy szörnyü akadályok közt teljesithetének, úgy hogy az 1822-ki budgetbeli hiány csak 198 millio realera szálittathatott le. Midőn a' király 1821-ki Martius 1-sőjén a' cortesek megnyitása alkalmával tartott beszédjének befejezésében a' ministerium tudta nélkül a' végrehajtó hatalom gyengesége ellen panaszkodott 's erre a' ministerek magokat mind elbocsáttatták volna, Canga-Arguelles is kilépetta a' ministeriumból. 1822. az ugyan ezen évi Mart. 1-sőjén őszvegyült cortesek tagjává választott. Itt a' mérséklett liberalisok közé tartozott, 's több rendszabásokat javalt az alkotmány megerősítésére 's a' finanzia állapotjának megjavítására. A' polgári alkotmánynak Cadixban történt felforgattatása után Angliába szökött.

CANISIUS (Péter), szül. Nimwengenben (*Nimègue*) Maj. 8. 1521 és Jesuitává lett 1543. Theológiát kezdett tanítani 1549, nem sokára az ingolstädti universitas rectorává és vicecancellariusává tétetett. Majd Bécsbe jött, és Ferdinand cs. concionatorává lön; utóbb a' társaság provincialisa Németorsz. és a' sz. szék követe. Valódi apostoli tulajdonságu férjfiu volt, kinek buzgósága valamint egy részről gyűlötetett, ugy más részről felette becsültetett, mert ő azt különösen a' Protestansok megtérítésére fordítá. Meghölt Decemb. 21. 1597. — Legnevezetesb munkája: „*Summa doctrinae christ*,” az ugy nevezett öreg és kis catechismus, melly számtalan kiadásokat és fordításokat ért 's a' nép tanítására ma is használtatik. G. I.

CANNÆ, Nápolyban Puglia tartományának városa az Aufidusnak az adriai tengerbe szakadásánál, nevezetesen azon nagy ütközetről, melyet a' Romaiak 216 K. e. itt Hannibal ellen elvesztettek. A' Carthagoiak ellen vezérekedett előzőiknek példájára Aemilius Paulus és Terentius Varro consulok is védőleg dolgoztak a' folyvást azon törekedő Hannibal ellen, hogy ezen táborozásban Romának sorsát egy csapással elhatározza; mivel pedig a' romai tanács tudta, hogy a' romai had 87,000 emberből, az ellenségé pedig 10,000 lovasával együtt csak 50,000-ból áll, és hogy Hannibalnak sem frigyesei, sem a' megveretés esetére tartalékpontjai nem volnának a' feldult 's ezért serege táplálását mindegyre neheztő vidéken, parancsolta a' consuloknak, vessenek véget főütközetre által a' hoszas háborúnak. Hannibal csak hamar észre vevé ellenjeinek megváltoztatott dolgozásait; hogy tehát őket főütközetre bírassa, Terentius Varrónak némelly könnyű lovas-összevesapásokban győzni engedett, mivel a' carthagoi lovasság mindenkor Hannibal főtanyájához, a' már tavaly összevetett Cannæhoz sebtlen visszavonult. Más részről a' Romaiak elhagyták erős állásokat Canusium mellett és néhány mértföldnyire nyugotról, hogy Hannibalt még inkább bezárják, újra tábort verének és pedig az Aufidusnak mind a' két partján. Végre szűknek találván a' csatahelyet a' jobb parton, egész seregek a' balra takarodott. Hadjainak jobb szárnyát Varro a' folyóhoz támasztá 's a' lapályon hosszan kiterjeszkedék. Ugyan ekkor Hannibal is átgázoltatá az Aufidust és kis hadját a' Romaiaknak ellenébe letelepíté. A' romai hadnak jobb szárnyán a' romai, balján a' frigyess lovasság állott, középen, mint egyébkor, a' gyalogság. Numidiai lovasságát Hannibal fortélyosan a' romai frigyessékekkel, frigyeseikké, a' Spanyolokét és Gallusokét, pedig a' romaival állítá szembe. Afrikai gyalogságát két osztályra szakasztva a' lovassághoz közel helyeztette. Középen mind a' két szárnytól üres tér által elválasztva 's tompa szeget ábrázolva állott a' spanyol és gallus gyalogság, háta megett még egy erős osztály. Hadjainak derekát Hannibal maga vezérlé. Felvetette előre, hogy az Apuliában illy évszakban esmert irányzattal funi szokott Volturnus szele a' rajtahajtáskor port és homokot szór a' Romaiak szemébe, és így meggátolja, hogy hadi fordulásait észre vegyék, minekelőtte a' csata kimenetelét elválasztják. A' hadak könnyű seregei kezdék az ütközetet, a' Romaiaké hagyító dárdával, az ellenfélle parittyákkal. Ezeknek egyike mindjárt kezdetben megsebesíté Aemilius Paulus consul, mikor az először támadt zavart rendbe akará hozni. A' romai lovasság hevesen rajtok hajtott a' Spanyolokon és Gallusokon, hogy a' viadal sokáig tartott, leugrálának lovaikról a' csatázók és gyalog támadták meg egymást. Hanem az ügyesb Gallusok és Spanyolok hamar visszaüzték a' lovaikat elhagyták Romaiakat és kardra hányták a' futókat. Lovasságát menteni akarván a' romai gyalogság, a' szárny felé vonult ivformában és megtámadta a' spanyol és gallus gyalogságot, melly Hannibal parancsára a' közép és lineák közt hagyott nagy térre folyvást csatázva 's jó renddel visszahúzódott. Ez által nyert Hannibal alkalmat a' balgatagul előnyomuló 's összevesoritott Romaiakat hadi rendjének közepéből az épen e' végre megkímélt afrikai gyalogsággal oldalba foghatni. Így nem sokáig volt kétes az ütközet, mindenfelől hullottak a' beszorult Romaiak, közöttök Aemilius Paulus consul és mind a' két proconsul, Servilius és Atilius. A' csatahelyről elfutottakat a' téren szabadlá le a' numidiai lovasság. Hannibal 13,000 foglyot számlált. A' Romaiak vesztessége, önvallások szerint, legalább 45, legfelebb 70 ezerre ment. Az elesett lovagok arany gyűrejit összeveszedeté Hannibal és győzedelmi jel gyanánt néhány mérővel küldé Carthagóba. Mivel Hannibal hadját a' győzelem meggyengítette, igen vigyázva nyomult elő Romához, híjában várt lázadásra a' városban és az itáliai frigye-

sek elpártolására. Pénz 's azért ujonczok nélkül szükölködött mindég Carthago vezére. Ezen szükölködés és nem a' Capuában töltött egy teli jó élés volt főoka, hogy 17 táborozás után, mind inkább elgyengülvén, végre Italiát elhagyni kinszerítettett.

B. L.

CANNEMANN, (Illés) németalföldi minister, statustanácsnok 's a' generálistatusok második kamarájának tagja, szül. Amsterdamban 's szüleji által jegyzői hivatalra rendeltetett, de az 1795-diki revolutio új pályát nyitott neki. Gagel, az esmeretes kormányfi, észre vévé jeles tehetségeit 's 1805 greffier (generáltitoknok) helyet szerzett neki a' finanszosztályban, mellynek ő volt a' feje. Egybekapcsolatván Németalföld Franciaországgal 1811-ben, álttétetett Cannemann az egyenes adók kormányzásához a' Maas torkolati departementbe, 's midőn Német-Alföld 1813 szívvél lélekkel felkelt, a' patrioták elejébe állott Cannemann, 's ő készítette Nov. 21. 1813 az öszvelépett főkormány felszólítását a' néphez, az oraniai herczeg nevében. Mig Gagel Parisban alkudozott, Cannemann az alatt a' finanzia főbiztosa lett 's az egyenetlen adók 1805-ki rendszerét állította az ezen osztálybeli francia-kormány-rendszer helyébe 1814. Jutalmul a' statustanácsba hívá meg a' király 's utóbb a' régi hollandi status adósság liquidansának nevezé ki Parisban 1816, melly terhes foglalatosságot, fejedelme meglegedésére fejezte be.

CANNIBALOK, CANNIBALSZIGETEK, I. CARAIBEK ÉS ANTHROPOPHAGUSOK.

CANNING (György), korunk egyik legjelesebb kormányfija, Nagy-Britannia első ministere, fija egy középszerű költőnek, szül. Londonban Apr. 17. 1770 's Etonban és Oxfordban tanult. Már Etonban adott ki Smith I. és X. testvérekkel 's Frere-vel együtt „*Mikrokosmos*“ című folyó irást 's jó hirt szerzett magának néhány költeményével, és egyebek közt a' Görögök rabszolgai elnyomatása ellen intézettel. Néhány elmés versei, a' ministerium értelmében írva, megszerzék neki Pitt kedvelését, azonban személyessége, elmés 's kellemes társalkodása is nagyon sokat tett sebes előmozdittatására. Még Sheridan is igen kedvezőleg ítelt a' parlamentben a' fiatal szónok felől. Cambridgeben a' nem kevesbbé esmeretesség lett „*Anti-Jacobint*, vagy hetenkénti vizsgálódót“ („*The weekly examiner*“) szerkesztette 1792 Frere-vel 's Ellis-sel együtt. Egyetemi tanulásának végeztével törvénygyakorlásra akará magát adni, hanem a' politica csak hamar egészen magához vonzotta. 1793 már parlamenttag lett a' Wight szigeten fekvő Newport részére 's 1796 alstatustitoknok. Ezen idő tájban ő volt a' Pitt-ministerium egyik főtámasza. 1794-ben a' sardiniai királlyal kötendő egyezség alkalmával egy beszédet tartott, mellyből észtehetségét egészen megismerték. Azután nagy tüzzel beszélt a' rabszolgakereskedés eltöröltetése mellett. A' árgy lelkes fejtegetése, virágzó 's gyakran a' régi classica literatura jeles helyeivel ékesített kifejezés helyegek beszédjeit, de mivel kereste a' tanultság színét, meg nem menekedheték azon gunytól, hogy észtehetségének egy kis olajlámpás szaga van. Csipős elméssége 's ékesszólásában való nagy bizodalma által ellenségeket szerzett utóbb magának. A' száraz föld nagy érdeklétű 's felette terhes ügyeit igen könnyen vette fel 's nagyon fenhéjzva szólt rólok, Franciaország iránt mindég ellenséges indulattal viseltetett, a' ministeriumnak egészen hódolt. Ezenkívül hevesen támada meg néha egyes személyeket, kigunyolá egyebek közt minister Addington (a' ki 1801-ben lépett Pitt helyére) 's Foxot, annyira hogy több ízben kellett magát hazaszeretetének hevével mentetgetni. Midőn Pitt, hogy az amiensi békekötést lehetővé tegye, a' status kormányától eltávozott, C. is visszalépett vele. Minekutána azonban a' béke felbontatott, 's Pitt az országos ügyek legfőbb kormányát újra áltvette volna, fontos hivatalt kapott ő is. Pitt halálával (1806) elvesztette befolyását. Fox lévén első minister, Canning az új oppositiohoz állott. Midőn Fox 1807-ben Percivalnak engedé helyét; C. a' külső ügyek ministere lett. Ezen hivatalában erőszak-

kal viteté el a' dán hajóssereget Kopenhagen alól; Jan. 14-kén 1809 szövetséget kötött Nagy-Britannia és Spanyolország közt a' legfőbb juntával, mely akkor Spanyolországot VII. Ferdinand nevében igazgatta. 1809-ki Augustusban expediót küldött Walcherenbe tisztára Castlereagh helybenhagyása ellen. Az innét származott vetekedés következtében pisztollyal tusakodott ugyan azzal a' Hyde-Park-Cornerben. Erre lépett a' ministeriumból a' nélkül, hogy egyenesen az oppositiohoz állott volna. Ellenben az a' nagy megtiszteltetés ére 1812-ben, hogy Liverpool városa által parlamenttagnak választatott, 1812-ben buzgón védte a' Catholicusok felszabadittatását 's ellene volt Norvégia függetlenségének. Ezután követnek nevezetett ki Lissabonba, a' hol kir. udvar nem volt, mely sinecurája miatt sokat kellett szenvednie a' londoni újságívelek 's caricaturák pajkosságától. Lissabonból három esztendő mulva 1816-ban tért vissza Londonba Franciaországban keresztül, a' hol Bordeauxban legnagyobb megkülönböztetéssel fogadtatott. Liverpooli barátjai újra parlamenttagnak választák Jun. 12. 1816, de csak hosszas küzdés után a' néppárt candidatusaival, mely uttal maga Canning élete is veszélyben forgott. 1817-ben ismét belépett a' ministeriumba 's az indiai ministeri departement (*Board of controul*) előlülője lön. De mivel a' királyné 's a' Catholicusok felszabadittatása ügyében máskép gondolkozott mint Liverpool, elment a' száraz földre és Olaszországba, Schweizban is volt egy ideig követ a' nemzeti gyűlésnél. Befejeztetvén a' királyné pere Nov. 1820, visszatérel Londonba, a' hol előbbi befolyását a' ministeriumba folyvást megtartotta. 1822 Martiusban elméssége teljes erejével védelmezte a' keletindiai Board of controul intézetet a' humoristicus öreg Creevey azon javalatja ellen, hogy ezen tanács ügyviselése vizsgálat alá vétetni rendeltessék azért, mivel ezen intézetnek, az ő szerzője, Pitt állítása szerint, sem az országnak, sem az indiai társaságnak nem kellene költséget okozni, Pitt halála óta azonban annak minden tagjai huznak esztendői fizetést, mely most 26,000 font sterl. megy, 's a' miért ők keveset vagy semmit nem tesznek; így tehát csak azért osztják ki ezen hivatalokat a' ministerek, hogy több követőt szerezzenek magoknak. Ezen statistical tanuságos vetekedés folytában az alsó ház egy része nagy ámitónak nevezé az elmés Canninget, mint a' ki az első tréfálót játsza az országban. Mindazáltal csak ugyan félre téteték Creevey javalatja, Canninget pedig a' társaság igazgatóji még abban a' hónapban (Mart. 1822) megválaszták a' britus keletindiai társaság tartományai főkormányzójának a' Kelet-indiából visszatérő marquis Hastings helyébe. Azonban nem ment el oda, mert, minekutána marquis Londonderry magát megölte, Sept. 1822 újra belépett a' ministeriumba, mint a' külső ügyek statusitoknokja. Ezen hivatalában függetlenné tévé a' brit politicát a' szent szövetség cabineti politicájától 's új irányt adott annak a' világkereskedés kormányzására nézve, a' tiltó rendszernek (*Prohibitionsystem*) lassankénti elmellőzése által, 's rendbe szedé Brasilia és Portugal viszonyait. 1827-diki Apr. 10-kén első ministerré nevezetvén a' király által, egészen szabadlelkű tagokból alkotott ministeriumot, mely ugyan azon évi Apr. 27-kén lépett munkásságba. Ezután Görögországra fordítá figyelmét 's a' függetlenségekért lelkesedéssel harczolt Görögök szabadsága megalapítása 's Europa békeállapotjának fentartása tekintetéből szövetséget kötött Jul. 6. 1827 Orosz- és Franciaországokkal, minekutána a' francia cabinetet a' spanyol-amerikai ügy iránt a' brit cabinet nézetére bírta, melyet ő nyilatkoztatott ki Európában legelsőben, már 1825-ben megismervén a' spanyol-amerikai köztársaságokat. Egyszersmind a' nagy-britanniai Catholicusok felszabadittatása mellett is kinyilatkoztatta magát 's lépést tett a' brit gabonatörvények eltörltetéséért. Soba nem volt Angliában olly népkedvelte 's nemzeti érzésű minister, mint C., kinek az első házban alig voltak ellenkezői. Hanem annál több baja volt a' felső házban, hol Wellington állott fel ellene, 's a' Toryk, az ő természetes ellenségei,

mindent elkövettek megbukatasára. Utoljára leroskadt egészsége a' szürnyü erölködések alatt, 's megholt Aug. 8. 1827. Lord Goderich (Robinson) csak keves ideig volt követöje; ezt Wellington váltotta fel; a' ki ugyan elhagyta C. rendszerét, de végre még is kénytelen volt ahhoz — legalább egy részben — visszatérni. — Mint parlamenti szónok jeles polczon állott Canning. Felette éles ésszel, az elmés fordulatokban kimeríthetetlen gazdagsággal 's a' nyelvben igen nagy ügyességgel bírt. Elmés csapásai soha nem hibázták el tárgyakat, 's ellenkezőjének gyengéji figyelmét soha nem kerültek ki. De még is felette állanak Burke, Pitt és Fox. Nem lelkesített 's hódított mint Burke; nem parancsolt 's zuzott szét mint Pitt 's nem ragadott el annyira mint Fox. Mint kormányfinak Angolország volt mindene, de csak a' jus 's pölgári és vallási szabadság védelmére. A' parlamentet közönséges okfejek 's elvont ideák szerént reformálni egyenesen ellenezte. Canning rendszerént kidolgozta beszédjeit, azonban készületlenül is gyakran beszélt szabad lelkesedéssel 's illyenkor azután nyomtatás előtt mindég áltolvasta beszédjét. Ötvennél több „Speeches“-ei, melyeket 1812 olta négy rendbeli választatása alkalmával tartott volt Liverpoolban, jelentek meg Londonban 1825. — Therry R. Londonban 1828 6 kötetben adá ki C. beszédjeit e' czim alatt „Speeches with a memoir of his life“. Canning szegény állapotban holt meg, noha felesége, general Scott leánya, nagy vagyont hozott hozzá. Özege 1828 pári méltóságra emeltett 's 3000 font eszten-dei pensiót kapott. Legidösbik fija, tengeri kapitány Canning W., Madeira szigeténél a' vízbe fult ferdés közben, Sept. 24. 1828, 's így második fija örökli a' pári méltóságot. Zs. G.

CANO (Alonso vagy Alexis), képiro, szobrász és építő, talentuma sokoldalúságát és terjedékét tekintve, a' Spanyolok Michel Angelója, kihez a' characterben is sokat hasonlott, szül. 1601 Grandában. Atyja építő vala 's fíját is azzá akarta nevelni. De Cano megkedvelé a' képirást 's Sevillában Pacheco képiro alatt, ki mint író is esmeretes, tanula, del Castillo vagy Herren iskolájában tökéletesíté magát, egyszersmind a' szobrászságot gyakorlá, 's a' lebrijai templom számára készített 3 szobor esmeretteg meg. Alig vala 24 eszt., már nagy művész hírelv dicsekedhették. 1638 udvari képirová nevezte a' király. Mint építő sok munkát kapott. Ecsete alól is több nevezetes festések kerültek, 's a' dicsőség legmagasb fokán álla, midön iszonyu eset dulta szét boldogságát. Egykor, midön hontért, meggyikolva találta nejét, kirabolva hazát. Egy olasz szolga, kit a' gyanu legközelb ére, elszökött vala. A' bírák nyomozásából kiszült, hogy a' képiro féltékenykedett nejével 's szerelmi viszonyban állt egy más asszonnyal. A' szökvényt véltlennek mondták, 's a' képirot érte az ítélet. C. kénytelen volt eltávozni Madridból. Azt a' hírt terjeszté el, hogy Portugalba szökött, azonban Valenciába ment, hol, midön művészsége elárulta, egy Carthusianus-klastromban lele menedéket. De későbbben elhagyá rejtekét 's visszament Madridba; elejénte rejtekezett, de megúván a' szorongó állapotot, elfogató magát, mondvan: „*Excellens in arte non debet mori*.“ Kinnadra vonák; de jobb karjának kegyelmet nyere talentuma. Állhatatosan tűré a' fájdalmakat 's egy szót sem szóla, melly ítéletet hozhatott volna fejére. A' király, tudósittván e' történétről, ismét kegyébe vevé, 's mivel C. pappá lett, granadai racioneróvá tette. C. mint pap jámborul 's példásan elt; mh. 1676. A' Zsidóktól határtalanul undorodott 's még csak a' velek érintkezést 's közléteket sem tűrheté. Halálos ágyán vonakodott a' szentséget olly paptól elfogadni, ki azt megtért Zsidóknak szolgáltatta volt. I.

CANON, görögből vett eredeti értelemben rend-, törvényszabást, mértéket (regulát) jelent, melly szerént t. i. valamit elrendelni 's elintézni kell. I) Egyházi értelemben canonnak nevezetetik: a) minden egyházi törvény, mellyet az egyházi törvényes előjáróság gyülekezeteiben hozni szokott. b) Igy nevezetetik azon szent könyveknek öszvesége és

rendje, mely szerént még az anyaszentegyház kezdetében isteni ihlésből származott könyveknek tartott mind a két testamentombeli szent irások egybeszerkesztettek 's lajstromoztattak. c) Így neveztetnek a Catholikuskoknál divatban lévő szent miséhez tartozó imádságok, melyeket az áldozó pap az ostyának felajánlása (offertorium) után, 's kevéssel az Urmutatás előtt kezd, az alatt és után is egész az Urvételéig mondani szokott. — 2) Canon a' philosophiában a' lelki erők helyes használása alaptörvényeinek foglalatja. — 3) Az arithmeticában, algebrában 'sat. canon azt a' formulát jelenti, mely nemi feladás megfejtéséből ered 's regulául szolgál a' főfeladás alá foglalt mellékfeladások megfejtésére. — 4) A' muzsikában. Canon a' régi Görögök muzsikájában az, a' mit ma MONOCHORDNAK (l. e.) nevezünk. Jelenleg olly muzsikai darabot jelent, melynek alkotó hangjai egymás után sorban kezdődnek és pedig úgy, hogy minden következő hang az előtte valót szakadatlanul ismételi, — körhangfutás, *canonfuga*, olasz. *fuga di conseguenza*, deakul: *canon perpetuus*. Némellykor ugyan azon hangnemben történik, némellykor a' kezdő hangnál magasabban vagy mélyebben. Az ilyen éneknek vagy soha sincs vége, hanem szabad tetszésig folytatattik, és ilyenkor végtelennek (*canon infinitus*) hívják, vagy pedig egy toldalék ragasztatik hozzá, mellynél fogva minden hangok egy közös végzetre hajlanak, 's ekkor végesnek (*canon finitus*) neveztetik. Lehet két-, három-, négy- vagy több hangu is. Közönségesen a' canont csak egy hangra szokták leírni (zár t canon), hanem a' helyeket, hol a' többi hangoknak a' tételt kezdeniek kell, jelekkel bélyegzik ki. A' több hangu canonoknál vagy ugyan annyi kezdetjeleket tesznek ki, a' hány hang következik, vagy mindjárt elején számmal jegyzik meg, hány hang kívántatik; p. o.: *Canon à 4*, *Canon à 6*. 'sat. Ha ellenben vagy minden hangok ki vannak írva, vagy partitúrába szerkesztetve, ekkor a' canon nyitottnak mondatik. Az olly muzsikai darabokat is, melyekben egy hang csak rövid helyeken ismétli a' másik fordulatját, helytelenül canonnak vagy canonutánazásnak nevezik. Helyesebben neveztetnek így az újabb operákban előforduló canon-formájú terzetek, quartettek, quintettek, melyekben ha egy hang bizonyos muzsikai phrasist elvégzett, másik veszi által, 's amaz egy más öszevilló phrasist kezd, melyet később, midőn a' harmadik közbeszólal, ismét a' második folytat 's így tovább, míg mind annyi hangon körül megy, p. o. Mozart második finalejában *Così fan tutte*. Lehet a' canon úgy szerkesztetve is, hogy valamennyi hang a' tételt minden ismételésnél bizonyos közzel feljebb veszi. Van p. o. olyan, melyben a' thema tizenkétszer ismételtetik, még pedig az alap-hang lajtorjájának legközelebbi félhangjával mindenkor feljebb, úgy hogy a' thema hangnemének mind a' 12 lépcsőjén keresztülvitetik. Az ilyen *Canon per tonos*, vagy kör canon. Ha végre a' canon különféle feladásokra képes, azaz, úgy készült, hogy külön közölkön szintügy, mint a' mozgás külön nemeiben utánaztathatik, 's az utánazás a' tételnek majd ez, majd más helyén kezdődhetik, akkor *Canon polymorphus* vagy sokféle alkattinak hívják. Vannak némelly duettek, terzetek 'sat. olly formába szöve, hogy minekutána egyik énekhang a' főmelodiát elébb egyedül vitte, ezt a' következő hang változtatás nélkül ismételi, az elébbi hang pedig valamelly mellékes melodiát egyesít vele. Az ilyen énekdaraboknak is canon nevet adnak. *Canon per diminutionem*, vagy *per augmentationem* akkor mondatik, mikor az utánázó hangok a' themában előfordult kották nemét megváltoztatják, p. o. a' fertályosokból nyolczadosokat, vagy fél kottákat csinálnak. Ha az utánázó hangok a' vezetővel ellenmozgásban mennek, úgy ez *Canon in motu contrario*. Vannak végezetre ollyan canonok is, melyekben az utánázó hang a' themát visszafelé énekeli, vagy olyanok, hol az egyik hang énekét rendszeren viszi, mint a' papirosan írva van, mikor a' másik a' szerént énekel, mint a' kották állnának, ha a' papiros megfordítatnék. A' mivészi szer-

keztetéstől különválva, a' canon olly értelmű verset kíván, melly külön személyeknek ne különmemű érzéseit fejezze ki. — 5) A' képző művészetben canon mustra- vagy sámszobor. Illyen volt p. o. a' POLYLETÉ (l. e.) — 6) A' betűöntők és könyvnyomtatók canonnak nevezik a' két legnagyobb betűnemet, mivel azokkal nyomtatták hajdan a' miscanont.

CANONICA, sajátképi műneve a' mathematicai hangtudománynak, melyben a' hangok mint nagyságok tekintetnek 's hasonlítottak össze egymással, vagy a' hangok felosztásának tudománya külső mértékek 's idomzatjok szerint. Ezen tudomány alapjait Pythagoras vetette meg. (L. MUZSIKA, története).

CANONICUS, I. EGYHÁZI SZEMÉLYEK.

CANONICUS, I. APOCRYPHUS KÖNYVEK.

CANONISATIO, tulajdonképen szentténeveztetés, onnan veszi eredetét 's nevezetét, hogy már az elsőbb keresztény századokban azok szenteknek tartatának, kiknek nevei erkölcsösen 's szentül végzett életef a' keresztény gyülekezeteknek köz egyetértésével 's többnyire a' metropolita püspök helybenhagyásával 's megerősítésével a' miscanonba (szentek lajstromába, dypticába) felvétetni 's felolvastatni; kiknek emlékezetére oltárok 's templomok allittatni vagy koporsójik fényesb helyekre tételni és köz tiszteletre érdemeseknek tekintetni szoktak. Utóbb III. Sándor pápa (1170) a' szentténevezést magának fentartani kezdte és a' szent szék jusaihoz tartozni elhatározta. Es ezolta a' szentténevezést a' romai pápa kirekesztőleg gyakorolja és olly jeles pompással véghez, melly egy a' legfényesebbek közül a' szertartások nemében. A' szentténevezetést (canonisatiót) megelőzi egy hosszas, szoros 's törvényes perbeidéztes és vizsgálat a' szentténevezendőnek erkölcsös 's istenes élete 's azon csudatetei felől, mellyek a' boldogultnak életében vagy holta után történni állittatnak. A' perfolymat néha sok esztendőig húzódik, 's az ellenfél (*diabolus rotue*) mindenféle ellenti bizonyításokkal vádolja a' szentténevezendőnek életét és erkölcsös viseletét az ügyvéd (*angelus rotae*) felhozásai ellen, mig végre törvényes elhatározás nem hozatik a' szentténeveztetés ügyében. A' per elvégeztetvén, elébb csak beatificáltatik (l. BEATIFICATIO) azaz, mennybenboldogultnak jelentetik ki és csak több esztendők lefolyta után canonisáltatik a' szentténevezendő. És ez által megengedtetik, hogy az így kinevezett (canonisált) szentnek emlékezetét oltárok 's templomok felállithatásával, misemondással, imádságokkal, officiummal, inneptartással, ereklyéjinek kitételével, szóval: köz tisztelettel lehessen nyilvánosságossá tenni 's fentartani. Azonban a' catholica anyaszentegyház a' pápát a' szentek kinevezésében sem csalatkozhatatlannak nem állítja, sem a' szentek tiszteletét az Isten imádsásával össze nem zavarja, sem azt, hogy a' hívek a' szenteket tiszteljék 's segítségül híják, szükségképen valónak nem tanítja; hanem csak mint hasznos és igen épületes gyakorlást javálja 's a' szentekben kitűnő erkölcsöknek 's szent életnek követésére hivat ez által is serkenti. Sz.

TUDOSÍTÁS. A' honunkban maiglan dühösködő nyavalya 's egyéb akadályok, mellyek elhárítása nem állt hatalmunkban, kénytelenitettek, egy két cikkelyt Tárnak toldaiak-kötetire használni. — Az első és második kötetbe csuszolt tetemesb hibák igazítása a' harmadik kötethez leszzen rö-esztve. A' redactio

F O G L A L A T.

	Lap.		Lap.
Baco (Franciscus)	1	Balásfalva	30
Bács (mezőváras)	3	Balásházy (János)	—
Bács Vármegye	—	Balassa (Bálint, gróf)	—
Bacsányi (János)	4	Balassa (Ferencz)	31
Bácsmezei (István Pál)	5	Balassa (Imre), I. János I.	—
Badacsony	—	Balassa (Menyhért)	—
Badajoz	—	Balatontava	—
Baden	6	Balbek	—
Baden (várasok)	8	Balboa (Vasco Nunez de-)	32
Bádog	9	Balcan	—
Baert v. Bart (János)	10	Balde (Jakob)	33
Baffinsbai	—	Baldi (Bernardino)	—
Bagaria	—	Baldovini	34
Bagdad	—	Balduin III.	—
Baggesen (Jens)	12	Baleari szigetek	—
Baglivi (György)	—	Balf (Wolfs)	—
Bagno	—	Balgatagság, I. Léleknyavalyák	35
Bahama	—	Balista	—
Bahia	—	Balística	—
Bahrdt (Károly F.)	13	Balk, I. Afghanistan	—
Baillot (Pierre)	—	Balkay (Pál)	—
Bailly (Jean S.)	—	Ballada, I. Romancz	—
Bairam	16	Ballenstein, I. Borostyánkő	—
Baja	17	Ballet	—
Bajadérek	—	Ballista, I. Balista	36
Bajae	—	Ballistica, I. Balistica	—
Bajan	18	Balogh (István)	—
Bajazet I.	—	Balogh (Galantai Ján. és Lőr.)	37
Bajazzo	—	Balogh (Péter, Ócsai)	—
Bájlámpás, I. Laterna magica	—	Balogh Soos (Mihály)	38
Bajmócz	—	Balsarati (Vitus János)	—
Bajonnet	—	Baltimore	—
Bajóphoros	19	Balti v. keleti tenger	39
Bajorország	—	Bálványozás	40
Bajtai (Antal, báró)	27	Balzac	41
Bajus (Mihály)	—	Balzsamok	—
Bajza (Jósef)	28	Balzsamozni, bebalzsamozni	42
Bakabánya	—	Bamberg	—
Bakács (Tamás)	—	Bambocciadok	43
Bakhuisen (Ludolf)	29	Bambus	—
Bakker (Peter)	—	Bán, Bánság	—
Bakony	—	Banalis határörvidék, I. Határör- vidék	47
Bakovár	—	Bánásmód	—
Bál	—		

	lap.		lap.
Banát, Banátus, I. Bán, Bánság	47	Barcza, Barczóság, I. Brasso vid.	79
Bánatbér	—	Barczafalvi (Szabó Dávid), I. Szabó	—
Banca	48	bó (Dávid, Barczafalvi)	—
Banda, I. Fűszerszigetek	—	Bard, Bardok	—
Banda	—	Bardesanes	80
Banda Oriental	—	Bardiet, v. Bardit	81
Bandello (Matteo)	49	Barezzi (Stefano)	—
Bande noire	—	Baring (Sándor)	—
Banderium	—	Bariton	83
Bandettini	—	Bárka, I. Noe bárkája	—
Bandita	50	Barka	—
Bánduri (Anselm)	—	Barker (Edmund, Henrik)	—
Bánfiak	—	Barkóczy (Ferencz, gróf)	84
Bánfi Hunyad, I. Hunyad	51	Barlaam és Josafát	85
Bánfi Hunyadi (János)	—	Barlangok, grották	—
Bank	—	Barlow (Jóel)	86
Bank Bán, I. András II.	55	Barnave (Antal J. P. M.)	—
Bankierek (pénzváltók)	—	Barneveldt (János, van Olden)	87
Banknota	56	Báro	88
Banks (Josef, sir)	—	Baroccio v. Barozzi (Federico)	—
Bannier, Banér (János)	57	Báróczi (Sándor, Hari)	—
Banquet	—	Barok	89
Bánya	—	Barometrum	90
Bányagöz	58	Baromorvosi iskola I. Baromor-	—
Bányahatár	—	vosi tudomány	91
Bányák	59	Baromorvosi tudomány	—
Bányalyuk, I. Bánya	62	Baron (Michel)	94
Bányamenet, I. Bánya	—	Baronius (Caesar)	—
Bányamivelés	—	Baróti Szabó David I. Szabó	—
Bányamivelés mestersége	63	(Dávid, Baróti)	95
Bányamivtudomány	—	Barras (Pál F. vicegróf)	—
Bányászacademiák	—	Barre	—
Bányásztörvény	—	Barré (Bertrand)	96
Bányásztörvénytörvények	64	Barri (du B. grófné)	97
Bányásztudomány	—	Barrikádák	—
Bányaváni, I. Urbura	65	Barros (Joao de)	98
Bányavirág I. Kvarcz	—	Barrow (Isaac)	—
Baobab	—	Barry (James)	99
Baour-Lormian (Louis)	—	Bars vármegye	100
Baphomet	—	Bartal (György, Beleházi)	—
Baptisták, I. Kereszttségismétlők	67	Bártfa	—
Baradla, I. Agteleki barlang	—	Barthélemy (Jean Jacques)	101
Baranda	—	Barthélemy (Ferencz)	103
Baranya vármegye	—	Barthez (Pál József)	—
Baratier (János Filep)	68	Bartholomaeides (László)	104
Barátságsgigetek	—	Bartholomaeusok	—
Barattokereskedés, I. Cserekeres-	—	Bartolozzi (Francesco)	—
kedés	69	Barton (Ersébet)	—
Barbarelli, I. Giorgione	—	Baryton, I. Bariton	105
Barbareskek	—	Basa	—
Barbiano (Jakab János)	76	Basalt	—
Barbier (Antal Sándor)	—	Basedow (János, B.)	106
Barbié du Bocage (I. D.)	77	Basel	107
Barcarolles	—	Baseli békekötések	—
Barcelona	—	Baseli köz concilium	—
Baresai Ákos	78	Basilica	—
Baresai (Abraham)	79	Basilides, I. Gnosis	109

	lap.		lap.
Basiliscus	109	Beatrix	133
Basilius (szent)	110	Beattie (James)	134
Basis	—	Beaucaire	—
Baskerville (John)	—	Beauharnois (Ferencz, marquis)	—
Baskir	111	Beauharnois (Sándor, vicomte)	135
Baskok	—	Beaumarchais (Pierre Aug.)	—
Basrelief I. Relief	—	Beaumont (Franc.) I. Fletcher J.	137
Bassano	—	Beaumont (Marie)	—
Bassetaille	—	Beaune	—
Bassetkürt	—	Bebalzsamozni I. Balzsamozni	—
Bassompierre (François de)	112	Bebizonyítások	—
Basson I. Fagott	—	Beccaria (Giambattista)	—
Bassora	—	Beccaria (Cesare)	138
Bassus	113	Becher (János Joakim)	139
Basta szekere	—	Beck (Kerestely Daniel)	—
Bastia	—	Becker (Boldizsár)	140
Bastille	—	Becket (Tamás)	—
Bastion I. Várfal	114	Becs	141
Bastonada	—	Bécs	—
Bataillon I. Zászlóalj	—	Bécsi békekötés	147
Batalha	—	Bécsi congressus	148
Batavia	115	Becstelenítés	150
Batavusok	116	Becstelenség	—
Bath	—	Becsü	151
Bathori I. Bátori	117	Becsületlegio	—
Báthori (Gábor)	—	Beczko	—
Bathos	—	Beda (Venerabilis)	—
Bathyllus	—	Beddoes (Tamás)	152
Batisztgyóles	—	Bedlam, I. London	153
Batoni (Pompeo, Girolamo)	—	Beduinek	—
Bátor Opos I. Salamon kir.	—	Beelzebub	—
Bátori (nemzetség)	—	Beer (Mihály)	—
Bátori (Ersébet, Nyír-Bátori)	121	Beethoven (Lajos)	154
Bataska	122	Befana	155
Batrachomyomachia	—	Befecskendezések	—
Bateria (a physicab.) I. Leydeni	—	Befolyások (az emberi testre)	—
palack	—	Befulás	157
Bateria	—	Beg	158
Batteux (Károly)	123	Beghardok I. Beguinek	—
Batthyáni (Ignác, gróf)	—	Beglerbeg	—
Battuecas (Las)	124	Beguinek	—
Batu khán	—	Beiram I. Bairam	159
Baumann barlangja	—	Beireis (Gottfr. Kristóf)	—
Baumgarten (Sándor Th.)	125	Bejthe (István)	160
Bautzen	—	Békasó, — üveg, I. Kvarcz	—
Bautzen és Wursehen melletti üt-	—	Békekötés	—
küzet	126	Békekötések. Aachen békek.	161
Bavins	128	Békés Vármegye	162
Bayard (Pierre du Terrail de)	—	Békési (Gáspár), I. Bátori (7) Istv.	—
Bayer (János)	130	—'s Maximilian	—
Bayle (Péter)	—	Béketörvényszékek	—
Baylen melletti capitulatio	131	Bekker (Emanuel)	—
Bayonne	132	Bekker (Ersébet)	163
Bazar	133	Beköltözési adó	—
Bazin	—	Bel I. Baal	—
Bazuk	—	Bél, Bélesatorna, Belek	—
Beatificatio	—	Bel I) Mátyás. 2) Károly	164

	lap.		lap.
Béla (város)	165	Bentley (Richard)	195
Béla, (magyar királyok)	—	Benyovszki (Móricz)	196
Béla, (hercegek)	170	Benzoë	199
Bélabánya	171	Bér, I. Haszonbér és Munkabér	—
Bélcsoatorna, I. Bél	—	Béranger (Pierre Jean, de)	—
Belem	—	Berberia, I. Barbaréskek	—
Belfast	—	Berbice	—
Belgák	—	Berehtold (Leopold, gróf)	200
Belgium	—	Bercsényi (Miklós) I. Rákóczi	—
Belgrád, I. Nándorfejevár	—	Ferencz	—
Bélhur	—	Bercy	—
Belial	172	Bereg Vármegye	—
Belisarius	—	Beregszászi Nagy (Pál) I.	—
Bell-Lancasteri tanisásmód	—	Nagy (Pál, Beregszászi)	201
Belladonna	174	Berekesztés	—
Bellamy I) Jakab. 2) Georgia	175	Berengar	—
Belle-Alliance I. Waterloo	—	Berenhorst (Fer. Leop.)	—
Bellegarde (gróf)	—	Berenice	—
Belleisle (Charles, gróf)	—	Beresford (William, báró)	202
Bellerophon	—	Berezina	—
Bellevue	176	Berg	203
Bellini (képirók)	—	Bergamo	204
Bellman (Károly M.)	—	Bergasse (Miklós)	—
Bellona	177	Berger	—
Belloy (Pierre Laurent.)	—	Bergen-op-Zoom	205
Bell-rock	—	Bergerac	—
Bélpoklosság	—	Berghem (Miklós)	—
Belt	178	Berg könyve, I. Concordiae formula, és Symbolumi könyvek	266
Belvedere	—	Bergler (Istrván)	—
Beludchistan	179	Bergmann (Tobern Olof)	—
Bélyeges papiros	180	Bering (Vitus)	207
Bélyegmetszés	—	Bering utja	—
Belzoni (Giambattista)	182	Berkeley (György)	—
Bembo (Pietro)	184	Berlin	208
Ben	186	Berlini kék	210
Benares	—	Bérmálás	211
Bench I. Kingsbench	—	Bern	—
Benczur (József)	—	Bernadotte, I. Károly XIV. Ján.	213
Benda (Ferencz)	187	Bernard (Pierre Joseph)	—
Benda (György)	—	Bernardin de St. Pierre, I. St.	—
Bendegucz	188	Pierre	—
Bender	—	Bernburg (Anhalt)	—
Bene (Ferencz)	—	Bernhard (Szent)	214
Benedek XIV.	189	Bernhard (weim. herceg)	—
Benedek (Szent)	—	Bernhardi (Auguszt, Fridrik)	215
Benedicta	—	Berhardinusok I. Cisterciák	—
Benedictinusok	—	Bernhard, Szent, hegye (nagy)	—
Benedictio	190	Berni (Francesco)	216
Benevento	191	Bernini (Giovanni Lorenzo)	217
Bengalia I. India	—	Bernis (François J. de)	218
Beniczki (Péter)	—	Bernolák (Antal)	219
Benkő (József, Samuel és Ferencz)	—	Bernoulli	—
Benno (Szent)	193	Bernoulli számai	225
Benserade (Isák)	194	Bernstein I. Borostyánkő	226
Bensley (Tamás)	—	Berquin (Arnaud)	—
Bentham (Jeremias)	195	Berry (Charles F. herceg)	—
Bentivoglio (Cornelio)	—		

	lap.		lap.
Bertalan (apostol)	227	Bibliai kereszténység	257
Bertalan éje I. Vérményekző	—	Bibliai régiségtudomány	—
Berthier (Sándor)	—	Bibliai társaságok	—
Berthold (érsek) I. András II.	228	Bibliographia sat. I. Könyvtu-	
Berthollet (Claud. L. gróf)	—	domány, Könyvdűh, Könyv-	
Berthollet durranó póra, I. Dur-		kedvelés, Könyvtár, Könyv-	
ranás	229	tárnok	258
Berthoud (Ferdinand)	—	Bibor	—
Bertola (Aurelio de Georgi)	—	Bicêtre	259
Bertoli (Giovanni gróf)	—	Bidassoa	—
Berton (Henri Montan)	230	Bidpai	—
Bertrand (Henri Gratien, gróf)	—	Biel barlangja	260
Bertuch (Fridrik Justin)	—	Bièvre (marquis de)	—
Bervic (Charles Clement)	231	Bigamia	—
Berwick (James, herczeg)	—	Bignon (Louis Edouard)	—
Beryllus	232	Bigott	261
Berzelius (Jakab)	—	Bihar vármegye	—
Berzeviczi (Gergely)	233	Bihari (János)	—
Berzseni	234	Bikaviadal	262
Berzsenyi (Dániel)	—	Bilanx	263
Besançon	237	Bilbao	—
Besborodko (Sánd. herczeg)	—	Bilderdyk (Willem)	—
Besózni I. Hussózás	238	Biledulgerid	264
Bessarabia	—	Bilini savanyuviz	—
Bessel (Frid. Wilh.)	—	Bill	265
Bessenyei (György)	239	Billengés I. Oscillatio	266
Bestucheff (Riumin Alexei, gt.)	241	Billington (mistress)	—
Beszállítás	—	Bingley	267
Beszéd (physic.)	242	Binomiale theorema	—
Beszéd	243	Biographia I. Eletírás	—
Beszédrészek	245	Biologia, Biometria, I.Élet.	—
Besztercze	246	Bion	—
Besztercze, Vágh Besztercze	—	Biörnstähl (Jakab. J.)	268
Beszterczebánya	—	Birás	—
Betegházak I. Kórházak	—	Birka I. Juh	—
Betegség I. Nyavalya	—	Birkenstock (J. M.)	—
Betel	—	Birmingham	—
Betett	247	Biró	269
Bethesda	—	Biron (Charles, herczeg)	270
Bethlehem	—	Birság	271
Bethlen I. Betlen	248	Birtok	—
Betinelli (Saverio)	—	Birtokadó, I. Telekadó	272
Betlen	—	Birtoki jus	—
Betük I. Irás	252	Biscaya, I. Baskok	—
Betük (nyomtat.)	—	Bismuth, I. Vismuth	—
Betüöntés	—	Bissexturn	—
Betürim I. Alliteratio	253	Bisturi	—
Betűszámvetés	—	Bitangló (usurpator)	—
Bevezetés	—	Bitaubé (Pál J.)	273
Bey	—	Bithynia	—
Beza	—	Bitnicz (Lajos)	—
Bezoar, bezoarkó	254	Bivouac, I. Tábor	274
Biagioli (Josaphat)	255	Bizarr	—
Bias	—	Bizonyítás	275
Bibbiena (Fernando)	256	Bizonyos, Bizonyosság	—
Biblia	—	Biztos	—
Bibliai földesmeret	257	Biztosi kereskedés	276

	lap.		lap.
Black (József)	276	Boldogok szigetei	308
Blackstone (William)	—	Bolgárország	—
Blair (Hugh)	277	Bolingbroke (Henrik St. John)	—
Blake (Robert)	278	lord, viscount	—
Blanchard (Ferencz)	278	Bolivár (Simon)	310
Blanco	279	Bolivia	311
Blandrata (György)	—	Bollandisták	312
Blangini (Giuseppe)	280	Bollmann (Erich)	—
Blason, I. Heraldica	—	Bologna	314
Bleda, v. Buda, I. Attila	—	Bolond	315
Bloch (Mark Eliezer)	—	Bofondházak, I. Lélekgyógytu-	—
Bloemart (Abraham)	—	domány	316
Blomfield (Charles J.)	281	Bolondok innepe, I. Calendae	—
Blondel	282	Bolus	—
Bloomfield Robert	—	Bolygás	—
Blücher (Lebrecht)	283	Bolygó tűz	—
Blumauer (Alajos)	285	Bomba	—
Blumenbach (János Frid.)	—	Bombast	317
Boa	286	Bombay	—
Bocatus (János)	287	Bombelles (Lajos, marquis)	318
Boccaccio (Giovanni)	—	Bona fortuna	—
Boccage (Marie Anne)	290	Bonanus (Procopius)	—
Boccherini (Lajos)	291	Bonaparte (familia)	319
Bocchetta	—	Bonaparte (Josef)	—
Bocskai (István)	—	Bonaparte (Napoleon)	321
Bod (Péter)	294	Bonaparte (Maria Franc. Jos.)	337
Bodajk	—	Bonaparte (Lucian)	338
Bode (János J. F.)	295	Bonaparte (Lajos, gróf St. Len)	341
Bode (Elert J.)	—	Bonaparte (Jeromos)	343
Bodentó	297	Bona quinta feria	344
Bodin (János)	—	Bonaventura (János)	—
Bóditók	—	Bondi (Clementi)	345
Bodmer (János J.)	298	Bonfini (Antal)	—
Bodmeria	299	Bonifác (Szent)	346
Bódogh (Mihály)	—	Bonifác (pápák)	347
Bodoni (Giambattista)	—	Bonifác (VIII.)	348
Bodrog várm, I. Bács Várm	300	Bonn (András)	349
Boeotia	—	Bonnay (marquis)	—
Boerhaave (Herrmann)	—	Bonnet (Károly)	350
Boëthius (Anicius)	302	Bonnet	—
Bogarak	303	Bonneval (Claud. Sánd. gróf)	—
Bogáti (Menyhért)	305	Bonpland (Aimé)	351
Bogdanowits (Hippolyt F.)	—	Bonstetten (Károly)	352
Bogota, I. Colombia	—	Bonzok	353
Böhme v. Böhm (Jakab)	—	Bootes	—
Bohordicum	306	Bopp (Ferencz)	—
Boileau Despréaux (Mikl.)	—	Bor, I. Szőlő	354
Boissonade (Jean François)	—	Bór	—
Bojardo (Matteo M. gróf)	—	Bora (Katalin)	—
Böjtelőhava	307	Borax	355
Böjti (Gáspár)	—	Borbála (Ekebontó)	—
Böjtmáshava, I. Böjtelőhava	—	Borda (János K.)	356
Bokorlakók	—	Bordeaux	—
Bölcsök köve, I. Alchymia	—	Bordeauxi borok	357
Bölcselkedés, I. Philosophia	—	Bordone (Paris)	—
Bölcsesség	—	Boreas	—
Boldogasszonyhava	308	Borék, I. Volumen	—

	lap.		lap.
Borghese	358	Boufflers (Stanisl.)	383
Borghese (Filep L. C. herczeg)	—	Bongainville (Lajos Antal)	—
Borghese (Maria Paulina)	—	Bonillé (François)	384
Borgia (Stefano)	359	Bouillon	385
Borgó	360	Bouilly (Jean Nic.)	—
Borik	—	Boulevard, I. Paris	386
Borkó	—	Boulogne	—
Born (Ignác, báró)	—	Boulogne (bois de)	386
Borneo	361	Boulton (Mátyás)	387
Bórnayavalyák	363	Bourbon (nemzetség)	—
Borodino, I. Moszkvai csata	—	Bourbon (Károly)	390
Borongatás	—	Bourbon (Lajos)	391
Borosgyánkő (<i>succinum</i>)	364	Bourbon (sziget)	—
Borosgyánkő	—	Boudaloue (Louis)	—
Boroszló, I. Breslau	—	Bourdon (Sebastian)	392
Borpróba	—	Bourdonnaye (Bernard)	—
Borromaei szigetek	365	Bourgogne (Lajos)	—
Borromaeo (Carlo)	—	Bourgogne, I. Burgund	393
Börse	366	Bourgoin (Therese) I. Parisi	—
Borsod vármegye	—	játékszin	—
Borszesz (<i>spir. vini</i>)	367	Bourgoing (Ján. Fer.)	—
Bory de Saint Vincent (J.B.G.M.)	—	Bonrignon (Antoinette)	—
Borzadás	368	Boursault és Babet	394
Börzsöny	—	Boussole, I. Magnestőszelencze	395
Boscan Almogaver (Juan)	—	Bonterwek (Fridrik)	—
Bosch (Jeromos)	—	Bowdich (J. Edw.)	396
Boscovich (Roger J.)	—	Boydell (John)	—
Bóság szarva, I. Achelous és Amalthea	370	Boyeldieu (A.)	—
Bosio	—	Boyer (Alexis, báró)	397
Bosnyákország	—	Boyer (Péter)	—
Bosporus	—	Boyle (Robert)	—
Bosscha (Hermann)	371	Boyta, I. Álmos és Árpád	398
Bossi (Károly)	—	Brabant	—
Bossuet (Jaq. Benigne)	372	Brachman (Louise Kar.)	399
Bostandsik	373	Brachmanok, I. Gymnosophi-	—
Boston	—	sták	400
Boswell (Jakab)	374	Brachygraphia	—
Boszorkány	—	Brachystochrona	—
Botanica, I. Növevények, Növevények országa	—	Brácshegedű	—
Botanicus kertek, I. Fűvészkertek	—	Bradley	—
Botanybai	—	Braganza, I. Portugal	402
Both (János és András)	376	Baham	—
Bothni öböl	—	Brahe, I. Tycho de Brahe	403
Botocudok	—	Brailow	—
Botond, I. Árpád	377	Brama	—
Botsary, I. Görögök lázadása	—	Bramanok	—
Botta (Károly)	—	Bramante d' Urbino	—
Böttcher (Fridrik Ján.)	—	Brandenburg	404
Böttiger (Károly Auguszt)	379	Brandones	407
Botzen	381	Brantome (Pierre)	—
Bouchardon (Edme)	—	Brasília	—
Boucher (François)	—	Brassó	417
Boucher (Alexander)	382	Brassó vidéke	—
Boudoir	—	Braunschweig-Wolfenbüttel	—
		(herczegség)	418
		Braunschweig (város)	419
		Braunschweigi (Leop. herczeg)	—

	lap.		lap.
Braunschweigi (Károly, Wilh.)	419	Broncz	440
herczeg)	—	Bronczozni	—
Braunschweigi (Fridr. Wilh.)		Bronzino	441
herczeg)	421	Brosses (Károly)	—
Brauwert (Adrian)	423	Brougham (Henry, báró)	—
Bravo	424	Broussonet (Pierre Marie)	442
Bravouraria	—	Brown (György)	—
Bray (Ferencz, gróf)	—	Brown (János)	443
Breda	—	Browne (Maxim. Ulys. gróf)	444
Bredow (Gábor)	425	Browne, Brownisták, l. Inde-	
Breguet (Abrah. Laj.)	—	pendensek	—
Breitinger	—	Bruce (Jakab)	—
Brema	426	Bruges (vicomte)	445
Brennus	427	Brügge	—
Brentano (Kelemen)	428	Brugmans (Sebald Just.)	446
Brescia	429	Brühl (Henrik, gróf)	447
Breslau	—	Brumaire	448
Brest	—	Brun, l. Lebrun.	—
Breteil (le Tonnelier, Lajos		Brunck (Richard)	—
Augustz, báró)	—	Brundisium	—
Bretschneider (Henr. Gottfr.)	430	Brune (Guillaume Marie Anne)	449
Breghel 1) Péter 2) Péter 3)		Brunehild	450
János	431	Brunelleschi (Filippo)	—
Breve	—	Brunet, l. Parisi játékszin	—
Breviarium	432	Brünings (Keresztély)	—
Brevis	—	Brünn	451
Brewster, l. Caleidoscopium	—	Bruno (Szent)	—
Brezé (marquis)	—	Bruno (Leonard)	452
Breznóbánya	—	Bruno (Giordano)	—
Briareus, l. Centimanok	—	Brüssel	453
Bridgewater-csatorna	—	Brutto	454
Brienne (cardinal), l. Loménie	—	Brutus (Mihály)	455
Brienne (város)	—	Brutus (L. Junius)	—
Brigada	433	Brutus (M. Junius)	—
Brigantina	434	Bruyère (János)	456
Brigg	—	Bruyn (Corneille le)	457
Briggs (Henrik)	—	Bryant (James)	—
Brighella, l. Maszkok	—	Buache (Jean Nic)	—
Brighthelmstone	—	Bubna (Gróf)	—
Brillant, l. Gyémánt	—	Bucentaurus	458
Brillantozni	—	Bucephalus	—
Brinkmann (Károly Gusztáv)	—	Buchanan (György)	—
Briseis, l. Achilles	435	Bucharia	459
Brissac, l. Cossé	—	Buchholz (Pál)	—
Brissot de Warville	—	Buckinck (Arnold)	460
Bristol	436	Buckingham (Villiers György,	
Britannia	—	herczeg)	—
Britannicus Caesar	437	Bucolicum carmen	462
Britinianusok	—	Bucusu	—
Brizard, l. Francia játékszin	—	Bucsujárás	463
Brizzi	—	Buczy (Emil)	—
Brodaries (István)	438	Buda l. Attila	464
Brodi	—	Buda (főváros)	—
Brockhuizen (Jan van)	—	Buda Ó, l. Ó-Buda	465
Broglio (nemz.)	439	Buddha	—
Broglio (Victor)	—	Budé (Wilh.)	466
Bromius	440	Budget	—

	lap.		lap.
Budina I, Schwandtner	466	Bürger (Gottfrid Aug.)	480
Buenos-Ayres	—	Bürger (Mar. Kriszt)	482
Buen Retiro	467	Burkherek, I. Secederek	—
Buffon (György Lajos)	—	Burgonya, I. Krumplici	—
Buffone	469	Burgund	—
Bufo niták	—	Burgundi bor	485
Bugát, I. Árpád	—	Burke (Edmund)	—
Bugenhagen (János)	—	Burkusország, I. Poroszország	487
Bugge (Tamás)	470	Burleigh, I. Cecil	—
Bugo sip, I. Fagott	—	Burleszk	488
Bujdosó csillag, I. Csillag és Planeta	—	Burmán	—
Bujukdere	—	Burnet (Gilbert)	489
Bukarest	471	Burney (Charles)	490
Bukaresti békeség	—	Burns (Robert)	—
Bukovina, I. Galitia	—	Bürök	491
Bulen, (Anna)	—	Bursa	—
Bulgaria, I. Bolgárország	472	Busbecq (Angier)	492
Bulimia	—	Büsching (Antal Fridrik)	—
Bull, I. John Bull	—	Busebaum (Hermann)	493
Bulla	—	Bustrophedon	—
Bullion	473	Bute (John Stuart, gróf)	—
Bullock-museum	474	Butler (Samuel)	495
Bullok	475	Buttura (Antonio)	496
Bulmer (Vilmos)	—	Buvárharang, I. Buvármesterség	—
Bülöw (Auguszt)	—	Buvármesterség	—
Bulsu, I. Árpád	—	Buxhöwden (Fridrik Wilh, gróf)	—
Bün	—	Buzér	497
Bunger, I. Álmos	476	Byng (György)	498
Buonaparte, I. Bonaparte	—	Byron (János)	—
Buonarotti (Michel Angelo)	—	Byron (George Noël Gordon lord)	499
Buraetek	478	Byssus	501
Burchiello (Dom.)	—	Byzantium	—
Burekhard (Ján. Laj.)	479	Byzantiumiak	502
Bureau	—	Byzantiumi aranyok	506
Bureau des longitudes, I. Hossz- intézet	480	Byzantiumi írók	—
		Byzantinmi művészség, byzan- tiumi iskola	507

C

C	510	Cadet de Vaux	517
Cabal	511	Cadix	—
Cabanis (Péter)	—	Cadmus	519
Cabarrus (François) gróf	—	Caduceus	520
Cabinet	512	Caecilia	—
Cabineti igazság	—	Caementatio	—
Cabineti parancsolat	513	Caesar	—
Cabochon	514	Caesura, I. Rhythmus	523
Cabot (Sebastiano)	—	Caffarelli du Falga	—
Cabral (Pedro)	515	Caffarelli, I. Majorano	524
Cachet (Lettres de)	—	Cagliari (város)	—
Cachexia	516	Cagliari (Paolo)	—
Cacodaemon, I. Agathodaemon	—	Cagliostro (gróf)	—
Cacus	—	Cagnoli (Antonio)	526
Cada Mosto (Luigi)	—	Cagotok	—
Cadentia	—	Cahorsi borok	—

	lap.		lap.
Caille (Nicol. Louis de la)	526	Cambridge	551
Cairo, I. Kahira	528	Cambridge (A. F. herczeg)	—
Cajus	—	Cambronne (Péter J. I.)	552
Calabria	—	Cambyses	—
Calais	530	Camee	—
Calandra, I. Mosaik	—	Camenák	553
Calas (János)	530	Camera clara	—
Calatrava, I. Vitézrendek	531	Camera lucida	—
Calchas	—	Camera obscura	—
Calcinatio	—	Camillus (M. Furius)	—
Calcio	532	Camisardok	554
Calcutta	—	Camoens (Luis de)	555
Caldara (Antonio)	534	Campagna di Roma	556
Caldara (Polidoro)	—	Campan (Mme de)	558
Calderari	—	Campanella (Tamás)	—
Calderon (Pedro de la Barca)	535	Campania	559
Caledoniak	536	Campbell (Tamás)	—
Caledoni csatorna	—	Campe (Joach. Henr.)	560
Caleidoscopium	537	Campechefa, I. Berzsen	561
Calembourg	—	Camper (Péter)	—
Caligula (C. Caesar)	—	Campetti, I. Varázsvessző	—
Calixtinusok	538	Campidoglio, I. Capitolium	—
Calixtus (pápák)	539	Campistrou (Jean)	—
Calixtus (György)	540	Campo Chiaro (herczeg)	562
Calkar (János)	—	Campo Formio	—
Callico	541	Campomanes (Pedro, gróf)	—
Calligraphia	—	Camuccini (Vicenzo)	563
Callimachus	—	Canaan, I. Palaestina	—
Calliope	542	Canada, I. Amerika és Éjszak-	—
Callisen (Henrik)	—	amerika	—
Callipygus, I. Venus	—	Canaletto	—
Callisto	—	Canalisok, I. Csatornák	564
Callot (Jaques)	—	Cancellaria	—
Calmar	543	Cancellarius	—
Calmari egyesület, I. Margit	—	Candelabrum	565
Calmet (Agoston)	—	Candidatus	—
Calmouck	—	Candide	566
Calonne (Charles)	—	Canga-Arguelles (Jose)	—
Calottisták	545	Canisius (Péter)	—
Calpe	—	Cannae	567
Calprenede (Gautier)	—	Cannemann (Ilyés)	568
Calpurnius (Titus Jul.)	546	Cannibalok, I. Caraibek és	—
Calquiroszás	—	Anthropophagusok	—
Calumet	—	Canning (George)	—
Calvin (János)	—	Cano	570
Calvisius (Seth)	549	Canon	—
Calydon	—	Canonica	572
Calypso	—	Canonicus I. Egyházi személyek	—
Camalduliak	550	Canoni, v. Canonicus könyvek,	—
Camayeu	—	I. Apocryphus könyvek	—
Cambacérés (Jean Jaques)	—	Canonisatio	—
Cambrai	551		

4 (Bacsanyi) 17 (bejederela)
18 (bajnat) 35 (balista, kat.)
37 (Koučeroni hegedűs)
48 (beude) binyák (57 -)
79 (bándok) 105 (Basa)
121 (Bathory Ezsébet)
122 (bedouci) 122 (Vasum)
166 (Dionos) 246 (Bányai)
252 (betüntés) 262 (Ziheng)
266 (e.) 273 (Vasum)
282 (zene) 287 (kilti)
291 (zene) 294 (Szod)
299 (irt) 302 (e) 355 (Borbély)
374 (Bánkóczy) 424 (e)
433 (bedouci) 438 (Lecsegyei)
463 (bócsó) 505 (világítás)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

